

S & D

SOCIALISME EN DEMOCRATIE

MAANDBLAD VAN DE PARTIJ VAN DE ARBEID

Onder redactie van J. P. Kruijt, voorz., J. M. den Uyl, secr., J. J. A. Berger.
E. Brongersma, J. J. Buskes, Ph. J. Idenburg, J. de Kadt, J. J. v. d. Lee,
Th. J. A. M. van Lier, H. Oosterhuis.

INHOUD JAARGANG 1955

Binnenlandse politiek

Het spektakel Nieuw-Guinea: <i>Paul van 't Veer</i>	1
Herziening van het Burgerlijk Wetboek: <i>mr. dr. E. Brongersma</i>	8
Op weg naar de ongedeelde school: <i>D. L. Daalder</i>	19
Bij het afscheid van Vorrink als partijvoorzitter: <i>prof. dr. W. Banning</i> ..	65
Nuchterheid in zake Nieuw-Guinea: <i>J. de Kadt</i>	81
Bedenkelijke gelegenheidswetgeving. De vervoersordering in de waagschaal: <i>ir. S. A. Posthumus</i>	98
De ordening van het goederenvervoer. Een tekort aan objectieve zakelijkheid: <i>ir. S. A. Posthumus</i>	143
Om een zuiver democratisch bestel: <i>drs. J. M. den Uyl</i>	176
Samen wonen of samen leven? <i>prof. ir. W. Schermerhorn</i>	198

Het politieke klimaat: <i>dr. E. Brongersma</i>	217
Onze verhouding tot het buitenland: <i>mr. J. J. van der Lee</i>	225
Verzwakking van ons vrijheidsbegrip: <i>prof. mr. R. Kranenburg</i>	249
Huurpolitiek — Woningpolitiek: <i>J. Bommer</i>	252
De nieuwe rechtsorde in het Koninkrijk der Nederlanden: <i>drs. A. Jonkers</i>	276
Bij het afscheid van Banning: <i>J. J. Buskes Jr.</i>	289
Trieste crisis: <i>J. de Kadt</i>	292
Geestelijke vrijheid en het crematieontwerp: <i>J. Harmsen</i>	318
Bolkestein — Rutten — Cals: <i>D. L. Daalder</i>	337
Achterstand en achterstelling; de positie van de r.k. in de Nederlandse samenleving: <i>drs. J. M. den Uyl</i>	358
Christen zijn in de Nederlandse samenleving: <i>mr. dr. J. in 't Veld</i> ..	371

Twee rapporten over het huurvraagstuk: *drs. H. M. van der Weyde* .. 609
 November 1918: *Ph. van Praag* 612

*

Buitenlandse politiek

Het spektakel Nieuw-Guinea: *Paul van 't Veer* 1
 Japan tussen Oost en West: *M. C. Bolle* 29
 100 jaar petroleum in Rusland en in de Verenigde Staten: *F. S. Noordhoff* 38
 Nieuw licht op de verhouding van partij en staat tot kerk en atheïsme in de USSR: *dr. J. J. Boasson* 43
 De situatie tussen Oost en West: *dr. C. L. Patijn* 68
 Nuchterheid inzake Nieuw-Guinea: *J. de Kadt* 81
 De toestand in Indonesië: *D. M. G. Koch* 129
 Een verdediging van het „edel-bolsjewisme”: *J. de Kadt* 154
 Een analyse van bolsjewistische dogmatiek: *J. C. van Broekhuizen* 162
 De autobiografie van een katholiek socialist: *mr. Th. J. A. M. van Lier* 173
 Onze verhouding tot het buitenland: *mr. J. J. van der Lee* 225
 De schoolstrijd in België: *dr. Ph. J. Idenburg* 259
 Het Oostenrijkse Staatsverdrag: *Observer* 306
 Bandoengs Panorama: *Paul van 't Veer* 313
 Hoe Huijts het ziet: *E. M. Jansen Pèrio* 385
 Grenzen der Sowjetmacht: *J. van Broekhuizen* 396
 Ten geleide 417
 Hulp aan de minder-ontwikkelde gebieden: *G. Ruygers* 418
 Hulp: hoe, wanneer, aan wie? *J. de Kadt* 429
 Enige documentatie over de hulpverlening aan minder ontwikkelde gebieden: *mr. J. J. v. d. Lee* 436
 Voedselvoorziening in Azië: *prof. dr. E. de Vries* 449
 Economische aspecten van het ontwikkelingsvraagstuk, geïllustreerd aan de problemen van India: *prof. dr. J. Tinbergen* 455

Het wereldbevolkingsvraagstuk en de minder ontwikkelde gebieden: *dr. W. Steigenga* 461
 Ontwikkelingswerk in de landbouw: *Een medewerker in het Westelijk werelddeel* 476
 Een afzonderlijke wereldorganisatie ter bevordering van het maatschappelijk welzijn: *mr. M. J. A. Moltzer* .. 486
 De Socialistische Internationale en het probleem van de onderontwikkelde gebieden: *ir. H. Vos* 500
 De eerste Europese school: *dr. B. Al* 542
 De gevaren der huidige atoomwapens: *dr. H. A. Tolhoek* 548
 Politieke en militaire consequenties van de huidige atoomwapens: *dr. H. A. Tolhoek* 587
 De koude vrede: *dr. C. L. Patijn* .. 596
 De toekomst van de Saar: *mr. M. van der Goes van Naters* 641
 Tocqueville revisited: *S. Tas* 653
 Het probleem Zuid-Afrika: *J. J. Buskes Jr.* 660
 Enkele bijdragen tot de geschiedenis van Hongarije in de jaren 1945–1947: *dr. Fr. Gordon* 679
 Frankrijks economische structuur: *Albert Gazier* 686

*

Sociale en economische politiek

Artsenbehoefte: *prof. R. Hornstra* .. 24
 Leiden de beginselen van de Wereld Gezondheids Organisatie tot verwenning van het volk door de overheid? *Dr. F. M. Wibaut* 89
 Bedenklijke gelegenheidswetgeving. De vervoersordering in de waagschaal: *ir. S. A. Posthumus* 98
 De ordening van het goederenvervoer. Een tekort aan objectieve zakelijkheid: *ir. S. A. Posthumus* 143
 De uitdaging van de toekomst van de mensheid: *dr. P. S. Pels* 167
 Tien jaren progressieve sociaal-economische politiek: *H. Oosterhuis* 207
 Economische politiek voor en na de oorlog: *ir. H. Vos* 213
 Socialistische conjunctuurpolitiek: *dr. F. Hartog* 271
 Hoogconjunctuur en verdelingspolitiek: *ir. H. Vos* 303
 De landarbeiders in Nederland: *ir. H. Vredeling* 322

Integratieproblemen: <i>Official</i>	346	Kerk en samenleving: <i>dr. J. M. van Veen</i>	230
Enige beschouwingen over het eindrapport van de staatscommissie vervanging Armenwet: <i>mr. M. E. Tjaden</i>	377	De schoolstrijd in België: <i>dr. Ph. J. Idenburg</i>	259
Ten geleide	417	Geestelijke vrijheid en het crematieontwerp: <i>J. Harmsen</i>	318
Hulp aan minder ontwikkelde gebieden: <i>G. Ruygers</i>	418	Achterstand en achterstelling; de positie van de r.k. in de Nederlandse samenleving: <i>drs. J. M. den Uyl</i>	358
Hulp: hoe, wanneer, aan wie? <i>J. de Kadt</i>	429	Christen zijn in de Nederlandse samenleving: <i>mr. dr. J. in 't Veld</i>	371
Enige documentatie over de in dit nummer behandelde problemen: <i>mr. J. J. v. d. Lee</i>	436	Een r.k. visie op het voorbereidend lager en middelbaar onderwijs: <i>dr. A. Brink</i>	405
Voedselvoorziening in Azië: <i>prof. dr. de Vries</i>	449	Om de inhoud der gerechtigheid: <i>prof. dr. W. Banning</i>	540
Economische aspecten van het ontwikkelingsvraagstuk, geïllustreerd aan de problemen van India: <i>prof. dr. J. Timbergen</i>	455	De mens in het centrum: <i>Johan Winkler</i>	601
Het wereldbevolkingsvraagstuk en de minder ontwikkelde gebieden: <i>dr. W. Steigenga</i>	461	*	
Ontwikkelingswerk in de landbouw: <i>Een medewerker in het Westelijk werelddeel</i>	476	<i>Culturele vraagstukken</i>	
Een afzonderlijke wereldorganisatie ter bevordering van het maatschappelijk welzijn: <i>mr. M. J. A. Moltzer</i>	486	Op weg naar de ongedeelde school: <i>D. L. Daalder</i>	19
De Socialistische Internationale en het probleem van de onderontwikkelde gebieden: <i>ir. H. Vos</i>	500	Kerk en kunst: <i>drs. J. J. Voogd</i>	49
Het bevolkingsvraagstuk in Nederland: <i>prof. dr. P. J. Kruyt</i>	513	Sensatie in de pers: <i>dr. Th. W. van Veen</i>	111
De Ouderdomsverzekering: <i>J. J. A. Berger</i>	530	Requiem voor een gevallene: <i>Gerard den Brabander</i>	193
Naar een integrale geneeskunde: <i>dr. F. Wibaut</i>	560	Vernieuwing van de universiteit: <i>prof. dr. G. C. Heringa</i>	235
De wet algemene ouderdomsverzekering: <i>J. J. A. Berger</i>	577	De positie van de intellectueel: <i>J. de Kadt</i>	242
Overheidsfinanciën en planning: <i>drs. A. A. van Ameringen</i>	646	Tien jaar dichtkunst: <i>prof. dr. K. Heeroma</i>	246
De economische structuur van de gemeenschapsbedrijven: <i>prof. dr. A. Rey</i>	662	De schoolstrijd in België: <i>dr. Ph. J. Idenburg</i>	259
Ervaringen met de nationalisaties in Oostenrijk: <i>dr. Karl Waldbrunner</i>	692	Bolkestein — Rutten — Cals: <i>D. L. Daalder</i>	337
*		Ervaringen met Politeia: <i>drs. J. J. Ovezall</i>	399
		Een r.k. visie op het voorbereidend lager en middelbaar onderwijs: <i>dr. A. Brink</i>	405
		De eerste Europese school: <i>dr. B. Al</i>	542
		De kunst in het dagelijks leven: <i>W. Jos de Gruyter</i>	565
		Socialistische cultuurpolitiek in Denemarken: <i>Johan Winkler</i>	601

Levensbeschouwing en maatschappij

De autobiografie van een katholiek socialist: <i>mr. Th. J. A. M. van Lier</i>	173
Gedachten van een socialist bij de herdenking der bevrijding: <i>prof. dr. W. Banning</i>	194

*

Necrologie

Bij de dood van Koos Vorrink: <i>drs. J. M. den Uyl</i>	353
Ter gedachtenis dr. Jan van den Tempel: <i>C. Lammers</i>	355

<i>De pen op papier</i>		heid en beroep, bespr. d. <i>drs. W. J. Dippel</i>	411
	54, 127,	Sam de Wolff: Voor het land van belofte, bespr. d. <i>drs. J. M. den Uyl</i> ..	415
	*	Humanisme en sociale gerechtigheid, bespr. d. <i>prof. dr. W. Banning</i>	540
<i>Het buitenlandse tijdschrift</i>		Prof. dr. A. Querido: Inleiding tot een Integrale Geneeskunde, bespr. d. <i>dr. F. Wibaut</i>	560
	182,	Dr. P. van Overzee: Het moderne humanisme in Nederland, bespr. d. <i>dr. E. Brongersma</i>	571
	634	Prof. dr. L. S. Rogier: Een stem der katholieke verlichting, bespr. d. <i>dr. E. Brongersma</i>	572
	*	Leo Lunders O.P.: Inleiding tot de problemen van film en jeugd, bespr. d. <i>dr. Ph. J. Idenburg</i>	573
<i>Boekbesprekingen</i>		Mr. J. H. A. Ringeling: Rechtvaardig Ontslag, bespr. d. <i>mr. Th. van Lier</i>	573
<i>De coöperatieve zuivelindustrie</i> , bespr. door <i>C. Egas</i>	64	H. J. H. Alers: Dilemma in Zuid-Oost-Azië, bespr. d. <i>J. de Kadt</i>	576
Dr. H. Oldewelt: Geen onverdraagzaamheid maar evenmin verdraagzaamheid, bespr. d. <i>Ph. J. Idenburg</i>	128	S. Tas: De koude vrede, bespr. d. <i>dr. C. L. Patijn</i>	596
Isaac Deutscher: The prophet Armed - Trotski, bespr. d. <i>J. de Kadt</i>	154	Mennesket in Centrum, bespr. d. <i>Johan Winkler</i>	601
Lord Pakenham: Born to believe, an autobiography, bespr. d. <i>mr. Th. A. J. M. van Lier</i>	173	Het huurvraagstuk, Geschriften van de prof. mr. B. M. Telderstichting, en Rechtvaardigheid en doelmatigheid van een huurbelasting. Rapport van de Commissie—Thurlings, bespr. d. <i>drs. H. M. van der Weyde</i>	609
J. S. van Hessen: Jeugdbeweging in vijfvoud, bespr. d. <i>prof. dr. W. Banning</i>	190	Ontwerp voor een nieuw Burgerlijk Wetboek v. prof. mr. E. M. Meijers, voltooid door prof. mr. J. Drion, prof. mr. J. Eggens en mr. F. J. de Jong. Tweede gedeelte, bespr. d. <i>dr. E. Brongersma</i>	637
G. van Heerikhuizen—Welz: Van Mohandas tot Mahatma, bespr. d. <i>J. J. Buskes Jr.</i>	190	B. Wigersma: De gang der Westerse cultuur. Een bijdrage tot de filosofie van de geschiedenis van onze tijd, bespr. d. <i>dr. E. Brongersma</i> ..	638
Dr. W. Banning: Afsluiting en Reken-schap, bespr. d. <i>J. J. Buskes Jr.</i>	191	I. Gadourek: The political control of Czechoslovakia, bespr. d. <i>prof. dr. J. Barents</i>	639
Wat dunkt u van de medezeggen-schap? bespr. d. <i>prof. dr. W. Banning</i>	191		
Prof. G. Gonggrijp: De sociale betekenis der tien geboden, bespr. d. <i>prof. dr. W. Banning</i>	191		
Dr. J. C. C. Rupp: Ethiek en economisch leven, bespr. d. <i>dr. F. Hartog</i>	191		
D. L. Daalder: De jeugd aan het woord, bespr. d. <i>H. Voorwinde</i>	192		
Henriëtte L. T. de Beaufort: Cornelis van Vollenhoven 1874—1933, bespr. d. <i>prof. dr. J. A. H. Logeman</i> ..	350		
Wilhelm Starlinger: Grenzen der Sowjetmacht, bespr. d. <i>J. C. van Broekhuysen</i>	396		
Dr. Ph. M. v. d. Heiden: Begaafd-			

HET SPEKTAKEL NIEUW-GUINEA

Gesteld dat een historicus er later eens behoefte aan zou voelen een onderzoek te doen naar de Nieuw-Guineapolitiek van de Nederlandse socialisten, dan zou hij wellicht zijn uitgangspunt vinden in de motie, die Van Kol op 26 November 1901 aan de Tweede Kamer voorlegde.

Het was in de glorie-tijd van het Nederlandse hoera-imperialisme; overal in de Indonesische buitengewesten werden nieuwe eilanden en gebieden „onder bestuur gebracht”, of althans geëxploreerd, het vergeten Nieuw-Guinea inbegrepen.

Van Kol kwam met de volgende motie:

„De Kamer, elken landenroof, onder welk voorwendsel en in welken vorm ook – dus ook die van Nieuw-Guinea – veroordelend, gaat over tot de orde van den dag.”

De motie kwam in behandeling en werd verworpen met 74 tegen zes stemmen, zal de historicus noteren, nadat hij toch even een on-wetenschappelijke glimlach over de tekst niet had kunnen onderdrukken. „Landenroof”, zal hij vervolgens denken. Maar van wie dan? Van Kol baseerde zijn motie eigenlijk op de verovering van Djambi; daar was ten minste nog sprake van een sultanaat en dus van een beroofde sultan. Maar de twijfelachtige rechten van de sultan van Ternate op een deel van Nieuw-Guinea zullen in 1901 geen rol hebben gespeeld en Indonesië bestond nog niet. En aangezien er voor een beroving toch minstens een beroofde partij moet zijn, houdt de motie voor Nieuw-Guinea niet veel steek (Van Kol moest dit eiland trouwens via een tussenzin en met de woorden „dus ook” in zijn tekst smokkelen).

Op de keper beschouwd is het begin van de socialistische Nieuw-Guineapolitiek niet waterdicht, moet wel de conclusie zijn. Of de historicus zijn studie kan afsluiten met een bevredigender citaat, zal ervan afhangen wat in de toekomst geschiedt. Want het lijkt mij niet zeker dat zo'n bevredigende politiek vandaag de dag al gevonden is.

Daarin staat de Partij van de Arbeid natuurlijk niet alleen en men kan zelfs met recht stellen dat alleen de socialistische fractie tijdens de jongste Kamerdebatten ten minste met een standpunt kwam dat uitzicht biedt.

Wat er van andere zijde over Nieuw-Guinea ten beste werd gegeven grenst vaak aan het ongelofelijke. Bijtijden leek het alsof we weer in de ergste Atjeh-tijd waren beland en er een militaire actie moest worden voorbereid. De Nederlandse regering,

althans enige ministers, bliezen hier een aardig krijgstrompetje mee. Ook de politieke argumentatie bleef heel vaak beneden de maat.

Het fraaiste voorbeeld daarvan is enige tijd voor het debat in de politieke commissie wel geleverd door de officiële woordvoerder van Buitenlandse Zaken als reactie op de Indonesische mededeling dat Nieuw-Guinea voor de Verenigde Naties zou worden gebracht. Indonesië kan net zo goed aanspraak maken op Nieuw-Zeeland of Sachalin, aldus deze woordvoerder. Minister Luns (afgaande op de ietwat lichtzinnige stijl van het stukje schriftelijke woordvoering waarschijnlijk de auctor intellectualis) vergat blijkbaar zich te realiseren, dat een dergelijke aanspraak van Nederland op Nieuw-Guinea volgens deze argumentatie geografisch gezien nog veel komischer aandoet, zoals Indonesië niet naliet op te merken.

Een tweede argument van de Nederlandse woordvoerder is misschien meer de aandacht waard: „Djakarta volgt hier de klassieke politiek van de vlucht in het buitenlandse conflict nu de binnenlandse moeilijkheden zich opstapelen.”

Hierin zit ongetwijfeld veel waars — maar wij zouden naar mijn mening toch een grote en straks ongetwijfeld kostbare fout begaan als we dit argument als afdoend zouden beschouwen. Het omgekeerde zou dan immers ook waar moeten zijn en men begaat een fout door te menen dat bij verminderende binnenlandse moeilijkheden in Indonesië (waar we allen op hopen) Indonesië's belangstelling voor Nieuw-Guinea evenredig zal verminderen. In macchiavellistische zin doorredenerend alleen daarom al niet, omdat zelfs bij een verkiezingsoverwinning van het front van Masjoemi en PSI de politieke constellatie in Indonesië het hameren op het aambeeld Nieuw-Guinea voor de nieuwe regering even noodzakelijk zal maken als het voor de oude, huidige was. Het is in dit verband veelzeggend dat de „redelijke” Masjoemi en PSI het na de Haagse conferentie van Juli en Augustus nodig vonden onmiddellijk te verklaren, dat de resultaten bedroevend waren en neerkwamen op een uitverkoop van Indonesische belangen. Deze partijen zullen in de verkiezingsstrijd van volgend jaar ongetwijfeld zelf met Nieuw-Guinea en de verlengde RTC-accorden voor de dag komen.

Afgezien van alle macchiavellisme is het nog gevaarlijk de klassieke vlucht in het buitenlandse conflict als afdoend eindoordeel te hanteren. Nieuw-Guinea is voor Indonesië méér dan een afleidingsmanoeuvre.

Natuurlijk is het belachelijk te veronderstellen dat de doorsnee Indonesiër precies weet wat Irian is of wie Papoea's zijn (al zal hij het allicht beter weten dan de doorsnee Nederlander). Wat hij alleen weet is dat Indonesië niet „compleet” is zonder westelijk Nieuw-Guinea, dat vroeger wel bij Nederlands-Indië hoorde. Iemand heeft hem dus tekortgedaan, hij is zélf niet compleet. Met dat gevoel heeft kennis omtrent Nieuw-Guinea niets te maken. Men kan hem nog zo vaak voorhouden dat Nieuw-Guinea voor Indonesië een bodemloze put, een allerakeligste verliespost, een blok aan het been is — dit soort argumenten zal het altijd afleggen tegen zijn sentiment.

Maar hij is niet de enige, die door onzakelijke sentimenten wordt beheerst. Ook in Nederland vieren de sentimenten hoogtij. Minstens vijf spelen in Nederland een grote rol.

- a. De teleurstelling en rancune aan de kant van de Nederlanders, die in 1949 voorstanders waren van de soevereiniteitsoverdracht en zich daarna door Indonesië „bedrogen” voelden. Tot deze groep behoren zeer veel socialisten, die — wijzend op de gang van zaken in Indonesië — zeggen dat „ze (de Indonesiërs) toch niets van Nieuw-Guinea kunnen maken.”
- b. Het koloniale complex (soms gemaskerd als „opvoedingsdrang van het achtergebleven gebied Nieuw-Guinea,” vader-en-zoon, meester-en-leerling etc.), dat wij allen in ons dragen en dat soms met economische verwachtingen weinig te maken heeft.
- c. De rancune aan de kant van de Nederlanders die tégen de soevereiniteitsoverdracht waren en nu naar „zakelijke” argumenten zoeken: men kan nooit weten wat Nieuw-Guinea aan bodemschatten herbergt, Nieuw-Guinea is voor het Westen van groot strategisch voordeel etc.
- d. Het „belang” als sentiment: allen die belangstelling hebben voor Nieuw-Guinea en er een specialisme van maken, zoals . . . journalisten die erover schrijven en politici die erover spreken, wetenschapsmensen die er studies over leveren of erheen worden gezonden.
- e. Het verlangen naar een „eigen vaderland” van hen, die menen, dat zij dat vaderland in het vroegere moederland Nederland niet kunnen vinden en het verlangen van de dromers van een Groot en Glorierijk Nederland.

Te verwaarlozen is daartegenover de groep die werkelijk alleen het harde, zakelijke belang op het oog heeft. Volgens prof. O. Mannoni in zijn „Psychologie de la Colonisation” (een waarlijk magistrale studie op een haast onbetreden terrein) heeft de koloniale belangstelling altijd een psychologisch-sentimentele achtergrond, ook dus bij hen die menen alleen naar de kolonie (of in moderne term: het achtergebleven gebied) te gaan om er geld te verdienen.

Maar laten we in dit opstel zo diep niet graven, al is het probleem Nieuw-Guinea van deze kant beschouwd interessant genoeg, en slechts vaststellen, dat de belangstelling van grote of kleine firma's, die Afrika en Zuid-Amerika afgrazen op zoek naar iets dat zij in Azië verloren hebben, voor Nieuw-Guinea vrijwel nihil is.

Voor mijn betoeg is voldoende, de erkenning, dat ook in Nederland de beschouwingen over Nieuw-Guinea worden beheerst door gevoelens die in feite niets met Nieuw-Guinea te maken hebben.

Welke gevolgen dit heeft voor de Nederlandse politiek ten aanzien van en in Nieuw-Guinea, laat ik hier rusten. Maar het heeft ook gevolgen voor de mening en het standpunt van de Nederlandse socialisten, die ik hier wel aan de orde zou willen stellen.

Het kan immers niet ontkend worden dat de teleurstelling en de rancune ten opzichte van Indonesië ook het oordeel van vele socialisten beheersen. Van de vijf categoriën, die ik hierboven noemde, is wellicht alleen de laatste ons socialisten geheel en al vreemd.

Misschien hebben wij dan nog op anderen voor, dat niet velen van ons zich met Nieuw-Guinea in de schoot waarlijk gelukkig voelen. Maar al te vaak echter hoort men bij dit vermeende „kind op de schoot” opmerkingen maken, die regelrecht uit de sfeer van de vader-zoon-relatie (sub b.) en het „belang” (van sub d.) stammen.

En het is juist dit soort van apenliefde, die het moeilijk maakt een nuchtere kijk op het probleem te houden. Zij leiden al te gemakkelijk tot het soevereiniteitscomplex en de „historische opdracht”, die wij, Nederlanders, niet mogen verzaken.

Het soevereiniteitscomplex is de kern van het probleem Nieuw-Guinea. Iedereen is het er nu schijnbaar wel over eens dat de ontwikkeling van Nieuw-Guinea uitsluitend moet geschieden ten bate van de Papoea's. De woordvoerders van alle fracties muntten wat dat betreft uit door broederlijke eenstemmigheid, die ook door de Nederlandse woordvoerders in de Verenigde Naties werd gedeeld. Maar de vraag is hier: wordt het belang van de Papoea's nu werkelijk gediend door een Nederlandse soevereiniteit over het westelijk deel van Nieuw-Guinea?

Als we dit belang centraal stellen, en proberen ons niet te laten beïnvloeden door de sentimenten en verholde en onverholde eigen belangen, dan moeten we, geloof ik, het antwoord geven dat Nederlandse soevereiniteit *niet* in het belang is van de Papoea's.

Want wat betekent Nederlandse soevereiniteit? Het betekent dat de ontwikkeling van Nieuw-Guinea uitsluitend of voornamelijk met Nederlands kapitaal en door Nederlandse krachten zal moeten geschieden. De stemming in de Algemene Vergadering is dankzij kundig manoeuvreren van minister Luns en zijn medewerkers nu wel ongunstig voor Indonesië uitgevallen, maar dit betekent niet dat het Nederlandse recht op Nieuw-Guinea door de meerderheid van de Verenigde Naties is erkend. Het gevolg is dat de meerderheid van de VN-leden zich wel zal wachten zich in enigerlei opzicht met Nieuw-Guinea te bemoeien. In elk geval geldt dit voor het enige land ter wereld dat onder de huidige omstandigheden in staat zou zijn het kapitaal te fourneren dat op den duur nodig is om Nieuw-Guinea te ontwikkelen: Amerika.

De zoveelste kentering in de Amerikaanse Azië-politiek, die zich nu aan het voltrekken is, houdt in een geweldig Marshall-plan voor Azië. De omstandigheden voor zo'n plan zijn thans gunstiger dan ooit. Nehroe heeft tijdens zijn verblijf in China de stuipen op het lijf gekregen, niet omdat China's agressieve bedoelingen hem zo duidelijk zijn geworden (wat dat betreft zit zijn oog nog dicht), maar omdat de geweldige economische opbouw van dat land hem hebben doen beseffen hoe angstig langzaam het in zijn eigen India gaat. Het ziet ernaar uit dat het neutralistische Azië voor een Marshall-plan gevonden kan worden, als het tenminste werkelijk zonder „strings” is, zoals Eisenhower en Dulles schijnen te wensen.

Zo'n Marshall-plan zou voor Nieuw-Guinea dé kans zijn, misschien of zeker niet vandaag, maar over enige tijd. Maar Nieuw-Guinea zal er buiten blijven, want Amerika heeft Indonesië en India en Birma nodig. Nieuw-Guinea zal er buiten blijven zolang het onder Nederlandse soevereiniteit staat en zolang het conflict er is dat volgens de Nederlandse struisvogelopvatting geen conflict is.

Na alles wat er voorheen bij de Kamerdebatten door onze socialistische woordvoerders te berde was gebracht, was de redevoering van pg. De Kadt in December jl. een winstpunt. Hij heeft voor de eerste maal de kwestie van de soevereiniteit relatief gesteld, al werd zijn opmerking over het handhaven van de soevereiniteit met zulk gejuich door zijn politieke tegenstanders begroet dat zijn woorden over de betrekkelijkheid van die soevereiniteit haast niet hebben doorgeklonken. Is het

niet typerend dat De Kadet zelf minister Kernkamp erop moest wijzen, dat de socialistische fractie en de regering het weliswaar eens zijn over het handhaven van de soevereiniteit, maar dat zij toch een verschillend uitgangspunt hebben?

Maar goed, het is gezegd en onze tegenstanders zullen nu eenmaal altijd slechte verstaanders van onze verklaringen blijven. (Ook het vorig jaar meenden de burgerlijke partijen dat de Partij van de Arbeid voor het eerst handhaving van de soevereiniteit bepleitte toen pg. Goedhart aan het woord was geweest). Maar heeft De Kadet uit het goede uitgangspunt van de betrekkelijkheid der soevereiniteit niet een verkeerde conclusie getrokken?

Hij meent dat Nederland actief zal moeten proberen Nieuw-Guinea te betrekken in de sfeer van het Zuidoost-Azië-pact. Nu is dit Pact in feite al achterhaald door de nieuwe Amerikaanse Azië-politiek en in elk geval is het een zuiver militair bondgenootschap van de minst-aantrekkelijke landen van het niet-communistische Azië. Maar zelfs al ware dit niet zo, dan is uit de voorgeschiedenis van het Pact toch al duidelijk gebleken dat de Verenigde Staten Nederland er zeer bepaald niet in wilden hebben. Bovendien hebben de Philippijnen in de Algemene Vergadering tegen het Nederlandse standpunt gestemd, nadat zij zich eerst in de politieke commissie onthouden hadden (zij waren het enige land dat van blanco aan Indonesische zijde kwam). Het is dus niet aan te nemen dat het Pact met Nederland zal worden uitgebreid of dat het zich in ander opzicht met Nieuw-Guinea zal willen bemoeien.

Dan, aldus De Kadet, blijft ons niets anders over dan met Australië samen te werken, nauwer dan tot dusver wordt gedaan. Maar samenwerken met Australië is nu juist iets dat niet gedaan kan worden als wij ernst willen maken met de ontwikkeling van Nieuw-Guinea ten bate van de Papoea's. Het is immers algemeen bekend dat de ontwikkelingspolitiek van Australië in zijn deel van Nieuw-Guinea, zij moge die van Nederland in technisch opzicht nog zoveel voor zijn, allerminst getuigt van moderne opvattingen over de hulp aan achtergebleven gebieden. Zeker is zij gebaseerd op rasvooroordelen, die weinig voor die van Zuid-Afrika onderdoen. Er zijn de laatste tijd voldoende reportages van Australische journalisten over Nederlands Nieuw-Guinea verschenen om aan te tonen dat de Australische en de Nederlandse opvattingen op dit gebied diametraal tegenover elkaar staan, althans behoren te staan.

Een van de aantrekkelijke kansen die Nederland in Nieuw-Guinea heeft, is gelegen in de mogelijkheid iets geheel nieuws te beginnen. Er is een minimum aan „koloniale erfenis” (al is dit op sommige punten, bijv. onderwijs, nog groot genoeg) om op te ruimen. Maar als wij naar Australië gaan kijken en van het Australische voorbeeld lering gaan trekken, dan krijgen we de koloniale erfenis van de buurman daarvoor in de plaats. Let wel: het gaat hier dus niet over het aantal scholen of de ziekenhuizen en de werkplaatsen die Australië al heeft gebouwd, maar om de achtergronden van de Australische koloniale politiek, die ten slotte zullen bepalen welke kans de Australische Papoea's ooit zullen krijgen om zelf een keuze over hun status te doen.

Wel, dan is er dus in het geheel niets mogelijk, aangenomen dat vrijwel iedereen het over de onmogelijkheid van soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië onder de huidige omstandigheden eens is?

We moeten terug naar De Kadts' uitgangspunt van de betrekkelijkheid der souvereiniteit om hierop te antwoorden. Trouwens, het Voorlopig Verslag op de begrotingen van Nieuw-Guinea voor 1953 en 1954 geeft wat dat betreft ook wel iets te lezen. „Vele leden” menen daar dat het „meer op de weg ligt van Australië, de landen van het Anzus Pact en die van het Z.O.-Azië-pact om zich te interesseren voor de status van Nieuw-Guinea dan op de weg van Nederland. De juiste politiek zou dan ook zijn te pogen een garantie van die kant te verkrijgen en zich bereid te verklaren het Nederlandse bestuur over Nieuw-Guinea uit te oefenen in samenwerking met bedoelde landen.”

Het is intussen opvallend dat dit betoog in méér dan een nuance verschilt van dat van De Kadts. Het zou niet veel moeite kosten dergelijke verschillen uit andere parlementaire verklaringen van de laatste jaren aan te halen. Soms krijgt men wel eens de indruk dat niet zozeer de ontwikkeling der gedachten (hetgeen uiteraard aanvaardbaar zou zijn) als wel het gebrek aan een weloverwogen Nieuw-Guinea-politiek deze verschillen heeft doen ontstaan. Het debat in de Verenigde Naties heeft dan tenminste tot gevolg gehad dat Nieuw-Guinea ook bij ons uit de ijskast der vergetelheid is gekomen.

Hoe dit ook zij, in elk geval is reeds in het Voorlopig Verslag op het internationale aspect van de kwestie gewezen. Maar ook hier moet de verwijzing naar Anzus (met de VS als voornaamste lid) en de Seato een loze letter blijven omdat Amerika zijn vingers niet wil branden.

Er moet dus een andere weg gezocht worden wil men de voordelen van internationalisatie verwerven en de nadelen van eenzijdige souvereiniteit ontgaan.

Deze weg is er, en hij moet vooral voor de hand liggen voor diegenen die zo gaarne naar Australië zien. Ik bedoel: het „inbrengen” van Nederlands Nieuw-Guinea als trustgebied van de Verenigde Naties. Ook het vroeger Duitse gebied van oostelijk Nieuw-Guinea is immers een trustgebied der VN, dat door Australië wordt beheerd! Ziet men een toekomstbeeld van een zelfstandig Nieuw-Guinea, dan is een gelijkheid van status alleen maar bevorderlijk voor het samengaan der beide delen.

Neemt Nederland zelf het initiatief om afstand te doen van de Nieuwguinese souvereiniteit, dan zal daardoor eens en vooral worden vastgesteld dat wij niet hechten aan de vlag op het dak en dat wij zelfs prijs stellen op een regelmatige contrôle van ons bestuurs- en ontwikkelingsgebied door de Verenigde Naties, in casu de commissie voor trustgebieden. Het zal ons helpen afstand te doen van een groeiend bezitssentiment (groeidend niet alleen in rechtse kring) en hinderlijke agitatie van Indonesië uit verminderen. Maar vooral: het zal het mogelijk maken de fondsen die de westelijke wereld in welke vorm dan ook aan de achtergebleven gebieden van Azië ten goede zal laten komen, ook naar Nieuw-Guinea te trekken. Dit zal niet alleen de Papoea's ten goede komen, maar ook Nederland ontlasten van financiële offers, die het toch niet zal kunnen en willen dragen.

Natuurlijk, er zijn vele bedenkingen op te sommen. Maar de keus is niet tussen goed en slecht, de keus gaat hoogstens tussen twee kwaden. Het is immers wel zeker dat we het in Nieuw-Guinea tóch nooit goed zullen doen. Altijd zullen de critici op de loer liggen om ons beleid te bestrijden en zo mogelijk de bevolking

ervan te overtuigen dat Nederland alleen uit eigen belang handelt. Als we erin slagen binnen afzienbare tijd (bijvoorbeeld over twee of drie generaties) een „beschaafde” klasse van Papoea's te voorschijn te roepen, dan zal een geweldige concurrentiestrijd om de sympathie van deze voormannen losbarsten.

Het gaat er dus om de mogelijkheid van critiek, voorzover die ongerechtvaardigd is, zoveel mogelijk af te snijden opdat de ontwikkeling van Nieuw-Guinea in het belang van de Papoea's niet wordt gehinderd.

De Raad voor Trustgebieden, waaraan de souvereiniteit over Nieuw-Guinea formeel zou moeten worden opgedragen, is zeker niet het meest objectieve college ter wereld. Maar het is ten minste een college waarin de discussie nog binnen zekere grenzen wordt gehouden. Men kan niet zeggen dat de trustgebieden onder toezicht van de Verenigde Naties er slechter aan toe zijn dan vergelijkbare gebieden die dit toezicht niet hebben, zoals de Portugese of Spaanse koloniën in Afrika, waar de „rust en orde” nog op ouderwetse wijze heersen. De mate van demagogie in de debatten voor de Raad en in de commissie voor trustgebieden van de Algemene Vergadering, zal ongetwijfeld kleiner zijn dan die in de jaarlijks weerkerende debatten voor de politieke commissie der Assemblee als Indonesië en zijn vrienden Nieuw-Guinea telkens weer aan de orde gaan stellen.

Zolang de status van Nieuw-Guinea in de lucht hangt, en dat zal hij ondanks alle verklaringen van de Nederlandse regering, zolang kan er van een werkelijk planmatige ontwikkeling met inschakeling van het noodzakelijke internationale, nationale en particuliere kapitaal niets terecht komen. Bovendien is het onjuist te menen dat Nederland beschikt over een geweldig reservoir van specialisten, die klaar staan om Nieuw-Guinea op te bouwen. Het aantal specialisten voor achtergebleven gebieden is in de gehele wereld bijzonder klein. In Nederland hebben wij mensen genoeg die een irrigatiewerk kunnen bouwen onder tropische omstandigheden — maar ook wij beschikken niet of bijna niet over de mensen die weten wat te doen met zo'n irrigatieplan als de bevolking nog met steen in de grond wroet om oebiknollen te planten en dus eerst uit de allerergste staat van bijgeloof en primitiviteit moet worden gehaald. Alleen via internationale organen zullen we kunnen profiteren van de ervaring die in vergelijkbare gebieden in Afrika is opgedaan. Het gaat dus niet alleen om kapitaal, maar ook en wellicht nog méér om deskundigen.

In de Tweede Kamer zal voorlopig geen meerderheid voor internationalisatie van Nieuw-Guinea te vinden zijn. Maar dat is nog geen reden niet voor een goede zaak te pleiten.

HERZIENING VAN HET BURGERLIJK WETBOEK

Gespecialiseerde verhandelingen over de ontwerpen voor de herziening van het Burgerlijk Wetboek horen thuis in de vaktijdschriften, die zich wijden aan technisch-juridische vraagstukken. Zo ik al neiging had mij daaraan te wagen, dat zou het toch zeker hier niet de aangewezen plaats ervoor zijn. Iets anders staat het met een bescheiden poging enige hoofdzaken weer te geven van de voorgestelde wijziging, voor zover die van algemeen maatschappelijk belang kunnen worden geacht. Uiteraard blijft de keus vrij willekeurig, en kan men altijd van mening verschillen over de al dan niet juiste samenstelling van een overzicht, dat om begrijpelijke redenen uiterst onvolledig moest blijven.

Nadat minister Donker een 49-tal vraagpunten aan de Tweede Kamer had voorgelegd, elk voorzien van een voorlopig ministerieel antwoord en een toelichting van prof. Meyers, heeft deze laatste in zijn functie van bijzonder raadadviseur nog voor zijn helaas zo ontijdig overlijden het volledig ontwerp kunnen voltooien voor de algemene inleiding en de eerste vier boeken van het nieuwe wetboek, achtereenvolgens gewijd aan: 1. personen- en familierecht; 2. rechtspersonen; 3. vermogensrecht in het algemeen; 4. erfrecht. Dit ontwerp gaat vergezeld van een uitvoerige, ruim 360 pagina's tellende toelichting. De voltooiing van de resterende boeken is nu opgedragen aan het driemanschap Drion-Eggen-De Jong, dat over het omvangrijke studiemateriaal en de aantekeningen van prof. Meyers beschikt.

Misschien is het eerste, wat jurist en niet-jurist met vreugde zal vervullen bij het grasduinen in de tekst van het ontwerp de grote klaarheid en eenvoudigheid van de redactie. Deze is het minst opvallend in het uit de aard der zaak nu eenmaal altijd vrij ingewikkelde erfrecht, maar moet vooral in de eerste drie boeken ieder treffen, die de bepalingen van het ontwerp-Meyers legt naast de overeenkomstige artikelen van ons huidige wetboek.

Ik wil slechts één voorbeeld geven, dat ik er zo maar, zonder naarstige naspeuringen naar wellicht nog treffender voorbeelden, uitpak. Het gaat om de definitie van pand en hypotheek. Daaromtrent vinden we in ons tegenwoordig Burgerlijk Wetboek: „Art. 1196. Pand is een regt, hetwelk de schuldeischer verkrijgt op eene roerende zaak, die hem door den schuldenaar, of door een ander in deszelfs naam, tot zekerheid der schuld, is ter hand gesteld, en aan den schuldeischer de bevoegdheid geeft om zich bij voorkeur boven de andere schuldeischers uit die zaak te doen betalen; met uitzondering van de kosten van uitwinning en van de onkosten die,

na de inpandgeving, tot behoud van de zaak gemaakt zijn, en welke den voorrang zullen hebben. Art. 1208. Onderzetting of hypotheek is eèn zakelijk regt op onroerende goederen, strekkende om daaraan de voldoening eener verbindtenis te verhalen." Ook als we geen acht slaan op de verouderde spelling, kwelt ons de ingewikkelde zinsbouw van het eerste artikel, en we vragen ons af, wat dat is „zich uit een zaak doen betalen" of „de voldoening ener verbintenis aan een goed verhalen." Bij Meyers lezen we: „Art. 3.9.1.1. Het recht van pand en het recht van hypotheek zijn beperkte rechten, strekkende om op de daaraan onderworpen goederen een vordering tot voldoening van een geldsom bij voorrang boven andere schuldeisers te verhalen. Is het recht op een registergoed gevestigd, dan is het een recht van hypotheek; is het recht op een ander goed gevestigd, dan is het een recht van pand. Art. 3.1.1.10. Registergoederen zijn goederen, voor wier overdracht of vestiging een inschrijving in daartoe bestemde openbare registers noodzakelijk is."

Ook de niet-jurist zal zich bij de taal van Meyers heel wat wenniger gevoelen dan bij die van het BW. Natuurlijk leest hij over de subtiliteiten in de woordkeuze heen; het is bijv. niet waarschijnlijk, dat hij de consequenties doorziet van het feit, dat Meyers hier het woord „goederen" en niet het woord „zaken" gebruikt. Maar dit neemt niet weg, dat ook de leek tot op zekere hoogte zijn weg zal kunnen vinden in het overzichtelijk opgestelde en helder geredigeerde ontwerp, zeker als het om punten gaat bijv. van familie- of verenigingsrecht, d.w.z. onderwerpen, waaromtrent ook de niet-jurist zich wel eens wil oriënteren zonder meteen bij een advocaat of notaris aan te bellen. In hoge mate draagt daartoe bij, dat Meyers de verwijzing naar andere artikelen tot het uiterste heeft beperkt, zodat elke bepaling zoveel mogelijk een afgerond en gesloten geheel vormt. De grotere leesbaarheid van Meyers' wetboek is zeker met het oog op het algemeen maatschappelijk belang niet een der geringste voordelen.

Slaan wij nu de tekst van het ontwerp op, dan vinden wij allereerst een inleidende titel, slechts één bladzijde lang, welke een aantal algemene beginselen uitspreekt. Hier wordt gezegd (art. 1) dat een dwingende wet gaat boven de billijkheid en de gewoonte. Wat de gewoonte betreft laat zich dit gemakkelijk begrijpen. In een democratische staat houdt de wet in, wat de volksvertegenwoordiging na beraadslaging heeft goedgekeurd. De waarde van bepaalde gebruiken dient de volksvertegenwoordiging in haar overwegingen te betrekken. Gaat zij er desondanks lijnrecht tegenin, dan is de rechter natuurlijk gebonden aan dit in de wet neergelegde oordeel. De billijkheid levert groter moeilijkheden op, omdat men toch niet kan veronderstellen, dat de wet welbewust onrecht zou sanctionneren. Het is echter zo, dat men er in een concreet geval vaak lang en breed over twisten kan, wat hier nu billijk is. Liet men alles in laatste instantie over aan het billijkheidsgevoel van de rechter, dan zouden op verschillende plaatsen de meest tegenstrijdige beslissingen vallen, niemand zou meer met enige zekerheid weten waar hij aan toe was, en men zou alle wetboeken net zo goed kunnen afschaffen. Daarom moet de rechter de wet toepassen, die berust op een zo redelijk mogelijke afweging van tegenstrijdige belangen door ervaren mannen, ook al zou hij de toepassing in een bepaald geval uit overwegingen van billijkheid liever achterwege laten.

Dit alles houdt niets nieuws in; het geldt op het oogenblik ook. Maar nieuw is, dat dit alles nu wordt beperkt tot het dwingende recht. Naast dwingend recht kennen wij immers een zeer omvangrijke hoeveelheid regelend recht, dat is recht, waarvan de betrokkenen zelf de geldigheid kunnen uitsluiten. Om een voorbeeld te geven: dat een man slechts met één vrouw mag trouwen is dwingend recht, daar valt niet over te praten; doch dat tussen gehuwden gemeenschap van goederen bestaat is regelend recht, men kan immers ook bij huwelijkse voorwaarden die gemeenschap uitsluiten. In het ontwerp-Meyers wordt nu bepaald, dat bepalingen van regelend recht *wel* worden opzijgezet door een daarmee strijdige gewoonte. Zo is het regelend recht, dat de schuldenaar van een geldsom die bij zijn schuldeiser thuis moet gaan betalen. Maar als het ergens de gewoonte is, dat de huisbaas zelf wekelijks de huur ophaalt, dan zal hij zich voortaan niet meer op de wet kunnen beroepen als zijn huurders niet naar hem toekomen doch zijn bezoek afwachten alvorens te betalen.

Tegenover regelend recht komt in het ontwerp zelfs de billijkheid aan trek. „Een regelende wet of gewoonte wordt niet toegepast, wanneer haar toepassing in het gegeven geval op grond van bijzondere omstandigheden in hoge mate onbillijk zou zijn,” zegt art. 3. Dat is gebaseerd op de veronderstelling dat partijen, indien zij dit punt uitdrukkelijk hadden geregeld, in hun overeenkomst onder deze bijzondere omstandigheden regelend recht en gewoonte terzijde zouden hebben geschoven. De rechter mag dit echter alleen veronderstellen wanneer hier ernstige reden toe is, niet wanneer het hem zelf enkel wat billijker lijkt. Vandaar dat hij uitsluitend hiervan uit mag gaan, indien de consequenties anders „in hoge mate” onbillijk zouden zijn.

Terwijl in de geldende wet thans nog de twee onjuiste gedachten liggen uitgedrukt, dat de gewoonte alleen rechtskracht heeft, wanneer de wet ernaar verwijst, en dat de wet een antwoord heeft voor iedere rechtsvraag, erkent het ontwerp openlijk de mogelijkheid van leemten in de wet, en verwijst voor dat geval allereerst naar de gewoonte, vervolgens naar de billijkheid. Door de beslissing, waartoe de rechter komt, zal dit weinig verschil maken: feitelijk was het al grotendeels zo; maar wel zal dit leiden tot een andere, meer aan de werkelijkheid beantwoordende formulering van het vonnis, nu de rechter zich niet meer in bochten hoeft te wringen om een artikel te vinden, dat als kapstok kan dienen om er zijn beslissing aan op te hangen.

Van nog ingrijpender betekenis is de bepaling van art. 5, welke toepassing van rechtsbeginselen die aan wetsvoorschriften ten grondslag liggen gelijk stelt aan toepassing van wetsvoorschriften. Hierdoor wordt immers het werken met uit de wet geputte rechtsbeginselen, anders dan tot dusver, onder de contrôle van de Hoge Raad gebracht.

Ten slotte treft ons in de inleidende titel nog art. 8, dat zich bezighoudt met misbruik van recht. Op dit punt heerst in onze rechtspraak een merkwaardige tegenstelling tussen de vaste lijn, getrokken door de Hoge Raad, en de mening, uitgedrukt in het merendeel van de lagere jurisprudentie. Terwijl de Hoge Raad misbruik van recht vrijwel alleen keert, wanneer het beslissend motief voor iemands handelen de bedoeling is geweest, een ander onredelijk te benadelen, of wanneer

door die handeling geen enkel redelijk belang wordt gediend, gaan de rechtbanken verder en onderzoeken hoe zwaar de door het handelen geschade belangen van derden wegen. Het befaamde voorbeeld van de ruziemakende villabewoners kan dit illustreren. Als Jansen op zijn terrein een stelling neerzet die hem zelf tot niets dient, maar die het uitzicht van zijn gehate buurman Pietersen bederft, dan is dat volgens de Hoge Raad misbruik van recht en Pietersen wordt in het gelijk gesteld als hij opruiming van de stelling vraagt. Maar als Jansen nu dit bouwsel vervangt door een bijzonder opzichtige en lelijke waterpomp met windkrachtaandrijving, welke hij helemaal niet dringend nodig heeft, en die er kennelijk ook voornamelijk is neergezet om Pietersen te treiteren, dan wint hij het bij de Hoge Raad wanneer hij betoogt, dat dit misbaksel hem dient voor het besproeien van zijn gras. De lagere rechtspraak gaat in dit geval het uiterst geringe belang van Jansen, die zijn machine bovendien best op een veel minder hinderlijk plekje kon bouwen, vergelijken met de grote schade van Pietersen, wiens hele uitzicht bedorven en wiens huis dus danig in waarde gedaald is. De Hoge Raad doet dit niet. Meyers' ontwerp sluit zich hier bij de meer sociaal getinte en het billijkheidsgevoel meer bevredigende lagere jurisprudentie aan.

Het nieuwe wetboek krijgt een geheel andere indeling dan het oude, maar het eerste boek blijft gewijd aan personen- en familierecht. Veel voorschriften, die eerder in het procesrecht thuishoren, zijn hier en elders verwezen naar het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, dat dus ook ingrijpend herzien zal moeten worden. Dit komt de overzichtelijkheid van de verschillende hoofdstukken — nog steeds „titels” geheten — zeer ten goede.

Artikel 1.2.3. (d.w.z. boek 1, titel 2, artikel 3) ontzegt de kinderloze vrouw na echtscheiding de bevoegdheid, om de achternaam van haar voormalige man te blijven voeren. Art. 1.2.6. keert zich tegen het gebruik van pseudoniemen, die de schijn wekken, dat de drager tot de familie of het gezin van een bepaald iemand behoort.

Artikel 1.3.1. maakt een einde aan de regel, dat de gehuwde vrouw haar wettelijke woonplaats heeft ten huize van haar man, ook als zij elders haar verblijf heeft gevestigd.

Art. 91 BW verbiedt de vrouw een nieuw huwelijk aan te gaan, eer 300 dagen zijn verlopen na de ontbinding van het vorige. Dit dient om te voorkomen, dat een kind uit het eerste huwelijk zou kunnen worden aangemerkt als afkomstig uit het tweede. Nu wordt de maximale zwangerschapstermijn, overeenkomstig de medische wetenschap, overal gesteld op 306 dagen, doch het huwelijksbeletsel vervalt, als de vrouw na de ontbinding van het huwelijk een kind ter wereld brengt of een miskraam heeft (art. 1.5.1.7.).

De regeling van de toestemming tot het huwelijk wordt vereenvoudigd; meerderjarigen hebben die niet meer, zoals thans, tot het dertigste jaar van hun nog levende ouders nodig (art. 1.5.1.7) Wie minderjarige kinderen heeft uit een vorig huwelijk, zal voortaan niet kunnen hertrouwen zonder een beschrijving van het vermogen van die kinderen te hebben gemaakt (art. 1.5.2.6).

De plaats van samenwoning der echtgenoten wordt niet meer, zoals thans, zonder

meer door de man bepaald. Als het de vrouw is, die door haar werk in de behoeften van het gezin voorziet, is zij het, die de beslissing neemt, terwijl de man of de vrouw, die het met de beslissing van de ander niet eens is, een beroep op de rechtbank kan doen als hij in die keuze een ernstig gevaar voor de zedelijke, geestelijke, of gezondheidsbelangen van het gezin ziet (art. 1.6.3.). Ook kan men zich tot de rechtbank wenden bij verschil van mening in welke mate de echtgenoten die beiden inkomsten hebben, in de kosten van de huishouding moeten bijdragen (art. 1.6.4.) De beruchte advertenties „Geen geld of goederen af te geven aan mijn vrouw, daar door mij niets meer wordt betaald,” zullen rechtsgeldig zijn indien ze met toestemming van de rechtbank worden geplaatst (art. 1.6.6.). Ook kan de rechtbank bepalen, dat de tussen echtgenoten bestaande gemeenschap van goederen niet verbonden is voor de beroeps- of bedrijfsschulden van de vrouw, wanneer zij haar gezin verwaarloost, ongeschikt is voor haar werk of haar man de nodige inlichtingen weigert (art. 1.7.1.4.) Een einde komt aan de wantoestand, dat de man de inboedel uit de gemeenschappelijke woning kan verkopen zonder medewerking van de vrouw, en ook verder zal hij belangrijke vermogensrechtelijke handelingen niet meer buiten haar om kunnen verrichten (art. 1.7.2.2.). Bovendien krijgt de vrouw nu een wettelijk recht op inlichtingen over de wijze, waarop de man de gemeenschap bestuurt (art. 1.7.2.5). De vrouw is niet meer, zoals tegenwoordig, onbekwaam tot het afsluiten van overeenkomsten en al wat daaraan vastzit, zodat zij ook geen toestemming van de man meer nodig heeft voor het uitoefenen van een beroep of bedrijf.

Bij ontbinding van het huwelijk door overlijden zal de langstlevende echtgenoot de inboedel tot een maximaal waardebedrag van f 15.000,— voor zich mogen behouden zonder daarvoor iets aan de nalatenschap te vergoeden (art. 1.7.3.4). In de nuchtere bewoordingen van dit artikel schuilt een revolutie in het erfrecht. In het BW van 1838 was de overheersende gedachte: „mijn bezittingen moeten aan mijn kinderen komen;” de weduwe was toen volkomen rechteloos. De wetwijziging van 1923 heeft haar positie verbeterd, maar het ontwerp-Meyers voltrekt de omwenteling door nu het accent geheel te verleggen naar: „ik mag mijn vrouw niet onverzorgd achterlaten.” De grote verlenging van de gemiddelde levensduur is hier de beslissende factor geweest: de weeshuizen zijn tegenwoordig leeg, de gestichten voor ouden van dagen vol. Omdat een zeer groot deel van de nalatenschappen geheel uit inboedel bestaan, en de waarde ervan beneden de f 15.000,— blijft, betekent art. 1.7.3.4, dat in al die gevallen de kinderen niets krijgen en de achterblijvende weduwe of weduwnaar alles houdt. Ook bij grotere nalatenschappen ligt het accent in het ontwerp-Meyers sterk in het voordeel van de langstlevende echtgenoot. Als een gemeenschap van goederen tussen echtgenoten met twee kinderen f 60.000,— aan geldswaarden en minder dan f 30.000,— aan inboedel omvat, dan krijgt de weduwe als haar aandeel in gemeenschap plus erfenis hiervan f 40.000,— in geld en de gehele inboedel, de beide kinderen ieder f 10.000,—. Schulden van de nalatenschap mogen niet op de inboedel worden verhaald zolang er andere goederen zijn, en successiebelasting heeft de langstlevende over de inboedelsgoederen ook niet te betalen.

Art. 1.7.4.2. streeft naar een beter hanteerbare regeling van de scheiding der goederen van de huwelijksgemeenschap bij wanbeheer door de man. Tegenwoordig

kan de vrouw die haast alleen vragen wanneer het reeds te laat is en er voor haar niets meer te redden valt. Het onderscheid tussen het huwelijksgoederenrecht in het eerste en in latere huwelijken, dat ons tegenwoordig BW kent als er kinderen zijn uit het eerste huwelijk, is vanwege de zeer willekeurige gevolgen ervan vrijwel opgeheven (art. 1.7.5.1.). Wat de huwelijksvoorwaarden betreft brengt het ontwerp allereerst een grote vernieuwing: de voorwaarden zullen niet meer uitsluitend vóór de huwelijksluiting, doch ook staande huwelijk kunnen worden gemaakt, mits met goedkeuring van de rechter (art. 1.8.1.5.). Dit is vooral van belang voor mensen, die bij hun trouwen weinig bezaten, maar later tot groter welvaart komen. Verder zal de inboedel van de gemeenschappelijke woning krachtens het ontwerp altijd gemeenschappelijk eigendom zijn (art. 1.8.1.7.).

Geen wijzigingen van betekenis worden voorgesteld in het kinderrecht, dat nog in de laatste vijf en twintig jaar grondig herzien is, en evenmin wat betreft echtscheiding en scheiding van tafel en bed. Weliswaar is bijna niemand ingenomen met de praktijken die op het stuk van echtscheiding al in de vorige eeuw zijn ingeburgerd, maar bij de bespreking in de Kamercommissie bleek duidelijk genoeg, dat die ontevredenheid berust op zo veelvoudige en vaak onderling tegenstrijdige inzichten, dat het uitgesloten is een nieuwe regeling te bedenken, welke een parlementaire meerderheid zou kunnen verwerven. Ook binnen de partijen, zeker niet alleen binnen de PvdA, ongetwijfeld ook binnen de KVP, lopen de meningen over wat voor Nederland op dit punt het beste is, sterk uiteen. Het blijft dus zoals het is.

Een aanwinst wordt de regeling van de adoptie, tot dusver in ons land onbekend. Hiervoor is een afzonderlijk regeringsontwerp gemaakt, dat enige tijd geleden bij de Tweede Kamer is ingediend en dus ook zelfstandig zal worden behandeld, om bij aanvaarding te worden ingelast in het nieuwe wetboek. Het ontwerp-Meyers laat er een plaats voor open en heeft er terecht geen onderdeel van gemaakt. Het is immer goed, dat belangrijke stukken, die geen herziening maar volkomen nieuwbouw zijn, een diepgaander en „losser” behandeling in de Kamer krijgen dan ze wellicht als onderdelen van het gróte geheel te beurt zou vallen.

In de regeling van de curatele brengt het ontwerp geen wijzigingen van wezenlijke aard. In die van het levensonderhoud zijn de belangrijkste nieuwigheden: 1e. de uitbreiding van de kring der personen, tot levensonderhoud verplicht met stiefouders en wettige volle broeders en zusters (art. 1.17.1.1.); 2e. de mogelijkheid van matiging door de rechter van de verplichting op grond van gedragingen van de tot onderhoud gerechtigde (art. 1.17.1.9). De laatste titel van dit boek, welke afwezigheid en vermissing behandelt, neemt enige punten over uit de na de oorlog getroffen regeling ten aanzien van de bezettingsslachtoffers, met name dat de verklaring van vermoedelijk overlijden een veel ruimere werking krijgt dan het BW aanneemt.

Het tweede boek van het ontwerp is aan de rechtspersonen gewijd. Het omvat ze echter niet alle: de vennootschap onder firma en de commanditaire vennootschap worden wel als rechtspersonen erkend (anders dus dan thans wordt aangenomen), maar vinden vanwege hun meer uitgesproken contractueel karakter een plaats in het verbintenissenrecht. Boek 2 geeft dus slechts een reeks algemene bepalingen, en verder de regeling van de gewone vereniging, de coöperatieve vereniging, de onder-

linge waarborgmaatschappij en de naamloze vennootschap.

Art. 2.1.1. maakt het mogelijk, niet alleen bij de wet, maar ook bij een algemene maatregel van bestuur aan lichamen of instellingen, waaraan een deel van de overheidstaak is opgedragen, rechtspersoonlijkheid te verlenen. Op het oogenblik wordt vaak, als men de omslag van een bijzondere instellingswet wil vermijden en toch de voordelen der rechtspersoonlijkheid wil genieten, een toevlucht genomen tot de vorm van een stichting of vereniging, zuiver privaatrechtelijke figuren dus, maar daardoor wordt dan hetgeen feitelijk een publiekrechtelijk orgaan is (zoals bijv. de vooroorlogse Landbouweriscentrale) onttrokken aan de sfeer van het publieke recht, en dat leidt weer tot tal van ongewenste en gewrongen constructies.

Art. 2.1.8. levert een aardig voorbeeld op van de wijze, waarop prof. Meyers er steeds op uit is geweest die kleine lacunes van ons geldend recht op te vullen, welke in de practijk tot eindeloos geharrewar leiden. De vraag, of een besluit is genomen en wat dit besluit inhoudt, wordt beslist door het oordeel van de voorzitter, uitgesproken ter algemene vergadering van een vereniging of een n.v., en het bestuur mag niet zonder meer nalaten, het besluit van de vergadering niet uit te voeren, omdat het dit in strijd acht met wetten of statuten. Art. 2.1.12 voorkomt de kostbare en omslachtige procedure, welke tegenwoordig nodig is voor de samensmelting van rechtspersonen, door een eenvoudiger systeem van fusie te erkennen.

Wat de vereniging betreft, vervangt art. 2.2.1.3. de koninklijke goedkeuring door een ministeriële verklaring van geen bezwaar, en, wat voor de practijk nog belangrijker is, het heft meteen de beperking van de geldigheidsduur daarvan op, zodat oprichting van een vereniging voor onbepaalde tijd mogelijk wordt en niet, zoals thans, telkens na dertig jaar verlenging gevraagd moet worden. Art. 2.2.1.6. schept de mogelijkheid, dat een landelijke of regionale vereniging de verklaring van geen bezwaar aanvraagt voor model-statuten, waarmee haar plaatselijke afdelingen rechtspersoonlijkheid kunnen verwerven. Op het oogenblik zijn er genoeg organisaties, die naar een dusdanige toestand verlangen, maar het geld niet kunnen opbrengen voor een aparte aanvraag per afdeling. Iemand heeft becijferd, dat dit grapje bijv. aan de Nederlandse Lawntennisbond een slordige f 40.000,— kosten zou!

De in het dagelijks leven toch zo talrijke verenigingen zonder rechtspersoonlijkheid zijn altijd een pijnlijk vraagstuk geweest. Minister Donker acht het volstrekt ongewenst het departementale toezicht op de oprichting van verenigingen te laten schieten, en dit brengt mee, dat er een duidelijk onderscheid in rechtspositie moet blijven bestaan tussen de vereniging met en die zonder ministeriële verklaring van geen bezwaar. In afwijking met wat thans geldt is in het ontwerp echter de positie van de schuldeisers der vereniging zonder rechtspersoonlijkheid veel verbeterd door hun toe te staan, de vereniging zelf te dagvaarden en niet slechts de (mogelijk geheel berooide) bestuurder, met wie zij hebben onderhandeld. De vereniging zelf kan echter een schuldenaar die geen lid is, niet dagvaarden en haar eigen leden slechts tot betaling van contributie en soortgelijke lasten. Met opzet blijven haar rechten gekortwiekt (art. 2.2.1.7.).

Verscheidene artikelen (met name 2.2.1.12.—2.2.1.17.) geven technische voorschriften, die grotendeels van dwingend recht zijn en garanderen, dat de statuten geen afbreuk doen aan een gezonde democratie binnen de vereniging.

De onderlinge waarborgmaatschappij, die tot dusver in het geheel niet wettelijk geregeld was, wordt nu onderworpen aan een aantal bepalingen welke voorkomen, dat instellingen, die feitelijk particuliere ondernemingen zijn, zich met deze naam tooien. Deze bepalingen zijn ontleend aan het recht op de coöperatieve vereniging, dat zelf geen diep ingrijpende wijzigingen ondergaat (afdeling 2.2.2.).

Dit geldt ook van de voorschriften voor de naamloze vennootschap, waaraan titel 3 van dit boek is gewijd. Deze voorschriften zijn immers van betrekkelijk jonge datum en blijken in de practijk te voldoen.

Titel 4 zal de stichting behandelen. Dit is, evenals de adoptie, een geheel nieuw stuk Nederlandse wetgeving, en daarom niet door prof. Meyers in zijn ontwerp opgenomen. Enige tijd geleden heeft de regering een apart ontwerp voor deze materie bij de Tweede Kamer ingediend.

Het derde boek heeft tot opschrift „Vermogensrecht in het algemeen”, en behandelt die verhoudingen, waartoe alle goederen gelijkelijk aanleiding geven. Hier, zoals elders in het ontwerp, is gestreefd naar een veel groter precisie van uitdrukking en een veel groter vastheid van terminologie dan ons huidig wetboek kenmerken. Overal is zorgvuldig onderscheid gemaakt tussen het begrip „zaak”, dat alleen een stoffelijk voorwerp aanduidt, en het veel meer omvattende begrip „goed”, waaronder elk vermogensbestanddeel wordt verstaan, niet enkel zaken dus, maar ook rechten (vorderingen, auteursrechten, lidmaatschapsrechten, enz.). Door uitbreiding van het begrip „algemeenheid van goederen” tot de onderneming en het door giften voor een bepaald tijdelijk doel bijeengebracht vermogen wordt voor dit laatste een grotere waarborg in het maatschappelijk verkeer bereikt, terwijl, wat de onderneming betreft, bij overgang op een andere eigenaar (bijv. bij verkoop van een winkelzaak) verschillende contracten, die overigens niet voor eenzijdige overdracht vatbaar zijn, doorlopen zo ongeveer als die van een n.v. bij directiewisseling. Men denke aan huurcontracten met de eigenaar van het perceel, de arbeidscontracten met het personeel, enz. De onderneming is daardoor voor haar volle waarde verkoopbaar, een waarde, die de waarde van de som van haar onderdelen verre zal kunnen overtreffen.

Nieuw is het woord „registergoederen”, waarmee alle goederen worden aangeduid voor wier overdracht of vestiging in daartoe bestemde registers vereist is (art. 3.1.1.10.) Evenals thans is de bewaarder van de registers niet bevoegd een onderzoek in te stellen naar de juistheid van de feiten, die worden ingeschreven, zodat de aantekening in de registers bijv. van de verkoop van een huis geen absoluut bewijs oplevert voor het eigendomsrecht van de koper. Maar meer dan thans wordt het recht beschermd van hem, die te goeder trouw op de inhoud van het register is afgegaan. Zeer belangrijk is hier art. 3.1.2.7.: wat in het register ingeschreven had kunnen zijn, doch niet ingeschreven is, kan niet als argument gelden tegenover derden, die er onwetend van zijn. En omdat de belangrijkste manieren waarop rechten op registergoederen overgaan, te weten overdracht en erfopvolging, ingeschreven kunnen worden, is de kans op onaangename verrassingen voor hem, die te goeder trouw op de registers afgaat, heel klein gemaakt. Art. 3.1.2.8. geeft als aanvulling een zodanige betekenis aan de authentieke akte, dat het systeem ten aanzien

van hem, die met notariële akten werkt en zorgvuldig de registers raadpleegt, praktisch potdicht is en absolute zekerheid biedt.

Van de titel „Rechtshandelingen” is ongetwijfeld de belangrijkste hervorming gelegen in art. 3.2.10, dat naast bedreiging en bedrog ook misbruik van omstandigheden als grond voor de vernietigbaarheid van een rechtshandeling erkent. Misbruik van omstandigheden is aanwezig, wanneer iemand van andermans noodtoestand, afhankelijkheid, lichtzinnigheid, abnormale geestestoestand of onervarenheid misbruik heeft gemaakt. Dit is een nieuwe stap in ons recht in de richting van meer werkelijke goede trouw. De rechter kan bovendien de handeling niet alleen vernietigen, doch haar ook, als dit voor het slachtoffer beter is, handhaven met een gewijzigde inhoud (art. 3.2.16.).

Een bespreking van de ontworpen voorschriften uit de volgende titels „Volmacht”, „Verkrijging en verlies van goederen” en „Bezit” zou mij hier te veel in juridisch-technische details voeren. Algemeen kenmerk is het sterker accent op de rechten van hem, die te goeder trouw is. In de hierna komende titel wordt een samenvattende regeling gegeven van het bewind, een onderwerp, dat tot dusver slechts in verspreide artikelen en onvolledig behandeld is. Daarbij treft ons een ander, telkens terugkerend, punt in Meyers' ontwerp: de veel grotere bevoegdheid van de rechter om in te grijpen in bestaande regelingen en deze te veranderen indien de omstandigheden dit gewenst maken (hier in art. 3.6.2.2.). Geheel nieuw is de mogelijkheid, reeds tijdens het leven het bewind over eigen goederen aan een ander op te dragen (art. 3.6.2.4.). Daarbij is vooral aan drie mogelijkheden gedacht: 1e. de eigenaar acht zich zelf niet geschikt of mist de gelegenheid tot een behoorlijk beheer; 2e. zijn schuldeisers stellen hem voor de keuze: óf een behoorlijk bewind óf een faillissement; 3e. mede-eigenaars stellen hun gezamenlijk eigendom onder bewind van een derde om onderlinge conflicten te voorkomen. Tot dusver redde men zich in dergelijke gevallen met gewrongen constructies, die hetzij te ver gingen (eigendomsoverdracht tot bewindvoering) hetzij geen blijvende zekerheid gaven („onherroepelijke” volmacht). In aansluiting hierop regelt art. 3.6.2.6. de obligatielening met trusteees, die ons wel in de praktijk maar niet in de wet bekend was.

Wat titel 6 voor het bewind doet, doet titel 7 voor de gemeenschap. Ook hier een samenvatting en aanvulling van wat op het ogenblik moeizaam uit de wet bijeengezocht moet worden. Ook hier grotere mogelijkheid voor rechterlijke tussenkomst (art. 3.7.1.2.), waarbij de rechter thans ook de bevoegdheid krijgt, verdeling van de gemeenschap op een ongeschikt tijdstip te verbieden (art. 3.7.1.9.), en meer zeggenschap over de wijze van verdeling (art. 3.7.1.14.).

De regeling van het vruchtgebruik, in ons huidig wetboek in hoofdzaak gericht op onroerend goed, is in overeenstemming met de maatschappelijke ontwikkeling in het ontwerp juist toegespitst op roerende goederen. Art. 3.8.1. maakt daarbij een soepeler, meer aan de omstandigheden aangepaste regeling van geval tot geval mogelijk.

Bij de behandeling van de vraagpunten in de Tweede Kamer is lang en diepgaand gedebatteerd over een pandrecht, waarbij de zaak die tot zekerheid dient, in handen van de pandgever blijft. Het tegenwoordige wetboek sluit dit uit. De praktijk heeft

hier evenwel behoefte aan: veel leveranciers willen slechts dan belangrijke credieten aan hun afnemers toestaan (het klassieke voorbeeld vormen de credieten voor bierleveranties aan café's en restaurants), wanneer zij daarvoor een voorrecht krijgen op de inventaris van die afnemers; de afnemers zijn bereid dit voorrecht te verlenen, maar moeten toch hun inventaris in handen houden, omdat zij juist daarmee het geld moeten verdienen om de credieten af te lossen. Nu pandrecht hier niet gevestigd kan worden heeft men zich beholpen met de zgn. „eigendomsoverdracht tot zekerheid": de afnemer verkoopt zijn inventaris aan zijn crediteur, waarna de crediteur deze weer aan de afnemer in gebruik geeft en tevens belooft de koop weer ongedaan te maken, zodra hij niets meer van de afnemer te vorderen heeft. Professor Meyers toonde zich bij de discussies een fel tegenstander van deze oplossing en bepleitte een bijzondere vorm van pandrecht, waarbij de verpande zaak in handen van de debiteur kan blijven, mits de verpanding werd ingeschreven in openbare registers. De Tweede Kamer stemde echter voor de eigendomsoverdracht tot zekerheid. Prof. Meyers heeft zich nu daaraan gehouden, doch met pijn, zoals zijn ontwerp duidelijk verraadt. Hij heeft de regeling beperkt tot bedrijfsvorderingen, en wilde niet verder gaan (art. 3.9.2.2.), en daarnaast ontwierp hij voor de roerende zaken, die tot de onderneming van de pandgever behoren, ook nog een registerpandrecht (art. 3.9.3.1.).

De regeling van het hypotheekrecht is meer aangepast aan de gewoonte en aan de eisen van de practijk.

Na een titel over het verhaalsrecht op goederen (bevoorrechte vorderingen) behandelt de laatste titel van dit derde boek de rechtsvorderingen. Belangrijk en practisch is, dat degeen, die gehouden is een rechtshandeling te verrichten, maar onwillig of nalatig is dit te doen, nu altijd daarbij vervangen kan worden door een krachtens rechterlijke benoeming optredend vertegenwoordiger (art. 3.11.9.). Ieder advocaat met enige ervaring kent de gevallen, waarin het ontbreken van een dergelijk algemeen voorschrift grote ellende veroorzaakt. De verjaringstermijn van vorderingen wordt van dertig op twintig jaar teruggebracht (art.) 3.11.10.).

Rest dan nog het vierde boek van het ontwerp, dat aan het erfrecht is gewijd. Ik wil daarover kort zijn, omdat deze materie grotendeels te technisch en specialistisch is voor een behandeling op deze plaats. De meest opvallende wijzigingen die werden voorgesteld zijn: 1e. afschaffing van de ingewikkelde, notarissen en advocaten vaak voor onoplosbare puzzles stellende, regeling van het erfrecht van de tweede echtgenoot; 2e. toekenning van een wettelijk erfdeel van de langstlevende echtgenoot, zodat deze niet meer volledig onterfd kan worden (art. 4.3.3.1.); 3e. bevoegdheid van de erflater, het wettelijk erfdeel te vermaken in de vorm van een legaat, zodat hij bepaalde vermogensbestanddelen (bijv. zijn boerderij, zijn fabriek, zijn winkelbedrijf) kan reserveren voor een bepaalde erfgenaam (bijv. zijn oudste zoon) (art. 4.3.3.8.).

De voorgaande opsomming is droog, zoals alle opsommingen; zij is onvolledig, zoals de meeste. Het is een keus uit vele honderden punten, waarvan insiders allicht een aantal nog belangrijker zullen achten dan de hier genoemde. Elke keus is wille-

keurig. Ik meen intussen dat de opsomming omvattend genoeg is om aan te tonen, dat wij voor een grondige vernieuwing van ons meer dan honderd jaar oude Burgerlijk Wetboek staan, en wel voor een vernieuwing, die een belangrijke winst betekent. Grotere helderheid, betere aanpassing aan maatschappelijke veranderingen (zoals in de positie van de gehuwde vrouw), een steviger bescherming van de goede trouw, wijdere invloed van hetgeen de billijkheid en het gezond verstand in een concreet geval eisen tegen de letter van wet of particulier voorschrift in (door grotere speelruimte te geven aan de rechterlijke tussenkomst), lijken mij de meest in het oog lopende kenmerken van deze vernieuwing. De publicatie van dit eerste grote fragment van het ontwerp doet ons des te meer verlangen, deze reusachtige arbeid spoedig geheel tot een goed einde te zien gebracht.¹⁾

1) De schrijver van dit artikel heeft in de brochure Wat wordt de wet — Hoofdpunten van het Burgerlijk Recht voor niet-juristen verklaard (Utrecht, Het Spectrum, 1954) alle vraagpunten, door Meyers aan de Tweede Kamer voorgelegd, behandeld en toegelicht. Voor de in dit artikel behandelde stof zijn hierbij van belang de volgende vraagpunten (gelijkgenummerd als hoofdstukjes van het boekje):

1. de bewijskracht van het hypotheekregister;
2. onderhandse of notariële acte bij verkoop van een huis of een stuk land;
3. een nieuwe vorm van pandrecht;
4. verkoop en verpanding van vorderingen;
6. verkoop van een handelszaak;
8. overdracht van het bewind over het eigen vermogen;
19. misbruik van omstandigheden;
23. wat is recht als de wet zwijgt;
25. is gewoonte sterker dan de wet;
- 30—32. rechtspersonen;
- 36—42. erfrecht;
43. de woonplaats van de gehuwde vrouw;
45. de handelingsbevoegdheid van de gehuwde vrouw;
46. huwelijksgoederenrecht;
47. de vermogensrechten van de tweede echtgenote;
48. adoptie.

Red.

OP WEG NAAR

DE ONGEDEELDE SCHOOL

De Nederlandse onderwijsorganisatie vertoont een typische netstructuur. Horizontale lijnen maken een scheiding tussen kleuter-, lager-, middelbaar en hoger onderwijs, verticale strepen geven een indeling in met de leeftijd toenemende verfijning, gebaseerd op een eigenaardige combinatie van aanleg, sociale positie en bestemming, waarbij een onderverdeling in verband met de levens- en wereldbeschouwing het beeld nog gaat compliceren.

Zolang de beroemde fasen-psychologie nog vrij algemeen werd aanvaard, zij het in zeer variërende schema's, bestond de mogelijkheid, deze netstructuur te verdedigen op schijnbaar hechte wetenschappelijke gronden, al twijfelde geen enkele insider aan Gunnings constatering, dat de psychologische „insnijdingen” maar zelden samenvielen met die in het Nederlandse onderwijsstelsel, voor zover daarbij inderdaad van een systeem kon en kan worden gesproken.

Maar naarmate de psychologie der perioden, elk gekenmerkt door nauwkeurig te omschrijven verschijnselen en overgangen, plaats maakt voor de ontwikkelingspsychologie, die twijfel uitspreekt aan het bestaan van de geijkte tijdperken en zeker aan de descriptieve uitbeelding daarvan, een open oog heeft voor de geleidelijke evolutie van ieder kind en het individuele karakter van zijn groei, wordt de ontevredenheid sterker over het voortbestaan van een schoolorganisatie, die met collectiviteiten werkt in plaats van met individuen. Waardoor de pogingen begrijpelijk worden tot stichting van „comprehensive schools” of „ongedeelde scholen”, die zoveel mogelijk de horizontale en verticale scheidingen opheffen en een einde maken aan de netstructuur, die niet adequaat blijkt te zijn aan de uitkomsten der moderne psychologische wetenschap: Boeke trachtte in zijn „Werkplaats” te Bilt-hoven een „kindergemeenschap” te stichten, die streefde naar het ideaal der „ongedeelde school” en onder de propagandisten van de lyceum-gedachte leeft sterk het verlangen, het aantal afdelingen aan hun scholen te vergroten en de overgang van de ene naar de andere gemakkelijker te maken. Een van de interessantste gevallen is de incorporatie van de Zaandamse handelsschool in het bestaande lyceum. Binnen een dergelijk verband wordt het mogelijk, kinderen, die in een bepaalde richting dreigen te mislukken, niet zonder meer „af te voeren”, maar hen „op te vangen” en te ontwikkelen in verband met hun capaciteiten. Waardoor niet alleen persoonlijk leed wordt voorkomen maar ook maatschappelijke winst wordt behaald.

Wie zich rekenschap geeft van de koers, die ons onderwijs bezig is te nemen, gestuwd door krachten uit het bedrijfsleven, door psychologen en paedagogen, door figuren uit de schoolwereld zelf, komt voor de vraag te staan: hoe is de geleidelijke overgang mogelijk van de tegenwoordige, sterk gedeelde, naar de ongedeelde school? Practische politiek houdt rekening met de bestaande toestand, met het conservatisme van wat historisch is gegroeid en met de weerstanden, die iedere verandering oproept, zéker, wanneer persoonlijke belangen kunnen worden geschaad. Ze streeft niet naar een revolutionaire omzetting maar naar een ontwikkeling in etappes. Zonder ooit het einddoel uit het oog te verliezen tracht ze voorlopig te creëren wat mógelijk is. De geschiedenis is vol van krampachtige pogingen om plotseling het ónmogelijke te scheppen: ieder kent de funeste gevolgen daarvan — het einddoel wordt er alleen in negatieve zin door verschoven. Ze analyseert nuchter en onbevooroordeeld de situatie van het ogenblik, speurt naar de verschijnselen, die in de richting van de toekomst wijzen, knoopt aan bij de schuchtere pogingen, in een vaak vijandige en maar zelden geïnteresseerde wereld iets van het onvervulde ideaal te verwerkelijken en is voorlopig tevreden met tien procent op afbetaling.

Wat ze daarbij ontdekt?

1. Toenemende gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs in overeenstemming met het beginsel van de pacificatie. Waaruit volgt, dat de ongedeelde school, zoals die leeft in de verlangens van groepen onderwijzers en ouders in de kringen van de rijks- en gemeentescholen, waar kinderen van alle gezindten zullen samenleven en -werken, een ideaal is, dat niet verwezenlijkt kan worden. Zodat twee vragen rijzen: hoe is splitsing-tot-in-het-absurde te voorkomen? en hoe brengen wij hen, die in hun jeugd werden gescheiden, tot eendrachtige arbeid in dienst van de gemeenschap?

2. Eèn wet op het kleuteronderwijs, die binnenkort in behandeling komt en van buitengewone betekenis kan worden. In samenhang daarmee de begeerte, de scheidingslijn tussen de kleuter- en de lagere scholen zo vaag mogelijk te maken: óf opnemng van de eerste klas uit de laatste in de eerste, dus kleuteronderwijs tot zeven jaar, gevolgd door vijf jaar „basisonderwijs” óf in de eerste klas de sfeer van de kleuterschool gehandhaafd.

3. Een lager onderwijs, dat sterk onder invloed is gekomen van het streven naar „onderwijsvernieuwing” en „onderwijsverfrissing”: nieuwe methoden, vernieuwingscursussen, paedagogische centra c.t.q. Kenmerkend voor deze pogingen is het verlangen, ieder kind beter te leren kennen door het gelegenheid te geven, zich te openbaren en de mogelijkheid te scheppen, enigszins te bepalen, welke richting het zal moeten volgen na de lagere school.

4. Het dóórbreken van het inzicht, dat een kind een wezen in ontwikkeling is, zodat het uitgesloten is van een twaalfjarige met absolute stelligheid vast te stellen, hoe hij of zij zich in de toekomst zal kunnen ontwikkelen. Als gevolg hiervan: de constatering, dat het toelatingsexamen wèl de bekwaamheid, maar niet de geschiktheid voor het middelbaar onderwijs kan bepalen; de afwijzing van verschillende tests als enige afdoende methode voor deze bepaling; het instellen van proefklassen en determineer- of brugklassen; de propaganda voor één-, twee- of

driejarige determineerscholen of EVO-scholen; de samenwerking van lager- en middelbaar onderwijs bij het zoeken naar middelen tot een verantwoorde overgang; — in één woord: de verzwakking van de kunstmatige grens tussen het „basis- en het voortgezet onderwijs”.

5. De subsidiëring van enkele experimenteerscholen, zonder uitzondering gekenmerkt door proefnemingen, waarbij de netstructuur van onze onderwijsorganisatie wordt aangetast: opheffing van de klasse, individualisering in verschillende graden, vereniging van richtingen met ver doorgevoerde differentiatie; een merkwaardige groep is daarbij die der middelbare meisjesscholen: enerzijds een poging, onderwijs te geven, dat aangepast is bij een bepaalde categorie van leerlingen, anderzijds een streven tot nieuwe „deling” in de totale structuur.

6. Geruchtmakende plannen — Bolkestein, Rutten en vele andere — waarin het woord „doorstroming” schering en inslag is en dus gezocht wordt naar de mogelijkheid van tussentijdse overgangen gedurende schoolloopbaan: determineerscholen voor 12–15-jarigen, gevolgd door een waaier van vakscholen, scholen voor eenvoudig voortgezet onderwijs en afdelingen daarvan bij het lager technisch onderwijs, de huishoudschool en de school voor eenvoudige administratieve richtingen; een determineerklas bij de zesjarige HBS en het Gymnasium — overall symptomen van het verlangen naar verbreking van de indeling en de vorming van de ongedeelde school.

7. De stichting van nieuwe schooltypen, die de starheid van de netstructuur verbreken en soepeler carrière mogelijk maken: de uitgebreid-technische school, voortgezet onderwijs voor eenvoudige administratieve werkkringen, de algemene middelbare school, waardoor meer individuele vorming en grondige selectie tot stand kunnen komen.

8. De grote bloei van het lyceum, dat uitstel van beroepskeuze beoogt en bundeling van verschillende richtingen in één schoolverband, die tot samenwerking en innerlijke beweeglijkheid nopen.

9. De voortdurende groei van onderwijsmogelijkheden buiten de „gewone” school om: volkshogescholen, arbeidersavond- en kaderscholen, volksuniversiteiten, vormingscentra, verenigingen voor volks-, speciaal vrouwen-ontwikkeling, avondlycea, mondelinge en schriftelijke cursussen van allerlei aard: een bont beeld, dat ook de „normale” onderwijsorganisatoren niet meer kan negeren.

10. De schuchtere verlangens tot stichting van een vakvereniging, waarin alle „leerkrachten” zijn opgenomen.

Bij deze opsomming van fenomenen zijn alle verschijnselen onder één noemer gebracht: de ongedeelde school. Wie de laatste als „wensdroom” aanvaardt, kan niet anders doen dan zich verheugen over haar geleidelijk, maar onweerhoudbaar ontstaan. Maar deze vreugde zal hem niet beletten, voortdurend rekening te houden met de bestaande organisatie, in verband daarmee telkens water in zijn koppige vernieuwingswijn te gieten en bereid te zijn, papieren plannen te wijzigen, wanneer de ontwikkeling zich anders voltrekt dan hij het zich heeft voorgesteld.

Waarbij de vraag rijst, wat hij in dit moment kan doen en welke houding hij heeft aan te nemen, wanneer hij de genoemde verschijnselen bestudeert.

1. Hij zal de voorstanders van confessioneel onderwijs niet van zich vervreemden door een antithetische instelling, al zal hem dat niet beletten, te blijven pleiten voor een ongedeelde school ook waar het gaat om de levensbeschouwelijke fundamenten; hij zal met volledige aanvaarding van de pacificatie nooit kunnen streven naar een afzonderlijke school voor „iedere ketter, die zijn letter heeft”; hij zal moeten zoeken naar alles, wat de godsdienstige groepen onder ons volk verbindt en tot gemeenschappelijke actie kan brengen.

2. Bezinning op het vraagstuk van het kleuteronderwijs zal hem vermoedelijk brengen tot een pleidooi voor de kleuterschool tot het zevende jaar, gevolgd door een vijfjarige lagere school; in de hoogste kleuterklas zal met lezen, schrijven en eenvoudig rekenen kunnen worden begonnen; bij de opleiding van de kleuteronderwijzeressen zal daarmee rekening moeten worden gehouden; samenvoeging van kleuterschool en lagere school in één gebouw en onder één, eventueel gecombineerde, leiding is gewenst.

3. Grondige, maar critische bestudering van al wat „vernieuwd” en „verfrist” wordt, is noodzakelijk. Daarbij rijst de vraag, of het niet wenselijk zou zijn, een deskundige, nationale commissie te vormen, die de gang van zaken en de resultaten over de hele breedte kan onderzoeken; klemmend is daarbij de constatering, in hoeverre het saldo van de winst- en verliesrekening batig is of nadelig. Ook moet worden vastgesteld, of en hoe in de hoogste klasse van de lagere en de laagste van de middelbare scholen kan worden geobserveerd, gedetermineerd en geselecteerd met het oog op verdere ontwikkeling en beroepskeuze.

4. Gezocht zal moeten worden naar een vorm van toelatingsexamen, waarbij uitsluitend wordt gevorst naar de kennis, die het middelbaar onderwijs minimaal moet veronderstellen om erop voort te kunnen bouwen; gebroken dient te worden met het dogma, dat een „kinder-examen” de geschiktheid voor voortgezette studie zou kunnen meten; uitgebreide verklaringen der schoolhoofden zijn van betekenis, maar onvoldoende; tests kunnen alleen als aanvulling worden getolereerd; samenwerking van lagere en middelbare school is onmisbaar: de methoden van onderwijs in beide inrichtingen zullen naar elkaar toe moeten groeien; er zal moeten worden geconfereerd over het brandende vraagstuk van de e.v.o. en determineerscholen: mogelijk is een regionale oplossing denkbaar, waarbij platteland en stad verschillende vormen kunnen ontwikkelen.

5. De commissie, genoemd in punt drie, zal vooral de experimenteerscholen met grote aandacht moeten bestuderen en pro en contra scherp tegenover elkaar dienen te stellen; ook zal zij zich af moeten vragen, in hoeverre het mogelijk is, de meisjesscholen te incorporeren in de lycea, waardoor een zekere coëducatie mogelijk wordt ook dan, als men de coïstructie afwijst.

6. Nagegaan zal moeten worden, of het mogelijk is, alle scholen voor voortgezet onderwijs te laten voorafgaan door een tussenklas of -school met determinerend karakter; in het bijzonder, of ook de uitwisseling van HBS en gymnasium na de eerste klas kan worden geregeld; zonder „doorstroming” over de hele breedte is het selectieprobleem vrijwel onoplosbaar.

7. Ongetwijfeld is een spreiding van de tegenwoordige ULO-leerlingen over de

nieuw te stichten scholen voor eenvoudige administratieve werkkringen en de algemene middelbare school mogelijk en gewenst; de laatste zal in het middelbaar onderwijs moeten worden opgenomen en daarbij niet alleen een voorbereiding voor het praktische leven dienen te geven, maar ook een uiterst belangrijke rol hebben te spelen bij de determinering; voor de docenten, voortgekomen uit het tegenwoordige ULO, is een nieuwe bevoegdheid nodig, waarbij in het bijzonder kennis van het bedrijfsleven en praktische psychologie centraal worden gesteld.

8. Dat de verdere ontwikkeling van de lyceumgedachte alle steun verdient spreekt vanzelf. Bij haar ligt de kern van de ongedeelde school en haar uitgroei en fijnere geleding kunnen tot trapsgewijze benadering van het ideaal leiden. Waarbij niet mag worden vergeten, dat ook een vereniging van verschillende scholen onder één hoofdleiding een organisme van betekenis kan vormen.

9. Steun aan alle buiten-schools onderwijs met scherpe contrôle van de overheid kan niet worden gemist. Vooral de avondlycea hebben recht op aandacht.

10. Zolang de éne vakvereniging van alle docenten onmogelijk lijkt, is samenwerking van de afzonderlijke groepen te bevorderen.

Dwaal ik, waneer ik meen, dat in de idee van de ongedeelde school een gezichtspunt wordt gevonden, waaruit tal van verschijnselen op het gebied van ons onderwijs doorzichtig en begrijpelijk worden en een perspectief wordt ontdekt, dat de richting van ons werk kan bepalen?

ARTSENBEHOEFTE

*Naar aanleiding van het Rapport Artsenbehoefte en Artsenvoorziening 1950-1982
door het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut (1951)*

Het vraagstuk van de behoefte aan en de voorziening met artsen duikt regelmatig op. Voor de geneeskundige wetten van 1865, die de volledig bevoegde arts brachten, bestond het heirleger van partieel bevoegden, hetzij universitair gevormd, hetzij meer praktisch geschoold. De ontwikkeling van de geneeskundige wetenschap vroeg om de behoorlijk wetenschappelijk en praktisch onderlegde arts. Doch het ging moeilijk. Er bestonden grote standsverschillen tussen doctores en de meer eenvoudige heelmeeesters en dan wordt een streven in de richting van eenheid en stand door de hogere groep gevoeld als degradatie. Staatscommissies zwoegden over het probleem vanaf 1840 en zij slaagden niet. Het kon niet, maar de situatie werd voortdurend dwingender, dus het moest gebeuren. Onder de factoren, die tot handelen aanzetten was ook de overvulling van het geneeskundige beroep. In 1865 was er een geneeskundige (doctor of heelmeeester) op 1400 inwoners. Behoudens een lichtere spreiding in het zuiden van het land, was de bezetting vrijwel gelijk tussen stad en land, dank zij de plattelandsheelmeeesters.

De opzet van 1865 tot beperking slaagde. De belangstelling voor de langduriger en duurder studie na 1865 verminderde en voor de heelmeeesters werd een uitsterfsysteem gevolgd. In 1875 ontstond er reeds rumoer over te verwachten artsentekort. Toen waren er 1800 zielen per geneeskundige. De stijging van 1400 op 1800 zou niet alarmerend zijn geweest als de verdunning gelijkmatig uitgesmeerd zou zijn, maar dit was niet zo. In 1865 was reeds aangeduid aanwezig, dat de artsendichtheid evenwijdig verliep met het gemiddelde bedrag per hoofd per jaar in de Personele Belasting. Dit werd veel sterker geaccentueerd en de arme plattelandsgebieden kwamen in grote moeilijkheden. De universitair gevormde arts vond er te weinig loon, gemak en cultuur, zodat de gestorven heelmeeester geen opvolger vond. Dit proces ging door tot ongeveer 1890 toen er zelfs 2500 inwoners per arts waren. Dan begint de omslag en de daling van het aantal inwoners per arts, aan welke daling thans nog geen einde is gekomen. Op dit ogenblik zijn er ongeveer 1000 inwoners per arts. Het lijkt nogal een eenvoudige rekensom, maar de cijfers zijn nauwelijks vergelijkbaar. In 1865 en in 1890 kenden we nog geen arts-ambtenaren buiten het curatieve werk en nu zijn er ongeveer 1100. In 1890 waren er niet meer dan 54 specialisten en nu ongeveer 2800. In de vorige eeuw bleef men meest tot zijn dood in de praktijk en nu zijn er van de ruim 10.000 artsen in Nederland 800 rustend.

In 1880 was daardoor het probleem artsenbehoefte en artsenvoorziening heel wat eenvoudiger, doch toen kwam ook al duidelijk naar voren het verschil van inzicht

tussen pessimisten en optimisten. De discussies van rond 1880 hebben heel weinig resultaat opgeleverd en zonder al te grote schrik groeit in het begin van de twintigste eeuw de artsendichtheid gestadig door. Er wordt wel wat over gedebatteerd, maar niet als over een ernstig probleem.

Dit wordt anders in de crisisjaren na 1930, zowel in Nederland als elders in West-Europa. Als onderdeel van het wijdere vraagstuk van de toekomst van de academisch gegradueerden krijgt ook de toekomst van de arts een evenredige aandacht in 1936 in het rapport over de toekomst der Academisch Gevormden van de Commissie Limburg. Op algemene gronden wordt in dat rapport aangenomen, dat er sprake is van overvulling van het artsenberoep zo gauw na vijf jaar praktijk of langer minstens 15 % nog geen f 5000 inkomen uit de praktijk trekt. Een enquête, gehouden in 1933, levert een percentage van 13.4. Het kon dus toen nog net, doch men voorspelde, dat in 1940 dit percentage tot 20 zou zijn opgelopen.

Op grond van deze prognose heeft de Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst een commissie aan het studeren gezet, welke in 1939 rapport uitbracht. Deze vond, dat de onweersbui, die de Commissie Limburg voorspelde reeds 1 Januari 1937 was waar de commissie deze in 1940 verwacht had, want reeds op 1 Januari 1937 had reeds 20% van de vijf jaar of langer gevestigde artsen een inkomen, dat lager lag dan f 5000. Op haar beurt voorspelde de Mij-commissie weer, dat dit fatale percentage in 1945 ongeveer 30 zou zijn. Doch dan worden door de wereldoorlog de kaarten zo grondig door elkaar geschud, dat het verhaal geen direct vervolg heeft. En het heeft geen zin om na te gaan in hoeverre de voorspelling is uitgekomen.

Na 1945 is de vraag opnieuw aan de orde gekomen. Deze keer was het niet vanuit de artsensituatie in direct opzicht, doch indirect via wat men zag en meende te moeten verwachten bij de studenten. Prof. Bijlsma was verontrust over wat er zou gebeuren als de grote groep van eerste-jaarsstudenten van 1945, '46 en '47 op de arbeidsmarkt zou verschijnen. Van 1941 tot en met 1949 zijn er nl. 7913 eerste inschrijvingen geweest. Wanneer men aanneemt, dat 40% daarvan de eindstreep niet haalt, betekent dit, dat tussen 1951 en 1958 een toevoer van 4748 jonge artsen is te verwachten. Hoogendoorn vult het betoog van Bijlsma aan door het te combineren met gegevens van de Koninklijke Maatschappij. Hij rekent met een afval door sterfte van 180 per jaar, d.w.z. van 1949 tot 1958 totaal van $9 \times 180 = 1620$. Hij produceert de hieronder opgenomen staat.

Artsendichtheid

Jaar	Inwoners	Artsen	Inw. per arts	Artsen per 100.000 inw.
1900	5.104.137	2287	2232	44.8
1910	5.857.949	2930	1999	50,0
1920	6.775.632	3497	1938	51.6
1930	7.832.175	5362	1460	68.5
1940	8.833.977	7207	1225	81.6
1949	9.872.074	9047	1092	91.6
Voor 1958 schat hij:				
1958	11.000.000	12175	900	112.0

Bijlsma gaat ervan uit, dat voor 1940 geen bijzondere moeilijkheden bij de artsen waren. Hij ziet na 1947 het aantal eerstejaars studenten dalen en zo is voor hem het concrete probleem om van 1955 tot 1958 een extra-toevoer van 1200 artsen op te vangen. Hoogendoorn is veel somberder, want hij meent, dat reeds voor 1940 er een teveel aan studenten bestond. Hier sluit hij zich dus aan bij de conclusies van de Mij-commissie van 1939. Naast de extra 1200 ziet hij dus ook nog een te grote continue toevloed. Door voorlichting wil hij pogen de studie in de medicijnen af te remmen.

Het betreft hier allemaal cijfers, waaraan een zekere waarde niet ontzegd kan worden, maar ze zijn te onvolledig voor conclusies en voorspellingen, omdat niet alle factoren in acht genomen worden, omdat men deze niet in getal kan uitdrukken en wat over de behoefte aan artsen gezegd wordt is het resultaat van een subjectieve waardering van allerlei elementen. Zo wordt in het rapport-Limburg van 1936 gerekend met een jaarlijks vertrek van 40 artsen naar Indonesië. Men komt tot dit getal, omdat er toen 800 Nederlandse artsen in Indonesië waren en men neemt aan, dat ze er gemiddeld 20 jaar blijven. Thans (in 1954) is dit aantal van 800 tot ongeveer 200 geslonken. Zou Hoogendoorn dit element in het geding gebracht hebben dan zou zijn betoog nog pessimistischer worden zijn.

Dan komt in 1951 de studie van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut. Het directe doel is om het aantal studenten te schatten, die verwacht mogen worden aan de Medische Faculteit van de R.K. Universiteit te Nijmegen en de behoefte aan bedden in het Academisch Ziekenhuis aldaar. Wat de studenten betreft is dit een deelprobleem van het meer algemene van artsenaanvoer en artsenbehoefte. Opnieuw dus het vanaf 1880 bekende vraagstuk. De studie van het R.K. Instituut is grondiger dan alle voorgaande en van de resultaten dient dan ook met bijzondere belangstelling kennis te worden genomen.

De verwachte aanvoer van eerstejaars studenten wordt in relatie gebracht met het aantal jongelieden, dat het B-diploma van HBS of Gymnasium verkrijgt. Afgezien van de oorlogsstoring blijkt de stijging van eerstejaars medici evenwijdig te lopen met de stijging van het aantal uitgereikte B-diploma's. Het ligt om ende bij 16 %. Op grond van het te verwachten aantal B-diploma's worden in de periode 1950-'53 jaarlijks 953 eerstejaars medische studenten verwacht, welk aantal verwacht wordt te zullen stijgen tot 1500 gedurende de periode van 1964-'68. Het is nogal speculatief om de prognose voor het aantal eerstejaars zo rekenkundig te koppelen aan de uitgereikte B-diploma's. De keus van de richting, die na de middelbare school wordt ingeslagen hangt van een zeer groot aantal variabele factoren af, dat het weinig waarschijnlijk is, dat een der mogelijkheden, nl. de medische richting, hiervan een constant aandeel zal krijgen. Voor de jaren 1950-'53 is de prognose reeds niet uitgekomen, want het aantal eerstejaars is een paar honderd lager geweest dan de verwachte 953. Hieruit volgt dat het aantal artsexamens met succes afgelegd omstreeks 1960 lager gesteld moet worden dan de 600, die het rapport verwacht. De voor 1960 tot 1970 verwachte jaarlijks opklimmende aanvoer van 650 tot 950 jonge artsen, wordt hierdoor nog onzekerder als deze reeds was.

Dit zal de stellers van het rapport zeer welkom zijn, want de berekende behoefte

aan artsen ligt belangrijk lager dan de prognose van de aanvoer. Wanneer alle factoren, die de behoefte bepalen, in het maximum zijn wordt de jaarlijkse behoefte aan artsen voor de periode van 1947—'77 op rond 600 geschat, terwijl de maximum-aanvoer op 680 per jaar geraamd werd en de minimum-aanvoer op 618. Als alle factoren die de behoefte bepalen in het minimum zijn, wordt de jaarlijkse behoefte op 241 geschat. De grote spreiding tussen maximum- en minimumbehoefte is een aanwijzing voor de voorzichtigheid van de stellers van het rapport en tevens voor de grote onzekerheid en dus voor de betrekkelijke waarde.

Bij de in aanmerking genomen factoren is de meest variabele de gewenste artsen-dichtheid per 1000 zielen. In 1947 had Nederland op grond van de gegevens van de volkstelling 0.734 werkende artsen beneden 65 jaar per 1000 inwoners. Dit cijfer varieerde per provincie van 1.22 in Utrecht tot 0.45 in Noord-Brabant. Voor de beide Hollanden met Utrecht was het 0.941. Wanneer alles opgetrokken wordt tot deze westelijke dichtheid in een tijdvak van 30 jaar komt dit neer op een jaarlijkse toename van het aantal artsen met ongeveer 1%. Zoals de situatie in Nederland ligt vraagt dit voor r.k. artsen een grotere jaarlijkse stijging dan 1% en voor de niet-r.k. een lager percentage.

Voor specialisering en uitbreiding van de sociaal-geneeskundige functies — dit laatste wordt aangeduid als „socialisering” — wordt de bezetting met 10% verhoogd, dus gebracht van 0.941 op 1.04. Voor de veroudering der bevolking, aangezien de bejaarden meer zorg vragen, wordt een toename van 0.04 arts per 1000 zielen geraamd, waardoor de totale behoefte in de toekomst op 1.08 werkende arts beneden 65 jaar geschat wordt.

Critiek op deze becijfering is gemakkelijker dan er een meer betrouwbare raming tegenover te stellen. Ik maak een paar opmerkingen. Er wordt niet anders gerekend met een grotere bezetting met huisartsen dan dat in het inhalen in het algemeen door de perifere provincies ook een grotere huisartsenbezetting begrepen is. Noord-Brabant en Limburg hebben een veel groter aantal inwoners per huisarts dan de andere provincies. Het is begrijpelijk, dat de rapporteurs niet spreken over behoefte aan meer huisartsen, omdat men deze behoefte niet uit het verleden kan afleiden. Doch wanneer men zich bezint over de gewenste taakverdeling tussen de verschillende categorieën van artsen zal men de huisarts meer willen toebedelen en daarvan zal de consequentie zijn, dat hij minder patiënten zal kunnen verzorgen. Ik doel hier ten eerste op de inschakeling bij de preventief geneeskundige voorzieningen. Als compensatie staat daar tegenover een verminderde behoefte aan sociaal-geneeskundige functionarissen. Of deze twee elkaar zullen neutraliseren is moeilijk te voorspellen. Ten tweede — en dit is kwantitatief belangrijker — zal de huisarts meer aandacht moeten geven aan de behandeling van de zgn. kleine klachten, die in werkelijkheid niet klein van betekenis zijn. Het gaat hier over de patiënten, waarvan de arts dikwijls zegt, dat hun eigenlijk niets mankeert, d.w.z. dat hun klachten geen grond vinden in objectief aantoonbare afwijkingen van vorm of functie. Doch daarmee zijn deze mensen niet geholpen, want ze zullen moeilijk aanvaarden, dat ze zinloze klachten uiten. Ze worden stilzwijgend verwezen naar de niet-arts-genezer. Wanneer de huisarts dit verwaarloosde gebied wil gaan bewerken, en hij alleen is

daartoe in staat, zal dat veel tijd kosten. Zelfs bij de gemiddelde praktijkgrootte van de westelijke provincies van ongeveer 2200 zielen, zal er zeker 10 % af moeten. Dit betekent een additionele behoefte aan huisartsen van 400 boven het aantal, dat nodig is voor het brengen van het gehele land op het peil van het westen.

Naast deze opmerking over de geschatte artsendichtheid plaats ik nog een over een andere factor nl. het jaarlijkse verval en wel de emigratie-invloed hierbij. Wel is Indonesië als zodanig vrijwel verdwenen, tot grote schade helaas van dat land, doch volgens de jaarverslagen van de Koninklijke Maatschappij waren 178 Nederlandse artsen op 31 December 1952 in het buitenland, exclusief Indonesië. Dit aantal was een jaar later gestegen met 34 tot 212. Het is onmogelijk om hierover iets in cijfers te voorspellen, maar gezien de grote nood in de wereld, moet het mogelijk zijn, ondanks de bezwaren, dat een betekenend aantal jonge Nederlandse artsen werk vindt in streken, waar een groot tekort bestaat. Wanneer wij voor dit doel een surplus opleiden zal dit zijn weg wel vinden en deze pioniers zullen de naam van Nederland in de wereld eer aandoen. Als dan ook in de komende jaren blijken zal, dat het aantal jonge artsen groter is dan de geschatte behoefte door het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut, dan moeten wij ons daarover verheugen. Nederland zal ze goed kunnen gebruiken en elders in de wereld zijn ze hard nodig.

Maar dan rijzen er problemen, die men niet ter oplossing kan laten aan de vrije concurrentie onder de artsen alsof het ondernemers in een bedrijf zijn. De jonge arts zou er de dupe van worden en de gezondheidszorg zou ondoelmatig ingericht zijn. Een direct ordenend overheidsingrijpen heeft hier grote bezwaren en is moeilijk in zijn gevolgen te overzien. Doch middelen als degressie in de abonnementshonoraria zijn effectief en toelaatbaar als ze met overleg gehanteerd worden. Bij voorkeur door de georganiseerde artsen zelf. Blijkt de artsenstand evenwel onmachtig of onwillig tot deze zelfordening, dan ligt hier een plicht voor de overheid jegens de jonge artsen en jegens de bevolking. Dit is stellig geen gemakkelijke taak, waarbij men onvermijdelijk fouten maakt en zelfs brokken kan maken, maar met een spontaan laten uitzieken worden zeker brokken gemaakt. Misschien staan we zeer spoedig voor de noodzaak iets te doen nu de militaire diensttijd begint af te lopen voor de eerste grote groepen na-oorlogse artsen.

Het spreekt vanzelf, dat de artsenbezetting en de intensiteit van de gezondheidszorg een economische kant heeft, die belangrijker wordt naarmate de gezondheidszorg een groter percentage van het volksinkomen vraagt. De bepleite intensivering van de huisartsenhulp zal evenwel leiden tot een geringere vraag naar specialistisch advies, zij het misschien in de vorm van het drukken van een accres van deze kosten. Daarbij mag men niet vergeten, dat juist die kleine klachten oorzaak zijn van het verlies van veel arbeidsdagen, nog gezweven van verlies van levensgeluk voor patiënt en gezin.

Tegenover de pessimistische voorspellingen omtrent overvulling van het artsenberoep behoeft men niet te volstaan met de toch altijd zwakke tegenwerping, dat het tot nu toe nog altijd meegevallen is, maar kan men er ook op wijzen, dat er medisch gezien plaats is voor meer artsen in eigen land en daarbuiten. Doch dit zal niet vanzelf gaan en men zal bewust ordenend de zaak in goede banen moeten leiden.

JAPAN TUSSEN OOST EN WEST

Nu de heer Sjigeru Josjida te langen leste is bezweken voor de, ook wel ongeveer onweerstaanbaar geworden, drang van de openbare mening om eindelijk het bewind eens uit handen te geven, vraagt men zich af welke richting Japan nu zal inslaan. Het behoeft nauwelijks betoog dat we ons niet kunnen veroorloven onverschillig te staan tegenover de politieke ontwikkeling in een land als Japan. Zijn ligging, bevolkingsdichtheid, industriële ontwikkeling, gepaard aan het dynamische karakter van het volk, al deze factoren maken Japan tot een gebied van moeilijk te overschatten strategisch belang, — het woord strategisch nu eens niet uitsluitend in militaire zin op te vatten. Het is, geloof ik, niet gewaagd te zeggen dat het evenwicht der krachten in de wereld, zowel in zuiver politiek als in militair opzicht, in niet geringe mate afhankelijk is van het antwoord op de vraag, waar uiteindelijk Japan zijn plaats in deze gespleten wereld zal zoeken. Of Japan zich definitief voegt bij de democratische landen dan wel zich aansluit bij het totalitaire kamp, ja zelfs of Japan verkiest zogenaamd neutraal te zijn in het spel der wereldpolitiek, zal van directe en enorme invloed zijn op de machtsverhoudingen tussen de beide grote kampen, waarin de wereld-vandaag helaas verdeeld is.

Met de inwerkingtreding van het vredesverdrag van San Francisco op 28 April 1952 keerde Japan formeel terug tot de gemeenschap der onafhankelijke volken, — waarbij aangetekend mag worden dat Rusland en zijn satellieten weigerden het verdrag te tekenen, zodat zij formeel nog met Japan op voet van oorlog staan. Het daarnaast tussen de Verenigde Staten en Japan gesloten Veiligheidsverdrag heeft tot doel bij te dragen tot het handhaven van de vrede en de veiligheid in het Verre Oosten en voorziet in de legering van Amerikaanse troepen in en in de omgeving van Japan teneinde het ongewapende land tegen mogelijke agressie te beschermen.

Sedert de totstandkoming van het Vredesverdrag heeft Japan weder normale diplomatieke betrekkingen met 51 landen aangeknoopt; — tot de 22 landen waarmede Japan tot dusverre nog geen betrekkingen onderhoudt, behoren alle communistische naties. Japan neemt tevens deel aan een aantal officiële internationale lichamen, zoals het Internationale Arbeidsbureau, Unesco, de Wereldgezondheidsorganisatie, de Internationale Voedsel- en Landbouworganisatie enz.

Sjigeru Josjida was na de oorlog een van de zeer weinige top-figuren in de

politieke wereld van Japan die na de door de geallieerden doorgevoerde „zuivering” waren overgebleven. Zijn partij, de Liberale Partij, was met uitzondering van de twee jaar, dat de socialisten en de democraten aan het bewind waren, voortdurend aan de macht, met Josjida als de onvermijdelijke! — premier. Het is interessant eraan te herinneren dat hij destijds de leiding van de Liberale Partij overnam van Ichiro Hatoyama, nu eerste minister, toen deze „gezuiverd” werd door de geallieerden op grond van zijn onder de titel „World Profiles” verschenen geschriften. Josjida is een onverzettelijk conservatief; zijn populariteit schijnt vooral gesteund te hebben op zijn reputatie als „sterke man”, de aangewezen persoon om het op de knieën geworpen Japan uit het na-oorlogse politieke en economische moeras te helpen en het zijn rechtmatige plaats in de wereld te hergeven. Zijn onbuigzaamheid en doorzettingsvermogen spraken blijkbaar tot de verbeelding van het Japanse volk, dat de illusie van een met goddelijke attributen toegeruste keizer had moeten prijsgeven. Josjida toonde zich verder een fel communisten-hater, — maar dat niet alleen: hij had weinig waardering voor de arbeidersbeweging in het algemeen. Hij ziet met minachting neer op de grauwe massa, de kleine man.

Josjida's populariteit was na de algemene verkiezingen van 1953 gestadig afgenomen; zelfs in de kringen van zijn eigen partij namen zijn tegenstanders hand over hand toe. Zijn op minachting lijkende overschilligheid voor het parlement verwekte sterke wrevel, niet alleen in de kringen der volksvertegenwoordiging, tijdens de bekende scheepsbouwschandalen weigerde hij rekening te houden met de mening van vrijwel alle kringen, dat krachtig tegen de corrupte elementen onder zijn eigen aanhangers moest worden opgetreden; een openbare mening heeft voor de heer Josjida nooit veel betekend.

Wat de politieke ontwikkeling in Japan, zoals deze zich de laatste weken heeft voltrokken, te betekenen heeft, kan nog moeilijk met zekerheid worden gezegd. Het zou te ver gaan nu reeds de conclusie te trekken, dat Japan bezig is, het Westen de rug toe te draaien; wat naar mijn oordeel wel vast staat is, dat zich in de aan de gang zijnde ontwikkeling de duidelijke tendens openbaart, zich ietwat van het Westen te distantiëren en zich te concentreren op de versterking van Japans economische en politieke positie ten aanzien van Azië. Men zal zich een beter oordeel kunnen vormen na afloop van de algemene verkiezingen, welke binnen enkele maanden in Japan zullen plaatsvinden.

Inmiddels is het niet oninteressant een korte blik te werpen op twee van de belangrijkste persoonlijkheden in het nieuwe interim kabinet. Premier is Ichiro Hatoyama, vroeger leider van de Liberale Partij, nu voorzitter van de nieuwe Democratische Partij; tijdens de oorlog speelde hij geen rol, evenmin trouwens als Josjida, hij lag overhoop met de militaire leiders en moest zich uit de politiek terugtrekken; na de oorlog wekte hij door zijn publicaties het misnoegen van generaal Douglas MacArthur op en werd opnieuw uit het politieke leven verwijderd, als gevolg waarvan hij de teugels aan Josjida moest overgeven. Na zijn terugkomst in de politieke arena lag hij voortdurend met Josjida overhoop; het feit dat laatstgenoemde geen neiging toonde de eerste plaats aan Hatoyama af te staan, zal daaraan wel niet vreemd zijn geweest. Als stichter van de Liberale Partij be-

schouwde hij het voorzitterschap der partij en het eerste-ministerschap als zijn geboorterecht. Hatoyama is een oude rot in de politiek; dat het hem niet ontbreekt aan populariteit mag blijken uit het feit dat hij in de verkiezingen van 1952 meer stemmen op zich verenigde dan wie dan ook.

De benoeming van Mamoru Sjigemitsu als minister van Buitenlandse Zaken heeft ook de aandacht getrokken. Kort nadat hij ontslagen was uit de gevangenis van Sugamo, waar hij zeven jaar als oorlogsmisdadiger had doorgebracht, werd hij gekozen tot voorzitter van de (conservatieve) Progressieve Partij, ondanks vrij sterk verzet in en buiten de partij, — maar men kon geen ander geschikt persoon voor de functie vinden! Hij bekleedde ook al tijdens de oorlog het ambt van minister van Buitenlandse Zaken, speelde toen weinig meer als de rol van dienstknecht van de militaire leiders. Dat hij nu weer op de voorgrond getreden is zou wel eens kunnen betekenen dat er in Japan heel wat minder veranderd is dan de wereld had gehoopt en bewijst in elk geval dat het na-oorlogse Japan vooralsnog geen figuren uit de jongere generatie heeft voortgebracht, die de leiding van de oude garde kunen overnemen. Tussen de oude garde, waaronder zich in de wereld van politiek, industrie en bankwezen ongetwijfeld een aantal uiterst bekwame mannen bevinden en de jonge generatie, die na de oorlog de jaren des ondersheids heeft bereikt, bevindt zich een in 't oog springend vacuum. De kwaliteit van de studerende of pas afgestudeerde jongeren is allerminst slecht, maar de neiging om zich een politieke carrière te zoeken is niet bijster groot. Men krijgt de indruk dat de jongeren, die zich voor de politiek intereseren en wellicht ook de kwaliteiten voor politiek leiderschap bezitten of kunnen ontwikkelen, een afwachtende houding aannemen. Ze voelen zich onzeker, weten niet waarheen Japan gaat, — en staan inmiddels uiterst kritisch tegenover de manier, waarop de oude garde land en volk bestuurt; met name zit het de jongeren dwars dat de „gestudeerde stand” in Japan zo slecht wordt betaald, dat de materiële verzorging van de studenten zo veel te wensen overlaat; en ten slotte is daar het feit dat de partijpolitiek en partijpolitici in Japan in 't algemeen niet bijster hoog staan aangeschreven, — een feit dat er ook al niet toe bijdraagt hoge waardering onder de jongeren te kweken voor wat in Japan gezag en overheid vertegenwoordigt.

Deze toestand is betreurenswaardig. Zoals de zaken nu staan kan men nauwelijks beweren dat er in Japan sinds de voor-oorlogse dagen, politiek gesproken, zo heel veel veranderd is, om de eenvoudige reden dat hetzelfde slag conservatieve elementen (uitgezonderd dan de militaire klik) aan het roer is gebleven; het is ook nog niet gebleken dat de massa van het volk het eigenlijk anders wil. De democratie is in Japan nog heel jong en wanneer men, zoals ik, gedurende een aantal maanden het land rondgereisd heeft, merkt men alras dat de democratische hervormingen, na de oorlog tot stand gebracht, nog maar als een heel dun laagje vernis de zeer solide en hardnekkige kern van feodale tradities en gewoonten bedekken, — ik zou bijna geschreven hebben: camoufleren. Als ik even van de hak op de tak mag springen, zou ik als voorbeeld de hervormingen op het gebied van de vrouwenrechten willen noemen. Na de oorlog zijn de vrouwen zogenaamd geëmancipeerd; ze hebben gelijke rechten als de man, ook in politiek opzicht. Dat

heeft uiteraard gevolgen gehad, vooral in een milieu als dat van Tokio en andere grote steden. Er zijn vrouwen, die aan de politiek deelnemen, het parlement telt vrouwelijke leden; het aantal vrouwelijke studenten is toegenomen. Maar in 't algemeen gesproken hebben deze hervormingen nog heel weinig invloed gehad, tot dusverre, op de positie die de vrouw in het maatschappelijk en in het huwelijksleven inneemt. Japan is nog altijd een land van mannen, — de vrouwen tellen niet zo erg mee, staan in het algemeen opvallend op de achtergrond, als men mij deze contradictio in terminis vergeven wil. Men krijgt in Japan vaak het onbehaaglijke gevoel dat er maar bitter weinig hoeft te gebeuren of Japan is terug waar het was in de tijd van voor 1945!

Ik ben er lang niet zeker van dat deze toestand wezenlijk veranderen zal zodra een jongere generatie in het komende decennium in het zadel is geklommen — hoewel men de hoop mag koesteren dat de jongeren, als ze eenmaal de leiding in handen hebben, wat buigzamer zullen zijn, wat toegankelijker voor de invloed van uit andere oorden gekomen tradities en levensgewoonten dan de oude, verstokte overgeblevenen uit wat toch eigenlijk een voorbije tijd moest zijn. Wellicht zullen ze meer oog hebben voor de realiteiten van de wereld-van-vandaag en bereid zijn een geestelijke, sociale en economische ontwikkeling in Japan in de hand te werken, die tot gevolg zal hebben dat het land zich beter zal kunnen voegen in de moderne maatschappij en het tegelijkertijd in staat zal stellen de economische en sociale problemen waarvoor het zich geplaatst ziet op te lossen. Dit is niet alleen belangrijk voor Japan zelf, het is even gewichtig voor allen, die met Japan op voet van vriendschap hopen te leven en samen te werken; het is met name van moeilijk te overschatten betekenis voor de vrije wereld, die Japan voor haar politieke en sociale aspiraties in het verre oosten niet missen kan.

Het besef van deze waarheid legt aan de vrije wereld uiteraard verplichtingen op, verplichtingen in het bijzonder van economische aard, hoewel ik hieraan onmiddellijk zou willen toevoegen dat het m.i. tijd wordt dat het Westen Japan ook als volwaardig partner erkent bij de bespreking en oplossing van politieke vraagstukken, die dat deel van de wereld raken. Het valt daarnaast ook op, dat velen zich druk maken over de toelating van Rood-China als lid van Verenigde Naties, maar het schijnt maar weinigen op te vallen dat Japan nog altijd buiten de gemeenschap der Verenigde Naties staat. Men kan moeilijk verwachten dat Japan, indien het nog heel lang als een politiek stiefkind wordt behandeld en bovendien niet in staat wordt gesteld een oplossing te vinden voor zijn wel zeer nijpende economische moeilijkheden, door dik en dun en ondanks alles naar het Westen zal blijven grativeren; integendeel, de toch al aanwezige neiging om met Rood-China samen te werken en toenadering tot Rusland te zoeken, zal sterker worden. En het is uit het jongste initiatief van Rusland al gebleken dat dat land en zijn vrienden zeker niet zullen aarzelen Japan het nodige lokaas voor te houden. De klemmende vraag is: hoelang zal Japan aan deze druk, een druk die tegelijk van binnen-uit en van buiten werkt — weerstand kunnen bieden?

In dit alles spelen natuurlijk zuiver-psychologische factoren ook een belangrijke rol. Men merkt dat zo duidelijk als men in Japan is en met Japannezen over deze

ICHIRO HATOYAMA

*maakte inmiddels een eind aan
premierschap van Josjida*

dingen spreekt: het volk voelt zich geestelijk verbonden met de andere volkeren in Zuidoost-Azië; het is niet alleen zo dat men er wel heel sterk naar verlangt nu eindelijk eens wat minder Amerikanen in Japan te zien en als Japannezen helemaal baas in eigen huis te zijn en naar eigen aard en tradities te kunnen leven, — daarnaast wil men zaken doen en in gemeenschap leven met andere aziatische volken. Het is mij vaak opgevallen hoe rassen-bewust de gemiddelde Japannees is. Het is waar, er zijn velen die graag met westerlingen verkeren, vriendschap met hen sluiten, met hen willen samenwerken; daartegenover echter wordt men, ook in de kringen van de arbeidersbeweging, vaak met voorbehoud en zelfs met wantrouwen tegemoetgetreden; ik kan niet beoordelen in hoeverre Japannezen onderling openhartig zijn, maar in het verkeer met vreemdelingen is de openhartigheid vaak zoek. Men voelt maar al te dikwijls dat de Japannees twijfelt aan onze goede bedoelingen; en wanneer men probeert de oorzaak te vinden, komt het gesprek vaak op de rol, die westerse volken in vergane eeuwen (en hier en daar nu nog) in de niet-blanke wereld gespeeld hebben.

Dit alles leidt tot het oude probleem, hoe het Westen het vertrouwen van het Oosten kan winnen op welke voet samenwerking voor gemeenschappelijke doeleinden en belangen mogelijk is. Bij het zoeken naar een antwoord op deze vraag komen we, wat Japan betreft, al dadelijk in de economische sector terecht. De politieke ontwikkeling in Japan zal, wat er ook van de psychologische factor waar moge zijn, in de eerste plaats beïnvloed worden door de economische vraagstukken;

met andere woorden: in welke mate kan het Westen ertoe bijdragen dat het Japanse volk redelijke levensmogelijkheden krijgt?

Hier komen wij onmiddellijk tegenover een aantal netelige feiten te staan. Het vraagstuk van Japanse economische zelfgenoegzaamheid is niet nieuw. Het is een vraagstuk waarmee dit land al lang aan het worstelen is. Het is het bestaan van dit vraagstuk dat voor een zeer groot deel de verklaring vormt van de vooroorlogse ontwikkeling van Japan en dat zonder twijfel de stoot heeft gegeven tot zijn agressieve politiek en tot zijn intrede in wereldoorlog no. 2. Dit vraagstuk is evenwel door de in deze oorlog geleden volkomen nederlaag nog heel wat nijpender geworden. Immers, als gevolg van de verloren oorlog heeft Japan ongeveer 45 % van het gebied, dat het voor de oorlog bezat, verloren en ongeveer 25 % van zijn natuurlijke hulpbronnen, zodat zijn bevolking van 86 miljoen thans op vier betrekkelijke kleine eilanden moet leven. Gerekend naar de oppervlakte bouwland is Japan het dichtstbevolkte land ter wereld; het land is bergachtig; slechts ongeveer 15% van zijn gebied is geschikt om bebouwd te worden. Na de oorlog is de bevolking nog sterk toegenomen. In de jaren 1947-1950 (vier jaar) groeide de bevolking met netto 6.508.000 zielen, waarbij dan nog de ongeveer 5 miljoen uit de vroeger door Japan bezette gebieden gerepatrieerde burgerbevolking gerekend moet worden. Men rekent ermede, dat de bevolking van Japan in de eerstvolgende vijftien jaar het respectabele cijfer van 95 miljoen bereiken zal. Men berekent dit cijfer met de pijnlijke wetenschap dat men nog niet aan het begin is van de oplossing van de toch wel heel belangrijke vraag hoe men tegen die tijd in Japan 95 miljoen mensen voeden zal, hun redelijke levensmogelijkheden bieden. Men zit op het ogenblik al met de handen in het haar, nu het erom gaat „slechts” 85 miljoen mensen op een enigszins behoorlijke manier in het leven te houden zonder afhankelijk te zijn van liefdadigheid of van de kunstmatige en tijdelijke welvaart veroorzaakt door een gewapend conflict in Korea of elders in dat deel van de wereld, — een conflict waarbij dan wel te verstaan de Verenigde Staten nog betrokken moeten zijn. Anders stromen er nog geen dollars binnen.

Japan is een geïndustrialiseerd land, maar bezit weinig eigen grondstoffen; voor niet minder dan 87 % van de essentiële grondstoffen, nodig voor zijn industrie is het land aangewezen op invoer (tot de voornaamste daarvan behoren ijzererts, ruwe olie, katoen, wol, rubber); daarnaast moet het nog behoorlijke hoeveelheden rijst en tarwe invoeren. Ziedaar aldus het probleem in een notedop: om te kunnen invoeren moet Japan kunnen uitvoeren. Het land zoekt dus afzetgebieden voor zijn industriële producten, wil deelnemen aan de internationale handel, zoekt zich voor zijn producten een uitweg in de naburige gebieden in Zuidoost-Azië en wil met name uitbreiding van zijn handel met China, waarvan het terecht of te onrechte grote verwachtingen koestert. Voor de oorlog kon Japan zijn rol als hoog ontwikkeld industrieel land zonder grote moeilijkheden vervullen, daar het zijn grondstoffen uit de landen van Zuidoost-Azië kon invoeren in ruil voor textielgoederen en producten van de lichte industrie. Daarnaast voerde het zijde, textielgoederen en andere fabrieksgoederen uit naar Europa en Amerika. Thans ligt de zaak echter wel enigszins anders. Nog afgezien van de tegenzin van een aantal landen, de invoer

van Japanse goederen toe te laten, kampt Japan nu bovendien nog met de moeilijkheid dat handel met Rood-China om strategische redenen sterk beperkt is en bovendien — wat op de lange duur voor Japan nog ernstiger kan worden — met het feit dat India en andere landen in Zuidoost-Azië bezig zijn met hulp aan Europa en de Verenigde Staten industrieën op te bouwen. Dat betekent aan de ene kant vermindering van exportmogelijkheden ten aanzien van die goederen, waarin bedoelde landen geheel of ten dele in eigen behoeften zullen kunnen voorzien, aan de andere kant brengt het het gevaar mede, dat deze landen niet zo gewillig zullen zijn Japan te voorzien van de grondstoffen, die het voor zijn — met hen concurrerende — industrie nodig heeft. Daartegenover mag wellicht rekening worden gehouden met de mogelijkheid, dat de geleidelijk verbeterende levensstandaard in de zich langzaam industrialiserende landen in Zuidoost-Azië op den duur de afzetmogelijkheden althans voor bepaalde Japanse producten zal vergroten.

Overigens kan moeilijk beweerd worden dat de na de oorlog gevolgde economische politiek van Japan bijzonder doeltreffend is geweest, noch dat zij voldoende gericht is geweest op Japans „long-term” industriële ontwikkeling. Neen, de gevolgde „herstel”-politiek hing veel te veel af van de Amerikaanse hulp en later van de tijdelijke en onnatuurlijke stimulans van de Koreaanse oorlog; te weinig aandacht werd geschonken aan de verbetering en modernisering van de industrieën. In Tokio en in andere grote steden ziet men de moderne kantoorgebouwen, winkels, restaurants, bioscopen en nachtclubs, die daar in de afgelopen jaren verrezen zijn, om te voorzien in de behoeften van de tienduizenden militairen en ander personeel van de strijdkrachten van de Verenigde Naties. In tegenstelling daarmee valt het op hoe de meeste fabrieken nog werken met oud materiaal en productiemethoden toepassen, die het hen niet bepaald makkelijk maken met succes op de wereldmarkt te concurreren. Het feit begint zich nu te wreken dat veel te veel Japans kapitaal en Japanse energie besteed is aan het voortbrengen van weinig essentiële goederen, aan massale productie van consumptiegoederen en luxe-artikelen. Er is nu al enige tijd een gematigde „austerity”-politiek aan de gang, maar weinig doortastend en weinig consequent en derhalve niet bijzonder doeltreffend. Het besef is echter wel doorgedrongen dat twee dingen nodig zijn: verbeterde exploitatie van de natuurlijke hulpbronnen van het land en modernisering van het industriële apparaat en deszelfver aanpassing aan de te verwachten exportmogelijkheden. Veel meer voedsel dan het nu produceert zal het land, ondanks mogelijke verbeteringen, wel niet kunnen voortbrengen; zijn zeer beperkt bouwland zal dit nauwelijks mogelijk maken. Men maakt nu plannen tot landwinning; tijdens mijn aanwezigheid in Japan was er bezoek van twee Nederlandse deskundigen op dit gebied, om de Japanse regering technische voorlichting ten aanzien van de mogelijkheid tot landwinning door drooglegging te geven. Het is mij niet bekend tot welke conclusies de Japanse regering op basis van het rapport van de deskundigen gekomen is; ik acht de kans groot dat de behandeling van deze projecten in de maalstroom der politieke conflicten terechtgekomen is en dat er voorlopig wel niets gebeuren zal. Trouwens, de financiering van zulke zeer dure projecten zal toch ook moeten passen in de algemene financiële politiek van de regering: het geld moet ergens vandaan komen.

Het valt wel zeer moeilijk in te zien, hoe Japan zich een toekomst kan verzekeren door deze en dergelijke verbeteringen van zijn economische hulpbronnen en industrieel vermogen zonder de toepassing, gedurende een reeks van jaren, van een vrij drastische politiek van versobering, — en ik mag daaraan toevoegen: zonder beheersing van zijn bevolkingsaanwas.

Er zijn dan ook heel wat deskundigen in Japan die de economische en als gevolg daarvan politieke toekomst van het land niet erg optimistisch bekijken. Men hoopt dat de Verenigde Staten voorlopig nog zullen blijven steunen en dat geleidelijk aan de handel op Zuidoost-Azië zal toenemen door verwijdering van de nu nog van kracht zijnde, door politieke overwegingen gedicteerde handelsbelemmeringen. Er zit in dit alles een element dat uiterst verontrustend is. Het lijdt geen twijfel dat de Japannezen in het algemeen beheerst worden door het gevoel dat het land zich pas zijn rechtmatige plaats of althans een plaats overeenkomstig zijn betekenis zal kunnen verwerven indien het vriendschappelijke en handelsbetrekkingen kan aanknopen met de andere landen in Azië, met andere woorden gezegd: men meent dat de nieuwe internationale positie van Japan opgetrokken moet worden op de basis van Japans positie in Azië. Wat een politiek, die steunt op deze opvatting, tot gevolg kan hebben, gezien in het licht van de ambities van Rusland en van het nieuwe China, laat zich slechts gissen, maar geeft allerminst aanleiding tot gerustheid, vooral als men daarbij de in Japan heersende en als ik me niet heel sterk vergis toenemende zucht naar een eigen, van het Westen onafhankelijke politiek in aanmerking neemt.

De communisten en hun bewuste en onbewuste medewerkers en handlangers hebben in Japan tot dusverre wel geen kans gezien Japan tot een bondgenoot van China en Rusland te maken, maar ze hebben toch wel onmiskenbaar succes gehad met hun pogingen in brede kringen van het volk een anti-westerse en vooral een anti-Amerikaanse gezindheid te kweken, met andere woorden, Japan van het Westen te vervreemden; het streven naar „neutralisme” in de politieke strijd tussen West en Oost is alom aanwezig en is uiteraard koren op de molen van het Kremlin.

Dit zogenaamde neutralisme heeft soms een minder prettig bijmaakje. Leest men bijvoorbeeld de officiële verklaringen van de links-socialistische partij (van de twee socialistische partijen de grootste, met veel invloed in de vakbeweging en onder de intellectuelen) ten aanzien van de buitenlandse politiek, dan leest men daarin, dat naar het oordeel van de leiding deze partij Rusland zich ontwikkelt als een vredesmacht en leest men critiek op de, wederom naar het oordeel der partijleiding, agressieve politiek der Verenigde Staten. Men leest er verder in, dat NAVO in naam een verbond is voor verdediging van het Westen maar in werkelijkheid een tegen Rusland gerichte alliantie, die beheerst wordt door de Verenigde Staten. Met velen uit de kringen dezer partij, met intellectuelen, ja met mensen uit vrijwel alle kringen in Japan heb ik over deze dingen gesproken. Vrijwel steeds werd dan gepleit voor ongewapende neutraliteit van Japan, maar door de manier waarop dit werd beredeneerd, uit de duidelijk blijkende zucht tot toenadering tot China en Rusland, kreeg ik steeds het onaangename gevoel dat wat men werkelijk wil is onder één hoedje spelen met deze naburige machten, als het kan in gezelschap van

India en Burma, voor welker neutraliteitspolitiek men in Japan algemeen bewondering toont. Het Westen is voor maar al te veel Japannezen Amerika, dat voor hun gevoel de politiek van alle niet-communistische landen beheerst; voor vele Japanse socialistena betekent dit blijkbaar, dat het in het wereldconflict tussen Oost en West gaat om de strijd tussen kapitalisme en de zich door socialisme of communisme bevrijd hebbende volkeren.

Met de algemene verkiezingen voor de deur wordt de drang tot hereniging van de beide socialistische partijen sterker. De rechtssocialistische partij is heel wat gematigder en ziet het wereldconflict heel wat realistischer. De vraag is nu op welke basis de beide partijen zich zullen verenigen, dat wil vooral zeggen op welk programma van buitenlandse politiek de beide partijen als een eenheid de verkiezingen zullen ingaan. De anti-Amerikaanse propaganda der afgelopen jaren, de afwijzing van het Vredesverdrag van San Francisco en van het Veiligheidsverdrag met de Verenigde Staten, de veroordeling der herbewapening, dat wil dus alles bij elkaar zeggen de politiek van ongewapende neutraliteit en verwerping van samenwerking met de Verenigde Staten, heeft zo diep wortel geschoten in de geest van het volk, dat ik niet kan inzien hoe de beide partijen nu plotseling hopen kunnen op basis van een realistisch, duidelijk democratisch programma, dat geen demagogische concessies doet aan de diepgewortelde vooroordelen bij de massa der eigen aanhangers, succes in de verkiezingen te kunnen bereiken.

De verwachting der partijen is nochtans dat zij, herenigd, als de sterkste partij uit de verkiezingen te voorschijn zullen komen, — hetgeen overigens lang niet betekent dat zij zelfs maar dicht in de buurt van een volstrekte meerderheid zullen komen. Men moet er dus rekening mede houden dat ook na de verkiezingen Japan geregeerd zal worden door de oude, conservatieve, weinig democratisch gezinde kringen, erop uit Japans positie in Azië te versterken; welke concessies zij bereid zullen zijn te doen, om zich de gunsten van China en Rusland te verwerven, laat zich niet voorspellen; voorlopig heeft de regering te kennen gegeven dat zij tot niets bereid is wat de goede betrekkingen met het Westen zou kunnen verstoren.

Het staat naar mijn oordeel echter wel vast dat het Japanse volk eerst dan klaar zal zijn zich zonder voorbehoud bij het Westen te scharen, als het de overtuiging krijgt dat alleen samenwerking met het Westen politieke onafhankelijkheid en zekerheid betekent en tevens tot gevolg zal hebben dat het voor zijn economische toekomst niet afhankelijk is van de bereidheid van China en andere landen in Zuidoost-Azië om de deur van het handelsverkeer wijd te openen.

100 JAAR PETROLEUM IN RUSLAND

EN IN DE VERENIGDE STATEN

I. Loopt Rusland zijn achterstand in?

De Russische petroleumindustrie en die in de Verenigde Staten staan beide voor de viering van haar eeuwfeest. In de beginperiode marcheerde Rusland aan de spits, maar het werd alras overvleugeld door de Verenigde Staten, die hun voorsprong sindsdien met gemak hebben weten te handhaven. Daarna wist zich Venezuela op de tweede plaats van de producerende landen te stellen.

Toch loont het de moeite enkele productiecijfers van Rusland te noemen, omdat daaruit zal blijken dat de productie in dit land zich snel begint te ontwikkelen.

Men oordele:

1947:	27,10	mill. kgt.	
1948:	30,60	„ „	
1949:	34,64	„ „	°)
1950:	42,44	„ „	
1951:	46,94	mill. kgt.	
1952:	52,60	„ „	
1953:	59,10	„ „	

met inbegrip van O.-Europa

Mocht het de Sowjet-Unie — zo zegt drs. Lagendijk in een artikel in Economische Statistische Berichten van 25 Augustus 1954 — inderdaad gelukken aan het einde van het vijfde Vijfjarenplan (1955) een productie van 70 mln. ton te bereiken, dan zal de verhouding met de Verenigde Staten zijn teruggebracht van 1 : 10 in 1929 tot 1 : 5 in 1955.

Hij acht zich gerechtigd een gunstig oordeel uit te spreken over de vooruitzichten der Russische petroleumindustrie, omdat de ontwikkelingstendentie met betrekking tot de winningsgebieden in de Verenigde Staten het karakter draagt van „verschuiving” en in de Sowjet-Unie van „spreiding”. Het valt inderdaad — zo geven wij toe — niet te ontkennen dat de exploitatie der aanwezige petroleumbronnen in de V.S. op een veel intensiever wijze heeft plaatsgehad dan in de Sowjet-Unie.

In nog drie andere opzichten — meent de heer Lagendijk — is de situatie op petroleumgebied bezig te veranderen ten gunste van Rusland.

°) met inbegrip van Oost-Europa 38.44

Van de raffinage-capaciteit kan gezegd worden dat de Russische capaciteit in 1950 nog slechts 10 pct. van de Amerikaanse bedroeg, maar dat het zich laat aanzien, dat eind 1956 (1955?) dit percentage tot nagenoeg 25 pct zal zijn gestegen. Alweer een wissel op de toekomst!

Wat het verbruik van petroleumderivaten betreft, gaat het er verder meer en meer op lijken dat Rusland, in welk land het verbruik van stookolie en lichtpetroleum — armeluis' producten — tot dusverre zeer hoog is geweest, eind 1955 ook hierin een radicale verandering zal hebben gebracht, getuige een door de heer Lagendijk geproduceerd staatje:

	V.S.	S.U.
Benzine	52 %	35 %
Gasolie	22 „	23 „
Stookolie	18 „	27 „
Lichtpetroleum	6 %	11 %
Smeerolie	2 „	4 „
	100 %	100 %

En ten slotte wat betreft de vestigingsplaatsen van de raffinagebedrijven, daarvan kan worden opgemerkt, dat in 1950 in de Verenigde Staten nog geen 70 % in de productiecentra van de aardolie was gevestigd, terwijl dit percentage in de Sowjet-Unie ongeveer 85 % bedroeg. Bovendien moet hierbij rekening worden gehouden met de omstandigheid, dat in de Verenigde Staten meer dan in de Sowjet-Unie productie- en verbruikscentra samenvallen; men denke aan Californië en Texas.

De huidige politiek van de Sowjet-Unie — aldus de heer Lagendijk — is echter gericht op een verschuiving ten voordele van de verbruikscentra, zodat ook in dit opzicht de situatie in de Sowjet-Unie steeds meer gaat naderen tot die in de Verenigde Staten. Men heeft hier meer speciaal het oog op Leningrad, Moskou en het Donetz-bekken, welke alle drie centra op geweldige afstanden van de productiegebieden verwijderd liggen. Maar in het vijfde Vijfjarenplan zijn deze grootse projecten inderdaad opgenomen. Doch daarvan moet de heer Lagendijk zelf vaststellen, dat bijvoorbeeld de hoeveelheid te produceren petroleum van 70 miljoen ton die men over 1955 hoopt te bereiken, reeds voor het jaar 1937 was geraamd. Het is niet de enige verwachting waarin men in dit opzicht bitter is teleurgesteld.

II. De situatie in de Verenigde Staten

Maar is de verwachting wel gerechtvaardigd dat de Russische petroleumindustrie voor wat de productie betreft en ook in andere opzichten sterk zal gaan inlopen op die in de Verenigde Staten?

Wij hebben reden daar aan te twijfelen en gronden dat op de navolgende overwegingen:

1. Slechts enkele jaren geleden zijn rijke petroleumvelden ontdekt in de zeer grote staat Montana, welke ontdekking naar het algemene vermoeden door andere in deze contreien zal worden gevolgd;

2. In de Verenigde Staten is nog altijd een gebied van tien maal de grootte van ons land niet op diepgaande wijze op de aanwezigheid van olie onderzocht;

3. De Verenigde Staten kunnen bogen op het bezit van zeer lange kustlijnen; hoeveel petroleum zich nabij de kusten onder de zeebodem bevindt, is nog slechts bij benadering te schatten. Voorlopig neemt men aan dat de Amerikaanse reserves erdoor verdubbeld zijn;

4. Reeds verlaten velden worden met behulp van nieuwe bewerkingsmethoden opnieuw in exploitatie gebracht; ten aanzien hiervan koestert men grootse verwachtingen;

5. De Verenigde Staten hebben de beschikking over zeer uitgebreide en zeer rijke oliehoudende leisteengroeven, welke gunstige mogelijkheden bieden voor oliewinning: de te zijner tijd te produceren hoeveelheden zijn niet in de reserves opgenomen;

6. Dank zij verbeterde wetenschappelijke berekeningsmethoden kunnen de ramingen van de omvang der bodemschatten van jaar tot jaar hoger worden gesteld;

7. Dat zelfde geldt voor de petroleumreserves buiten de Verenigde Staten; van die reserves valt aan de V.S. een belangrijk groter deel toe dan aan de S.U.

8. De Verenigde Staten beschikken over een groter aantal wetenschappelijke werkers en vakkundige arbeiders in de petroleumindustrie dan de Sowjet-Unie;

9. De Russische petroleumindustrie heeft nog altijd een zeer grote achterstand, vergeleken bij die in de Verenigde Staten;

10. De uitkomsten der Russische Vijfjarenplannen zijn ten aanzien van de petroleumindustrie herhaaldelijk beneden de ramingen gebleven.

Enkele punten zouden wij gaarne van een korte toelichting willen voorzien. Zo bijvoorbeeld punt 6 ten aanzien waarvan kan worden vermeld dat de ramingen, dank zij verbeterde wetenschappelijke berekeningsmethoden, van jaar tot jaar gunstiger uitkomsten bieden, ondanks het feit dat de productie in de Verenigde Staten zich al de jaren door in een stijgende lijn is blijven bewegen.

De vastgestelde reserves werden geraamd:

Eind 1925	5.000	miljoen vaten,
„ 1935	12.177	„ „
„ 1949	23.280	„ „

Sindsdien is bekend geworden dat eind 1952 de raming werd gesteld op 32.900 miljoen vaten.

Voor Oost-Texas werden in 1932 de „proven reserves” gesteld op 1 mld. vaten. In 1950 op 3 mld., ongeacht het feit dat er in deze achttien jaren 2,6 mld. vaten olie werden geproduceerd. Zou in deze gang van zaken nu plotseling een einde zijn gekomen?

Voor de „possible reserves” in de gehele wereld kwamen de geologen in 1949 na nauwkeurige berekeningen tot een geschatte hoeveelheid van 560.000 miljoen vaten, d.i. het dubbele van wat twee jaren vroeger de British Association had geschat. De heer Lagendijk vermeldt een veel geringere hoeveelheid. Men moge

hierbij niet vergeten, dat men in de gebieden buiten de Verenigde Staten tot dusverre veel minder intensieve onderzoekingen heeft kunnen instellen dan in de Verenigde Staten zelve. De Verenigde Staten hebben, zoals wij gezien hebben (punt 7), een groot belang bij deze zaak.

Ten aanzien van de beschikking over vakkundig personeel behoeft het geen verwondering te baren, dat Rusland in dit opzicht achterstaat bij de Verenigde Staten. Sinds 1919 is de Russische petroleumindustrie genationaliseerd. Wat is er in de periode 1919—1954 zo al niet gebeurd in en om de Sowjet-Unie! De zeer moeilijke jaren nadat de bolsjewisten aan de macht waren gekomen, een diepe economische inzinking, de tweede burgeroorlog, de vernieling van petroleuminstallaties c.a. in het Noorden van de Kaukasus etc. In zulk een stormachtige periode valt het uitermate moeilijk een leger van bekwame arbeidskrachten op te kweken, waarnaar ook in andere industrieën reikhalzend werd en wordt uitgezien. De Verenigde Staten hadden reeds sinds lang een gevestigde industrie en hebben zulk een stormachtige periode niet behoeven te doorstaan, afgezien van de zware economische terugslag in de jaren 1929—1932, waarvan nochtans de Amerikaanse petroleumindustrie blijkbaar minder te lijden heeft gehad dan de andere industrieën.

Verschillende auteurs wijzen er bovendien op, dat de Russen gedupeerd worden door de omstandigheid, dat hun mensen te weinig contact onderhouden met olie-deskundigen uit andere landen.

Te ontkennen valt nu eenmaal niet dat de Russische petroleumindustrie een grote achterstand vertoont vergeleken met de Amerikaanse. Zeer duidelijk wordt dat gedemonstreerd door de verhoudingscijfers betreffende het vervoer van petroleum en petroleumderivaten in de beide landen, welk punt door de heer Lagendijk in het geheel niet is behandeld. Men oordele:

	V.S. 1946	S.U. 1938	Naar een
langs waterwegen	19%	46%	in 1950
per spoor	2 „	43 „	gedane
door buisleidingen	79 „	11 „	publicatie

Zal Rusland ooit in staat zijn ten opzichte van deze vitale aangelegenheid krachtig in te lopen op de Verenigde Staten? Wij wagen dit te betwijfelen, ook al hierom omdat Rusland naar het voorbeeld van de Verenigde Staten raffinaderijen wil doen verrijzen in de verbruikscentra: Leningrad, Moskou en het Donetzbekken, waarvoor zeer grote hoeveelheden staal nodig zullen zijn, terwijl ook andere industrieën in toenemende hoeveelheden staal behoeven.

Feitelijk kunnen wij hier spreken van een brandende kwestie die zelfs in de uitnemend georganiseerde Amerikaanse petroleumindustrie zorgen baart. In 1950 blijkt ze 8,5 mln. ton staal nodig te hebben gehad, die als volgt verdeeld waren: productie 2,8, vervoer 1,4, raffinage 0,5, distributie 1,8 en productie van natuurgas 2 mln. ton.

Deskundigen stelden bij een Russische productie van 27 mln. ton petroleum in 1950 de behoefte aan staal op 1,25 à 2 miljoen ton, dit laatste in verband met

de sterke uitbreiding, die de petroleumindustrie in die tijd onderging. Zij achtten dit voor Russische begrippen een al te zware eis die aan de staalindustrie werd gesteld, welke industrie immers nog aan tal van andere dringende aanvragen heeft te voldoen en kwamen tot de conclusie, dat vergroting van de petroleumproductie slechts mogelijk zal zijn, als die van de staalproductie er gelijke tred mee houdt.

III. *Het Russische militaire apparaat gaat vóór alles*

Welnu, de petroleumproductie is belangrijk toegenomen en ook de verhoging der staalproductie is niet achterwege gebleven. Maar is Rusland op zijn achterstand ingelopen? Cijfers krijgen we over de Russische productie weinig te zien, doch dit staat wel vast, dat aan een belangrijke uitbreiding van het buizennet blijkbaar nog niet is begonnen, terwijl ook afgewacht moet worden of andere hooggestemde verwachtingen ten aanzien van het vijfde Vijfjarenplan wel in vervulling zullen gaan.

Waarom nochtans niet getwijfeld behoeft te worden, dat is aan de eisen die het militaire apparaat ten opzichte van de levering van petroleum, staal etc. blijft stellen.

The Flying Red Horse, een blad dat uitgegeven wordt door enkele Amerikaanse petroleummaatschappijen, laat in het nummer van „Summer 1953” hierover dr. Leonid P. Smoinov aan het woord. Hij was voorheen hoofdgeoloog voor het uiterste noordoosten van het geweldige Russische rijk en heeft daar in 1925 tot 1942 aan belangrijke exploratiewerkzaamheden deelgenomen. Hij vermeldt daarover belangrijke bijzonderheden, die hierop neerkomen dat de militaire bases in dat deel der wereld, dat zó dicht bij Alaska gelegen is, een eigen petroleumvoorziening hebben opgezet, waardoor ze geheel en al onafhankelijk van meer westelijk gelegen Russische gebieden zijn geworden.

En — zo zegt hij — de Russische achterblijvende positie voor wat betreft de petroleumproductie is heel wat minder onrustbarend dan de „vaten-per-dag-cijfers” schijnen aan te tonen. Hetzelfde geldt voor haar staal- en andere zware industrieën.

De zaak is deze, zo betoogt hij elders in zijn artikel: in Rusland komt bijna de gehele productie ter beschikking van het militaire apparaat. En een zeer groot gedeelte ervan wordt opgeslagen.

Wat voor zin heeft het onder zulke omstandigheden het te laten voorkomen, dat de Russische petroleumindustrie bezig is in te lopen op de Amerikaanse? Het was een goed idee van drs. Lagendijk een artikel over aardolie in de Verenigde Staten en in de Sowjet-Unie te schrijven, maar wat meer objectiviteit had hij o.i. wel mogen betrachten.

NIEUW LICHT
OP DE VERHOUDING VAN PARTIJ EN STAAT TOT
KERK EN ATHEISME IN DE USSR.

Het is algemeen bekend, dat sedert 1943 de Russische kerk in de USSR een niet onbelangrijke vermeerdering van vrijheid heeft gekregen, maar dat de communistische partij haar dialectisch-materialistische en dus atheïstische, wereldbeschouwing geenszins heeft verzwakt. Een in de week van 5 November in radio en pers gedane korte mededeling geeft de indruk, dat er in de USSR toch nog aan kerk vijandige elementen optreden, maar dat de partij jegens de kerk een beschermende houding aanneemt.

Over de tegenwoordige vrijheid der Russische kerk zal binnenkort een interessante publicatie verschijnen van de Haagse archimandriet, vader Dionissios, die in Juni/Juli in Moskou, Leningrad, Kiew, Odessa en enige andere plaatsen het openbare kerkelijke leven in zijn volle kracht en luister en ook dat in de kloosters, heeft kunnen waarnemen en tevens, als diep religieus man en geestelijke, daaraan actief heeft kunnen deelnemen.

In Leningrad zijn thans 17 kerken, bij een bevolking van 4 millioen, in Moskou 52 (bevolking ongeveer 8 millioen), in Kiew 28 en 3 kloosters, te Odessa 22 en 2 kloosters (met bevolking van een half millioen). Maar dat er krachten aan het werk zijn om het religieuze te verzwakken, daarvan getuigt het door Chroesjtsjow als partijsecretaris getekend besluit van het centraal comité der partij, waarop bovengenoemd pers- en radiobericht betrekking heeft. Het toont ook duidelijk, dat de religieuze elementen onder het volk sterk genoeg zijn — de feiten van het verslag van vader Dionissios zullen dat ook aanwijzen — om partij en regering tot voorzichtigheid te nopen, maar evenzeer, dat men zich gaat opmaken tot de ontplooiing van een grote actie voor het atheïsme op ideologisch niveau. Voor wie er prijs op stelt een goed begrip te hebben van de tegenwoordige houding van de partij ten opzichte van religie en atheïsme en de voorgenomen strijdmethoden te kennen kan het daarom van belang zijn het partijbesluit nauwkeurig te lezen; het wordt hier in een zo letterlijk mogelijke vertaling gegeven.

De aandacht zij erop gevestigd, dat dit besluit bindend is voor alle partijleden in alle functies, waarin zij zich bevinden, maar niet een onmiddellijk bindende kracht heeft voor de staatsorganen als zodanig. Met lette er ook op, dat de grondwet wel vrijheid van anti-religieuze propaganda, maar niet van religieuze propaganda waarborgt. Het desbetreffend artikel 124 luidt aldus:

„Ten einde aan de burgers de vrijheid van geweten te waarborgen, wordt de kerk in de USSR van de staat gescheiden en de school van de kerk. De vrijheid van religieuze eredienst en de vrijheid van antireligieuze propaganda wordt voor alle burgers toegestaan.”

Thans het besluit van het centraal comité. Ziehier de tekst.

Besluit van het Centraal Comité van de Communistische Partij der Sowjet-Unie (hierna aan te duiden als CC CPSU) van 10 November 1954, Prawda 11 November 1954.

OVER FOUTEN IN HET LEIDEN VAN DE WETENSCHAPPELIJK-ATHEISTISCHE PROPAGANDA ONDER DE BEVOLKING.

De communistische partij leidt overeenkomstig haar programma een wetenschappelijk-voorlichtende propaganda van de materialistische wereldbeschouwing, gericht op voortdurende verhoging van de bewustheid der arbeidende massa's en op hun geleidelijke bevrijding van godsdienstige vooroordelen. Daarbij achtte de partij het steeds onontbeerlijk elke ergernis van de gevoelens der gelovigen uit de weg te gaan.

Het CC CPSU beschikt over feiten, die ervan getuigen, dat in de laatste tijd in de wetenschappelijk-atheïstische propaganda onder de bevolking in een reeks plaatsen grove fouten worden toegelaten.

In plaats van de ontplooiing van stelselmatige, zorgvuldige arbeid in de propaganda van natuurwetenschappelijke kennis en van een strijd met de godsdienst op ideeën-niveau, laat men in verscheidene centrale en plaatselijke kranten, en ook in de uitingen van sommige lectoren en rapporteurs, ergerniswekkende uitvallen toe tegen geestelijkheid en gelovigen, die religieuze ceremoniën verrichten. Er komen gevallen voor waarin in de pers en in mondelinge uitingen van propagandisten sommige bedienaren van de godsdienst en gelovigen zonder enige grond worden voorgesteld als mensen, die geen politiek vertrouwen verdienen. In een reeks van districten wordt van de zijde der plaatselijke organisaties en van afzonderlijke personen de vrije hand gelaten aan gevallen van administratieve inmenging in de werkzaamheid van religieuze verenigingen en groepen, en ook aan grove houding tegenover de geestelijkheid.

Dat soort fouten in de antireligieuze propaganda is in de wortel in strijd met het programma en de politiek van de communistische partij t.o.v. religie en gelovigen en is een schending van de herhaaldelijke orders van de partij over de ontoelaatbaarheid van het ergeren van de gevoelens der gelovigen.

Het CC CPSU acht het onbehoorlijk, dat veel partijorganisaties zich afgewend hebben van de dagelijkse leiding van de zaak der wetenschappelijk-atheïstische propaganda en geen zorg hebben voor een nauwkeurige selectie van de propagandistische kaders.

Tot het doen van uitingen in de pers, tot lezingen en tot rapporten worden niet zelden lieden toegelaten, die onkundig zijn in wetenschap en in atheïstische propaganda, en soms ook holhoofden, die in hoofdzaak slechts anecdoten en fabeltjes over dienaren der kerk kennen. Zulk een onverantwoordelijk gedrag in de keuze van auteurs van artikelen, van lectoren, van rapporteurs en zulk een afwezigheid van gepaste controle van de kant der partijorganisaties op de juiste richting van de wetenschappelijk-atheïstische propaganda, veroorzaakt ernstig nadeel aan het opvoedende, cultureel-voorlichtende werk, dat onder de bevolking gedreven wordt.

HET CC CPSU BESLUIT:

De verplichting op te leggen aan de provinciale (oblaten) en districtscomités der partij, aan de centrale partijcomités der bondsrepublieken en aan alle partijorganisaties om met beslistheid de fouten in de atheïstische propaganda te verdrijven en in het vervolg in geen enkel geval voet te geven aan enige verbittering van de gevoelens der gelovigen

en kerkdienaren, en evenmin aan administratieve inmenging in de werkzaamheid der kerk. Het is onvermijdelijk in het oog te houden, dat ergerniswekkende handelingen ten aanzien van kerk, geestelijkheid en gelovige burgers onverenigbaar zijn met de lijn van partij en staat bij het leiden van de wetenschappelijk-atheïstische propaganda, en dat zij in strijd zijn met de grondwet der USSR, die aan de Sowjetburgers gewetensvrijheid verzekert. (Vgl. M. Gorki, „Mijn Jeugd” — *verleden jaar in een oplaag van 300.000 exemplaren voor de scholen gedrukt — hierin een uiting „Het is onmogelijk naar eens anders geweten te leven”; wel zeer ruim, maar de grondwet spreekt van gewetensvrijheid alleen met betrekking tot de godsdienst, J. B. B.)*

Als resultaat van de diepe veranderingen van de sociaaleconomische levensvoorwaarden, van de liquidatie der exploiterende klassen, van de overwinning van het socialisme in de USSR, als resultaat van de voorspoedige ontwikkeling der wetenschap en van de algemene groei van het cultuurpeil van het land is de meerderheid van de bevolking der Sowjet-Unie reeds lang bevrijd van religieuze resten; onmeetbaar is de bewustheid der werkers gegroeid. Tegelijk daarmee is het onmogelijk geen rekening te houden met het feit, dat er ook burgers zijn, die, actief deelnemende aan het leven des lands en eervol hun burgerplicht voor het vaderland vervullende, zich nog bevinden onder de invloed van geloof van verschillende soort. Ten aanzien van deze gelovige lieden eiste de partij altijd en zal zij voortgaan te eisen een verhouding van tact en consideratie. Daardoor is het te meer dom en nadelig deze of andere Sowjetburgers aan politieke twijfel te onderwerpen wegens hun religieuze overtuigingen. Een diepe, geduldige, verstandig geregelde wetenschappelijk-atheïstische propaganda onder de gelovigen zal het hun bij slot van rekening mogelijk maken zich te bevrijden van religieuze dwalingen. Daarenboven, administratieve maatregelen van alle soort (*waaronder men in de USSR ook dwang bedoelt, J. J. B.*) en ergerniswekkende uitvallen tegen gelovigen en kerkdienaren kunnen slechts kwaad veroorzaken, leidend tot halsstarrige versterking van hun religieuze vooroordelen.

Bij het leiden van de wetenschappelijk-atheïstische propaganda moet men er rekening mee houden, dat het onmogelijk is de toestand van de kerk in het land van het socialisme te identificeren met de toestand van de kerk in een uitbuitende maatschappij. In de bourgeoisie maatschappij is de kerk een steun en een wapen van de heersende klassen, die haar benutten voor de doeleinden van verslaving van de werkers. Dit sluit niet uit, dat sommige kerkdienaren ook in de kapitalistische maatschappij, in een reeks van principiële vragen van politiek, kunnen overgaan en werkelijk overgaan naar het gezichtspunt van de werkers. Nochtans, deze kerkdienaren worden voor hun gedrag, dat in strijd is met de belangen van de exploiterende klassen, in de regel onderworpen aan allerlei vervolgingen van de zijde van de kerkelijke en de regerende kringen van de kapitalistische landen. (*Denkt men hier aan de arbeiders-geestelijken in Frankrijk? Het is intussen niet onbelangrijk dat zulk een houding van geestelijken door de partij openlijk erkend wordt. J. J. B.*)

In het tsaristische Rusland diende de kerk getrouw de autocratie, de landheren en de kapitalisten, rechtvaardigende de harde exploitatie van de volksmassa's, ondersteunend de uitbuiters in hun strijd tegen de werkers. Het is ook bekend, dat onmiddellijk na de overwinning van de socialistische Octoberrevolutie, in de jaren van de burgeroorlog en later, vele religieuze organisaties, groepen der geestelijkheid zich vijandig bleven houden ten opzichte van de Sowjetmacht. In verband hiermede werden sommige bedienaren der godsdienst afzonderlijk door de staat ter verantwoording geroepen, niet voor religieuze werkzaamheid, maar voor werkzaamheid tegen de regering, gericht tegen de belangen van het Sowjetvolk, ten bate van binnenlandse contrarevolutie en internationaal imperialisme. Het is daarom natuurlijk, dat de strijd van het Sowjetvolk tegen de vijanden van de socialistische staat ook in zich sloot de strijd tegen reactionnaire vertegenwoordigers van

de kerk, die zich bezig hielden met een aan het Sowjetvolk vijandige werkzaamheid. In de tegenwoordige tijd zijn als resultaat van de overwinning van het socialisme en de liquidatie van de uitbuitende klassen in de USSR, de sociale wortels van de religie uitgeroeid, zijn de grondslagen vernietigd, waarop de kerk steunde. De dienaren der kerk bekleden thans ook, zoals de feiten getuigen, in hun meerderheid loyale posities in hun betrekking tot de Sowjetmacht. Daarom moet in de tegenwoordige tijd de strijd tegen religieuze vooroordelen beschouwd worden als een ideologische strijd van de wetenschappelijke, materialistische wereldbeschouwing tegen de antiwetenschappelijke, religieuze wereldbeschouwing.

De verbetering van fouten, die doorgedrongen zijn in de antireligieuze propaganda, moet niet leiden tot verslapping van de wetenschappelijk-atheïstische propaganda, die een elementair deel is van de communistische opvoeding der werkers en die als haar doel heeft de verspreiding van de wetenschappelijke, materialistische kennis onder de massa's en de bevrijding der gelovigen lieden vanonder de invloed der religieuze vooroordelen.

Terwijl, met betrekking tot de staat, de religie een particuliere zaak is, om welke reden de kerk van de staat is gescheiden, kan toch de communistische partij, die steunt op de enige ware wetenschappelijke wereldbeschouwing — het Marxisme-Leninisme en zijn theoretische grondslag, nl. het dialectisch materialisme — zich niet belangeloos, neutraal verhouden tot de religie als tot een ideologie, die niets gemeen heeft met de wetenschap.

Onze partij is eraan gewoon en zal eraan gewoon blijven het als haar onbetwifelbare plicht te rekenen om met alle krachten en middelen mede te werken aan de ontwikkeling der natuur-, technische en sociale wetenschappen. Slechts op grond van de tegenwoordige vooraanstaande wetenschap is, in het belang van de hele mensheid, de veelzijdige en volle benutting van de rijkdommen der natuur mogelijk. Slechts op grond van de wetenschap kan men een nieuwe hoge verheffing bereiken in de ontwikkeling van de nijverheid en van de agrarische huishouding, kan men de verdere machtige ontwikkeling van de productieve krachten des lands verzekeren, de productiviteit van de arbeid verhogen en daardoor tevens in betekenende mate de materiële welvaart en het culturele peil van het volk verheffen. Daarvan uitgaande voedt de communistische partij de Sowjetmensen op in de geest van een wetenschappelijke wereldbeschouwing en voert zij een ideeënstrijd met de religieuze ideologie als een antiwetenschappelijke ideologie. De radicale tegenstelling van de wetenschap en de religie is duidelijk. Terwijl de wetenschap steunt op feiten, op wetenschappelijk experiment en op scherp gecontroleerde, door het leven gestaafde gevolgtrekkingen steunt daarentegen elke religie slechts op bijbelse en andere overleveringen, op fantastische uitdenksels. De tegenwoordige wetenschappelijke verworvenheden in het gebied van de natuurkunde en der sociale wetenschappen weerleggen overtuigend de religieuze dogma's. De wetenschap kan geen vrede hebben met de religieuze, uitgedachte, voorstellingen over het leven van de natuur en de mens; daarom is zij onverenigbaar met de religie. De wetenschap helpt de mensheid steeds dieper en dieper de objectieve wetten kennen van de ontwikkeling der natuur en der samenleving, zij helpt haar de krachten van de natuur in dienst te stellen van de mensen; de wetenschap werkt samen met de verhoging van de bewustheid en de groei van de cultuur van de mens; de religie echter verduistert het bewustzijn van de mens, hem doemende tot passiviteit vóór de krachten der natuur, zij ketent zijn scheppende activiteit en initiatief.

Met dit alles rekening houdende acht de partij onontbeerlijk een doorzetting van een diepe systematische, wetenschappelijk-atheïstische propaganda, daarbij echter niet toelatende het ergeren van de religieuze gevoelens der gelovigen en van de bedienaren van de godsdienst. De partij brengt in herinnering, dat men als grondslag van de wetenschap-

*Symboliek van het verleden . . .
In het hart van het Kremlin is het Novodivci klooster*

pelijk-atheïstische propaganda moet leggen een populaire uiteenzetting van de gewichtigste verschijnselen in het leven van natuur en samenleving, van zodanige vragen als de bouw van het heelal, het ontstaan van het leven en van de mens op aarde, de verworvenheden op het gebied van astronomie, biologie, fysiologie, chemie en andere wetenschappen, die de juistheid van de materialistische kijk op de ontwikkeling van natuur en samenleving bevestigen.

Het CC CPSU onderstreept, dat de leiding van de wetenschappelijk-atheïstische propaganda de grootste attentie en zorgvuldigheid eist bij de selectie van lectoren, rapporteurs, schrijvers van artikelen en brochures over antireligieuze onderwerpen. Voor dit werk moeten uitsluitend in wetenschappelijk opzicht gequalificeerde kaders aangetrokken worden: schoolonderwijzers, leraren van technicums en van inrichtingen voor hoger onderwijs, artsen, specialisten van de agrarische economie, arbeiders van verschillende researchinrichtingen, werkers in de literatuur en in andere kunsten en anderen die geschikt zijn om vanuit de positie van de materialistische wereldbeschouwing overtuigend het antiwetenschappelijk karakter van de godsdienst uiteen te zetten.

Het CC CPSU meent, dat positieve resultaten in het opvoedend werk gericht op de overwinning van godsdienstige resten, slechts bereikt kunnen worden onder voorwaarde van verdere verheffing van geheel ons cultureel-voorlichtend werk onder de werkers,

belangrijke verbetering van de werkzaamheid van cultuurcentra, van clubs, bibliotheken, leeszalen, parken voor cultuur en ontspanning en van andere cultureel-voorlic'tende inrichtingen. Daarom bestaat de taak van de partij-, staat- en algemene organisatie (*bijv. vakverenigingen, coöperaties, J. J. B.*) daarin, dat zij tot in de wortel het cultureel-voorlichtend werk onder de bevolking verbeteren en juist daardoor een verdere verhoging van het culturele peil der werkers bereiken.

Getekend: De secretaris van het
CC CPSU, N. Chroesjtsjow

Gedateerd 10 November 1954.

KERK EN KUNST¹⁾

Vreemden of vrienden?

In 1772 brandde in Amsterdam tijdens een voorstelling de schouwburg af. In kerkelijke kringen sprak men toen van „een bijzonder oordeel Gods over dat goddeloos tooneel, welk een kruis is voor alle vromen, een pest van den burgerstaat, eene vijandin der Kerke, een schandelijk bordeel, een school van vuiligheden, en een winkel van gebreken, waardig dat het voor altijd in vergetelheid geraakte, opdat de nauwgezette deugd en godsdienst niet langer door hetzelfde vertreden, de jonge jeugd bedorven en de studerende jongelingschap erdoor besmet en ontreinigd worde.”

Eén en driekwart eeuw later geeft de Engelse Kerk aan Masefield, Eliot en Fry opdracht tot het schrijven van kerkelijke drama's en helpt mee richting te geven aan een nieuwere ontwikkeling van de dramatische kunst.

Het voorbeeld van 1772 mag met wat overdrijving typerend worden genoemd voor de verhouding Kerk en kunst in Nederland — tot voor kort. Vooral het Calvinisme heeft, indien al niet sterk afwijzend, dan toch vrijwel onverschillig tegenover de kunst gestaan. De „eenheid des levens” is immers verbroken, het bestaan is niet meer een ongedeeld éénzijn met het religieuze, het ethische, het sociaal-economische, en de kunst raakt versaeculariseerd. Het heilige en het schone zijn niet meer onafscheidelijk verbonden en de verkondiging is slechts door het woord mogelijk. Kerk en kunst zijn van elkaar vervreemd „and never the twain shall meet,” zo leek het.

Merkwaardigerwijze werkt hier niet Calvijn, doch Zwingli door. In het betreffende Wending-nummer geeft prof. Kooiman daarvan een bijzonder lezenswaardig overzicht. Het is Zwingli, die in 1523 de beelden doet verwijderen, het sacrament geen rol toekent, de zang afschaft, en alle nadruk op de preekdienst legt. Het avondmaal verschaalt, de prediking verweest, de ascese viert hoogtij.

Luther noch Calvijn huldigden dit standpunt. Luther stelde: „Wanneer het geen zonde is dat ik het beeld van Christus in mijn hart draag, waarom zou het dan zonde zijn als ik het voor ogen heb?” En ook Calvijn dacht over sacrament en kunst anders dan Zwingli. In zijn rectoraatsrede van 1888 zei Abraham Kuyper dan ook, dat „Calvinisme en kunst volstrekt geen elkaar onverschillige figuren zijn, die sprakeloos en zonder groet, heur wegen kruisen op de markt des levens.”

Maar de practijk was grauwer dan de theorie. Tal van jaren namen de Protestantse Kerken een anti- — op zijn best a-aesthetische houding in en werd de kunst — het laatst de dichtkunst — volledig wereldlijke kunst.

„In den hemel is eenen dans”

In deze houding is de laatste jaren een opmerkelijke wijziging gekomen. Niemand die over Kerk en kunst schrijft, kan in dit verband verzuimen het boek van Van der Leeuw „Wegen en Grenzen” (1932, opnieuw bewerkt 1948) te noemen, dat baanbrekend is geweest. Het besef groeide weer dat „alles wat God heeft geschapen, goed is en niets daarvan verwerpelijk is als het met dankbaarheid wordt aanvaard” (1 Tim. 4:4), woorden die prof. Van Oyen in zijn

¹⁾ Wending-nummer Kerk en Kunst, Dec. 1953—Jan. 1954.

bijdrage de grondwet van de Bijbelse aesthetica noemt. En terecht. Hoe zou de vormgeving van dankbaarheid en verering slechts aan het woord gebonden kunnen zijn? De identificatie van verkondiging en preek verarmde de Kerk en vervreemde de de uitdrukkingsvormen van buiten de Kerk van die van binnen de Kerk. Niet alleen vanwege de diensten die de kunst bijv. ten aanzien van kerkbouw en liturgie aan de Kerk kan bewijzen, maar simpelweg omdat christenen de maatschappij, en daarmee de kunst, de rug niet kunnen toekeren, heeft de Kerk en hebben de christenen zich met de kunst te bemoeien. Zij kunnen, zij mogen er niet langsheen waar schoonheid en ontroering wegvallen gaan. Ook niet ter wille van zich zelf, want verdort ook de woordverkondiging.

Men zal zich wellicht afvragen waarom het nog nodig is dit zo nadrukkelijk te stellen, waarom Wending daaraan een afzonderlijk nummer moest wijden en waarom nog een congres „Wegen en Grenzen” — waarover later — daaraan moest worden besteed. Laat men zich niet vergissen. Op een soortgelijke conferentie te Céligny (eveneens in 1953) werd nog een „Erlass” gepubliceerd van het „Moderamen des reformierten Bundes für Deutschland,” dat het tweede gebod uitsluitend een verkondiging des Woords zou toelaten door middel van de preek. De conferentie, waar een twaalfstal nationaliteiten aanwezig was, antwoordde daarop waardig dat „degenen die de Kerk willen dienen in toespraak of geschrift, maar ook degenen, die dat doen door middel van de beeldende kunst, elkander schuldig zijn voor God te belijden dat zij in dit opzicht *in dezelfde situatie en in hetzelfde gevaar* verkeren.” (Curs. van ons).

De Kerk voor de kunst.

Beschouwen wij de zaak eerst vanuit de kunst, dan is het duidelijk dat de Kerk als opdrachtgeefster een uiterst belangrijke functie kan vervullen. De kunst heeft nieuwe opdrachtgeefsters nodig sinds het maecenaat is weggefallen en de Overheid nog vrijwel de enige „nieuwe maecenas” is. Zonder opdracht kan de kunst niet. Zij weet van de „goddelijke achteloosheid” (Huu Gerretsen), van de vreugde van het

scheppen om der wille van het scheppen; maar zij weet ook van een maatschappij zonder weerklank en zij vraagt om opdrachten.

Zij vraagt vooral om opdrachten waaruit blijkt, dat de kunst weer een zinvolle functie verricht in de maatschappij. Men kan de Sociale Bijstandsregeling, hoezeer zij een uitkomst voor velen is, bezwaarlijk „functioneel” noemen. Maar kunst in dienst van de Kerk is in hoge mate functioneel. Guillaume van der Graft (Ds. W. Barnard) noemt zijn artikel in Wending „Functionele poëzie” en begint met twee regels van een Frans chanson: lang nadat de dichters zijn verdwenen vindt hun lied nog voortgang. Hetzelfde zegt dr. Hoenderdaal die over muziek schrijft: „Het ging er in deze muziek (de oude kerkmuziek) niet om, vrome gevoelens uit te drukken, zoals de romantici dit trachtten, maar om muziek een functie te geven in de kerkelijke gemeenschap.”

De kunst voor de Kerk.

De andere zijde van het vraagstuk is wat de kunst voor de Kerk kan betekenen.

Men moet dan wel weten wat de Kerk onder kunst wil verstaan. Zij zal daaronder in eerste aanleg niets anders kunnen verstaan dan dat wat de kunst is: een vormgeving aan materiaal, waardoor iets tot uitdrukking wordt gebracht, waardoor iets verbeeld, iets medegegeeld wordt. Zij maakt ons iets duidelijk dat anders door de verwarring en de ingewikkeldheid van de werkelijkheid voor ons verborgen zou blijven. En zij maakt dat duidelijk op een bijzondere wijze, door het uit te drukken in een eigen scheppende, intuïtieve, bewogen schoonheids„taal,” waarin zij indruk en uitdrukking versmelt.

„Christelijke kunst” zal niets anders kunnen zijn. Zij zal *in de eigen taal van de kunst* iets willen uitdrukken; en dat iets zal zijn de schoonheid van de goddelijke liefde voor de zondige mens en de onder het gericht staande aarde. De Kerk mag terecht eisen dat dit laatste de achtergrond zij; de kunstenaar mag terecht eisen dat hij in zijn taal mag spreken. Over de spanningen die hierin kunnen liggen, komen wij nog te schrijven; hier zij volstaan met de opmerking dat christelijke kunst dus

niet zoetelijk, stichtelijk, belerend, prekerig of engelachtig moet, ja niet mag zijn. Noch behoeft zij „mooi” te zijn; mooi en schoon zijn in dit opzicht niet hetzelfde. Prof. Van Oyen wijst in dit verband onder meer op de hellefiguren van Jeroen Bosch. Ik zou liefhebbers van meer moderne kunst willen wijzen op de huiveringwekkende kruisafneming van de Engelsman Graham Sutherland, een afschuwelijk beeld dat echter heel wat meer van Golgotha doet begrijpen dan menig stichtelijk woord.

Iedere vorm van kunst kan dienstbaar zijn aan de Kerk. Ook de filmkunst, merkwaardigerwijze door de vooruitstrevende Van der Leeuw nog „in haar wezen veroordeeld.” Maar ds. Overbosch en Wiersma voeren met recht een pleidooi voor de tiende muze, welke veelal meer pleegt te worden beoordeeld naar de slechtste show-films dan naar „Jeux interdits.”

Als er ergens een verschil (maar geen veroordelend verschil) moet worden gemaakt, kan men onderscheiden tussen kunsten die direct in dienst van de Kerk kunnen staan, als de bouw — de beeldhouw — en de muziekkunst; en kunsten die dit indirect kunnen doen dóór de getuigenis van de verbondenheid met Kerk en geloof: film, toneel, schilder- en dichtkunst. Maar een verschil in waardering is dit niet en mag dit voor de Kerk ook niet betekenen.

Ben Albach behandelt het toneel, waar bij hij er op wijst, dat de situatie bij ons nog niet zo gunstig is als in Engeland, waar het „religious drama” een belangrijke plaats inneemt, zowel in de Kerk als in de wereld van het beroepstoneel. Maar toch — Fry's „Droom der gevangenen” werd reeds in een Amsterdams protestants kerkgebouw gespeeld!

Bij de muziek behandelt dr. Hoenderdaal de vraag of de functie van de muziek voor de Kerk slechts is de ondersteunster te zijn van het woord (omdat men vrees dat anders de klank het woord gaat overwoekeren) of dat muziek op zich een vorm van verkondiging kan zijn: Bach als „de vijfde Evangelist”. Van der Leeuw zei er van: „In de eredienst vinden woord en toon elkaar als de zichtbaarheid van de prediking en de hoorbaarheid van de beweging Gods door de tijd. Het woord spreekt uit

en begrenst, de toon zingt van hetgeen onuitsprekelijk en onbepaalbaar is. Muziek kan niet prediken, maar zij heeft wel deel aan de verkondiging.”

Prof. v. d. Broek beklemtoont nog eens, dat liturgie en (beeldende) vormgeving beide een evenwaardige uitbeelding van een relatie tussen mens en God zijn, beide ad majorem Dei gloriam, maar dat de architectuur hier uiteraard pas functionalistisch wordt als ze de vorm tracht uit te beelden uit het gegeven — hier: de religie — zelve. In de vraag: langs — dwars — of centraalkerken schuilt een voor de leek verrassend verschil in theologische beschouwingwijze, bijv. of de gemeente geschaard zit rondom de Dienst der Woords, of dat zij voor God treedt. Dat de plattegrond van de Protestantse Kerk verschilt van die van de Katholieke, wekt geen verwondering.

Men zal uit deze beknopte weergave naar ik hoop de conclusie trekken, dat de kunst — alle kunst — functioneel in dienst van de Kerk kan staan, in het belang van haar en haar Boodschap. Direct of indirect; mits zij van die Boodschap uitgaat. En mits zij haar eigen taal mag spreken.

De taal van de kunst.

Hier horen wij al proteststemmen. De kunst die in haar eigen taal spreekt: behoren daar dan ook de pen van de Luceberts en het palet van de Karel Appels toe?

Ik zou, met anderen, daarop principieel ja willen zeggen. De beeldhouwer Han Richters spreekt in het Wendingnummer daarbij wel een waarschuwend woord: kunst is verbeelding en kan dus de voorstelling niet missen. Hij herinnert aan Nijhoffs uitspraak dat de dichter zich ten dode doemt door het materiële van het gedicht, het onderwerp te verwaarlozen. Dat is juist — maar er is stellig geen reden om dit alleen tegen de abstracten te zeggen. Ik zou bijv. de atonale dichtkunst beslissen niet van te voren als niet-functioneel voor de Kerk willen bestempelen.

Voorts hopen wij dat niet de misvatting zal ontstaan dat christelijke kunst per se van een sacrale ernst moet zijn. God heeft de mens ook de lach en het lied geschonken, maar van het „Komt voor Zijn aanschijn met vrolijk gezang” is in de kerken vaak

toch al zo weinig te bemerken. Elk lied dat helpt het hoofd boven het oerwater te houden, is überhaupt sacraal, zo ongeveer zegt Guillaume van der Graft het. Christelijke poëzie is poëzie, welke is doortrokken van Bijbels besef. Vrolijk of ernstig, atonaal of niet, met Bijbelse termen of niet. De taal is van de kunstenaar — het besef is uit de Bijbel. Maar de Bijbel zegt niets over uitgestreken gezichten of over atonaal of over non-figuratief. Laten wij geen aesthetische antithese scheppen!

Er is nogal wat beroering geweest over de balletdanseres Chin Yu, die, voornamelijk met handen en vingertoppen werkend, psalm 23 danst. Ds. A. Dronkers geeft in *Tijd en Taak* (19 Maart '54) het juiste antwoord: als er in de hemel een dans is, waarom zouden wij dan niet op aarde dansen? En waarom dan niet psalm 23, als de eerbied ervoor de achtergrond vormt?

De spanning tussen taal en gegeven.

Het is duidelijk, dat hier een mogelijkheid van spanning tussen kunstenaar en opdrachtgeefster ligt. Mits hij uit Bijbels besef leeft, moet de kunstenaar vrij zijn: maar betekent dat nu dat de opdrachtgeefster dan maar ook alles heeft te accepteren? Het kan toch zijn dat zij in alle ernst meent dat het Bijbels besef en de schoonheid van het gegeven *niet* in de vorm zijn weergegeven?

De Rooms-Katholieke Kerk heeft een duidelijk antwoord op deze vraag. Zij gaat daarbij niet zover als mr. P. J. Witteman, die het congres van de Katholieke Kunstenaarsvereniging in Maart 1954 de stelling voorlegde dat de katholieke kunstenaar zich onvoorwaardelijk aan de Kerk heeft te onderwerpen. Na oppositie van onder meer de dichter Bernard Verhoeven, die meer vrijheid voor het profane werk van de kunstenaar bepleitte, werd men het eens over een onvoorwaardelijke onderwerping op het gebied van de sacrale kunst. Daarmede was men in overeenstemming met de richtlijnen voor kerkelijke kunst van de Congregatie van het H. Officie van 20 Juli 1952, die onder meer bepalen dat niemand „een ongewoon beeld” in kerk of andere gewijde plaats mag doen plaatsen zonder bisschoppelijk verlof, en dat een bisschop geen voorstelling mag goedkeuren als deze niet met

het beproefde gebruik der Kerk overeenstemt, niet met het ware geloof overeenkomt, niet de gepaste behoorlijkheid of eerbaarheid bezit, voor ongeletterden een aanleiding tot gevaarlijke dwaling kan zijn of strijdig is met de heiligheid der plaats en met de aan het huis van God verschuldigde eerbied (waarbij verder nog tegen de Kitsch wordt opgekomen en de moderne kunst niet wordt uitgesloten). Bij de keuze van architecten en beeldende kunstenaars moet men bovendien nagaan of zij doordrongen zijn van christelijke geest.

De door ons gesignaleerde mogelijke spanning is hier dus weliswaar niet opgeheven — zulks is niet mogelijk —, maar zij wordt wel opgelost: de Kerk heeft het laatste woord, ook als het op aesthetische beoordeling aankomt.

Onredelijk is dit niet te achten, waar het immers om het huis van de Kerk gaat. Het gaat evenwel er om met welke bedachtzaamheid en soepelheid de bisschoppen dit zullen toepassen en wij vrezden dat in dit opzicht een Witteman meer kenmerkend zal zijn dan een Verhoeven.

Weliswaar moet worden gewezen op de kerkjes te Assy en te Vence, waar men opdrachten gaf aan niet-belijvende kunstenaars als Matisse en Picasso, maar of men na de kwestie van de priester-arbeiders en wat ons land betreft na het jongste mandement nog op een dergelijk ruim standpunt mag rekenen, valt te betwijfelen. Het is jammer, dat in het Wending-nummer geen protestantse visie op genoemde Richtlijnen is gegeven.

Dit te meer, omdat in de bijdragen in Wending juist wel blijkt wordt gegeven van het besef dat de opdrachtgeefster van het vertrouwen in de kunstenaar dient uit te gaan. De zeer wezenlijke verschillen tussen protestantisme en rooms-katholicisme komen hier zeer duidelijk tot uiting. Prof. Van Oyen schrijft dat het kerkgebouw geen heilig terrein is waar principieel andere wetten gelden dan in de woningen der gelovigen, al zal de christelijke kunst „terughouding, soberheid en aanpassing aan de kerkdienst” moeten betrachten. Prof. v. d. Broek waarschuwt er voor de architectuur niet onredelijk te doen bedisselen door de opdrachtgevende (kerkelijke) gemeente. In het algemeen is het standpunt dat architect

en gemeente het eens moeten zijn over de geaardheid van de ruimte waarin de gemeente wenst te verkeren om confessie te doen van hetgeen haar beweegt, maar dat men dan de bouwmeester vrij late om de meest gepaste vorm te vinden.

Van Fra Angelico is de uitspraak: om de dingen van de Christus te kunnen schilderen, moet men met de Christus leven. Maar de conferentie van Céligny meende, dat bijv. tegen het meespelen van een niet-belijdend toneelspeler in een getuigend stuk geen enkel bezwaar bestond, omdat een eerlijke rolvulling hem vanzelf wel tot de rechte weergave zou brengen.

Gezien deze voorbeelden mag men wel vermoeden, dat het reformatorische standpunt (althans voor zover dit uit het Wending-nummer blijkt) in de praktijk zich toch wel gans anders zal ontwikkelen dan het rooms-katholieke, tenzij de bisschoppen de Richtlijnen van de Congregatie in een andere geest toepassen dan van waaruit klaarblijkelijk de heer Witteman denkt. Het is in ieder geval verheugend dat op 15 Juni jl. in Den Bosch een ontmoeting tussen protestantse en katholieke kunstenaars over de moderne kerkenbouw heeft plaatsgevonden.

Intussen mene men niet, dat aan protestantse zijde geen blijk wordt gegeven van het besef dat hier ook gevaren en dus naast de wegen ook grenzen liggen.

Het gevaar kan immers bestaan, dat de mens tracht zich door middel van het beeld van God meester te maken, dat hij God wil onderwerpen aan de macht van zijn scheppende artistieke kracht. „In zijn werkelijk scheppende arbeid zal hij zich boven afgronden moeten ophouden, waar hem het gelijk-zijn-aan-God tot verzoeking zal worden” (prof. Van Oyen). Het adagium: het zijn is waar, is goed, is schoon, is goddelijk, zou dan tot stelregel van de kunstenaar kunnen worden. Telkenmale bij zijn schepping zou hij zich de Schepper wanen; en misschien zou telkenmale Christus opnieuw gekruisigd worden.

Maar men moet inzien, dat deze gevaren niet alleen inhaerent zijn aan de kunst; zij zijn gevaren van het leven zelf, van de liefde, van de politiek, van het zakenleven. En het is bovendien een misvatting te nemen dat binnen de Kerk deze gevaren alleen aan het beeld, en niet aan het woord zouden

zijn verbonden. Ieder woord tekent en beeldt uit, en men kan wel vluchten uit het beeld in het woord, „maar het zou zelfbedrog zijn te menen dat men dan met het beeld had gebroken” (Van der Leeuw).

Wat gebeurt er?

Dit Wending-nummer is voortgekomen uit een congres over religieuze en kerkelijke kunst „Wegen en Grenzen”, dat in Mei 1953 in het Stedelijk Museum te Amsterdam werd gehouden, en waaraan een tentoonstelling was verbonden. Dit congres was voorafgegaan door de in hetzelfde voorjaar gehouden reeds genoemde conferentie over kerk en kunst te Céligny.

De gedachtenwisselingen hebben, voor wat ons land betreft, geleid tot een werkkommissie, welke een thans door de Oecumenische Raad aanvaard plan heeft ontworpen tot oprichting van een prof. dr. G. van der Leeuw Stichting, waarvan als secretaris ds W. Barnard (Guillaume van der Graft) is benoemd. Het was stellig een belangrijk moment toen de Hervormde Kerk principieel besloot een van haar pastores vrij te stellen voor dit werk! De Stichting stelt zich ten doel „het vormen en instandhouden van een ontmoetingscentrum van kerk en kunst in de breedste zin dier woorden”. Tevens zal worden overgegaan tot stichting van een dr. Rein Miedema-Fonds (naar de overleden Amersfoortse predikant, van wie het bekende boekje: De Bijbel in de beeldende kunst), om voor kerkbesturen de mogelijkheid te openen opdrachten te verstrekken aan beeldende kunstenaars.

Dr. Hoenderdaal schreef eens in Vrij Nederland, dat voor velen de gang naar het Concertgebouw gelijkwaardig is aan de kerkgang. De Kerk mag niet er in berusten dat men uitsluitend dáár de hoop, de aanhankelijkheid, de mystiek, de verering beleeft. Zij moet zelf het levende woord aan levende mensen in levende vorm van levende kunst brengen, zoals Willem Mudde op het congres te Amsterdam zei. Bij de ontmoeting tussen kerk en kunst hebben beide belang, méér belang dan beide wellicht vele tientallen jaren hebben besefte.

DE PEN OP PAPIER

„ONS SOCIALISME”

Voor de zoveelste maal heeft Banning de Partij van de Arbeid aan zich verplicht door een heldere balans in zake de situatie van het socialisme in Nederland. Het doet bijzonder deugd, dat de Partij, ten gevolge van het mandement der bisschoppen aan een vuurproef onderworpen, die beproeving productief maakt in de zin van een verdieping en versterking van eigen inzicht. De hiernavolgende opmerkingen zijn bedoeld als een bijdrage tot die bezinningsarbeid. Dat zij kritisch gesteld zijn, moge aan de positieve strekking geen afbreuk doen. In elk geval komen zij voort uit onze gemeenschappelijke zorg om het socialistisch geestesgoed.

Die zorg kan zelfs tot een zekere bezorgheid worden wanneer men de betrekkelijke armoede waarneemt, waaraan de socialistische beweging, nationaal en internationaal, op geestelijk gebied onmiskenbaar laboreert. Betrekkelijke armoede, want er wordt van de zijde van socialisten op politiek en maatschappelijk gebied en ook op algemener geestelijk terrein genoeg gepresteerd. Maar er is na de tweede wereldoorlog nog weinig verschenen, dat een wezenlijke verrijking van de socialistische ideeënwereld inhoudt. Zonder deze situatie te willen afficeren, zoals in onze kring wel eens gebeurt, mag men haar evenmin verbloemen. Het wil mij voorkomen, dat men nog wel eens gauw erbij is, die situatie te verklaren en er zich dan min of meer mee te verzoenen. Een ogenblik scheen Banning ook die weg op te gaan in zijn uiteenzetting van de moeilijkheid, een definitie van het socialisme te geven. Maar het wordt bij hem wel duidelijk, dat, wanneer het in onze tijd riskant is, van hét socialisme te spreken, laat staan er een „allen bevredigende definitie” van te geven, daarom de term socialistisch nog niet zinloos is geworden.

Men kan er volledig mee accoord gaan, het socialisme in onze tijd omschreven te zien als een „krachtencomplex”, dat bezig is de maatschappij te doortrekken en zich te realiseren. Maar wel vraagt men zich af, of het niet nodig kan zijn, dit complex op zijn specifiek socialistische gehalte te keuren, het socialistische element ervan te concretiseren en verstaanbaar te maken, ten einde bij de voortschrijdende verwerkelijking een maatstaf en richtsnoer te bezitten. Komt men nu tot die verstaanbaarmaking, tot die articulatie van wat er aan socialisme in onze tijd werkzaam is, wanneer men de nadruk legt op het algemeen-geldige daarin, of men dit nu West-Europees geestesbezit dan wel in de brede massa tot geldigheid komende zedelijke waarden noemt? Of leidt dit ertoe, dat men eigen opvattingen dan onwillekeurig in zulk een brede en ruime zin formuleert, dat het eigene wel uitermate vervaagt? Bij alle respect voor de weloverwogen formules, die Banning voor de zedelijke motieven der hedendaagse socialistische beweging geeft, (p. 19), zijn zij mij toch wel wat al te universeel, al te ruim, misschien wat al te „vrijzinnig” geworden. Geen wonder wanneer Banning daarop dan laat volgen, dat deze zedelijke ideeën waarlijk niet specifiek socialistisch zijn. Maar ik zie niet in, hoe dit specifieke gered zou kunnen

worden door de toevoeging, dat deze beginselen nu en hier in de brede massa tot geldigheid komen door een consequente democratie, „dus een socialistische ordening”. In elk geval zou men dan omtrent het specifieke van de „socialistische ordening” wel wat meer willen weten.

Aan het eind van zijn geschrift geeft Banning een nadere aanduiding hiervan, waarover ik ook nog iets op te merken heb. Maar eerst moet mij de algemener opmerking van het hart, waarom met zoveel nadruk stelling wordt genomen tegen het opstellen van socialistische ethische beginselen. Niet alleen Banning verklaart met veel aplomp, dat „wij, socialisten in de PvdA nadrukkelijk weigeren van een socialistische ethiek te spreken”. In het November-nummer van *S. en D.* werkte pg. Van Lier in deze rubriek (pg. 688) een discussie, vorig jaar over een socialistisch toekomstbeeld gehouden (*S. en D. Juli/Aug. 1953*) nader uit in die zin, dat zulk een toekomstbeeld geen specifiek socialistische trekken zou mogen vertonen en dus ook geen eigen socialistisch principe van waarde-ordening zou mogen bevatten. Onwillekeurig vraagt men zich af: waarom dán van een socialistisch toekomstbeeld gesproken en niet bijv. van een personalistisch? Uiteraard zit hier de vrees voor een of ander sociaal of historisch gedetermineerd dogmatisme achter. Maar kan het niet zijn, dat dit tot een koudwatervrees wordt, die het kind met het badwater dreigt weg te gooien? Behoeft men tot een dogmatisch socialisme of tot een gesloten „socialistische ethiek” te vervallen, wanneer men poogt tot formulering of articulering van ethische beginselen te komen, die men als socialistisch van andere opvattingen onderscheiden kan? Is er niet in het socialistische erfgoed een en ander aanwezig, dat, aan welke uiteindelijke oorsprongen dan ook ontsproten, toch zozeer als iets specifiek socialistisch is uitgekristalliseerd, dat het als zodanig niet alleen herkend, maar ook als maatstaf in de concrete werkelijkheid gehanteerd kan worden, zonder daarmee dogmatisch gezag te verwerven? Wanneer Banning verderop (p. 35) spreekt van de strijd „voor het recht van de arbeidende mens, voor de ontplooiing van de mens in de miljoenen achtergestelden, voor de toepassing van humaniteit en democratie”, dan vind ik hier een authentiek socialistisch geluid, een m.i. typisch socialistische formulering van een der sterkste motieven, waardoor het socialisme in verleden en heden gedreven werd en wordt. En dan zie ik niet in, hoe vanuit dergelijke concepties niet de opstelling van een aantal, stellig naar tijd en situatie, in sterkte en urgentie wisselende, beginselen ter hand zou kunnen worden genomen, die tot richtsnoer en maatstaf der socialistische praktijk zouden kunnen dienen en die dan zeer wel socialistische ethische beginselen zouden mogen worden genoemd. Misschien zit er achter deze huivering bij onze christelijke partijgenoten in zake een socialistische ethiek of moraal, waarover toch in het verleden door mensen als Henr. Roland Holst wel degelijk waardevolle dingen gezegd zijn, een algemener bezwaar tegen elke vorm van een gesaeculariseerde of autonome ethiek. Maar met de opstelling van beginselen behoudt men zich toch de volledige vrijheid voor in zake de oorsprong of de geldigheid en het gezag dier principes! Laat men niet uit vrees, zich de vingers te branden aan kwesties, die voor alle betrokkenen evenzeer gewetenskwesties zijn, aan de socialistische beweging onwillekeurig het karakter verlenen, in zake het socialisme een „kwaad geweten” te hebben. Dat zou zowel onwaardig zijn tegenover eigen socialistisch verleden als verlamdend voor de werkzaamheid in de toekomst.

In beide opzichten, naar verleden en toekomst, leek het mij ook wat misplaatst, wanneer Banning er zozeer de nadruk op legt, dat in de huidige maatschappij de klassenspanningen en -conflicten niet meer scheppend en voorwaartsstuwend, maar veeleer remmend en reactionnair zouden zijn (p. 22). Uiteraard wil niemand terug naar een onvruchtbare klassenstrijddogmatiek. Maar ook hier is het gevaarlijk, vanuit aan tijd en plaats gebonden situaties te snel tot generalisering te komen. Zonder het probleem der „ongeschoolden”

of der „proletarische achterhoede” hier aan de orde te willen stellen, zou ik met name willen wijzen op het veel algemener vraagstuk van wat men genoemd heeft: de klassenstrijd der continenten. Hier, en tevens in de ermee verwante radicale tegenstellingen, die, zoals bijv. in landen als Engeland en Frankrijk blijkt, ook binnen de Europese volkshuishoudingen doordringen en dan de vorm van nieuwe klassentegenstellingen kunnen aannemen, staan wij tegenover problemen van wereldformaat. Hier werken tegenstellingen, die zeker niet uit zich zelf een progressieve strekking bezitten. Die was er echter in de 19de-eeuwse klassentegenstelling op zich zelf ook niet en is er, mede door de in een bepaalde geest gevoerde *klassenstrijd*, ingebracht. Men zou zich kunnen voorstellen, dat de universele tegenstellingen, die aan de huidige wereldsituatie ten grondslag liggen en die heel wat gecompliceerder zijn dan een herleiding tot het Oost-West-schema veronderstelt, de moderne socialist, die van zijn bewogenheid door en verbondenheid met het lot der achteruitgestelden ernst maakt, tot consequenties voert, die heel wat dieper grijpen dan goedwillende hulp- en steunacties, hoe nodig en nuttig ook. Tenzij ons socialisme zich zozeer met het maatschappelijke proces in West-Europa en hier in Nederland identificeert, dat het zijn roeping jegens het bredere mensheidverband verwaarloost en verloochent. Maar dat zou dan tevens een verraad zijn tegenover de in laatste instantie universele strekking, die het socialisme in zijn zuivere schakeringen te allen tijde heeft gekenmerkt en geadeld.

Naast deze meer principiële opmerkingen ten slotte nog een enkele critische notitie van minder gewicht. Het lijkt me, gezien de principiële gelijkwaardigheid van alle geestesstromingen in het PvdA-verband onjuist, wanneer de kerkelijke hier uitdrukkelijk (p. 60) als „de belangrijkste geestelijke groeperingen” worden aangemerkt, tenzij dit zuiver numeriek bedoeld is en dan zegt het weinig. Een beetje onwennig sta ik tegenover de introductie van het begrip van „een noodzakelijke hiërarchie” in het arbeidsproces (p. 59). D.w.z. uiteraard zijn er functieverdelingen op verschillend niveau; maar met een zo statisch-conservatief begrip als „hiërarchie” moet men voorzichtig zijn, wanneer men zich de socialistische maatschappij althans als een „open society”, een zich voortdurend vernieuwende en verder ontwikkelende samenleving voorstelt. Dezelfde aarzeling wekte de nogal eens herhaalde term „distributie der verantwoordelijkheid”, die allicht met dit hiërarchiebegrip zou kunnen worden gecombineerd. Tenzij hier eenvoudig een ander woord voor „spreiding”, een minder gekleurde sociologische term, wordt gebruikt, lijkt het voor mij nog altijd geboden, elke suggestie van een soort Spartaans oorlogs-socialisme met bonkaarten en dienstrangen te vermijden. Maar zo iets bedoelt Banning natuurlijk allerminst. In het algemeen zou ik er echter op willen wijzen, dat het gelijkheidsbeginsel dieper en verder gaat dan de gelijkheid van kansen alleen. Daarvoor doet men goed kennis te nemen van de rol, die de gelijkheidsgedachte in de moderne socialistische literatuur met name in Engeland speelt, van Tawney, een onverdacht christen-socialist, tot de jongste editie der *Fabian Essays*.

Ten slotte, maar dit met bijzondere schroom: is het verstandig om, zoals bij Banning en ook in de Tweede Kamer gebeurt, met zoveel nadruk te verkondigen, dat *een PvdA zonder rooms-katholieken*, zoals de bisschoppen wensen, *geen PvdA meer is* (cursiv. van Banning)? Als *cri de coeur*, als uiting van solidariteit met onze rooms-katholieke partijgenoten is dit mij eveneens uit het hart gegrepen. Ongetwijfeld zou een PvdA zonder representanten uit deze omvangrijke en belangrijke geestelijke groep niet de PvdA van nu zijn; een deel van het werk van vóór en na 1946 zou daarmee te niet zijn gedaan. Maar zou de PvdA met zulk een afsnijding van een van haar rijkste wortels alle bestaansgrond verliezen? Een dergelijke absolutering lijkt mij niet zonder gevaar. Niet alleen omdat men daarmee een felle tegenpartij een scherp wapen in de handen geeft; ook niet zozeer omdat

hiervan misbruik te vrezen zou zijn van de kant van een geestelijke instantie, die, bij alle respect, toch in het verleden niet altijd op onfeilbaarheid kon bogen en daarop ook geen aanspraak kan maken; maar bovenal omdat men op deze wijze wel een buitengewoon zware druk oefent op de gewetens van die partijgenoten, van wier beslissing op een gegeven moment dan niet alleen hun eigen politieke bestaan, maar dat van de gehele socialistische beweging hier te lande afhankelijk zou kunnen worden. Mag men dit iemand in gemoede aandoen en dan nog wel vanuit een sfeer, waarin een relativering van de politiek heeft plaatsgevonden, die mij, naar uit bovenstaande kritische opmerkingen kan blijken, wel eens te ver zou kunnen gaan, maar die ik toch anderzijds als een teken van rijpheid en volwassenheid ten volle waardeer?

Zoals wel meer zijn deze kritische notities uitvoeriger en scherper uitgevallen, dan aanvankelijk voorgenomen. Maar de hoop blijft, dat zij als een positieve bijdrage mogen worden gewaardeerd in een discussie die, naarmate zij meer naar de diepte afsteekt en met zo zuiver mogelijke begrippen wordt gevoerd, voor de PvdA slechts verhelderend zal kunnen werken.

B. W. SCHAPER

ANTWOORD AAN SCHAPER

Het lijkt mij voor de lezer, die in de vraagstukken door Schaper aangerood wezenlijk belangstelt, het vruchtbaarst, wanneer ik direct onder zijn stuk mijn wederwoord plaats. Daaraan laat ik gaarne voorafgaan de opmerking, dat ik de kritische opmerking van S. als een waardevolle positieve bijdrage aanvaard.

1. Het eerste vraagstuk is dat van een eigen socialistische ethiek, die ik afwijs, terwijl S. haar niet alleen aanvaardt, maar ook in bepaalde zinsneden in mijn brochure typisch socialistisch-ethische motieven aanwijst. Wanneer S. zoekt naar de redenen, waarom ik en anderen weigeren van specifieke socialistische ethiek te spreken, noemt hij merkwaardigerwijze er twee *niet*, die nu precies de doorslaggevende zijn.

Ten eerste: ethiek als een leer van het zedelijk goede is steeds verworteld in een bepaalde levensbeschouwing. Dat is zo voor christenen, maar evenzeer voor humanisten en vrijdenkers. Wie dus spreekt van een socialistische ethiek verklaart daarmee impliciet het socialisme tot levensbeschouwing — hetgeen met de huidige werkelijkheid van de socialistische beweging in strijd is. Ik weet natuurlijk heel wel, dat er ook in de PvdA socialisten zijn, voor wie persoonlijk het socialisme als levensbeschouwing afdoende en omvattend is — ik stel alleen: voor de Partij als geheel geldt dit niet. Om nader te concretiseren: een christen en een humanist, beiden lid van de PvdA, hebben een ethiek als uitvloeisel van hun levensbeschouwing, die zij gemeen hebben met christenen en humanisten, die géén lid van de PvdA zijn; wat hen tot de PvdA bracht, is het inzicht, dat een socialistische maatschappelijke ordening de beste vorm is, waarin mensen kunnen samenleven volgens de ethische beginselen. Zo meende ik het in mijn brochure te moeten stellen. Om even voor mij zelf en andere christen-partijgenoten te spreken: als grondbeginsel der sociale ethiek geldt de idee der gerechtigheid, waarvan de inhoud uit de Bijbel duidelijk wordt; dit beginsel heb ik gemeen met antirevolutionairen, christelijk-historischen, rooms-katholieken. Wat mij tot het socialisme brengt, is de overtuiging, dat een socialistisch geordende maatschappij en een consequente democratie thans de beste en geboden vorm voor deze idee is. Het specifiek-onderscheidende is dus niet de zedelijke idee, maar de vorm die wij voor haar verwerkelijking nodig achten.

De tweede reden waarom ik de term socialistische ethiek afwijs, ligt op praktisch terrein. In de situatie, waarin wij thans in Nederland, in Europa, verkeren, gaat het erom vooral die brede groepen arbeiders, maar ook intellectuelen, te winnen, die tot heden van

het socialisme werden afgehouden, omdat dit optrad als levensbeschouwing, althans met elementen daarvan sterk was verbonden. Ik meen voldoende begrip te hebben voor de menselijke bewogenheid, de kreet van de ontrechten, de massale materiële en geestelijke nood, die het oude socialisme tot heilsgeloof móést stempelen — ik meen alleen: nú vraagt de strijd om evenzeer bezield als zakelijke vormgeving, waarvan mensen van verschillende levensbeschouwing bij kunnen en moeten dragen.

2. Met het zoëven genoemde hangt ook samen de klassenstrijd, die in de historie met een ideologie was verbonden. Wat S. aanvoert over de „klassenstrijd der continenten” kan ik naar de inhoud van harte met hem eens zijn; alleen: het woord „klassenstrijd” krijgt nu toch een andere betekenis dan het in de oude beweging en in de marxistische analyse had. Daarom kan aan de erkenning van de „klassenstrijd der continenten” géén argument ontleend worden ten gunste van de strijd tussen „bourgeoisie” en „proletariaat” in Nederland, in Europa.

3. Dat S. valt over mijn opmerking „de kerken als belangrijkste (geestelijke groepering) voorop” is, dunkt mij, ten onrechte. Het ging nl. om „de vrijheid voor alle geestelijke groeperingen, de kerken als de belangrijkste voorop, om zich zelf te zijn,” de vrijheid nl. die het socialisme zal garanderen. Dat is niet zuiver numeriek bedoeld, maar practisch-politiek: er hangt immers nog het waandenkbeeld, dat de kerken in een socialistische maatschappij belemmerd, vervolgd zullen worden? Ons socialisme, zo heb ik willen zeggen, als radicale democratie garandeert de vrijheid.

4. Wat S. aanvoert tegen de term „noodzakelijke hiërarchie” kan ik psychologisch wel begrijpen; ik wil de term best vervangen als mij een betere geboden wordt. Maar de zaak is belangrijk: onze moderne maatschappij met haar grootbedrijven, met haar onmisbaar leger overheidsambtenaren móét functieverdeling toepassen, móét verantwoordelijkheid distribueren, moet mensen hebben, die met inzicht en begrip weten te leiden en te gehoorzamen. Wij kunnen alleen welvaart én welzijn verhogen, samenwerkend in een hiërarchie, die niet mechanisch-bureaucratisch is, maar berust op hoger en lager verantwoordelijkheid. Die gedachte is mij voor het socialisme véél waard.

5. Ten slotte: „een PvdA zonder rooms-katholieken is geen PvdA meer” alleen maar een cri du coeur? Ik meen deze „kreet” toch heel zakelijk — al heb ik geen ogenblik beweerd, gelijk S. schijnt te menen, dat een PvdA zonder rooms-katholieken „alle bestaansgrond verliezen” zou. Neen, dat niet — maar er zou iets héél wezenlijks verloren gaan. Wij hebben als PvdA niet alleen de pretentie, maar m.i. ook de *opdracht* om het sociale, politieke leven van héél ons volk de vorm te geven, waarin het zich geestelijk in vrijheid kan ontplooien; wij kunnen bij de vervulling van deze opdracht rooms-katholieken niet missen (evenmin als gereformeerden en humanisten). Ik moet eerlijk bekennen, dat ik niet begrijp, hoe S. menen kan, dat deze zakelijk bedoelde uitspraak „een zware druk zou uitoefenen op de gewetens” van onze r.-k. partijgenoten. Zij zijn immers lid geworden van de PvdA, om hun positieve bijdrage te kunnen leveren aan een socialisme, aanvaardbaar voor alle geestelijke groeperingen van ons volk. De gewetensdruk komt ergens anders vandaan, dunkt me.

Over het argument, dat wij met deze kreet een felle tegenpartij een scherp wapen in handen zouden geven, zwijg ik liever — de tegenpartij heeft zich tot heden niet zó kieskeurig in haar bestrijding getoond, dat wij ons daarvan veel behoeven aan te trekken.

W. BANNING

VERSLETEN WOORD OF VAAG BEGRIJP

Aan verschillende kanten verneemt men in de partij klachten over het gebruik van onduidelijke woorden en termen, zowel in tijdschriftartikelen als in gesprekken, zaken betreffend, die de partij in zijn diepste wezen raken. Zo meent *Banning* bijv. bij het opmaken van zijn „balans” over de naar aanleiding van zijn „De geestelijke situatie van het socialisme” gepubliceerde opstellen, „een handwoordenboekje van het socialistisch taal-eigen” nodig te hebben, omdat „de partijgenoten hetzelfde woord nogal eens in verschillende betekenissen gebruiken” (S. en D. Jan. '53). *Versloot* gewaagt in het Octobernummer van dezelfde jaargang zelfs van een „Babylonische spraakverwarring” in dezen; hij slaat de waarde van het gepubliceerde niet hoog aan „omdat de deelnemers met verschillende termen hetzelfde bedoelen en met gelijke termen totaal verschillende zaken aanduiden.” Het ware te wensen, meent hij, „dat bij een volgend gesprek de deelnemers vooraf de betekenissen van de door hen te gebruiken termen bij afspraak zouden vastleggen”; en hij licht deze wens nader toe. Ten dele ben ik het met de beide klagers eens; ik wil er nog wel een schepje opgooien en zeggen, dat meer dan één van de deelnemers in één en dezelfde bijdrage tot de discussie met hetzelfde woord verschillende begrippen noemt en er soms ook wel in slaagt dit kunstje in één zin uit te halen. Aan de andere kant mag niet de voorstelling worden gewekt, dat nu juist de „deelnemers” aan deze gedachtenwisseling en aan het daarop volgende Symposium in het bijzonder te kort zouden schieten. Om dit te doen zien zal ik straks ook een enkele keer teruggrijpen naar jaargangen van S. en D. van vóór 1952. Maar eerst nog deze opmerking: *Banning* en *Versloot* beperken zich tot het constateren van een onjuist verband tussen het gebruikte woord en het bedoelde begrip. Hoewel niet nadrukkelijk uitgesproken, kan deze beperking berusten op de onderstelling, dat o.a. bij de deelnemers voldoende scherp omschreven begrippen en daarbij passende woorden paraat aanwezig zijn. Mochten zij dit inderdaad menen, dan kan ik hun optimisme niet delen. Het signaleerde verschijnsel is m.i. een symptoom van een veel ernstiger kwaal. Dit inzicht hoop ik in onderstaande analyse overtuigend te motiveren. Het ligt voor de hand als object van onderzoek voor deze studie het woord „socialisme” te nemen.

Bij bedoelde publicisten, die ik in het vervolg ook maar de „deelnemers” zal noemen, kan men, zoals straks citaten uit hun werk zullen doen zien, de met „socialisme” aangeduide begrippen terug vinden als *idee*, als *ideologie*, als *theorie*, als *beweging* en als *doel*. Men vindt ze afzonderlijk, stuk voor stuk, maar ook tot twee of meer gekoppeld. Klaarblijkelijk is bij hen dit woord gangbaar voor weliswaar verwante, maar toch divergerende voorstellingen. Verwant, omdat zij kunnen dienen tot opbouw van een meer omvattend en samengestelder geheel, dat c.q. zelf het niet verder dan tot een voorstelling brengt, maar toch eigenlijk een begrip zou moeten leveren; divergerend, omdat zij van de te vormen voorstelling of begrip zelfstandige elementen vormen, die onderling niet identiek zijn. Om de kans te verkleinen, dat we de bestaande verwarring nog vergroten, is het zaak nu nog een spit dieper te graven, de raad van *Versloot* te volgen, en aan elk der in te voeren termen „idee”, „ideologie” enz een betekenis toe te kennen, die wij — de lezer en ik — tot nader order zullen laten gelden.

Ideëen zijn voorstellingen, die op grond van psychologische eigenschappen van het subject bij hem wilsrichtingen doen ontstaan, en daarmee zijn handelen dispo-neert tot het bereiken van bepaalde doelstellingen. ¹⁾

Deze omschrijving laat opzettelijk de inhoud van de idee in het midden, omdat immers elke idee een eigen inhoud heeft, die wel niet volledig bepaald maar dan toch sterk be-

¹⁾ Vg. Hendrik de Man: De socialistische idee, Arnhem 1933.

invloed wordt door het krachtveld, waarin hij ligt. In sociaal opzicht gebeurt dit door maatschappelijke verhoudingen, door ras, door peil van beschaving en door meer andere factoren. ²⁾ De functie van de idee, die wél werd aangegeven, is het stellen van een ideaal, waarin het in de bestaande wereld als kwaad gevoelde is omgezet in goed. „De idee bestaat dus nooit uit een rusten maar stelt zich een taak, ziet over de werkelijkheid heen naar een waarde en een hoop voor de toekomst. ³⁾ M.a.w. hoewel zelf in oorsprong negatief, is het psychisch automatisch noodzakelijk en onontkoombaar complement van de idee zijn tegendeel, dat de vorm van een toekomstbeeld aanneemt. Hoë dat toekomstbeeld eruit ziet, of de opstandige „socialist” zal zijn of niet, en zo ja, hoe dán dat toekomstbeeld eruit zal zien, is een andere kant van het probleem, die ons hier niet bezighoudt. Maar reeds nu kunnen we vaststellen, dat de basis van de idee emotioneel is. De idee is niet een product van het intellect; hij kan dus ook niet worden weggeredeneerd; als een stuk psychologische werkelijkheid is hij onuitroeibaar.

Van de idee spreekt *Polak* als hij zegt: „Men mag nooit vergeten, dat het socialisme een gesecculariseerde heilsverwachting heeft gecreëerd. (1952 - blz. 362). En van de idee spreekt *Buskes* in: „Ik dacht, dat in het socialisme een protest zat tegen de ontrechting en beschadiging van de mens in de samenleving.” (‘53-363).

Ideologie noem ik het geheel van de ideeën van een groep mensen, belichaamd in hun geloof, waarden, verlangen, verwachting, gezindheid en doelstelling. ⁴⁾

Doordat de ideeën het primaire en essentiële bestanddeel vormen van de ideologie is deze eveneens emotioneel. De inhoud van de ideologie wordt gestempeld door invloeden van buitenaf en van binnenuit. Van buitenaf werkt het milieu, waarin de mens leeft. Dit is, wat geografische en klimatologische voorwaarden betreft, van natuurlijke aard. Van maatschappelijke, eveneens uitwendige aard, zijn economische en politieke verhoudingen. Tot de invloeden, die van binnenuit een rol spelen, zijn traditie en culturele dispositie te rekenen. Uiteenlopende ideologieën behoeven elkaar niet uit te sluiten; zij kunnen ten dele samenvallen. Zo is het mogelijk, dat mensen van dezelfde nationaliteit het stuk van hun ideologie, dat op de natie betrekking heeft gemeen hebben, maar sterke tegenstellingen vertonen in partijpolitieke en in kerkelijke ideologie en omgekeerd. Een zich op „gerechtigheid” beroepende ideologie behoeft niet „socialistisch” te zijn. Maar hoe dan ook, handhaaft men ter wille van de duidelijkheid de tegenstelling tussen denken en voelen, zich wel bewust, dat deze in werkelijkheid ineenvloeiën, dan is de ideologie een uiting van het gevoelsleven; hij kiest „buiten het verstand om” uit bestaande of gewaande mogelijkheden. Een verstandelijke verhandeling over de juistheid of onjuistheid van een ideologie sorteert dan ook zelden effect. Immers de ideologie betoogt niet, hij getuigt alleen.

Banning heeft het m.i. over de ideologie als hij schrijft: „Ook door de tegenstanders van het socialisme wordt thans erkend, dat daarin gloeit de oud-Bijbelse profetische gedachte van het komend rijk van gerechtigheid en vrede...” (‘52-90). Eveneens en wel zeer duidelijk *Polak* in . . . „het socialisme is een vat vol hoge idealen en verre perspectieven” (‘52-529). En *Ruygers*: „Aldus wordt de betekenis van de grote ontmoeting tussen christendom en socialisme allerwege gevoeld” (‘49-284). En óók *De Kadet*: „We zijn verlost van de behoefte ons socialisme aan te kleden als een wereldbeschouwing of een levensbeschouwing” (‘52-646).

²⁾ A. N. Whitehead: *Adventures of Ideas*, 1948.

³⁾ Friedrich Jodl, *Vom wahren und falschen Idealismus*.

⁴⁾ Vg. *Banning*: S. en D. ‘46, 161, en A. J. M. *Chorus*: *Grondslagen der sociale psychologie*, Leiden 1953.

Als een ideologie zijn wensen, verwachtingen en doelstellingen critiekloos predikt, leidt hij tot utopie, tenzij de theorie ingrijpt ⁵⁾).

Een *theorie* is een uit feiten en nog niet bewezen maar bewijsbaar geachte vooronderstellingen gebouwde verstandelijke constructie, die dient tot het onderzoek van de samenhang van waargenomen verschijnselen.

Slechts door denkbeelden wil de theorie naar inzicht voeren in de structuur van de werkelijkheid, in het bijzonder naar begrip voor wat mogelijk en (of) waarschijnlijk is en hoe die mogelijkheid of waarschijnlijkheid uit het gegeven bestaande kan worden ontwikkeld. De theorie onderzoekt dus — op het terrein, waarover wij nu spreken — of de door de ideologie gekoesterde verwachting en het door hem gestelde doel werkelijkheid kán worden en hij overweegt welke wegen en welke middelen voor de verwerkelijking het meest doelmatig zouden zijn. De ideologie is de eerstgeborene, een soms wat onevenwichtig en nerveus aangelegd kind, de theorie is de jongere zus, steviger gebouwd en nuchter van aard. De ideologie geeft de impuls, de theorie moet het meeste werk verzetten. Om met *Polak* te spreken: „het ideaal alleen is blind, het intellect alleen is leeg” (‘52-590). In mijn materiaal komt „socialisme” ter aanduiding van een theorie niet vóór. Misschien is dit, buiten verband met dit artikel overigens, een merkwaardig symptoom? Bij het neerschrijven van: „Het socialisme bedreigt inderdaad het gevaar, dat het afglijdt *tot* (cursivering van mij, B. R. B.) een utiliteitsleer met een platte opportunistische politiek als consequentie” (‘52-280) moet niettemin *Den Uyl* wel de „theorie” aan zijn hoofd hebben gehad. Hetzelfde geldt dunkt me voor *Van Lier* in: „Ik geloof, dat het socialisme op het ogenblik nog niet duidelijk kan aangeven, hoe wij met een situatie, waarin de gemeenschap ongetwijfeld meer centraal zal moeten staan, de persoonlijke vrijheid zullen kunnen verzoenen” (‘53-367). Citeer ik nu nog *Polak*: „de vermindering der sociale ongelijkheid wordt nu beschouwd als een onvermijdelijke trend (niet alleen door het socialisme), daarentegen wordt nu (ook door het socialisme) de collectivering der productiemiddelen gezien als voorwerp van vrije keus en degelijke overweging” (‘52-587), dan is mijn arsenaal uitgeput. Maar het was voldoende.

Schier onuitputtelijk zijn de bronnen als men „socialisme” zoekt in de zin van „beweging”.

Een *beweging* is de voortgezette actie van een groep mensen tot verandering van de bestaande maatschappelijke instellingen in een mate, die een structuurverandering der maatschappij met zich brengt.

Het meest belangrijke kenmerk van een beweging is zijn richting. Daarnaast komt de grootte van de hem drijvende kracht, die in de spanning tussen de negatieve idee en het positieve ideaal zijn oorsprong vindt en ermee evenredig is. Zijn snelheid („tempo”) is bij gegeven weerstand, dus eveneens van die spanning afhankelijk. Spanning én weerstand zijn m.a.w. de grootheden, waarmee elke beweging rekening moet houden. Hij is daardoor vaak een compromis tussen ideologie, theorie en doel. Hij is „Mittelwahl bei gegebenem Zweck” maar ook „Zweckwahl bei gegebenen Mitteln”. ⁶⁾ Als *Banning* aankondigt: „Wij zullen onderzoeken hoe het socialisme leeft en denkt en werkt met een eigen politiek en sociale idee . . .” (‘52-81) dan kondigt hij aan, ook blijkens de opzet van het artikel, dat de beweging object van onderzoek zal zijn. „En als de heren machthebbers zich blijven

⁵⁾ Omdat het begrip „utopie” nogal in discussie is geweest in de publicaties, waarmee dit artikel zich bezighoudt, stel ik voor, het volgende voorlopig af te spreken: „Een utopie is een voorstelling van een slechts in de verbeelding zichtbare niet door verstandelijk inzicht gecorrigeerde, waarschijnlijk onmogelijk te verwerkelijken vorm der samenleving.”

⁶⁾ Johann Plenge: Die Revolutionierung der Revolutionäre. Leipzig, 1918.

verzetten tegen de opmars van het socialisme, ... dan heeft men te kiezen tussen bukken voor de macht... of er andere machtsmiddelen tegenover te zetten... is voor mijn ogenblikkelijk doel een pracht van een citaat, dat geen commentaar behoeft (*De Ruyter-de Zeeuw* '46-229). Waar *De Jonge* het socialisme regeringsverantwoordelijkheid laat dragen ('46-231) kan hij die verantwoordelijkheid niet aan een van de overige vier elementen opleggen, maar uitsluitend aan de beweging. Terwijl ook *De Kadt* volkomen duidelijk is in deze zin: „De grote vraag is of het (het continentale socialisme, B. R. B.) levenskrachtig genoeg zal blijken om te beseffen, dat het alleen toekomst kan hebben als deel van een wereldbeweging voor idealen, die...” ('52-655).

Het vijfde begripselement, het doel, kan men als volgt omschrijven:

Het *doel* is het door de idee gewekte, door de ideologie gevormde, door de theorie gecorrigeerde, door de beweging nagestreefde ideaal.

In het bijzonder in deze definitie komt het innig verband tussen de vijf elementen uit. Van een te bereiken „toestand” wordt niet gewaagd. Allicht niet. Immers slechts abstraherend van het begrip „tijd” kan men het doel een toestand noemen. Sociologisch kent een toestand geen kristallisatiepunt maar slechts een interval waarin de ene toestand in de andere overgaat. Marx waarschuwt al tegen de „toestand”-opvatting in zijn brieven aan Ruge; Hendrik de Man noemt de visie op het socialisme als toestand dan ook vóór-marxistisch en propageert ijverig de tegengestelde zienswijze. Maar niettemin heeft het „doel” zijn plaats in de bestaande voorstellingen; deze zijn er zonder niet eens denkbaar. Getuige: „Ik ben er diep van overtuigd, dat deze maatschappij alleen geen socialisme brengen kan” (*De Ruyter-de Zeeuw* '46-230). En: „Daarnaast staat als tweede factor, dat men de huidige wereldsituatie toch wel met anderhalf oog dichtgeknepen moet beschouwen om te geloven, dat het socialisme er gemakkelijk komen zal” (*Barents* '47-142). „En was omgekeerd het ongebreidelde optimisme over de vooruitgang niet evenzeer aanwezig in het optimisme voor de 19e eeuw, dat het socialisme uiteindelijk komen moest...” (*Polak* '52-524) „Het karakteristieke van het socialisme is voor mij, dat de factor „arbeid” in het samenspel tussen kapitaal en arbeid de leiding heeft” (*Banning* '53-523).

Ter versterking van de fundering voor een straks te nemen conclusie nog een paar citaten, waarin het woord „socialisme” meer dan een betekenis kan hebben. De betekenis, die ik erin lees voeg ik er tussen haken aan toe.

„Wij staan op onze post... samen ter versterking en verdieping van het socialisme.” (*Banning*, '48-183; idee, die verdiept en beweging, die versterkt moet worden.) „Voor het socialisme in Nederland is het socialisme een roeping en een opdracht” (*Ruygers*, '49-283; ideologie en beweging) „Socialisme is geen rijpe vrucht die te een of andere tijd wel in de schoot zal vallen, maar een motorisch stuwende kracht, die de werkelijkheid leiden wil.” (*Redactie*, '49-2; doel en beweging.)

En als hekkesluis: ... „wat interesseert de jongeren de geschiedenis van het socialisme?” (*Banning*, '48-181, bevat, terecht, alle vijf elementen.)

Bij het samenvatten van het bovenstaande vergete men niet, dat in de gegeven analyse weliswaar de elementen idee, ideologie enz. uit elkaar werden *gedacht*, maar dat de werkelijke, met de ontwikkelde begrippen corresponderende verschijnselen ineenvloeiën, elkaar ten dele dekken en op velerlei wijze, ook in ons bewustzijn verbonden zijn. 7) In

7) Het zijn „zusammengehörige, aufeinander bezogenen und jeder Isolation widerstrebende Elemente.”

William Stern: Die differentiële Psychologie und ihre methodischen Grundlagen, Leipzig, 1921.

het ter beschikking staande materiaal is dus de bedoeling, waarmee het woord „socialisme” werd gebruikt, niet altijd met een der vijf elementen duidelijk te identificeren. Wij zagen, dat vaak twee of meer ervan aanwezig zijn al naar gelang de afzonderlijke elementen zich in de voorstelling sterker of zwakker doen gelden; vaak ook blijft twijfel mogelijk. Een zekere mate van subjectiviteit is in mijn keus daardoor niet te vermijden; verschil in interpretatie van meer dan een citaat blijft mogelijk. De congruentie tussen de bedoeling van de auteur en de zin, die ik erin lees ontbreekt in dergelijke gevallen en dus is de betekenis twijfelachtig. Maar aan het totale beeld, dat bovendien gemakkelijk met enkele dozijnen zou kunnen worden aangevuld, verandert dit niets. Integendeel, dit is het beeld! Want overduidelijk blijkt, dat de deelnemers aan de onderhavige discussie met het gebruik van het woord „socialisme” bij lang na niet dezelfde bedoeling hebben. Bij de een zijn de gedachten vervuld van de beweging als hij over „socialisme” spreekt, misschien luistert hij ook slechts goed naar zijn gesprekspartner als deze zich ermee bezighoudt. Bij de ander is bijv. de idee dermate overheersend, dat de andere elementen geheel naar de achtergrond wijken. „Socialisme” geeft bij hen klaarblijkelijk „een sterk wisselende gevoels- en voorstellingsinhoud weer” zonder, dat zij zich hiervan voortdurend bewust waren. ⁸⁾ Een poging om ons „socialistisch taaleigen” om te bouwen tot een gedifferentieerd woordensysteem, geschikt om aan de uiteenlopende gevoelens en voorstellingen uitdrukking te geven werd niet ondernomen. De behoefte hieraan werd, naar het schijnt, pas gevoeld toen bij het opmaken van de balans de boedel nogal ongeordend bleek. Een dergelijke poging zou trouwens voorbarig zijn. Te veronderstellen, dat de controverse omtrent de situatie van het socialisme alléén maar een kwestie van woorden zou zijn, berust op een dwaling. Dus eveneens de mening, dat het aanvaarden van een aantal, zelfs van een zéér groot aantal termen, die elk slechts één betekenis zouden hebben — gesteld, dat dit mogelijk ware — uitkomst zou brengen. Men houdt dan geen rekening met het feit, dat slordigheid in taal ontstaat door slordigheid in denken. Veeleer is het zaak om begripsanalytische problemen, die achter de vaagheden in taal liggen, scherp in te stellen. ⁹⁾

Hiernaar werd in dit opstel getracht, voorzover die taak het voorstellingscomplex „socialisme” betreft. Het gevolgde procedee toonde aan, dat overeenkomstig mijn algemene gevolgtrekking, niet, of niet in de eerste plaats dit „tot op de draad versleten woord,” zoals Schermerhorn het noemt, op de helling hoeft of naar de dump behoeft te worden verwezen, maar dat ermee verbonden voorstellingen tot begrippen dienen te worden gepreciseerd.

Eigenlijk kan pas hierna van het opmaken van een doeltreffende balans sprake zijn. Onder de hoofden, waaronder zij thuis horen zullen de bijdragen der deelnemers moeten worden geboekt. Dan zal blijken, geloof ik, dat veel waardevols is bijeengebracht, en dat de geopperde tegenstellingen zich voor een aanzienlijk deel zullen oplossen.

B. R. BAKKER

⁸⁾ D. van Dantzig: De functie der wetenschap, Den Haag, 1948.

⁹⁾ Felix Kaufmann: Methodology of the social sciences. New York, 1949.

BOEKBESPREKING

De coöperatieve zuivelindustrie. Uitgave van de G. J. D. C. Goedhart Stichting te De Steeg.

Onder deze titel is een handig boekje verschenen, waarin op zeer beknopte wijze een overzicht wordt gegeven van de betekenis, de omvang en de doeleinden van de Coöperatieve Zuivelindustrie. Het boekje heeft niet de pretentie een min of meer volledig overzicht te geven van dit zeer belangrijke stuk coöperatief bedrijfsleven. Het bedoelt niet meer te zijn dan een soort handleiding ten behoeve van de coöperatieve discussiegroepen, die elk jaar door de Goedhart Stichting worden georganiseerd. Voor dit doel is het zeker geschikt. Het is eenvoudig en duidelijk geschreven op een prettige toon, verfraaid met een aantal uitstekende foto's.

In het eerste hoofdstuk gaat men het ontstaan van de eerste coöperatieve melkfabrieken nog eens even na, waarbij men terecht tot de conclusie komt, dat de noodzaak tot fabriekmatige verwerking en het uitblijven van particulier initiatief, leidden tot het stichten der eerste fabrieken. Verder wordt de opmerking gemaakt, dat door de strijd om de coöperatieve fabriek er een idealistisch element in de coöperatie kwam. Of deze stelling juist is lijkt ons twijfelachtig. Het coöperatief idealisme is o.i. veel sterker bevorderd door een bepaalde idealistische instelling van een aantal leiders van de coöperatieve beweging, dan door de zakelijke belangenstrijd als zodanig. In dit verband menen wij, dat de schrijver er geheel naast is, als gezegd wordt, dat het idealistische element ten slotte sterker tot de boeren sprak, naarmate de zakelijke successen duidelijker werden.

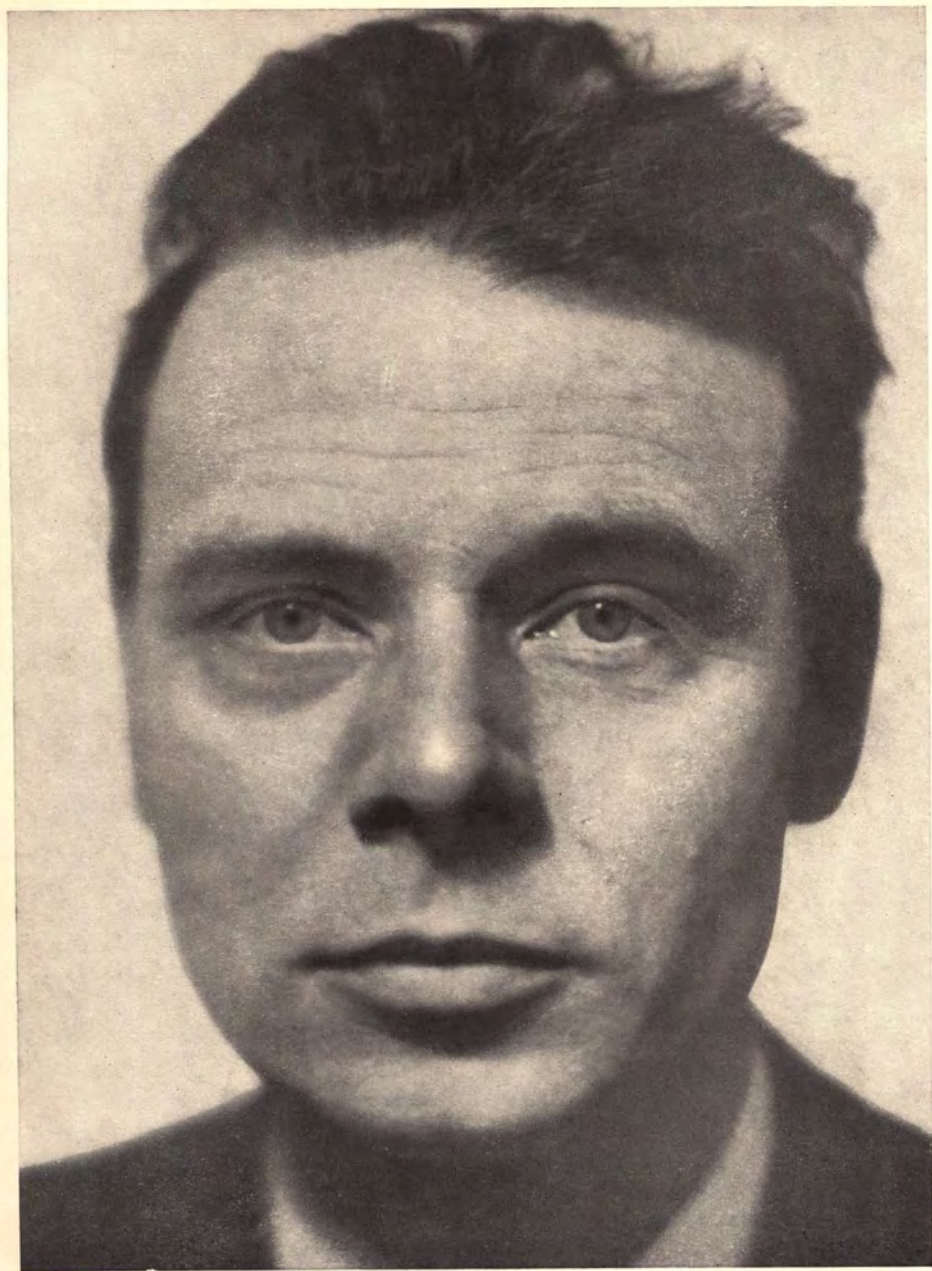
Het tweede en derde hoofdstuk geven een goed inzicht in de grondslagen en organisatievorm van de zuivelfabrieken en de snelle ontwikkeling van de coöperatieve zuivelindustrie. Zeer prettig doet ook aan de opname van enkele citaten uit de coöperatieve literatuur aan het eind van elk hoofdstuk, dat animeert tot lezen en ook tot nadere overdenking.

Interessant is in dit verband het citaat van C. F. Roosenschoon, waarin het merkwaardige feit gesteld is, dat vroeger sommige boeren rijk werden „uit angst voor armoede”, d.w.z. doordat ze uit vrees voor slechte tijden geen cent durfden uit te geven. Hiertegenover stelt Roosenschoon, dat de coöperatieve fabriek een stuk boerenleven werd. Dat zij de bron is geworden van een vertrouwen in eigen kracht, dat de boerenstand nooit eerder bezeten had. Roosenschoon toont hier inderdaad een stuk geestelijk-culturele waarde van de boerencoöperatie duidelijk aan. Ook het tweede citaat uit het werk van Roosenschoon en het laatste citaat van de hand van H. D. Louwes, geven veel stof tot overdenking en tot discussie. Wij hopen van harte, dat de coöperatieve discussiegroepen, de ideeën van deze ingevoerde auteurs, ook in hun gedachtenwisseling zullen betrekken.

Dit is evenzeer wenselijk ten opzichte van de stof uit het vierde hoofdstuk, waarin gewezen wordt op de noodzaak voor de coöperatie, voortdurend aan eigen zelfvernieuwing te werken en „nieuwe taken” aan te pakken.

Wij denken hierbij vooral aan de onderlinge taakverdeling, de specialisatie en de concentratie. Deze kwestie van de aanpak van nieuwe taken achten wij dermate belangrijk, dat een wat dieper gaande behandeling van de ontwikkeling in Drente, en in Brabant en Limburg, ons zeer welkom zou zijn geweest. In deze richting liggen waarschijnlijk coöperatieve perspectieven, die uiteindelijk de jongeren toch wel zullen boeien.

C. EGAS

BIJ HET AFTREDEN VAN VORRINK ALS PARTIJVOORZITTER

Wat de nader ingewijde vriendenkring reeds lange tijd had zien aankomen, is thans voor de Partij als geheel en voor het politieke leven van ons volk duidelijk geworden: Vorrink moet om gezondheidsredenen uit het openbare leven terugtreden. Er zit aan dit harde feit een zeer persoonlijke kant voor de man, die het lot treft — daarover zwijgen wij, al mag wel worden gezegd, dat al zijn makkers, en ook zijn tegenstanders uit andere partijen hopen en bidden, dat over zijn levensavond „vrede” mag liggen. Hier, in het maandblad van de Partij, blijven wij een ogenblik zakelijk ons rekenschap geven van de betekenis van dit aftreden.

Vorrink werd op het congres van 1934 tot voorzitter van de SDAP gekozen. Hij had zijn sporen al verdiend, vooral als leider van de AJC (van welke jeugdbeweging hij sinds 1920, met een korte onderbreking, de bezielende leider en schepper was geweest), en had warme bewonderaars en vrienden, maar ook tegenstanders en bestrijders gevonden. Ik hoor hem nog zeggen, toen hij met een indringend en rakend speechje het congres toesprak: „Ik sta hier voor u als een vertegenwoordiger der jonge generatie”. Dat was een belijdenis en een uitdaging. Zijn voorgangers op de voorzitterspost, Oudegeest, Vliegen, waren geëerde vertegenwoordigers der oude generatie — nu trad een onstuimige kerel in de volle kracht van zijn jonge leven (even de 40 gepasseerd) naar voren om de Partij te leiden. Natuurlijk was dat voor allen, vrienden en tegenstanders, een experiment, waarvan men het verloop kritisch bekijken ging.

Het lot heeft gewild, dat Vorrink als partijvoorzitter in drie „crisis”-perioden de Partij heeft moeten leiden. Hij werd voorzitter in 1934, toen de economische crisis over de hele wereld haar dieptepunt, de ellende der werkloosheid haar hoogtepunt naderde, toen doffe gelatenheid en besef van machteloosheid de weerstand der arbeidersmassa verlamde, en anderzijds het Plan van de Arbeid, wil men: het Plansocialisme ontstond. Dat betekende ook in de Partij een enorm stuk geestelijke strijd. Hein Vos, de wetenschappelijke man van het Plan, en Vorrink, de geestdriftige leider van de beweging in het land, met Albarda, de voorzitter der Kamerfractie, hebben toen een groot stuk werk verricht, waaraan de beweging van toen in de breedte en de diepte is gegroeid. Om één kant van deze groei te belichten, een herinnering: De toenmalige kroonprinses Juliana verwachtte haar eersteling.

Er werd door een aantal paedagogen — voorop Kohnstamm en Gunning — een boek voorbereid, „Ons Kind”, dat aan alle ouders van het volk zou worden aangeboden, ten bate van de jeugd. Oudere socialistische paedagogen hadden bezwaar om mee te doen; Vorrink, wetend dat critiek in eigen kring wachtte, deed onmiddellijk mee: de Partij was deel van het hele volk, en nationale saamhorigheid achtte hij een hoog goed.

De tweede „crisis”, waarin Vorrink de Partij moest voorgaan, was de bezettingsperiode: de Partij werd verboden, de contacten moesten illegaal worden vastgehouden, er moest verbinding worden gelegd, verzorgd en voortdurend hernieuwd, met de regering in Engeland, er moest binnenslands overleg plaatsvinden met de andere verboden partijen — en bij al deze activiteiten stond voortdurend het leven op het spel. De eerste helft van deze periode bracht de Partijvoorzitter door in het eigen land, „op vrije voeten” zoals dat heette — de tweede helft in gevangenis en concentratiekamp. Ik ga voorbij aan het verachtelijk geroddel, dat speciaal van communistische zijde over hem loskwam — nu de dingen op een afstand zijn gekomen, weten wij dat Vorrinks gezag in en buiten de Partij door zijn dappere houding werd bevestigd en is gestegen.

De derde moeilijke periode brak aan na de bevrijding, toen met de andere partijen van voor de oorlog ook de SDAP herrees en moest worden geleid naar de PvdA. Nu deze laatste, de PvdA, ons allen vertrouwd is geraakt, en de innerlijke samenhang sterk blijkt (men denke aan het mandement der bisschoppen en wat daarop gevolgd is), klinkt het wellicht wat vreemd, wanneer ik wijs op de moeilijkheden van de overgang van SDAP naar PvdA. Maar wie zich herinnert het laatste congres van de SDAP, waar besloten werd tot opheffing der oude en toetreding tot de nieuwe Partij, en de strijd tussen de gevoelsbinding aan het oude en het politiek inzicht in de mogelijkheden van het nieuwe, vooral bij de ouderen, weet ook dat de leiding van Vorrink van beslissende invloed is geweest, en vooral: dat deze leiding de overgang innerlijk aanvaardbaar heeft gemaakt. Dit was leiderschap op z'n best. Ik ben er zeker van, dat voor Vorrink zelf de beste „beloning” (als ik dit gekke woord hier mag gebruiken) voor dit stuk werk gelegen is in de achting en vriendschap, die hij in de nieuwe PvdA mocht ontvangen van de nieuwe partijgenoten.

Overzie ik dit alles, dan mag gezegd worden, dat het voorzitterschap van Vorrink, vertegenwoordiger van de jonge generatie uit de jaren 1920—1930, voor de socialistische beweging der laatste eeuw ten zegen is geweest; nu ziekte tot aftreden dwingt, mogen wij onze grote dank wel eens nadrukkelijk uitspreken. Stellig, Vorrink noch zijn generatie, heeft dit werk alleen gedaan. Er zitten aan dit mensenwerk, als aan ieder, gebreken, er laat zich zelfs verdedigen: grote gebreken, keerzijde van grote deugden. Wij kunnen die zonder reserve erkennen: Vorrinks welsprekendheid, soms machtig en aangrijpend, kon ook irriterend en vermoeiend zijn; zijn hartstochtelijke en onvoorwaardelijke toewijding aan de zaak kon een kant krijgen van bemoeizucht en machtsstreven; zijn diep gewortelde overtuiging en scherp inzicht in een situatie kon anderen wel eens remmen en beletten in het uiten van de hunne. Zo is er wel meer te noemen — het neemt niet weg, dat

ieder in de Partij met dankbaarheid en trots deze voorzitter gedenkt, die een zeer bijzondere figuur op deze post is geweest.

Nu ik dit alles eerlijk heb uitgesproken, voeg ik daaraan nog één opmerking toe. Van zijn 40ste tot zijn ruim 60ste levensjaar heeft Vorrink vooraan gestaan in de strijd om de politieke vormgeving van ons volk, en heeft hij deel gehad aan groot, constructief werk. Mee door zijn werk is de socialistische Partij tot de grootste in ons land geworden en heeft zij haar plaats in het nationale leven duurzaam veroverd. Toch komt het mij voor, dat naast het politieke, en wellicht daarboven uit, moet gelden het sociaal-paedagogische. Ik bedoel dit: het was deze vurig overtuigde democraat meer dan om de politiek te doen om democratie als levensvorm en ook ten dele levensinhoud van heel ons volk. Ik herinner mij een conferentie op de Paasheuvel (Vorrink was toen nog leider van de AJC), waar hij met hartstocht betoogde, dat het hem ging om het graven van kanalen, waardoor het beste geestesleven van ons volk, van Europa, zou kunnen toevloeien tot de jongens en meisjes van het arbeidende volk, die een eigen levensstijl moesten veroveren op en bouwen in hun grauwe, moeizame bestaan. Het boek dat hij schreef, heette: „Om de vrije mens der nieuwe gemeenschap”. De nú jonge generatie kiest andere woorden, begrippen en methoden — natuurlijk. Maar die titel drukt toch wél uit, dat het Vorrink (en ik meen te mogen zeggen: het socialisme van toen en van nu) ging en gaat om democratie als levensvorm voor dit volk, voor de wereld, waarin de geestelijke vrijheid kan wortelen.

De Partijvoorzitter, die moet aftreden terwijl hij nog zo zielsgraag mee had willen staan in de voorste gelederen, moge weten dat zijn arbeid voor onze zaak hem een plaats in onze harten heeft gebracht — dit weten moge hem óók tot kracht zijn.

DE SITUATIE TUSSEN OOST EN WEST

Wanneer ik tot u moet spreken over de verhouding van de Sowjet-Unie en haar bondgenoten en satellieten tot de groep landen die wij gewoonlijk aanduiden met het woord „het Westen”, waartoe wij zelf behoren, wil ik beginnen met u in een korte vogelvlucht nog eens de feiten in herinnering te roepen. Ons geheugen is kort en wij zijn té veel geneigd ieder incident der spanning tussen Oost en West afzonderlijk en op zijn eigen merites te beschouwen. Maar de momenten staan niet op zich zelf en zijn steeds onderdelen van een lange reeks, die samen een weefsel uitmaken waarvan wij het grondpatroon nimmer uit het oog mogen verliezen. Wat is er in de afgelopen vijf en twintig jaar in grote lijnen tussen de Sowjet-Unie en het Westen aan de gang?

Na de revolutie van 1917 heeft de Sowjet-Unie lange tijd weinig van zich laten merken op internationaal gebied. De communistische partijen en de geheime agenten hadden tot taak de kapitalistische wereld van binnenuit te verzwakken, maar in de twintiger en dertiger jaren deed het machtige Rusland niet of weinig mede aan de vormgeving der internationale verhoudingen. Pas toen Hitler een toenemend gevaar begon te worden trad de Sowjet-Unie meer actief naar buiten. Voor het Europese bewustzijn speelde Rusland als factor in de internationale politiek echter nauwelijks mede. Het bewind in Moskou had de handen vol met de consolidatie van zijn positie, zijn strijd met de boeren, zijn vijf-jarenplannen en zijn zuiveringen, en nog in 1937, het jaar van de grote processen, maakte het de indruk meer geabsorbeerd te zijn door deze consolidatiekrampen dan ooit te voren en waren velen van mening, dat het gewicht van de Sowjet-Unie in de internationale betrekkingen niet hoog kon worden aangeslagen. De weinig krachtige militaire inmenging van Russische zijde in de Spaanse burgeroorlog scheen dit te bevestigen.

Men kan zeggen, dat de Oost-West-verhouding, die ons thans allen zo bezighoudt, als een levensgroot probleem in Augustus 1939 te voorschijn sprong, op de wijze van de Griekse legende als Athene uit het hoofd van Zeus, in volle wapenrusting. In die maand sloten von Ribbentrop en Molotow het Duits-Russisch verdrag dat de weg voor de oorlog vrijmaakte. Stalin heeft Hitlers oorlog ontketend; nu de Sowjet-Unie door dit verdrag de Duitse oostgrens dekte, kreeg Hitler de handen vrij voor de oorlog tegen het Westen. Op dat ogenblik hebben wij allen de Sowjet-Unie als machtsfactor gezien en herkend. Doordat de Russische macht

bereid was zich zelf uit te schaken — zij het tijdelijk — brak de oorlog los. Dat betekent, dat die macht al die tijd in volle omvang aanwezig was geweest en op de achtergrond had liggen wachten. Nu deed zij zich gelden, voorlopig — en dat is karakteristiek — in negatieve en destructieve vorm, maar nu verstoorde zij dan ook het politieke evenwicht, dat tot dusverre de nazi's in toom had gehouden. Het latente probleem van de Oost-West-verhouding werd van dat ogenblik af een brandend vraagstuk.

In de eerste twee oorlogsjaren hield de Sowjet-Unie zich afzijdig, in de hoop, dat de nazi's en de Westelijke wereld, die van Moskou uit gezien gewikkeld waren in een broederstrijd, elkander voldoende zouden uitputten. Maar reeds in 1941 werd Rusland in de oorlog betrokken. Hitler, die er niet in geslaagd was Engeland onder de voet te lopen, meende in een korte veldtocht de voortdurende bedreiging van de macht in zijn rug te kunnen wegnemen om daarna de handen vrij te krijgen voor de Engelsen. Volgens zijn verwarde spoorboekje liep de kortste weg naar Londen over Moskou.

Wij weten allen, wat er sindsdien is gebeurd. In het najaar van 1941 heeft het een haar gescheeld of de Sowjet-Unie was ineengestort, maar Stalins consolidaties bleken vrucht te hebben gedragen en de Sowjet-Unie overleefde de eerste stoot om vervolgens haar carrière als tweede grote wereldmacht te beginnen.

In de volgende jaren was de verhouding Oost-West die van een bondgenootschap. Men werd nooit intiem met elkander, maar soms wel, op een enigszins soldateske manier, kameraadschappelijk. De redelijk goede persoonlijke verhouding van de eerste jaren tussen Stalin, Churchill en Roosevelt vond haar weerspiegeling in de samenwerking tussen communisten en niet-communisten in het verzet in de door Duitsland bezette gebieden; maar naarmate het gevaar van Hitler week, leefden de latente spanningen tussen de bondgenoten op en reeds op de conferentie van Yalta van 1945 was de lucht vol wantrouwen. Alleen de Amerikanen waren toen nog bereid volledig vertrouwen te schenken, een vertrouwen, dat zozeer is beschaamd, dat het thans aan hun zijde in het andere uiterste is omgeslagen. Nog in 1946, in de eerste zittingen van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, zat de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, Stettinius, tussen de Europese landen en de Sowjet-gedelegeerden te bemiddelen alsof hij zijn instructies uit New Delhi had gekregen in plaats vanuit Washington. Maar de oude arbeidersleider Bevin had de situatie door, en ik zal nooit vergeten hoe hij op een gegeven ogenblik in het debat zich zelf omdraaide naar de naast hem zittende Wysjinski en hem toegromde: „I am no child!": „Ik ben geen kind!"

In de jaren van 1945 tot 1948 werd de diepte van de tegenstelling openbaar en verrees het Oost-West-probleem in al zijn beklemming. De bondgenoten uit de oorlog waren het in geen enkel opzicht meer eens en de internationale spanning liep snel omhoog. De Europese landen waren moe en kapot, de geallieerde legers in volle demobilisatie en het economisch-sociaal herstel begon te stagneren bij gebrek aan dollars. Ongewapend en met een kwijnende economie waren zij weerloos voor druk en zagen met schrik hoe de Sowjet-Unie voortging haar machtsposities te bevestigen. Ook Rusland was moe en kapot, maar het hield zijn legers op de been en

trachtte de veroverde buit veilig te stellen door van de situatie gebruik te maken om zijn positie te verbeteren. Het is kenmerkend, dat de Sowjet-Unie geen poging heeft gedaan om op dat moment West-Europa onder de voet te lopen; men heeft in Moskou een vrij goed gevoel voor macht, voor de grenzen van eigen macht en de nodige eerbied voor de potentiële macht van Amerika. Wat wij in de jaren 1945 tot 1948 hebben meegemaakt, was veeleer een hardhandige en enigszins expansieve consolidatie.

Deze nam verschillende vormen aan. De militaire en de politieke greep op de bezette gebieden werden versterkt. Er begon weer een lange reeks nieuwe zuiveringen, ditmaal in de satellietlanden, waarbij heel wat befaamde en vertrouwde internationale communisten uit Midden- en Oost-Europa uit de weg werden geruimd. Tegelijkertijd werd duidelijke afstand geschapen in de officiële internationale contacten tussen de Sowjet-Unie en haar vroegere bondgenoten; dit nam de vorm aan van systematische obstructie en de meest onbeheerste beschuldigingen aan het adres van Amerika en de andere landen van het Westen door Wysjinski in de Veiligheidsraad, zodat het al heel spoedig duidelijk werd, dat de Verenigde Naties niet zouden kunnen functioneren als gemeenschappelijk hoogste veiligheidsorgaan. Internationaal de gevaarlijkste vorm van consolidatie der verkregen machtspositie waren evenwel de militaire en politieke druk, die aan de periferie van de Sowjetmacht werden uitgeoefend in de vorm van min of meer ver gaande inmenging in buurlanden of zelfs militaire maatregelen. In deze jaren was de Sowjetmacht in duidelijke expansie. Russische inmenging in het noorden van Iran kwam tot staan, nadat de zaak voor de Veiligheidsraad was gebracht. In Griekenland werd een burgeroorlog door de communisten gevoerd, die gericht was op een overneming van het bewind in Athene en eerst na vele jaren van aanzienlijke Engelse en Amerikaanse hulp door de wettige Griekse regering werd gewonnen. Zuidslavië werd onder grote druk gezet om zich te laten gelijkschakelen en pas in 1948 kwam hieraan een eind, toen het Tito te machtig werd. In Tsjecho-Slowakije werd het bewind van Benesj door een Sowjetultimatum weggevaagd om plaats te maken voor een communistisch regiem, dat volledig in de hand van Moskou was. In Italië en Frankrijk hadden de communisten instructie, door stakingen de grootst mogelijke verwarring teweeg te brengen, maar deze pogingen faalden op de lange baan, in Frankrijk dank zij het stevig optreden van Jules Moch. Het gevaarlijkst was de blokkade van West-Berlijn, dat alleen door de exceptionele methode van een luchtbrug en het daarbij ontplooid Engels-Amerikaanse machtsvertoon behouden bleef. In deze jaren ook werd China murw gemaakt voor een communistisch bewind.

Wanneer men de druk ziet waaraan het Westen heeft blootgestaan tussen 1945 en 1948 en daarbij bedenkt hoe weinig tegendruk werd gegeven, kunnen wij er ons alleen maar over verbazen, dat het zo goed is afgelopen. Pas in 1947 kwam er tegendruk van de zijde van het Westen. Ook hier weer kent u de feiten, feiten, waaraan de namen van president Truman, Marshall en Dean Acheson zijn verbonden; Amerika heeft op dat ogenblik de Europese situatie gered. Achtereenvolgens werden militaire en economische hulp geboden. Eerst een militaire garantie aan

Turkije en Griekenland, vervolgens het Marshallplan en het Noordatlantisch Verdrag. In Europa begon een snel herstel van het economisch leven en ook van het politieke moreel. In deze jaren schoot de gedachte van Europese éénwording wortel en kort daarop werd in Straatsburg de Raad van Europa opgericht. Toen de westelijke reactie opkwam leidde dit uiteraard tot een sterke toeneming van de spanning. Vooral de situatie in Berlijn en Griekenland was dikwijls gevaarlijk.

In 1949 trad in de Oost-West-verhouding een zekere kalmering op. De Russische druk werd tot staan gebracht in Europa. De burgeroorlog in Griekenland nam een gunstige wending en leverde geen onmiddellijk gevaar meer op. De Berlijnse blokkade werd opgeheven. Tito had gebroken met de Cominform en de Russen legden zich erbij neer; de dood van Zjdanow werd gevolgd door een merkbaar voorzichtiger beleid in Moskou. De militaire demarcatielijnen van de oorlog werden tot een IJzeren Gordijn, waar macht tegenover macht stond en dat weinig verkeer meer doorliet. In deze zelfde jaren behaalde het communisme zijn grootste overwinning in Azië, door Tsjang Kai Tsjek en zijn troepen van het vaste land van China te verdrijven. Omstreeks 1950 had de koude oorlog kunnen worden beëindigd, omdat er, mede dank zij het Marshallplan en de NATO, een nieuw evenwicht van macht was ontstaan.

Het is echter anders gelopen. In 1950 begint een nieuwe phase van grote spanning in de Oost-West-verhouding. Een communistische aanval in Korea, waarschijnlijk alleen bedoeld als afronding en kleine uitval aan de periferie, had gevolgen, die men in Moskou in het geheel niet had voorzien. Het Westen nam de handschoen in Korea op om te demonstreren, dat agressie niet straffeloos meer zou geschieden. Wederom was er acuut oorlogsgevaar langs de gehele grens tussen Oost en West. De oorlog in Korea had twee stellig niet door Moskou bedoelde gevolgen, nl. een sterke opvoering van de bewapening van Amerika en een besluit van de Westelijke mogendheden om Duitsland weer te bewapenen. Van 1950 tot 1953 hebben wij vervolgens een volledige verstarring van de internationale verhoudingen gekregen. De oorlog in Korea kwam tot stilstand dichtbij de 38ste parallel waar hij was uitgebroken en leidde na moeizame onderhandelingen tot een onbevredigende wapenstilstand. Alle in deze jaren gevoerde onderhandelingen met de Sowjet-Unie over de toekomst van Duitsland liepen op niets uit. Laten degenen, die steeds aandringen op onderhandelingen met de Sowjet-Unie, alsof zij het ei van Columbus hebben gevonden, bedenken, hoeveel maanden er met hen is onderhandeld en met hoe weinig resultaat. Ook in de Westeuropese politiek trad een verstarring op, omdat de Fransen, die de herbewapening van Duitsland vreesden, de EDG op de lange baan schoven. De jaren 1951 en 1952 waren de jaren van de grote stilstand in de Oost-West-verhouding.

In 1953 begon weer een kentering van het getij. Na de dood van Stalin werd alle aandacht van de nieuwe bewindhebbers in Moskou opgeëist door binnenlandse aangelegenheden, consolidatie van de eigen positie en een agrarische crisis. Naar buiten toe werden voorzichtigheid en matiging betracht. De conferentie van Berlijn in het begin van 1954 leverde geen nieuws op en stond nog geheel in het teken van de verstarring, maar in de loop van de vorige zomer werkte de Sowjet-Unie

mede aan het tot stand komen van een wapenstilstand in Indo-China en in de laatste maanden van het vorige jaar bleek de delegatie van de Sowjet-Unie op de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties bereid om overleg met de Westelijke mogendheden te openen over ontwapening en het vreedzaam gebruik van atoom-energie, een overleg, dat in de voorafgaande jaren nooit op gang had kunnen komen, omdat van de zijde van de Sowjet-Unie steeds onaanvaardbare condities waren gesteld. Wij zijn dus op het ogenblik weer in een phase van beginnende ontspanning en het is mogelijk, dat wij bezig zijn uit de verstarring te treden waardoor de laatste jaren van het bewind van Stalin gekenmerkt waren.

Wanneer wij deze feiten in hun samenhang overzien, valt een voortdurende golfbeweging te constateren van spanning en ontspanning tussen Oost en West, een wankelende relatie, welke nu eens meer het karakter heeft van „koude oorlog”, dan weer meer van „koude vrede”; maar daartussen bestaat slechts een relatief verschil. Beslissend is, dat er een diepe anti-these tussen Oost en West bestaat, die zeer fundamentele politieke en geestelijke wortels heeft en in de praktische politiek vastzit op een serie concrete punten (denkt u slechts aan de toekomst van Duitsland, Korea en Indo-China, die alle drie door midden zijn gedeeld). Ik heb u deze feiten in de herinnering geroepen ten einde de huidige situatie tussen Oost en West te plaatsen in het historische kader, waaruit zij niet mag worden losgemaakt. De vijf-en-twintigjarige golfbeweging bevat reeds op het eerste gezicht een les, namelijk, dat het hoogste onwaarschijnlijk is, dat zulk een tegenstelling in een handomdraaien kan worden opgelost, dat er goede en kwade momenten voor contact zijn, dat de omstandigheden diepgaande invloed hebben op het Sowjetbeleid en dat wij dus niet theoretisch of uitsluitend principieel op het verschijnsel van de Sowjet-Unie moeten reageren, maar er een beleid tegenover kunnen stellen dat bepaalde gevolgen oproept. Oost en West werken voortdurend op elkaar in. Wat moeten wij doen om deze tegenstelling in goede banen te leiden?

Voor de beantwoording van deze vraag is het allereerst nodig te trachten te begrijpen, waarom de Sowjet-Unie zich zo vijandig tegenover het Westen gedraagt. Wat beweegt de heren in Moskou om de wereld en ook hun eigen land bloot te stellen aan een voortdurende internationale spanning? Waarom gaan zij niet cricketen, zoals na de eerste wereldoorlog de Engelsen deden, die alleen nog maar met rust wensten te worden gelaten? Waarom zijn zij, die het grootste en rijkste land van de wereld onbedreigd zouden kunnen besturen, erop uit om ons voortdurend op onze qui-vive te houden?

Nu is het geloof ik niet nodig, dat ik u een uiteenzetting over het communisme ga geven. Er zijn er heel wat, die er in werkplaatsen en fabrieken of in de politieke strijd meer mee te maken hebben gehad dan ik. Een paar dingen wil ik er slechts van zeggen, die van belang zijn voor het bepalen van ons eigen beleid in de „koude oorlog”, of de „koude vrede”, zoals u het noemen wilt. De vijandigheid van Rusland tegen het Westen heeft twee oorzaken, één uit het verleden en één uit de dogmatiek. Ik moet dikwijls denken aan wat Groen van Prinsterer de vorige eeuw heeft geschreven omtrent de normatieve betekenis van

geschiedenis en bijbelwoord voor de christen in de politiek. Hij vatte dit samen in de bekende leuze:

„Er staat geschreven” en „Er is geschied!”. Ook het communisme heeft zijn, uiteraard volkomen gesaeculariseerde, „Er staat geschreven” en „er is geschied”. Ik begin met het laatste.

Velen hebben ons eraan herinnerd, dat de Russen in de afgelopen eeuwen herhaaldelijk van het Westen uit zijn aangevallen, maar nooit omgekeerd. In de 17de eeuw door Polen, in de 18de eeuw door de Zweden, in het begin van de 19de eeuw door de Fransen onder Napoleon, in de twintigste eeuw tot tweemaal toe door Duitsland. Het heeft er zeker niet toe bijgedragen een sfeer van vertrouwen ten aanzien van West-Europa op het Russische platteland te vestigen. Daarbij gevoegd een enorme sociale achterstand en het gevoel dat het Westen altijd beter geoutilleerd en sterker was dan de eigen maatschappij, ten slotte de inmenging van de zijde van het Westen kort na het begin van de revolutie, al deze factoren leidden ertoe dat de Russen ons vreesden ook in tijden waarin zij ons volmaakt onverschillig lieten.

Toch is dit zeker niet de hoofdzaak. Dergelijke historische herinneringen hebben de basis voor een zeker wantrouwen gelegd, maar zouden nooit in staat zijn geweest een zó grote vijandigheid op te leveren als zij niet waren gerationaliseerd en tienvoudig verhevigd door een dogmatiek, door een diep geloof in een „Er staat geschreven”. Het naïeve wantrouwen vond in het marxisme een plumpe verklaring en een cynische vrijbrief, en in Lenin en Stalin de profeten van een leer, die de kapitalistische wereld afschilderde als de historische ervijand, of op de wijze van de primitieve Islam als een vervloekt volk van ongelovigen tegen wie alles geoorloofd is. De lijnen van Oost en West bogen nog verder uit elkaar toen de revolutie, die in het begin haar kracht ontleende aan een eerlijk sociaal protest, geleidelijk ontaardde in een totalitaire staat met een alom tegenwoordige en alleen machtige partij. Ik behoeft u waarlijk niet in herinnering te roepen hoe de hoop op een nieuwe tijd na de eerste jaren van de Russische revolutie is gestremd tot een koppige overtuiging, dat men de geschiedenis aan zijn zijde heeft, dat het Westen door zijn eigen wetmatigheden op instorten staat en in de laatste phase voor zijn onvermijdelijke ondergang slechts op kwaad bedacht is tegen het vaderland van de nieuwe eeuw. Wij hebben verder gezien hoe het geloof in de goede zaak is geworden tot een starre Rechthaberei, ook als het onrecht van de daken schreeuwde, en heeft geleid tot een volstreckte kleurenblindheid ten aanzien van gerechtigheidselementen bij anderen. Voorts hoe een revolutie, die het woord „waarheid” in al haar vaandels en dagbladen afdruckt, de interpretatie van wat waar is in handen heeft gelegd van een onfeilbaar partijorakel op dezelfde wijze waarop Göring in nazi-Duitsland zeide: „Wer ein Jude ist bestimme ich”. De Sowjet-Unie heeft het klaargespeeld woord en begrip te denatureren tot hulpmiddelen van tactiek; een woord betekent nu eens wat Winkler Prins ervan zegt, maar na een maand kan het ook het omgekeerde betekenen. Ik behoeft u niet te zeggen welk een verwarring men kan scheppen door zulk een vervalsing van de geestelijke munt. Het meest ontstellend is wel, dat de revolutie, die miljoenen aan haar zijde heeft gekregen, omdat zij

bewogen waren door echte zorg en genegenheid voor de „underdog”, voor de bedreigde mens in zijn fundamentele rechten, als geen ander systeem erin is geslaagd de mens te maken tot materiaal van de macht. In Rusland is niet alleen de soldaat „kanonnenvlees”, zoals de communisten nooit opgehouden hebben aan het Westen te verwijten, maar is een heel volk geworden tot grondstof voor het functioneren van een machtsapparaat.

Wanneer wij de tegenpartij in het conflict tussen Oost en West aldus afschilderen, gebeurt dat niet in de hoogmoedige overtuiging, dat wij hier in het paradijs leven of reden hebben onszelf tevreden op de schouders te kloppen. Ook de beste democratie onder de gunstigste omstandigheden brengt het niet verder dan een relatieve gerechtigheid, genoeg om het leven draaglijk te maken en de ergste vormen van kwaad te weren. Men zou het misschien het best kunnen formuleren in de woorden van een Amerikaanse politieke denker: „Het beslissende verschil tussen Oost en West is, dat het politieke regiem van het Westen door de aard van zijn structuur grenzen stelt aan zijn eigen vermogen om kwaad te doen, maar dat het communisme zulke grenzen niet of nauwelijks kent.” Er zal echter ook in het Westen steeds genoeg te doen overblijven om ons iedere lust tot zelfvoldaanheid te doen vergaan. Het is mij er alleen om te doen u eraan te herinneren, dat het gesprek tussen Oost en West, waarop wij allen wachten, geen eenvoudige zaak is, omdat de andere partij met geheel andere bedoelingen en verwachtingen handelt dan wijzelf en ook met dezelfde woorden iets anders bedoelt. Denk aan het woord volksdemocratie, waaraan noch volk noch democratie te pas komen. Een discussie met de Russen is daarom door de Franse minister Bidault eens genoemd een „discussion des sourds”, een gesprek tussen twee doven. U kent het grapje wel van de twee doven die samen in de trein zaten: „hoe laat is het?” „8 Januari”. „O, dan moet ik er hier uit . . .” Dat betekent, dat ieder gesprek met de Russen over algemene beginselen van politiek gedrag nadere bepaling vereist.

Laat ik u een voorbeeld noemen uit de practijk van het internationale leven. De Sowjet-Unie heeft het Handvest van de Verenigde Naties aanvaard, maar verstaat bijna artikel voor artikel er iets totaal anders onder dan de andere leden van de Verenigde Naties. Wat voor ons een stel grondregels van internationaal gedrag uitmaakt waaraan men zich als aan een boven ons staande wet dient te onderwerpen, wordt door de Russen gebruikt als een verzameling van voetangels en klemmen, waarmede men zich tegen inbreuken op Sowjetbelangen wil veilig stellen en waartoe men alle denkbare chicanes mag gebruiken. Daarom is een overeenstemming met de Russen eigenlijk alleen mogelijk ten aanzien van strikt gelimiteerde onderwerpen. Het nog steeds niet getekende verdrag over Oostenrijk bewijst echter, dat ook dán succes nog allerminst is verzekerd.

De revolutie, die aanvankelijk pretendeerde de kapitalistische wereld te lijf te gaan vanwege zijn onrecht en daarbij enthousiasme wist te wekken, heeft al spoedig een geweldig, antithetisch apparaat opgeleverd met een negatief voorteken. De idee is verloren gegaan; het zelfbehoud en de heerschappij van de zaakwaarnemers der idee is er voor in de plaats gekomen. Dit alles is belichaamd in een machtig land, dat imperiale trekken heeft aangenomen en zich gedraagt als een stug keizerrijk

uit een of ander oertijd. Tot dusverre is dat rijk onverminderd vijandig tegen zijn ideologische vijanden. En het is doordrenkt van wantrouwen, want wie zelf met recht en waarheid spot, verwacht van een ander niet veel goeds. Dat de koude oorlog ondanks de enorme nadelen en gevaren voor beide partijen voortduurt, is een direct gevolg van de wijze waarop het communisme in de Sowjet-Unie is geëvolueerd; en daarom ook is voor de toekomst der Oost-West-verhouding de ontwikkeling binnen Rusland zelf beslissend.

Ik kom thans tot onze kant van het vraagstuk, de houding van het Westen tegenover het feit van de koude oorlog. Het voortduren van deze tegenstelling baart uiteraard grote zorg en vereist van de westerse landen een grote inspanning. Het heeft geen zin dit te ontkennen en men kan uit de cijfers der Nederlandse begroting aflezen wat die inspanning ons kost. Minder goed meetbaar maar niet minder reëel is het feit, dat de gemiddelde mens hier, en waarschijnlijk ook in de Sowjet-Unie, door dit alles ten diepste wordt benauwd. Deze druk kon tot gevaarlijke kortsluitingen leiden. Het komt mij voor, dat er in de huidige situatie in de westerse wereld een gevaar bestaat voor twee ernstige vergissingen, die beide voortvloeien uit het feit, dat vele mensen er geen oog voor hebben hoezeer de Oost-West-verhouding een probleem van lange adem en uithouding is. Als ik van het Westen spreek bedoel ik daarmee West-Europa én Amerika, want wát ons ook verder van Amerika moge scheiden, een wijde oceaan, een groot verschil in historische leeftijd en wat al niet meer, tegenover het probleem van de Sowjet-Unie en de wereldmacht van het communisme vormt het Westen een onverbrekelijk geheel niet alleen door verdragen, overeenkomsten en afspraken, maar door een gemeenschappelijk lot en een gemeenschappelijk geloof in democratische vrijheden.

De éérste vergissing waartegen wij in het westen moeten waken, is, dat wij onze normen van goed politiek gedrag en goede rechtspleging zouden verlagen in de strijd tegen het communisme. Wie uit vrees voor een totalitaire macht naar totalitaire middelen grijpt, heeft de strijd reeds half verloren en doet precies wat het Kremlin heimelijk hoopt en verwacht. Ik denk hierbij met name aan de in Amerika, maar niet alleen in Amerika, optredende neiging om steun te zoeken bij reactionaire krachten. Ik denk ook aan de heksenprocessen en communistenklopjachten van de senator McCarthy, waaraan gelukkig een eind is gekomen. Ik denk ook aan het gevaar om alleen in militaire termen te denken; hoezeer wij in onze verhouding tot de Sowjet-Unie ook over machtsmiddelen moeten kunnen beschikken, een eenzijdig vertrouwen in die machtsmiddelen zou ons duur te staan kunnen komen. Als het communisme ons ertoe brengt militaire macht en „security” — die nodig kunnen zijn — te stellen boven goede democratie, goede sociale verhoudingen en gezond verstand, kortom boven politieke en sociale gerechtigheid, verzwakken wij onze positie en benemen wij ons zelf het geloof in eigen zaak. In de gehele strijd tussen Oost en West is deze kans op bederf van binnenuit in de Westelijke Wereld het grootste gevaar. Niet het bederf, dat de communistische partijen en de communistische agenten in de vrije wereld teweeg trachten te brengen. De kracht van de communistische partijen, ook in Frankrijk en Italië, is minder groot dan men soms denkt; daarvoor is de gezonde afweerreactie van een democratische maatschappij

te sterk en daarvoor ook zijn die partijen zelf, waarin eigen initiatief en gezond verstand automatisch door instructies van Moskou werden verlamd, te karakterloos en te veel verkalkt. Het bederf treedt op in ons eigen beleid en ik heb wel eens het gevoel, dat men in Moskou meer rekt op de fouten van de democraten in het Westen dan op het werk en de kracht van de communistische partijen in die landen. Vóór alles mogen wij ons dus niet onze politieke gezondheid laten ontnemen door de druk van het Oosten. Dat geldt ook voor het buitenlands beleid en dat wil zeggen, dat wie zich in zijn betrekkingen met communistische landen baseert op fatsoen, recht en flinke dosis geduld en daarbij niet zenuwachtig wordt, aan de communistische wereld weinig aangrijpingspunten biedt.

Wij kunnen echter ook een tweede fout maken en deze is ten minste even gevaarlijk als de eerste. De druk van de Sowjet-Unie zaait voortdurend verwarring uit, een verwarring, die naarmate het Westen zelf meer fouten maakt, een min of meer vruchtbare bodem vindt en opschiet en vrucht draagt in de vorm van neutralisme en defaitisme. Er zijn landen waar de sociale vooruitgang zodanig wordt geremd, dat een jonge man met een verlangen naar sociale vernieuwing het gevoel heeft alleen maar bij de communisten terecht te kunnen; dat zijn dan ook de soort communisten die u kent uit het boek en de film van Don Camillo. Er zijn er ook die een slecht geweten hebben op sociaal gebied en nu geneigd zijn te geloven dat de communisten in hun critiek op het Westen gelijk hebben; deze mensen maken dezelfde fout als al diegenen in de westerse wereld die destijds een slecht geweten hadden over het Verdrag van Versailles en nu meenden dat Hitler zo gek niet was omdat hij het Verdrag van Versailles aanviel. Zij hebben met de beste bedoelingen de opkomst van het nationaal-socialisme bevorderd of mogelijk gemaakt. Daar zijn ook de artisten, de bohémiens, de intellectuelen, de avant-garde, die een afkeer hebben van de burgerlijke wereld waarin zij leven; er is altijd een kritische spanning tussen echte cultuur en een gevestigde maatschappij, die vruchtbaar is voor beide zolang zij aan de waarheid vasthoudt, maar die, als zij omslaat in ressentiment, gevaarlijk wordt en deugden toeschrijft aan bewegingen als het communisme, die het niet bezit. Dit verklaart het vreemde verschijnsel, dat zoveel cultureel-gevoeligen vertrouwen in het communisme stellen, dat zelf op cultureel terrein weinig meer presteert en daar zelfs neiging heeft tot zoetsappige wansmaak. Ik denk ook aan figuren als Burgess en MacLean, de Engelse diplomaten waarvan men kan aannemen dat zij uit dépit en ergernis overliepen naar de andere partij, meer om persoonlijke redenen dan vanwege de mérites van het communisme. Daar zijn ook ten slotte de talrijke uiterst serieuze en waardevolle personen in het Westelijke kamp, die terugdeinzen voor de hardheid van de internationale verhoudingen, voor de grofheden aan onze eigen kant, voor Amerikaans sabelgerinkel, die soms ook in hun pacifistische gevoelens ten diepste zijn geschokt door de mogelijkheden van de atoomsplitsing in een moderne oorlog, kortom al diegenen voor wie het een gewetenszaak is geworden zich niet te laten inschakelen in één van de beide kampen. Al deze personen — en het zijn er heel wat in de Westelijke samenleving — dreigen onder de druk van de Oost-West tegenstelling politiek te worden ontworteld en hebben het vertrouwen verloren in

het beleid van de westerse wereld. In die kringen is men de inspanning en het risico moe en leeft het sterkst de gedachte, dat de spanning tussen Oost en West een soort vergissing is, dat zij eigenlijk geen zin heeft en er niet behoeft te zijn en dat, indien men van Westelijke zijde maar bereid was de Sowjets halverwege tegemoet te komen en het met hen op een accoord te gooien, de koude oorlog best op bevredigende wijze zou kunnen worden beëindigd.

Maar wat zou het betekenen om het met de Russen op een accoord te gooien? Hier komen wij op de eigenlijke substantie van het Oost-West probleem, niet meer de spelers en het spel, maar de knikkers zelf. Waar gaat het om? Wat zijn de voorwaarden die de beide partijen in dit geschil stellen om de koude oorlog te beëindigen? Nu weet u, dat hierover de meningen uiteenlopen. Van dit moment kan ik dan ook niet anders doen, dan u een persoonlijke visie geven. In het vele dat hierover in de laatste tijd geschreven is, heeft mij vooral getroffen een gedeelte van een artikel van Richard Löwenthal in „Der Monat” van December jl., dat de titel draagt „Ist der Friede ausgebrochen?”. Zijn gedachtengang is de volgende. De opvolgers van Stalin stellen als eis voor beëindiging van de koude oorlog een erkenning van de status quo in Europa en Azië. Wij moeten er althans mee rekenen, dat dat hun bedoeling is, want er is tot dusverre geen enkele serieuze aanwijzing, dat zij bereid zijn hun greep op de gebieden, waar zij thans de wet kunnen stellen, los te laten. Dat zou betekenen in Europa een aanvaarding van de zijde van het Sowjetstelsel van satellietstaten. Omgekeerd zou dan de Sowjet-Unie bereid zijn zich neer te leggen bij de politieke zelfstandigheid van Zuidslavië en een nauwe samenwerking van de Duitse Bondsrepubliek met het Westen. Indien deze gedachtengang juist is — en het beantwoordt aan talrijke waarnemingen — heeft men zich in Moskou dus neergelegd bij de aansluiting van West-Duitsland bij het Westen. Daarbij is het voor Rusland van minder belang op welke wijze dit gebeurt: verdragen van Bonn, EDG, de Westeuropese Unie, NATO, of hoe onze instrumenten van samenwerking verder ook mogen heten. Het voldongen feit van deze samenwerking, die er reeds tot op zekere hoogte is, is voor de Russen belangrijker dan de vorm en het is in hun gedachtengang ook logisch dat een politieke samenwerking het militaire terrein insluit. Daarom is het waarschijnlijk, dat zij de herbewapening van West-Duitsland reeds lang in hun berekeningen hebben verdisconteerd.

In Azië zou erkenning van de status quo in de eerste plaats inhouden een officiële bevestiging van de positie van Peking-China. Zoals u allen weet, zijn wij al een aardig eind op weg sedert Tsjoë En Lai in al de paraphernalia van een grote mogeheid heeft deelgenomen aan de Conferentie van Genève en de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties, Hammarskjöld, een officieel bezoek aan Peking heeft gebracht.

Hoe vreemd het ook moge klinken, men zou hieruit kunnen concluderen, dat het gemakkelijker moet zijn het met de Russen eens te worden over Azië dan over Europa. Immers, zouden wij de Russische status quo in Europa ooit kunnen aanvaarden? Een beëindiging van de koude oorlog zou zijn neerslag moeten vinden in verdragen; wij hebben nog steeds geen vredesverdrag in zake Duitsland, maar

alleen een fait-accompli van het Westen en een fait-accompli van het Oosten vastgesteld in verdragen van West en Oost afzonderlijk. Met een stilzwijgende erkenning van de status quo kan men niet volstaan; deze zou moeten worden vastgelegd in accoorden, door alle grote mogendheden getekend. Dat betekent, dat het Westen bij verdrag de deling van Duitsland zou moeten erkennen en de onvrijheid der satellietstaten. Zijn dit voor ons aanvaardbare voorwaarden? De vraag stellen is haar beantwoorden. Wat doen de Russen in Budapest en Wenen, Praag en Weimar?

De communistische propaganda suggereert ons voortdurend, dat het gaat om een keuze tussen óf een voortdurend oorlogsgevaar en een bewapeningswedloop, óf erkenning van de status quo. Maar erkenning van de status quo zou erop neerkomen, dat wij de Russische voorwaarden met huid en haar zouden moeten slikken. Löwenthal formuleert het aldus: als wij dit moeten weigeren, kunnen wij dan niet met kans op succes de politieke strijd voor de vrede onder betere omstandigheden voortzetten, en zo ja, hoe komen wij tot die betere omstandigheden?

In dit grote dilemma is men in bepaalde Amerikaanse kringen wel eens geneigd in militaire termen te gaan spreken en soms gevaarlijke woorden te gebruiken. Maar wij weten, dat als puntje bij paaltje komt de Amerikaanse regering, die daarmee handelt in de geest van de grote meerderheid van het volk, steeds matiging en voorzichtigheid betracht. Toen generaal MacArthur de oorlog met China buiten Korea wilde brengen werd hij door president Truman ontslagen. Nog onlangs koos president Eisenhower voor een voorzichtig beleid in Oost-Azië in afwijking van het standpunt van een aantal van zijn belangrijkste adviseurs. Trouwens het is zeer opvallend, dat de Westerse mogendheden en de Sowjet-Unie beide ook in hun scherpste tegenstellingen steeds met voorzichtigheid zijn opgetreden. In Berlijn blokkeerden de Russen de Westelijke sector: zij hadden de andere bezetters er ook gewapender hand kunnen uitdrijven maar deden het niet. Het Westen zond vliegtuigen strikt langs de daartoe overeengekomen luchtroutes om de stad te ravitailleren; zij hadden ook een pantsertrein of een tankcolonne kunnen sturen, maar deden het niet. De Russen hadden de vliegtuigen kunnen neerschieten, maar zij deden het niet en ontzagen zorgvuldig de in Potsdam afgesproken luchtcorridors. In Korea hadden de communisten, toen zij de Amerikaanse troepen in het begin van de oorlog hadden samengedreven bij Poesan uit de lucht kunnen bombarderen met Russische vliegtuigen en daarmee een gevaarlijk Duinkerken kunnen bezorgen, maar zij deden het niet. Later in de Koreaanse oorlog zouden de Amerikanen Mandsjoerije van de lucht uit hebben kunnen bombarderen en de toegangswegen naar Noord-Korea afgrendelen, maar zij deden het niet. Zo werd in Korea ook geen gebruik gemaakt van het atoomwapen, ofschoon de kracht daarvan beslissende resultaten had kunnen geven. Het is alsof Oost en West over één punt het eens zijn en een soort stilzwijgend accord hebben, namelijk om zich in de strijdmiddelen ten opzichte van elkander beperkingen op te leggen. En sinds de ontwikkeling der atoomwapens een grote oorlog als middel der politiek volstrekt ondeugdelijk en onbruikbaar heeft gemaakt, is een militaire oplossing van het tussen Oost en West bestaande geschil zowel van de zijde van het Westen, als van de zijde van de Sowjet-Unie, weinig waarschijnlijk.

Wat ons te doen staat is iets geheel anders. De landen van het Westen moeten tegenover het starre rijk in het Oosten een beleid stellen op politiek en economisch gebied, dat bepaalde gevolgen oproept in de Sowjet-Unie zelf en daar de bereidheid doet toenemen de strijdbijl te begraven. Dat beleid zal voornamelijk gekenmerkt moeten zijn door twee hoofdgedachten.

De eerste is dat zolang het Westen onderling verdeeld en militair zwak is, de Sowjet-Unie er belang bij heeft aan haar huidige machtspositie vast te houden. Om een duidelijk voorbeeld te noemen: zolang grote groepen in Frankrijk en Duitsland zich met hand en tand verzetten tegen de Duitse herbewapening en überhaupt tegen een politiek van nauw samengaan van Frankrijk en Duitsland, is het voor de Russen verleidelijk met het volle gewicht van hun aanwezigheid druk uit te oefenen tegen de randen van West-Europa, omdat de vrees voor hun macht direct nuttig effect sorteert. Alleen door er te zijn en rustig te blijven zitten waar zij zitten, werken zij verlamdend op grote delen van het Westen en het marxistische credo projecteert dit tot een gigantische wensdroom, namelijk, dat de kapitalistische wereld door haar eigen inwendige tegenstellingen in elkaar zal stortten. De eerste vereiste is dus een hechte politieke westerse samenwerking en een redelijke mate van wapenering in het Westelijke kamp. Een rijk heeft alleen eerbied voor een ander rijk, maar niet voor een los verband van zwakke en kijvende tegenstanders. Naar mijn mening zou niets zozeer ertoe bijdragen de beëindiging van de koude oorlog voor de Russen aannemelijk te maken als een krachtig fait-accompli van Westelijke aaneensluiting, omdat dit de waarde van het uitoefenen van druk op ons tot nul zou reduceren. Dit is een van de redenen waarom Europese integratie van vitaal belang voor de vrede is. Daarom ook is er in Nederland algemeen, en ook in onze kring, heel wat meer waardering te vinden voor de buitenlandse politiek van bondskanselier Adenauer, dan voor die van de SPD in Duitsland. De buitenlandse politiek die Ollenaer en de zijnen propageren doet mij denken aan een man die uit afkeer voor de boom, waarin hij is moeten vluchten uit alle macht de tak afzaagt, waarop hij zit. Met zo'n beleid kan men niet anders dan een lelijke smak maken.

Ten minste even belangrijk is echter een tweede punt. Wij kunnen niet veel directe invloed uitoefenen op de ontwikkeling der gedachten en de vorming der geesten binnen het Sowjetgebied. Er zijn enkele trouwhartige Amerikaanse organisaties in de afgelopen jaren op het lumineuze denkbeeld gekomen, om bij een flinke westenwind ballonnetjes op te laten met bijbels eraan gebonden en die als geestelijke bommen te laten neerdalen achter het IJzeren Gordijn. Naar mijn mening hadden de heren in het Kremlin het volste recht om daarover te lachen. Maar waar zij niet om zullen lachen zijn de tekenen van bloei en vitaliteit van de Westerse landen, vooral wanneer deze daarbij kans zouden zien hun sociale problemen de baas te worden in landen als Frankrijk en Italië. Wij hebben na de twee oorlogen, welke onze generatie in Europa heeft meegemaakt ons moeten heenwerken door een rijstebrijberg van cultuurpessimisme, dat het zelfvertrouwen van de Westerse wereld ten zeerste heeft ondermijnd en hier en daar nog steeds bedreigt. Dergelijke ondergangsgevoelens behoren echter tot de sfeer van de speculatie op het gebied van filosofie of psychologie, maar voor een verantwoordelijk mens houd ik mij liever

aan dat diepe woord: „Jede Zeit ist unmittelbar zu Gott”. Dat betekent, dat overal en te allen tijde waar een mens zijn waardigheid en zijn verantwoordelijkheid hoog houdt, levenskansen en mogelijkheden bestaan. Natuurlijk houdt dat in de eerste plaats in een verantwoord sociaal bestel. Hoezeer er op dit gebied in Europa ook nog achterstanden zijn, de tijd van het Westen is nog niet voorbij. Het zou wel eens kunnen wezen, dat onze periode voor het oog van latere historici een geheel ander beeld vertoont dan men thans uit de uitlatingen van sommige tijdgenoten zou opmaken. Het vaderland van de revolutie, dat pretendeert de nieuwe tijd te vertegenwoordigen, heeft meer van een versteend, achterlijk rijk, dan de Atlantische wereld. In zijn boek „De koude Vrede”, zegt Tas ergens, wanneer hij het heeft over het feit dat de westerse cultuur de eigenlijke dynamische cultuur is en dat door dit simpele feit grote druk van haar uitgaat op de Sowjet-wereld: „De radiotechnici van het Russische blok, die storingszenders bedienen, moeten zich meermaalen voelen als dienaren van Xerxes, die de golven moeten ranselen.”

Onze grootste bondgenoot in het Oost-West geschil is op de lange baan Rusland zelf. En nu ben ik niet van plan om sentimenteel te worden over de ziel van het Oosten of de religiositeit van de Russische mens, want ik heb het gevoel, dat wij dan een beetje de grond onder de voeten verliezen. Wat wij echter wél weten — talrijke teruggekeerde krijgsgevangenen hebben het bevestigd — is, dat het regiem geen kans heeft gezien het volk te bederven en dat het grote, stugge en ongastvrije rijk wordt bewoond door vele kleine, trouwhartige en gastvrije mensen. Een regiem, dat zo in strijd is met de natuur van zijn mensen en met de natuur van de mens in het algemeen, kán niet op deze wijze voortgaan voor zeer lange tijd. Het zal zich moeten corrigeren en zijn politiek moeten aanpassen aan zijn bevolking en niet steeds zijn bevolking aan zijn politiek. Maar dit kan lang duren, en het einde van de „koude oorlog” of de „koude vrede” kan lang op zich laten wachten.

In de eerste helft van deze eeuw heeft het Westen zich zelf bijna vernietigd in twee wereldoorlogen. Wanneer wij nu in de tweede helft van deze eeuw eenheid weten te bewaren en er in slagen een paar grote politieke gedachten, waarvan de aanlopen en de mogelijkheden aanwezig zijn, om te zetten in daden, ben ik niet bevreesd voor de uiteindelijke uitkomst van het Oost-West-conflict. Die gedachten zijn de politieke aaneensluiting van Europa met één Europese markt, welke ons een hoger levensniveau verzekert dan mogelijk is bij behoud der nationale volkshuishoudingen, kortom de visie welke ten grondslag ligt aan de Kolen- en Staalgemeenschap; voorts een Amerikaans-Europees hulpprogramma op lange termijn voor de onderontwikkelde gebieden der wereld niet met uitsluitend strategische bedoelingen, maar ter wille van de gerechtigheid en de bewoonbaarheid van onze planeet; ten slotte strikte handhaving van de geestelijke vrijheid, die de zuurstof is zonder welke geen geestelijk organisme kan blijven leven.

De muren van Jericho, het Sowjet-Jericho, zullen niet vanzelf instorten als wij onze bazuinen blazen of met onze sabels rammelen. Maar de beklemming van het onherbergzame Sowjetrijk zal iedere attractie voor zijn bewoners verliezen als de vrije wereld warmte en licht uitstraalt. Wij hebben in bezet gebied geleefd en weten wat een vrije wereld kan betekenen voor wie zelf niet vrij zijn.

NUCHTERHEID INZAKE NIEUW-GUINEA

Na de jongste Kamerdebatten over Nieuw-Guinea, die verband hielden met de Indonesische poging een uitspraak van de Verenigde Naties te verkrijgen betreffende het voortzetten van de onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië, zijn er hier en daar in onze beweging protesten geuit omtrent de manier waarop deze aangelegenheid door de Kamerfractie en door de Partij is behandeld.

„Het Parool” heeft, al tijdens de behandeling in de V.N., een richting gewezen nogal afwijkend van wat de oprichter van dat blad, pg. Goedhart, al het jaar te voren met betrekking tot Nieuw-Guinea in de Kamer had verkondigd. Terwijl Goedhart toen, in overeenstemming met de opvattingen van de fractie en zonder dat uit de partij ook maar een woord van protest hiertegen werd gehoord, de mening tot uitdrukking bracht dat overdracht aan Indonesië — bij de bestaande en steeds sterker wordende „communisering” van dat land — tot de onmogelijkheden behoorde, en dat internationalisering al evenmin weerklank vond bij de landen die, als Westerse partners, geïnteresseerd waren in Nieuw-Guinea; zodat er niets anders overbleef dan het uitoefenen, zo goed mogelijk, van het Nederlands gezag over dit gebied; begon „Het Parool”, nadat de Indonesiërs dreigden de zaak voor de V.N. te brengen, nadruk te leggen op de wenselijkheid van een internationalistische oplossing, een trustschap onder de Verenigde Naties.

Na de Kamerdebatten heeft pg. Vos, in een interview door „Het Parool”, overdracht aan Indonesië bepleit, als de enig consequente oplossing van de aangelegenheid binnen de Aziatische verhoudingen van thans en van de toekomst. In een polemiek met Goedhart — die men in een van de nrs. van het weekblad „Vrij Nederland” kan vinden, heeft Vos zijn standpunt nader toegelicht. En in het Januari-nr. van S. en D. heeft men kunnen zien dat pg. Paul van 't Veer, een pleidooi heeft gegeven voor het „inbrengen van Nederlands Nieuw-Guinea als trustgebied van de Verenigde Naties.”

Een en ander heeft dan weer de pers der andere partijen aanleiding gegeven tot redeneringen over de onenigheden die bij ons op dit punt bestaan en tot beschouwingen over de „spanningen” in de PvdA, waarvan die onenigheid een der symptomen zou zijn. Wat dit laatste betreft wil ik alleen maar zeggen dat het mij nogal voor de hand liggend voorkomt dat er in onze beweging, onder de

mensen die zich met het vraagstuk van Nieuw-Guinea bezighouden, verschil van inzicht bestaat, aangezien we hier voor een zeer gecompliceerde zaak staan. Maar dat dit tot „spanningen” in de beweging zou leiden lijkt me minder waarschijnlijk, zolang men bij ons nog enig gevoel voor proporties heeft, en de betrekkelijk ondergeschikte betekenis van de hele Nieuw-Guinea kwestie in het oog blijft houden.

Wat meestal uit het oog wordt verloren door partijgenoten en geestverwanten die zich uitspreken over de Nieuw-Guinea-kwestie, is, dat die kwestie reeds veel eerder voor de PvdA aan de orde was, en in zekere zin beslist werd, bij de vorming van het kabinet Drees in 1952. Toen immers moesten wij stelling nemen ten aanzien van een regeringsprogram dat een einde maakte aan een vroegere toestand, die na de debatten van 1951 was ontstaan, een toestand gekenmerkt door de uitdrukking dat Nieuw-Guinea „in de ijskast” was gestopt.

Men herinnert zich de situatie. Onze fractie had zich in Januari 1951 uitgesproken over de situatie. Haar standpunt vond uitdrukking in een redevoering die door mij werd gehouden en die door de partij als brochure werd uitgegeven. Uit die brochure: „Kaarten op tafel” citeer ik de volgende passages:

„En wat is nu het fractiestandpunt hieromtrent?

„Wij zijn van mening dat het Nederlandse volk en de Nederlandse regering de best „mogelijke oplossing van de Indonesische kwestie zouden tot stand brengen, indien zij „bereid waren in te stemmen met wat ik hier in den aanvang betoogde, nl. dat Nieuw „Guinea voor Nederland materieel een zodanige en zo onhoudbare belasting is, en dat „het ook zedelijk voor Nederland onmogelijk zou blijken om de bewoners van Nieuw- „Guinea voldoende en afdoende te blijven beschermen, dat, zowel wat betreft onze „nationale en internationale verplichtingen als wat betreft onze verhouding tot Indo- „nesië, de overdracht van de soevereiniteit de jure en de facto geen ramp zou zijn voor „Nederland. Maar wij doen dit met deze beperking, dat wij vóór alles willen zoeken „naar overeenstemming met Indonesië. En dat wij bereid moeten zijn, in de loop van „reële onderhandelingen, tot een dergelijke overdracht te komen.

„Wij weten echter dat noch bij de volksvertegenwoordiging, noch bij de regering dit „inzicht en de wil om dienovereenkomstig te handelen aanwezig zijn en dat de vereiste „meerderheid voor een zodanig handelen thans niet in het parlement bestaat.

„Wij zullen echter volharden in ons pogen om dit inzicht baan te doen breken” (blz. 13/14.).

Ondanks de meningsverschillen, zo gaat het betoog dan verder, die omtrent deze zaak tussen onze fractie (die zich volkomen aansloot bij het door de partij over N.-G. gepubliceerde standpunt) en onze regering — de socialistische ministers inbegrepen — bestaan, zullen wij, gezien de hele nationale en internationale situatie, het vertrouwen in de regering en in onze ministers niet opzeggen. Te minder omdat de regering zich uitgesproken had voor voortzetting der onderhandelingen, terwijl ze reeds een voorstel had gedaan van overdracht der soevereiniteit aan de toen nog bestaande Nederlands-Indonesische Unie. Dit standpunt van de regering leidde zelfs tot een aanval van rechts, niet alleen van de AR, toen nog *de* Oppositie, maar ook van de CHU, die het regeringsbeleid in het algemeen steunde, en in het bijzonder van Oud, wiens partijvoorzitter, Stikker, in de regering zat en een belangrijk aandeel had gehad, als min. van Buitenlandse Zaken, in de onder-

handelingen. Tegen die aanvallen van rechts keerde onze fractie zich en daartegen nam ze de regering in bescherming. En we zeggen dan:

„De Indonesiërs verkondigen dat zij alleen willen onderhandelen op de basis van de overdracht der souvereiniteit. Wij plaatsen daartegenover onze wil om te onderhandelen, doch onze afwijzing van de Indonesische eis om het uitgangspunt der onderhandelingen eenzijdig te bepalen. Wij zijn bereid en wij blijven bereid tot onderhandelen. En wij hebben duidelijk uitgesproken, dat wij bij deze onderhandelingen ver willen gaan. De Indonesiërs dienen dat te weten.

„En wij zijn ook bereid om tijdens deze onderhandelingen te komen tot een standpunt, dat door geïnteresseerden (wij denken aan India en Australië, aan Amerika en het Verenigd Koninkrijk en natuurlijk in de eerste plaats aan onszelf en Indonesië) — door geïnteresseerden dus en eventueel ook door onpartijdigen — als geëigend om een oplossing tot stand te brengen, wordt aangegeven.

„Maar wij zijn niet bereid om te onderhandelen op de basis die Indonesië aanwijst. De Indonesiërs kunnen bij nieuwe onderhandelingen hun standpunt naar voren brengen, dat spreekt vanzelf. Maar als zij ons willen dicteren alleen de woorden na te spreken die zij ons voorzeggen, dan kan er, zeer tot onze spijt, niet gesproken worden.” (blz. 15).

We waarschuwen dan de Indonesiërs voor een houding die vijandschap zou oproepen, niet slechts bij ons maar met name in Australië, en we voegen er nog aan toe:

„Voor ons is in deze zaak slechts, naast het reeds genoemde, nog één element van betekenis. Wij moeten weten, dat de inheemse bevolking in Nieuw-Guinea beschermd zal worden door garanties van betere kwaliteit dan die welke de Republiek Indonesia tot dusver heeft kunnen geven.” (blz. 16).

Men neme mij de vele en lange citaten niet kwalijk. Ze waren nodig om aan te tonen hoe vèr de fractie toen wilde gaan, maar ook hoe zeer ze toen reeds de mogelijkheid zag van een Indonesische politiek die verder praten onmogelijk zou maken. Ze waren ook nodig om te laten zien dat bij al de gedachten over internationale besprekingen, één gedachte terzijde wordt geschoven: de gedachte van de Verenigde Naties en van een Trustgebied. We wilden spreken met „geïnteresseerden” en met „onpartijdigen”, maar toen reeds achtten wij het gezelschap dat in de V.N. bijeenkomt ongeschikt om een kwestie op te lossen, laat staan om een gebied te beheren of om op het beheer van een gebied een zakelijk toezicht uit te oefenen. Evenmin heeft de gedachte aan een condominium, wel eens geuit door een van de leden der fractie, weerklank gevonden in fractie of partij.

De debatten van Januari 1951 leidden, door het moord-aanslagje dat de heer Oud bij die gelegenheid op zijn politieke vriend Stikker pleegde, tot een regeringscrisis, waaruit een gereconstrueerd kabinet te voorschijn trad, dat de Nieuw-Guineakwestie in de „ijskast” stopte, waarin ze natuurlijk niet kon blijven, zodat, na de verkiezingen van 1952, bij de kabinetsformatie, een beslissing moest worden genomen.

Bij die gelegenheid bleek dat ons standpunt van „oplossing door onderhandelingen” (hetzij met Indonesië, hetzij op een internationale basis, waarbij dus „internationaal” nooit betekende „in en door de V.N.”) door geen enkele andere partij

aanvaard werd, doch dat integendeel al die andere partijen op het standpunt bleven staan van „onverkorte handhaving der Nederlandse souvereiniteit”.

Op dat moment stonden we voor de beslissing of we de N.-G.-kwestie zo hoog zouden opnemen dat we het deelnemen van onze mensen in de regering er van zouden laten afhangen of de anderen onze visie aanvaardden of niet. Zowel in de fractie als in de partijraad is dit zeer duidelijk gesteld. We vonden het een ernstig bezwaar. Maar heel duidelijk werd uitgesproken, dat de positieve kanten van het regeringsprogram en van de bezetting der zetels in het kabinet, zó overwegend waren, dat we steun moesten geven aan een regering die ten aanzien van N.-G. een duidelijk uitgesproken tegengesteld standpunt in nam. Bij mijn weten heeft niemand in onze beweging zich hiertegen verzet. Anderzijds hebben wij het duidelijk gemaakt dat wij dit punt van het regeringsprogram kritisch zouden blijven bekijken en onze bezwaren ertegen zouden blijven naar voren brengen. We wisten dus wat er ging gebeuren. En de enige vraag die gesteld kan worden, is die, of we bij dit alles een eigen visie hebben behouden en een eigen geluid hebben doen horen?

Naar mijn mening zijn we hierin volkomen geslaagd, zij het dan ook dat we daarbij een andere visie hebben gegeven en een ander geluid hebben doen horen dan de redactie van „Het Parool”, van „Vrij Nderland” en de partijgenoten Vos en Van 't Veer wenselijk achten.

Wij hebben duidelijk gesteld dat van de vele facetten van de N.-G.-kwestie het nationale Nederlands facet er slechts één is, en dat het naar onze mening niet het belangrijkste is. Tegenover de opvatting dat onze morele verplichtingen ten aanzien van N.-G. tot iedere prijs moeten worden nagekomen, hebben wij gesteld dat onze verplichtingen tegenover het volk van Nederland in Europa oneindig véél belangrijker zijn dan die tegenover de Papoea's, voor wie alle nationale partijen thans plotseling van liefde „blaken” — om in de stijl van Tollens te komen, die tijdens dit debat de stijl van de andere partijen was, terecht door Van 't Veer geïroniseerd, maar niet de onze — na hele tijdperken lang niet te hebben omgekeken naar het hele Nederlandse gebied op N.-G. En wij hebben er óók op gewezen, dat, terwijl het internationale aspect van de positie van N.-G. in de strijd tegen het communisme, voor ons belangrijker is dan de argumenten ontleend aan „sovereiniteit” e.d., Nederland ons niet bij uitstek aangewezen lijkt om in dit grensgebied tussen Z.-O.-Azië en de Australische wereld, een overmatig deel van de last te dragen, die uit die positie voortvloeit. Wij hebben er op gewezen dat hier Australische, Nieuwzeelandse en vooral ook Amerikaanse belangen liggen, die ver uitgaan boven de Nederlandse, en we hebben de regering aangespoord, door een actieve buitenlandse politiek, de last af te wentelen op de schouders van de werkelijke belanghebbenden. We hebben er duidelijk op gewezen dat met machtspreuken over souvereiniteit, noch met stemmingen over resoluties in de V.N., een oplossing van het N.-G.-probleem wordt verkregen, dat de Indonesische bedreiging blijft en zelfs toegenomen is door de gegroeide invloed van het communisme op het Indonesische regeringsbeleid, en dat N.-G. blijft liggen in een van de stormhoeken van de wereld, waar we door een samenloop van omstandigheden zijn

terecht gekomen, terwijl geen direct Nederlands belang ons verblijf in die hoek rechtvaardigt. Maar we zitten daar nu eenmaal, en de regering, gesteund door de meerderheid van het parlement wil dat we er blijven. En dus moeten we er blijven en onze plicht doen, al hebben wij van de omvang en de betekenis van die plicht een veel beperktere en bescheidener opvatting dan de andere partijen, en al vinden wij dus — en ook dat hebben we uitgesproken — dat die plicht nooit mag leiden tot het in gevaar brengen van ons volksbestaan hier in het Westen. Maar vanzelfsprekend betekent deze nuchtere afweging van plichten ook niet dat we op de loop moeten gaan voor de, alsnog machteloze, bedreigingen van Indonesische kant. Wel moeten we ons tegen het risico dat we in deze hoek van de wereld lopen, dekken door een actieve buitenlandse politiek, die in eerste instantie vooral gericht moet zijn op Australië.

Paul van 't Veer *) , die het althans in sommige opzichten hiermee eens is, meent echter verschillen te ontdekken tussen wat over deze dingen door onze fractie geschreven werd in het Voorlopig Verslag, en de redevoering die ik bij de behandeling van de „Overzeese Rijksdelen” over N.-G. heb gehouden. Het valt mij moeilijk hem in dat opzicht gelijk te geven, omdat ik nu wel mag verklappen dat de hele passage die namens onze fractie in dit Voorl. Verslag werd geplaatst, door mij is geschreven — met instemming van de hele fractie alweer — en omdat mijn redevoering een uitwerking van die passage was, uiteraard met vermindering van onnodige herhalingen. Wel wil ik erkennen dat ik mij bij de behandeling van de kwestie sterk gehandicapt voelde door de afwezigheid van de minister van Buitenlandse Zaken of van de minister-president, waardoor ik in een kwestie van overwegend internationale aard slechts de minister van Overzeese Rijksdelen als tegenspeler had, die van een heel andere probleemstelling meende te moeten uitgaan. Bij de behandeling van Buitenlandse Zaken moest de N.-G.-kwestie weer in de verdrinking komen, omdat ze ten slotte slechts één van de vele problemen is die daarbij aan de orde komen — en geenszins het belangrijkste van die problemen. Maar in de redevoering die Goedhart toen hield, en in zijn behandeling van de N.-G.-kwestie hierbij, is de zaak opnieuw, en nu tegenover de verantwoordelijke ministers, gesteld, op een wijze die aan duidelijkheid niets te wensen overliet. En men moet de twee redevoeringen, die van Goedhart en die van mij, als één geheel zien, om het totale fractie-standpunt te kunnen beoordelen. De volstrekt internationale benadering van de N.-G.-kwestie door onze fractie kan dan niet meer in twijfel worden getrokken.

Nu kan men het natuurlijk oneens zijn met onze internationale kijk. Dat is het geval bij Van 't Veer, die een oplossing via de V.N. verkiest. Ik heb al uiteengezet waarom onze fractie, ook in een vroeger stadium, geen heil zag in een dergelijke oplossing. Ik zie dat nu minder dan ooit, nu de behandeling van de toestanden in de mandaats- en trustschaps-gebieden in de V.N. van een zodanige aard is geworden dat de ene beherende mogendheid na de andere zich de vraag stelt of

*) Met heel veel in z'n artikel kan ik hartelijk instemmen; ik wijs hier alleen op onze meningsverschillen.

het nog zin heeft rapporten over die gebieden uit te brengen, als alle beheer (dat nota bene in opdracht van de V.N. wordt uitgeoefend) wordt aangevallen als een misdadig koloniaal bewind. Neen, wij zijn niet van het koloniale brandmerk af, als we een gebied onder de V.N. brengen, we worden integendeel dan nog eens *extra* gebrandmerkt als sluwe en ultra-huichelachtige koloniale overheersers. Onze bestuurstaak wordt er alleen door bemoeilijkt en de morele winst die Van 't Veer en zijn geestverwanten zien, blijkt in de practijk niet te bestaan: in een gezelschap dat het uitoefenen van een trustschap als een „gemaskerd kolonialisme” beschouwt.

De Nederlandse regering heeft in het debat in de V.N. als haar hoofdargument niet de souvereiniteit gebruikt — al is dat in de binnenlandse behandeling van de zaak door de andere partijen in de Kamer en door minister Kernkamp weer wél geschied, iets waarop door de verbrokkelde behandeling bij Overzeese Gebieden en bij Buitenlandse Zaken niet voldoende door ons kon worden gewezen — maar het recht op zelfbeschikking van de Papoea's. En de Australische woordvoerder heeft zich zonder enige reserve hierbij aangesloten. Dit in tegenstelling tot het betoog van pg. Van 't Veer, dat de Australiërs dit recht afwijzen en dat wij dus, toenadering tot Australië zoekend, in de verkeerde hoek zouden terecht komen. Hij beoordeelt het Australische bewind in de twee delen van ONG m.i. verkeerd; maar het zou te veel ruimte kosten hier op in te gaan. Het heeft ook geen zin, want samenwerking met Australië, betekent *niet* de aanvaarding van alle Australische bestuursmethodes. En gesteld dat er een orgaan kwam, waarin de belanghebbenden in het Melanesisch gebied, waartoe N.-G. behoort, zouden samenwerken om tot economische en sociale ontwikkeling van dat gebied te komen (naast natuurlijk de verdediging), dan zouden de Nederlandse bestuursopvattingen daarin evenzeer verdedigd kunnen worden als de Australische.

Nu kan Van 't Veer betogen dat onze gehele opvatting in strijd is met de Amerikaanse Z.-O.-Azië-politiek, en dat daarom onze visie geen toekomst heeft. Maar wij zelf hebben er bij voortdurend op gewezen dat de afwezigheid van een Amerikaanse politiek voor Z.-O.-Azië, (voor héél Azië en voor de hele wereld!), alle politieke plannen waar dan ook belemmert. Dat is dus geen nieuws. De zaak waar het om gaat is juist het uitoefenen van een zodanige invloed op Amerika dat het tot een duidelijke politiek komt. Daarbij kan de Australische en Nieuw-zeelandse invloed juist doorslaggevend zijn waar het N.-G. betreft. Zoals de Amerikanen thans, om Formosa niet te verliezen, stelling moeten nemen, zo zullen ze ook, om N.-G. en Australië niet te verliezen, op een bepaald moment stelling moeten nemen: en hun halfslachtige politiek t.a. van Indonesië moeten opgeven. Wie de werkelijke toedracht van feiten kent, weet dat dezelfde Amerikanen, die in het N.-G.-debat in de V.N. zo „neutraal” waren, erop rekenden dat Nederland alle ongunstige beslissingen van de V.N. naast zich neer zou leggen, en dat ze dood-ongelukkig zouden zijn als we N.-G. aan Indonesië zouden overdragen! Die politiek van achter de schermen de Nederlanders aansporen in N.-G. te blijven, en in het openbaar de anti-koloniaal en de begrijper van de Indonesische eisen uithangen, is onhoudbaar. En op die onhoudbaarheid is onze

politiek ingesteld; daardoor zal ze in de toekomst de enige realistische blijken te zijn. Met een Marshall-plan voor Azië is dat niet in strijd. Integendeel, Marshall-plannen zijn alleen uitvoerbaar — men moest dat toch weten na de ervaringen met het Europese Marshall-plan — bij een uitgesproken anti-communistische politiek.

En hiermee kom ik op de denkbeelden van pg. Vos. Zijn dwaling, die evenwijdig loopt met de overdreven verwachtingen die velen onder ons van economische hulp aan achtergebleven gebieden hebben, is die, dat men de gezondheid en de vrijheid van Azië kan bevorderen, door het verlenen van economische hulp aan gebieden die in hun buitenlandse politiek de strijd tegen het communisme willen ontwijken, zo ze al niet in de meeste gevallen met die politiek samenwerken. Zelfs als men in die gebieden het communisme binnenslands bestrijdt, zoals dat in India, Ceylon en Burma het geval is, brengt dat die landen in een situatie waardoor ze steeds meer door dat communisme aangetast worden, en waardoor een anti-Westerse instelling overheerst, die de aanvaarding, laat staan het nuttige gebruik van hulp, (die uit het Westen moet komen), onmogelijk maakt. Hoe veel meer is dat het geval in Indonesië, waar het communisme in de binnenlandse politiek een hoofdbestanddeel van het regeringsbeleid vormt,

Pg. Vos verzet zich tegen het kolonialisme. Wij niet minder. Maar het *kolonialisme* is géén feitelijkheid meer in de Aziatische politiek, al is de *anti-koloniale demagogie* een van de hoofdbestanddelen van de Aziatische ziekte. Wat in Azië nog aan koloniale macht bestaat, Malakka, Hongkong, Brits-N.-Borneo, Portugees Timor en nog een paar kleinere plekken, samen met Nieuw-Guinea, (Nederlands en Australisch — als we het tot Azië rekenen, wat ik ter wille van de bekorting van het betoog hier maar doe) dat alles vormt evenmin een belemmering voor de groei en bloei der Aziatische staten, die allen hun onafhankelijkheid hebben verworven, als de drie Guyana's een belemmering vormen voor de groei en bloei van de Zuidamerikaanse republieken. Als het niettemin in Zuid-Amerika in vele opzichten mis is, en in Azië nog veel misser, dan is niet het kolonialisme de oorzaak hiervan, maar de weigering om eigen fouten en tekortkomingen te erkennen, en de neiging al die gebreken af te wentelen op een niet bestaand Westers kolonialisme.

Door toe te geven aan de Aziatische demagogie, brengt men de Aziaten niet tot die werkelijkheidszin die nodig is om Azië tot ontwikkeling te brengen. Die demagogie, waarvan de schoonste formulering Nehru's bekende uitspraak is: „het communisme is erg, maar het kolonialisme is nog veel erger” — wel begrepen, niet het kolonialisme van de Russen, noch het kolonialisme der Indische machthebbers in Kasjmir, of het kolonialisme dat zij toepassen in hun eigen land op de talloze primitieve volken die daar nog bestaan, maar het Westerse kolonialisme dat in Azië een paar onbetekenende randgebieden omvatte — bederft de geesten en maakt ze vatbaar voor de super-demagogen, de communisten, die dan ook iedere samenwerking met het Westen gemakkelijk kunnen beletten, als de Nehru's en de Sukarno's dit Westen als de oorzaak van alle ellende in het verleden en als het doodsgevaar voor het heden afschilderen.

Nieuw-Guinea is dan ook ook voor Indonesië geen „koloniaal gevaar”, het is hoogstens een „Schönheitsfehler”, in een land dat er honderdmaal ergere heeft.

Niemand kan volhouden dat de aanwezigheid van Nederlands gezag in West-N.-G. de ontwikkeling van Indonesië belet of belemmert.

Het is dus één ding, hoe onze houding zou zijn, als er in Indonesië een regering was die economische, sociale en politieke ontwikkeling van dat land zou bevorderen, en een ander ding hoe men tegenover een Indonesische regering moet staan die het land naar de chaos, naar het communisme en naar de fanatiekste vijandschap ten aanzien van het Westen voert. De redeneringen die wij vroeger hielden, en die ik in het begin uitvoerig citeerde, hadden zin zolang nog enige hoop aanwezig was op een normale en gezonde ontwikkeling van Indonesië. Nu het land in een Mossadegh-periode is gekomen, zou het houden van betogen die zin hadden voor een normaal land, van onze kant getuigen van een volkomen gemis aan werkelijkheidszin.

Te verkondigen dat men met dit Indonesië van thans wel tot overeenstemming zou kunnen komen omtrent de verdediging van N.-G. tegen het communisme, zoals pg. Vos in ernst doet, is bij het steeds sterker infiltreren van de communisten in het leger en het regeringsapparaat van het huidige Indonesië, een waarlijk sterk stuk.

Indonesië behoort tot het vijandelijk kamp. En iedere vergroting van dat kamp moet worden belet. Ik heb al gezegd dat wij niet de eerst aangewezenen zijn om een belangrijk aandeel te leveren in de bestrijding van het communisme in Azië. Maar wij zijn ook niet aangewezen om dat communisme een gebiedsuitbreiding cadeau te doen.

Dus moeten we, met een actieve buitenlandse politiek, die ik hierboven omschreef, in N.-G. blijven. En daar blijvend moeten we onze plicht doen ten aanzien van bevolking, bestuur en ontwikkeling.

Zolang het tegenwoordige bewind in Indonesië blijft, heeft het geen zin te spreken over goede betrekkingen met dit land. De Mossadegh-koers is gericht op het uitdrijven van alle Nederlandse, alle Westerse invloeden. Concessies aan Mossadegh-regimes leiden alleen tot versterking van de heersers en tot verscherping van die koers. Of Indonesië in staat zal zijn z'n Mossadeghs ten val te brengen, weet ik niet, al moet ik bekennen zeer pessimistisch te zijn over die mogelijkheid.

Maar het zou te ver voeren allerlei speculaties over mogelijkheden te gaan ontwikkelen. De feiten van nu laten slechts één politiek toe. Of een betere Nederlandse politiek in het verleden deze ontwikkeling had kunnen voorkomen is op zijn hoogst een onderwerp voor weer andere speculaties.

Thans is een overdracht van N.-G. aan Indonesië een dwaasheid en een misdaad. Ook tegenover Azië, dat geen andere keus heeft dan zich te scharen in het anti-communistisch front, of een communistische kolonie te worden.

Het ware anti-kolonialisme van deze periode, is de actie voor een democratische en economische ontwikkeling van de achtergebleven gebieden, in samenwerking met het Westen, tegen het neo-imperialisme en kolonialisme van Moskou en Peking.

**LEIDEN DE BEGINSELEN
VAN DE WERELD GEZONDHEIDSORGANISATIE
TOT VERWENNING VAN HET VOLK
DOOR DE OVERHEID?**

Op het Nederlands Congres voor Openbare Gezondheidsregeling dat op 8 en 9 October te Arnhem werd gehouden, zijn drie prae-adviezen ¹⁾ behandeld, nl. „Het recht op gezondheid” van prof. dr. H. W. Julius, hoogleraar in de gezondheidsleer te Utrecht, „De weg tot gezondheid” van prof. R. Hornstra, hoogleraar in de sociale geneeskunde te Utrecht en „Volksgezondheid en recht” van mr. C. J. Goudsmit, wetenschappelijk hoofdamtenaar bij het Departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid.

Het is naar aanleiding van het eerste prae-advies, dat ik enkele opmerkingen zou willen maken.

De strekking zou ik zeer kort kunnen samenvatten in de woorden: Wij zijn op de verkeerde weg als wij de bevolking de zekerheid geven, dat de financiële consequenties van ziekte en invaliditeit waar nodig door de gemeenschap worden gedragen. De Staat, die deze rechten aan zijn onderdanen verzekert, handelt als ouders die hun kinderen door te veel zorg bederven. Hij doet daardoor meer kwaad dan goed. Ik moet hier dadelijk aan toevoegen, dat het mogelijk is, dat ik de strekking verkeerd weergegeven heb, want ondanks herhaalde en nauwkeurige lezing geeft het zeer doorwerkte stuk mij geen volkomen helder beeld van wat de schrijver bedoelt. Prof. dr. W. Banning, die als eerste debater uitvoerig met hem in discussie trad, twijfelde er ook aan of hij de inleider wel goed begrepen had.

Maar ook al zou mijn korte weergave in wezen onjuist zijn, dan staat er toch in dit stuk een aantal uitingen die m.i. niet onbesproken en voor een deel ook niet onweersproken mogen blijven.

Prof. Julius gaat uit van enkele beginselen, die in de Grondwet van de Wereld Gezondheids Organisatie (WGO) als volgt zijn omschreven:

„Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity” en „The enjoyment of the highest attainable standard of health is one of the fundamental rights of every human being without distinction of race, religion, political, economic or social condition.” ²⁾

¹⁾ De prae-adviezen en de discussies zijn gepubliceerd in het Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde in de nummers 17 van 10 September 1954 en 24 van 17 December 1954.

²⁾ „Gezondheid is een toestand van volledig fysisch, geestelijk en sociaal welbevinden en niet slechts de afwezigheid van ziekte of gebrek” en „Het genot van de hoogst-bereikbare staat van gezondheid is een van de grondrechten van ieder menselijk wezen zonder onderscheid van ras, godsdienst, politieke, economische of sociale positie”.

Hij aanvaardt, na zorgvuldig onderzoek, de betekenis van de eerste zin. De begrippen, waarmede daar gewerkt wordt, zijn weliswaar wat vaag, maar dat is geen bezwaar. Het zal niet wel mogelijk zijn dat bij de 89 volken, die uiteindelijk het statuut ondertekenden, deze begrippen precies dezelfde betekenis hebben. Bovendien is ook gezondheid een betrekkelijk begrip, waarvan nog nooit een sluitende definitie is gegeven. Hij onderzoekt dan de elementen, waaruit gezondheid bestaat en besluit, dat de gezondheid een drie-eenheid is van lichaam, geest en medemens.

„Het heeft zijn consequenties. De mens is in gezondheid niet meer een geïsoleerde maar een deelgenoot. In zijn welzijn is de omgeving opgenomen, het welzijn van de groep is met de samenstellende delen vereenzelvigd. Inderdaad wij gaan naar de drie-eenheid toe en het is goed dat dat gezegd is. Want nu is de eenheid van verantwoordelijkheid in de kring betrokken en wel met het kenmerk van wederkerigheid. Gezondheid is een collectief begrip.”

Dat gezondheid een drie-eenheid is van lichaam, geest en sociale verhoudingen was vrijwel het enige punt, waarop prof. W. Banning het met hem eens was. Er is ook nog een ander standpunt mogelijk dat door prof. Muntendam indertijd aldus is geformuleerd: „Gezondheid kan slechts zijn een toestand van lichamelijk en geestelijk welzijn. Zij wordt echter medebepaald door de toestand van maatschappelijk welzijn.”

Mij persoonlijk ligt deze omschrijving beter. Ik kan wel de houding, de reactiewijze zowel geestelijk als lichamelijk van het individu ten opzichte van de omgeving als een bestanddeel van zijn gezondheid erkennen, maar kan niet de verhoudingen in de omgeving er toe rekenen. Door dit wel te doen meen ik dat men aan het begrip gezondheid een veel te grote uitbreiding geeft.

Voor het volgen van het verdere betoog moet men er de nadruk op leggen, dat prof. Julius niet zoals anderen voor hem gedaan hebben, zegt dat het juister geweest zou zijn indien in de tweede zin van een recht op gezondheidszorg zou zijn gesproken. Hij houdt er aan vast, dat door de WGO een „recht op gezondheid” aan „de massa” voorgehouden wordt en ontwikkelt op die basis een reeks bezwaren, die m.i. veeleer op het terrein van de ethicus of van de sociologen dan op dat van de hygiënist liggen. Hij drukt zich zo uit: „ . . . dat hij met opzet de ogenschijnlijke gedachtfout, die schuilt in de titel „Het recht op gezondheid” laat bestaan. Men zou nl. geneigd zijn om in plaats van recht op gezondheid te spreken van het recht op gezondheidszorg. Dit is echter niet meer voor discussie vatbaar. Gezondheidszorg is er en er is de verhouding, dat men daarop recht heeft.”

Deze laatste zin is ook daarom zo merkwaardig, omdat zijn critiek, zodra hij enigszins in bijzonderheden gaat, zich tegen bepaalde facetten van de Westeuropese gezondheidszorg richt. Dit is een van de uitingen, die door de lezer als tegenstrijdig met de strekking van het geheel worden gevoeld en daarom twijfel doen rijzen of men de inleider wel geheel begrijpt.

Belangrijker is, dat er goede gronden zijn om te betwisten, dat door het statuut van de WGO een „recht op gezondheid” aan de mens wordt toegekend. Indien dit er werkelijk stond zou ik dit een uiterst ongelukkige formulering vinden. Een recht te stellen, waaraan in zeer vele gevallen niet kan worden voldaan en dat men van

niemand kan opeisen, sticht verwarring. Ik moet toegeven, dat wanneer ik de verklaring van de WGO oppervlakkig lees en vooral het verband van de verschillende delen niet in het oog houd, het wel lijkt alsof ik aan een of andere instantie de eis zou kunnen stellen, dat ik mij mijn gehele leven zo gelukkig en fit moet kunnen voelen als een hartstochtelijk wandelaar, die onder de bewonderende blikken van zijn gezin en zijn vrienden start voor de vierdaagse.

De formulering die door de zusterorganisatie n.l. de Wereld Organisatie der Artsen (The World Medical Association) is gegeven voor een overeenkomstig streven bevat mij beter. Zij luidt: „To assist all the people of the World to obtain the highest possible level of health”³⁾. Om echter de werkelijke zin te vatten van wat door de WGO is bedoeld moet men m.i. bedenken dat de WGO zich niet in de eerste plaats richt tot individuen doch tot regeringen van wie zij verwacht dat deze, voor zover zij de beginselverklaring ondertekenen, er naar zullen streven deze te verwezenlijken, zo nodig met hulp van de WGO. Hierbij komt dat de omschrijvingen van dergelijke internationale lichamen door hun korthed soms een ietwat hoogdravende indruk maken, maar vooral ook dat het kort formuleren van beginselen, die voor zoveel en zo velerlei landen aanvaardbaar moeten zijn (83 landen ondertekenden het statuut) zo moeilijk is, dat men de formuleringen licht misverstaat indien men deze niet als een geheel in zich opneemt. Wie wel eens aan het tot stand komen van dergelijke resoluties heeft medegewerkt zal dit onderschrijven.

Leest men nu het tweede punt in z'n geheel, dan leest men niet van „een recht op gezondheid”, maar van een „recht op de hoogst bereikbare staat van gezondheid”. Dat is al heel wat reëler. Gaat men echter verder — en dit verwaarloost prof. Julius in zijn gehele betoog — dan leest men, dat dit recht toekomt aan ieder menselijk wezen „zonder onderscheid van ras, godsdienst, politieke, economische of sociale positie”.

Hierdoor is toch wel zeer duidelijk gesteld, dat het voor een belangrijk deel gaat om de gezondheid van de mens als deel van een groep. Geen enkele groep mag om een van de genoemde redenen achterstaan. Ik meen daarom, dat de gedachte aan gezondheidszorg, waardoor het probleem dus sociaal is gesteld, zoal niet de enige, dan toch de voornaamste achtergrond der formulering is geweest.

De term recht is hier gebruikt in verband met sociale grondrechten naast politieke grondrechten. De betekenis van een dergelijk recht is een andere dan van een betrekking tussen twee mensen. Dit verschil negeert prof. Julius in zijn gehele betoog. Men kan zich afvragen of het gebruik van de eigenaardige uitdrukking recht op gezondheid met het bovenstaande voldoende is verklaard of dat er nog andere redenen ten grondslag kunnen liggen aan de gegeven formulering.

Gervais vertelt in zijn boekje „Esculape en Chine” van een autoriteit aan wie hij kwam vragen de cholera bestrijding fors ter hand te nemen. Hij kreeg het volgende antwoord: er sterven in dit district per jaar 50.000 mensen door hongersnood. Als u vele duizenden in leven houdt, die anders het slachtoffer der cholera (die z'n slachtoffers na een zeer kort ziekbed neervelt) zouden worden, zal de

³⁾ „Alle volken van de wereld te helpen om de hoogste graad van gezondheid te bereiken”.

overbevolking toenemen en zullen er des te meer mensen aan honger sterven; dit is een veel hardere dood."

Dit is niet zo maar een verhaaltje. Nog onlangs lazen wij in de medische pers, dat een autoriteit in een der Aziatische landen precies hetzelfde tegen de hygiënisten had gezegd. Hier uit zich dus de verantwoordelijkheid van de regering voor de gezondheid niet in de eerste plaats in gezondheidszorg, doch in andere maatregelen. Het kan zeer goed zijn, dat de WGO, die zich zeker niet in de eerste plaats tot West-Europa richt, bij zijn formuleringen dergelijke toestanden mede in zijn gedachtengang heeft betrokken.

Het is ook mogelijk, dat juist van zeer welvarende zijde er neiging was om liever te spreken van een recht op gezondheid dan van een recht op gezondheidszorg, omdat dit laatste eerder doelt op sociale wetgeving.

Men kent de houding van invloedrijke kringen in de USA ten opzichte van de sociale veiligheid en de leuzen „Prosperity” en „The voluntary way is the American way”. Maar hoe dit ook zij, voor ons land staat het m.i. vast, dat de Overheid aan haar verplichtingen tegenover de volksgezondheid niet kan voldoen zonder daarbij uitgebreide wettelijke maatregelen, mede ten opzichte van de curatieve hulp, te treffen.

Naar mijn mening moet men om de geestelijke achtergrond van deze grondwet der WGO te benaderen, allereerst kijken naar de tijd, waarin deze organisatie is ontstaan.

De wereldoorlog had niet alleen zijn offers geëist van de massa, hij had ook allen, die meenden enige verantwoordelijkheid te kunnen dragen voor het wereldgebeuren, gedwongen hun volle aandacht te schenken aan de ontzaglijke gevaren, die door als onrecht gevoelde maatschappelijke verhoudingen voor de stabiliteit van het geheel ontstaan.

Hij stelde een code van „menselijke rechten” op.

In de feodale maatschappij ontleende men zijn rechten aan de stand, waartoe men behoorde; in de burgerlijke maatschappij was de vraag waarom het ging, of men betaalde voor wat men wenste; de nieuwe maatschappelijke orde, waarvan de WGO een van de voorlopers is, stelt, dat men bepaalde rechten ontleent aan zijn mens-zijn.

Wij komen hier dus tot de conclusie, dat het „recht op gezondheid” een humanitair recht is. Wij zullen zien, dat dit ook de conclusie is van prof. Julius, al is het niet zeker, dat wij met deze woorden hetzelfde bedoelen.

Prof. Julius toont zich nu verontrust over de houding van „de massa” tegenover de hem toegezegde gezondheid. Hij vraagt zich dus af „hoe de mens zich wel voelt als hij zwart op wit heeft dat hij ergens recht op heeft”. Hij vreest, dat dit als een natuurlijk recht zal worden beschouwd en vraagt of het niet veeleer een voorwaardelijk recht zal moeten heten: „Voor wat hoort wat”.

Tenslotte bevredigt deze opvatting hem ook niet en moet het recht op gezondheid gezien worden als een humanitair recht dat berust op goede verhoudingen tot de medemens en als zodanig ook zijn verplichtingen meebrengt. Deze laatste opvatting brengt mede, dat degene, die de zegeningen van het gezond zijn, van het weer

gezonder worden ervaart, dankbaar behoort te zijn en schade lijdt in zijn persoonlijkheid als dit facet van het „voor wat hoort wat” ontbreekt.

Het is merkwaardig, dat prof. Julius dit ontbreken van dankbaarheid — voorzover dit dan bestaat — min of meer als een verwijt richt tot hen, die van de gezondheidszorg profiteren. Er is m.i. bij elke hulp, die georganiseerd wordt, een vervangen van een menselijke door een zakelijke verhouding, maar dat mag men degene, die van de hulp geniet, niet verwijten.

In een primitieve gemeenschap roept men soms de hulp van de buurman in, b.v. bij brand of bij bedreigde veiligheid en men is dankbaar voor die hulp. In onze maatschappij geloof ik, dat weinigen met gevoelens van dankbaarheid tegenover brandweer, politie of Justitie zijn vervuld, hoezeer wij deze instellingen met ons verstand ook waarderen.

Bij gezondheidszorg vindt men gedeeltelijk een overeenkomstig verschijnsel. Wij mogen verstandelijk al een dankbaar gevoel kunnen opbrengen als wij kijken naar de vruchten van hygiëne en praeventie, ons gemoed is hierbij weinig betrokken. Maar ten opzichte van de genezing van ziekte zal er altijd een arts of artsen zijn, waarheen (naar wie) onze dankbaarheid uit kan gaan. Er is hier toch — dat hebben wij goed verstaan hoop ik — alleen sprake van intermenselijke verhoudingen; van echte toewijding enerzijds en dankbaarheid anderzijds. Dit is hier het „voor wat hoort wat”. De kwestie of de hulp door premie, door belasting of met contant geld wordt betaald, hoort hier buiten te staan. Wel is het echter waar, dat somtijds het aantal mensen dat aan het verkrijgen van de gezondheid van de patiënt heeft meegewerkt zo groot is, dat deze soms niet recht weet waar hij met zijn dankbaarheid heen moet. Men kan gevoelens nu eenmaal moeilijk over een hele groep verdelen. Dit is echter een gevolg van de gecompliceerdheid van het medische apparaat en heeft met de gevolgen van een „recht op gezondheid” niets te maken.

In het gehele verdere betoog van prof. Julius speelt het ontbreken van de dankbaarheid een grote rol. Hij ontwikkelt verder de gedachte, dat een „recht op gezondheid” nu eenmaal is afgekondigd, hoewel dit absurd is. De geneeskunde is nu eenmaal niet almachtig en zal dit ook nooit worden. Hij prijst terecht de grote betekenis van het voorkomen van ziekte. Weren van besmettelijke ziekten uit een samenleving met hiervoor ontvankelijke structuur was betrekkelijk eenvoudig. Hij spreekt over waterleiding, vuilverwijdering, woningbouw, verminderde zuigelingensterfte, verlenging gemiddelde levensduur enz. en vervolgt dan: „Hoe werd dat bereikt? Als wij eerlijk zijn: in hoofdzaak door de leiding van enkelen; het overleg van sommigen; de inspanning van een aantal, maar . . . zonder allen! Dit is karakteristiek. De vlucht der gezondheidszorg, de wereldomvattende resultaten en de diep ingrijpende veranderingen zijn voltrokken *aan* de samenleving in eigen boezem, maar zonder haar deelneming: sur vous, chez vous, sans vous. Het lijkt uiterst onbillijk dit zo uit te drukken, en toch vlei ik mij met de hoop, dat dit verhelderend werkt.”

Het excuus lijkt mij overbodig. Ook een harde waarheid mag gezegd worden. Het gaat hier echter niet om de welwillendheid, maar om het waarheidsgehalte van deze bewering. Dit moeten wij even onderzoeken.

Dat het slechts „enkelen” waren die op top-plaatsen werk deden is een kwestie van arbeidsverdeling zonder welke geen samenleving mogelijk is. Men kan op grond daarvan niet zeggen dat de samenleving er geen deel aan had. Als het werk niet gedragen was geworden door de samenleving had het nooit zijn tegenwoordige omvang en betekenis gekregen. Ik bedoel niet in de eerste plaats dat de samenleving de gelden voor het onderzoek ter beschikking stelde, maar vooral omdat de samenleving de resultaten met spanning verwachtte en met gretigheid toepaste. Dit is een uiterst belangrijke factor voor het werk van geleerden, in het bijzonder op een gebied als dit. Bleef om slechts één voorbeeld te noemen: de stem van Ramazzini, die in 1713 het eerste boek over beroepsziekten schreef niet die van een roepende in de woestijn, omdat hij toen in de samenleving geen weerklank vond?

En hadden de „sommigen” — ik denk hier aan de leden der ten ontijde afgeschafte gezondheidscommissies, aan de tbc.-bestrijders, aan de diamantbewerkers met hun koperen-stelenfonds, aan de vechters in openbare lichamen voor verbetering van woningbouw, aan de werkers der Kruisverenigingen, die tot in de kleinste plattelandsplaats penetreerden, hadden al deze mensen, veelal vrijwilligers, niet getoond hoe diep de behoefte aan gezondheid in de samenleving leefde en hadden zij ooit hun werk kunnen doen als niet velen, zeer velen achter hen hadden gestaan? Dat het er nog meer hadden kunnen zijn, dat het niet „allen” waren, kan men toegeven; maar dat de gezondheidszorg niet uit de samenleving zou zijn voortgekomen, is m.i. in strijd met de feiten.

Prof. Julius komt dan tot de vergelijking met het verweerde kind. Het kind, aanvankelijk vertroeteld, moet om tot een gaaf leven te komen, groeien tot rijpheid. Hij schrijft: „Het zal moeten leren, dat het leven zijn plichten heeft; dat aan zekere voorwaarden moet worden voldaan alvorens aan zekere verlangens kan worden voldaan” en iets verder betoogt hij, dat ook het voldoen aan die voorwaarden nog niet voldoende is, dat niet alles te koop is: „Hij zal met andere woorden moeten leren, dat boven het voorwaardelijk recht de plicht staat om de medemens ook en juist de ouders te dienen, ook zonder voorwaarde; dat de intermenselijke verhoudingen alleen maar goed kunnen blijven als de onderlinge hulpvaardigheid, neen — beter — als de onderlinge werkelijke belangstelling levendig is en blijft”.

Wordt op dit gebied te kort geschoten, dan wordt het een verweerd kind. Wat verder schrijft hij: „Ik waag rustig te poneren, dat de menigte, dat onze samenleving dus, een verweerd kind gelijk is.”

Hij geeft niet aan waarin het tekort in dankbaarheid, hulpvaardigheid, enz. zich demonstreert maar hij staft zijn bewering met een citaat uit de „Opstand der Horden” van Ortega Y Gasset, wien hij niet minder dan een ziensblik toeschrijft. „Daar zij niet inzien, dat de beschaving en haar voordelen voortkomen uit het scheppend vernuft en het ontzagwekkend maaksel van mensenheden zijn en alleen gewrocht kunnen worden door onverpoosd zwoegen en spieden, menen deze horden dat het enige wat zij te doen hebben, is dringend eisen, alsof wat hun gegeven wordt, hun geboorterecht was”.

Verder ontwikkelt prof. Julius dan de stelling, dat het recht op gezondheid zeker geen natuurrecht is. De strijd om het bestaan is hard; de natuur is wreed. Een

voorwaardelijk recht is het maar ten dele. Als ik de dokter betaal, heb ik nog geen recht op gezondheid; ik heb er alleen recht op, dat hij zijn best doet om mij beter te maken. In zoverre is het een voorwaardelijk recht, maar dit is toch onvoldoende.

Het „voor wat hoort wat” moet zich ook uitstrekken tot intermenselijke verhoudingen; het recht op gezondheid is een humanitair recht. Dit draagt bijzondere eigenschappen mede, o.a. dat het dankbaarheid oproept; „dat het, zoals het in de verhouding van ouders tot kinderen tot uiting komt, wederkerigheid als intrinsieke voorwaarde dat het feitelijk synoniem is met naastenliefde; een recht dat wij onverwacht ons deel kunnen zien toewijzen, terwijl wij er in het minst niet op hadden gerekend. Een recht dat anderzijds van ons gevraagd wordt op een ogenblik, dat wij er geheel niet toe gedisponeerd zijn”.

Vraagt men nu hoe prof. Julius dit alles ziet toegepast op „het recht op gezondheid”, dan komt altijd weer de door hem gegeven interpretatie van de grondwet der WGO, die wel een beetje tot een caricatuur verwrongen is, naast de te veel eisende menigte in het brandpunt te staan.

Een tweede citaat van Ortega Y Gasset licht zijn standpunt nader toe: „Hierdoor kunnen wij dus reeds twee eigenschappen aanwijzen van de hordemens onzer dagen; een trek van zijn wezen is de vrije ontplooiing van zijn begeerten en driften, dit wil dus zeggen van zichzelf en een tweede kenmerk is zijn ingeboren ondankbaarheid ten opzichte van al hetgeen zijn bestaan zo heeft vergemakkelijkt. Deze beide trekken zijn de bekende eigenschappen van het verwende kind.”

Tot zover het citaat. Prof. Julius vervolgt: „Wat wij nu dus beleven, is, dat men zich niet meer verantwoordelijk voelt voor zijn eigen welzijn, omdat de gelegenheid geboden schijnt het te kunnen opeisen (ziekenfondsen, sociale verzekeringen, Ongevallenwetgeving, enz.). Daardoor heeft men het eigen ik uitgeschakeld en zijn welzijn verlegd buiten de eigen persoon. Dit is fataal. In plaats van de participeert, de medewerker, heeft men de (schuld)eiser geschapen. Tegen de bedoeling en merkwaardigerwijze zonder dat zij het merkte, heeft men de menigte van haar eer en macht beroofd en zij is feitelijk op eigen verzoek onmondig verklaard.”

Dit is voor mij een van de meest onbegrijpelijke passages van het stuk. Ben ik niet meer verantwoordelijk voor mijn persoonlijke veiligheid op de weg, omdat er verkeersregels zijn en er een verkeerspolitie is? Of omdat ik een ongevallen- en WA-verzekering heb gesloten? Wanneer men stelt, dat verkeersregels verbeterd, verkeerspolitie en publiek opgevoed moeten worden, accoord. In het prae-advies van prof. Hornstra vindt men op het gebied der gezondheid overeenkomstige wensen uitgedrukt. Hij vraagt: verdieping der sociale geneeskunde door onderwijs en research en gezondheidsopvoeding van het publiek, aankweken van de juiste houding tegenover eigen gezondheid. Dat is echter heel iets anders. Dat men kan stellen, dat de „menigte” onmondig is verklaard en niet meer verantwoordelijk is voor eigen gezondheid, moet ten stelligste worden betwist. Het is van belang hierbij even stil te staan omdat men in de medische vakpers herhaaldelijk drie begrippen van verantwoordelijkheid door elkaar gebruikt en met elkaar verward vindt. Men moet m.i. onderscheiden: 1e. verantwoordelijkheid voor aan de gezondheidshulp verbonden kosten; 2e. verantwoordelijkheid voor eigen gezondheid en die van het gezin;

3e. verantwoordelijkheid voor de gang van zaken van het geheel.

Alleen de eerste heeft direct iets met het verzekeringsstelsel (ziekenfonds, ongevallenwet, enz.) te doen.

Wat het tweede betreft, kan men zowel zondigen door een teveel: te vaak inroepen van hulp, het leggen van een overdreven gewicht op ziek-zijn, het elke kleinigheid als gewichtig behandeld willen zien, als door een te weinig: verwaarlozen van eigen gezondheid of die van het gezin. Het is duidelijk, dat elke verzekering (ook vrijwillige of zg. particuliere verzekering) een factor kan zijn, die bevorderend op de eerste fout en remmend op de tweede fout werkt. Het verband tussen deze fouten en het al of niet verzekerd zijn wordt naar mijn mening gewoonlijk overschat.

Tenslotte is er verantwoordelijkheid voor het geheel. Hierbij kan het verzekerd zijn een factor zijn, die bepaalde misbruiken in de zin van veeleisendheid in de hand werkt. Doch van veeleisendheid in de „particuliere” praktijk, waardoor de dokter voor wisselasjes belemmerd wordt in het helpen van ernstige zieken, zouden evenzeer merkwaardige staaltjes te vertellen zijn.

De enige werkelijke verantwoordelijkheid, die van de verzekerden is weggenomen door onze gezondheidszorg, voor zover deze verplichte verzekeringen als middel gebruikt, is die van persoonlijke betaling per verrichting. Het is mij een raadsel hoe men hieruit „onmondigheid” kan afleiden.

Nemen wij nu nog even de draad op van het betoog van prof. Julius. Aan de menigte, heet het iets verder, zal moeten duidelijk gemaakt worden, dat zij bedorven is, maar dat te doen ligt niet in de lijn van een Overheid, die het van de politieke volksgunst moet hebben. Tenslotte wordt de wens uitgesproken, „dat de overheden hun grootste verantwoordelijkheid zagen in het zeer, zeer moeilijk te verwerven begrip hun pupillen niet te verwennen”.

Prof. Julius refereert blijkbaar samenlevingen waarbij de regering het moet hebben van „de gunst” van bepaalde groepen, zoals dit b.v. onder het census kiesrecht aan het eind van de vorige eeuw het geval was. Als hij zegt dat de regering het van „de volksgunst” moet hebben is dit bepaaldelijk een denigratie waaruit een terugverlangen naar lang vervlogen tijden spreekt. Was, vragen wij, in die tijd de houding van de bovendrijvende laag niet zeer vaak die van het verwende kind? Vertoonde deze geen neiging tot vrije ontwikkeling van driften en begeerten, en kan men zeggen dat ondankbaarheid hem vreemd was? Het is juist dat sinds het Algemeen Kiesrecht de regering het moet hebben van „de gunst” van het gehele volk. Maar men vergete niet dat het gehele volk hierdoor medeverantwoordelijkheid draagt. Wij hebben geen enkel argument in het betoog gelezen waaruit zou blijken dat het tegen die verantwoordelijkheid niet minstens even goed is opgewassen als de in vroeger tijden regerende groepen. Er is zeker alle aanleiding het tegendeel te betogen. Het probleem der sociale zekerheid dat ons hier bezighoudt is zonder twijfel een uiting van diep doordacht verantwoordelijkheidsgevoel van allen voor allen.

Het typerende van het betoog van prof. Julius is, dat hij denkt in termen van „enkelen” en „de menigte”. Het valt hem moeilijk — in ons geestelijk versplinterd land komt dat meer voor — om „wij” te zeggen.

Nu is „Wij” zeggen tegen een geheel volk of nog grotere gemeenschap inderdaad niet altijd gemakkelijk en het eist vaak in hoge mate datgene wat prof. Julius van het wel-opgevoede kind vraagt. Ook hier is nodig onderlinge hulpvaardigheid, onderlinge werkelijke belangstelling en opofferingsgezindheid. Maar vooral de werkelijke belangstelling zonder vooropgezet oordeel.

Ziet men zijn landgenoten en als het zijn kan nog grotere groeperingen als een groep, die men met „wij” aanspreekt, dan wordt de ontwikkeling van de beeldspraak van het opgroeiende kind geheel anders.

Wanneer men dan de gedachte, dat kind moet leren dat „intermenselijke verhoudingen alleen maar goed kunnen blijven als onderlinge hulpvaardigheid levendig is en blijft” overbrengt op het maatschappelijk terrein, heeft men een prachtige omschrijving van het solidariteitsbeginsel, dat een der hechtste grondslagen voor onze sociale voorzieningen vormt.

En is de formulering, dat hiervoor ook „onderlinge werkelijke belangstelling” zo uiterst belangrijk is, niet een mooie omschrijving van de samenwerking tussen werknemers en werkgevers (met wederzijdse offers), die in Nederland een arbeidsvrede heeft geschapen, die het jaloerse buitenland zelfs als „le miracle néerlandais” heeft gekenschetst? Geeft dezelfde formule, op maatschappelijk terrein overgebracht, niet een karakteristiek van de case-work gedachte, die steeds meer veld wint?

Wij moeten allen elkander helpen, ook op het gebied der gezondheid. Persoonlijke tegenslagen op dit gebied zullen nu en in de toekomst maar al te vaak onafwendbaar zijn — dat geeft ieder toe — maar het mag niet voorkomen, zegt de grondwet van de WGO, dat een groep door ras, religie, politieke richting, economische of sociale positie hier in een nadelige conditie komt te verkeren. Dat is, ontdaan van alle muggenzifterij, het wezen van de verklaring der WGO. Dekkt dit zich niet volkomen met het goed opgevoede kind van prof. Julius en met zijn stelling, dat de kwestie van recht op gezondheid een sociaal recht is, dat naar beide zijden plichten schept en berust op een humanitaire grondslag?

Wanneer wij de door prof. Julius verdedigde denkbeelden hadden aangetroffen in bepaalde bladen of van de hand van bepaalde scribenten zou het niet de moeite waard geweest zijn hierop te reageren. Anders ligt dit, wanneer een hoogleraar in de gezondheidsleer, op een zo belangrijk congres als dit deze mening naar voren brengt.

Voor wie als schrijver dezes de overtuiging huldigt, dat het onmogelijk is de grote vooruitgang der geneeskundige wetenschap aan ons volk ten goede te doen komen, zonder een zodanige regeling, dat iedereen ongeacht zijn welstand, hiervan gebruik kan maken, is het teleurstellend dat juist door een hoogleraar in de gezondheidsleer een dergelijke ernstige en fundamenteel-schijnende critiek op ons stelsel van sociale voorzieningen wordt geleverd. Een troost mag gevonden worden in het feit, dat prof. Julius zijn argumenten niet ontleent aan zijn vakkennis, maar aan zijn persoonlijk inzicht over de door hem wenselijk geachte ontwikkeling van maatschappelijke verhoudingen en dat hij bovendien verklaard heeft, dat het recht op gezondheidszorg er is en niet meer voor discussie vatbaar is.

VERVOERSORDENING IN DE WAAGSCHAAL

BEDENKELIJKE GELEGENHEIDSWETGEVING

Van chaos tot economische bedrijfsvoering

Ook voor diegenen, die, hoewel overigens de geregelde consumenten van het binnenlandse vervoer, hierbij niet direct betrokken zijn, is het langzamerhand genoegzaam bekend, dat in de laatste 25 jaar op vervoersgebied in ons land vrij diep ingrijpende maatregelen zijn genomen. Dat is geen typisch Nederlands verschijnsel. Vrijwel overal ter wereld, waar moderne economische verhoudingen bestaan, heeft men op vervoersgebied meer of minder ordenende maatregelen moeten nemen. Over de wijze waarop men dit gedaan heeft, zou in bepaalde gevallen ernstige critiek geleverd kunnen worden. In de Verenigde Staten, het land van de „free enterprise”, is men met behulp van de reeds in 1887 bij de Wet ingestelde „Interstate Commerce Commission” in verschillende opzichten verder gegaan met de vervoersordering vanwege de overheid dan elders. Maar in verschillende Europese landen worstelt men reeds jaren met de algemeen als noodzakelijk erkende coördinatie van het vervoer. Men is daar met dit probleem vrijwel niet nader tot een oplossing gekomen. Integendeel, de verhoudingen worden steeds moeilijker. Dat mag men zeker mede toeschrijven aan de ongezonde vervoerspolitiek, die voornamelijk op een overheersende positie van de nationale en ambtelijk geleide spoorwegen gericht is. De elementen waarom het bij die vervoerscoördinatie gaat zijn overal dezelfde: het voorkomen van overcapaciteit, het verschaffen van een economisch verantwoorde, stabiele en gewaarborgde vervoersvoorziening voor het hele land en vooral een evenwichtige functionele taakverdeling tussen de verschillende vervoerstakken bij hun verzorging van het binnenlandse vervoer van personen en goederen.

Hierbij speelt een goede landelijke exploitatie van het spoorwegnet uiteraard een belangrijke rol. Zonder te verlangen, dat dit een alles overheersende en daarmee al het andere verdringende positie dient te hebben, mag men wel stellen, dat voor elke verantwoorde vervoersvoorziening het landelijke spoorwegapparaat een fundamenteel uitgangspunt bij de vervoerscoördinatie behoort te zijn. Dit het hele land verbindende vervoerssysteem, dat aan vele beperkende bepalingen en plichten gebonden is en moet zijn, is een primair nationaal belang en mag dan ook zeker niet blootgesteld worden aan welke onverantwoorde concurrentie dan ook. De plaats van dit nationale spoorwegapparaat naast weg- en binnenvaartvervoer is

dan ook in de ontwikkeling van de vervoersverhoudingen steeds in het geding geweest en zal dit vermoedelijk door de jongste van overheidswege genomen beslissingen nog wel wat meer worden. Maar daarnaast staat evenzeer de noodzaak van een gezonde taakvervulling door de andere vervoerstakken, waarbij de vraag van een gezonde structuur binnen elk dier vervoerstakken van de eerste orde mag worden geacht.

Deze urgentie van een gezonde vervoerscoördinatie op de grondslag van een door de Overheid bij de Wet ingestelde ordening vindt zijn oorsprong in de dertiger jaren, toen de verstreckende gevolgen van het opkomende gemotoriseerde wegvervoer in steeds sterker mate voelbaar werden. In eerste instantie vooral in de sector van het personenvervoer. Onder het toenmalige zeker niet primair op ordening ingestelde politieke regiem kwam men door de feiten gedwongen — ondanks principieel maatschappelijk en politiek tegengestelde gevoelens — tot de voorbereiding van een sterk ordenende wetgeving, die in 1939 zijn beslag kreeg met de Wet Autovervoer Personen. De twee belangrijkste redenen daarvoor waren de onoverzienbare sociale en economische chaos, die in het personenvervoer langs de weg, i.c. de autobussector, bezig was te ontstaan en de steeds meer groeiende tekorten van het door de staat gesubsidieerde spoorwegapparaat, die mede door deze toenemende chaos in het wegvervoer ontstonden. Het gevaar van het ongebreidelde initiatief in deze sector van publieke dienstverlening moest door ieder, van welke politieke richting dan ook, erkend worden. Met alle waardering voor de bona fide pioniers, die er zeker waren, moest men wel oog krijgen voor een ontwikkeling waarbij ieder, die toevallig in de daartoe vereiste kapitaalpositie was, zonder nadere bedrijfseconomische of sociale overwegingen een autobus kon kopen om daarmee op een druk bezet traject, met lagere dan de geldende vervoerstarieven de reeds daar rijdende vervoerder tot de ondergang te brengen. Dat gevaar bedreigde de spoorwegen — zie de befaamde „wilde bussen” tussen de spoorwegstations van de grote steden in het westen des lands — maar ook de bona fide op verantwoorde technische, sociale en commerciële basis werkende autobus-ondernemers. Aanvankelijk werd op de grondslag van het „Reglement Autovervoer Personen” een vergunningsstelsel ingevoerd. Dat in 1939 gevolgd werd door een verbeterde regeling op wettelijke grondslag: „Wet Autovervoer Personen”. Overeenkomstig de door deze Wet gestelde regels werd de vergunningverlening ter hand genomen door een „Commissie Vergunningen Personenvervoer”, een college van ten opzichte van bedrijfsbelangen onafhankelijke deskundigen, dat de gelegenheid kreeg op de grondslag van enkele bij de behandeling van de Wet door de regering aangegeven uitgangspunten — dus zonder bij Algemene Maatregel van Bestuur vastgestelde „richtlijnen” — een beleid op te bouwen. Daarbij werd vooral gewaakt tegen „doublures” van verschillende ondernemers op zelfde trajecten, tegen het „afromen” van door spoorwegen of andere autobusondernemers onderhouden verbindingen via „paralleltrajecten”. Dit beleid werd gericht op het tot stand brengen van levenskrachtige en vervoerseconomisch verantwoorde ondernemingen, die een bepaald vervoersgebied met een aaneensluitend net van meerdere trajecten in gesloten verband omvatten. Deze ondernemingen kregen in deze gebieden naast de

verzorging van de winstgevende „vette” trajecten eveneens de vervoersplicht opgelegd voor de verliesgevende, slecht bezette „magere” trajecten. Dit laatste aspect van het beleid van de CVP heeft tot gevolg gehad, dat bijna ons gehele land op het punt van het personenvervoer langs de weg nu verzorgd wordt door een aantal sociaal bevredigende en economisch verantwoorde „streekvervoerbedrijven”, die een „streekvervoer gebied” te verzorgen hebben gekregen. Deze streekvervoerbedrijven zijn ten dele particulier, ten dele als autonoom werkende „dochteronderneming” in een commercieel verband met de Nederlandse Spoorwegen opgenomen. Deze ontwikkeling is voor de „consument” — de reiziger — van groot belang geweest. Een stabiele en goed aaneensluitende vervoersvoorziening is hierdoor mogelijk geworden. Een teruggang naar het versplinterde beeld van de dertiger jaren zou niet alleen onmogelijk zijn, maar ook hoogst ongewenst. Men kan althans wat dit onderdeel van ons binnenlands vervoer betreft in de grote lijn wel concluderen, dat deze ontwikkeling het terrein van de principiële controversen tussen verschillende politieke en maatschappelijke standpunten achter zich heeft gelaten en geobjectiveerd is tot een vrijwel algemeen aanvaarde noodzaak. Dat neemt niet weg, dat als gevolg van de onvermijdelijke teleurstelling, die dit beleid met name de bij de vergunningverlening afgewezen, vroeger wel exploiterende, aanvragers moest brengen, er een verzet bleef tegen deze ontwikkeling. Dit verzet heeft tot gevolg, dat men in de politieke sfeer nog niet steeds de consequenties van dit beleid aanvaardt. Zo was één van de uitgangspunten bij het gevoerde beleid, dat van primair belang bij een goede vervoersvoorziening dient te zijn een redelijke economische basis voor de hiervoor genoemde streekvervoerbedrijven. Vandaar dat ook het z.g. „groepsvervoer” — arbeidersvervoer e.d. dat op gezette tijden, dus „geregeld” verzorgd wordt — met name op de trajecten van een streekvervoeronderneming bij voorkeur door die betrokken streekvervoer-onderneming verzorgd dient te worden. Dat is duidelijk, want anders zou langs deze weg toch weer een „afroming” plaatsvinden van de bona fide ondernemer, die verplicht is in zijn gebied de lusten en lasten beide op zich te nemen. Om dezelfde reden werd het „ongeregelde vervoer” — toerwagenritten en ander incidenteel vervoer — eveneens aan een vergunningsstelsel gebonden. Kennelijk met de bedoeling te voorkomen, dat langs deze weg de met het geregelde vervoer concurrerende „wilde bussen” of iets wat daarop lijkt hun intrede weer zouden doen. Men heeft wel eens de indruk, dat die consequentie van de Wet tegenwoordig weer wat uit het oog verloren wordt door diegenen, die overigens de opzet en de structuur van het in streekvervoerbedrijven georganiseerde personenvervoer aanvaarden. Dat er trouwens nog andere o.i. onverbreekelijke met deze Wet verbonden consequenties, tijdelijk werden vergeten zal uit het volgende nog nader blijken.

In ieder geval mag worden vastgesteld, dat de Overheid met deze Wet, c.q. via deze Commissie Vergunningen Personenvervoer de voorwaarden heeft geschapen voor een verantwoorde exploitatie enerzijds, voor een bevredigende landelijke en regionale dienstverlening aan de passagiers anderzijds. Waarbij nog dient te worden opgemerkt, dat na een verleende vergunning, die naast toewijzing aan de ene aanvrager in deze sector van het personenvervoer onvermijdelijk afwijzing van de

andere aanvrager(s) inhield, de mogelijkheid van beroep werd opengesteld bij de Kroon. Waardoor dus via een openbare behandeling van de Raad van State de minister, gezien de uitspraak van dit College, in laatste instantie beslist over de juistheid van de verleende vergunning en de afgewezen aanvraag(en). De aanvaardbare situatie was dus dat de CVP een autonoom, niet-ambtelijk tot stand gekomen beleid voerde, zonder wel of niet gepubliceerde door de minister gegeven richtlijnen. Dit beleid heeft in de loop der jaren een zekere gestalte gekregen, bevestigd door de adviezen van Raad van State en het beleid van de minister. Zou een minister op grond van enigerlei voorkeur of zijn ministeriële verantwoordelijkheid ten gunste van bepaalde gevallen hiervan willen afwijken, dan stond hiervoor zijn uiteindelijke beslissing, na een publiek kenbaar gemaakt oordeel van de Raad van State, over een beroep open. Zouden dergelijke beslissingen van de minister voor CVP en Raad van State aanleiding geven tot wijziging van het gevoerde beleid, dan konden zij zich uiteraard hierbij aanpassen. Deze bij de Wet geregelde structuur van de vergunningverlening is een zeer gelukkige. Een niet-ambtelijk en stabiel beleid wordt erdoor verzekerd en ook de objectiviteit is door de behandeling via deskundige niet-belanghebbenden verzekerd. Enerzijds wordt de ministeriële verantwoordelijkheid volkomen gewaarborgd, anderzijds wordt door de openbare beroepsregeling via de Raad van State een rem gezet op het gevaar dat te gemakkelijk zou worden toegegeven aan de eventuele neiging om in afwijking van het beleid aan de belangen van één of enkele ondernemers een subjectieve voorkeursbehandeling te geven. Het is zeer de vraag of de later gevolgde procedure van bij Algemene Maatregel van Bestuur vast te stellen richtlijnen voor de CVP — die bovendien binnen korte tijd weer veranderd werden — een verbetering zijn, vergeleken met de oorspronkelijke in 1939 bij de inwerkingtreding der Wet gevolgde werkwijze. Het lijkt erop, dat daarmee het incidentele ingrijpen van de minister via de beroepsregeling verplaatst is naar een met de minister wisselend beleid ten aanzien van de inhoud van de richtlijnen. Waardoor bovendien de positie van de CVP, tegen de oorspronkelijke bedoeling in, sterker in het ambtelijk vlak is getrokken.

Na de oorlog kwamen wetten van dezelfde structuur tot stand voor het goederenvervoer langs de weg (Wet Autovervoer Goederen) en met de binnenscheepvaart (Wet Goederenvervoer Binnenscheepvaart). Voor deze beide wetten gezamenlijk werd één vergunningverlenend orgaan ingesteld, de Commissie Vergunningen Goederenvervoer (CVG). Deze is met haar officiële werkzaamheden — na reeds medewerking te hebben verleend aan de voorbereiding der uitvoeringsmaatregelen — pas bij de inwerkingtreding dezer wetten op 15 Februari 1954 begonnen. De opzet van deze beide wetten is in principe dezelfde als voor de WAP, namelijk het binden van dit goederenvervoer aan een concessie-verlening, tegen de achtergrond van een bepaald ordenend beleid van het vergunningverlenend orgaan. Feitelijk liggen de verhoudingen hier anders omdat de omvang van het ongeregelde vervoer vergeleken met het geregelde vervoer in de sector van het goederenvervoer veel groter is dan in die van het personenvervoer.

Het stemt tot voldoening, dat nu algemeen wordt erkend dat ook in deze sector van het goederenvervoer op grond van zakelijke overwegingen deze ordening door

middel van een vergunningstelsel noodzakelijk is. Maar zo'n vergunningstelsel heeft natuurlijk alleen zin, indien met deze vergunningen een goed beleid wordt gevolgd. Een beleid, dat met deze wetten ten aanzien van het goederenvervoer natuurlijk met een zekere behoedzaamheid uitgevoerd zal moeten worden. Omdat deze sector veel onoverzichtelijker is, dan die van het personenvervoer. Een zekere geleidelijkheid zal moeten worden toegepast, wat in de huidige omstandigheden wat gemakkelijker kan zijn dan in de dertiger jaren, toen men in een laagconjunctuur verkeerde en de mate van sanering sterker moest zijn, dan nu het geval is. Maar dat neemt niet weg, dat er op grond van dezelfde vervoerseconomische principes — een gezond en levenskrachtig vervoerswezen, waarin overcapaciteit en deloyale concurrentie moet worden voorkomen — ordenend zal moeten worden ingegrepen. Waarbij onvermijdelijk bepaalde ambities, verlangens en belangen teleurgesteld zullen moeten worden ten gunste van de wel verleende vergunningen. Bij de Wet Autovervoer Personen (WAP) is de wettelijke grondslag voor het door de CVP te voeren beleid, met name met betrekking tot de eventuele afwijzing van aanvragen om een vergunning, „een redelijke en duurzame voorziening in de vervoersbehoefte”; voor de CVG is dit bij de uitvoering van de Wet Autovervoer Goederen (WAG) en de Wet Goederenvervoer Binnenscheepvaart (WGB) het „algemeen vervoerbelang”. Het is duidelijk, dat bij het beleid van deze vergunningverlenende organen de conjuncturele situatie een belangrijke rol speelt; even duidelijk is, dat men een dergelijk gegeven bij voorkeur niet in de Wet of in z.g. richtlijnen kan vastleggen. Evengoed zal natuurlijk bij deze ordenende werkzaamheden de mogelijkheid van conjuncturomslag in het oog dienen te worden gehouden. Maar het gevolgde stelsel moet anderzijds zo objectief zijn, dat het in elke conjunctuur past.

De weg terug?

Naast voldoening over deze ontwikkeling is er echter reden tot grote bezorgdheid over de wending die hieraan nu dreigt gegeven te worden door de wijze waarop thans door de Overheid wordt ingegrepen in deze ontwikkeling. Een interventie, waaraan in de huidige conjuncturele omstandigheden misschien niet direct en voor ieder duidelijk de gevolgen zichtbaar zullen zijn, maar niettemin voor verlader en passagier — de consumenten van het vervoer — enerzijds en voor de vervoerondernemingen anderzijds bij een wending in de conjunctuur en ook bij voortbestaan van de gunstige conjunctuur op langer termijn een ernstige bedreiging kan worden. Dat was de reden, dat bij de laatste begrotingsdebatten in de Tweede Kamer een scherp meningsverschil tussen de minister en de kamerleden Bommer en Posthumus tot uiting kwam. Dat door een teveel aan politiek-antithetische reacties en een te weinig aan de in deze materie toch ook nog wel meespelende zakelijke factoren werd beheerst. Waardoor een objectieve discussie over de zakelijke merites van dit beleid, waarvoor de minister toch ook enige verantwoordelijkheid heeft, niet voldoende uit de doeken kwam. Bommer behandelde bij deze weinig bevredigende gedachtenwisseling het ten aanzien van het personenvervoer gevolgde beleid, ondergetekende deed dit bij het goederenvervoer.

Op zich zelf is het niet verwonderlijk, dat er in de vervoerswereld verzet ontstaan

is tegen deze ontwikkeling. Overal waar de Overheid ter voorkoming van een alle bedrijven ondermijnende overcapaciteit, ter verhindering van deloyale concurrentie tussen bedrijven die openbare diensten verrichten, ter bescherming van de consument of wakend voor het algemeen belang ordenend optreedt, en daarbij bepaalde belangen moeten worden afgewezen, zal bij de dragers van die belangen een gevoel van onbehagen worden verwekt. Al naar de mate dat dit verzet sterker wordt, zal de kans groter worden dat een dergelijke regeling in de politieke sfeer wordt betrokken. Daartegen is op zich zelf natuurlijk geen enkel bezwaar, wanneer daarbij tenminste het belang van alle betrokkenen en het algemeen belang voldoende mede in rekening worden gebracht en de politieke groeperingen de gave des onderscheids opbrengen om de importantie der verschillende belangen tegen elkaar af te wegen. Zodat men zich uiteraard niet voor te eenzijdig gerichte belangen laat spannen, ook al zouden deze in een scherpe verzetsactie tot uiting komen. Zou men daaraan, bijv. aan de belangen van kleine groepen of enkelingen te veel toegeven, dan loopt men de kans het geheel zodanig grote schade te berokkenen dat men er in een later stadium, wanneer de te verwachten repercussies zich aandienen, pas merkt welk onheil men heeft aangericht. Met name de Overheid zal op dit punt uiterst behoedzaam dienen te zijn.

Nu kan men moeilijk aan de indruk ontkomen, dat deze minister een dergelijk onheilbrengend proces onder de druk van de Kamermeerderheid aan de gang heeft gezet. Die Kamermeerderheid moet voor een minister, in het bijzonder wanneer hij zich verwant voelt met de gevoelens van die meerderheid, een belangrijke factor bij zijn beleid zijn, maar dat neemt toch niet weg, dat een minister voor alles verantwoordelijk is voor het geheel van de aan hem toevertrouwde belangen. Op grond van zijn deskundigheid, zijn begrip voor de gegroeide situatie en zijn inzicht in de in het verleden met de onderhavige materie opgedane ervaringen mag men van hem verlangen, dat hij op het moment dat veel groter gevaren dan de aantasting der belangen van een beperkte groep of groepje, die hij wel in bescherming zou willen nemen, zouden moeten ontstaan, dergelijke eenzijdige en het totaal bedreigende maatschappelijke of politieke acties resoluut afwijst. Ook wanneer hij er in de grond van zijn hart wel sympathie voor heeft of heeft getoond. Het ziet ernaar uit, dat de minister in dit geval op grond van zakelijke overwegingen, en het aan hem toevertrouwde algemeen belang, een dergelijke resolute afwijzende houding had moeten opbrengen. Door dat niet te doen heeft hij de indruk gewekt, dat hem het daartoe nodige inzicht en de deskundigheid heeft ontbroken of dat hij de moed daartoe niet heeft kunnen vinden.

Wat is er namelijk gebeurd? De Commissie Vergunningen Personenvervoer (CVP) is in 1939 op de grondslag van de WAP haar ordenende werkzaamheden begonnen. Zij was daarmee dus bezig, toen in Mei 1940 de bezetting kwam. Het te verrichten werk was toen voor een aanzienlijk deel gereed. In overleg met de verantwoordelijke Nederlandse autoriteiten heeft zij haar werkzaamheden voortgezet totdat deze op 1 Maart 1943 door de Duitse machthebbers werden stopgezet en overgedragen aan de Secretaris-Generaal van Waterstaat.

Ondertussen waren op 15 Mei 1942 de tot die datum geldende vergunningen

afgelopen en niet verder verlengd. Daarna werd met tijdelijke vergunningen op de basis van het Vierde Uitvoeringsbesluit verder gewerkt. Het staat wel vast dat de CVP tijdens de bezetting op dezelfde wijze gewerkt heeft als zij gedaan zou hebben zonder bezetting. Ook dan zou er verzet bij een aantal belanghebbenden gekomen zijn, wij herhalen, een onvermijdelijk en bij de instelling van de wet voorzien verzet. Maar dit verzet werd nu gekanaliseerd in een protest tegen het *tijdens de bezettingstijd* in de geest van de Wet gevoerde beleid. Alle na de oorlog opgetreden ministers hebben dit beleid als onvermijdelijk en aanvaardbaar verdedigd en men heeft uit de na-oorlogse parlementaire discussies, vooral in de laatste tijd, de indruk, dat de Volksvertegenwoordiging deze voortzetting eveneens als aannemelijk beschouwt. Men kan natuurlijk filosoferen over de vraag of het tempo van de reeds voor Mei 1940 ingezette ordening na die datum door steeds nijpender brandstof- en materieelgebrek niet sneller is geweest dan dit in vredesverhoudingen het geval geweest zou zijn. Maar dit alles neemt niet weg, dat de feitelijke noodzaak van deze structuurwijziging van het personenvervoer langs de weg in 1939 reeds algemeen aanvaard was. Overigens mag aandacht gewijd worden aan het feit, dat deze samenvoeging van vele lijnbedrijfjes tot een beperkt aantal streekvervoerbedrijven in het algemeen is geschied op de grondslag van een privaatrechtelijke overeenkomst, waarbij in daarvoor in aanmerking komende gevallen een schadeloosstelling werd toegekend. Een privaatrechtelijke overeenkomst, die als zovele in die tijd afgesloten, nu in bepaalde kringen in min of meerdere mate als door de omstandigheden afgedwongen wordt gezien, maar die door de na de oorlog hierover oordelende rechterlijke instantie als geldend moest worden beschouwd. Het is duidelijk, dat men ook vanuit dit algemeen gezichtspunt gezien, een dergelijke ontwikkeling niet meer kan terugdraaien. Om dan van de onoverzienbare en desastreuze gevolgen voor ons vervoerswezen nog maar niet te spreken. Het reeds voor de oorlog aangevangen orderingsbeleid van de CVP viel hier dus samen met een aantal overdrachten van vergunningen in de private sfeer, die door de CVP begeleid werden door het legaliseren van deze wijziging van de vergunningen. Dit neemt niet weg, dat men wel begrip kan hebben voor deze nu naar voren komende reactie van sommige ondernemers, die toen — verschillende van harte — door de drang der omstandigheden hun vergunning overdeden, en nu, achteraf deze daad nog eens beoordelende de dwang der omstandigheden sterk naar voren brengen en zich dus meer of minder „gedupeerd” achten. Slechts een gering aantal, dat evenmin de te verrichten vervoersdiensten meer kon vervullen en geen vergunning meer verleend werd, weigerde overdracht en toegekende schadeloosstelling. Terwille van de betrokken streek moest de CVP dan wel zonder de medewerking van partijen de vergunning aan iemand anders verlenen. Deze groep die medewerking bij de overdracht weigerde en een schadeloosstelling afwees is dan de categorie, waarvoor minister Algera een wijziging in het vergunningsbeleid heeft gebracht. Het is duidelijk, dat al deze gevoelens van onbehagen evengoed ontstaan zouden zijn bij een uitvoering van de Wet in normale omstandigheden. Nu zijn deze gevoelens toegespitst geworden op het feit, dat dit onvermijdelijke en op de Wet steunende beleid tijdens de bezettingstijd tot uitvoering is gebracht.

Toen de CVP op 5 Mei 1946 haar arbeid overeenkomstig de wens van de minister, nog steeds onder de vigeur van het Vierde Uitvoeringsbesluit met behulp van tijdelijke vergunningen, weder opnam, was het resultaat een structuur van het personenvervoer, die bijna volledig beantwoordde aan de bedoeling die bij de op de wet gebaseerde instelling van een centraal vergunningverlenend orgaan had voorgezeten: een overzichtelijk stelsel van streekvervoerbedrijven, benevens een aantal lijndienstondernemingen. Enkele hiervan hadden vermoedelijk beter opgenomen kunnen worden in de streekvervoeronderneming, in het gebied waarvan zij opereerden, anderen vormden in meer of mindere mate een doublure met zo'n streekvervoeronderneming op het betrokken traject, maar er waren ook een aantal bij, tegen het voortbestaan waarvan als traject-onderneming in de gegeven situatie geen overwegend bezwaar is gebleken te bestaan. Hoe de situatie veranderd was, blijkt uit het feit, dat in 1937 408 ondernemingen in deze sector van het geregelde personenvervoer langs de weg werkten; einde 1946 waren er nog 100 actieve ondernemers. (Vgl. Van Marle: Het binnenlands vervoer na de bevrijding, bld. 56).

Toen kwam echter het verzet pas goed tot uiting. Vooral uit zorg voor een verantwoord bestaan van een levenskrachtige middenstand was er aanvankelijk bezwaar. Verschillende goede streekvervoerbedrijven hebben zich echter met steun van de CVP uit de samenwerking van trajectondernemingen ontwikkeld, wat voor de betrokken vroeger gescheiden werkende ondernemers in de regel een belangrijke verbetering van hun economische positie betekende. Daarvoor is echter een onmisbare voorwaarde geweest de aanwezigheid van een duidelijke centrale leiding en de binding aan één voor allen geldende centrale vergunning. Vermoedelijk hebben velen, die steun aan het groeiende verzet gaven, dit niet voorzien. Eerst kwam de motie-Serrarens (Sept. 1946), die er bij de toenmalige minister Vos op aandrang om bij de verlening van de tijdelijke vergunningen (op de grondslag van het Vierde Uitvoeringsbesluit), alles te laten zoals het op dat ogenblik was, totdat de WAP weer in werking zou zijn getreden. Daarna, bij het wetsvoorstel, dat de wederinwerkingtreding van de WAP (en de gelijktijdige intrekking van het Vierde Uitvoeringsbesluit) regelde, kwamen er nieuwe pogingen naar voren om het sanerend karakter van de Wet te verzwakken en zo mogelijk tot stilstand te brengen. Via een parlementair toezicht op het beleid van de CVP. Op zich zelf is daartegen vanzelfsprekend geen bezwaar, maar het onvermijdelijke gevolg is natuurlijk wel, dat men het niet gewilde ambtelijke karakter van dit orgaan toch versterkt en bovendien de stabiliteit van het beleid in gevaar brengt door voortdurende wijzigingen erin als gevolg van andere gevoelens van een nieuw optredende minister of veelvuldige parlementaire interventies, die tot wijzigingen in het beleid leiden. Minister Spitzten aanvaardde ministeriële richtlijnen voor de CVP, toen de Kamer de wens daartoe met enige aandrang uitsprak. Tegen zijn zin moest hij ook aanvaarden dat deze richtlijnen via een Algemene Maatregel van Bestuur gepubliceerd zouden worden. Een nieuw element was ook een amendement-Maenen (k.v.p.) dat de noodzaak van „vrijwillige samenwerking” van ondernemers in de Wet vastlegde voor die gevallen, waar de CVP in het belang van een duurzame en redelijke voorziening in de vervoersbehoefte enigerlei samenwerking van voorheen gescheiden

opererende ondernemingen in de betrokken streek noodzakelijk achtte. Dus niet opname in een streekvervoeronderneming, maar vrijwillige samenwerking in een streekvervoergebied, wat, zoals gezegd, door de CVP reeds in verschillende gevallen met succes bevorderd was. Gelukkig stelde de voorsteller van dit amendement daarbij uitdrukkelijk, dat die samenwerking dan wat de privaatrechtelijke kant ervan betreft op de grondslag van gescheiden ondernemingen zou moeten kunnen geschieden, maar dat aan de samenwerkenden één centrale overkoepelende vergunning zou moeten worden verleend. Begrijpelijk, want de vervoersvoorziening kan dan pas een voor de streek zo noodzakelijk homogeen karakter krijgen, de bevredigende voorziening van de door geen der ondernemers begeerde verliesgevendende lijnen en de verantwoordelijkheden van de leiding tegenover vergunningverlenend gezag en de toezichthoudende rijksverkeersinspecties wordt juist door de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor het gehele gebied op grond van deze gezamenlijke vergunning pas goed bereikt. De CVP heeft daarna op deze basis nog enkele andere samenwerkingen in enkele streekvervoergebieden tot stand gebracht. Men heeft de indruk, dat zij voor alle partijen een voordeel betekenden en voor de betrokken streek heilzaam werken.

Tenslotte werd bij deze wijziging der WAP naast de bestaande „trajectvergunning” ook nog de „gebiedsvergunning” in de Wet opgenomen, wat in feite een gelukkige sanctionnering was van het door de CVP gevoerde concentrerende beleid.

Na dit weder in werking stellen van de gewijzigde wet zette de CVP haar werkzaamheden voort met het verlenen van op de wet gebaseerde vergunningen, die met ingang van 1 Januari 1958 weer voor een volgende periode door nieuwe vergunningen vervangen zouden moeten worden. Men naderde daarbij het einde van de behandeling der ingediende aanvragen voor de lopende vergunningverlening. Een beperkt aantal gevallen die vermoedelijk niet tot de gemakkelijkste behoorden en waarvan waarschijnlijk wel geconcludeerd mag worden, dat de betrokken ondernemers hun aandeel geleverd zullen hebben bij de ook tot het parlement gedrongen actie, resteerden nog.

Deze actie vond een volgend resultaat in de bij de begrotingsdebatten van najaar 1951 aan minister Wemmers gerichte motie-Van den Heuvel (eveneens KVP). Het essentiële punt van deze motie was de wens, dat bij de vrijwillige samenwerking de vergunning apart aan de deelnemers verleend dienden te worden. In tegenstelling dus met de toelichting van zijn fractiegenoot Maenen bij het door deze ingediende en in de Wet opgenomen amendement. Reeds hier was in feite de vraag van strijdigheid met de Wet aan de orde. Want de toelichting van een in de Wet opgenomen amendement, zowel van de kant van de voorsteller, als door de regering bij de bespreking ervan in die zin opgevat, bepaalt toch de geest van de Wet. Geen nood, de Kamermeerderheid aanvaardde deze motie-Van den Heuvel. Daarop deed minister Wemmers pogingen om deze motie uit te voeren. Men moet dit wel opmaken uit het nu bekend geworden feit, dat hij erover advies vroeg aan het georganiseerde bedrijfsleven, aan de bij de WAP ingestelde adviescommissie en aan de CVP. Minister Algera heeft bij de behandeling van de begroting voor 1955 verklaard, dat deze adviezen afwijzend waren geweest. Bommer zal wel dicht bij

de waarheid zijn geweest, toen hij het vermoeden uitsprak, dat minister Wemmers de motie niet uitvoerde omdat hij deze strijdig achtte met de Wet.

Dan komt minister Algera, zelf als Kamerlid een actief medestander van deze actie, die de indruk wekt gericht te zijn op verzwakking van de bedoelingen van deze Wet, zoals deze in 1939 duidelijk tot uiting zijn gekomen. Deze minister had blijkbaar geen last van de bezwaarde gevoelens van zijn voorganger ten aanzien van de legislatieve verwerkelijking van de motie, die hij zelf mede ondertekend had. Integendeel, hij wijzigde de richtlijnen niet alleen in de zin van de motie-Van den Heuvel, maar hij voegde er nog een andere wijziging aan toe, namelijk een voorkeursrecht bij de vergunningverlening voor die in de bezettingstijd afgewezen aanvragers, die bij de verlening van hun vergunning aan een ander de toegekende schadeloosstelling niet hadden aanvaard. En daarmee begaf hij zich op een nog gevaarlijker pad. Niet alleen ontstond hiermede de mogelijkheid, dat de reeds definitief afgewezen aanvragers, die eveneens deze overdrachtssom hadden geweigerd, zich op onrechtvaardige wijze behandeld zouden gevoelen. Waren hun aanvragen immers toevalligerwijze ook wat later behandeld geworden, dan hadden zij ook de mogelijkheid gehad om via deze voorkeursregeling aan de afwijzing te ontkomen, die zij nu definitief hebben moeten aanvaarden op de grondslag van de nog niet gewijzigde richtlijnen. Dat waren er 12 in totaal. Daarvan ging het nog slechts om 6 gevallen, die dit recht wel kregen omdat zij zo gelukkig waren geweest aan het einde van de vergunningverlening aan de beurt te komen. De voorwaarde van niet aanvaarden van een schadeloosstelling lijkt willekeurig. Zo deelde het liberale Kamerlid Zegering Hadders mede, dat één van deze zes ondernemers weliswaar geen schadeloosstelling aanvaardde, maar „te zelfder tijd handen vol gelds aan de bezetters verdiende door voor hen werken uit te voeren op een vliegveld (Hand. 1 Dec. '54 Deel III, bldz. 3210). Een andere tot deze zes behorende ondernemers heeft naar mr. Van Vugt in de Handels en Transport Courant van 6 Januari 1955 mededeelt, nu zijn geprivilegeerd vergunningsrecht reeds aan het belendende streekvervoerbedrijf „voor een enorme som” overgedaan. Minister Algera weigerde de hoogte van dit bedrag in de Kamer mede te delen. Het zou belangwekkend zijn te weten of er misschien al anderen zijn, die dit voorbeeld gevolgd hebben of zullen volgen. Daardoor zou een aspect van deze voorkeursregeling duidelijk worden, dat te voorzien was. Door de minister werd dit kennelijk niet voorzien, want deze verklaarde in de Memorie van Antwoord van de begroting voor 1955 nog zeer stellig op een desbetreffende vraag, dat een andere schadeloosstelling dan dit voorkeursrecht bij de vergunningsregeling niet in aanmerking kon komen, omdat niet te verwachten was, dat de ondernemers die in de bezettingstijd geen schadeloosstelling wensten te aanvaarden, dit nu wel zouden doen. Als het voorbeeld van de boven genoemde ondernemer door anderen wordt gevolgd, dan zou het resultaat nog wel eens kunnen zijn, dat geen der bevoorrechten of misschien één of twee de aanleiding voor de minister geweest zijn om een veel grotere groep het gevoel te geven onrechtvaardig behandeld te zijn. Waarbij met name ook gedacht mag worden aan al die reeds afgewezen aanvragers die wel een schadeloos-

stelling aanvaardden, maar zich in verband met de dwingende omstandigheden der bezettingstijd eveneens „gedupeerd” achten.

De strijdigheid van deze nieuwe richtlijn met de Wet, die als enig criterium stelt „een redelijke en duurzame voorziening in de vervoersbehoefte”, is zeer aannemelijk gemaakt door het betoog van Bommer tijdens de begrotingsbehandeling. Op zijn zachtst gezegd ging de minister noch de Kamer diep op dit centrale vraagstuk in. De strijdigheid werd ontkend zonder noemenswaardige argumentatie.

De situatie nu.

De minister heeft dus op 11 Maart 1954 de richtlijnen gewijzigd. Ten gunste van een beperkte groep van ondernemers, die het geluk hadden bij de sinds 1950 (wederinstelling van WAP) aangevangen verlening van vergunningen, het laatst behandeld te worden. Van de 219 aangevraagde vergunningen is reeds over de aanvragen van 190 ondernemers definitief beschikt. Bereids zijn 51 gebiedsvergunningen en 58 trajectvergunningen verleend. Door de CVP moeten nog 39 aanvragen behandeld worden. (Stand van zaken in November 1954 opgegeven in de Memorie van Antwoord van de begroting). Hieronder zijn dus de z.g. gedupeerden en diegenen, die nu via de vrijwillige samenwerking onder aparte vergunning een belangrijke preferentie hopen te verkrijgen vergeleken met al diegenen, waarover reeds definitief is beschikt. Is het overdreven, indien men, deze geschiedenis overziende, van een stukje gelegenheidswetgeving spreekt?

Gelukkig is er nog op het laatste ogenblik bij de mondelinge behandeling van de begroting een beperking door de minister aangebracht, waardoor tenminste het ernstigste kan worden voorkomen. Wat zou er immers gebeuren, wanneer deze nieuwe richtlijnen blijvend zouden zijn? — Overigens de normale figuur van een uitvoeringsbeschikking op een wet. — In 1958 treden de periodieke nieuwe vergunningen in werking. Iedereen kan nu een nieuwe vergunning aanvragen voor een willekeurig traject of gebied. Ook de eerder afgewezen aanvragers. Wat moet de CVP dan doen met de bij de lopende vergunning reeds definitief afgewezen z.g. gedupeerden, die geen schadeloosstelling aanvaardden, maar niet tot de kleine groep van door de minister bevoorrechten behoren? En wat zal de positie zijn van hen, die zich wel gedupeerd achten, al hebben zij een overdrachtssom aanvaard? En in welke positie zijn al diegenen, wier aanvragen voor de wijziging der richtlijnen werden afgewezen, maar die menen, dat ook zij onder de nieuwe vorm van vrijwillige samenwerking met behoud van de eigen vergunning mogelijk nog wel een kans op de toewijzing zouden hebben, die zij tot nu toe niet hadden?

Maar als men de weg op zou willen gaan van tegemoetkoming aan al deze belangen bij de volgende vergunningverlening, wat wordt dan het lot en de bestaansmogelijkheid van de merendeels goed geëxploiteerde streekvervoerondernemingen en de vervoersvoorziening van de gebieden, die zij naar algemene tevredenheid op stabiele wijze verzorgen? Wanneer met name hun „vette” trajecten — waarvoor natuurlijk alleen nieuwe aanvragen zouden worden ingediend — door de vroegere vervoerders zouden worden aangevraagd en aan dezen zouden worden toegewezen? Waardoor zij vooral met de verliesgevende trajecten zouden

blijven zitten, en men dus, indien men voor deze consequentie zou komen te staan, het gehele vervoersgebied beter zou kunnen toewijzen aan de vroegere ondernemer van de enkele in dat gebied liggende trajecten, inplaats deze toe te wijzen aan de streekvervoersonderneming, die al meer dan tien jaar het gehele gebied verzorgt. En wat dan met het omvangrijke personeel van deze streekvervoer-ondernemingen, dat in het algemeen een aanmerkelijk beter sociale positie heeft dan dat bij vele voormalige of nog bestaande trajectondernemingen?

Men kan moeilijk ontkomen aan de indruk, dat deze bewindsman gebiologeerd is geweest door de koppig volgehouden wens om, wat ook de gevolgen zouden zijn, deze wijzigingen tot elke prijs aan te brengen. De motie-Van den Heuvel, hozeer op zich zelf al in strijd met de geest van de Wet, schijnt één van de redenen voor deze onbegrijpelijke houding te zijn, maar die geldt alleen een deel der wijziging. Ten aanzien van de motieven voor de wijziging betreffende het voorkeursrecht aan de z.g. gedupeerden, tasten wij in het duister. De beschouwingen van de minister, waar deze spreekt van de noodzaak om naast rechtszekerheid ook rechtvaardigheid te willen betrachten, doen niet overtuigend aan.

Maar toch is er op het nippertje nog een poging gedaan door de minister, die deze al te desastreuze gevolgen ten dele misschien nog zal kunnen opvangen. Men zou bijna de indruk krijgen, dat deze bewindsman de consequenties van zijn lang voorbereide daad pas is gaan doordenken bij de begrotingsbehandeling, toen hij behalve veel lof voor dit beleid van de zijde der voorstanders van de motie-Van den Heuvel scherpe en fundamentele critiek van Bommer moest aanhoren en verwerken. Men kan niet aannemen, dat de deskundige adviseurs op het departement deze consequenties en gevaren niet doorzien hebben; deze problematiek moet dus wel aan de minister voorgelegd zijn. Daarom mogen wij ook niet verder gaan dan het vermelden van de indruk, die dit optreden op ons maakte. Namelijk dat de minister te elfder ure enig gevaar is gaan zien. Het gevaar van doorwerking van de richtlijnwijziging bij de in 1958 aanvangende nieuwe vergunningen. Om dit te voorkomen heeft de bewindsman verklaard, dat de geldigheidsduur van deze wijziging ten gunste van de zgn. gedupeerden beperkt zal blijven tot de periode van 11 Maart 1954 tot 1 Januari 1958. Eigenlijk zou dit met het oog op de voorgeschiedenis even goed moeten gelden voor de wijziging die de vrijwillige samenwerking met aparte vergunning invoert. Want daar ligt in principe hetzelfde gevaar, maar het is niet duidelijk of de bewindsman die stap ook wenst te doen. Men krijgt dus in ieder geval met betrekking tot de z.g. gedupeerden — slechts voorzover behorend tot de categorie, die geen schadeloosstelling aanvaardde — de figuur van een stukje wetgeving, dat er eerst niet was, toen voor een paar jaar wel, en toen weer niet. En dat alles tegen de achtergrond van een rechtsbedeling, die dit voorkeursrecht slechts verleent aan de enkele ondernemers, over wier aanvraag nog niet definitief is beschikt, terwijl de grote groep waarover wel reeds is beschikt, hierbuiten vallen. Men zal moeten toegeven, dat dit een zeer merkwaardig beleid is. En dat terwijl de publieke adviezen van de Raad van State ten aanzien van de beroepsgevallen aantonen, dat tot 11 Maart 1954 de Raad van State een beleid heeft gevoerd, dat in grote lijn overeenkwam met het door de CVP gevoerde beleid.

Dat geldt bijv. ook voor de afwijzing onder het bewind van deze minister van het beroep van twee „gedupeerden”, die geen schadeloosstelling aanvaardden.

En dan is bij al deze bedenkingen nog niet eens de vraag aan de orde geweest, in hoeverre deze voorkeursregeling die nu tijdelijk in de richtlijnen gebracht is, in strijd is met de Wet. Wij duiden een dergelijke strijdigheid met de geest van de Wet reeds aan. Minstens zo ernstig is de vraag of de wijziging met betrekking tot de z.g. gedupeerden niet regelrecht in strijd is met de letter van de Wet. Het is o.a. op dit punt, dat de aandacht gevestigd werd door een scherp, maar sterk adres van de Ned. Vereniging van Transportondernemingen. Een zakelijk en waardig adres van dezelfde strekking kwam van de zijde van de Ned. Vereniging van Vervoerspersoneel en de Centrale Bond van Werknemers in het Transportbedrijf terwijl ook de r.k. bond van vervoerspersoneel St. Raphaël tegen deze wijzigingen protesteerde.

Met name werd aandacht gevraagd voor het feit, dat de minister een beroep op de primaire gelding van de „redelijke en duurzame voorziening in de vervoersbehoefte” — de grondslag van de Wet — uit de richtlijn had verwijderd, toen hij zijn voorkeursrecht voor de gedupeerden erin bracht. Heel overtuigend was het verweer van de bewindsman tegen deze ernstige beschuldiging, dat deze richtlijn in strijd zou zijn met de Wet, niet. Van de zijde zijner medestanders in de Kamer probeerde men een zodanige negatieve interpretatie van de grondslag van de Wet te geven — n.l. dat deze grondslag alleen geldt voor de afwijzing van een aanvraag en niet voor de onvermijdelijk daarmee samenhangende verlening aan een andere aanvrager — maar ook hier verzwakte de minister te elfder uren wel iets van het oorspronkelijk gesignaleerde gevaar. Hij verklaarde namelijk, dat ook bij de behandeling der aanvragen van het nu bevoorrechte groepje, de CVP voor alles diende uit te gaan van de grondslag van de Wet. Waardoor het voorkeursrecht dus eigenlijk niet meer een voorkeursrecht tout court zou zijn.

Gaat men te ver, als men deze gehele geschiedenis overziende concludeert, dat een bepaald bestaand maatschappelijk verzet en een begrijpelijk onbehagen, dat in bepaalde kringen van onvermijdelijk teleurgestelden leeft, op te vergaande wijze een voor dit verzet vatbare Kamermeerderheid en een minister, die daartoe als Kamerlid behoorde, heeft beïnvloed? Gaat men te ver, als men de indruk heeft, dat deze minister de problematiek, die hij met zijn daden opriep, van tevoren onvoldoende doordacht heeft en daardoor op het laatste nippertje, enkele uitspraken — die overigens nog maar voor hem als minister gelden — heeft gedaan, waardoor misschien enige gevaarlijke consequenties worden voorkomen. Maar waardoor de rechtszekerheid en de rechtvaardigheid via dit stukje gelegenheidswetgeving op vermoedelijk ongewilde wijze in nog ernstiger mate aangetast werden.

SENSATIE IN DE PERS*

Er is in 1947 in Duitsland een boek verschenen van de Münsterse hoogleraar prof. Walter Hagemann¹⁾ onder de titel „Grundzüge der Publizistik”. Aan het eind van deel A van hoofdstuk I staat wat omstandig: „Uebergehen wir, als für unsere Zwecke unerheblich, die Aussagen welche die anderen Sinnesorganen, Geschmack, Geruch, Gefühl, zu vermitteln imstande sind, so können wir feststellen, dasz sich die zwischenmenschliche Aussage vor allem zweier Sinnesorgane bedient: des Auges und des Ohres. Sie sind die Tore, durch welche die Bewusstseinsinhalte von Mensch zu Mensch einströmen.” Dat de journalist het vooral van de ogen van zijn lezers moet hebben, is duidelijk ook zonder deze imposante constatering. Maar moet hij die lezer nu ook naar de ogen zien? Dat is één van de kernen van de kwestie, die ons bezighoudt.

Neen, zegt prof. Hagemann. Neen, zeggen velen met hem. „Die Frage” — of een publicatie al dan niet gerechtvaardigd is — „die Frage wird für ihn (de journalist) lauten: Nützt die Aussage der von mir vertretenen Sache oder schadet sie ihr. Danach wird er seine Entscheidung treffen . . ., es sei dann, er wäre ein publizistischer Geschäftemacher, dem es nur um der Sensation zu tun ist (blz. 57).

Dit is het slot van de beschouwing over het verantwoordelijkheidsbesef van de journalist. En zo gaat het telkens: als het woord sensatie is gevallen, houdt alles op. Met sensatie heeft de ernstige, zich van zijn verantwoordelijkheid bewuste journalist niet van doen. Sensatie is een woord met een slechte klank. Om nog eenmaal prof. Hagemann te citeren: „Die groszstädtische Straszenverkauf der Tagespresse rechnet vor allem mit diesem Typ des flüchtigen Zufallslesers, dem die kleine Notiz, das Kuriosum, die Sensation wichtiger ist als alle ernste Publistik” (blz. 81).

Het enige dat wij in dit oordeel over de grote-stadslezer, die op straat zijn krantje koopt, van de sensatie horen, is, dat zij het tegenovergestelde schijnt te zijn van „ernste Publizistik”, waarbij het enigszins onzeker is of het volle gewicht van de morele waarden geconcentreerd is in het *ernstige* of in de *Publizistik*.

*) Inleiding voor de redacteuren van Het Vrije Volk op de redactiebijeenkomst, die 29 Maart 1954 te Avegoor is gehouden.

¹⁾ Regensburg - Münster 1947.

Ons Nederlandse rapport Justitie-Politie-Pers²⁾ stelt het rustige, ingetogen en vooral ook nauwkeurige rechtbankverslag tegenover het sensationele, dat wil zeggen anecdotische, onnauwkeurige, buitenissige bijkomstigheden centraal stellende bericht – en zegt daarbij onmiskenbaar wat méér van de minderwaardigheid van de sensatie. Ons eigen Vrije Volk verklaart in zijn inleiding bij de eerste beschouwing over parapsychologie: De artikelenreeks, die thans van stapel loopt, is bedoeld om de belangstellende en critische buitenstaander te helpen bij de beantwoording van de vraag: „Wat moet ik er van geloven?” – en stellig niet om op een goedkope manier sensatie te verwekken met een onderwerp, dat het altijd wel „doet”.³⁾

Uit deze verklaring proeft men de afkeer van de redactie van Het Vrije Volk om sensatie te verwekken, althans om dat op een weinig kosten met zich meebrengende wijze te doen. Sensatie op een goedkope manier . . . brrr! Hoe minderwaardig goedkope sensatie is blijkt pas goed als men zich de abonné voor ogen brengt, die . . . belust is op goedkope sensatie. Belust op sensatie. Daar hebben wij ons begrip sensatie te pakken – althans wat de toon betreft van de muziek, die met de sensatie wordt gemaakt.

Maar is daarmee het begrip sensatie omschreven? Geenszins. Belust zijn op sensatie is niet zo'n fraaie eigenschap. Maar is belust zijn op liefde zoveel beter? En toch is het voor het morele prestige van het begrip liefde van geen betekenis, dat er lieden bestaan, die op liefde belust zijn. Hun laakbaarheid zit in hun belust zijn. En deze „lustigheid” sleept de liefde waarop zij is gericht, mee in de zondaarsbank.

Goed, maar er is dan toch ook liefde en liefde. Doch evenzo is er sensatie en sensatie. Bijvoorbeeld: Toen ik boven op de Eiffeltoren hoog over heel Parijs heen keek was dat de sensatie van mijn leven. Of: Je kunt je voorstellen hoe 'n sensatie de dag van de wapenstilstand na vijf jaar angst en terreur voor ons was. Dan heeft men de sensatie gekregen zonder er op belust te zijn geweest. Men heeft naar de bevrijding hartstochtelijk verlangd, niet naar de sensatie van de bevrijding. En dat rechtvaardigt volkomen, dat men de bevrijding als een sensatie heeft ondergaan.

Er is dus inderdaad sensatie en sensatie. En met al die sensaties heeft de pers te maken.

Er is sensatie en sensatie

Hier heb ik nu het punt bereikt, waarop die schrijvers zijn gekomen, die méér hebben gedaan dan, na een hooggestemd betoog over de journalistieke plicht in de ernstige journalistiek, te verklaren: de rest is sensatie. Deze schrijvers, die tot de conclusie komen: er is sensatie en sensatie, zeggen dan verder, zoals in het reeds wat oudere, maar destijds bekende boekje van de voorzitter van de Nederlandse Journalistenkring D. Hans: Sensatie kan liggen in het behandelen van een onderwerp, in de wijze van behandelen of in de inhoud van het behandelde

²⁾ Rapport van de commissie, ingesteld bij het besluit van de Minister van Justitie d.d. 22 Maart 1950, 2e Afd. A No. 2328. Blz. 28 en 29.

³⁾ Amsterdamse editie van 19 Maart 1954.

— en zelfs in de plaats die het bericht in de krant krijgt. Voor een tikje sensatie in de krant moet men niet al te bang zijn. „Maar men moet de juiste grens weten te trekken”⁴). Hans citeert dan een verklaring van de Kring, die in de aanvang van de dertiger jaren waarschuwt tegen het optreden van een nieuw element in de Nederlandse pers: „Het element der sensatie”. Deze publicatie klaagt over de richting, waarin het met de berichtgeving over delict en berechting gaat (grote verslagen, grote koppen, foto's) en dringt aan op soberheid. Alsof de juiste grens zou zijn bereikt bij afwijzing van criminele uitbundigheid over het criminele.

De lector N. Devolder van de katholieke universiteit te Leuven laat in zijn „Ethiek van de Pers” van 1952 meer zien van wat er aan die „juiste grens” aan grens-conflicten vastzit.⁵) Het hoofdstuk, dat hij aan sensatie-pers en sensatietechniek wijdt, wordt voorafgegaan door uitvoerige beschouwingen. Hierin wordt enerzijds de moderne dagbladpers geschilderd als een bedrijf, dat niet zonder een aanzienlijke oplage kan werken. Anderzijds wordt aan de functie van het dagblad als nieuws- en advertentiemedium van grote betekenis voor het bestaan van een publieke opinie in het moderne staatsbestel, aandacht geschonken. De moderne mens kan niet buiten een krant, de moderne krant kan niet buiten vele lezers (blz. 32, 33, 98, 99).

De vraag is nu wat vele lezers wensen. De Washington Times gaf in 1927 aan haar verslaggevers drie wenken. De nadruk bij alles wat zij schreven moest vallen op: 1e. zelfbehoud (zelfmoord, vechtpartijen, manslag, ongevallen, hygiëne, alcohol, voedsel); 2e. liefde en voortplanting (echtscheidingen, driehoeksverhoudingen, drama's van jalousie, sexuele abnormaliteiten); 3e. hoogmoed en eergevoel (vleierij van de lezers, de indruk wekken dat zij van alle problemen op de hoogte zijn, enz.)⁶). In 1928 groepeerde de Noordamerikaan Corbin onderwerpen waarover nieuws, *altijd nieuws* is als volgt.⁷) Eerste levensbenodigdheden, weer, vechtpartijen, brand en religie, mysterie, hemellichamen en heelal, hollen en schatten, kinderen en dieren, vooraanstaande persoonlijkheden.

Dat neemt niet weg, dat de beraadslagingen op een of andere conferentie ook nieuws kunnen opleveren. Maar *dit* nieuws van Corbin is altijd prijs. Het heeft de belangstelling van de lezer, zoals blijkt uit een in 1934 gehouden enquête onder de lezers van enige grote Engelse kranten. Bovenaan stonden: ongelukken, plaatselijk nieuws, Koninklijk Huis, misdaad en echtscheiding, het weer en ongelukken door het weer.⁸) Hoe dichter bij huis de feiten zijn geschied, hoe meer belangstelling zij trekken.

Dit laatste is een ervaring, die mede tot het systeem van vele plaatselijke edities bij Het Vrije Volk heeft geleid. Het is echter een ervaring, die elders niet minder

⁴) Journalistiek - Leiden. Blz. 103, 104.

⁵) P. Dr. N. Devolder o.f.m., „De ethiek in de pers”, Instituut voor journalistiek, Leuven 1952.

⁶) Devolder, blz. 264.

⁷) Charles R. Corbin: Why news is news, New York 1928.

⁸) Report on the British Press, April 1938, published by Political and Economic Planning, blz. 250.

wordt gevoeld, In Frankrijk heeft de Parijse nationale pers na de oorlog aanzienlijk aan omvang ingeboet tegenover de provinciale pers.⁹⁾

Wat zit hier achter? Nieuwsgierigheid. Zeker, maar dat verklaart de voorkeur niet voor juist *dit* nieuws. Laten wij het plaatselijke nieuws er even buiten, dan is die belangstelling stellig voor een deel terug te voeren op de behoefte aan identificatie, aan mogelijkheden om eigen emoties en dagdromen af te reageren, aan projectie van eigen verborgen wensen in veel van dit nieuws. De psychologie zal misschien ook antwoord kunnen geven waarom, zoals bij een in 1949 verschenen onderzoek in Engeland is gebleken, kinderen het meest belang stellen in het criminele nieuws. De twaalfjarigen zijn het meest geïnteresseerd in misdaadberichten, bij de zestienjarigen is die belangstelling weer wat gezakt.¹⁰⁾

Bovendien speelt in de zucht naar het vernemen van direct personen rakende berichten waarschijnlijk dezelfde tendentie van navolgen of juist behagen scheppen in het anders zijn een rol, die bij het kiezen van kleding, de verzorging van het uiterlijk en het overnemen van omgangsvormen van grote betekenis is.¹¹⁾

Kan deze nieuwsgierigheid uit psychologische en sociaal-psychologische kennis tot op zekere hoogte worden verklaard, zij verschilt van de „ouderwetse” nieuwsgierigheid daarin, dat de nieuwsgierige geen reden buiten die van „ik wil het weten” kan geven ter rechtvaardiging van zijn nieuwsgierigheid. Hij heeft *geen* aanwijsbaar belang meer bij het nieuws, buiten zijn belang van een psychische bevrediging.

Het is eigenlijk verkeerd van ouderwetse en moderne nieuwsgierigheid te spreken. Beter is: te spreken van de nieuwsgierigheid, die in de 19e eeuw niet werd bevredigd in de pers en die thans door een deel van de pers in meerdere of mindere mate wordt bevredigd. Een deel van de pers is immers getreden in de bevrediging van de behoefte aan persoonlijk nieuws over de naaste — niet ten einde die beter te kunnen liefhebben...

De in de 19e eeuw gevormde pers is niet uit innerlijke aandrang overstag gegaan. In de laatste jaren van de 19e eeuw zijn vooral in Engeland en Amerika naast de bestaande kranten nieuwe dagbladen ontstaan, die zich op het bevredigen van deze nieuwshonger hebben geworpen. Deze nieuwsbladen bereikten nieuwe groepen lezers. In Amerika de immigranten, in Engeland de arbeidersmassa. En zij onttrokken bovendien lezers aan de bestaande kranten. Zij werden opgericht door zakenlieden, die dikwijls voordien met de pers niets te maken hebben gehad.

Voor deze bladen lagen er op het vlak van het behoren hoegenaamd geen

⁹⁾ Jacques Léauté: l'Opinion d'après le tirage des journaux. La Nef, Nr. 67/68, 1950, blz. 72-82, blz. 80 e.v.

¹⁰⁾ The Press and its readers, a mass observation survey for the advertising service guild. London 1949, blz. 43-44.

¹¹⁾ Vgl. George Hubert Mead: Thought, communication and the significant symbol, in Bernard Berelson and Morris Janowitz: Reader in Public opinion and communication. Glencoe, Illinois, blz. 154-159.

Vgl. eveneens Helen MacGill Hughes: Human interest stories and democracy, Id. blz. 317-326.

moelijkheden. Daar wist de leiding immers even weinig vanaf als de lezers. Het enige doel was, zoals bij de Hearst-pers in Amerika, aanvankelijk geld verdienen en later vooral macht uitoefenen. Bij de eigenaren van de Engelse Daily Mirror schijnt het geld-verdienen meestal de overhand te hebben behouden. Twee zeer openhartige boeken, het ene van John Tebbel: „The life and good times of William Randolph Hearst” en het andere van Hugh Cudlipp: „Publish and be damned!, the astonishing story of the Daily Mirror”, beide in 1953 verschenen, laten daarover weinig twijfel bestaan. De slagzin van Hearst was in zijn opkomst: „There is no substitute for circulation”¹²⁾. De oplage is het enige criterium, waaraan Cudlipp het succes van de Mirror meet.

Dat in de twintiger jaren de Mirror niet tijdig de opkomst van de Gewone Man en van Labour heeft gezien, maar te lang voor de middengroepen, en de mensen van middelbare leeftijd bleef schrijven, wordt door hem als een ernstige fout beschouwd. Want het bedreigde de toekomst van de Mirror (blz. 44). Alleen terwille van de oplage gaat de Mirror in 1935 over tot de enorme koppen en tot het publiceren van almaar meer nieuws met „human interest”. „And that meant sex and crime,” zegt Cudlipp voor de slechte verstaander (blz. 64, vgl. ook 82). Het werkte, dus was het goed.

De weekbladen in Amerika en Engeland gingen wellicht nog verder dan de dagbladpers. Voorzover het massa-magazine zich tot de middengroepen in Amerika richt is het volgens Wolseley¹³⁾ meestal gericht op het sentiment. Hij onderscheidt zelfs confession magazines (True Story, Secrets, Modern Romances), fan magazines, cheesecake of girly magazines, comics en pulps (daydreams for the masses). Het spreekt vanzelf, dat deze soorten in elkaar overvloeien. Voor Engeland zouden volgens het Political and Economic Planning-rapport van 1938 ook die bladen, die het meest werk van „crime and sex” maken voor de lezers, die voordien een weekblad lazen, een vooruitgang betekenen (blz. 258).

Nieuwsgierigheid bevredigen?

Het probleem waar het eigenlijk om gaat is, of en in hoeverre deze vroeger door de pers niet bevredigde nieuwsgierigheid bevredigd mag worden. Het is een probleem, omdat blijkt, dat met het wel bevredigen van deze nieuwsgierigheid geld te verdienen is. Een krant die het doet is een concurrent van andere kranten. En aangezien het voortbestaan van een krant eerste vereiste is om welke beginselen dan ook in praktijk te kunnen brengen, heeft alleen al door de concurrentiestrijd elke dagbladexploitant en elke journalist met dit probleem te maken.

De Royal Commission on the Press, die in Engeland van 1947 tot 1949 een onderzoek heeft ingesteld naar de situatie van de Engelse pers, heeft daarvoor heel nuchter oog gehad. De hoogste eis, die men aan de pers kan stellen, is dat zij alle informatie en nieuws verspreidt, die noodzakelijk is voor het functioneren van de democratie. De eigenaars van de bladen, die door de Commissie werden gehoord, gaven de taak van de pers wat ruimer maar tegelijk wat bescheidener

¹²⁾ Vgl. Tebbel blz. 79 e.v. Later politieke invloed het belangrijkste, bijv. blz. 133.

¹³⁾ Roland E. Wolseley: The magazine world. New York 1951. Blz. 35 e.v.

aan: to report news and comment on it. Ten slotte merkt de Commissie op: Men kan de pers ook zien als een gewone industrie, die nieuws verkoopt. Welnu, de Commissie komt tot de conclusie, dat de maatstaf waarnaar de pers moet worden beoordeeld een mengsel van de eerste en de laatste is. De pers heeft in de democratie een enorme taak. En: de pers is een groot bedrijf, dat dát nieuws heeft te verkopen dat het meest gewenst wordt door de klanten om te kunnen blijven bestaan.¹⁴⁾

Het standpunt van de Commissie is het enig juiste. Het geeft de spanning aan, waarin de journalistiek verkeert. Wie deze spanning niet erkent en tot uitgangspunt neemt, kan zich in de journalistiek niet handhaven. Tot deze slachtoffers behoren enkele Belgische rooms-katholieke kranten, die in de eerste decennia van deze eeuw vergeefs hebben proberen vol te houden geen nieuws te publiceren, dat geen uit godsdienstig oogpunt verantwoorde strekking had. Duizenden vrijwillige bezorgers, die onder de titel pages van Christus ervoor zorgden dat de levensbeschouwelijk geheel verantwoorde krant bij de mensen kwam, hebben de zaak niet kunnen redden. De kranten dolven het onderspit.

Tot deze slachtoffers behoren helemaal aan de andere kant de Hearsten en de Daily Mirror-exploitanten. Voor hen is de oplage het enige en in de bevrediging van elke nieuwsgierigheid kennen zij geen rem. Maar op de vraag waarom zij dan journalist en geen bordeelhouder of souteneur zijn geworden, schijnen ook zij het antwoord, dat met het uitgeven van een dagblad meer te verdienen viel, wat al te pover te vinden. Vandaar dat uit de biografie van Hearst blijkt, dat Hearst hooggestemde beschouwingen kon houden over het respect dat de krant moest tonen voor het privéleven der burgers — maar het bleef bij beschouwingen (blz. 82, 84 e.v.). En in de geschiedenis van de Daily Mirror leest men: „To Northcliffe newsgetting was a battle in which all was fair in love and war. News was to him a commodity no true journalist could possibly think of ignoring, whatever its source, and however it was come by. If it fulfilled the one and only condition, truth, the journalist's duty was to publish it whatever the pleasure, pain, satisfaction or annoyance it might induce. And Bartholomew held similar views: Publish and be damned” (blz. 62).

Deze slagzin: als het maar wáár is, die wij ook bij Hearst terugvinden: De taak van de journalist is het ware aantrekkelijk op te dienen, wordt pas in al zijn voosheid en ontoereikendheid duidelijk, wanneer men het eerste hoofdstuk van het boek van Cudlipp over de Daily Mirror leest. Daar nemen twee journalisten de proef of een jonge bedlegerige vrouw kippeneieren kan uitbroeden. Deze onsmakelijke gebeurtenis is waar gebeurd en leverde dus waarheidsgetrouw nieuws. Niet alleen bevredigt men de grote nieuwsgierigheid naar dit experiment vol „human interest”, men laat het eerst nog gebeuren ook — terwille van de waarheidsgetrouwheid van de krant. Toen het experiment mislukt was — en de human story geëindigd, huilde het meisje. Toen kreeg zij „het” waarschijnlijk pas door. Van hetzelfde kaliber is de rubriek met de veelzeggende titel Truth, die de Mirror heeft gehad, waarin tegen beloning echtgenoten hun hart uitstortten onder de slagzin „if only I could tell” (blz. 83 e.v.).

¹⁴⁾ Report Royal Commission on the press 1947-49, London 1949. Blz. 100-106.

Zo zitten wij dus in tussen de hun vrije tijd offerende pages van Christus die hun Christelijke krant niet in leven konden houden en de eigenaars van kranten, als de Daily Mirror, die het twijfelachtig vijfgeblad der waarheidsgetrouwheid ten onrechte voldoende ambtskleding voor een journalist vinden. En wij staan voor het feit, dat veruit het hoogtepunt in de verkoop van het grootste Parijse avondblad tussen 31 Januari 1949 en 16 Juni 1950 geweest is het vliegtuigongeval waarbij de bokser Cerdan om het leven is gekomen op 28 October 1949, gevolgd door de oplage na zijn wedstrijd in Parijs op 17 Juni van dat jaar ¹⁵⁾). Wij weten hoe het persoonlijke door de lezer wordt gelezen door de populariteit van de ingezondenstukken-rubriek ¹⁶⁾). Wij zien de advertenties steeds meer met verhaaltjes komen, we hebben de onsmakelijkheid van de B.O.-campagne meegemaakt en voor wie nog niet overtuigd mocht zijn van hoe weinig betekenis de regel is: Alles drukken als het maar waar is, kan kennisname van het Volkenbondsrapport: Comment combattre les fausses nouvelles ¹⁷⁾, van nut zijn. Daaruit blijkt immers dat een omschrijving van het „valse” onware bericht haast niet is te geven.

De Engelse journalist Robert Sinclair laat bovendien op een voortreffelijke wijze in zijn „The British Press, the Journalist and his Conscience” ¹⁸⁾, zien hoe primitief het is van feiten en waarheidsgetrouwheid te spreken. Welk feit een feit is hangt hangt maar al te veel af van het verband, waarin het door de waarnemer wordt gezien. Met de eis der waarheidsgetrouwheid is niet meer gezegd dan dat ook de journalist niet liegen mag. Meer niet. Het hangt van de man die een bericht over een relletje in India aan een Engelse krant doorgeeft, waarbij een plaatselijk soort Gandhi is betrokken, af, of hij volgens Sinclair zal spreken van een a. heilige, b. agitator, c. oude staatsman, d. een charlatan, e. een soort koloniale Bernard Shaw (blz. 28).

Ander uitgangspunt: de publieke taak van de pers

Het waarheidscriterium blijve in zijn vaagheid dus buiten beschouwing. De vraag of en in hoeverre aan de nieuwsgierigheid naar het persoonlijke tegemoet moet worden gekomen eist derhalve een ander uitgangspunt. Dat uitgangspunt ligt in beginsel in de publieke taak van de pers. De journalist, die toegang tot de bronnen vergt, die kampioen is voor openbaarheid in het bestuur, die zich inzet voor persvrijheid in het besef, dat die vrijheid voorwaarde voor *de* vrijheid is, die journalist heeft zich te beraden op de grenzen van wat hij in de krant vermeldt – in aanmerking nemend dat de krant een bedrijf met klanten is.

De grens nu van wat aan persoonlijke bijzonderheden mag worden afgedrukt moet niet worden gezocht aan de kant van de lezers, maar aan de kant van de personen over wie het nieuws gaat. Als uitgangspunt komt dan in aanmerking de door de Algemene Belgische Persbond opgestelde norm: Het privaatlven is

¹⁵⁾ Léauté, t.a.p. blz. 79.

¹⁶⁾ The Press and its readers, t.a.p. blz. 56 e.v.

¹⁷⁾ Septembre 1933. Rapport présenté à la Société des Nations par l'Association internationale des journalistes accrédités auprès de la Société des Nations.

¹⁸⁾ Londen 1949, blz. 39 e.v.

in principe voor de pers onschendbaar. Een regel met uitzonderingen ¹⁹⁾. Deze regel steunt niet alleen op het feit dat de normale mens het onaangenaam vindt met zijn privéleven in de publiciteit te komen. Deze regel berust ook op de gedachte, dat de individu een individueel leven moet kunnen leiden, waarmee niemand iets te maken heeft.

Vooraf in onze tijd is het van grote betekenis de krantenlezers in te scherpen, dat ieder individu zijn eigen leven heeft en een eigen innerlijk, waarvoor overdrachtelijk geldt: *my house is my castle*. Dit besef is de basis van alles wat men over persoonlijkheidsontwikkeling in vele programs van vele richtingen kunt vinden — het meest misschien in de socialistische programs.

Er zijn uitzonderingen. Eerste uitzondering: de individuele burger neemt publieke functies op zich, hij treedt op de voorgrond. Dan sleept hij een stuk privéleven mee. De dokter, de dominé en de notaris van Greshoff kunnen zich in het privéleven minder veroorloven dan de gewone man, die over het Velperplein flaneert.

Tweede uitzondering: De burger, die zich onderscheidt, de artist, de organisator, de redder.

Derde uitzondering: De burger, die met de wet of met het algemeen belang in conflict raakt. Om concreet te zijn: de delinquent.

Wat niet — wat wel te publiceren?

De beide eerste categorieën zijn meester over hun persoonlijk leven. Men behoeft hun toestemming voor publicatie over dat leven. De laatste categorie is dat niet. Maar met publicatie mag men niet verder gaan dan het algemeen belang, dat is bijvoorbeeld het goed kunnen beoordelen van een strafzaak, eist.

Is alles wat de dominé, de artist, de staatsman en de mensenredder over zijn privéleven wenst prijs te geven dus nieuws, wat de krant mag drukken? Neen. Elke samenleving weet vrij nauwkeurig wat kinderen niet mogen horen, wat alleen voor mannen is en waar mannen niets mee te maken hebben. Dat behoort allemaal niet in de krant, ook al geeft een burger deze bijzonderheden prijs.

In de loop der jaren verschuiven die grenzen. De krant heeft hier te *volgen*, en niet voorop te gaan. Als hier de krant bewust normvormend wil werken, door een bepaalde richting op te duwen, dan zal zij het zelfrespect van haar lezers hebben te bevorderen. Dat betekent, dat de lezer er meer dan ooit van doordrongen moet worden, dat allerlei instanties met zijn persoonlijk leven niets hebben te maken. Daarbij is ook „het publiek”.

Dan is er nog nieuws, dat de individuele burger niet prijs *kàn* geven, en dat niettemin zijn eigendom is. Dat is zijn gedrag op zijn sterfbed of zijn gedrag wanneer hij ernstig gewond is na een ongeluk. Daar mag de krant derhalve ook niet aankomen. Om weer concreet te zijn: De foto van een man, die zelfmoord pleegt — een voorbeeld uit een beschouwing in Vrij Nederland van 27 Febr. '54: mag die foto in de krant . . .? — behoort *niet* in de krant. De foto's van zwaargewonden bij ongelukken mogen niet in de krant. De ter dood veroordeelde vrouw die afscheid

¹⁹⁾ Joseph Demarteaue en Leon Duwaerts: Rechten en Plichten van de journalist, Brussel 1952. Pershuis. Blz. 59 e.v.

neemt van haar kind behoorde niet in Vizier van 7 November 1953. De foto met onderschrift van een wenende vrouw bij de overstromingsramp in Italië of Nederland mag *alleen met haar toestemming* in de krant. Zij is geen actrice die voor het publiek te huilen staat, het zijn haar tranen, die zij ongepubliceerd vergieten mag — haar privéleven, ook al speelt zich dat op de openbare weg af.

Bij de ongelukken zijn wij op een grens. Daar gaat het er om in hoeverre een slachtoffer, dat door een samenloop van gebeurtenissen in „het nieuws” is gekomen, er recht op heeft uit het nieuws te blijven. Het komt mij voor, dat over sommige gedragingen van het slachtoffer, dat bij een ongeluk is betrokken, niet zonder zijn toestemming mag worden gepubliceerd. Hoe hij zich onder de pijn hield bijvoorbeeld.

Merkwaardig is dat de gedachte, dat bloederige verhalen van rampen niet mogen worden geschreven, aanleiding voor een reeks verbodsbepalingen in een aantal staten van de Verenigde Staten is geweest. De gedachte, dat mededelingen uit medische rapporten enz. niet mogen worden gepubliceerd zonder toestemming van de betrokkene is neergelegd in een der oudste bestaande perswetten, de Zweedse van 1812²⁰). Het bericht in Het Vrije Volk van 10 Februari 1954 dat twee doodkisten waren verwisseld en dat tijdens de lijkdienst de vergissing bemerkt en nog hersteld werd, bezorgde de hoofdredactie een brief, waarin werd gezegd: is dat nu wel nieuws, dat gij moet publiceren? Wat pijnlijk voor de nabestaanden!

Als algemene regel zou ik willen voorstellen, dat steeds wanneer personen buiten hun schuld in het nieuws zijn gekomen, mededelingen van pijnlijke aard hun persoon betreffende slechts worden gegeven, wanneer enig algemeen belang dat eist. Blote nieuwsgierigheid is onvoldoende. Dat een aangereden voetganger onder invloed van sterke drank was, kan worden geschreven. Dat de aangeredene zwanger bleek te zijn is een „tragische bijzonderheid”, waarmee niemand wat te maken heeft. Geen enkel algemeen belang eist de vermelding van dit feit, waarvan publicatie voor de betrokkene onaangenaam is.

Nieuw probleem: het evenwicht van de krant

Na deze schifting komt er voor de redactie van de krant nog een nieuw probleem: het evenwicht van de krant. Het zal duidelijk zijn, dat de schifting, zoals elke schifting, nog wat overlaat. Ik meen, dat zij zelfs vrij veel overlaat. Te meer wanneer men het geschreven portret in de krant introduceert — een portret dat juist beoogt het privéleven van een publiek persoon aan het publiek te vertonen. Welnu, de redactie van een krant heeft er voor te waken, dat de human story niet het andere nieuws te veel verdringt. De reeds genoemde Devolder wijst er m.i. terecht op, dat een te grote overvloed van „nieuws over het persoonlijk leven” de bereidheid om ook nog van het andere nieuws kennis te nemen, van „hogere” dingen zoals hij zegt, in gevaar brengt (blz. 256 e.v.). Hanteert de redactie deze balans met vaardigheid, dan meen ik, dat zij zich van haar taak heeft gekwetend. Verder strekken zich haar zorgen voor de lezer niet uit. Verder kan zij ook niet aan de wensen van de lezer tegemoet komen.

²⁰) Ignaz Rothenberg. The Newspaper. Blz. 150, 151, London 1946.

Intussen is het echter niet zo, dat de menselijke geschiedenis, de human story, eigenlijk het verhaal óver mensen, scherp naast het nieuws over alle conferenties en vergaderingen staat, waarin ondanks alles „de” geschiedenis wordt gemaakt. Het is volkomen verantwoord de techniek van de human story toe te passen op het conferentienieuws. Het is slechts de vraag *hoe* men dit doet. In de publicatie „The Flow of the News” van het International Press Institute ²¹⁾ wordt het onderscheid gemaakt tussen de methode om gebeurtenissen in den vreemde, door het menselijk aspect op de voorgrond te halen, verstaanbaar en interessant te maken voor de lezer en de methode om uit die gebeurtenissen *alléén* het persoonlijke op te pikken met verwaarlozing van de feiten, waar het eigenlijk om gaat. De eerste methode is volledig aanvaardbaar. De tweede is verwerpelijk.

Verwerpelijk omdat zij de lezer misleidt. En hier betreden wij een nieuw terrein van berichtgeving, waarop maar al te gemakkelijk met het woord sensatie wordt omgesprongen.

Met de human story heeft een nieuwe wijze van zeggen zijn intrede gedaan in de kranten. Korte zinnen, effect-beladen woorden, zegswijzen, die het doen bij de lezers, die men wil bereiken, slogans, suggestieve koppen en foto's, ziedaar de ingrediënten waarmee de popular press het nieuws heeft opgediend — hoe serieus het ook was ²²⁾. Cudlipp zegt daarvan: Sensationalism does not mean distorting the truth. It means the vivid and dramatic impact on the mind of the reader. It means big headlines, vigorous writing, simplification into familiar everyday language, and the wide use of illustration cartoon and photograph (blz. 251). Is dat juist? Neen, zoals de Daily Mirror het doet komt de waarheid *wél* in het gedrang. In 1950 koos de krant voor Labour: „The short editorials were admirable at reducing the issue to the lowest level of purgent comprehensibility. There was no time or space wasted on exploratory argument or exposition of the other side's case before knocking it down . . .” (blz. 262).

In de geschiedenis van de Mirror wordt naar mijn mening de zaak verkeerd gesteld. Het gebruik van korte zinnen, van foto's, van opvallende koppen en sprekende zegswijzen *behoeft* de waarheid niet te kort te doen. Maar het *kàn* wel licht het geval worden. En dan komt er wat meer dan de waarheid in het gedrang.

Hoe moeten wij het vraagstuk zien? De overstromingsramp van Februari 1953 is met grote koppen, beklemmende verhalen van hulp en ondergang en sprekende foto's in de kranten gekomen. Daaraan heeft niemand zich gestoten. Er is met korte zinnen gewerkt (ook wel met lange) en met typografisch vernuft. Het Vrije Volk heeft in al deze dingen bepaald niet achter aan gelopen. Heeft onze krant de zaak overtrokken? Neen. Want de Februariramp was een nationale ramp van verstrekkende betekenis. En de begeerte bij de lezer van de ramp te horen was volstrekt gewettigd. Een grote ramp mag groot en „modern” worden gepubliceerd.

In Amerika heeft deze ramp niet minder indruk gemaakt. De Nederlandse wijze van aanpakken door pers en radio heeft tot ver buiten de grenzen gewerkt. Men is het er wel over eens, dat deze vorm van publiciteit één van de oorzaken is

²¹⁾ Zürich 1953. Blz. 10.

²²⁾ Tebbel t.a.p. blz. 82 e.v., Cudlipp blz. 82.

geweest van de vloedgolf van meeleven en sympathie, die over de wereld is gegaan. Toch was de aandacht, die Amerika aan de ramp heeft besteed niet in overeenstemming met de betekenis, die de ramp voor dit land heeft gehad. Van een aantal vragen, dààr bij een enquête gesteld ten behoeve van het International Press Institute in Zürich blijkt de vraag: weet gij welke ramp Nederland onlangs heeft getroffen, door verreweg het grootste aantal ondervraagde personen goed beantwoord te zijn (86 %) ²³).

Was die aandacht, die de buitenlandse pers aan de Februariramp in Nederland gaf, dan onverantwoord? Ik meen van niet. Want ik zie niets onredelijks in het verlangen van de krantenlezer over een zo opzienbarende, schoon voor hem niet erg belangrijke gebeurtenis, uitvoerig en suggestief ingelicht te worden.

Zou men naar aanleiding van het ramp-voorbeeld in Nederland de algemene regel kunnen opstellen: Zaken van groot belang mag men met de moderne publiciteitsmethoden aan de lezers voorzetten — die regel behoeft al dadelijk uitbreiding wanneer wij naar de geoorloofde grootscheepse verwerking van het rampnieuws in het buitenland kijken. We komen met de adaequatie-regel niet uit, wanneer men die regel betreft op het belang van de gebeurtenis, op de betekenis die een gebeurtenis voor de samenleving waar de krant verschijnt, heeft, zoals te licht wordt gedaan door hen, die van de moderne publiciteitstechniek op zich zelf niet afkerig zijn ²⁴).

Het criterium moet derhalve niet in de historische betekenis van de gebeurtenis zijn gelegen. Gebeurtenissen van een grote historische betekenis *hebben* recht op een moderne publiciteitstechniek. Daarenboven bestaat er geen bezwaar, dat al dat nieuws en die opinies met moderne middelen, dus „sensationeel” worden gepubliceerd, die onverwacht, buitenissig, schokkend zijn en die een burger, die deel wil hebben aan de vorming van de publieke opinie in de ruimste zin van het woord behoort te weten. Het is een bekend feit, dat de publieke opinie zich met veel meer bezig houdt dan later van historische betekenis geweest blijkt te zijn. En dat moet zij ook. Elke maatregel, elke initiatief in de staat en de maatschappij veronderstelt een wereld van kennis over velerlei zaken.

Voor de krant komt het er dus op aan te bepalen: 1. wat het publiek behoort te weten. Dat is niet zo moeilijk. Wanneer een journalist over de taak van de pers in de democratie spreekt en opkomt voor de persvrijheid, heeft hij het hele terrein wel zo ongeveer voor zich — dat daarbij ook geïnformeerdheid over ongelukken, misdrijven en branden behoort, behoeft geen betoog.

2. Of een gebeurtenis inderdaad onverwacht, verrassend, buitennissig is. Of, om nog eenmaal Corbin aan te halen, iets routine- of spot-news is (blz. 53). In het spot-news zits *het* nieuws. Het feit, dat deze conferentie in Avegoor, die veertien dagen geleden werd aangekondigd, ook door is gegaan, is, doordat deze conferenties nog steeds zijn doorgestaan na aankondiging, routine-nieuws, dat geen sensationele manier van brengen verdient.

²³) The Flow of the News, t.a.p. blz. 238.

²⁴) Vgl. ook Devolder blz. 262 e.v., vooral ook 272.

Meen niet, dat het zo'n eenvoudige zaak is te bepalen of een gebeurtenis verrassend is. Daarvoor moet men goed in het nieuws zitten en vele feiten kennen. En besef welk een verantwoordelijkheid het is een bericht als verrassend nieuws op te dienen. De argeloosheid — of listigheid — waarmee het eerste Engelse dagblad „The Daily Courant” op 2 Maart 1702 startte, drie dagen nadat koningin Anna de stadhouder-koning, onze Willem III, had opgevolgd, past ons niet meer. Het blad schreef niets dan nieuws te zullen publiceren, „supposing other people to have sense enough to make reflections for themselves”²⁵).

Men denke eens aan het voorbeeld van Robert Sinclair (blz. 34 e.x.). „Er gebeurt een spoorwegongeluk. Het is het derde binnen een zekere tijd. Wat is het nieuws? Er is bij A. een locomotief op een stootblok gereden!” Of: „Voor de derde maal in vier maanden faalden onze spoorwegen. Bij A. reed . . .” Het hangt ervan af. Wanneer drie keer falen in vier maanden niets bijzonders is, mag men niet beginnen met: Voor de derde maal enz. Men moet van de directie der spoorwegen weten hoeveel „menselijke en technische fouten” er gemiddeld per vier maanden voorkomen, voor dat men weet hoe men het bericht dient te behandelen; voordat men weet of dit stootblok door de locomotief verrast was of dat het eenvoudig op zijn beurt zat te wachten.

Dit is geen grauwe theorie. Dit is en behoort levende practijk te zijn. Met de droeve ervaringswetenschap, dat er verscheidene straaljagers elk jaar boven Nederland neerstorten is de val van een straaljager geen halve kolom meer waard. Zolang het toestel maar in zee of in een weiland valt is het geen „sensationeel” nieuws meer. En wie het toch als zodanig geeft, vervalst de werkelijkheid.

Hiermee is de kous echter niet af. Daar is vooreerst de plicht van de redactie door het sensationele nieuws het nuttige routine nieuws niet te laten doodslaan. De plicht andermaal van het hanteren van de balans. Een aantal berichten kunnen elk voor zich verantwoord sensationeel zijn gebracht, maar samen in de krant de indruk wekken of er die dag niets anders is gebeurd. Dan heeft de redactie gefaald in haar taak als een goed tuinier de hele tuin der publieke opinie dagelijks bij te houden.

Maar behalve deze complicatie is er nog één van principiële aard. Het sensationele brengen en schrijven van het verrassende bericht of de belangrijke gebeurtenis veronderstelt raffinement. Een raffinement, dat er op uit is de lezers, de publieke opinie te beïnvloeden. Deze beïnvloeding veronderstelt, dat de redactie de publieke opinie kent en weet hoe een bericht, sensationeel opgediend, wordt opgevat. Deze techniek is betrekkelijk nieuw. Het gaat bij een sensationeel gebracht bericht (korte zinnen, slogans, koppen etc. niet om overdrijving, zoals veel wordt gedacht. Overdrijving is al zo oud.

En het gaat ook niet om het reeds besproken persoonlijk element — human interest. Dat kende ten slotte de stichter van het Algemeen Handelsblad, Van den Biesen ook. Hij bestelde op 24 November 1839 bij zijn medewerker Belinfante een brief over het huwelijk van koningin Victoria, waarin „enigszins omstandige

²⁵) Derek Hudson: British journalists and Newspapers, London 1945, blz. 17.

berigten betreffende ceremoniën, kleding etc. hem aangenaam zijn, daar zulks hier het publiek, vooral de dames interesseert." Van de intocht van koning Willem II bestelt hij in 1840 een „welsprekend, pompeus en touchant artikel . . ." ²⁶⁾

De bedoeling van de sensatietechniek is het bericht op een pakkende wijze te laten inslaan. En daarbij komt dan de waarheidseis op de proppen. Niet in die zin, dat het bericht „waar" moet zijn. Voorzover dat kan moet dat. Maar in deze andere zin, dat het *effect van het bericht waar moet zijn*.

De argeloosheid is voorbij. Voor Van den Biesen was het krantschrijven nog niet veel anders dan het briefschrijven. Voor de journalist, die de moderne krant schrijft is er een groot verschil. En nu dient men dus zo nauwkeurig mogelijk te weten wat men doet en te beoordelen of men het mag doen. Daarbij valt te onderscheiden:

1. Men moet beseffen dat de publieke opinie zowel op emotionele als op verstandelijke wijze wordt gevormd. Het kenmerk van de publieke opinie is het besef van gezamenlijkheid ²⁷⁾, van gelijktijdig gemeenschappelijk bezit van een overtuiging. Zij wordt bewuster ervaren naarmate de groep zich van zijn samenhang bewust is ²⁸⁾. Het sensationeel gestelde bericht werkt vooral op de emotionele kant van de menselijke persoonlijkheid. De krantenpublicatie is bij uitstek het middel dat de gemeenschappelijkheid van overtuiging suggereert. Het sensationele bericht heeft de tendentie boven haar feitelijke betekenis uit opinievormend te werken.

2. Het sensationele bericht maakt gebruik van slagzinnen en vele emotioneel geladen woorden. De korthed van zinsbouw heeft de tendentie kortsluiting van gedachten te veroorzaken. Nuances, die aanleiding kunnen geven tot twijfel bij de lezer, vallen weg. En daardoor wordt het opinievormende effect van het bericht versterkt ²⁹⁾.

3. Het sensationele bericht isoleert het nieuws dat het brengt. Doordat het er op uit is in te slaan dringt het aanwezige kennis op de achtergrond. Het heeft de neiging alle beschikbare aandacht op te eisen. En daardoor ontstaan reacties op het bericht zonder dat dit door de lezer getoetst is aan eigen ervaring, aanwezige kennis en normbesef. Bijvoorbeeld: Het sensationeel brengen van het bericht: de koffie stijgt in prijs, heeft, nadat al enige andere artikelen in prijs zijn gestegen, het effect bij vele lezers: De hele loonronde is een wassen neus: *alles* gaat omhoog. *Hoe af te wegen?*

Deze drie factoren — er zijn wellicht nog andere; het gebied, waarop wij ons thans bevinden is althans vanuit de journalistieke kant bij mijn weten nog weinig betreden — dient de redactie van een krant bij haar beslissingen te laten wegen.

²⁶⁾ W. Visser: De papieren spiegel, honderd vijf-en-twintig jaar Algemeen Handelsblad, 1828-1953, A'dam 1953. Blz. 120 en 127.

²⁷⁾ H. Samkalden: Publicke mening, Pers en Staat, Leiden '32, blz. 10 e.v. Zie ook Devolder t.a.p. blz. 58 e.v.

²⁸⁾ Herbert Blumer: The mass, the public and public opinion. Bernard Berelson etc. blz. 43-49.

²⁹⁾ Vgl. Devolder blz. 72 e.v.

Maar hoe? In Amerika is het probleem gesteld — niet opgelost. Veel meer dan dat Mass-persuasion a moral dimension³⁰⁾ heeft, heb ik niet gevonden. Maar is wellicht de norm niet zo aan te geven: Geen sensationeel bericht mag zo zijn geredigeerd dat te voorzien valt, dat emotionele reacties het verstandelijk overwegen bij de lezers zullen overschaduwen. Mij dunkt, daar ligt de grens, die de ideële taak van de pers als hoeder en voeder van de publieke opinie, nadrukkelijk stelt. De democratie eist immers van haar burgers oordelen, en een oordeel waarbij het verstand niet de gevoelsreactie heeft getoetst en gezeefd, is de mens onwaardig.

Ik ben mij er van bewust, dat deze grens in het sensationeel brengen van een bericht ingrijpend kan zijn. Verscheidene berichten, die zo heerlijk kort en begrijpelijk gemaakt konden worden, zullen langer en nog begrijpelijker moeten worden. Om het emotioneel effect van een nieuwsbericht te kunnen beoordelen is bovendien kennis nodig omtrent de mentaliteit van het ogenblik bij de lezers.

Wanneer er op het gebied van de prijzen niets aan de hand is, en de koffieprijs stijgt plotseling sterk door een al dan niet toevallige misoogst, kan het zelfde bericht, dat in tijd van stijgende prijzen niet sensationeel gebracht kan worden zonder onjuiste, het verstand onwaardige reacties teweeg te brengen, wel sensationeel worden gebracht.

Van een redactie moet derhalve niet alleen worden geëist, dat zij weet of nieuws spot-news is, verrassend is, de redactie moet ook weten *hoe* het nieuws in haar lezerskring valt. Want zij heeft de publieke opinie te voeden. Het *omvormen* van de publieke opinie — is de taak van de opinie-rubrieken van de krant. En dat ook daarin op een grove manier te kort kan worden gedaan aan het verstand van de lezer door uitsluitend te speculeren op het gevoel . . . , er zijn ook in ons land voorbeelden van.

Invloed sensationeel opdienen van nieuws

Om terug te komen op de invloed van het sensationeel brengen van nieuws op de publieke opinie — daarover is meer bekend dan over wat al dan niet geoorloofd is. Bij de aan de aanvang van mijn betoog genoemde prof. Hagemann kan men interessante beschouwingen over de breedte- en dieptewerking van het nieuws vinden, bijvoorbeeld door de herhaling van een slagzin (blz. 93 e.v.). Hoezeer de herhaling van betekenis is en invloed moet hebben op de wijze, waarop het nieuws gebracht moet worden is wel weer duidelijk gebleken uit de reeks prijsverhogingen sinds 1 Januari 1954. Uit ervaring weten wij ook, dat het bij een reeks ontslagen enige zorg vereist niet de indruk te wekken dat half Nederland op straat staat en bij het als een vertraagde film failliet gaan van een werf als de Holland-Nautic in Haarlem, dat er niet almaar grote werven over de kop gaan.

De herhaling heeft iets aantrekkelijks. De perscampagne, die aansluit bij in een gemeenschap levende gevoelens wordt graag — critiekloos — aanvaard. Dat hebben de Hearsts en de Engelse krantenmagnaten dan ook uitgebuit. Crusades noemde Hearst zulke campagnes, het doet er niet toe waarvoor, als zij maar iets betroffen,

³⁰⁾ Robert K. Merton: Mass persuasion. The moral dimension. Bernard Berelson etc. t.a.p. blz. 465-468.

dat aansloeg – en de oplage opvoerden ³¹). De geschiedenis van de Daily Mirror vertelt van een crusade om een hond te redden, die een kind gebeten had, waarmee het blad duizenden in actie kreeg.

Er kunnen zeer goede en zeer slechte kruistochten zijn. De „echte” kruistochten zijn een merkwaardig mengsel van idealisme en baatzucht geweest. De kruistochten in de kranten zijn niet beter. Maar zij zullen moeten worden afgewezen als zij er op uit zijn het verstand te doen uitschakelen door het sentiment. En dan denk ik niet aan de kruistocht om een hond te redden, hoe dwaas ook, maar aan de kruistochten om een verdachte te straffen en om een volk te haten, die het lynchen hebben bevorderd en oorlogen in de hand hebben gewerkt, kruistochten, die kans van slagen hebben, als zij maar op een aanwezig sentiment aansluiten – zoals zoveel ervaring heeft geleerd.

Wellicht kunnen wij nu ook het begrip ongezonde sensatie, waarvan onder andere het rapport Justitie-Politie-Pers (blz. 28 e.v.) sprak, beter tussen de vingers krijgen. Zou met ongezonde sensatie bij het verslaan van rechtszaken niet bedoeld worden: het zodanig verslaan, dat de gevoelens van de lezers dermate worden geprikkeld, dat het hen dreigt te ontgaan, dat zij met een *rechtszaak* te maken hebben, waarbij het om het recht gaat?

Ik ben er mij wel van bewust, dat ik slechts een greep heb gedaan uit het vele, waaraan zij denken, die van sensatie spreken. Over de strip heb ik niet gesproken. Ik meen echter dat hier geen grote problemen voor de krant in het bijzonder liggen. Men dient te denken aan wat men eigen kinderen, vrouw of man niet gaarne ziet lezen. Wat iemand alleen voor eigen gebruik wil kopen moet hij niet in de krant willen zoeken. Dat geldt voor het hele ontspanningsgedeelte.

Voor de grenzen, die de opmaak in acht heeft te nemen geldt wat over het sensationeel brengen van nieuws is gezegd ³²).

De vraag rijst ten slotte: is het geen monnikenwerk wat ge doet? Gij hebt het beroep op „zoveel mogelijk matigheid en soberheid”, dat de Journalistenkring in 1932 op de journalisten deed, blijkbaar achter u gelaten ³³). En ge zijt gaan zoeken naar de normen van het sensationele nieuws. Meent gij nu, dat gij deze normen zo stellig kunt geven, dat er een werkelijk houvast in zit? En nog belangrijker: meent gij niet dat de strijd om het bestaan in de krantenwereld zal dwingen norm na norm te verlaten? En als dat zo is, waarom sterft gij dan niet liever als een matig en sober journalist, die geen stap op de weg der sensatie heeft gezet? Als men verder levend kunt gij dan wellicht des te opgewekter uw kranten lezen. Ik hoop er in geslaagd te zijn duidelijk te maken, dat met het vermaan van soberheid en matigheid in 1932 maar heel weinig is gezegd. Bij soberheid is wellicht aan het persoonlijk element in het nieuws gedacht, bij matigheid meer aan het brengen van het onverwachte, voor het lot der mensheid echter niet belangrijke nieuws. Sensatie is meer en wil meer. Meer kwaad dan onmatigheid.

Ja ook meer goed. Niet de sensatie van de Yellow Press. Die heeft slechts geld

³¹) T.a.p. Tebbel blz. 157.

³²) Vgl. Devolder t.a.p. blz. 280 e.v.

³³) t.a.p. Hans blz. 105.

en macht gewild. De rest was bijzaak. Maar in die bijzaken zit ook wel wat goeds. Hearst en de bladen als de Daily Mirror hebben millioenen mensen aan het lezen gebracht. Zij hebben ondanks alles millioenen betrokken bij de vorming van de publieke opinie. Zij hebben naast allerlei humbug ook belangrijke zaken binnen de aandacht van de massa gebracht. En daar ligt het goed. Er ligt ook „goed” in de verspreiding van de human story. Zij heeft ook sociale gewoonten gemeengoed gemaakt en de ogen geopend voor het leven buiten eigen maatschappelijke kring³⁴⁾. De popular press heeft na de bekende wijsheid dat men graag leest over de groep, die beter gesitueerd is, een nieuwe wijsheid ontdekt, dat men ook graag leest over de groep, die lager op de maatschappelijke ladder staat. En zo kwamen de human stories van de winkeljuffrouw, de landarbeider, de „emigrant”.

Niettemin, wij kunnen het rustig met Devolder eens zijn: het kwaad, dat de popular press heeft gesticht, wordt door het nut niet goed gemaakt. Maar er is nut geweest. En wat meer betekent: de ontwikkelde technieken zijn onmisbaar om de grote massa druk bezette krantenlezers deel te laten nemen aan de publieke opinie. Daarom is het noodzakelijk de betekenis van de sensatie te erkennen. Daarom moeten wij ons ook rekenschap geven van het gebruik, dat wij van „de” sensatie maken. (blz. 257).

Kan dat leiden tot het opstellen van normen? Ik meen dat dit kan, en dat dit zelfs noodzakelijk is. Mits de journalist maar geen systeem van dienstorders verlangt. Dan had hij beroepsmilitair moeten worden³⁵⁾. En mits hij maar bedenkt, dat nieuwsbeoordeling altijd beoordeling door mensen is en niet door automaten met norm-staafjes in hun mechaniek.

Dat die normen met de tijd veranderen en voor de ene cultuur anders liggen dan voor de andere — of om eenvoudiger te zijn, voor het land met losse nummerverkoop en treinlezers anders liggen dan voor het land met abonné's en pantoffellezers, spreekt ook vanzelf. Maar meer dan een verschil in nuance maken deze verschillen niet uit. Want de problemen van de moderne krant als middel om de massa te bereiken zijn in de verschillende delen van de wereld soortgelijk.

Wat moet ik met deze, weinig verrassende, overtuiging, dat het zin heeft wat ik doe — de vraag van een persoon of instelling of hij bestaansrecht heeft is altijd retorisch bedoeld — als de krant die aldus zijn sensatie normeert het onherroepelijk moet afleggen tegenover de krant die het met de norm minder nauw neemt?

Met een optimistisch geluid wil ik eindigen. En in Amerika is men er niet van overtuigd, dat de slechtste bladen het winnen³⁶⁾ en voor Engeland wordt in het rapport van de Royal Commission on the Press geconstateerd, dat volgens verschillende deskundige krantenmensen de belangstelling van het publiek voor ernstige, politieke zaken eer toe dan afneemt (blz. 258-259).

Er zijn goede redenen om te veronderstellen, dat de krant, die de sensatie verantwoord gebruikt, goede kansen heeft. Want de krant spreekt niet tot de massa,

³⁴⁾ Helen MacGall Hughes t.a.p. blz. 318 e.v., vooral 325 en 326. Vgl. voor de Magazines in de Verenigde Staten: Roland E. Wolseley.

³⁵⁾ Vgl. het aardige voorwoord van Robert Sinclair, blz. 8.

³⁶⁾ Vgl. Wolseley, t.a.p. blz. 115 e.v. voor de magazines in de V.S. van Amerika.

maar tot een massa mensen. In Nederland zelfs tot een massa elk achter zijn eigen brievenbus de krant afwachende mensen. Het peil van het onderwijs voor deze mensen stijgt — over langere tijd gezien — gestadig. De radio zorgt ervoor, dat vele krantenlezers, ook al lezen zij maar één krant, ook een ander geluid horen. Het meerdere onderwijs, de huiskamer en de verscheidenheid van geluid bevorderen de lust het verstand te gebruiken en de afkeer door anderen op zuiver emotionele gronden meegesleept te worden. Wanneer geen grote schokken onze samenleving verstoren, heeft deze ontwikkeling een goede kans zich voort te zetten. Daardoor kunnen journalisten journalisten blijven, dat wil zeggen zij kunnen zich vanuit de hoogte van hun ambt bezinnen op grenzen voor de „sensatie” en zich aan die grenzen proberen te houden.

DE PEN OP PAPIER

Socialisme, Marxisme, Rooms-Katholicisme.

In het overwegend Belgisch R.K. maandblad „Streven” is een allermerkwaardigste discussie aan de gang. In een franstalig socialistisch maandblad heeft een socialistische schrijver P. Vermeylen onderzocht, in hoever het Belgische socialisme nog Marxistisch mag heten, en komt dan tot vier z.g. grondstellingen voor het hedendaagse socialisme: 1. in de ontwikkeling van de gemeenschap spelen de economische factoren een rol van de eerste rang; 2. een gemeenschap, die gegrond is op privaat bezit der productiemiddelen is overgeleverd aan crisis en oorlog; men moet bijgevolg die productiemiddelen collectiviseren; 3. de socialist voert de klassenstrijd, maar heeft de revolutiegedachte daarbij losgelaten; 4. het socialisme leeft uit de internationale solidariteit der arbeiders.

Hoe reageert nu hierop de R.K. prof. de Raedemaeker S.J. in Streven? Enerzijds door te betogen: deze grondgedachten zijn niet-Marxistisch, wie ze aldus aanvaardt, heeft uit het oorspronkelijk Marxisme de kern verwijderd. Mij dunkt: logisch en historisch heeft de R.K. hier gelijk. Maar het merkwaardige, voor ons in Nederland verrassende, is: dat een woordvoerder der socialistische partij, die „marxistisch” zijn wil, op z'n vingers wordt getikt door een R.K., die de socialistische partij als het ware in bescherming neemt. Het verrassende voor ons is, dat in Nederland precies het omgekeerde gebeurt: daar zegt n.l. de socialistische partij klaar en duidelijk, dat zij niet Marxistisch is, en doen de R.K. politici hun best om toch maar Marxisme te ontdekken...

Anderzijds stelt prof. de Raedemaeker: wij R.K. kunnen toch dit socialisme in België niet aanvaarden — het is ons te dogmatisch (axiomatisch zegt de schr.). Hij geeft dan als voorbeeld: de nationalisatie. De socialist (in België) stelt — dogmatisch —: nationalisatie van de grote productiemiddelen is altijd goed; de R.K. redeneert: als na onderzoek en overleg blijkt, dat nationalisatie bevorderlijk is voor het algemeen welzijn, dan zijn wij vóór, achten wij het op goede gronden schadelijk dan zijn wij tegen. En als er nu eens ergens in een vreemd hoekje van de wereld — b.v. ten Noorden van België — een socialisme bestond, dat socialisme niet als dogma, maar als middel ter bevordering van algemeen welzijn, voorstond... zouden dan de R.K. in dat vreemde land dan wèl het socialisme kunnen aanvaarden?

Grenzen zijn wonderlijke dingen, mensen die aan een grens willen vasthouden tot elke prijs, zijn wonderlijke mensen... soms. Maar je zou graag es een stelletje over de grens uit logeren sturen.

W. B.

BOEKBESPREKING

Dr. H. Oldewelt, *Geen onverdraagzaamheid maar evenmin verdraagzaamheid*. N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam 1954, 140 blz.

De grondgedachte van dit boek is dat onze diepste zekerheden een volstrekt uniek karakter dragen. De algemeene geldende begrippen „waar en onwaar” zijn hierop niet van toepassing. De persoonlijke gevoelsbelevissen aangaande onze situatie in de werkelijkheid kan daarom geen object van gedachten-strijd zijn. Ze kan slechts worden aanvaard en geëerbiedigd. De begrippen verdraagzaamheid en onverdraagzaamheid hebben hier geen gelding. Het is echter een feit dat de mensen met deze „uniciteit” van hun belevissen geen genoegen nemen. Het denken maakt zich ervan meester. Het geeft er een redelijke formulering aan, de eigen aard van het verschijnsel miskennend. Voor deze formule vraagt men dan erkenning en instemming. De schrijver bespreekt het hoe en het waarom van dit proces en het gevaar van een bleke leerstelling aangaande datgene wat niet in een leer te vatten is en zelfs in ons bewustzijn slechts in het symbool vorm kan aannemen.

Het boek eindigt aldus: „Wij komen elkander nader naarmate we dieper verstaan dat we ieder vanuit een eigen wereld en respecterend elkanders onbereikbaarheid, elkaar de hand reiken. Vrijheid is: zijn naar eigen wezen, onafhankelijk van de suggesties, de verminderingen, de reactieve impulsen die het leven teweeg brengt. Elkander tot die vrijheid sterken kunnen we alleen voorzover we zelf het onuitbrengbare in ons hooghouden”.

Ik zeg van harte „ja” op deze indrukwekkende woorden. Maar er zijn bij mij toch wel vragen gebleven. Zo deze of de auteur onze laatste en diepste belevissen, welke zich in de vorm van symbolen aan ons voordoen, niet te veel als „gegeven” heeft gesteld, aanwezig onafhankelijk van de aanraking met onze medemens. Worden ze toch ook niet in contact met anderen gewekt en verrijkt? Zouden wij het bijv. niet als de taak van de opvoeding moeten beschouwen daartoe materiaal aan te dragen? Erkent de auteur niet de mogelijkheid van een „gemeenschap van gelovigen”, waarin vonken van de geest kunnen overspringen? Onzeker ben ik voorts gebleven omtrent de reikwijdte van het betoog. Omsluit het ook het terrein van het ethische en politieke oordeel? Ik zou mij op deze gebieden gaarne nog enige onverdraagzaamheid willen voorbehouden bijv. tegenover hen, die de menselijke persoon geweld aandoen en principieel de ruimte afwijzen, waarvoor dit boek op zo treffende wijze pleit.

Ik heb respect voor de rijke, eigen taal van het boek, maar de stijl vind ik onnodig moeilijk. Wie in enkele uren van rustige concentratie zich daar doorheen werkt, wordt voor zijn inspanning echter ruimschoots beloond.

Ph. J. IDENBURG.

Rectificatie:

Het onderschrift onder de illustratie op pag. 47 bij het artikel over de verhouding van kerk en staat in de Sowjet-Unie — opgenomen zonder voorkennis van mr. Boasson — is onjuist. Het Nowodjiewitsji-klooster bevindt zich niet, zoals daar is gezegd, binnen het Kremlin, maar op ongeveer 3 km ten Z.W. van het Kremlin en dat gebouw doet thans niet meer dienst als klooster. Binnen het Kremlin is geen klooster.

De bijgevoegde foto van Koos Vorrink is van J. de Meyere

DE TOESTAND IN INDONESIE

De indruk, dat de geslaagde opstand van het Indonesische volk tegen de Nederlandse overheersing een algehele ommekeer heeft gebracht, is slechts juist voor zover de staatkundige verhoudingen betreft, — en in dit opzicht maar ten dele. Indonesië, te voren een kolonie van Nederland, is een zelfstandige staat geworden. Maar het heeft onvermijdelijk belangrijke trekken van de kolonie behouden en ondervindt daarvan de kwade gevolgen.

Uiteenzetting van de huidige situatie in Indonesië en van de moeilijkheden met welke de regering er te kampen heeft is dan ook niet mogelijk, indien ze niet omschreven worden als een stuk erfenis van het koloniaal verleden. De krachten van dat verleden werkten voornamelijk op sociaal-economisch terrein, en er was niet te verwachten, dat de werking ervan door wijziging van de politieke status van het land onmiddellijk een einde zou nemen.

De koloniale exploitatie

Het koloniale bewind was overheersingsbewind en bestemd, de exploitatie van de natuurlijke welvaartsbronnen van het land in de vorm waarin zij geschiedde, te waarborgen. Indonesië kon grondstoffen voor de westerse industrie en voedings- en genotmiddelen leveren waaraan elders behoefte bestond, en met dat doel werden er door buitenlandse kapitaalbezitters ondernemingen gesticht, die deze productie en de handel zoveel mogelijk monopoliseerden. De inheemse maatschappij, een samenleving die voor meer dan 80 procent uit kleine boeren bestond, had aan die producten geen behoefte en vormde bovendien geen koopkrachtige markt. Maar uit haar werden de arbeiders gerecrueteerd, die de westerse ondernemingen nodig hadden en die in verband met het lage welvaartspeil hunner samenleving spotgoedkoop waren.

De productie der ondernemingen was vrijwel geheel op uitvoer gericht. De winst bestond in het verschil tussen de prijzen op de buitenlandse markten, de kosten van het transport en de kostprijzen der producten. De lonen vormden een belangrijk deel van die kostprijzen, zodat de winsten onmiddellijk met de loonshoogte samenhangen en de ondernemers het loonpeil naar vermogen trachtten te drukken. Een streven tot bevordering van de inheemse welvaart vond bij hen instemming noch medewerking; van de „ethische politiek” hebben ze nooit willen weten.

Zo gaf de koloniale samenleving het beeld te zien van een lage massa van grote

uitgestrektheid, waarboven zich als een hoge pinakel de westerse bedrijfs wereld verhief. Van enigszins homogene sociaal-economische verhoudingen was geen sprake. Het was een sterk verwrongen formatie. Normaal is, dat een maatschappij in eerste instantie voor de eigen behoeften produceert en dat een overschot aan product tegen buitenlandse voortbrengselen geruild wordt. Dat overschot, dat dan in de buitenlandse handel komt, vormt als regel maar een betrekkelijk klein deel der totale productie des lands; voor de Verenigde Staten van Noord-Amerika, die toch een belangrijk uitvoergebied vormen, is het nooit meer dan zeven procent van de eigen productie geweest, voor Zweden, met zijn belangrijke hout- en erts-export, naderde het tijdens het liberale bewind, dat aan de regering van Albin Hanssen (1932) voorafging, de tien procent, om evenwel te dalen toen, dank zij de conjunctuurpolitiek van die regering, de binnenlandse markt, met daarop steunende nijverheidsbedrijven, tot grote ontwikkeling kwam. Maar Nederlands-Indië voerde — blijkens een mededeling die de heer H. J. van Mook, destijds hoofd van de afdeling voor economische aangelegenheden van het departement van Economische Zaken te Batavia, in Mei 1937 deed op een conferentie van landbouw- en nijverheidsconsulenten te Buitenzorg — niet minder dan 35 à 40 procent van de totale productie des lands uit. Dat was een enorm percentage, waardoor de vorm der exploitatie van 's lands welvaartsbronnen gekenschetst werd.

De financieel-economische positie van Nederlands-Indië werd geheel van de export afhankelijk gemaakt. Als index voor de mate waarin het land bij de koloniale exploitatie baat had werd het uitvoeroverschot beschouwd. Want in de buitenlandse handel moest de export een excedent aanwijzen; Nederlands-Indië had geen beleggingen in het buitenland, verleende geen transport- of andere diensten aan het buitenland en kon geen nationaal vermogen vormen, — zijn betekenis als kolonie werd afgemeten aan het millioenenbedrag waarmee de waarde van de uitvoer jaar op jaar die van de invoer overtrof en dat naar Nederland en elders afvloeide.

De exploitatie in die vorm was evenwel aan een optimum gebonden. Haar voortzetting was afhankelijk van de mogelijkheid van uitbreiding van het areaal der groot-landbouwondernemingen; en te dien aanzien werd op Java de grens genaderd. De te Batavia wonende directeur van het Straits und Sunda Syndikat, dr. Emil Helfferich, die in de roep stond, een eerste-rangs „practisch econoom” te zijn, gaf daarom in een bespreking van het verslag van de Javase Bank over 1922/'23 in het tijdschrift *Koloniale Studiën* nieuwe beleggers de raad, zich naar de buitengewesten te richten. Want Java was „vol”.

Dat was het karakteristieke advies van iemand die de koloniale verhoudingen voor normaal hield. Op Java was destijds een bedrag van ongeveer twee milliard gulden in westerse ondernemingen geïnvesteerd, — een bedrag, dat, gezien in het licht van Westeuropese toestanden en in verhouding tot een zielental van meer dan veertig millioen, al zeer gering was. De heer Helfferich zag in zijn waardering voor het stelsel der Nederlands-Indische kolonisatie de inheemse maatschappij van Java glad over het hoofd. Java leverde een verdwijnend en in enkele jaren in het geheel geen of zelfs een negatief export-excedent meer, en verdiende dus, naar de schatting van de „practisch econoom”, als bron voor nieuwe en groter winsten te worden afgeschreven. Export-excedent, en dus ontvangsten voor de schatkist, leverden de

buitengewesten. Dat de resultaten der exploitatie van Java's welvaartsbronnen wezen op de noodzakelijkheid van wijziging van het stelsel, in die zin, dat een begin gemaakt zou moeten worden met industrialisering, waardoor de binnenlandse markt zou groeien en het algemene welvaartspeil zou stijgen, zag de heer Helfferich en zagen zijn bewonderaars in en buiten de kringen der regering niet. Zij vreesden dit veeleer dan dat ze geneigd zouden zijn, het als een uitkomst en een toekomst-mogelijkheid te zien. Ze bleven de inheemse maatschappij consequent en hardnekkig over het hoofd zien.

De koloniale exploitatie was een vorm van roofofbouw, die op Java de grenzen der eigen mogelijkheden begon te naderen.

De erfenis

De strekking van de exploitatie van Indonesië's welvaartsbronnen in kapitalistisch-koloniale vorm was, naar de uitdrukking van prof. J. van Gelderen in de zesde zijner Leidse *Voorlezingen over tropisch-koloniale staathuishoudkunde* (1927), van de inheemse bevolking te maken „een natie van loontrekkers en een loontrekker onder de naties.” De mogelijkheid van eigen, zelfstandige ontwikkeling was zeer gering. Dit was daaraan te wijten, dat de gehele economie des lands van bevordering van de export afhankelijk was gemaakt, waarbij de binnenlandse markt verwaarloosd werd. Dat was, toen Indonesië onafhankelijk was geworden, niet met één slag te veranderen. De productie voor de binnenlandse markt is onvermijdelijk nog zeer onvoldoende, en om te kunnen invoeren moet het land over deviezen beschikken, die door uitvoer verkregen zullen moeten worden. Er moet een industrieel apparaat geschapen worden, doch ook daarvoor is een excedent van de uitvoer boven de invoer noodzakelijk, — precies als in het koloniale tijdvak.

Dit wil overigens niet zeggen, dat door het verkrijgen van de onafhankelijkheid niet veel veranderd zou zijn. Van het uitvoersurplus dat naar Nederland en elders ging, werd een deel besteed voor stichting van nieuwe en vernieuwing en uitbreiding van bestaande bedrijven in Nederlands-Indië, terwijl het resterende werd gebruikt voor betaling van pensioenen en in de zakken van aandeelhouders verdween. Thans komt het in de Indonesische staatskas, waardoor althans de mogelijkheid geschapen is van wat onder het regiem der koloniale exploitatie vrijwel uitgesloten was: het tot ontwikkeling en tot koopkracht brengen van de binnenlandse markt, waarop industriebedrijven zullen kunnen steunen.

Dit betekent derhalve, dat het schadelijkste deel van de erfenis die door het koloniale bewind werd nagelaten, slechts geleidelijk opgeruimd zal kunnen worden. Indonesië heeft een grote achterstand in te halen, die in het vorige tijdvak der geschiedenis van dat land ontstond als gevolg van de roofofbouw die stelselmatig op zijn natuurlijke rijkdommen werd gepleegd. Dit moge bedacht worden door wie geneigd zijn te verkondigen, dat de Indonesiërs, nu ze de vrijheid hebben en zich zelf kunnen regeren, maar eens moeten laten zien wat ze kunnen. Als Europeanen in dezelfde omstandigheden zouden verkeren, dan zouden ook voor hen de moeilijkheden groot en de mislukkingen talrijk zijn. En die omstandigheden hebben de Indonesiërs niet aan zich zelf, doch aan het voorafgegane koloniale regiem te wijten.

Het export-excedent spreekt in de Indonesische economie een welhaast even

belangrijke rol als het in de koloniale financieel-economische situatie deed. Het bedroeg over 1950 nog 246 miljoen dollar en was over 1952, dank zij de hoge prijzen der producten in verband met de Korea-oorlog, 453 mm.d. Maar toen de oorlog geëindigd en het met die hoge prijzen uit was, smolt het uitvoer-excedent weg, ook doordat de importen geleidelijk gestegen waren. In 1952 waren de Indonesische activa in goud en buitenlandse valuta geschat op 293 miljoen dollar, waartegenover een bedrag aan schulden stond van 77 mm.d., doch in 1953 was dit bezit nog 267 mm.d., terwijl het bedrag der schulden tot 101 mm.d. toegenomen was. De balans van Indonesië's buitenlandse valuta was dus van 315 mm.d. tot 166 mm.d. verminderd.

Intussen zijn in de loop van 1954 de wereldmarktprijzen, o.a. die voor rubber, gestegen. Het kwantum van de uitvoer bleef gelijk aan dat in het jaar te voren. Tegelijk nam de rijstproductie toe, zodat de invoer van 1,5 milliard roepia in 1952 daalde tot 885 miljoen in 1953 en 481 miljoen roepia in de eerste tien maanden van 1954. De deviezenpositie werd in de tweede helft van 1954 sterker.

Een op de duur afdoend middel zou zijn: vergroting van de productie, besnoeiing van de import en industrialisering, d.i. ontwikkeling van een koopkrachtige binnenlandse markt. Dr Soemitro Djohadikoesoemo, de bekwame socialistische minister van Financiën in het vorige kabinet, had een program van die strekking ontworpen en had zijn ambtgenoten weten te overtuigen van de noodzaak van aanvaarding van een begrotingstekort, als gevolg van uitgaven voor industrialisering. Dan zouden, naar hij voorrekende, in drie jaren het tekort verdwenen en begrotingsevenwicht verkregen zijn, dank zij grotere opbrengsten voor de schatkist door snelle expansie van het bedrijfsleven.

Maar minister Soemitro werd met het kabinet waarin hij zitting had slachtoffer van het politieke spel waarin het Indonesische parlement zich, onder de auspiciën van de president, vermeidt. Het ministerie struikelde over een kwestie die niet tot de belangrijkste staatsaangelegenheden behoorde. En de departementen van Financiën en Economie kwamen in handen van geestverwanten van de president, wier onbekwaamheid notoir was.

Java's overbevolking

Tot de erfenis van de koloniale periode behoort ook een teveel aan bevolking op Java, dat op zich zelf een ernstig probleem vormt. Deze bevolkingsdichtheid is in betrekkelijk weinige decenniën gegroeid. In 1815 was het zielental vijf miljoen, in 1940 was het 47 miljoen, 380 zielen per km². Deze enorme bevolkingstoename kon niet steunen op welvaartstijging: het algemene welvaartspeil bleef laag, de bevolking bleef straatarm.

Normaal is, dat toeneming van het bevolkingstal door snelle geboorte-aanwas een spanning tussen behoefte aan en voortbrenging van bestaansvoorwaarden veroorzaakt, waardoor de organisatie en de techniek van het voortbrengingsproces verbeterd worden en een groter aantal monden gevoed worden kan. Stimulans tot verhoging van de levensstandaard en tot maatschappelijke ontwikkeling is, in het algemeen, bevolkingstoename. Maar op Java zagen we het zielental in snel tempo stijgen zonder een noemenswaardige stijging van het levenspeil.

De oorzaak van dit verschijnsel moet gezocht worden in de werking der westerse ondernemingen. Een onderneming bracht in de vorm van lonen geld onder de mensen, waardoor het kwantum der bestaansmiddelen vergroot werd en het zielental kon toenemen. Maar de bron van deze toeslag op de bestaansmogelijkheden lag buiten de eigen, inheemse productiesfeer. Voor zover al enige behoefte aan verbetering van organisatie en techniek van de maatschappelijke voortbrenging groeide, werd zij door de ontvangst van lonen uit de westerse productiesfeer der ondernemingen juist weggenomen. Het zielental nam wel toe, maar er ontstond daardoor onvoldoende spanning tussen de behoefte aan en de beschikking over bestaansmiddelen. De maatschappelijke ontwikkeling stagneerde, de armoede bleef even ernstig, maar werd over een groter aantal individuen uitgesmeerd. Toen in de malaisejaren na de crisis van 1929-'30 ongeveer de helft van de suikerondernemingen op Java het bedrijf moest staken, deelde de directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel in de Volksraad mede, dat de armoede het ergst was in streken waar te voren suikerfabrieken hadden bestaan. In die streken was de inheemse maatschappij sociaal-organisch en sociaal-economisch het meest achtergebleven.

Thans zijn nog enkele tientallen suikerfabrieken in bedrijf. Ook de omvang der andere grootlandbouwcultures is sinds de oorlog sterk afgenomen. De grote dichtheid der bevolking doet zich meer dan ooit gevoelen; de armoede is in tal van streken schrijnend. Het bendewezen is een vanouds op Java bekend verschijnsel, in het bijzonder in streken in West-Java met zgn. particuliere landerijen, waar roof- en rampokpartijen veelvuldig voorkwamen. Dit kwaad is door andere oorzaken verergerd: jonge kerels, die als guerillastrijders tegen de Nederlanders vochten, de zgn. pemoeda's, die in de eigen maatschappij geen bestaansbasis meer vinden of de avontuurlijke rusteloosheid van het zwervend roversleven zijn gaan prefereren boven de uitoefening van een of ander onromantisch bedrijf of een leven in loondienst, vormen de ruggegraat van de benden die grote streken onveilig maken. Armoede, wanhoop, wrok, anarchistische vernietigingszucht zijn factoren, waardoor de benden gedreven worden. Ze zijn niet specifiek anti-Europees; verhoudingsgewijs worden minstens zovele, indien niet méér, Indonesiërs dan blanken afgeslacht. Het streven, een staat op Islamitische grondslag te stichten, drijft bovendien de benden van de Daroel Islam van Tirta Soewirjo in West-Java en die van de onlangs gesneuvelde Kazar Moezakkar in Zuid-Celebes.

Het veiligheidsvraagstuk legt dan ook zozeer beslag op de aandacht der Indonesische regering, dat president Soekarno onlangs een conferentie op het paleis bijeenriep, die bestemd was, middelen te beramen tot oplossing ervan. Dat het verschijnsel door militair geweld afdoende onderdrukt zou kunnen worden, gelooft niemand. Er zijn andere maatregelen nodig, in de eerste plaats opvoering van de productie en emigratie van althans een belangrijk deel van het bevolkingsteveel.

De president, de vice-president dr. Moh. Hatta, de ministers en andere gezagsdragers propageren dan ook telkens opnieuw de noodzaak van harde arbeid. Daar aan hapert het juist zeer ernstig. Er heerst, niet onder de tani's, de boeren, maar onder de lonarbeiders, een algemeen tekort aan werklust, dat de productie fataal remt. Van de wettelijk op zeven uren vastgestelde arbeidsdag wordt gemiddeld niet meer dan de helft serieus besteed. De mensen zijn teleurgesteld. Hun was door de

nationalistische propaganda verteld, dat de vreemde ondernemer de rijkdommen des lands stal en wegvoerde, en dat, als het Nederlands bestuur eenmaal verjaagd zou zijn, het leven gemakkelijker en rijker zou worden, — en nu zien ze die ondernemer weer in zijn positie van werkgever, terwijl de lonen die hij betaalt, niet voldoende zijn om de sterk gestegen prijzen van eerste-levensbenodigdheden te betalen. Ze begrijpen niet, dat harder arbeid hun land en hun zelf méér ten goede zal komen dan hun werkgever. En de communisten stoken naar vermogen onder de honderd-duizenden ondernemingsarbeiders en hebben succes. Daartegenover heeft de prediking van de plicht tot hard werken maar weinig effect.

Door emigratie kan slechts een deel van het bevolkingsoverschot van Java weggevoerd worden. De bevolking neemt jaarlijks met ongeveer 700.000 zielen toe, en alleen voor transport van deze aanwas naar andere eilanden zouden tientallen schepen geregeld in de vaart moeten zijn. Daarover beschikt Indonesië niet.

Als het probleem der overbevolking van Java opgelost zal worden, dan zal dit in hoofdzaak moeten zijn door zo snelle sociaal-economische ontwikkeling, dat het teveel geleidelijk in de eigen maatschappij wordt opgeslorpt. Doch de middelen daarvoor ontbreken. Het lijkt volkomen uitgesloten, dat Indonesië uit eigen kracht deze zeer omvangrijke taak zou kunnen volbrengen, — tenzij aan geheel de bevolking door uiterst strenge versobering grote ontberingen zouden worden opgelegd. Maar dat zou de regeerkracht van een dictatoriaal regiem vereisen.

Tekort aan krachten

Terwijl de Indonesische regering dus staat voor een taak van reusachtige omvang, beschikt zij bij lange niet over de krachten die daarvoor onontbeerlijk zijn. De onderwijs- en opleidingsinstituten die door de Nederlands-Indische regering werden opgericht, waren niet bestemd en er ook niet op berekend, werkkrachten af te leveren voor een zelfstandig Indonesië, dat toen nog in onbepaald-verre toekomst gedacht werd. Het onderwijs dat gegeven werd was goed, zeer goed, maar het was niet meer dan voldoende ter opleiding van de krachten waaraan het gouvernement en de westerse bedrijfs wereld behoefte hadden.

Na de souvereiniteitsoverdracht zwol de vraag naar ontwikkelde en geschoolde werkkrachten sterk aan, en het was uitgesloten, dat de primitieve en slecht georganiseerde arbeidsmarkt eraan zou kunnen voldoen. Er wordt wel met voortvarendheid en succes aan uitbreiding van het onderwijs gewerkt, maar de grote achterstand is niet in enkele jaren in te halen. Deskundigen, gewezen ambtenaren van het Nederlands-Indische gouvernement en in Nederland en elders aangeworven krachten moeten in dienst genomen worden, en dit gebeurt ook, maar niet voldoende. De gebeurtenissen der na-oorlogsjaren hebben een stemming doen ontstaan, die het alleen voor krachtige figuren onder de dienst- en bedrijfshoofden mogelijk maakt, de niet-Indonesiërs die onder hen dienen, te handhaven.

Juist in de rangen der middelbare ambtenaren, der bekleeders van uitvoerende en toezichthoudende functies, verdringen de gegadigden elkaar, onder wie maar weinig besef voor de moeilijkheden van een werkkring, van de onontbeerlijkheid van opleiding en ervaring, bestaat. Er zijn er onder hen, die vroeger als ambtenaren van het Nederlands-Indische gouvernement hun taak leerden kennen, maar hun

aantal is gering. Velen kregen een plaats in de Indonesische gouvernementdienst bij wijze van beloning voor hun deelneming aan de guerilla tegen de Nederlandse troepen; hun mentaliteit wordt gekenmerkt door een overspannen nationalisme, dat hen boven minderwaardigheidsgevoelens uitheft en hun belet te erkennen, dat zij niet in staat zouden zijn tot wat Nederlanders kunnen.

Geen dienst of bedrijf in Indonesië werkt met voldoende bekwame en geroutineerde krachten. Aan alle kanten is er een tekort, en het is een uitzondering als de goede plaats door de goede man bezet is. De aflevering van abituriënten van scholen en opleidingsinstituten is nog onvoldoende, en de hoger-onderwijsinrichtingen kampen met moeilijkheden, waaronder allereerst de studenten te lijden hebben. Het getal der Indonesische hoogleraren is nog gering, maar verboden is het gebruik van het Nederlands als voertaal, terwijl het gros der studenten de colleges in de Engelse taal niet volgen kan en het Indonesisch, dat nog te weinig ontwikkeld is om uiteenzetting en formulering van moeilijke problemen mogelijk te maken, door slechts enkele docenten — en door lang niet alle studenten — beheerst wordt. Onder de studenten zijn er, die geen Nederlands kennen, wat een ernstige handicap betekent, doordat de boeken waaruit zij hun wetenschap kunnen putten, merendeels in het Nederlands geschreven zijn. De aanstaande bioloog, de rechtsgeleerde, de historicus vindt zijn studiemateriaal voor het grootste deel in werken van Nederlandse geleerden, waarin vooral Nederlandse hoogleraren hen voldoende wegwijs kunnen maken.

De positie der niet-Indonesische hoogleraren en lectoren is zodanig, dat de meesten na expiratie van hun contract voorgoed naar Nederland terugkeren. Vervanging van gerepatrieerde docenten door Indonesische is slechts in enkele gevallen mogelijk. De studenten, en indirect, doch ernstiger, het land, zijn de dupe.

Partijen en politiek

Het politieke leven van Indonesië heeft te lijden van een overmaat van partijen en partijtjes, van welke verscheidene, onder het mom van dienstbaarheid aan het algemeen belang, bestemd zijn, zeer persoonlijke of enge groepsbelangetjes te dienen. Het parlement bestaat nog uit benoemde leden. In de jaren vóór de soevereiniteitsoverdracht, toen het grondgebied van de Republiek Indonesië nog beperkt en de regering ervan te Djokja gezeteld was, bestond daar een zgn. wetgevende raad met door Soekarno benoemde leden, die na December 1949 automatisch lid werden van het parlement te Djakarta. Verkiezingen hebben tot dusver niet plaats gehad; de overtuiging, dat de samenstelling van het parlement niet overeenkomt met de verhoudingen der stromingen in de maatschappij, is gemeengoed.

Toch heeft deze toestand tot dusver het uitschrijven van algemene verkiezingen verhinderd; elk kabinet, dat ernst maakt met de voorbereiding daarvan, speelt met politiek dynamiet. Er zijn bijna veertig politieke partijen, van welke ongeveer de helft in het parlement vertegenwoordigd is. De afgevaardigden hebben ontdekt, dat het lidmaatschap van het parlement vele en veelsoortige voerdelen biedt, maar verscheidene hunner weten ook, dat voor hen geen zetel meer zou bestaan, indien algemene verkiezingen gehouden zouden worden. Het staat wel vast, dat in dat geval kleine partijen, welker leiders onvoldoende capabel zijn om op verkiezing te

kunnen hopen, uit het parlement zouden verdwijnen. En dus zijn ze op hun quive, wanneer een kabinet ernst blijkt te maken met de voorbereiding van verkiezingen, en ze zien er niet tegen op, het op een punt van ondergeschikt belang te laten vallen. De gemiddelde levensduur van een kabinet is dan ook niet meer dan ongeveer acht maanden. Het kabinet-Wilopo, dat uitstekend werk deed en een wetsontwerp tot registratie van de kiezers wist te doen aannemen, struikelde over het vraagstuk der verdeling van ondernemingsgronden ter Oostkust van Sumatra, — een probleem, waarvoor, hoe belangrijk het ook moge zijn, geen regering behoorde te worden opgeofferd.

Het parlement kegelt met kabinetten. Een wet, die voldoende betrouwbare verkiezingen zou waarborgen, zou aan dit spel een einde maken. Maar er is een macht, die wel voorbereiding van verkiezingen wil, doch dan een zodanige, dat de stembus-overwinning van een bepaalde partij menselijkerwijs verzekerd zal zijn.

Die macht is president Soekarno.

President Soekarno heeft zich van de aanvang af niet alleen met de samenstelling van de kabinetten, doch ook met hun arbeid intensief en meermalen dwingend bemoeid. Hij is een drijver en een demagoog met grote overredingskracht en schroomt niet om, steunende op zijn positie, de zaken te sturen in de richting die hij wenst. Hij was in de twintiger jaren de voornaamste leider van de nationalistische beweging, en de herinnering aan de toenmalige strijd voor zijn overtuiging, die met een jarenlange verbanning voorlopig eindigde, is hem een kostelijke schat. Hij is zich er terdege van bewust, hoe ontzaglijk veel Indonesië aan hem te danken heeft, en koestert de gedachte, een groot man te zijn voor zijn volk. Zijn persoonlijke ijdelheid vond voedsel in de blijken van aanhankelijkheid en bewondering die zijn publiek optreden als vrijheidsprediker oogstte. Toen het hoogste ambt in de republiek hem als zijn vanzelfsprekende beloning toegevallen was, beschouwde hij zijn directe bemoeiing met de aangelegenheden der departementen als de beste waarborg voor een goede gang van zaken.

Soekarno had in 1923 te Bandoeng het diploma der Technische Hogeschool behaald, vestigde met een studiegenoot een ingenieursbureau en trad op als nationalistisch propagandist, waarbij zijn zeer bijzondere redenaarsgaven zich al dadelijk openbaarden. In 1925 richtte hij de Algemene Studieclub op. Samenwerking met de Perhimpunan Indonesia in Nederland, waarvan drs. Hatta de voornaamste leider was, bracht hem in 1927 tot oprichting van de Partai Nasional Indonesia, de PNI, die de strijd voor onafhankelijkheid als enig programpunt in het vaandel schreef.

De onafhankelijkheid werd verworven, maar gevoelsoverwegingen verzetten zich tegen ontbinding van de partij waaraan men ten koste van grote persoonlijke offers het succes mede te danken had. Ze bleef bestaan, ofschoon ze haar program vervuld had. Na de soevereiniteitsoverdracht, toen het er vóór alles op aan kwam, de nieuwe verhoudingen te consolideren en maar weinig verschil van mening kon bestaan omtrent aard en strekking van de maatregelen die nodig waren, zou het voor de hand hebben gelegen, dat het bestuur der partij de leden zou hebben geadviseerd, zich bij een der grote bestaande partijen aan te sluiten. Dit advies bleef achterwege. De PNI ging de andere partijen, in het bijzonder de grote Masjoemi, beconcurreren. En daarbij wordt ze door de president geholpen op een wijze, die de conclusie

opdringt, dat hij zijn positie van boven de partijen staand staatshoofd misbruikt.

De president propageert de gedachte van de Pantja-Silastaat, de staat, steunende op de vijf pijlers van erkenning van de goddelijke almacht, het nationalisme, sociale rechtvaardigheid, de volkssouvereiniteit en menselijkheid. De Masjoemi is een tijdens de Japanse bezetting opgerichte organisatie van Mohammedanen, met de godsdienst als bindmiddel, zonder dat gezegd kan worden, dat zij op godsdienstige grondslag opgetrokken is: een organisatie van Mohammedanen, maar geen Mohammedaanse organisatie. Zij kan in zoverre het best vergeleken worden met de oorspronkelijke Sarekat Islam van Tjokroaminoto van 1913, welke algemeen streven een richting volgde die een vereniging van niet-Mohammedanen evengoed volgen kon, doch voor welke leden de Islam-belijdenis een band vormde. De orthodoxe Islamiëten der Nahdatoel Oelama scheiden zich dan ook van de Masjoemi af. Tussen de Pantja Sila en de politieke beginselen der Masjoemi bestaat practisch geen verschil; en legt men de programs van kabinetten, door formateurs uit de PNI samengesteld, naast die van ministeries met Masjoemi-premiers, dan ontdekt men hoogstens verschillen in accent, geen wezenlijk onderscheid. President Soekarno is trouwens niet meer of minder Mohammedaan dan bijv. mr. Moh. Natsir, de voorzitter van de Masjoemi.

De PNI verloor ter gelegenheid van de soevereiniteitsoverdracht haar reden van bestaan en zou zonder de daadwerkelijke steun van de President tot een onbelangrijk partijtje verschrompeld zijn. Maar diens oud-strijdgenoten worden, waar mogelijk, op belangrijke posten gezet en bedenken zich wel tweemaal alvorens het staatshoofd te désavoueren. De PNI heeft thans, bij geringer ledental dan dat van de Masjoemi, méér vertegenwoordigers in het parlement (43 tegen 41).

President Soekarno mengt zich actief in de partijstrijd en bezigt daarbij bedenkelijke middelen. In een rede te Amoentai op Borneo waarschuwde hij, dat als de staat op de Islam gegrondvest zou worden, „vele streken, waar de bevolking niet Islamietisch is, o.a. de Molukken, Bali, Flores, Timor, de Kei-eilanden en Soelawesi (Celebes) zich zouden afscheiden” van Indonesië. Hij wist wel beter, maar vereenzelvigde het extreme Mohammedanisme van de Nahdatoel Oelama met het streven van de Masjoemi, — terwijl de Masjoemi, in tegenstelling tot de Nahdatoel Oelama, van de theocratische staatsgedachte niet weten wil, en laatstgenoemde partij nota bene in het kabinet-Ali Sastroamidjojo vertegenwoordigd is. De Masjoemi heeft tegen de oneerlijke waarschuwing van de President met klem geprotesteerd, maar de bewering bleef haken en werkte ertoe mee, dat de regering van de Masjoemi-premier Wilopo over een punt van ondergeschikte betekenis struikelde.

De Masjoemi en de Partai Socialis Indonesia, de PSI, drongen toen aan op vorming van een zakenkabinet onder de bekwame en algemeen geachte vice-president drs. Moh. Hatta, ter voorbereiding ook van de verkiezingen van een constituanten en een parlement. Die suggestie werd door de President niet aanvaard. Hij belastte de PNI-voorman mr. Ali Sastroamidjojo, mét mr. Wongsonegoro van de Partai Indonesia Raja (Groot-Indonesië) en Zainal Arifin van de Nahdatoel Oelama, met de samenstelling van een nieuw kabinet, dat na wekenlang pogen kwam te bestaan uit vier PNI-ministers, drie van de Partai Sarekat Islam Indonesia, drie van de PIR, drie van de NU en enkele vertegenwoordigers van kleinere partijen, die geen belangrijke leiders hebben. De Masjoemi en de PSI werden uitgeschakeld.

De president durft in dit opzicht zeer ver te gaan. De gemeenteraad van Djakarta bestond al jarenlang uit 25 leden, allen benoemd. Dit aantal werd onlangs, al weer door benoeming, tot 60 uitgebreid met in meerderheid leden van de PNI en de PKI, de communistische partij. Een verzoek van de gemeenteraad zelf om binnen een half jaar verkiezingen voor nieuwe leden uit te schrijven werd genegeerd, en protesten van de Masjoemi en de PSI baatten niet.

Te Palembang stond de president een interview toe aan een vertegenwoordiger van het persbureau PIA, waarin hij, sprekende over de oppositie, zeide dat het bekend was dat verscheidene leiders bereid waren hun land voor miljoenen aan buitenlanders te verkopen. Daarmee daalde hij al geheel tot het laagste niveau van de strijd der politieke partijen af, en zijn bewering verwekte algemene ontsteltenis en een storm van verontwaardiging. Geëist werd dat hij namen zou noemen. Dit deed hij niet, maar wel liet hij in de pers mededelen dat de procureur-generaal Mr. Soeprapto een onderzoek begonnen was naar de gedragingen van politieke leiders die hun vaderland trachtten te verkwanselen. De opwinding bleef. De voorzitter van de fractie der NU — een der regeringspartijen! — in het parlement noemde de bewering ongehoord. De heer Sjamsoeddin Soetan Makmoer, een der kopstukken onder de regeringsgezinden, veroordeelde de uitlating van de president als slecht, omdat hij haar gedaan had in verband met de oppositie, terwijl toch ook de regeringspartijen omkoopbare elementen omvatten. De president tracht, zo werd gezegd, door dergelijke lukrake beschuldigingen politieke tegenstanders ten val te brengen. Een groep van parlamentsleden eiste een nadere toelichting op de bewering van de president.

Een toelichting kwam niet. Maar wel werd uit het incident anti-Nederlandse munt geslagen: het dagblad *Merdeka*, dat door dik en dun de PNI en de president verdedigt en alle schuld voor hetgeen er scheef gaat in het land bij voorkeur op de ruggen van Nederlanders schuift, wist te vertellen dat Nederlanders de leiding hebben bij pogingen tot omkoping van Indonesische politici, en dat een bedrag van 750 miljoen roepiahs bijeengebracht werd om het kabinet-Ali Sastroamidjojo te doen vallen. Alsof het huidige beleid niet zonder buitenlandse inmenging het land aan de rand van de afgrond zou brengen!

Andere bladen, o.a. de te Medan verschijnende *Warta Berita*, oefenden felle critiek op de president en eisten zelfs zijn aftreden. Het was, zo werd geschreven, een goedkope tactiek, het kabinet te handhaven door de oppositie in een kwaad daglicht te stellen.

De Masjoemi en de socialistische partij omvatten bekwame figuren die zich aan behartiging van de landsbelangen zouden willen wijden, doch op een zijspoor gerangeerd zijn, terwijl notoir onbeduidende en onscrupuleuze lieden belangrijke posten te bekleden kregen. De zeer belangrijke departementen van financiën en economische zaken werden tot voor kort door PNI-ers beheerd op een wijze die algemeen ergernis wekte; van de minister van economische zaken, Mr. Iskaq Tjokrohadisoerjo schreef een Indonesische krant in ronde woorden dat hij een „buitverdelingspolitiek” voerde. De PSII en de PIR eisten hun aftreden en dat van de minister van Binnenlandse Zaken. De druk was zo sterk dat de president wel moest toegeven. Ze werden vervangen; Economische Zaken kwam onder beheer van de

bekwame en integere ir. Roosseno Soerjohadikoesoemo, die in het laatste decennium voor de oorlog als waterstaatsingenieur geleerd had wat doelbewust werken is.

Door het drijven van de president hebben de tegenstellingen tussen de partijen zich tot vijandigheid toegespitst; er werd terecht op gewezen, dat de controverse niet meer zal zijn te elimineren zolang het kabinet blijft.

De oppositie had er ten slotte genoeg van en diende een motie van wantrouwen in de regering in. Daarin werd gezegd, dat de zgn. herschikking van het kabinet niet voldoende was geweest om gezonde verhoudingen te scheppen, dat feitelijk een nieuw kabinet was ontstaan en de regering na het aftreden van mr. Iskaq, met wiens politiek zij ondanks herhaalde waarschuwingen genoeg genomen had, had behoren heen te gaan.

Deze motie kwam op 15 December in stemming en werd met 115 tegen 92 stemmen verworpen. De vertegenwoordigers van alle kleine partijen op één na stemden tegen de motie, en ook de PKI en de Sobsi, met resp. 17 en 2 stemmen. Van de oppositie konden 12 leden de zitting niet bijwonen, van de regeringspartijen waren 8 leden afwezig. Deze uitslag bevestigde dat de regering voor haar voortbestaan afhankelijk is van de stemmen der communisten. De PKI en de Sobsi zijn niet in de regering vertegenwoordigd, maar beheersen de situatie. De president, die schijnt te menen, dat hij het met de communisten wel klaar spelen zal, onderschat blijkbaar hun macht en invloed.

Op 20 December werd te Bandoeng een congres van de PNI geopend met een receptie, waar president Soekarno aanwezig was. Hij hield er een redevoering, waarin hij, in verband met het in de vergadering der Verenigde Naties geleden échec, betoogde dat zonder machtsvorming door versterking van de eenheid niets te bereiken zou zijn. Daarom riep hij op tot organisering van een All-Indonesia Congres, dat de wil des volks inzake Irian tot uiting zou brengen.

Deze oproep had niet het effect dat hij ervan hoopte. De leiders van de Masjoemi en die van de PSI reageerden met de verklaring dat ook zij het denkbeeld van een All-Indonesia Congres toejuichten en terugkeer van West-Irian tot het Indonesische staatsdomein evenzeer wensten, doch dat dit eerst mogelijk zou zijn wanneer het huidige kabinet afgetreden en een nieuwe regering met vertegenwoordigers van de oppositie gevormd zou zijn.

Een week na het PNI-congres opende de Masjoemi haar zevende congres te Soerabaia. De president, die blijkbaar beseftte dat de onderlinge vijandigheid tussen de partijen aan de verwezenlijking van de eenheidsgedachte in de weg staat, begaf zich daarheen en hield een redevoering, waarin hij aandrang op wederzijdse tolerantie in de beoordeling van elkaars standpunten en ten aanzien van politiek andersdenkenden. De voorzitter van de Masjoemi, mr. Moh. Natsir, sprak na hem, wees erop, dat de algemene toestand uiterst moeilijk gemaakt is, dat de prijzen blijven stijgen, dat de regering niet bij machte is haar program te verwezenlijken, doch de oppositie zoveel mogelijk weggedrongen en bijv. de kiesrechtcommissie grotendeels uit PNI-ers samengesteld werd. Hij eindigde met te betogen dat men, om West-Irian terug te krijgen, de Indonesische staat krachtig maken en zijn prestige versterken moet, doch dat ontbinding van de regering en vorming van een waarlijk representatief kabinet nodig zijn om dit mogelijk te maken.

De vergadering verklaarde daarna bij resolutie, dat de organiseren van een Groot-Indonesisch Congres eerst zin zal kunnen hebben na aftreden van het kabinet, dat geen basis meer heeft; en dat de strijd om West-Irian in de Verenigde Naties, waaromtrent de Masjoemi niet door de regering geraadpleegd was, verloren was.

Een urgentieprogram werd aangenomen. Er werd in geconstateerd dat Indonesië's financieel-economische toestand slecht is, dat de inflatie hand over hand toeneemt, de corruptie in en buiten de kringen der regering ernstig is geworden, de werkloosheid omvangrijker wordt, ook doordat de industrieën geen grondstoffen uit het buitenland kunnen krijgen en invoerlicenties worden vermorst door verstrekking ervan aan onbevoegden, die ze aan bestaande handelshuizen verkopen, terwijl de speculatie zich meester heeft gemaakt van een belangrijk deel der beschikbare goederen.

De president, die gelegenheid genoeg heeft gehad om de kracht-van-overtuiging der Masjoemileiders te leren kennen, zal zich ervan bewust zijn geweest dat hij met zijn oproep een slag in de lucht deed. Het leek een poging om althans de schijn te redden. Die poging is dan mislukt; voor zover bekend heeft geen partij het initiatief tot bijeenroeping van een All-Indonesia Congres genomen. Het ziet er naar uit, dat de verhoudingen vast gelopen zijn.

Een volledig beeld van de situatie in Indonesië is in enkele bladzijden niet te geven. Men kan slechts enige hoofdpunten aanstippen, doch loopt dan gevaar, de betekenis van sommige factoren en aspecten te onderschatten en accenten verkeerd te leggen. Dat de toestand bedenkelijk is lijdt geen twijfel, maar het is voorbarig om, als hier te lande zovelen doen, een algehele ineenstorting te voorspellen. Een jonge maatschappij als de Indonesische bezit een grote mate van elasticiteit en kan stoten verdragen waaronder een oudere samenleving zou bezwijken.

Het is dan ook niet mogelijk, enige voorspelling te doen met een redelijke mate van zekerheid dat ze juist zal blijken. De financieel-economische toestand kan onverwacht en in korte tijd aanmerkelijk verbeteren, en aan het politieke spel van president Soekarno wordt reeds door de consequenties ervan een grens gesteld; hij kan niet doorgaan, zovele bekwame en integere mannen van zich en zijn regiem te vervreemden zonder zijn eigen positie te ondergraven.

De toestand is slecht, maar niet hopeloos. De Nederlanders ginds beoordelen de situatie heel wat minder pessimistisch dan hun eenzijdig en onvolledig ingelichte landgenoten hier. De naaste toekomst zal leren, waar het gelijk ligt.

Bandoeng, Januari 1955.

Naschrift.

Nadat het vorenstaande geschreven was, werden nog enkele berichten uit Indonesië ontvangen, die nader licht werpen op de situatie.

In zijn Nieuwjaarsrede kondigde president Soekarno aan, dat de algemene verkiezingen tegen het einde van dit jaar gehouden zullen worden. Dat is dan ruim een half jaar later dan aanvankelijk beloofd was. Intussen is door de partijen een begin gemaakt met de voorbereiding van de verkiezingen. Daarbij deed zich een tekenend incident voor. De PKI, de communistische partij, had verklaard, dat het hamer-en-

sikkelsymbool ook gebruikt zou worden voor de partijlozen, en op propaganda-borden en in strooibiljetten gebeurde dit reeds. Tegen dit voornemen verzetten andere partijen zich, en het partijloze parlementslid Amelz diende een motie in, waarbij er afkeuring over uitgesproken werd en de minister van Justitie, mr. Ojody Gongkoesoemo, die lid is van de PNI, gecritiseerd werd, omdat hij de keuze van dit symbool door de communisten verdedigd had. Er volgden besprekingen, waarbij de PKI beloofde, van haar voornemen af te zien, nadat de Nadhatoel Oelama bedreigd had, anders haar minister uit het kabinet te zullen terugtrekken. Dat hielp. Om de val van de regering, die in dat geval vrij zeker was, te voorkomen, stemde de PKI toe. De kiesrechtcommissie verbood bovendien het gebruik van het symbool voor de partijlozen. De communisten willen dit kabinet, dat zij naar hun hand kunnen zetten, niet zien verdwijnen.

Van haar sterke positie ten aanzien van de regering maakt zij overigens zonder schroom gebruik, en met succes. Zij eiste een wijziging van de Noodwet op beslechting van arbeidsgeschillen in zodanige zin, dat na aankondiging van een staking niet langer drie weken, met het proclameren daarvan zou behoeven te worden gewacht. En enige dagen later kwam de regering met een wetsvoorstel, waarin aan die eis werd voldaan.

Nog een andere eis, waarvan de inwilliging door de PKI als voorwaarde voor voortzetting van haar steun aan het kabinet werd geëist, betrof verdeling van de ondernemingsgronden onder de bevolking.

Deze eisen en de toon waarop ze gesteld worden, laten geen twijfel aan het voornemen der communisten om hun sterke positie ten opzichte van de regering tot het uiterste uit te buiten. Toch schijnt in Amerika het wantrouwen in de gang van zaken in Indonesië en het pessimisme ten aanzien van de ontwikkeling af te nemen. Van daar komen berichten, die wijzen op plannen om de technische en de economische steun uit te breiden. Amerikaanse autoriteiten verzekeren, stabiele toestanden en hoger welvaart te wensen en de vrees voor communistische overheersing overdreven te achten. Joseph Alsop, de bekende „columnist” van de *New York Tribune*, die Indonesië onlangs bezocht, schreef, dat daar alles afhangt van de groei van het communisme op het vasteland van Azië. De Indonesische politiek heeft, zegt hij, haar eigen stijl, d.w.z. maatregelen die nodig zijn, komen te laat, de uitvoering van besluiten geschiedt traag of wordt vergeten, — maar ondanks dit is het pessimisme omtrent de loop van zaken in de naaste toekomst niet gerechtvaardigd. De minister van Oorlog, mr. Iwa Koesoemasoemantri, die als communist bekend staat, trachtte het leger als machtsinstrument onder zijn contrôle te krijgen en dwong o.a. de van PSI-sympathieën verdachte chef-staf Simatoepang tot heengaan, — maar het leger als geheel is een anti-communistisch instrument gebleven. Geef, schreef Alsop, Indonesië tijd en sympathie. Het kan zijn moeilijkheden te boven komen en zijn grote welvaartsmogelijkheden realiseren.

Als dit betrekkelijk optimistische oordeel bewegen zal tot belangrijke investaties in Indonesië, dan zal daardoor de vraag naar de oprechtheid en de juistheid ervan beantwoord zijn en zal het waarde blijken te hebben. Maar er is dan geen tijd te verliezen; en het advies, hoopvol af te wachten en inmiddels te observeren is nogal goedkoop, doch helpt niet tegen de ogenblikkelijke nood.

De economische situatie is overigens sinds medio 1954 vrij plotseling verbeterd: de handelsbalans gaf eind November van het vorige jaar een batig saldo aan van ruim twee milliard roepiahs.

Intussen leest men herhaaldelijk van plannen tot vestiging van nieuwe bedrijven. De nieuwe minister van Economische Zaken is begonnen krachtig opruiming te houden onder de invoerlicenties, verleend aan mensen die noch handelskennis, noch relaties, noch kapitaal, noch enige organisatie bezaten en die vergunningen verkwanselden aan bestaande handelshuizen, waardoor de prijzen van importgoederen onmatig zijn gestegen. Aan de speculatie door „aktemap-importeurs” is daarmee een eind gemaakt.

Op het paleis te Djakarta heeft onder leiding van de premier een conferentie van bestuurs-, justitie- en politie-autoriteiten plaatsgehad ter bespreking van het veiligheidsvraagstuk, dat om oplossing dringt. In West-Java schijnt de onveiligheid af te nemen, maar in Atjeh en in Celebes is ze nog ernstig. In Groot-Atjeh neemt de onveiligheid dermate toe, dat alle verbindingen over land met West-Atjeh verbroken zijn en nog alleen over zee verkeer mogelijk is, dat dan een halve maand in beslag neemt. Daar en in Zuid-Celebes heerst algemene ontevredenheid over het beleid der centrale regering.

Zo maken de later ontvangen berichten het algemene beeld over het geheel niet minder somber. Er zijn tekenen die hoop geven. Een daarvan is de voorspoedige groei van het coöperatiewezen, waardoor in toenemende mate voorkomt, dat de bevolking niet langer prijs blijkt te stellen op de hulp van desabanken, omdat de eigen crediet-coöperaties een lagere rente vragen. In desa's met bloeiende coöperatieve verenigingen is de bevolking over het algemeen welvarender dan elders, terwijl ze in dorpen waar het coöperatiewezen weinig ontwikkeld is, armoede lijdt. In sommige regentschappen, o.a. Soemedang, waar het coöperatiewezen bloeit, bestaan meer dan honderd verenigingen. Dit is voornamelijk het resultaat van de onvermoeide propaganda van de vice-president drs. Hatta.

Inmiddels wordt ijverig gewerkt aan de voorbereiding van de Aziatisch-Afrikaanse conferentie, die in April a.s. zal plaatshebben. De antwoorden op de uitnodigingen zijn alle binnen. Pakistan en de Philippijnen, die aanvankelijk aarzelden, hebben thans geantwoord, dat ze vertegenwoordigers zullen zenden. Turkije heeft geweigerd. Israëel is niet uitgenodigd met het oog op de vijandschap van de Mohammedaanse Liga tegen de Joodse staat, een omissie die object is van critiek. Al met al belooft de conferentie belangrijk te zullen zijn.

Het algemene beeld verandert na deze nieuwe berichten in wezen niet.

Utrecht, Maart 1955

EEN TEKORT AAN OBJECTIEVE

ZAKELIJKHEID

De ordening van het goederenvervoer

Niet alleen op het gebied van het personenvervoer, waaraan in een vorig artikel enkele beschouwingen werden gewijd, maar ook ten aanzien van de structuur van het goederenvervoer langs de weg poogt de tegenwoordige minister van Verkeer en Waterstaat een dusdanig te weinig doordacht persoonlijk stempel op de nadere uitvoering te drukken, dat een toestand dreigt te worden geschapen, die voor het gehele Nederlandse vervoer ernstige gevolgen zal kunnen hebben. Ook hier blijken bepaalde eenzijdige groepsbelangen zozeer samen te vallen met de politieke sympathie van de minister, dat hij ze wil bevoorrechten en daarmee andere belangen moet schaden. Alweer door een duidelijke inbreuk op een tot nu toe gevoerd goed gefundeerd en continu beleid.

En dat betreft de richtlijnen voor dat andere vergunningverlenend orgaan: de Commissie Vergunningen Goederenvervoer. Het gaat hier niet om een wijziging van reeds bestaande richtlijnen, maar het gaat om de nieuw ingestelde richtlijnen voor de Commissie Vergunningen Goederenvervoer (CVG), die bij de inwerking-treding van Wet Autovervoer Goederen (WAG) en Wet Goederenvervoer Binnenscheepvaart (WGB) op 15 Februari 1954 met haar vergunningverlenende arbeid moest beginnen. De betrokken wetten werden reeds in Mei en Juli 1951 aangenomen. Voor de voorbereiding had men geruime tijd nodig. Tot 15 Februari 1954 werkte men met uit de bezettingstijd stammende uitvoeringsbesluiten.

Op grond hiervan ging men zoveel mogelijk uit van tonnages van Augustus 1939. Het is nu wel duidelijk, dat er in feite reeds veel meer (zwarte) tonnage gebruikt werd. Dat bleek uit de enorme stijging van de vervoerde hoeveelheden, al zal daarbij een intensiever gebruik van het materieel ook een rol gespeeld hebben. Het bleek eveneens uit de veelvuldige verzoeken van vervoerders op de openbare zittingen van de CVG om legalisatie van deze zwarte tonnage. Zoals reeds eerder opgemerkt, is de situatie in het goederenvervoer anders dan in het personenvervoer. Het goederenvervoer is regionaal weinig of niet duidelijk bepaald en meer onge-regeld dan het personenvervoer, waar de geregelde vaste lijndiensten zo'n belangrijke rol spelen.

Het vraagstuk, dat deze materie sterk beheerst heeft en ook bij de laatste begrotingsbehandeling op de voorgrond stond, is dat van de deelname van de Ned. Spoorwegen aan het wegvervoer. Deze vraagstelling stamt uit dezelfde sfeer, die wij ook reeds bij de bespreking van de Wet Autovervoer Personen (WAP) aan-

duidden: het verzet van bepaalde particuliere zijde tegen niet haar alleen ten goede komende ordening, de vrees voor het meer economisch werkende bedrijf, dat in zich zelf of in verband met dochterondernemingen een landelijke coördinatie der verschillende vervoertechnieken rail en weg tot stand brengt. En dat alles uitmondende in de eenzijdig propagandistische, aan het algemeen belang voorbijgaande leuze, dat de overheid (i.c. de spoorwegen) slechts op de rail behoren en de weg van nature(?) of uit principe(!) voor de particuliere vervoerder voorbestemd dient te zijn.

Reeds bij de parlementaire behandeling van de WAG kwam deze leuze bij een deel van de Kamer om de hoek kijken. De huidige minister nam als Kamerlid actief aan de verkondiging van deze dwaling deel en wilde met name dit vraagstuk van de overheidsdeelneming aan het wegvervoer door een Staatscommissie doen onderzoeken. Minister Wemmers gaf de opdracht om dit vraagstuk te onderzoeken aan een daartoe speciaal ingestelde vervoerscommissie van de Sociaal Economische Raad, die op 15 Januari 1954 haar conclusie vaststelde. Op 30 Januari 1954 werden de richtlijnen voor de CVG bij Koninklijk Besluit vastgesteld.

Deze vervoerscommissie van de SER aanvaardde eenstemmig de conclusie, dat een combinatie van vervoerstechnieken in één vervoersonderneming niet alleen toelaatbaar, doch ook gewenst is en aanbeveling verdient. De bekendste voorbeelden van een dergelijke combinatie zijn die van rail- en wegvervoer door de Nederlandse Spoorwegen en die van water- en wegvervoer door diverse beurtvaartondernemingen. Een belangrijke conclusie, die vroeger door het particuliere wegvervoer ook nogal eens aangevochten is met betrekking tot het ingebruiknemen van de wegtechniek door de beurtvaartondernemingen, die oorspronkelijk alleen over het water geregelde goederendiensten onderhielden. Een vanzelfsprekende conclusie voor ieder, die weet dat een moderne verlader dikwijls de voorkeur geeft aan een keuze tussen verschillende technieken bij eenzelfde vaste vervoerder, welke laatste bovendien zelf de gelegenheid heeft tot juiste en economische combinatie van deze technieken bij het verwerken van het bij hem aangeboden vervoer. Maar nu het ging om de gemeenschappelijke belangen tegenover de spoorwegen was deze controversale beurtvaart-wegvervoer vergeten. Het probleem werd nu toegespitst op de ouderwetse vraag of men dit vanzelfsprekend recht wel aan een overheidsonderneming zou mogen verlenen. En nu kwam het principe er aan te pas. Een meerderheid, waaronder alle onafhankelijke niet-belanghebbende deskundigen (behalve één), waren voor gelijkstelling van particulier- en overheidsbedrijf bij de verlening van vergunningen door de CVG op de grondslag van de WAG. Een minderheid, bestaande uit de werkgevers van de binnenvaart benevens een werkgeversvertegenwoordiger van het wegvervoer en de CNV- en KAB-werknemersvertegenwoordigers uit binnenvaart en wegvervoer waren tegen gelijkstelling. Zij meenden dat de overheidsonderneming niet op de weg thuis hoort.

Drie leden kwamen niet tot een duidelijk standpunt: één niet-belanghebbende deskundige en twee vertegenwoordigers van de werkgevers uit het wegvervoer. Hoewel zij in een aparte nota ook de indruk vestigden de bestaande toestand van gelijkstelling en de voortzetting daarvan te aanvaarden. Het was kwantitatief een respectabele meerderheid, die voor gelijkstelling van particulier en overheidsvervoer was, maar kwalitatief nog belangrijker doordat, behalve één, alle niet op

een of andere wijze aan bepaalde bedrijfsbelangen gebonden leden hiertoe behoorden. En doordat ook de enige vertegenwoordiger van het verladérsbelang, die men dus als een vertegenwoordiger van de consumenten kan zien, hiertoe behoorde. De minderheid, dus bestaande uit een deel van de vertegenwoordigers van de belangen van particulier wegvervoer en binnenvaart, was tegen. Een op zich zelf niet bevreemdende reactie van deze belangenvertegenwoordigers, die hun eigen aandeel in het vervoer ten koste van de spoorwegen „van nature” zo groot mogelijk wensden te maken. Wanneer men dan leest, dat deze minderheid en met haar de minister haar standpunt op een maatschappelijk principe fundeert, dan wordt men wel wat argwanend als men merkt dat dit „principiële” meningsverschil, waarin de minister partij kiest, zo opvallend samenvalt met een heel gewone eenzijdige belangenbehartiging.

De minister heeft daarop een beslissing genomen, die ten onrechte aanvankelijk bij sommigen de indruk van een middenweg heeft gewekt. Hij schaarde zich op principiële gronden achter de belangen van binnenvaart en wegvervoer met het standpunt, dat ten aanzien van het goederenvervoer de overheid zich dient te beperken tot het railvervoer en dus niet behoort deel te nemen aan het vervoer langs de weg en de binnenvaart (waarbij wij ons verder beperken tot de vraag van het wegvervoer, omdat de eventuele combinatie van de railtechniek en de binnenvaart geen noemenswaardige rol speelt). Maar in zijn richtlijnen voor de CVG wil de minister dan nog wel accepteren, dat de Spoorwegen de vergunningen en de tonnage, die zij op het ogenblik van de bekendmaking der richtlijn had, mag behouden.

Deze voornamelijk op politieke principes gegronde, te weinig met vervoers-economische argumenten toegelichte en daarom aanvechtbare beslissing wordt waarschijnlijk niet alleen een zeer gevoelig nadeel voor de spoorwegen, maar de kans is niet uitgesloten, dat deze beslissing zich ook tegen het particulier vervoer zal gaan keren. Hoe het met de conjunctuur ook loopt, op den duur is er slechts één ontwikkeling te verwachten, nl. een die gepaard gaat met een toenemende intensivering van het vervoer. Zowel door onze bevolkingsgroei als ook door de voortgaande technische ontwikkeling kan men een expansie van de economische bedrijvigheid op langere termijn als vaststaand aannemen. Daarbij zal dan dus door deze bevrozing van de omvang van het door Van Gend en Loos in een commercieel verband met de Nederlandse Spoorwegen verrichte wegvervoer van goederen de mogelijkheid van een zich verder ontwikkelende efficiënte combinatie van rail- en aansluitend of vervangend wegvervoer steeds meer beperkt en in feite afgeknepen en afgesloten worden. Er zijn geen concrete vervoerseconomische gegevens voor deze ontwikkeling nodig om deze stelling nader te adstrueren. Het aandeel van het wegvervoer, door Van Gend en Loos verricht, zal steeds verder ineenschrompelen. Misschien kan men op de bestaande relaties voorlopig de in de weg gelegde belemmering nog wat door intensivering van het gebruikte materieel opvangen, maar binnen betrekkelijk korte tijd zal geleidelijk aan deze mogelijkheid zeker worden beperkt. De minister toonde zich verontwaardigd toen gepoogd werd hem duidelijk te maken, dat hij tevreden kan zijn over dit succes van zijn tegen de commerciële exploitatie van de Nederlandse Spoorwegen gerichte daad. Als dit succes van twijfelachtige waarde er inderdaad in zit — en dat behoeft niet

nader te worden aangetoond — dan moet men toch uit respect voor het deskundig inzicht van de minister en zijn bekwame adviseurs veronderstellen, dat de minister dit toch van tevoren ook zelf geweten zal hebben en mag men hem dus het (waarschijnlijke) succes van zijn bewuste daad voorhouden? In het bijzonder wanneer de minister deze verstoring van onze vervoersvoorziening — dus in wezen van het algemeen belang — tot elke prijs zou willen bewerkstelligen, als deze maar in overeenstemming met zijn principieel politiek inzicht zou zijn, wat hij meer of minder suggereerde, toen hij verklaarde deze richtlijn ook te willen verdedigen indien daarmee inderdaad schade aan de Nederlandse Spoorwegen zou worden berokkend. Hij weet uiteraard, dat dit de natuurlijke bedoeling is van de belangen, die in de minderheid van de SER-commissie vertegenwoordigd is en waarbij hij zich op „principiële” gronden aansluit. Ook hier wordt men weer getroffen door de indruk, dat het principe zwaar wordt vooropgezet, terwijl de verstandelijke en zakelijke overwegingen niet voldoende aandacht, ja bijna geen aandacht hebben gehad. Het gaat hier om grote zakelijke belangen, ook voor de overheid en de gemeenschap. Waarvoor deze minister ook nog wat verantwoordelijk is. Op die aspecten mag toch in de volksvertegenwoordiging wel nadruk gelegd worden. Wat de minister en de meerderheid van de Kamer niet of onvoldoende deden bij het begrotingsdebat, ja men had zelfs de indruk, dat zij deze aspecten ontweken.

Trouwens, er blijft van het bij deze beslissing leidende principe niet erg veel over. Behalve deze bevrozing van het aandeel der Spoorwegen in het wegvervoer, het aanvaarden van de bestaande toestand — ondanks de afwijking die daarin op zich zelf reeds verdisconteerd is — werd een andere afwijking van het principe gemaakt; voorzover andere vervoersondernemingen, waarin de overheid meer of minder financieel deelneemt, zich met goederenvervoer langs de weg bezighouden, zullen zij niet als overheidsonderneming worden aangemerkt. En nu komt de aap uit de mouw: het „principe” wordt alleen toegepast op die ene overheidsonderneming, de Nederlandse Spoorwegen.

Dit is in lijnrechte strijd met de tot nu toe toegepaste praktijk. Met de opkomst van het autovervoer heeft de overheid de Nederlandse Spoorwegen via haar dochteronderneming Van Gend en Loos de mogelijkheid gelaten aan het wegvervoer van goederen te blijven deelnemen. Niet alleen via de zgn. afhaal- en besteldiensten, maar ook via het landelijke net van de vrachtautolijndiensten, waardoor men de verladers, die overigens regelmatig per rail vervoeren, voor daarvoor in het bijzonder in aanmerking komende goederen mede de keuze kon geven van een autovervoer met dezelfde vervoerder. Eenzelfde ontwikkeling ziet men bij de combinatie der technieken wegvervoer en binnenvaart door de beurtvaartondernemingen. Bovendien is het een bijzondere service voor de verlader om landelijk op één vervoeradres en één doorgaand tarief (dus zonder de extra aanslagen bij overdracht aan een andere vervoerder) van de ene plaats naar de andere zijn goederen te verzenden, ongeacht of deze plaatsen aan de spoorlijn liggen of niet. Uiteraard betekent een zodanig economisch gunstig werkend landelijk vervoersysteem een aansporing tot betere samenwerking en efficiency voor het versplinterde particuliere vervoer. Het afsluiten van een verdere ontwikkeling en de geleidelijke relatieve inkrimping van dit landelijke vervoerapparaat door deze ministeriële beslissing kan toch moeilijk anders geduid worden, dan dat men op grond van het „principe”

het betere doet wijken voor het (nu nog) slechtere. Tijdens de begrotingsdebatten is er ook op gewezen, dat deze maatregel met name een bedreiging betekent juist voor het particuliere vervoer, omdat bij het wegvallen van de competitie met een tot nu toe efficiënt werkend bedrijf als de spoorwegen het gevaar van een minder volmaakte vervoersbediening aan de klanten — die immers nu niet meer de *vrije keuze van de verlader* tussen alle vervoersmogelijkheden geboden krijgen (een tot nu toe door de regering met nadruk gevolgd beginsel) — niet denkbeeldig is. Waardoor het gevaar, dat het hele beroepsvervoer van particulieren en overheid bedreigt, de verschuiving naar het eigen vervoer van de verladers, des te acuter zal worden.

Hoe het ook zij — de verklaringen van alle na-oorlogse ministers tot aan deze minister geven er ondubbelzinnig blijk van — de overheid heeft tot nu toe het particuliere en het door Van Gend en Loos verrichte beroepsgoederenvervoer langs de weg gelijkgesteld.

De beslissing van minister Algera is een abrupte ongemotiveerde wending in dit beleid. De historische rechten van de Spoorwegen, waaraan deze minister ook grote waarde zegt te hechten, zijn hiermee genegeerd. En dat terwijl in steeds algemener kring de overtuiging postvat, dat men deze naamloze vennootschap slechts een redelijke kans geeft, indien men haar en haar dochterondernemingen als zelfstandige vervoersondernemingen laat werken en dus ook dezelfde mogelijkheden geeft als elke andere vervoersonderneming. Deze ontwikkeling, die in steeds breder kring instemming verkrijgt en ook door deze minister wel eens werd toegejuicht, wordt nog eens bevestigd door het onlangs ingediende wetsontwerp, dat voorstelt om de in de concurrentiesfeer werkende overheidsbedrijven — waaronder de Nederlandse Spoorwegen — niet meer vrij te stellen van de betaling van vennootschapsbelasting. Welk een figuur indien men in een algemeen bedoelde wetgeving één onderneming uitsluit van verdere ontwikkeling, omdat zij een onderneming is, waaraan de overheid deelneemt. Het zal duidelijk zijn, dat er op zijn minst enige aanleiding is om voor deze beslissing het woord „discriminatie” te gebruiken.

Men kan zich afvragen, waarom deze — zonder er doekjes om te winden — tegen een bevredigende exploitatie van de spoorwegen gerichte daad, nu eigenlijk nodig is. De minister en het hem steunende deel van de Kamer wekten niet de indruk, dat het huidige aandeel van Van Gend en Loos in het beroepsgoederenvervoer langs de weg een bedreiging opleverde voor het particuliere vervoer. Inderdaad, de cijfers tonen aan, dat het dit in feite niet geweest is — ook niet toen de spoorwegen direct na de bevrijding een onvermijdelijk en door ieder aanvaard groter aandeel in het vervoer hadden — en nu ook niet het geval is. Het laadvermogen van Van Gend en Loos bedraagt 3½ % van het totale laadvermogen van het beroepsgoederenvervoer. Dat mag dus geen naam hebben, maar voor een efficiënte en economisch verantwoorde exploitatie voor de combinatie Nederlandse Spoorwegen—Van Gend en Loos is het een essentiële bijdrage. Niet de enige. De Nederlandse Spoorwegen zullen nooit een op winst ingesteld bedrijf zijn, alleen al om de eenvoudige reden, dat, indien aanzienlijke winst gemaakt zou worden, de tarieven verlaagd zouden moeten worden. Een loonsverhoging, een in internationaal verband gewenste tariefsverlaging (bijv. voor het vervoer van KSG-goederen), grote investeringen in weg en werken, mede geforceerd door van andere zijde gestelde eisen, voorzieningen ten aanzien van vrije kruisingen en overwegen ten

dienste van een grotere verkeersveiligheid, maar ook deze vermindering van het nuttig economisch effect zijn evenzovele bijdragen aan een ontwikkeling, die zou kunnen leiden naar het begin van terugkomende spoorwegverliezen.

En hiermee raken wij een der grondslagen, misschien wel de belangrijkste grondslag van onze verkeerscoördinatie. De door sommigen reeds weer vergeten ervaringen van het verleden hebben ons nl. geleerd, dat het zeer moeilijk is om uit de verliessituatie te komen, wanneer men daarin eenmaal terecht gekomen is.

De investeringen, vooral voor modernisering, lopen achteruit, de service in vergelijking met die van andere vervoerssoorten wordt minder, de bezettingsgraad wordt minder, maar daardoor worden de verliezen weer groter. Een gevaarlijke vicieuze cirkel, die zeer moeilijk te doorbreken is, wordt dan een reël gevaar. Men komt op die manier onvermijdelijk in de positie, dat de tarieven beneden kostprijsniveau komen te liggen en de situatie weer ontstaat, dat in feite de overheid via het bijpassen van de tekorten en het onthouden van voldoende commerciële armslag het bedrijfsleven subsidiëert. Waardoor dan met behulp van belastinggelden de Nederlandse Spoorwegen in staat gesteld worden tot een deloyale concurrentie met het beroepsgoedervervoer. Door vele verladers waarschijnlijk niet ongaarne gezien, maar waaraan de beroepsvervoerders slechts wrange herinneringen hebben. Een situatie, die met name in Frankrijk, Duitsland en België en verschillende andere landen bestaat.

Waardoor de positie van het particuliere vervoer zeer moeilijk wordt gemaakt, omdat hierdoor een ontwikkeling dreigt, waardoor ook het wegvervoer wordt gedwongen te concurreren tegen beneden kostprijn liggende tarieven. Dan kan ook hier het gevolg zijn de in die landen zo bekende en vanwege de rigoureuze beperking van het wegvervoer door het particuliere vervoer terecht gecritiseerde „spoorwegpolitiek”, met als blijvend element hoge spoorwegverliezen en een steeds verder verouderend spoorwegapparaat. Thans is, dank zij getroffen voorzieningen, het Nederlandse spoorwegapparaat commercieel exploitabel, en daardoor een betrekkelijk gezonde verkeerscoördinatie mogelijk. Minister Algera heeft een bijdrage geleverd die in wezen deze na vele jaren van constructieve arbeid bereikte positie ondermijnt. Daarom moet men deze voor de leek niet direct doorzichtige ministeriële beslissing met grote zorg bezien. Een problematiek, waarop de minister op grond van zijn naar het schijnt tot elke prijs door te voeren principes niet erg degelijk is ingegaan. De niet-belanghebbende deskundigen denken daar anders over. Getuige het advies van de SER-commissie.

Strijd met de wet

Maar er is nog een ander argument, dat van zwaar gewicht is. Ook in dit geval is er sprake van de vraag of deze richtlijn niet in strijd met de wet is. De SER-commissie heeft deze strijdigheid geconstateerd. De wet is op deze grondslag opgebouwd, dat geen vergunning geweigerd wordt dan in strijd met het algemeen vervoerbelang. Dat is de negatieve formulering die, vervoer-economisch bezien, in wezen niet ver af ligt van de positieve formulering, die zou zeggen dat een vergunning slechts wordt verleend, indien in overeenstemming met het algemeen vervoerbelang. Waar er gewoonlijk meerdere aanvragen zijn voor dezelfde vergunning,

houdt weigering op grond van het algemeen vervoerbelang aan één of meerdere aanvragers, wanneer er te veel gegadigden zouden zijn, in, dat verlening aan één of meerderen op grond van ditzelfde vervoerbelang plaatsvindt. De moeilijkheid bij de gedachtenwisseling over de WAG was, wat men onder „Algemeen Vervoerbelang” moet verstaan. Uiteraard is de door de wet gegeven omschrijving bepalend. Deze luidt: „Het belang ener rechtvaardige en — ook uit een algemeen maatschappelijk oogpunt — evenwichtige behartiging der onderscheidene bij het vervoer van goederen betrokken belangen.” Van regeringszijde werd de tussenvoeging „ook uit een algemeen maatschappelijk oogpunt” nader omschreven met „de ondergetekende achtte het juist buiten twijfel te stellen, dat *alle* bij het vervoer betrokken belangen in het oog gevat moeten worden, dus niet alleen die van andere ondernemingen van wegvervoer, doch ook die van andere vervoerstakken, van verladers, werknemers, enz. Niet in de laatste plaats zal aandacht moeten worden geschonken aan de financiële consequenties, welke de vergunningenverlening voor ons land met zich zal brengen. Daartoe zijn aan de omschrijving van „algemeen vervoerbelang” toegevoegd de woorden: „— ook uit een algemeen maatschappelijk oogpunt —”.

Het is duidelijk dat de meerderheid van de SER-commissie met het constateren van strijdigheid tussen wet en richtlijnen sterk staat. Uit de wetstekst is met geen mogelijkheid een eventuele interpretatie te halen, dat de ene wegvervoerder — Van Gend & Loos — op een andere wijze behandeld moet worden dan de andere, omdat hij een N.V. is die aan de overheid toebehoort. Zou men deze interpretatie met alle geweld uit de tussenzin „— ook vanuit een algemeen maatschappelijk oogpunt —” willen halen, dan geeft ook de hierboven weergegeven toelichting van de regering daartoe geen aanleiding. Men zal toch niet willen zeggen, dat waar sprake is van de belangen van andere vervoerondernemingen, een uitleg mogelijk is in de richting van een regelrechte benadeling van één dezer andere wegvervoerondernemingen? Ook de belangen van de verladers of werknemers geven hiertoe geen aanleiding. Integendeel, de kans is niet uitgesloten, dat deze juist door deze richtlijn benadeeld zullen worden. Alle werknemersorganisaties van verschillende richting — ook die van de KAB en CNV dus — die personeel bij de N.S. en Van Gend & Loos georganiseerd hebben, protesteerden tegen deze richtlijn. Een feit, dat de heer Van den Heuvel (KVP), die zijn instemming met de richtlijn argumenteerde met een beroep op het subsidiairiteitsbeginsel, over het hoofd bleek te hebben gezien. Of zouden de financiële consequenties voor de Nederlandse samenleving een rol kunnen spelen? Ook die komen — zie hierboven — juist in gevaar door deze richtlijn. Is dan misschien de enige mogelijkheid die voor de minister overblijft om overeenstemming met de wet te bewijzen, het afgekorte woordje „enz.”? Uitdrukkelijk bij het begrotingsdebat naar zijn geargumenteerde mening over deze uitspraak van het SER-advies gevraagd, kwam de minister niet verder dan de uitspraak, dat de richtlijn een uitwerking van het begrip „algemeen vervoersbelang” geeft. Wat met argumentatie nauwelijks meer iets te maken heeft. En dát op het punt van de aantijging dat er in strijd met de wet gehandeld zou zijn. Dat moet toch een punt zijn waaraan een minister de grootste aandacht wijdt? De bij deze discussie gevallen qualificatie „zwak en gevaarlijk” is voor een dergelijk onvoldoende toegelicht beleid toch bepaald niet te sterk.

Wij willen in het bijzonder nog op de consequenties van dit beleid wijzen. Hier ligt namelijk een grote moeilijkheid. Enerzijds staan wij op het standpunt, hierboven reeds uitvoeriger geargumenteed, dat een commercieel beleid van de Nederlandse Spoorwegen in combinatie met het door haar verrichte wegvervoer een primair belang voor ons hele vervoerwezen is. In dat verband zou bijv. een tariefsverhoging als gevolg van onvermijdelijke omstandigheden (bijv. een loonronde in een niet of vrijwel niet winstgevend bedrijf, waarvan de tarieven ver achter gebleven zijn bij de verhoging van het loon- en prijspeil; of de verlaging van internationale tarieven als gevolg van internationale regelingen) in beginsel aanvaardbaar kunnen zijn. Maar dan toch wel op voorwaarde, dat zeker is, dat de exploitatie zo efficiënt en economisch mogelijk is. Want anders zou een dergelijke tariefsverhoging ter voorkoming van de ongewenste spoorwegtekorten een „mer à boire” worden. Men kan de indruk hebben dat de bedrijfsleiding van de Nederlandse Spoorwegen intern veel zorg besteedt aan een zo verantwoord mogelijke exploitatie van het bedrijf. Maar wat nu, als uitgerekend de verantwoordelijke minister een zo fundamentele en zich op lange termijn steeds meer voelbaar makende bijdrage levert om deze commerciële exploitatie te ondermijnen. Het wordt onder die omstandigheden wel zeer moeilijk, om de regering dan op de weg van een overigens verantwoorde tariefsverhoging te volgen. Reeds nu hoort men de voorspelling van insiders, dat de exploitatie van de Nederlandse Spoorwegen in de nabije toekomst verliesgevend zal worden. Dit kan natuurlijk nu nog niet in de eerste plaats aan deze beperking gewijd worden, maar wij twifelen er niet aan dat binnen enkele jaren zal blijken dat minister Algera met deze richtlijn een belangrijke bijdrage hieraan geleverd heeft. Wij houden dit staande, ook al zien vele belanghebbenden alleen maar naar de situatie van vandaag en juichen dus over het goede hart dat deze minister de particulieren toedraagt. Geen of onvoldoende aandacht schenkende aan de gevolgen van deze gevaarlijke en eenzijdige goedhartigheid.

Politieke principes en zakelijke deskundigheid

Naar aanleiding van dit scherpe meningsverschil werd door schrijver dezes in de discussies de vraag naar de verhouding tussen de politieke principes enerzijds en zakelijke deskundigheid op grond van wetenschappelijk inzicht en ervaringsfeiten anderzijds aan de orde gesteld. Daarbij wees ik er in de eerste plaats op — zie hiervoor — dat er eigenlijk van het principe zelf niet veel meer overgebleven was; door de uitverkiezing van de Ned. Spoorwegen als enige overheidsonderneming waarop het wordt toegepast en door de aanvaarding van de met dit principe in strijd zijnde gegroeide toestand, die voor de Nederlandse Spoorwegen dan verder vastgevroren wordt.

Bij het begrotingsdebat is onzerzijds getwijfeld over de vraag, in hoeverre hier echter werkelijk sprake is van een bepaald politiek principe, in dit geval gegrond op een bepaalde levensovertuiging, dat onvermijdelijk zou moeten leiden tot deze beslissing. De a.r. heer Van Andel, het enige niet-belanghebbende lid, dat zich niet volledig achter het oordeel van de meerderheid van de SER-commissie wilde stellen, heeft zich met twee vertegenwoordigers van een werkgeversorganisatie in het vervoer in een aparte aantekening wel degelijk positief uitgesproken ten gunste van een

gelijkstelling van overheids en particulier goederenvervoer langs de weg bij de vergunningverlening: „De huidige constellatie van het overheidsbedrijf (van N.S. en Van Gend & Loos) verdient huns inziens erkenning als een historische en economische realiteit, waarbij het van algemeen belang is te achten, dat dit overheidsbedrijf functioneert als een onderneming, onderworpen aan dezelfde economische wetten als een particuliere onderneming. Handhaving van deze situatie — in dier voege, dat het N.S. mogelijk blijve haar wegvervoer zo uit te oefenen als een doelmatige en economisch verantwoorde vervulling van haar taak in de vervoeronderneming des lands eist — mét garanderen van ruimte van beweging voor het particulier initiatief, is dan ook gewenst”. Hieraan gaat wel vooraf het oordeel, dat de overheid, op het gebied van het goederenvervoer geen taak heeft, dan wanneer het particulier initiatief tekort schiet, maar dat wordt een veel zwakkere en vagere stellingneming, wanneer daarop volgt, dat N.S. haar wegvervoer zo moet kunnen uitvoeren als een doelmatige en economisch verantwoorde vervulling van haar taak in de vervoersvoorziening des lands eist. Wat nog versterkt wordt door de mededeling dat deze leden goeddeels instemmen met het advies van de meerderheid, dat een degelijke argumentatie is voor de gelijkstelling zowel op grond van de eisen van een doelmatige en economisch verantwoorde vervoersvoorziening, als op grond van de wet.

Hoewel bij de begrotingsdiscussie enige malen om een duidelijke reactie op de vervoer-economische argumentatie gevraagd is, ging de minister daar vrijwel niet op in en volstond met de vage uitspraak dat hij van deze beslissing geen nadeel voor de N.S. verwachtte. Veel duidelijker heeft de a.r. dr. Tissot van Pattot, bedrijfseconoom bij de Nederlandse Spoorwegen, zich uitgesproken op de 36ste wetenschappelijke samenkomst van de Vrije Universiteit op 7 Juli 1954. Hij meent („Enige economische aspecten van de Nederlandse vervoerpolitiek”, pag. 29 en 30), dat „de overheid ter wille van de economie van het vervoer behoedzaam moet staan tegenover invlechting in haar politiek van doelstellingen, die gebaseerd zijn op niet-economische motieven. Als zodanig gelden een voorkeur voor het kleinbedrijf tegenover het grootbedrijf en die van particulier bedrijf tegenover overheidsondernemingen. Naarmate de economische productie in Nederland toeneemt en zich over het gehele land verspreidt, zullen de nationale en regionale vervoerbehoefden zich ontwikkelen. Daaraan zullen alleen goedgeorganiseerde en grote bedrijven voldoen. De voorkeur voor het particuliere bedrijf tegenover het Overheidsbedrijf, zoals dit — alleen nog maar t.o.v. de Nederlandse Spoorwegen in hun deelneming aan het goederenvervoer over de weg — onlangs tot uiting is gebracht ¹⁾ kan eveneens strijdig zijn met de economie in het vervoer, in zoverre zij aan overheidsbedrijven de gelegenheid ontnemt zich technisch en commercieel aan te passen bij de wijziging van de vervoerbehoefden. Dit kan zijn weerslag hebben naar de zijde van de kosten, doordat zij de rationalisatie van deze bedrijven verhindert en naar de zijde van de kwaliteit van het aanbod, doordat aan de behoeften van de verladers niet meer bevredigend kan worden voldaan.”

Het is duidelijk dat deze uitspraken zich richten tegen de politieke beslissing van

¹⁾ Bedoeld wordt de hier besproken richtlijn. P.

de eveneens a.r. minister Algera, die door de bevrozing van het aandeel van de Nederlandse Spoorwegen inderdaad de mogelijkheid voor technische en commerciële aanpassing aan de wijziging van de vervoerbehoefden in ernstige mate belemmert.

Principiële motieven en wetenschappelijke argumenten

Wij stuiten hier dus op een merkwaardig probleem. Deze minister heeft als Kamerlid op grond van zijn politieke overtuiging — die kennelijk in a.r. kring niet algemeen in deze zin aanvaard wordt — een voorkeur voor het particulier bedrijf en een afkeer van het overheidsbedrijf met betrekking tot het wegvervoer gehad en daarvan meermalen blijk gegeven bij de parlementaire discussies. Theoretisch zou dit Kamerlid Algera daarbij natuurlijk de hele problematiek hebben moeten overzien en met name de historische en economische gegevens en wetmatigheden in zijn rekening hebben moeten opnemen. Waardoor de, althans theoretische, mogelijkheid ontstaat, dat men alle aspecten tegen elkaar afwegende, tot de erkenning komt, dat het zozeer gekoesterde beginsel moeten wijken voor de zakelijke consequenties die de toepassing ervan zou oproepen. Schrijver dezes heeft bij het begrotingsdebat betoogd, dat men niet aan de indruk kan ontkomen, dat deze afweging van politieke verlangens en beginselen enerzijds tegen wetenschappelijke en zakelijke gegevens anderzijds niet steeds even nauwgezet plaatsvindt. Een Kamerlid overziet dikwijls niet alles, omdat hij niet beschikt over de documentatie, de ervaring op gebied van wetgeving en uitvoering, en de deskundigheid, waarover een minister, omringd door gekwalificeerde adviseurs wel beschikt. Er wordt nu eenmaal in een jarenlang continu beleid een en ander geobjectiveerd, dat zakelijk algemeen geldigheid heeft gekregen. Wat uiteraard iets geheel anders is als het principiële en zakelijk afkeurenswaardige in stand te willen houden. Hoewel het dus eigenlijk niet het geval zou mogen zijn, betoogt een Kamerlid soms teveel alleen op grond van politieke en principiële motieven, die in een ander licht kunnen komen te staan, wanneer hij voor de ministeriële deskundigheid en verantwoordelijkheid voor het algemeen belang komt te staan. Dit bedoelden wij toen wij betoogden, dat het op zich zelf geen verwondering behoeft te baren, als een minister op een bepaald punt de moed heeft om te zeggen, dat hij dit als minister anders ziet dan hij als Kamerlid deed. Wij vrezen, op grond van de onbevredigende wijze, waarop deze minister Algera de zakelijke argumentatie liet liggen, dat hij zijn ogen en oren gesloten heeft voor de geobjectiveerde en zakelijke realiteit, voor de vervoerseconomische gegevens en dienovereenkomstig voor zijn verantwoordelijkheid voor het algemeen belang, opdat hij zijn politiek principe maar zou kunnen doorvoeren. Dit noemden wij met de waarschijnlijke consequenties van dit beleid voor ogen, een zwak en gevaarlijk beleid. Wij herhalen de bij het begrotingsdebat uitgesproken vrees, dat in de toekomst over deze minister hetzelfde gezegd zal worden als zijn collega Zijlstra over het beleid van dr. Colijn deed: het was wetenschappelijk ondeugdelijk.

Een typisch licht op deze problematiek wierp de heer Van den Heuvel (k.v.p.). Hij loste dit waarlijk niet geringe vraagstuk van de spanning tussen principe en zakelijk-wetenschappelijke onvermijdelijkheid vlot op, door te stellen, dat politiek

principe en zakelijk inzicht altijd samenvallen. Wat het geboorteprocess van sommige moties misschien wel verklaart, maar daarnaast de indruk wekt dat deze vervoersdeskundige politicus nog niet aan dit probleem toe is of te weinig aandacht wijdt aan zijn zakelijke en wetenschappelijke kennis. Misschien zou men wel mogen zeggen, dat er een wisselwerking is tussen deze beide in elke politicus levende elementen. Zeker, de zakelijke vormgeving kan sterk bepaald worden door het resultaat van politieke en maatschappelijke ideeën en beginselen, maar anderzijds is er toch ook zeker sprake van een beïnvloeding op en correctie van principieel politieke conclusies door zakelijke en wetenschappelijke gegevens.

En als deze vervoersdeskundige zegt, dat de meerderheid van de vervoerscommissie van de Sociaal-Economische Raad slechts eenzijdig vervoerseconomisch gedacht heeft, dan wekt hij door het onvoldoende aux serieux nemen van deze „eenzijdige” conclusies de indruk, dat hij de moed mist om deze wetenschappelijke, zakelijk-wetenschappelijke onvermijdelijkheid vlot op, door te stellen, dat politiek principe. Waaraan deze afgevaardigde, althans in de Kamerdiscussie, niet toekwam. Het staat te vrezzen, dat ook hij te laat en na veel schade, zowel aan het gehele Nederlandse vervoerswezen, als aan de Nederlandse Spoorwegen en aan de hem zo na aan het hart liggende belangen van de particuliere vervoerders, zal moeten erkennen, dat in December 1954 de wetenschappelijke en zakelijke feiten niet samenvielen met zijn politiek principe. Waaraan dan nog toegevoegd mag worden dat de door de Kamerminderheid nauwelijks besproken, maar door een aantal erkende niet-belanghebbende Nederlandse vervoersdeskundigen geponeerde stelling van strijdigheid met de wet, op zijn minst waarschijnlijk geacht mag worden. Die — wij herhalen het — door de minister nauwelijks met enige argumentatie werd bestreden. Moet men dan werkelijk veronderstellen, dat een dergelijke ernstige vraag voor ons parlement en onze regering niet belangrijk geacht wordt, wanneer deze in de politieke kraam niet te pas komt? Ware het dan niet bter geweest dat deze a.r.-minister de koninklijke weg van de wetwijziging overeenkomstig zijn politieke principe bewandeld had, opdat ten minste deze partijdige richtlijn niet in de daarmee strijdige wetgeving had behoeven te worden gewrongen?

Al met al zijn deze beide beslissingen t.a.v. de richtlijnen voor WAP en WAG onderdelen van een beleid, dat bezorgdheid wekt. Ook bij vele deskundigen, die het overigens politiek niet eens zijn met de parlementaire bestrijders van de minister. Het is voor deze buitenstaanders moeilijk te volgen, dat met betrekking tot deze zaak niet meer objectiviteit en deskundigheid is opgebracht.

EEN VERDEDIGING VAN HET „EDEL-BOLSJEWISME”

Isaac Deutschers „Trotsky”

Het grote biografische werk dat Isaac Deutscher over Stalin schreef, heeft in het algemeen een ontvangst gehad die met het woordje „goed” véél en véél te zwak is aangegeven. Bijna algemeen is men lyrisch geworden bij het beschrijven van de verdiensten van dit dikke boek. Woorden als „klassiek” en „standaard-biografie” zijn gebruikt in periodieken — ik denk hierbij bijv. aan *The Economist* en de *Literary Times* — die toch een reputatie hebben op te houden. Nog in zijn afscheidscollege, heeft, om een Nederlands voorbeeld te noemen, dr. Van Dillen, die toch waarlijk niet oncritisch staat tegenover de bolsjewistische revolutie en haar leiders, de objectiviteit van het boek geroemd, tegenover het partijangergeschrift van Trotski (en daarin kan ik met hem meegaan) en van Souvarine, die in werkelijkheid in zijn „*Staline*” het boek geleverd heeft, dat naast Bertram Wolfe’s *Three who made a revolution*, verreweg de verstandigste taal laat horen over de held van Deuschers grote biografie, die op de zojuist genoemde werken alleen voor heeft dat zij bijna het hele leven van Stalin omvat, terwijl Souvarine, in latere drukken dan nog, maar tot 1940 komt, en Wolfe nog slechts het eerste deel van zijn werk heeft gepubliceerd dat maar tot 1914 gaat.

Het Stalin-boek van Deutscher kon daarom zo’n gunstige indruk maken op zovelen die toch eigenlijk wijzer moesten zijn, omdat de schrijver meester is in een procédé dat ik „critische apologie” zou willen noemen. Dat procédé is nauw verwant aan wat de bolsjewieken „zelfcritiek” noemen. Er wordt critiek geleverd, heel veel critiek zelfs, zodat velen instemmend knikken: wat flink, wat moedig, wat oprecht. Maar er wordt nooit critiek geleverd die de hoofdzaken raakt, noch in de feiten, noch in de gedachtenwereld, noch in de hoofdpersonen.

En dus is die critiek eigenlijk een schijnvertoning, die de apologie met de schijn van eerlijkheid omhult.

Een bespreking van Deuschers Stalin-boek is hier niet aan de orde, maar een signalement ervan moest nu eenmaal aan deze bespreking van het boek over Trotski voorafgaan. Men zou moeilijk kunnen begrijpen dat ik tot de conclusie moest komen: dit boek over Trotski behoort tot de geschiedvervalsingen, als men moest aannemen dat ik met het algemene, gunstige oordeel over de Stalin-biografie instemde.

En tot op zekere hoogte is het ook niet meer nodig de valsheid van Duitsers „Stalin” aan te tonen: de Russen hebben dat zélf al gedaan, door Stalin, na hem te hebben „gelikwideerd” in de fysieke betekenis van het woord (dat wordt nu zelfs in een zo rustig en voorzichtig blad als de New York Times als voor de hand liggend aangenomen door de vroegere Moskouse correspondent Salisbury), ook tot een likwidatie van zijn „geestelijke” figuur over te gaan. De geweldig toegenomen macht van Rusland is niet het resultaat van Stalins politieke kunnen, doch het resultaat van het politieke falen, van het Russische volk binnen de grenzen, en van de Westerse politici daarbuiten.

Het zou dus wel te verwonderen zijn geweest als Deutscher, die in zijn Stalin-biografie een apologie van het Stalinistische Rusland had geleverd, in de trant van: het kon nu eenmaal niet anders, en als je het goed begrijpt dan is het zo erg niet, zo gevaarlijk ook niet voor het Westen, als dit zich maar met volle kracht toelegt op het „vreedzame samenleven”, deze Deutscher, die, na de dood van Stalin, de nieuwe koers in de Russische politiek als basis nam voor een nieuwe politiek van het Westen, terwijl die „nieuwe koers” op z’n best een mogelijkheid was, maar een die zich nooit realiseerde — het zou wel te verwonderen zijn geweest, indien Deutscher een realistische biografie van Trotski had geleverd. Hij is namelijk nooit uit de sfeer van het bolsjewistische denken gekomen. Hij is communist geweest in de Stalinistische periode, maar met sympathieën die in de richting van de Trotskiistische oppositie gingen (in de richting eigenlijk van de „oude bolsjewiki” die zich op Lenin beriepen), maar met een sterk gevoel voor de „realistische” politiek van Stalin. Hij belooft ons nu ook nog, na het tweede deel van zijn Trotski-biografie, waarvan het eerste deel „The Prophet Armed” — Trotsky, 1879—1921 — thans voor ons ligt¹⁾ een biografie van Lenin. Tussen die drie, son coeur balance! Hij schijnt het als zijn taak te beschouwen, de Westerse wereld waarin hij leeft en die hij ook verkieslijk vindt boven de Russische, ervan te doordringen dat men begrip moet hebben voor de bolsjewistisch-marxistische kijk op de dingen, wil men tot een „samenleven” komen. In werkelijkheid moet men kennis hebben van de Russische wereld en van de daarin heersende gedachtegangen, om die wereld en die gedachtegangen te kunnen bestrijden en te kunnen afwijzen.

Trotski, zélf een slachtoffer van zijn halfverteerd marxisme en van een nog oudere Russische anti-democratische traditie, welker synthese het „Leninisme” is, bewijst hoe moeilijk het was voor een man van buitengewoon grote talenten, om aan die sfeer van de revolutionair-marxistische mythe te ontkomen. Hij is er nooit in geslaagd, al heeft hij misschien aan het eind van zijn leven voor het eerst een gevoel van twijfel in zich voelen opkomen. Maar z’n hele leven lang heeft hij alle feiten in schema’s proberen te plaatsen, en waar dat niet ging heeft hij nieuwe subschema’s uitgedacht (of eigenlijk aan anderen ontleend, zoals Parvus’ idee van de „permanente revolutie”) om de leer te handhaven en tegelijkertijd die macht te kunnen grijpen, die volgens een hoofdbeginsel van de marxistische leer, „de maatschappelijke rijpheid”, levensgevaarlijk was, maar waarvan het laten schieten al even gevaarlijk scheen.

¹⁾ Oxford University Press, London, 1954; 540 blz., .30/—

Indien er iets nodig is bij het schrijven over Lenin, Stalin, Trotski, dan is het ze te ontdoen van hun marxistische baarden en snorren, zodat hun werkelijke gezichten voor den dag komen, die belangrijk minder gunstig zijn dan hun gelaats-trekken als voltrekkers van een „leer” en profeten van een „geloof”. En het spreekt vanzelf dat men dan ook de maatschappij, waarin ze tot grote mannen werden, moet ontdoen van soortgelijke baarden en snorren, opdat men kan zien wat er werkelijk aan de hand was, wat er werkelijk gebeurde, in plaats van verhalen te schrijven die volkomen in de mythologische sfeer van de marxistische, Russische „volksrevolutie” blijven.

Deutscher, ofschoon hij soms uit de hoogte en met ironie over de marxisten schrijft — en dus een critische indruk schijnt te maken — aanvaardt in wezen de vulgairste van alle mogelijke marxistische opvattingen, de bolsjewistische mythologie, en dus brengt zijn boek geen verheldering, doch vergroot het de ver-warring. Een groot deel van zijn verhaal is bijv. gewijd aan het brengen van het bewijs dat Trotski in sommige opzichten een beter bolsjewiek was dan Lenin, dat hij een aantal bolsjewistische „waarheden” eerder gezien heeft dan de meester. Maar wat die waarheden waard waren wordt nergens nagegaan.

Trotski heeft, zoals men weet, een autobiografie geschreven, die omstreeks 1930 uitkwam en die dus het hele tijdperk dat Deutscher in dit eerste deel behandelt, omvat. Die autobiografie, voortreffelijk geschreven, zoals vrijwel ieder boek en ieder artikel van deze meesterlijke stylist, kenmerkt zich, zoals Deutscher terecht opmerkt, door een ongewone mate van eerlijkheid, als men maar de schema's aanvaardt binnen welke de schrijver denkt. En zij die deze levensbeschrijving kennen, zullen in het boek van Deutscher betrekkelijk weinig nieuwe feiten vinden. Deutscher meent dus een verontschuldiging te moeten maken voor het nog eens vertellen wat zo betrekkelijk waarheidsgetrouw al verteld was, zo ingehouden en met zo weinig zelfverheffing, zoveel bescheidenheid.

Het was tóch nodig, zo betoogt Deutscher, het verhaal opnieuw te vertellen, want Trotski had zich, in zijn strijd tegen Stalin, te veel als leerling van Lenin vermomd, terwijl hij in werkelijkheid niet alleen volgeling was geweest — en vaak tegenstander, waar hij in de autobiografie overheen glijdt — maar ook voorganger en voorloper. Om die bescheidenheid van Trotski, voortgekomen uit de behoefte orthodox Leninist te schijnen, te corrigeren, heeft Deutscher het nodig gevonden, het juiste beeld te geven.

Maar *die* fouten in Trotski's autobiografie lagen zó voor de hand dat het niet moeilijk was om ze te corrigeren. De grotere fouten lagen op een ander vlak.

De bescheidenheid van Trotski was de bescheidenheid van de marxist, die zich zelf altijd moet zien als een molecuul, in, wat Trotski zelf ergens anders, „de moleculaire krachten der historie”, noemt. De ijdelheid en het acteurschap van Trotski waren algemeen bekend, bij zijn vijanden en bij zijn medestanders. Het was een marxistische pose, om daar waar hij werkelijk van betekenis was geweest, de dingen voor te stellen als het resultaat van klassekrachten en bewegingen. Die fout is, voor zover het Trotski's jeugd betreft, in belangrijke mate gecorrigeerd in Max Eastmans kleine boekje „Leon Trotski: The Portrait of a Youth”. Maar

Eastman zelf stond toen hij dit in 1925 schreef, nog te weinig kritisch tegenover de figuur en de beweging, om geheel te slagen, al is ook het peil dat hij bereikte nergens door Deutscher overtroffen, of zelfs maar bereikt.

Doch de eigenlijke fout van Trotski's autobiografie ligt ergens anders. Het is in wezen geen eerlijk boek, want het is niet menselijk. Nagenoeg alle echt menselijke trekken, alle menselijke contacten en ervaringen, worden weggehouden of vervaagd, in dit zorgvuldig gecomponeerde boek, waarin de auteur ons alleen vertelt wat voor het ideaaltipe van de klassestrijder en revolutionnair-marxist van gewicht is. En het is de zwakte van Deutscher, dat hij daar niet doorheen ziet, en ons eigenlijk dezelfde Trotski geeft, die Trotski zélf wilde dat we zouden zien. Alle uitweidingen van Deutscher over door Trotski verzwegen politieke conflicten met Lenin veranderen niets aan het beeld.

En daarbij moet dan nog worden opgemerkt dat Deutscher bepaalde invloeden die op Trotski hebben gewerkt in politieke zin, zoals die van de mensjewiek Axelrod, al bijna evenzeer verzwijgt of negeert als Trotski dat zelf in zijn boek doet. Doch dat zijn bijkomstigheden. Want al mocht van iemand als Deutscher, die Russisch kent, worden verwacht dat hij zich niet zou bepalen tot de politieke literatuur uit de bolsjewistische hoek en dat hij ten minste ook het mensjewisme anders zou behandelen dan dat in de gewone bolsjewistische polemiek gebeurt, zijn eigenlijke fout gaat ook in dit opzicht veel verder. Van het Tsaristische Rusland geeft hij geen ander beeld dan het conventionele der revolutionnaire literatuur. Tegen die achtergrond komt het socialisme uit als een overwegend heroïsche en gerechtvaardigde beweging. Als dat juist was, waar komen dan de rampen en de verschrikkingen vandaan die over Rusland zijn gekomen en die de wereld bedreigen op een wijze die alle verschrikkingen van het Tsarisme doen verbleken?

Het is bekend genoeg dat Marx, die de Westerse samenleving haatte als weinigen voor of na hem, nochtans de superioriteit van iedere Westerse samenleving boven alle „barbaarse” en „aziatische” maatschappijen als vanzelfsprekend uitgangspunt voor zijn beschouwingen aannam. Zijn wilde haat tegen het Tsarisme overtrof alle afkeer die hij voor het „kapitalisme” voelde. Rusland was voor hem de aziatisch-barbaarse bedreiging van de enige maatschappijvorm die het socialisme kon voortbrengen: de Westers-kapitalistische. Die bedreiging werd niet verminderd door het feit dat het Tsarisme allerlei elementen van de Westerse techniek importeerde en toepaste, waardoor ook een begin van een Russisch kapitalisme ontstond. Immers die techniek en dat kapitalisme waren zó overheerst door het barbaarse karakter van de Tsaristische maatschappij, dat ze hun civiliserende werkzaamheid niet konden vervullen, doch integendeel de kracht van de Russische staat en daarmee de bedreiging vergrootten. Wat Rusland nodig had om tot een moderne maatschappij te worden, was een burgerlijke revolutie, een kapitalistische ontwikkeling in democratische vormen, waardoor het zijn barbaarsheid zou verliezen. Voor zover Marx en Engels de mogelijkheid zagen van een „overslaan” van die ontwikkeling, zagen ze die in een situatie waarbij in het Westen reeds een socialistische maatschappij zou zijn gevestigd, waarbij de Russen geholpen konden worden in de overgang van barbaarsheid naar beschaving, van despotisme naar democratie.

Deze opvatting werd door de Russische marxisten altijd aanvaard, ook door de

bolsjewiki, die hun speciale partijvorm jarenlang verdedigden als afgedwongen door de barbaarsheid en achterlijkheid van de Russische maatschappij, die nu eenmaal geen open democratische massapartij toeliet. En de niet-marxistische Russische socialisten, de Sociaal-revolutionairen, die door hun invloed op het dorp een veel grotere aanhang hadden dan de marxisten, waren wel van mening dat dit dorp de grondslag moest zijn van een typisch Russisch socialisme, maar zij zagen dit socialisme eveneens als een aanvaarding van de normen der Westerse beschaving door het achterlijke Russische volk, een beschavingswerk dat slechts in het kader der democratie kon geschieden.

Zelfs het hinken op twee gedachten, dat bij de marxisten onvermijdelijk was, als ze de leer van de „dictatuur van het proletariaat” wilden verenigen met een democratisch socialisme, kon Lenin en zijn bolsjewiki, vóór 1917, niet tot een afwijzen van de democratie brengen. Vandaar de zonderlinge formules die Lenin in die periode naar voren bracht, waarvan de „democratische dictatuur van arbeiders en boeren” de meest bekende is geworden.

Trotski had niet veel moeite het gebrek aan logica van die formule aan te tonen. Zijn theorie van de „permanente revolutie”, een uitwerking van gedachten door zijn toenmalige vriend en medewerker Parvus-Helphand terloops geuit, aanvaardde consequent de marxistische „dictatuur van het proletariaat”, die vooronderstelde dat het proletariaat de overweldigende meerderheid van de bevolking zou uitmaken, wat in Rusland niet het geval was en eerst het geval kon worden na een langdurige ontwikkeling van de Russische maatschappij. Wilde die dictatuur dus niet verworden tot een heerschappij van een kleine minderheid, een heerschappij van een partij over het proletariaat en over de overweldigende meerderheid van het niet-proletarische Russische boerenfolk, dan was er slechts één mogelijkheid: de Russische revolutie moest de schok zijn die de Europese revolutie zou doen ontstaan. En die Europese revolutie zou de civilisatie en socialisatie van Rusland veilig stellen en de overgang van dictatuur naar democratie mogelijk maken. Kwam die Europese revolutie niet, dan was het Russische experiment mislukt, want het handhaven van een minderheidsdictatuur kon alleen maar tot vergroting der barbaarsheid leiden.

De „opbouw van het socialisme in één land,” die Stalin in een latere periode tegenover de inzichten van Trotski stelde, was niet daarom funest omdat ze materieel onuitvoerbaar was — immers bij een bepaalde stand der techniek, bij voldoende omvang van het gebied en rijkdom aan grondstoffen, en bij ijzeren gezag dat het volk dwingt tot georganiseerde arbeid onder ontberingen die investering van een onevenredig groot deel van het nationale product in industriële projecten mogelijk maakt, kan een land zeker zijn productiekrachten geweldig vergroten — maar deze weg is funest, omdat industriële ontwikkeling alleen dán tot civilisatie leidt, als ze in een democratisch milieu plaatsvindt, waar ze tegelijkertijd tot grotere vrijheid, geestesontplooiing en invloed van het individu voert, terwijl ze in het kazernemilieu der dictatuur tot een soldatesk proletariaat en tot een officiersklasse van intellectuelen, technici, administrateurs, ambtenaren etc. leidt, tot een groei dus van een barbaarse maatschappijstructuur, die het tegendeel is van „socialisme”, dat, bij definitie, een maatschappij van vrije mensen is.

Intussen, de theorie van Trotski leidde ertoe dat men de macht veroverde speculerend op revoluties die er in werkelijkheid niet waren en niet konden zijn, doch die men als voor de deur staand proclameerde, omdat men ze nodig had, wilde de greep naar de macht verantwoord zijn. Zo was het in 1917, toen bijna de hele generale staf van de bolsjewiki zich tegen de greep naar de macht verzette, die door Lenin en Trotski werd gepropageerd, met als enige medestanders in het socialistische kamp een aantal jonge, naar het anarchisme tenderende sociaal-revolutionairen, en met als enige aanhang onder de bevolking de bandeloze matrozen van Kroonstad, soldaten die niet naar het front wilden en de anarcho-syndicalistische elementen in de fabrieken plus alle op chaos beluste groepen van een door oorlog en gezagscrisis geschokte bevolking.

Dat de bolsjewistische revolutie een volksrevolutie zou zijn geweest is een van de eerste geschiedvervalsingen der bolsjewiki. En ofschoon Deutscher wel enige critische kanttekeningen maakt bij de bolsjewistische legende, in hoofdzaken aanvaardt hij ze. De Russische massa was zeker onder de invloed gekomen van de leuzen der bolsjewiki in de periode tussen Maart en November, de leuzen: vrede, land voor de boeren en brood voor allen.

Wat die leuzen waard waren, heeft de geschiedenis getoond. „Brood voor allen” is er ook thans, zeven en dertig jaar later, niet. De voorziening van de massa met eerste levensbehoeften is heden in Rusland nog steeds slechter dan onder het Tsarisme, niet alleen voor levensmiddelen, maar ook voor kleding en behuizing. Het land dat de boeren in beslag namen, een door de bolsjewiki geprezen en gelegaliseerde daad, is de boeren, ruim tien jaar later, door de bolsjewiki weer ontnomen. En de vrede? De bolsjewistische vredescampagne van 1917 was van hetzelfde gehalte als de vredescampagnes die nu van Moskou uit worden gevoerd, en die ook nu zoveel brave zielen doen smelten. In 1917 betekende het, dat de vrije hand werd gelaten aan het Duitse militarisme, dat zich daardoor met volle kracht tegen het democratische Westen kon wenden. Het was een domme politiek, want als de Duitsers het Westen hadden verslagen, zouden ze snel een einde hebben gemaakt aan de bolsjewistische revolutie. Ook Lenin en Trotski beseften dit, en zo zien we ze, in de periode van de vredesonderhandelingen met Duitsland, in gesprek met de Franse en Engelse militaire attaché's omtrent de mogelijkheid weer mee te doen aan de kant der geallieerden. Het was daarnaast een speculeren op de slechtste, domste en lafste elementen in het Russische volk, een speculatie die volkomen slaagde, doch die leidde tot de vrede van Brest-Litowsk, een vrede die grote delen van Rusland onder Duits bewind bracht en die voor de internationalistisch gezinden onder de bolsjewiki bijna even onverteerbaar was als voor de linker vleugel van de sociaal-revolutionairen, die daarom hun samenwerking met de bolsjewiki verbraken. Trotski neemt in deze zaak een onmogelijk standpunt in: géén vrede met de Duitsers, maar het voeren van een oorlog is onmogelijk! Lenin speculeert op de Westerse voortzetting van de oorlog tegen Duitsland — terwijl tegelijkertijd de geestverwanten van de bolsjewiki in het Westen, voor een onmiddellijke vrede ageren! Hadden zij hun zin gekregen, dan was Duitsland overwinnaar geweest; precies zoals Hitler overwinnaar was geweest, als de bolsjewiki, die in 1940 en begin 1941 in Engeland voor de vrede met Hitler ijverden,

op bevel van Moskou, erin geslaagd waren Churchill ten val te brengen. Maar zelfs een overwinning van het Westen op Duitsland, zoals in 1918 een feit werd, in belangrijke mate door de Amerikaanse interventie in de Europese oorlog, hield gevaren in voor Lenin en de zijnen. Als de Westelijke landen hun halfslachtige interventie in de Russische burgeroorlog, die intussen was uitgebroken, tot een serieuze hadden gemaakt, zou het bolsjewisme zijn weggevaagd.

Ik wijs op dit alles omdat het duidelijk aantoonde dat niet de politieke bekwaamheid van Lenin en Trotski geleid hebben tot het voortbestaan van het bolsjewisme, maar dat ze geluk hebben gehad, al zit in dat geluk ook verdisconteerd de afwezigheid van een gemeenschappelijke en verziende politiek bij de Westerse staatslieden en hun volken, iets wat we na 1945 opnieuw beleefd hebben en op het ogenblik wederom beleven.

Van al deze kanten van het probleem bemerkt men bij Deutscher niets. Zijn critische kanttekeningen op de bolsjewistische revolutie gaan niet verder dan het naar voren brengen van het, weinig bekende, feit, dat de eerste weken na het aan de macht komen van de bolsjewiki, vooral gekenmerkt waren door de geweldige drinkgelagen, waaraan niet alleen het gespuis van de hoofdsteden, doch ook de „heroïsche matrozen van Kroonstad” en andere keurbolsjewiki zich te buiten gingen. Weinig interesse toont hij echter voor het uiteenjagen van de Constituerende Vergadering, het Russische parlement, door de bolsjewiki, die maanden lang op het bijeenkomen van dit parlement hadden aangedrongen en die Kerenski het uitstel der verkiezingen verweten. Toen het parlement, gekozen nadat de bolsjewistische machtsgreep had plaatsgehad, bijeenkwam en een meerderheid vertoonde van democratische socialistten, die meer dan 60 pct. van de stemmen hadden, tegenover 25 pct. bolsjewiki, werd de Constituante door de reeds meermalen genoemde „heroïsche matrozen van Kroonstad” uiteengejaagd; en nadien zijn er in Rusland nooit meer vrije verkiezingen geweest. De bolsjewiki hadden intussen ontdekt dat de ware democratie (tegenwoordig zou men „volksdemocratie” zeggen) in de Sowjets, de raden van arbeiders, soldaten, boeren etc, zat. Maar toen aan het eind van de burgeroorlog de „heroïsche matrozen van Kroonstad” vrije verkiezingen voor die Sowjets eisten, werden ze door de bolsjewiki overhoop gesschoten; onder leiding van Trotski.

Want Trotski was intussen, na in de burgeroorlog grote organisatorische talenten getoond te hebben, tot de opvatting gekomen, dat de enige maatstaf waarmee men historische processen kon meten, daarin bestond: dat alles goed was als de bolsjewiki (tot wier leiding hij intussen behoorde en onder wier leiders hij onmiddellijk na Lenin kwam) de teugels in handen hielden, en dat alles verkeerd was, als die bolsjewiki ook maar enigszins bedreigd werden in hun onbepaalde dictatuur.

Voor Lenin was dit een politiek adagium geweest van jongsaf aan. Trotski had zich in zijn jeugd hiertegen verzet, zozéer zelfs dat hij, aanvankelijk bewonderaar van het politieke gezond verstand en de energie van de oudere leider, een van diens felste tegenstanders was geworden, toen deze „wil tot macht” van Lenin, de politieke discussie in de Russische sociaal-democratie ging beheersen.

Maar al is Trotski dan beschaafder dan Lenin, d.w.z. meer onder de invloed van de beste elementen van de liberale gedachte in het Westen, zijn „wil tot macht” is bijna even groot als die van de meer Russische, grovere en barbaarsere, vorm

van de bolsjewistische partij. Ook hij wil tot iedere prijs de macht veroveren in Rusland. Voor het socialisme natuurlijk. En om Rusland te beschaven. Juist de achterlijkheid van Rusland brengt hem ertoe de stelling te ponen, dat, voor een overgangperiode, de bolsjewistische despotie de enige methode is om de macht te grijpen en uit te oefenen. Zo komt hij weer tot Lenin, die hem als een grote aanwinst beschouwt voor een beweging die, opgegroeid in de schaduw van een allesoverheersende figuur, weinig briljante persoonlijkheden telt.

Eerst nadat de macht veroverd is, en de Europese revolutie uitblijft, komt bij de bolsjewiki meer en meer de neiging boven, zich zelf niet langer te zien als de vertegenwoordigers van een achtergebleven volk, en van een socialisme dat dus ook achterlijke trekken vertoont, maar zich zelf te zien als het voorbeeld voor het wereldsocialisme, dat „gebolsjewiseerd” moet worden om berekend te zijn voor zijn taak in deze historische periode.

Daartegen komen de communistische internationale verzetsbewegingen op, niet alleen van de dogmatische Hollanders Gorter en Pannekoek, wier abstract betoog Lenin pooft te weerleggen in zijn bekende brochure tegen het „radicalisme, een kinderziekte van het communisme,” maar ook van de voormannen der grote communistische partijen in het Westen, zoals Paul Levi, en iets later Ernst Friesland (de latere Ernst Reuther van Berlijn) in Duitsland.

Al deze ontwikkelingen worden bij Deutscher, niet, of ternauwernood, behandeld. En evenmin wordt het voldoende duidelijk dat zowel Lenin als Trotski, ondanks hun pogen om de bolsjewistische maatschappij onaangetast te bewaren, toch nog steeds het gevoel van de achterlijkheid der Russische maatschappij blijven behouden. Lenin heeft in zijn laatste jaren steeds weer gewezen op het gemis aan „cultuur” bij de Russische communisten, en hij heeft gezocht naar een methode, om, met behoud van de bolsjewistische heerschappij, toch een verlichting te brengen in het juk dat het Russische volk door het bolsjewisme werd opgelegd. Dat zoeken, duidelijk te zien in Lenins laatste artikelen over de betekenis van de coöperatie, was het zoeken naar de kwadratuur van de cirkel!

Trotski probeert dit pogen voort te zetten. We zien hem daarmee bezig aan het slot van dit eerste deel van Deutchers boek. Maar de tijden waren inmiddels rijp geworden voor de honderdprocentige barbaren, die Russische bolsjewiki, die het Westen niet kenden en die de Westerse cultuur alleen maar verachten. Stalin staat voor de poorten, al zal men in de eerste jaren van de strijd om de macht tussen Lenins opvolgers, óók bij Stalin nog iets bespeuren van het besef dat men van het Westen moet leren. Doch op den duur wint de „Aziatische barbaarsheid” het volkomen.

Bij Deutscher echter wordt het probleem zo niet gesteld. Hij behoort zelf tot die Westerse socialisten, die, in hun blinde critiek op het Westen, menen alle verzachtende omstandigheden voor de Aziatische barbaarsheid te moeten doen gelden. Daarom is zijn boek een fundamenteel verkeerd boek. Het is rijk aan feiten en wetenswaardigheden, maar ze worden verkeerd geïnterpreteerd en in een onjuist verband gezet. In het wezen van de zaak is zijn „Trotski” een apologie voor een „edelbolsjewisme”, tegen het barbarenbolsjewisme. En dus is zijn boek gevaarlijk en fundamenteel onjuist.

EEN ANALYSE VAN BOLSJEWISTISCHE DOGMATIEK

Voor mij ligt een scherp geformuleerde analyse van de geestelijke fundamenten en drijfveren van het bolsjewisme, geschreven door een hooggeplaatst Evangelisch geestelijke uit de Sowjetrussische zone van Duitsland, wiens naam om begrijpelijke redenen niet vermeld wordt. Zijn rapport van de, zoals hij het noemt, „compromisloze Islam van de 20ste eeuw” stemt in alle bijzonderheden overeen met hetgeen men dagelijks daarover kan horen vertellen door al degenen, die het regiem van terreur en dwang aan gene zijde van het IJzeren Gordijn in eigen leven en aan eigen lijf ervaren hebben en die nu, in de volstreckte onmogelijkheid een minimale grondslag voor een leven als fatsoenlijk mens te handhaven, naar het westen vluchten. Het rapport stemt ook overeen met de naar ons weten beste analyse der bolsjewistische dogmatiek, die tot op de huidige dag verschenen is: „Weltrevolution durch Weltgeschichte” door Klaus Mehnert, met als ondertitel: „Die Geschichtslehre des Stalinismus”. Hoezeer deze studie van Klaus Mehnert inderdaad beschouwd mag worden als een ontleding van de bolsjewistische dogmatiek, zoals die tot op de huidige dag geldig is en in haar grondtrekken ook ongetwijfeld geldig zal blijven, moge een ieder beoordelen, die kennis neemt van het kleine boekje van de Sowjetphilosoof P. F. Kolonitzki, dat in 1952 in Moskou verscheen en thans in een Duitse vertaling op grote schaal in de Sowjetzone verbreid wordt: „Kommunistische und religiöse Moral”.

Wij willen eerst een paar woorden wijden aan de analyse van de niet-genoemde geestelijke, om dan vervolgens een uitvoerige samenvatting te geven van Mehnerts studie. Kennis van dit materiaal is, naar onze mening, in het westen dringend noodzake-

lijk — geen buitenlandse politiek, vaak zelfs geen binnenlandse, is meer mogelijk, wanneer daarbij niet centraal rekening gehouden wordt met de doelstellingen, de strategie én de tactiek van het bolsjewisme, dat zich ontwikkelt in bewuste permanente vijandschap jegens onze levens- en staatsvormen en dat zich uitsluitend leiden laat door de onwrikbare wil aan deze levens- en staatsvormen een einde te maken en ze te vervangen door de totalitair-bolsjewistische.

Enmaal reeds heeft de wereld een bloedige prijs betaald voor haar gebrek aan inzicht in het wezen van het, toenmaals nationaal-socialistisch, totalitarisme. Ook dit, evenals thans het bolsjewisme, maakte geen geheim van zijn doelstellingen en voornemens, ook dit gaf zwart op wit, en duidelijk uitgesproken in alle scholingsleergangen onomwonden de grote lijnen te kennen van de politiek, zoals die gevoerd werd en in de toekomst gevoerd zou worden. De overige wereld, bevangen in de illusies van het Westelijke denken, dat in radicale tegenspraak staat tot het totalitairistische, beschouwde dit alles als weliswaar veroordelingswaardige, maar overigens onschadelijke *theorie*, niet wetende, dat deze *theorie* in wezen *dogmatiek* was en als zodanig bron en leidraad van alle handelen, beslissend derhalve voor de politiek. Ook thans weer vieren dezelfde illusies hoogtij, met als gevolg, dat de bolsjewistische politiek jegens de overige wereld nimmer in haar onwrikbare rechtlijnigheid begrepen en maar al te vaak beschouwd wordt als onberekenbaar en raadselachtig, met als gevolg, dat wederom de vrije, d.w.z. niet-bolsjewistische wereld de weg niet kan vinden naar een duidelijke, doelbewuste gedragslijn, maar tastend rond dwaalt als ware het duister, daar waar helder licht schijnt.

Wij geven thans een samenvatting van wat bovengenoemde geestelijke schrijft: Bij het communisme gaat het niet om een partij of een andere instelling in de normale zin. Veeleer moet men het beschouwen als de compromisloze Islam van de 20ste eeuw. De dragers van dit communisme zijn atheïstische homines religiosi. Het communisme kent de onfeilbaarheid, het heeft kerkvaders, Heilige Schriften, martelaren, heiligen, een ritueel en een liturgie. Met ijzeren, intransigente consequentie houdt het vast aan het beginsel: cuius regio et illius religio.

De communistische staat is niet tevreden met de loyaliteit van zijn burgers. De burger moet kiezen tussen toewijding of liquidatie. Op de vraag waarom deze ijzeren consequentie niet overal en altijd toegepast wordt, kan 't volgende algemene antwoord gegeven worden: wij leven op het ogenblik nog van de schijnbare inconsequenties van de totale staat. Een vulkaan is niet altijd eruptief. Vaak wordt hij rustiger, soms zelfs slaapt hij geheel. Deze schijnbare inconsequenties kunnen voortvloeien uit de volgende redenen: 1. uit de veronderstelling, dat een geleidelijke bekering mogelijk is. Aan deze practijk wordt vooral in de randgebieden, met inschakeling van andere redenen, de voorkeur gegeven; 2. buitenlands politieke of interne economische overwegingen; 3. de onbetrouwbare leveren als onrechte slaven goedkoop arbeidsmateriaal.

Het gehele Sowjetmachtgebied staat onder de wet van het zgn. glijdende systeem. Wij hebben met dit systeem ervaring opgedaan onder het nationaal-socialisme. Het betreft hier dezelfde systematiek, echter met ontstellend veel meer macht en effectiviteit. Het nationaal-socialisme heeft nooit zijn doelstellingen uit het oog verloren. Het doel bleef steeds bestaan. Om doelmatigheidsredenen werden onderdelen van dit doel soms minder geaccentueerd, ja zelfs verloochend. Zelfs het Jodenvraagstuk werd tijdelijk op de achtergrond geschoven. Maar het doel blijft steeds absoluut; tijdstip, tempo en methode zijn relatief. Adempauzen en periodieke herzieningen betekenen niet, dat het doel wordt prijsgegeven maar zijn tactische aanpassingen aan de situatie of concentratie van krachten. Tevens dienen zij tot nivellering van het waakzame geweten.

Het communistische systeem leeft ervan,

dat de mens veranderd wordt in een nummer. De machthebbers der zone zijn thans doende het laatste en betrouwbaarste bolwerk van de persoonlijke, vrijheidslievende, christelijke geest aan te tasten: het gezin. De algemene aanval op de laatste zelfstandige cel der orde is begonnen. Het gezin moet worden tot een door de staat geleide werkplaats waar progressieve burgers worden geproduceerd. Het begrip *voortgang* moet men daarbij nemen in zijn nieuwe betekenis, nl. ontwikkeling naar het communistische systeem.

Op de vraag hoe men tot het anti-christelijke systeem staat is alleen een duidelijk antwoord mogelijk, tactische gezichtspunten spelen niet meer. Het gezin wordt tot maskerade gedwongen. De mens moet zich verbergen achter de uitdrukkingloosheid van een uitgedoofd gelaat. „Wij veranderen in een land van stommen en een zone van zwijgen.”

Een 17de Juni zal zich niet kunnen herhalen. Iedere westelijke zender wordt door een storingszender verdrongen.

Het is een dwaling of lafheid thans nog te geloven, door pacteren erger te kunnen voorkomen. Men herinnere zich de droom van Hugenberg der coöperatie met het nationaal-socialisme. Wie met totalitaire pacteert wordt opgeslokt. Een zgn. burgerlijk verzet, dat bang is offers te brengen is niet mogelijk. Het is een fundamentele fout van intellectuelen enige elementen van het communisme positief te achten. Een compromis met dit geheel is niet mogelijk. Zelfs een tactische koerswijziging van 180° betekent geen prijsgeven van doel en beginsel.

In het Westen hoort men vaak zeggen: ach, het zijn ook mensen, men zal met hen toch kunnen praten. Nu, het zijn geen mensen. Men moet het communisme in zijn naakte werkelijkheid zien, niet met westelijke ogen. Men moet rekening houden met het glijdende systeem. Ziet men dat eenmaal in, dan kan met niet meer verleid worden tot onjuist oordeel. Een onjuist oordeel over het communisme kan niet meer herzien worden — het is dodelijk.

Tot zover de geestelijke, die een goede indruk geeft van de onwrikbaarheid van dit regiem. Klaus Mehnert analyseert voor ons de dogmatische grondslagen. Hij doet dit op het enige terrein waarop zij in volle omvang, duidelijk en onomwonden, uitge-

sproken worden — de geschiedenisfilosofie. Immers, men kan het niet vaak genoeg herhalen: het bolsjewisme is een pseudo religie, die *geschiedenis* zegt, waar de gelovige over God spreekt. Deze geschiedenis heeft wetten, even indiscutabel als de dogma's der kerk. En evenals de kerkelijke dogma's hebben ook deze hun historie. Klaus Mehnert geeft er een samenvatting van, beginnende bij de veroordeling op 15 Mei 1934 in een door Stalin en Molotow ondertekend decreet van de tot op die datum toegelaten geschiedenis-opvatting, hoofdzakelijk vertegenwoordigd door de in 1932 overleden Prokowski en voortgaande tot de afsluiting van deze dogmatiekhistorie door het ex-cathedra woord van de profeet Stalin in zijn vijf brieven over de taaltheorieën van prof. N. J. Marr van 1950.

Ging nog Prokowski, trouw in de leer van Marx, geheel uit van het historisch materialisme, waarin zonder onderscheid het voor-revolutionaire Rusland in even donkere tonen kon worden geschilderd als het huidige kapitalistische Westen — het genoemde decreet maakte daar voorgoed een einde aan. Jewgeni Tarle, in 1931 nog als burgerlijk chauvinistisch, imperialistisch, een ideologische fakkeldrager van het imperialistische anti-sowjetfront ten scherpste veroordeeld in het officiële geschiedenis-periodiek „Borba Klassow”, vierde zijn retour met een boek van 500 pagina's, „Tegen de historische conceptie van M. N. Prokowski”. Vele andere werken verschenen, vooral na 1940. Uit een uitvoerige studie dezer werken leidt Klaus Mehnert af, dat de nieuwe theorie, die na het aanvankelijk zo bescheiden lijkende decreet van 1934 tot ontwikkeling kwam, een vijfvoudige breuk ten gevolge had in het vertrouwen op de tot die datum traditioneel-Marxistische doctrine:

1e het welslagen van de revolutie in een economisch-technisch achterlijk land in plaats van in het meest ontwikkelde; — *de Russische geschiedenis moest dus de kern van de mensheidsgeschiedenis worden;*

2e de Sowjet-economie bleek zonder een „loon naar werken” (art. 12 van de grondwet van 1936) niet uit te komen, zodat de absolute tegenstelling tot de kapitalistische economie niet houdbaar bleek *en naar de toekomst moest worden geprojecteerd;*

3e de godsdienstigheid bleek na de revo-

lutie niet als „burgerlijke bovenbouw” automatisch af te sterven; de kerk werd een te werven bondgenoot;

4e de staat was geenszins afgestorven, doch werd integendeel nog tot een veel omvangrijker en machtiger apparaat dan dat van het Tsarenrijk; er was ook te veel gelijkenis tussen beide staatsvormen om het verleden geheel te kunnen verdoemen;

5e de leer van de solidariteit aller proletariërs was verbleekt en geloochenstraft, een „nieuwe middenstand” was opgekomen en de heerschappij in de USSR was in handen van een „manager”kaste gekomen; daarmede wordt ook de geschiedenis van andere klassen belangrijk.

De datum van het genoemde decreet was niet toevallig: 1934. Er was iets wezenlijks geschied in de wereld: Hitlers nationalisme had voor de gehele wereld zichtbaar niet alleen een geweldige overwinning behaald en het communisme van Thälmann radicaal geslagen, maar tevens in het Duitse volk enorme impulsen in beweging gebracht, die voor de bouwers van de Sowjetstaat van overtuigende kracht waren. Stalin trok de consequentie: in een stevige staatsstructuur is patriottisme een onmisbaar element. Van 1934 af keren dan ook weer de woorden „Rodina” (geboorteland, vaderland, „Heimat”) en patriot en patriottisme terug in de ambtelijke taal en de officiële pers.

De verdere analyse, die Mehnert dan geeft in zijn korte, slechts 90 pagina's omvattende werk, houdt zich niet aan de chronologische ontwikkeling. Hij beperkt zich er toe in een twaalfstal punten de resultaten weer te geven, waartoe deze ontwikkeling van de dogmatiek der geschiedenisleer geleid heeft. Wij zullen die twaalf punten hier niet alle uitvoerig weergeven en ons bepalen tot een samenvatting van het wezenlijkste:

De volken, grote of kleine, zijn onsterfelijk. In hun midden neemt het Russische volk (gelijkgesteld met de bewoners van het Russische grondgebied) een zeer bijzondere plaats in. Nooit heeft het iets wezenlijks aan andere volkeren ontleend, altijd is het hun in zijn ontwikkeling vóór geweest. Dat dit tot merkwaardige consequenties leidt, ligt voor de hand: de Skythen waren de Hellenen vóór (zij streden tegen de slavernij), het kapitalisme ontstond het eerst in Rusland. Zelfs Marx ontkomt hier niet aan. In

plaats van de lijn Kant—Schelling—Fichte—Hegel—Marx komt een andere: Belinski—Herzen—Tsjernisjewski—Dobroljokow—Marx—Lenin—Stalin.

Ook in de geijkte begrippen van „bovenbouw” en „onderbouw” kwam beweging. Zo behoort de taal noch tot de ideologische bovenbouw, noch tot de materiële basis der maatschappelijke verschijnselen. Zij is iets zelfstandigs, dat niet aan klassen gebonden is, maar eeuwig, voorwaarde voor het ontstaan van ideeën. Het Russisch is in zijn ontmoeting met andere talen steeds de sterkere gebleken. En evenzeer als de taal blijft de *staat* een quasi-eeuwig verschijnsel, hij sterft niet af, hoewel hij tot de bovenbouw behoort.

Langs deze weg komt Stalin in zijn brieven over de taaltheorie van Marr dan tot de theorie van de „actieve rol van de bovenbouw”: zodra door de socialistische revolutie de socialistische bovenbouw (in staat, wetenschap en kunst) tot stand komt, krijgt deze de enorme taak om deze revolutie ook op de materiële terreinen te consolideren en uit te bouwen. Een kardinaal nieuw element duikt daarmee op: de mogelijkheid, ja zelfs de noodzakelijkheid van een evolutionaire ontwikkeling na de bolsjewistische revolutie, waardoor de gedachte aan een nieuwe revolutie, die zich tegen de consolidatie van het nieuwe gezag zou kunnen keren, afgewend wordt. Zodra de bolsjewistische revolutie zich heeft doorgezet moeten de voornaamste hervormende krachten van bovenaf komen, niet meer van onderop, met de weerstand van de oude bourgeoisie verdwijnt ook de noodzaak van een revolutie. Hiermede wordt dan ook de waardering van de persoonlijkheid (de Führer) in de geschiedenis anders: Peter de Grote, Alexander Newski en zelfs Iwan de Verschrikkelijke krijgen als progressief weer een eervolle plaats.

Aangezien het Russische volk in de geschiedenis een bijzondere plaats heeft en steeds voortrekker is geweest, moet de gehele geschiedenis nieuw in perioden ingedeeld worden, nl. zó, dat feodalisme, kapitalisme en socialisme hun begin telkens in Rusland vonden. En dit beginsel leidt dan weer tot het dogma, dat Mehnert de „vroedvrouwentheorie” noemt: het Russische volk heeft altijd andere volken geholpen een nieuwe, onafwendbare, noodzakelijke phase hunner geschiedenis in te gaan. Zo worden

zelfs de donkerste hoofdstukken van het tsaristische imperialisme tot fasen der bevrijding van andere volken. Beschreef nog Prokowski met veel sympathie vrijheidshelden en opstanden tegen het tsarisme, thans is dit anders, zij worden veroordeeld, omdat zij zich verzetten tegen het opklimmen naar een hogere trap op weg naar de socialistische heilstaat. Daarmede is dan tevens bewezen hoe dwaas en zelfs misdadig het is wanneer andere volken zich thans of in de toekomst zouden willen verzetten tegen de versnelde evolutie die Rusland hun brengt. En zo wordt dan ten slotte duidelijk, dat alles wat nodig of goed is voor de ontwikkeling van de Sowjet-Unie, tevens geschiedt ten bate van de gehele mensheid. Onomwonden wordt dit in wetenschappelijke tijdschriften geschreven. Hoezeer Mehnert met deze vaststelling de kern treft, moge blijken uit één citaat uit het hierboven reeds genoemde werkje van Kolonitzki, „Communistische en religieuze moraal”: „Het Sowjet-patriottisme is het beslissende hoofdkenmerk van de gehele wereldbeschouwing en van het morele gelaat van de Sowjetmens (d.w.z. van de overtuigde communist). De liefde tot de socialistische Heimat (d.w.z. Rusland) en de haat tegen zijn vijanden, de onverbreekelijke toegewijheid jegens het Sowjetvolk, de socialistische orde en de communistische partij — dat is de grondslag van alle hoge morele eigenschappen der Sowjetmensen”.

Het zal niemand verwonderen, dat Mehnert dan tot de conclusie komt, dat onder leiding van Stalin het marxisme in Rusland en in de gehele communistische beweging het theoretische marxisme zeer dicht is genaderd, dat voorts hierdoor het communistische staatsgezag kon aanknopen bij oude militaire tradities en weer plaats kreeg voor heldenmoed, beleid en trouw (uiterlijk te zien in garde-regimenten, ridderorden en apauletten). Evenzeer is duidelijk, dat bij een dergelijke dogmatische instelling kosmopolitisch contact met het buitenland gevaarlijk wordt, anderszinds dat de eis der bevoogding hier verworteld ligt.

Tevens echter wordt duidelijk, dat het appèl op de uitverkorenheid van het Russische volk onder bepaalde omstandigheden in Rusland zelfwerkzaamheid kan verkrijgen, maar voor andere volken in het buitenland eerder een omgekeerde werking moet hebben: Tito is er het levend bewijs voor.

Ook in Oost-Azië zullen zij, die naar anti-imperialistische bijstand hebben gegrepen, snel ontuchtend worden — het Russische wereldpatriotisme is van wereldimperialisme nauwelijks meer te onderscheiden.

Tot zover in grote trekken Klaus Mehnert. Zij die de vraag stellen, of dit alles na de dood van Stalin nog klopt met de huidige realiteit kunnen het antwoord krijgen van de vluchtelingen, die nog altijd over het IJzeren Gordijn naar het Westen komen — zowel de vluchtelingen uit de Duitse oostzone als die uit het Rode Leger bevestigen ons dat dit nog altijd de grondslagen zijn van het politieke onderricht op de scholen,

aan de universiteiten en in de politieke leer- gangen. Er is maar één ding veranderd: het dogma van de onfeilbaarheid der partij heeft een zware knauw gekregen, waarvan zij zich niet gemakkelijk herstellen zal. Dit begon met het bekende artsenproces en deszelfs herziening, dat werd nog versterkt in de laatste tijd door het afzeggen van de „nieuwe koers”. Het zal voortgaan zolang de diadochenstrijd in het Kremlin niet ten einde is — en zolang de niet-communistische wereld niet de weg vindt naar een duidelijke, klare onderkenning en afweer van het nog altijd in opmars en aanval zijnde bolsjewisme.

DE UITDAGING VAN DE TOEKOMST

VAN DE MENSHEID

Het behoort wellicht tot de verschijnselen van deze tijd, dat de vorderingen van de techniek, de ontwikkeling van ons sociaal en economisch denken en handelen en de voortdurende spanningen tussen democratie en dictatuur — met op de achtergrond de gevolgen van twee wereldoorlogen — de samenleving voortdurend confronteren met de vaak beangstigende vraag: wat zal de toekomst van de mensheid zijn? Deze vraag is vanzelfsprekend vooral voor de jongere generaties van betekenis, omdat juist zij het gevaar lopen het tempo van deze tijd niet te kunnen bijhouden en mede daardoor dreigen verstikt te raken in de veelal gedetailleerde en gespecialiseerde vraagstukken, waarmee de wereld van vandaag te kampen heeft, op gevaar af dat daarmee de grote lijn en het wijde perspectief in onze samenleving versluierd, zo niet verduisterd raken.

Vandaar, dat ondanks het dagelijkse geroezemoes en de cumulatie van steeds meer ingewikkeld geraakte — of gemaakte — problemen het van betekenis blijft, indien men zich blijft bezinnen over de toekomst van de mensheid en de uitdaging daarvan aan de hedendaagse wereld.

Het is in dit verband, dat wij gaarne melding maken van een het vorige jaar in Amerika verschenen merkwaaardige en boeiende studie „The challenge of Man's Future”.¹⁾

De schrijver, Harrison Brown, is een jonge geo-chemicus (37) die zijn natuurwetenschappelijke opleiding aan de Universiteit van Californië heeft verkregen. Om zijn studie te kunnen bekostigen, trad hij ook tijdens zijn „high school”-jaren als pianist op. Zijn liefde voor de muziek komt ook in verschillende reeds eerder van zijn hand verschenen geschriften tot uiting, zoals bijvoorbeeld in zijn in 1946 gepubliceerde werk „Must Destruction be our Destiny”. Van 1946–1951 was hij „assistent-professor” aan de Universiteit van het Chicago Instituut voor de kernphysica en sinds 1951 hoogleraar in de geochemie aan het California Institute of Technology.

Bij het tot stand brengen van het onderhavige boek heeft hij de medewerking genoten van vele deskundigen van het Institute for Nuclear Studies of the University of Chicago, die evenals Brown zich ook eerder hebben beziggehouden met onderzoekingen over het verleden en de toekomst van de mensheid. Als chemicus is Brown bij zijn onderzoekingen statisch en mathematisch te werk gegaan, waar

¹⁾ Harrison Brown, „The Challenge of Man's Future”, New York 1954, The Viking Press.

het betreft het verzamelen van gegevens over de samenstelling van de aardkorst, de productie en het verbruik van grondstoffen, de daarvoor benodigde hoeveelheden energie, enz. Eenmaal het gewenste cijfermateriaal voor het heden vastgesteld hebbende, richt Brown zich op de tegenstellingen in deze wereld, op de geïndustrialiseerde gebieden met overvloed aan voedsel en op de vele zwarte plekken op deze aardkorst, waarin de mensheid voortdurend aan hongersnood en vroegtijdige dood is blootgesteld. In dat gedeelte van zijn overigens in alle opzichten opzienbarende publicatie, is niet meer de mathematische, koelberekende chemicus aan het woord, maar de diep bewogen Westerse mens, die zich het lot van de onontwikkelde gebieden niet alleen aantrekt, maar — voor het soms benepen Westen — gedurfde en van visie getuigende oplossingen ter discussie stelt. Daarvoor zal het Westen zich de nodige offers dienen te getroosten, terwijl tegelijkertijd in de onontwikkelde gebieden naar zijn mening ingegrepen moet worden in velerlei conventie en sleur.

Brown's studie gaat uit van een analyse onzer bestaansmogelijkheden, voorzover deze samenhangen met hetgeen onze aardkorst kan produceren. In dit verband wijst hij erop, dat de aarde bedekt is met een wonderbaarlijke dunne laag — natuurwetenschappelijk als „film” aangeduid — stof, die we leven noemen. Het gewicht van deze film bedraagt slechts een biljoenste gedeelte van het totale gewicht van de planeet, waarop wij leven. De technische ontwikkeling is derhalve, voor wat de uitkomsten daarvan betreft, naar tijd en hoeveelheid gebonden aan het statische gegeven van de samenstelling van deze film. Daarin ligt naar zijn mening de hoofdoorzaak van de mislukking van Malthus' voorspelling: het toenmalige gebrek aan inzicht in de potenties van de technische ontwikkeling.

En ondanks de geweldige inspanningen van de wereld om voldoende voedsel te produceren, dient tevens te worden vastgesteld, dat deze productievermeerdering niet zo vlug is gegaan als de uitbreiding van de bevolking, zoals ook in 1951 in een rapport van de Food and Agricultural Organisation of the United Nations wordt bevestigd:

„Most of those who were hungry in the five prewar years are now hungrier . . . Production in most of the undernourished areas is failing to keep pace with population growth”.

Met betrekking tot dit verschijnsel in India, merkt Brown op, dat indien India „is unable to remove a sufficient number of persons from the land and at the same time greatly increase food production and lower birth rates, her efforts will be doomed to failure, for population will continue to rise faster than the production of farms and industry”.²⁾

Soortgelijke omstandigheden doen zich in Japan voor, dat tussen 1960 en 1965 waarschijnlijk ca. 100 miljoen inwoners zal hebben, waarbij komt dat aldaar de voedingsartikelen in belangrijke mate moeten worden geïmporteerd en industriële producten geëxporteerd. Juist de precaire situatie in de onontwikkelde zeer omvangrijke gebieden, waarin het geboortecijfer bijzonder hoog is, in vergelijking tot de Westerse landen, geeft Brown en zijn medewerkers aanleiding uitvoerige

²⁾ p. 61.

beschouwingen te wijden aan het geboortevraagstuk in het algemeen. In dat gedeelte van zijn studie worden de geboortecijfers in Westerse en Oosterse landen met elkaar vergeleken tegen de historische achtergrond van de sociale en economische ontwikkeling in deze landen, met inachtneming van het feit, dat vooral in de Westerse landen ten gevolge van de vooruitgang op medisch gebied, de levensduur der mensen verlengd is en de sterftcijfers vooral voor de jongere leeftijdsklassen belangrijk zijn gedaald. In dit verband wordt gememoreerd, dat de totale wereldbevolking in de laatste 7000 jaar is toegenomen van ca. 10 miljoen tot 2400 miljoen. Brown is van mening, dat wanneer een redelijke verhouding tussen geboorte- en sterftcijfers niet in acht wordt genomen, alle gewenste technische en economische hulp aan de onontwikkelde gebieden slechts tot een geringe verbetering in deze landen zal leiden. Ingaande op alle bezwaren, vooral van religieuze aard, welke zullen worden aangevoerd tegen een eveneens gewenste drastische geboorteregeling in de onontwikkelde gebieden — die Brown op hetzelfde niveau plaatst als de toepassing van de moderne geneesmiddelen, welke de sterftcijfers elders in de wereld in de laatste decennia belangrijk hebben doen dalen — zou volgens Brown het bevolkingsvraagstuk primair gesteld moeten worden. In dit verband zij herinnerd aan een dienovereenkomstige uitspraak van prof. dr. J. Tinbergen op het op 5 Februari 1955 te Driebergen gehouden Europees congres: „wij economen moeten de moed hebben voor onze volkeren en hun geestelijke leidslieden in volle omvang het probleem te stellen van de overbevolking”.³⁾

Het scepticisme van Brown t.a.v. de toekomstige ontwikkeling van 30 % van de wereldbevolking vloeit voort uit zijn onderzoekingen, welke tot de conclusie leiden, dat in India, Indonesië, Zuid- en Midden-Amerika, China en grote delen van Afrika de geboortecijfers dicht de biologische maxima benaderen. Daarnaast wordt geconstateerd, dat eerst in de laatste jaren bij ongeveer 25 % van de wereldbevolking een langzame daling van het aantal geboorten valt waar te nemen en een relatieve daling van de sterftcijfers. Niettemin blijkt, dat in deze delen van de aardbol (Japan, Oost-Europa en Oceanië) de bevolkingsgroei nog te snel gaat.

De huidige omvang van de bevolking als een feitelijk gegeven beschouwende, berekent Brown hoeveel calorieën gemiddeld door de verschillende delen der bevolking worden gebruikt. Zijn onderzoekingen dienaangaande kunnen als volgt worden samengevat:

- a. 30 % van de wereldbevolking (Noord-Amerika, de meeste landen in Europa, Rusland, Argentinië, Oceanië) gebruikt meer dan 2750 calorieën per dag;
- b. 20 % gebruikt 2250–2750 calorieën (Zuid-Europa, Zuid-Amerika en delen van Afrika);
- c. 50 % gebruikt minder dan 2250 calorieën (Azië, Egypte, Centraal Amerika, delen van Zuid-Amerika).

Hiermede wordt bevestigd, dat in vele delen van de wereld honger wordt geleden en dat in elk geval meer dan de helft van de wereldbevolking minder energie tot zich neemt dan nodig is om te kunnen blijven leven.

Als chemicus analyseert Brown vervolgens uit welke (en hoeveel) bronnen het

³⁾ Het Parool, 5 Febr. '55

benodigd aantal calorieën verkregen moet worden en welke stoffen daarbij onontbeerlijk zijn. Genoemd worden koolhydraten, vet, proteïnen, waaruit de aminozuren worden afgeleid, mineralen, vitaminen, jodium, enz. Meer voedsel voor de onontwikkelde areas betekent grotere voedselproductie, hetgeen betekent meer industrialisatie in de onontwikkelde areas, waarvoor aldaar de nodige kapitaalsinvesteringen ontbreken en waarbij dus hulp van het Westen noodzakelijk is.

Zowel deze noodzakelijke hulp als de toenemende industrialisatie in het Westen betekenen een groter gebruik van ijzer, kolen, olie, enz. In dit verband gaat Brown uitvoerig na hoe het met de wereldvoorraden aan grondstoffen gesteld is, waarbij hij vooral de nadruk legt op de beschikbare energiebronnen, aangezien energie de belangrijkste „grondstof” is van vooral de chemische industrie. Algemeen bekend is, dat de kolen- en olievoorraden van beperkte omvang zijn, hoewel juist deze tijd de mogelijkheden biedt om ook voor industriële doeleinden binnenkort van een nieuwe energiebron gebruik te maken, i.c. kernenergie, resp. neutronenergie, waartoe uraniumerts vereist is als „grondstof”. Volgens Brown bevat 1 ton uraniumerts 0.0004 % uranium en 0.0012 % thorium. Op basis van gelijke hoeveelheden energie zou gesteld kunnen worden, dat 1 ton uraniumerts = 50 ton kolen. De voorraad uraniumerts is echter ook van beperkte omvang. Terzijde wordt de vraag gesteld, wat er gebeurt met al die hoeveelheden radioactiviteit, die bij het verkrijgen van kernenergie wordt „vrijgemaakt”.

Browns conclusie is, dat de toekomstige mensheid voor het probleem zal komen, dat de energiebronnen, welke thans de aardbol nog biedt, zullen zijn uitgeput en dat men dan – evenals in het begin van de mensheid – wederom, maar dan uitsluitend zal zijn aangewezen op „zon-energie”.

Analoog aan deze beschouwing analyseert hij breedvoerig de toekomstige mogelijkheden ten aanzien van het gebruik van mineralen, ertsen, enz. IJzererts is slechts in beperkte mate voorradig. Weliswaar wordt tegenwoordig in het industrialisatieproces in toenemende mate van aluminium gebruik gemaakt, waarvoor bauxieterts nodig is. In dit verband maakt Brown een interessante vergelijking met het ijzerverbruik, resp. de ijzerproductie. In 1900 bedroeg in Amerika de aluminiumproductie 3000 ton, terwijl in 1950 het aluminiumverbruik in Amerika 980.000 ton bedroeg. De wereldreserve aan ruw aluminium (afgeleid van bauxiet) zou ca. 500 miljoen ton bedragen.

Om 1 ton ruw aluminium te produceren, zijn benodigd 18.000 k.w.u. electriciteit, hetgeen correspondeert met 10,5 ton kolen. Voor de productie van 1 ton ijzer zou 1,3 ton kolen nodig zijn.

Ook voor andere mineralen heeft Brown dienovereenkomstige berekeningen gemaakt, waaraan de conclusie wordt verbonden, dat met de voortschrijdende industrialisatie enerzijds steeds meer grondstoffen worden gebezigd, waardoor de aardkorst in de toekomst uitgeput zal raken, terwijl anderzijds daarmee een versnellingsproces is ingezet ten aanzien van de inkrappende voorraden kolen.

Met dit sombere toekomstbeeld voor ogen is Brown van mening, dat uiteindelijk deze meer en meer geperfectioneerde wereld en de daarin geplaatste mensenmassa ten slotte wederom in het primitieve stadium zal komen van het begin der mensheid, doordat men dan alleen maar aangewezen zal zijn op drie elementaire

grondstoffen: zeewater, lucht en zonlicht. Het zonlicht zal via verschillende instrumenten de bron van alle energie moeten zijn. Uit zeewater zal het ook in de toekomst te verwachten tekort aan drinkwater moeten worden opgevangen. Bedoeld tekort zou zijn verklaring vinden — waarvoor Brown berekeningen heeft gemaakt — in het feit dat de industrialisatie een groter gebruik van water door fabrieken noodzakelijk maakt en in de omstandigheid dat ten gevolge van de hygiënisch-medische verzorging der mensen veel meer drinkwater, ook voor consumptiedoel-einden, gebruikt wordt.

Uit zeewater zouden vervolgens magnesium, zouten, chloor (en daarmee verwante derivaten), potas, enz., bereid moeten worden. De lucht zou in dit verband gezien moeten worden als de leverancier van zuurstof, stikstof en andere gassen, waarmee dan weer ammonia en ammoniumzouten (voor grondbemesting e.d.) gefabriceerd zouden moeten worden.

In het kort samengevat, komen zijn analyse en beschouwingen hierop neer, dat de toekomstige mensheid, gegeven zijn enorme uitbreiding en daarmee gepaard gaand verbruik aan elementen, ertsen, enz., die slechts in beperkte mate in de relatief dunne aardkorst aanwezig zijn, weer zou terugvallen op het oerstadium van de mensen, zij het ook dat dank zij de ontwikkeling van techniek en wetenschap, de genoemde oerbronnen (lucht, zeewater en zonlicht) beter benut en geëxploiteerd zouden kunnen worden dan onze voorvaderen deden.

Met dit toekomstbeeld voor ogen, valt Brown ten slotte weer terug op de heden-daagse situatie, met name in de onontwikkelde gebieden en op het reeds eerder door hem geconstateerde feit, dat ca. de helft van de wereldbevolking een onvoldoend aantal calorieën tot zich neemt, waardoor in vele landen van honger en ondervoeding kan worden gesproken. Het is in dit verband, dat hij wijst op de gelukkige omstandigheid, dat in de Westerse beschaving de ontwikkeling van de medische wetenschap met zich heeft gebracht, dat door het gebruik van penicilline e.d. een langere levensduur van de bevolking is geresulteerd. In dat licht gezien, acht hij het noodzakelijk, dat in de achtergebleven gebieden, daarbij voor- gelicht door het Westen, een drastische geboortebeperving wordt doorgevoerd.

Gelet op de industrialisatiegeest, welke over de wereld vaart, appelleert Brown aan de geest van de mensheid, die juist nu niet dient te vergeten, dat naast de technische gevaren, een „robotization of humanity” op de toekomstige mensheid dreigt los te barsten. Vooral dit gedeelte van zijn publicatie maant tot bezinning, opdat de vertechnocratiseerde „geïntegreerde” doch volgens Brown weer „geïsoleerde” massamens van de twintigste eeuw niet verstikt zal raken in het laby- rinth van moeilijkheden, waarin de huidige mensheid en die van de toekomst zijn weg niet kan vinden. Want loopt de massamens van heden niet het gevaar, dat hij geen afstand kan nemen van slogans en dogma's en dat hij waarheid en kennis gaat vrezzen?

De waarde van het hierboven besproken boek ligt enerzijds vooral in het feit, dat men geconfronteerd wordt met de beperktheid van ons technisch vernuft en die van de grondstoffen, waarvan de techniek gebruik moet maken. Anderzijds stemt het resultaat van deze diepgaande chemisch-economische analyse tot nadenken over de plaats, waarop de mensheid, ook met haar beperkte mogelijkheden, thans staat,

met een uitdaging voor ogen van een „wereld van robots en agrarische slaven”. Deze uitdaging kan voor de gejaagde mensheid van de twintigste eeuw een aansporing zijn om het verantwoordelijkheidsgevoel in groter en kleiner verband te stimuleren, waarin een zo groot mogelijke samenwerking tot uiting dient te worden gebracht. Een dergelijke combinatie van gedelegeerde verantwoordelijkheid en samenwerking vereist een democratische geesteshouding van individuen, groepen en volkeren, die verkregen wijsheid en inzicht dienen te benutten om in deze verwarde wereld meer rechtszekerheid, welvaart en vrede tot stand te brengen.

De toekomst van de mensheid — zoals Brown die belicht — moge vooral in deze tijd somber lijken, maar toch niet zonder perspectief. Wie terugblijkt naar het verleden — en men behoeft dit maar te beperken tot de eerste helft van deze eeuw — zal daaruit lessen kunnen putten voor de taken welke ons thans gesteld worden, ook aan de huidige socialistische beweging. Want in deze technische en gespecialiseerde wereld, waarin „integratie, coördinatie en leiding” vaak weinig idealistisch klinken, althans weinig „aanslaan” bij de grote massa, zal men moeten blijven streven naar een zinvolle samenleving, waarin de menselijke waardigheid en vrijheid verzekerd zullen zijn. Dit vereist bovenal een intensivering van het gemeenschapsleven, waaraan ook door intellectuelen dient te worden deelgenomen, doch in geïntegreerde samenwerking met de arbeidersmassa. Een dergelijke „doorbraak” en een democratische verwevenheid van leiding en massa zullen het mogelijk kunnen maken, dat iedere wereldburger, zonder klasse- en standonderscheiding, in volle verantwoordelijkheid en in hechte samenwerking de dreiging van een gerobotiseerde mensheid kan trotseren.

DE AUTOBIOGRAFIE VAN EEN

KATHOLIEK SOCIALIST

Born to believe, an autobiography,
door Lord Pakenham, (Jonathan
Cape, London, 1953).

Al onthullen autobiografieën van politici in de regel niet zo erg veel, zeker niet als ze afkomstig zijn van een politicus, die nog midden in zijn loopbaan staat, ze brengen soms allerlei aardige anecdotes over beroemde tijdgenoten en interessante tekeningen van sfeer en milieu. Dit is ook het geval met het boek van de in 1905 geboren Lord Pakenham, die in de oorlogsjaren een medewerker was van Lord Beveridge, en die van 1945 tot 1951 op verschillende posten deel uitmaakte van de Engelse Labourregering. In de jaren 1947 en 1948 droeg hij de politieke verantwoordelijkheid voor de Britse bezettingsgebieden in Duitsland en Oostenrijk, daarna was hij drie jaar lang minister voor Burgerluchtvaart en op het eind stond hij als „eerste lord der admiraliteit” nog korte tijd aan het hoofd der Marine. Al draagt het boek er niet zo veel toe bij om een dieper inzicht te geven in de grote politieke strijdvragen van nationale en internationale aard, het treft toch door zijn persoonlijk karakter en door de eerlijkheid van de schrijver, die er blijkbaar niet voor terugdeinst, dat enkele zwakke kanten van zijn karakter aan den dag te laten treden. Zo zijn soms dicht bij vleierij komende neiging om vooral het goede bij anderen op te merken en het enthousiaste opgaan in eigen taak, dat hem de verhoudingen wel eens uit het oog doet verliezen. „Nooit werd iemand een kans geboden, waaraan zijn hele wezen vuriger en hartstochtelijker beantwoordde,” schrijft hij van het moment waarop hem de verantwoordelijkheid voor de Britse zones toeviel.

Bijzondere betekenis komt het boek echter

toe door het persoonlijk getuigenis dat er uit spreekt van een man, die in een allesbehalve socialistisch en bepaald niet rooms-katholiek gezind milieu opgegroeid, achtereenvolgens beide, zowel het socialisme als het katholicisme aanvaardde, en juist de combinatie van deze politieke en deze religieuze bindingen vol overtuiging verdedigt.

Zowel de ene als de andere overgang betekende een nogal ongewone stap voor een lid van de Engelse adel. De eerste nog het meest. Het was dan ook niet de Katholieke Kerk, die koning George VI bedoelde, toen hij Pakenham in 1946 de vraag stelde: „Waarom hebt u zich bij hen aangesloten?”, maar de Labour Party. Is het hierom begrijpelijk, dat Pakenham naar verhouding uitvoeriger uitweidt over de omkeer in zijn politieke dan over die in zijn religieuze opvattingen, hij laat er geen twijfel over bestaan, dat hij zijn worsteling om religieuze zekerheid van hoger orde en van grotere betekenis voor eigen leven acht dan zijn politieke ommekeer.

Zijn belangstelling voor de economische theorie, waarin hij een mystieke sleutel zag tot alle politieke en sociale wijsheid, bracht hem op ongeveer 25-jarige leeftijd als leraar bij de Workers Educational Association en daarmee in contact met talrijke militante socialisten. De invloed die hij in dit milieu onderging, en later die van zijn vrouw, een vurig socialiste, verder zijn ervaringen in Ierland, waar hij de meer op traditionele en emotionele dan op redelijke gronden gebaseerde politiek der Engelse conservatieve partij schipbreuk had zien lijden, brachten hem steeds dichter bij het socialisme. Dat deed ook zijn belangstelling voor internationale vraagstukken en voor de Volken-

bond, die hem geleidelijk tot de overtuiging bracht, dat alleen het socialisme met zijn levende idealen van internationale broederschap en gerechtigheid de staten tot nauwere aaneensluiting en samenwerking zou kunnen brengen. Maar vooral was het zijn eigen christelijke overtuiging, die hem ten slotte het socialisme deed aanvaarden; zijn christelijke overtuiging, dat de mensen in Gods oog gelijkwaardig zijn, en dat de politiek tot plicht heeft de fundamentele gelijkheid der mensen ook in sociaal-economisch en cultureel opzicht zo goed mogelijk te verwezenlijken. Het waren bovenal de zedelijke superioriteit en de concrete drang naar gerechtigheid die hij in het socialisme ontmoette, welke hem er in 1936 toe brachten tot de Labour-Party toe te treden.

Ofschoon, zoals gezegd, de oorzaken van zijn religieuze overgang minder duidelijk in het boek naar voren treden, blijkt hij reeds vroeg de behoefte te hebben gevoeld aan een religieuze integratie van zijn persoonlijke en maatschappelijke opvattingen, die hij in het vage, nauwelijks rationeel gefundeerde en zeker ook niet diepbeleeft christendom, dat hij van zijn opvoeding had meegenomen, niet kon vinden. Zodra hij bij zijn zoeken het katholicisme ontmoette, was voor hem voortaan de vraag niet meer: katholicisme óf een andere vorm van godsdienst, maar: katholicisme of helemaal geen geloof. Wat hem ten slotte na ruim drie jaren studie tot het katholicisme bracht was zeker niet het ritueel en de uiterlijke vormen der Katholieke Kerk, die hem niet aantrokken, maar het eigenaardig mengsel, zoals hij het uitdrukt, van zekerheid en nederigheid, dat hij aantrof in „het katholieke karakter”. Ging hij in 1940 over tot de R.K. Kerk, zijn vrouw volgde hem eerst zes jaar later, nadat zij door lezing van enkele werken van Maritain gezien had, dat het in de Katholieke Kerk mogelijk was een „linkervleugelman” te zijn, een vriend van andersdenkenden en toch een orthodoxe filosoof en socioloog van grote naam.

Zijn overgang tot de Katholieke Kerk betekende voor Pakenham geen groeiende verwijdering van zijn anglicaanse vrienden, — integendeel, hij leerde toen de Engelse Kerk juist meer waarderen naar hij zegt, maar wel betekende het een nieuwe bezinning op het socialisme. Het kostte hem weinig moeite de overtuiging te winnen, dat een oprecht katholiek zeer goed een

oprecht lid van de Britse Labour Party kan zijn en blijven. Het belangrijkste argument hiervoor zag hij in het feit, dat zoveel mensen feitelijk beide tegelijk waren. Minstens driekwart van de Engelse katholieken stemt labour. Het episcopaat juicht het toe, dat katholieken een plaats in het politieke leven innemen, bij welke partij dan ook, als het maar niet de communistische is. De studie van de pauselijke encyclieken leerde hem, dat daaruit geen rechtstreekse partij-politieke keuze te distilleren valt; verscheidene opvattingen van links en rechts zijn daarmee weliswaar onverenigbaar, maar t.a.v. de belangrijke vraag bijvoorbeeld, welke mate van gelijkheid maatschappelijk nagestreefd moet worden, heeft elke katholiek ten slotte nog zijn eigen opvattingen te bepalen.

Liet zijn overgang dus zijn socialisme ongeschokt, in de practijk van de politieke strijd vond hij steeds meer redenen tot versteviging van zijn socialistische overtuiging. Niet dat er voor hem geen punten van critiek op de Labour Party meer zijn, stellig wel: het belangrijkste daarvan betreft wel haar houding ten opzichte van het bijzonder onderwijs. Niet dat het socialisme alle problemen in zijn ogen heeft opgelost: hij noemt zelf bijv. de deelneming der arbeiders in de leiding der ondernemingen (workers participation in management), de onderontwikkelde gebieden en de rassen-vraagstukken in het gemenebest. En ten slotte is ook hij zich bewust van de meningsverschillen binnen de partij over de tegenover de Sowjet-Unie te voeren politiek. Maar de opvatting van de minderheid, die hij niet deelt, en die hij beschrijft als de zucht om splinters te ontdekken in eigen en anderer Westeuropese ogen, met voorbijzien van de balken in het Russische of Chinese oog, vindt bij hem in zoverre respect en erkenning, als hij erin kan zien een uiting van de goed-christelijke en goed-socialistische neiging tot sympathie voor achtergebleven volken en de „under-dog” in het algemeen.

Ondanks dit alles houdt hij echter staande: „als ik nu voor de eerste maal mijn keus zou moeten bepalen tussen de partijen, dan zou ik het op dezelfde wijze en om dezelfde redenen doen als in 1936. En ik zou het doen met veel minder aarzeling en op een veel sterkere basis van feiten.”

Het karakter van Pakenhams socialistische overtuiging moge blijken uit het volgende citaat: „Socialisten hebben altijd geijverd voor het socialisme, niet louter als een maatschappij die meer efficient en rechtvaardiger zou zijn dan haar voorgangers, maar als een maatschappij, die ook hogere motieven zou stimuleren en uitlokken dan het kapitalisme. In hoeverre heeft Labourbewind dit tot gevolg gehad; in hoeverre heeft de „Welfare State” nieuwe prikkels gebracht om de plaats in te nemen van de hardere vrees en sancties van het voorbije systeem? In hoeverre is mijn eigen partij er in de internationale en imperiale betrekkingen in geslaagd te leven overeenkomstig haar droom van universele broederschap? Het is nog te vroeg, zulke vragen met enige schijn van overtuiging te beantwoorden en ik ben zelf verre van een onbevooroordeeld en onpartijdig getuige. Maar kome wat wil, wij moeten de gedachte van het socialisme levendig houden; niet zo maar als een geloof van de werkende klasse georganiseerd voor lotsverbetering, met de hulp van enkele excentrieke bondgenoten; niet zo maar als een filantropisch streven tot het verlichten van buitengewone ontberingen; maar als een onophoudelijk streven naar toepassing van universele beginselen van menselijke rechtvaardigheid.

En deze beginselen moeten zo worden toegepast, dat niet alleen iedereen krijgt wat hem toekomt, maar dat allen zich één voelen met elkaar, trachtend elkaar te dienen in christelijke liefde en kameraadschap.”

Wat is de betekenis van Pakenhams ervaringen voor de Nederlandse verhoudingen? Deze laatste worden met het oog op de partijkeuze van katholieken wel eens — overigens nogal eenzijdig — gekarakteriseerd door „geestelijke verdeeldheid” en „bedreiging met secularisatie”. Het is niet in te zien, dat Engeland op beide punten een ander beeld zou vertonen. De geestelijke verdeeldheid is er nauwelijks minder, de bedreiging met secularisatie op zijn minst zo hevig als bij ons. Wat natuurlijk wel verschil maakt, en waar men in Nederland voortdurend op wijst, is het percen-

tage katholieken op de totale bevolking. Is dit in Nederland bijna 40, in Engeland zijn naar verhouding slechts bijna evenveel katholieken als er in Nederland gereformeerden zijn, nl. iets minder dan tien procent van de bevolking. Als men de Nederlandse verdedigers van het plichtmatig partijpolitiek eenheidsverbond voor katholieken geloven wil, moeten deze cijfers voor de Engelse katholieken dus wel de enige rechtvaardiging vormen om anders over het vraagstuk der partijkeuze te denken dan hun Nederlandse geloofsgenoten. Merkwaaardig genoeg echter komt deze overweging nergens in Pakenhams boek naar voren. De vraag naar de eventuele wenselijkheid van de oprichting ener katholieke partij in Engeland, nu of in de toekomst (het Engelse katholicisme groeit nog steeds) komt niet eens bij Pakenham op. Er moeten dus wel fundamenteeler meningsverschillen tussen Engelse en Nederlandse katholieken zijn dan die uit de rekenkunst voortvloeien. Gezien de sterk uiteenlopende politieke opvattingen der Engelse katholieken, onder wie sommigen (zoals de conservatief Christopher Hollis) in het labourbewind een voortdurende bedreiging der vrijheid zagen en anderen, als Pakenham, daarin juist de verdediging van een rechtvaardige vrijheid, is het trouwens moeilijk te zien, dat de verschillende groepen katholieken daar ooit op één politiek program verenigd zouden kunnen worden. Toch dragen de beste vertegenwoordigers van *beide* groepen er in Engeland toe bij het katholieke geloof onder hun landgenoten meer bekend en gerespecteerd te maken. Twee dingen vooral helpen hen daarbij: dat zij ondanks hun politieke meningsverschillen elkaar als geloofsgenoten blijven achten, met elkaar op vele gebieden blijven samenwerken en elkaar als vrienden behandelen, zoals bijvoorbeeld Pakenhams vriendschappelijke verhouding tot de uitgesproken rechts georiënteerde schrijver Evelyn Waugh bewijst; en dat zij zich niet geremd voelen in landgenoten met een andere levensovertuiging politieke medestanders te herkennen.

OM EEN ZUIVER DEMOCRATISCH

BESTEL

Het vijfde congres van de PvdA

De fraaie zaal der Stadsgehoorzaal, met tulpenslingers versierd, liep reeds lang voor tienenvol afgevaardigden, en op de galerij verdrongen zich de bezoekers.

Om kwart over tienenviel de voorzittershamer. De partijvoorzitter, Vliegen, opent het congres. Meer dan misschien eenige andere in Nederland draagt onze kongresstad Leiden het kenmerk der kapitalistische maatschappij: eenerzijds de hoogste bloei der burgerlijke wetenschap, anderzijds het diepste neergetrapte proletariaat. De gedachte aan deze tegenstelling zal het gansche congres in hooge ernst brengen en houden.

Aldus vangt het verslag aan van het achttiende congres der SDAP, gehouden in 1912 te Leiden.

Bij de opening van het vijfde congres van de PvdA op 22 Februari in dezelfde zaal is bijna alles anders. De fraaie zaal is oerlelijk geworden, het aantal afgevaardigden is zo groot, dat een deel van hen op de galerij moet worden geherbergd, de kongresstad Leiden draagt niet meer het kenmerk der kapitalistische maatschappij en als op de middag van de eerste kongresdag een delegatie uit het congres op het stadhuis ontvangen wordt, zijn daar de vertegenwoordigers van het eertijds neergetrapte proletariaat onder de gastheren.

De „hoge ernst”, die het congres beheerst, komt nu niet voort uit de gedachte aan de tegenstelling, die Vliegen schetste, maar uit de wetenschap, dat de strijd tussen dwang en vrijheid, tussen macht en geweten, zich in telkens nieuwe vormen voordoet en ook op dit congres om een keuze vraagt.

Niet veranderd is de sfeer van kameraadschap, die de afgevaardigden en vertegenwoordigers uit alle hoeken van de socialistische beweging bijeenbrengt. Een der afgevaardigden maakte aan het slot van het congres, toen hij Vos dank bracht voor de voortreffelijke wijze waarop hij het congres had geleid, de opmerking, dat dit congres kon worden genoemd het congres van de kameraadschap. Inderdaad is het congres gekenmerkt geweest door een sfeer van bijna volslagen harmonie. De meningsverschillen die gelukkig ook nog tot uitdrukking kwamen, waren weinig fel of bewogen zich op ondergeschikte punten, zodat de persoonlijke verhoudingen in

het geheel niet op de proef werden gesteld. De vraag is onvermijdelijk of het beeld dat het congres op deze wijze van de partij opleverde juist is. Gelijkt de foto of is ze geflatteerd?

Het lijkt me, dat het antwoord op deze vraag tegelijk ja en nee is. Nee, in zover er in de partij ongetwijfeld meer verschil van mening, meer tegenstellingen en wrijvingen van politieke en persoonlijke aard bestaan dan op dit congres tot uiting kwamen. Ja, voor zover in heel de beweging het besef is verworteld, dat wanneer belangrijke beslissingen moeten worden genomen, en de partij op de grondslagen van haar bestaan wordt teruggeworpen, de kleine geschillen moeten zwijgen en de hoofdzaak moet domineren. Deze hoofdzaak was de strijdpositie, waarin de partij door het front tegen de doorbraak en het mandement werd gedrongen en de plaatsbepaling, die hiertegenover van de partij en in het bijzonder van de Katholieke Werkgemeenschap werd gevraagd. Dat dit besef voor het onderscheid tussen hoofden bijzaken in de partij zo scherp aanwezig is, vormt haar kracht en daarom was het congres als momentopname van de eendracht der partij niet geflatteerd.

Het congres had in veel opzichten meer weg van een manifestatie dan van een beraadslaging. Daartoe werkten buiten de verklaring van Joan Willems namens de KWG nog verschillende factoren mee. De verdrietige achtergrond van het aftreden van Koos Vorrink, dat velen als een persoonlijk gemis zullen hebben ervaren, drong tegelijk tot het getuigenis van de wil, zijn werk voort te zetten in die eenheid en vastberadenheid, waarvan Vorrink de niet aflatende pleitbezorger is geweest. Deze wil kwam ook tot uiting in de meer dan hartelijke ontvangst, die Vermeer als nieuw gekozen partijvoorzitter ten deel viel.

De gunstige economische toestand waarin het land verkeert, het ontbreken van werkloosheid, de stijging van de welvaart ontnamen aan verschillen van inzicht omtrent de sociaal-economische politiek, die ook nu bestaan, toch het accent van heftigheid en verbetering, dat pleegt op te treden, wanneer er ernstige economische moeilijkheden zijn en men met de rug tegen de muur redeneert. Men behoeft de congresverslagen van een partij als de SDAP maar door te bladeren om te ervaren, dat de „felle” congressen die van de laagconjunctuur en de „rustige” die van de hoogconjunctuur zijn geweest.

In de buitengewone omstandigheden van na de oorlog heeft het congres van 1947 het stempel gedragen van de scherpe meningsverdeeldheid over het Indonesische beleid, op het congres van 1949 was dit strijdpunt in het vooruitzicht van de soevereiniteitsoverdracht alweer naar de achtergrond geweken. Het congres van 1951 leverde het beeld van scherpe tegenstellingen over het beleid in zake Nieuw-Guinea, maar fundamenteeler over het eigen gezicht van de partij tegenover de regeringspolitiek. De partij had toen een reeks ongunstige verkiezingsuitslagen achter de rug (het dieptepunt lag bij de Statenverkiezingen van 1950), terwijl de economische moeilijkheden als gevolg van de Koreacrisis (stijgende werkloosheid, woningbouw- en consumptiebeperking) hun invloed deden gelden. Het congres van 1953 staat in het teken van de verkiezingsoverwinning van 1952 en de verbetering van de economische toestand.

Naast de economische achtergronden is de internationale situatie van invloed. Terwijl op de vier voorafgaande congressen ten opzichte van de buitenlandse

politiek, waar het betrof de afweer van de Russische agressie en de verdediging van het Westen, bepaalde kritische geluiden werden gehoord, overheerste thans de overeenstemming in de grote positieve taken, de bevordering van de Europese eenheid en de hulp aan de onderontwikkelde gebieden, volkomen.

De PvdA verkeert in de vrijwel unieke positie onder de socialistische partijen, dat ze geen verdedigers van een linkervleugelpolitiek met enigszins belangrijk gezag en aanhang kent. De kleine groep, die dit verdriet, wijt deze situatie veelal aan Hollandse achterlijkheid, aan zucht tot conformisme en gebrek aan „socialistische” bewustheid. Het is, meen ik, niet moeilijk in te zien, dat de geslotenheid van de Nederlandse partij in zake de buitenlandse politiek product is van een historische ontwikkeling van geheel andere aard. Het leven in een geloofsverdeeld land met een grote levensbeschouwelijke bewustheid heeft de oude beweging reeds vroeg geleerd, dat vruchtbare machtsvorming en constructief werk alleen mogelijk zijn in de sfeer van het samenhandelen bij verschillend uitgangspunt, van het compromis dus.

De Groninger Schoolmotie van 1902 is van dit inzicht een eerste, de aanvaarding van de onderwijspacificatie een rijpere vrucht geweest. De bewustheid, zich zelf beperkingen te moeten opleggen terwille van het winnen van de groepen als christelijke arbeiders en agrariërs, is reeds vroeg door Troelstra gewekt.

Het feit, dat het Nederlandse socialisme eerst laat regeringsverantwoordelijkheid is gaan dragen, heeft het besef voor het steriele van het zich afzijdig houden verscherpt. Wat voor de nationale politiek geldt, geldt ook voor de internationale. In een beweging, waarin „je moet nooit „nooit” zeggen” tot een der meest populaire gevleugelde woorden werd, bestaat weinig sympathie voor leuzen als „Dat nooit weer”. Een beweging, die door haar specifieke nationale situatie gedwongen werd zich intens innerlijk rekenschap te geven van de zin van het compromis is ook in staat geestelijk te verwerken, dat het nodig kan zijn, vandaag met de vijanden van gisteren te pacteren en zelfs, dat het onvermijdelijk kan zijn, de gruwelijkste vernietigingswapenen te gebruiken ter verdediging van het meest wezenlijke. De unanieme afwijzing van de oprichting van het Sociaal-Democratisch Centrum op het congres mag buitenstaanders merkwaardig voorkomen, ze is in wezen vrucht van dezelfde ontwikkeling.

Alles wat de geestelijke rijpheid van de socialistische beweging in ons land uitmaakt, het besef van geestelijke verscheidenheid, de wetenschap van het onvolmaakte van eigen strevingen, de zin voor het compromis, kortom alles wat de voorwaarden heeft geschapen voor het slagen van de doorbraak, is door de bewoordingen en uitspraken van het mandement der bisschoppen tot in het hart geraakt. Het was dezelfde rijpheid, die Willems bij zijn verklaring in het congres verzekerde van een zo begrijpend, congeniaal gehoor, als elders niet denkbaar was geweest.

Er is in sommige KVP-bladen gesteld, dat Willems zijn verklaring niet in het milieu van het socialistisch congres had mogen afleggen. Deze opvatting (De Linie bijv) komt voort uit een zelfde onjuiste kijk op wat de PvdA eigenlijk is, als in het mandement blijkt. Geen verzameling antithetisch ingestelde „humanisten” met wat franje van kerkelijke groeperingen, maar een gemeenschap, verenigd op basis van

overeenstemming in zake een politiek program, die dank zij haar verschillende geestelijke oorsprongen heeft leren luisteren en respecteren wanneer één van hen rekenschap aflegt van een gewetensonderzoek. Het is daarbij ongetwijfeld zo, dat wanneer iemand als Willems op het congres in practijk brengt wat het beginsel-program zegt te waarderen, nl. dat het innig verband tussen levensovertuiging en politiek inzicht tot uitdrukking wordt gebracht, daarmee tegelijk begrip wordt gewekt voor deze levensovertuiging. Ik denk hierbij in het bijzonder aan de wijze waarop in de verklaring van de KWG de persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid van de katholieken werden gesteld: „Wij menen, dat bij de keuze in de contingente vraagstukken van het politieke en maatschappelijke leven, zolang de zedewet en het natuurrecht geëerbiedigd blijven, de persoonlijke vrijheid en verantwoordelijkheid boven discussie behoren te staan.”

Veel van wat in deze verklaring werd gezegd zal ertoe bijdragen, zeker in de PvdA, om het zicht op de plaats van de katholieken in het openbare leven van deze tijd te verhelderen. Ik meen ook, dat Willems erin geslaagd is om aan zijn niet-katholieke partijgenoten duidelijk te maken, waarom het onvermijdelijk was, dat hij uitsprak: „Het zou ons — ik zeg het zonder voorbehoud en in alle oprechtheid — liever geweest zijn, indien wij aan de wensen van onze bisschoppen hadden kunnen voldoen.” Werd hier de grens tussen katholieken en niet-katholieken openbaar — in inzet en uitloop van de verklaring was er de verwijzing naar het gemeenschappelijke in de situatie voor ons allen door de herinnering aan de dagen van bezetting en verzet en het besluit met de laatste strophe van ons volkslied.

Dat het congres na de verklaring van Joan Willems geen anti-climax is geworden, pleit voor het niveau der overige inleidingen en de leiding van de voorzitter. Toch is het duidelijk, dat dit congres zijn betekenis vooral zal blijven ontleenen aan de verklaring van de KWG, niet in de eerste plaats om de beslissing die zij inhield, maar om de wijze waarop zij werd afgelegd en verstaan in het congres van een socialistische partij. Het begrip doorbraak werd misschien niet eerder zo geconcretiseerd als in deze gebeurtenis.

De taak van de partij werd in een veelheid van redevoeringen het congres voor ogen gesteld. Vos sprak in zijn openingswoord over de perspectieven die werden geopend door de stijging van het nationaal inkomen. Hij wees erop, dat de schatting uit De Weg naar Vrijheid, dat in de periode tussen 1950 en 1955 een stijging van het nationaal inkomen met plm. 20 pct. mogelijk moest worden geacht, naar het zich laat aanzien bewaarheid zal worden. De vraag naar de besteding van de grotere welvaart vormde bij Roemers eveneens een integrerend element van zijn redevoering, waarin talrijke facetten van de sociaal-economische politiek in een overzichtelijk geheel werden samengevat. De problemen die erin steken: conjunctuurpolitiek en belastingverlaging, stijgende productiviteit en prijsverstarring, huurverhoging en huurbelasting, leidden niet tot een discussie in grote stijl; daarvoor ontbrak eendeels de tijd, terwijl voor het overige de debaters zich overwegend in detailvragen verloren.

De grote perspectieven van stijgende welvaart, t.w. grotere uitgaven in de culturele sector en een doeltreffende hulpverlening aan de onderontwikkelde gebieden,

kregen in inleidingen van De Roos en Ruygers een eigen behandeling. Het is duidelijk, dat in deze vraagstukken nationaal en internationaal de beslissingen vallen over het socialistisch gehalte van de komende ontwikkeling. Het was daarom jammer, dat door het ontbreken van een onderwijs- en cultureel program de inleiding van De Roos meer registratie dan taakstelling moest zijn. terwijl de indringende toespraak van Ruygers na het enkele weken te voren gehouden buitenlandse congres, voor de partij op een wat overbodig examen na een zeer geslaagd tentamen leek.

Een overzicht van wat er aan constructieve denkbeelden en rake opmerkingen is gedebiteerd moet onvermijdelijk het karakter van een opsomming krijgen. Vondeling leidde de discussie over de vaststelling van het agrarisch program zeer instructief in, maar voor de discussie was amper een kwartier beschikbaar. Hes lichtte het jongerenprogram toe en Drees zorgde op de laatste dag voor een bijzonder hoogtepunt door sluimerende en opgewekte sentimenten en ressentimenten in de partij zodanig te richten op de constructieve mogelijkheden, dat de sfeer van eensgezindheid tastbaar werd.

Dit alles zou aanleiding kunnen geven tot allerlei prijzende en bewonderende notities, was het niet, dat naar mijn smaak het congres toch een manco had, doordat de tegenmelodie van de afgevaardigden zelf te zeer in verdrukking kwam. Van de rond 21 uur dat het congres in zitting bijeen was, hadden de afgevaardigden goed zeven uur het woord. De rest, dus bijna veertien uur, ging heen met redevoeringen en toespraken vanachter of namens de groene tafel. Het congres kreeg, afgezien van de buitenlandse gasten, niet minder dan zeven redevoeringen te verteren, zonder dat het gelegenheid had tot discussie (Vos, Willems, Vermeer, Hes, De Roos, Drees, Burger). Die redevoeringen waren stellig alle de moeite waard en sommige had het congres voor geen goud willen missen, maar daar gaat het natuurlijk niet om. Het accent verschuift bij deze opzet van het congres steeds verder van beraadslaging naar manifestatie en dat betekent toch ook een wezenlijk verlies. Ten dele is dat onvermijdelijk, ten dele zijn er correcties mogelijk. De meeste grote buitenlandse partijen congresseren met minder afgevaardigden dan de PvdA. Daar ligt een mogelijkheid. Het vooraf uitnodigen van bepaalde debaters met van het partijbestuur afwijkende inzichten, die een langere spreektijd krijgen, is een andere. Een verdere beperking van detaildiscussies, bijv. die over de strips, de fotoredactie en meer interne redactiezaken van Het Vrije Volk, hoe amusant ook, een derde. Zonder er nu weer het hele, vaak aangedikte probleem van de interne democratie, de afstand tussen leiders en geleiden enz. bij te willen slepen, meen ik wel, dat het congres, hoe uitermate geslaagd het als manifestatie was, hier de oude vraagtekens heeft laten staan.

Van de politieke vraagstukken die van de zijde der afgevaardigden een ietwat scherper accent kregen, noem ik er vier: het standpunt in zake Nieuw-Guinea, de houding van de Kamerfractie bij de behandeling van de Crematiewet, het achterblijven van de onderwijsvoorzieningen en het gedeeltelijk ongedaan maken van de welvaartsronde door nieuwe prijsstijgingen. Het zijn vraagstukken, die elk voor zich, zij het in telkens andere vormen, voor de komende jaren nog een grote rol zullen spelen. Zij vormen aspecten van vraagstukken, waarmee de socialistische

beweging altijd heeft van doen gehad en die zich thans in nieuwe vormen aandienen: het koloniale vraagstuk, de gelijkberechtiging van verschillende levensovertuigingen, de culturele verheffing en vormgeving, en een rechtvaardige inkomensverdeling.

Burger heeft zijn grote rede als fractievoorzitter niet aan deze concrete vraagstukken gewijd, maar aan de betekenis en uitbouw van de democratie als fundamenteel socialistisch beginsel. Hij heeft het bestaan, een vermoeid congres daarmee anderhalf uur te boeien. Misschien had de rede het bezwaar, dat zij zich wel erg veel bezighield met zeer recente polemieken en uitspraken, maar herlezing bevestigde de indruk, dat een logisch en sluitend beeld gegeven is van de politieke taak van de partij tot behoud en verdieping van de Nederlandse democratie. Burger heeft er nog eens op gewezen, dat de doorbraak naast haar politieke aspecten zich ook aftekent in het geestelijke en culturele leven van onze tijd en daarbij de vraag opgeworpen, in hoeverre in de confessionele partijvorming niet een stuk negentiende-eeuws rationalisme tot uitdrukking komt. Ik geloof, dat deze suggestie juist is en uitwerking verdient, omdat zij kan leiden tot begrip, hoe in de confessionele partijvorming naast het te aanvaarden emancipatiestreven ook een stuk rationalistische zelfgenoegzaamheid heeft doorgewerkt, dat in de wijze waarop de confessionele partijvorming thans wordt verdedigd, veelal overheerst.

Met het scherp stellen van de grondslagen der partijvorming als fundamenteel democratisch probleem, zoals Burger deed, keerde het congres terug tot zijn uitgangspunt in de actuele politieke verhoudingen in ons land: de strijd om een zuiver democratisch bestel, waarin een doelbewust beleid mogelijk is.

HET BUITENLANDSE TIJDSCHRIFT

De Duitse socialistische partij

In het Decemernummer van de Frankfurter Hefte heeft Richard Petry een bijzonder indringend beeld gegeven van de S.P.D.. Nu het optreden van de Duitse zusterpartij zozeer in discussie is, menen we goed te doen de hoofdzaken van dit artikel hier weer te geven.

Precies een jaar nadat het laatste schot gevallen was, op de 9e Mei 1946 vond in Hannover de eerste naoorlogse partijdag van de Sozial Demokratische Partei Deutschlands plaats. De organisatie stond stevig opgebouwd, de programmatistische stellingen leken op gelukkige wijze waardevolle tradities en bitter verworven nieuwe inzichten te verenigen, en — bijna het belangrijkste — aan de top van de partij stond voor het eerst sinds August Bebel weer een echte leider, die ook ver buiten de kring der partijleden aanzien genoot.

De partij is in de jaren 1945/6 letterlijk uit de grond gestampt. De nood, uitputting en verwarring waren zo groot, dat alleen door de meest straffe centralisatie een partij opgericht kon worden. Er was geen tijd om te wachten op de langzaam opkomende initiatieven van onderop, op het ontwakken van de massa's en evenmin voor lange discussies. Noodzakelijk was de vorming van een kleine, eensgezinde leidende groep en een slagvaardig apparaat.

De noodzaak bestond reeds met het oog op de staatkundige desorganisatie en de politieke apathie, maar haar dwingend karakter kreeg zij door de eenheidsfrontpolitiek van de Communisten.

Indien men niet wilde dat het goed gedrilde kader van de KPD het verlangen naar de „eenheid van de arbeidersklasse" zou uitbuiten en de sociaaldemocratische massa's eenvoudig onder zijn hoede zou nemen, zoals in de Oostzone, dan moest er

snel gehandeld worden. Het „Bureau Dr. Schumacher" nam deze taak op zich. Zonder de harde hand en het hartstochtelijke anti-bolsjewisme van de groep rondom Schumacher zou de sociaal-democratie in de eerste jaren na 1945 zonder twijfel ernstige verliezen geleden hebben.

De partij heeft de krachtproeven van die jaren doorstaan. Het resultaat moest echter gekocht worden met het tot stand komen van een weliswaar slagvaardig, maar star en centralistisch partijapparaat en de ideologische alleenheerschappij van een niet slechts strijdvaardig maar ook bekrompen en intolerant anti-communisme.

Het apparaat regeert.

Hoewel georganiseerde bureaucratie (de term wordt hier kennelijk gebruikt in de wetenschappelijke en betrekkelijk neutrale betekenis) en straffe partijdiscipline ook voor de SPD van vóór 1933 kenmerkend waren, is er toch aanzienlijk verschil. In de oude partij bestond altijd de mogelijkheid van oppositie tegen het Partijbestuur (PB). Deze oppositie werd weliswaar scherp bestreden, maar zelden onderdrukt en — vooral belangrijk — zij werd niet principieel als illegaal verketterd. Sinds 1945 bestaat dit niet meer, noch op ideëel, noch op organisatorisch terrein. De hoofdoorzaak van deze toestand ligt in de situatie rond het ontstaan van de partij. Bij de aanvang was er het apparaat en dat heeft — meer gedrongen door de omstandigheden dan planmatig — de gelegenheid gebruikt. De anti-communistische ideologie heeft de bevoorrechte positie van het apparaat gerechtsvaardigd en bevestigd. De persoonlijke zijde van deze ontwikkeling wordt door de naam Kurt Schumacher getekend. Op diens enige positie zullen wij nog terugkomen. Wel kan hier reeds vermeld worden, dat Schumacher geen mensenkenner was. Van het begin af

gaf hij de kring van zogenaamde „Londenaren”, de naar Engeland geëmigreerde sociaal-democraten, de gelegenheid om op doorslaggevende wijze invloed uit te oefenen. De „Londenaren” vormen ook heden nog het merendeel van het Dagelijks Bestuur, de top van het partijapparaat. Hoe men ook de kwaliteiten van elk van hen apart moge beoordelen, het feit van hun nauwe, door de gemeenschappelijke emigratietijd bepaalde persoonlijke en politieke samenhang, versterkt de toch reeds aanwezige neiging tot afsluiting der leidende bureaucratie.

Maar de centrale is niets zonder het raderwerk van de organisatie. De hoofdpeilers hiervan zijn de 19 partijdistricten (Bezirke) (het grootste telt meer dan 90.000, het kleinste 6000 leden), verdeeld in „Unterbezirke”, die gevormd worden door de plaatselijke of gemeentelijke partijafdelingen. Beroepsfunctionarissen vindt men slechts bij districten en onderdistricten en in enige grote-stadsafdelingen. Afgezien van de bureaucratie van het PB zijn het er „niet meer” dan 400. Deze opbouw dateert van 1949. Vóór die tijd waren de onderdistricten dubbel zo groot en stond tussen plaatselijke afdelingen en onderdistricten nog een „Kreisverband”. De reorganisatie van 1949 bracht naast besparing en vereenvoudiging ook een versterking van de centralisatie met zich.

Voor een partij die in wezen op de contributies van haar leden is aangewezen, is de rationele organisatie een levensnoodzaak. De contributie-inners vormen de ruggegraat van de partij. Hun arbeid en die in andere erebaantjes van gelijke strekking, houden de partij materieel in leven.

Hieruit komt echter een duivelse kringloop voort. De bureaucratische functie verlangt en vormt een mensentype, dat met zijn beperkte denkwijze alle politieke activiteit onvermijdelijk meet met de maatstok der bureaucratische doelmatigheid. De bezoldigde functionaris is tegelijk noodzakelijk en verwerpelijk. Zijn vaak autoritair regiem wordt door de passiviteit der leden gerechtvaardigd en belemmert tegelijk elke activering. Het onloochenbare feit, dat het partijlid geen behoefte heeft aan zelfstandigheid en verantwoordelijkheid belast de functionaris met zoveel taken, dat dit ook de beste langzaam omlaag drukt. En tegelijk verleent alle arbeid die van hem

verlangd wordt, de functionaris een moreel voorrecht tegenover de hem becriterende en niet half zo ijverige partijgenoten.

Dit geldt niet alleen voor de bezoldigde functionarissen maar ook voor alle andere „ehrenamtliche” bestuursleden. Het is in het algemeen wel mogelijk om in een vergadering een politieke resolutie die van de partijlijn afwijkt erdoor te krijgen. Maar het is bijna uitgesloten een nieuw bestuur te kiezen, dat de nieuwe lijn ook werkelijk doorvoert. Men stuit hierbij op het sterke en zeer persoonlijk gekleurde saamhorigheidsgevoel: Men zet een oude getrouwe partijgenoot toch niet af alleen omdat men het met zijn opvattingen niet eens is? Verder is een opposerende groep bijna nooit in staat een nieuw team te vormen dat de Sisyphusarbeid van de organisatie op zich kan nemen. Zo staat een opposant voor een onoplosbaar probleem: Of hij blijft buiten het bestuur en krijgt dan de naam van de eeuwige mopperaar die slechts critiseert, maar zich voor het werk drukt, óf hij neemt als enkeling zitting in een bestuur of commissie en verdringt dan in de routinearbeid, zonder dat hij aan het grote geheel iets kan veranderen.

Dit is de grondslag van de eigenaardige geslotenheid en tegelijk levenloosheid van de sociaal-democratie. Wel is de macht van het centrale apparaat niet onbegrensd. Zij vindt haar grenzen waar zij in botsing komt met de belangen van provinciale of plaatselijke apparaten, die in de Lands- en gemeentebesturen sterke machtsposities innemen. Maar een in eigenlijke zin politieke, d.w.z. principiële en niet door belangen bepaalde oppositie is nauwelijks in een beginstadium aanwezig. Zij zou zich alleen in de grote steden kunnen ontwikkelen, omdat alleen daar de personen en de middelen aanwezig zijn om zich zonder en tegen het apparaat aaneen te sluiten.

Cultuurpolitiek als Ersatz.

Na de stembusnederlaag van September 1953 kwamen tal van critici met de stelling, dat de „Vernieuwing” reeds na 1945 door verderziende partijleiders was ingeleid, maar dat zij door de dogmatische functionarissen was gesmoord. Wie het beroemde „Ziegenhainer Cultuurpolitieke Besluit” van 1947 ooit in handen heeft gehad, kan dit niet geheel ontkennen. Een officieel partijcongres heeft toen het Marxisme niet slechts

becritiseerd, maar ook geestelijk over boord geworpen.

Hoe staat het nu met de bewering dat dit goede begin door de nog „Marxistisch” opgevoede oude functionarissen en leden verstikt is? Het Marxisme onderscheidt zich van andere politiek-sociologische theorieën door het feit, dat het zich niet op principes, op zedelijke normen of wetenschappelijke leerstellingen beroept, doch op een stuk maatschappelijke werkelijkheid: op de arbeidersklasse en haar strijd. In 1947 was er echter arbeidersklasse noch klassenstrijd. De these van „het einde der klassenmaatschappij” werd in die tijd met recht naar voren gebracht. Daarbij kwam nog de feitelijke machteloosheid der Duitse politici tegenover de bezettingsmachten.

Als gevolg van deze bijzondere omstandigheden bewoog de gehele Duitse politiek zich in een luchtledig. Geen enkele partij behoefde rekening te houden met de maatschappelijke structuur. De SPD kon de arbeiders vergeten en de CDU de burgerij. Het paradoxale resultaat was een SPD die het Marxisme verloochende, en een CDU die zich voor het socialisme uitsprak.

Uit deze volkomen kunstmatige toestand kwam de eerste bedwelming van een „geestelijke vernieuwing van het socialisme” op. Deze beweging werd vooral door de jongere tussengeneratie der 30-40-jarigen gedragen. De kern van de opvattingen was een activistisch idealisme, dat zich gelijkelijk keerde tegen het beweerde materialisme, economisme en fatalisme van de marxistische leer, tegen de aan religie vijandige vrijdenkers sfeer van het partijleven en tegen de bekrompenheid van het apparaat. In sociologisch opzicht leverde dit „vernieuwde” socialisme weinig anders op dan de onbewezen — en in 1947 onbewijsbare — stelling van het verdwijnen der klassen. Alle mensen leken van goede wil te zijn; er ontbrak slechts een overtuigend zedelijk appèl en een voorbeeldelijk handelen.

Dit voorbeeldige handelen ging in de verwarde hongerjaren te loor. De SPD versleet een overmaat aan kracht en bereidvaardigheid in een zinloze, want inhoudsloze „verantwoording”. Het zedelijk appèl bleef echter in de sfeer van discussies, conferenties en besluiten.

Toen de Duitse Mark in enkele maanden de verborgen maatschappelijke structuur weer blootgelegd en de economische belan-

gen in hun oude rechten had hersteld, was de droom voorbij. Met de oprichting van de Bondsrepubliek namen politici van het terrein der buitenlandse en der economische politiek de leiding in de SPD weer op zich.

Partij zonder program.

Het is een oude traditie der Duitse sociaal-democratie om niet slechts een verkiezingsprogram, maar ook een beginselprogram te bezitten. Het Communistische Manifest is de voorvader van een imponerende rij van zulke programs geworden. Het laatste, het zogen. Heidelberger Program, dateert van 1925. Na 1945 werd om een nieuw program gevraagd en de Partijdag van 1948 besloot dat het PB een programcommissie zou instellen en een programdiscussie op gang zou brengen. Het lot van deze plan-discussie is getekend: zij vond niet plaats! In 1950 hield Carlo Schmid te Hamburg weliswaar een veelbesproken inleiding over de geestelijke grondslagen van het socialisme, maar aan de besluiten van 1948 werd niet herinnerd. In 1952 werd met het oog op de verkiezingen in alle haast een program van actie ontworpen (voor een beginselprogram was, naar men zei, de tijd nog niet rijp). Het ontwerp werd pas enkele weken voor de partijdag gepubliceerd; een werkelijke bespreking was dus niet mogelijk. Op de partijdag zelf nog wat bijgeschaafd, werd het ontwerp als „Dortmunder Aktionsprogramm” naar buiten gebracht. Het zachte morren in de partij werd door de verkiezingsleuzen overstemd.

Deze parodie van een programdiscussie is slechts de zichtbare uitdrukking van het verzanden van alle geestelijke activiteit na 1948. Nauwelijks minder duidelijk blijkt deze stand van zaken uit het volkomen ontbreken van een waardig socialistisch publicatiemiddel. De traditie van het wetenschappelijke socialistische tijdschrift is oud en niet zonder glans: Die neue Zeit, Die sozialistischen Monatshefte, Die neuen Blätter, Die Gesellschaft..... maar geen hiervan is teruggekeerd. De weinige pogingen: Volk und Zeit in Karlsruhe, Das Sozialistische Jahrhundert in Berlijn, werden niet alleen, niet aangemoedigd, maar zelfs onderdrukt. Theorie werd niet gevraagd, discussie nog minder. (Intussen is het eerste nummer verschenen van het tijdschrift „Die neue Gesellschaft” onder redactie van Fritz Bauer, Willi Eichler, Erich Potthoff en Otto

Stammer. Ondanks de uitstekende bijdragen in dit eerste nummer — dat acht jaar te laat verschijnt — kan van zulk een spitsvondig opgezet uitgevers- en redactieapparaat met zulk een academisch program nauwelijks een geestelijke vernieuwing van de socialistische beweging verwacht worden).

Dit moet niet zo opgevat worden dat er in het geheel geen wetenschappelijk-theoretisch werk gepresteerd zou zijn. Het is evenwel niet zo zeer het specialistische weten dat ontbreekt, als wel de theorie in een meer omvattende zin.

De vraag rijst nu welke rol het veel geciteerde marxisme in de partij sinds 1945 gespeeld heeft. Het antwoord is eenvoudig: geen enkele! Het marxisme in de SPD is dood, sinds 1918, sinds men van de revolutie afzag en sinds de afsplitsing der communisten. Wat de SPD door de burgerlijke tegenstanders als marxisme wordt aangewreven, is geen gemeenschappelijke opvatting.

Een echte linkerzijde is na 1945 in de Duitse sociaal-democratie in feite niet ontstaan. De marxisten leden in het bijzonder onder de maatschappelijke desorganisatie, de verlamming van elke politieke activiteit en het centralistische regiem van het PB. Pas in 1949 begon de linkervleugel zich te roeren. Verschillende pogingen om tijdschriften en brochures uit te geven werden door het PB tegengehouden. Slechts twee kleine blaadjes konden het tot nu toe uithouden. Binnen de organisatie gebeurt, afgezien van enkele plaatselijke discussiekringen, nog minder. Dit wordt niet in de laatste plaats gezien als gevolg van het feit, dat sinds 1945 boven het hoofd van elke man van links het Damocles-zwaard der verdenking van communisme zweeft. Tal van marxisten hebben zich in de vakbeweging teruggetrokken en zijn daar niet zonder resultaat werkzaam.

De oppositie der knappe mannen.

Wanneer ergens met betrekking tot de interne ontwikkeling het woord „oppositie” wordt gebruikt, denkt men direct aan de „burgemeesters-vleugel”. Inderdaad heeft het driegesternte Brauer-Kaisen-Reuter in de partij steeds een uitzonderingspositie ingenomen. Op belangrijke punten van de partijpolitiek afwijkend, waren deze mannen toch populair en klaarblijkelijk rijk aan invloed gebleven. Voor buitenstaanders

hielden zij een mogelijkheid in van een heroriëntering van de sociaaldemocratische politiek. Deze schijn is echter bedriegelijk. De invloed van deze mannen berustte op hun positie als leider van een gemeentebeheer, in dit geval de „Landesverwaltung” van Hamburg, Bremen en West-Berlijn. Een verstandig burgemeester kan aan deze positie een aanzien ontlenuen, dat tot ver buiten de partij reikt, en dit aanzien maakt hem in de plaatselijke partijorganisatie onmisbaar. Een Bremense gemeenteraadsverkiezing zonder Kaisen zou voor de SPD onmogelijk zijn. Tegelijk bezit de burgemeester als middellijk en onmiddellijk beheersers van ontelbare ambten (Pfründen) ook voor de partij zelf een aanzienlijke invloed. Hetzelfde geldt voor andere meer of minder vaak genoemde politici der verschillende „Länder”. Deze invloed heeft echter haar grenzen. De SPD is centralistisch georganiseerd. Binnen de partij heeft diegene gewicht wiens macht in de partij als geheel geworteld is. Tot het eigenlijke partijapparaat staat zulk een „gemeente”-politicus in het beste geval in vriendschappelijke betrekking, niet zelden echter in scherpe concurrentie. Het politieke verschil tussen de „burgemeestersvleugel” en de partij bestaat dus eigenlijk — sociologisch gezien — als een conflict tussen partijbureaucratie en lands(gemeente)-bureaucratie, waarbij de eerste het meeste gewicht heeft. Het ene „Land” weegt evenwel zwaarder dan het andere en kan daardoor van groter invloed zijn.

Petry wijst erop, dat men ook de ideële kant van deze „rechtsen” niet kan losmaken van de bijzondere voorwaarden van de lands(gemeente)politiek. De onpolitieke bestuurstaken dringen de principiële strijdvragen naar de achtergrond. „Niemand is conservatiever dan een goede Oberbürgermeister”.

De begrensde horizon van de grote gemeente maakt een permanente brede coalitie noodzakelijk. In de politiek in het algemeen is de illusie, dat er geen tegenstellingen zijn die niet door compromissen zijn te overbruggen, echter onvergeeflijk. Al wordt deze illusie door het parool van de „gemeenschappelijke strijd tegen het bolsjewisme” gevoed.

De laatste Lassalleaan.

Kurt Schumacher neemt als mens, als politiek leider en als ideoloog een uitzonde-

ringspositie in. Hij was voor de partij méér dan een voorzitter van betekenis. Petry noemt hem het symbool van haar lijden en haar opstanding. Maar hij was tegelijk de waarschuwende vinger van haar geweten. Zijn door 11 jaren gevangenschap getekende gestalte belichaamde een heroïsme dat de partij als geheel juist niet ten toon had gespreid. Schumacher werd niet slechts geliefd, maar ook gevreesd, ja zelfs gehaat. Maar voor de partij stond hij buiten de sfeer van de rationele discussie.

Er is in de figuur van Schumacher een drievoudig paradox.

Als partijleider vertegenwoordigde hij een type, dat eigenlijk in het verleden thuis hoorde. Hij was parlementariër noch functionaris: hij was een volkstribuun. Koel bij alle hartstocht, gesloten, niet zelden overheersend en opvliegend. Een man die voor zich zelf stond, van geen apparaat afhankelijk, slechts vertrouwend op wilskracht en zijn soms de grenzen van demagogie rakende redenaarsgave. Berucht om zijn autoritair regiem in de partij, was hij in zijn verhouding tot het apparaat toch tegenstrijdig. Hij gebruikte en verachtte tegelijk. Haatte kruipers en omringde zich zelf toch met middelmatige figuren. Had geen naaste medewerkers en liet juist daarom de functionarissen almachtig worden.

Niet minder paradoxaal was Schumacher met betrekking tot de traditionele sociaal-democratische gedachtenwereld. Niet slechts in geografisch opzicht was hij een Pruis. Niet toevallig had hij zijn dissertatie over de staatsopvattingen in het socialisme geschreven. De doorsnee-sociaaldemocraat beziet de staat met afkeer. „De linkse intellectueel haat in de Staat de autoriteit zonder meer, den arbeider is zij onverschillig, de functionaris beschouwt de Staat met meer of minder wantrouwen als een onontbeerlijk instrument,” zegt Petry. Voor Schumacher bezat de staat waarde en waardigheid. De socialistische orde die hij nastreefde ging uit van de staat en dit betekent tegelijk van de Natie. Schumacher was staatsocialist, en de vaak aangeduide nationalistische, autoritaire, ja militaristische trekken van zijn denken kwamen hieruit voort. Men zou Schumachers socialisme een revolutionair reformisme kunnen noemen. Deze richting was conservatief — het bestaande bevestigend — in tegenstelling tot de marxistische revolutie van de linksen; zij

was revolutionair tegenover de krachteloze „Realpolitik” waarmee de SPD in de republiek van Weimar onderging.

Schumacher was bereid om in geval van nood de barricaden te bezetten, maar zijn revolutionair pathos was dat der Franse revolutie en niet dat van de Russische. Hij wilde de Duitsers opvoeden naar het beeld van de strijdbare „citoyen” van een democratisch-sociale en nationale republiek. Van zijn arbeid zijn nog enige misvattingen achtergebleven. Een ervan is dat de SPD „nationalistisch” zou zijn geworden. Indien men dit woord in zijn aggressieve betekenis neemt, is de SPD niet nationalistisch maar, voor zover zij de Schumacherkoers volgt, democratisch-nationaal.

Een andere misvatting is dat Schumacher een „radicale” geweest zou zijn. Dit klopt in zoverre, dat Schumacher een „gematigd” programma „radicaal” vertegenwoordigd heeft. Van het linkse radicalisme van de marxisten was hij werelden verwijderd. Deze misvatting heeft de werkelijke linkerzijde meer verlamd dan al het andere.

De partij der neenzeggers.

De voorstelling van de „radicale” Schumacher vindt men ook wanneer sprake is van de „doctrinaire, onvruchtbare oppositie” der SPD. Schumachers oppositie was noch doctrinair, noch onvruchtbaar. Niet Adenauer, doch hijzelf moest kanselier zijn, dat was een duidelijk en realistisch program. Net als de kanselier wenste hij de terugkeer van een democratisch Duitsland in de Europese volkerenfamilie, al omschreef hij dit doel anders en wilde hij andere wegen bewandelen. Het boze woord „kanselier van de geallieerden” beoogde de middelen van Adenauer in discreditie te brengen, niet zijn doel. Achter deze duidelijke maar beperkte conceptie verborg zich echter een namenloze onzekerheid in de partijgelederen. Dit program van Schumacher kon de ontbrekende principiële oriëntering in de hoofden van de partijleden niet vervangen. Er is een skala van meningen — niet weinigen hebben in het geheel geen mening en kennen slechts één doel: de eenheid in de partij te bewaren; parool: „nur nicht festlegen”, wij moeten ons in geen geval ergens aan binden. Het ontbreken van de theorie, van een duidelijke analyse van de totale sociale en politieke ontwikkeling, wreekt zich juist in de praktijk. Juist die doelloosheid maakte dat

aan het neen der SPD zoveel aanstoot werd genomen.

Petry meent, dat het niet juist is dat de oppositie tegen Adenauer na 1949 nooit een werkelijke kans heeft gehad. Het Duitse volk is de kanselier zeker niet steeds blijmoedig, integendeel soms slechts hoogst onwillig op zijn weg gevolgd. Juist het herbewapeningsvraagstuk had de mensen uit hun passiviteit wakker geschud. Maar niet slechts haar doelloosheid belemmerde de SPD van de gelegenheid gebruik te maken. Ook de grondstelling dat er buiten partij en parlement geen politiek heil kan zijn, vormde een onoverschrijdbare grens.

Tussen parlamentsdebat en burgeroorlog ziet Petry nog andere mogelijkheden voor een echte volksbeweging tegen de herbewapening. Maar dat zou indirecte samenwerking met niet-sociaal-democraten nodig gemaakt hebben en de erkenning van de buiten-parlementaire sfeer als politieke werkelijkheid. Hiertoe was het aan zijn uitzonderingspositie vasthoudende en op ledenwerving, contributie-inning, agitatie en parlementair werk toegespitste partijapparaat niet in staat. En bovenal ontbrak op dit punt elke doordachte samenwerking met de vakbonden.

De enige ernstige poging tot rebellie zou in Januari 1952 zijn uitgegaan van een kleine groep radicale socialisten die in de Beierse vakbeweging een werkelijk program voor een besliste socialistische neutraliteitspolitiek ontwikkelden. Op het laatste ogenblik schrokken de initiatiefnemers echter terug voor het onvermogen van de SPD en de onbeweeglijkheid van de vakbewegingsbureaucratie.

Volkspartij of klassepartij.

De verkiezingsnederlaag van September 1953 heeft onder alle vroegere berekeningen een streep gezet. Dat grondige zelfbezinning noodzakelijk was, gaf ook het PB toe en voor het eerst sinds 1945 liet het de discussie in de partij de vrije loop.

De scherpste aanvallen op de partijlijn kwamen van „rechts”. De critici wezen vooral op drie wonde plekken: het teruglopen van het aantal partijleden, het aantal stemmen bij de verkiezingen en de ontoereikendheid van bepaalde politieke voorstellingen.

Nadat het *ledental* in 1948 de 800.000 overschreden had, is het teruggelopen; in

1952 tot 65.000, het ledenaantal in West-Duitsland van vóór 1933. De stormachtige verwachting van de eerste jaren na 1945 en de ontzuivering sinds de valutaherziening zijn in deze cijfers weerspiegeld. Nog meer bezorgdheid wekt echter de *veroudering* van de partij. In 1952 maakten de partijleden beneden de 35 jaar niet meer dan 13 % van het totaal aantal leden uit; alle leden onder 45 jaar nauwelijks één derde. De leden boven 55 jaar vormden echter 42% van het totaal, dus bijna de helft.

De *ontwikkeling van het stemmenpercentage* bij de verkiezingen is nog onrustbarend. Na een percentage van 40 in 1947 is de SPD (samen met de KPD) weer op nauwelijks één derde van het totaal der stemmen teruggevallen. Hetzelfde percentage dat de „beide socialistische partijen” gedurende de gehele tijd van Weimar wisten te behalen. Een vergelijking is tekenend: In 1953 behaalden SPD en KPD samen 31 %; bij de laatste keizerlijke rijksdagverkiezingen van 1912 kreeg de oude SPD 34,5 %. Het feit dat men bij de laatste verkiezingen wel in absolute aantallen vooruitging (voornamelijk winst op de communisten) kan de stilstand in percentage niet wegemen.

Opvallend is evenwel dat bij de laatste verkiezingen het % der SPD bij de jongeren (vooral de mannelijke) boven het gemiddelde lag.

Vanuit deze situatie hebben de critici hun aanvallen op de *partijdoctrine* gericht, vooral op het starre neen in de buitenlandse politiek en op het „marxisme”. Het eerste punt is het minst belangrijk, want niet haar „neen”, maar het feit, dat haar neen in wezen een half ja was, heeft de partij geschaad. De grote meerderheid der aanhangers zou een duidelijke neutraliteitspolitiek gaarne hebben aanvaard. Van groter betekenis is de eis, dat de partij haar steun niet voornamelijk in de arbeidersmassa moet zoeken, doch zich tot „Volkspartij” moet ontwikkelen. Het argument hiervoor is dat de arbeidersgroep in de moderne maatschappij een minderheid zou zijn en blijven en dat een arbeiderspartij dus nooit de meerderheid der kiezers zou kunnen verkrijgen. Nu is echter het „klassekarakter” der SPD helemaal niet zo uitgesproken. Slechts 45 % van haar leden zijn arbeiders, naast 22 % ambtenaren en „Angestellten”, 12 % renteniers (gepensioneerden?) en

7% huisvrouwen. „Deze samenstelling komt tamelijk nauwkeurig met de sociale structuur van het gehele Duitse volk overeen”.

De voorstanders van de „volkspartij” interesseren zich niet zo erg voor deze cijfers. De onuitgesproken vooronderstelling bij hun critiek is namelijk dat een fundamentele structuurwijziging der maatschappij nodig noch mogelijk is en dat „socialisme” slechts kan betekenen: belangenvertegenwoordiging der armen tegenover de rijken en opruiming van enige krasse misstanden, zonder de bestaande toestand wezenlijk te veranderen.

Zo gezien, meent Petry, is inderdaad het beroep op bepaalde klassen volkomen overbodig. Hij stelt echter dat de marxisten niet de arbeidersklasse oproepen omdat zij zich als hun belangenvertegenwoordigers beschouwen, maar omdat naar hun mening aan de arbeidersklasse objectief (ook al is zij zich daarvan niet bewust) een bijzondere functie in de strijd tegen het kapitalisme toekomt. Deze strijd wordt door de antimarxisten in feite niet meer gevoerd.

Petry schetst dan wat volgens hem de gevolgen zouden zijn van de omzetting van de SPD in een „volkspartij”. De partij zou nog slechts politiek van dag tot dag bedrijven. Daardoor zouden de parlementariërs domineren. (De „vernieuwers” verlangen nadrukkelijk grotere zelfstandigheid voor de parlamentsfractie); de macht van het apparaat zou ongetwijfeld gebroken worden. Het ledental zou evenwel snel afnemen. Alleen al omdat parlamentsleden geen contributie plegen te innen en de partijfuncties geen voorwerp van eerzucht meer kunnen zijn (de parlementariërs doen toch alles wat zij willen). Vooral is het weinig aantrekkelijk om aan een organisatie mee te werken die haar „wereldbeschouwelijke oogkleppen” heeft afgelegd. De eenvoudige sociaal-democraat vond en vindt in de partij en in het geloof in het socialisme een levenshoud. Een belangenvertegenwoordiging zonder meer kan hem niets meer bieden. De volkspartij zou zich dus van een massapartij ontwikkelen tot een partij van bezitters van politieke functies en anderen die dit willen worden. De „sociaal-zwakken” zouden in het geheel geen invloed meer in de partij hebben en de SPD zou een burgerlijke partij worden. Er zouden wel rijke lieden te vinden zijn die het ineenschrompelende apparaat in leven willen houden;

slechts aan de behartiging van de belangen der „sociaal-zwakken” zou soms iets hopen. Het uiteindelijk resultaat zou een Democratische Partij zijn naar het voorbeeld der Verenigde Staten (naar Petry zegt, heeft de „Deutsche Zeitung und Wirtschaftszeitung” van de SPD dit voorbeeld reeds warm aanbevolen).

Socialisme of Sociaal-democratie?

Een treffende illustratie van de tegen- spraken waarin de voorstanders van de „Volkspartij” verstrikt raken, levert volgens Petry het boekje „Sorge um die deutsche Linke”, waarin Klaus-Peter Schulz het program van een sociaal-reformerende, democratische linkse partij ontwikkelt. Tegelijk houdt hij echter vast aan het doel van een socialistische maatschappij, niet bemerkend, dat de door hem nagestreefde „ondogmatische” en niet meer „marxistische” sociaal-democratie volkomen niet in staat zou zijn om de verlangde maatschappelijke omwenteling te bewerkstelligen.

Nu kan men zeggen dat de SPD zich toch al op de weg bevindt, die de „vernieuwers” alleen meer doëlbewuster willen inslaan: In Amerika gaat het zonder socialisme, de vakbeweging behartigt de belangen der arbeiders en de behoefte aan „Weltanschauung” zou bij de arbeiders daar reeds lang zijn verdwenen.

Deze tegenwerping moet ernstig genomen worden, al is Amerika geen Duitsland, waar deze traditie een sociale realiteit vormt. Eén ding is echter zeker: Indien de SPD blijft zoals zij is, zal zij het „socialisme” net zo min kunnen verwirkelijken als wanneer zij zich tot volkspartij veranderde. Welke wegen wel tot het socialisme leiden, weet niemand. Zeker is slechts dat de poging om de marxistische linkerzijde in de partij weer tot leven te brengen, de situatie in wezen nauwelijks zou veranderen. De situatie die de oprichting van de communistische partijen mogelijk maakte, kan niet worden herhaald.

Het klempunt van ons probleem ligt in de vraag, of het noodzakelijk is aan de maatschappij een nieuwe socialistische vorm te geven. Wie deze vraag bevestigend beantwoordt, zal volgens Petry op de een of andere manier ook tot Marx moeten terugkeren, want ondanks alle weerleggingen zijn de grondslagen van zijn maatschappijcritiek nog niet verouderd.

Wat is echter de toekomst van een sociaal-democratie, die haar socialistische taak niet kan vervullen, maar er zich ook niet van kan losmaken? Een gerede oplossing kan Petry niet geven. Een ding is evenwel zeker: de maatschappelijke veranderingen van het moderne kapitalisme moeten goed in het oog gehouden worden. De gewijzigde rol van de staat, de nieuwe middenstand, de differentiëring van de arbeiders hebben de rechte frontlijnen van vroeger uitgewist. Minder dan ooit is het voldoende een beroep te doen op het naakte directe klasse-

belang. De arbeiders zullen zich hun zelfstandigheid — gelijkopgaand met hun kwaamheid om zelfstandig te zijn — stap voor stap in bedrijf en onderneming, in commissies en raden zelf moeten veroveren. Hiervoor zal een enorme voorlichtings- en opleidingsarbeid verzet moeten worden. Tegelijk echter wordt de functie van de partij gerelativeerd doordat de socialisten hun aanval voor alles tegen de overwoekering van de maatschappij door de staat zullen moeten richten.

BOEKBESPREKINGEN

J. S. van Hessen: *Jeugdbeweging in vijfvoud*, een onderzoek naar het georganiseerde groepsleven van de jeugd. Assen, Van Gorcum en Comp. 1954, 96 blz., geb. f 5,25, ing. f 3,90.

Schrijver heeft een onderzoek ingesteld bij leden van een vijftal jeugdorganisaties (R.K. Gidsen, Hervormde gereformeerden, Padvinders, AJC en Vrijz. Chr. J.C.), die genoeg van elkaar verschillen en uiteraard ook allerlei gemeenschappelijks bezitten, om op te sporen de betekenis die deze organisaties hebben voor ouders en kinderen en een verscherpt beeld te krijgen van het verschijnsel jeugdbeweging. Typologische sociale case-studies uit het midden-westen van ons land. Behalve de waarderingsoordelen van ouders en kinderen zelf komen aan de orde: de verhouding tot de kerk, het gezin, school of werk, de vriendschappen, de vrije-tijdsbesteding. Het boekje leest prettig, al brengt het niet veel nieuws. De psychologische factor blijft bij deze sociografische doorsnee op de achtergrond. Zou het beeld niet nog scherper worden, wanneer eens een soortgelijke studie werd opgezet bij mensen, die de jeugdbeweging 10 à 15 jaar achter de rug hebben? Wat zou er dan voor waarderingsoordeel voor de dag komen?

W. B.

G. van Heerikhuizen—Welz: *Van Mohandas tot Mahatma*, 1953, F. G. Kroonder te Bussum.

Mevrouw Van H. geeft in dit boekje van 125 bladzijden een inleiding tot de levensstrijd van Gandhi en een bloemlezing uit zijn werk. Zij wil, zoals zij in het voorwoord zegt, uiting geven aan haar grote liefde en bewondering voor deze mens, die ons in de verscheurde wereld van vandaag heeft getoond, dat men nog steeds letterlijk volgens de Bergrede kan leven. Het boekje is inderdaad met liefde en bewondering geschreven. Een bezwaar is, dat het volstrekt oncritisch geschreven is. Ik ben het met mevrouw Van H. eens, dat Gandhi's optreden voor ons in het Westen een doorn in het geweten betekent. Maar een uitspraak, als die in het voorwoord, vraagt toch wel om een bredere toelichting. De Bergrede behoort tot de bijbel en Gandhi was een Hindoe. Hier liggen problemen van godsdienstige aard, die in dit boekje niet eens genoemd worden. De Bergrede is gericht tot de enkele mens. De vraag is, wat zij voor het politieke en sociale leven betekent. Is politiek op grondslag van de Bergrede mogelijk? Ik beantwoord de vraag niet, stel haar alleen. Mevrouw Van H. kan weten, dat over deze vraag in de loop der eeuwen zo een en ander te doen is geweest. Wij horen er niets van. Hier en daar heb ik een vraagteken gezet, zo bijv. bij de opmerking „dat Gandhi's beschouwingen over het sexuele leven het gevolg zijn van de vele misstanden in het Oosten. Ik meen, dat zij geheel en al bepaald worden door zijn godsdienstige inzichten. Onbesproken blijft de vraag, of Gandhi's sociale en politieke inzichten niet voor een deel een reactionnair karakter dragen en of Nehroe niet in bepaalde opzichten tegenover hem gelijk heeft.

Een goed boekje voor een eerste kennismaking met Gandhi, maar als iemand om de wezenlijke godsdienstige, sociale en politieke problemen te doen is, toch wel onbevredigend.

J. J. Buskes Jr.

Afsluiting en Rekenschap, twee toespraken, gehouden voor de leerlingen van Kerk en Wereld door dr. W. Banning, Boekencentrum, 1953, Den Haag.

Toen Banning afscheid nam van de Academie van Kerk en Wereld te Driebergen, hield hij twee toespraken: 1. een afsluiting van zijn lessen in 1952-1953 over „Politiek en Ethiek”; 2. een afscheidswoord bij de uitzending van de nieuw gediplomeerden: „Rekenschap”. In beknopte vorm legt Banning in deze beide toespraken rekenschap af van het werk, dat hij op politiek-sociaal en kerkelijk terrein verricht heeft en van zijn inzichten in de problemen van kerk en wereld. De vrienden van Banning zullen voor deze uitgave dankbaar zijn. Het belangrijke en boeiende van de beide toespraken is, dat de terugblik in wezen niet op het verleden, maar op de toekomst gericht is. J. J. Buskes Jr.

Wat dunkt U van de medezeggenschap? Bijdragen van mr J. Bierens de Haan, A. Borst Pzn., dr. A. J. Diepenhorst, J. Huis, Mr. F. M. J. Jansen, J. A. Middelhuis, dr F. J. C. J. Nuyens, M. Ruppert, J. M. den Uyl, prof. dr. J. A. Veraart, A. Vermeulen. Uitg. de Koepel Nijmegen z.j.

Men vindt in dit boekje van 170 blz. alle standpunten t.o.v. de medezeggenschap geargumenteerd verdedigd — in zover is het een waardevol en handig geheel. De opzet brengt nu eenmaal mee, dat er nogal eens herhalingen voorkomen, b.v. over de verschillende betekenissen van het begrip — dat neme men op de koop toe. Het boekje bevestigt nog eens weer mijn indruk: dat wij nodig hebben een door één man geschreven weergave zowel van de taak als van de standpunten en achtergronden (die laatste zijn nu eenmaal in ons volk zeer belangrijk). W. B.

Prof. G. Gonggrijp: *De Sociale betekenis der tien geboden*. Uitg. Servire Den Haag, z.j.

Dit boekje bevat een drietal lezingen van wijdere strekking dan alleen de Tien Geboden: de schr. begint n.l. met een wijsgerige beschouwing over het cultuurbegrip, de instrumenten van de geest en de cultuurkategorieën, waarbij de betekenis van taal, traditie, techniek en organisatie wordt belicht, en gesteld wordt dat een aantal fundamentele normen onmisbaar is. Tegen deze achtergrond wordt dan de sociale (naast de godsdienstige) betekenis van de Tien Geboden toegelicht. Het is dus duidelijk, dat de schr. niet uitgaat van de typische plaats van deze Geboden in de oud-Joodse godsdienst en de daarbij behorende maatschappij, maar telkens stelt, dat men de hier gegeven normen bij alle volken vindt. Zo krijgt men wel behartenswaardige dingen te horen over de grondslagen van waachtige cultuur — maar het specifiek Joodse verdwijnt. W. B.

Dr. J. C. C. Rupp: *Ethiek en economisch leven*. Boekencentrum N.V., 1954. 64 blz.

Het bovengenoemde boekje bevat de tekst van drie lezingen, welke zijn gehouden voor de studenten van de Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam.

In de eerste lezing is een historisch overzicht gegeven van de filosofische en theologische invloeden op de economische wetenschap, terwijl in de tweede lezing de bestaande verhoudingen op dit gebied zijn geschetst. Pas in de laatste lezing komt het eigenlijke onderwerp ter sprake.

De grote lengte van de aanloop is vermoedelijk niet toevallig. Het is uiterst moeilijk, zo niet onmogelijk, in een niet-confessionele sfeer algemeen aanvaarde uitspraken te doen over een onderwerp als dit. Alleen zolang een „vrijblijvende” beschrijving gegeven wordt van de historische en actuele feiten, kan men in het objectieve vlak blijven. Elke goed- of

afkeuring berust echter op een persoonlijke deelname welke al of niet teruggaat op bepaalde geloofsopvattingen. Op deze wijze kan men alleen tot „getuigen” komen, nooit tot „overtuigen”. Bovendien verzeilt men dan altijd in een casuïstiek van concrete gevallen. Een stelsel van algemeen ethische beginselen is immers leeg in die zin, dat de toepassingen er niet uit afgeleid kunnen worden. Dit schijn-houvast wordt daarom terecht door Rupp verworpen.

Er schiet dan echter weinig over om aan de Rotterdamse studenten voor te houden. Naar mijn mening toont het geschrift van Rupp eens te meer aan, dat een algemene ethiek van het economische leven onbestaanbaar is. Wel zal vanuit de Kerk licht geworpen kunnen worden op concrete gewetensvragen, die zich bij het economisch handelen kunnen voordoen. Als zodanig moet men dit boekje ook zien.

F. HARTOG

„De jeugd aan het woord” o.l.v. D. L. Daalder, uitgegeven door U.M. West-Friesland, Hoorn.

In de kranten van de „Verenigde Noord-Hollandse Dagbladen N.V.” is onder redactie van D. L. Daalder destijds een rubriek geopend voor „de vergeten categorie”. Daarmee werden aangeduid de jonge mensen tussen 12 en 20 jaar, die „nog maar gedeeltelijk belang stellen in „de politiek” en „te wijs” zijn om zich met aandacht te verdiepen in het plaatselijk nieuws”. In deze rubriek werden door de redacteur allerlei onderwerpen aan de orde gesteld, waarvan men kon aannemen, dat deze categorie er zich voor zou interesseren.

Ruim 20 van die onderwerpen (met reacties) zijn nu gebundeld in een geschrift van pl.m. 200 blzn., dat als titel draagt: „De jeugd aan het woord”.

Iedereen meent zich met een bepaalde autoriteit in een discussie over „de jeugd van vandaag” te kunnen (en te mogen) mengen. „Men is zelf jong geweest” (motto: in mijn tijd...) of „men heeft zelf kinderen” (motto: neem nu mijn zoon...). Men kan dat ongestraft doen, want „de jeugd van vandaag” is geen grootheid die ook maar enigszins nauwkeurig valt te bepalen. Zij is in tegendeel een (zeer heterogene) massa-in-beweging. Daar komt nog bij, dat de samenstellende delen ook zelf nog verre van „af” zijn.

Niemand kan van deze massa genoeg afstand nemen om haar geheel te overzien. Daarom heeft iedere discussiant — zie boven — een deel van de waarheid: de momentopname van een heel klein detail. Tegen die achtergrond gezien, verdient elke poging nieuw licht op deze jeugd te werpen toejuiching.

„De” jeugd kan er echter nooit in aan het woord komen, omdat „de” jeugd niet bestaat. Men kan met meer recht spreken van „de” ouden van dagen dan van „de” jeugd en „de” jongeren. In het geschrift van Daalder komt dan ook alleen een deel van de — blijkens haar uitlatingen vrij burgerlijke — provinciale jeugd aan het woord.

Een van de ter discussie gestelde thema's was een aantal citaten uit het boekje van ds. Van Leeuwen „Om de jeugd of om de Kerk?”

Een van de inzenders reageert daarop als volgt:

„Volgens het geschetste beeld zijn wij machines, robotten, godloos, slaaf van het feit, zakelijk, als de dood voor het gevoel, bleke slappe vaatdoekjes, sceptisch en niet creatief. Ik ben het er in geen enkel opzicht mee eens. Ik kan mezelf gelukkig niet herkennen in dit type”. (De titel van deze reactie luidde overigens al: Gelukkig ben ik niet zo).

Dat is de geest, waarvan het boekje doortrokken is: een zekere burgerlijke zelfvoldaanheid. Tel daarbij op, dat jonge mensen zodra zij de pen ter hand nemen, veranderen in ouwe mannetjes en vrouwtjes, en het beeld is vrij compleet.

Wellicht kunnen jeugdleiders er aanknopingspunten in vinden voor nieuwe initiatieven. Daarnaast kan als waarde van de uitgave worden genoteerd, dat het weer eens een andere momentopname-van-een-detail geeft, in dit geval een zelfportret. Of de gelijkenis erg groot is, mag (gelukkig) betwijfeld worden.

H. VOORWINDE

Requiem

voor een gevallen

Nu buigen wij ons leven
over uw grooten dood,
al wat wij kunnen geven
komt uit den barren nood
ons naar de lippen wellen
en wordt tot klank en stem
en rinkelt in de schellen
van 't heilig requiem
en heeft ons opgeheven
tot, die uit barren nood
verhief uw kleine leven
tot vaderlandschen dood.

Gerard den Brabander

GEDACHTEN VAN EEN SOCIALIST

BIJ DE HERDENKING DER BEVRIJDING

1. Vóórop — en zó duidelijk, want zo uit volle dankbaarheid voor het feit, dat het nationaal-socialisme werd verslagen door de macht der geallieerden, zó duidelijk, dat alle critiek slechts tegen deze achtergrond zin krijgt — vóórop de erkenning, dat wij met héél ons volk verbonden, de Bevrijding vieren. Hoe zou er ooit sprake hebben kúnnen zijn van geestelijke vrijheid, van democratie en socialisme, indien niet door de samenwerking van vele krachten: het veelzijdig verzet in Nederland, het verzet van het „andere Duitsland”, maar toch bovenal de vastberaden oorlogvoering der geallieerden, een nieuwe mogelijkheid voor het eigen vrije volksleven was geschapen? Daarom zullen wij nooit mogen vergeten, wat er geofferd is door tallozen, groten en kleinen, machtige politieke leiders en eenvoudigen, die wisten wat recht, wat onrecht was — het „obediëren in der gerechtigheid” van ons volkslíéd bleek nog eenmaal heel duidelijk een kracht te zijn, en mede daarop kon en mocht in 1945, bij het ruimen der puinhopen en het banen van nieuwe wegen, een beroep worden gedaan.

2. Intussen, wanneer wij als socialisten van de PvdA ons ten diepste verbonden weten met ons volk, dat dankbaar is voor vrijheid en democratie en op deze grondslag wil voortbouwen, dan blijven wij toch niet staan bij de periode 1940—1955, de oorlog, de bezettingsjaren, de bevrijding. Juist wij niet, omdat wij ons bestaan als Partij danken aan een duidelijke vernieuwingswil in het politieke leven van ons volk. Wij willen niet vergeten, dat aan de oorlog voorafging een periodé van tien jaar massa-werkloosheid, massa-verarming, massa-demoralisatie. *Teken*, deze werkloosheid en de haar veroorzakende economische crisis, dat het maatschappelijk stelsel onmachtig bleek om deze massa-ellende op te heffen, en dus zedelijk veroordeeld moest worden — in die jaren juist zijn de ogen van tallozen opengegaan en zochten zij oplossingen in socialistische richting; teken evenzeer, deze werkloosheid in Nederland, van de onmacht der christelijke coalitiepolitiek, die niet verder kwam dan de „aanpassing” — in die jaren juist zijn talloze christenen het steriele van de confessionele partijformatie gaan beseffen. Als wij ons rekenschap geven van de betekenis van de Bevrijding, dan zetten wij zeker in bij 1929, 1930, het jaar dat de crisis losbrak. Wanneer wij thans, 1955, leven in een periode van hoogconjunctuur en tekort aan arbeidskrachten, dan zullen wij niet de dwaasheid begaan om dit toe te schrijven aan het werk van de PvdA in de regering, maar dan zeggen wij toch

wel: dat de steriele aanpassingspolitiek van weleer een onmogelijkheid werd door de ontwikkeling van de socialistische gedachte en beweging.

Wij willen bij de herdenking der Bevrijding ook niet blijven staan bij het jaar 1955, maar trachten de naaste toekomst mede in onze overwegingen te betrekken. De deelneming aan de regering van de PvdA in de jaren na 1945 betekende ook: het leggen van grondslagen voor de toekomst. Om één voorbeeld te noemen (inderdaad één onder andere): Liefstincks financiële politiek was niet alleen gericht op sanering van het ontwrichte geldwezen, maar óók en vooral op het verwerkelijken van een stuk sociale gerechtigheid: aan de arbeidende bevolking groter aandeel in het nationale inkomen, in de welvaart, aan de hoge inkomens groter aandeel in de belastingen. In 1945 moest de armoede worden gesocialiseerd; in 1955 is er de mogelijkheid van socialisatie van de welvaart. Socialisten hebben niet de minste neiging om hun beginsel van de jaren van zwoegen in de puinhopen thans op stal te zetten. Nog steeds gaat het om grondslagen voor een rechtvaardigheidspolitiek in de naaste toekomst.

3. Er is aanleiding te over om dit met enige nadruk te zeggen omdat sinds een paar jaren restauratietendenzen aan kracht winnen. De verkiezing van Eisenhower in Amerika, de regering der conservatieven in Engeland na het Labourexperiment, de politiek-Adenauer in West-Duitsland, de val van Mendès-France in Frankrijk zijn er duidelijke *politieke* tekenen van. Economische en geestelijke kunnen daaraan worden toegevoegd. Óók uit ons land. De hier en daar duidelijk optredende wens naar herstel der vooroorlogse politieke combinaties is er één, zij het niet de sterkste aanwijzing voor.

In deze restauratietendenzen kan te een of andere tijd voor de PvdA de noodzaak besloten liggen om scherpe oppositie te gaan voeren, eventueel de samenwerking in de regering te gaan verbreken. Ik meen deze nuchtere opmerking te moeten maken juist ter gelegenheid van de bevrijdingsfeestelijkheden, en bedoel haar in eerste instantie naar binnen. Wij kunnen en mogen niet vergeten, dat de PvdA ontstaan is *uit vernieuwingswil*. Dáárom heeft zij met vreugde haar voormannen de schouders zien zetten onder de enorm zware taken der eerste jaren; dááran ontleende en ontleent zij het recht en de plicht tot regeringsverantwoordelijkheid. Zij wil niet zonder meer „besturen”, zij wil „regeren”, d.w.z. gedragen door een visie van sociale rechtvaardigheid de grondslagen der maatschappelijke structuur vernieuwen. Wanneer „liberalisatie” neerkomt op „restauratie” ligt onze verantwoordelijkheid niet meer in het besturen van het land langs banen van opportuniteit, maar in constructieve oppositie.

Intussen mogen wij niet vervallen in een te eenvoudige tegenstelling, in dogmatisme en simplificatie. Ook in de landen die de toon aangeven in de Westerse wereld, Amerika voorop, zet zich onder de tekenen van restauratie, een ontwikkeling door, die nergens meer tegen te houden is: de bemoeienis van overheidswege met productie en distributie, met sociale en menselijke verhoudingen, met sociale zekerheid en full employment enz. Ook bij tijdelijke verscherping van sociale tegenstellingen, die in felle stakingen uitbreken, wordt de arbeidersbeweging, met name de vakbeweging, steeds meer betrokken in mede-verantwoordelijkheid voor het economisch leven,

en zet zich de tendens naar een rechtsorde van de arbeid door. Het is m.i. onmiskenbaar, dat nieuwe vormen óók van economische organisatie, maar zeker van sociale verhoudingen zich ontwikkelen, die een echte restauratie wel tijdelijk een kansje geven, maar toch op den duur onmogelijk maken.

Ik beweer niet, dat de zoëven genoemde ontwikkeling zonder meer „socialisme” is; ik meen wél, dat in deze tendenties voor de PvdA, wier socialisme consequente doorvoering van de democratie is, mogelijkheden en verantwoordelijkheden voor de naaste toekomst liggen.

4. Meer dan theoretische „beginselen” en hun kansen, méér ook dan het opstellen van winst- en verliesposten bij de vergelijking van tien jaar geleden en nu weegt mij het leven van de mensen, en speciaal het leven van de brede groepen, die komen uit armoeland, en de onveiligheden van het bestaan. Daarom stellen wij, socialisten, aan de orde — nú bij de bevrijdingsfeesten, maar ook bij de voortgang van het politieke werk van de naaste toekomst — dit soort vragen:

Zijn wij, Nederlandse volk dat dankbaar is voor de herwonnen nationale vrijheid, erin geslaagd de armoede, d.w.z. het leven beneden de minimumgrenzen voor het leven, uit te roeien of belangrijk te beperken?

Zijn wij erin geslaagd, niet om de werkloosheid voorgoed te bannen — want dat ligt, gegeven de vervlechting van onze economie met wereldverhoudingen, gegeven de kwetsbaarheid van ons economisch leven, buiten onze Nederlandse macht — maar wel om de onzekerheidsfactoren zoveel mogelijk terug te dringen en een vorm van sociale zekerheid te vinden voor de mensen en hun gezinnen?

Zijn wij ervan doordrongen, dat de toekomst van ons volk blijft afhangen van gezonde gezinnen, in economische én geestelijke betekenis? Wordt met energie gewerkt niet alleen aan het opheffen der onmaatschappelijke, maar vooral aan de versterking der behoorlijke gezinnen?

En dan komen er nog zo'n paar vragen:

de woningbouw,
de leerplichtverlenging en het onderwijsstelsel,
de verwerkelijking van gelijke kansen voor alle begaafden,
de vorming van de opgroeiende jongen, het rijpende meisje, tot persoonlijkheid en staatsburger in een vrij land . . .

Er is bij de herdenking der bevrijding stellig reden tot dankbaarheid, dat onze regeringen ons volk zijn vóórgegaan op een weg van democratisering en sociale rechtvaardigheid; er is óók reden om te zeggen: de bevrijding had alleen zin, indien dit volk nu energiek vóórtgaat op deze weg. Wat voor zin heeft vrijheid anders dan tot de democratisering der vrijheid voor allen?

5. Maar daarmee dringt zich dan ook met volle kracht de alles overheersende vraag naar voren: wat kan er — eerlijk, nuchter, en tegelijk diep verantwoordelijk — op de bevrijdingsfeesten gezegd worden over *vrede*? Ik neem aan, dat althans in onze, maar ook in brede andere kringen, men in de feestvreugde niet zal willen verdoezelen, dat héél de wereld zich op een gevaarlijke weg bevindt, vooral moreel. Wat voor zin zou het herdenken van het oorlogseinde kunnen hebben, indien de wil

tot internationaal recht als grondslag voor het uitbannen van oorlog, niet wordt gevoegd? Persoonlijk ben ik geneigd om de werkelijkheidszin van sprekers, schrijvers, spelendichters, organisatoren enz., te toetsen aan deze vraag: zien wij de plicht tot het bewaren van de vrede?

6. Er is misschien ook aanleiding om het karakter van onze partij binnen de kring van althans ónze overwegingen bij de herdenking der bevrijding te betrekken. Laat ik, nu er al zoveel over geschreven en gesproken is, alleen dit zeggen — een element, dat te gemakkelijk verwaarloosd wordt: de PvdA biedt krachtens de erkende verscheidenheid in haar samenstelling en opbouw, de waarborg, dat de door haar voorgestelde politiek mede getoetst is aan de levensbeschouwingen die in ons volk leven. De wil tot vernieuwing, reeds voor '40 aanwezig, tijdens de bezetting versterkt en verdiept, na de bevrijding regeerkrachtig gebleken, sloot en sluit in: de wil om in gemeenschappelijke verantwoordelijkheid samen te werken en elkaars geestelijke rechten volledig te waarborgen. Daaraan blijft de partij het recht ontleen om te zeggen tot heel het Nederlandse volk — voor zover dat de grenzen der democratie en van de rechtstaat wil erkennen —: zet de arbeid van vernieuwing, die na de bevrijding is ingezet, vóórt in dezelfde geest: samenwerking in verantwoordelijkheid voor elkanders geestesbezit, in vormgeving aan sociale gerechtigheid en vrijheid.

Dit is niet bedoeld als klap op de vuurpijl of als stichtelijk slot. Wel als waarschuwing tegen roes en uitbundigheid. Er moet nl. nog steeds hard geploeterd worden. En dát wil ik niet vergeten.

SAMEN WONEN OF SAMEN LEVEN?

Het valt mij op, dat er in menige toespraak van half feestelijke aard, vooral van mensen uit de politieke sfeer, weer vaak met zoveel nadruk wordt gezegd, welk een zegen de grote verscheidenheid in ons volksleven toch wel is. Zulke uitlatingen zijn echter bij uitstek geschikt twijfel te wekken inzake de kracht van de overtuiging, die door zulke woorden wordt uitgedrukt. Zeker, wie denkt aan het geestelijk klimaat in de totalitaire landen is direct geneigd in de vreugde over de verscheidenheid des geestes te delen. Wie echter dieper schouwt en nadenkt over hetgeen ons land in de afgelopen 20 jaren te zien heeft gegeven en dit ook werkelijk heeft ondergaan, moet tot de slotsom komen, dat in heel wat van deze lofzangen op onze verscheidenheid een valse ondertoon klinkt. Men wordt in deze mening versterkt indien men luistert naar de stemmen uit verschillende kampen, die zich thans bezorgd afvragen, waar wij in onze volksgemeenschap naar toe gaan en die het onbehagelijke gevoel vertolken, dat wij trots alle materiële welvaart, in geestelijk opzicht na de tweede wereldoorlog nog steeds bezig zijn dieper weg te zinken in een sfeer waarin bij ernstige analyse het onbehagen moet overheersen.

Wil men de vraag, die in de titel van deze overdenking is gesteld, namelijk of wij als Nederlanders alleen maar samen *wonen* op deze 36.000 km², of dat wij er ook werkelijk samen *leven* redelijk beantwoorden, dan is men er niet af met in een zekere dierbaarheid te spreken over een verbondenheid gedurende de bezettingsjaren en dan met smartelijkheid te constateren, dat er van alle goede voornemens toch zo bitter weinig terechtgekomen is. Wie de huidige toestand duidelijk tot zich wil laten spreken, moet beginnen met een beschouwing van de situatie vóór de tweede wereldoorlog. Doet men dit niet, dan laat men het geestelijk klimaat, zoals dat tijdens de bezetting in de verzetsbeweging is gegroeid, als het ware uit de hemel vallen en beschouwt dit als een uitgangspunt van een nieuw begin, waar achter niets zou liggen. Dat is onjuist, want dan ontnemt men zich zelf de mogelijkheid om het gehele gebeuren van oorlog en bezetting, zoal niet te zien als een intermezzo, maar dan toch als een ruw ingrijpen in een bestaande continue toestand, die ook na de oorlog voort zou gaan te bestaan, hoe gewijzigd dan ook.

De jaren tussen 1930 en 1940 moet men beschouwen als een periode van tegenstellingen tussen verschillende volksgroepen, die gepaard gingen met een algemeen besef van onmacht tot het oplossen van een aantal schrijnende vraagstukken. In die jaren was de verhouding tussen stad en platteland bepaald slecht. De landbouwcrisis-politiek werd in de stedelijke sfeer slechts mokkend aanvaard, terwijl ik slechts Land-

bouw en Maatschappij behoef te noemen, om de gevoelens te illustreren, die toen in brede lagen van de plattelandsbevolking leefden. Het afschuwelijke vraagstuk van de werkloosheid heeft wrokgevoelens gewekt bij honderdduizenden, die niet bereid waren te geloven aan de wezenlijke onmacht van de natie, dit vraagstuk op te lossen. Dit gebrek aan solidariteit en de voor ieder tastbare onwil tot het brengen van offers culmineerde in de wijze, waarop de burgerlijke partijen het socialistische Plan van de Arbeid hebben afgewezen. De toenemende onkerkelijkheid kon verder de kerken in Nederland niet brengen tot een gemeenschappelijke aanpak en tot een aanvaarding van haar apostolische taak. Men gaf de voorkeur aan diep invretende ruzies over dogmatische problemen. Zelfs het naderend fascisme was nauwelijks in staat de democratische elementen in ons volk te verenigen. De confessionele partijen keerden een beweging als Eenheid door Democratie de rug toe en het Comité van Waakzaamheid en E.d.D. besteden elkaar nog in het aangezicht van de vijand over de vraag of men communisten als democratische strijdmakkers tegen het fascisme kon aanvaarden, hetgeen, zoals bekend, door E.d.D. werd ontkend.

Het is geen wonder dat er in die tijd een groot onbehagen in brede kringen bestond en dat er van wezenlijk enthousiasme voor de openbare zaak vrijwel geen sprake was. Over de N.S.B. die speculeerde op dit onbehagen en die er voor een gedeelte, zij het op onverantwoorde wijze uitdrukking aan gaf, spreek ik liever niet.

In die toestand heeft de bezetting ons gevonden. De Nederlandse Unie is gedurende een moment aan het begin van de bezetting het kristallisatiepunt geweest van al diegenen, die, vóór de oorlog meestal politiek dakloos, vertrouwden daarin onder de ogen van de bezetter en onder moeilijke omstandigheden een gemeenschappelijke taak ten bate van ons volk te kunnen vervullen. Het is snel gebleken een illusie te zijn, die op uiterst glibberige paden voerde. Sommigen zijn daarop uitgegleden, anderen hebben daar de ervaringen opgedaan, die hun weg naar het verzet hebben geplaveid. Veel reactie op vooroorlogse onvolkomenheden en vooral op het gevoel van machteloosheid heeft een uitlaat gevonden in de verzetsbeweging en is in de illegaliteit tot een culminatiepunt gekomen. Ik zou nu, na 10 jaar, een poging kunnen doen, mij nog eens in te leven in het klimaat dier dagen. Ik vrees, dat het resultaat nu als opgeschroefde taal zou klinken. Daarom citeer ik liever een gedeelte uit de rede, die ik hield bij de opening van de tentoonstelling „Weerbare Democratie”, georganiseerd door de illegaliteit, in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, 10 maanden na de bevrijding, waarin ik een poging deed een soort balans op te maken, toen, nog heel dicht bij de sfeer, waaruit het eerste na-oorlogse kabinet is geboren en waarin het heeft gewerkt. Over het verzet dan het volgende:

„Er is geen twijfel aan of de mannen en vrouwen van het verzet hebben niet slechts gestreden tegen een landsvijand, niet slechts voor een zuivering van ons grondgebied, voor een militaire en staatkundige verlossing uit de greep van de Duitse overweldigers. Zij hebben ook gedroomd van een nieuw en beter Nederland, dat groter eendracht zou hebben bezeten, minder halfheid, diepere verknochtheid aan onze fundamentele rechten en vrijheden gelijk die belichaamd zijn in het koningsschap van Oranje. Zij hebben zich de soldaten gevoeld voor een nieuwe strijd, die komen zou, nadat die tegen de vreemdeling volstreden zou zijn: de strijd tegen onze eigen interne nationale ondeugden, die vele zijn.

Dat besef en die droom hebben geleefd in eigenlijk alle illegalen, die het ernstig met de zaak meenden en die niet in de beweging traden voor de romantiek en het avontuur. De Christenen hebben gedacht aan een herboren kerkleven in Nederland, jong, compromisloos en veroverend. De linkse radicalen hebben gemeend, dat zij het vaderland straks konden meeslepen in een forse, levenskrachtige beweging van sociale rechtvaardigheid. Volksgroepen hadden elkaar ontmoet en ze hadden in het verborgene vergaderd, hun grieven en bezwaren van vroeger open besprekend, maar toch in het bewustzijn van ongekende geestelijke verbondenheid.

Het waarachtige gesprek was op gang gekomen, terwijl het doodsgevaar hen omringde, die tezamen kwamen. Men spaarde elkander niet, maar evenmin zich zelf. En zo groeide de verwachting van blijvend, vruchtbaar overleg. Boven alle verschillen uit, was er het geloof in elkanders onbaatzuchtigheid en de basis van iedere gedachtenwisseling was de gemeenschappelijke erkenning van het Nederlandschap als geestelijke werkelijkheid."

En ik vervolgde toen:

„Thans ligt de bevrijding bijna 10 maanden achter ons en wij vragen ons af wat is ervan terecht gekomen? Wij vragen dat, wij regering, wij voormalige illegaliteit, wij, Nederlands volk."

En reeds toen was het vervolg:

„Het is gemakkelijk genoeg een somber antwoord te geven en te zeggen: niet erg veel. De argumenten liggen voor het grijpen."

Dat was na 10 maanden! Nu is het na 10 jaar. En het antwoord zou als het ware met nog meer recht hetzelfde kunnen luiden: niet erg veel. Maar meer dan ooit heb ik de overtuiging dat dit een uiterst oppervlakkig antwoord is. Zeker, zoals ik ook toen bij die gelegenheid opmerkte:

„Wij moeten het eerlijk bekennen, dat wij, staande in de illegaliteit, de spankracht van het Nederlandse volk hebben overschat. Levend temidden van moedige en onbaatzuchtige, radicaal-denkende mensen hebben wij vergeten, hoe traag Gods molens malen in dit land van trage ontwikkelingen. Thans bedreigt ons het gevaar, dat wij vergeten zouden hoe deze molens toch aan het malen zijn. Veel ouds, waarvan wij dachten, dat het voorgoed overwonnen was, is teruggekeerd en toont zich taai. Niet door de heerszucht of eigenbaat van afzonderlijke personen, maar doordat ons volk als geheel toch niet voldoende was omgeploegd door Gods zware, verscheurende ploeg. Wij zullen dat moeten nemen en werken in de omstandigheden, die de grenzen van onze concrete plicht hebben bepaald. Het Nederland der illegaliteit is maar één aspect van het vaderland gebleken en een kleiner aspect dan wij dachten en hoopten."

Ik zou eraan toe willen voegen, dat wij te sterk uit het oog hebben verloren, dat tenslotte deze vijf verschrikkelijke jaren toch in wezen niet anders waren dan een intermezzo in de continue gang van ons volksleven. Hoezeer ik ook overtuigd ben tekort te schieten, indien ik de verzetsbeweging als zodanig buiten beschouwing zou laten in een overdenking als deze, aangezien echter de balans na 10 maanden, uitgedrukt in bovengenoemde citaten, ook nu, na 10 jaren, nog geldig is, willen wij het

hierbij laten, al zullen wij dan ook op sommige momenten in hetgeen hier volgt, nog wel eens op de bezettingsjaren terugkomen.

Eén ding staat in ieder geval vast. Het Nederland van na de oorlog verschilt enorm van dat van vóór 1940. Wij hebben na 1945 voor vragen gestaan, met een draagwijdte, zoals die sinds onze vrijheidsstrijd misschien slechts een enkele maal aan de orde zijn geweest. Al deze vragen hebben een antwoord moeten krijgen in een volk, dat oorlogsmoe, geestelijk aangetast en moreel verzwakt was. Wij zijn voor de noodzaak geplaast, financiële lasten op te brengen, waarvan wij in rustiger en welvarender tijd hebben verklaard, dat dit volstrekt onmogelijk was. Het is onrechtvaardig ten aanzien van de werkloosheidsbestrijding en de daarvoor nodige lasten de figuur van Oud zonder meer te plaatsen naast Lieftinck, welke laatste door het opleggen van zware lasten een financieel beleid heeft gevoerd, dat Nederland heeft gered. Immers, tussen die twee bewindsperioden ligt een wereldoorlog en Lieftinck ontmoette een Nederlands volk, dat niet alleen méér verdroeg, maar ook méér als mogelijk beschouwde dan zulks vroeger in de crisisjaren het geval was geweest. Wij hebben te maken met het eigenaardige verschijnsel, dat op ieder terrein, staatkundig, geestelijk en financieel, de taak oneindig verzwaard was en de draagkracht van het volk tot op een minimum verminderd. Niettegenstaande dat werd toch alles gedragen. Het is alsof in het eerste jaar na de oorlog de ellende en de barre nood als het ware de samenbindende functie van de dreigende bezetter heeft overgenomen.

Er zijn daarnaast ook duidelijk aanwijsbare verschijnselen van de wil om een aantal zwakke plekken in ons volksleven te versterken. In de allereerste plaats moet worden gewezen op hetgeen in de Stichting van de Arbeid tot stand is gekomen. Zij, die eenmaal de geschiedenis van West-Europa na de tweede wereldoorlog en in het bijzonder de sociale ontwikkeling van deze landen zullen bestuderen, zullen waarschijnlijk met nog meer waardering en bewondering voor deze schepping van tot dan controversiële krachten in ons sociaal-economisch leven komen dan dat zulks thans reeds het geval is. Wie de afschuwelijke met Duitse hulp tot stand gebrachte schepping van Woltersom (afschuwelijk meer in het bijzonder door de aanvankelijke doelstelling dan in de na-oorlogse uitwerking) vergelijkt met de in de illegaliteit geboren Stichting van de Arbeid, is geneigd in deze laatste misschien een van de rijkste erfenissen uit de gehele ondergrondse activiteit van het Nederlandse volk te zien. Ik ben geneigd te geloven, dat deze Stichting van de Arbeid in een klimaat, zoals wij dat thans weer kennen, niet meer tot stand zou kunnen komen. Bedenkt men dan verder, dat de in deze Stichting verwezenlijkte samenwerking tussen werkgever en werknemer ook de gedachte van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie bepaald dichter bij haar mogelijkheid tot verwerkelijking heeft gebracht, dan ziet men ook hierin nog weer eens opnieuw, dat de vraag wat er uit de geest van de verzetsbeweging, uit de binding in de illegaliteit te voorschijn is gekomen, niet zo negatief beantwoord behoeft te worden als menigeen dit soms geneigd is te doen.

Op het politieke vlak moeten wij verder de P.v.d.A. als een vrucht van dezelfde geest beschouwen. Het is niet noodzakelijk hier diep in te gaan op de voorgeschiedenis van het ontstaan van de Partij. Wel mag ik vaststellen, dat vrijwel voor ieder, die tot de stuwende krachten bij de stichting hebben behoord, op een of andere wijze geldt

hetgeen boven is geciteerd, namelijk dat zij tot een gesprek zijn gekomen, terwijl het doodsgevaar hen omringde.

De Nederlandse Volksbeweging groeide in een groep, die in hoofdzaak bestond uit mensen, die niet alleen een sterke vernieuwingsdrang in zich wisten, doch bovenal overtuiging waren van de noodzaak in ons volk te geraken tot *geestelijke* vernieuwing. De aanvaarding van zedelijke normen voor alle maatschappelijk handelen, hoe deze ook gefundeerd zijn, werd het uitgangspunt van deze beweging. Men had daarbij de overtuiging, dat hieruit als het ware vanzelf de vernieuwde vormgeving van het maatschappelijk leven zou voortvloeien. Indien ergens, dan is hier gebleken, dat de illegaliteit een overspannen voorstelling heeft gehad van de geestkracht, ja zelfs van de mogelijkheid tot nieuwe vormgeving in de grote massa van het Nederlandse volk. Het personalisme als leidinggevend beginsel bij deze vormgeving is weliswaar niet verworpen, maar een vermoeid volk, dat rust nastreefde, heeft het eigenlijk zonder meer met een afgemat gebaar naast zich neer gelegd. Behalve een groep misschien te vurig overtuigden, heeft men niet eens de moeite genomen na te gaan in hoeverre dit enige uit oorlog en bezetting tot ons gekomen en voor ons volk nieuwe beginsel van samenleving en maatschappij-ordening de krachten zou kunnen mobiliseren tegen al ontstellender wordende verschijnselen van technocratie en atomisering van de mensenwereld.

De P.v.d.A. echter is aan deze geest ontsproten. Ondanks het feit, dat het niet als zodanig op de voorgrond komt, draagt heel veel in het beleid van de partij dit geestesmerk en ontleent zij temidden van het Europese socialisme daaraan haar bijzondere betekenis. Evenals de Stichting van de Arbeid zin en wezen zou verliezen in een samenleving, waarin de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van werkgever en werknemer niet langer wordt erkend op de wijze, waarop het besef hiervan in de oorlogsjaren is gegroeid, evenzeer zou de P.v.d.A. tot een opportunistische in hoofdzaak op het lot der maatschappelijk zwakken gerichte groep denatureren, indien zij verraad zou plegen aan de personalistische geest, die haar tijdens en direct na de oorlog als zodanig tot leven heeft gewekt.

Zeker, geestelijke uitgangspunten hebben een harde strijd te voeren in deze wereld. Maar het is beslist niet hopeloos, zolang er een sterke groep van overtuigden is, die niet versaagt. Dat geldt op het vlak van de politiek, maar het geldt ook in het bijzonder op het derde terrein, dat ik zeer belangrijk acht, namelijk dat van de kerk. De dagen waarin het driemanschap Kraemer—Banning—Gravemeyer de Hervormde Kerk bestormde, liggen alweer achter ons. Maar de stemmen van hen klinken nog altijd na. De richtingsstrijd leeft, maar toch niet als vanouds. Er is meer besef van de gemeenschappelijke roeping van een actief Christendom tegenover en in een ontkerstende wereld, die steeds meer tot normloosheid vervalt. Het besef samen te leven in één Kerk, ja in een eucumenische Christenheid, is veel sterker dan voor de oorlog.

Wie deze drie levensgebieden, die van arbeid, politiek en kerk, in positieve zin wil beschouwen, kan met recht daaruit de conclusie trekken, dat in het Nederland van na de oorlog een aantal wezenlijke verschijnselen ten goede zijn veranderd. Ik ben mij bewust, dat er aan de voorbeelden, die ik noemde, talrijke toegevoegd kunnen worden: de wederzijdse sociale verantwoordelijkheid, vooral, zoals die uitdrukking vindt in

de algemene instemming met de verzorging van bejaarden door de noodwet-Drees en de komende definitieve wet op de ouderdomsvoorziening. Er moge verschil van inzicht over de uitwerking bestaan: de morele plicht tot verzorging van hen, die zorg behoeven, is veel sterker en vooral algemener dan voor de oorlog het geval was.

Men zou dus ten aanzien van de vraag, die in de titel van deze overdenking is vervat,

geneigd zijn te zeggen, dat het Nederlandse volk niet alleen meer *samenwoont*, doch ook bereid is in solidariteit samen te *leven*. Helaas zijn er echter ook verschijnselen, waaruit men het omgekeerde kan afleiden. Wij moeten dan in de eerste plaats denken aan de sterk en fanatiek doorgevoerde verzuiling. Wij aanvaarden in ons land het beginsel van de gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Maar het is moeilijk de uiterste consequenties te aanvaarden, waarmee men dit thans doorgevoerd wenst te zien. Het echeq van Mansholt inzake de landbouwscholen met gemeenschappelijke proefvelden, de R.K. Middelbare Technische School in Hengelo, maar bovenal een raadsbesluit in Breda, waarbij aan de openbare H.B.S. tegen de voordracht in, een rooms-katholiek tot directeur wordt benoemd onder passering van de voorgedragen niet-katholieke candidaat, zijn evenzoveel, zij het verschillende tekenen van de machtsstrijd, die zich op dit gebied afspeelt. Vooral dat raadsbesluit is uitermate gevaarlijk, omdat het ons duwt in de Belgische richting, waarbij men vergeet, dat de openbare school te allen tijde de plaats moet zijn, waar het niet-katholieke kind beveiligd is tegen katholieke beïnvloeding. Daar, waar het openbare onderwijs eveneens tot rooms-katholiek onderwijs is gemaakt, wordt de pacificatie geweld aangedaan.

Ik wijs op dit verschijnsel op onderwijsgebied, maar er zijn talrijke andere voorbeelden van hetzelfde verschijnsel. Het maakt soms de indruk alsof het wederzijds begrip, dat tijdens de oorlog is ontstaan en dat op politiek terrein is geculmineerd in de stichting van de P.v.d.A. met haar specifieke doorbraak-karakter enerzijds, en anderzijds in de tot voor korte tijd bestaande nauwe samenwerking tussen de vakcentralen in en buiten de Stichting van de Arbeid, heeft geleid tot een reactie, in het bijzonder aan rooms-katholieke zijde. Waren in de dertiger jaren, toen de rechtse coalitie reeds uitgespeeld had, de verhoudingen betrekkelijk lauw, het lijkt erop alsof in het bijzonder in de laatste jaren de toepassing van de gedachtenwereld, zoals die tijdens de bezetting is ontwikkeld, in het bijzonder in het politieke leven aan confessionele zijde heeft geleid tot een soort kramptoestand die weinig goeds voorspelt. De hardnekkigheid, waarmee men aan confessionele zijde de stelling van de P.v.d.A. dat confessionele partijvorming *ondeugdelijk* is, ombuigt tot een ontkenning van het bestaansrecht van confessionele partijen door de socialisten, is tekenend. Het geestelijk klimaat in een provincie als Limburg, zoals dit blijkt uit verschillende persuitlatingen, ook in allerlei delen van Brabant, o.a. afkomstig van een figuur als Gielen, doen toch ernstige twijfel rijzen aan de vraag of zij, die door dergelijke gedachten bezielde zijn, het gevoel hebben wezenlijk met hun niet-roomse landgenoten samen te *leven* of dat zij zich slechts veroordeeld achten tezamen met die anderen binnen onze landsgrenzen te *wonen*. Het is mij altijd een raadsel op grond waarvan men uit de rooms-katholieke wereld, juist nu de emancipatie zo ver is voortgeschreden, met de thans zichtbare scherpte ageert.

Achter deze vraag rijst ook die van het veelbesproken en omstreden Mandement. Wie de vraag in de titel stelt, kan hier niet omheen. Zeker, wij weten, dat in dit Mandement wordt aangedrongen op samenwerking met andere volksgroepen, nadat men zich in eigen kring zo sterk mogelijk heeft georganiseerd. De lichtzinnige wijze echter — immers zonder zweem van bewijs —, waarop in het Mandement de relatie

tussen ontkerstening en een organisatie als het N.V.V. en indirect ook met de socialisten wordt gelegd, maakt een dergelijk verlangen tot samenwerking toch wel twijfelachtig. Ik kan mij nauwelijks voorstellen, dat men *wezenlijk* bereid is tot samenwerking met hen, die men tevoren publiekelijk zedelijk heeft veroordeeld en bedektelijk als godsdienstig gevaarlijk heeft bestempeld. De door het N.V.V. getrokken consequenties, namelijk het verbreken van de tot nu toe bestaande nauwe band met confessionele vakcentrales is daarom, hoe jammer ook, de volkomen begrijpelijke en te aanvaarden consequentie van de uitspraken in het Mandement en van de interpretatie in die kringen. Deze toch komen er in de grond op neer, dat men wel bereid is met Nederlanders van het slag zoals in N.V.V. en socialisme verenigd, samen te *wonen*, doch dat men hen niet waardig keurt ermee samen te *leven* in de diepere zin van dit woord. In ieder geval staat te vrezen, dat de wijze waarop het Mandement zal worden gehanteerd in de politieke strijd, in het bijzonder van de zijde van de regionale K.V.P.-pers, een verdere bijdrage zal leveren tot een verdieping van de kloof, waaraan men aan bepaalde zijde blijkbaar behoefte heeft gevoeld als reactie op de toenadering en het wederzijds begrip, die onder de invloed van oorlog, verdrukking, verzet en doodsgevaar waren gegroeid.

Zoals boven uiteengezet, is nog de zegenrijke werking van dit laatste niet uit ons volksleven uitgewist. Maar de alom zichtbare reactie hierop doet de vraag rijzen of men niet de stelling kan verdedigen, dat de hoeveelheid solidariteit in een volk blijkbaar vrij constant is. Het lijkt er op, dat wij de consequentie van een dergelijke gedachte in de vorm van een verdere versplintering en een toespitsing van tegenstellingen hebben te aanvaarden, tenzij er ruimte komt voor wezenlijke Christelijke solidariteit. Want het moge waar zijn, dat de drijfveer voor een verschijnsel als het Mandement is ingegeven door bezorgdheid om het toenemend verval van het Christendom in deze wereld, zulks uit een besef van verantwoordelijkheid voor de parochie-leden, de ironie wil, dat er tot heden toe in het publieke leven van ons land bitter weinig christelijks uit is voortgevloeid. Voor zover het solidariteit heeft gewekt, is het helaas solidariteit van mensen binnen de eigen groep en dan nog wel vooral binnen de eigen politieke groep. Maar waarschijnlijk is de solidariteit binnen de eigen geloofsgemeenschap, die toch in wezen over alle scheidingen zou moeten heenreiken, er niet door versterkt.

Deze bedenkelijke verschijnselen treden op allerlei gebied op. Ook de betreurenswaardige behandeling van de televisie-nota in de Tweede Kamer, waarbij de confessionele omroepverenigingen door de verwante partijen in de Kamer hun machtswoord hebben laten spreken, is het teken van de onwil waarachtig samen te leven in dit land. Bij alle bitterheid hierover past het mij voldoening uit te spreken over de houding van de P.v.d.A., die ondanks verschillen van inzicht in eigen boezem, heeft begrepen, dat offers gebracht moeten worden, willen wij in dit volk in wezen met elkander kunnen leven en niet ons beperken tot het zichzelf uitleven in groepen, die alleen bereid zijn met elkaar in dit goede land te wonen.

Ik heb slechts enkele verschijnselen genoemd van betrekkelijk principiële aard. Ik heb daarbij geen gewag gemaakt van de verscheurdheid, waaraan ons volk ten prooi gevallen is rondom het Indonesische drama. Die verschillen waren en zijn van een

andere orde. Daarbij loopt de scheidslijn vooral tussen hen, die al of niet overtuigd zijn van de onontkoombaarheid van een bepaalde wereldhistorische ontwikkeling. De socialisten waren dit wel en met hen een aantal andere Nederlanders. Elsevier is nu pas bij de Aziatisch-Afrikaanse conferentie tot de conclusie gekomen dat Bandoeng in een nieuwe wereld ligt. Anderen hebben de komst van deze wereld iets eerder voorzien. Dat was het enige verschil en de reden voor het over en weer maken van bittere verwijten. Toch is die scheiding van een andere orde dan die waarover ik hierboven sprak. Hoewel het tegendeel het geval schijnt te zijn, geloof ik, dat de scheidingen op het grensvlak tussen politiek en wereldbeschouwing veel gevaarlijker zijn. De steeds toenemende volksontwikkeling, in het bijzonder het zich in de komende jaren snel uitbreidende voortgezette onderwijs zal ook in ons volk het vlak waarop een zelfstandig oordeel over wereldse zaken wordt gevormd, voor brede massa's hoger doen liggen en een groter aantal tot zelfstandige oordeelvorming voeren. Dat kan in de toekomst tot een verscherping van de huidige conflictsituatie leiden, tenzij men aan confessionele en in het bijzonder aan rooms-katholieke zijde overtuigd raakt van de juistheid van de moderne opvoedingsmethoden, waarin straf en beloning beide slechts uiterst beperkte betekenis hebben en vrijwel geen bijdrage leveren tot zedelijke kracht en tot zelfstandige oordeelvorming van de opgroeiende mens. Dit geldt voor het individu, maar ook voor een volksgroep. Slechts daar waar christelijke solidariteit in het geloof de ruimte laat tot oordeelvellingen met verschillende einduitkomsten in zaken, die dit aardse leven raken, bestaat een redelijke kans op het scheppen van een zodanig geestelijk klimaat, dat volksgroepen ondanks verschillen, in staat zijn wezenlijk in de Nederlandse volksgemeenschap samen te leven. Het is voor die volksgemeenschap van het allergrootste belang of dit in de komende tijd, in het bijzonder door het rooms-katholieke volksdeel, kan worden opgebracht. Tallozen die de Christelijke Kerk en ook de Rooms-Katholieke als een wezenlijk element, niet alleen in het leven van de enkele mens, maar ook als draagster van cultuur beschouwen, zien de huidige gang van zaken met grote bezorgdheid. Het recht op eigen levensvormen en levensvoering zij met de bekende beperkingen in de volksgemeenschap voor ieder ten volle erkend en gerealiseerd. Bepalend voor de vraag of wij als volk tezamen leven of tezamen wonen zal echter de geest zijn waaruit wij enerzijds elkaar dit recht toekennen en anderzijds de geest waaruit wij dit verlangen. Macht en geest staan met elkaar op een slechte voet. Ik geloof, dat in de huidige phase de macht in deze problematiek een te overheersende rol speelt. Nog altijd is macht de poort tot het bederf. Zo ergens dan geldt dit in geestelijke zaken. In de bezetting ging het erom elkaar te verstaan en in elkanders waarde te aanvaarden. Thans ruiken wij alom de machtsstrijd van grote organisaties en partijen. Dat is vóór mij het nijpendste verschil tussen 1945 en 1955. Dat is ook hetgeen mij in de diepste grond bezorgd doet zijn. Zouden wij na 10 jaren niet nog eens kunnen trachten tot een zuivere verhouding tussen vrije mensen te komen, die iets van solidariteit realiseren, ook met hen die over allerlei grote en kleine zaken anders denken dan wij zelf?

TIEN JAREN PROGRESSIEVE SOCIAAL-ECONOMISCHE POLITIEK

Bewogen door de massa-werkloosheid der dertiger jaren, door de bezetting geprikkeld tot samenspannen en samenwerken, bezielde tot herstel en vernieuwing in een veranderende wereld, hebben de progressieve politieke en sociaal-economische krachten in ons volk gedurende tien jaren een bewonderingswaardige constructieve financiële, economische en sociale arbeid verricht. Wanneer de buitenlandse pers ons om die reden herhaaldelijk lof toezwaait, mogen wij ons ter herdenking van de bevrijding in 1945 veroorloven de anonieme „arbeidende mens” een bloem op zijn borst te steken!

Maar bij alle voldoening en dankbaarheid, die ons vervullen, zouden wij tekortschieten indien wij verzuimden het Marshall-plan te vermelden, dat mede heeft bijgedragen tot de overgang van de schaarste-economie naar de hersteleconomie en van deze naar de huidige welvaartseconomie.

Zo werd door een constructief financieel-economisch beleid, waarvan de geleide loonpolitiek de kern was, het fundament gelegd voor een progressieve politiek van sociale zekerheid, van toenemende welvaart en culturele verheffing.

Wat is aan reële vernieuwing op sociaal gebied tot stand gekomen, in hoeverre kan daaraan een definitief karakter worden toegekend en aan welke bedreigingen staat zij bloot? Dat zijn de drie vragen, welke de redactie mij stelde en die ik zal trachten te beantwoorden.

Overzie ik het geheel, dan constateer ik in drieërlei opzicht een reële vernieuwing, namelijk een sociaal-psychologische (dus een geestesvernieuwing), een sociaal-organisatorische en een sociaal-materiële.

Tot de sociaal-psychologische vernieuwing reken ik het in en na de tweede wereldoorlog gegroeide besef en het in het algemeen aanvaarde beginsel, dat de grootste mogelijke samenwerking van het georganiseerde bedrijfsleven, waaronder te verstaan de samenwerking tussen werkgevers- en werknemersorganisaties en samen met de overheid, gewenst is.

Deze samenwerking in de breedste zin des woords was mogelijk, doordat de wil tot herstel en vernieuwing van ons economisch ontredderd land daartoe bewoog.

Maar ik aarzel niet om daaraan toe te voegen, dat bij vele der verantwoordelijke leiders in ons staatkundig en maatschappelijk bestel en in het kerkelijk leven een nog dieper besef leefde, namelijk gemeenschappelijk te willen bouwen aan een maatschappelijke rechtsorde, diè perspectief geeft voor een toekomst, waarin de arbeidende

mens zich sociaal, cultureel en geestelijk kan uitleven. Dat zich nu en dan spanningen voordoen, verandert weinig of niets aan deze gezindheid.

De vernieuwing op het sociaal-organisatorisch terrein — resultante van een sociaal-psychologische revolve — manifesteerde zich in de Raad van Bestuur in Arbeidszaken (werkgevers), de Stichting van de Landbouw, de Middenstandsorganisaties, de Raad van Vakcentralen, de Vak- en Bedrijfsraden, in de Bedrijfsunies en culmineerde in de Stichting van de Arbeid.

De Stichting van de Arbeid werd krachtens het Londense Buitengewoon Besluit Arbeidsbetrokkingen (B.B.A.) tot officieel adviesorgaan uitgeroepen.

De samenwerking op sociaal-economisch gebied tussen de regering en de Stichting inzake de loon-, sociale verzekering- en werkgelegenheidspolitiek kreeg daardoor bijzonder relief. Deze sociaal-economische samenwerking — uniek in de wereld — vond krachtens de Wet op de Bedrijfsorganisatie haar verdere voltooiing in de Sociaal-Economische Raad, in zijn tientallen commissies en in de inmiddels tot stand gekomen bedrijf- en productschappen. De krachtens de Wet op de Ondernemingsraden tot stand te brengen medezeggenschap is de completering van voornoemde geordende samenwerking. Dat door dit sociaal-organisatorisch groeiproces de sociale medezeggenschap geen wezenlijke principiële belemmeringen ondervindt en dat binnen afzienbare tijd de integrale doorvoering zich zal voltrekken, mag redelijkerwijze worden verondersteld.

De doorvoering van de *economische* medezeggenschap, ofschoon wettelijk geregeld, stuit op nog sterker principiële bezwaren. Deze bezwaren achten wij wel verklaarbaar, maar niet aanvaardbaar.

Wanneer de georganiseerde arbeiders tonen inzake het economisch beleid grote verantwoordelijkheid te willen dragen, dan is het wijs beleid hun dienovereenkomstig economische medezeggenschap toe te kennen. Dat het praktisch toekennen en beoefenen van de economische medezeggenschap met het nodige beleid dient te geschieden, behoeft geen betoog.

Concluderende moge ik stellen, dat ondanks spanningen en moeilijkheden de sociaal-organisatorische ontwikkeling gedurende de 10 jaren sinds de bevrijding een boeiend en markant beeld vertoont. De verbreking van de samenwerking in de Raad van Vakcentralen en in de Bedrijfsunies moge daarover haar schaduw werpen, het groeiproces zelf is niet te keren!

De materiële vernieuwingen op sociaal gebied, die voor de werknemers ook een stuk culturele levensopgang betekenen, zijn moeilijk in grafieken of statistieken aan te geven. In het kader van de mij toegemeten ruimte moet ik met de hier volgende globale opsomming volstaan:

a. *Noodwet Ouderdomsverzekering van 1 October 1947.*

Voorwaar een historische gebeurtenis in onze sociale wetgeving, ook als basis voor de verdere voltooiing der ouderdomsvoorziening.

b. *Wet Aanvulling Renten Invaliditeitswet (1 October 1948).*

Ingevolge de bepalingen dezer wet werden de invaliditeitsrenten en de weduwenrenten krachtens de Invaliditeitswet verhoogd met een toeslag van 100% en een gezinstoeslag, welke momenteel f 45,— per maand bedraagt.

- c. *Kinderbijslagwet voor invaliditeits-, ouderdoms- en wezenrentetrekkers* (1 October 1948).
Ingevolge de bepalingen dezer wet kunnen de genoemde rentetrekkers voor hun kinderen aanspraak maken op kinderbijslag.
- d. *Noodwet Kinderbijslag Kleine Zelfstandigen* (1 Juli 1951).
De kleine zelfstandigen, die met hun inkomen beneden bij de wet gestelde grenzen blijven, kunnen aanspraak maken op kinderbijslag voor hun kinderen van het derde kind af.
- e. *Werkloosheidswet* (1 Juli 1952).
Een uiterst belangrijke bijdrage in een wettelijk systeem van sociale zekerheid.
- f. *Organisatiewet Sociale Verzekering* (1 Juli 1953).
Deze wet regelt de herziening van de uitvoeringsorganisatie der sociale verzekering.
- g. *Coördinatiewet Sociale Verzekering* (1 Januari 1954).
Deze wet strekt tot vereenvoudiging van de administratie en tot coördinatie van enige bepalingen van sociale verzekeringswetten met overeenkomstige bepalingen van de Besluiten op de Loonbelasting en Vereveningsheffing.
- h. *Pensioen- en Spaarfondsenwet* (1 Januari 1954).
Deze wet stelt regelen vast betreffende pensioen- en spaarvoorzieningen, met name bedrijfs- en ondernemingspensioenfondsen en ondernemings spaarfondsen.

Belangrijke verbeteringen op het gebied der sociale verzekering zijn:

- a. Verlenging van de periode waarover ziekengeld krachtens de Ziektewet wordt uitgekeerd van een half jaar tot één jaar.
- b. Verhoging van het van aftrek vrijgestelde bedrag van het eigen inkomen ingevolge de Noodwet Ouderdomsvoorziening:
- per 1 October 1952 tot f 100,—
 - per 1 October 1954 tot f 200,—

- c. Verhoging van de ongevallenrenten aan getroffen en, berekend naar een arbeidsongeschiktheid van meer dan 25%, en renten aan nagelaten betrekkingen met 25%.
Voorts werkten de loonronden door in de uitkeringen krachtens de sociale verzekeringswetten. De renten krachtens de Ongevallenwet en Invaliditeitswet alsmede de uitkeringen en inkomensgrenzen krachtens de Noodwet Ouderdomsvoorziening en de kinderbijslagen werden mede opgetrokken.

De loongrenzen werden tevens opgetrokken. Zo ook de maximum-daglonen, naar welke de uitkeringen en renten maximaal worden berekend. De loongrenzen bedroegen tot 1 October 1947: f 3000,— per jaar en het maximum-dagloon f 8,—. Momenteel bedragen zij respectievelijk f 6000,— per jaar en f 16,—.

Ingaande 1 October 1946 werd ook voor het *eerste en tweede kind* kinderbijslag verstrekt. Voorheen kon slechts aanspraak op kinderbijslag worden gemaakt, van het derde kind af.

Speciale vermelding verdient het punt: tien jaar geleide loonpolitiek. Het doel van de invoering van de geleide loonpolitiek in 1945 was:

- a. Meer coördinatie tussen de lonen in verschillende bedrijfstakken en belangrijk was daarbij het optrekken der landarbeiderslonen.

- b. De garantie van een sociaal-minimumloon. Ieder gezin moet in staat zijn het distributiepakket aan te schaffen en andere vaste lasten te betalen. Het op deze basis berekende loon werd het standaardloon voor de ongeschoolde arbeider in de grote stad (eerste gemeenteklasse). Van dit loon uitgaande, werd vastgesteld het loon voor de ongeschoolde arbeiders in lagere gemeenteklassen en op het platteland, waarbij er naar gestreefd werd de loonverschillen tussen stad en platteland zo te bepalen, dat er geen verschil in reële koopkracht ontstond. Daarom: indeling der gemeenten in vijf klassen.
- c. Deze loonpolitiek was mede instrument der economische politiek (betalingsbalans, exportpositie, werkgelegenheid, beteugeling inflatie, stabiele conjunctuur). Sedert 1945 zijn er verschillende loonronden geweest, nodig om de gestegen kosten van levensonderhoud te compenseren. De laatste loonronde (October 1954) had overwegend tot doel de werknemers in de gestegen welvaart te laten delen.

De ontwikkeling van het loonpolitieke systeem bracht mede, dat voortdurend nieuwe elementen werden toegevoegd, teneinde te voorkomen, dat de geleide loonpolitiek een star mechanisme zou worden, dat onvoldoende rekening zou houden met zich wijzigende omstandigheden en de ongelijke situaties in de onderscheidene bedrijfstakken. De huidige richtlijnen houden onder meer in:

- a. Tijdlonen (basislonen).
- b. Werkclassificatielonen (een fijnere indeling dan de gebruikelijke in ongeschoolden, geoefenden, geschoolden). Gestreefd wordt naar een algemene genormaliseerde methode.
- c. Toeslagen op de ad a. en b. genoemde lonen (op tijd- of basislonen kunnen toeslagen gegeven worden voor vuil of zwaar werk en voor het bezitten van diploma's. Bij werkclassificatielonen is met bovenbedoelde omstandigheden reeds rekening gehouden). Andere toeslagen: overwerk, nachtwerk, ploegendienst en kleding.
- d. Prestatiebeloningen in de vorm van gemeten of ongemeten tarieven, merit-rating en tariefderivingstoeslagen. Het systeem van tarieven en merit-rating vraagt ongetwijfeld verdere verbeteringen.
- e. Gratificaties, vacantietoeslagen (in zeer veel c.a.o.'s en regelingen de 2%-bepaling) en winstuitkeringen.
- f. Winstdelingssystemen.

Er vindt dus een steeds toenemende verfijning plaats, waardoor het beginsel „gelijk loon voor gelijke arbeid” reëler wordt. Verdere uitbouw en vervolmaking zijn noodzakelijk. De Stichtingsnota inzake de toekomstige loonpolitiek met als voornaamste kenmerken: meer differentiatiemogelijkheid per bedrijfstak, overheveling naar een Loonraad in publiekrechtelijk verband, die thans in studie is bij de S.E.R., geeft globaal de wegen en middelen aan. Het vraagstuk der vrouwenbeloning komt meer en meer in het middelpunt der belangstelling te staan.

Zeer grote waardering hebben wij voor de werkgelegenheidspolitiek van de regering, welke instemming vindt bij en medewerking verkreeg van het parlement, zowel als van het georganiseerde bedrijfsleven. Dit is een voorbeeld van sociale vernieuwing van de eerste orde!

De door de regering gevoerde industrialisatie-, emigratie- en aanvullende werkgelegenheidspolitiek verdient — vooral in het licht van onze bevolkingsaanwas — een eervolle vermelding.

Vernieuwing op sociaal gebied voltrok zich, zij het in een te matig tempo, in de sectoren van de arbeidswetgeving, het vakonderwijs, de sociale gezondheidszorg, de sociaal-culturele arbeid, het stimuleren van het jeugdwerk, het maatschappelijk werk enz. Kortom, zo kwam in een bestek van 10 jaar moeizame economische opbouw tegelijk een complex van sociale voorzieningen tot stand, dat het diepste respect verdient.

Ik heb gepoogd in verband met de eerste mij gestelde vraag een reeks elementaire verschijnselen van reële vernieuwing op sociaal gebied, namelijk de sociaal-psychologische, de sociaal-organisatorische en die op het gebied der sociale voorzieningen aan te geven.

Ik kom nu tot de tweede vraag, mij gesteld, namelijk „in hoeverre aan de bereikte vooruitgang een definitief karakter kan worden toegekend”.

Het uitblijven van de Europese supra-nationale integratie, of ook andere ongunstige internationale politieke of economische omstandigheden kunnen onze nationale financiële en economische positie verstoren en een sociaal-progressieve ontwikkeling tijdelijk, ja zelfs duurzaam remmen. In het ongunstige geval is een tijdelijke daling van het welvaartspeil en omvangrijke werkloosheid denkbaar.

Er is echter een complex van sociale waarden van een zo constante aard, bijvoorbeeld ons systeem van sociale verzekering, waaraan mijns inziens slechts in uiterste noodzaak zou mogen worden getornd. In zekere zin wordt het handhaven van de nieuwe verworvenheden mede bepaald door de vraag of onder minder gunstige economische omstandigheden de wil tot constructieve samenwerking tussen werkgevers- en werknemersorganisaties en samen met de regering is te continueren. De noodzaak daartoe kan in de baisse nog belangrijker zijn dan in de hausse.

Ik kom nu tot de derde en laatste vraag, mij gesteld: „Aan welke bedreigingen staan de nieuwe verworvenheden bloot?” Een zekere bedreiging zou zijn, indien de regering de fiscale, financiële en economische stabilisatiepolitiek op lange termijn zou loslaten, een vrees onder meer tot uiting gekomen in de verklaring van het Verbondsbestuur van het N.V.V. van 17 Februari j.l., al hebben wij op dit ogenblik de indruk, dat deze bedreiging niet meer zo reëel is.

Een meer reële bedreiging zie ik in het feit, dat een der werkgevers- en een der werknemerscentralen in de Stichting van de Arbeid intern worstelen met de vraag, of de geleide loonpolitiek, — ik herhaal: de kern van tien jaar sociaal-economische stabilisatiepolitiek — kan worden voortgezet. Het beëindigen van de geleide loonpolitiek betekent mijns inziens ook het ondermijnen — zo niet erger — van de samenwerking van het georganiseerde bedrijfsleven met alle daaraan verbonden bedenkelijke gevolgen. Het is tot dusverre met die samenwerking „met de wind in de rug” (namelijk met de gunstige conjunctuur) tamelijk goed gegaan.

Maar allen die zweren bij de samenwerking, en bovenal bij de bedrijfsvrede, mogen zich herinneren, dat wij juist in de crisisjaren tussen beide wereldoorlogen, door

ECONOMISCHE POLITIEK VOOR EN NA DE OORLOG

Het verschijnen van het „Centraal Economisch Plan 1955” is een gerede aanleiding om te onderzoeken welke markante verschillen er bestaan in de opvattingen omtrent de economische politiek, zoals deze vóór de oorlog bestonden en zoals zij nu zijn geworden. Het meest markante verschil dat ik zou willen aanwijzen is het zich bewust zijn van de samenhangen, zowel sociaal als economisch, van de verschillende doelstellingen en middelen, die een beleid kenmerken, en waarmee een beleid wordt gevoerd.

In de jaren vóór 1940 werd ook economische politiek bedreven. De landbouwcrisiswetgeving, de loonsverlagingen en het gevecht om de gave gulden, de contingenteringen en invoerrechten waren evenzovele hulpmiddelen van die politiek. Doch nergens vindt men in die jaren in de regeringsmaatregelen ook maar iets, dat wijst op een bewustzijn van samenhang in grotere stijl, en op een poging tot kwantificering.

Toen wij destijds in het Plan van de Arbeid een eerste — schuchtere — poging tot kwantificering van het openbare werken-program deden, en tot het, op wat wij nu een vrij primitieve wijze zouden achten, berekenen van de gevolgen van een koopkrachtinjectie op de verdere ontwikkeling van de werkgelegenheid, werd deze poging mede veroordeeld, omdat men zulke samenhangen nu één keer niet in zijn berekeningen meende te mogen betrekken. Slechts het direct zichtbare effect, op het beperkte gebied, dat door een maatregel getroffen werd, werd gezien en beoordeeld.

Hoe anders staan nu de zaken. De bijzonder waardevolle inzichten in de samenhangen, ons door een tiental opgestelde en nagecalculeerde economische jaarplannen gegeven, kunnen niet meer uit het economisch denken en handelen worden weg-gewist.

En zo dikwijls blijken die samenhangen anders dan men in eerste aanleg veronderstelt. Een enkel voorbeeld daarvan uit het Centraal Economisch Plan 1955. Wanneer men de vraag stelt, welke belastingverlaging *groter* invloed zal hebben op de investeringen, die van de *direkte* of die van de *indirekte* belastingen, dan zal veelal het antwoord worden gegeven: die van de *direkte* belastingen „natuurlijk”, want die laten méér geld in handen van de verwervers van hoge inkomens, deze besparen meer, dat geld komt op de markt en wordt voor investeringen gebruikt. Het is één der redeneringen, waarmee terwille van een toekomstige werkgelegenheid de verlaging der direkte belastingen wordt aanbevolen! De gegevens in het Centraal Economisch Plan 1955 leren ons anders. Daaruit blijkt dat *wel* bij verlaging van de direkte belastingen een groter deel naar de hogere inkomens gaat dan bij verlaging der in-

direkte belastingen met eenzelfde bedrag — het eerste deel van het betoog is dus juist — maar óók, dat het overschot voor een deel — voor het allergrootste deel zelfs — niet wordt geïnvesteerd, maar boven de markt blijft hangen. Het aantrekken van de investeringen blijkt sterker te geschieden van de zijde van het *verbruik*, dat door verlaging der direkte belastingen meer toeneemt, dan van de kant der besparingen. Op 100 miljoen belastingverlaging komt volgens de berekeningen van het Centraal Planbureau 8 miljoen terecht in de investerings sfeer bij verlaging der *direkte*, en 13 miljoen bij verlaging der *indirekte* belastingen.

Dit is slechts één voorbeeld uit vele. Onze gehele economische politiek van na de oorlog is gebaseerd geweest op deze kennis, op dit bewustzijn der samenhangen. Dat wij de „Korea-crisis” in ons land snel de baas zijn geworden door diep-ingrijpende maatregelen, is mede een gevolg geweest van het gestegen inzicht in die onderlinge samenhang van ruilvoet, betalingsbalans-saldo, investeringsniveau en loonquote. Dat wij de rampschade in 1953 in zijn gevolgen voor de nationale economie snel konden overzien, en mede daardoor de juiste maatregelen in de juiste omvang konden treffen is te danken aan dit vergrote inzicht in de nationale economische verhoudingen. Dat in 1954 in een rapport van de Sociaal-Economische Raad een unaniem oordeel kon worden gegeven over de mogelijkheid van een loonsverhoging, berustte eveneens op de kennis der samenhangen . . .

Helaas helpt het vergrote inzicht niet altijd. Het leidde namelijk algemeen tot de opvatting, dat belastingverhoging in deze phase van hoogconjunctuur economisch onjuist is. Doch andere — meer politieke en psychologische dan economische — overwegingen gaven ten deze bij de regering de doorslag. Hoe gevaarlijk zulk een toegeven aan de psychologie der rijken is, wordt overigens gedemonstreerd aan het opvlammen der ongeorganiseerde stakingen in Amsterdam. Het is heel moeilijk looneisen af te wijzen en tegelijkertijd belastingverlagingen door te voeren in de omvang als is voorgenomen. Het niet volgen van hetgeen economisch geboden zou zijn, is dus — helaas — een doorbreken van het tot nu toe gevoerde, onder de signatuur van Lieftinck op financieel gebied ingeleide en ontworpen beleid, dat ook voor de overige delen der planpolitiek niet zonder gevolgen zal blijven.

Wij kunnen echter ondanks deze afwijking vergeleken bij voor de oorlog een sterk verbeterd inzicht in de nationale economische data en hun onderlinge samenhang constateren. Dit sterk verbeterde inzicht is aan geen der politieke partijen of economische groeperingen voorbijgegaan. Ten deze is er beslist meer van een *algemene* kennisgrondslag aanwezig dan vóór 1940.

En ook ten aanzien van de *doeleinden* der economische politiek is er een groter eenstemmigheid. De zorg voor het betalingsbalansevenwicht wordt misschien door de directie der Nederlandse Bank sterker naar voren geschoven, en de zorg voor een vrijwel volledige werkgelegenheid misschien meer door de vakbeweging — *beide* zijn overtuigd, dat men *beide* doeleinden moet trachten te dienen, en bovendien nog een hoog niveau van industriële investeringen moet trachten te handhaven, en een „redelijke” verdeling van het maatschappelijke inkomen dient na te streven, al zullen over de vraag *wie* de vermogensbezitter moet zijn der nieuwe investeringen, en wat een „redelijke” verdeling van het maatschappelijk inkomen is, wel steeds verschil van mening blijven bestaan. Maar het feit, dat men van *alle* zijden *dezelfde* doelstellingen

in zijn overwegingen betreft, en dat niet de ene alleen kijkt naar de sluitende begroting, de ander naar de gave gulden, de derde naar de werkloosheidscijfers en de vierde naar de dividend-percentages, maakt dat er toch een beter samenspel der maatschappelijke krachten ontstaat, dan vóór 1940 mogelijk was.

Hierboven werd reeds aangegeven, dat als één van de doeleinden der economische politiek de „redelijke verdeling” van het nationale inkomen vrijwel algemeen wordt aanvaard. Eén van de middelen om, althans voor het deel, dat aan de loontrekkenden toevalt, zulk een redelijke verdeling te bereiken, is de geleide loonpolitiek, die overigens mede dienstbaar is gemaakt aan de oplossing van betalingsbalans-, export- en investeringsproblemen. De geleide loonpolitiek maakte het mogelijk in de beloning van de verschillende groepen arbeiders een meer „normatieve” onderlinge verhouding te bereiken, en meer dan te voren de sociale samenhangen tot uitdrukking te brengen.

De geleide loonpolitiek kan men zien als een *verdere* ontwikkeling van wat voor de oorlog zich reeds aftekende, maar toch is zij, in de vorm, waarin wij haar nu kennen, *nieuw*. In de tijd van 1900–1940 waren wij gegroeid van het individuele arbeidscontract – veelal een dictaat van de werkgever – via de collectieve arbeidsovereenkomst voor de afzonderlijke ondernemingen, naar bedrijfstaksgewijze onderhandelingen, voor een deel van het bedrijfsleven. Ook de andere vormen kwamen – en komen – nog geregeld voor. Maar van een bewust leggen van een verband tussen de lonen in de verschillende bedrijfstakken was vóór 1940 geen sprake. In de crisisjaren werden de bedrijven, waar de depressie het diepste doordrong, ook het sterkste getroffen door loonsverlagingen. Bij de loonbeweging naar boven, welke volgde op de devaluatie in 1936, was het *niet* het onderlinge verband, dat meetelde, doch slechts de kracht van de vakbeweging in de desbetreffende bedrijfstak.

Wij reageren thans *anders* op onderlinge loonsverschillen. Laat ik voorzichtig zijn, en zeggen: althans *nu* nog. Ik acht dat een grote sociale winst, waarbij men zich echter bewust er van dient te blijven, dat deze slechts kan blijven bestaan, indien sociale politiek en belastingpolitiek als onmisbare aanvullingen worden beschouwd.

De geleide loonpolitiek kon slechts slagen binnen het raam van een algemene economische politiek, waarvan ook de prijspolitiek, de sociale maatregelen en de belastingprogressie onderdelen zijn. En zij is bovendien nog gebonden aan enkele *andere* voorwaarden. Zij behoeft juridisch het instrument der overheidsbevoegdheid. Of die bevoegdheid aan de minister, aan een College van Rijksbemiddelaars dan wel aan een andere instantie wordt toevertrouwd – onder uiteindelijke *publieke* verantwoordelijkheid – doet minder ter zake, maar *zonder* bevoegdheden komt men er niet.

De loonpolitiek behoeft daarnaast de samenwerking van arbeiders- en werkgeversorganisaties, waarbij dan weer de *onderlinge* samenwerking der vakcentrales en van de werkgeversgroepen een noodzakelijkheid is. Wat het C.N.V. bij de Amsterdamse staking heeft uitgehaald, is een nieuw bewijs, dat men zonder verantwoordelijkheidsbesef t.a.v. een gemeenschappelijke taak er niet komt.

Geleide loonpolitiek is slechts te voeren met zelfdiscipline. Het was de – ook door het buitenland bewonderde – zelfdiscipline der arbeiders- en der werkgeversorganisaties die een *nationale* loonpolitiek mogelijk hebben gemaakt, en bovendien een serie sociale wensen tot verworvenheden deden worden. De samenwerking in de Stichting van de Arbeid en in de Sociaal-Economische Raad heeft goede vruchten afgeworpen.

Zal ook op dit onderdeel van de economische politiek, evenals t.a.v. de belasting-politiek blijken, dat de benen nog niet sterk genoeg zijn om de weelde van een hoogconjunctuur te dragen? Dan moge intijds bedacht worden, dat wat men in de hoogconjunctuur weggooit, *niet* automatisch terugverworven wordt in een moeilijker economische situatie.

Er is misschien een niet te verwaarlozen factor, die bij het lot van de geleide loonpolitiek — zo lang geen Europees verband aanwezig is — van betekenis zal blijken te zijn; dat de werkgevers in de *hoogconjunctuur* geen belang hebben bij het loslaten ervan, en de werknemers niet in een periode van *laagconjunctuur*. Terwijl de overheid en de maatschappelijke groeperingen in algemener zin, doordat een groter deel van het nationale inkomen voor de jongeren èn voor de ouderen beschikbaar moet worden gesteld, — en sociale misère thans anders wordt ondervonden dan vroeger —, bij diè „redelijke verdeling” van het nationale inkomen een stijgend belang verkrijgen.

In het economische denken en in het sociale leven is vergeleken bij de toestand vóór 1940 ongetwijfeld een vooruitgang naar het beseffen van samenhangen te constateren. Ook in de verhouding tussen het individu werknemer en het individu werkgever is een sociale transformatie bezig zich te voltrekken. De ontwikkeling van slaaf naar mens *is* in gang, de werk„gever” wordt meer en meer werk„leider”, de „werk”-nemer wordt, — zij het zachtjes aan — „bedrijfs”genoot. Het jongere geslacht staat beslist *anders* tegenover de „broodheer” dan twintig, of dertig jaar geleden. Dat is de algemene trend, waarbij het tempo, waarin deze ontwikkeling plaats heeft gevonden, ongetwijfeld door de oorlogservaringen en door de relatief krappe arbeidsmarkt der na-oorlogsjaren is versneld. Men zie dit proces niet eenzijdig: zowel van arbeiders- als van ondernemerszijde worden de onderlinge verhoudingen anders gesteld en ondervonden dan voor 1940.

Aan de andere kant moet men het tempo dezer sociale revolutie ook niet overschatten! De trage gang t.a.v. het tot stand komen der publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie eerst — en de nog tragere gang bij het tot stand komen der bedrijfschappen — en ondernemingsraden — daarna, zijn evenzovele tekenen van een slechts zeer langzame groei en van een soms bewuste tegenwerking. Wat in *groter* verband tot bewustzijn van samenhangen is gegroeid, is in kleiner verband nog dikwijls volledig afwezig: het particularisme der organisaties, de merkwaardige „strijd” bijvoorbeeld voor een zeteltje meer of minder in de, op zich zelf onbelangrijke bedrijfscommissies als bedoeld in de Wet op de Ondernemingsraden, belemmeren de zo noodzakelijke ontwikkeling der arbeidersinvloed ten zeerste.

Er is dus ongetwijfeld op het gebied der economische inzichten, op dat van het sociale bewustzijn, op dat der onderlinge menselijke verhoudingen, een voortgang te bespeuren. Maar er blijft nog zeer veel werk aan de winkel. En reeds staan wij voor de dringende taak de Nederlandse verhoudingen in een Europees geheel onder te brengen — met al de aanpassingsmoeilijkheden van dien, en om, verder en breder, de sociale samenhang en de economische aaneensluiting van dit Europa met de rest van de wereld, en wel met name met de achtergebleven gebieden, voor te bereiden en te bevorderen.

HET POLITIEKE KLIMAAT

De wereld waarover de Franse Revolutie was gegaan, die de zevende schepingsdag van de technische ontwikkeling had meegemaakt, die de grote bloei van kapitalisme en koloniale expansie had gezien, de felste jaren van de klassenstrijd en de eerste wereldoorlog, had het rozige vooruitgangsoptimisme van de negentiende eeuw verloren en was onzeker en steriel geworden. Met een merkwaardige intuïtie herdachten de Engelsen elk jaar niet het sluiten van de vrede, maar Armistice Day: de wapenstilstand, die niet duidt op het einde, doch slechts op een tijdelijke onderbreking van de oorlogstoestand. We moeten maar hopen, dat de intuïtie, waarmee zij na 1945 V.E.-day: victory in Europe, als nationale feestdag instelden, even profetisch zal blijken.

In 1918 hadden zij in elk geval gelijk. Meer dan een wapenstilstand was er niet gewonnen. En de wereld bleef, bewust of onbewust, leven in afwachting van het volgende conflict. De Duitse marine-officier, die zich al in het begin van de twintiger jaren op eigen houtje als spion vestigde bij de Engelse vlootbasis Scapa Flow, gaf blijk van meer inzicht in de stand van zaken dan de idealisten van ontwapening, vredesbeweging en democratie, hoezeer zij ook in morele voortreffelijkheid boven hem mochten uitsteken. Mussolini en Hitler kwamen hem gelijk geven.

Evenals andere grote revolutionairen en despoten uit de wereldgeschiedenis slaagden Mussolini en Hitler in hun greep naar de macht, omdat die wereld op hen wachtte. Het was een wereld vol afwachting en onzekerheid. Op geestelijk terrein zien we in steeds toenemende mate het loslaten van kerkelijk en religieus verband, zonder dat er iets komt om de leegte te vullen en de neergang naar nihilisme te stuiten. Woningnood en veranderde morele opvattingen tasten de traditionele hechtheid van het gezinsverband aan. De trek van het land naar de steden verbreekt de banden van buurtgemeenschap en plaatselijke gewoontes. Werkloosheid en voortdurende wisseling van werkgever verzwakken de binding aan het beroep. Alles verliest zijn vastheid en zekerheid. De omgangsvormen worden stijlloos, de beeldende kunsten non-figuratief, de muziek mist harmonie en melodie, de dichtkunst maat en rijm. Franz Kafka beschrijft de zoekende, gekwelde mens in romans, die even onwettelijk en even beklemmend overtuigend zijn als dromen. In de natuurkunde leert Planck de onberekenbaarheid van de bewegingen der kleinste deeltjes; in de scheikunde tast de atoomwetenschap de onveranderlijkheid der elementen aan; in de collegezalen, waar eens een keihard materialisme verkondigd werd, zijn nu spookhuizen en geestverschijningen voorwerp van universi-

tair onderzoek geworden; de medische wetenschap doorleeft de revolutionnaire triomftocht van psychologie en psychiatrie; het mensbeeld verandert; de vraag naar oorsprong en wezen van het leven, die zijn oplossing nabij scheen, is duisterder geworden dan ooit; nieuwe ethnologische ontdekkingen zetten in tal van wetenschappen veel gevestigde zekerheden weer op losse schroeven; de geschiedschrijving breekt grote reputaties af en herstelt beruchte figuren in ere; de rechtswetenschap komt steeds lossers te staan tegenover de geschreven tekst en de economie ziet haar centrale gestalte, de louter door materiëel eigenbelang gedreven economische mens, oplossen en vervagen als een naargeestig droombeeld.

Deze wereld is rijp voor alles, wat deze benauwende, van alle kanten op haar indringende onzekerheid kan opheffen. De zekerheid van de communistische heilstaat; de zekerheid van het „Mussolini ha sempre ragione” (Mussolini heeft altijd gelijk); de zekerheid van een Führer, die weet „was dem Volke nützt”. Führer, beveel, wij volgen!

Ik heb deze achtergrond van het wereldgebeuren, ten minste van het gebeuren in de Westerse wereld (terwijl Azië ontwaakt) zo uitvoerig uiteengezet, omdat pas hierdoor de stumperige belachelijkheid van de Nederlandse politiek in die jaren in al haar schrielheid en schrillheid uitkomt. Als de schoolstrijd gewonnen en het algemeen kiesrecht veroverd is, lijkt alle élan verdwenen. Het gezantschap bij het Vaticaan kan de inzet worden van een grote politieke débâcle en verder leeft men met het kwartje van Romme en Colijns gave gulden, met de strijd om het verse kadetje en Marchants „zoo of zo”.

Er is intussen ook nog zo iets als een massale werkloosheid van ongekende omvang. Het zal wel waar zijn, dat een zuiver nationale oplossing van dit vraagstuk niet mogelijk was en dat internationale samenwerking ontbrak. Maar het is ook waar, dat zelfs een grootscheepse poging het kwaad in te dammen uitbleef. Slechts één partij: de SDAP, bracht het tot een voorstel, het Plan van de Arbeid. Maar hoe had, in de geslotenheid van die dagen, ooit in confessioneel gevormde breinen een ander idee kunnen postvatten, dan dat natuurlijk een schepping van niet-confessionele breinen principieel moest worden afgewezen? Wat is er al niet in naam van *het* principe, dat grote, nooit nader geconcretiseerde, ontastbare, ongrijpbare beginsel gedaan, of liever niet gedaan. „Het” beginsel was veilig bij de confessionele partijen, die het bewaarden in onverstoorbare rust. Nooit werd „het” beginsel het begin van iets groots.

Een vooruitstrevend man als de katholieke journalist Max van Poll heeft later eens berekend, dat in de dertiger jaren een ruime meerderheid van het Nederlandse volk voorstander was van een radicale sociale politiek. Daar was de SDAP, daar waren de vrijzinnig-democraten en de christen-democraten, en dan was er die niet geringe schare van sociaal-willenden, die geen eigen politiek gezicht had, doch schuilging achter de eenheidsmaskers van de confessionele partijen. Deze maskers deden wat maskers altijd doen: zij onttrokken de werkelijkheid aan het oog. Zij maakten van één progressieve christen plus twee conservatieve christenen plus zeven christenen, die er nog nooit over hadden nagedacht, een blok van tien conservatieve christenen. Dank zij haar konden alle democratische staatsrechtelijke

regels niet verhinderen, dat in Nederland niet de wil van de meerderheid de toon aangaf, maar een minderheid van verkiezing tot verkiezing, van ministerie tot ministerie de touwtjes in handen hield.

Terwijl aldus „de edelman werkt voor het volk”, was de R.K. Staatspartij zo vernuftig geweest boven deze hele vrij voze politieke structuur het Damocleszwaard te hangen van de „uiterste noodzaak”. Het tragische van het begrip „uiterste noodzaak” is alleen, dat men altijd geneigd is veel meer op het uiterste te letten dan op de noodzaak. Daardoor wordt de greep ernaar gewoonlijk pas gedaan als het te laat is. Zoals in 1939, toen Hitler voor de deur stond. Er zijn, in de katholieke Nederlandse wereld van nu, alweer mensen die spelen met de gedachte aan doorbraak als uiterste noodzaak. Het is te hopen, dat ze de les der geschiedenis nog tijdig zullen verstaan.

En over dit volk, dat in een barnende, verscheurde en verscheurende wereld op excellente aanmaning zo rustig was gaan slapen, gloorde op 10 Mei 1940 de bloedige dageraad van het hakenkruis.

Toen in 1813 de Franse bezettingstroepen waren afgetrokken, richtten de Amsterdamse kooplieden en regenten dringende vertogen tot de Koning, waarin zij hem vroegen hen niet lastig te vallen met zijn industriële en commerciële voortvarendheid. Amsterdam was nu eenmaal een dode stad, en het had geen zin haar weer nieuw leven in te blazen. Men kon de klok niet terugzetten.

Na de aftocht van de Duitse troepen in 1945 bezielde het zoveel zwaarder gehavende en uitgeplunderde Nederlandse volk een geheel andere stemming. Het stak de handen uit de mouwen, het ontplooidde de kracht en bracht de offers die nodig waren voor het herstel van de oude welvaart. Het verrichtte wat deskundige buitenlanders „het Nederlandse wonder” hebben genoemd.

Maar de ijver tot herstel kwam niet alleen op het gebied van het economische leven tot uitdrukking. Ook in het geestelijke en politieke leven deden zich sterke krachten voor, die dreven tot herstel. Het spreekwoord, dat men de klok niet kan terugzetten, liegt. Ieder kan het proberen met zijn eigen horloge. Er is slechts één maar bij: de tijd gaat voort, men bedot alleen zich zelf.

Dat de tijd was voortgegaan, en dat naast het herstel ook een vernieuwing moest plaatsvinden, waarvoor door de besten onder ons tijdens de drukkende bezetting de weg was gebaad, werd gesymboliseerd in de figuur van een man, die de regie voerde van „het Nederlandse wonder” en dat op zulk een wijze deed, dat — na zijn aftreden — ook de tegenstanders hem hun lof niet konden onthouden. Minister Liefstinck was socialist, en hij stamde uit een confessionele partij. De doorbraak was mogelijk geworden. En wie nog mocht willen twifelen aan de leefbaarheid van die doorbraak, moet wel bedenken dat de stichting van de Partij van de Arbeid niet mogelijk is geworden door de capitulatie van een aantal christenen, die hun beginselen offerden op het altaar van de oude SDAP onder een nieuwe naam, of door een afgedwongen en slecht verwerkt denatureren van het oude socialisme; die stichting is mogelijk geworden omdat enerzijds christenen tot een diepere sociale bezinning waren gekomen en deze bezielde hadden met de kracht van hun christelijk geloof, terwijl anderzijds ook de SDAP een innerlijke

groei had doorgemaakt, die haar evenzeer als de sociale christenen gerijpt had voor de wederzijdse ontmoeting. Wie in het confessionele kamp twijfelt aan de leefbaarheid van de doorbraak, zal moeten bedenken dat de SDAP tot deze rijpheid is gekomen onder de leiding van breed denkende niet-christenen met een ruime blik, als Koos Vorrink, en mede gestuwd door de grote overgave en volharding van de protestantse christen-socialisten van het eerste uur, die zonder enige officiële positie, zonder officieel erkende werkgemeenschappen, de moed hadden met hun christendom tussen niet-christenen en zelfs vijanden van het christendom te gaan staan in de strijd voor sociale gerechtigheid. Zij allen hebben de weg licht gemaakt voor de katholieke en protestantse werkers van het elfde uur. Zij allen hebben mogelijk gemaakt, dat Lieftinck kwam te zitten naast Drees.

Naast en tegenover de politieke vernieuwing stelde zich de politieke restauratie. Zodra de oude voormannen van de confessionele partijen zich opmaakten voor de heroprichting van hun door de Duitsers verboden instellingen, was het duidelijk dat hun groeperingen zouden terugkeren in nauwelijks gebroken getalssterkte. Deze getalssterkte laat zich zeker niet terugvoeren op een helder politiek inzicht en een duidelijke politieke overtuiging. Bij de katholieken althans toont het voortdurend door de eigen leiders (tegen de doorbraak!) gehanteerde argument van de geestelijke onrijpheid van hun volgelingen onomstotelijk aan, dat het meer de uit pastorale bezorgdheid gegeven aanmaningen der bisschoppen, het door de aanduiding „katholiek” in de naam der partij gewekte vertrouwen en de geruststellende bekendheid met de namen der lijsttrekkers zijn, die het gros van de KVP-kiezers beheersen dan een overwogen politieke voorkeur. En zou het bij antirevolutionairen of christelijk-historischen heel anders staan? Hoe zullen de gereformeerde kleine luyden fouten maken, als dr. Jan Schouten in hun kerk zijn verkiezingsrede gehouden heeft, omlijst door psalmgezang? Voor hoevelen geldt als zwaarste argument: mijn vader stemde ook altijd christelijk-historisch?

Namen en gezichten van de oude politieke leiders, sinds jaar en dag door de dagbladpers vertrouwd gemaakt, het geruststellende woordje „katholiek” of „christelijk” in de naam of op de propagandabiljetten van de partij, de aanbeveling van de preekstoel, familietradities en dergelijke meer, scheppen een veilig klimaat, waarin men niet tot politieke bewustwording geraakt, eenvoudig omdat er geen behoefte aan is. Er ligt hier een enorm gevaar voor de democratie, omdat de democratie gegrond is op de veronderstelling dat de burgers zich bij hun keuze laten leiden door politieke inzichten en niet door boven- of a-politieke motieven.

Het was de veronderstelling van de oude liberale economie, dat de onbelemmerd werkende wet van vraag en aanbod steeds weer het wenselijke evenwicht herstelde. Vanzelf zou de fabrikant gaan produceren waar de meeste vraag naar was, vanzelf zou hij overschakelen op andere artikelen als de vraag bevredigd was. In de praktijk bleek dit overschakelen niet zo soepel te gaan, de productie was te star en prijsafspraken verstoorde het beeld. De liberale economie is aan deze werkelijkheid te gronde gegaan. En zo gaat ook de democratie te gronde, als haar veronderstelling niet meer opgaat, dat de burger zich zal afkeren van de partij wier politiek hem minder bevalt om zijn steun te geven aan de partij wier politiek

hem beter bevalt. Het is goed in dit verband aan een uitspraak van Chesterton te denken, die de dictatuur omschreef als een „vermoeide democratie”, een democratie waarin de burgers het wel geloven en de zaak maar hebben overgelaten aan een stelletje experts.

De ongezondheid van het Nederlandse politieke klimaat steekt hierin, dat een belangrijk deel van ons volk de politiek maar overlaat aan een stelletje experts van eigen confessie. Dat de gehechtheid aan Christus, die zijn eigen Rijk niet van deze wereld noemde en die geen concreet politiek of sociaal stelsel leerde, zou moeten leiden tot de gehechtheid, eens en vooral, in onverbreekelijke trouw, aan een bepaald stel politieke experts, is een bevreemdende conclusie, die nog bevreemdender wordt als wij zien hoe in onze Tweede Kamer niet minder dan vijf verschillende stellen experts de uitsluitende eer voor zich opeisen de verkondigers bij uitstek te zijn van de „christelijke politiek”. Zo duidelijk zijn de zaken dus blijkbaar niet.

Hoe sterk deze verstarring doorwerkt tegen elke gezonde democratische partijkeuze in, werd na de oorlog hier wel bijzonder sprekend aangetoond door de CHU. Zij kon zich voortreffelijk handhaven ondanks het ontbreken van een duidelijke politieke lijn, zelfs in zo ingrijpende en opwindende zaken als de Indonesische kwestie. Het gevolgde beleid ging alle kanten uit, het ontbreken van grote leidende figuren demonstreerde zich pijnlijk toen het erop aankwam ministers te leveren, maar de oude naam, en de innemende persoonlijkheid van de heer Tilanus in zijn fietsende eenvoud, bleven het voortreffelijk doen. Rustig kabbelde het partijleven voort, van toegdag naar toegdag, zonder zelfs verstoord te worden door een strijd tussen verschillende generaties.

Dit laatste is anders bij de A.R. partij. Daar ziet men wel degelijk hoe een aantal bekwaamere jongeren, gesteund door enkele ouderen, zich verzetten tegen de hegemonie van Schouten. Er is daar wel degelijk een duidelijk streven naar vernieuwing en een wil tot doorbreken van de oude kaders. Maar het paradoxaal verschijnsel doet zich voor, dat juist daar, in de gereformeerde kring, het theologisch fundament ontbreekt waarop het tot die doorbraak zou moeten komen. De vernieuwing van het theologisch denken, waardoor in de Ned. Hervormde Kerk een Barth, een Miskotte, een Berkhof, een Banning, een Van Niftrik de gehele idee van een „christelijke” politiek aantastten, vond geen evenbeeld in de gereformeerde gemeenschap, waarvan de Amsterdamse synode in 1949 nog eens de nauwe samenhang tussen kerk en politiek beklemtoonde.

Weer anders liggen de verhoudingen in het katholieke volksdeel. Ondanks alle pogingen „het onverzoenlijke te verzoenen” en alle „rechtmatig verschil van inzicht” onder één politieke noemer te brengen, ondanks het talent van prof. Romme, om — naar de prachtige vergelijking van Scheps — gelijk de kat van Kinderdijk van de linker- op de rechter-, en van de rechter- weer op de linkerzijde te springen van de wieg, waarin het roomse kiezersvolk volhardde in zijn slaap; — ondanks zoveel inspanning en vernuft gelukte het niet de doorbraak naar het socialisme te stuiten, en evenmin te voorkomen, dat de felste socialistenhaters een eigen katholieke partij stichtten. Koloniale sentimenten en angst voor de KAB bezorgden Welter een behoorlijke aanhang, ofschoon de sterke afkalving van zijn

groep na het afscheid van Indonesië en de debâcle van soortgelijke opzetjes bij de Kamerverkiezingen wel aantonen, dat in onze dagen een burgerrechtideologie niet meer sterk genoeg is om krachtige politieke vormen te scheppen.

Op de achtergrond van de strijd tussen partijeenheden en doorbraak in het katholieke volksdeel ligt een verschil in theologisch denken, dat prof. dr. P. Smulders S.J. in een artikel in „Streven” van Februari 1955 zeer scherp heeft herleid tot het verschil tussen een incarnatietheologie, die een belichaming van het christendom in aardse vormen zoekt, en een eschatologische theologie, die huiverig is voor al te nauwe betrekkingen tussen de kerk en wereldse organisaties. Van een generatieprobleem kan men nauwelijks spreken en voor zover een veralgemening mogelijk is, valt eerder te wijzen op een bedenkelijk conformisme bij veel jongeren. Als heden ten dage een opgewekte en felle discussie in katholiek Nederland aan de gang is, als men kan zeggen dat de theologie een bloeitijdperk beleeft zoals niet meer gezien is sinds de dertiende eeuw, als systematisch en doortastend een onderzoek wordt ingesteld op alle terreinen naar wat nu werkelijk katholieke beginselen zijn en wat alleen maar in sleur of opgeschroefdheid voor zodanig wordt versleten, als speciaal de tijdschriftpers steeds meer door deze discussie wordt gegrepen, en hier binnenskamers in kleine kringen steeds levendiger over wordt gepraat, dan zal men de consequentste voorstanders van de nieuwere denkrichting zeker niet in hoofdzaak onder de jongeren moeten zoeken, en men zal ze dikwijls nog meer onder de priesters vinden dan onder de leken.

Voor wie de gezaghebbende positie van de priester in de katholieke wereld in aanmerking neemt, is dit laatste een verheugend symptoom. De hoogst geplaatste priesters, de bisschoppen, hebben intussen in hun mandement van 1954 een ander geluid laten horen en een accent gelegd op het incarnatorische, op de belichaming van het katholicisme in aardse vormen, op een consolideren van het verworvene en in het politieke dus op de partij-eenheid der katholieken. Het viel te verwachten, dat de synode van de Ned. Hervormde Kerk in haar herderlijk schrijven een geheel tegengesteld geluid zou laten horen, dat van de doorbraaktheologie.

Zie ik de symptomen goed, dan zou de geschiedenis nog wel eens kunnen uitwijzen, dat deze beide kerkelijke documenten een bijdrage gaan vormen voor de verbetering van het politieke klimaat. Ook het mandement, hoe paradoxaal dat in de oren van velen moge klinken en hoezeer het ook vertroebelend dreigt te worden misbruikt bij volgende verkiezingen. Maar het mandement heeft velen in katholieke kring wakker geschud en met de neus op de feiten gedrukt. Het in de Nederlandse kerkgeschiedenis ongehoorde is gebeurd, dat een groep mensen van erkende katholiciteit, onwankelbaar in trouw en genegenheid jegens hun Kerk, juist vanuit deze trouw en genegenheid openlijk heeft verklaard, de uitdrukkelijke wens der bisschoppen op politiek terrein niet te kunnen opvolgen. De tragiek van de situatie is grijpbaar, maar niet tragisch is, dat velen erdoor aan het denken zijn geraakt en vraagtekens zijn gaan zetten achter katholieke zekerheden, die bij nader inzien noch zo katholiek, noch zo zeker bleken te zijn. En waar gedacht wordt, is de mogelijkheid aanwezig van vernieuwing van denken.

Vernieuwing van denken, vernieuwing van geloof. De onzekere, afwachtende,

stuurloos afglijdende mens van de tijd tussen de twee wereldoorlogen, de gemakkelijke prooi van communistische of fascistische zelfverzekerdheid, begint plaats te maken voor een ander mensensoort. Willen wij een herhaling van de verschrikking voor zover dat in onze macht ligt, voorkomen, dan zal de mens weer een geloof moeten hebben. Reformatorisch geloof, katholiek geloof, humanistisch geloof. Het zijn geen vergelijkbare, laat staan gelijke grootheden. Christen en humanist zullen de gelijkstelling met even grote stelligheid afwijzen. Toch hebben zij iets gemeen, het stellen van ongrijpbare zekerheden boven grijpbare zekerheden, en kon pater dr. A. van der Wey in het Eindhovens Dagblad schrijven: „In de beginselen van het Humanistisch Verbond treedt ons ongetwijfeld een hoog en zedelijk-gestemd natuurlijk idealisme tegemoet. Wij waarden dit zeer en vinden het een heerlijk iets, indien het gelukt vele buitenkerkelijken voor het geestelijke nihilisme te behoeden. Vooral met het oog op ons maatschappelijk bestel lijkt ons het streven van het Humanistisch Verbond toejuichenswaard.”

Het Humanistisch Verbond, waarvan de leden politiek verschillende wegen volgen, en het humanisme in het algemeen, trachten een leegte aan te vullen, die door ontkenning was ontstaan en waartegenover de kerken hadden gefaald. Waar het doorwerkte, herleefde het besef van de grote betekenis van de diepste levens-overtuiging voor het politieke werken.

Dit besef is tegenwoordig zo algemeen, dat ook in de jongerenkring van de VVD stemmen opgingen, het vruchtbaar voorbeeld van de PvdA. te volgen, welke zich federalistisch structureerde met haar drie werkgemeenschappen. Wat Oud en ouder is, wijst dit nog af of aarzelt. Het past misschien ook moeilijk in de liberale traditie, die nog altijd levend is.

In haar tegenwoordige belichaming (in de geschiedenis is men wel eens minder consequent geweest!) is die traditie er een van geestelijke vrijheid en een angst voor overheidsbemoeiing, op geestelijk en stoffelijk terrein, gepaard aan het wat gewichtige uit-de-hoogte-doen van de klassieke groot-industrieel en fier in de overtuiging, het denkende deel der natie te vertegenwoordigen. Maar hier zowel als elders groeit het besef, dat de mens weer een geloof zal moeten hebben, het besef dat dreef tot de oprichting van het Humanistisch Verbond, dat een verfrissende en verjongende wind deed waaien door de Ned. Hervormde Kerk, en in katholieke kring op vele plaatsen leidt tot de vorming van kernen voor religieuze verdieping.

In zijn prachtige studie over „Karakter en aanleg in verband met het ongelooft” heeft prof Rümke erop gewezen, hoe het onvermogen symbolisch te zien en symbolen te verstaan een absoluut beletsel is voor geloof. Omdat culturele scholing, het leren waarden en begrijpen van kunstwerken, een middel bij uitstek is om inzicht te kweken in het symbolische, is een actieve cultuurpolitiek dus een eis van deze tijd.

Het ongerept behoud van de democratie is een niet minder zwaar wegende eis. We gaan daarom stilzwijgend voorbij aan de uiterste revolutionaire groepen in de politiek, die hun dwang — als zij de kans kregen! — zouden opleggen aan anderen, zonder respect voor geestelijke vrijheid: de staatkundig-gereformeerden aan de rechterzijde, de communisten te linker. De eerste groep is een constante kleinheid,

de tweede krimpt bij elke nieuwe verkiezing ineen, maar blijft gevaarlijk vanwege haar bondgenoten over de grenzen. En het persoonlijk respect, dat de even vruchteloze als onverdroten werkkraft en volharding van de grimmige dominee ons inboezemen, kunnen wij helaas niet opbrengen voor de gedisciplineerde vertolkers van De (niet de!) Waarheid.

Wij waarden de democratische gezindheid van de confessionele partijen (de enkele uitzonderingen in de plaatselijke politiek daargelaten), maar betreuren de ondemocratische methoden en de gewetensdruk, die werden toegepast om deze partijen, met name KVP en ARP, bijeen te houden. Niet omdat zij christenen zijn, maar omdat zij christelijke politiek willen bedrijven en tegelijk, verborgen onder hun eenheidspij, de linkerarm hebben gekluisterd aan de rechter, zien wij hen meer afkerig van ordening op sociaal-economisch terrein dan in geestelijke zaken, gesymboliseerd in het ontstellend gemak waarmee Christus' geestelijke vermaning tot boete en vasten wordt omgezet in een politieverordening die het dansen verbiedt.

Wij waarden daarom de strijd voor geestelijke vrijheid, die het liberalisme voert, maar wij vragen ons af of in de jaren van de tweede industriële revolutie, nu de technische, industriële en commerciële mogelijkheden in groeiende mate het kunnen van het particuliere initiatief te boven gaan, de persoon niet zo dreigt verpletterd te worden door massa en materie, dat alle draagbodem voor het genot van die geestelijke vrijheid wegvalt tenzij de overheid planmatig weet te leiden, aan te sporen en te beteugelen. Geldt in onze dagen niet onverminderd het eenzame woord, dat Lacordaire liet horen in de vorige eeuw: „tussen rijk en arm, tussen sterk en zwak, is het de wet die vrijmaakt, de vrijheid die onderdrukt”?

En daarom, als wij het politiek klimaat peilen en de wereld van thans met haar noden overzien, zien wij slechts één antwoord dat inderdaad past op de situatie en perspectief biedt voor de toekomst: de Nederlandse socialistische beweging.

ONZE VERHOUDING TOT HET BUITENLAND

Het uitbreken van de oorlog in September 1939 betekende in menig opzicht het trekken van een streep onder het verleden. Voor wat de verhouding van ons land tot het buitenland betreft was het de streep onder de neutraliteitspolitiek, die tot op dat moment het bepalend motief in het Nederlandse beleid jegens de buitenwereld was geweest. Men kan twisten over de vraag of het einde der neutraliteitspolitiek in September 1939 ofwel in Mei 1940 ligt en als argument vóór 1939 de bemiddelingspogingen in de herfst van dat jaar door Koningin Wilhelmina en Koning Leopold gezamenlijk ondernomen, aanvoeren, maar dit is van weinig meer dan theoretische betekenis.

Eigenlijk was de streep onder dit aspect van ons historisch verleden ook al eerder gezet. De periode tussen de beide wereldoorlogen en de Nederlandse activiteiten in het kader van de Volkenbond duiden reeds een wijziging van het tot 1914 gevoerde beleid aan. Maar eerst in 1939 en 1940 heeft men, zo zouden wij het willen stellen, de conclusie getrokken uit het falen van de neutraliteitspolitiek en uit de ontoereikendheid van het Volkenbondsbeleid.

Het nieuwe begin kwam eerst in 1945. Eerst toen konden de gedachten over de verhouding van ons land tot de buitenwereld, die zich tijdens de oorlogsjaren, zowel in het bezette gebied als in Londen hadden gevormd, worden getoetst aan de inzichten van Regering en Parlement, van pers en publieke opinie.

In de tien jaren, die thans achter ons liggen is het Nederlandse volk zich meer en meer gaan realiseren dat het in zijn verhouding tot de buitenwereld in het bijzonder in de kring der kleinere landen een eigen taak heeft te vervullen. Duidelijk komt dit ook bij voortduring tot uiting in de parlementaire activiteit op buitenlands gebied. Terwijl in de periode voorafgaande aan de tweede wereldoorlog het intergouvernementele verkeer vrijwel uitsluitend een aangelegenheid was van de Regeringen, het hun ten dienste staande diplomatieke apparaat en de Departementen van Buitenlandse Zaken, heeft de situatie na 1945, die een sterke intensivering van het internationale gouvernementale verkeer met zich meebracht, geheel nieuwe ontwikkelingen te zien gegeven.

Het buitenlands beleid zelve is, veel meer dan in de vooroorlogse periode, een Kabinetsaangelegenheid geworden, die een voortdurend intensief beraad binnen de Ministerraad vereist. Daarnaast zijn niet alleen de Ministers van Oorlog en Marine en van Economische Zaken, maar ook de Ministers van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening, van Sociale Zaken en Volksgezondheid, van Verkeer en Waterstaat, van

Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en van Maatschappelijk Werk intensief in het buitenlands beleid betrokken geraakt, als gevolg van het feit dat de economische en sociale politiek een essentieel onderdeel is geworden van het overleg in de internationale organisaties. Dit heeft noodzakelijkerwijze tot gevolg gehad dat zij aan hun departementen diensten moesten gaan verbinden, die het op ieder dezer terreinen te voeren internationale beleid dienen te kunnen voorbereiden. De functie van het Ministerie van Buitenlandse Zaken is diensgevolge op deze terreinen van sterk coördinerende aard geworden.

Maar ook de verhouding tussen Regering en Parlement is in de tien afgelopen jaren op het stuk van het buitenlands beleid een geheel andere geworden, al is daarvan in de reglementen der Kamers niets te bespeuren. Deze verhouding wordt nu gekenmerkt door een „werkelijk overleg” tussen de Regering en het Parlement, en door een langzaam toenemende invloed van de Kamers op de Regering. De verdienste dit overleg tussen Regering en Kamers te hebben ingeleid komt ongetwijfeld oud-Minister Stikker toe. Tijdens het bewind van zijn na-oorlogse ambtsvoorgangers aan Buitenlandse Zaken was hiervan nog vrijwel geen sprake.

Dat de invloed van het Parlement op de Regering op het terrein van de buitenlandse politiek stijgend is, is naar onze mening een verheugend feit in de na-oorlogse ontwikkeling, ook omdat hieruit blijkt dat de politieke partijen en het electoraat zich steeds duidelijker bewust worden van de verantwoordelijkheid, die in internationaal verband op ons land rust. Maar ook een nog steeds toenemende activiteit van de parlementsleden zelve in internationaal verband heeft in belangrijke mate zijn invloed doen gelden op de „internationale bewustwording” van de Kamers. Het overleg in de Raadgevende Vergadering te Straatsburg, de beraadslagingen in het K.S.G.-parlement en — last but not least — de werkzaamheden in de Assemblée ad hoc hebben de Kamers bij voortdurend geconfronteerd met de internationale problematiek en hen ten deze sterk geactiveerd. Meer zelfs dan de Regering wel eens lief schijnt te zijn! Overigens moet worden erkend dat de Regering, zij het soms schoorvoetend, er aan heeft medegewerkt leden der Kamers op te nemen in delegaties naar conferenties, die een zuiver intergouvernementeel karakter dragen, zoals bijvoorbeeld de vergaderingen van de Verenigde Naties en zijn organen en sommige der gespecialiseerde organisaties, zoals bijvoorbeeld F.A.O. Een voortzetting en uitbreiding van deze praktijk komt gewenst voor; niet alleen komt de ervaring, die de leden van ons Parlement in deze conferenties opdoen, de kennis, die de politieke partijen hebben van het intergouvernementele verkeer, ten goede, maar ook gaat in vele gevallen van de Kamerleden op de delegaties van Regeringsvertegenwoordigers een invloed uit, die het politieke inzicht van de in deze delegaties optredende ambtenaren versterkt. Juist ook in de intergouvernementele samenwerkingsvormen op economisch gebied, waarvan de O.E.E.S. — Organisatie voor Europese Economische Samenwerking — een der meest sprekende voorbeelden is op Europees gebied, doet zich een zekere verstarring voor, die de vraag doet rijzen of niet, hetzij door opnemning van parlementsleden in de delegaties, hetzij door het scheppen van een parlement, zij het dan voorlopig nog van consultatief karakter, een middel zou kunnen worden geschapen deze verstarring te doorbreken. In het bijzonder in die sectoren van het economisch leven waar het protectionisme een sterke invloed heeft, kan men constateren dat in sommige gevallen

dit protectionisme in sterkere mate vat heeft op de Regeringen dan op de Parlementen.

Ditzelfde geldt in belangrijke mate voor Benelux. Naar onze overtuiging zou een parlementair orgaan in Benelux-verband de totstandkoming van de Economische Unie kunnen bevorderen. Tezeer blijft Benelux gevangen in het overleg tussen de Ministers der drie landen en hun ambtenaren. De vraag doet zich dan ook voortdurend voor of, zowel in Benelux- als in wijder verband, politieke en/of economische eenheid mogelijk is wanneer niet zowel op Regeringsniveau als op het Parlementaire vlak organen met eigen bevoegdheden worden geschapen.

Bij een beschouwing van Benelux dient rekening te worden gehouden met het feit, dat Benelux in zijn huidige structuur nog geheel in de intergouvernementele conceptie past. Benelux werd geboren in de Londense oorlogsjaren, en zijn ontwerpers hebben zich daarbij een nauwe samenwerking tussen soevereine staten voor ogen gesteld. Het belangrijkste nieuwe feit op internationaal politiek gebied – de supra-nationale gedachte – kon zich ook eerst ontwikkelen toen gebleken was dat de intergouvernementele vorm van samenwerking niet alleen onmachtig en ontoereikend was de politieke problematiek van het na-oorlogse Europa tot oplossing te brengen, maar ook op economisch gebied leidde tot het bereiken van een sociaal-economisch minimum, dat bij handhaving van de nationale soevereiniteit niet kan worden verhoogd. Overwogen zou dan ook moeten worden of niet ook voor wat Benelux betreft verdere voortgang alleen mogelijk is indien de intergouvernementele conceptie wordt verlaten – een gedachte, die door de Belgische Minister van Economische Zaken, Rey, is verdedigd.

In het bovenstaande werd de supra-nationale gedachte gekenschetst als het belangrijkste nieuwe feit in de ontwikkeling der na-oorlogsjaren, en terloops werd de arbeid van de parlementariërs der Schuman-landen in de Assemblée ad hoc – de speciale vergadering gevormd met het doel een constitutie voor het Europa van de Zes te ontwerpen – aangestipt. Het bestek van dit artikel laat niet toe op de integratie-politiek uitvoerig in te gaan. Maar wel moge ter adstructie van de stelling dat inschakeling van de Kamers in het internationale beleid van groot belang moet worden geacht voor de vorming van dit beleid, worden gewezen op het feit, dat het de Parlementariërs en niet de Regeringen der Zes de integratie belijdende landen en hun ambtelijke vertegenwoordigers, zijn geweest, die bij machte bleken in onderling overleg de constitutie voor het geïntegreerde Europa te ontwerpen. Bij een hervatting van het streven naar integratie, dat in de komende jaren ongetwijfeld sterker dan tot nu toe het geval is geweest, aan de tegenwerkende krachten van belangengroepen bloot zal staan, ware dan ook met dit verschijnsel ter dege rekening te houden.

Voor wat Europa betreft is de Kolen en Staal Gemeenschap en het daarin belichaamde supra-nationale beginsel het grote winstpunt der laatste tien jaren. Niettemin kan niet worden ontkend dat ook in Nederland de integratie een door een minderheid fel bestreden politiek zal blijven. In de eerste plaats is het Nederlandse internationaal-politieke denken van oudsher sterk handelspolitiek georiënteerd. Een internationaal handelspolitiek denken is ook de Zwitsers zeer eigen en laat zich zeer goed verenigen met een neutraliteitspolitiek. Maar ook in de periode tussen de beide oorlogen, toen het intergouvernementele overleg over economische en sociale aangelegenheden volkomen ontoereikend bleek te zijn om de „afwentelingspolitiek”, beggar-your-neighbor, der nationale Regeringen te voorkomen, was het Nederlandse vertoog veeleer

gericht op het behouden van een maximale afzetmogelijkheid in internationaal verband, dan op het scheppen van een internationale welvaartspolitiek.

Dit handelspolitieke denken en de neiging van de Nederlandse buitenlandse politiek in sterke mate bepaald te worden door handelspolitieke elementen is licht verklaarbaar. De verklaring ervan ligt ten dele in de geografische ligging van ons land, in de belangrijke plaats, die de handel sinds eeuwen in het leven der natie inneemt, in de mentaliteit van regeerders en bevolking. Bovendien is de verwantschap tussen het Nederlandse volk en de volkeren van het Verenigd Koninkrijk en de Scandinavische landen ook sterker dan de verwantschap met de volken ten Zuiden van onze grens: zelfs sterker wellicht dan met België. En voorts bezat het voor-oorlogse Nederland een rijk en groot bezit overzee, en een logisch gevolg daarvan is geweest dat Nederland, voor zover het in die jaren een buitenlandse politiek had, en voerde, zulks deed in nauwe verwantschap met Engeland. Maar het is evenzeer waar dat het verloren gaan van dit koloniale bezit het na-oorlogse Nederland gesteld heeft voor de noodzaak zijn buitenlandse politiek meer continentaal te richten en zich vertrouwd te maken met de noodzaak ook in de continentale gemeenschap een rol te spelen. Dit verschijnsel wordt nog altijd met een zekere wrevel begroet. „Het grote historische verleden”, zo heet het, wijst naar de taken overzee. Maar men vergisse zich niet: zowel voor de op overzee gerichte Nederlandse buitenlandse politiek als voor de continentale politiek is het handelspolitieke denken als bepalende leidraad voor de Nederlandse buitenlandse politiek een verouderde en een gevaarlijke gedachtengang. Dat wil niet zeggen dat philanthropisch denken de bepalende leidraad zou moeten zijn. Maar wel betekent het dat Nederland zowel in Europa als overzee ook zijn eigen belangen beter dient wanneer het de totstandkoming en de ontwikkeling van een internationale welvaartspolitiek als richtsnoer voor zijn buitenlands beleid kiest.

Diegenen in Nederland, die de Nederlandse buitenlandse politiek in hoofdzaak wens te richten op het scheppen van een zo onbelemmerd mogelijk handelsverkeer, zullen het Marshall-plan met enige tegenzin erkennen als een instrument van een internationale welvaartspolitiek. Niettemin zullen ook zij moeten toegeven dat het als zodanig kan worden gedefinieerd. Het Marshall-plan behelst de erkenning van de Amerikaanse staatsburger van zijn verantwoordelijkheid overzee. En als zodanig verdient het Marshall-plan, tezamen met de supra-nationale idee, te worden gerangschikt bij de bij uitstek belangrijke politieke verschijnselen der na-oorlogse jaren. Terecht mag men zich dan ook afvragen of de Nederlandse buitenlandse politiek, wil zij uiteindelijk de Nederlandse positie in de wereld als geheel en in Europa de erkenning doen vinden waarop ons land aanspraak meent te mogen maken, niet meer dan tot nu toe het geval is geweest geleid moet worden door een principiële bereidheid zekere offers te brengen ten behoeve van de internationale gemeenschap. In sterke mate doet zich telkens opnieuw de vraag voor op welke wijze zowel de achtergebleven gebieden in Europa zelve als de lager-ontwikkelde gebieden in het bijzonder in Azië, kunnen worden geholpen en hoe deze gebieden behouden kunnen blijven voor de democratie. Dit is — en zulks wordt ook wel algemeen erkend — niet mogelijk tenzij de hoger ontwikkelde landen in de Westelijke Wereld bereid zijn hiervoor de technische en financiële middelen te verschaffen, die een snelle verbetering van de levensstandaard mogelijk maken. Dit wil dus zeggen dat de nationaal erkende verant-

woordelijkheid voor de medeburger, die ook reeds internationaal zijn erkenning vond in het Marshall-plan, juist voor deze gebieden zal moeten worden erkend. Zulks impliceert de erkenning van de noodzaak van het voeren van een internationale welvaartspolitiek, die ongetwijfeld het budget der Westelijke landen zal bezwaren en zijn winst eerst in de toekomst zal afwerpen.

Het lijkt niet voor twijfel vatbaar of Nederland hier een taak heeft. De weerklank hiervan heeft zich reeds herhaaldelijk doen horen, zowel in parlement, pers als partijvergaderingen. Daarbij moge het dan al tot voldoening stemmen dat juist ook binnen de Partij van de Arbeid deze problematiek niet controversieel is, althans wanneer men afgaat op de verklaringen afgelegd in de beide Kamers der Staten-Generaal en op de resoluties van de partijcongressen, maar niettemin voert de Regering een tamelijk aarzelende politiek.

Sinds 1945 is in de verhouding van Nederland tot het buitenland een verandering ingetreden. In het bovenstaande is gepoogd de aspecten van deze verandering op enkele terreinen te signaleren. In de komende jaren zal het beleid, wil Nederland zijn positie als klein en hoog-ontwikkeld land in de wereld handhaven en verbeteren, vooral gericht moeten zijn op de voortzetting van de integratie-politiek en op de economische en technische hulpverlening aan de lager ontwikkelde gebieden. Dit beleid zal niet met vrucht kunnen worden gevoerd tenzij bij Regering, Parlement en volk de bereidheid bestaat hiervoor materiële offers te brengen, terwijl uiteraard de uitvoering van dit beleid op de juiste wijze alleen mogelijk zal zijn, indien de gezindheid van het de Regering ten dienste staande apparaat nauw bij het politieke beleid aansluit. De winst, die de afgelopen tien jaren hebben gebracht, is wel van betekenis, maar, naar wij menen, ook betrekkelijk. Slechts een positief gericht buitenlands beleid, dat ook niet schroomt initiatieven te ontwikkelen, kan die winst consolideren en verbeteren.

Den Haag, April 1955.

KERK EN SAMENLEVING

Toen in 1945 de Synode van de Nederlands Hervormde Kerk, slechts enkele dagen na de bevrijding, een oproep deed uitgaan tot het Nederlandse volk, wees zij er op, dat de met grote offers herwonnen vrijheid ons grote verantwoordelijkheid oplegde. Zij sprak toen onder meer de volgende woorden tot ons volk: „Bouw uw sociale leven op de grondslag der christelijke gerechtigheid en der onderlinge verantwoordelijkheid. Als er nog lange tijd sober en misschien armelijk moet worden geleefd, eist de gerechtigheid, dat wij tezamen in solidariteit dit lot zullen dragen. De Kerk, die in opdracht van haar Heer, dienend staat te midden van het volk, voelt de nood der huidige samenleving smartelijk en diep en legt hem aan het geweten van iedere Nederlander. In deze nood getuigt zij van de profetische, apostolische liefde en verantwoordelijkheid, die Jezus Christus in de wereld ontstoken heeft en ontsteekt. Zijn Geest leide ons volk voort op de weg tot waarachtige vernieuwing in gerechtigheid en vrede.”

Deze woorden maakten voorgoed duidelijk hoeveel er in de loop der oorlogsjaren, althans in bovengenoemde Kerk, was veranderd. Vóór de oorlog een Kerk, die op het terrein der maatschappelijke vraagstukken volkomen verstek liet gaan, bang was zich aan koud water te branden en door haar conservatieve en liberale zelfgenoegzaamheid velen deed hopen, dat de stormen van de twintigste eeuw haar zouden wegvagen.

Toen deze stormen echter kwamen, bleken er in de Kerken reserves te schuilen, die men in en buiten die Kerken niet vermoed had. Wakker geschud kwamen de Kerken tot daden en woorden, zo moedig en beslist, dat men zijn ogen en oren nauwelijks geloofde. Er was natuurlijk gedurende de bezettingsjaren ook op kerkelijk erf lafheid en slapheid genoeg, maar één ding is zeker: de Kerk ontwaakte in deze jaren tot wat zij naar Bijbels besef dient te zijn: het geweten van volk en samenleving. Wanneer men het boek van ds. Touw over het verzet der Hervormde Kerk in de oorlogsjaren nog eens doorleest, dan is men nog steeds diep dankbaar, dat vanaf de kansel en in tal van gemeenschappelijke en persoonlijke acties dit geweten sprak, waarschuwend, oordelend, bemoedigend, troostend. En of het nu om de vervolging der Joden ging of om de pogingen ons volk te infecteren met de nationaal-socialistische levensbeschouwing, het gold hier telkens sociale en politieke vraagstukken. In de strijd op leven en dood tegen het nationaal-socialisme kon en mocht het niet anders of de Kerk moest spreken en handelen. Terwijl in vroegere jaren zware en heftige discussies waren gevoerd over de vraag of godsdienst en politiek iets met elkaar te maken mochten hebben, brachten de bezettingsjaren snel de beslissing: als de Kerk werkelijk ernst wil maken met haar profetische taak in deze wereld, dan heeft zij zich met maatschappelijke vraagstukken in te laten, dan heeft zij het evangelische verantwoordelijkheidscentrum voor volk en samenleving te zijn, dan roept zij, zoals de

Hervormde Kerk dat in bovengenoemde oproep deed, op tot gerechtigheid, onderlinge verantwoordelijkheid, solidariteit en vernieuwing.

De vraag moet nu gesteld worden, wat er sinds deze oproep in 1945 uitging, terecht gekomen is van deze in de oorlog ontwaakte roeping der Kerk om zulk een verantwoordelijkheidscentrum te zijn. Ik wil mij daarbij beperken tot de Nederlands Hervormde Kerk. Ik moet dan allereerst aandacht vragen voor het feit, dat deze oude volkskerk niet alleen op het terrein der samenleving een ontzaglijke achterstand had in te halen. Dr. Staverman heeft ons in zijn onlangs uitgekomen boek over de buitenkerkelijkheid in Friesland de ontbinding der volkskerk in deze provincie gedurende de vorige eeuw getekend. Hij laat ons zien, hoe de Hervormde Kerk daar een ontredderd huis was geworden, kerkelijk verscheurd door de verschijnselen der doleantie en ontkerkelijking en godsdienstig verzwakt door een religieus indifferentisme en een volstrekt anarchisme. Het ontbindingsproces der volkskerk is in Friesland een zeer gecompliceerd geheel geweest van maatschappelijke en geestelijke factoren. Dat de Kerk in de 19de eeuw op sociaal gebied volkomen in gebreke is gebleven, is slechts één der symptomen van verval en ook slechts één der oorzaken der buitenkerkelijkheid. Ik noem een viertal andere symptomen, die niet alleen voor Friesland, maar voor de Hervormde Kerk als geheel gelden: het ontbreken van een dragende en stimulerende belijdenisgrondslag, de richtingstrijd, het gemis aan zendingsélan en de volmaakt onvoldoende bewerktuiging der Kerk. Hoewel reeds vóór de oorlog allerlei pogingen waren gedaan om in dit alles verandering aan te brengen, maakte pas de door de oorlog op gang gebrachte vernieuwingsbeweging, onder leiding van mannen als Kraemer, Gravemeyer, Banning, Scholten, Miskotte, Eykman, Van der Leeuw en Van Ruler, het kerkelijk schip vlot. Over elk der vier genoemde punten thans een enkel woord.

Er is in en na de oorlog hard gewerkt om een nieuwe kerkorde tot stand te brengen. In 1950 werd zij ingevoerd. Zij heeft een duidelijke belijdenisgrondslag. De vraag of Abraham Kuyper ooit aan de Doleantie begonnen zou zijn, als hij in een Kerk had geleefd met deze grondslag, wordt algemeen ontkennend beantwoord. Op de vraag of deze belijdenis nu ook functionneert, moet bevestigend worden geantwoord. Een Kerk, die het spreken volkomen verleerd was, laat haar stem horen. Ik denk niet alleen aan verschillende theologische en kerkelijke publicaties der Generale Synode, maar ook aan tal van geschriften op maatschappelijk terrein, bijvoorbeeld over het communisme, over het huwelijk en over het vraagstuk van oorlog en vrede. En de invloed van deze geschriften is bepaald niet tot de Kerk beperkt gebleven.

Ook op het punt van de richtingsstrijd is er sinds de oorlog veel ten goede veranderd. Door de zogenaamde Gemeenteopbouw-beweging werd het gesprek op gang gebracht tussen de vrijzinnigen en de rechtzinnigen, die elkaar, hoewel in één Kerk, tot dusver volkomen hadden genegeerd. Niet alleen werken in de leidinggevende organen der Kerk rechtzinnigen en vrijzinnigen in goede verstandhouding samen, maar ook in menige gemeente behoort de richtingstrijd tot het verleden.

In deze zelfde jaren is ook de apostolaire dimensie van de Kerk bloot komen te liggen. Terwijl zending en evangelisatie vóór de oorlog werden overgelaten aan het particulier initiatief, ontdekte de Kerk nu ook haar apostolaire opdracht. Terstond na de oorlog werd in Driebergen het instituut „Kerk en Wereld” gesticht, dat sindsdien

tal van activiteiten heeft ontwikkeld. Om er slechts twee te noemen: de opleiding van jonge mensen tot jeugdleiders, maatschappelijke werkers, vormingsleiders en personeelsfunctionarissen, de zgn. Wika's, waarvan er thans reeds een honderdtal werkzaam zijn in tal van plaatsen, binnen en buiten de Kerk. En in de tweede plaats: het Open Deurwerk, de door een 5000 medewerkers verrichte evangelisatie-arbeid met behulp van een krant, „De Open Deur”, die om de 14 dagen verschijnt, momenteel in een oplage van 110.000 exemplaren.

En wat ten slotte de bewerktuiging der Kerk betreft, ook op dit punt is enorme vooruitgang geboekt. Ook hier een tweetal voorbeelden. Allereerst het functioneren van verschillende zgn. Raden. De Generale Synode wordt namelijk bijgestaan door organen van bijstand, werkzaam op de meest uiteenlopende terreinen. Ik noem er hier één: de Raad voor de zaken van Kerk en Samenleving. De werkzaamheden, adviezen en initiatieven van deze Raad sinds haar ontstaan zijn legio. Zij betreffen de vakbeweging, het bedrijfsleven, de agrarische sector, de kunst, enz. Als tweede voorbeeld denk ik aan de pers. Het orgaan „Wending”, maandblad voor Evangelie en Cultuur, is met bijna 7000 abonne's zijn tiende jaargang ingegaan en heeft zich in de afgelopen jaren een vaste en gewaardeerde plaats in ons culturele leven veroverd. Het weekblad „De Hervormde Kerk” is reeds geruime tijd een der grootste weekbladen van ons land. Voor mij ligt het nummer, waarin de hoofdredacteur, ds. Landsman, aandacht wijdt aan het televisiedrama op 15 Maart j.l. in de Tweede Kamer, toen de motie-Van Sleen over kerkelijke uitzendingen werd verworpen omdat bijna de gehele rechterzijde tegen stemde. Ds. Landsman besluit dit artikel met de volgende woorden: „Wat de Kamerzitting van 15 Maart te zien gaf, was het weinig verheffende schouwspel van politieke partijen, die, terwille van de zekerstelling en handhaving van de machtspositie van confessionele omroepverenigingen, de Kerken in een hoek drongen. Dat gebeurde niet in Zuid-Europa, waar de R.K. Kerk het alléén voor het zeggen heeft en het daar nog altijd doodgewoon vindt dat reformatorische kerken in het openbare leven in haar uitingsmogelijkheden worden beknot, maar in een land dat er tot voor kort prat op probeerde te gaan een protestantse natie te zijn!”

Wij raken hier een gevoelig punt. En daarmee kom ik terug tot mijn uitgangspunt: het maatschappelijk ontwakken der Kerk in de oorlogsjaren. Terwijl de Hervormde Kerk moeizaam ploetert om haar achterstand in te halen en een belijdende volkskerk te worden, apostolair geladen, oecumenisch gericht en modern georganiseerd, ontmoet zij op haar weg het christelijk organisatieleven en wel dusdanig, dat zij in haar poging om evangelisch verantwoordelijkheidscentrum te zijn, krachtdadig wordt weerstaan. Op deze wijze is de in de oorlog begonnen vernieuwingsbeweging in haar vaart op gevaarlijke wijze gestremd. Er zijn tal van organisaties, die op het standpunt staan, dat de Hervormde Kerk zich met zaken is gaan bezig houden, die tot hun competentie behoren, bijvoorbeeld als zij zich bemoeit met of uitspreekt over de radio en de televisie, over de sport, het onderwijs, de emigratie, de buitenlandse politiek of de vorming van de bedrijfsjeugd. Hoe moeilijk het ons echter ook zijn, ook wordt tegengewerkt en in kwaad daglicht wordt gesteld, met alle kwalijke gemaakt wordt, hoezeer het streven van de Hervormde Kerk om werkelijke Kerk te gevolgen van dien, de Hervormde Kerk kan er niet aan denken zich weer terug te

laten dringen tot de onwaardige en volkomen steriele rol, die zij vóór 1940 speelde. Zij wil met haar profetische taak midden in het volk staan en dit volk met haar beste krachten dienen. En dat niet als machtsorganisatie, niet als partij, maar als dienstorgaan, als maatschappelijk geweten. Bemoeit de Kerk zich met vragen, die haar niet aangaan, als zij, wat in de afgelopen jaren gebeurd is, zich inlaat met de leger-

voorlichting op de scholen of het beleid inzake de politieke delinquenten? Gaat zij haar boekje te buiten, als zij samen met andere instanties een Centrale voor Werklozenzorg of een Filmcentrum in het leven roept? Dat kan men alleen menen, als men ontkent, dat al deze vraagstukken een zedelijk en geestelijk aspect bezitten, dat wel degelijk voor verantwoording van de Kerken valt. De Kerken hebben hier hun eigen woord te laten horen en hun eigen daad te stellen, niet op de wijze van de partij of organisatie, maar op de wijze van de Kerk. Wanneer nu zowel Kerk als organisatie eigen taak en dus ook hun grenzen zagen, dan zou er zelfs samenwerking kunnen zijn. En deze is er de afgelopen jaren hier en daar ook wel geweest. Maar heel vaak was deze samenwerking daarom onmogelijk, omdat de Hervormde Kerk weigert alleen met het christelijk organisatiewezen in zee te gaan. Men zou zeggen, dat het toch vanzelfsprekend moet zijn, dat een Kerk zich niet op een dergelijke wijze de handen wil binden. Het tegendeel is echter het geval. Het kost nog steeds de grootste moeite ten aanzien van de politiek de stelling ingang te doen vinden, dat de Kerk boven de partijen staat en dat voor leden van de Kerk verschillende partij-keuze mogelijk is, mits ieder in zijn geweten ten volle verzekerd is hierin als Christen te handelen. De Kerk kan onmogelijk zelf partij worden in de strijd der politieke en maatschappelijke krachten. Zij spreekt met haar woord alle partijen aan. Zij heeft haar woord en dienst te doen uitgaan tot héél het volk in al zijn samenlevingsverbanden. Zij denkt er niet aan, haar taak: „geweten der samenleving” te zijn, te delegeren aan de verschillende levensverbanden, die Christenen onderling vormden. Zij heeft medeverantwoordelijkheid voor bijzondere en voor openbare scholen, voor christelijke en moderne vakbeweging en respecteert dan ook de keuze, die men maakt hetzij voor deze, hetzij voor de andere school of vakbeweging.

Als de zaken zo staan, is het geen wonder, dat de Generale Synode der Hervormde Kerk, 10 jaar na de bevrijding, een herderlijk schrijven heeft doen uitgaan over „Christen-zijn in de Nederlandse samenleving”. In deze publicatie wordt het probleem van Kerk en Samenleving breed en grondig behandeld. Hier wordt duidelijk gemaakt, dat de Hervormde Kerk op de ingeslagen weg blijft voortgaan. In een volk, dat steeds meer verdeeld, steeds meer „verzuild” geraakt, beschouwt de Hervormde Kerk het althans als haar bijzondere roeping om in een samenleving, die in de crisis der verdeeldheid is bevangen, te getuigen van eenheid, vrede en gerechtigheid. Zij weet zich gestuwd door het oecumenisch georganiseerde Christendom. De rapporten en resoluties van de Assembly van de Wereldraad der Kerken, vorig jaar te Evanston gehouden, spreken een moedige taal. Zij worden thans in tal van kringen en groepen in ons land bestudeerd. Zwaar zijn de vragen, die om oplossing vragen, vanaf jeugdvorming en onderwijs tot en met rassendiscriminatie en atoomtechniek. Het is de roeping der Kerk om het leven van volk en mensheid op elk gebied te plaatsen in het licht van Gods heilige wil en in solidariteit met allen, die tot ons volk behoren, wegen te banen, die heilzaam zijn.

Dankbaar zijn we voor de enorme vooruitgang, welke het leven van de Hervormde Kerk vertoont, als we de toestand nu vergelijken met die in 1940. Maar de achterstand is nog lang niet ingehaald en de machten der restauratie blijken sterk te zijn. Er is taaië volharding nodig en veel bereidheid tot strijdbare dienst. Wij hopen, dat die gedurende de volgende jaren aan velen geschonken mag worden.

VERNIEUWING VAN DE UNIVERSITEIT

Men heeft in de tien jaren, die achter ons liggen, wel kunnen denken dat Nederland vergeten was welk belangrijk aandeel de studenten gehad hebben in het vaderlands verzet tegen de Duitse bezetting. „In het algemeen” — zo staat in de inleiding van een Groningse brochure, die kort na de bevrijding uitkwam en dezelfde titel draagt als dit opstel ¹⁾ — kan men zeggen, dat de studenten getoond hebben te beseffen wat een hogeschool als hoogste culturele instantie voor een volk betekenen moet. De studenten hebben dan ook de universiteit voor de toekomst gered.” En de zes Groningse hoogleraren zijn niet de enigen, die deze erkenning tot uitdrukking hebben gebracht. Wie praat er nog van? Sterker nog: het heeft geschenen, of de studenten zelf het vergeten waren! Wat was er over van het élan, van de overtuigingsmoed en de geestelijke strijdvaardigheid, waarmee verreweg de meerderheid van die groep jonge mensen zich zelfstandig heeft gemaakt tegenover hun tot lijdzaamheid lokkende omgeving; van de moed, waarmee ze *neen* hebben gezegd tegen autoriteiten van gene en van deze kant? Wij docenten ervoeren al voor 1950 onmiskenbaar symptomen van depressie, van matheid liggende over de na-oorlogse studentengeneratie. Wat er aan op de toekomst gericht constructieve activiteit uit de studentenwereld naar buiten merkbaar werd, had kennelijk moeite zich staande te houden tegen verlamdende skepsis en zwaarop-de-handsheid. Met verwondering, ook met onrust, vroegen we ons dikwijls af, hoe het mogelijk was, dat de ons ouderen verbijsterende sprongsgewijze vooruitgang van de wetenschap buiten staat bleek de jonge mensen tot meer enthousiasme te wekken. Dikwijls ook verontrustte ons de lauwheid, waarmee het gros der studenten, gevangen in hun eigen zaken, passief de grote problemen van deze tijd over zich heen lieten komen. Hofstee ²⁾ sluit een tirade over het gebrek aan belangstelling onder studenten voor de op velerlei gebied hun geboden culturele lezingen af met de verzuchting: „Maar wat kan men verwachten, wanneer de meerderheid van de studenten zelfs niet de belangstelling kan opbrengen om behoorlijk de krant te lezen?” (blz. 35). Ook al moge deze tirade in haar generalisatie nog zo aanvechtbaar zijn, het feit alleen, dat een breed ziend man als dr. Hofstee meent haar te mogen uiten in een stuk, dat door hem geschreven is op verzoek van de Nederlandse delegatie naar de a.s. internationale hoger-onderwijsconferentie te Cambridge, geeft te denken en vraagt om verklaring; met name ook om antwoord op de vraag.

¹⁾ J. H. Brouwer, J. G. van der Corput, M. N. J. Dirken, G. van der Leeuw, C. W. van der Pot, M. J. Sirks, *De vernieuwing der universiteit*. — Groningen-Batavia, 1945.

²⁾ Dr. E. W. Hofstee, *Specialisatie en Algemene Vorming*, Universiteit en Hogeschool, I, 1, 1954, blz. 35 e.v.

in hoeverre de schuld van het gesignaleerde euvel bij de studenten zelf, in hoeverre zij elders ligt.

Ten dele schijnt een verklaring te vinden te zijn in de moeilijke materiële omstandigheden, waaronder de studenten leven en die loodzwaar drukken op de algemene mentaliteit.

We juichen — terecht — over de vitaliteit, waarmee Nederland in luttele jaren zich heroprichtte en, ongeacht verlies van vroegere bronnen van inkomsten, in haar geheel tot nieuwe welvaart kwam. We beamen en met instemming, dat deze welstand voor een groot deel te danken is aan een krachtig en doelbewust streven naar verbetering van de sociale omstandigheden van dat deel van ons volk, dat betrokken is in de direct welvaart brengende productie en de juistheid erkennen van een financiële politiek, die gericht is op vermindering van de welstandsverschillen tussen wat men in statistische overzichten onderscheidt als „hogere” en „lagere milieu's”. We aanvaarden dus — zij het niet zonder voorbehoud — de welvaartsverschuiving, die van deze politiek het gevolg is geweest. Maar — dit is een der gronden van ons voorbehoud — in het verband van het hier behandelde thema mogen we niet nalaten erop te wijzen dat, direct en indirect, de gevolgen van deze welstandsverschuivingen wel bijzonder zwaar zijn neergekomen op de ruggen van de studenten. Men moge denken zo men wil over de waarde der speelse studentenmores van vorige generaties, ze hadden hun waarde, niet het minst als compensatie tegenover de rem, die een lange, intellectuele opvoeding legt op psychische rijping van de adolescenten; zij maakten baan juist voor die losheid van geest, die we thans bij onze studenten zo vaak zo zeer missen. Die vorige generaties konden te eerder zich daarvoor geld en tijd gunnen, omdat immers de toekomst vrijwel verzekerd voor haar lag. De blijheid van het vroegere studentenleven, die, psychisch bezien, geenszins alleen luxe was, is voor de tegenwoordige generatie omgezet in overwegend ernst en benauwing, met uitzicht op een toekomst, die, ingaand met schulden, althans voorlopig meer zorg dan zekerheid bergt.

Geenszins echter alleen in de uitwendige materiële omstandigheden moet men de verklaring zoeken van de depressie in de hogeschoolwereld. Zwaarder wegend nog schijnen me de psychische factoren, die geaccentueerd zijn door toestanden en verhoudingen in de universiteit zelf. Hofstee (l.c. blz. 29) signaleert het feit, dat een algemeen waarneembare kentering in wetenschapsappreciatie, ook op de houding der jongere generatie haar stempel heeft gedrukt en ertoe heeft geleid dat deze, waar zij „tracht voor (haar) activiteit in de wetenschap een ideologisch fundament te vinden, dit niet meer vindt in de wetenschapsbeoefening op zich zelf, maar geneigd is dit te zoeken in de betekenis, welke deze wetenschapsbeoefening heeft voor de samenleving.” Als deze uitspraak in haar generaliserende vorm althans ten dele juist is, dan is het ten minste even zozeer waar, dat de universiteiten, waar deze jongeren hun geestelijke leeftocht moeten opdoen, zich bij deze veranderde behoefte niet heeft aangepast. De individuen, die zich voegen naar de hun opgelegde sleur, doen dit ten koste van hun universitaire „standing”, zo niet van hun persoonlijkheid.

Typisch voor de geest, die over het „verzet” in de universiteit vaardig was,

was de scherpste, waarmee daar de grove tekortkomingen van het oude universitaire bestel, zo ten aanzien van organisatie en onderwijs als — vooral dit! — ten aanzien van de intermenselijke en sociale verhoudingen, werden aangewezen en wegen tot vernieuwing ontworpen.

De Geus³⁾, het kranige al van '41 daterende illegale studentenblad, houdt zich in 1943 volop met gedachten over een na de bevrijding te bewerkstelligen reorganisatie van de universitaire samenleving bezig. Het nummer van 7 December 1943 (no. 23) bevat, als specimina van antwoorden op een gehouden enquête, de schemata van drie plannen, resp. uit Utrecht, Amsterdam en Leiden. In de beide eerste ligt de gedachte van een Algemene Studentenvereniging, hetzij naast of als overkoepeling van de oude gezelligheids- en faculteitsverenigingen (het Amsterdams ontwerp is het prototype van wat later de facto de ASVA geworden is⁴⁾). Het derde schema is het voor-ontwerp van de na de oorlog gerealiseerde Leidse Civitas.

In 1945, nog voor de bevrijding verscheen illegaal een publicatie van Hoitink⁵⁾, waarin het in cultureel opzicht te kort schieten van de universiteit werd besproken. Zij draagt als titel de vraag „Reformatie van de Universiteit?” De schrijver beantwoordt haar in deze conclusie (blz. 8): „Een renaissance van de universiteit en van het universitaire leven moet worden ingeleid en wel zodanig, dat de universiteit zich — naast de huidige vakopleiding — de taak gaat stellen van mede te werken aan de algemene culturele vorming der studenten.”

Deze publicatie werd in de eerste maanden na de bevrijding gevolgd door een reeks andere, die, verschillend van karakter en uitwerking, een merkwaardige overeenstemming vertonen in kritiek op de vooroorlogse universiteit en in vele opzichten ook in de wegen, die tot verbetering worden aangegeven. Vier van deze publicaties liggen hier voor me op tafel⁶⁾. Het is verleidelijk uit alle vier uitvoerig te citeren. Ik ben daarmee begonnen, echter dwong overschrijding van de me toegestane plaatsruimte tot drastische besnoeiing. Niettemin zullen enkele citaten moeten dienen om de geest van waaruit ze geschreven zijn nog eens te laten spreken. Ziehier de inleiding van het artikel in *De vrije Katheder*: „Vele jongeren, die reeds voor de bezetting onvoldaan waren over het langzame tempo, waarin de Nederlandse Universiteit zich aan hun nieuwe ideeën aanpaste, hopen, dat in verrijzend Nederland een nieuwe geest en een nieuwe organisatievorm haar intrede zullen doen.” Alle vier publicaties wijzen op een aanmerkelijk tekort in efficiëntie van het hoger onderwijs t.a.z. van de moderne eisen der maatschappij. Maar veel meer nog staat bij allen in het centrum het verwijt van te geringe geestelijke diepgang, van verwaarlozing van karaktervorming en culturele en sociale eruditie. De oorzaak van deze feiten ziet men — afgezien van een algemene hang naar behoud der

³⁾ Enkele belangrijke toekomstplannen, *De Geus onder Studenten*, No. 23, 7 Dec. 1943, blz. 4.

⁴⁾ De oprichting van de ASVA staat vermeld in *De Vrije Katheder* van 9 Juni 1945.

⁵⁾ Dr. A. W. J. Hoitink, *Reformatie der Universiteit?*, 2de druk — Purmerend, 1945.

⁶⁾ Ph. Kohnstamm, *Universiteit en Volk*. — *Het Parool*, 28/6 1945. J. H. Brouwer, enz. zie sub 1. P. H. N. R., *De wederopbouw der Universiteit* — *De Vrije Katheder*, 5de jaargang no. 9, Juni 1945, blz. 3. G. C. Heringa en J. Straub, *De taak der universiteit, haar uitbreiding en begrenzing*. — Amsterdam, zonder jaartal (1945).

overgeleverde vormen en normen — in de gebrekkige organisatie, in ontbrekende coördinatie door afwezigheid van centrale leiding. Algemeen is de wens naar nieuwe onderwijsmethoden, waarbij het aantal colleges e cathedra wordt verminderd om plaats te maken voor „besprekingen” in kleine groepen, „werkcolleges”, „seminariecolleges”, opdat daardoor de zelfwerkzaamheid der studenten worde aangemoedigd. Een scherpe opmerking trof me in het artikel in de De Vrije Katheder onder het hoofd „Efficiëntie”: „De paedagogen houden zich met allerlei vraagstukken van het lager onderwijs bezig, doch de methode der universitaire studie vormt slechts zelden het object van wetenschappelijk onderzoek. De Groningse docenten schrijven (l.c. blz. 18): ... „ieder plan, dat een harmonische opbouw van het hoger onderwijs beoogt, is tot onvruchtbaarheid veroordeeld, indien geen middel wordt gevonden om de thans geheel ontbrekende coördinatie van leerkrachten tot stand te brengen. Gebroken moet worden met de toestand, dat iedere docent op zijn gebied practisch alleenheerser is en de inmenging van niemand heeft te dulden ... Het gevolg is wanorde en, voor de studenten, verspilling van tijd en energie.” Voor de bedoelde interne reorganisatie der universiteit bevelen de Groningse brochure en de Vrije Katheder in de eerste plaats wijziging aan van de figuur van de rector, die niet meer volgens anciënniteit maar op grond van bestuurskwaliteiten zou moeten worden gekozen met een functieduur van (minstens) 5 jaar; hierbij aansluitend een meer organieke regeling van het onderwijs in de faculteiten. Groningen komt op voor de autonomie der universiteiten. Voor de inter-universitaire coördinatie bevat het Groningse plan de gedachte aan de „Hoge Academische Raad” als overkoepelend lichaam. Wat het onderwijsprogramma zelf aangaat klagen alle vier publicaties over een apert tekort in maatschappelijke oriëntatie van de universiteit wat betreft zowel de vorm van de bestaande opleiding als ook aantal en de verscheidenheid der beroepen en ambten, waartoe wordt opgeleid (l.c. blz. 16 e.v.). Heringa en Straub sluiten wat dit betreft aan bij de reeds veel oudere brochure van H. R. Kruyt⁷⁾. Zij, zowel als De Vrije Katheder opperen de gedachte aan „university extension”: Kohnstamm schrijft: „Niet minder dringend is de eis, dat de universiteit zich bezinne op haar taak ten opzichte van die groepen, die zij (nog) niet tot haar leerlingen rekent...” Hij noemt als voorbeelden: leiding gevende figuren in ons volksonderwijs, sociale werkers, journalisten, belastingambtenaren, consulaire en diplomatieke vertegenwoordigers.

Welhaast het meest centraal in alle hier besproken publicaties staat de klacht over het falen van de universiteit ten aanzien van karaktervorming en algemene ontwikkeling. Over dit centrale probleem moge ik aan ieder der publicaties een eigen citaat ontlenu. Kohnstamm: „Een eenzijdig specialistische scholing verhindert, dat de student kennis neemt van de diepere motieven, die het leven van andere volkgroepen bepalen, dan waartoe hij door geboorte en gezinsopvoeding behoort.” Vrije Katheder: „In de derde plaats dient de universiteit aan de karaktervorming van de student haar aandacht te besteden, waarbij vooral het bewustzijn van de maatschappelijke plichten van de intellectuele werker dient te worden aange-

⁷⁾ H. R. Kruyt, Hooge School en Maatschappij. — Amsterdam 1931.

kweekt." Merkwaardig volgt onmiddellijk daarop: „Verder moet iedere student gelegenheid krijgen tot sportbeoefening in universitair verband." Groningen: „De klacht, dat men aan de universiteit voor zijn algemene vorming zo weinig heeft, is maar al te gegrond. En niet minder juist is het vonnis over de geringe ontwikkeling van de gemiddelde afgestudeerde intellectueel. Het euvel is groot onder de nihilisten, maar het komt onder alle categorieën voor. Even erg is het, dat men zelfs van het vak, waarin men gestudeerd heeft, de aard en de voorstellingen in het geheel niet kent, en dat men alle inzicht mist in de samenhang der wetenschappen, waarin het eigen vak thuis behoort. Een nog groter euvel is, dat de gemiddelde afgestudeerde geen flauwe notie heeft van hetgeen in andere vakken dan het zijne geschiedt..." (blz. 21-22). Heringa en Straub: „Allengs duidelijker wordt het ons, dat wij, wat onze instellingen van Hoger Onderwijs betreft, niet tevreden mogen zijn zolang onzen daar ter school gaanden jongen mannen en vrouwen niet de best mogelijke gelegenheid gegeven wordt zich in alle opzichten tot harmonisch uitgegroeide mensen te ontwikkelen. Wat wij voor onze studenten wenschen moeten, is, dat zij hun streven richten en weten te *kunnen* richten naar een ideaal, dat, oprijzend boven de verwarring van deze tijd, de kracht en de beloften van de twintig-eeuwse Nederlandse cultuur symboliseert. Een beeld, dat toont de waarde, ons overgeleverd door vorige geslachten, naast die, welke naar uiting zoeken in ons midden; dat spreekt van de adeldom van de enkeling, maar ook van de krachten, die werken in onze naar nieuwe vormen zoekende samenleving." (blz. 29-30.)

De oplossing om aan dit grote euvel tegemoet te komen wordt gezocht enerzijds in algemeen vormende colleges (Kohnstamm, Groningen, Heringa-Straub), die door Groningen zelfs verplicht worden gewenst, anderzijds in een bredere propaedeuse (V.K. Heringa-Straub).

Dan is er ten slotte nog een wens, die, almede vanuit het algemene gezichtspunt van sociale vorming naar voren wordt gebracht: het is het verlangen naar meer eenheid in de studentenwereld, ook gericht op bestrijding van het „nihilisme" en daarboven nog naar het verenigd zijn van studenten, docenten en afgestudeerden in één grotere zich van haar gezamenlijke culturele en sociale taak bewust zijnde universitaire gemeenschap: de *civitas academica*. De taak dezer *civitas* zij zowel gericht naar de algemeene maatschappij, waarop de universiteit haar culturele invloed moet doen gelden, als naar binnen, waar zij de contacten en de samenwerking tussen seniores en juniores moet versterken. In het kader dezer samenwerking ligt ook de practische voorziening in de behoeften der studenten, de gezondheidszorg, de voeding en de huisvesting, van welke laatste, met name in de Groningse brochure uitdrukkelijk de betekenis voor binding van de studenten aan het academisch milieu naar voren wordt gebracht.

Ziedaar een beknopt, noodgedwongen al te beknopt en vooral te zakelijk overzicht van de verlangens, die leefden en rijpten in de bezettingstijd. Thans dan de vraag: wat is daarvan gerealiseerd?

Helaas niet zoveel als men hoopte toen in 1946 een der schrijvers van de Groningse brochure, prof. Van der Leeuw, als minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen met een prachtige rede, waarin vele desiderata, waarvan we gewaagd hebben, duidelijk te vinden waren, de „grote" Staatscommissie tot Reorga-

nisatie van het Hoger Onderwijs onder voorzitterschap van mr. dr. H. I. Reinink installeerde. De commissie met haar bijna 100 leden — bijna een parlement —, verdeeld over 22 secties, heeft hard gewerkt. Haar lijvig rapport (1949) brengt, ofschoon uiteraard de noodzaak van compromissen de hervormingsmoed duidelijk heeft geremd, over de gehele breedte van het te bewerken gebied vernieuwingsgedachten, die voor direct een aantal principiële verbeteringen en voor de toekomst verdere ontwikkelingsmogelijkheden beoogden.

De ontvangst in universitaire kring was verre van enthousiast, koel, zo niet afwijzend. „Hieruit is — zegt Rümke daarover in zijn rectorale rede van 1954 — ten duidelijkste gebleken, hoe reactionnair de meesten van ons zijn.” De resultaten der commissie zijn dan ook in eerste instantie zorgvuldig gezeefd door een de commissie-Reinink opvolgende commissie-Van der Pot, die tot opdracht kreeg een nieuwe hoger-onderwijswet voor te bereiden. Het ontwerp van wet is in Juni 1952 gereed gekomen; het voorlopig verslag dateert van November 1954.

De wet bevat volgens de samenvatting in de Memorie van Toelichting als „voornaamste wijzigingen: 1. de ruimere doelstelling van het hoger onderwijs; 2. de instelling van de reeds genoemde Hoge Academische Raad; 3. de toekenning van de rechtspersoonlijkheid aan de Rijksuniversiteiten en de Technische Hogeschool te Delft; 4. de wijziging van het bestuur der Rijksuniversiteiten en der Technische Hogeschool te Delft.”

Het is duidelijk, dat de ontwerpers zich bij het aanbrengen van hervormingen grote beperkingen hebben opgelegd en dan ook alleszins begrijpelijk, dat de schrijvers van het voorlopig verslag in § 1 onder a-f een aantal „belangrijke vraagstukken” opsommen „waaraan geen aandacht is geschonken, en die h.i. deze aandacht wel verdienen.” Aan de andere kant is wat wel opgenomen is zó principieel, dat duidelijk blijkt, dat de stemmen van Van der Leeuw c.s. en hun medestanders niet ongehoord zijn gebleven. De doelstelling is uitgebreid in de zin als door hen is verdedigd in zover als zij uitdrukkelijk spreekt (art. 1 en 7) van bevorderen van „maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef”, van „persoonlijkheidsvorming”, van „inzicht in eenheid en samenhang der wetenschappen, in aard en werkwijze van elk der wetenschappen, afzonderlijk en in de geestelijke grondslagen van de Nederlandse cultuur.”

Duidelijk is verder, dat, als dit ontwerp wordt aangenomen — zelfs al zouden op grond van dienaangaande uit de universiteiten ingekomen bezwaren t.o.v. de HAR nog amendementen worden aangebracht — nog door de autonomie en de krachtiger bestuursvorm (meerjarige rectoraat!) aan de universiteiten niet alleen meer vrijheid worden gegeven; vrijheid van organisatie, maar daardoor tevens de *mogelijkheid* van reorganisatie. Veel van de tekortkomingen, die sinds lang en met toenemende scherpste zijn gevoeld, kunnen dan worden weggenomen. Van de wensen, die in en na de bezetting met zo merkwaardige eenstemmigheid zijn geuit, schijnt thans de vervulling binnen de gezichtseinder te komen. Het zijn de universiteiten zelf, die daarnaar dan in eigen beheer zullen kunnen streven. Zullen ze uit die nieuwe vrijheid voor haar voortvloeiende verantwoordelijkheid begrijpen, aanvaarden, met vreugde aanvaarden? „De regering — schrijft mr. H. J. Woltjer,

hoofd van de afdeling hoger onderwijs van het departement O. K. en W.,⁸⁾ — heeft in het ontwerp hoger-onderwijswet A gezegd, de universiteiten moeten nu B zeggen." Laten we hopen, dat ze zullen tonen niet alleen de verantwoordelijkheid te beseffen maar ook de nodige daadkracht te bezitten. Zal de regering zelf van de nodige vernieuwingen de consequenties, die niet gering zullen zijn, bereid zijn te aanvaarden? Zal nu aan deze voorwaarden worden voldaan — vooropgesteld, dat de wet wordt aangenomen — hierop vertrouwen, dan kan inderdaad voor ons hoger onderwijs een nieuwe tijd aanbreken! We hebben goede hoop!

Te meer mogen we optimist zijn, omdat in de loop van 1953 zich nog een paar belangrijke nieuwe feiten hebben voorgedaan: Ik doel hierbij op de door minister Cals ingestelde commissie onder voorzitterschap van zijn ambtsvoorganger prof. Rutten om de regering van advies te dienen over „voorzieningen ten behoeve van studenten." Deze commissie is nog met haar arbeid bezig en uiteraard is dus over haar resultaat nog niets te zeggen, maar uitermate bemoedigend als voorteken is, dat reeds nu in de rijksbegrotingen aanmerkelijke bedragen opgenomen zijn om aan de financiële en sociale noden der studenten tegemoet te komen: bedragen voor subsidies aan mensae en studentenhuysvesting, terwijl ook belangrijke verhogingen van hetgeen jaarlijks beschikbaar wordt gesteld voor studievoorschotten en — vooral — voor beurzen passen in ruimer financieel overheidsbeleid t.a.v. het hoger onderwijs. Dit zijn belangrijke zaken, omdat zij bewijzen, dat het leven en de geest onder de studenten de aandacht heeft voor een voortvarend en breedziend Departement van Onderwijs. Dit zelfde blijkt evenzeer uit het niet minder heuglijke feit, dat minister Cals bij de installatie van de commissie-Rutten haar taakomschrijving zó breed heeft uitgemeten, dat deze naast de materiële noden der studenten ook aandacht mag en moet besteden aan hetgeen hen geestelijk benauwt, en zodoende aan efficiëntie van hun studie in de weg staat. Zo moet zij vanzelf komen tot critische beschouwing van de structuur der universiteit en de weg zien te vinden naar verbetering en verruiming in tal van opzichten.

Aan deze taak te mogen medewerken is een vreugde. Te meer, waar initiatieven, die onder de druk der omstandigheden de laatste jaren zijn gegroeid — we denken aan de civitates in Leiden en Amsterdam, aan de nieuwe mensa in Groningen, aan het „trefcentrum" in Nijmegen, aan tal van studentenvoorzieningen in eigenlijk alle universiteits- en hogeschoolsteden; we denken verder aan tal van congressen en conferenties, waarbij vooral de Studentenraad en de Vereniging van Wetenschappelijke Werkers zich actief betoond hebben — alle hoop geven dat komende voorzieningen zullen kunnen aanknopen bij reeds aanwezige realiteiten. Vertrouwend dus op de instemming van studenten en docenten, hopen op de medewerking, die de universiteiten op grond van haar autonomie zullen kunnen geven, maar bovenal steunend op de brede visie, waarvan de regering blijk geeft, zien we de mogelijkheid, dat nu, tien jaar na de bevrijding, een weg gebaad wordt naar de in de nood der bezetting gedroomde vernieuwing der universiteit.

⁸⁾ Mr. H. J. Woltjer, Overheid en Hoger Onderwijs. — Universiteit en Hogeschool I, 2, 1955, blz. 58.

DE POSITIE VAN DE INTELLECTUEEL

De Nederlandse samenleving heeft zich na de bevrijding niet kunnen onttrekken aan het proces dat men in de hele wereld kan waarnemen — aan beide kanten van het IJzeren Gordijn en in de Aziatische en Afrikaanse gebieden —: het proces van de massalisatie der wetenschap. De wereld heeft grotere hoeveelheden wetenschappelijke werkers nodig om de processen, die vroeger door traditie en ervaring geregeld konden worden, enigszins in de hand te houden.

Het is een maatschappelijk verschijnsel dat geen halt houdt bij de industrie (en de landbouw), waar we het onweerstaanbaar en overvloedig zien optreden. Zonder gebruik te maken van de toegepaste natuurwetenschappen kan het productieproces niet meer functioneren, in een wereld met een voortdurend toenemende bevolking, waarin concurrentie-druk aangevuld wordt met sociale en politieke druk. De ontwikkeling van de natuurwetenschappen en van de daaruit ontspringende technologie, dwingt niet alleen de industrie, maar ook het hele distributie-apparaat tot technieken, die alleen beheerst kunnen worden als men er zeer gespecialiseerde werkers mee belast. Ook zij die de plan-economie als systeem verwerpen, moeten planmatig te werk gaan, willen ze niet hun kansen op de markt missen of bij het verstrekken van credieten in het duister tasten. En als zo het hele economische leven doordrongen wordt van wetenschappelijke technieken, moet dat inwerken op het leven van de Staat en van de hele maatschappij. Ook de wettenmakers moeten enigszins verstand hebben van de verschijnselen waarvoor ze wetten, besluiten en reglementen moeten opstellen. En het onderwijs, zelfs het Hoger Onderwijs, moet de maatschappij de technici leveren die in grote hoeveelheden verlangd worden, of dat nu ingenieurs of sociografen, markt-analysten of bedrijfseconomen zijn.

Aan dit proces, zo schreef ik met opzet, heeft de Nederlandse samenleving „zich niet kunnen onttrekken”. Het zou immers overdreven zijn te beweren dat men — gunstige uitzonderingen daargelaten — er van harte aan heeft meegewerkt. Want dat van harte er aan meewerken zou gebleken zijn in belangrijke wijzigingen van het onderwijssysteem. En daar is nog steeds geen sprake van. Men levert grotere hoeveelheden ingenieurs of artsen, men schuift, in de oude faculteiten, wat nieuwe gelegenheden voor de opleiding van economen, sociologen, psychologen, men heeft het zelfs gebracht tot een poging om een nieuwe afdeling voor politieke en sociale wetenschappen te vormen, maar de weerstanden tegen de vernieuwing zijn, op deze sociale gebieden, wellicht nog iets sterker geweest dan op de meeste andere gebieden in Nederland.

Niettemin, het aantal intellectuelen en intellectuelen in opleiding, is thans groter in Nederland dan ooit te voren. En in zekere zin is ook de positie van de intellectueel na de bevrijding veranderd. Men is meer overtuigd van zijn onmisbaarheid en van zijn maatschappelijke nuttigheid. Zij die echter verwachten dat dit tot uitdrukking zou komen in een relatieve en absolute verhoging van de levensstandaard van de intellectueel, houden geen rekening met het feit dat hij in de moderne wereld „een massa-artikel” is geworden en dat hij dus niet langer dat „luxe-voorwerp” is, dat, of hoog gewaardeerd wordt, of als volkomen nutteloos ergens opzij ligt, zoals dat in de goede oude tijd van crisis en werkloosheid het geval was.

Bovendien heeft de noodzaak om in de eerste jaren na de bevrijding de meest achtergebleven groepen van de bevolking, de ongeschoolden en de plattelanders, het eerst te helpen, een neerdrukkende werking gehad op de beloning van de intellectueel. Bij het te boven komen van die noodtoestand hebben niet alleen de geschoolde arbeiders — bewust en vrijwillig — hun eisen moeten matigen, doch ook de hoger-geschoolden, de intellectuelen, die het in het algemeen gedwongen en kankerend hebben gedaan. Thans is het mogelijk, maar ook nodig, de geschoolden en de intellectuelen recht te doen wedervaren. En als de intellectuelen voldoende nuchterheid en maatschappijkennis zouden bezitten en dus niet de eis zouden stellen dat hun gemiddelde levenspeil gelijk zou moeten zijn aan dat van de bijzonder geslaagden en gelukkigen der vooroorlogse periode, dan zouden zij moeten erkennen dat er thans reeds een gunstige wending te bespeuren valt in de richting van een redelijker beloning voor de intellectuele beroepen.

Helaas, men kan geen congres van intellectuelen bijwonen, noch de een of andere bijeenkomst van organisaties uit het een of ander intellectueel beroep, zonder getroffen te worden door het samengaan van cultureel-ethische rodomontades met zéér materiële eisen, die ver buiten alle mogelijkheden liggen. Het typerende van dergelijke bijeenkomsten is, dat vrijwel nooit een opmerking wordt gemaakt over ondernemerswinsten, wier matiging zou kunnen leiden tot een verhoging van het aandeel der intellectuelen, doch dat men in het algemeen aan z'n trekken wil komen ten koste van de ongeschoolde of de geschoolde arbeiders, zonder zich evenwel de organisatorische en politieke inspanning dier arbeiders te willen getroosten, en zonder de werkelijkheidszin dier arbeiders te kunnen benaderen. En zonder te reiken aan het besef van verantwoordelijkheid voor de *hele* maatschappij, dat men bij de democratische arbeiders aantreft.

De overspannen verlangens der intellectuelen naar materiële en maatschappelijke waardering zouden alleen in vervulling kunnen gaan in een alzijdige technocratie, een „intellectuelocratie”, die nu eenmaal onmogelijk is, daar de heerschappij der „managers” nooit verkregen kan worden zonder de dictatuur te aanvaarden van een politieke partij, die in de eerste plaats aan zichzelf zal denken en die bovendien alleen aan de macht kan komen door massa-demagogie, zodat in het eind de intellectuelen toch weer op de derde rang zitten; afgezien dan nog van het feit dat ze in zo'n systeem alle intellectuele vrijheid kwijt zijn.

Er zijn natuurlijk intellectuelen, die zich aangetrokken voelen tot zo'n systeem, dat,

in de periode vóór de bevrijding, vooral door de fascisten in het vooruitzicht werd gesteld, en dat thans in de communistische landen bestaat. Aan de bijzondere positie die ze in dat communistische systeem innemen — met name zolang dat systeem, zoals dat in Rusland en in Azië het geval is, nog een schreeuwend tekort aan intellectuelen kent —, willen die intellectuelen gaarne hun intellect ten offer brengen, om daarvoor macht, eer en welvaart in de plaats te krijgen. En waar ze in het algemeen slechts technici zijn, specialisten van wetenschappen, technieken en kunsten, geen werkelijke intellectuelen, hebben ze trouwens niet zoveel ten offer te brengen.

Overigens vormen de intellectuelen van dit type in Nederland slechts een kleine groep, ook als men er al de in paniek geraakten, H-bom-masochisten, derde-weggers en met schuld-complexen (vanwege Azië of Afrika) beladenen bij rekent. Ook al nemen ze in ons, nogal armzalige, culturele leven van na de bevrijding een niet onaanzienlijke plaats in, onder leiding van communisten, meelopers, er-in-lopers etc., geschaard rondom „De Groene” en „De Nieuwe Stem”, toch is hun invloed op de grote massa der beroeps-intellectuelen slechts gering.

Voor zover de gemiddelde intellectueel in Nederland „culturele” en maatschappelijke leiding zoekt, vindt hij die eerder in „Elsevier”, zoal niet in „Burgerrecht”, al zal een belangrijke groep, als van ouds, naar „De Nieuwe Rotterdammer” grijpen. En in vele gevallen zal hij dan zijn maatschappelijk heil bij de V.V.D. zoeken. Tenzij natuurlijk overheersende religieuze bindingen hem naar de confessionele partijen brengen, of de doorbraak hem tot de P.v.d.A. heeft gevoerd en hij zijn geestelijke voorlichting vindt in „Wending”, „Vrij Nederland” of verwante organen.

Men moet bij dit alles wel bedenken dat de gemiddelde intellectueel, buiten zijn vakgebied, gewoonlijk ternauwernood een meer dan kinderlijke intellectuele belangstelling heeft, zó hij die al heeft. Vandaar dat hij „De Groene” met belangstelling kan lezen en er door kan worden „voorgelicht”. En wat van „De Groene” in een bepaalde richting geldt, is in andere richtingen voor de reeds aangeduide organen het geval.

Geestelijk volwassenen komen in het na-oorlogse Nederland moeilijk aan hun trek. Laat men niet veronderstellen dat dit in het vooroorlogse Nederland anders en beter was. Ook een blad als „Forum” kon het slechts korte tijd uithouden. En de oplaag van de essay-bundels van Ter Braak was zó beschamend klein dat iedere poging tot het idealiseren van die periode hierop moet afstuiten. De „naar bezinning snakkende intellectueel” las toen „In de schaduwen van Morgen” en nu „De revolutie der eenzamen”, dat is dus lood om oud ijzer. Wat dat betreft zou men „Trouw” gelijk moeten geven, met die bekende triomfkreet der obscurantisten: Er is niets veranderd, er is niets vernieuwd!

Maar terwijl dit alles tot op zekere hoogte volkomen juist is, en inderdaad, op het hoogste niveau, het Nederland van 1955 cultureel en artistiek, en in de diepste zin dus intellectueel, een volstrekt troosteloos land is, zou het toch onjuist zijn bij het constateren van deze waarheid te blijven stilstaan.

Wat zijn tien jaar voor de verhoging van het cultureel niveau, voor het doen ontstaan van merkbare en invloedrijke intellectuele groeperingen, voor het doen zegevieren van intellectuele maatstaven? Waar zou dit allemaal vandaan moeten komen,

gezien de kleurloosheid en de kitsch van het intellectuele leven in de periode vóór 1940, gezien de warhoofdigheden van het verzet, gezien de handigheid van de restauratoren?

Het verheugende is juist, dat het Nederland van 1955 een zoveel *gezonder* land is geworden dan het vooroorlogse. Die gezondheid zit in het economische en het sociale leven. Het gestadig achteruitlopen van de confessionele partijen — de ultraclericale partij van Moskou inbegrepen — bewijst dat die gezondheid langzaam, heel langzaam, óók voor het politieke gewas merkbaar wordt. Mijn sociologisch geloof zegt mij, dat tenslotte, na tien, twintig, dertig jaar, ook op het intellectuele en op het culturele veld iets merkbaar zal worden van die geestelijke gezondwording en van de culturele bloei waarnaar ons verlangen nu reeds uitgaat.

De krampachtige pogingen om nú reeds, op cultureel en intellectueel gebied, tot resultaten te komen, zullen dan blijken van enige waarde te zijn geweest, hoe stuitend en zot ze op het ogenblik ook vaak aandoen. Zodra de intellectuele en culturele stromen opwellen, zullen ze gebruik kunnen maken van de thans gegraven beddingen, waardoor nu meestal slechts drabberige watertjes kruipen. ¹⁾ Wat nu bijna steeds een malle vertoning is, waarbij even ijdele als lege kunst-managers, met hun wonderlijke adviseurs, opdrachten verstrekken aan steriele en aanstellerige kunstenaars (en op intellectueel gebied zien we hetzelfde, al is daar de toestand iets minder erg, vooral als men op natuurwetenschappelijk gebied komt waar vastere maatstaven zijn), zal dan blijken een voorbereiding te zijn geweest tot het vestigen van de opvatting dat de gemeenschap offers moet brengen voor intellectuele en culturele zaken.

Natuurlijk zal een bloei van het geestelijk leven zich openbaren in de vorm van een alzijdig *verzet* tegen de geestesmanagers van thans, en wellicht ook tegen een deel of al de vormen van de huidige cultuur-kwekerij, maar dat alles behoort tot de zorgen van over tien of méér jaar.

Waar het op aan komt, is, dat uitgesproken moet worden hoe weinig reden tot juichen er thans is, als we het intellectuele en culturele leven tien jaar na de bevrijding bekijken, maar hoe er evenmin reden tot wanhoop is, in een land dat in zijn onderste lagen gezonder is dan voorheen.

Dat geeft ook moed voor de positie van de intellectueel. Hij is onmisbaar thans en in de komende periode. Hij zal in steeds grotere aantallen aanwezig zijn. En hij zal op den duur door de hele ontwikkeling gedwongen worden iets meer te beseffen van zijn eigen positie en zijn eigen mogelijkheden en verplichtingen. Zo ver zijn we nog lang niet, en zo ver zullen we alleen komen, als we de tekorten van heden duidelijk uitspreken, en ons onthouden van gejubel, tien jaar na de bevrijding.

¹⁾ Dat geldt dus ook voor de pogingen om tot werkelijke discussie te komen tussen mensen van uiteenlopende intellectuele opvattingen. De gedachte is gezond. Wat onze „gesprekscentra” e.d. er van maken, is beneden de maat.

TIEN JAAR DICHTKUNST

Dichtkunst is taalkunst. Haar mogelijkheden en grenzen worden bepaald door de mogelijkheden en grenzen van de taal. Nu is de taal enerzijds een systeem dat ernaar streeft zoveel mogelijk gelijk te blijven, anderzijds een improvisatie met steeds veranderende, onvoltooide en onvoltoobare tekens. Geen enkele taalformalist slaagt erin op ieder ogenblik volkomen binnen de grenzen van het traditionele systeem te blijven, geen enkele taalimprovisator slaagt erin om het systeem ook maar één ogenblik volkomen los te laten. Dit moet men wel in het oog houden, wanneer men de dichtkunst van de laatste tien jaar overziet. Alle „experimentelen” zitten vast in een eeuwenoude traditie, want zij experimenteren op de grondslag van het Nederlandse taalsysteem. Alle classicisten hebben bij gelegenheid geëxperimenteerd. De resultaten van alle experimenten komen op de een of andere manier in het systeem terecht. De traditionele vormen worden voortdurend gedeformeerd en herstellen zich na iedere verminking. Zij hebben een oneindig vermogen om nieuwe inhouden op te nemen.

Het experiment is steeds een kwestie van meer of minder. In de laatste tien jaar is het weer eens een kwestie van meer geworden. Men behoeft geen groot profeet te zijn om te voorspellen dat het zeker ook weer eens een kwestie van minder zal worden. Belangwekkender dan deze voorspelling is echter de vraag hoe het komt dat na de bevrijding het experiment zozeer op de voorgrond is getreden, dat het tot een literaire mode is geworden, tot een herkenningsteken van een periode. Een dichter als Achterberg heeft, al lang voor de oorlog, zijn vorm uit innerlijke noodzaak en zonder voorbeeld gevonden. Dat wil natuurlijk niet zeggen: zonder invloeden. Ieder leert spreken onder invloed van anderen, iedere dichter leert ook dichten onder invloed van anderen. Maar Achterberg heeft deze invloeden verwerkt tot een geheel persoonlijk, onvervangbaar en onnavolgbaar idioom. Hij heeft een zo persoonlijke vorm gevonden, dat hij zich permitteren kon aan het systeem een steeds grotere plaats te geven. Hij schrijft sonnetten als Dante voor zeven eeuwen, zonder dat hij er minder Achterberg door wordt. Dat kunnen de na-oorlogse experimentelen echter niet. Zij representeren in hun experiment minder hun eigen innerlijke noodzaak dan wel een bepaalde ontwikkelingsfase van de Europese literatuur. Die ontwikkelingsfase begint op zichzelf niet pas na 1950, maar is wel in Nederland na 1950 acuut geworden. Er is hier een collectieve gevoeligheid voor bepaalde invloeden ontstaan, een groepsidioom, dat weliswaar in vele opzichten nieuw, maar daarom nog niet onvervangbaar en onnavolgbaar is. Dit constateren van een collectieve gevoeligheid sluit, bij sommigen, geen

oorspronkelijkheid uit, maar voorlopig lijkt het collectieve karakteristieker dan het individuele. De experimentelen demonstreren ook, bij herhaling, als groep (zij het dan natuurlijk als groep die geen groep wil zijn). Zij plaatsen zich als groep naast, en vooral na, andere groeperingen. Zij zijn „vijftigers”, zoals er „tachtigers”, „negentigers” enz. geweest zijn. Zij zijn producten van hun tijd die een beroep doen op hun tijd. Zij maken het de ordenende literatuurwetenschap bijna te gemakkelijk. Maar die literatuurwetenschap is niet klaar met de eigen plaatsbepaling van de groep te ijken tot wetenschappelijke formule. De vraag blijft: waarom juist nu? Waarom juist in deze tien jaar na de bevrijding?

Ik geloof, dat de opzettelijke sprong naar voren ten dele begrepen moet worden als een reactie op de stilstand in het literaire leven tijdens de bezetting en in de eerste jaren daarna. Er is in de oorlogsjaren wel veel poëzie geschreven en de poëzie heeft toen zelfs op een heel speciale wijze gefunctioneerd — als weerstand- en als vluchtmogelijkheid —, maar het normale literair leven ontbrak, doordat de vrijheid ontbrak. De productie van die jaren is, met uitzondering van de „functionele” verzetspoëzie, rommelig en onoverzichtelijk. Na de bevrijding bleef de chaos voortduren. De stilstand van de bezettingsjaren werd voorlopig gecontinueerd. Eerst moesten maag en zenuwen weer op krachten komen. In deze situatie van ongerichte katterigheid na gestilde honger, had iedere jongerengeneratie die de sprong naar voren dorst te wagen, wel een zeer vlotte kans op erkenning. De experimentelen hebben het in de literaire kritiek daardoor bijzonder gemakkelijk gehad. De vraag naar talent is nauwelijks gesteld. De experimentelen hebben succes gehad omdat er behoefte was aan een nieuwe wijze van literatuurbeoefening met een eigen gezicht en een eigen naam.

Maar dat is toch niet meer dan een halve verklaring. De katterigheid na het stillen van de honger was niet alleen een gevolg van het feit dat de spijsvertering nog niet helemaal goed werkte. De oude normen en vormen waarop men intuïtief teruggreep, lieten zich niet zo maar weer herstellen. Het was niet de oorlog die de weg terug afsloot, maar het huiveringwekkende saluutschot van de vrede, de atoombom op Japan. De hele na-oorlogse mensheid is gaan lijden aan een evenwichtsverstoring die veel moeilijker te verwerken is dan de schending der menselijkheid door de bezetter. Tijdens de oorlog konden grote, lang vergeten dromen herleven. Na de „overwinning” is alle verbeelding besmet geraakt met atoompest. Dat is het nieuwe „levensgevoel” dat spreekt uit de na-oorlogse poëzie. De experimentelen met de taal zijn doorgekruist door de experimentelen der atoomphysica.

Het besef dat de tegenwoordige generatie heel andere ervaringen te verwerken heeft gekregen dan de generatie waartoe ikzelf behoor, maakt het voor mij uiterst moeilijk deze na-oorlogse poëzie werkelijk te beoordelen. In mijn hart treur ik erom, dat de aanloop tot een nieuwe gemeenschapskunst die in de verzetspoëzie gegeven was, in de tien jaar na de bevrijding zo radicaal is weggevaagd. In die verzetspoëzie had immers, op een verrassende en door niemand voorziene wijze, het streven van de oppositionele groepsliteratuur, zowel van Christelijke als van socialistische zijde, opeens een zekere vervulling gevonden. In een figuur als Nijhoff scheen deze vervulling zich nog even voort te zetten. Maar Nijhoff is dood en de kansen op een poëzie die functioneert in een dragende, scheppende gemeenschap worden nauwelijks meer serieus overwogen. Ik treur dus om een dode, ik treur om al die doden

wier erfenis nu door niemand aanvaard schijnt te worden. Maar misschien heb ik ongelijk. Misschien hebben de dichters die na de oorlog zijn opgekomen, niet alleen meer talent dan ik geneigd ben ze toe te kennen, maar zal hun poëzie, wanneer het resultaat van hun experiment de oude vormen met nieuwe kracht heeft geladen, toch ook wezenlijk blijken te spreken uit en tot een gemeenschap. Men moet immers kunnen geloven in de onverwoestbare kracht en de onuitputtelijke mogelijkheden van de taal, ook als men niet ziet?

VERZWAKKING VAN ONS VRIJHEIDSBEGRIP?

De redactie verzoekt een bespreking van de vraag „in hoeverre de tegenstelling tussen socialistisch en liberaal vrijheidsbegrip, zoals deze door Oud (bij de behandeling van het crematie-ontwerp) naar voren is gebracht in de Kamer, juist is en in hoeverre het standpunt, ingenomen door de PvdA-fractie, inderdaad een afwijking zou betekenen van vroeger in de SDAP gehuldigde opvattingen.”

De bewering van Oud op dit stuk is het duidelijkst geformuleerd in deze passage van zijn rede: „Men mag gerust zeggen: het beginsel van de geestelijke vrijheid, zoals ik het verdedig, is het liberale beginsel in zijn grote en algemene betekenis genomen. — — — Het is het algemene liberale beginsel van de geestelijke vrijheid, dat doorgewerkt heeft ook in tal van partijen, die zich overigens niet liberaal noemen en die op andere punten volkomen met mij van mening verschillen. Het is het geestelijke beginsel, dat vroeger altijd geleefd heeft aan de gehele linkerkant onder de oude sociaal-democratische partij. Wanneer wij dit debat zouden hebben gehad vóór 1940, toen aan die kant behalve de revolutionairen ook zaten de liberalen, vrijzinnig-democraten en sociaal-democraten, dan zou de gehele linkerkant één lijn hebben getrokken, omdat die linkerkant zich bij al die onderlinge verschillen één voelde in het algemeen beginsel van de geestelijke vrijheid.” (Handelingen Tweede Kamer, 1954—'55, blz. 2301.)

Ik heb alle waardering voor de welsprekendheid van de ervaren parlementariër, maar hier heeft hij zich toch door het vuur zijner rede laten meeslepen. Deze voorstelling is niet wel houdbaar. Wie de redevoeringen van Scheps, die vooral als de spreker voor onze fractie is opgetreden, en die van Burger, als voorzitter der fractie, leest, zal nergens ook maar iets vinden, dat een verzwakking van het vrijheidsbegrip, of een verminderde belangstelling voor of waardering van de grondrechten in onze Grondwet en de Universal Declaration zou aanduiden.

Dan wellicht de houding van de fractie tegenover het ontwerp, blijkende uit de stemmingen? Ik moet eerlijk bekennen, dat de toon van de tegenstanders mij als wel wat kunstmatig aangedikt, wat gezwollen heeft aangedaan. Wat is de zaak? Zij hebben over het hoofd gezien, dat absolute vrijheid alleen voor Robinson Crusoe op zijn eiland bestaat, al heeft hij daar niet zo veel aan. Zodra de mensen groepen vormen, vindt de vrijheid van de één zijn grens in de vrijheid van de anderen. Wanneer bijv. de mensen tot een groep samenstromen om een gemakkelijk of

luguber schouwspel te zien, kan een potig, zwaargebouwd heer met harde knuisten en ellebogen zich naar voren werken ten koste van de zwakkeren, omdat „de straat toch vrij is”, en hij van die vrijheid gebruik maakt om de anderen weg te dringen.

Bij de stopplaatsen van de tram op de spitsuren kan, omdat „de straat toch vrij is,” de sterkste of vlugste zich naar voren dringen, en kunnen zich wilde gevechten ontwikkelen, waarbij wordt uitgemaakt, wie de sterkste of vlugste (of fortuinlijkste) is. In Parijs kunnen om dit te vermijden op de stopplaatsen van drukke buslijnen de wachtenden biljetten afscheuren en in de volgorde van de wachttijd komt men dan in de bus. De „ordering” heeft hier de „vrijheid” van de jungle vervangen door een rechtvaardige verdeling.

Wanneer op een grote vergadering iemand van „de vrijheid van het woord” zolang gebruik maakt, dat voor „de anderen” onvoldoende spreektijd overblijft, zal de voorzitter hem „tot de orde” moeten roepen om aan „de anderen” het vrije woord te kunnen verlenen. En als iemand de persoonlijke vrijheid gebruiken wil om bijv. in zijn kleding, of gebrek aan kleding het normale eerbearheidsgevoel van anderen te kwetsen, dan maakt hij inbreuk op de vrijheid van „de anderen”. De „vrijheid van de straat” is geen vrijbrief voor nudisten.

Men moet dus herhaaldelijk de „vrijheid” ordenen, om ieder zijn aandeel in die vrijheid te waarborgen. Welnu, dit is ook in het crematie-ontwerp geschied. Ik dacht zo, dat men daarin redelijk wel is geslaagd, al kan men natuurlijk over sommige bepalingen van mening verschillen, zonder daarvoor direct de messen te gaan trekken. De godsdienstige of metaphysische overtuiging, die ongetwijfeld in het spel is bij begraven of cremeren, is ontzien; de crematie is toegestaan. Er zijn verschillende problemen, waarvan de oplossing allerminst zo voor de hand liggend is, als de felle bestrijders van het ontwerp het voorstelden: de verhouding van de afgestorvene en de nabestaanden, en het *bewijs* van de werkelijke wil van de overledene; de verhouding van ouders en kinderen; en de wens van de kinderen óf van de ouders. In verreweg de meeste gevallen zal zich dit alles wel op normale wijze oplossen, maar er kunnen bijzondere omstandigheden zijn, die de zaak embrouilleren en tot netelige kwesties leiden.

Intussen, over de speciale bepalingen van het wetsontwerp heeft de redactie mijn mening niet gevraagd. Natuurlijk zijn er dubia, en is niemand helemaal tevreden. Maar ik kan niet zien, dat de veelzijdig samengestelde commissie, die het ontwerp voorbereidde, te boud sprak, toen zij schreef: „De commissie meent dan ook, gelet op haar samenstelling, gerechtigd te zijn tot de verwachting dat het door haar ontworpen voorstel voor zo groot mogelijke groepen in het Nederlandse volk aanvaardbaar zal blijken.” Voor de voorstelling, dat ons vrijheidsbegrip verzwakt zou zijn, geeft de behandeling van het crematie-ontwerp in de Kamer geen enkele reden.

Neen, ons verschil met het liberale vrijheidsbegrip ligt elders, ligt juist in onze aanvaarding van ordening als voorwaarde voor een betere verwezenlijking der geestelijke vrijheid. De liberalen hebben in het algemeen hiervoor nooit het rechte begrip gehad; dat was juist de reden voor de afsplitsing der vrijzinnig-democraten. De liberalen stonden lang op het standpunt, dat door Dicey in zijn voortreffelijke reeks lezingen over de betrekking tussen „Law and Public Opinion in England” bondig is geformuleerd: „that each man being as a rule the best judge of his own

interest, his right to bind himself by contract should be left untouched, even though he might sometimes use the right so as to do himself an injury" (blz. 153). Deze volledige „vrijheid” om zich te binden had in Engeland tot de mens-onwaardige toestand van de arbeidersbevolking geleid, die Karl Marx zo scherp heeft gezien en geschilderd. De *formele* vrijheid van de arbeiders was daadwerkelijke *onvrijheid*, slavernij. Van geestelijke vrijheid was door de economische overmacht der werkgevers voor de arbeiders geen sprake; the law of the jungle gold. Wij zijn daar door lange, lange jaren van zware strijd en arbeid overheen gekomen, en de liberalen van thans hebben veel aanvaard, dat zij vroeger verwierpen. Maar ons nu te verwijten, dat wij niet zoveel oog meer zouden hebben voor geestelijke vrijheid is, zachtst gesproken, nogal wonderlijk. Wij zoeken „de weg naar vrijheid” en zijn bereid daarvoor in de strijd te gaan. Maar ons zoeken en streven gaat naar geestelijke vrijheid en ontplooiingsmogelijkheden van het *geheel*, niet van een beperkt *deel*. Voor ongerustheid over verzwakking van ons vrijheidsbegrip bestaat geen enkele reden.

HUURPOLITIEK — WONINGPOLITIEK

De kern van het woningvraagstuk ligt in de spanning tussen het sociaal wenselijke en het economisch mogelijke.

Toen men zich omstreeks het midden van de vorige eeuw bewust werd van de invloed, die de volkshuisvesting uitoefent op de volksgezondheid en het peil der beschaving, ontsproot hieruit het verlangen de bevolking van goede woningen te voorzien. Heel ver kwam men in dit opzicht niet, want al spoedig bleek het economisch mogelijke tot beperking te dwingen. Wat economisch mogelijk was, werd volgens de destijds heersende opvattingen uitsluitend bepaald door hetgeen een ieder afzonderlijk voor zijn huisvesting kon uitgeven. Voor de gedachte om van overheidswege voorzieningen te treffen, die de economische mogelijkheden konden verruimen, was in de negentiende eeuwse opvattingen geen plaats. Dientengevolge beperkten de eerste pogingen zich tot het verschaffen van een gering aantal naar destijds begrippen redelijke woningen aan vlijtige werklieden. Hoe gering de mogelijkheden in dit opzicht waren, blijkt uit enkele gegevens, die een deskundige commissie bijeenbracht. In de grote steden bleken de daglonen te variëren van 70 cent tot f 1,50. Een redelijke woning moest van f 1,— tot f 1,50 per week aan huur doen. En dan nog zou het kapitaal beschikbaar moeten worden gesteld door „geldbezitters, die voor hunnen evenmenschen eenige liefde gevoelen” en zou de „onzedelijke huisjesmelkerij” moeten worden uitgeroeid.¹⁾

De Woningwet van 1901 verruimde de mogelijkheden. Van rijkswege konden voortaan voorschotten en ook bijdragen beschikbaar worden gesteld voor de bouw van woningen door woningbouwverenigingen of gemeenten. Dat deze steun in zo ruime mate zou worden verleend, dat hierdoor het woningvraagstuk tot een oplossing zou worden gebracht, stelde de wetgever zich echter niet voor. De armoede, zo redeneerde de regering destijds, zal uit de maatschappij niet verdwijnen en zolang er armen zijn, zullen er ook slechte woningen zijn.

Van de subsidiemogelijkheden, welke de Woningwet biedt, is in de loop der jaren een sterk wisselend gebruik gemaakt. De tot aan de eerste wereldoorlog gebouwde woningwetwoningen hadden over het algemeen een zelfdekkende exploitatie. Slechts

¹⁾ Rapport van het Kon. Instituut van Ingenieurs over de vereisten en inrichting van arbeiderswoningen, 1854/55.

in een minderheid der gevallen werd een rijksbijdrage toegekend. Gewoonlijk ging het dan om de huisvesting van gezinnen, die uit onbewoonbaar verklaarde woningen afkomstig waren, maar ook werden wel bijdragen gegeven als de plaatselijke stand der lonen het eisen van dekkende huren niet zou rechtvaardigen.

Tijdens de eerste wereldoorlog veranderde de practijk. De bouwrijzen waren enorm gestegen, de huurrijzen in verband met de woningnood onder contrôle geplaatst. Aan subsidiëring van de nieuwbouw op ruime schaal viel niet te ontkomen. Voor de woningwetbouw geschiedde dit door de toekenning van zgn. crisisbijdragen, voor de particuliere woningbouw door het verlenen van bouwpremies en het verstrekken van hypothecaire leningen. Uiteraard waren dit noodmaatregelen, voorbestemd om te verdwijnen zodra de buitengewone omstandigheden, door de oorlog in het leven geroepen, ophielden te bestaan. Dit bleek betrekkelijk spoedig het geval te zijn. De bouwkosten daalden en kwamen tot rust op een peil, dat ongeveer 60 pct. boven dat van 1914 lag. „Crisis”-bijdragen en bouwpremies werden na 1923 niet meer verleend. De woningbouw werd weer zelfdekkend, toekenning van bijdragen overeenkomstig de Woningwet werd opnieuw beperkt, thans uitsluitend tot gevallen van krotopruijing.

De tweede wereldoorlog deed de moeilijkheden, die reeds tijdens de eerder onderzochten waren, in versterkte mate terugkeren. Het woningtekort nam veel groter afmetingen aan, de bouwrijzen liepen sterker op en zijn sedertdien op een hoog niveau gebleven. Ten aanzien van de huren is er een nieuw element bijgekomen. In tegenstelling met de situatie in 1918 kwam ons land ditmaal zwaar verarmd uit de oorlog te voorschijn. Het economisch herstel eiste het scheppen van evenwicht tussen prijzen en lonen op een zodanig niveau, dat Nederland tot concurrentie op de internationale markt in staat was. In dit kader paste het de bevrozing van het huurpeil, welke in 1940 was tot stand gebracht, ook na de oorlog voort te zetten. Dit heeft tot 1951 geduurd. Met ingang van dat jaar werden de huren der vooroorlogse woningen met 15 pct. verhoogd. Op 1 Januari 1954 volgde een tweede huurverhoging, welke het huurpeil der vooroorlogse woningen op gemiddeld 141 pct. bracht.

Het is hier wellicht de plaats om in te gaan op de vraag welke betekenis deze laatste huurronde voor de exploitatie der desbetreffende woningen heeft gehad, met name op de vraag in hoeverre de stijging der exploitatielasten erdoor werd opgevangen. Cijfers hieromtrent moeten met enige voorzichtigheid worden gehanteerd, omdat het particuliere huizenbezit nu eenmaal een mengelmoes is, waarin de gevallen zeer sterk uiteenlopen. Met dit voorbehoud heeft de SER destijds een analyse gegeven van de bruto-huurprijs omstreeks Mei 1940, welke als grondslag diende voor een berekening van de lastenstijging.²⁾ De regering op haar beurt heeft deze berekening genomen als uitgangspunt voor haar voorstel om de huren tot gemiddeld 141 pct. te verhogen. Aldus kwam zij in 1953 tot onderstaande specificatie van de bruto-huurprijs, uitgedrukt in percenten van de huurprijs van 1940³⁾

²⁾ Sociaal-Economische Raad, advies in zake het vraagstuk van de huren, 1953

³⁾ Memorie van Toelichting wetsontwerp tot wijziging van de Huurwet, 1953.

	1940	Stijging lasten tot heden	Na invoering huurverhoging
Onderhoudskosten	12	21	33
Vaste lasten	25	7	32
Afschrijvingen	14	10	24
Kapitaalrente	45	5	50
Risico leegstand en wanbetaling	4	— 2	2
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	100	41	141

Bij deze berekening is aangenomen, dat als gevolg van het verschil in woningmarkt ten opzichte van voor de oorlog de verhuurder ongeveer een kwart deel van de onderhoudsuitgaven kan uitsparen. Tevens is rekening gehouden met een geringer huurverlies wegens leegstand. Dat is in overeenstemming met het standpunt van de minderheid van de SER. De meerderheid was het evenwel met deze aftrek niet eens. Daarentegen heeft de regering in afwijking van het minderheidsadvies de post „afschrijvingen” met tien punten verhoogd. Klaarblijkelijk wilde zij haar berekening doen uitkomen op een percentage, dat ongeveer het midden hield tussen hetgeen de minderheid redelijk achtte en dat, hetwelk de meerderheid voorstelde. Hierdoor wordt de eigenaren de gelegenheid geboden de afschrijving op het geïnvesteerde eigen kapitaal aanzienlijk te verhogen. Volgens het hierboven afgedrukte schema was van de in 1940 geldende huurprijs 14 pct. bestemd voor afschrijving. Nemen wij aan, dat ongeveer $\frac{1}{2}$ van het in de woningen belegde kapitaal van de hypotheekhouder afkomstig is, dan bleef er dus ongeveer 5 pct. over voor afschrijving op eigen kapitaal. Aangezien er geen enkele reden is om op het door hypotheekgedekte kapitaal meer dan voorheen af te schrijven — de hypotheekhouder toch krijgt slechts het nominale bedrag terug —, kan de eigenaar met de hem voor verhoogde afschrijving toebedeelde 10 pct. huurverhoging zijn eigen afschrijving van 5 tot 15 pct. opvoeren, hetgeen een verdrievoudiging betekent. Of hij dit in de praktijk zal doen, is de vraag, maar hij is er in ieder geval toe in de gelegenheid gesteld.

Wij menen, dat de huurverhoging van 1954 de lastenstijging voor de eigenaren zeer behoorlijk heeft opgevangen. Latere gegevens bevestigen dit. Zo heeft het ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting onlangs de resultaten gepubliceerd van een nader onderzoek naar de stijging der onderhoudskosten, indien dit onderhoud op dezelfde wijze zou worden uitgevoerd als voor de oorlog. Het resultaat was, dat men kwam op een indexcijfer van 385 ten opzichte van 1938/'39 ⁴⁾. De SER was in 1953 uitgegaan van een indexcijfer van 377, hetgeen in feite op hetzelfde neerkomt. Voorts verdient het de aandacht, dat bij de huurverhoging van 1954 is gerekend op een stijging van de hypotheekrente sedert voor de oorlog met $\frac{1}{2}$ pct. Hiervoor is 5 pct. huurverhoging toebedeeld. Inderdaad bewoog de hypotheekrente zich destijds in stijgende lijn. Deze stijging heeft inmiddels echter weer voor een

⁴⁾ Wederopbouw-Volkshuisvesting, driemaandelijks publicatie van het ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting, Jan. 1955.

daling plaatsgemaakt, die de hypotheekrente tot beneden het vooroorlogse niveau heeft gebracht. De huurverhoging is uiteraard gehandhaafd.

In dit verband halen wij ten slotte nog aan een artikel van de secretaris der Vakgroep Onroerende Zaken. Hierin wordt van de zijde van exploitanten gesteld, dat een huurverhoging tot ten minste 140 à 145 pct. dringend nodig is om een sluitende exploitatierekening mogelijk te maken met behoud van een redelijk rendement van het eigen kapitaal. De aan deze stelling ten grondslag liggende berekening kwam uit op een lastenstijging met 42 pct. van de bruto-huur per Mei 1940, waarin verdisconteerd een stijging van de hypotheekrente met 1 pct. en een gelijke stijging van de rente over het eigen kapitaal.⁵⁾

Wij menen aan de hand van deze gevens duidelijk te hebben gemaakt, dat het geldende huurpeil der vooroorlogse woningen niet alleen de lastenstijging opvangt, maar ook enige verruiming van het rendement ten opzichte van voor de oorlog betekent. Aan een beduidende verhoging van dit huurpeil zou dan ook niet behoeven te worden gedacht, indien daar niet was het probleem van de noodzakelijke uitbreiding der bestaande woningvoorraad.

Van nieuwe woningen ligt de kostprijsuur ergens tussen 250 en 300 pct. t.o.v. voor de oorlog. Aangezien, mede onder invloed der gevoerde loonpolitiek, het inkomen der huurders in het algemeen niet voldoende is gestegen om dergelijke huren op te brengen, wordt vrijwel de gehele nieuwbouw van rijkswegen gesubsidieerd. De bouwpremies, welke aan particulieren worden gegeven, bedragen gemiddeld ongeveer f 4000,—. De jaarlijkse bijdragen in de exploitatiekosten van arbeiderswoningen van woningbouwverenigingen en gemeenten komen in doorsnee op f 6,— à f 8,— per week. Desondanks betaalt de bewoner van een nieuwe woning vergelijkenderwijs, dus het verschil in kwaliteit in aanmerking genomen, niet onbelangrijk meer dan degeen, die in een vooroorlogse woning zit.

Iedere jaarproductie van 65.000 woningen levert voor de schatkist een verlies op dat, ongerekend tot een bedrag ineens, op ongeveer 300 miljoen gulden is te stellen. Financieel is dit nog wel te dragen. Aan de subsidiëring zijn echter andere grote nadelen verbonden. Naarmate de voorraad nieuwe woningen zich uitbreidt en de oude woningvoorraad ten gevolge van regelmatig verval inkrimpt, ontvangt een steeds groter deel van de bevolking een bijdrage uit de staatskas in zijn kosten van huisvesting. Een dergelijk kunstmatig element in de inkomensvorming wordt door de SER terecht ongewenst genoemd.⁶⁾ Huur dient in beginsel uit het inkomen te worden betaald en niet uit de staatskas. Afgescheiden hiervan is ook de volkshuisvesting op den duur met een dergelijke omvangrijke subsidiëring niet gediend. Zij betekent centralisatie van verantwoordelijkheden en bevoegdheden, zij leidt tot bureaucratie, belemmert de plaatselijke bewegingsvrijheid, doet de prikkel tot rationalisatie verslappen en werkt verstarrend op de ontwikkeling van het woonpeil.

Daarom moet worden aangestuurd op een zodanige verhoging van het huurpeil, dat de woningbouw in het algemeen weer zelfdekkend wordt en de subsidiever-

⁵⁾ Tijdschrift „Bouw”, jaargang 1952 blz. 394.

⁶⁾ SER, Nota betreffende het vraagstuk van eventuele loonsverhogingen, 1954.

lening, behalve dan voor te begrenzen onvoldoend draagkrachtige bevolkingsgroepen, overbodig. Uiteraard is dit slechts mogelijk, wanneer tegelijk het inkomen van de grote massa der bewoners wordt opgevoerd. Daarom zal dit proces niet anders dan geleidelijk kunnen verlopen. De gedachte ligt voor de hand erop aan te sturen, dat op het moment, waarop het woningtekort is ingehaald, ook het huurpeil weer een zelfdekkende exploitatie toelaat. Dit betekent, dat wij voor de verwezenlijking ervan een tijdsperiode van ongeveer negen jaren ter beschikking hebben. Men zou zich kunnen voorstellen, dat het doel in drie etappes werd bereikt, waarbij telkenmale de huurverhoging vergezeld gaat van een complex van compensatiemaatregelen.

Ten aanzien van de compensatie schuilt de grote moeilijkheid bij de „vergeten” groepen. Het denkbeeld om hen, die door de geijkte overheidsmaatregelen niet of nauwelijks tegemoet te komen zijn, te helpen door het verstrekken van een individuele huurtoeslag, ontmoet in de praktijk bezwaren. De regering althans heeft het tot dusver steeds afgewezen, niet in de laatste plaats vanwege de administratieve beslommeringen, die het mee zou brengen. Intussen openen de plannen met betrekking tot invoering van een algemene wettelijke ouderdomsverzekering in dit opzicht enig perspectief, althans voor hen, die de 65-jarige leeftijd hebben bereikt. Het zijn de bejaarden, niet meer in loondienst, niet of weinig vermogend, niet vallend onder de Noodwet-Drees, die onder de door huurverhoging getroffen en de meest schrijnende gevallen opleveren. Welnu, bij invoering van een wettelijk bodempensioen, waarvan de grootte wisselt met de koopkracht van het geld, zou de aan huurverhoging te verbinden compensatie voor hen geen moeilijkheden meer behoeven op te leveren. Het is immers mogelijk, de lasten dezer huurverhoging in het kader der nieuwe regeling door een verhoging van het bodempensioen op te vangen. Daarom zou het ook aanbeveling verdienen de eerstvolgende etappe der huurverhoging en de invoering van de algemene wettelijke ouderdomsverzekering te coördineren.

Gelijk vanzelf spreekt, zal de huurverhoging niet tot nieuwe woningen beperkt kunnen blijven, maar zullen ook de bestaande woningen er in zodanige mate in delen, dat er geen huurverschillen overblijven anders dan door verschil in kwaliteit (ligging, grootte, gerief) gerechtvaardigd. Men zou geen compensatiemaatregelen kunnen nemen, indien deze moesten samenhangen met het al dan niet gehuisvest zijn in nieuwe woningen. De volkshuisvesting zou worden ondermijnd, indien de nieuwe woningen onevenredig duur zouden worden en de woningen van voor de oorlog onevenredig goedkoop zouden blijven. Men zou er een daling van de woonzeden mee in de hand werken in die voege, dat velen het samenwonen in de goedkope oudere woningen zouden verkiezen boven het betrekken van een zoveel duurder nieuw huis.

Maar als de huren van de vooroorlogse woningen in gelijke mate mee omhoog gaan, dan zullen op de exploitatie dier woningen grote overschotten ontstaan. Moet men deze overschotten de toevallige eigenaren laten of mag de gemeenschap er voor een belangrijk deel beslag op leggen? Dat de overheid deze als het ware na-ijlende oorlogswinst door een bijzondere belasting zou mogen treffen, lijkt ons nauwelijks

voor betwisting vatbaar. Zoals zij destijds bij de vermogensaanwasbelasting ondernemers, die oude voorraden vasthielden, onder de heffing bracht, indien deze bezittingen hoger werden gewaardeerd dan voor de oorlog, kan zij bij huurstijging en daarmee gepaard gaande vermogensstijging fiscaal optreden ten aanzien van bezitters van vooroorlogse woningen.

Intussen zou het ons veel juister lijken, indien hier niet een extra-belasting werd geheven, maar een verder gaande bestemmingsheffing werd ingevoerd, gelijk in de jongste troonrede werd aangekondigd. Waarom bepleiten wij een huurpolitiek, die het huurpeil van de vooroorlogse woningen op den duur in overeenstemming brengt met het kostenpeil van nieuwe woningen? Niet omdat dit ten opzichte van de eigenaren der oude woningen rechtvaardig zou zijn. Aan de rechtvaardigheid is ten volle voldaan, indien deze eigenaren over dat deel van het geïnvesteerde kapitaal, dat gemeenlijk als eigen kapitaal wordt ingebracht, een rente ontvangt, die in verhouding tot het risico enigermate hoger ligt dan voor de oorlog verkregen werd. Hoeveel hoger laten wij voor het ogenblik in het midden, omdat dit ons een punt lijkt te zijn voor nader onderzoek en voor overleg in het kader van de voorbereiding van een verdere huurverhoging. Maar deze huurverhoging zal van veel groter omvang zijn dan voor dit beperkte doel nodig is. Toch is zij tegenover de huurders der vooroorlogse woningen gerechtvaardigd. Zij is gerechtvaardigd ter wille van het algemeen belang, dat zich verzet tegen het ontstaan van twee afzonderlijke huurpeilen, een voor oud en een voor nieuw. Wij willen niet de situatie, die in sommige buurlanden bestaat, waar nog altijd een deel van de woningvoorraad valt onder de huurprijvoorschriften, die tijdens de eerste wereldoorlog zijn ingevoerd. Wij wensen dit niet, omdat het de verdere woningvoorziening zou belemmeren en de volkshuisvesting zou schaden. Maar als de overheid ter wille hiervan een algemene huurverhoging doorvoert, dan moet zij ook waarborgen, dat de opbrengst daarvan voor het aangewezen deel ten goede komt aan het doel, dat haar daarbij voor ogen staat.

Wij willen duidelijk uitspreken, dat als de situatie zo lag, dat de vooroorlogse woningvoorraad in handen was van ondernemingen — particuliere lichamen, woningbouwverenigingen of gemeenten —, die van de bouw van woningen en haar exploitatie hun bedrijf maakten, wij aan een bestemmingsheffing geen behoefte zouden hebben. Maar de zaak ligt anders. Van de particuliere huurwoningen is het overgrote deel, misschien wel 90 pct., in handen van personen, die zich van de bouw zelf afzijdig houden en de exploitatie beoefenen buiten beroep of bedrijf om. Het zijn typische gelegenheidsbeleggers, die het om dikwijls uiteenlopende redenen op een gegeven ogenblik aantrekkelijk hebben gevonden hun kapitaal geheel of ten dele in huizen te beleggen. Zodra het getij keert, zijn zij ook bereid op andere objecten over te schakelen. Het merendeel ervan ontbeert de nodige kennis op het gebied van woningexploitatie, schrijft niet behoorlijk af, reserveert niet. De ervaringen van de ambtenaren van het bouw- en woningtoezicht zouden in dit opzicht boekdelen kunnen vullen. Tot dusver is deze gelegenheidsbelegger bij de na-oorlogse woningvoorziening nog niet op het toneel verschenen en blijft zijn rol tot het vooroorlogse bezit beperkt. Waar na de oorlog door particulieren complexen huurwoningen zijn gebouwd, geschiedde dit gewoonlijk in opdracht van institutionele beleggers, die zich eerst kort voor de oorlog voor dergelijke objecten zijn gaan interesseren, of geschied-

de het door bouw- en exploitatiemaatschappijen, die voor de oorlog verre in de minderheid bleven. Wij geloven, dat in deze vorm de toekomst ligt voor de particuliere bedrijvigheid op het gebied van de woningvoorziening. Wij verwachten niet, dat de typische kleine huiseigenaar van voor de oorlog bij de massale woningbouw, die wij thans kennen, nog een rol van betekenis zal vervullen.

Wil de overheid waarborgen, dat de hogere huuropbrengst, voor zover deze een redelijk rendement te boven gaat, in het belang van de volkshuisvesting wordt aangewend, dan is de aangewezen weg hiervoor, dat zij een bestemmingsheffing invoert. In onze gedachtengang is deze heffing in de Huurwet te regelen en zal zij een nader aan te geven percentage van de daarin voorgeschreven huurverhoging afromen. De opbrengst ervan ware te storten in een fonds, egalisatiefonds, woningfonds, volkshuisvestingsfonds of hoe men het noemen wil. De besteding ervan kan op verschillende wijzen worden geregeld. Men zou een regeling in het leven kunnen roepen, waarbij premies worden in uitzicht gesteld voor eigenaren van vooroorlogse woningen, die modernisering willen aanbrengen. Reeds thans kennen wij zulk een regeling op uiterst beperkte schaal. Men kan het geld aanwenden voor vernieuwing van de oude woningvoorraad door krotopruijing en vervanging van de krotten door betere woningen. Men kan het besteden om, zolang de woningbouw nog moet worden gesubsidieerd, er de huurprijzen van nieuwe woningen mee te egaliseren, d.w.z. deze prijzen in een redelijker verhouding tot die der oude woningen te brengen dan thans het geval is. De nadere uitwerking van deze gedachten laten wij voor het ogenblik rusten.

Na de aankondiging in de troonrede van verleden jaar mochten wij de verwachting koesteren, dat de regering met voorstellen zou zijn gekomen, waarin de hiervoren ontwikkelde gedachten hun weerslag zouden vinden. Het heeft niet zo mogen zijn. De kwestie van de bestemmingsheffing is „voorshands” aangehouden en in de plaats van een vrij radicale huurverhoging, heeft de minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting een wetsontwerp ingediend, dat slechts beoogt voor een vrij willekeurig begrensde aantal vooroorlogse woningen een matige huurverhoging in te voeren. Ons grote bezwaar ertegen is, dat het de oplossing van het hurenvraagstuk nauwelijks een stap nader brengt, dat het de bestaande moeilijkheden omzeilt en er een aantal nieuwe bij schept. Golden tot dusver t.a.v. de vooroorlogse woningen vijf huurpeilen, gegrond op verschil in gemeenteklasse, voortaan zouden dit er vijftien zijn. Hoe men de verwarring, die hierdoor zou ontstaan, in de toekomst zou moeten opheffen, is ons niet duidelijk. Aangezien echter de behandeling in de Tweede Kamer wel zal hebben plaatsgevonden op het ogenblik dat dit artikel verschijnt, gaan wij er nu niet nader op in. Het moge de lezer duidelijk zijn, dat wij het wetsontwerp niet kunnen beschouwen als een constructieve maatregel, die voert in de richting, waarin wij de oplossing van het hurenprobleem zien.

DE SCHOOLSTRIJD IN BELGIË

Het behoeft geen rechtvaardiging wanneer ik mijn artikelen over de schoolstrijd in Frankrijk¹⁾ en Engeland²⁾ thans laat volgen door een beschouwing betreffende de schoolstrijd in België. De schoolquaestie in ons nabuurland is de laatste maanden opnieuw geworden tot een onderwerp van diepgaande verdeeldheid en felle parlementaire en buitenparlementaire strijd.

Nu moet aan deze beschouwing een waarschuwing voorafgaan. Het is deze: België is een land, dat zijn eigen historie en zijn eigen „geestesmerk” heeft. Het is zeer bepaald een ander land dan Nederland en wij moeten ons wachten voor de fout, dat wij zijn eigen karakter zouden miskennen en met *onze* opvattingen zouden oordelen over toestanden, die door de Belgen op andere wijze worden ervaren en beleefd, en met *onze* maatstaven zouden willen rechten over een maatschappelijke orde en organisatievormen, die slechts tegen de achtergrond van de geschiedenis en structuur der Belgische natie kunnen worden verstaan.

Indien ik voorts één ding van de bestudering van het recente schoolconflict geleerd heb, dan is het dat wij hier zeker niet bij verstek, op de stukken, kunnen oordelen. Men moet in België geleefd, gewerkt en gestudeerd hebben om de tegenstellingen, welke nu weer op zo heftige wijze openbaar zijn geworden, ten volle te begrijpen. En is het zeer te betreuren, dat in dit land zelf, voorzover ik weet, nog niet de auteur of de groep is opgestaan, die voldoende distantie heeft van de strijdende partijen om de verschillende posities volkomen recht te doen en daardoor een verbindende, consiliërende rol te kunnen spelen. Frankrijk heeft in de mensen rond *Esprit* zulk een groep gevonden.

Het is intussen evident dat de Belgen, ook in de schoolquaestie, anders denken dan wij Nederlanders. Wij zijn gewoon de zaken principieel te stellen en wij hebben de neiging onze beginselen een zo perfectionistisch mogelijke toepassing te geven. Wanneer wij eenmaal het goed recht van de bijzondere school hebben erkend, leidt ons dit naar de financiële gelijkstelling en wanneer deze eenmaal is aanvaard, moet zij volmaakt worden doorgevoerd. In de Belgische wetgeving en politiek overheerst het incidentele. Wie de onderwijswetten ter hand neemt, moet dit tot zijn verwarring ervaren. Zij zijn de neerslag, niet van een weloverwogen systeem, maar van detailoplossingen, welke daarin, in de loop van de tijd, onder invloed van wisselende machts-

¹⁾ Socialisme en Democratie, April 1954.

²⁾ Socialisme en Democratie, Juni/Juli 1954.

verhoudingen zijn aangebracht. Om ze ten volle te kunnen begrijpen, moet men de geschiedenis kennen. Naar Nederlands besef is de Wet tot regeling van het lager onderwijs een lappendeken. Een voorbeeld. In 1937 heeft men de artikelen 13 en 14 veranderd maar zelfs niet de moeite genomen de nieuwe bepalingen in de oude nummering in te passen.

Nergens is voorts de afstand tussen wet en werkelijkheid groter dan hier. De praktijk heeft zich ontwikkeld op een wijze als in de wet met geen mogelijkheid te lezen valt. Wie kan bijvoorbeeld uit de lageronderwijswet ontdekken dat niet slechts de gemeenten openbare lagere scholen houden maar óók de staat zich daarmee bezighoudt? Wie zal, als hij leest, dat de „aangenomen” bijzondere school, behalve voorzover betreft godsdienst en zedeleer, moet onderworpen zijn aan het stelsel van toezicht door de staat, krachtens deze wet ingericht (artikel 15, 5°), begrijpen dat deze inspectie wordt uitgeoefend door kerkelijke inspecteurs, die wél door de staat worden betaald maar onder het gezag staan van de geestelijkheid? En terwijl ik dit neerschrijf, kan ik *nog* nauwelijks geloven hetgeen mij hieromtrent is medegedeeld.

Het is voor een buitenstaander heel moeilijk tot de werkelijkheid achter de wet door te dringen. Het is evenmin eenvoudig de achtergrond achter de huidige strijd ten volle te doorgronden. Enkele facetten daarvan kunnen echter ook de buitenstaander nauwelijks ontgaan.

Daar is vooreerst de geestelijke achtergrond. Hij vertoont nauwe verwantschap met de toestand in Frankrijk, welke ik in mijn eerder genoemde artikel heb beschreven. Ook hier vinden wij de scherpe tegenstelling tussen clericaal en anti-clericaal. Prof. dr. H. G. de Vries Reilingh, wiens boek *België* (Meppel 1953) ik op dit punt heb geraadpleegd en gevolgd, wijst echter tevens op het verschil. In Frankrijk is het clericalisme sedert de Revolutie in de verdediging. In België heeft Vlaanderen het Rooms-Katholieke geloof vastgehouden. Dit bepaalt de situatie aldaar, ook op schoolgebied. Alleen Wallonië is in deze een copie van Frankrijk. Hier is de massa tegen de kerk en haar macht gericht. In België als geheel houden de beide krachten elkaar in 't evenwicht. Het maakt de strijd er des te feller om.

De tegenstelling is, naar blijkt, verwant aan de oude controverse tussen Vlaams en Waals. De trage, vasthoudende Vlamingen staan hier tegenover de heftige, pathetische Walen. Langs dezelfde lijnen loopt de scheidingslijn tussen het overwegend agrarische en het geïndustrialiseerde gebied.

Politiek staat de (Katholieke) Christelijke Volkspartij tegenover de Socialistische en Liberale partijen, die beide duidelijke anti-clericale trekken vertonen. Na de verkiezingen in 1950 waren de zetels in de Kamer der Volksvertegenwoordigers aldus verdeeld: Katholiek 108, Sociaal 77, Liberaal 20, Communist 7. Er kwam toen een homogeen Katholiek Kabinet aan het bewind. De verkiezingen in 1954 leidden tot de volgende zetelverdeling: Katholiek 94, Sociaal 86, Liberaal 25, Communist 5. Dit voerde tot het Socialistisch-Liberaal coalitie-Kabinet, dat thans aan de regering is.

Het verlies der verkiezingen heeft binnen de Christelijke Volkspartij de tegenstellingen, welke partijen op de grondslag ener confessie nu eenmaal altijd verdelen, verscherpt. Een middel tot samenbinding, zoals de herleving van de schoolstrijd, kan de leiders niet onwelkom zijn.

De koningsquaestie is bij dit alles nog niet vergeten. Toen waren pro en contra duidelijk over katholieken en socialisten verdeeld, terwijl de liberalen uiteenvielen. Het is geen toeval dat de socialistische mars naar Brussel thans met een rooms-katholieke betoging in de hoofdstad werd beantwoord.

In de strijd speelt mede het verzet van het Vlaamse land tegen de centraliserende macht van Brussel. Men vreest de anti-clericale, Waalse overheersing vanuit het Regeringscentrum en verdedigt daartegenover met kracht de autonomie der gemeenten .

Ergens in dit interdependente samenstel van machten en krachten klinkt ook een sociaal motief mede. Er is een aantal Katholieke middelbare scholen — Jezuiten-colleges — met een uitgesproken standskarakter en hoog schoolgeld. Hiertegenover figureert de openbare school als de democratische, welke voor alle groepen der bevolking toegankelijk is.

Laat mij nu trachten een beeld te geven van de positie van het lager en het middelbaar onderwijs in België, zoals deze er op het ogenblik uitziet. Om dit overzicht niet te compliceren laat ik, hier en straks wanneer het om de wijzigingen gaat, het normaal (kweekschool)-onderwijs en technische onderwijs grotendeels buiten beschouwing. De essentie van het geschil zal aan de eerder genoemde takken van onderwijs voldoende duidelijk worden. Verschillende maatregelen, welke thans worden voorgeslagen, betreffen trouwens het voortgezet onderwijs in zijn geheel.

Krachtens de Wet op het lager onderwijs zijn er drie soorten van scholen.

Vooreerst gemeentelijke. De gemeenten zijn verplicht ten minste één openbare school op te richten en te onderhouden. Is het aantal leerplichtige kinderen, voor wie openbaar onderwijs verlangd wordt, minder dan 20, dan kan deze verplichting echter bij Koninklijk Besluit worden opgeheven, mits op een andere wijze in het onderwijs der kinderen kan worden voorzien. Er zijn 196 gemeenten, waar geen openbare lagere school bestaat. Het lager onderwijs is in België veelal voor jongens en meisjes gescheiden. Daarom moeten wij deze scheiding der scholen naar de sexen in onze beschouwing betrekken. Er zijn 469 gemeenten, waar slechts een gemengde openbare school voor jongens en meisjes bestaat. Voorts zijn er 1776 gemeenten, waar geen openbare school voor meisjes bestaat. De meisjes gaan daar naar de zusterschool.

De gemeente kan voorts één of meer bijzondere scholen aannemen. Deze aanneming geschiedt bij overeenkomst voor een termijn van zes jaar, welke verlengd kan worden. Hierbij verplicht de gemeente zich bepaalde voordelen te verlenen aan het bestuur der vrije school en neemt het bestuur der school van zijnentwege op zich kinderen onderricht te verschaffen en ze op te voeden, rekening houdend met de voorschriften van de wet (vereisten inzake leerplan, gebouwen en lokalen, leermiddelen en schoolgeld, diploma's der leerkrachten, aantal leerlingen per klasse, enz.).

Minimaal betaalt de gemeente krachtens zulk een contract de wedden van het onderwijzend personeel en een bepaalde som voor de schoolbenodigdheden ten bate van de kinderen, die op kosteloosheid daarvan recht hebben. De staat en de provincie dragen in deze kosten bij. De staat vergoedt de wedden van het onderwijzend personeel tot het wettelijk vastgestelde bedrag. (De wedden der in gemeenschap levende gehuwde onderwijzers bedragen de helft van die van de wereldlijke onderwijzers.)

Deze wedden worden rechtstreeks aan het personeel uitbetaald door het Ministerie van Openbaar Onderwijs. De provincie vergoedt verder het aandeel in de uitgaven voor schoolbenodigdheden volgens criteria vastgesteld bij Koninklijk Besluit. Maar de gemeente is vrij de kosten der bijzondere school ten volle te dragen. In overwegend Katholieke gemeenten geschiedt dit uiteraard. Elders moet het schoolbestuur de ontbrekende middelen zelf bijpassen.

Naast de „aangenomen” scholen zijn er „aanneembare” scholen. Zij voldoen aan de eisen om aangenomen te worden, maar er is geen overeenkomst met de gemeente gesloten. Zij genieten van staat en provincie dezelfde tegemoetkomingen als hun „aangenomen” zusters. Men zou menen dat ze — wegens het ontbreken van het aannemingscontract — nu verder niets van de gemeenten ontvangen. Maar dit is een al te legalistische conclusie! Zij kunnen toch wel tegemoetkomingen uit de gemeentebegroting ontvangen, bijvoorbeeld voor de schoollokalen, verwarming en verlichting en schoonhouden . . . en genieten deze ook dikwijls. Het verschil is, dat de aangenomen scholen krachtens overeenkomst voor zes jaar van de steun verzekerd zijn en de aanneembare scholen niet. Maar dit onderscheid is meer theoretisch dan practisch.

Ik zou gaarne een beeld geven van de toepassing van de diverse bepalingen. De statistiek licht ons daaromtrent helaas niet in. Ziet hier echter de cijfers omtrent de bevolking der lagere scholen in 1953: gemeentelijke scholen 368.700 (44 %) leerlingen, aangenomen en aanneembare scholen 469.800 (56 %) leerlingen, totaal 838.500 leerlingen.

De staatsscholen, waarvan ik in 't begin melding maakte, zijn voorbereidende scholen, behorende bij inrichtingen voor middelbaar onderwijs. De statistiek vermeldt ze evenmin als de wet.

Nu het middelbaar onderwijs.

Er zijn middelbare scholen (lagere graad v.h.m.o.) en athenea voor jongens en lycea voor meisjes (hogere graad v.h.m.o.), uitgaande van de staat, de provincie en de gemeenten. De provinciale en gemeentelijke instellingen genieten Rijkssubsidie.

Voorts zijn er bijzondere scholen. Deze kunnen van staatswege subsidie ontvangen mits ze aan bepaalde onderwijskundige eisen voldoen. Zij moeten de wettelijke verminderingen en vrijstellingen van schoolgeld op hun leerlingen toepassen. Zij moeten verder, bij een ondertekende verklaring van het bestuur, het aantal leerlingen aan het Ministerie van Openbaar Onderwijs mededelen. Een speciale contrôle van de staat gaat ter plaatse na of het opgegeven aantal leerlingen overeenstemt met de werkelijkheid. De besturen der bijzondere scholen zijn verder verplicht aan de leken-leden van hun onderwijzend personeel bezoldigingen toe te kennen, welke gelijkwaardig zijn aan die, welke de staat aan zijn personeel toekent. De bestuursleden zijn hoofdelijk gehouden de wedde uit te betalen van de personeelsleden der inrichting, die op hun beurt er niet in mogen toestemmen dat hun wedde geheel of gedeeltelijk wordt afgestaan. Uit de thans voorgestelde regeling — waarover straks — moet ik afleiden, dat aan de naleving van dit voorschrift niet algemeen wordt geloofd. De subsidie wordt berekend naar het aantal leerlingen. Het bedrag per leerling, dat door de Minister van Onderwijs wordt vastgesteld, wordt verkregen door het bedrag van het op de begroting uitgetrokken crediet te delen door het aantal regelmatige leerlingen van al de inrichtingen en afdelingen, waarvoor een geldige aanvraag om

subsidie werd ingediend. Het op de begroting van het Ministerie van Openbaar Onderwijs jaarlijks uit te trekken crediet mag wettelijk niet lager zijn dan 55 % der credieten uitgetrokken tot het dekken van de gezamenlijke uitgaven voor bezoldigingen en vergoedingen van het Rijks middelbaar onderwijs, vermenigvuldigd met de verhouding tussen het aantal leerlingen in de bijzondere onderwijsinrichtingen, die om de toelage verzoeken en het aantal leerlingen in dezelfde afdelingen der Rijksinrichting voor middelbaar onderwijs. Ik geef deze ingewikkelde formule zoals ik haar heb gevonden. In 1951 en 1952 werd het subsidie-bedrag „forfaitair” vastgesteld op 4500 fr. per leerling; in 1953 op 3600 fr. en voor 1954 wordt de berekening gemaakt, gelijk hierboven is omschreven. De besturen der bijzondere scholen mogen de subsidie vrij besteden (zij kunnen er eventueel de gebouwen en lokalen mede onderhouden, enz.), doch de wettelijke voorwaarden inzake bezoldiging van het personeel en de vereisten inzake schoolgeld moeten in elk geval nageleefd worden.

Ziet hier wat de statistiek mededeelt omtrent de bevolking der middelbare scholen in 1953. Openbare scholen 65.791 (46%) leerlingen, bijzondere scholen 78.475 (54%) leerlingen, totaal 144.266 leerlingen.

Op 1 Februari 1955 werd nu bij de Kamer der Volksvertegenwoordiging ingediend het Wetsontwerp van de Minister van Openbaar Onderwijs, L. Collard, „houdende regelen inzake inrichting van het onderwijs van de staat, de provincie en de gemeenten en subsidiëring door de staat van instellingen voor middelbaar, normaal- en technisch onderwijs”.³⁾ Artikel 1 luidt: „De staat richt bewaarschoolonderwijs, lager onderwijs, secundair onderwijs, normaalonderwijs en technisch onderwijs van de hogere graad in. Dit onderwijs wordt op rijkskosten gegeven.” Het is goed dit artikel aantonds te leggen naast artikel 9, betrekking hebbende op het normaal-, middelbaar en technisch onderwijs, dat luidt: „Om van staatswege gesubsidieerd te kunnen worden, moet een door de openbare machten (namelijk provinciën, gemeenten of verenigingen van „openbare machten”) tot stand gebrachte onderwijsinrichting of afdeling van een onderwijsinrichting: 1e. haar bestaan rechtvaardigen door dwingende redenen van geografische, economische, sociale of paedagogische aard.” enz. Dit zijn dan „erkende inrichtingen”. Evenzo bepaalt artikel 13 voor dezelfde takken van onderwijs: „Om van staatswege gesubsidieerd te kunnen worden, moet een door private personen tot stand gebrachte onderwijsinrichting of afdeling van een onderwijsinrichting: 1e hun (? I.) bestaan rechtvaardigen door dwingende redenen van geografische, economische, sociale of paedagogische aard.” enz. Dit zijn dan „gesubsidieerde bijzondere inrichtingen”.

Ziet hier het eerste grote geschilpunt!

Hier staat dus het onverkorte recht, ja de plicht van de staat geformuleerd om allerwegen staatsscholen op te richten óók voor het bewaarschool- en het lager onderwijs, terwijl andere publiekrechtelijke lichamen en bijzondere instellingen voor het verkrijgen van subsidie voor het voortgezet onderwijs hun bestaan met „dwingende redenen” moeten rechtvaardigen.

³⁾ Ik citeer hier en verder met inachtneming van de na de indiening door de Regering aangebrachte wijzigingen, waarin aan een aantal bezwaren wordt tegemoet gekomen.

Ter vermindering van misverstand zij hieraan toegevoegd, dat een *automatische* subsidieverlening noch bij het lager noch bij het voortgezet onderwijs in discussie is. Het gaat om het recht om subsidie te *kunnen* ontvangen.

De Regering licht de bedoeling van de uitbreiding harer bevoegdheden ten aanzien van haar bewaarschool- en lager onderwijs nauwelijks toe. Het is echter duidelijk dat deze voorziening wordt voorgesteld ten dienste van de ouders, die niet-confessioneel onderwijs verlangen. De oppositie acht de bepaling in strijd met de Grondwet, welke in artikel 17 bepaalt: „Het openbaar onderwijs, gegeven op kosten van de staat, wordt eveneens bij de Wet geregeld.”⁴⁾ Thans immers wordt de staat een *onvoorwaardelijk* recht toegekend. Er wordt dienaangaande *niets* geregeld. Voorts ziet men hier een inbreuk op de plaatselijke vrijheid. De staat zal – zo zegt men – een nog rechtstreekser concurrent en een directer gevaar worden voor het plaatselijk initiatief dan hij nu al is door de oprichting van kleuterafdelingen en voorbereidende afdelingen in zijn inrichtingen voor middelbaar onderwijs.

Is, zo vraagt de oppositie, de ten aanzien van het openbaar onderwijs der gemeenten bestaande regeling geen voldoende waarborg? En, als er misbruiken zijn, kan zij dan niet worden verbeterd? Gebruikt men hier geen stoomhamer om een noot te kraken?

Het ligt niet op mijn weg deze vragen te beantwoorden. Ik moet echter de mogelijkheid openlaten dat een stoomhamer nodig zou kunnen zijn om in de lokale machtsverhoudingen de weg te banen voor het recht der ouders op onderwijs dat niet confessioneel is gestempeld. Van socialistische zijde stelt men dat de Katholieke druk in vele gemeenten zodanig is, dat het aantal van 20 kinderen, voor wie openbaar onderwijs wordt aangevraagd, niet kan worden bereikt. „In deze gemeente is het de patroon van de fabriek die al zijn invloed gebruikt om zijn werklieden te beletten uiting te geven aan hun wil om te beschikken over een officiële school. In gene gemeente dreigt de pastoor met de banbliksems van de kerk en verkracht aldus de gewetensvrijheid. Elders nog zijn het de leiders van de liefdadige werken en andere personen die hulp en materiële voordelen verstrekken welke zich met succes verzetten tegen het indienen van een vraag welke zou kunnen leiden tot het openen van een gemeentelijke klas. Wat het bewaarschoolonderwijs betreft, hebben de gemeenten niet de minste verplichting. De waarheid is dat zolang de staat het recht niet zal hebben alle nodige scholen te openen, er geen mogelijkheid zal komen, van vrije keuze voor de niet-katholieke ouders.”⁵⁾

Met betrekking tot het voortgezet onderwijs ligt de situatie anders. Niemand betwist het recht van de staat om middelbare scholen, normaalscholen of technische scholen op te richten. De oppositie wenst dit recht echter te binden aan gebleken behoeften. Voor de subsidiëring van provinciale, gemeentelijke en bijzondere scholen moeten er „dwingende redenen” zijn, die het bestaan dezer instellingen rechtvaardigen. Zie de bovengeciteerde artikelen 9 en 13. Maar dan dienen – zo stelt zij – dezelfde overwegingen te gelden bij de stichting van staatsscholen.

De gedachten van de oppositie gaan in dit verband uit naar de gemengde com-

⁴⁾ Vertaling uit 't Frans van mij. (I.)

⁵⁾ Inleidings- en Documentatieblad der B.S.P., 3e jaargang, no. 2 en 3, Maart 1955.

missies, welke Minister Harmel, de Minister van Onderwijs in het homogene R.K. Kabinet, krachtens de Wet van 17 December 1952 heeft ingesteld en welke thans voor afschaffing worden voorgedragen. Het zijn commissies, „paritair” samengesteld uit vertegenwoordigers van het openbaar en bijzonder onderwijs, die de Minister omtrent zijn beleid bij schoolstichting en subsidiëring adviseren. Het voorstel lijkt te gaan in de richting van een aanvaardbaar compromis. Maar, als ik het goed begrijp, is de benoeming in handen van de Minister. En dan behoeft deze onder de mensen van het openbaar onderwijs slechts een „weldenkende” Katholiek aan te wijzen om in deze commissies „automatisch een confortabele Katholieke meerderheid tot stand te brengen”.⁶⁾ Zo kunnen, waar de partijen verbitterd en strijdend tegenover elkaar staan, commissies als deze praktisch worden tot het strijdmiddel van één van haar. De eenzijdigheid van haar bedoelingen wordt daarbij dan nog met een schijn van billijkheid omkleed ook. Er moet aan zekere eisen van objectiviteit bij de leden en de adviserende ambtenaren zijn voldaan, wil zulk een contact der richtingen vrucht dragen. Het vertrouwen in elkaars motieven en bedoelingen is thans wel ernstig verstoord. De voorstanders van openbaar onderwijs zijn er bovendien niet zeker van, dat de belangen van het staatsonderwijs bij het Ministerie voldoende erkenning vinden, zodat ook de voorlichting van die zijde wordt gewantrouwd.

Bijzondere aanstoot geeft de oppositie het voorstel de gesubsidieerde bijzondere scholen voor voortgezet onderwijs het predicaat „erkende” scholen te onthouden en deze aanduiding voor het onderwijs van de provincies en gemeenten te reserveren. Men ziet daarin een poging om het provinciaal en gemeentelijk onderwijs, dat tot dusver met het bijzonder in dezelfde boot zat, van elkaar te scheiden. Voorts vermoedt men hier een poging tot depreciatie van het bijzonder onderwijs, een vorm van oneerlijke concurrentie. Van de zijde der voorstanders dezer bepalingen stelt men, dat het er juist om gaat misleidende benamingen bij het onderwijs te bestrijden, zoals „officiële vrije scholen” voor bijzondere onderwijsinstellingen. Daarom is het gebruik van andere dan de thans voorgestelde benamingen nu wettelijk verboden (artikel 36).

Bij het bestuderen van het wetsontwerp komt men eigenaardige toestanden op 't spoor! Artikel 30 bepaalt dat de provinciën en gemeenten het gezag, dat hun door de Wet over hun onderwijsinrichtingen verleend wordt, noch geheel noch gedeeltelijk aan derden mogen overdragen. Het artikel betreft gemeenten, die het beheer van hun school of scholen bijvoorbeeld overdragen aan een kloosterorde. Ik weet niet, waarover mij meer te verbazen: over dergelijke menging van de taken van Overheid en Kerk of over het feit, dat men van Katholieke zijde tegen de, thans aangebrachte, correctie nog durft te protesteren!

Een andere moeilijkheid is gelegen in de thans voorgestelde samenstelling van de jury's, welke belast zijn met het onderzoek der getuigschriften van het middelbaar onderwijs en de „homologatie” der door haar aanvaarde getuigschriften. Deze jury's waren van ouds „paritair” samengesteld: ze telden een gelijk aantal leden uit het openbaar en het bijzonder onderwijs. Thans is voorgesteld ze te doen bestaan voor de helft uit personeel van het Rijksonderwijs, voor 2/10 uit personeel van het provinciaal en gemeentelijk onderwijs en voor 3/10 uit personeel van het bijzonder onderwijs. De

⁶⁾ Inleidings- en Documentatieblad der B.S.P., 3e jaargang, no. 2 en 3, Maart 1955.

nieuwe driedeling werkt hier dus door. Maar van de zijde van het bijzonder onderwijs verzet men zich tegen de gedachte thans een minderheid te zullen worden.

Een volgend punt van ergernis is het volgende. In alle staatsscholen is thans godsdienstonderwijs òf onderwijs in de zedeleer voorzien. De ouders mogen kiezen. Het godsdienstonderwijs wordt gegeven door de bedienaren van de godsdienst of namens hen. Artikel 4 van het Wetsontwerp stelt deze dubbele mogelijkheid dubieus. Het zegt: „In alle Rijksonderwijsinrichtingen *waar*⁷⁾ het programma het onderricht in de godsdienst of in de zedeleer omvat” enz. Misschien is dit een misverstand, dat bij de behandeling der Wet kan worden weggenomen.

Ik kom nu tot de wijzigingen in het subsidie-regime. In onderscheid met de regeling van Minister Harmel, welke een bedrag per leerling verstrekt, dat zowel voor salarissen als voor exploitatiekosten kan dienen, komt thans een vergoeding van de salarissen der leerkrachten, rechtstreeks door het Departement aan deze uit te betalen zoals bij het lager onderwijs. Deze salarissen zullen dezelfde zijn als die voor het overeenkomstig openbaar onderwijs. De reductie voor religieuzen, welke wij bij het lager onderwijs aantreffen, zal ook hier gelden. De betaling geschiedt niet naar de verrichte functie maar overeenkomstig de bevoegdheid. Wie niet volledig bevoegd is, ontvangt minder salaris. De priesteropleiding wordt niet langer als gelijkwaardig met een opleiding tot het geven van middelbaar onderwijs erkend.

Aan provinciën en gemeenten wordt voorts verboden het voortgezet onderwijs meer te subsidiëren dan in 1954 het geval was. Het bedrag, dat zij tot dusver bijdroegen, is merkwaardigerwijze niet precies bekend!

Er schuilen in deze regeling — waarin men overigens een overgangsbepaling ten aanzien van de salarissen mist — duidelijk gezonde elementen.

Vooreerst wordt de salariëring van het onderwijzend personeel van het bijzonder onderwijs met zekerheid op hetzelfde niveau gebracht als die bij het openbaar onderwijs. Voorkomen wordt dat onderwijsinstellingen worden geëxploiteerd ten koste van hun leerkrachten.

Vervolgens wordt het bijzonder onderwijs, ook wat de diplomering aangaat, op hetzelfde peil gebracht als het openbaar onderwijs.

In beide opzichten kan dit wetsontwerp het bijzonder onderwijs op den duur alleen maar ten goede komen.

Het is echter tevens duidelijk dat het feit, dat de subsidie, welke tevoren vrij kon worden besteed, thans aan de salarissen wordt gebonden, de schoolbesturen in moeilijkheden kan brengen wat betreft de dekking der niet-personele exploitatiekosten. Daarom stelt men van de zijde der oppositie, dat thans de ouders door verhoging van de schoolgelden voor de consequenties van het nieuwe stelsel moeten opkomen. Ik voeg er aan toe: zoals waarschijnlijk tot nu toe de leerkrachten in het tekort moesten bijdragen. Bovendien — zo gaat de oppositie voort — wordt straks de leerplicht tot 15 jaar verlengd. Dat betekent, dat de kosteloosheid van het onderwijs met één jaar wordt uitgebreid. Dit zal de problemen der schoolbesturen nog vergroten. De Regering heeft echter bij wijziging van het wetsvoorstel een extra vergoeding wegens vermindering of ontheffing van schoolgeld in 't vooruitzicht gesteld.

⁷⁾ Cursivering van mij. (I.)

Het is uiterst moeilijk te beoordelen in hoeverre het bijzonder onderwijs door deze maatregelen — in het kader van het Belgische onderwijsstelsel — tekort wordt gedaan. Stelt men zich op het standpunt der financiële gelijkstelling dan is de vraag eenvoudig te beantwoorden. Maar deze kent en bepleit men in België niet. Zij zou trouwens tot een stelsel van subsidievoorwaarden aan de bijzondere scholen moeten leiden, dat aanmerkelijk verder gaat dan thans bestaat of in het ontwerp wordt voorzien. Het is de vraag of het bijzonder onderwijs dit zou aanvaarden. Van socialistische zijde verwijt men Minister Harmel, dat hij de subsidies voor het voortgezet onderwijs op onverantwoorde wijze heeft verhoogd. In 1949 genoot het Katholiek onderwijs bijna 2 milliard francs subsidie. Als gevolg van de beschikkingen van het vorig Kabinet zou het bedrag in 1955 3,7 milliard francs zijn geworden, terwijl het in 1956 boven de 4 milliard francs zou zijn gekomen. Minister Collard heeft dit cijfer voor 1955 tot 3,2 milliard francs teruggebracht. Daarbij wordt er van socialistische zijde op gewezen dat de subsidiën der bijzondere scholen in 1952 door de homogene Katholieke regering op 2,8 milliard francs waren bepaald, zodat het vrije onderwijs thans toch waarlijk geen reden tot klagen heeft.

Intussen zijn er nu in nauw verband met de nieuwe subsidiëringsmaatregelen nog een tweetal bepalingen voorgesteld, welke evenzeer tot spanningen aanleiding geven.

Nu de salariëring van het personeel van het bijzonder onderwijs definitief op hetzelfde peil wordt gebracht als die van het openbaar, wenst de Regering de aanspraken van dit personeel ook verder te waarborgen. Tot nu toe zijn er bij dit onderwijs Commissies van Beroep uit eigen kring. Dit zal volgens het ontwerp veranderen. Artikel 31 bepaalt: „Bij het Ministerie van Openbaar Onderwijs wordt een geschillenraad voor het personeel der gesubsidieerde bijzondere inrichtingen ingesteld.” De Koning stelt deze „geschillenraad” samen. Hij bestaat uit een voorzitter en zes leden. De voorzitter wordt gekozen uit de magistratuur. De leden bestaan, telkens voor de helft, uit leraren van het openbaar en voor de andere helft uit het gesubsidieerd bijzonder onderwijs. Artikel 32 bepaalt: „Geen disciplinaire of administratieve maatregel houdende tijdelijke of definitieve verwijdering, inhouding of vermindering van wedde, of terugstelling mag, zonder het eensluidend en *voorafgaand*⁸⁾ advies van de bij artikel 31 ingestelde geschillenraad, worden getroffen ten aanzien van een lid van het lekenpersoneel van het gesubsidieerd bijzonder onderwijs, dat in dit onderwijs diensten telt waarvan de duur gelijk is aan ten minste twee schooljaren.” enz. De bedoeling is het personeel der bijzondere inrichtingen te beschermen tegen de willekeur, waarvan zij bij de bestaande regeling het slachtoffer zou kunnen worden. Er moeten voor de Regering wel zwaarwegende gronden geweest zijn om met dit voorstel te komen! Persoonlijk zie ik hierin een ongeoorloofde inbreuk op de rechten van het bijzonder onderwijs. Men kan van socialistische zijde wel stellen dat het er hier om gaat de Katholieke onderwijzers het vrij genot van de hun bij dit ontwerp toegekende wedden te verzekeren maar het middel gaat veel verder. Het tast de paedagogische vrijheid van het bijzonder onderwijs aan.

Nu de salariëring bij het bijzonder onderwijs aan het diploma is gebonden, zal daar

⁸⁾ Cursivering van mij. (I.)

de begrijpelijke en billijke neiging ontstaan . . . diploma's te behalen. In dit verband moet artikel 16 van het Wetsontwerp worden gelezen, dat bepaalt: „Elk getuigschrift of diploma dat tot een onderwijsfunctie in het erkend onderwijs en in het gesubsidieerd bijzonder onderwijs toelaat, wordt in de gesubsidieerde bijzondere inrichtingen voor normaal- of technisch normaalonderwijs slechts op geldige wijze uitgereikt na het slagen in een examen voor een examencommissie voorgezeten door een afgevaardigde van de Minister van Openbaar Onderwijs, voor de ene helft samengesteld uit leden van het door de staat ingericht of erkend onderwijs, en voor de andere uit leden van het gesubsidieerd bijzonder onderwijs. Het programma van deze examens is dat vastgesteld bij de wet of bij de algemene reglementen van toepassing in de Rijksonderwijsinrichtingen.” Het is andermaal voor de oppositie een reden tot critiek. Waarom geldt deze bepaling niet voor openbare opleidingsinrichtingen? Is hier geen discriminatie? Ik kan mij deze vragen begrijpen en geloof dat de Regering verstandig zou doen ook het openbaar onderwijs van zulke examencommissies te voorzien.

Ik heb uitvoerig stil gestaan bij de wet en de voorgestelde wetswijziging. Ik vrees, dat ik sommige lezers, indien zij mij al hebben willen volgen, hiermede heb binnengeleid in een reeks verwickelingen, welke zij niet hadden verwacht noch hadden verlangd te vernemen. Maar om deze dingen gaat het in België! En om een aantal andere van verwante aard en betekenis, die ik de lezer heb gespaard. Verder gaat het om de wetswijziging bij het lager onderwijs, welke is aangekondigd en door de oppositie, ja zelfs de bisschoppen, reeds bij voorbaat in de verzetsactie is begrepen, en tenslotte om het grote stuk beleid, dat de Minister van Onderwijs voert tot uitvoering van de wet of buiten de wet om. Het komt mij voor dat dit laatste, zeker in België, ten minste zo belangrijk is als alle onderwijswetten en Koninklijke Besluiten tezamen.

Scherpe critiek oefenen de voorstanders van het openbaar onderwijs op ex-Minister Harmel. Hij heeft, naar hun oordeel, het bijzonder voortgezet onderwijs, niet slechts door de nieuwe regelingen voor de subsidieverlening, welke ik heb besproken, maar ook door de toekenning van subsidies aan talrijke nieuwe bijzondere scholen grotelijks bevoorrecht boven het openbaar onderwijs. Een sprekend voorbeeld levert het nijverheidsonderwijs. Hier werden in de periode 1950 tot 1954 bij het openbaar onderwijs slechts twee technische dagscholen geopend en acht kleine avondleergangen. In dezelfde periode werden 65 nieuwe Katholieke technische scholen aangenomen en gesubsidieerd. Het staat wel vast, dat het openbaar normaalonderwijs sterk onderontwikkeld is. Ook daaraan is door de vorige Minister niet tegemoet gekomen.

Men beschuldigt er Minister Harmel verder van onnodig veel leerkrachten — afkomstig van Katholieke opleidingsinstellingen — aan openbare scholen te hebben benoemd. Hij zou daardoor de openbare school van binnen uit hebben ondermijnd. Ik geef hier de gegevens, welke het meeraangehaalde Inlichtings- en Documentatieblad van de B.S.P. dienaangaande publiceert. Op een totaal van 485 benoemingen van onderwijzers en onderwijzeressen zijn er 300, dus 62%, met een diploma uit het vrij onderwijs. Op een totaal van 71 benoemingen van fröbelonderwijzeressen zijn er 44 gediplomeerden uit het vrij onderwijs, eveneens 62%. Voor alle sectoren van het officieel onderwijs samen, gingen 40% van de benoemingen naar gediplomeerden uit het vrij onderwijs. Ik moet aannemen dat deze gegevens betrekking hebben op be-

noemingen in de jaren 1950–1954, waarvoor Minister Harmel de verantwoordelijkheid had. Voor benoemingen aan openbare gemeentelijke scholen is dit laatste uiteraard niet het geval. Hier beslist de gemeenteraad.

Minister Collard volgt nu een ander beleid. Hij geeft, waar het openbare scholen aangaat, voorkeur aan kandidaten, afkomstig van openbare opleidingsinstellingen. In de laatste dagen van Augustus 1954, kort voor het begin van het nieuwe schooljaar, is dit duidelijk gebleken. Toen kreeg een honderdtal tijdelijk aangestelde leraren („interimarissen”) telegrafisch bericht, dat op hun wederindiensttreding geen prijs meer werd gesteld.⁹⁾ Er waren 1000 van zulke interimarissen bij het openbaar middelbaar onderwijs werkzaam. De afgewezenen ontleenden hun bevoegdheid aan een Katholieke normaalschool of aan de Katholieke Universiteit van Leuven.

De maatregel leidde tot de eerste protestactie van Katholieke zijde, waarbij de Minister – m.i. ten onrechte – de ongrondwettigheid van zijn beslissing werd voor-
geworpen. De bepaling van artikel 6 der Belgische Grondwet dat alle Belgen gelijk zijn voor de wet, kan moeilijk worden aangevoerd als een argument voor de benoeming van afgestudeerden van confessionele onderwijsinstellingen aan openbare scholen. Een ander verwijt, dat meer hout snijdt, betrof de abruptheid van de beslissing: de getroffen leerkrachten werden, zonder voorafgaande aankondiging, op straat gezet op de dag vóór de heropening der scholen. Er bestond voor hen toen geen kans meer elders te solliciteren.

Het is wel duidelijk: men kan de Belgische schoolstrijd slechts ten volle verstaan tegen de achtergronden, welke ik in 't begin van dit artikel heb aangeduid. Het gaat hier overwegend, schoon niet uitsluitend, om een botsing van clericale en anti-clericale machten en krachten. Dit verklaart de felheid, waarmede hier gestreden wordt. Met de simpele vraag wie er in de schoolkwestie gelijk heeft, doet men aan de dimensies van het conflict geen recht.

Hier staat enerzijds een Kerk, die bezorgd is voor het geestelijk heil der Belgische natie. Ik wil die Kerk zien als de hoedster van het Christelijk geloof, waardoor onze Westerse cultuur gestempeld is, het geloof waarin – naar mijn overtuiging – voor ieder mens de diepste waarheid omtrent zijn leven en bestemming is besloten. Ik deel daarom de bekommring, welke deze Kerk vervult wanneer zij let op de ontgeestelijking, welke zich óók in België voltrekt. Maar ik kan mijn oog niet sluiten voor het verderf in de vorm van het wereldlijk machtsstreven, waaraan deze Kerk voortdurend bloot staat.

Zo lijkt het mij – om slechts het recente te noemen – onjuist dat de bisschoppen, terwijl het wetsontwerp op 1 Februari is verschenen, in een Verklaring van 9 Februari 1955 met een gedetailleerde critiek der wetsvoorstellen zijn opgetreden nog vóór het parlementair overleg dienaangaande was geopend. Zij beschuldigden de Regering daarbij van een „weloverwogen manoeuvre om, langs de school om (bedoeld zal zijn: door middel van de school. I.), de invloed van de Katholieke godsdienst op onze bevolking tegen te werken”. Natuurlijk kan het onder omstandigheden de roeping der Kerk zijn op te komen voor de geestelijke vrijheden van het volk. Hier ontbrak echter

⁹⁾ Normaliter worden zulke leerkrachten na 18 maanden voor vast benoemd.

de vereiste distantie van het politiek gebeuren, dat zich op zuiver democratische wijze bezigt is te voltrekken.

Tegenover zulke wereldlijke machtsopenbaring der Kerk richt zich de weerstand. Laat men zich niet vergissen: de anti-clericalen zijn allermint allen ongelovigen. Maar zij strijden voor de menselijke vrijheid, welke zij door de Kerk als organisatie bedreigd achten.

Zien wij hen naar hun beste drijfveer dan ligt deze in de eerbied voor de menselijke persoonlijkheid. Alleen . . . het negatieve — de afwijzing van geestelijke en zelfs maatschappelijke dwang — spreekt in hun actie zoveel sterker dan het positieve. Want welke geestelijke inhoud biedt dit anti-clericalisme aan zijn volgenden?

De Belgische schoolstrijd is een tragisch conflict. Het is een uitloper van de worsteling om de geestelijke achtergrond van de Europese cultuur. De tragiek is dat deze strijd een geestelijke strijd is, 'die met het „zwaard des geestes" gestreden moet worden, terwijl zij hier verworpen is tot een strijd in het vlak van de wereldlijke macht. De tragiek is ook, dat daardoor recht en onrecht, waarheid en onwaarheid, aan *beide* kanten te vinden zijn. Wij, buitenstaanders, kunnen deze botsing, welke naar het mij voorkomt haar climax nog allermint heeft bereikt, slechts met bewogenheid volgen.

SOCIALISTISCHE CONJUNCTUURPOLITIEK

Inleiding

Blijkbaar gaat het met rapporten en discussies over het conjunctuurprobleem precies eender als met vele conjunctuurpolitieke maatregelen: op het moment dat ze tot rijping gekomen zijn, zijn ze niet meer nodig!

Tegen het eind van het vorige jaar, juist toen het duidelijk begon te worden dat een conjuncturele omslag, gezien de wederopleving in de Verenigde Staten en de te verwachten herbewapening van West-Duitsland, verder af is dan ooit, zijn namelijk van drie verschillende zijden belangrijke studies over de huidige conjunctuur-beweging en conjunctuurpolitiek verschenen. Bedoeld zijn de prae-adviezen van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde van prof. dr. J. Horryng, prof. mr. J. G. Koopmans en ir. H. Vos¹⁾, het prae-advies voor het Nederlands Instituut voor Accountants van prof. dr. H. J. Witteveen²⁾ en het rapport van de Commissie voor de Fiscale Conjunctuurpolitiek van de Vereniging voor Belastingwetenschap³⁾.

Natuurlijk is de „timing” van conjunctuurpolitieke *maatregelen* van groter belang dan de „timing” van conjunctuurpolitieke *beschouwingen*. Bovendien is conjunctuurpolitiek niet alleen depressiepolitiek. De genoemde publicaties bezitten dus toch wel een zekere actualiteitswaarde. Dit geldt het minst voor de prae-adviezen van

1) „Welke maatregelen dienen hier te lande, al dan niet in Europees verband, te worden voorbereid ter verhoging van het nationaal-economisch weerstandsvermogen, voor het geval dat zich een belangrijke terugslag in de wereldconjunctuur zou voordoen? In welke volgorde en in welke omvang dienen dergelijke maatregelen te worden toegepast in verband met de aard, de sterkte en het verloop van een eventuele terugslag in de wereldconjunctuur?” Drs. H. C. Bos heeft in Economisch-Statistische Berichten van 15 December 1954 een kort verslag gegeven van de discussie over deze prae-adviezen in de vergadering van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde op 11 December 1954.

2) „Is de wereldeconomie minder conjunctuurgevoelig geworden?” Een samenvatting van de discussie over dit prae-advies op de Accountantsdag (9 October 1954) vindt men in Economisch-Statistische Berichten van 13 October 1954.

3) „De mogelijkheden ener fiscale conjunctuurpolitiek bij de huidige economische structuur van Nederland.” Een samenvatting en bespreking van dit rapport, van de hand van H. J. Hofstra, vindt men in De Naamloze Vennootschap van Januari 1955. Een zeer kritisch geluid heeft prof. dr. P. B. Kreukniet laten horen in Economisch-Statistische Berichten van 5 Januari 1955.

de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, die geheel op een eventuele depressie zijn afgestemd en daarom in deze situatie tamelijk anachronistisch aandoen.

Hoe dit echter zij, een feit is, dat als gevolg van de recente „hausse” in de bestuering der conjunctuurpolitiek de belangstelling voor de betreffende problematiek sterk opgeleefd is. Het kan daarom nuttig zijn, in het licht van de thans gewekte inzichten te zoeken naar een verantwoorde socialistische stellingneming. Bijdragen daartoe zijn reeds geleverd door Vos in zijn prae-advies, Hofstra in zijn genoemd artikel, en Bolkestein en Roemers in een Minderheidsnota bij het Rapport van de Commissie van de Vereniging voor Belastingwetenschap. Daar ging het echter vooral om specifieke problemen, zodat een samenvattende nabetrachting wellicht niet geheel zonder zin is.

Daarbij zal het actuele twistpunt van het tijdstip der belastingverlaging, dat reeds van alle kanten bekeken is, buiten beschouwing worden gelaten.

Socialistische accenten

Van socialistische zijde is op het gebied der conjunctuurpolitiek baanbrekend werk verricht. Toen in de meeste landen door de leidende staatslieden de conjunctuurbeweging nog als een onafwendbaar noodlot werd beschouwd, ontwikkelde het socialistische Zweden doeltreffende middelen tot depressiebestrijding, terwijl in ons land door het Plan van de Arbeid in 1935 een program werd ontvouwd, dat, indien in toepassing gebracht, ongetwijfeld een belangrijke invloed ten goede zou hebben uitgeoefend.

Thans is de bereidheid tot het voeren van een actieve conjunctuurpolitiek vrijwel algemeen geworden. Hiertoe heeft vooral de invloed van Keynes bijgedragen. Dit is een ontwikkeling, die ten zeerste moet worden toegejuicht. Men kan zich afvragen of het in deze situatie nog zin heeft, van socialistische conjunctuurpolitiek te spreken. Inderdaad is het verschil er in hoofdzaak één van accenten geworden.

De verschillende socialistische publicaties waarin de conjunctuurpolitiek ter sprake wordt gebracht (met name De Weg naar Vrijheid en het Welvaartsplan van het NVV), alsmede de genoemde socialistische bijdragen tot de recente discussie, vertonen op de hierna te noemen punten een specifieke gerichtheid.

1. Er wordt veel nadruk gelegd op de stabilisering op hoog niveau van de inkomens der grote massa.
2. Er wordt veel verwacht van openbare-werkenpolitiek.
3. Er wordt veel aandacht geschonken aan internationale conjunctuurbestrijding.
4. Er wordt veel belang gehecht aan het bestaan van een brede gesocialiseerde sector.
5. Er bestaat weinig vertrouwen in de werking van zuiver monetaire middelen (met name discontopolitiek).

De sub 1 en 4 genoemde doeleinden liggen niet in de eerste plaats op het gebied van de conjunctuurpolitiek. De conjuncturele gevolgen van uitgebreide sociale voorzieningen en socialisatie van de essentiële sectoren der volkshuishouding zijn dus zijdelingse voordelen. Dit betekent, dat een maatschappij waarin belangrijke socia-

listische desiderata zijn verwezenlijkt veel minder conjunctuurgevoelig is. Anderzijds kan men niet, gelijk van socialistische zijde wel geschiedt, uitbreiding van sociale voorzieningen en socialisatie bepleiten op grond van conjuncturele motieven alleen. Er zijn immers als conjunctuurpolitieke instrumenten minder ingrijpende middelen beschikbaar, die eerder voor de hand liggen.

Nieuwe gezichtspunten

Dat een maatschappij met belangrijke socialistische elementen veel minder conjunctuurgevoelig is, blijkt vooral duidelijk uit de analyse van prof. Witteveen. Deze schrijft de grote na-oorlogse stabiliteit van de Amerikaanse economie toe aan de invloed van het overheidsingrijpen op het gebied van publieke investeringen, woningbouw, werkloosheidsverzekering en landbouwsteun. Nu gaat het natuurlijk niet aan, de huidige Amerikaanse economie socialistisch te noemen. Ook moet met prof. Witteveen worden erkend, dat de conjunctuurstabiliserende werking van de landbouwsteun te duur gekocht is. Zij werkt namelijk verstarrend en roept gevaren tot ontwrichting van de landbouwmarkten op.

Niettemin kunnen we de conclusie, die voor de Amerikaanse volkshuishouding geldt, doortrekken voor een socialistisch getinte economie, omdat het in dit verband vooral gaat om de stabiliserende werking van een actieve sociale en economische politiek, welke belangrijke uitgaven aan particuliere beslissingen onttrekt. Aldus wordt, aangenomen dat de overheid zich aan de invloed van de conjunctuur weet te onttrekken en niet zelf schommelingen veroorzaakt, een minder conjunctuurgevoelige economische structuur verkregen.

Structuur en conjunctuur zitten elkaar ook wel eens in de weg. In het rapport van de Commissie van de Vereniging voor Belastingwetenschap treden zij als onverzoenlijke tegenstelling op. Ook hierin heeft prof. Witteveen vooral de hand gehad. Deze keer was het echter geen gelukkige hand.

Het betoog luidt, dat er sinds de oorlog in Nederland een gebrek aan besparingen heerst, hetgeen het gevaar van structurele werkloosheid oproept. Derhalve dient het belastingsysteem gericht te zijn op bevordering van het sparen, zodat, ondanks het averechtse conjuncturele effect, gepleit wordt voor een gedeeltelijke omzetting van directe in indirecte belastingen.

Hiertegen is verzet aangetekend door Bolkestein en Roemers in hun reeds genoemde minderheidsnota. Zij trekken namelijk sterk in twijfel of er zich in Nederland nog wel een tekort aan besparingen — en speciaal aan risicodragende besparingen — voordoet. Dit is een twistpunt van feitelijke aard, waarover niettemin wegens de moeilijke waarneembaarheid van het betreffende verschijnsel geen direct uitsluitsel te verkrijgen is. Zien we echter naar de indirecte symptomen op monetair en werkgelegenheidsgebied, waar het besparingstekort zich naar het oordeel der commissie vooral moet manifesteren, dan valt het meest te zeggen voor het standpunt der minderheid. Hieraan kan nog worden toegevoegd, dat ook voor de toekomst een besparingstekort in ons land zeer weinig waarschijnlijk lijkt. Vermoedelijk heeft de meerderheid van de commissie vooral het oog gehad op de middelgrote en kleine bedragen, waar het tekort aan geldkapitaal inderdaad een zekere rol speelt.

Verder heeft prof. Kreukniet in zijn genoemd artikel in Economisch-Statistische Berichten de theorie, waarop de opvatting van de commissie steunt, op zijn merites getoetst, waarbij hij verscheidene zwakke plekken heeft blootgelegd.

Het pleidooi voor meer indirecte en minder directe belastingen is dus bij nader inzien niet zeer stevig gefundeerd.

Wat de internationale zijde der conjunctuurpolitiek betreft, is weinig nieuws naar voren gekomen. Vermelding verdient slechts een suggestie van Vos, die in tijden van depressie de hulp aan onderontwikkelde landen uit wil breiden. Een dergelijke politiek zou echter niet van gevaar ontbloot zijn, omdat deze landen behoefte hebben aan een stabiele kapitaalstroom. Men zou zich in kunnen denken, dat de extra-depressiehulp dient om uitgevallen normale deviezenopbrengsten te compenseren, doch ook dan is het de vraag of op deze wijze de economische ontwikkeling voldoende continuïteit zou bezitten.

Overigens is er op het gebied van de internationale conjunctuurpolitiek voorlopig weinig te beleven. Er bestaan uitstekende rapporten van de Verenigde Naties, doch bij de voornaamste Westerse landen ontbreekt de wil om zich op enigerlei wijze in te voegen in een gecoördineerd optreden. Dit betekent, dat alles aankomt op de nationale regeringen van de bedoelde landen. Gelukkig zijn deze zich tot dusverre van hun verantwoordelijkheid op het gebied van de conjunctuurpolitiek in voldoende mate bewust geweest. Er is geen reden om aan te nemen, dat dit in de toekomst anders zal zijn.

Opmerking verdient, dat prof. Koopmans, die in zijn prae-advies eens te meer blijk geeft van zijn scherp analyserend vermogen, pleit voor een op peil houden van de goud- en deviezenreserve, ten behoeve van een eventuele expansieve politiek in depressietijd. Dit is wel heel sterk nationaal gedacht, omdat, als alle landen reserves zouden gaan kweken met het oog op een eventuele depressie, zij daardoor die depressie ook zouden oproepen. Deze politiek is voor Nederland dus alleen juist, omdat de andere momenteel hausse-stimulerend werken.

Op het gebied van de openbare-werkenpolitiek is het voornaamste probleem de reactiesnelheid. In Zweden heeft men kans gezien, de tijd tussen plan en begin van uitvoering terug te brengen tot vier en een halve maand. In ons land wordt thans door middel van de openbare-werkenkartotheek zoveel mogelijk voorbereidend werk verwerkt. Ten einde bij het intreden van een depressie zo snel mogelijk op volle toeren te komen, wordt door Vos voorgesteld, reeds in de hausse te beginnen. Hierbij zal hij wel niet aan de huidige excessieve hausse hebben gedacht!

Over het in Zweden en Zwitserland bestaande systeem van belastingfaciliteiten voor uitstel van investeringen van de hausse naar de baisse is de commissie van de Vereniging voor Belastingwetenschap niet enthousiast. Men acht een facultatieve invoering echter niet onwenselijk. Hofstra is hierover niet tevreden, omdat hij een vrijwillige prikkel tot terughoudendheid in de hausse, wanneer de drang tot investeren zeer groot is, onvoldoende acht. Het moet worden betreurd, dat de commissie zich niet nader op de hoogte heeft gesteld van de uitwerking van het systeem in de beide landen waar het in toepassing wordt gebracht. Het interessante van de gedachte die hieraan ten grondslag ligt is immers, dat hier niet de overheid compenserend optreedt, doch dat zij in het bedrijfsleven zelf stabiliserende krachten

oproept. Dit moet als een meer natuurlijke conjunctuurbestrijding worden beschouwd, omdat de continuïteit van het economische proces veeleer gediend is bij een nivellering van de particuliere investeringsactiviteit dan bij een voortdurende afwisseling van investeringen door bedrijfsleven en overheid. Een vraag die in dit verband naar voren kan worden gebracht is ook, of op deze wijze zou kunnen worden aangeknoopt bij de stabiliserende tendentie die reeds in het bedrijfsleven zelf werkzaam is. In het moderne grootbedrijf pleegt de investeringsactiviteit immers eer op de geschatte trendmatige ontwikkeling dan op kortstondige conjuncturele fluctuaties te worden afgestemd. Hier werkt dus eveneens een structuurwijziging, die verband houdt met toenemende planmatigheid.

De Nederlandse landbouwpolitiek wordt uit conjunctureel oogpunt beoordeeld in het prae-advies van prof. Horrings. Hij komt daarbij tot de conclusie, dat de bestaande landbouwpolitiek reeds een maximaal aantal stabiliserende elementen kent. Dit behoeft niet te verwonderen, aangezien zij begonnen is als crisispolitiek en sindsdien in hoofdzaak alleen maar verder is geperfectionneerd!

Conclusie

In het algemeen kan worden gezegd, dat er geen nieuwe inzichten naar voren zijn gekomen die nopen tot wijziging van de socialistische zienswijze. Integendeel is de positie op een belangrijk punt versterkt. In één opzicht behoeft het gangbare socialistische standpunt echter m.i. correctie. Dit betreft de twijfel aan de effectiviteit van de discontopolitiek e.a. credietmaatregelen. Het socialisme moet altijd oppassen voor afglijden in links-doctrinaire richting (d.i. het gebruiken of bepleiten, bij gegeven economische onevenwichtigheden, van meer of ingrijpender maatregelen dan strikt nodig is). Op deze wijze komt men er gemakkelijk toe, een betrekkelijk geruisloos werkend instrument als de discontopolitiek, die toch niet tegen grote fluctuaties is opgewassen, te bagatelliseren. Er is gedurende de laatste jaren echter een zeker eerherstel van het discontowapen gekomen, en wel zeer terecht. Dit middel is namelijk weinig ingrijpend en dient daarom bij een gelijk effect geprefereerd te worden boven andere instrumenten. Bovendien kan men hiermee prompt reageren en dus wellicht een beginnende in- of deflatoire ontwikkeling remmen. Het zware geschut behoeft dus niet altijd in werking te treden. Wel moet de bereidheid bestaan, dit, wanneer nodig, in te zetten. Deze bereidheid is in het algemeen van socialistische zijde het grootst. Rechts-doctrinarisme is op conjunctuurpolitiek dan ook gevaarlijker dan links-doctrinarisme!

DE NIEUWE RECHTSORDE IN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

Twee keer heeft Hare Majesteit de Koningin in 1954 de rijtoer in de gouden koets van het koninklijk paleis naar de ridderzaal gemaakt. De eerste maal als gebruikelijk op Prinsjesdag en de tweede maal op 15 December ter gelegenheid van de plechtige bevestiging van het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden.

Het omkleden van deze plechtigheid met de luister die anders gereserveerd blijft voor de opening van de Staten-Generaal was in overeenstemming met het gewicht van de gebeurtenis en tevens een daad met een onmiskenbaar psychologische werking.

Het is te betreuren maar waar dat de belangstelling van het Nederlandse volk voor de transatlantische rijkdelen beperkt blijft tot een kring, die, hoewel in de laatste jaren zeer veel groter geworden, toch nog zeer beperkt is. Het uitrijden van de gouden koets met het kleurig vertoon dat daarbij gebruikelijk is, heeft bij ontelbare Nederlanders het vermoeden gewekt, dat zich hier iets van bijzondere betekenis voltrok, iets waar het eigen bestel nauw bij betrokken is.

Het ging dan ook om niet meer of minder dan de integratie van drie landen in een nieuw Koninkrijk, want het statuut volstaat niet met het aanwijzen van de plaats van de overzeese rijkdelen in het oude moederland, zoals bijv. Frans-Guyana, Guadeloupe e.a. departementen van Frankrijk zijn geworden, doch het geeft aan die landen op voet van gelijkwaardigheid een plaats naast het moederland in een nieuw geheel. Het statuut is een bovenlandelijke regeling, die in de hiërarchie der wetgeving in het Koninkrijk de hoogste plaats inneemt.

Deze nieuwe rechtsorde betekent de opruiming van een brokje kolonialisme door overleg. Dit is van meer dan nationaal belang. Het koloniale vraagstuk is een der belangrijkste waarvoor de wereld zich ziet gesteld. De diverse aspecten waaronder het probleem zich aandient vragen om eigen oplossingen, maar die oplossingen zullen toch alle moeten voldoen aan de verlangens naar eigenzeggenschap der koloniale volkeren en zullen vrijwillig moeten worden aanvaard.

Een aanpak die hierin slaagt kan waardevolle elementen bevatten voor de problematiek elders.

Om te kunnen discussiëren moet men het eens zijn. Toen de onderhandelingen over het statuut in 1952 begonnen, geschiedde dit op de grondslag van een voorbereidend overleg, gedurende hetwelk over zoveel essentiële punten overeen-

stemming was bereikt, dat het de buitenstaander verbaast dat in 1954 eerst definitief resultaat kon worden geboekt.

Ik meen goed te doen uiteen te zetten waarop die overeenstemming toen betrekking had omdat deze in het uiteindelijk resultaat behouden bleef.

Vooreerst, men was het eens over een samengaan in één koninkrijksverband. Nimmer is een georganiseerde stem vanuit Suriname of de Nederlandse Antillen vernomen, die de koninkrijksband wilde verbreken.

Ook was er geen verschil van opvatting omtrent de waardigheid van de mens, over de ethische grondslagen waarop de samenleving behoort te rusten.

Van bijzondere betekenis is daarbij de waardering van de vrijheid van denken en meningsuiting, die een der hoofdpeilers is voor een democratisch staatsbestel. Een samengaan in een koninkrijksverband van een democratische gemeenschap met een die een ideologie in toepassing brengt, welke de mens aantast in zijn vrijheid van denken en voelen is van te voren tot mislukking gedoemd. De menselijke rechten en vrijheden en de waarborgen voor deugdelijk bestuur dienden naar eensgezinde opvatting in het statuut te worden verankerd.

Het in 1948 ingevoegde XIVe hoofdstuk van de Grondwet schreef voor dat binnen de nieuwe rechtsorde de landen de eigen belangen zelfstandig zullen behartigen.

Deze eigenmeesterschap in interne zaken is sinds de inwerkingtreding der interim-regelingen¹⁾ een voldongen feit.

De hoofdoorweging voor de totstandkoming dier regelingen was juist de wens om in afwachting van de uiteindelijke rechtsorde, die door de Indonesische kwestie nog niet kon tot stand komen, te voldoen aan de wens naar autonomie door de instelling van een volledig parlementair stelsel voor de verzorging dezer aangelegenheden. Wat de niet eigen aangelegenheden waren werd limitatief opgesomd.

Algemeen was het inzicht, dat het terrein der koninkrijksaangelegenheden zoveel mogelijk moest worden beperkt, dat dus een zo groot mogelijke mate van overheidszorg in de autonome sfeer moest worden gebracht.

Nader was getoetst of de door de interimregelingen onder de gemeenschappelijke zaken gerangschikte aangelegenheden onvermijdelijk koninkrijksaangelegenheden moesten blijven. Eenparig kwam men tot de slotsom dat sommige daarvan gevoeglijk autonome zaken konden worden indien werd voorgeschreven, dat de landen ter zake overleg zouden plegen terwijl voor andere voldoende werd geacht dat het concordantie beginsel zou worden in acht genomen.

Omtrent een enkel punt bestond nog verschil van mening, doch er was geen enkele aanwijzing dat ook hieromtrent geen overeenstemming zou worden bereikt.

Verder waren alle delegaties van mening dat de organisatie van het Koninkrijk van een eenvoudige structuur moest zijn en een zo groot mogelijke waarborg moest bieden voor een doelmatige behandeling der koninkrijksaangelegenheden.

De Ronde Tafel Conferentie met de West van 1948 was tot een reeks conclusies

¹⁾ Voor Suriname 20 Januari 1950, voor de Nederlandse Antillen 18 October 1950 (gedeeltelijk) en 7 Februari 1951.

gekomen, die door een redactiecommissie was uitgewerkt tot een ontwerp-Rijksgrondwet. Dit ontwerp voorzag in een compleet stel aparte rijksorganen.

Behalve een rijksregering zou er zijn een rijksparlement, een rijks raad van State, enz. Een dergelijke constructie was irreeël en onhandzaam.

De transatlantische rijksdelen zouden immers niet voldoende figuren, bereid en in staat tot het bekleden van leidende functies, kunnen opbrengen om deze apparatuur te helpen bemannen zonder eigen overheidsorganen op onaanvaardbare wijze te verzwakken.

Een eenvoudige oplossing was mogelijk, door de verzorging der koninkrijksaangelegenheden over te laten aan het Nederlands apparaat, met inschakeling van de overzeese rijksdelen op zodanige wijze dat een goede behartiging hunner belangen verzekerd zou zijn.

Meer moeilijkheden bood de samenstelling van de Koninkrijksregering. De redelijkheid eiste, dat rekening zou worden gehouden met het potentieel der landen. Dit betekende, dat Nederland in de koninkrijksregering een overwicht zou worden toegekend en dat moest dan geschieden zonder het beginsel der gelijkwaardigheid te schaden.

Bij de uitwerking van dit punt ontstond verschil van mening. De gedachte, dat de gelijkwaardigheid op de voet waarvan de koninkrijksaangelegenheden krachtens de Grondwet in de nieuwe rechtsorde moeten worden behartigd, nog geen gelijke beslissingsmacht in het koninkrijksbestuur behoeft te betekenen, en — gezien de verschillen in bevolkingstal en economische betekenis — ook niet kan betekenen, bleek voor de Surinaamse delegatie moeilijk te aanvaarden. Aan Surinaamse zijde bestond zeker voldoende realiteitsbesef om te begrijpen dat met deze verschillen op enigerlei wijze rekening zou dienen te worden gehouden, doch anderzijds bestond er ongerustheid, dat een nu aanvaard Nederlands overwicht, de tendenz zou vertonen zich in dezelfde mate te handhaven, ook indien de factische verhouding tussen de landen zou zijn gewijzigd bijv. wanneer door openlegging en ontwikkeling Suriname relatief een belangrijker partner in het Koninkrijk zou zijn geworden.

Deze vrees werd gesterkt door de procedure voorgeschreven voor wijziging van het statuut, indien dit een wijziging van de Grondwet meebracht. In dat geval zou de procedure voor wijziging van de Grondwet moeten worden gevolgd, d.w.z. aanvaarding met $\frac{2}{3}$ meerderheid in 2de lezing, dus na ontbinding van beide kamers der Staten-Generaal. De staatkundige constructie zou hierdoor naar men vreesde voor een verre toekomst praktisch zijn gefixeerd.

De in 1952 voorgestelde organisatie van het koninkrijksbestuur met inbegrip van de mogelijkheid van overruling door Nederland bleek eerst aanvaardbaar toen een gemakkelijker wijzigingsprocedure werd voorgesteld.

Een ander geschilpunt, dat het lot van de conferentie van 1952 mede besliste, betrof de redactie van de preambule van het statuut.

De Surinaamse delegatie wilde in de preambule vermeld zien, dat het statuut was aangegaan krachtens recht van zelfbeschikking, aldus tot uitdrukking brengend dat vrijwilligheid een der grondslagen der nieuwe rechtsorde is.

Aanvankelijk werd van Nederlandse zijde hiertegen geen bezwaar gemaakt. Toen echter bleek dat naar Surinaamse opvatting in het zelfsbeschikkingsrecht het recht

van afscheiding lag opgesloten rees het verzet tegen de opname van dit begrip huizenhoog. De Grondwet schrijft nu eenmaal voor dat Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen één koninkrijk vormen; welnu het was naar de opvatting der Nederlandse delegatie oneigenlijk een koninkrijksband aan te gaan onder een ontbindende voorwaarde, door het recht voor te behouden op elk gewenst moment uit te treden.

Nu heeft het begrip zelfbeschikkingsrecht met vele soortgelijke begrippen gemeen, dat er geen algemeen aanvaarde bepaling van bestaat ²⁾. Een ieder stopt erin wat hem het meest van pas komt. Daardoor is het zonder nadere precisering een juridisch onbruikbaar begrip. Maar tegelijkertijd is het — zoals H. Daalder³⁾ in dit tijdschrift duidelijk heeft uiteengezet — in essentie een met sentiment geladen politieke leus, die sterk spreekt tot zgn. jonge volkeren.

De Surinamers voelden de behoefte de vrijheid van hun keuze voor het koninkrijk te accentueren. Men koos voor de koninkrijksband, maar men had ook anders gekund, dat wilden zij tot uitdrukking brengen.

Een poging van minister Kernkamp om een oplossing te bereiken door erkenning van het zelfbeschikkingsrecht, waarin weliswaar het recht van secessie ligt opgesloten, maar een geclausuleerd recht van secessie, nl. met waarborgen, dat van dit recht niet lichtvaardig zonder peiling van de gevoelens der bevolking zal worden gebruik gemaakt, werd door de Tweede Kamer afgewezen.

Een oplossing als de minister voor ogen stond, betekent allerminst het leggen van een tijdbom onder het koninkrijk; zoals een der Kamerleden het uitdrukte, maar eerder een versterking van de koninkrijksband. Secessie immers is ook zonder een de jure erkend recht van secessie mogelijk. Daarbij komt, dat uit de discussies in de Verenigde Naties blijkt, dat de opvatting der meerderheid van dit internationale gezelschap tendeeft naar de erkenning van een recht van zelfbeschikking met inbegrip van een volledig recht van secessie.

Nu kan Nederland natuurlijk een recht van zelfbeschikking van die inhoud afwijzen. Maar wat is de praktische waarde van zo'n gebaar? Een rijksdeel, dat bepaald wil afscheiden zal zich hierdoor zeker niet laten weerhouden om een beroep te doen op dit dan mogelijk internationaal erkend recht. Nee, dan lijkt de stabiliteit van de interlandelijke verhoudingen in het koninkrijk beter gewaarborgd, indien het begrip secessie niet wordt omzeild, maar de partners onderling de implicaties ervan onder ogen zien en overeenkomen, welke waarborgen moeten worden gesteld om ondoordachte afscheiding te voorkomen. Dergelijke vrijwillig aanvaarde waarborgen binden de deelgenoten en geven grotere zekerheid dan een struisvogel-politiek, die feitelijke mogelijkheden meent uit te bannen door ze te verzwijgen.

Nu lag het ook niet in de bedoeling van de Surinamers een tijdbom onder het koninkrijk te leggen. Hun vasthoudendheid hield mede verband met de zójuist genoemde procedure voor de behandeling van koninkrijksaangelegenheden. Indien

²⁾ Zie ook mijn artikel Hoofddlijnen van de ontwikkeling van Suriname en de Nederlandse Antillen, Westindische Gids, jaargang 34, 1953, blz. 198 e.v.

³⁾ H. Daalder, Zelfbeschikkingsrecht en Nationaliteitenprincipe, S. en D., 1953, blz. 34 e.v.

het statuut krachtens het recht van zelfbeschikking wordt aanvaard — aldus de redenering — dan zouden alle mogelijkheden van een toekomstige ontwikkeling open blijven, men zou dan immers op dit recht een beroep kunnen doen, indien gewijzigde omstandigheden een andere verhouding tussen de landen redelijk zou maken.

Toen de Nederlandse regering op het stuk van de wijzigingsprocedure was tegemoet gekomen, bleek Suriname ook op dit punt niet à tors et à travers aan zijn standpunt te willen vasthouden.

Over het zelfbeschikkingsrecht is toen niet meer gesproken en het begrip is dus in de preambule niet opgenomen.

In het voorjaar van 1954 bereikten de delegaties der drie landen volledige overeenstemming. Het statuut is vervolgens door de volksvertegenwoordigingen aanvaard, in Suriname ⁴⁾ en de Nederlandse Antillen met algemene stemmen. Aan de eis van vrijwillige aanvaarding is dus voldaan.

Evenals in de interimregelingen werd de zelfstandigheid der landen gewaarborgd, door aan te wijzen welke aangelegenheden gemeenschappelijk als koninkrijksaangelegenheid zullen worden geregeld. Het aantal koninkrijksaangelegenheden kan slechts worden uitgebreid indien de landen hiertoe in vrije-wilsovereenstemming besluiten. De landsregelingen, tot nu toe bij Nederlandse wet vastgesteld, blijven bestaan — voor zover nodig aangepast aan het statuut — en krijgen de status van landsverordening. Aangezien de handhaving van onafhankelijkheid en de verdediging van het koninkrijk een koninkrijksaangelegenheid is, zijn de in die regelingen voorkomende defensiebepalingen uit de landsregelingen gelicht en tot rijkswet verklaard. Hetzelfde is geschied met de bepalingen die betrekking hebben op de positie van de gouverneur. Wijziging van het statuut kan uiteraard slechts geschieden in overeenstemming van de drie partners. In de gevolgde systematiek is voor een aantal belangrijke onderwerpen naar de Grondwet verwezen, nl. die betreffende het koningschap met de troonopvolging, de in het statuut genoemde organen van het koninkrijk, de uitoefening van de koninklijke en de wetgevende macht in koninkrijksaangelegenheden.

Niets verbiedt echter om in de toekomst deze materie in het statuut via de wijzigingsprocedure te regelen.

Hoe is nu het bestuur van het koninkrijk geregeld? De ministerraad van het koninkrijk is samengesteld uit de Nederlandse ministerraad versterkt door een door elk der rijkdelen te benoemen gevolmachtigde minister indien de behandelde zaken de overzeese rijkdelen raken. De regeringen der overzeese landen zelve kunnen aangeven welke koninkrijkszaken hun land raken. De gevolmachtigde minister is een eigenaardig novum in het staatsrecht. Hij neemt als stemgerechtigd lid van het koninkrijkskabinet deel aan de behandeling van zaken die op zijn land betrekking hebben, doch hij is geen verantwoording verschuldigd aan het koninkrijksparlement, maar is mandataris van de overzeese regering, die hij vertegenwoordigt. Bovendien

⁴⁾ In de Staten van Suriname onthield een vertegenwoordiger van de Indonesische bevolkingsgroep zich van stemming om redenen die buiten het statuut omgingen.

kan de regering van zijn land hem doen bijstaan door een minister, die dan met raadgevende stem aan de beraadslaging in de ministerraad deelneemt.

Verklaart nu een gevolmachtigde minister dat hij van een voorziening ernstige benadeling voor zijn land verwacht, dan kan die voorziening niet op zijn land van toepassing zijn, tenzij de verbondenheid van het land in het koninkrijk zich daartegen verzet. Maar daarmee is het verhaal nog niet uit. Meent een gevolmachtigde minister, dat de ministerraad ten onrechte de eis van gebondenheid aannam, dan vindt voortgezet overleg plaats tussen de minister-president, twee ministers, de betrokken gevolmachtigde minister en nog een door de betrokken regering aangewezen bijzonder gevolmachtigde. Wensen beide gevolmachtigde ministers dit overleg, dan bestaat dit college uit de minister-president, twee ministers en de twee gevolmachtigde ministers, terwijl desgewenst van Suriname en de Nederlandse Antillen nog een minister met raadgevende stem aan het overleg kan deelnemen.

De ministerraad is in dat geval gehouden overeenkomstig de uitslag van dit overleg te beslissen.

In de praktijk kan dit hierop neerkomen, dat de minister-president de rol van arbiter speelt. Deze regeling van het zgn. intern appèl is dezelfde als die waartegen in 1952 door Suriname zo ernstige bezwaren werden ingebracht.

Hoe is nu de regeling en functionering van de koninkrijkswetgeving gedacht?

Regelen omtrent koninkrijksaangelegenheden, welke in Suriname en de Nederlandse Antillen gelden, worden, voor zover niet bij de Grondwet en internationale verdragen geregeld, bij rijkswet of algemene maatregel van rijksbestuur vastgesteld. Koninkrijkszaken die niet in Suriname en de Nederlandse Antillen gelden, dat zijn bijv. de meeste buitenlandse betrekkingen, blijven geregeld bij gewone wet of bij algemene maatregel van bestuur.

Als koninkrijksparlement fungeert de Nederlandse Staten-Generaal. Een ontwerp van rijkswet wordt gelijktijdig met de indiening bij de Staten-Generaal gezonden aan de vertegenwoordigende lichamen van Suriname en de Nederlandse Antillen, die daaromtrent verslag kunnen uitbrengen. Aan de gevolmachtigde ministers zijn nu bij de behandeling in de Staten-Generaal weer belangrijke bevoegdheden toegekend.

Zij kunnen aan de Kamers voorlichting verstrekken. Vaardigen de overzeese parlementen bijzondere afgevaardigden af, dan kunnen die eveneens adviserend optreden. Dit zal het geval kunnen zijn indien de Staten een ander standpunt willen innemen dan door de regering van het land is verdedigd. Zou de gevolmachtigde minister deze mening moeten voorstaan in de Staten-Generaal, terwijl hij in de ministerraad een andere heeft verkondigd, dan zou hij wel in een zeer eigenaardige positie worden gedrongen.

Een gevolmachtigde minister kan verzoeken de stemming omtrent een wetsontwerp tot de volgende vergadering aan te houden.

Verklaart een gevolmachtigde minister zich voorts voor de eindstemming in de Tweede Kamer tegen het wetsvoorstel en neemt de Tweede Kamer het toch aan, maar met geringere meerderheid dan drie vijfde van het aantal uitgebrachte stemmen, dan wordt het voorstel terugverwezen naar de ministerraad voor nader overleg.

De ministerraad heeft dan de keuze uit drie mogelijkheden, waarbij de regeling

van het intern appèl uiteraard toepassing kan vinden: 1e. kan zij het ontwerp terugnemen, 2e. kan zij een gewijzigd ontwerp indienen bij de Tweede Kamer en 3e. kan zij de voorzitter van de Tweede Kamer verzoeken het ontwerp ongewijzigd door te sturen naar de Eerste Kamer, waar de gevolmachtigde minister dan wederom van de afwijkende inzichten van zijn land kan doen blijken.

De keuze van een meerderheid van drie vijfde is niet toevallig. Aanvankelijk bestond het voornemen, elk der rijksdelen vijf zetels in de Tweede Kamer en drie zetels in de Eerste Kamer toe te delen. Deze gedachte is niet gevolgd, omdat de overzeese rijksdelen hiertegen bezwaren inbrachten, alweer vanwege hun beperkt aantal krachten, geschikt voor leidende functies.

Op de aangegeven wijze wordt indirect de gevolmachtigde ministers gezamenlijk een invloed gegeven, gelijk aan tien stemmen in de Tweede Kamer, zij het dan ook, dat die invloed alleen een wijziging in de procedure kan bewerkstelligen, maar die dan ook een zeer grondige behandeling van de bezwaren der overzeese rijksdelen waarborgt.

Ook ten aanzien van het indienen van amendementen en initiatiefvoorstellen hebben de gevolmachtigde ministers bevoegdheden, die het reglement van orde van de Tweede Kamer aan een aantal leden der Tweede Kamer, nl. vijf, gezamenlijk toekent.

Internationale overeenkomsten worden evenals rijkswetten tegelijk aan de drie parlementen overgelegd. De Nederlandse Grondwet stelt een termijn waarbinnen een vijfde van het aantal grondwettelijke leden van een der Kamers der Staten-Generaal een uitdrukkelijke uitspraak van de Kamer kan vorderen.

Dezelfde bevoegdheid komt toe aan ieder der gevolmachtigde ministers, die in dezen uiteraard in opdracht van hun regering zullen handelen. De reeds bestaande financiële en economische zelfstandigheid komt tot uitdrukking in de toekenning van een veto aan de overzeese regeringen tegen binding aan internationale financiële en economische verdragen. Een zelfde veto hebben zij ten aanzien van de opzegging van dergelijke overeenkomsten. Dit veto is echter niet absoluut. Indien het met de bepalingen der overeenkomst niet verenigbaar is dat het land van opzegging wordt uitgesloten, kan het koninkrijk de beëindiging doorzetten.

Het complement van deze regelingen is de bevoegdheid van Suriname en de Nederlandse Antillen om de koninkrijksregering te verzoeken een bepaalde financiële of economische overeenkomst aan te gaan.

De koninkrijksregering kan dan alleen medewerking weigeren als de verbondenheid zich tegen het aangaan van het verdrag verzet.

Verder is bepaald, dat Suriname en de Nederlandse Antillen op de voet van door het koninkrijk aangegane overeenkomsten lid van volkenrechtelijke organisaties kunnen worden. Hierbij is in het bijzonder gedacht aan regionale organisaties en zgn. „specialised agencies” van de Verenigde Naties. Echter zal zulk een organisatie in een verdragsverhouding tot het koninkrijk moeten staan.

Het statuut regelt een rechtsverhouding, die nieuw is in de wereld, het is dan ook een regeling van geheel eigen aard.

Het nieuwe staatsrecht, het koninkrijksstaatsrecht, werkt met begrippen, die in het staatsrecht der landen tot dusver onbekend waren.

De meest merkwaardige figuur is wel die van de gevolmachtigde minister, hetgeen uit de volgende recapitulatie van zijn bevoegdheden kan blijken.

Hij is geen koninkrijksminister in de zin van een bewindsman, verantwoordelijk aan het koninkrijksparement zoals de andere koninkrijksministers. Hij is gevolmachtigde en orgaan van de regering van zijn land. Het is die regering, welke voor de wijze waarop hij zijn taak uitoefent, verantwoordelijk is aan de Staten. Aan de andere kant is hij stemgerechtigd lid van het koninkrijkskabinet, indien dit zaken behandelt, die zijn land raken. Hem is in deze aangelegenheden een invloed toegekend, die uitgaat boven die van een ander rijksminister. Hij is geen lid van het parlement, maar oefent in bepaalde gevallen wel bevoegdheden uit, die anders uitsluitend aan een of meer parlementsleden toekomen.

De Koning kan in overeenstemming met regeringen der overzeese landen in de Raad van State een lid voor elk land aanwijzen, dat kan de gevolmachtigde minister zijn, in welk geval hij ook in dat college zal deelnemen aan de behandeling van zaken die zijn land raken.

Deze zeer merkwaardige samengestelde positie stelt aan de bekleeder hoge eisen van staatkundig inzicht, van beleid en van kennis van zaken.

Veel groter dan het veld der gebonden samenwerking kan het terrein der vrijwillige samenwerking worden. Het statuut bepaalt, dat de drie landen zoveel mogelijk overleg zullen plegen omtrent die autonome aangelegenheden waarbij de belangen van twee of drie landen betrokken zijn. Als voorbeelden worden dan genoemd: de bevordering van de culturele en sociale betrekkingen tussen de landen; de bevordering van doelmatige economische, financiële en monetaire betrekkingen tussen de landen; vraagstukken in zake munt- en geldwezen, bank- en deviezenpolitiek; de bevordering van de economische weerbaarheid door onderlinge hulp en bijstand van de landen; de beroepsuitoefening van Nederlanders in de landen; luchtvaart- en scheepvaartangelegenheden en de samenwerking op het gebied van telegrafie, telefonie en radioverkeer. Al deze zaken behoorden onder vigeur van de interimregelingen nog tot de zgn. gemeenschappelijke aangelegenheden en waren dus in feite een Nederlandse verantwoordelijkheid.

De landen kunnen ter zake onderling regelingen treffen, zij kunnen met wederzijds goedvinden de materie bij rijkswet of algemene maatregel van rijksbestuur regelen. In dat geval wordt de aangelegenheid dus gezamenlijk tot koninkrijksaangelegenheid gemaakt.

De samenwerking zal in de hand worden gewerkt door de handhaving van het oude beginsel, dat de belangrijkste wetboeken (burgerlijk en handelsrecht, burgerlijke rechtsvordering, het strafrecht, de strafvordering) zoveel mogelijk concordant zullen zijn. Nieuw is, dat dit beginsel ook zal gelden voor de regeling van het auteursrecht, de industriële eigendom, het notarisambt en de bepalingen omtrent maten en gewichten. Tot nog toe was de regeling van deze onderwerpen een gemeenschappelijke aangelegenheid.

Het samengaan in één koninkrijk brengt wederzijds verplichtingen mee voor de handhaving van de fundamentele rechten en vrijheden, rechtszekerheid en deugdelijk bestuur en voor de instandhouding van een democratisch bestel. Dit zijn geen zaken van elk der landen afzonderlijk, alle zijn hierbij betrokken. De consequentie

is, dat sommige onderdelen van de staatsinrichtingen niet buiten de regering van het koninkrijk om zullen mogen worden gewijzigd. En verder zijn er mogelijkheden tot ingrijpen in het leven geroepen, indien in één der landen een situatie zou ontstaan, die in strijd is met de gestelde normen.

Een andere waarborg is gelegen in de mogelijkheid om landelijke wetgevende bepalingen, die in strijd zijn met het statuut, een internationale regeling, of de rijks-wetgeving te vernietigen.

Maar ook is bepaald, dat wanneer een orgaan niet voorziet in hetgeen het moet doen krachtens het statuut, een internationale regeling, een rijkswet of algemene maatregel van rijksbestuur het koninkrijk op andere wijze daarin kan voorzien.

Voor de verzekering van de onpartijdigheid van de zittende en de staande magistratuur is de benoeming van de rechters en van de procureur-generaal opgedragen aan de Kroon. In kleine gemeenschappen is het gewenst dergelijke benoemingen buiten de plaatselijke politiek te houden. Rechtszekerheid, die staat of valt met de onafhankelijkheid van de magistratuur, is naast deugdelijk bestuur voorwaarde voor het bestaan van bedrijfszekerheid en bedrijfszekerheid is voor het behoud van de huidige welvaart van de Nederlandse Antillen en voor de realisering van de toekomstmogelijkheden van Suriname van preëminent belang.

Een der belangrijkste bepalingen is de drie landen de verplichting op te leggen om elkaar hulp en bijstand te verlenen. Deze bijstand kan zowel van personele als van materiële aard zijn, zij kan zowel economische als culturele en sociale doeleinden dienen. De bepaling stelt imperatief elkaar te steunen bij het bevorderen van de welvaart en het geluk van de volkeren, die de landen van het koninkrijk bewonen. Suriname in het bijzonder zal behoefte hebben aan financiële en deskundige bijstand om zijn ambitieus tienjarenplan ten uitvoer te leggen. De mate waarin bereidheid zal bestaan elkaar in tijden van nood bij te staan en de minder bedeelde partners te helpen om er boven op te komen, zal een toets zijn voor de levensvatbaarheid van de beginselen die aan het statuut ten grondslag liggen.

Men kan zich verwonderen over het feit, dat de overzeese rijksdelen met overtuiging een structuur voor de verzorging der gemeenschappelijke aangelegenheden hebben aanvaard, waarbij — hoezeer een deugdelijk afwegen van hun bezwaren is verzekerd — toch de beslissing in laatste instantie ligt in handen van een college, dat in meerderheid bestaat uit Nederlandse bewindslieden, gestoken in het kleed van het koninkrijksministerschap, en bij een parlement, waarin ze wel stem hebben maar geen stem uitbrengen.

Een dergelijke constructie is alleen mogelijk op de grondslag van vertrouwen in toegankelijkheid voor redelijke argumenten. Dit legt de verplichting op, dat bepaaldelijk zeer zwaarwegende redenen hiertoe moeten dwingen, indien met toepassing van artikel 12 ertoe over wordt gegaan een regeling of een internationale overeenkomst in een rijksdeel te doen gelden, dat zulks niet wenst. Het betekent ook, dat de koninkrijksregering al het mogelijke moet doen om een door Suriname of de Nederlandse Antillen gewenst verdrag aan te gaan, indien een der rijksdelen overeenkomstig art. 26 daarom verzoekt. En voorts, dat alle mogelijke middelen worden uitgeput om alsnog tot overeenstemming te geraken indien de behandeling van een wetsontwerp wordt geschorst, omdat het met een meerderheid van minder dan

drie vijfde door de Tweede Kamer is aangenomen, nadat een gevolmachtigde minister heeft verklaard, dat zijn land van de maatregel ernstige benadeling van zijn belangen vreest.

Wil het gekozen systeem werken, dan zal de koninkrijksapparatuur er bij voortduring op bedacht moeten zijn om de overzeese rijkdelen alle mogelijke gelegenheid te geven om van hun zienswijze te doen blijken, indien het om een aangelegenheid gaat, die hen raakt. Het zal een der taken zijn van het ministerie van Overzeese Rijkdelen ervoor te waken, dat deze inschakeling geschiedt op zodanige tijdstippen, dat Suriname en de Nederlandse Antillen niet voor practisch voldongen feiten komen te staan.

Misschien is het nog vreemder, dat Nederland — in de loop van eeuwen een land van handel en scheepvaart met een zeer intensieve landbouw en een ver voortgeschreden zeer gedifferentieerde industrialisatie, met een bevolking van ruim tien millioen zielen, met een krachtige democratische traditie, met uitgebreide internationale contacten, met voor alles een Europees cultuurpatroon — instemde met een constructie, waarbij in het bestuur van de belangrijkste zaken een zo ver reikende invloed wordt toegemeten aan twee landen op het westelijke halfrond met een zo verschillend economisch en financieel potentieel, en die — met erkenning van alle gemeenschappelijks — toch ook in cultureel opzicht zo anders zijn gericht.

Ook dit kan alleen worden verklaard uit vertrouwen, en wel vertrouwen in de redelijkheid, waarmede die invloed zal worden uitgeoefend en vertrouwen in de wederzijdse bereidheid der partners om geschillen als wijze mannen tot oplossing te brengen.

De bruikbaarheid van de gekozen structuur zal dus in de practijk moeten blijken, zij zal afhangen van ontvankelijkheid voor elkaars argumenten, van bereidheid tot het compromis en van het inzicht dat samenwerking niet alleen kan berusten op nemen, maar vooral op geven.

Bij de toepassing zal blijken — en is nu reeds gebleken — dat het statuut niet compleet is, maar belangrijke lacunes vertoont.

Men hoede zich ervoor het aan te vullen door het ontbrekende in de Grondwet te regelen. De tekst van art. 5 lid 2, waarin het primaat van het statuut wordt gesteld,⁵⁾ laat hiertoe ruimte. Wat des statuuts is worde in het statuut geregeld, tenzij, voor regeling uitdrukkelijk naar de grondwetwetgever is verwezen. Staatsrechtelijke conventies, die later formele regeling kunnen vinden, kunnen de lacunes opvullen.

Het statuut is geen eeuwig edict — zegt de toelichting — het legt een rechtsverhouding vast, die onder de huidige omstandigheden juist en redelijk voorkomt. Het zal dan ook in een min of meer verre toekomst wel aanpassing behoeven aan nieuwe omstandigheden.

Indien immers Suriname zich ontwikkelt tot een volkrijker, welvarende gemeenschap, met groter vermogen tot deelneming in de koninkrijksorganen, dan zal het dit vermogen ook willen benutten. Het statuut biedt dan alle mogelijkheid tot aanpassing.

⁵⁾ „De Grondwet neemt de bepalingen van het statuut in acht.”

De bevestiging door Hare Majesteit de Koningin van het statuut betekende de afsluiting van een lange periode van zorgvuldig, langdurig en soms moeizaam overleg. Het onderkennen van wensen en realiteiten en het aanpassen van verlangens aan mogelijkheden heeft nu eenmaal tijd nodig om te rijpen.

Het resultaat zal duurzaam kunnen zijn, indien de landen bij hun samengaan geleid worden door de wijsheid, die de overeenstemming over de nieuwe rechtsorde mogelijk heeft gemaakt.

De bevestiging door de Algemeene Staten der Koninkrijken van het staats-besluit van de
afwijking van een lange periode van twintig, langdurig en zeer ongelukkig
zijn. Het onderzoek is voor wettelijke en redelijke en het aanpakken van veranderingen
of voorlichtingen heeft nu eenmaal tijd nodig om te rijpen.

De afwijking zal nauwelijks kunnen zijn, indien de koninkrijken en hun Staten van
godel worden door de wijziging van de overeenkomsten van de meeste rechtszede
aan het land gemaakt.

BIJ HET AFSCHEID

VAN BANNING

In Tijd en Taak van 1 April 1950 schreef Banning, er reeds sinds enkele jaren van overtuigd te zijn, dat de verantwoordelijke leiding in het geestelijke en politieke leven van ons volk moet worden gedragen door de generatie van 40—50-jarigen. En hij vroeg om vergunning, deze stelling niet te bewijzen, maar er voor zichzelf de consequenties uit te trekken. Hij was toen 63 en vertrouwde de redactie van Tijd en Taak toe aan „mijn drie vrienden-strijdmakkers”. In 1953 werd Banning 65. Toen trad hij af als hoofddocent voor de sociale vakken aan Kerk en Wereld, het vormingscentrum van de Hervormde Kerk in Driebergen. Het was zijn bedoeling tegelijkertijd het voorzitterschap van de redactie van Socialisme en Democratie aan een ander over te dragen. Die ander was op dat ogenblik echter niet te vinden en zo bleef hij nog enkele jaren aan het maandblad van de Partij van de Arbeid leiding geven. Maar nu is hij dan toch als hoofdredacteur afgetreden en wordt hij opgevolgd door prof. Kruyt.

Het is niet mijn bedoeling op dit ogenblik, de persoon en het werk van Banning in het algemeen te karakteriseren. Het zou de indruk wekken, dat wij definitief afscheid van hem nemen. Dat is niet het geval. Dit korte artikel wil enkel een woord van dank zijn voor wat Banning voor Socialisme en Democratie geweest is en gedaan heeft. Het is echter onmogelijk, onze dankbaarheid te motiveren zonder de nadruk te leggen op de betekenis van de persoon en het werk van Banning voor heel ons volksleven. Het is zeker niet toevallig, dat het werk van Banning in 1953, toen hij 65 werd, zowel in Het Vrije Volk als in de Hervormde Kerk met grote dankbaarheid herdacht werd. In Het Vrije Volk werd hij door Kóos Vorrink één van de voortreffelijkste leiders van het Nederland van de twintigste eeuw en het geweten van het Nederlandse socialisme genoemd. En ds. Pop schreef in het weekblad van de Hervormde Kerk, dat deze kerk zich het krachtigst vertoonde, toen Banning en Gravemeyer schouder aan schouder stonden en in het kerkelijk overleg elkaar verstonden en aanvaardden als dienaren van de éne Heer, die de hoop der wereld is. De betekenis van Banning als voor zitter van de redactie van Socialisme en Democratie hangt samen met de betekenis die hij voor de socialistische beweging en de kerk heeft gehad. Johan Winkler heeft hem een bruggenbouwer tussen kerk en wereld genoemd. Dat is de reden geweest, waarom Banning zo bij uitstek geschikt was, om aan het wetenschappelijk maandblad van de socialistische beweging in Nederland leiding te geven.

Socialisme en Democratie heeft twee voorgangers gehad. In 1896 werd De Nieuwe Tijd opgericht en in 1916 De Socialistische Gids. Kort voor de oorlog kwam Socialisme en Democratie, aan welks verschijning het Herzieningscongres van 1934 en de tot stand koming van het Beginselprogramma van 1937 voorafgingen. Van de tweede jaargang van Socialisme en Democratie waren nog maar enkele nummers verschenen, toen de Nazi's ons land binnenvielen. Het eerste nummer na de bevrijding werd het eerste nummer van de derde jaargang. Het was toen nog het maandblad van de SDAP. De redactie bestond uit prof. Banning, dr. J. F. de Jongh, ir. Alberda, ds. Buskes, prof. Geyl, L. de Jong, van der Kieft en Vorrink. Banning was de voorzitter van de redactie. Het artikel, dat hij in het eerste nummer van Socialisme en Democratie na de bevrijding publiceerde, had töt titel: Een nieuwe bladzijde! Het was een artikel over de nieuwe bladzijde in de geschiedenis van het socialisme en het nieuwe begin in de Nederlandse politiek. Voor dat nieuwe begin heeft Banning zich met zijn gehele persoon en al zijn krachten ingezet. De stichting van de PvdA is voor een groot deel zijn werk geweest. Het sprak dan ook vanzelf, dat hij voorzitter van het stichtingscongres van de PvdA was. Toen sprak hij de woorden, die sindsdien zo vele malen geciteerd werden: Dit is een nieuw begin!

Het oude socialisme verbond de zedelijke idee der sociale gerechtigheid met rationalisme en heilsverwachting en het argumenteerde sterk economisch. Banning heeft dit oude socialisme altijd hoog gewaardeerd. Hij stelde het grote beschavingswerk van de oude socialistische arbeidersbeweging in het licht. Hij heeft ook altijd de nadruk gelegd op de hartstocht voor gerechtigheid, menselijkheid en vrijheid in het Marxisme. Hij wist echter, dat er een nieuw socialisme groeide en rijpte. Dit nieuwe socialisme ging niet uit van een allen verbindende levens- en wereldbeschouwing, maar van enkele grondgedachten omtrent mens en maatschappij, die rooms-katholieken, protestanten en humanisten met elkaar hebben gemeen bleken te hebben en die voldoende zijn voor een gemeenschappelijke activiteit tot radicale omvorming der maatschappelijke structuur. Het doel van het oude en het nieuwe socialisme is hetzelfde: de vermaatschappelijking der productiemiddelen en de overwinning van het kapitalisme en de kapitalistische geest. Banning wist ook, dat bepaalde motieven van het nieuwe socialisme in de oude beweging steeds een rol hebben gespeeld, zodat er van een volstreekte tegenstelling geen sprake is. In het nieuwe begin deed het oude mee. Banning beseftte al verder, dat de socialistische beweging, die dit nieuwe begin maakte, voor talloze problemen stond, die wetenschappelijk doordacht en opgelost moesten worden. Daarom gaf hij zich aan Socialisme en Democratie en heeft hij in ons maandblad vele artikelen gepubliceerd, waarin deze problemen aan de orde werden gesteld. Ik noem enkele titels van zijn artikelen in de eerste jaargangen: Het ideologisch probleem van het socialisme; Enkele problemen der socialistische theorie; Vernieuwing van het politieke denken; De geestelijke achtergrond van het socialisme. In al zijn artikelen vinden we een analyse van de maatschappelijke verhoudingen, terwijl deze aan geestelijke normen getoetst worden. Het geweten functionneert, maar de keiharde feiten — een geliefde uitdrukking bij Banning — spreken mee. Het zedelijk protest tegen de ontrecting van de mens, geboren uit de lotsverbondenheid met de onrechten en gedragen door

een sterke geloofsovertuiging, krijgt vorm in een politiek program. Altijd is er de eenheid van idealisme en realisme.

Als schrijver is Banning een voortreffelijk docent. Hij schrijft niet verward, maar zakelijk en nuchter. Deze zakelijkheid en nuchterheid komen echter nooit in mindering op zijn verbeeldingskracht, zijn normbesef en zijn geloofsovertuiging. De redactievergaderingen, waarop wij het program voor de komende nummers samenvastelden, wist Banning zo te leiden, dat wij er plezier in hadden. Van zeuren hield hij niet. Vierde hij soms heel even de teugel, wanneer één van ons zich aan boeiende, maar weinig nuchtere en zakelijke bespiegelingen te buiten ging, dan toch alleen om ons op het juiste ogenblik weer tot onze concrete taak terug te leiden. Ik geloof niet, dat hij één van ons niet tot zijn recht heeft laten komen.

Banning was ervan overtuigd, dat Socialisme en Democratie nog op geen stukken na was wat het wezen moest. Dat ons maandblad in cultureel opzicht tekort is geschoten — ik denk vooral aan het gebied van de kunst — is één van de dingen, die hem dwars zitten. Maar men zal zeker niet kunnen zeggen, dat dit tekort zijn schuld is, het is het gevolg van een tekort in onze beweging. Banning heeft gedaan wat hij kon en hij kon veel.

Onze beweging is hem grote dank verschuldigd. Dat moet bij zijn afscheid gezegd worden, al weet ik, dat Banning zich altijd wat onwennig voelt, als zo iets gezegd wordt. Voor hem is het leven dienst. En hij is veeleer geneigd te zeggen, dat hij aan de beweging grote dank verschuldigd is.

Van de redactieleden, die in 1946 met Banning startten, ben ik de enige, die hem tot zijn afscheid trouw ben gebleven. Daarom werd mij gevraagd, dit afscheidswoord te schrijven. Ik deed het graag, omdat ik — vanaf mijn jongensjaren toen Banning zelfs van mijn bestaan niet afwist, tot op dit ogenblik, waarop hij mij rekent tot zijn „vrienden-strijdmakkers” — aan Banning veel te danken heb, meer dan ik onder woorden kan brengen.

30 Mei 1955.

TRIESTE CRISIS*Progressieve politiek in gevaar*

Heeft het nog zin, de oorzaken van de kabinetscrisis, ontstaan door de verwerping van de Huurwet op Dinsdag 17 Mei jl., verwerping met 50 tegen 48 stemmen, bijeengebracht door de combinatie van 30 PvdA, 9 VVD, 5 CP, 2 Welterianen, 2 Zandtianen en de AR Gerbrandy benevens de CH-afgevaardigde Schmal, tegenover 29 KVP'ers, 11 AR en 8 CH — heeft het nog zin de oorzaken van die crisis te onderzoeken, nu de meest voor de hand liggende vraag natuurlijk is: wat zullen de gevolgen van die crisis zijn en hoe komen we er uit? Maar een ogenblik nadenken doet reeds de vraag rijzen: hoe kon het gebeuren dat een parlamentsfractie, die waarachtig wel weet dat het Kabinet de verwerping van de Huurwet hoog opneemt en die ook wel weet dat het ten val brengen van dit ministerie altijd de instemming zal hebben van de extremisten van links, de communisten, en van die van rechts, de Welterianen, Zandtianen en van de met Welter verbonden Rijkseenheidsmannen zoals Gerbrandy en Schmal, en bijna steeds de instemming van de officiële „loyale oppositie” rondom de heer Oud, hoe kon zo'n fractie er toe komen, eenstemmig en gesloten tot een besluit te komen waarvan de zware conseqwenties toch wel voor de hand lagen?

De „verklaring” die hier en daar wel wordt gegeven, dat dit veroorzaakt zou zijn door het drijven van een extremistische vleugel in onze fractie, verraadt een zodanig gebrek aan kennis van zaken, dat het geen zin heeft er veel aandacht aan te besteden. Er is in de fractie natuurlijk wel dat „extremisme” dat de specialisten op bepaalde gebieden natuurlijkerwijs aan de dag leggen als hun eigen gebied aan de orde is. Maar tegen een te ver doordrijven van dat soort specialisme, of het nu betrekking heeft op onderwijs, radio, juridische, economische of buitenlandse zaken, etc. etc., waakt natuurlijk het overige deel van de fractie. Bovendien, terwijl onze tegenstanders b.v. Hofstra beschouwen als een „extremist” op belasting-gebied, staat het vast dat de fractie ten aanzien van de belasting-verlaging een zeer grote zelfbeheersing aan de dag heeft gelegd. En ik geloof niet, dat op het gebied van de woningbouw en de huren waar het conflict dan tenslotte tot uitbarsting is gekomen, de woordvoerder van de fractie, pg. Bommer, door welke deskundige dan ook als een extremist wordt gedoodverfd. Toch heeft juist deze dóór en dóór constructieve figuur het „onaanvaardbaar” moeten uitspreken, voor zover het deze huurverhoging betrof.

Maar de uiteindelijke houding van de fractie kwam natuurlijk na overwegingen waarin rekening moest worden gehouden met méér dan de Huurwet, met het totaal

van de situatie. En het „neen” van de fractie is noch door een gespecialiseerd, noch door een algemeen „extremisme” ingegeven. Dat „neen” is het resultaat van een ontwikkeling en van een situatie, die het ons, als fundamenteel democratische en progressieve partij, onmogelijk maakten iets anders te doen dan weerstand te bieden aan een conservatief drijven, dat niet van het Kabinet uitging, maar waaraan het Kabinet toch geen halt heeft kunnen toeroepen.

Het is dus ook niet zo — om met een ander verhaaltje af te rekenen — dat de fractie, door verkeerde leiding, of door gebrek aan leiding, zichzelf in een positie heeft gebracht, waaruit ze zich alleen had kunnen losmaken ten koste van haar prestige, of van dat van haar leiding. Ik spreek niet alleen namens mezelf als ik verklaar, dat ik — hoezeer het ook volkomen eens met de houding van de fractie inzake de Huurwet — tegen haar politiek en de daaruit volgende consequenties gestemd zou hebben, als ik die algemene politiek niet had kunnen volgen. Maar ik acht die algemene politiek de enige verantwoorde, nadat van onze kant in de speciale belasting- en huur-politiek alles was gedaan om de andere regeringspartijen en de regering in de gelegenheid te stellen om tot een, ook voor ons aanvaardbare, oplossing te komen. En wat het leiderschap van de fractie betreft, dat speelt natuurlijk een rol bij het bepalen van de houding, en dat is niet meer dan normaal. Maar het speelt geen abnormale rol; en de fractie heeft al eens meer bewezen dat ze haar voorzitter zo nodig op zijn plaats weet te zetten, en zelfs van zijn plaats.

De fractie is, ik aarzel niet dat te zeggen, in het algemeen gouvernementeel en zelfs zéér gouvernementeel. Ze kan niet anders zijn en behoort niet anders te zijn, als een aantal van haar beste geestverwanten met haar toestemming en op haar verlangen zijn gaan regeren. Zij weet dat in een coalitie-regering, en zeker in een coalitie-regering op brede basis, menig besluit tot stand kan komen dat niet de instemming heeft van de socialistische ministers, terwijl toch die ministers de verantwoordelijkheid voor een dergelijk kabinetsbesluit moeten dragen. Ze weet dat regeren niet mogelijk is met ministers die aldoor met hun portefeuilles rammelen. Ze is, met behoud van haar recht tot critiek en haar plicht tot critiek en pogen van verbetering, niet alleen tot het uiterste loyaal tegenover haar eigen ministers, maar ook tegenover de ministers die tot andere partijen behoren. Maar het „Wat de heren wijzen, moeten de gekken prijzen” kan ze onmogelijk tot haar devies maken, ook niet als sommige van haar eigen ministers menen dat dit uiteindelijk haar houding zou moeten zijn. En ze kan in het algemeen niet een regeringspolitiek volgen, waarin de socialistische fractie, politiek beschouwd, tot de sluitpost van de regeringspolitiek wordt gemaakt, waarin dus met de wensen van alle andere regeringspartijen rekening wordt gehouden, maar niet met de hare. Ze kan dat óók niet, als sommige socialistische ministers, of zelfs alle socialistische ministers, dat als de uiteindelijke plicht van de socialistische Kamerfractie beschouwen.

Laten we nu de gang van zaken die tot de verwerping van de Huurwet heeft geleid, in grote trekken nog eens nagaan.

Dan kom ik eerst bij de belastingverlaging. En ik noteer in het voorbijgaan, dat de regering zelf aanvankelijk aan een belastingverlaging ingaand op 1 Januari 1956 had gedacht en had besloten, maar dat ze direct zwichtte voor de aandrang die van KVP-kant op haar werd uitgeoefend om die belastingverlaging op 1 Juli 1955 te doen

ingaan. Men kan dat een bijkomstigheid noemen, ofschoon die bijkomstigheid dan toch maar het hele tempo waarin de belasting- en huurkwesties moesten worden behandeld, heeft bepaald, en de mogelijkheden voor verder beraad en voor verdere ook voor ons aanvaardbare oplossingen ongunstig heeft beïnvloed. En men kan moeilijk een evenwichtige houding ontdekken in een regering, die bij zo'n gelegenheid het „voor ik val, lig ik al” tot richtsnoer kiest, als ze dan in de crisisweek tegenover ons het „wat ook val, wij staan pal” aanheft.

Van onze kant waren er tegen de voorgestelde belastingverlaging tal van bezwaren. Tegenover het sterke en onloochenbare feit dat in de hoogconjunctuur een algemene drang naar belastingverlaging psychologisch als een spontaan verlangen aanwezig is, staat het wetenschappelijk feit dat juist in de hoogconjunctuur de reserves dienen te worden gekweekt die bij een inzinking nodig zijn, terwijl ook een inzinking juist vraagt om belastingverlaging als stimulans voor nieuwe opgang. Wie dus in de goede tijden te ver gaat met verlagingen, kan in de slechtere niet meer verlagen en mist de reserves. Dat de Amerikaanse inzinking van vorig jaar weer snel te boven is gekomen, is voor een deel te danken aan de belastingverlaging die toen werd toegepast, en die toegepast kon worden, omdat men in de hoogconjunctuur weerstand had geboden aan een deel van de drang tot verlaging. Maar wat een modern kapitalisme dus in toepassing brengt in de USA, heet bij de Nederlandse Lucassen „socialistische belastingpolitiek”. De stap van Lucas, of van De Geer en Colijn, naar Keynes, hebben de economen der conservatieve partijen in Nederland nog niet, of slechts ten dele gemaakt. Ten dele, want de verlaging der vennootschapsbelasting tot 40%, die Lucas voorstelde, is zowel door de regering als door de liberale en CH-economen afgewezen. En in het algemeen heeft de regering geweigerd om boven de 500 miljoen te gaan bij deze verlaging. Maar de regering heeft geen bevredigend antwoord gegeven — ze heeft ternauwernood enig antwoord gegeven — op onze vragen hoe ze de uitgaven voor de grote werken en de sociale plannen van de komende jaren zal financieren. Ze heeft afwijzend gestaan tegenover de motie-Hofstra, die, binnen het kader van de belastingverlaging, wat meer voor de vergeten groepen en voor de middengroepen wilde doen. En het grote vraagstuk van de rechtvaardige verdeling der gestegen welvaart, zodat ook de arbeiders en de zo juist genoemde groepen er hun deel van krijgen, is bij deze belastingverlaging weinig verder tot een oplossing gekomen. Ten dele hadden de economisch-rechtse partijen er geen trek in, ten dele was er geen tijd voor, nu men vóór 1 Juli klaar moest zijn.

Toch hebben we er geen twijfel aan laten bestaan dat we bereid waren deze belastingvoorstellen te aanvaarden, omdat ze op een aantal punten (indirecte belastingen, vennootschapsbelasting en ten dele zelfs voor de inkomstenbelasting) verbeteringen brachten. Dat en de wil om de regering zo veel mogelijk ter wille te zijn, bepaalden onze houding, al waren wij er ons heel goed van bewust dat, terwijl de andere regeringspartijen niet alles hadden gekregen wat ze verlangden, toch een groot deel van hun wensen was ingewilligd, terwijl aan geen van onze speciale eisen was voldaan, en er ternauwernood aandacht was geschonken aan onze argumenten.

Wat de huurverhoging betreft, daarover heeft Bommer in het April-Mei-nr. van dit tijdschrift het essentiële gezegd.

Het betrof hier een punt van het regeringsprogram, door minister Witte nog eens

in de Troonrede „ingebracht”, maar even snel weer weggeradeerd, toen het bleek dat de behoudende KVP-kringen, die nu eenmaal de politiek van partij en fractie ginds bepalen, vierkant tegen de gehele gedachtengang van afdoende, huurverhoging, compensatie en gedeeltelijke „afroming” waren.

Als iemand hier de regering van de aanvang af de voet heeft dwars gezet, dan is het de KVP geweest. Maar tegenover haar heeft de regering het been niet stijf gehouden. Ze heeft onmiddellijk de „egalisatie-gedachte” laten vallen, ze heeft de compensatie-gedachte als onuitvoerbaar in haar systeem van belastingverlaging en voorlopige rust op het loon- en prijzenfront eveneens terzijde gelegd, en ze heeft tenslotte een huurwet ontworpen, die, zoals het Voorlopig Verslag aantoonde, voor geen enkele partij in de Kamer aanvaardbaar was; een unieke prestatie, maar uitsluitend in dat opzicht geslaagd. En inplaats van te zoeken naar mogelijkheden om tot overeenstemming te komen met een meerderheid in de Kamer, heeft ze besloten de Kamer onder druk te zetten.

Minister Witte heeft besloten zijn politieke lot aan deze „kreupele huurwet”, zoals zijn collega Zijlstra het noemde, te binden. Dat was op zichzelf al zonderling. Het werd nog zonderlinger toen zijn KVP-collega's besloten bij een aftreden van Witte eveneens af te treden. Belangen van het land, werkprogram van het Kabinet, al die voortreffelijke beginselen die de KVP-pers nu tegen de socialistische Kamerfractie uitschettert, ze zijn dus door de KVP-ministers (natuurlijk na beraad met Romme, zonder wie men in die club geen enkele belangrijke beslissing neemt) met voeten getreden.

Maar hoe erg dit alles ook is, erger is toch nog dat de rest van het Kabinet, de socialistische ministers inbegrepen, inplaats van de verantwoordelijkheid te laten waar ze lag — bij de KVP dus — die verantwoordelijkheid op zich nam, zij het dan ook dat ze die direct weer op de Kamer pogde af te wentelen.

Tussen belastingverlaging en huurwet lag wel enig zakelijk verband, maar dat verband was zeer beperkt naar de omvang en nauwelijks aanwezig naar de tijd. Niets belette de regering bijvoorbeeld om de huurwet drie maanden later te doen ingaan dan de belastingverlaging. Maar de regering bracht een veel sterkere directe politieke koppeling tussen de twee tot stand. Géén huurwet; dan ook geen belastingverlaging, decreeteerde ze. De Kamer, belust op de belastingverlaging, zal dan ook wel bereid zijn de huurwet te slikken, redeneerde ze.

Gericht tot de socialistische fractie betekende dit ultimatum: Hier is een belastingverlaging die ge slechts met inspanning kunt aanvaarden, maar hoe plezant zult ge die vinden als ge eerst een huurverhoging hebt aanvaard, die ge knoeiwerk vindt en onrechtvaardig en die u, voor de derde maal, met lege handen laat staan voor zover het betreft uw egalisatie-fonds en uw woningbouw-politiek, waarmee ge de verkiezingen zijt ingegaan, die op uw aandrang in het regeringsprogram is opgenomen, die in de Troonrede heeft gestaan, die minister Witte wel redelijk vindt, maar die wij, Kabinet, zonder slag of stoot hebben laten vallen, omdat de KVP-conservatieven er op tegen zijn. Wij, socialistische ministers, hebben die koppeling al aanvaard, wetend hoe fel gij er tegen zijt. Dus, nu moet gij het ook aanvaarden, want anders komt ge tot overmaat van ramp ook nog tegen uw eigen ministers te staan.

Vermeent u niet te zeggen dat wij socialistische ministers een fout hebben begaan

en nu van u verlangen, dat gij, om die fout te dekken, er nog een grotere aan toe moet voegen. Wij hebben nu eenmaal een betere kijk op de hele situatie, luister dus naar onze vaderlijke en verstandige raad. In het uiterste geval kunt gij de kool van uw woningbouw-program en de geit van het Kabinet sparen, door verdeeld te stemmen, en te zorgen dat er een meerderheid komt voor het koppel-program van het Kabinet. Vrijwilligers voor!

Ik zal geen overzicht geven van de debatten die over de gekoppelde voorstellen der regering zijn gevoerd. Het heeft bijvoorbeeld weinig zin er op te wijzen dat pg. Bommer een meesterlijke redevoering hield over de kreupele huurwet, een redevoering die door niemand weerlegd werd, allermint door de betrokken minister. Want het ging de regering niet meer om de zaak, het ging haar om het onder druk zetten van het parlement. De suikerklont van de belastingverlaging, de stok van de regeringscrisis, moesten de regeringspartijen bewegen om de kar van de huurverhoging in veiligheid te brengen.

De minister-president hield een betoog over de moeilijkheid om bij een regering op brede basis alle partijen tot tevredenheid te stemmen, en over de onmogelijkheid om zonder die brede basis de zaken van het land te behartigen. Wie zal de juistheid van dit alles ontkennen, wie zal ook ontkennen, dat, zeker in een dergelijke situatie, de regering een eigen verantwoordelijkheid heeft, nog groter dan wanneer ze op een meerderheidspartij of op een kleine coalitie met een scherp omschreven program zou rusten?

Maar de eigen verantwoordelijkheid der regering is geen eigenmachtige verantwoordelijkheid. Ze kan regeren zonder dat de partijen het geheel met haar eens zijn. Ze kan niet regeren als de partijen het geheel met haar oneens zijn. Het is ongetwijfeld een onbevredigende en op den duur onhoudbare situatie, wanneer, zoals bij het soda-project, een wet tot stand komt, tegen één van de regeringspartijen in, met behulp van andere partijen. Dat tast de regeringscoalitie aan, echter niet het parlementaire stelsel. Doch een wet als de huurwet, waartegen alle regeringspartijen en alle andere partijen onoverkomelijke bezwaren hebben, willen forceren, alleen met de regeermacht en met crisisdreiging, dat tast en de regeringscoalitie en het parlementaire stelsel aan. Zeker, men kan zich een noodsituatie voorstellen, waarin een regering een wet, die naar haar mening voor het behoud van de staat onmisbaar is, er op die wijze doorjaagt. Zij moet er dan op rekenen, bij het verdwijnen van die noodtoestand, door een parlement dat gevoel van eigenwaarde en democratische geest heeft, te worden weggestuurd. Maar de huurwet was in de eerste verte zo'n wet niet, noch was de belastingwet er zo een. En van een noodsituatie voor volk en staat was in geen enkel opzicht sprake. Onder zulke omstandigheden middelen toepassen die het parlement tot een voetveeg maken, doet alleen een regering die het parlement niet meer ernstig neemt. Het is triest dat de woordvoerder van die regering de meest vooraanstaande figuur van de meest democratische partij in Nederland is.

Het wordt nog triester als in het debat duidelijk blijkt dat die democratische partij alles beproeft om de regering de mogelijkheden tot een nieuw overleg en een uiteindelijke oplossing te bieden. De motie-Burger was een serieuze poging om de regering uit haar moeilijkheden te helpen. Ze zou de belastingwetten hebben gered,

en voor de huurwet, met een kort uitstel, een nieuwe kans hebben geboden. Maar die helpende hand werd door de minister-president, zelfs zonder serieus beraad of overleg, weggestoten. Dat was te kwetsender, omdat, even te voren, de AR-partij, door een nieuwe en onoverzichtelijke belastingconcessie, de avond te voren door de *Nieuwe Rotterdamse Courant* gesuggereerd, aan het koppel-voorstel der regering gekoppeld werd. De enige partij die consequent afwijzend bejegend werd was de PvdA. Van haar werd verwacht dat ze uitsluitend voor het machtswoord van de minister-president zou capituleren. Of is de zaak nog erger? Is het zó, dat het overleg, door de KVP-afgevaardigde Van Vliet voorgesteld, door de minister van Volkshuisvesting aanvaard, door de regering gewild, niet in de door ons bedoelde vorm voor Romme aanvaardbaar was, en dat daarmee voor de regering het laatste woord was gesproken? Alles wijst erop dat dit inderdaad de juiste toedracht van zaken is en dat dus de KVP in feite de crisis heeft gewild, of er althans op speculeerde dat wij wel onder het juk zouden doorgaan. Maar ook dat neemt de verantwoordelijkheid van de socialistische ministers niet weg, die dit spel meemaakten en die alleen tegenover óns in een volstrekt afwijzende houding bleven volharden.

Dat de KVP een crisis wilde omdat ze, na die crisis onoplosbaar te hebben gemaakt, verkiezingen wil forceren, waarvan ze grote winst verwacht, is een opvatting die ook buiten onze kring aangehangen wordt. Daarover straks nog. Doch eerst een enkele opmerking over de positie van het parlement.

Het Nederlandse parlement heeft, ook na de bevrijding, steeds een vrij zwakke positie gehad, tegenover de regering en in het volk. Dat ligt ten dele aan de confessionele partijen die de hoogheid van gezag en regering van een heel andere orde achten dan de invloed van het volk, welke invloed ze in wezen revolutionnair en afkeurenswaardig vinden. Tegen iedere verandering in de werkwijze en in de omvang van het parlement, waardoor dit aan invloed en gezag zou winnen, hebben ze zich dan ook altijd verzet. Nog altijd is het Nederlandse parlement kleiner van omvang, minder tot commissoriaal werk, onderzoek en contróle geschikt, slechter geoutilleerd, slechter betaald, dan ieder vergelijkbaar parlement in Europa: België, Denemarken, de andere Scandinavische landen, Oostenrijk. Nog altijd wordt het parlement bij alle gelegenheden verwaarloosd. Men kent het alleen in de persoon van zijn voorzitters, waarbij dan bovendien aan de Eerste Kamer, die democratisch gezien van de tweede orde is, de voorrang wordt gegeven!

Doch ook de ministers afkomstig uit de niet-confessionele partijen hebben in het algemeen trouw meegewerkt aan het ondergeschikt houden van het parlement, tot vreugde van de ambtenaren, die in een dergelijke situatie de, weinig gecontroleerde, regeerders blijven.

Zo'n toestand moet leiden tot een steeds méér neerzien van de regering en van de afzonderlijke ministers op het parlement. En alleen vanuit die toestand is het verklaarbaar dat een regering het parlement op een wijze onder druk poogt te zetten als dat met de belasting-huurwet-koppeling het geval is geweest. Het is goed dat de PvdA heeft laten zien dat ze, bij alle begrip voor de eigen taak en verantwoordelijkheid der regering, bij alle behulpzaamheid tegenover de regering zelfs, niet bereid is de parlementaire positie ondergeschikt te maken aan de behoeften van de minister-raad of van minister-onder-onsjes. Niemand van ons denkt er aan de ministers onder-

geschikt te willen maken aan partij of fractie, laat staan een fractie-voorzitter tot instructeur der ministers te maken, zoals dat elders wel voorkomt; maar een fractie die de opdrachten van ministers zou hebben uit te voeren, ligt ons ook niet. Wat ministers doen, ook onze ministers, moet zakelijk bekeken worden. En als het slecht werk is, zullen wij het afwijzen en ons niet laten beïnvloeden door redeneringen over de hoogte der ministers of over de bijzonderheid van die of die minister. Zouden we die weg opgaan, dan zou er op den duur van de beweging, van de partij, en van de parlementaire democratie niets overblijven. Dit aan het adres van allen die ons verwijten dat we niet geluisterd hebben naar het maanwoord van onze ministers. Voor zover ze zich de moeite getroost hebben het woord tot ons te richten, hebben we er steeds naar geluisterd. Voor zover het overtuigend was, hebben we ons laten overtuigen. Voor zover het van uit een lege hoogte klonk, heeft het geen indruk op ons gemaakt, en zal het nooit indruk op ons maken.

De crisis is veroorzaakt door het feit dat één der regeringspartijen, de PvdA, eigenlijk sedert het totstandkomen van de huidige regering, systematisch op de achtergrond werd gedrongen, op bijna het hele terrein der sociaal-economische politiek, door de combinatie van de drie andere regeringspartijen, die in het parlement bijna altijd een combinatie aangingen met de VVD en met de reactionnaire splinterpartijtjes. Regeringsvoorstellen, toch reeds opgesteld om aanvaardbaar te zijn voor de conservatieve regeringspartijen, werden bij parlementaire behandeling systematisch verslechterd in conservatieve richting.

In al de confessionele regeringspartijen zijn de progressieve stromingen machteloos tegenover de conservatieve groeperingen die op het leiderschap de overwegende invloed uitoefenen. Ten opzichte van AR en CH is dit altijd zo geweest, al is juist bij de AR in de laatste periode een ontwikkeling in andere richting merkbaar. Doch in de KVP is de groei van het conservatisme sedert 1945 zó sterk geworden dat die partij thans toe is aan de voorbereiding van het conservatieve blok, de regering van de rechtse partijen samen met de VVD. Dat was de leider van de KVP, Romme, al vóór 1952, maar de verkiezingsuitslag van dat jaar verijdelde zijn verlangens. Nadien heeft hij langs alle wegen en met alle middelen gepoogd de invloed van de PvdA te verzwakken en het katholieke volksdeel te verenigen rondom een sociaal getint conservatisme. Over de betekenis van het Mandement in dit verband is reeds zoveel gezegd dat ik er thans over kan zwijgen. Met de KNP zijn de onderhandelingen in volle gang. En de heer Welter, uitgeslagen politicus als hij is, heeft door het stemmen tegen de regering nog eens duidelijk zijn „nuisance value” aangegeven, en de prijs voor welke men hem kan opkopen aanmerkelijk verhoogd. De vereniging van alle katholieke conservatieven in de KVP, de sociale fanfares, die moeten dienen om de arbeiders te vangen of te behouden (al weet ieder intelligent katholiek arbeider wat die fanfares waard zijn, daar immers de KVP-politiek in de praktijk alleen maar bezorgd is voor het „verslonzen” van de belangen der standgenoten van de heer Romme) en tenslotte het Mandement als spirituele bekroning, dat zou de KVP bij vervroegde verkiezingen niet alleen weer tot de grootste partij in het parlement moeten maken, maar ook tot de overwinnaar die het Kabinet moet formeren, op een program dat voor de PvdA onaanvaardbaar is. Het conservatieve blok van Romme tot Oud zou dan, in vooroorlogse stijl, opnieuw gaan regeren.

In die redenering past een Kabinetscrisis thans de heer Romme heel best. Hij heeft dan ook alles vermeden wat die crisis kon afwenden. Alle concessies die de huurwet voor de PvdA aannemelijk zouden hebben gemaakt, zijn door zijn zwijgen, zijn afwijzing en zijn op de KVP-ministers uitgeoefende druk verijdeld: en de crisis is er. Dat die crisis ook de heer Oud niet onwelkom is, ligt voor de hand: zij opent hem de mogelijkheid, uit het isolement, naar de conservatieve regering te komen. Voor de heren Schouten en Tilanus ligt de zaak anders: ook zij wensden het conservatieve blok, waarin bovendien de niet-confessionele partij, inplaats van de grote PvdA, slechts de kleine VVD zou zijn, maar zij zien alle verkiezingen met zorg tegemoet, zeker de vervroegde. Vandaar dat ze de regering steunden; maar ze hadden hun rebellen niet in de hand!

Intussen, zo zal men vragen, waarom heeft de PvdA, als ze die opzet zag, haar niet verijdeld, bijvoorbeeld door verdeeld te stemmen? Waarom is ze in de val gelopen die Romme voor haar zette?

Als slimmigheidjes politiek maakten, dan was de heer Romme de grootste politicus van Nederland. Maar in werkelijkheid gaat het om sociale en geestelijke krachten. En in het beoordelen daarvan heeft de heer Romme zich nog altijd vergist. Hij deed dat, om maar niet verder terug te gaan, in 1952, hij doet het óók in 1955, en hij zal het in 1956 doen.

De PvdA kon slechts één ding doen: duidelijk maken dat zij nu en altijd de uiterste weerstand zal bieden aan het streven om te knagen aan de progressieve politiek op alle gebieden, en om de ondernemersheerschappij, van vóór 1940, te herstellen. Duidelijk maken bovendien, dat in een periode van gestegen welvaart een rechtvaardige verdeling van die welvaart aan de orde behoort te zijn, en dat het socialisme daarvoor betere waarborgen biedt dan het antiëmisme, dat thans allerwege heerst. Evenmin als de heren Romme, of Oud, of Zijlstra, de belangen van de trekkers der antiëmes willen „verslonzen”, evenmin willen wij de belangen van de arbeiders, de kleine luiden, de vergeten groepen, de middengroepen, verslonzen.

En daaruit volgt dan de houding door ons in het debat over belastingen en huren aangenomen. Bij de belastingen gingen de antiëmisten tot aan de grens van het voor ons duldbare; bij de huren gingen ze er overheen. Daar moest een halt worden toegeroepen.

Voor mij persoonlijk speelt bij dit alles ook nog een rol dat ik de vervroegde verkiezingen met alle vertrouwen tegemoet ga. De campagne van de KVP voor ledenwinst, die hun inzet was voor de vervroegde verkiezingen, bewijst alleen dat men aan die kant nog altijd de oude methode volgt van dwang en pressie. Maar dat is juist wat grote delen van het katholieke volk niet meer willen. In het stemhokje zullen ze kenbaar maken hoe ze over dat systeem van dwang en pressie oordelen. Dat zal Romme niet meevallen, evenmin als het hem zal meevallen wat de katholieke arbeiders denken over de gestadige „verwelting” van zijn partij.

Nog minder dan de heer Romme, hebben de heren Schouten en Tilanus enige reden om de uitslag van de verkiezingen, vervroegd of niet, met optimisme tegemoet te zien. Hun verraad aan het protestantisme, in de Mandement-kwestie, zal het steeds groeiend aantal protestantse kiezers die in de afgelopen jaren begrepen hebben dat

wij de enige partij in Nederland zijn bij wie het vrije geweten, als het tevens een sociaal geweten is, veilig kan zijn, nog doen toenemen.

Zeker, wij zullen van alle kanten worden aangevallen, ook door de VVD en de communisten. De VVD zal hierbij poseren als kampioen voor de geestelijke vrijheid, terwijl ze in werkelijkheid naar een plaatsje in een conservatieve, confessionele, coalitie zoekt, waar ze met de Nederlandse vrijheden even weinig rekening zal houden als Oud het deed toen hij in het kabinet-Colijn zat. De VVD geeft dus géén waarborg voor de vrijheid naar rechts, ze geeft evenmin, zie haar houding in de Amsterdamse gemeenteraad, waarborg voor 'de vrijheid tegen het communisme.

Het communisme, tenslotte, is in Nederland, zoals overal in Europa, op zijn retour. Zijn laatste stuiptrekkingen, bij de Amsterdamse stakingen, bewijzen dit slechts. En als onze partij de verkiezingsstrijd voert in een flinke offensieve geest, dan zullen ook veel vroegere aanhangers van het communisme begrijpen, van hoeveel belang het is, dat, tegenover de Romme-dreiging, de PvdA definitief de grootste partij van het land wordt, en dat dus iedere stem, die men de PvdA onthoudt, een stem voor Romme is.

Maar, zo zegt men, de PvdA gaat vervroegde verkiezingen verzwakt in, omdat haar Kamerfractie tegen haar ministers stemde. Men spreekt over een conflict, een breuk zelfs. Dat is belachelijk. Uit het voorafgaande is gebleken dat er een verschil van mening was over de te volgen tactiek, over de beoordeling van de situatie. Er is geen spoor van meningsverschil over de socialistische integriteit aan de ene of aan de andere kant. Er is ook geen spoor van meningsverschil omtrent de bijzondere bestuursbekwaamheden van de socialistische ministers die we weer aan het hoofd van onze lijsten hopen te zien, en die we, door onze gegroeide macht, in staat willen stellen beter, want minder door het conservatisme der andere partijen geremd, te besturen. Als er in de verhouding van fractie en ministers fouten zijn gemaakt naar de een of de andere kant, dan zullen we door onderling beraad die fouten herstellen. Onze vijanden mogen hopen dat de partij een keuze heeft te doen tussen Drees en Burger. De partij zal ze spoedig laten merken dat, in het democratische leiderschap, beiden hun plaats hebben. Verschillen van opvatting en inzicht, natuurlijk, in een zo Nederlandse partij als de onze; maar altijd overkoepeld door de democratische, progressieve, socialistische eenheid. En, naar het woord van de oude Liebknecht: Altijd in de aanval!

Maar zullen er vervroegde verkiezingen komen?

De crisis is er, en terwijl ik dit schrijf zijn de consultaties over het „wat nu?“ nog ternauwernood begonnen. Naar onze mening was deze crisis onnodig. Ze is ontstaan rondom een bijkomstige wet, door een te starre houding van een minister, versterkt door een verkeerd begrepen solidariteit van andere ministers en tenslotte van het hele Kabinet met hem. De rationele oplossing zou zijn dat die minister, wiens algemeen beleid door geen der regeringspartijen werd afgekeurd, de nederlaag incasseert, en, in verder beraad, tot een aanvaardbaar compromis tracht te komen, terwijl het overige werk, de belastingverlaging inbegrepen, normaal voortgaat.

Maar voor die rationele oplossing zal wel geen plaats zijn, als het juist is, wat we hier boven stelden, dat Romme deze crisis heeft gewild, en dat hij dus ook iedere andere oplossing zal afwijzen, drijvend naar vervroegde verkiezingen.

Dan wordt het dus de vraag of Romme zijn zin zal krijgen. Hij kan een kabinet vormen van de conservatieve partijen, dat tot 1956 zal blijven doorwerken met de PvdA in de oppositie. Maar zal de liefhebberij voor dat experiment groot zijn, bij hemzelf en bij de protestantse en liberale conservatieven? Ik waag het dit in twijfel te trekken.

Een andere oplossing is reconstructie van het Kabinet, met een andere minister van Volkshuisvesting, die niet per sé KVP behoeft te zijn, als de verhoudingen in het Kabinet maar hetzelfde blijven. Ook hiertegen zal Romme wel gekant zijn, maar zullen de andere KVP-ministers dit blijven, en zal Romme dan niet, zoals in het geval-Sassen, zich tevreden moeten stellen met het constateren dat er „een barst is gekomen” in zijn vertrouwen in het gereconstrueerde Kabinet. Toen hebben het Kabinet en de Kamer zich daar geen barst van aangetrokken; en de zaak is doorgegaan tot aan de Stikker-crisis. Maar toen had Romme nog een tegenspeler van groot formaat in de KVP, Van Maarseveen. In ieder geval, er moet langs die weg gezocht worden.

Dan zijn er nog vele soorten van zaken-kabinetten, die tot 1956 zouden kunnen doorwerken. Men kan zich een zaken-kabinet indenken, dat niet veel zou verschillen van het zittende, en één, dat uit geheel andere personen zou bestaan. Tussen die twee uitersten zijn vele variaties mogelijk, al zal het moeilijk zijn nieuwe mensen te vinden die voor een jaar willen gaan ministeren. Maar ook dat valt soms nog meel!

En als niets lukt, dan komen we dus weer bij de vervroegde verkiezingen, die Romme wil, of die althans Van Doorn, de voorzitter van de KVP, wil, waar wij niet bevreesd voor behoeven te zijn, maar waaraan wij geen behoefte hebben, en die we dus zeker niet zullen adviseren. Ik merkte reeds op dat vermoedelijk alleen Romme aandrang in die richting zal uitoefenen. Het zou op zich zelf reeds een teken aan de wand zijn indien deze aandrang van Romme voldoende was om de landsbelangen ondergeschikt te maken aan de KVP-belangen.

Tenslotte is er nog altijd een andere oplossing, namelijk dat de ontslaaanvraag niet aanvaardt wordt, en dat het Kabinet de opdracht krijgt tot 1956 door te gaan. Ook dat zou meer in overeenstemming zijn met het werkelijk gebeurde, dan vervroegde verkiezingen, of dan een volkomen nieuw zaken-kabinet. Of een kabinet bestaande uit al de voorstanders van huurverhoging zonder afoming, of een gereconstrueerd kabinet, of hetzelfde kabinet dat tracht langs de weg gewezen door de motie-Burger de huurwet te klaren, ziedaar de werkelijke oplossingen.

Welke er echter komt, we kunnen die, kijkend naar 1956, of naar het najaar van 1955, rustig onder ogen zien.

Wij hebben onze plicht gedaan door duidelijk te maken dat de grenzen waarbinnen een progressieve politiek mogelijk is, overschreden werden; we hebben een uitweg gewezen om opnieuw binnen die grenzen te komen, we hebben laten voelen dat het gezag van het parlement en van de democratie niet berusten op de welwillendheid van een ministerie, maar op ons eigen oordeel en onze eigen kracht en vastbeslotenheid. Daarmee zal ieder in de toekomst rekening moeten houden, al blijft het een trieste zaak, dat dit alleen kon geschieden door de val van een kabinet, dat nog veel belangrijk werk had te doen, en dat dit werk rustig had kunnen voltooien, indien het geen gehoor had gegeven aan slechte raad, of aan inblazingen van een hoogmoed die nu voor de val is gekomen.

Toen, na een verloren week, Burger de opdracht kreeg die voor de hand lag, is hij er in acht dagen — waarvan twee Pinksterdagen — in geslaagd een oplossing te vinden die het verder werken van kabinet met parlement mogelijk maakte. Men had die oplossing óók kunnen vinden, binnen drie of vier dagen, indien men de motie-Burger had aangenomen, en op Dinsdag 17 Mei in beraad was gegaan. Men had dan alleen maar een kabinetscrisis voorkomen en de belastingverlaging op 1 Juli kunnen laten ingaan.

Het is dus duidelijk waar de schuldigen voor deze onnodige crisis zitten. Ze zitten in het kabinet, dat te „hoog” was om onze motie aanvaardbaar te verklaren en om ons ernstig te nemen. Maar ze zitten nog meer in de KVP, d.w.z. bij de heer Romme, de boze geest achter het kabinet, die, bij de bespreking van de motie-Burger alles naliet om deze poging tot nader overleg te doen slagen.

En wat is nu het resultaat van de reconstructie? De belastingen worden verlaagd — twee maanden later, waar wij niet om treuren — op een wijze die méér ligt in de richting die wij wensten, en die in de motie-Hofstra reeds ten dele was gesuggereerd. In plaats van het zonderlinge huurwetje komt een overzichtelijke huurverhoging van 5 %, met compensaties, en met de wettelijk vastgestelde verplichting tot behoorlijk onderhoud. Voor die „onderhoudsplicht” voelen alle partijen, maar *wij* waren nodig om dat „gevoel” in duidelijke maatregelen om te zetten. Zij interesseren zich alleen werkelijk voor de huiseigenaren. Ook *wij* vinden dat de belangen van die groep niet „verslonsd” moeten worden, en we hebben dat getoond in de voorstellen tot verlaging van de grondbelasting, e.d.

Voor de rest, tot Juni '56 zal het stil zijn op het hurenfront — schoon wellicht niet op het loonfront, waar minister Zijlstra's starheid nu alle compensatiepogingen deed mislukken — en dan zullen de kiezers hebben te oordelen of ze het beleid Burger verkiezen boven het beleid Romme-Schouten. Vervroegde verkiezingen, waarmee men ons van KVP-kant poogde te intimideren, heeft men niet aangedurfd. Voor die mislukte bluff komt nu in de plaats het „bewijs” dat zij „op alle fronten winnen” en dat wij „aan het kortste eind hebben getrokken.” Dat is waar, want dat doen we altijd, tegenover de conservatieve parlamentsmeerderheid. Maar ons „eindje” wordt telkens iets groter. Ook in en door deze crisis. En het zal in '56 een belangrijk stuk groter worden als de socialistische fractie blijft optreden zoals ze dat vóór en tijdens deze crisis heeft gedaan.

Een enkel woord nog over de ontdekking van de heer Romme en andere KVP-vernunfters dat het hier bij ons ging om een strijd tussen de richting Drees en de richting Vos. Wij voeren Drees-politiek, allen, Vos inbegrepen, want een andere is in een democratisch milieu niet mogelijk. Maar men kan de Drees-politiek voeren volgens de methode Burger. Dat hebben we gedaan. En dat is ons goed bevallen.

4 Juni '55

J. DE KADT

HOOGCONJUNCTUUR

EN VERDELINGSPOLITIEK

Het zal steeds opnieuw nodig zijn bij het vormen van een oordeel over de mogelijkheden van een „rechtvaardige” verdelingspolitiek, ook in hoogconjunctuur, *alle* elementen van die verdelingspolitiek in de beschouwingen te betrekken. Er is een viertal, dat ligt in de sfeer van inkomen en besteding: loonpolitiek, belastingpolitiek, sociale- en culturele politiek en prijspolitiek en een belangrijk element in de sfeer der vermogensvorming: de politiek ten aanzien van de afschrijvingen en reserveringen. Bij al deze onderdelen der sociaal-economische politiek heeft men bovendien te beseffen, dat er naast een verdelingseffect een conjunctuureffect is en dat — in een aantal gevallen — de gewenste effecten niet automatisch beide worden verkregen.

Het is niet mijn bedoeling een economische definitie van hoogconjunctuur te geven. Ik zou, in verband met het onderwerp van dit artikel, willen volstaan met aan te geven, dat de hoogconjunctuur o.a. gekenmerkt wordt door een stijging van het nationale inkomen, zowel nominaal als reëel en zowel nationaal totaal gemeten als per hoofd van de bevolking. Deze hoogconjunctuur kan in een open volkshuishouding als de Nederlandse is, stammen uit een aantal verschillende oorzaken.

Ten eerste: *hoogconjunctuur in het buitenland*, welke — ook bij gelijkblijvende ruilvoet — een additionele vraag doet ontstaan, waaraan voldaan wordt door inschakeling van nieuwe arbeidskrachten, met als secundair effect een verdere inschakeling door verhoogde binnenlandse vraag.

Ten tweede: *verbetering van de ruilvoet* met het buitenland bij overigens gelijkblijvende in- en uitvoerhoeveelheden, gevolgd door additionele vraag in het binnenland tengevolge van de vermeerderde ontvangsten voor de uitvoer.

Ten derde: *verbetering van de productiviteit* in het productieproces onder gelijktijdige vermeerdering — als bij de laatste loonronde — van de koopkrachtige vraag.

Ten vierde: *autonome inschakeling van arbeidskrachten* bijvoorbeeld voor herstel van de rampschade en versnelling van de woningbouw, voor een deel gestimuleerd door credietfinanciering.

De hierboven genoemde oorzaken kunnen een „gezonde” hoogconjunctuur doen ontstaan. Er komen daarnaast meestal nog speculatieve oorzaken voor (beweging der aandelenkoersen op de beurs), en toevallige (vraag naar brandstof door de lange winter, extra buitenlandse vraag naar „bewaarkool” in de Langedijk), die meestal slechts partieel werken.

Hoe zullen nu deze verschillende oorzaken — ik meen, dat zij bij de huidige „super-hoogconjunctuur”, het woord is van minister Zijlstra, alle kunnen worden onderkend — inwerken op het nationale verdelingsschema van inkomens en vermogens? Het lijkt mij gewenst dit te onderzoeken, omdat de politieke tegenmaatregelen — zo nodig — met de oorzaken rekening dienen te houden.

Voor zover de verbetering steunt op de eerste oorzaak: hoogconjunctuur in het buitenland, bij gelijkblijvende ruilvoet en additionele inschakeling van arbeidskrachten tengevolge daarvan, zal waarschijnlijk — afhankelijk van de reeds bereikte conjunctuurphase — een verschillend effect optreden. Een eerste inschakeling vermeerdert meestal niet de „vaste” kosten en geschiedt met een vrijwel „normaal” niveau van productiviteit; de winsten stijgen méér dan de arbeidskosten. Is er reeds een volle bezetting — of overbezetting — aanwezig of een zeer krappe arbeidsmarkt, met daardoor relatief duurdere en minder productieve arbeidskrachten, dan stijgen waarschijnlijk de arbeidskosten méér dan de winsten. De invloed op de verdeling van het maatschappelijk inkomen is dus niet van te voren te voorspellen. De Nederlandse verhoudingen zijn zo, dat inderdaad enerzijds ruimte in het productie-apparaat bestaat voor het aantrekken van nieuwe arbeidskrachten, doch dat anderzijds deze aantrekking slechts kan geschieden uit een krappe arbeidsmarkt. De invloed van de „eerste oorzaak” op de verdeling van het maatschappelijk inkomen kan daardoor waarschijnlijk worden verwaarloosd. De omvang van het nationale inkomen stijgt er wel door, de verdeling wijzigt zich nauwelijks.

Anders staat het met de tweede oorzaak: verbetering van de ruilvoet ten opzichte van het buitenland. Het is daarbij eender of de verbetering tot stand komt door dalende importprijzen of door stijgende exportprijzen. Bij de gegeven veronderstelling van overigens gelijkblijvende omvang van de import en export, zal de verbetering van de ruilvoet, bij gelijkblijvende lonen en in het binnenland vrij stabiele prijzen, toevallen aan de ondernemingen en vandaar uit doorwerken in de uitkeringen (dividend, tantième etc.) en in de reserveringen. Een verbetering van de ruilvoet betekent dus in eerste instantie wel een wijziging in de inkomensverdeling, ten voordele van de niet-loonarbeiders.

Evenzo staat het met een verbetering van de binnenlandse productiemethoden. Van een stijging van de productiviteit, bij een gelijkblijvend loon, ook wanneer men veronderstelt, dat geen arbeiders ontslagen worden, doch de productie expandeert, profiteert in eerste instantie de onderneming, met dezelfde doorwerkingen als hierboven. Een vergroting van de „winstvoet” is het gevolg, d.w.z. een stijging van het niet-arbeiders-aandeel.

De laatstgenoemde oorzaak van een hoogconjunctuur: autonome inschakeling van arbeidskrachten, zonder specifieke verbetering der productiviteit, zal meestal tot stand komen onder vergroting van de winst. Doch ook het totaal aan arbeidsloon stijgt en het is — als bij de eerste oorzaak — weer niet zeker welke der beide effecten relatief overheerst. In de hoogconjunctuurphase, waarin wij thans verkeren, acht ik een indifferentie ten opzichte van de verdeling van het nationaal inkomen het meest waarschijnlijke.

Natuurlijk is er — ook zonder hoogconjunctuur — nog wel het nodige te doen aan de wijziging van de inkomensverhoudingen. Ik ga daaraan thans voorbij. Bezieet men

het vraagstuk van de inkomensverdeling vanuit de oorzaken der hoogconjunctuur als hierboven geschetst, dan zullen de tweede oorzaak (ruilvoetverbetering) en de derde oorzaak (productiviteitverbetering) nader moeten worden onderzocht.

Er is ten deze beslist verschil in aan te bevelen middelen ter verbetering van de inkomensverhoudingen. Een ruilvoetverbetering kan namelijk gevolgd worden door een ruilvoetverslechtering en dan zou een gestegen loonpeil betalingsbalans-moeilijkheden kunnen veroorzaken. Daarom blijft het meest aangewezen middel ten deze: *verhoging van de belastingen*, terwijl, indien de ruilvoetverbetering ontstaan is door verlaging der importprijzen, ook een *prijspolitiek* die een neerdrukkend effect heeft, in aanmerking komt.

Is de wijziging in de verdeling van het maatschappelijk inkomen ten nadele van de lonarbeiders veroorzaakt door een stijging van de productiviteit, dan is *loonsverhoging* het aangewezen middel om die wijziging ongedaan te maken, terwijl evenzeer een verdere ontwikkeling van *sociale maatregelen*, en eventueel een — overigens conjunctureel ook onjuiste — verlaging van de indirecte belastingen gehanteerd kan worden.

Behalve aan de inkomensverdeling, dient ook aan de vermogensverdeling aandacht te worden geschonken. Deze wordt in de hoogconjunctuur nog aanmerkelijk ongunstiger dan zij „van nature” reeds is. Een verlaging der directe belastingen werkt in dezelfde richting, terwijl de aftrekbepalingen voor nieuwe investeringen — destijds ingevoerd om de industriële ontwikkeling aan te moedigen — het effect nog versterken.

Wijziging naar de goede kant in deze vermogensverdeling is te bereiken door het verder invoeren van bedrijfspensioenfondsen e.d., door het wijzigen van de aftrekbepalingen ten aanzien van nieuwe investeringen en door het niet verlagen der directe belastingen, of — indien de uitgaven der overheid autonoom dalen, bijvoorbeeld door het eindigen van rampschade- en oorlogsschadebetalingen, door het *minder* verlagen der belastingen dan van de uitgaven. Het is ook mogelijk meer aandacht te schenken aan de tarieven, waartegen de goederen en diensten van de overheid aan het bedrijfsleven worden geleverd. Daar zit ook beslist een mogelijkheid tot versterking der inkomens- en vermogenspositie der gemeenschap tegenover het particuliere bedrijfsleven.

Het complex van overheidsmaatregelen, dat dus zowel de loon-, de prijs-, de belasting- als de sociale politiek dient te omvatten, moet rekening houden met de verschillende oorzaken der hoogconjunctuur. Loonsverhoging alléén is beslist een onvoldoende, en indien men er het geheel van oorzaken mee wil corrigeren, niet ongevaarlijk middel. Doch een politiek, gericht op stabilisatie van het prijsniveau zonder meer, wordt in de hoogconjunctuur tot een bevoordeling van de zelfstandigen en private ondernemingen.

Bij het doorvoeren van de aanbevolen politiek hebben wij natuurlijk te maken met de politieke machtsverhoudingen. Deze zijn in een hausse meestal niet gunstig voor het doorvoeren van een anti-hausse-politiek. Toch ontslaat ons dit niet van de plicht ons helder voor ogen te stellen, wat economisch mogelijk, en naar onze wijze van zien sociaal geboden is.

HET OOSTENRIJKSE STAATSVERDRAG

EEN EINDE - EN EEN NIEUW BEGIN

Zondag 16 Mei 1955 zal een datum worden voor de geschiedenisboeken, niet alleen in Oostenrijk. Op die dag zetten 5 ministers van Buitenlandse Zaken in het historische Belvédère-Paleis te Wenen hun handtekening onder het Staatsverdrag, een document, dat Oostenrijk vrij zal maken van de bezetting door de Grote Vier, welke bezetting juist haar tiende verjaardag gevierd had. De Oostenrijkers zelf beklemtonen, dat zij hun vrijheid niet na 10, doch na 17 jaar bezetting terugkrijgen. Hun officiële lezing betitelt immers de periode 1938—1945 als „occupatie” door een vreemde macht, waarbij zij wellicht een weinig te gemakkelijk over het hoofd zien, dat tenminste een deel der bevolking in 1938 de toenmalige occupanten met instemming heeft binnengehaald. Maar goed — dat is historie. En de objectiviteit gebiedt evenzeer te erkennen, dat veel van de oorspronkelijke geestdrift al spoedig na de 13e Maart van dat jaar verdwenen is.

De ondertekening van het staatsverdrag wordt in Oostenrijk en aan beide zijden van het IJzeren Gordijn als een gebeurtenis van buitengewoon belang beschouwd. Waarom dit van Oostenrijkse zijde geschiedt, is wel duidelijk. Maar ook buiten dit land is men van dezelfde mening, omdat in een gewichtig geschilpunt van de koude oorlog plotseling een oplossing is gevonden, waarvan de gevolgen op dit ogenblik nog geenszins te overzien zijn. Derhalve verdient de voorgeschiedenis van de totstandkoming van het staatsverdrag en de voor Oostenrijk thans ontstane nieuwe toestand een nadere belichting, waartoe in dit korte artikel een poging zal worden ondernomen.

De auteur dezes rekent het niet tot zijn opgave in dit bestek beschouwingen ten beste te geven over de wereld-politieke betekenis van deze nieuwste en van Rusland uit gezien wellicht stoutmoedigste zet op het schaakbord van in de sinds de dagen van Potsdam 1945 gevoerde adembeklemmende partij tussen beide grootmeesters, met als inzet de leiding in de wereld. De lezers van dit tijdschrift hebben vermoedelijk reeds voldoende genoten van speculaties over wat Rusland ertoe bewogen mag hebben, Oostenrijk vrij te geven en ook over wat de volgende zetten in deze partij kunnen zijn. Dat hier een schaakzet gedaan werd, realiseert men zich in Wenen overigens opperbest; Bulganin zelf uitte zich met cynische openhartigheid, dat „beschouwingen van lyrische aard” geen rol hadden gespeeld bij het bepalen van Moskou's houding in deze. Beperken wij ons tot een beschouwing over de gevolgen voor Oostenrijk van de nu juist gedane zet en werpen wij allereerst een korte blik op de jongste geschiedenis

van het land, dat in de afgelopen weken in het centrum der wereldbelangstelling stond.

Wanneer men kennisneemt van de verklaringen en commentaren van leidende Oostenrijkse staatslieden en persorganen over de gebeurtenissen, die zo juist achter ons liggen, dan valt het op, hoe zeer men de totstandkoming van het Staatsverdrag als een einde en een nieuw begin beschouwt. Afgesloten werd allereerst de periode van 17 jaren onvrijheid; de vrijheid staat aan de poort van het nieuwe begin. Doch afgesloten werd nog meer, namelijk de periode 1918—1955. Niet zonder diepere betekenis wordt in deze dagen in Wenen het verdrag van Saint-Germain van 1919 in de herinnering teruggeroepen. Dit tractaat bezegelde het einde van de Donau-monarchie en opende een periode van rampspoed voor dit land niet alleen, maar ook voor Centraal-Europa, ja voor geheel Europa en de wereld daar buiten.

Hoe stond Oostenrijk er in die dagen voor? Het eens elf volkeren omvattende rijk was teruggebracht tot een kleine Alpenstaat met het „waterhoofd” Wenen, dat met zijn 2 miljoen inwoners niet langer hoofdstad van een vijftig-millioenen-rijk, maar van een kleine staat met nog geen zeven miljoen inwoners was. Een uitgeteerd land, uit talloze wonden bloedend, zwaar gebukt onder de gevolgen van de juist beëindigde wereldoorlog, omringd door vijanden en zich niet in staat voelend op eigen benen te staan. Daaruit is het te verklaren dat dit overblijfsel van de roemrijke monarchie (naar Clémenceau's woord: „L'Autriche, c'est ce que reste”) met overweldigende meerderheid besloot, zich onder de naam van „Deutschoesterreich” bij de nieuwe Duitse republiek van Weimar aan te sluiten. Naar men weet werd deze Anschluss echter door het verdrag van Saint-Germain verboden. Na een uiterst moeilijke periode van langzame sanering en wederopbouw onder de grote staatsman Ignaz Seipel, brak het tijdperk der bittere broedertwisten, gevolgd door de dictatuur, aan. Het niet tot rust komende land beleefde de socialistische opstand van 1927, de opkomst van het Heimwehr-fascisme allereerst, later dat van het groot-Duitse nationaal-socialisme, de tragische burgeroorlog van Februari 1934, gevolgd door de nazi-Putsch van Juli van hetzelfde jaar en als laatste episode voor Hitler's overweldiging, de autoritaire christelijke standenstaat van Schussnigg. De zich met zoveel moeite weer herstellende economie werd door de wereldcrisis van 1929 hevig aangetast, hetgeen zich o.a. demonstreerde in een grote werkloosheid. De overtuiging dat de rest-staat van de oude Oostenrijks-Hongaarse monarchie niet levensvatbaar was en slechts hetzij door voortdurende injecties van buitenaf, hetzij door een vereniging met het Duitse rijk in stand kon worden gehouden, ontving steeds wederom nieuw voedsel. Deze lijdensweg werd afgesloten met de door Hitler met geweld doorgedreven Anschluss, zonder dat de staten, die Saint-Germain aan Oostenrijk hadden opgelegd, een vinger uitstaken om hun eigen product in het leven te houden. Naar het scheen, was het met Oostenrijk uit.

Hoe vreemd het ook moge klinken, vele Oostenrijkers zijn van mening dat de Anschluss, ondanks de vele nieuwe offers, die hun land daardoor te dragen kreeg (400.000 doden in de Tweede Wereldoorlog), in zekere zin noodzakelijk was om het volk te verlossen van de mythe, dat het slechts leven kon, wanneer het opgenomen was in het Duitse „Grossraum”, zij het dan met het behoud van een zekere mate van autonomie. Zeker is dat de Duitse jaren de Oostenrijkers harde lessen hebben uit-

gedeeld, waarvan het effect niet snel verdwijnen zal. Zonder enige twijfel trad een bezinning op eigen aard en wezen, op tradities en culturele verworvenheden, die men door de débacle van 1918 en de daarop volgende crises niet meer te schatten had geweten, in. De de Duitse occupatie aflossende geallieerde bezetting — waarbij met name een der bezettingsmachten methoden in toepassing bracht, die voor het land drukkend en vernederend waren — droeg het hare er toe bij, dit proces verdere voortgang te doen vinden. Al die vreemde heren geraakte men van harte moe en als men in eenvoudige woorden tot uitdrukking zou willen brengen wat de gevoelens van de man in de straat waren, kan men eenvoudig zeggen: Oostenrijk voor de Oostenrijkers. Dat was ongeveer de stemming, die de jaren na het einde van de Tweede Wereldoorlog het land beheerste, waarin men vaak bijna tegen beter weten in en soms met wrange zelfspot als uitlaatklep (werd er niet in opdracht van de regering een film vervaardigd, die, naar zijn titel luidde, de bevrijding op „1 April 2000” stelde?) hopen en hopen bleef, dat eens het getij zal keren en de vrijheid toch herwonnen zou worden.

Om de reacties van regering, pers en brede lagen van het volk op de recente gebeurtenissen beter te begrijpen, hebben wij gemeend, dat deze korte terugblik van dienst zou kunnen zijn. En thans in korte trekken de voorgeschiedenis van de totstandkoming van het Staatsverdrag.

Reeds tijdens de laatste wereldoorlog werd het recht van Oostenrijk op herwinning zijner onafhankelijkheid en soevereiniteit door de drie grote geallieerden (Frankrijk sloot zich daarbij later aan) in de zogenaamde Declaratie van Moskou van 1 November 1943 vastgelegd. In de stemming waarin de Geallieerden verkeerden in de laatste periode van de oorlog, was het begrijpelijk, dat niemand in 1945 ernstig aan een langdurige bezetting van het „bevrijde Oostenrijk” dacht. Weliswaar werd een geallieerde machinerie in het leven geroepen, overkoepeld door een Geallieerde Raad, die de opperste contrôle over het land in handen kreeg, doch hierbij zat niet meer dan de bedoeling voor, om de overgangperiode tot het herwinnen van de algehele vrijheid zonder wrijvingen te doen verlopen. Wie kon voorzien dat ook hier het voorlopige iets permanent werd en dat de reeds in 1946 begonnen onderhandelingen over het staatsverdrag in de maalstroom van de koude oorlog zouden geraken? De teruggave van de soevereiniteit in Oostenrijk stond niet meer op de voorgrond. In plaats daarvan werd Oostenrijk een kostbaar vuistpand in de handen van de beide tegenstanders in de koude oorlog.

Dr. Bruno Kreisky, de jonge socialistische staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, die onder Leopold Figl, de door de Oostenrijkse Volkspartij genomineerde verantwoordelijke minister, beschreef in een belangwekkend tijdschriftartikel („Forum”, Mei 1955) openhartig de situatie die voor de Oostenrijkse diplomatie ontstaan was. Panden zijn geen permanent bezit, zegt hij. Eenmaal komt een ogenblik, dat een der beide partijen ruilen wil, namelijk dan wanneer hij daardoor op bepaalde grotere voordelen hoopt. Dan zou Oostenrijk's uur slaan. Derhalve was het de opgave van de Ballhausplatz met alle middelen te voorkomen, dat de Oostenrijkse kwestie in de ijskast zou worden gedeponeerd. Met hardnekkigheid hebben de staatslieden en politici van dit land bij elke gelegenheid, die zich bood, van de daken verkondigd, dat het land zijn vrijheid in eenheid (men denke aan de situatie in Duitsland ter-

zelfdertijd) als zijn onwrikbaar recht opeiste. Met behendigheid werd de in het Westen door velen verdedigde these, dat, wanneer de Sovjets hun wil tot ontspanning wilden demonstreren, ze dat aan het Oostenrijkse voorbeeld zouden moeten doen, overgenomen en gepropageerd.

De redenen waarom het gemakkelijker was om in Oostenrijk, dan bijvoorbeeld in Duitsland, een politiek van ontspanning in te leiden, zijn welbekend. Op de dieper liggende buitenlandse politieke motieven gaan wij niet in, maar citeren gaarne nogmaals Kreisky, wanneer deze beschrijft hoe regering en volk hun bijdrage leverden, waardoor het juist in hun land tot een ontspanning kon komen. Die bijdrage bestond allereerst in een hecht samengaan van Oostenrijkse Volkspartij en Socialistische Partij in een thans reeds tien jaren durende coalitie-regering, die het vertrouwen van 85% der kiezers bezit (al ontbraken de interne spanningen niet en is het ontstane „Proporz“-systeem niet van bedenkelijkheden ontbloot). Het communisme kreeg in al die jaren geen enkele kans, al was het land van verschillende kanten door volksdemocratieën omringd, oefenden de Sovjets in hun zône een niet geringe mate van pressie uit en bouwden zij Wenen tot een vooruitgeschoven bastion uit (zetel van de Wereldraad voor Vrede, van het Wereldverbond van Vakverenigingen etc.). Na het volkomen mislukken van het provoceren van een tegen de regering gerichte algemene staking in October 1950, waarbij de socialistische Weense arbeiders als stakingsbrekers optraden, werd geen poging meer ondernomen, in Oostenrijk het volksdemocratische stelsel in te voeren. Van niet minder belang was het feit, dat de Geallieerde Raad steeds heeft gefunctioneerd en dat de indeling van het land in zônes niet tot scherpe scheidingen voerde. Nogmaals, Oostenrijk is niet Duitsland en Wenen niet Berlijn. De bedoelingen der Russen waren zeker andere. Maar onbestreden blijve het feit, dat de „genius loci“, de Oostenrijkse conciliantie en de „Gemütlichkeit“ de tegenstellingen tussen de bondgenoten uit de tweede wereldoorlog voor een al te grote verstijving heeft behoed. Men bleef in Wenen steeds met elkaar in gesprek. De „Vier in een Jeep“ werd tot een symbool voor de voortgezette samenwerking. Uit het bovenstaande zij echter niet geconcludeerd, dat Westen én Oosten in onzekerheid verkeerden waar Oostenrijk geestelijk en cultureel thuis behoorde. Het land moest nu eenmaal in die tien jaren trachten met beide partijen op dragelijke voet te leven. Daarbij wist men heel goed, wie de ware vrienden waren. Juist in deze dagen zijn de Amerikanen voor de Marshall-hulp demonstratief in het parlement en de pers bedankt geworden.

Toen het Kremlin eenmaal besloten had de Oostenrijkse pion op het schaakbord te verschuiven, ontstond plotseling een nieuwe situatie die door de Weense diplomatie bekwaam werd benut. Het was Moskou er blijkbaar om te doen een neutrale zône tussen de NATO-staten en de anti-NATO-groepering in te richten. Dat Oostenrijk deel van zulk een zône zou uitmaken, lag voor de hand. Er viel met Moskou blijkbaar zaken te doen, wanneer het land zich uit zichzelf bereid zou verklaren als neutraal en bij geen der militaire blokken aangesloten territoir te fungeren. Kreisky stelt nuchter vast, dat Oostenrijk niet voor het alternatief gesteld was: neutraliteit of inschakeling in een der militaire stelsels der beide grote blokken, doch dat de keus in werkelijkheid veel enger was: in het beste geval voortzetting der status quo (= neutralisering door de voortgezette bezetting) óf neutraliteit uit vrije wil, waardoor de vrij-

Molotow ontvangt kanselier Raab in Moskou

heid van het land werd teruggewonnen, de eenheid bevestigd en de integriteit van het grondgebied gegarandeerd door de plechtige verklaring der terugtrekkende bezetters. In het Westen is deze houding der Oostenrijkse regering blijkbaar niet steeds begrepen. Doch welke andere koers zou men hebben moeten varen, om datgene te bereiken wat de grondslag is voor het leven van elke staat, namelijk vreemde machten kwijt te raken en baas te zijn in eigen huis? Hier zij nogmaals aangetekend, dat men zich in Wenen aan geen enkele illusie over de diepere beweeggronden van de veranderde Russische houding overgeeft, en ook dat de instelling tegenover het in Sowjet-Rusland heersende systeem zich in geen enkel opzicht heeft gewijzigd. Wenen benutte eenvoudig een historische kans.

Van Russische zijde is in de laatste weken de Oostenrijkse neutraliteit bij voorkeur vergeleken met die van Zwitserland. Deze vergelijking is in Oostenrijk niet populair. Afgezien van formele volkenrechtelijke verschillen is er een groot onderscheid in voorgeschiedenis, geographische positie en geestesgesteldheid der beide bij deze vergelijking betrokken volkeren. In ieder geval is het geenszins de bedoeling der Oostenrijkse regering, een passieve, kleurloze neutraliteitshouding te gaan aannemen. Het land, dat door zijn ligging en door de gang der geschiedenis zo vaak in het middelpunt van het politieke gebeuren stond, treedt niet uit de geschiedenis uit. Het is en blijft zeer geïnteresseerd in het wereldgebeuren, waaraan het binnen het kader der nieuwe mogelijkheden actief wil deelnemen. Sinds 1947 zijn pogingen ondernomen om lid van de Verenigde Naties te worden; het is niet onbekend, wie daar tot op heden de voet dwars gezet heeft. Nieuwe pogingen zullen thans geëntameerd

worden. Het schijnt dat de opgebouwde relaties met de Raad van Europa en de KSG (waarnemers in Straatsburg en Luxemburg) niet verbroken zullen worden. Oostenrijk is lid van practisch alle neven-organisaties van de Verenigde Naties. Aan de Oost-West-handel wil het land gaarne deelnemen, ja zelfs de culturele betrekkingen met de Oost- en Zuid-Oost-Europese landen, die op zo oude en eerbiedwaardige tradities teruggaan, wil men weer opnemen. Mogelijkheden genoeg dus om de rol van bemiddelaar, een rol die Wenen en Oostenrijk in de geschiedenis zo lang hebben vervuld, in nieuwe vormen weer op te nemen, eigenlijk voor het eerst sinds Saint-Germain. De neutraliteit zal bovendien geen weerloze zijn; in het Staatsverdrag is de opstelling van strijdkrachten toegestaan, ofschoon dan onder enkele beperkende voorwaarden.

Het Staatsverdrag zelve werd naar bekend in zijn huidige definitieve vorm opgesteld in een Conferentie der Ambassadeurs in Wenen, die ongeveer tien dagen duurde. Het spreekt vanzelf dat de tekst, die tenslotte de goedkeuring van de Grote Vier en Oostenrijk zelve verwierf, een compromis is. De bepalingen zijn echter voor Oostenrijk wezenlijk gunstiger dan die van de oorspronkelijke tekst, die de Westelijke bondgenoten nog bij de Berlijnse conferentie in Januari 1954 zo verrassend Molotov voorstelde ter plaatse te tekenen. Verschillende artikelen, ten dele nadelige, werden geschrapt, andere gewijzigd. De belangrijkste veranderingen grepen plaats in de economische paragrafen. De Russen stonden toe, dat zij het „Duits Eigendom” (of wat zij daaronder verstaan) zouden teruggeven; het Westen had het reeds lang geleden in zijn zônes gedaan, zonder staatsverdrag. Deze Russische concessie betekent, dat de olievelden, de talrijke USIA-bedrijven (de door de Russen beheerde fabrieken en landerijen) en de voor het verkeer op de Donau uiterst belangrijke DDSG (Donau Dampfschiffahrt Gesellschaft) met zijn vele schepen, magazijnen, werven enz. weer Oostenrijks bezit worden. Daar tegenover verplicht zich Oostenrijk, gedurende zes jaren, olie en industrie-producten te leveren voor een waarde van f 150.000.000,— per jaar. Dat is een niet onaanzienlijke last, waarvan de betekenis nog duidelijker naar voren treedt, wanneer men weet, dat vele der USIA-bedrijven in deplorabele toestand verkeren en dat bij de oliewinning roofbouw gepleegd werd. Aanzienlijke investeringen zullen noodzakelijk zijn en meer en meer gaan stemmen op, die om buitenlandse kapitaal-deelname daaraan, die door het Staatsverdrag niet verboden is (ook een der veranderingen), vragen. Daarnaast droogt een gemakkelijk verdiende deviezenbron op, namelijk die van de Amerikaanse bezettingstroepen. Alleen in Stad en Land Salzburg vallen na berekening daardoor per jaar circa f 100.000.000,— uit. Men heeft berekend dat het totale bedrag der nieuwe lasten op ongeveer f 600.000.000,— per jaar komt. Ter vergelijking diene dat de staatsbegroting ongeveer f 3.000.000.000,— jaarlijks belooft.

De West-Duitse regering heeft weinig reden met de economische paragrafen ingenomen te zijn. Het Staatsverdrag bepaalt immers, dat de aan Oostenrijk overgedragen vroegere Duitse vermogenswaarden niet wederom in Duits bezit mogen geraken, op enkele weinig betekenende uitzonderingen na. Bezit dat vóór 13 Maart 1938 door Duitse personen, maatschappijen enz. verworven werd, is hier ook inbegrepen. Regering en pers in West-Duitsland reageerden begrijpelijkerwijze ongunstig op deze beslissing en de Duitse handelsgedelegeerde in Wenen (diplomatieke betrek-

kingen bestaan tussen beide landen nog niet) werd teruggeroepen. Bondskanselier Raab goot olie op de golven en verklaarde zich tot besprekingen bereid, waarbij echter aan het in het Staatsverdrag vastgelegde beginsel niet getornd kan worden. Vergeten dient niet te worden, dat Oostenrijk alle aanspraken op zijn bezit in Duitsland eveneens moet opgeven. In ieder geval is niemand in dit land geïnteresseerd aan een verslechtering van de betrekkingen met de Duitse nabuur, die de belangrijkste handelspartner en de leverancier van het hoogste touristen-contingent is.

Artikel 4 van het Staatsverdrag legt het Anschlussverbod vast, een herhaling van Saint-Germain. In beide landen wordt het wel als een overbodige bepaling aangevoeld, maar van bepaalde zijde wilde men deze er nu eenmaal in hebben. Zeer verheugd toonde men zich in Wenen, dat het op het laatste moment gelukte, een passage uit de preambel van het verdrag te krijgen, waarin de mede-verantwoordelijkheid van Oostenrijk voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog was geformuleerd. Men wees er niet ten onrechte op, dat Bonn ook niet gedwongen is geworden een dergelijke verantwoordelijkheid in een document plechtig te doen vastleggen.

Nog een laatste woord over de verhouding tot West-Duitsland. Door velen in dat land wordt hetgeen zich in Oostenrijk afspeelde als navolgingswaardig voorbeeld aangeprezen, hoe men zijn vrijheid en tegelijkertijd de hereniging der scherp gescheiden zônes tot stand kan brengen. Het is ook bekend, dat van Moskou uit dit vuurtje gretig wordt aangeblazen. Is het in dit verband niet paradoxaal, dat leidende Weense persorganen tegen de tendenzen der neutralisten waarschuwen en er met nadruk op wijzen, dat Oostenrijk Duitsland niet is? Kan men zich een duidelijker symptoom wensen voor de ware gevoelens in dit land?

In de titel van deze summiere beschouwingen is tot uitdrukking gebracht, dat het Staatsverdrag een periode afsluit en een nieuw tijdperk opent. Het tijdperk dat met de catastrofe van 1918 aanving, is ten einde. Oostenrijk treedt een nieuwe toekomst tegemoet, waarin het in vrijheid nieuwe taken op zich nemen wil, neutraal, maar op zijn eigen wijze, géén Zwitserland en ook géén Finland, behoed door een door de Grote Vier te tekenen garantie-verklaring, die, wanneer zij gebroken zou worden, tot gevolgen zou leiden, die ver buiten de grenzen van deze Middeleuropese staat te bespeuren zouden zijn. Oostenrijks geestesmerk, zijn politieke systeem, zijn economische interessen en zijn levenswijze verbinden het land onverbrekkelijk met West-Europa. Wenen wil deze verbindingen tot elke prijs in stand houden en tegelijkertijd met Moskou vreedzame betrekkingen opbouwen. Het vrije Europa en de Amerikaanse bondgenoot zullen het Oostenrijk mogelijk moeten maken, dat het de rol, die het door dit staatsverdrag nu eenmaal opgelegd is, kan vervullen. Er is geen twijfel aan, dat dit ook in het belang der vrije wereld is.

BANDOENG PANORAMA

Hoe uitgebreider de berichtgeving, hoe beperkter de informatie. Het is voor een journalist ietwat pijnlijk deze paradox te moeten neerschrijven als eerste zin van een korte beschouwing, die aan een van de meest „beschreven” conferenties van de laatste jaren is gewijd: de conferentie van Aziatische en Afrikaanse landen in Bandoeng.

Toch is het maar al te waar dat de niet-oogetuige zich steeds moeilijker een beeld van een conferentie als die in Bandoeng kan vormen, nu steeds méér journalisten zich tussen zijn krant en het eigenlijke gebeuren gaan opstellen. Voor de conferentie van Genève gold hetzelfde, de conferentie van de Grote Vier zal het straks opnieuw bewijzen.

In Bandoeng dan waren de wereldpersbureaux, die het journalistieke panorama tegenwoordig volkomen beheersen, elk met vijf tot tien correspondenten vertegenwoordigd. Misschien moet men zelf wel eens als eenling-correspondent op dergelijke conferenties ver van het vaderland (en dus met dure verbindingen, die geen onbeperkt telegraferen of telefoneren toelaten als men geen wereldorganisatie achter zich heeft!) hebben rondgezworven om geheel te beseffen wat het wil zeggen door de massale aantallen persbureaujournalisten overspoeld te worden. De persbureaux zijn door hun eigen aard en door hun onderlinge concurrentiepositie in een richting gedwongen, die de juiste berichtgeving niet altijd bevordert. „Moderne journalistiek” is persbureaujournalistiek; dit betekent een voortdurend accent op het *nieuws* . . . ook soms als er in wezen geen nieuws is. Een redevoering wordt in twintig stukken geknipt en in de volgorde gezet die het belangrijkste weliswaar voorop doet gaan, maar die meestal geen recht doet aan de opzet die de spreker, mogen we hopen, zorgvuldig heeft gekozen. Het is plezierig voor de krantenlezer in drie zinnen te kunnen lezen wat Sir John Kotelawala in drieduizend regels heeft proberen te zeggen (er zijn bovendien in elk team van persbureau mensen nog ettelijke specialisten die onmiddellijk duidelijk maken wat Sir John eigenlijk had *willen* zeggen), maar de drieduizend regels waren toch iets anders. Wie het geluk en het geduld heeft zo'n redevoering in de *New York Times* nog eens geheel te kunnen nalezen, vindt maar al te vaak een ander beeld dan hij uit de drie regeltjes voornoemd had opgemaakt.

Bovendien heeft de krantenlezer, toch reeds gesteld voor de dagelijkse moeilijke keuze tussen „politiek” en stripverhalen, alleen belangstelling voor conferentieverlagen die hem vertellen dat er onverwachte dingen gebeurd zijn. Hoe de wissel-

werking precies in elkaar zit weet niemand, maar feit is dat er tijdens die conferentie dan ook allerlei onverwachte dingen gebeuren. Pas achteraf moet men tot de conclusie komen dat ondanks alle onverwachtheden de slotresoluties en verklaringen toch eigenlijk niet anders uitvallen dan iedereen tevoren had verwacht: een fraaie resolutie met tien vredesvereisten, een resolutie tegen alle vormen van kolonialisme, resoluties op details zoals Nieuw-Guinea, rechten van de mens, ontwapening en atoomwapens, culturele uitwisseling en economische samenwerking. Goed, goed, maar de conferentie was dan toch in zoverre onverwacht dat Tsjoe En-lai en het communistische imperialisme het hard te verduren kregen, dat Azië meer „verdeeld” bleek dan de organisatoren wel gewenst zouden hebben.

Ik geloof dat dit beeld van de conferentie nu juist het gevolg is van de vertekening, die de persbureaujournalistiek ervan gemaakt heeft. Van een gehele dag redevoeringen kregen die enkele passages de meeste nadruk waarin protesten tegen het Russische kolonialisme waren vervat, die resolutie-ontwerpen waarin critiek op het communisme werd geuit. Toch waren dit in de eerste plaats geen aanvallen op een Aziatisch land (zelfs Sir John Kotelawala sprak in zijn beknopde redevoering alleen over Rusland en Oost-Europa, *niet* over China en Tibet, Noord-Korea of Sinkiang) en in de tweede plaats aanvallen, afkomstig van landen en sprekers die in het verleden nooit anders hebben gesproken. Turkije, Zuid-Vietnam, Siam, de Philippijnen, Ceylon en Pakistan, dat waren de landen die „het kolonialisme in al zijn vormen” nadrukkelijk ook als communistisch kolonialisme wilden verstaan. Hierin zit niets onverwachts; de Colom-bolanden kunnen in elk geval niets anders verwacht hebben en alleen diegenen in het Westen die tegenover Azië in een voortdurende panieksfeer leven, hebben kunnen verwachten dat het communisme als zodanig geheel vrijuit zou zijn gegaan en dat alleen het Westerse kolonialisme aan de kaak zou worden gesteld.

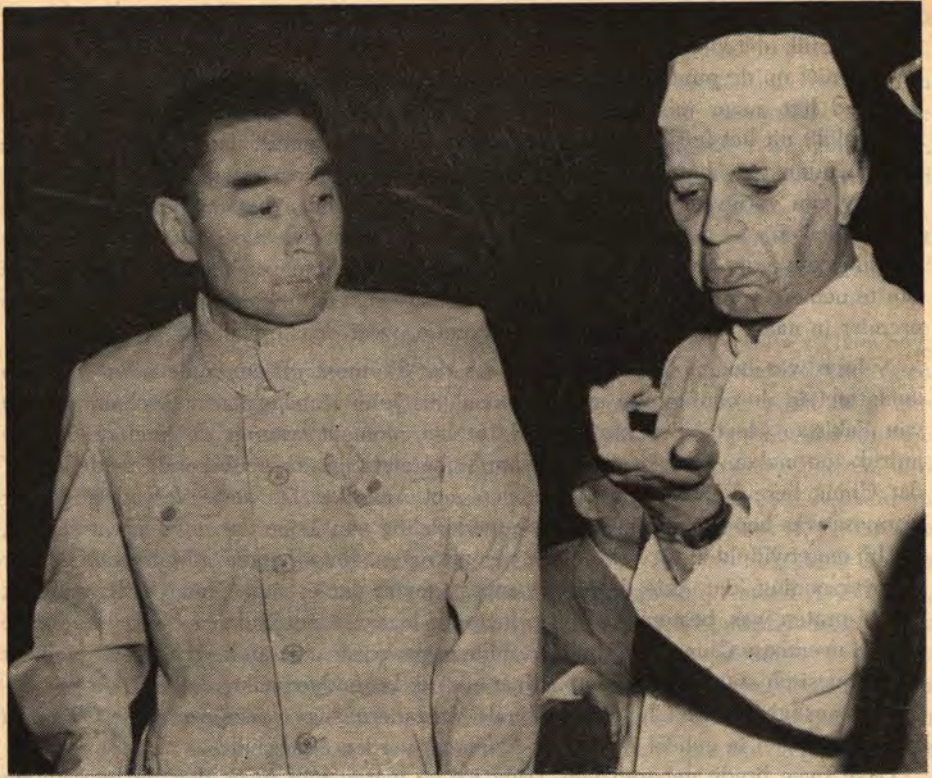
We moeten veeleer constateren dat de zogenaamde neutrale landen van Azië ervoor hebben gezorgd dat aanvallen op China zorgvuldig zijn uitgebleven en pogingen om Formosa in de conferentie te betrekken dank zij het samenspel van Nehroe en Tsjoe En-lai zijn gebleven binnen de perken die de positie van communistisch China ten goede konden komen. Het was pijnlijk te moeten constateren dat de premier van Ceylon, Kotelawala, geen voet aan de grond kreeg met zijn pogingen om een serieuze bespreking van neutralen, communisten en anti-communisten over dit onderwerp aan de gang te brengen. Tsjoe En-lai wilde het niet, hem was er alles aan gelegen Formosa buiten de conferentie te houden, zo goed als alle andere netelige onderwerpen die — zoals Tsjoe in een van de eerste dagen al zei — „de goede sfeer van de conferentie zouden kunnen verstoren”.

Tsjoe En-lai wilde het niet en Nehroe heeft ervoor gezorgd dat het inderdaad niet gebeurde. Dank zij een waarlijk Amerikaanse conferentie-techniek (op conventies van Republikeinen en Democraten in de Verenigde Staten spreekt men in dit verband van de „stoomwalsmethode”), gepaard met de welhaast onvermijdelijke verdeling van de conferentie in commissies waarbij de „politiek” tot de eerste commissie beperkt kan blijven en alle andere zich dus bij voorbaat verre van „politiek” moeten houden, ook al betreft het onderwerpen als cultuur en economie die natuurlijk evenzeer politiek zijn als de „politiek” zelf, dank zij deze techniek en methode kon de conferentie precies de loop krijgen, die de organisatoren ervan verwacht hadden.

Het is haast ongelofelijk te zien hoever Nehroe in dit opzicht kan gaan, hoe slaafs toch waarlijk niet kleine mogendheden als Indonesië en Birma aan zijn leiband lopen. Ik doel niet op de punten waarbij overeenstemming in doelstellingen inderdaad voor de hand ligt, maar juist op de agenda-indeling, Nieuw-Guinea (de matiging van India blijkt uit het feit dat in wezen niet anders wordt geëist dan hervatting van de onderhandelingen met bemiddeling der Verenigde Naties terwijl Indonesië na het débacle van vorig jaar duidelijk te kennen heeft gegeven het nu *buiten* de VN te willen zoeken) en dergelijke detailonderwerpen. Voor wie de altijd beschermende houding kent, die de Indiërs tegenover hun blokgenoten in Zuid-Oost-Azië plegen aan te nemen, is dit blijmoedig volgen door dik en dun, ook al was de Indonesische premier in naam voorzitter van de conferentie, weer eens opvallend.

Nehroe was het met Tsjoe En-lai eens dat Formosa alleen in de vorm van een knaleffect in de conferentie moest komen. Sir John Kotelawala en Mohammed Ali van Pakistan bleven dus buiten spel tot het moment waarop de knal de meeste indruk zou maken: het slot. Toen kwam Tsjoe met zijn „opzienbarende mededeling” dat China bereid was te onderhandelen met Amerika. De korte vergadering over Formosa was beperkt gebleven tot de mededeling van Tsjoe dat hij deze verklaring, die hij ongetwijfeld al uit Peking had meegekregen, zou afleggen. Zijn tweede gebaar van verzoening, dat Azië de indruk moest geven dat er met China toch werkelijk wel te praten was, bestond uit het principiële accoord met Indonesië over de positie van de overzeese Chinezen. Zij zullen binnen twee jaar moeten kiezen tussen Chinees of Indonesisch staatsburgerschap. Maar niet is bekendgemaakt, dat nu ook de vertegenwoordiging in de Chinese Nationale Vergadering voor deze overzeese Chinezen (twaalf millioen in geheel Zuid-Oost-Azië) zal worden afgeschaft.

Deze twee brede gebaren van Tsjoe En-lai waren niet meer dan de bevestiging van zijn gehele houding tijdens de conferentie. Zijn vriendelijke mededeling op de eerste dag dat China geen controversiële onderwerpen aan de orde zou stellen (hetgeen dus vooral een Chinees belang was), noemde ik al. Het was de eerste poging om de indruk te wekken dat China „redelijk” is. En een redelijker mens dan Tsjoe was er bij wijze van spreken in Bandoeng niet te vinden. Hij glimlachte onverstaanbaar, zoals de honderden journalisten moesten erkennen die met veldkijkers zijn gelaats-trekken bestudeerden als iemand iets ten nadele van het communistische imperialisme zei. Alleen toen Kotelawala het werkelijk al te bont maakte door de helft, en niet meer dan dat, van de eenvoudige waarheid te zeggen, „gleed er een schaduw over dit zo aristocratisch gezicht . . .” (deze zinsnede zou ik zo gelicht kunnen hebben uit een beschrijving van Amerikaanse journalisten, die om de drommel niet vergeten dat ook vrouwen hun stukjes soms wel lezen). Hij heeft kans gezien, op deze onderbreking na, zijn glimlach tot het eind toe te bewaren. Terecht, want zijn poging om China, de goede nabuur, tot een redelijkheidsapostel te maken is geslaagd. — China, dat op de conferentie van Genève de keiharde onderhandelaar moest zijn met zijn belangen in Vietnam en Korea, werd nu het land van de Aziatische solidariteit. Verre van een demonstratie van Aziatische verdeeldheid op het stuk van Chinees imperialisme waarmee alle Aziaten te maken hebben, werd Bandoeng door Tsjoe’s geduldige glimlach tegenover kwaadsprekers als Turkije en de Philippijnen een demonstratie van Aziatische eenheid-in-verscheidenheid.

Bandoeng kón daarom voor China een hoogtepunt worden in zijn nieuwe buitenlandse politiek die op de successen in Indo-China volgde. Het accoord met Indonesië over de gevaarlijke kwestie der overzeese Chinezen, de bereidheid over Formosa te praten — hoewel de meeste Aziatische landen de communistische aanspraken op dit eiland ten volle erkennen —, en de vriendelijke glimlach van Tsjoe, volgen immers op zijn bezoeken aan Aziatische hoofdsteden na de Geneefse conferentie toen de eerste stenen voor de nieuwe politiek werden gelegd. De „vreedzame coexistentie” gedooft ook niet langer de nauwelijks verholde steun aan communistische terroristen in Birma en Malakka, die dan ook snel terrein verliezen. De eerste fase na de bezetting van geheel China door het Rode Leger was er nog een van krachtsvertoon, erfenis uit de binnenlandse militaire periode. Nu is de tweede fase aangebroken, die van genoemde vreemdzame coexistentie, de vijf punten van het vreedzame samenleven (zoals door Nehroe en Tsjoe overeengekomen en ook weer grondslag geworden van het tien punten vredesprogram van Bandoeng), de Aziatische solidariteit.

Peking geeft geen zier om de Aziatische solidariteit op zichzelf. Zijn solidariteit ligt niet in Azië maar in zijn verhouding tot de communistische wereld. Meer dan de andere Aziatische landen heeft China ingezien dat de Aziatische solidariteit wel een fraaie en op sommige punten zelfs een nuttige zaak is, maar dat locomotieven toch op steenkool rijden. Ondanks een vreemdelingenhaat die in China veel dieper ge-

worteld is dan elders in de wereld, heeft Peking geen enkel bezwaar tegen de komst van tienduizenden Russische adviseurs en Russisch materiaal. Voor China is Aziatische solidariteit iets geheel anders dan voor de Colombolanden, die er trouwens onderling weer tamelijk genuanceerde gedachten over hebben.

Maar heeft de conferentie van Bandoeng dan niets anders opgeleverd dan voordeel voor communistisch China? Het zou wel treurig zijn voor de Aziatische landen zo goed als voor het Westen, indien dit zo was. De conferentie heeft echter ook andere doelen gediend. Nehroe heeft zijn leiderschap bevestigd en ongetwijfeld een goed begin gemaakt met de uitbreiding van dit leiderschap tot de jonge Afrikaanse naties, nog nauwelijks geboren. Deze Afrikaanse landen zelf zijn voor de eerste maal in een internationaal forum vertegenwoordigd geweest — waarschuwing voor de Westerse wereld dat het Westen hier niet opnieuw de kans moet verzuimen die in Azië verzuimd is. De Arabische landen (in het bijzonder Egypte dat naar prestigewinst streeft ter versterking van zijn positie in het verdeelde Nabije en Midden Oosten) hebben bondgenoten voor hun strijd met Israël gezocht en wellicht gekregen. Overigens vertonen deze Arabische heren in hun fraaie bournoezen te duidelijke feodale trekken dan dat zij werkelijk thuis zouden zijn geweest in een gezelschap dat toch door linkse en zéér linkse figuren werd beheerst.

En dan voor het Westen vooral dit: de conferentie mocht anti-koloniaal zijn, zij was zeker geen manifestatie van een anti-Westerse gezindheid door dik en dun. Wij hebben wel eens de neiging in elke Aziatische samenspreking een verkapte samenzwering tegen het Westen te zien, elk eensgezind Aziatisch optreden te beschouwen als een gevaar voor de positie van het Westen in de wereldworsteling van vrije tegen onvrije staten. Het is zeker te betreuren dat de Aziatische solidariteit ten dele door Peking in de luren is gelegd. Maar dit „ten dele” betekent nog niet dat Bandoeng op zichzelf een tegenslag voor het Westen zou zijn geweest. Afgezien van het aspect dat de conferentie ons er nog eens van heeft doordrongen dat het kolonialisme als politieke realiteit in de wereld werkelijk niet zo dood is als wij het zo gaarne verklaren (zolang Afrika nog voor driekwart kolonie is moeten we daar voorzichtig mee zijn, dát heeft Bandoeng ons weer geleerd), is er de hoopgevende factor van talloze referenties aan de Verenigde Naties, hulp van meer aan minder ontwikkelde landen en wat dies meer zij, die voor het Westen minstens evenzovele aanknopingspunten zijn als er welbewuste irritaties in andere resolutiebepalingen waren opgenomen. Het is niet „het Westen” dat in Azië en in Afrika aan de schandpaal staat; het zijn sommige Westerse landen — de Sowjet-Unie bepaald niet uitgezonderd — die door hun politiek in verleden en heden het kwade bloed hebben gezet. Er liggen voor een gezamenlijk Westers optreden, zowel via de Verenigde Naties als via het Colombo-plan en dergelijke regionale organisaties, ruimschoots kansen om dit kwade bloed uit te wissen. Ook dat heeft de conferentie van Bandoeng ons duidelijk voorggehouden.

GEESTELIJKE VRIJHEID

EN HET CREMATIE-ONTWERP

Op verzoek van de redactie heeft prof. Kranenburg in het vorige nummer van dit tijdschrift de vraag besproken in hoeverre het standpunt van onze Tweede Kamer-fractie bij de mondelinge behandeling van het crematie-ontwerp aanleiding mag geven tot ongerustheid ten aanzien van de handhaving van het beginsel der geestelijke vrijheid. Men kan — althans naar mijn gevoelen — geen grote bezwaren hebben tegen het antwoord van prof. Kranenburg en toch teleurgesteld zijn door zijn repliek, omdat men in zijn artikel de vragen waarom het bij het crematie-ontwerp ging, niet of onvoldoende besproken vindt. Prof. Kranenburg betoogt allereerst, dat het samenleven met anderen onvermijdelijk met zich brengt, dat er van absolute, onbepaalde vrijheden geen sprake kan zijn. In dit verband geeft hij een aantal voorbeelden (over de vrijheid in het verkeer etc.), die alle hierin zijn samen te vatten, dat men bij de uitoefening van de vrijheden niet in strijd mag komen met de openbare orde, noch de algemeen aanvaarde goede zeden mag schenden.

In het tweede deel van zijn antwoord wijst prof. Kranenburg er op, dat de liberalen in het verleden te eenzijdig aandacht hebben geschonken aan het in het leven roepen en houden van de vrijheidsrechten als zodanig, en te weinig oog hebben gehad voor het tot stand brengen van de maatschappelijke voorwaarden waaronder deze vrijheden voor ieder een waardevolle inhoud kunnen gaan krijgen. De vrijheid, die voor een ieder in ons land bestaat om te studeren aan onze inrichtingen van middelbaar en hoger onderwijs is onvoldoende, zolang de maatschappelijke omstandigheden nog zodanig zijn, dat vele jonge mensen door de financiële positie van hun ouders dit onderwijs niet kunnen volgen, hoewel zij de daarvoor nodige bekwaamheden alleszins bezitten. Dit is een voorbeeld uit vele. In veel sterkere mate dan bij de liberalen leeft in onze rijen de gedachte, dat het niet alleen gaat om de formele vrijheidsrechten, maar dat wij daarnaast de materiële voorwaarden zodanig moeten maken, dat een ieder de geschapen vrijheidsrechten ook kan genieten.

Ging het echter wel om deze punten bij het crematie-debat in de Tweede Kamer? Naar mijn mening was veeleer een andere vraag aan de orde, die in het artikel van prof. Kranenburg geen beantwoording heeft gevonden. En wel de vraag, in hoeverre de uitoefening van een bepaald recht door de overheid mag worden beperkt, omdat er bij anderen ernstige bezwaren bestaan tegen hetgeen op grond van dit recht gebeurt. Zo was bij het crematiedebat de vraag aan de orde welke beperkingen aan de crematie en aan het streven van de crematie-verenigingen door de overheid mogen worden opgelegd, omdat er belangrijke groepen in ons volk zijn, die ernstige, godsdienstige bezwaren tegen de lijkverbranding koesteren.

Deze vraag gaat uit boven de strijdpunten zoals die bij het crematie-ontwerp aan de orde geweest zijn. Zij is van principiële aard. Zij doet zich toch overal voor daar,

waar het op grond van geschapen vrijheidsrechten mogelijk is, dat iets gebeurt, waardoor anderen in hun overtuiging worden aangetast, ja zelfs gekrenkt. Een vergelijking tussen de beperkingen die aan de crematie-vrijheid worden opgelegd en de beperkingen die er in Nederland nog bestaan ten aanzien van de vrijheid van processie ligt direct voor de hand.

Evenzeer is echter de hier bedoelde vraag aan de orde bij de uitoefening van het recht op vereniging en vergadering en de vrijheid van drukpers met de daarbij behorende vrijheid terzake van de verspreiding van het gedrukte. Ook immers bij de uitoefening van het bestaande recht op vereniging en vergadering en in nog veel sterkere mate bij de uitoefening van de vrijheid van drukpers is het zeer goed mogelijk, dat op grond van deze vrijheden iets gebeurt, waardoor anderen zich in hun godsdienstige overtuiging zeer ernstig bezwaard gevoelen.

Toch brengt de democratie mede, dat de overheid geen beperkingen aan de vrijheid van vereniging en vergadering of aan de vrijheid van drukpers mag opleggen, zolang men niet in strijd handelt met de openbare orde of de goede zeden schendt. De vraag mag dus m.i. worden gesteld of er voldoende gronden waren om aan de vrijheid tot crematie grotere beperkingen op te leggen dan ten aanzien van andere vrijheden in ons land bestaan.

Die vraag klemt te meer, omdat in tegenstelling bijvoorbeeld met de vrijheid van processie of de vrijheid van drukpers, de crematie zich voltrekt in een besloten en particuliere sfeer.

In het crematie-ontwerp komen twee punten voor, waartegen uit het gezichtspunt van de democratie naar mijn gevoelen ernstige bezwaren te maken zijn. Het eerste punt betreft de voorafgaande goedkeuring, die nodig is voor de stichting van een crematorium. Deze goedkeuring zal niet worden verleend, indien tegen de stichting van een crematorium in de gemeente van oprichting en haar naaste omgeving overheersende bezwaren bestaan, ontleend aan opvattingen omtrent de godsdienst. Mijn tweede bezwaar betreft het in artikel 29 g aan publiekrechtelijke lichamen (provinciën en gemeenten) opgelegde verbod om op enigerlei wijze steun te verlenen aan een vereniging, die een crematorium opricht, instandhoudt of gebruikt.

Met het eerste punt wordt kennelijk beoogd de stichting van een crematorium te verhinderen in streken, waar belangrijke groepen van ons volk wonen, die zeer ernstige bezwaren tegen de crematie koesteren. Men mist in het wetsontwerp enig criterium hoe groot deze groep van de bevolking moet zijn.

Toch kan m.i. de vraag worden gesteld of — indien men het beginsel van dit wetsontwerp aanvaardt — de overheersende bezwaren van een kleine groep wel mogen worden genegeerd.

Bovendien rijst de vraag of het niet vreemd is dat men de mogelijkheid om overheersende bezwaren, ontleend aan de godsdienst, in te brengen heeft beperkt tot personen, wonende in de gemeente van oprichting of de naaste omgeving. Men zou zich dit kunnen voorstellen, indien de crematie enig openbaar karakter had waaraan men zich, in de omgeving van het crematorium wonende, moeilijk kan onttrekken.

In tegenstelling echter bijvoorbeeld tot de processie, voltrekt zich de crematie geheel in een besloten ruimte. Er is geen enkel verschil tussen de stoet die het stoffelijk overschot van een overledene volgt op weg naar de plaats waar het aan de aarde

zal worden toevertrouwd en de stoet die achter de baar naar het crematorium schrijdt.

Zou een dorpsgemeenschap, waarin grote groepen leven, die bezwaren hebben tegen de crematie, zich niet ernstiger bezwaard gevoelen indien een vooraanstaand en geliefd persoon in dat dorp zich op 100 km afstand laat cremieren, dan wanneer in de nabijheid van dit dorp een crematorium wordt gesticht waarin personen, die men in het dorp niet kent, worden verast?

Ook afgezien echter van deze, in het kader van dit artikel bijkomstige, punten, meen ik in ieder geval, dat de voorafgaande goedkeuring die hier wordt gevraagd en de mogelijkheid, dat de stichting van een crematorium achterwege moet blijven, omdat in de omgeving van het te stichten crematorium overheersende bezwaren bestaan tegen de crematie op zichzelf, in strijd is met hetgeen de democratie in ons land vordert. Zou er daarom voor onze partij reeds reden zijn om bij dit alles stil te staan, dit is te meer het geval nu onze fractie-voorzitter in de Tweede Kamer getracht heeft aan de aanvaarding van beide punten door onze fractie een principiële fundering te geven.

Men doet iemand vrijwel steeds onrecht door uit een rede slechts te citeren. Ook in het onderhavige geval kan men Burger's opvatting eigenlijk eerst goed kennen door volledig kennis te nemen van wat hij bij de behandeling van het crematieontwerp in de Tweede Kamer heeft gezegd. Ik meen echter, dat onderstaand citaat een goede weergave is van zijn gedachtengang.

„Verdraagzaamheid houdt namelijk in het mede overwegen van wat bij anderen leeft, ongeacht de vraag of het een meerderheid of een minderheid is. Men kan ook op een gegeven ogenblik met de respectabele gevoelens van een meerderheid rekening moeten houden, zij het dat dit nooit zo geaccentueerd wordt, omdat als regel de meerderheid voor haar eigen belangen voldoende kan zorgen. Maar het beginsel van de verdraagzaamheid houdt in, dat men rekening moet houden met anderz opvatting, hetzij meerderheid of minderheid. Ik houd vol, dat, wanneer men in de strikte zin het beginsel van de vrijheid, zoals de heer Oud het heeft geformuleerd, uitdraagt, dit in feit tot niets anders zal leiden dan tot de liberale onverdraagzaamheid, die wij ook uit het verleden kennen, die bepaaldelijk bestaat en aanwezig is. Dan zwijg ik nog over hetgeen de heren Stokman en Bruins Slot hebben gezegd over het gevaar van een zeker neutralisme ten aanzien van het behoren, wat op zich zelf een factor is, waarvan men niet kan zeggen: ik heb alleen met mijn strikte eigen inzicht te maken. Ik heb uiteindelijk wel mijn eigen beslissing en mijn eigen verantwoordelijkheid, maar daarin is verdisconteerd de omstandigheid, dat wij leven in ons land, zoals het is, en rekening zullen hebben te houden met het feit, dat velen het normaal vinden om begraven te worden en dat een kleine groep de voorkeur geeft aan crematie, waarvoor dus de mogelijkheid moet worden geschapen.” (Handelingen Tweede Kamer, pag. 2314—2315).

Op zich zelf heb ik tegen deze gedachtengang van Burger geen bezwaar. In een democratisch land heeft men niet alleen de opvatting van andersdenkenden te tolereren, men heeft haar ook te ontzien en wel in deze zin, dat men zich bij eigen uitingen en eigen activiteit voortdurend heeft af te vragen of men anderen daarbij niet krenkt of onnodig bezwaart. Ik meen dus — om een voorbeeld te noemen — dat de Neder-

landse Vereniging voor Sexuele Hervorming of de Jehovah's Getuigen zich ernstig zullen moeten afvragen of zij niet onnodig andersdenkenden hinderen, wanneer zij een openbaar congres in Weert of in Venlo gaan organiseren. Zoals ook, naar het mij voorkomt, de rooms-katholieke kerk zich in ons land moet afvragen of zij anderen niet onnodig bezwaart, wanneer zij een klooster zou stichten in een overheersend protestantse streek. Democratie houdt dus zeker in het op verantwoordelijke wijze tot uiting brengen van eigen gedachten, daarbij voortdurend lettend op onze samenleving in haar geheel en op de overtuiging van anderen.

Die verantwoordelijkheid echter — en hierom gaat het bij het onderhavige punt — legt de democratie niet bij de overheid, doch bij de individuele burger en bij de particuliere organisatie. Die verantwoordelijkheid is een zaak van democratische opvoeding, niet van wetgeving. Wij denken er niet aan om een voorafgaande goedkeuring van de overheid te verlangen voor een openbare vergadering, omdat wellicht in die vergadering opvattingen geuit kunnen worden waartegen bij anderen overheersende bezwaren, aan de godsdienst ontleend, kunnen bestaan. Wij vertrouwen in deze op het verantwoordelijkheidsgevoel van hen, die zich zullen uiten. Er was geen enkele aanleiding om te veronderstellen dat dit verantwoordelijkheidsgevoel ten aanzien van de plaats van vestiging van een crematorium bij de crematie-verenigingen onvoldoende aanwezig zou zijn. Het is daarom te betreuren, dat er aan hun activiteit beperkingen zijn opgelegd, die wij aan andere verenigingen niet opleggen.

Een tweede belangrijk bezwaar, dat ik hierboven reeds noemde, betreft het verbod, dat aan provinciën en gemeenten is opgelegd om op enigerlei wijze steun te verlenen of deel te nemen aan de oprichting, instandhouding of het gebruik van een crematorium. Hier is sprake van een wilsoplegging door een meerderheid in ons volk, die niet past in onze democratische samenleving. Ik kan niet inzien waarom de gemeenten zich van elke medewerking moet onthouden, indien er een belangrijke groep onder haar bevolking is, die voorstander is van crematie, terwijl zij terecht haar aandacht en actieve steun ook uitstrekt tot begraafplaatsen. Crematie is in ons land nog altijd vrij duur, en velen worden er van weerhouden door de vrij hoge kosten. Waarom mag een gemeentelijke overheid, indien zij in meerderheid daarvoor gevoelt, niet op dezelfde wijze aan een crematorium steun verlenen als zij dat doet terzake van de vestiging en het onderhoud van begraafplaatsen?

Het lag aanvankelijk in mijn bedoeling slechts een vraag te formuleren naar aanleiding van het artikel van prof. Kranenburg in het vorige nummer. Al schrijvende heb ik deze vraag nader geïllustreerd aan de hand van enige opmerkingen over het debat bij het crematie-ontwerp.

Het is misschien daarom goed aan het slot nog eens uitdrukkelijk te stellen, dat ik mij niet heb uitgelaten over de vraag of onze fractie er goed aan heeft gedaan dit ontwerp als compromis of als een op dit ogenblik maximaal te bereiken resultaat te aanvaarden. Daarvoor zouden veel meer punten in de beoordeling moeten worden betrokken. Ik heb mij slechts bepaald tot de vraag in hoeverre op grond van bezwaren van andersdenkenden beperkingen mogen worden opgelegd aan de geestelijke vrijheid, ook in die gevallen waarin hetgeen op grond van die vrijheid gebeurt elk openbaar karakter mist. Ik hoop dat anderen — meer daartoe bevoegd dan ik — aan deze vraag hun aandacht willen schenken.

DE LANDARBEIDERS IN NEDERLAND

De landarbeiders vormen een beroepsgroep, die lange tijd tot de „vergeten groepen” heeft behoord. Deze term „vergeten groepen” moet men dan opvatten in de actuele betekenis van deze expressie: er werd veel over gepraat en geschreven, maar er was weinig over bekend en er werd niet veel voor gedaan.

Toch heeft het in het verleden niet ontbroken aan pogingen om de leemte in onze kennis over de landarbeiders als beroepsgroep aan te vullen. Zo vinden we reeds in een gouvernements-enquête uit het jaar 1800: „Vraagen betreffende den staat van den Vaderlandschen Landbouw in elk District der Bataafse Republiek”¹⁾, een aantal vraagpunten naar de toestand van de landarbeiders(sters) uit die dagen, bijvoorbeeld „Of er gebrek of overvloed is aan huurlieden en daglooners” en „Huur- en dagloonen voor het onderscheidene landwerk, zo van meiden als knechts? Zijn deeze loonen in de laatste twintig jaaren meer of minder, en waardoor komt dit?”

Uit de beantwoording van de vragen blijkt, dat men in die dagen ternauwernood kan spreken van de „problemen der landarbeiders”. Een dergelijke vraagstelling in de tegenwoordige tijd zou menigeen verleiden tot diepgaande beschouwingen omtrent het „landarbeidersvraagstuk”. Maar rond 1800 volstaat men bijvoorbeeld bij de vraag of er gebrek of overvloed is aan arbeiders, in het district Etten (N.Br.) met de vermelding: „Overvloed”. Het verslag van het Gewestelijk Arbeidsbureau anno 1952 zou trouwens voor wat ditzelfde district betreft nog steeds met ditzelfde woord „overvloed” kunnen worden samengevat, ook al zou men er thans ongetwijfeld een heel verhaal van industrialisatie en aanvullende werkgelegenheid omheen dichten.

Dat het in de vorige eeuw niet aan belangstelling heeft ontbroken voor het vraagstuk van de landarbeid bewijst ook het instellen van een staatscommissie voor een „Onderzoek naar den toestand van den Landbouw in Nederland” in 1886. Door het rapport van deze commissie zijn we vrij uitvoerig gedocumenteerd mede over de sociale positie van de landarbeiders. Duidelijk blijkt uit de antwoorden, hoe in de loop der 19e eeuw de dingen op het platteland zijn veranderd, ook en vooral op sociaal gebied. Uit Anna Paulowna (N.H.) komt het bericht: „Als een arbeider de keus heeft tusschen evenveel te verdienen met hard werken en iets minder hard te werken en te moeten gaan, blijven of komen wanneer de boer het verlangt, werken

¹⁾ De resultaten van deze enquête zijn onlangs (tot dusver gedeeltelijk) gepubliceerd door dr. J. M. G. van der Poel in „Historia Agriculturae”, jaarboek van het Ned. Agronomisch Historisch Instituut; Deel I en II.

bijna allen liever in aangenomen werk". Het zijn de eerste tekenen van een ontwakend klasse-bewustzijn, ook bij de landarbeiders.¹⁾

Ook het rapport van de staatscommissie „betreffende den oeconomischen toestand der landarbeiders" van 1909 omvat een schat van gegevens. Men vindt hierin o.a. de uitspraak: „De bescherming van den landarbeid behoort wettelijk geregeld te worden". Dit advies is opgevolgd . . . in 1955.

Een beroepsgroep in beweging

Onze kennis van en ons inzicht in de landarbeidersproblemen zijn aanmerkelijk verrijkt door het in 1954 verschenen rapport van het Landbouw-Economisch Instituut: „De landarbeiders in Nederland". Dit rapport draagt als veelzeggende ondertitel: „Een beroepsgroep in beweging", daarmede doelende op de spanningen welke binnen deze sociale groepering voorkomen.

Alvorens de voornaamste conclusies uit het LEI-rapport weer te geven, willen we eerst een indruk geven van de omvang der landarbeidersgroep. Deze is moeilijk in een exact cijfer uit te drukken, daar een grote groep arbeiders (ongeveer de helft van het totale aantal landarbeiders) als los arbeider in de landbouw werkzaam is voor een tijdsduur die varieert van enkele weken tot een vol jaar. In totaal werkt naar schatting²⁾ 16% van de Nederlandse beroepsbevolking in de landbouw. Van deze 575.000 beroepspersonen werkt ongeveer een derde in loondienst. Dit komt vrij goed overeen met de schatting van 200.000 landarbeiders, die voorkomt in het verslag van de Algemene Nederlandse Landarbeidersbond over 1950-1951 (blz. 212), welke schatting wordt overgenomen door dr. J. Haveman in zijn werk „De ongeschoolde arbeider" (blz. 83).

In verhouding tot andere Westeuropese landen neemt Nederland wat het aandeel van de betaalde arbeidskosten betreft in de totale bruto-uitgaven van het landbouwbedrijf, een middenpositie in. Dit aandeel bedraagt in Nederland, 15%, in België 7½%, in Frankrijk, Ierland, Zweden en Zwitserland 10-15% en in Finland, West-Duitsland en het Verenigd Koninkrijk 16-20%.³⁾

De landarbeidersbevolking in Nederland maakt derhalve een integrerend bestanddeel uit van de gehele Nederlandse landbouw en daardoor van de gehele Nederlandse economie.

Over een deel van deze landarbeidersbevolking is nu het reeds eerdergenoemde LEI-rapport verschenen en wel over dat deel der landarbeiders, dat in de zee- en veengebieden en in de veenkoloniën woont. Het beeld, dat wij ons aldus over de landarbeiders in ons land kunnen vormen, behoeft derhalve aanvulling, want niet vergeten mag worden, dat in de overige gebieden van ons land, namelijk de zand-

¹⁾ Over het eerste ontwaken van de land- en veenarbeiders in ons land zie men ook het gedenkboek „40 jaren Nederlandse Landarbeidersbond" door J. Hilgenga (blz. 36 e.v.), waaruit blijkt, dat loonconflicten en stakingen op het platteland, met name in de Noordelijke provinciën, reeds in de eerste helft der 19e eeuw voorkwamen.

²⁾ Ontleend aan het NVV-Welvaartsplan, blz. 322.

³⁾ Ontleend aan de ECE/FAO-studie: „Prices of Agricultural Products and Fertilizers 1953/54".

rivierklei- en tuinbouwgebieden bijna de helft van de totale landarbeidersbevolking leeft.

Aan de onderhavige studie van het LEI ligt een enquête ten grondslag, die in 1952 in 59 gemeenten in ons land werd gehouden. Samenvattend komt het LEI op grond van deze enquête tot de prognose, dat in de periode 1952—1967 (dus over een periode van 15 jaar) de landarbeidersgroep met 20% zal verminderen. Regionaal verschilt deze prognose echter van een daling met 50% in Zeeuws-Vlaanderen tot een daling van 10% in de overige Zeeuwse en daaromheen liggende zeekelegebieden. In de akkerbouwgebieden in het Noorden van ons land moet men rekening houden met een daling van 20 à 30%. In de weidegebieden zal de daling over genoemde periode ongeveer 20% bedragen. Ter vergelijking diene dat in de periode 1930—1947 (dus over een tijdvak van 17 jaar) het aantal landarbeiders in de akkerbouwgebieden met 11% achteruitging, terwijl dit aantal in de weidegebieden met 9 en in de veenkolonien met 12% *steeg*.

Het LEI-rapport legt er de nadruk op, dat deze prognose een zeer sterk voorwaardelijk karakter heeft, daar het hier een extrapolatie betreft van in het tijdvak 1922—1952 waargenomen ontwikkelingstendenties. Deze prognose steunt op verwachtingen, die men kan opstellen over de toevloeiing naar en de afvloeiing uit het landarbeidersberoep. Zowel toe- als afvloeiing kan men onderscheiden in een primaire en een secundaire. Onder de primaire toevloeiing verstaat men de groep jeugdigen, die direct na de lagere school het landarbeidersberoep kiest, terwijl de secundaire toevloeiing bestaat uit personen, die op latere leeftijd nog landarbeider worden. Ruwweg bedraagt de primaire toevloeiing het dubbele van de secundaire. Analoog hiermede verstaat men onder primaire afvloeiing de groep landarbeiderszonen, die direct na de lagere school een ander beroep kiest (ongeveer 45% van de landarbeiderszonen). De secundaire afvloeiing wordt dan gevormd door de groep landarbeiders, die hun beroep op latere leeftijd voor een ander verwisselen.

Het zal duidelijk zijn, dat het aan de hand van de gegevens betreffende toe- en afvloeiing in het verleden uitermate moeilijk is voor een dynamische groep als die der landarbeidersbevolking een enigszins betrouwbare prognose op te stellen omtrent het te verwachten verloop binnen deze groep. Jammer is, dat een nauwkeurige statistische verantwoording van deze prognose, desnoods toegevoegd als bijlage aan het rapport, ontbreekt. Daardoor moeten we maar vertrouwen, dat „de extrapolatie van de in het tijdvak 1922—1952 waargenomen ontwikkelingstendenties” op een niet voor ernstige critiek vatbare wijze is geschied. Iedereen, die enigszins vertrouwd is met dit soort extrapolaties weet, dat dit uitmonden moet in een minimum- en maximumprognose. Nu kan dit minimum en maximum dusdanig uit elkaar liggen, dat het hieruit trekken van een „gemiddelde” prognose een vrij zinloze bezigheid gaat worden. In hoeverre dit voor de onderhavige prognose geldt kunnen we thans niet beoordelen. Wel kunnen we het vermoeden uitspreken, dat men wanneer men zich strikt heeft gehouden aan de ontwikkelingstendenties in de periode 1922—1952, enigszins in het vlak van een minimum-prognose, wat betreft de daling van het aantal landarbeiders, terecht zal komen, indien men aan de hand van geconstateerde, dus verouderde gegevens, de invloed moet taxeren van de toekomstige industrialisatie (vooral de spreiding hiervan) en de, buitengewone omstandigheden daargelaten, te

verwachten voortzetting van de volledige werkgelegenheidspolitiek, die altijd ten-deert naar een zekere spanning op de arbeidsmarkt.

Op zichzelf zegt de prognose, dat het aantal landarbeiders van 1952—1967 globaal met 20% zal afnemen nog niets omtrent de werkgelegenheid in de landbouw. Terecht wijst het LEI-rapport erop, dat bouwplan en intensiteitsniveau, grootte der bedrijven, oppervlakte cultuurgrond en graad van mechanisering eveneens een zeer belangrijke invloed hebben op deze werkgelegenheid. Nu moet het ons van het hart, dat men over de invloed van deze technische factoren wel erg licht is heengegleden. Men volstaat voor de akkerbouwgebieden met de schatting, dat een daling der bedrijfs-grootte in de eerstkomende 15 jaar de werkgelegenheid voor landarbeiders met 5% zal verminderen, dat daarentegen de vermeerdering van de oppervlakte cultuur-grond deze werkgelegenheid met 7% zal vergroten en dat de mechanisatie in de land-bouw de duurzame werkgelegenheid voor landarbeiders met ongeveer 1% per jaar zal verminderen. Zonder nadere motivering stelt men dan, dat door al deze technische factoren de werkgelegenheid in de zeekelegebieden voor de landarbeiders in de komende 15 jaar met 15% zal verminderen.

In de weidegebieden verwacht men, dat de werkgelegenheid in de komende 15 jaar weinig of niet zal veranderen, *tenzij* (cursivering van ons) er zich door een tekort aan arbeidskrachten een verdere verkleining der bedrijven en mechanisering van de melkwinning voordoet. Afgezien van het in dit verband merkwaardig aandoende *tenzij* (de prognose heeft immers juist tot doel dit conditionele element in een ver-wachtingselement om te zetten) maakt dit de conclusie, dat, met als uitgangspunt een evenwichtige arbeidsvoorziening in 1952, „een ontwikkeling volgens bovenstaande tendenties resulteren (zou) in een meer of minder belangrijk tekort aan landarbei-ders op korte termijn”, althans voor de akkerbouwgebieden wel erg aanvechtbaar. Zou men immers, hetgeen men met evenveel recht kan doen, de invloed van de technische factoren taxeren op een verminderde werkgelegenheid in de zeeklei-gebieden van gemiddeld $1\frac{1}{2}$ à 2% per jaar ¹⁾ dan zou men bij een verwachte daling van het aantal arbeiders met 20 à 30% over 15 jaar juist „rondlopen”.

Bovenstaande kritische opmerkingen, die we over het LEI-rapport meenden te moeten maken, worden echter overschaduwd door de grote waardering, die we koesteren voor de overige inhoud van het rapport. Het onderzoek naar de omvang van de seizoenwerkloosheid en de sociale positie van de landarbeiders vormen de hoofd-moot en men kan zelfs stellen, dat het ontbreken van de prognose over het toekomstig aantal landarbeiders, aan het rapport nauwelijks afbreuk zou hebben gedaan.

Het staat immers vast, dat het landarbeidersvraagstuk in de eerste plaats een *sociaal* en pas in een veel verder verwijderd verband een *economisch* („wet van vraag en aanbod”) vraagstuk is.

¹⁾ Zie ook het artikel van drs. R. A. de Widt, „Bedrijfs-grootte en verkaveling in de Neder-landse Landbouw”, in „De Economist” van Mei 1954. De Widt komt tot de conclusie, dat in de Noordelijke bouwstreek (Gr.) in de vijfjaarlijkse periode na de oorlog het aantal man-uren per ha met 18% daalde, d.i. gemiddeld met 3.6% per jaar. Aangezien De Widt uitgaat van vooroorlogse basisgegevens zit hierin tevens een stuk werktijdverkorting. Deze bedraagt circa 10%, zodat men tot een werkgelegenheidsvermindering van 8% komt, d.i. gemiddeld 1.6% per jaar.

De sociale zijde van het landarbeidersvraagstuk kan men schematisch verdelen in een aantal „zichtbare” en een aantal „onzichtbare” factoren. Van de zichtbare factoren willen we noemen: de loonverhoudingen, arbeidersbescherming, onderwijs, werk- en woongelegenheden. Van de onzichtbare factoren: bestaanszekerheid, waardering en perspectief voor het beroep, verhouding boer—arbeider en in het algemeen de „plattelandssfeer”.

Men had bovenstaande factoren ook kunnen typeren met „concreet” en „abstract”, ware het niet dat vele van de abstracte factoren „concreter” zijn dan de aldus als concreet aangeduide.

Loonverhoudingen

Het is algemeen bekend, dat het voor de laatste oorlog met het loonpeil in de landbouw en in het algemeen op het platteland droef gesteld was. In de agrarische streken van onze buitenprovincies bedroeg in 1939 het loonpeil voor de geoeffende bouwvakarbeiders \pm 30 cent per uur, terwijl dit in het westen van ons land varieerde van 40—60 cent per uur. ¹⁾ Voor de landarbeiders bedroeg het uurloon in de Noord-oostelijke provincies in die tijd 26 à 27 cent per uur, in Zeeland \pm 24 cent. In de gemeente Dalfsen (O.) werd bij arbitrale uitspraak door de arbiter prof. mr. P. Lief-tinck het uurloon van 16 Juni—31 Augustus 1939 gesteld op 25 cent en voor de rest van het jaar op 22½ cent per uur. ²⁾ In hoeverre deze uitspraak aan de later zo spreekwoordelijk geworden zuinigheid van deze arbiter is te wijten vermeldt de geschiedenis niet . . .

Het loonpeil van de landarbeider was dus onmiddellijk voor de tweede wereldoorlog vaak nog belangrijk lager dan dat van de geoeffende bouwvakarbeider in dezelfde gebieden, om maar te zwijgen van het loonpeil van vergelijkbare arbeiders in de grote steden.

Objectief geredeneerd zijn deze wantoestanden thans verdwenen. Het is echter de vraag, of de betrokken arbeiders ook zo objectief zullen redeneren. Bij de LEI-enquête heeft men een beperkt aantal arbeiders de vraag voorgelegd wat zij van het landarbeidersberoep dachten. In de akkerbouwgebieden en veenkoloniën gaf 38% hierop ten antwoord, dat men de lonen te laag vond (in de weidegebieden 4%). Dit moet men dan zien tegen de achtergrond van de index der regelingslonen op basis 1935/39 = 100, die thans voor de industrie-arbeiders 251 en voor de landarbeiders 388 bedraagt.

Trouwens, in feite is er toch nog steeds sprake van een geldelijke onderwaardering van de landarbeider. Uit het in de landbouw plaats gevonden hebbende werkclassificatie-onderzoek blijkt, dat de vakbekwaamheid van de landarbeider niet, zoals in de na-oorlogse gelijkstellingspolitiek (tot zegen voor de landarbeiders) is geschied, vergeleken moet worden met de *geoeffende* arbeider, doch met de geschoolde ten dele zelfs de hoger geschoolde arbeider in de industrie. Alleen op grond hiervan ver-toont het landarbeidersloonpeil thans nog een achterstand van gemiddeld 15 cent

¹⁾ Ontleend aan „Het vraagstuk der Gemeenteclassificatie”, rapport cie.-Kruyt, Jan. 1951.

²⁾ Nederlandse Bond van Arbeiders in het Landbouw-, Tuinbouw- en Zuivelbedrijf. Jaar-verslagen 1937, 1938 en 1939.

per uur! Tevens ontberen de landarbeiders de mogelijkheden, die de industrie-arbeiders door de moderne loonteknik in de vorm van gemeten tarieven, merit-rating en vergoedingen voor allerlei inconvenien ten genieten. Een belangrijke reden voor de vlucht uit het landarbeidersberoep is dan ook ongetwijfeld gelegen in de relatief te lage beloning.

Arbeidersbescherming

Nu de Arbeidswet-1919 gedeeltelijk tot de landbouw is uitgebreid, is deze „erschuld aan de landarbeiders” (minister Aalberse, 1920) eindelijk ingelost. Nederland, dat op sociaal terrein in het algemeen toch waarlijk niet achterlijk is, komt op dit punt wel heel erg achteraan. De meerderheid van de Westeuropese landen (zelfs landen als Italië en Frankrijk!) kennen op het stuk van de landarbeid een wettelijke regeling. In Zweden kent men de gemiddelde 48-uren week ook in de landbouw. In Denemarken dreigt thans een staking, die hetzelfde poogt af te dwingen. In Nederland werkt men echter in de veehouderij nog steeds 3200 uur per jaar, d.i. 61½ uur per week. Ondanks het feit, dat de uren boven de 50 uur per week als overuren worden betaald, waardoor men tot weeklonen van f 70,— en meer komt, ziet men toch dat veehouderij-arbeiders de boerderij verlaten om als ongeschoolde arbeider in de industrie wellicht f 50,— te gaan verdienen, maar met een kortere werktijd en een vrije Zaterdagmiddag en Zondag.

Vakopleiding

Op het terrein van het vakonderwijs voor landarbeiders komt het LEI werkelijk met onthullende cijfers voor de dag. 80% der tegenwoordige landarbeiders heeft na de lagere school geen andere vorm van onderwijs, zelfs niet in de vorm van een of andere landbouwcursus, genoten. Slechts 14% van de landarbeiders heeft landbouwonderwijs, zij het dikwijls slechts in de vorm van een summiere cursus, gehad. Regionaal verschilt dit overigens sterk. In de veenkolonien heeft slechts 9%, in het Noord-hollands weidegebied 22% landbouwonderwijs genoten.

Neemt men alleen de jongeren beneden 20 jaar onder de landarbeiders, dan blijkt dat het volgen van landbouwonderwijs ook de laatste jaren niet veel is verbeterd, behalve misschien in de weidegebieden, waar 30% van de jongeren landbouwonderwijs heeft gevolgd na de lagere school. Dit hogere percentage in de weidegebieden hangt waarschijnlijk samen met het relatief grote aantal veehouderij-arbeiders, afkomstig uit de kringen der kleine boeren. Uit een ander LEI-rapport ¹⁾ blijkt namelijk, dat van de beneden 20-jarige zoons der kleine boeren, werkend in de landbouw, afkomstig van bedrijven van 12 ha en kleiner 55% en van bedrijven groter dan 12 ha 75% landbouwonderwijs heeft gevolgd, zodat een correlatie met de veehouderij-arbeiders hier voor de hand ligt.

Uit het feit, dat de boerenzoons in toenemende mate landbouwonderwijs volgen, in tegenstelling met de landarbeiderszoons, dreigt de kloof, die in de akkerbouw-

¹⁾ „De ontwikkeling van het Kleine Boerenvraagstuk op de zandgronden in de periode van 1949—1953”.

gebieden reeds bestaat tussen boeren en arbeiders, nog groter te worden en bovendien zich te gaan uitstrekken tot de zand- en weidegebieden.

Waaruit kan men de geringe belangstelling van de landarbeiders voor het landbouwonderwijs verklaren? Het is onze stellige overtuiging, dat men de oorzaak daarvoor in de eerste plaats moet zoeken bij de boeren-werkgevers. De vakscholing in handel en industrie heeft zonder twijfel daarom zo'n grote vlucht genomen, omdat er van de zijde van het bedrijfsleven gevraagd werd om deze vakscholing. In de landbouw daarentegen bestaat nog altijd een aversie tegen schoolse kennis. Men vindt hier nog al te veel een haast ziekelijke verering voor „de practijk”, hetgeen maar al te vaak betekent „de traditie”.

Het LEI-rapport is hier onbarmhartig in zijn critiek. „Harde ruggen en eeltige handen worden meer gewaardeerd dan hersenen”. Eerlijkheidshalve zij opgemerkt, dat het ons uit eigen ervaring bekend is, dat niet alleen de boeren deze instelling hebben. Ook de landarbeiders hebben de neiging uitsluitend waardering te hebben voor lichamelijk werk. Een harde werker is voor hen synoniem met een wat gebogen rug en eeltige handen. „Het prestige van de losse arbeider is sterk te zijn, een beul, een kerel, die kan en wil meekomen. En als zodanig heeft hij een aanzien, niet in de burgerlijke en klein-burgerlijke kringen, wel in het eigen milieu, bij zijn vrouw en kinderen, in de buurt waar hij woont, en ook bij de boer.”¹⁾ Deze karakterisering gaat zeker ook op voor andere groepen arbeiders, zoals havenarbeiders en bepaalde bouwvakarbeiders als grondwerkers en opperlieden. De mechanisering en automatisering, die hand over hand toenemen, maken echter dat deze categorie aan het uitsterven is. De landbouw maakt eenzelfde evolutie door. De mechanisatie concentreert zich hier immers juist op de oogst- en de grondverbeteringswerkzaamheden. De overwaardering voor harde lichamelijke arbeid door boeren- en landarbeiders is daarom een anachronisme geworden.²⁾ En nu zijn het juist de boeren die de vicieuze cirkel van: boeren willen het niet — arbeiders hebben (daardoor) geen belangstelling voor vakscholing, moeten doorbreken. Als men van de arbeiders algemeen een vakopleiding zou verlangen met de bereidheid hiervoor een diploma-toeslag te betalen of, wat nog beter is, voor bepaalde functies een vakopleiding als een vanzelfsprekendheid zou verwachten, dan zal hierdoor voor de arbeiders een noodzakelijke prikkel ontstaan om die vakopleiding ook te gaan volgen respectievelijk hun kinderen die opleiding te laten volgen.

Heel belangrijk is in dit verband de sfeer van het landbouwonderwijs. Deze deugt niet voor de landarbeiders. Het LEI-rapport spreekt zelfs van het *ontbreken* van opleidingsinstellingen. Al te veel is het landbouwonderwijs ingesteld op de theoretische scholing van boerenzoons. De landarbeider past niet in dit klimaat. Moeten we dan aparte landarbeidersscholen hebben? Wij geloven niet dat dit de juiste oplossing zou zijn. Veeleer vragen we ons af, waarom de landbouw wat het onderwijs betreft altijd

¹⁾ Dr. J. Haveman: De ongeschoolde arbeider, blz. 128.

²⁾ Opmerkenswaard is, dat in het veel meer „industrieel” ingestelde tuinbouw-, sierteelt- en bloembollenbedrijf deze overwaardering in veel mindere mate wordt gevonden en dat in deze bedrijfstakken zowel werkgevers als werknemers veel meer belangstelling hebben voor het ook meer theoretische vakonderwijs.

in een geïsoleerde positie zou moeten verkeren. Niet vergeten mag worden dat juist het isolement van de landarbeiders de tegenzin voor het landarbeidersberoep in het leven heeft geroepen.

Wij willen een krachtig pleidooi houden voor het introduceren van het vak landarbeid op de Lagere Technische School. We zien hierbij heel landbouw onderwijzend Nederland al als één man oprijzen: dat nooit, dat kan niet. Maar hun meest geduchte wapen zal zijn het verwijzen naar historisch gegroeide verhoudingen. Nu leven er in de landbouw al te veel misstanden voort, ontstaan juist door die historisch gegroeide verhoudingen, dan dat dit argument enige indruk op ons zou maken. Reeds wezen wij erop, dat de landarbeider van vandaag en morgen een andere is dan die van gisteren. De sterke „mechanisatie” van het landarbeidersberoep rechtvaardigt een *technische* opleiding. De „biologische” zijde van het landarbeidersberoep zal altijd belangrijk blijven maar de landarbeider, die de eerste beginselen van het timmer-, smids- en monteursvak niet beheerst, zal in de toekomst voor de boer maar een *halve* kracht betekenen.

Zeer belangrijk is in dit verband ook de sociaal-psychologische zijde van de *plaats* van het landbouwonderwijs. De sociale spanning die ontstaat tussen twee landarbeiderszoons, waarvan de ene 's morgens naar de LTS fietst om daar zijn lessen te gaan volgen in de klas waar hij werkt naast de zoon van de dorpsmid-, -kruidenier en -timmerman en de andere jongen, dikwijls zijn schoolvriendje, die naar de landbouwschool gaat, waar de meerderheid bestaat uit boerenzoons, is niet alleen maar een mooi gegeven voor een moderne sociale streekroman.

Werkgelegenheid

Het grote nadeel van het landarbeidersberoep is de elk jaar terugkerende seizoenswerkloosheid. Een groot deel van de landarbeiders ondervindt hiervan periodiek de gevolgen. We hebben getracht dit cijfermatig te berekenen door de gegevens van de landbouwteiling (CBS) van December 1950 te combineren met de resultaten van het LEI-onderzoek.

In totaal waren er in de zeekelegebieden volgens het CBS ruim 40.000 vaste en los-vaste mannelijke betaalde arbeidskrachten. Volgens het LEI-onderzoek was van alle landarbeiders in de zeekelegebieden 59% vast en los-vast en 41% los, zodat het aantal losse arbeiders in de zeekelegebieden gesteld kan worden op rond 27.750 man. Op analoge wijze berekend komt men voor de weidestrecken (73% vast, 27% los) op 18.500 vaste en 7000 losse arbeiders en voor de veenkoloniën (31%, 69% los) op 3750 vaste en 8.350 losse arbeiders. In totaal komen we zo op 105.000 landarbeiders in deze gebieden. Volgens de Volks- en Beroepstelling bedroeg dit aantal in 1947 110.000 mannelijke arbeiders. Het LEI becijfert, dat het aantal landarbeiders per jaar met $1\frac{1}{2} = 1.3\%$ per jaar achteruit gaat, hetgeen voor 1947-1951 ongeveer 5% betekent. Ook op deze wijze komen we tot een aantal landarbeiders in de akkerbouw- en weidegebieden per 1951 van ongeveer 105.000, waardoor de bovenstaande berekening met de CBS-inventarisaties van vaste arbeiders als uitgangspunt aan betrouwbaarheid wint. In totaal gaat het in de akkerbouw- en weidegebieden dus om rond 62.000 vaste en rond 43.000 losse landarbeiders. Deze laatste groep nu ziet zich ieder jaar weer geconfronteerd met de ellende van werkloosheid. Bovendien is

het begrip vaste arbeider niet zo vast als men zou denken, daar volgens het LEI 40% van de losse landarbeiders vroeger als vaste arbeider in de landbouw werkzaam was. De kans voor de vaste arbeiders om later als losse landarbeider verder te moeten gaan is dus groot. De bestaansonzekerheid, die de losse arbeider door de seizoenswerkloosheid deelachtig is, werkt derhalve ook door op de positie van de vaste arbeider.

In sommige gebieden is de seizoenswerkloosheid reeds lang overgegaan in structurele werkloosheid. Zo werkt in de veenkoloniën alleen in de maanden Juli t/m October meer dan een derde van de losse arbeiders in de landbouw. In de wintermaanden is dit slechts 10%. In deze tijd is rond 20% van de arbeiders werkloos en 50 à 60% werkzaam in het grondwerk (vroegere DUW). Doch ook in de zeelei- en weidegebieden is de winterwerkloosheid onder de losse arbeiders groot en benadert in de maanden Januari/December de 20%.

Men zou zich eens moeten voorstellen wat er zou gebeuren wanneer dergelijke werkloosheidspercentages voorkwamen onder de metaalbewerkeren in Amsterdam en Rotterdam! In vergelijking daarmede is de reactie uit landarbeiderskringen maar bescheiden. Dit komt, omdat men daar van oudsher gewend is geweest aan seizoenswerkloosheid.

„Het minst gunstig is de toestand van den geheel lossen arbeider. Verdient deze arbeidersklasse in den druksten tijd wel de hoogste daghuren, daartegenover staat, dat zij niet zelden eenige dagen ledig loopt en in den winter voor een karig loon moet werken, soms zonder werk is.” Dit kan men lezen in het rapport der staatscommissie 1886, handelend over de gemeente Eenrum (Gr.). Op de oorzaken die geleid hebben tot het optreden van de landbouwwerkloosheid willen we hier niet dieper ingaan. ¹⁾ Wel willen we hier de conclusie uit het LEI-rapport vermelden: „Wanneer het aanbod van arbeidskrachten in een gebied in verhouding tot de vraag ruim is, is de seizoenswerkloosheid groter dan wanneer er een krappe arbeidsmarkt is”, want: „Bij de boeren bestaat de neiging de losse arbeiders eerder in dienst te nemen en langer aan te houden, wanneer zij er niet op kunnen rekenen op elk gewenst moment een voldoende aantal arbeiders te kunnen aantrekken.” ²⁾

De huidige stand van de arbeidsmarkt zou er dus volgens het rapport toe moeten leiden, dat de periode van seizoenswerkloosheid in de landbouw wordt bekort. Wij wagen het dit te betwijfelen. De seizoenswerkloosheid loopt wel terug, doch dit wordt veroorzaakt door andere werkgelegenheid elders (cultuurtechnische werken of werk in andere bedrijfstakken). Dit komt omdat de seizoenswerkloosheid niet alleen maar een kwestie van vraag en aanbod, doch ook vooral van *gewoonte* is. In vele streken van ons land is het *gewoonte* om de arbeiders als het werk is afgelopen te ontslaan. De arbeiders rekenen daar zelfs op, dringen bovendien soms op ontslag bij de boer aan met het oog op werkgelegenheid elders die hun anders zou ontgaan. In andere streken, vooral in de akkerbouwgebieden in het Zuidwesten van ons land maar ook op Het Hogeland in Groningen bijvoorbeeld, is deze „ontslag-psychose” aan het eind van het seizoen van veel minder omvang en blijven ook de losse arbeiders

¹⁾ Hierover kan men veel vinden in de studie „Het Oldambt” door dr. E. W. Hofstee.

²⁾ blz. 86.

veel meer het jaar rond op het bedrijf werken. Bij de seizoenswerkloosheid spelen derhalve naast *technische* ook *mentale* factoren een rol.

Het is wel duidelijk, dat de regelmatig terugkerende werkloosheid de aantrekkelijkheid van het landarbeidersberoep niet verhoogt. Dit te meer niet, omdat de vanzelfsprekendheid of beter de gelatenheid waarmede men vroeger van landarbeiderszijde tegenover deze werkloosheid stond begint te verdwijnen. Ook van landarbeiderszijde eist men steeds meer volledige werkgelegenheid, ook in de winter, door middel van aanvullende werken. Toch blijft het ons persoonlijk altijd nog een raadsel hoe gelaten de landarbeiders in het algemeen het feit accepteren van werkloosheid, waarbij ze een uitkering ontvangen, soms maanden achtereenvolgend, die de eerste levensbehoeften nauwelijks dekt.

Woongelegenheden

Het is bekend, dat het met de volkshuisvesting op het platteland slecht is gesteld. De grote-stadsbewoner poogt deze uitspraak wel eens te pareren met te wijzen op de sloppen en stegen, die men in de grote steden kent. Maar hoeveel procent van de arbeidersbevolking woont daar? Zeker niet 50%, zoals wel het geval is in de Friese gemeente Het Bildt, waar 50% van de landarbeiderswoningen bestaat uit éénkamerwoningen.

In deze plattelandsgemeente bedraagt de gemiddelde slaapkamerbezetting... 15 personen! ¹⁾ Door de openlegging van het platteland (waardoor trouwens alle aspecten van het landarbeidersvraagstuk veel scherper naar voren komen) voelt de landarbeider zich ook wat zijn woongelegenheden betreft steeds sterker ten achter gesteld bij de stad en ook bij andere plattelandsbewoners (industriewoningen!). Het LEI-rapport wijst erop, dat de plattelander in het algemeen minder eisen stelt wat betreft comfort en woongemakken dan de stadsmens. De vraag is, of dat in onze tijd nog wel opgaat. Voor de jongere landarbeiders betwijfelen wij dit sterk. De landarbeider stelt wellicht andere eisen aan zijn woning dan de industrie-arbeider in de grote stad, doch dat deze eisen over het geheel genomen inferieur zouden zijn aan de eisen die de grote-stadsarbeider stelt geloven wij niet. Niet vergeten moet worden, dat ook het stellen van eisen aan comfort en woongemakken ten dele een financiële kwestie is. We zien dan ook juist in de laatste jaren, dat de verbetering van de inkomenspositie zowel van boeren als van landarbeiders reeds spoedig en zeker niet in de laatste plaats leidt tot het aanbrenge van verbeteringen aan eigen woning.

Bestaanszekerheid

Aan het beroep van landarbeider kleven een vrij groot aantal onzekerheden. We hebben de kans op werkloosheid al genoemd. Maar door het scheppen van aanvullend werk alléén heft men de bestaansonzekerheid niet op. Op zichzelf is dit aanvullend werk onzeker. Men weet niet zeker, wanneer werkobjecten worden geopend. Boven-

¹⁾ Ontleend aan: Landarbeiderswoningen in Friesland; rapport Stichting voor de Landbouw in Friesland, 1954.

dien kan het object elk oogenblik worden gesloten (al is dit niet zo abrupt meer als vroeger) of kunnen bepaalde arbeiders door het Arbeidsbureau naar ander werk worden bemiddeld. Ook het landarbeidersberoep in engere zin is een onzeker beroep, afhankelijk als men is van het weer en van de toestand van het land of het gewas.

Het wegnemen van deze onzekerheden is moeilijk. Minister Suurhoff heeft een belangrijke stap in die richting gedaan door het opheffen van de DUW, waardoor het grondwerk meer in het licht van de *normale* arbeid is geplaatst. Het openen, sluiten en inkrimpen van deze objecten zal in de toekomst beter „ge-timed” moeten worden, zodat een arbeider, die in de landbouw werkloos wordt, vrijwel onmiddellijk op zo'n object aan de slag kan. Nu kan men deze objecten niet afstemmen op arbeiders die, zoals in de zomer vaak gebeurt, door de boeren voor enkele weken ontslagen worden. Daarom moet dit soort ontslagen voor de boeren zo *onaantrekkelijk* mogelijk worden gemaakt, bijvoorbeeld door de weigering van het Arbeidsbureau de arbeiders enkele weken (soms zelfs enkele dagen) na dit ontslag weer naar de boeren te bemiddelen.

Hoewel de verleiding groot is willen we hier niet dieper ingaan op het probleem van de arbeidsvoorziening en werkgelegenheid in de landbouw, doch volstaan met onze mening uit te spreken, dat dit in de landbouw *altijd* een struikelblok zal blijven, zolang de boeren niet *collectief* de arbeidsvoorziening gaan regelen om gezamenlijk in samenwerking met overheid (Rijksarbeidsbureau, Cultuurtechnische Dienst), uitvoeringsmaatschappijen en landarbeidersorganisaties de landarbeiders een garantie te geven voor een vol jaar werk in de landbouw althans in de landbouwsfeer, onwerkbaar weer of land daargelaten.

De financiële onzekerheden die het gevolg zijn van de wisselende weersomstandigheden zal men moeten wegnemen door het toekennen van verantwoorde verletregelingen, zoals trouwens al meer en meer gebeurt.

Sociale waardering

Over de geringe sociale waardering van de landarbeider en de oorzaken daarvan, zou men een boek vol kunnen schrijven. We komen dan tot de eigenlijke kern van het gehele landarbeidersvraagstuk.

De oorzaak voor deze lage waardering is o.i. vooral historisch bepaald. Niet vergeten mag worden dat omstreeks 1900 meer dan 50% van de bevolking in gemeenten met minder dan 10.000 inwoners woonde (thans is dit naar schatting ruim 25%). Het overgrote deel van onze huidige bevolking kent dus het platteland uit de „eerste hand”. En het oordeel, dat de gemiddelde stadsbewoner heeft over het platteland is nog maar al te veel afgestemd op de toestanden rond 1900. De steden zijn voor het grootste deel voortgekomen uit het plattelandssurplus. Hierdoor berust de waardering voor het platteland dikwijls op verouderde indrukken, die slechts moeizaam gecorrigeerd worden. Parallel hiermee loopt de lage waardering voor het landarbeidersberoep. Het gemiddelde oordeel over het landarbeidersberoep vindt men zeer goed weergegeven in het volgende gedicht van Gerrit Achterberg. ¹⁾

¹⁾ Uit de bundel „Cenotaaf”, 1953.

DAGGELDER

*In een wijde vang van zomeravond
zit de boer op het aardappelveld.
Paars is 't alreeds met zijn kiel gesteld;
het gezicht in schaduw zwaar gehavend.*

*Met zijn handen in de aarde gravend,
wordt hij bij de kevers opgeteld.
In het handboek staat van hem vermeld:
heel een leven om den brode slavend.*

*Eindelijk komt hij langzaam overeind;
wankelt op de beide achterbenen
naar zijn vrouw en kinderen, oud en moe.*

*'s Nachts opnieuw door glanzen Gods verblind,
vindt hij schatten goude en edelstenen
manden vol tot aan de morgen toe.*

Dit artikel is geen literaire critiek. In dit opzicht hebben wij voor dit prachtige expressionistische gedicht van Achterberg trouwens alleen maar bewondering. Maar symptomatisch is bijvoorbeeld de titel „Daggelder” en de typering „boer” in de tweede regel. In het algemeen verwacht de stadsbewoner de beroepen van boer en landarbeider en vat deze samen met „boer”, hetgeen voor hem meer als een „soort-naam” dan als een beroep geldt.

De beschrijving die Achterberg van deze „daggelder” weergeeft is naar onze ervaring nog maar al te veel de indruk, die bij het grote publiek leeft omtrent het landarbeidersberoep. Nu mag dit juist zijn voor de landarbeider zoals deze vijftig jaar geleden werkte en leefde, het is zeker niet het beeld van de trekkerchauffeur, aardappelselecteur of van de arbeider op de vol-automatische aardappelrooimachine.

De lage sociale waardering die „men” heeft voor het landarbeidersberoep slaat natuurlijk terug op de landarbeiders zelf. Typerend is in dit verband, dat blijkens de LEI-enquête in de akkerbouwgebieden 6% en in de weidegebieden zelfs 13% van de landarbeiders als een bezwaar van hun beroep opgeven, *dat anderen hiervoor geen waardering hebben*. Daar staat tegenover, dat blijkens hetzelfde LEI-onderzoek de landarbeiders zelf wèl veel waardering hebben voor de landarbeid als zodanig en daarin ook bevrediging vinden, terwijl men de fabrieksarbeid ziet als eentonig, onvrij werk, waarbij men tussen vier muren opgesloten zit.

Deze tegenstelling is merkwaardig. De publieke opinie slaat het landarbeidersberoep voor het overgrote deel daarom zo laag aan, omdat men meent dat dit zwaar, vuil, onaantrekkelijk en eentonig werk is. Mede door deze lage sociale waardering gaan ook de landarbeiders zelf hun *beroep* als iets minderwaardigs zien, doch daar staat tegenover dat zij wel waardering overhouden voor het eigenlijke werk. Have-man drukt dit in zijn reeds aangehaalde werk aldus uit: „Voorzover ik tijdens mijn

interviews met vakbekwame vaste of los-vaste landarbeiders sprak, bleek de belangrijkste reden, waarom men aan de landarbeid de voorkeur gaf boven het werk in de fabriek of de DUW, het plezier in het werk. Dit plezier in het werk had dan enerzijds betrekking op de variatie in de werkzaamheden op de boerderij, waarbij men telkens weer kan tonen meer waard te zijn dan de losse en ongeschoolde hulparbeiders, anderzijds op de goede verhouding tot de boer, die overleg pleegde, niet zonder meer „bestelde”, maar hem als vakkundig medewerker waardeerde.”¹⁾

De lage sociale waardering voor het landarbeidersberoep berust dan ook voor een groot deel op een foutief, want verouderd, oordeel, dat men zich omtrent de inhoud van het werk van de landarbeider heeft gevormd. Voor de gemiddelde stadsbewoner, doch tevens voor vele „burgers” op het platteland zijn de begrippen boer – mest – oude kiel – vuile handen min of meer synoniemen.

Het is onze stellige overtuiging, dat deze vicieuze cirkel met als omtrent de lage sociale waardering en als middel- en mikpunt de landarbeiders en boeren gelijkelijk, slechts doorbroken kan worden door voorlichting van het publiek. Een bezoek aan de N.O. Polder bijvoorbeeld, waarbij men niet alleen zal moeten wijzen op de grootte van de tarwe-opbrengsten, kan aan vele stadsbewoners reeds een geheel andere kijk geven op het landwerk.

De verhouding boer–arbeider

Is de lage sociale waardering voor het landarbeidersberoep vooral veroorzaakt door outsiders, de veelal slechte verhouding tussen boer en arbeider is een ontbindende kracht, die inhaerent is aan de arbeid in loondienst zelve.

Voorop sta echter, dat men zich moet hoeden voor overdrijving. Men is maar al te gauw geneigd het geval-Finsterwolde te veralgemeniseren. Dit zou echter tegenover boeren en arbeiders onbillijk zijn. Uit de LEI-enquête blijkt, dat in de akkerbouwgebieden slechts 4% en in de weidegebieden zelfs maar 1% van de arbeiders het bezwaar van een slechte verhouding tussen boer en arbeider noemt. Naast deze bewuste afkeer kan men ook nog vele onbestemde onlustgevoelens bij de arbeiders op deze slechte verhouding terugvoeren. Toch hebben we hier niet met een typisch landbouwvraagstuk te maken, doch wel met het algemene probleem van de verhouding tussen werkgever en werknemer in het kleine en middelgrote middenstandsbedrijf. Deze verhouding ligt in het kleinere middenstands- en ambachtbedrijf veel moeilijker dan in de grote industriële onderneming. Weliswaar openbaren zichtbare sociale conflicten in deze grote ondernemingen zich veel eerder en veel gereeder dan in het kleine bedrijf, doch deze conflicten zijn slechts zelden tegen de *persoon* van de ondernemer gericht. Veeleer gaat het dan tegen „de directie” of tegen „de werkleiding” in abstracto met als diepere achtergrond een rebelleren tegen de maatschappelijke orde als zodanig. Het is in ons land de EVC die van dit arbeiderssentiment een buitengewoon handig doch gewetenloos gebruik weet te maken.

In het bedrijf met een kleine personeelsbezetting, zoals het middenstands-, ambachts- en ook het boerenbedrijf ontstaan deze openlijke conflicten slechts zelden. Als ze ontstaan moet het water wel tot de lippen zijn gerezen. Bovendien dragen ook

¹⁾ t.a.p. blz. 123.

deze conflicten niet een persoonlijk karakter, doch veeleer zijn ze, zoals de grote landarbeidersstakingen in het verleden, gericht tegen het collectief in dit geval van de grote boeren.

De verhouding tussen werkgever en werknemer in het kleine bedrijf is daarom zo delicaat, omdat deze mensen met hun vaak tegengestelde belangen vrijwel dagelijks en soms langdurig met elkaar in contact staan. Iedereen die met mensen in contact komt weet, dat hier conflictstof te over ligt opgestapeld.

De vraag rijst nu wat men kan en moet doen om de verhouding boer—arbeider gezond te maken. Voorop gesteld zij, zoals reeds gezegd, dat deze verhouding in vele streken van ons land weinig te wensen over laat. Met name in de zandstreken is dit het geval. Soms is hier sprake van patriarchale verhoudingen, doch dit hoeft niet altijd het geval te zijn, omdat patriarchaal een bepaalde gezagsverhouding veronderstelt die in deze streken vaak niet aanwezig is. Het komt voor, dat boer en arbeider elkaar bij de voornaam noemen, zodat de vaak aangehaalde Amerikaanse situatie: Hello Bill — Hello Joe als voorbeeld van een summum aan goede menselijke verhoudingen tussen directeur en arbeider, ook dichterbij huis is te vinden.

Toegegeven zij echter, dat in streken waar vroeger patriarchale verhoudingen bestonden, deze thans ontaard zijn in zuivere klasse-tegenstellingen. De Groningse arbeider, die nog niet zo lang geleden in een overigens op zakelijke toon gevoerd gesprek met een grote boer hem de woorden toevoegt: „En toch bent u mijn vijand” (historisch!), legt hiervan een scherp getuigenis af.

Men hoort soms nog wel eens de lof verkondigen van de tijd, dat de patriarchale ondernemer zijn bedrijf beheerde en de „werkman” zich naar het gezag van deze ondernemer zonder morren voegde. Neeteson zegt hiervan: „Dit is een ernstige misvatting, die al begint bij de figuur van de patriarch zelf. Men vergeet, dat de vader—kroost-verhouding wellicht voor de patriarch zelf aantrekkelijk kan zijn, maar voor de volwassenen, die onder hem zijn gesteld, is zij dat zeker niet.”¹⁾

Op welke wijze zou men de streeksgewijs variërende slechte verhouding tussen boer en arbeider kunnen verbeteren, of zoals Hofstee het formuleerde: „Is het mogelijk de arbeider, de medewerker, een zodanig gevoel van geestelijke en materiële onafhankelijkheid te geven, dat deze in het algemeen gesproken op de duur voor hem aanvaardbaar zal zijn?”²⁾ Hofstee beantwoordt deze vraag in bevestigende zin, doch laat hier op volgen: „dat de landbouw hierin niet apart kan staan, doch wat dat betreft in het kader van onze hele maatschappij moet passen”.

Sinds Hofstee zijn rede in 1945 uitsprak is een tiental jaren verlopen. Noemde hij toen als beperkende factor voor de verbetering van de verhouding boer—arbeider de algehele maatschappelijke ontwikkeling, thans moeten we constateren, dat de landbouw bij deze algehele ontwikkeling ver ten achter is gebleven. In de industrie spreekt men reeds jarenlang over „human relations”, verantwoord personeelsbeleid

¹⁾ Drs. P. A. Neeteson: Menselijke verhoudingen en productiviteit. Artikel in „Economisch-Statistische Berichten” van 22 December 1954.

²⁾ De historische ontwikkeling van de verhouding tusschen boer en landarbeider; rede van dr. E. W. Hofstee gehouden in de algemene vergadering van de Groninger Maatschappij van Landbouw en opgenomen in de Handelingen van de GMvL 1945—1946.

e.d. en wat meer is, men handelt ook steeds meer vanuit deze achtergrond. Zelfs in een aan de landbouw nauw verwante sector als bijvoorbeeld het cultuur- en civiel-technisch werk, uitgevoerd door de Ned. Heidemaatschappij, besteedt men tegenwoordig hieraan steeds meer aandacht. In de landbouw ontbreekt hieraan echter nog vrijwel alles. Wat we nodig hebben is, om met het Kamerlid C. Egas te spreken, een soort BKT-cursus (Bedrijfskader-Training), vooral voor jonge boeren. En ook niet te vergeten, voorlichting aan de arbeiders zelf.

De plattelandssfeer

Als laatste punt, dat als „onzichtbare” factor het landarbeidersvraagstuk beheerst, noemden we de plattelandssfeer. Deze schept een eigen problematiek. Iedere sociale groep heeft een eigen gedragspatroon. Doordat men in de steden vele van deze sociale groeperingen dooreen vindt, kent men in de stad hierin vele variaties. Op het platteland vindt men weliswaar tussen verschillende streken grote verschillen wat dit „gedragspatroon” betreft, binnen de streek echter zijn de variaties veel kleiner. Het gevolg hiervan is, dat het individu op het platteland veel eerder „uit de toon” valt. De mogelijkheden om op het platteland in een conflictsituatie te geraken zijn veel groter dan in de stad. Het gevolg is, dat de betrokkenen eerder „op één hoop” gegooid worden dan in de stad. In dit verband zij opgemerkt, dat de studie over de „ongeschoolde” arbeider van Haveman, die niet geheel ten onrechte op verschillende punten nogal becristiseerd wordt ¹⁾, voor een belangrijk deel wél juist kan zijn voor het plattelandsproletariaat, dat grotendeels gevoed wordt door de werkloos geworden landarbeiders. We zijn het op dit punt met Van Doorn eens, dat het door Haveman volkomen verwaarlozen van de verschillen tussen de bevolking van stad en platteland ontoelaatbaar is. ²⁾

Het gevolg van de conflictsituatie waarin vooral de losse landarbeider geraakt, is dat hij zijn status tracht te handhaven in groepsverband. Hierdoor wordt de trek van de landarbeiders naar DUW (CTD), koppelarbeid en ook naar de industrie begrijpelijk. De arbeid bij de boer biedt de losse landarbeider onvoldoende mogelijkheden om zijn onlustgevoelens af te reageren. Kenmerkend is in dit verband de gemeenplaats onder deze arbeiders „dat je bij de boer alles maar alleen opvreten moet”.

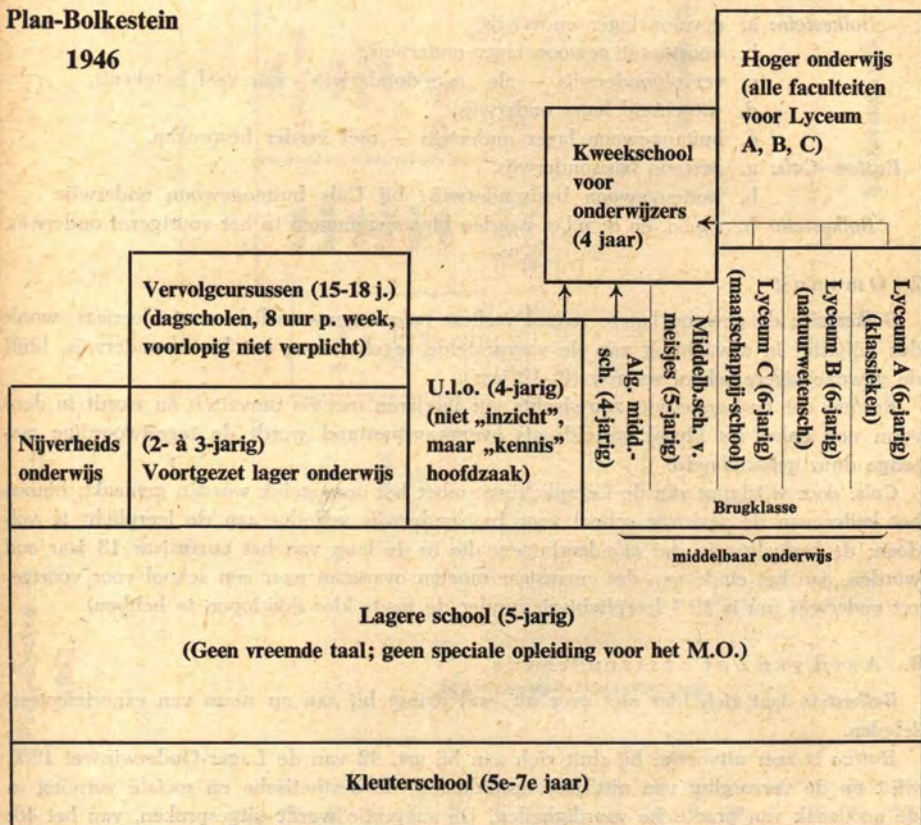
Van boerenzijde poogt men de trek van de arbeiders naar de arbeid in groepsverband in de wijdeste zin altijd te verklaren door te wijzen op het hogere loon voor die werkzaamheden. Dat dit een rol speelt is onloochenbaar, doch het feit dat men van boerenzijde als panacee hiervoor alleen maar aangeeft het recht trekken van de loonverhoudingen bewijst dat de boeren (en niet alleen in dit opzicht) uitermate slechte psychologen zijn. We geloven dat de voorkeur voor de arbeid in groepsverband van blijvende aard is. Van boerenzijde zal men dit moeten accepteren door de arbeidsvoorziening in de landbouw collectief te regelen. Men moet vooral de kwestie van de arbeidsverhoudingen in de landbouw niet alleen zien als een *technische* (mechanisatie, aanvullende werkgelegenheid e.d.), doch ook en vooral als een *sociale* kwestie, waarvan de oplossing in het vlak van de verbetering der menselijke verhoudingen ligt.

¹⁾ Zie o.a. drs. Jac. A. A. van Doorn: De proletarische achterhoede.

²⁾ Blz. 68, waar ook de overige „practische” bezwaren van Van Doorn tegen Haveman's studie zijn opgesomd, die we overigens niet allen delen.

BOLKESTEIN-RUTTEN-CALS

In de loop van de laatste tien jaren zijn wij drie keer verblijd met onderwijsnota's, die streven naar een organische opbouw van de Nederlandse school: Bolkestein (1946), Rutten (1951), Cals (1955). Een nadere bestudering en vergelijking ervan is interessant en instructief. Ze heeft mij gevoerd naar de volgende beschouwing, die ik door drie schema's kan verduidelijken.

Plan-Bolkestein
 1946

I. DE KLEUTERSCHOOL. Hier rijzen de volgende vragen:

1. Hoe oud moeten de kinderen zijn om te worden toegelaten?
2. Moet het bezoek verplicht zijn?
3. Op welke leeftijd volgt de overgang naar de lagere school?

Op vraag 1 antwoordt Bolkestein: 5-7 jaar; Rutten-Cals: na het derde jaar; op vraag 2 Bolkestein: verplicht; vóór het 5de jaar vrij; Rutten-Cals laten dit probleem in het midden; op vraag 3: allen: 7 jaar.

Rutten wil „voor de leerplichtige kinderen, die, blijkens een schriftelijke verklaring van een deskundige, nog niet rijp zijn voor het volgen van basisonderwijs en de gegronde verwachting geven, dat zij door het langer bezoeken van een kleuterschool dat wel zullen zijn, de mogelijkheid er te blijven, tot zij de leeftijd van acht jaar hebben bereikt”; Cals deelt mee, dat „een wijziging van de Leerplichtwet in voorbereiding is, waarbij het op paedagogische indicatie mogelijk wordt, op een kleuterschool gedurende één jaar aan de leerplicht te voldoen”. Rutten is wel gevoelig voor de gedachte, aan het onderwijs in de eerste klas van de lagere school een kleuter karakter te geven; dit lijkt hem verstandiger dan de toevoeging van lagere-schoolvakken aan het leerplan van de kleuterschool.

II. HET LAGER ONDERWIJS (Bolkestein) of BASISONDERWIJS (Rutten-Cals).

1. De indeling

- Bolkestein:* a. gewoon lager onderwijs,
b. voortgezet gewoon lager onderwijs,
c. vervolgonderwijs — als „avondonderwijs” van veel betekenis,
d. uitgebreid lager onderwijs,
e. buitengewoon lager onderwijs — niet verder besproken.

- Rutten-Cals:* a. gewoon basisonderwijs,
b. buitengewoon basisonderwijs; bij Cals buitengewoon onderwijs.

Bolkestein: b. v.g.l.o. en d: u.l.o. worden hier opgenomen in het voortgezet onderwijs.

2. Omvang

Bolkestein: de gewone lagere school verliest haar tegenwoordige eerste leerjaar, wordt dus vijfjarig; in afwachting van de voorgestelde regeling van het kleuteronderwijs, blijft de gewone lagere school zesjarig (6-12 jaar).

Rutten: het basisonderwijs zou slechts vijf leerjaren moeten omvatten en wordt in deze vorm nog enkel als ideaal gesteld; als overgangstoestand wordt de tegenwoordige zesjarige duur gehandhaafd.

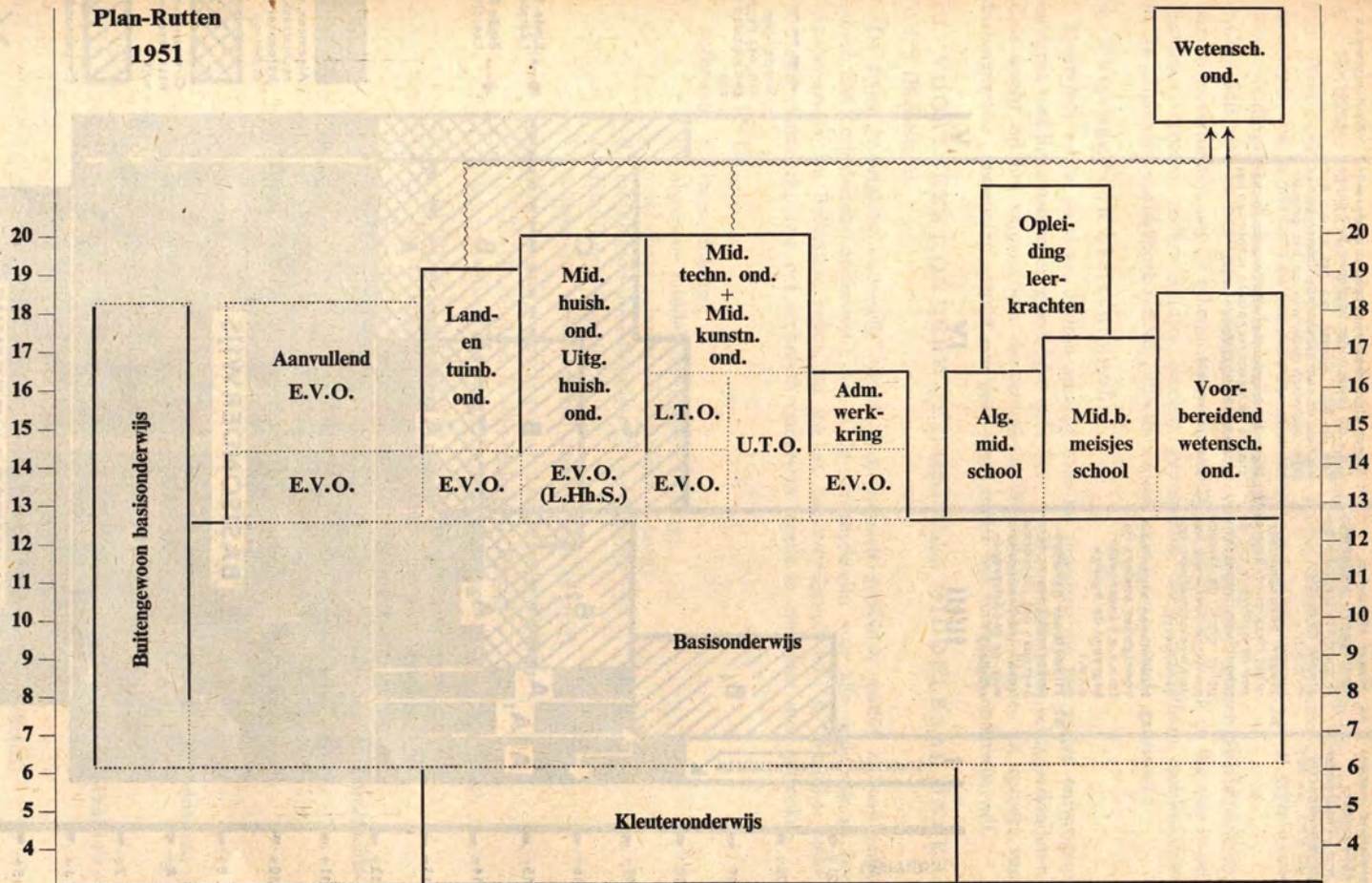
Cals: door wijziging van de Leerplichtwet moet het onmogelijk worden gemaakt, binnen het kader van de zesjarige school voor basisonderwijs volledig aan de leerplicht te voldoen; de bedoeling is, dat alle leerlingen, die in de loop van het cursusjaar 13 jaar oud worden, aan het einde van dat cursusjaar moeten overgaan naar een school voor voortgezet onderwijs (nú is 10 % leerplichtvrij zonder de zesde klas doorlopen te hebben).

3. Aard van het basisonderwijs

Bolkestein laat zich hier niet over uit; wel dringt hij aan op steun van experimenteerscholen.

Rutten is zeer uitvoerig; hij sluit zich aan bij art. 42 van de Lager-Onderwijswet 1920, wijst op de verzorging van uitdrukkingsmiddelen, de aesthetische en sociale vorming en de noodzaak van practische vaardigheden. De suggestie wordt uitgesproken, van het 4de

Plan-Rutten
1951

Plan-Cals. 1955

SECTOR I

A. Voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (v.w.o.) (waaronder begrepen het huidige gymnasium, de h.b.s. en het lyceum).

SECTOR II/III

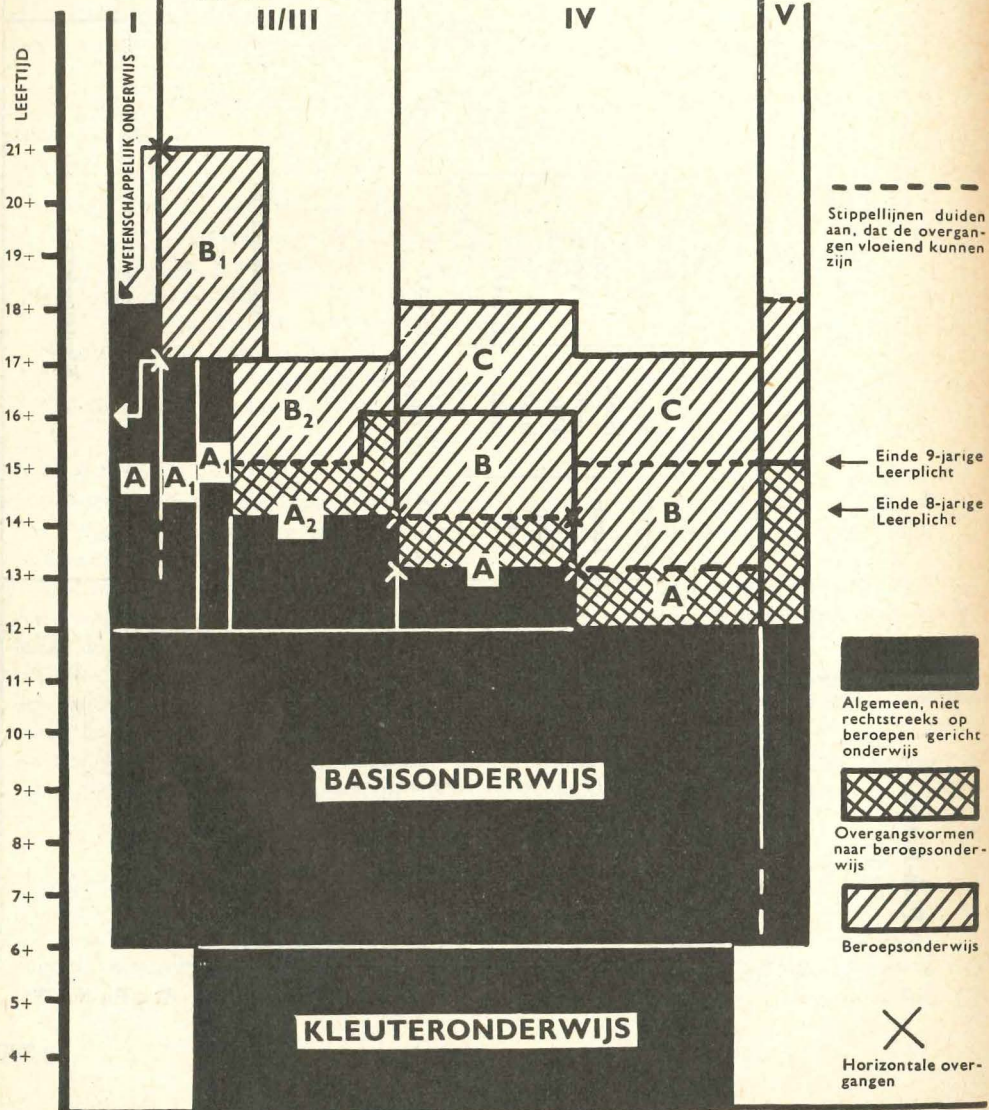
- A1. Hoger algemeen voortgezet onderwijs (h.a.v.o.) (waaronder begrepen de huidige m.m.s.);
- B1. Hoger beroepsonderwijs (waaronder begrepen de huidige m.t.s., de school voor maatschappelijk werk, de tweede en derde leerkring van de kweekschool voor onderwijzers);
- A2. Middelbaar algemeen voortgezet onderwijs (m.a.v.o.) (waaronder begrepen de huidige u.l.o.);
- B2. Middelbaar beroepsonderwijs (waaronder begrepen het uitgebreid lager nijverheidsonderwijs, de handelsavondscholen).

SECTOR IV

- A. Lager algemeen voortgezet onderwijs (l.a.v.o.) (waaronder begrepen de huidige 7de en 8ste klassen van het g.l.o.; het v.g.l.o.; de voorbereidende klassen bij het lager technisch onderwijs en het primair huishoudonderwijs);
- B. lager beroepsonderwijs (waaronder begrepen de lagere technische scholen en het secundair huishoudonderwijs);
- C. Leerlingstelsel.

SECTOR V

Buitengewoon onderwijs

of 5de leerjaar af, zonder classesplitsing homogene groepen van leerlingen met niet te zeer uiteenlopende begaafdheid samen te voegen en hij schenkt aandacht aan de bevordering per vak in plaats van per klasse. „De school voor basisonderwijs mag geen specifieke opleidingsschool zijn voor het voortgezet onderwijs.”

Cals sluit zich in hoofdzaak hierbij aan, maar wil het mogelijk maken voorbereidende klassen te verbinden aan de scholen voor voorbereidend wetenschappelijk en die van hoger algemeen vormend onderwijs (dus: lyceum, gymnasium, h.b.s., middelbare meisjesschool en de „algemene middelbare school”, die nu school voor h.a.v.o. wordt genoemd.)

4. Buitengewoon basisonderwijs

Bolkestein zwijgt er over; *Rutten* spreekt over de groepen, die het zullen ontvangen: kinderen met lichamelijke en geestelijke gebreken, woonwagenkinderen, schipperskinderen; *Cals* wacht op het rapport van de commissie Wesselings-Van Houte; hij spreekt van buitengewoon „onderwijs”, omdat een deel ervan onder het voortgezet onderwijs valt.

III. VOORTGEZET ONDERWIJS (*Rutten-Cals*); MIDDELBAAR ONDERWIJS (*Bolkestein*).

De term „voortgezet onderwijs” wordt hier vooraan geplaatst, omdat ze veel meer omvat dan „middelbaar onderwijs”; het is de verzamelnaam voor alle onderwijs na het basisonderwijs. Bij *Bolkestein* vallen het v.g.l.o., het vervolgonderwijs en het u.l.o. onder het lager onderwijs; over het technisch onderwijs wordt in zijn nota niet gesproken.

INDELING

Bolkestein: a. lycea (6-jarig),

b. algemene middelbare scholen (4-jarig),

c. middelbare scholen voor meisjes (5-jarig),

d. middelbare avondschole (3- en 5-jarig),

e. avondlycea (4-jarig),

f. scholen tot opleiding van onderwijzers (4-jarig).

Rutten: A. Eenvoudig voortgezet onderwijs (EVO)

1. EVO-school en EVO-afdelingen (2-jarig).

2. Aanvullend onderwijs (avondonderwijs 6 à 8 uur per week).

B. Technisch onderwijs

1. Lager technisch onderwijs (2 jaar plus 2 jaar EVO).

2. Uitgebreid technisch onderwijs (4 jaar).

3. Middelbaar technisch onderwijs en middelbaar kunstnijverheids-
onderwijs (4 en 4/5 jaar).

4. Aanvullend technisch onderwijs.

C. Huishoudonderwijs

1. Lager huishoudonderwijs (2 jaar ± EVO)

2. Uitgebreid huishoudonderwijs { vormingsklas (1 jaar),
daarna verschillende richtingen

3. Middelbaar huishoudonderwijs (4 jaar).

4. Aanvullend huishoudonderwijs (cursussen).

D. Voortgezet onderwijs voor eenvoudige administratieve werkkringen.

1. Dagonderwijs (2 jaar plus 2 jaar EVO).

2. Avondonderwijs (3 jaar en 5 jaar: handelsavondschole).

E. Voortgezet onderwijs voor algemene doeleinden.

1. Algemene middelbare school (4 jaar) AMS.
2. Middelbare meisjesscholen (5 jaar) MMS.
3. Aanvullend onderwijs (avondonderwijs).

F. Voorbereidend wetenschappelijk onderwijs.

1. Gymnasium (6 jaar — na 4 jaar α en β).
2. Hogere burgerschool (6 jaar — na 3 jaar A en B).
3. Lyceum (6 jaar, onderbouw van 1 jaar regel).
4. Avondlyceum (4 jaar).

G. Opleiding van onderwijskrachten en maatschappelijke werkers.

1. Opleiding van onderwijskrachten:
 - a. Kleuterleidsters (2 à 4 jaar),
 - b. Onderwijzers basisonderwijs en EVO (3 à 5 jaar),
 - c. Leraren technisch onderwijs (1-jarige opleidingsschool na praktische vorming),
 - d. Leraressen bij het huishoudonderwijs (4 jaar).
2. Opleiding voor maatschappelijk werker (3 jaar, 3 m.).

Cats:

I. Algemeen Voortgezet Onderwijs.

- a. Voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (v.w.o.) (6 jaar).
 1. Gymnasium (na 4 jaar α en β).
 2. HBS (na 3 jaar A en B)
 3. Lyceum (6 jaar, onderbouw 1 jaar).
- b. Hoger algemeen voortgezet onderwijs (h.a.v.o.) (5 jaar).
 1. School voor h.a.v.o.
 2. H.a.v.o.-school voor meisjes.
- c. Middelbaar algemeen voortgezet onderwijs (m.a.v.o.) (3 à 4 jaar).
- d. Lager algemeen voortgezet onderwijs (l.a.v.o.) (2 jaar).

II. Beroepsonderwijs.

- a. Land- en tuinbouwonderwijs

}	lager	(winterscholen; middelb. land- en tuinbouwschool)
	middelbaar	
	hoger	
- b. Nijverheidsonderwijs (technisch onderwijs)

}	lager (2 à 3 j. — leerlingenstelsel 1 dag per week).
	middelbaar (4 j.) — MTS.
	hoger
- c. Economisch en administratief onderwijs

}	lager	{ middenstandsonderw. handelsavondonderw. praktijkdiploma's winkelpersoneel, handelsdagschool
	middelbaar	
	hoger	
- d. Sociaal/paedagogisch onderwijs.

III. Particulier onderwijs en verdere vorming.

VERGELIJKING

Om een overzicht bij deze wir-war van namen mogelijk te maken, is het noodzakelijk, naast elkaar te zetten, wat vergelijkbaar is:

Lycea (Bolkestein) — *Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs* (Rutten—Cals).

Bij Bolkestein verdwijnen de namen Gymnasium en HBS; men vindt de inrichtingen gewijzigd terug in Lyceum A en B; de klassieke oudheid en de wiskunde en natuurwetenschappen zijn er de kernen; daarnaast Lyceum C, waar de maatschappelijke vakken in het middelpunt staan en die te vergelijken is met HBS a. Bij A vervalt de indeling in α en β ; in B wordt ook Latijn gegeven; de eindexamen van alle lycea geven recht van examen in elke faculteit. Belangrijk is de instelling van de brugklasse, dat is de eerste klas der drie lycea met gelijk programma: een „doorstroming”, die bij Rutten en Cals ontbreekt. Wel bij Rutten: het is wenselijk, dat het onderwijs althans in het eerste leerjaar van de onderscheiden vormen van het voortgezet onderwijs niet al te grote verschil ontbreekt. Wel bij Rutten: „het is wenselijk, dat het onderwijs althans in het eerste leerling meer geschikte schooltype zo mogelijk zonder vertraging kan plaats hebben”. Deze wens steunt op het feit, „dat het bij twaalfjarige leerlingen ten hoogste mogelijk zijn zal, zeer globaal uit te maken, of zij een overwegend theoretische dan wel een overwegend praktische intelligentie bezitten en een voldoende betrouwbaar oordeel op die leeftijd in vele gevallen niet kan worden uitgesproken.” Evenals minister Cals acht Rutten de proef- of schakelklas of -periode, innige samenwerking van l.o. en m.o. en verklaringen van het schoolhoofd belangrijk, al wil men het toelatingsexamen niet zonder meer afschaffen. Bolkestein vraagt een hoofdenverklaring, een onderzoek naar de kennis van Nederlands en rekenen en een paedagogisch-psychologisch onderzoek. Bij allen zijn de scholen in deze sector 6-jarig; Rutten—Cals handhaven op het gymnasium α en β ; Rutten wil, dat de leerplannen der eerste vier klassen van het gymnasium, vooral ten aanzien van het aantal vreemde talen, dat onderwezen wordt, in overeenstemming worden gebracht met die van de andere schooltypen „om de overgang mogelijk te maken zonder veel tijdverlies”. Bij allen wordt de betekenis van de samenvoeging der verschillende typen in het tegenwoordige lyceum erkend.

Algemeen Middelbare School (Bolkestein—Rutten) — *School voor h.a.v.o.* (Cals).

Bolkesteins AMS, voorzien van de brugklasse der lycea, is met deze klas een 4-jarige school met eindonderwijs. De 5-jarige HBS kan er in worden opgenomen voor zover ze niet voorbereid voor het hoger onderwijs, ook de 3-jarige HBS en de 5, 4, 3-jarige handelsscholen kunnen erin verdwijnen. Niet de intelligentie maar de bestemming moet bepalend zijn. Overgang naar de vierde klas van lyceum C moet mogelijk zijn; verbinding met een der lycea is gewenst. Ook Ruttens AMS is vierjarig; de eerste twee jaar zijn oriënterend, maar de brugklas ontbreekt evenals elders bij het v.w.o.; na twee jaar is overgang naar het v.w.o. mogelijk; er is een splitsing in mathematisch-fysische vakken + drie vreemde talen en maatschappelijke vakken + drie vreemde talen; na twee jaar is ook overgang naar het uitgebreid technisch onderwijs mogelijk (u.t.o.) en na vier jaar in bepaalde gevallen naar de vijfde klas HBS. Toegang naar het hoger onderwijs is uitgesloten; evenwel geeft het eindexamen een aantal belangrijke rechten. Cals' school voor h.a.v.o. is vijfjarig inplaats van vierjarig; ze is als regel niet zelfstandig, al bestaat de mogelijkheid door omzetting van bestaande scholen, maar verbinding met het v.w.o. is gewenst: overgang na het eerste jaar moet mogelijk zijn, evenals die na de 5de klas naar de 5de klas van het v.w.o. De school is ook bedoeld als basis voor hoger beroepsonderwijs.

Middelbare school voor meisjes (Bolkestein) — *Middelbare Meisjesschool* (Rutten) — *h.a.v.o.-school voor meisjes* (Cals).

Bolkestein vraagt een school met een bewust „eenzijdig” karakter, net als het lyceum

A; ze moet zuiver humanistisch zijn met een bepaald aesthetisch cachet; verbinding met een lyceum is mogelijk, zodat coëducatie niet volledig uitgesloten blijft. Rutten en Cals hebben overeenkomstige inzichten; Cals wijst op gelijke rechten van de beide h.a.v.o.-scholen op toelating tot verdere vormen van onderwijs.

U.l.o. (Bolkestein) — ? (Rutten) — School voor m.a.v.o. (Cals).

Bij Bolkestein behoort de u.l.o. tot het lager onderwijs; ze is vierjarig; op de u.l.o. moet het kènnen, op de eveneens vierjarige AMS moet het inzicht op de voorgrond staan; de brugklasse moet selecteren, zodat bepaalde a.m.s.-ers naar de u.l.o. afzwaaien; de u.l.o. mag geen voorschool zijn voor verdere studie. Rutten noemt de u.l.o. niet: vermoedelijk heeft hij haar in gedachten laten opgaan in de a.m.s. en/of de school voor eenvoudige administratieve werkkringen. Cals brengt haar onder bij het middelbaar onderwijs (m.a.v.o.), maar het vroegere „middelbaar onderwijs” wordt bevorderd tot „hoger” onderwijs (h.a.v.o.) of tot voorbereidend wetenschappelijk onderwijs; ook de vierjarige concurrerende a.m.s. wordt school voor h.a.v.o. en vijfjarig. Het m.a.v.o., dus de u.l.o., wordt (blijft) 3 à 4-jarig en is bestemd — anders dan bij Bolkestein — als voorbereiding op de middelbare beroepsopleidingen. Dit is een zeer belangrijke kwestie: de nota laat ons over de uitwerking van dit principe nog in het duister.

Bij een persconferentie deelde mej. De Waal mee, dat het beroepsonderwijs moest worden gezien als op-beroepen-gericht onderwijs met sterke differentiatie, waardoor de u.l.o. eigenlijk 5-jarig wordt. Haar woorden waren: „de u.l.o.-school krijgt een ontwikkelingsmogelijkheid, die zij tot nog toe niet had”.

Leerlingen, die geen aansluitende beroepsopleiding wensen kunnen een einddiploma veroveren, dat recht van toelating geeft tot scholen voor middelbaar beroepsonderwijs en de eerste leerkring van de kweekschool.

Voortgezet lager onderwijs (Bolkestein — Eenvoudig voortgezet onderwijs (Rutten) — Lager algemeen voortgezet onderwijs (Cals).

Dus v.g.l.o. — e.v.o. — l.a.v.o.

Bolkestein stelt vast, dat het v.g.l.o. niet een onderwijs mag geven, dat alleen maar uitbreiding van het gewoon lager onderwijs is. Het moet vooral ook praktisch en eenvoudig maatschappelijk onderwijs zijn en toch weer niet de concurrent worden van het lager nijverheidsonderwijs. Handenarbeid en Engels zijn verplicht; de eigen taal is zeer belangrijk; staatsburgerlijke opvoeding is nodig. Na het v.g.l.o. tot het achttiende jaar cursussen van 8 uur per week. Bij Rutten wordt het e.v.o. naast directe voorbereiding op het maatschappelijk leven voorbereiding voor gespecialiseerd onderwijs: men vindt het als „onderbouw” bij land- en tuinbouwonderwijs, bij het huishoud- en het technisch onderwijs én bij het onderwijs voor eenvoudige administratieve werkkringen. Het wordt niet doorgetrokken over AMS, MMS en het VWO. Overall heeft het een oriënterend karakter: „doorstroming” is op een lang vlak mogelijk. Cals' l.a.v.o. heeft veel overeenkomst met dit e.v.o.; belangrijk is de creatie van lagere economisch/administratieve en sociaal/paedagogische opleidingen: scholen, vooral voor meisjes, met 4-jarige cursus en differentiatie na de tweede klas, dus na het l.a.v.o.; wie na twee jaar l.a.v.o. nog leerplichtig is, gaat in ieder geval over naar het lager beroepsonderwijs onder het motto: bekend maakt bemind!

Het technisch en het huishoudonderwijs en het land- en tuinbouwonderwijs komen in de nota-Bolkestein niet ter sprake, Rutten geeft een uitvoerig exposé, bij Cals is het „beroepsonderwijs” een der kernen van zijn beschouwingen: aan het „technisch onderwijs” wijdde minister Rutten in 1951 een afzonderlijke nota bij de Tweede Kamer in; de Vaste Commissie voor O., K. en W. bracht in 1954 verslag daarover uit en kort geleden volgde daarop het antwoord van minister Cals, terwijl in zijn Tweede Onderwijsnota, de alge-

mene onderwijsvoorziening betreffende, de plannen voor het beroepsonderwijs worden uiteengezet. Daaruit blijkt het volgende: bij het buitengewoon basisonderwijs, het l.a.v.o. en het m.a.v.o. volgen op het algemeen onderwijs overgangsvormen naar het beroepsonderwijs, terwijl voortdurende „doorstroming” mogelijk is; de enige uitzondering vormen het h.a.v.o. en het v.w.o., die vrijwel geïsoleerd blijven; wel geeft het h.a.v.o. rechtstreeks toegang tot het hoger beroepsonderwijs (m.t.s., school voor maatschappelijk werk, tweede en derde leerkring kweekschool); een verlenging van twee tot drie jaar is bij het lager technisch onderwijs op den duur niet te vermijden, evenmin als het onderwijs in verband met het leerlingenstelsel gedurende één dag per week inplaats van enige avonden per week; de uitgebreide technische school breekt zich moeilijk baan en heeft nog te bewijzen dat zij van voldoende betekenis is.

De meeste wensen uit de rapporten Bolkestein en Rutten in verband met de opleiding van onderwijskrachten zijn vervuld.

Mag ik ten slotte nog even de vraag aan de orde stellen, of uit deze plannen ook iets blijkt van de ontwikkeling der „ongedeelde school”, waarover ik in het Januari-nummer van S en D schreef?

1. Duidelijk blijkt, dat men verlangend is, de grens tussen kleuter- en basisonderwijs minder scherp te maken; Cals houdt vast aan de zesjarige basisschool – wil hij ook de eerste klas een kleuterkarakter geven?

2. Verschillende uitlatingen wijzen op een streven naar minder streng klassikaal onderwijs, ook in verband met de latere beroepskeuze.

3. Men is niet verrukt over het toelatingsexamen, wil het vereenvoudigen en vervangen of aanvullen door proefklassen of -perioden; van betekenis is daarbij de instelling van voorbereidende klassen bij het v.w.o.: ze kunnen selecterend werken, tenzij ze degenereren tot drilinstututen; toe te juichen is de mogelijkheid van „doorstroming” bij het e.v.o. en het l.a.v.o.; te betreuren is het verdwijnen van Bolkesteins brugklassen bij het v.w.o. en het h.a.v.o.; belangrijk hier en daar de wens, overgangen naar verschillende schooltypen mogelijk te maken.

4. Men hecht waarde aan verantwoorde, bezonnen experimenten.

5. Buitengewoon belangrijk is de aandacht voor de beroepsopleiding, allereerst bij Rutten en in het bijzonder bij Cals.

6. De lyceumgedachte, waarbij allerlei richtingen binnen één school worden geprojecteerd, heeft de volle sympathie van de ontwerpers der drie plannen.

7. Volksontwikkeling buiten het beperkte gebied van de school wordt nergens genegeerd.

Er is alle reden, zeer verheugd te zijn over de ontwikkeling, die leidt van organisatie naar organisme.

INTEGRATIEPROBLEMEN

Ofschoon de belangstelling — en ook de activiteit der regeringen — voor de Europese integratie sinds de mislukking der EDG verminderd is, heeft het wellicht toch zin enige opmerkingen over de ingewikkelde problematiek ervan te maken.

Onder het regime van de gouden standaard werden landen, die een zodanig prijspeil hadden, dat hun wisselkoers duurzaam onder druk kwam te staan, gedwongen zich aan te passen, ongeacht de consequenties in het binnenland. Die aanpassing kon geschieden door verlaging van kosten en prijzen of door herziening van de wisselkoers. Bedrijven, die zich niet konden aanpassen, moesten verdwijnen. Alleen door middel van invoerrechten kon een land de gevolgen van een afwijkend prijspeil enigszins corrigeren. Quantitatieve restricties van de invoer waren onbekend en er was volkomen convertibiliteit.

Dat dit systeem zo lang heeft kunnen functioneren kwam hoofdzakelijk uit de volgende feiten voort. Tussen de Europese landen bestonden geen grotere sociaal-economische verschillen dan door invoerrechten konden worden overbrugd en de niet-Europese landen waren nog niet in betekenende mate concurrenten van Europa (het Amerikaanse graan was een uitzondering). Een aantal Europese landen hadden economische steun door hun koloniaal bezit. Ten slotte bestond er nog geen krachtige arbeidersbeweging en geen algemeen streven naar sociale zekerheid. De aanpassing werd door strijd uitgevochten.

Sindsdien zijn deze verhoudingen geheel veranderd, waarbij na 1940 nog de grote verarming van Europa kwam. Dientengevolge ontwikkelden zich systemen, waarbij getracht werd evenwicht te handhaven niet voornamelijk door *interne* maar door *externe* maatregelen, te weten hoge invoerrechten, quantitatieve invoerrestricties en deviezenregimes. Deze drie soorten maatregelen dienen hetzelfde doel en zijn in grote mate verwisselbaar. Practisch kreeg deze politiek de vorm van bilaterale handelsaccorden met contingenten, begeleid door monetaire accorden met een swing. Het feit, dat voor een creditbedrag boven de swing andere valuta konden worden verkregen, was alles wat van de convertibiliteit was overgebleven.

Het effect was op den duur, dat bedrijven konden blijven bestaan en zelfs ontstaan, die zonder bescherming niet met invoer zouden kunnen concurreren, zodat een (technisch-economisch gezien) irrationele groepering der productie ontstond.

Het systeem heeft derhalve de tendens zich zelf te bestendigen. Deze tendens

werd in sommige landen nog versterkt door preferentiële regelingen met de koloniën. De beschermende maatregelen kunnen alleen verzacht of opgeheven worden als het beoogde doel (herwonnen concurrentiekracht) al enigermate bereikt is; anders zouden te grote economische en sociale schokken volgen. Hieruit volgt, dat het opgeven der bescherming slechts geleidelijk kan geschieden en langzamer moeten plaatshebben, naarmate de bescherming dieper is ingevreten.

Het GATT en de OEES hebben getracht de nadelen der ontstane situatie op te heffen, hoofdzakelijk door te streven naar opheffing der quantitative invoerrestricties; het GATT bovendien door tariefsonderhandelingen voor te schrijven met vermindering der invoerrechten als doel en de OEES door oprichting der EBU.¹⁾

Deze pogingen, door Nederland ondersteund, blijven nog geheel in de liberale gedachtengang; door vrijmaking van het verkeer en de daaruit voortvloeiende concurrentie moet sanering plaatshebben. Zij hebben niet voldoende succes gehad. De complementaire beschermingsmiddelen (invoerrechten en deviezenregimes) werden niet voldoende aangetast. Belangrijker is echter nog, dat het automatisme van de gouden standaard ontbrak. Immers laten zowel GATT als OEES quantitative invoerrestricties toe als het evenwicht der betalingsbalans verstoord of bedreigd is. Uiteraard treedt deze toestand bij zwakke landen dadelijk op als de bescherming vermindert, indien geen interne maatregelen worden genomen. Deze kunnen niet worden afgedwongen.

Deze interne maatregelen zouden moeten bestaan uit stappen als de volgende, al of niet in combinatie: verbetering van het productie-apparaat, langer werken, intensiever werken, belastinghervormingen, sociale maatregelen. De ongunstige sociale gevolgen kunnen ten dele worden opgevangen door een bepaald financieel en sociaal beleid. Aan ongunstige natuurlijke productievoorwaarden bijv. die, voort-spruitende uit onvruchtbaarheid, ligging, gemis aan grondstoffen, is weinig of niets te doen. Het is duidelijk, dat in de landbouw de aanpassingsmogelijkheden ongunstiger liggen dan in de industrie. Onder de gouden standaard dienden de invoerrechten dan ook hoofdzakelijk tot bescherming van de landbouw. Vermelding verdient, dat Nederland onder het regime-Lieftinck door matige externe en vergaande interne maatregelen erin geslaagd is deze puzzle vrij bevredigend op te lossen. Wij hebben een bevredigend levensniveau en kunnen toch concurreren.

Het is eveneens duidelijk, dat verwisseling van de ene beschermingsvorm voor de andere voor het besproken doel weinig zin heeft. Men kan bij liberalisatie van de invoer interne maatregelen ontgaan door de invoerrechten te verhogen. En als men de zeer beperkte convertibiliteit, die de monetaire accoorden en ook de EBU thans kennen, uitbreidt, kunnen de gevolgen daarvan ongedaan worden gemaakt door een straffere politiek van goederencontingenten. Verbetering kan dus alleen optreden als de beschermende maatregelen in onderling verband vermindert worden.

Om tot werkelijke verbetering te komen is de integratie-idee opgekomen. Het

¹⁾ Het GATT is een veel groter en heterogener verband dan de OEES. Zwitserland, Portugal, Ierland en IJsland zijn wel lid van de OEES, maar niet van het GATT.

eerste uitgangspunt daarvan was niet vermindering, maar opheffing der invoerrechten, maar in een beperkt gebied, nl. de zes landen der KSG.

Uiteraard zouden de interne maatregelen zwaarder moeten worden als de invoerrechten, die altijd beschouwd zijn als een normaal correctiemiddel, geheel zouden verdwijnen. Ook in het beperkte gebied bestaan nog zeer grote verschillen. Men denke aan de Benelux.

Voorts zou men niet kunnen volstaan met afschaffing der invoerrechten alleen; ook de quantitative restricties en de deviezenbeperkingen zouden moeten verdwijnen.

De beperking tot een bepaald gebied betekent de instelling van een gemeenschappelijk buitentarief. Er zouden zeker tendenzen ontstaan om dit hoog te stellen, waardoor een blok zou ontstaan. Tevens doet zich de vraag voor of het integratiesysteem ook de overzeese gebiedsdelen zou kunnen omvatten. Zulks zou betekenen, dat de „moederlanden” hun bevoorrechte positie in deze gebieden zouden opgeven. Engeland en Frankrijk zijn hier zeker niet toe bereid. Niet-opneming zou het mogelijk maken preferenties te bestendigen maar niet in gevallen waarin het invoerrecht nul is. Ook bij niet-opneming worden de bestaande imperia ondermijnd.

Tot nog toe blijft de idee van een douane-unie binnen de liberale sfeer. Door de ondervinding geleerd, weet men echter wel, dat men bij vrijmaking van het goederenverkeer niet kan blijven staan. Hieruit is in de eerste plaats de wens voortgekomen een bovennationaal gezag te vestigen, dat aan de deelnemende landen bepaalde maatregelen zou kunnen voorschrijven.

Het is nogal formalistisch om aan te nemen, dat zulk een gezag zonder meer zou kunnen wat GATT en OEES niet kunnen. Men zal met voorschriften niet verder kunnen gaan dan de verhoudingen in het betrokken land gedogen.

Daarom voert de integratie-idee tot een positieve politiek, die een zekere egalisatie der nationale gedragslijnen in de economische, sociale en financiële sfeer moet bewerken; men noemt dit *harmonisatie*. Het spreekt vanzelf, dat dit een zeer grote taak is, die op zijn best slechts zeer geleidelijk volbracht zal kunnen worden; men denke weder aan de Benelux.

Een verdere en noodzakelijke uitwerking der integratie-idee is het gezamenlijk verbeteren van het productie-apparaat en het opvangen van grote schokken door *adaptatiefondsen*.

Overigens zou echter — in deze gedachtengang — de vrije concurrentie uitmaken hoe de productie gegroepeerd zou worden. Men kan wel aannemen, dat deze groepering voor het geheel een optimum van rationaliteit zou bereiken, maar het is zeer onzeker wat dit voor de afzonderlijke landen zou betekenen, bijv. of Nederland zijn betrekkelijke voorsprong van thans zou kunnen handhaven. Dit zou zeker tot grote moeilijkheden leiden. Men moet en wil nu eenmaal bepaalde productietakken handhaven, vooral in de landbouw, waar de uitwijkmogelijkheden beperkt zijn.

Deze overtuiging heeft gevoerd tot het brengen van een ander, nog meer positief accent in de integratiegedachte, waarbij in principe althans het concurrentiebeginsel vervangen wordt door het beginsel van *internationale ordening*.

In S. en D. van Juni 1951 komt een uiteenzetting voor van het zgn. plan-Mansholt betreffende integratie van de Europese landbouw. Daaruit blijkt, dat dit plan beoogt

harmonisatie van een tweetal belangrijke kostenfactoren (pachten en lonen) en instelling van adaptatiefondsen, maar ook het vaststellen van verhandelingsprijzen door een centraal Europees orgaan. Indien zulk een verhandelingsprijs is vastgesteld, zou de invoer niet quantitatief beperkt mogen worden, maar wel zou het geoorloofd zijn (tijdelijke) invoerheffingen op te leggen, indien de verhandelingsprijs lager zou zijn dan de eigen kostprijs. Ook zou de invoer van bepaalde artikelen vanuit buiten Europa worden gecentraliseerd en ook in dat geval zouden bij te lage prijzen invoerheffingen mogelijk zijn.

Derhalve wordt hierbij het beginsel van vrij goederenverkeer opgegeven. Het spreekt vanzelf, dat wat voor de landbouw wenselijk wordt geacht, ook voor de industrie zou moeten kunnen gelden.

Hierboven werd reeds gewezen op het reële karakter van invoerrechten en op de vermoedelijke noodzaak om correctiemogelijkheden te behouden. Intussen staat schrijver dezes sceptisch tegenover een systeem als het hier bepleite. Het is waarschijnlijk, dat bij een internationale ordening de invloed der producenten nog groter en die der consumenten nog geringer zal zijn dan bij nationale ordening. Het professorale argument, dat alle producenten tevens consumenten zijn, betekent niet veel. De kans lijkt dan ook te bestaan, dat de landbouwgemeenschap een internationaal kartel zou blijken te zijn en dat van een rationele hergroepering der productie niet heel veel zou terechtkomen. De concurrentie als motor voor rationalisatie kan bezwaarlijk worden gemist.

Het is verder duidelijk, dat deze gedachtengang voert tot *functionele integratie*, ordening per bedrijfstak. Dit beginsel lijkt gezond. De verhoudingen in één bedrijfstak zijn te overzien, men kan geleidelijker werken en er zijn zeker reeds bedrijfstakken (ook in de publieke opinie) rijp voor internationalisatie, zoals vervoer, gas- en electriciteitsproductie.

Men kan, menen wij, niet ontkennen, dat de verschillende plannen lijden aan een zeker schematisme en formalisme en te zeer getracht hebben bepaalde, zeer ingewikkelde en historisch gegroeide verhoudingen te forceren. Ondanks de gedeeltelijke mislukking dezer plannen is Europa in de laatste jaren welvarender geworden. Er is ook een zekere verwarring over de te volgen weg, want minstens drie verschillende methoden worden tegelijkertijd toegepast en bepleit; te weten de liberale „world-wide” vrijmaking van de handel in het kader van het GATT (en op beperkter schaal in de OEEES), de beperkte Europese douane-unie met annex harmonisatie en adaptatie; en de functionele Europese ordening.

Het GATT is een samenwerking tussen zeer heterogene eenheden, die alle over één kam worden geschoren en is daarom noodzakelijkerwijze vaag. Steeds blijft nog een moeilijke vraag of een bepaling erin juist zou zijn, waardoor men zich tegen invoeren uit gebieden waar geheel andere economisch-sociale toestanden heersen, zou mogen beschermen door quantitative restricties, ook als de eigen betalingsbalans in evenwicht is. De meningsverschillen over de toelating van Japan tot het GATT hangen hiermede samen. Het is duidelijk enerzijds, dat dit verlangen niet onreëel is, anderzijds, dat het onjuist en zelfs gevaarlijk zou zijn de export van een land als Japan te zeer te bemoeilijken.

De OEEES-samenwerking is solider; de zwakheden ervan werden hierboven reeds

aangegeven. Er zou o.i. al zeer veel gewonnen zijn indien de politiek van geleidelijke, algemene verlaging van invoerrechten, vermindering van quantitative invoerrestricties en invoering van convertibiliteit zou worden voortgezet. De Raad van Ministers der OEES heeft wat dit betreft, onlangs besluiten genomen, die principieel van belang zijn, al doen zij ook ditmaal de moeilijkheden duidelijk zien. Het liberalisatiepercentage is opgevoerd, kunstmatige hulp aan exporteurs moet worden afgeschaft, gevallen van doorbreken van het effect der liberalisatie door tarieven en staatshandel zullen worden onderzocht. Deze regelingen gelden bij wijze van proef voor een beperkte tijd. De ontsnappingsclausule is verruimd, daar de liberalisatie niet alleen ongedaan kan worden gemaakt op grond der betalingsbalanspositie, maar ook om redenen van nationaal belang of billijkheid. Plannen hiertoe moeten echter aan de organisatie worden medegedeeld met een program voor geleidelijke opheffing en de organisatie kan de deliberalisatie afkeuren.

Hiernaast blijft het uitermate wenselijk de Europese samenwerking verder te ontwikkelen en de Europese gedachte te bevorderen. Dit zou kunnen geschieden door geleidelijke vorming van Europese organen voor bedrijfstakken, welke daartoe rijp zijn; door Europese hulpprogramma's met Europese fondsen voor concrete objecten; en door tal van kleinere maatregelen. In dit verband zij ook gewezen op het belang van het migratievraagstuk.

BOEKBESPREKINGEN

*Henriëtte L. T. de Beaufort: Cornelis van Vollenhoven
1874—1933. H. D. Tjeenk Willink en Zoon N.V., Haar-
lem, 1954.*

De Leidse hoogleraar C. van Vollenhoven is een van die zeldzame figuren geweest naar wie van vriend, ambtgenoot en leerling de verering uitging, niet allereerst door de overmacht van zijn weten maar wegens de overmacht van zijn gave en verwarmende persoonlijkheid. Van Vollenhoven bezielde omdat al zijn spreken en schrijven — in welk een prachtig Nederlands! — predikte de eerbied voor het recht en dat recht vervuld met gerechtigheid. Hij had tijd voor iedereen, korte tijd of een enkele regel op een briefkaart veelal, maar waarin altijd het rechte woord gezegd werd. Het woord, dat bemoedigde, dat mild was van oordeel, dat elke gevoeligheid ontzag en dat slechts striemen kon waar het ging om des gewetens wille. En terwijl hij zo raakte aan vele levens om daar iets onvergetelijks achter te laten, bleef zijn eigen ik buiten de kleine kring van zijn intieme vrienden uit het geding. Hij beheerde de hem toegemeten talenten als een goed rentmeester met de toewijding van een diepe godsvrucht; om de rentmeester zelf kon het daarbij niet te doen zijn. Vandaar een haast stelselmatige bescheidenheid; hooghartig kon hij alleen zijn tegen onwaarachtigheid, die hij verfoeide. Toch ligt hier de ene leemte voor velen, die hem vereerden, dat zij hem niet mochten leren kennen.

Voor die wijde kring, Nederlanders en Indonesiërs, is deze biografie van mevrouw De Beaufort een vervulling. De mens Van Vollenhoven tekent zij uit de warmte van haar vriendschap, met de schroom die past, nochtans openhartig over zijn tekorten en onzekerheden. Ik voel grote dankbaarheid.

Wat zal dit boekje te zeggen hebben tot een groter publiek? Het overwegen van deze vraag leidt tot een andere: welke plaats neemt de historie in, in de cultuur van het Nederlandse volk? Wat betekent het, niet voor historici maar voor onze volkscultuur, dat elke tijd zichzelf in de geschiedenis opspoort om zichzelf te verstaan? Want daar zonder blijft ook de grootheid onzer grote figuren schimmig. Dan mag het huwelijksleven van een Jacoba van Beieren ons nog kunnen emouveren, maar wat wordt er in een historisch vacuum van de Zwijger zonder Balthasar Gerards, van De Groot zonder zijn boekenkist en wat kan ons interesseren in een twee en dertigjarig 'ongestoord' professoraat, wanneer de geestelijke strijd van die — naar men zegt héél knappe — professor behoort tot wat „voorbij” is. En is dat, omdat werkelijk zijn tijd ons niets meer te tonen heeft, of omdat wij niet geleerd hebben in de spiegel der historie te zien.

Mevrouw De Beaufort heeft natuurlijk niet verzuimd om het levensverhaal van Van Vollenhoven te plaatsen tegen de achtergrond van zijn tijd en tijdsproblemen, tegen de omgeving van zijn tijdgenoten. Maar dit alles dient toch vooral de tekening van de mens en zijn innerlijke levensgang. Een breder opzet, een tijdsgeschiedenis, geschreven rondom de figuur van Van Vollenhoven, zou een vele malen groter boek hebben gevergd, zeker indien de auteur zich bovendien tot taak zou hebben gesteld diens wetenschappelijke arbeid te beschrijven en te toetsen. Dit is geen verwijt. Voor zulk een opzet lijkt de tijd nog niet gekomen; het onmisbare evenwel, dat mevrouw De Beaufort ons heeft geschonken, zou weldra onnaspeurbaar zijn geworden. Het zeer persoonlijke, dat alleen door vrienden gezegd en beschreven kon en mocht worden. De tekening van de achtergrond voldoet uitnemend aan haar functie in dit kader. Wie veel van dit alles heeft meebeleefd vraagt niet om meer dan deze evocatie. Ik betwijfel of zij voldoende spreekt tot hen, voor wie de stof vreemd is.

Bovendien, wij leven sinds de tweede mondiale oorlog en de onafhankelijkheid van Indonesië waarlijk in een andere wereld dan Van Vollenhoven. Kan de Nederlandse lezer van vandaag zich bekommeren om zijn strijd voor het volksrecht van Indonesië, voor de sedert met de wapens afgedwongen emancipatie van Indonesië, voor een wereldbestel, waarin ook de grote mogendheden in toom zouden worden gehouden door een wereldstrijdmacht? Wij zijn niet sterk in historisch besef, duidde ik boven aan. Er is bovendien een stuk verleden, dat ons te nabij is, dan dat wij het anders kunnen zien als door het heden verworpen. Nog pas gisteren lijkt soms meer voorbij dan wat we bij onze historische bagage, hoe pover ook, hebben leren inpakken.

En toch is het anders. Toch behoort Van Vollenhoven tot dat verleden, dat ons bewust kan maken wat wij heden zijn en ons heden te doen staat.

Dat hij de wereld heeft voorgedaan hoe een Westerling een ongeschreven Oosters volksrecht in zijn eigen stelsel voor Oosterling en Westerling kan vatten, zo, dat het door juristen gehanteerd en in zijn ontwikkeling geleid kan worden, is méér dan een weergaloze wetenschappelijke prestatie. Het is ook en vóór alles een betuiging met de daad van de eerbied voor het cultuureigene van de „andere” mens, van de niet-Westerling. Die eerbied zocht inderdaad de mens; daarom zag Van Vollenhoven steeds

uit naar de groei van het recht in aansluiting aan de evolutie der samenleving en hoe wetgever en rechter die leiden konden. Hij wilde dat wij het volksrecht verstonden om de emancipatie van Indonesië te kunnen leiden, met zo min mogelijk kwetsing van het rechtsgevoel van het volk.

Geen Nederlands vraagstuk meer? Maar wij staan in Nieuw-Guinea nog altijd voor hetzelfde probleem, alleen veel moeilijker omdat de samenleving er primitief en verbrokkeld is en de emancipatie veel doelbewuster en sneller zal moeten worden aangepakt. Wat evenwel nog veel belangrijker is, het vraagstuk van passend recht voor een snel evoluerende samenleving is niet ingekrompen van Indonesië tot Nieuw-Guinea, het is uitgedijd tot een wereldvraagstuk, voor welks oplossing ook Nederland verantwoordelijkheid draagt. De emancipatie der „achtergebleven landen” is een uitdaging aan het Westen, die het alleen zal kunnen beantwoorden als het die taak (voor zijn deel) aanvat in die volstrekt ernstige aandacht voor de ander en met die eerlijkheid, die Van Vollenhoven heeft betracht.

Zelfbedrog dreigt hier aan alle kanten. Tegen valse schijn in het koloniale staatsbestel, schijn van verleende zelfstandigheid, schijn van gelijkgerechtigdheid, schijn van eerbied voor het inheemse, heeft hij verbeterden strijd gevoerd. De radicaal, waarvoor hij gescholden werd, zou naar huidige maatstaf een bedachtzaam hervormer heten. De maatschappelijke veranderingen hadden in zijn tijd ook niet die vaart, die zij sedert namen. Wezenlijk is zijn geestelijke houding en wezenlijk is, of Nederlands daad in de West en Nieuw-Guinea en Nederlands woord in de wereldorganisaties door zulk een houding zullen worden bestuurd.

Van Vollenhoven mocht voor zijn tijd menen, dat een wereldgezag, door het recht gericht en met macht bekleed, te grijpen viel, zij het met uiterste inspanning. Wij zijn om twee redenen verder van dit ideaal verwijderd dan ooit. Omdat in onze wereld twee ideologische blokken tegenover elkaar staan met principieel verschillende moraal. Omdat het nationalisme, ondanks alle interdependentie der volken, laaiender opvlamt dan ooit. Sinds het „Westen” het niet meer alleen voor het zeggen heeft, is de statenwereld zulk een heterogeen gezelschap geworden, dat zijn ordening oneindig moeilijker werd. Nochtans, nooit was een vrede, die afhangt van het evenwicht tussen machtsblokken, beklemmender dan in onze tijd. Daarom houdt de wereld vast aan de Verenigde Naties, omdat zij zich eenmaal van deze constellatie bevrijden wil. Daarom vooral, laat men het zich bekennen, vindt actie voor de „achtergebleven landen” zo algemeen begrip. Van Vollenhovens wereldpolitiemacht was een utopie, maar dan een in de zin die Mannheim aan het woord gaf. Zij wijst een doel en een richting; beide zijn de onze.

Zo blijken, bij nader toezien, de vraagstukken waar Van Vollenhoven mee worstelde, de vragen te zijn van onze eigen tijd. Het is nog altijd de moeite waard te luisteren naar zijn zuiver geluid en ons te spiegelen in deze onbeslagen spiegel.

Het boekje van mevrouw De Beaufort heeft mij telkens doen denken aan Van Schendels verdichte biografie van Shakespeare. Er hangt een zelfde waas van weemoed over, een zelfde tederheid. Het doet verlangen om deze zeldzame mens in zijn werk te leren kennen. En waarlijk, wie zal bladeren, niet zozeer in de zwaardere wetenschappelijke geschriften maar in de overvloed van zijn kleinere opstellen, zal rijkdom vinden.

J. A. H. LOGEMAN

BIJ DE DOOD VAN KOOS VORRINK

Bij het aftreden van Vorrink als voorzitter van de Partij, enkele maanden geleden, heeft Banning in dit tijdschrift zijn betekenis geschetst voor het democratisch socialisme. Nu Koos Vorrink ons is komen te ontvallen mag hier nog met een enkel woord worden gewaagd van het besef van verlies dat ook de redactie van S en D ervaart bij de dood van de man, die zovele jaren een voortrekker is geweest.

Vorrink was geen veel-schrijver. Wat hij geschreven heeft verraadt de wrevel waarmee de brede adem der welsprekendheid gedwongen wordt binnen het zoveel strengere rythme van het geschreven woord. Het warme temperament, de intense behoefte aan direct menselijk contact kon nog wel een uitweg vinden in talloze brieven, die Koos schreef, maar het schuwde de omweg van het betogend artikel en de beredeneerde studie. Ook in dit tijdschrift is slechts weinig van zijn hand verschenen.

Dit betekent niet, dat Vorrink niet met intense belangstelling het wijde gebied van de maatschappelijke ontwikkeling zou hebben gevolgd. Geschoold bij Rathenau en Hendrik de Man was hij drager van een beweeglijk maatschappijbeeld. Het nieuwe socialisme was bij hem vlees en bloed geworden aler dit politiek en organisatorisch uitdrukking vond in doorbraak en Partij van de Arbeid. Vorrink dorst voorop te lopen. Hij was niet bang tegen heersende meningen in te gaan. Diep doordrongen van de menselijke waarden die in geding waren, heeft hij in de jeugdbeweging eerst, in de Partij later, een eigen weg gewezen, leiding gegeven waar anderen aarzelden. In kritieke perioden voor ons land — de crisistijd vóór '40, het verzet, de naoorlogse vernieuwing — heeft hij rechtopgestaan en met vaak profetische overtuiging de koers voor de socialistische beweging bepaald. Gewapend met een groot instinct voor politieke rangorde is de strijd voor de politieke vrijheid tegen het fascisme eerst, tegen het communisme na de oorlog, gaan domineren boven de strijd om geestelijke en maatschappelijke vernieuwing. Niet, dat hij dit

laatste uit het oog verloor, maar zijn natuur dreef hem daar waar het zwaartepunt van de strijd lag: de sfeer van de machtspolitiek, de militaire verdediging van het Westen, het lot van de onderdrukte volken. Dat daardoor zijn sociaal-paedagogische werk naar de achtergrond werd gedrongen was voor hem een schaduwkant van zijn latere levensjaren. Weinig dingen konden Vorrink zo kwetsen als het verwijt, dat de PvdA onder zijn leiding een tekort aan culturele vormkracht toonde. Had hij zelf niet gedronken van de bronnen van poëzie en schilderkunst, was hij zelf niet de motor van een enorm stuk culturele ontplooiing in de jeugdbeweging geweest? Hoe graag citeerde hij Rathenau's verklaring in „Von kommenden Dingen“, „Dieses Buch handelt von materiellen Dingen, aber um des Geistes Willen"! Toch lag in dit onvermogen om op alle fronten tegelijk werkzaam te zijn een stukje tragiek van de mens, die zich geroepen voelt tot integraal leiderschap. Het maakte hem onrustig en – ronddragend het besef als Atlas de gehele wereld te moeten torsen – be kroop hem het gevoel niet klaar te komen in een milieu van zich opstapelende problemen. Zo werd hij, leidinggevend in een gespleten tijd, zelf spiegelbeeld van zijn tijd.

Het was dan ook niet verwonderlijk, dat hij in latere jaren voortdurend bezig was met het zoeken naar bindingen. De schrijver van „Preken van een heiden“, die gerevolteerd had tegen een zelfgenoegzaam christendom, werd een religieus mens, die zich beurtelings tot protestantisme en katholicisme aangetrokken voelde. Het besef van geestelijk, vaak ook menselijk tekort, dat hiermee samenhang, belemmerde hem niet in een klare politieke visie, het tilde hem boven de verenging van het politieke milieu uit tot dat bezielende en stimulerende aanvoorderschap, waarvoor wij hem zo veel dank verschuldigd zijn.

Vorrink heeft veel levens in beweging gezet, stroomversnellingen gebracht waar het water al te kabbelend vloeide. Veel mensen zijn in die beweging op hem gebotst. Het heeft hen en het heeft hem niet ongetekend gelaten. Ik ben ervan overtuigd, dat de velen die met hem hebben gewerkt of zijn invloed hebben ondergaan, met mij daarvoor dankbaar zullen zijn, ook al zijn het niet alleen rooskleurige herinneringen, die hen aan Koos Vorrink verbinden. Velen in het intellectuele milieu hebben hem helaas niet anders leren kennen dan als de grote redenaar, die met zijn talent massa's be vleugelde. Zij die hem nader leerden kennen, weten dat Vorrink, al mocht de emotionaliteit zijn intelligentie soms dwarsbomen, hartstochtelijk zocht naar de juiste middelen om het grote en goede ideaal dat hij diende, te verwezenlijken. Het is niet het laatst om de warmte die daarbij van hem uitging, dat wij deze bezieler van mensen zullen missen.

d. U.

TER NAGEDACHTENIS

DR. JAN VAN DEN TEMPEL

De dood van Jan v. d. Tempel heeft ongetwijfeld veel ouderen onder ons de verzuchting doen slaken, dat er weer een van de belangrijkste figuren uit de oude democratisch-socialistische beweging van ons is heen gegaan. Zijn verscheiden zal tevens bij hen herinneringen hebben opgeroepen aan de beginperiode van het NVV, want hij heeft in de eerste tien jaren van het bestaan van het NVV een belangrijke rol in deze vakcentrale gespeeld.

Jan v. d. Tempel is 77 jaar oud geworden. In zijn jonge jaren was hij schildersgezel en werd hij, als zoveel andere jonge arbeiders van die dagen, gegrepen door de socialistische arbeidersbeweging. Op 22-jarige leeftijd werd hij lid van de schildersgezellenorganisatie. De niet op godsdienstige grondslag staande vakbeweging van die dagen, belichaamd in het Nationaal-Arbeids-Secretariaat, was erfelijk belast met de anarcho-syndicalistische gedachtenwereld van Domela Nieuwenhuis en zijn aanhang. De jonge v. d. Tempel kwam al spoedig tot de gevolgtrekking, dat deze destruktieve gedachtenwereld geen betrouwbare basis kon vormen voor een constructieve, daadkrachtige vakbeweging. Daarom werkte hij ijverig mee aan de reorganisatie van de toenmalige schildersbond, welke reorganisatie op 1 Jan. 1905, dus voor de oprichting van het NVV, haar beslag kreeg. Hij werd tweede voorzitter van de gereorganiseerde schildersgezellenbond, maar bleef dat niet lang, want, toen het NVV op 1 Jan. 1906 in werking trad, werd hij tweede secretaris van deze vakcentrale. Voorzitter werd Henri Polak en secretaris Jan Oudegeest. In 1909 trad Henri Polak af als voorzitter van het NVV, omdat andere bezigheden zijn werkkraft opeisten. Oudegeest werd in zijn plaats voorzitter en Jan v. d. Tempel werd met algemene stemmen tot secretaris gekozen.

De stichting van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen was een daad van verstrekkende betekenis. Het betekende, dat men met vaste hand ging ingrijpen, in de toenmaals bestaande verhoudingen en toestanden, zoals die in het Nationaal-Arbeids-Secretariaat, de vakcentrale die de oudste brieven had, tot ontwikkeling waren gekomen. Het betekende voorts, dat men zich ging opmaken om grondig af te rekenen met de toenmaals in de hoofden van duizenden arbeiders vastgeroeste, verwerpelijke en voor het arbeidersbelang schadelijke begrippen omtrent organisatievorm, taktiek, strijdmiddelen en doelstelling.

Aan het werk dat toen in de opleiding gedaan moest worden heeft v. d. Tem-

pel een belangrijk aandeel gehad. Hij gaf raad en voorlichting bij de reorganisatie van de bij het NVV aangesloten vakbeweging. Tegenover de afbraak-mentaliteit van het N.A.S. propageerde hij in woord en geschrift de constructieve gedachtenwereld van het NVV. Zijn artikelen in het toenmalige kaderblad van het NVV werden door het kader met belangstelling tegemoet gezien en gretig verwerkt. Zij waren het waard, want hij heeft met grote scherpzinnigheid, in klare en voor de arbeiders begrijpelijke taal, de vraagstukken, die toen aan de orde waren, gesteld en belicht. Deze schriftelijke voorlichting heeft er in belangrijke mate toe bijgedragen, dat het kader werd opgevoed tot met kennis van zaken toegeruste strijders in de gelederen van de moderne vakbeweging. Het was werk op hoog niveau, dat vruchten heeft afgeworpen voor de toekomst.

Jan v. d. Tempel was een vaardig penvoerder, die een aantal omvangrijke publicaties van betekenis op zijn naam heeft gebracht. In 1910 verscheen van zijn hand een boekje van ongeveer 200 pagina's over „De Nederlandse Vakbeweging en haar Toekomst”. Voór het kader van de vakbeweging en ook voor belangstellende buitenstaanders is dit boekje van groot nut geweest. In 1918 verscheen van dit werkje een tweede druk. Later schreef hij een zeer belangrijk werk over „Kapitaal en Volksinkomen” en nog later een boek over „Problemen de Socialisatie”. Vervolgens verscheen in 1938 een boek van zijn hand over „De wereld in Stormtij”.

Jan v. d. Tempel was geen redenaar van meeslepende welsprekendheid. Desondanks was hij een gewild spreker, omdat de kracht van scherpzinnige argumentatie, die zijn rustige betoogtrant kenmerkte, tot luisteren dwong. Dat was niet alleen het geval in het parlement, waar hij met een getraind gehoor te doen had, doch ook in vergaderingen met een gehoor van eenvoudige arbeiders. Hij verstond de kunst om ingewikkelde vraagstukken op heldere en eenvoudige wijze voor te dragen.

In de Tweede Kamer heeft hij al spoedig na zijn entrée de aandacht op zich weten te vestigen. Hij trad op als financiële specialiteit van de Kamerfractie en kreeg belangrijk werk te doen op het gebied van de sociale wetgeving. Vooral het vraagstuk van de werkloosheidsverzekering heeft zijn bijzondere aandacht gehad. Aan het tot standkomen van het werkloosheidsbesluit 1917, waardoor de grondslag is gelegd voor de latere werkloosheidsverzekering, heeft hij een belangrijk aandeel gehad. De regering erkende zijn bekwaamheid door hem herhaaldelijk te benoemen in belangrijke staatscommissies. Zo was hij onder meer lid van de Rijkscommissie van advies voor de Werkloosheidsverzekering en van de Staatscommissie tot herziening van de financiële verhoudingen tussen Rijk en Gemeenten.

Een goedgunstige beschikking van het lot heeft Jan v. d. Tempel toegerust met een bovenmatig grote portie intelligentie. In hem leefde een onweerstaanbare drang naar het verwerven van kennis omtrent vraagstukken van staatkundige en van sociaal-economische aard. In 1912 haalde hij de middelbare akte Staatsinrichting en in 1922 het diploma handelseconomie van de Rotterdamse Handelshogeschool. De kroon op dit werk van grondige studie werd gezet in 1927 toen hij met lof zijn doctorstitel in de economie haalde op een proefschrift „Macht en economische Wet”. Zo was uit de jonge schildersgezel, die zich op 22-jarige leeftijd liet inschrijven als lid van de schildersgezellenbond, in en door de strijd voor het socia-

lisme, een man gegroeid, die beschikte over een rijke ervaring, opgedaan bij het praktische werk in de vakbeweging en in de politieke partij en bovendien over veelomvattende kennis als resultaat van grondige studie. Dit alles stelde hem in staat de hoogste functies in het staatkundige leven te kunnen vervullen. Ook daartoe kwam het ten slotte, want in 1939 werd hij benoemd tot minister van sociale zaken. Maar dat heeft helaas niet lang geduurd. De tweede wereldoorlog brak uit en noopte de regering ons land te verlaten en naar Engeland te vluchten. Na een vijfjarige ballingschap kwam de bevrijding en kon ook v. d. Tempel naar het vaderland terugkeren. Na deze terugkeer heeft hij geen openbare functies meer vervuld. Gevorderde leeftijd en verzwakte gezondheid maakten dat niet gewenst. Wel verscheen in 1946 nog een boek van zijn hand over „Nederland in Londen”, dat handelde over de positie van de Nederlandse regering gedurende haar vijfjarige ballingschap te Londen.

En nu heeft dan de dood een einde gemaakt aan dit rijke en vruchtbare leven, dat zich in en door de strijd voor het socialisme, tot volle wasdom heeft kunnen ontplooiën. Zijn nagedachtenis kan het best worden geëerd door het werk, dat nog gedaan moet worden ter verwezenlijking van onze socialistische doeleinden, in zijn geest voort te zetten.

ACHTERSTAND EN ACHTERSTELLING

De positie van de r.-k. in de Nederlandse samenleving

Rondom de positie van de katholieken in de Nederlandse samenleving bestaan verschillende gevoeligheden. Er is bij de niet-katholieken achterdocht en wantrouwen in de bedoelingen van het kerkelijk gezag en de politieke katholieke organisaties uit een oogpunt van democratie en verdraagzaamheid. Er is vrees voor de gevolgen van een ontwikkeling die zou kunnen leiden tot een katholieke meerderheid in dit land en nog meer voor het ontstaan van een meerderheidspositie door het optreden van een gesloten katholieke formatie. Er leeft omgekeerd aan katholieke zijde een diepgeworteld wantrouwen tegen protestants en liberaal machtsmisbruik, gegroeid in eeuwen van achterstelling.

Soms lijkt het of deze tegenstellingen zich eer toespitsen dan afnemen. Is in de discussie rondom de processievrijheid van gezaghebbende protestantse zijde niet de waarschuwing gevallen: „emigreren of burgeroorlog”? Heeft de beklemtoning van de politieke eenheidsorganisatie voor katholieken in het mandement niet tot een algemene verstrakking van de frontlinies geleid?

Ieder, die deze ontwikkeling als een der grootste gevaren beschouwt, die niet alleen ons land maar de gehele westerse cultuurkring bedreigen, heeft de plicht alle vermijdbaar misverstand weg te ruimen en een zo groot mogelijk begrip voor de onderscheiden uitgangspunten te kweken. Als een dergelijk vermijdbaar misverstand beschouw ik de felle geprikkeldheid, die wederzijds bestaat rondom de zogenaamde achterstelling van katholieken in ons land. Het onderstaande is een poging enig inzicht te wekken in de aard van dit probleem en de wijze waarop het dient te worden behandeld.

Klachten over achterstelling

De laatste jaren wordt met toenemende hevigheid in de organen van de KVP het verwijt gehoord, dat er in het Nederlandse volksleven een achterstelling van r.-k. zou plaatsvinden. Een laatste voorbeeld daarvan vormde het rumoer rondom de benoeming van een directeur van het Economisch Technologisch Instituut in Gelderland. Het feit dat het algemeen bestuur hierbij in afwijking van de voordracht van het dagelijks bestuur een niet-katholiek heeft benoemd, is voor bepaalde persorganen (De Gelderlander, De Opmars) aanleiding geweest te spreken van „een ongehoord schandaal” en is voor een aantal gemeentebesturen zelfs reden geweest

hun subsidie aan het ETI te schrappen. Het verwijt is gehoord dat „men” zich waar het betreft de benoeming van katholieken op leidende posten laat leiden door het motief „liever Turks dan paaps”.

De beschuldigingen rondom de benoeming van de ETI-directeur in Gelderland staan niet op zich zelf. Op het congres van de ARKA in Juli 1954 heeft de voorzitter van deze organisatie aan de hand van een reeks cijfers over het aantal r.-k. ambtenaren op departementen geconcludeerd tot een achterstand in de benoeming van katholieke ambtenaren. Een achterstand, die naar zijn mening niet alleen kon worden verklaard uit oorzaken bij de katholieken zelf gelegen. „Integendeel, deze oorzaken buit men maar al te gemakkelijk uit om een politiek van achterstelling meer verbloemd te kunnen voeren.”

De klachten over achterstelling zijn niet nieuw. Van bevriende zijde werd mijn aandacht gevestigd op een polemiek, die in de jaren 1909–1911 in de Nieuwe Rotterdamse Courant werd gevoerd over dit vraagstuk. De NRC schreef in 1909 over „de Roomsens”, dat zij „graag op baantjes” waren, zonder over voldoende geschikte krachten te beschikken. Katholieke bladen antwoordden met lijsten van ambtenaren bij verschillende takken van dienst, provincies en gemeenten, om te doen uitkomen hoe weinig katholieken zich daaronder bevonden. De NRC reageerde daarop door te wijzen op de geringe belangstelling van de katholieken voor de publieke zaak-buiten-de-baantjes met als voorbeeld de Vereniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek, waarvan men lid wordt door vrijwillige toetreding, en welke in die jaren slechts 5½% katholieke leden zou tellen.

Soms wordt uitsluitend gesproken over achterstand, maar meestal wordt aan de constatering van achterstand de suggestie van achterstelling gekoppeld en worden dus in feite andere groepen beschuldigd van misbruik van machtspositie. Dit gebeurde bijv. in het Kromstaf-nummer van de Volkskrant, waarin na de constatering, dat de katholieken in een aantal beroepsgroepen minder vertegenwoordigd zijn dan in het Nederlandse volk als geheel, wordt gesteld: „Oorzaken? Men wijst hier vaak op achterstelling door andersdenkenden. En die is er, zij het op geheime en slinkse wijze. Men wordt niet afgewezen omdat men katholiek is, maar er worden tal van redenen tot afwijzing gezocht áls men katholiek is.” Het is duidelijk dat de beschuldigingen vaag, maar de onlustgevoelens en de achterdocht onmiskenbaar zijn. Ook wanneer men in aanmerking neemt dat deze achterdocht door een deel van de KVP-pers systematisch gestimuleerd wordt en blijkbaar dienst moet doen in het kader van een politieke campagne, ligt hier een vraagstuk, waarvan het de moeite waard is de achtergrond nader te onderzoeken.

Achterstelling en emancipatie

Bij de grieven ten aanzien van de positie van de r.-k. in ons volksleven dient onderscheid te worden gemaakt tussen de beschuldiging van achterstelling en de klacht over het bestaan van hindernissen op de weg naar verdere emancipatie.

Van de klacht over de achterstelling hebben wij reeds enkele voorbeelden gegeven. Daarbij dient dan nog weer een onderscheid te worden gemaakt tussen hen die spreken van een bewuste achterstelling zoals de voorzitter van de ARKA,

die immers spreekt van een „politiek van achterstelling”, en de klacht van de niet opzettelijke achteruitzetting. Een voorbeeld van dit laatste leveren de beschouwingen van mr. Kropman, de voorzitter van de Eerste-Kamerfractie van de KVP, gehouden bij de Algemene Beschouwingen in 1954. Sprekend over de positie van de katholieken in het Nederlandse volksleven merkte mr. Kropman op: „Ik vraag mij af: wordt deze belangrijke plaats ook erkend? Sterker, bestaat er, ik zeg niet een bewuste, maar een niet opzettelijke discriminatie jegens ons? Worden wij niet opzettelijk, maar desalniettemin feitelijk, geweerd hier en daar? Dat is een hard woord, maar ik ken staatscommissies van 14 of 15 personen, waarin één katholiek zitting heeft, ik ken departementen met een zeer klein aantal katholieke ambtenaren en dan meestal geen hoofdamttenaren. Ik ken colleges, waar katholieken weinig kans hebben benoemd te worden of ook maar op de voordracht geplaatst te worden. Ik weet, dat van de totaal 17.000 gezinsvoogdijgevallen er 8000 onder toezicht staan van de leden van katholieke verenigingen, dus ruim 40 %, en dat er niettemin op de begroting van 1954 géén gelden voor de subsidiëring van het katholiek gezinsvoogdijwerk is uitgetrokken.”

Hier wordt dus een achterstand geconstateerd zonder dat tot schuldige achterstelling wordt besloten, al blijkt opnieuw dat waar geconcludeerd wordt tot achterstand, de suggestie van achterstelling volgt als het ijzer de magneet.

Nauw verwant met de in dit citaat tot uitdrukking gebrachte gedachte van de onopzettelijke discriminatie is de stelling van de nog niet voltooide emancipatie van de katholieken. Onder emancipatie van een volksgroep wordt gemeenlijk verstaan een zodanige ontwikkeling van deze groep dat zij een volwaardige plaats in de samenleving inneemt. Nu kan men, wanneer gesproken wordt over het onvoltooid zijn van de emancipatie, geheel verschillende bedoelingen tot uitdrukking brengen. De oproep tot voortgaande emancipatie kan zich richten tot de eigen groep en wijzen op de plicht tot verheffing en vervolmaking. In deze zin is het emancipatie-proces noch van de katholieken noch van enige andere volksgroep ooit afgesloten en is elke opwekking tot grotere activiteit en diepere bewustheid tegelijk een opwekking tot verdere emancipatie, die geen enkele politieke of maatschappelijke controversie behoeft op te roepen. Anders ligt het wanneer de oproep tot emancipatie tegelijk stelt of suggereert, dat de ontplooiing van de groep geremd wordt door de machtsuitoefening van andere groepen.

In dit verband is het veelvuldig gebruik van het emancipatiebegrip niet zonder bedenking, omdat daarin nu eenmaal ligt opgesloten de vrijmaking van banden die anderen hebben aangebracht en het wegbreken van hindernissen die anderen hebben opgeworpen.

Wanneer, zoals bijv. ter gelegenheid van de Kromstafviering veelvuldig is gebeurd, gewag wordt gemaakt van het nog onvoltooid zijn van de katholieke emancipatie, dan bestaat het gevaar, dat tegelijk wordt geïmpliceerd dat er nog allerlei staketselen bestaan voor de ontwikkeling van het katholieke leven, die weggenomen moeten worden. Dit gevaar is evenzeer aanwezig, wanneer de oproep tot eenheid der katholieken op het terrein van het openbare leven wordt gemotiveerd met een beroep op het onvoltooid zijn van de emancipatie in deze zin.

Vaak echter zal met emancipatie niet anders worden bedoeld dan uitbouw en

innerlijke versterking. Gezien de dubbelzinnige betekenis van het woord valt er iets voor te zeggen om, wanneer men van oordeel is dat het in de huidige tijd niet meer de door anderen opgeworpen hindernissen zijn, die een belemmering vormen voor de ontplooiing van het katholieke leven, het woord emancipatie liever te vermijden. In deze geest heeft prof. dr. L. J. Rogier bij de herdenking van het 50-jarig bestaan van het Thijmgenootschap gepleit voor de afschaffing van het gebruik van het begrip katholieke „emancipatie” en de vervanging daarvan door het woord herleving, waardoor het accent meer valt op het aanvullen van eigen tekorten.

Achterstelling bij benoemingen

Hoewel het vraagstuk of er achterstelling van katholieken bij ambtelijke benoemingen plaatsvindt, in de politieke sfeer het meest wordt toegespitst, ligt dit aspect van het vraagstuk van de positie van de r.-k. nog het simpelst. Als wij de conclusie voorop moge stellen: er is door al degenen die in de afgelopen jaren alarm hebben geslagen over een vermeende discriminatie van katholieken bij ambtelijke benoemingen geen enkel bewijs voor een dergelijke discriminatie aangevoerd. De gebruikelijke methode is, dat uitgegaan wordt van het aandeel van de r.-k. in onze totale bevolking (38.5 % bij de laatste volkstelling), terwijl dan gewezen wordt op het aantal katholieke ambtenaren dat daar aanzienlijk beneden blijft. De ARKA-voorzitter, mr. Boot, heeft dit in zijn betoog voornamelijk toegespitst op het aantal katholieken onder de hogere ambtenaren en heeft een staat gepresenteerd, waaruit moest blijken, dat onder \pm 1400 ambtenaren van ministeries en belangrijke staatscolleges slechts 15 % katholieken was.

Nu moet men bij de beoordeling van de vertegenwoordiging van katholieken in verschillende beroepen steeds in aanmerking nemen dat het aandeel van 38.5 %, dat de r.-k. van de gehele bevolking vormen, een zeer ontoereikende maatstaf is om deze vertegenwoordiging te beoordelen. Van de bevolking boven 25 jaar vormen de r.-k. reeds aanzienlijk minder, nl. 34.7 %. Van de academisch gevormden, die toch overwegend het reservoir vormen voor de hogere rijksambtenaren, vormen de r.-k. 19.1 %. Als men nu in aanmerking neemt dat van de academisch gevormde r.-k. nog weer naar verhouding een groot aantal in Brabant en Limburg woont en een onevenredig groot aandeel zich op het gebied der letteren en wijsbegeerte beweegt, dan is het duidelijk, dat door de hier genoemde omstandigheden het aantal katholieken onder de hogere rijksambtenaren onvermijdelijk sterk gedrukt moet worden.

Hoezeer telkens de bijzondere structuur van de katholieke bevolkingsgroep uit het oog verloren wordt, blijkt ook bij het rumoer rondom de ETI-benoeming in Gelderland. De KVP-pers is daarbij uitgegaan van een aandeel van 40 % van de katholieken in Gelderland en het cijfers is trouwhartig overgenomen door de niet-KVP-bladen. Maar volgens de volkstelling-gegevens van 1947 maken de katholieken van 25 jaar en ouder slechts 34,7 % uit van deze leeftijdsklasse in Gelderland terwijl, als men ziet naar de categorie waaruit de betrokken functionaris moest worden gerecruteerd, het aandeel van de katholieken nog weer aanzienlijk lager is. Als wij een ogenblik de uitoefenaars van de vrije beroepen als vergelijking

nemen, dan zien wij dat in deze groep in Gelderland amper 25 % katholieken is te vinden. Natuurlijk zijn deze cijfers niet doorslaggevend, maar het veelvuldig gebruik van onjuiste cijfers is typerend voor het gemak waarmee in deze aangelegenheid het sentiment de ratio overheerst.

Mr. Boot heeft er terecht op gewezen, dat het aanbod van katholieke intellectuelen beperkt is. Hij heeft daarbij gewezen op een zekere onwilligheid bij katholieken om ambtelijke functies in departementale kring te aanvaarden, een psychologische weerstand, waarop ook een katholieke ambtenaar in *De Tijd* wees. „De voornaamste oorzaak zie ik in het gemis aan ambtelijke traditie. De katholieken, zo zeide mij iemand, zijn geldverdieners. Zij voelen er niet veel voor hard te werken voor een matig salaris, het lot, vandaag de dag, van elke leidende ambtenaar.” (*De Tijd*, 20.7.'54).

Mr. Boot wees er ook op, dat een intellectuele bovenlaag onder de katholieken in het bijzonder wordt afgeroomd door priester- en kloosterroepingen.

Vormt het geringe aanbod van katholieke intellectuelen nog steeds een probleem, het is gelukkig dat gedurende de laatste decennia het aantal katholieke academici, zowel als het aantal katholieke ambtenaren en beoefenaars van vrije beroepen in de totale beroepsbevolking aanzienlijk is gestegen. Tussen de beroepstelling van 1930 en 1947 nam het aandeel r.-k. in de academisch gevormden toe van 15,2 tot 19,1 %. Het aandeel r.-k. onder de ambtenaren steeg van 23,8 tot 30,2 %. Ook uit deze cijfers mag natuurlijk niet weer te veel gelezen worden, maar het is duidelijk, dat de relatief snelle stijging van het aantal r.-k. ambtenaren eerder wijst op het inlopen van een achterstand dan op achterstelling.

De publicatie van deze sociologische feiten heeft de agitatie rondom de beschuldiging door de ARKA-voorzitter dan ook vrij snel doen verstommen. Zelfs „het beraad in de boezem van de regering”, waar prof. Romme op grond van de cijfers van de ARKA om vroeg (de *Volkskrant*, 17.7.'54) heeft daar blijkbaar niets aan veranderd. Gebleven is echter het sentiment van de achterstelling, zoals dit bij de ETI-benoeming bleek. Dit sentiment wordt ongetwijfeld gevoeld door het besef van achterstand en met deze achterstand hebben wij ons dus bezig te houden.

Achterstand, beroep en kerkelijke gezindte

Het begrip achterstand wordt meestal gedemonstreerd aan de bezetting van de verschillende beroepsgroepen door aanhangers van de onderscheidene gezindten. Om het begrip scherper te stellen zal deze bezetting aan de hand van de gegevens van de laatste volkstelling nader worden beschouwd.

In nevenstaande tabel is daartoe voor een aantal van de belangrijkste beroepsgroepen een overzicht gegeven van het aandeel van de verschillende godsdienstige gezindten daarin.¹⁾

In deze staat zijn betreffende de kleinere protestantse kerkgenootschappen alleen

¹⁾ Hier en op enkele andere punten in dit artikel is gebruik gemaakt van een commentaar van drs. G. Kuiper op de gegevens van de volks- en beroepstelling betreffende beroep en kerkgenootschap in „Mens en Maatschappij”, nrs 1 en 2, 1953.

Beroepsbevolking (excl. tijdelijk niet-werkenden) naar beroepsgroepen en kerkgenootschap in Nederland (in procenten) volgens gegevens van de Volkstelling van 31 Mei 1947.

Beroepsgroep	R.K.	N.H.	Geref.	Remonstr.	Geen
Bedrijfsh. i.d. nijv. (met pers.)	38.5	31.3	9.7	0.5	16.3
Bedrijfsh. i.d. landb.	40.4	41.6	12.2	0.1	4.0
Bedrijfsh. winkeliers	37.1	31.5	11.9	0.3	15.1
Bedrijfsh. i.d. binnenscheepvaart	24.0	44.6	13.8	0.1	14.1
Overige bedrijfshoofden	32.2	31.7	9.6	0.6	21.0
Bedrijfsleiders, meesterknechten e.d.	34.7	29.5	8.0	0.6	23.2
Adm. pers. (geen overheid)	31.7	29.7	9.2	1.1	23.3
Ambtenaren	30.2	33.4	9.4	1.2	21.0
Handelsreiz., verz.agenten	34.1	26.9	10.4	0.7	22.7
Leraren, hoogleraren	34.6	26.6	7.3	2.6	21.5
Machinisten en stuurlieden (zeescheepvaart)	12.8	38.0	7.1	0.6	37.1
Beroepsofficieren, politie (hoger)	20.3	39.2	6.7	2.3	24.7
Onderwijzers	43.4	28.9	12.6	1.1	10.7
Politie, en ber.mil. (lager)	30.1	37.2	12.3	0.2	17.4
Verplegend personeel	36.3	31.0	16.5	1.2	9.9
Vrije beroepen	25.4	25.4	5.6	2.8	33.9
Winkelbedienden	43.1	25.2	9.8	0.2	18.6
Bouwvakarbeiders	38.4	29.1	7.0	0.1	22.9
Grondwerkers	36.7	35.0	6.7	0.1	19.2
Hotel-, Café-, Rest.pers.	47.2	21.4	4.0	0.2	23.7
Huispersoneel	38.8	33.2	11.5	0.2	12.9
Industrie-arbeiders	39.7	27.8	6.2	0.1	23.3
Mijnwerkers	87.5	6.3	1.1	—	3.2
Landbouwarbeiders	30.0	44.7	13.9	—	9.5
Sjouwwers, haven- en transportarb.	30.5	29.4	5.9	0.1	31.4
Totaal beroepsbevolking	37.8	31.9	9.1	0.4	17.5

gegevens voor de remonstranten, die een opvallende groep vormen, opgenomen.

Wat bij beschouwing van deze staat onmiddellijk opvalt is, dat alle kerkgenootschappen een zeer ongelijke verdeling over de verschillende beroepsgroepen tonen. De ongelijke verdeling geldt naar verhouding nog het minst voor de n.h., die echter qua kerkelijke gezindte tevens de meest heterogene groep vormen. Het feit dat deze ongelijke verdeling voor alle kerkelijke gezindten geldt, dient onderstreept te worden omdat, wanneer men in dit verband van achterstand wil spreken, dit probleem zich voor alle groepen voordoet en niet alleen bij de r.-k. Zo zou men bijv. voor de groep onkerkelijken kunnen wijzen op een achterstand waar het betreft de agrarische sector en het onderwijs.

Beziat men de positie van de r.-k. nader dan blijkt, dat zij boven het gemiddelde zijn vertegenwoordigd bij de industriëlen, de landbouwers, de onderwijzers, de winkelbedienden, het horecafe-peroneel, de mijnwerkers, de industrie- en de bouwarbeiders. Beneden het gemiddelde zijn zij vertegenwoordigd bij de overige bedrijfshoofden (bank- en credietwezen en verkeer), administratief personeel,

ambtenaren, machinisten en stuurlieden, beroepsofficieren, politie, brandweer en beroepsmilitairen, vrije beroepen, landarbeiders en haven- en transportarbeiders. Kuiper heeft er terecht aandacht op gevestigd dat „hierin zeer veel beroepen voorkomen, die de laatste tientallen jaren sterk in aantal zijn toegenomen in verband met de steeds groter wordende techniek en het gecompliceerder worden van onze samenleving”. Op grond hiervan kan men inderdaad zeggen dat in een aantal van de belangrijkste leidende functies het aantal der r.-k. beneden het gemiddelde ligt.

Dit laatste krijgt nog sterker accent indien wij zien naar het aandeel der r.-k. onder de academisch gevormden. In onderstaande tabel zijn deze cijfers gegeven voor 1930 en 1947 voor de belangrijkste godsdienstige gezindten.

Academisch gevormden naar studierichting en kerkelijke gezindte in percenten van het totaal aantal per studierichting in 1930 en 1947.

Studierichting	R.K.		N.H.		Geref.		Remonstr.		Geen	
	1930	1947	1930	1947	1930	1947	1930	1947	1930	1947
Rechtsgeleerdheid	15.9	20.0	28.3	29.0	3.8	5.7	6.9	7.1	31.8	28.0
Geneeskunde	15.9	18.7	28.0	29.4	4.7	6.2	4.7	5.5	34.2	31.0
Tandheekkunde	14.6	18.4	24.6	29.7	2.7	3.5	4.7	5.1	37.8	36.2
Wis- en Natuurkunde	10.5	15.0	22.9	26.4	2.6	4.9	6.3	6.4	42.6	37.0
Letterk. en Wijsbeg.	19.4	29.1	21.8	21.8	5.9	6.5	5.0	5.6	34.6	27.5
Indologie		10.0		31.0		8.8		5.4		38.7
Soc. geografie	14.0	20.7	32.1	28.7	2.3	4.9	4.7	4.9	34.8	32.6
Economie	15.2	23.2	18.0	27.2	4.9	5.8	5.6	5.9	38.4	29.5
Veeartsenijkunde	14.8	15.9	39.6	42.9	4.8	4.8	4.3	3.9	29.1	26.2
Techn. wetenschap	14.0	15.5	22.4	25.2	1.6	2.7	5.5	6.4	43.5	40.2
Landb.w.	15.7	15.4	28.5	35.1	3.2	4.4	2.8	3.0	39.9	32.8
Totaal	15.2	19.1	25.8	27.7	3.6	5.2	5.6	6.1	36.6	32.4
Beroepsbevolking		37.8		31.9		9.1		0.4		17.5

Deze cijfers zijn exclusief de theologen. Rekent men de protestantse en r.-k. theologen (die op priesterseminariën studeren, welke niet tot het H.O. worden gerekend) mee, dan stijgt voor 1930 het % der r.-k. van 15 tot 27%! Men ziet uit de cijfers uit deze tabel, dat het aandeel van de r.-k. in het bijzonder in de exacte wetenschappen ver beneden hun aandeel in de beroepsbevolking blijft. Het is in het bijzonder nu, waar het betreft de bezetting van leidende posten, dat gesproken wordt over achterstand in de betekenis van een ongewenste toestand, die ongedaan moet worden gemaakt.

Het begrip achterstand nader beschouwd

Het spreken over achterstand in deze zin gaat gewild of ongewild uit van de veronderstelling dat eerst dan een bevredigende toestand is verkregen, wanneer een religieuze groep zo om en nabij op evenredige wijze in de „leidende” beroepen is vertegenwoordigd. Het is echter juist deze veronderstelling, waarvan de juistheid

moet worden betwijfeld. Het is immers op zijn minst waarschijnlijk, dat er tussen de kerkelijke gezindten en de vertegenwoordiging in bepaalde beroepen bepaalde samenhangen bestaan, die historisch en sociologisch gefundeerd zijn. Het is bijv. duidelijk dat de aanhangers van de gereformeerde gemeenten overwegend onder de plattelandsbevolking worden aangetroffen. Onder de boeren en de vissers zijn zij boven het gemiddelde, onder vrijwel alle andere beroepen beneden het gemiddelde vertegenwoordigd. Niemand zal het in het hoofd halen om als eis of wenselijkheid te stellen dat deze gezindte onder de „moderne” beroepen evenredig vertegenwoordigd moet zijn. Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de remonstranten. Men vindt de leden van dit genootschap ver boven het gemiddelde vertegenwoordigd in de intellectuele beroepen, ver beneden het gemiddelde in de agrarische sector en onder de handarbeiders. De groep zonder kerkelijke gezindte vindt men aanzienlijk boven het gemiddelde vertegenwoordigd onder de academisch gevormden. Dit vindt ongetwijfeld zijn oorsprong in het feit, dat de onkerkelijkheid aanvankelijk onder de intellectuelen en de geschoolde arbeiders is opgekomen en eerst later tot andere bevolkingskringen is doorgedrongen.

Er bestaan dus duidelijke affiniteiten tussen de uitoefening van bepaalde beroepen en het behoren tot een bepaalde kerkelijke gezindte. Deze affiniteiten zijn het product van een ingewikkeld samenstel van historische, economische en groepspsychologische factoren, die zich ten dele aan bewuste maatschappelijke beïnvloeding onttrekken. Sociologisch is het daarom zinloos om zonder nadere bepalingen van voorsprong of achterstand te spreken. Achterstand, bij wie, bij wat? En bij die vergelijking dient dan de sociale en psychologische structuur van de te vergelijken groepen te worden betrokken. Het is natuurlijk waar, dat die sociale en psychologische structuur zelf weer een product van historische processen is en zeker niet als onveranderlijk mag worden beschouwd. Met name de structuur van de r.-k. bevolkingsgroep is gestempeld door de achterstelling en verwaarlozing van de Generaliteits-landen. Men kan de geschiedenis echter niet terugdraaien en voor de beantwoording van de vraag of thans een achterstand bestaat dan wel achterstelling plaatsvindt, dient van het aanwezige resultaat van het historisch proces te worden uitgegaan.

Breidt men het begrip achterstand buiten deze maatstaf uit dan verzandt men hopeloos in het subjectivisme. Dan vertonen bijv. alle andere religieuze groeperingen in Nederland een zeer ernstige achterstand ten opzicht van het aandeel van de remonstranten in de academisch gevormden en daarmee samenhangende beroepsgroepen. Het moge duidelijk zijn, dat het echter zinloos is in dit verband van achterstand te spreken.

Met betrekking tot de positie van de katholieken wordt, zo gesteld, de kernvraag of de huidige verdeling over de beroepsgroepen kan worden verklaard uit de bestaande structuur van de r.-k. bevolkingsgroep, of dat een element van achterstelling en door anderen opgeworpen hindernissen oorzaak kan zijn van het voortduren van de bestaande verdeling.

Ter verklaring van de positie van de r.-k. in de verschillende beroepsgroepen dienen nu de volgende factoren in aanmerking te worden genomen.

Een van de opvallendste, maar in dit verband vaak over het hoofd geziene, kenmerken van de positie van r.-k. in ons land is, dat bijna de helft van de alle r.-k. in Brabant en Limburg woont. Deze concentratie van de r.-k. in de zuidelijke provincies betekent, dat de r.-k. tot in onafzienbare tijd het zwaartepunt van hun bevolking zullen hebben in gebieden die vrij ver zijn gelegen van het bestuurscentrum (Den Haag) en van de grote industriële en handelscentra in de beide Hollanden. De bevolkingsagglomeratie in het westen kenmerkt zich door een geheel eigen economische en sociale structuur (verstedelijking, onkerkelijkheid, communisme). Bij deze economische structuur past een bepaalde beroepssamenstelling. Hier vindt men naar verhouding een groot aantal van de moderne, technische, economische en sociale functies. Hier vindt men een veel groter deel van de vrije beroepen geconcentreerd dan in de rest van het land (economisch-technische adviesbureau's, kunstinstellingen enz.). Het is dus duidelijk, dat, waar in het westen in meerderheid protestanten en onkerkelijken wonen, ook de voor het westen specifieke beroepen een bezetting boven het gemiddelde zullen tonen van protestanten en onkerkelijken. Daarom is het eigenlijk dwaas om de positie in het beroep van verschillende religieuze groeperingen *voor het land als geheel* te willen vergelijken. Als men de verdeling van de religieuze groeperingen over de beroepen zinvol wil vergelijken dan kan men dit eigenlijk alleen doen door vergelijking van naar sociaal-economische structuur gelijksoortige gebieden.

Indien men zou willen streven naar een evenredige vertegenwoordiging van alle godsdienstige gezindten in „leidende” beroepsgroepen, is dit alleen realiseerbaar indien óf de rest van het land de sociaal-economische structuur van het westen overneemt (hetgeen alleen reeds op grond van de zeehandel van het westen onmogelijk is) óf een gelijkmatige verspreiding der kerkelijke gezindten over het gehele land tot stand komt. Beide veronderstellingen wedijveren in onmogelijkheid.

Intussen wettigt de sterke industrialisatie van Brabant en Limburg en de daarmee gepaard gaande behoefte aan moderne, leidinggevende beroepen, de verwachting, dat binnen afzienbare tijd het aandeel van de r.-k. in de bezetting van deze beroepsgroepen een relatieve stijging te zien zal geven. Ook de groei van Benelux, waarin Brabant en Limburg een centrumpositie innemen, werkt in deze richting.

Religieus karakter en beroepsvoorkeur

In de sociologische literatuur is dikwijls gewezen op de psychologische gesteldheid van de katholieken, die zou leiden tot voorkeur voor bepaalde beroepen. In dit verband is reeds dikwijls gewezen op de verschillen tussen protestanten en katholieken in hun waardering van economische activiteit. De r.-k. kennen niet de strenge arbeidsmoraal van de protestanten, in het bijzonder de calvinisten. De katholieke psycholoog prof. Chorus, noemde de r.-k. in een beschouwing over „Psychologische verschillen tussen protestanten en katholieken in Nederland” „luchthartiger, meer onbekommerd en minder bezorgd tot zorgeloos toe. Ze nemen de dingen wel eens te licht op. Dat heeft als goede zijden: een niet te zwaar dragen van het leven, blijmoedige levensstemming, royaler met anderen kunnen samenwerken.

Als leiders kunnen ze gemakkelijker werk uit handen geven en over het algemeen nemen ze het niet zo nauw met bureaucratie. Als ongunstige zijden kunnen hier vermeld worden: een niet voldoende nauwgezetheid, een te licht omspringen met afspraken, een zekere nonchalance en ook een zekere oppervlakkigheid" (Gec. bij Kuiper).

Kruijt constateerde t.a.v. de gereformeerden een bijzonder sterke hang naar zelfstandigheid, waarschijnlijk samenhangend met de interpretatie van het „Gode meer gehoorzaam zijn dan de mensen”, die er mede toe heeft geleid dat de gereformeerden onder de zelfstandige bedrijfshoofden aanzienlijk boven het gemiddelde zijn vertegenwoordigd. Dat hierbij ook de befaamde economische expansiegeest van het calvinisme (Weber, Tröltsch, Tawney) een rol heeft gespeeld, mag gevoeglijk worden aangenomen. Bij het bestaan van een normale drang tot zelfstandigheid onder katholieken, vloeit uit het samenleven met sterke protestantse groepen voort, dat de r.-k. dan in de zelfstandige beroepen minder evenredig zullen zijn vertegenwoordigd. Een ander aspect, de voorkeur van de r.-k. voor het amusementsbedrijf in al zijn variëteiten, kan in verband worden gebracht met de door prof. Chorus beschreven mentaliteit van onbekommerdheid. De voorkeur voor de geesteswetenschappen boven technische moet waarschijnlijk worden verklaard uit een sterke hang naar beschouwelijkheid enerzijds, de affiniteit met de geesteswetenschappen ontstaan door de beklemtoning van geesteswaarden in de katholieke leer anderzijds.

Bij vergelijking van de cijfers van de academisch gevormden van 1930 met die van 1947 blijkt, dat het aandeel van de r.-k. in de exacte vakken nog verder beneden het gemiddelde is komen te liggen, terwijl het in de literair-filosofische vakken en de economie nog verder daarboven is gestegen. Speelt hierbij de aanleg een overwegende rol of moet deze divergentie aan het ontbreken van opleidingsmogelijkheden worden geweten? De oprichting van een Technische Hogeschool in Eindhoven zal deze vraag ten dele kunnen beantwoorden. Het aandeel van de r.-k. in de technische vakken zal stellig stijgen en de aandrag van de r.-k. om de tweede Technische Hogeschool in het zuiden te vestigen, was dan ook zeer wel te begrijpen. Het kon echter ook wel eens blijken, dat een technische hogeschool, die het overwegend moet hebben van r.-k. studenten nog lang een Fremdkörper in een historisch anders gerichte levensatmosfeer blijft. Helaas wordt aan het vraagstuk van de wenselijke harmonie tussen groepsmentaliteit en opleidingsmogelijkheid nog zeer weinig aandacht geschonken. Toch heeft deze laatste vraag evenzeer bestaansrecht. Waarom zouden ook in de toekomst de r.-k. in de Nederlandse natie niet bij voorrang wijsgeren en filologen, de hervormden o.a. landbouwdeskundigen, de gereformeerden bestuursmensen en de onkerkelijken ingenieurs leveren? Het nivelleringsstreven gaat ook op dit terrein ten koste van cultuur.

Intellectueel potentieel

Een verklaring voor de onevenredige verdeling van de r.-k. over de beroepsbevolking is ook wel gezocht in een relatief laag intellectueel potentieel van de katholieke bevolkingsgroep, met name in het zuiden. Als componenten van dit

achterblijvende potentieel worden wel genoemd een laag intelligentie-gemiddelde, relatief veel zwakzinnigheid en een hoge criminaliteit. Het laatste verschijnsel heeft tot dusver het meest de aandacht getrokken. Het aantal veroordelingen wegens misdrijf per 100.000 inwoners ligt ook na de oorlog in Brabant en Limburg aanzienlijk boven het rijksgemiddelde. In het bijzonder de agressieve criminaliteit is in het zuiden hoog. In verschillende publicaties is aan dit verschijnsel aandacht besteed (Bonger, Feber). Na de oorlog hebben o.a. Kempe en Buytendijk over deze verschijnselen geschreven.

In een in 1953 gepubliceerde voordracht over de criminaliteit onder de katholieken van de jurist-psychiater mr. dr. F. M. Havermans, geneesheer-directeur van een Limburgse psychiatrische inrichting, wordt de nadruk gelegd op de overbelasting der grote gezinnen door hoge geboorte-frequentie naast onvoldoende huishoudelijke hulp, de onvoldoende gelegenheid tot ontplooiing van de psychische aanleg, het lage intelligentie-gemiddelde, het veelvuldig voorkomen van psychoinfantilisme mede als gevolg van opvoeding op niet-coöeducatieve scholen en de overheersing van onvoldoende in de maatschappelijke werkelijkheid geïntegreerde geestelijken bij de opvoeding¹). Ik beschouw me niet bevoegd om het effect van de door deze katholieke auteurs genoemde verschijnselen op het intellectuele potentieel van de zuidelijke provincies af te wegen. Duidelijker treedt naar voren, dat Brabant en Limburg met andere achtergebleven gebieden in ons land een aantal verschijnselen gemeen hebben, die nauw samenhangen met slechte economische en sociale omstandigheden en waarin de gevolgen van de eeuwenlange achterstelling zich doen gelden. Zo wijzen de cijfers van de commissie inzake bestudering van keuringsresultaten van de ingeschrevenen voor de dienstplicht in de richting van een laag intelligentie-klasse-gemiddelde in Brabant en Limburg, evenals dat voor vrijwel alle achtergebleven gebieden in ons land.

Daarnaast duiden de genoemde katholieke auteurs op een aantal verschijnselen, die nauw samenhangen met de r.-k. religie als zodanig en met bestaande religieuze practijken (biecht, celibaat, non-coöeducatie, hoge geboortecijfers enz.). Het is duidelijk, dat voor zover deze verschijnselen tot een onderbezetting van leidende beroepsgroepen en „achterstand” zouden leiden — hetgeen ik niet vermag te beoordelen — deze moeilijk aan het bestaan van door anderen opgeworpen hindernissen kunnen worden geweten.

Men mag er intussen op vertrouwen, dat de grote activiteit, ontwikkeld op het terrein van de geestelijke volksgezondheid, ertoe zal leiden dat de zuidelijke provincies hun achterstand bij de meer welvarende gewesten ook op dit gebied snel zullen inlopen. Voorwaarde daartoe is de verdere welvaarts- en welzijnsontwikkeling van deze gewesten, zoals bijv. in het rapport van de Dr. Wiardi Beckman Stichting over de ontwikkeling van N.O.-Brabant en N.-Limburg is uiteengezet.

Achterblijvende welvaart

Brabant en Limburg vormen nog steeds de armste provincies van ons land. Uit

¹) in dezelfde geest prof. dr. A. Chorus „De katholiek is (in tegenstelling tot de protestant) meer op de gemeenschap gericht, is probleemlozer en heeft een tendenz tot kinderlijkheid, tot infantilisme in zijn geloof, moraal en geest”. (de Volkskrant 30.12.54).

de gegevens van het CBS omtrent inkomens- en vermogensverdeling blijkt, dat het gemiddelde inkomen per inwoner in 1950 in Noord-Brabant en Limburg resp. bedroeg f 995 en f 1055 tegenover f 1197 voor het rijk. Alleen in de provincie Drente was het gemiddelde inkomen nog lager. Het gemiddelde vermogen per inwoner bedroeg in 1950 in Noord-Brabant en Limburg resp. f 1543 en f 1076 tegenover f 2180 voor het rijk. Alle overige provincies hadden een gemiddeld vermogen per inwoner dat aanzienlijk lag boven dat van de beide zuidelijke provincies. Uiteraard geven deze cijfers niet meer dan een betrekkelijk oppervlakkige aanwijzing voor het ingewikkeld beeld van gemiddelde welstand en uiteenlopende welstandsverschillen in de verschillende delen van het land.

Het is echter juist op het punt van de lagere welstand dat het spreken van achterstand opnieuw reliëf krijgt. Hier hebben we immers bij uitstek te maken met een factor, die door een bewust politiek beleid kan worden beïnvloed, al betekent dit niet, dat een algehele nivellering van welvaartsverschillen tussen de gewesten mogelijk is. Verklaringen voor het relatief lage welstandspeil kunnen immers ook gelegen zijn in de bodemgesteldheid, excentrische ligging, hoge geboortecijfers, achterblijven van economische expansie-geest onder invloed van de godsdienstige levenssfeer e.d. (vgl. Drente). Wij stuiten hier op een wisselwerking van factoren die de sociale onderzoeker vermag aan te duiden, maar voorhands noch wat hun kwantitatieve uitwerking noch wat hun rangorde betreft, kan waarden. Zeker is, dat wanneer het probleem zou worden gesteld als een achterstand van Brabanders en Limburgers i.p.v. r.-k., de Drentenaren een vergelijkbare achterstand in de bezetting van leidende posten zouden vertonen, als gevolg van de relatieve armoede van de provincie.

Gezien de sterke wijzigingen die zich in de bezetting van sommige beroepsgroepen door r.-k. tussen 1930 en 1947 hebben voltrokken, is het overigens waarschijnlijk, dat aan de onveranderlijke factoren slechts een beperkte betekenis moet worden toegekend.

Enkele beroepsgroepen naar kerkgenootschap in Nederland volgens gegevens van de volkstelling van 31 December 1930 en 31 Mei 1947.

Beroepsgroep	R.K.		N.H.		Geref.		Geen	
	1930	1947	1930	1947	1930	1947	1930	1947
Bedrijfsh. i.d. landb.	42.6	40.4	41.9	41.6	10.0	12.2	2.9	4.0
Bedrijfsh. winkeliers	34.7	37.1	33.1	31.5	10.0	11.9	12.4	15.1
Ambtenaren	23.8	30.2	41.0	33.4	8.8	9.4	19.1	21.0
Onderwijzers	42.6	43.4	28.5	28.9	10.6	12.6	12.2	10.7
Vrije beroepen	22.4	25.4	29.9	25.4	6.1	5.6	27.9	33.9
Bouwwakarbeiders	36.4	38.4	33.9	29.1	7.0	7.0	19.1	22.9
Hotel-, Café-, Rest- pers.	40.9	47.2	24.3	21.4	1.8	4.0	23.6	23.7
Huispersoneel	34.7	38.8	36.6	33.2	9.8	11.5	11.2	12.9
Sjouwers, haven- en transportarb.	19.8	30.5	36.3	29.4	6.2	5.9	32.6	31.4

Niemand kan voorspellen hoe de verdeling der kerkelijke gezindten over de beroepsgroepen zich zal ontwikkelen. Deze verdeling is resultante van een veelheid van factoren, waarbij ieder die onder de oppervlakte heeft gekeken, zich wel zal wachten de termen achterstelling en bevoorrechtiging in de mond te nemen. De ontwikkeling van de sociaal-economische structuur van de verschillende woongebieden, de spreiding van de opleidingsmogelijkheden, afval, kerstening, de ontwikkeling van sociale en godsdienstige groepsmentaliteit en zoveel andere factoren spelen in dit zo uitermate interdependente proces mee. Een van de factoren daarbij is de norm die door de godsdienstige of politieke groep wordt opgesteld en nagestreefd. In elke sociale en religieuze groep werkt waarschijnlijk een al of niet bewust streven om deze groep tot de leidende in de samenleving te maken. Vanuit deze mentaliteit worden begrippen als achterstand en voorsprong geboren.

Het hanteren van deze begrippen is een gevaar als daarbij geen rekening wordt gehouden met het historisch gevormde karakter van de eigen groep. Dan krijgt het spreken over achterstand iets krampachtigs en wordt het politieke spel met achterstelling de onvermijdelijke vloek van de boze daad der miskennis van eigen wezen.

Ik meen, dat de gebeurtenissen van de laatste jaren bewezen hebben, dat men in sommige katholieke kringen aan dit gevaar niet altijd is ontkomen en voor de verleiding van het politieke spel is bezweken. Gelukkig zijn er ook vele tekenen in katholieke kring dat beseft wordt hoe gevaarlijk het sentiment der achterstelling is. Wie de structuur van de r.-k. bevolkingsgroep in het geheel van het Nederlandse volksleven zorgvuldig beschouwt, kan tot geen andere conclusie komen dan dat op grond van de beschikbare gegevens van achterstelling niet kan worden gesproken. Natuurlijk zal er incidenteel wel eens achterstelling plaatsvinden, zoals er incidenteel bevoorrechtiging zal optreden. Door incidenten moet men zich echter niet van de wijs laten brengen. Ten aanzien van elk van de aspecten, die we als bepalend voor de huidige positie van de r.-k. nader hebben beschouwd is een ontwikkeling gaande, die ertoe zal leiden dat het aandeel van de r.-k. in de leidende beroepsgroepen zal toenemen. Dit proces kan alleen worden geremd door en integralistische isolementspolitiek van r.-k. zijde, die onvermijdelijk de vrees voor machtsmisbruik in de nieuwe verworven posities moet oproepen. Het proces zal worden versneld naarmate de katholieken op politiek en maatschappelijk terrein een grotere openheid weten te tonen, die het de niet-katholiek gemakkelijk maakt in de katholieke burgemeester, rechter of hoofdamtenaar bovenal de democratische ambtsdrager te zien en niet de vetegenwoordiger en verdediger van een geducht machtsstreven. Laten ten slotte de niet-katholieken, die zich ergeren aan de noodzakelijke en gerechtvaardigde groei van het katholieke aandeel in de leidende laag van ons volk bedenken, dat ten opzichte van de katholieken ook nog zoiets bestaat als een historische schuld, die moet worden ingelost.

CHRISTEN ZIJN IN DE NEDERLANDSE SAMENLEVING

De redactie heeft mij gevraagd *als humanist* mijn oordeel te geven over het Herderlijk Schrijven vanwege de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk en met name over het spreken van de Kerk over vragen, die het politieke en maatschappelijke leven raken.

Dat de Kerk zich bijwijlen gedrongen voelt haar stem te doen horen in politieke en maatschappelijke vraagstukken, kan ik slechts toejuichen. Te dikwijls heeft de Kerk in het verleden gezwegen, toen haar woord een zegenrijke werking had kunnen hebben.

Om misverstand te voorkomen, wil ik er echter direct aan toevoegen, dat ik hiermede niet bedoel, dat de Kerk zich in het politieke strijdgewoel zou moeten mengen. Haar roeping is, zoals het in het Herderlijk Schrijven wordt uitgedrukt, de strijd voor het mens-zijn naar de wil Gods. Dit betekent, dat zij de politieke en maatschappelijke vraagstukken vooral uit dit oogpunt heeft te bezien. Maar het betekent ook, dat zij haar stem heeft te verheffen als zij dit mens-zijn naar de wil Gods bedreigd ziet. Dat is bijv. het geval, als talloze medemensen gedoemd zijn te leven onder omstandigheden, die een menswaardig bestaan onmogelijk maken. Wij hebben dit gekend in ons land in de vorige eeuw; de Kerk heeft toen, ook tot haar eigen schade, gezwegen. Dergelijke toestanden bestaan ook thans nog, in de onderontwikkelde gebieden. Het zou de Kerk goed doen, als zij het signaal gaf tot een kruistocht des vredes, een kruistocht tegen honger en ellende, waar ook ter wereld, als zij de bereidheid wist te wekken om waarachtige offers te brengen ten bate van de misdeelde medemens. Het zou het aanzien van het Christendom in de wereld ongetwijfeld zeer ten goede komen.

Spreken van de Kerk lijkt mij evenzeer geraden, als andere dan materiële oorzaken het mens-zijn naar Gods wil belemmeren. Zo bijv., wanneer de geestelijke vrijheid wordt bedreigd of wanneer zich in het maatschappelijk leven bepaalde tendenzen gaan aftekenen, die de vrije ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid in de weg staan. Ik denk hierbij niet alleen aan eventueel te ver gaande staatsbemoeiing, maar evenzeer aan de toenemende macht van allerlei groepen in het maatschappelijk leven.

Ik kan er ook begrip voor hebben, dat de Kerk zich zorgen maakt over het proces van de ontkerkelijking en, voor zover de oorzaken daarvan liggen in het maatschappelijk leven, wegen wijst, die dit proces kunnen stuiten.

Zo kunnen er meer aanleidingen zijn, welke de Kerk tot spreken nopen. Maar

altijd zal dit spreken naar mijn mening moeten dragen het karakter van een getuigenis, van een appèl aan het persoonlijk geweten. Het kan niet op haar weg liggen zich rechtstreeks te mengen in de politieke of maatschappelijke strijd.

Deze opvatting vind ik terug in het Herderlijk Schrijven. Daarin wordt gewaarschuwd tegen het gelijkschakelen van het Woord Gods met een politieke wereldbeschouwing. Het wordt zelfs als zonde bestempeld, als de mens van het Evangelie een menselijke wet maakt. Hij brengt dan eigen en anderer geweten onder het juk van mensengeboden en menseninzettingen. Hij betreft het onfeilbaar gezag van het Woord Gods in de aanvechtbaarheid van zijn eigen, zeer betrekkelijke, inzichten (blz. 24). —

Het heeft mij goed gedaan, dat dit eens duidelijk werd gezegd. Niets irriteert de buitenkerkelijke meer dan de zelfverzekerdheid van de christen, die zo precies weet, wat in elk bepaald geval de wil van God is. *Politiek is mensenwerk*. Ook de politicus zal er zich voortdurend van bewust moeten zijn, dat niets menselijks hem vreemd is, dat ook hij kan dwalen, dat er is een ontwikkeling in de politieke denkbeelden, die dikwijls na verloop van tijd doet aanvaarden, wat men voorheen verwierp. Ook de confessionele partijen ontkomen daaraan niet. Misschien moet ik zeggen: juist zij ontkomen daaraan niet, omdat zij sterker geremd worden door traditie en daarom in de regel langer tijd nodig hebben om nieuwe denkbeelden te aanvaarden dan partijen, gebaseerd op staatkundige beginselen.

Bekleedt men nu menselijke, onvolmaakte opvattingen met de schijn van goddelijke volmaaktheid, dan brengt dit voor de Kerk het gevaar mede, dat zij aansprakelijk wordt gesteld voor de onvolkomenheid van de politiek, welke op haar gezag bedreven wordt. Het is mijn stellige overtuiging, dat hier de voornaamste oorzaak ligt van de massale uittocht uit de kerken, welke in het eind van de negentiende eeuw begonnen is. Het benepen conservatisme, waarvan de confessionele partijen in die tijd over het algemeen blijk gaven, werd aan de Kerk verweten.

Er is een tweede reden, welke mij het Herderlijk Schrijven op dit punt met instemming heeft doen lezen. Deze is gelegen in het sterke accentueren van de vrijheid van geweten, van geloofsovertuiging en van mede-verantwoordelijkheid voor de vrijheid van de ander, in het afwijzen van geestelijke dwang, in het zich beperken tot een beroep op het geweten van de enkeling, aan wie ruimte moet worden gelaten voor een in vrijheid te nemen beslissing.

Ik acht dit met het oog op de noodzakelijke versteviging van de democratie van de allergrootste betekenis. In de moderne sociologie en sociale psychologie wordt er voortdurend op gehamerd, dat de democratie niet alleen van buiten bedreigd wordt, maar niet minder bloot staat aan de dreiging van inwendige spanningen. Mensen, die niet tot geestelijke wasdom zijn gekomen, vallen, wanneer de spanningen hun te sterk of de moeilijkheden te groot worden, dan gemakkelijk terug tot de status van het hulpeloze kind, geneigd de eerste, de beste hand te grijpen, die uitkomst belooft. In het aankweken van al te grote volgzzaamheid kan ik daarom alleen maar een gevaar zien.

Uit de vorengeschetste gedachtengang vloeit logisch voort, dat het Herderlijk Schrijven met betrekking tot het lidmaatschap van maatschappelijke organisaties een heel wat ruimer standpunt inneemt dan het Bisschoppelijk Mandement. Met

nadruk wordt gesteld, dat het beginsel, dat christenen zich op alle terreinen des levens in afzonderlijke organisaties dienen te verenigen, niet als een volstreckte en te allen tijde geldende toepassing van het gebod Gods mag worden beschouwd. Evenmin mag echter in omgekeerde zin de aansluiting van christenen bij niet-confessioneel bepaalde instellingen, organisaties en verbanden als algemeen geldende regel worden gesteld. Gebied voor gebied en geval voor geval zullen afzonderlijk moeten worden gezien. (blz. 29).

Het lijkt mij een gezond uitgangspunt, waartegen niemand redelijkerwijze bezwaar kan maken. Ook het Mandement koos in zekere zin hetzelfde uitgangspunt. Daartegen ging dan ook niet het hoofdbezwaar. Wat wij in het Mandement missen, is een betoog, waarom in het Nederland van vandaag een zoveel strakkere lijn moet worden gevolgd dan bijv. in Frankrijk en Italië.

Wat het lidmaatschap van de politieke partij betreft, stemt het Herderlijk Schrijven in zijn uiteenzettingen merkwaardig overeen met het standpunt van Kardinaal Feltin in Frankrijk. „De Kerk mag ook in deze zaak geen heerschappij over de gewetens van haar leden uitoefenen.” In beginsel is de partij-keuze dus vrij, hoewel de mogelijkheid denkbaar is, dat de Kerk naar het gevoelen van haar ambtelijke vergaderingen overtuigd is, dat in één of meer partijen voor de gehoorzaamheid aan het gebod Gods geen plaats is. Dan kan een uitspraak daarover soms geboden zijn. Zodanige mogelijkheid doet zich in ons land thans echter niet voor. „Niemand heeft kunnen duidelijk maken, dat de zakelijke verschillen, die de huidige democratische partijen gescheiden houden, samenvallen met de scheiding tussen hen, die aan het gebod Gods gehoorzamen, en hen, die daaraan ongehoorzaam zijn.” Dit wil intussen weer niet zeggen, dat het geestelijk beginsel in de partijpolitiek geen rol zou moeten spelen. „Elke gelovige zal in de partij zijner keuze hebben te waken zowel tegen het neutralisme als tegen sectarisme, de beide krachten, die het Nederlandse volksleven aan het beslag van het Woord Gods willen onttrekken en de geestelijke ernst van de politieke arbeid ondergraven.” (blz. 21—23).

Op deze laatste zin komt het naar mijn mening bovenal aan. Ik heb het nooit kunnen begrijpen, dat bij de Kerken de neiging zo sterk is, zich in zichzelf op te sluiten en daardoor als het ware van de wereld af te sluiten. Ik heb altijd nog in mijn herinnering, dat het Evangelie moest zijn als een zuurdesem, die het gehele leven doortrekt. Men zou zeggen, dat dit tot taak stelt te pogen overal door te dringen en, waar het pas geeft, van zijn geloof te getuigen. Om het eens heel concreet te stellen: als het de christenen in onze samenleving werkelijk ernst is het proces van de ontkerstening te keren, zijn hun kansen dan niet veel gunstiger, wanneer zij hun stem in allerlei gemengde kringen kunnen doen horen dan wanneer, zoals het in het Herderlijk Schrijven heet, op den duur ons volk vrijwel geheel uiteenvalt in een aantal gesloten groepen, die alleen in de top-organisaties nog voeling met elkaar houden, maar overigens weinig gemeenschap meer met elkander hebben, zoals in vele gevallen reeds een feit is.

Hiermede bedoel ik natuurlijk niet, dat men bewust en stelselmatig in deze kringen propaganda zou moeten maken voor aansluiting bij een bepaald kerkgenootschap. Dat zou de verhoudingen bepaald ondraaglijk maken. Maar men kan wel

door zijn levenshouding, door zijn „wijze van zijn”, eerbied afdwingen; door een te rechter tijd geplaatste opmerking tot nadenken en bezinning stemmen; door een waarschuwend woord weerhouden van maatregelen, die aanstoot kunnen geven; door een uiteenzetting begrip wekken voor de opvattingen, in eigen geloofskring levende.

Aldus kan er iets groeien van wederzijdse waardering en bereidheid om te zoeken naar een synthese, die het geestelijk fundament, waarop de Westerse beschaving rust, zo hecht mogelijk maakt. De ervaring, daarmee opgedaan in de Partij van de Arbeid, geeft een aanwijzing, dat dit niet maar een hersenschim is.

Het is mij altijd nog een raadsel, dat het begrip voor de noodzaak daarvan niet sterker leeft. Het Westen vertoont een geestelijke gespletenheid, die in mijn ogen voor de toekomst een veel ernstiger gevaar oplevert dan de kans op een militaire agressie vanuit het Oosten.

Dit zoeken naar synthese behoeft intussen niet te leiden tot het opgeven van een stuk van de eigen overtuiging. Ik kan mij een gemeenschappelijke basis denken, waarop wij elkaar, met verschillende geloofs- en levensovertuigingen, vinden. Het gaat er slechts om de wezenskenmerken van de Westerse beschaving bloot te leggen. Ik ben overtuigd, dat er dan genoeg te voorschijn komt, waarvoor wij te samen in het krijt kunnen treden.

Het ware mij lief geweest, als het Herderlijk Schrijven aan deze kant van de zaak nog wat ruimere aandacht had gewijd. Er spreekt gelukkig niet uit een sectarische geest. Verwacht wordt, dat het Schrijven er toe mag bijdragen, dat zowel het gesprek tussen de kerken der reformatie als dat van de Kerk der reformatie met de Rooms-Katholieke Kerk wint aan openheid en klaarheid. Dat zou inderdaad al heel wat gewonnen zijn. Maar hoe moet het met de 17% van ons volk, die als buiten-kerkelijk te boek staan? Zijn die alleen jachtterrein voor missie en zending? Worden zij overigens als onmondig of zelfs gevaarlijk beschouwd?

Zo ziet het Herderlijk Schrijven, ook dit min of meer in tegenstelling tot het Mandement, het gelukkig niet. „Er is een dringend verlangen naar geestelijke bevrijding bij velen, die geen christenen genoemd willen worden. Er is een onderworpenheid aan de machten van de tijd juist in christelijke kring, die het anderszijn verlamt. En er is een zegenrijke onrust en opstand tegen veel wat verkeerd is, bij niet-christenen, die hen opwekt om nieuwe wegen te gaan, waarvan wij het niet zouden wagen te zeggen, dat Gods welbehagen er niet op rust.” (blz. 10).

Van dergelijke uitlatingen heb ik met voldoening kennis genomen, omdat zij de mogelijkheid openen voor een gesprek. Als ik de Herderlijke Brief in zijn geheel doorlees, krijg ik trouwens sterk de indruk, dat er zeker op het terrein van de practische politiek een grote mate van overeenstemming is met mijn humanistische opvattingen. Principiële tegenstellingen heb ik niet kunnen ontdekken.

Ik staar alleen in een volledig duister, als het Herderlijk Schrijven zich uitdrukt in de tale Kanaäns. Daarmee bedoel ik uiteraard niets denigrerends. Ik wil er slechts mee te kennen geven, dat het mij weinig zegt, als ik lees:

Christen-zijn is in de eerste plaats een manier van „zijn”, een wijze van bestaan. Het is het hebben van een Heer en dan óók het zich voegen onder zijn heerschappij, die alles omvat.

Christen-zijn is leven in persoonlijke gemeenschap met Jezus Christus, ons stellen onder het gezag van zijn Woord en Geest, ons vertrouwen richten op zijn werkzaamheid in het heden en op de toekomstige openbaring van zijn heerlijk Rijk.

De moeilijkheid is voor mij, dat ik dit niet concreet voor mij zie. Waarin onderscheidt zich — in het praktische leven althans — het christen-zijn van bijv. het humanist-zijn? Het wezenlijke kenmerk van het christen-zijn, waardoor dit zich onderscheidt van anders-zijn, zou m.i. moeten liggen in wat in ander verband in het Schrijven wordt aangeduid als weerbare weerloosheid. Maar juist daarvan merkt men in het daagse leven zo bitter weinig. Er is, bij mijn weten, maar één, die het beginsel consequent in praktijk heeft gebracht: Gandhi. Maar dat was geen christen.

Een tweede eigenschap, die de christen zou behoren te kenmerken, is wat Schubart in zijn „Europa und die Seele des Ostens” noemt het oervertrouwen tegenover de oerangst. Maar ook op dit punt zie ik maar weinig verschil tussen christenen enerzijds en belijders van andere godsdiensten en humanisten anderzijds.

Ik schrijf dit niet uit betweterigheid of zucht tot critiek. Ik wil alleen graag tot de diepste kern der dingen doordringen en voel daarom behoefte te weten, wat achter deze voor mij duistere woorden schuilt.

Laat mij echter van dit zijpaadje terugkeren tot de hoofdweg. Wat mij in het Herderlijk Schrijven met name verheugt, is de weldadig aandoende openheid, die het humanisme weliswaar houdt buiten het gesprek van de Kerken, maar het in het maatschappelijk leven zijn plaats gunt en aan de humanisten geen moeilijkheden in de weg wil leggen, als zij een eigen plaats vragen voor hun zorg aan de mens in de strijdkrachten en op andere plaatsen in de samenleving.

Op den duur zal men er toch niet de ogen voor kunnen sluiten, dat het moderne humanisme deel gaat uitmaken van het Westerse cultuur-patroon. Opent men de mogelijkheid, dat christendom en humanisme op elkaar inwerken, dan kan dit slechts tot activering van het geestelijk leven leiden. En dit zal ook de Kerk ten goede komen.

In „De Protestant”, het orgaan van de Evangelische Maatschappij van 4 Juni '55, geheel gewijd aan „Eén jaar mandement”, wordt in de Samenvatting naar mijn mening terecht gesteld, dat voor de Kerk in onze tijd de keuze gaat tussen *pastoraat* en *apostolaat*. Pastorale zorg voor de eenvoudige gelovigen verleidt er toe de schapen bijeen te houden en hen te beletten zich zo ver te verstroomen, dat zij het contact met de schaapskooi verliezen. In feite komt dit neer op isolement. Ook is duidelijk, dat men van uit deze gedachtengang vooral in het buiten-kerkelijke humanisme een gevaar moet zien. Tegenover de opvatting, die het accent vooral wil leggen op het pastoraat wordt dan gesteld, dat een Kerk, die in het isolement haar kracht zoekt, de mogelijkheid verliest haar apostolaat te vervullen.

Ook in het hoofdartikel „Wat doen de katholieken voor de buitenkerkelijken?” in „De Nieuwe Eeuw” van 11 Juni 1955 wordt aan deze kant van het vraagstuk aandacht gewijd. Wil het contact met de buitenkerkelijken vruchtbaar zijn, dan zal men niet de indruk moeten maken, alsof het catholicisme als een blok op hun persoonlijkheid ligt en hen verhindert van uit hun eigen persoonlijkheid te spreken.

Hier wordt de spijker, geloof ik, precies op de kop getikt. Uit het optreden van

de Bisschoppen kan een buitenkerkelijke niet anders opmaken dan dat men er blijkbaar bang voor is, dat de eenvoudige gelovigen met andersdenkenden in aanraking komen. Uiting van een krachtig, levend geloof kan ik hierin moeilijk zien. Voed de gelovigen zó op, zou ik in mijn onnozelheid zeggen, dat zij sterk staan in het leven en in staat zijn hun zendingstaak met geestdrift te vervullen. Zoals „De Nieuwe Eeuw” het uitdrukt: „wij kunnen slechts voor de niet-gelovigen iets zijn, als er in ons iets is van de Adem Gods.”

Ik kan hierbij slechts verzuchten: ware het maar zo. Voor een tegenstander, beziel door de Heilige Geest, kunnen de humanisten niet anders dan eerbied hebben. Probeert men de humanisten allerhande moeilijkheden in de weg te leggen, als zij hun aandeel willen leveren in de zorg voor de in nood verkerende medemens, dan zien wij dit als een uiting van kleingelovigheid, die er allerminst toe kan bijdragen de sfeer te scheppen, waarin een krachtige geest van eensgezindheid ter bescherming en versterking van de Westerse cultuur kan opbloeien.

De apostolaats-gedachte spreekt uit het Herderlijk Schrijven veel sterker dan uit het Bisschoppelijk Mandement. Ook dat is een reden, waarom ik het eerste — hoe vreemd het misschien uit de mond van een humanist klinken moge — met meer instemming gelezen heb dan het laatste. Het Westen heeft in mijn ogen nu eenmaal vóór alles behoefte aan opgewekt geestelijk leven. Het omgeven van de gemeenschap der eenvoudige gelovigen met een beschuttende muur moet — in bovenbedoeld nummer van „De Protestant” wordt er terecht op gewezen — op den duur leiden tot een versraling van het geloof. Wie meent, dat de democratie slechts veilig is bij een opvoeding van de burgers tot geestelijke rijpheid en verantwoordelijkheid, moet daarom wel voorkeur geven aan de geest, waarvan het Herderlijk Schrijven doordrongen is, een geest, die de christen zijn plaats wijst in de samenleving, met de opdracht de zendingstaak te vervullen, welke het Evangelie van hem vraagt.

*ENIGE BESCHOUWINGEN OVER HET
EINDRAPPORT VAN DE STAATSCOMMISSIE
VERVANGING ARMENWET*

Bij de installatie van de Staatscommissie vervanging Armenwet op 11 Juni 1947 werd opgemerkt hoe lang en moeizaam de weg was, die tot onze tegenwoordige Armenwet leidde. Terecht werd voorzien voor welk een moeilijke taak de Cie werd gesteld; eerst 31 Aug. 1954 heeft zij haar Eindrapport gekregen met een Ontwerp van Wet houdende regeling van de maatschappelijke zorg en een ontwerp memorie van toelichting. Haar taak werd niet beperkt tot herziening van de Armenwet doch haar werd gevraagd een onderzoek in te stellen omtrent de wettelijke voorzieningen, welke op het stuk van de sociaal charitatieve zorg getroffen zullen worden. De Cie moest zich derhalve uitspreken over een materie, welke nauw verweven is met het cultuurleven in Nederland, over verhoudingen tussen rijk en gemeente, over de betekenis van de levensbeschouwelijke grondslag op het terrein van de maatschappelijke zorg, over de afbakening van individueel gerichte maatschappelijke zorg tegenover geschematiseerde sociale voorzorg en over tal van andere daarmee verband houdende kwesties. Het was dan ook te voorzien, dat dit Eindrapport een stroom van reacties zou veroorzaken en dat aan het ontwerp nog heel wat gedokterd zal moeten worden, voordat het de Staten-Generaal gepasseerd zal zijn. Zeker kunnen wij de Cie dankbaar zijn voor de wijze waarop zij zich van haar taak heeft gekweten, haar rapport geeft een uitvoerig overzicht van diverse ontwikkelingen en vaak tegenstrijdige standpunten. Blijkbaar zijn bepaalde ontwikkelingen op verzoek van leden der Cie gememoreerd, ook al zijn de consequenties daarvan nimmer gerealiseerd; kennelijk heeft de wens gedomineerd tot een resultaat (compromis) te komen.

Deze uiteenzetting maakt wel duidelijk, dat in het bestek van een tijdschrift-artikel slechts enkele aspecten van het onderwerp aan de orde gesteld kunnen worden.

De Cie heeft gemeend, dat het maatschappelijk werk in ruime zin niet in één wet kon worden samengevat en dat thans niet meer te bereiken is, dan een „gemoderniseerde Armenwet”, welke blijft afgestemd op individueel gerichte zorg. De Cie heeft getracht in de nieuwe wet een definitie te geven van maatschappelijke zorg, welke luidt: „de systematische bemoeiingen aangepast aan de individuele aard en de omstandigheden van personen of gezinnen, welke ten doel hebben in maatschappelijke noden te voorzien of dreigende maatschappelijke noden te voorkomen”. Belangrijke verbetering is, dat de individueel gerichte zorg niet langer

enkel is gericht op leniging en opheffing van de nood doch ook gericht zal zijn op voorkoming daarvan.

In aansluiting op het voortreffelijke artikel van A. Kaan „Diaconale en overheidszorg” in dit blad van Maart 1954 zullen wij ons in hoofzaak beperken tot de verhouding overheid—particulier initiatief ten aanzien van de maatschappelijke zorg.

In een samenvatting van de ontwikkeling van de verhouding tussen maatschappij en staat memoreert de Cie, dat aan de Armenwet van 1854 het beginsel ten grondslag ligt, dat ondersteuning der armen een louter zedelijke en godsdienstige plicht is, waarmede de Staatszorg niets gemeen heeft. Ten aanzien van de Armenwet van 1912 merkt zij op, dat daaraan reeds meer humanitaire gedachten ten grondslag liggen; zo werd het voorschrift omtrent de „volstreckte onvermijdelijkheid” vervangen door „noodzakelijk levensonderhoud” en werd de overheid, zij het subsidiair, mogelijk gemaakt armenzorg als zodanig te beoefenen. Gebiedend werd de overheid voorgeschreven, dat de zorg gericht moet zijn op de opheffing van de arme uit zijn staat van armlastigheid.

Vervolgens kondigt de Cie aan, dat het nieuwe ontwerp de lijn van 1912 verder doortrekt. Gewezen wordt op de veranderde opvatting omtrent de verantwoordelijkheid van de overheid ten aanzien van de algemene financiële hulpverlening. Zij constateert, dat speciaal op het terrein van de ondersteunde arbeid van algemene aard de overheidszorg de kerkelijke- en particuliere zorg heeft overtroffen (het aandeel van de overheid in de netto uitgaven voor armenzorg bedroeg in de jaren 1854, 1912 en 1951 respectievelijk 37,1 pct, 57 pct en 83,9 pct). Zij vervolgt, dat na de eerste wereldoorlog, maar vooral ook na 1945 een grote opleving van overheids-optreden valt te constateren met een uitgroei van goedgeoutilleerde en deskundige ambtelijke organen. Zij noemt de uitbreiding van de taak van de Rijksoverheid: gewezen wordt op de hulpverlening aan oorlogs- en rampslachtoffers en op de z.g. sociale voorzieningsregeling voor werklozen. Zij roemt de werkwijze van de gemeentelijke diensten van sociale zorg, die in de regel niet meer stilstaan bij de constatering van — en voorziening in — gebrek aan geld voor levensonderhoud, doch tevens — en veelal grondig — naar de oorzaken en achtergronden daarvan zoeken. De spanning stijgt. . . . Vele lezers zullen in dit gedeelte van het rapport nadere sociaal-psychologische uiteenzettingen verwacht hebben, met name hoe de mentaliteit van de in nood verkerende mens, die niet in eigen levensonderhoud kan voorzien, veranderd is. Deze mens verwacht aanspraken te hebben op materiële hulp van de overheid. Een stoot in deze richting is gegeven door de „crisis-steunregelingen” van de dertiger-jaren. Hij heeft ook vernomen van een systeem van sociale zekerheid, waar aan sedert de bevrijding naarstig wordt gebouwd, waaraan bijvoorbeeld een Werkloosheidswet en een Noodwet Ouderdomsvoorziening zijn toegevoegd. Ook heeft hij gehoord van een Verklaring van de Rechten van de Mens, waarin onder meer wordt gezegd „. . . voorts heeft een ieder recht op bestaanszekerheid in geval van werkloosheid, ziekte, ongeschiktheid, weduwnaast, ouderdom of andere omstandigheden buiten zijn wil die zijn bestaansmogelijkheden doen ophouden”.

Daarom is het ook voor ons teleurstellend, dat de Cie in een tijd, waarin de

sociale zekerheid als een zedelijk beginsel is aanvaard niet als consequentie daarvan heeft voorgesteld, dat de overheid een primaire taak heeft op het terrein van de maatschappelijke zorg teneinde alle burgers te waarborgen, dat deze volledig verwerkelijkt wordt. Ernstige bezwaren hebben wij derhalve tegen het voorgestelde artikel 5, dat bepaalt, dat de overheid slechts maatschappelijke zorg uitoefent „voorzover zulks niet of in niet voldoende mate geschiedt door kerkelijke of particuliere instellingen”. Wel is de door de praktijk overleefde voorwaarde van de huidige wet geschrappt, dat vooraf een verzoek daartoe aan kerkelijke of particuliere instellingen moet zijn gedaan.

Met een uitvoerig betoog tracht de Cie hier de ontwikkelingslijn af te buigen en verdiept zich in de betekenis, welke ook de algemene maatschappelijke zorg heeft op het geestelijk leven van de mens, waardoor men zich duidelijk bewust is geworden van de waarde van een levensbeschouwelijke basis voor de maatschappelijke zorg. De Cie constateert, dat er grote belangstelling en activiteit is in kringen van het kerkelijk en particulier initiatief (hierna te noemen k.p.i.) om zich op het terrein van de maatschappelijke zorg opnieuw te oriënteren, in het bijzonder wat betreft de verhouding tot de overheid, dat er allerlei plannen voor coördinatie en reorganisatie bestaan, dat men zich bewust is geworden van eigen tekortkomingen en dat het derhalve de taak van de wetgever is om op dit punt nieuwe ontwikkelingen mogelijk te maken in de richting van een meer toevertrouwen aan het k.p.i., met name door in ruimer mate subsidie toe te kennen aan haar organen en deze organen meer in te schakelen bij de uitreiking van de overheidssteun (zelfs in de vorm van verplichte delegatie, waarop wij nader terugkomen).

Op grond van deze overwegingen komt de Cie er toe voor te stellen het aloude subsidiariteitsbeginsel te handhaven, zij het in een gemitigeerde vorm. Zelfs merkt zij op: „Daarom zal het subsidiariteits beginsel zijn gelding verliezen, zodra het maatschappelijk bewustzijn de leniging of voorkoming van een vorm van financiële nood niet meer als een zaak van barmhartigheid, maar van billijkheid en recht gaat zien. Die zorg zal dan meer in het vlak komen te liggen van de verantwoordelijkheid en taak van de Overheid”, waarna de Cie vervolgt „waarbij de Overheid regelend en/of financierend gaat optreden”. Hier demonstreert zich weer de ambivalente houding van de Cie: zij toont begrip voor de richting waarin het maatschappelijk bewustzijn de laatste decennia is gerypt en voor de functie welke de maatschappelijke zorg heeft als sluitstuk van een systeem van sociale zekerheid, doch krabbelt aan het slot van deze uitspraak terug door zich te distantieëren van de directe verantwoordelijkheid voor de uiteindelijke verwerkelijking.

Het ontgaat ons waarom in kringen van het k.p.i. zo taai wordt vastgehouden aan het beginsel, dat de overheid op het terrein van de algemene financiële hulpverlening slechts een subsidiaire taak toekomt. Waarom kan het k.p.i. het niet ronduit waarden, dat de overheid bereid is deze het k.p.i. financieel te zwaar geworden taak over te nemen. Een gebied overigens, dat in de loop der eeuwen (en speciaal gedurende de laatste decennia, dankzij vele sociale voorzieningen en de dominerende functie van de overheidszorg op het terrein van orginele (bedelende) armenzorg toch reeds is ingekrompen tot een fractie van wat in het bijzonder de Kerken in het verleden hebben gepresteerd.

Zijn er niet tal van gebieden waar maatschappelijke zorg broodnodig is en waar de overheid niet rijp of in staat is deze ter hand te nemen en waar het k.p.i. eventueel vrijgekomen middelen en energie kan inzetten? Overigens wil niemand bestrijden, dat het k.p.i. *naast* de overheid dit terrein niet *ook* tot haar primaire taak rekent en kan het in hoge mate gewaardeerd worden dat de kerk het rechtsbewustzijn in deze schraagt dat de gemeenschap heeft te waken voor de sociale zekerheid van alle burgers. Ten slotte kan het k.p.i. een belangrijke functie vervullen door de overheid bij te staan bij de uitvoering van deze taak.

Zal niet ieder burger er de voorkeur aangeven, dat hij zodra hij in financiële moeilijkheden geraakt zekere aanspraken kan doen gelden op overheidszorg, die gefinancierd wordt uit de middelen van de belastingbetalers in plaats van afhankelijk te zijn van het k.p.i., dat helpt op grond van humanitaire of barmhartigheidsoverwegingen? Is een zodanig systeem ook niet meer in overeenstemming met hetgeen de StaatsCie tot herziening van de Grondwet voorstelt in haar eindrapport (uitgebracht in 1954). De redactie van art. 209b luidt: „De aanhoudende zorg van de overheid is erop gericht, dat in sociale noden wordt voorzien.” Duidelijk lezen wij in de imperatief gestelde redactie, dat de overheid op dit punt een eindverantwoordelijkheid draagt. Ook het daarop volgende lid van genoemd artikel doet daaraan niets af: „Zij bevordert, zo nodig, door bijdragen uit de openbare kas de werkzaamheden van bijzondere instellingen, welke aan redelijke eisen van deugdelijkheid voldoen.”

Nogmaals: het k.p.i. kan onverkort haar roeping en taak vervullen, naastenliefde te beoefenen en de in maatschappelijke nood verkerende mens bijstaan, in het bijzonder waar het gaat om gespecialiseerde en om bovenmateriële hulp en wij onderschrijven volledig hetgeen de Cie betoogt over de waarde van een levensbeschouwelijke basis voor een goede maatschappelijke zorg. Van harte eens zijn wij het met dr. H. P. Cloeck, die in het tijdschrift voor Maatschappelijk Werk van 15-4-'55 schrijft: „Uitgaande van de gedachte, dat nagestreefd moet worden een krachtige opbloei van kerkelijk en particulier initiatief naast een krachtige ontwikkeling en een verantwoordelijke activiteit van de overheid, willen wij beiden op gelijke voet behandeld zien. Niet subsidiair maar paritair.”

Van principiële betekenis voor de verhouding overheid—k.p.i. zijn de voorstellen van de Cie betreffende de taakverdeling tussen overheid en k.p.i. tegenover de hulpbehoevende mens („aanvrager” genoemd ter vervanging van het verouderde woord „arme”). Terecht gaat de Cie uit van de praemisse, dat de maatschappelijke zorg zich moet richten tot de gehele mens, omdat de materiële nood als regel verweven is met niet-materiële (geestelijk-zedelijk-intellectuele-culturele) nood. De van mens tot mens gerichte zorg eist een onderlinge band tussen verzorger en verzorgde en de juist hier meest aansprekende en vooral in geestelijk opzicht ook de meeste aanknopingspunten biedende band is die van gelijkgerichte levens- en wereldbeschouwing. Ter verwezenlijking van deze ideeën acht de Cie het wenselijk, dat de ontwikkeling in de richting van een meer toevertrouwen van algemeen ondersteunende zorg aan het k.p.i. wordt mogelijk gemaakt om deze in staat te stellen tot all-round verzorging op levensbeschouwelijke grondslag.

Met deze beschouwingen kunnen wij ons geheel verenigen. Het gaat hier om

een verdere ontwikkeling van de reeds in de huidige Armenwet vastgelegde vorm van samenwerking, waardoor de overheid bevoegd is om haar ondersteuning te doen uitreiken — en het toezicht op het door haar ondersteunde te doen houden — door een instelling van het k.p.i.

De Cie wil deze taakverdeling nieuwe vorm (en nieuwe naam!) geven door invoering van het instituut van „delegatie”, waaronder zij verstaat de bevoegdheid de van overheidswege toegekende ondersteuning te doen uitreiken door het k.p.i., dat aan de aanvrager boven-materiële hulp verleent. Bovendien wil zij — blijkens de toelichting — met dit instituut accentueren, dat de overheid slechts een subsidiaire taak heeft. Dit krijgt dan extra nadruk door haar voorstel deze delegatie afdwingbaar te maken, indien beide partijen (aanvrager en het kerkelijk of partikulier initiatief) deze delegatie wensen.

De uitwerking van dit begrip delegatie is daardoor tot een test-case geworden voor de beoordeling van het wetsontwerp. De Cie meent ook zelve, dat op dit punt van de regering in de eerste plaats een daad mag worden verwacht. Zij releveert, dat in de Cie, hierover zeer uiteenlopende opvattingen bestaan en is er eigenlijk niet in geslaagd dit punt voldoende duidelijk vorm te geven. Wat betekent „delegeren” eigenlijk? In hoeverre houdt delegeren in, dat bevoegdheden, mate en vorm van ondersteuning, of de wijze waarop het verband met de aanvragers tot wie de maatschappelijke zorg zich uitstrekt, te bepalen worden overgedragen? In de uitwerking treffen wij enkel een voorschrift aan, dat bepaalt, dat „omtrent de maatschappelijke verzorging een verslag wordt bijgehouden, waarbij o.m. aandacht wordt geschonken aan” de criteria, welke gelden voor de maatschappelijke zorg door een gemeentelijke instelling. Voorts wordt bepaald, dat indien een delegatie wordt ingetrokken een uittreksel (niet volledig afschrift!) uit dit verslag aan het bestuur van de gemeentelijke instelling wordt toegezonden. Kan de instelling aan wie de maatschappelijke zorg gedelegeerd wordt verplicht worden alle wijzigingen, die zich in de omstandigheden van de aanvrager en zijn gezin voordoen onmiddellijk te rapporteren? Indien wij i.p.v. het woord delegatie hadden gelezen „uitvoering”, dan waren wij geheel gerust geweest; dit zou impliceren, dat de instelling, die met de uitvoering is belast steeds verantwoording schuldig is over de wijze van uitvoering. Dan zou de gemeentelijke instelling (en dus de overheid) haar verantwoordelijkheid in deze ten volle kunnen blijven dragen, ook t.a.v. een goede besteding van openbare gelden. Doch dit zal de Cie niet bedoeld hebben; dat past minder goed in het systeem van een subsidiaire taak van de overheid en is ook moeilijk verenigbaar met de aan het k.p.i. gegarandeerde vrijheid en zelfstandigheid. Aan de op de lijst van instellingen voor maatschappelijke zorg voorkomende instellingen kan gedelegeerd worden zonder dat deze een speciale erkenning behoeven of aan bepaalde voorwaarden moeten voldoen om op geschetste wijze met de gemeentelijke instellingen samen te werken (is dit nog samenwerken?) Ongetwijfeld heeft het ontbreken van deze criteria bepaalde voordelen en kan van geval tot geval overwogen worden of het k.p.i. bij machte is de maatschappelijke verzorging voor bepaalde aanvragers of categorieën van aanvragers te behartigen. Wij missen echter een efficiënte regeling van het toezicht door de gemeentelijke instellingen (en op de achtergrond door de centrale overheid) en vragen ons af of dit toezicht niet on-

verenigbaar wordt geacht met het systeem dat maatschappelijke zorg primair een taak van het k.p.i. is, en in strijd geacht wordt met de gegarandeerde zelfstandigheid en vrijheid van de kerkelijke en particuliere instellingen. En daarom hebben wij bezwaren tegen delegatie, indien deze delegatie het de overheid onmogelijk zou maken de eindverantwoordelijkheid te dragen; ten slotte moet de overheid kunnen waken voor de sociale zekerheid voor allen en is zij verantwoordelijk voor een juiste besteding van overheids gelden. Wanneer wij bedenken hoe de samenwerking is geregeld tussen overheid en instellingen welke bijvoorbeeld de kinderbescherming en de reclasering van volwassenen behartigen, dan achten wij het zeer wel mogelijk een bevredigende samenwerking te organiseren, waarbij de overheid de uitvoering van genoemde taken bij voorrang aan particuliere instellingen overdraagt, deze instellingen een grote mate van zelfstandigheid laat en toch haar eigen specifieke verantwoordelijkheid blijft dragen, gebaseerd op intensief contact en bevoegdheden tot het uitoefenen van toezicht.

Op de verplichte delegatie willen wij niet nader ingaan. Deze is weliswaar met bepaalde waarborgen omkleed met beroep op de Kroon, doch wij achten het weinig bevorderlijk voor een werkelijk goede samenwerking tussen gemeentelijke instellingen enerzijds en het k.p.i. anderzijds, wanneer deze in een bepaalde situatie met gebruikmaking van een speciale procedure kan worden afgedwongen. Bovendien zijn wij van oordeel, dat reeds op grond van art. 32 van de bestaande wet samenwerking zou kunnen worden afgedwongen, terwijl de nieuwe redactie van genoemd artikel in belangrijk ruimer mate een corrigerend optreden van het hoogste gezag mogelijk maakt ten opzichte van gemeentelijke instellingen en met name ook zal kunnen worden gehanteerd, wanneer een gemeentelijke instelling weigert de juiste vorm van maatschappelijke zorg te verlenen (daarnaast kan het worden toegepast, wanneer de gemeentelijke instelling zorg weigert of niet in voldoende mate verleent).

Overigens achten wij de behoefte aan verplichte samenwerking minder groot nu de Cie heeft voorgesteld dwingend voor te schrijven, dat er in elke gemeente een autonome „gemeentelijke instelling voor maatschappelijke zorg” zal zijn met een bestuur uit daarvoor door ervaring en deskundigheid geschikte personen uit de burgerij. Verwacht mag worden, dat in deze besturen personen zitting zullen krijgen, die eveneens functies bekleden op het terrein van het p.k.i., waardoor genoegzame waarborgen zijn geschapen voor het bevorderen van een goede verstandhouding met het p.k.i.

In dit verband zij opgemerkt, dat de Cie eveneens imperatief heeft voorgeschreven, dat er in iedere gemeente een „gemeentelijke dienst voor maatschappelijke zorg” moet bestaan, welke gedacht is als het centrale uitvoerende orgaan voor alle arbeid op het gebied van de gemeentelijke maatschappelijke zorg. De bedoeling heeft voorgezeten, dat de zelfstandige functie van de maatschappelijke zorg in het maatschappelijk leven behoorlijk tot haar recht zal komen en dat een einde gemaakt wordt aan de onoverzichtelijkheid, de ongewenste decentralisatie, de ondeskundigheid en z.g. „armenzorgsfeer”.

De Cie heeft derhalve op lofwaardige wijze aandacht besteed aan een gezonde organisatie voor de overheidszorg, waarbij in goede harmonie invloed van de

burgerij is verzekerd, een deskundig ambtelijk apparaat kan worden opgebouwd, de voor individueel gerichte zorg vereiste decentralisatie blijft gehandhaafd door de uitvoering van de wet op de maatschappelijke zorg bij de gemeenten te laten en toch een voldoende toezicht van het centraal gezag te waarborgen om te voorkomen, dat te grote niet te rechtvaardigen verschillen bij de uitvoering ontstaan kunnen.

Gewezen moet nog worden op de eveneens belangrijke verbetering, welke wordt voorgesteld door invoering van een gefundeerd „klaagrecht”, waarmee bedoeld wordt duidelijker vorm te geven aan de plicht van de overheid de behoeftige te steunen. Overwogen werd dat het toekennen van recht op steun, met beroep op een onafhankelijke rechter op praktische gronden in strijd is met het karakter van de Armenwet. De schijn van rechteloosheid wordt thans vermeden door de aanvrager in de gelegenheid te stellen een klaagschrift in te dienen bij een commissie uit de gemeentelijke instelling voor maatschappelijke zorg en de woorden „zonder beroep” te schrappen uit het huidige art. 30, waarmede een eind gemaakt wordt aan een voor het rechtsgevoel onbevredigende situatie. (Hierbij mogen wij noteren, dat deze wijziging weder duidt in de richting van een primaire taak en verantwoordelijkheid van de overheid!)

Niet onvermeld mag blijven, dat terecht de weg wordt geopend, het k.p.i. op ruimer schaal te subsidiëren, dan onder de huidige wet mogelijk is; d.w.z. niet langer beperkt tot „in zeer bijzondere gevallen”, doch indien de overheid anders in het algemeen belang zou moeten optreden. De ruimere formulering zal zeker de gespecialiseerde vormen van maatschappelijke zorg en maatschappelijk werk ten goede komen; een actieve subsidie-politiek wordt mogelijk, die de ontplooiing van het k.p.i. zal kunnen stimuleren.

De Cie heeft haar rapport besloten met een samenvatting van het karakter van de voorgestelde wettelijke regeling, welke wij in zijn geheel overnemen teneinde toch enige aandacht te schenken aan de vele belangrijke punten, welke onbesproken moesten blijven.

1. In de wet is opgenomen een definitie van het begrip maatschappelijke zorg.
2. De wet biedt een basis voor groepsregelingen.
3. De wet maakt afwijking van voorschriften mogelijk voor de regelingen bedoeld onder 2.
4. Kerkelijke- en particuliere zorg blijft primair, de overheidszorg subsidiair.
5. De vrijheid van het kerkelijk- en particulier initiatief blijft gewaarborgd; die van het kerkelijk initiatief komt scherper naar voren.
6. De waarde van de lijsten van instellingen voor maatschappelijke zorg komt beter uit, terwijl tevens het praedicaat „instelling voor maatschappelijke zorg” een ruimere inhoud krijgt. Er wordt onderscheid gemaakt tussen landelijke-, provinciale, plaatselijke- en gemeentelijke instellingen.
7. Subsidie door de overheid behoort op ruime schaal te worden verleend, indien de eisen, met het oog op een verantwoorde uitoefening van de maatschappelijke zorg te stellen, dit nodig maken.
8. Kerkelijke- en particuliere instellingen krijgen in de wet afzonderlijke en aan

- de nieuwe betekenis van lijst, instelling en samenwerking aangepaste voorschriften.
9. Indien de overheid tot maatschappelijke zorg geroepen wordt, moet deze zorg zijn: preventief, opheffend of lenigend.
 10. De samenwerking tussen kerkelijk- en particulier initiatief en overheid, ook voor wat betreft de organen, welke het *bevorderen* van de maatschappelijke zorg vereist uniformiteit. In elke gemeente komt een „gemeentelijke instelling voor maatschappelijke zorg” alsmede een „gemeentelijke dienst voor maatschappelijke zorg”. Van deze laatste bepaling is, onder bepaalde voorwaarden, ontheffing mogelijk.
 12. De gemeente waar de hulpbehoevende thuisbehoort, zal meer dan voorheen het domicilie van onderstand zijn.
 13. Delegatie van maatschappelijke zorg door de gemeente aan het kerkelijk- en particuliere initiatief kan, ook indien de kerkelijke of particuliere instelling geen financiële steunt verleent, onder bepaalde voorwaarden worden verkregen.
 14. Maatschappelijke zorg is mede een algemeen rijksbelang.

HOE HUIJTS HET ZIET

„Het betoeg van mr. Huijts nu is zo begrijpend in de richting van de Sowjet-doctrines, dat hij in die richting ook alles tracht te pardonneren. Niet, dat de schrijver van dit boekje zich als aanhanger van het stalinistisch regiem aandient; maar hij tracht zo consequent sociologisch te begrijpen, dat men moeilijk naast dit begrip nog een motie van wantrouwen zou kunnen verwachten. Het boekje van Huijts, instructief door het materiaal, geeft er teveel het voorbeeld van, hoe men, door alles te begrijpen en ieder waarde-oordeel angstvallig te vermijden, toch een waarde-oordeel uitspreekt, en wel ten gunste van het standpunt, dat men door zijn albegrip langzaam maar zeker heilig verklaart.”

(*Menno ter Braak in een bespreking van „Het geval Meierhold” van mr. J. Huijts (1 Mei 1938).*)

Mr J. Huijts, eens gezuiverd, is nu toch wel geheel gerehabiliteerd. De *Internationale Spectator*, het tijdschrift van het achtenswaardig Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken, heeft zich, kennelijk verlegen om een Rusland-specialist, tot hem gewend om voor haar te schrijven over „*De binnenlandse ontwikkeling van de Sowjetunie na de dood van Stalin*” (22 December 1954) en „*Aspecten van de binnenlands-politieke ontwikkeling in de Sowjet-Unie*” (8 Maart 1955). Het getuigt van enige gêne van de redactie ten aanzien van deze boterbeladen figuur, dat het eerste artikel nog zonder auteursvermelding in de kop verscheen, zodat men alleen in een voetnoot kon lezen dat „*volgend overzicht op ons verzoek (is) samengesteld, resp. geschreven door mr. J. Huijts (Noot van de redactie)*” — een onbillijkheid waarop de NRC, niet zonder piëteit tegenover haar oud oorlogshoofdredacteur, niet naliet attent te maken, zodat boven het tweede overzicht de naam Huijts mocht prijken, bij wijze van nu complete rehabilitatie.

Het blijft een vreemde daad voor de heer Vlekke, de „*secretaris-generaal*” van het Genootschap, die niet alleen een werkelijk kenner van de buitenlandse politiek is, maar die ook goed weet wat communisantie is, en wat bijvoorbeeld het tijdschrift *Amerasia* in Amerika heeft aangericht. Hij moet beter weten dan de gewone Groene-lezer, wie en wat Huijts is. — Als *wie* een bol en glad mannetje met sluijk haar en welwillende koorddansersgebaartjes. Als *wat* het type van de ideologische profiteur en intellectuele O.W.er. Als eenoog in

blindenland heeft deze intellectueel zeer middelmatige en verwarde, als opportunist niet onlinke, als karakter dubieuze figuur zich kunnen opwerpen tot „*kenner van de Sowjet-wereld*”, zoals hij dan ook eerbiedig staat vermeld in „Machten van deze Tijd” van het andere ene oog op Rusland, Jan Romein. Romein heeft dan altijd nog op hem voor scherpzinnig te zijn, *tot in zijn frasen amusant*, en tenminste oprecht, een Huijts is slechts talentloos vervelend en door en door onoprecht. Mocht zijn „*Russische Revolutie*”, het standaardwerk voor de intellectuele provincie, alleen maar slecht zijn, en zijn „*Nieuwe mensen in Moskou*” niet meer doen dan de gewone Ruslandphrasen herhalen, zijn tegelijk meest geraffineerde en ontmaskerende werkje, „*Van monsterverbond tot bondgenootschap*” ter „verklaring” van het Molotof-Ribbentrop-pact van 1939 had de verdienste een duidelijke voorbode te zijn van het miniatuur-monsterverbond dat de „salon-communist” — beter gezegd: ideologisch agent — Huijts met de bezettingsmacht zou aangaan, ten einde de NRC in de smeuge geestelijke collaboratie waarin hij specialist is, door de bezetting heen te laveren, waarbij zijn stoutmoedigheid als maar steeg met het kleiner worden van het bladformaat en de Duitse overwinningskansen. In bovengemeld specimen van ideologische pornografie van de meer subtiële soort kon men dan ook al de immanente noodzakelijkheid van de Russische toenadering tot Duitsland uiteengezet krijgen, zodat men, door deze malle-molen van diepere achtergronden heengewrongen, alleen nog maar kon juichen: Stalin had gelijk! (al deed ook Hitler het niet gek).

Bij lezing van de Internationale Spectator-artikelen wordt de goede spectator er door getroffen, hoe trouw in wezen Huijts ook in zijn nieuwste huid blijft aan zijn oude kwade trouw, hoe weinig er eigenlijk veranderd blijkt in de methode. Het is het oude indoctrinatie-stijltje, dat men al in variaties kon aantreffen in zijn vooroorlogse NRC-artikelen, en kan aantreffen, in perfectie, in de tegenwoordige Groene. Goed — men wist het wel: Huijts was een „salon-communist” (een op zich zelf idyllische term), Davids en Dijkstra van de Groene zijn wat Russofiel — maar dat men in de communistische show-boat wordt genomen, hoe men, al meelezend met de toch zo objectieve betoogtrant, zoetjesaan wordt opgenomen in de communisante denktrant, mee gaat voelen, begrip tonen, kortom: geïndoctrineerd wordt, dat weet men pas, als men geleerd heeft zich immuun te maken door tegen het communisme in te denken. Maar hoe besmettelijk men tot in de hoogste regionen kan zijn, moest toch zeker dr. Vlekke weten, die meer weet van de gulden ficties der Roosevelt-periode en hun gevolgen.

De „Overzichten” van Huijts in de Internationale Spectator maken op het eerste gezicht eigenlijk nog een goedmoedige, bijna onbeholpen indruk. Met een zekere trouwhartigheid wordt er gecompileerd en geciteerd, „ontwikkeling” aan ontwikkeling gepaard, geplakt of gepraat. Het lijkt een middelmatig vertoog van een fantasieloos, compilerisch talent, dat Russisch kan lezen en de kranten bij de hand heeft — of een Vereniging Nederland-USSR. Er wordt wel wat gelovig geciteerd, en het commentaar is nooit ironisch of ook maar sceptisch, altijd welwillend, en vol begrip voor de situatie, die eerst nog echt Malenkow-Chroestjew is, in de tweede verhandeling is het meer Chroestjew netto. En wat gebeurt krijgt natuurlijk gelijk, het heeft allemaal zo zijn eigen zin, echt Hegels: de werkelijkheid

heeft hier een zeer duidelijk aspect van redelijkheid — de wat slijmerige redelijkheid van mr. Johan Huijts.

Bij de dood van Stalin wordt het aantal ministeries teruggebracht van 51 op 25: „Volgens Malenkow”, heet het in het „samengesteld, resp. geschreven(e)” van 22 December 1954, „was deze hervorming al lang in de maak en met Stalin voorbereid; zijn dood had de uitvoering slechts verhaast”. En, schrijft Huijts: „Alles bij elkaar (dat is duidelijk en afdoend. Schr.) is er weinig aanleiding om in deze reorganisaties iets meer of anders te zien dan maatregelen ter „verzekering van een ononderbroken en juiste leiding van het leven des lands, hetgeen op zijn beurt de grootst mogelijke homogeniteit van de leiding vereist en het niet gedogen van enigerlei verwarring of paniek”, gelijk ter begeleiding verklaard is”. Dit is dus een zeer rationele reorganisatie — de aanhalingstekens geven de vertaalde tekst aan, dat is niet Huijts: men moet goed lezen, het is niet altijd duidelijk wat tekst is en wat commentaar, dat gaat zeer vloeiend in elkaar over.

Maar ook de „val van Beria” heeft zijn redelijkheid: „nu niet bepaald een blijk van de betuigde homogeniteit” (Huijts), kan men het „ook juist” zien „als een uitvloeisel van het in de communistische gelederen altoos hardnekkige streven om tot iedere prijs de begeerde eenheid te verzekeren” (idem). Dat is duidelijk: hoe minder mannen, hoe meer eenheid, de grootste eenheid vormt degeen die overblijft.

„Beria”, schrijft Huijts dan, niet zonder retoriek, „is, wel beschouwd, gevallen op het kruispunt van twee wegen van ontwikkeling der sowjetmaatschappij, waarlangs door de dood van Stalin grote beslissingen des te dringender geworden waren”. Dat is nog eens formuleren! De twee „wegen van ontwikkeling”, langs welke op mysterieuze wijze beslissingen als maar dringender rijden te worden, kruisen elkaar! „Welbeschouwd” — niet welbeschreven — kijkt men dan scheel! En welbeschouwd scheelt er ook ideologisch wel wat aan Huijts, naar links en naar rechts kijkend een oorlog door. — Maar dat is niet helder meer, dat is diepzinnig, Huijtsiaans-huiddiep, afgrondelijk cameleontisch! „Beide ontwikkelingen zijn essentieel voor de afloop van de Russische revolutie. De meest fundamentele wordt beheersd door de landbouwpolitiek; de andere, die de wetsbescherming — de zakonnostj — betreft, is echter van niet minder belang”. Het essentiële van deze essentialia komt men uiteraard in deze overzichten niet te weten, begraven als het wordt onder de braaf — nou ja — gecompileerde sowjet-phrasen.

Wat betreft de „zakonnostj” — wat wettelijkheid, niet wetsbescherming betekent, en bescherming door de wet *kan*, maar niet *hoeft* te betekenen — leert Huijts, dat deze onder een revolutie — „en in het bijzonder onder ene die openlijk een „dictatuur” heeft afgekondigd. . . . altijd een netelige zaak (is)”. Huijts' taak er een nevelige zaak van te maken, te beginnen met de discrete aanhalingstekens om „dictatuur” — de welsprekende aanhalingstekens, die men bij dit soort „uitgekookte communisten” (Emmens) op den duur gaat herkennen als de gordijntjes der geestelijke prostitutie. Hinkend op het enerzijds van een Stalin-citaat over deze dictatuur van het proletariaat als een „niet door de wet beperkte en op geweld berustende heerschappij van het proletariaat over de bourgeoisie, welke de sympathie en steun van de werkende en uitgebuite massa's geniet” (en dat was

Stalin, niet Huijts: de sympathie geldt uiteraard de heerschappij, de uitbuiting de bourgeoisie) en het „anderzijds” van Lenin, dat het wezen van deze dictatuur „niet alleen en ook niet in hoofdzaak in geweld” bestaat, maar „in de georganiseerdheid en gedisciplineerdheid van het proletariaat”, concludeert Huijts opgewekt: „Naar die kant doet de dictatuur van het proletariaat zich voor als „een nieuw en hoger type democratie”, dat zijn uitdrukking heeft gevonden in de Constitutie van 1936, met de daarin o.m. vervatte „democratische vrijheden en rechten”. Men zal waarschijnlijk stevig aan „die kant” moeten staan om dat zich zo te zien „voordoen”. Maar wij geloven het nu wel, ook zonder het illustratief en wetenschappelijk aandoend citaat uit Wisjinski's „The Law of the Soviet State”, dat in werkelijkheid niets met „wetsbescherming” — in de gesuggereerde zin van bescherming door de wet — en alles met totalitaire wetskneding te maken heeft, maar waarin Wisjinski volgens Huijts „een en ander” (!) in één formule (?) (heeft) trachten te vangen”; wij lezen hier slechts dat deze dictatuur is „authority unlimited bij any statutes whatever”, en „does not signify anarchy and disorder but, on the contrary, strict order and firm authority” — en zwijgen, bij al deze onbepaalde autoriteit, waarvan we maar al te goed weten welk gebruik deze „verbale lakei” (Ter Braak - NRC) er van gemaakt heeft.

Huijts' overzicht lezend worden we getroffen door de verbeteringen en beloften van de Malenkow-aera. „Reeds in de proclamatie, waarin partijleiding en regering het overlijden van Stalin bekend maakten (zou het toeval zijn? Schr.), werd — met een duidelijke verlegging van het accent — de verdere verbetering van de materiële welstand(!) van alle lagen der bevolking en „de maximale bevrediging van de voortdurend toenemende materiële en culturele behoeften der maatschappij” in plaats van een „logisch gevolg”, „voor en na een onderwerp van bijzondere zorg van partij en regering”; de bekende nadruk op de consumptie, meer boter, minder kanonnen. — Zo zouden ook de „gebruikelijke staatsleningen” — in werkelijkheid een vorm van belasting — worden uitgeschreven „tot aanzienlijk lagere bedragen dan voorheen” met een bijzondere nadruk op de „strikte vrijwilligheid” (aanhalingstekens van Huijts). Jawel! Men lette echter op deze twee punten, behoeftenbevrediging en strikt vrijwillige staatslening, ze keren weer terug in het volgend overzicht, als op deze punten door Chroestjew de terugtocht op de generale linie wordt geblazen, en door Huijts phraseologisch gedekt. Een men leze aandachtig Malenkows verklaring voor de Opperste Sowjet van 8 Augustus 1953: „Wij zullen voortgaan met alle middelen de zware industrie tot ontwikkeling te brengen. Tot dusver was het ons niet mogelijk de lichte en de levensmiddelenindustrie in het zelfde tempo te ontwikkelen. Thans kunnen we en zijn dus verplicht (vertaling Huijts) de ontwikkeling van de lichte industrie met alle middelen te forceren. Het is een taak, die geen uitstel duldt, in verloop van twee of drie jaar de verzorging van de bevolking met levensmiddelen en industriewaren sterk te verhogen”. Dat is onduidelijk, maar ook op dit punt zal ideologisch worden gewerkt in het volgend overzicht.

De machtsstrijd — zij is, gaat men af op Huijts, nauwelijks of niet voorhanden, ook hier is het een idylle van collectieve leidings-broederschap. Met de leidersverheerlijking is gebroken, waarschijnlijk omdat „men al lang(!) het gevoel had dat dit

expedient — dat naar men mag aannemen eenmaal bewust gekozen(!) was om het gezag zo centraal mogelijk te binden(!) — niet meer aan de eisen des tijds beantwoordde” — ook de Stalin-cultus is, als „bewust gekozen” „expedient” eens redelijk geweest, — Geruststellend is de alfabetische volgorde in het Presidium: „Daarbij is tevens een voorname grondslag ontnomen aan de vele speculaties omtrent de machtsstrijd aan de spits, die er o.m. bij aanknoopten, dat men in korte tijd Chroestjew, eigenlijk nooit als „opvolger” van Stalin ernstig in aanmerking genomen, ettelijke plaatsen naar voren had zien komen, zodat hij thans veilig als de tweede man, zo niet de evenknie van Malenkow kan worden beschouwd”. Nee, fortuinlijk is Huijts hier niet geweest — maar och, „aliquando dormit bonus Borkenau”, en dat schaaft men in een volgend overzicht wel weer bij, als die „speculaties omtrent de machtsstrijd” plotseling weer een zeer solide grondslag hebben gekregen. — „Aangenomen mag” — in ieder geval — „worden, dat bij deze twintig mensen (volgt een lijst van het Presidium) thans de waarborg ligt voor de stabiliteit van de leiding van partij en staat” — en ook dit klinkt geruststellend, stabiliteit is zo’n sympathieke term!

Zo leutert het voort, het Huijts. Nog eens een vermelding, en passant, van de „onvermoeide zorg voor de maximale bevrediging van de voortdurend toenemende behoeften der sowjetmensen” — welke zorg blijkbaar toch al weer moe is geworden — weer eens een „bijzondere nadruk” op de „vrijwilligheid” van de „deelneming aan het partijonderricht” (kom nou toch!). Als besluit dan een wolk van phrasen uit een hoofdartikel van Kommoenist — over „vlammend patriottisme”, waarin vaderlandsliefde en proletarisch internationalisme samenvloeien” (twee al per definitie identieke termen in de Sowjetunie! Schr.), over het „harmonisch combineren” van „de maatschappelijke en individuele belangen van de leden der sowjetmaatschappij, met voorrang voor de maatschappelijke belangen”, over „socialistische wedijver over het „wijken van „administratieve” d.w.z. dwangmaatregelen voor „morele beïnvloeding van de zijde van de collectief”, over de „geest van vriendschap tussen de volken”, de „eenvoud en matigheid” in het „optreden van leidende figuren”, etc. etc. — en dit alles dan opgediend als „een goed overzicht van de problematiek van de binnenlandse ontwikkeling”. Waaruit zou zijn te concluderen dat de problematiek zich voor Huijts immer beweegt binnen het kader van de verheven phrasen en zinledigheden. . . .

Zoals gezegd: Huijts heeft geen veine gehad — de ommekeer in het „alphabet” kwam te snel, de speculaties over de machtsstrijd bleken steek te houden, de „stabiliteit van de leiding” bleek minder groot te zijn — en dus ziet men hem in het tweede „overzicht” druk in de weer het rechte trekken van „de generale lijn van de Sowjet-Unie”, zoals dit stuk is getiteld, krom te praten, en de terugtocht van Chroestjew op de hardere semi-stalinistische politiek, waar dit lijntrekken op neer komt, te dekken. Er is een moeilijkheid, en dat is Huijts’ pech: de overgang is te snel, de vervalsing te controleerbaar. Malenkows politiek was redelijk — die van Chroestjew is weer, ook, even redelijk; we zouden het nog gretiger accepteren, als we even de tijd gehad hadden zijn vorige beweringen en suggesties te vergeten.

„Toen kort na de dood van Stalin de leiding in de Sowjet-Unie zich sterker dan tot dusver de zorg voor de behoeftebevrediging van de bevolking aantrok”, zo

begint Huijts zijn Maartoverzicht, met frisse moed de modder induikend, „zagen sommigen de sowjetmacht al genoopt haar eerezuchtige industrialisatiepolitiek op te geven en terug te komen van de daarmee nauw verband houdende collectivisatie van de landbouw” — waarmee H. waarschijnlijk bedoelt een verdergaande of totale collectivisatie. — Deze „sommigen” zijn uiteraard hypothetisch, er is mij geen redelijk commentator bekend, die zo vergaande conclusies heeft getrokken; zij dienen echter om de overgang tot Malenkows ongelijk, eerst nog impliciet, straks meer expliciet gesteld, wat acceptabeler te maken. Malenkow krijgt eerst ook nog een soort gelijk, een semi-permanent gelijke voor speciaal gebruik om zo te zeggen: het lag aan de interpretatie! Met andere woorden: *de Malenkow-periode, verleden maand nog compilerisch zeer geloofd, wordt gereïnterpreteerd in het licht van het nu de apologie behoevende Chroestjew-regiem.* „Dat Malenkow in een van zijn redevoeringen uit die tijd vooropstelde, dat zou worden voortgegaan met alle middelen de zware industrie tot ontwikkeling te brengen”, klinkt het, met licht verwijt aan „sommigen”, „en dat ook Chroestjew zich in gelijke zin uitte” — en d’aar is Chroestjew, dat blijft het nu wel, de overgang is er! — „toen hij in het Centrale Comité een uiteenzetting van de te nemen maatregelen gaf, werd alles klaarblijkelijk als verlegenheidsphrase beschouwd. — De in deze aanhaling onderstreepte woorden komen nota bene rechtstreeks en letterlijk uit een citaat in het vorige stuk: „We zullen voortgaan,” zo zei Malenkow dus, bij Huijts I, „met alle middelen de zware industrie tot ontwikkeling te brengen. Tot dusver was het ons niet mogelijk de lichte en de levensmiddelenindustrie in hetzelfde tempo te ontwikkelen. Thans kunnen we en zijn dus verplicht de ontwikkeling van de lichte industrie met alle middelen te forceren.” Inderdaad — de zware industrie is er wel, en als meer dan „verlegenheidsphrase” natuurlijk, daar zullen alleen hypothetische „sommigen” aan twifelen — maar het accent lag toch wel wat anders.

„Ik weet,” zei Chroestjew een half jaar geleden (onderstreping van schr.) in een interview met de Engelse hoogleraar prof. D. J. Bernal, — en dan volgt iets over de landbouw, met als conclusie, dat „ook in de toekomst de voornaamste aandacht aan de ontwikkeling van de zware industrie (zal) toevallen”. Dit is natuurlijk niets nieuws, van belang is hier slechts, hoe Chroestjew met zijn politiek hier volgens alle regelen der communisante interpretatietechniek wordt ingeschoven in de Malenkow-periode — dit alles in de lijn van de lijn: *De onaangetaste continuïteit!*

„Met dat al,” vervolgde Huijts, zijn draai gevonden hebbend, en zich nu behaaglijk in de frasen wentelend, „blijken de bedoelde maatregelen ook binnenslands tot misvattingen van gelijke aard aanleiding te hebben gegeven”. Ook dit is vernuftig: zo brengt men een machtsstrijd met principiële tegenstellingen aangaande het beleid terug tot een zaak van misverstanden — waaraan men zelf overigens net een maand geleden zijn gelovig fiat heeft gehecht. Op dit plan past dan ook heel goed een berispende rol van de heer Sjepilow als opper-schoolmeester-theoreticus: „Dat werd uit de doeken gedaan, toen onlangs Sjepilow, de hoofdredacteur van de Prawda en een van de auteurs van het onlangs verschenen „Leerboek van de Economie”, dat geacht kan worden de heersende inzichten weer te geven, in zijn blad een aantal jonge, met name genoemde economen à faire nam naar aanleiding van door deze in de laatste tijd ontwikkelde theorieën.” Malenkow wordt door Sjepilow niet

genoemd, alleen wat „jonge economen” — en Huijts noemt hem natuurlijk ook niet. Hij vermeldt alleen — een economisch-theoretisch citaat uit Sjepilow mogen we wel overslaan — dat „dit theoretisch standpunt, dat hij met tal van aanhalingen documenteert” — men ziet: volstrekt wetenschappelijk, uiterst academisch! — „door Sjepilow met de uiterste kracht (wordt) bestreden”. Nee maar! Immers, minder nadruk op de zware industrie — dat is dus de productiemiddelen- én wapenindustrie! — zou leiden „niet tot een verheffing, maar tot de daling van de levensstandaard der werkende bevolking; tot de onderminning van de economische macht en de weerbaarheid van het sowjetland”. Dit laatste geloven we wel: meer pannen en radio's betekent minder kanonnen en tanks, dus minder weerbaarheid. — Het eerste is duidelijk dubbelzinnig: wapenindustrie gaat altijd ten koste van de „levensstandaard der werkende bevolking” — en de productiemiddelenindustrie slechts in tweede instantie en uiteindelijk niet, maar in eerste instantie en actueel wel! Maar dit alles vermeldt de heer Huijts niet — dat is ook niet zijn taak!

Het is echter wel duidelijk hoe de Chroestjewiki hier goochelen — en hoe Huijts hier voorzichtig meejongleert: het is slechts wat kaats- en vangbal spelen met termen als volksbelang en weerbaarheid, economische macht en zware industrie, welvaart en wapenen.

„Verhoging van de uitgaven van de Sowjet-Unie voor de defensie” — dat is de zeer concrete duvel, die dan plotseling uit deze ideologische doos schiet. De cijfers zeggen hier meer dan alle Sjepilow-artikelen en Chroestjew-interviews, en deze cijfers geeft Huijts tenminste, zij het in zeer kort bestek, a.h.w. en passant: 30 milliard roebel meer voor de zware industrie, voor de landbouw ruim 9 milliard, voor de lichte industrie bijna 9 milliard minder. Het verschil tussen meer en minder is nog aanmerkelijk — maar: „De belastingdruk zal niet worden verhoogd. De staatsleningen, die de laatste twee jaar tot een aanzienlijk lager bedrag dan voorheen werden uitgeschreven, zullen nu echter haast het dubbele van verleden jaar moeten opbrengen en daarmee na zijn aan hun oude peil”. Dat heet dan geen belasting — of men hierbij dan nog vasthoudt aan die „strikte vrijwilligheid” van vorig overzicht, blijft onvermeld.

„Er wordt dus inderdaad wel heel straf: koers generale lijn gevaren. Betekent dat, dat de politiek van verhoogde zorg voor de behoeftenbevrediging van de bevolking reeds weer is losgelaten?” Wel neen toch! „Chroestjew wees in zijn interview met William Randolph Hearst jr., Kingsbury Smith en F. Conniff” — en in zulke interviews krijgt men natuurlijk steeds de volle waarheid te horen, daar is geen sprake van zeven sluiers of propaganda! — „op het besluit van het Centrale Comité tot krachtig ingrijpen in de ontwikkeling van veeteelt en zuivelbedrijf, ten bewijze van het tegendeel: „Wat is veeteelt? In het wezen van de zaak is dat productie van consumptiegoederen. Intussen is de ontwikkeling van de veeteelt onmogelijk zonder ontwikkeling van de zware industrie.” Men ziet, hier worden formidabele (dialectische!) gedachtensprongen gemaakt — via één schotsje van de wal der veeteelt in de sloot van de zware industrie — en wij worden kennelijk verwacht mee te springen. En zo zitten we in de zware industrie, „die de hechte grondslag vormt van de gehele volkshuishouding en de onwrikbare weerbaarheid

van ons vaderland; die de bron is van de voortdurende toeneming van de welvaart van het sowjetvolk". De volkswelvaart, het proletarisch heil — dat is het ideologisch konijn, dat altijd weer dialectisch uit de sowjet-hoed wordt gegoocheld, het eeuwig gepostuleerd axioma, de continue aprioristische conclusie; d.w.z. de altijd evidente onzin. — Maar in de Sowjet-Unie sluit nooit iets iets anders uit, alles sluit alles in, dictatuur democratie, terreur humaniteit, slavernij liberteit. En zo kan dan ook Chroestjew, op Hearsts — waarschijnlijk tamelijk rhetorische — vraag, „of de nadruk die opnieuw op de ontwikkeling van de zware industrie werd gelegd, soms betekende dat het nodig geoordeeld werd zich meer te concentreren op de verhoging van het oorlogspotentieel”, „ontwijkend” — zo noemt Huijts het, als ging het hier om een stukje diplomatie — antwoorden: „in de Sowjet-Unie stond het een niet in tegenspraak met het ander”.

Na deze dialectisch preliminair is het de tijd voor een parate executie van Malenkow: „Indien Malenkow misschien de meest overtuigde drager is geweest van illusies van overvloed (nota bene! en die overvloed aan graan dan van vorig overzicht? Schr.), waarmee de bevolking korte tijd gevoed is (!), dan is daaruit geen principieel verwijt geworden. Om het gelijk van de generale lijn te bewijzen behoefde men slechts in een polemiek te treden met enkele overmoedige jonge economen. . . .”! Ja, hoe snel vergaan de illusies. Sneller dan het verschil van twee Huijts-artikelen, zou de geest in Lessings oude Faust zeggen! En hoe licht valt de „weerlegging” — „slechts” een polemiekje met wat „overmoedige jonge economen”. Licht genoeg, om met een Huijtsiaanse gemoedsrust — de rust der onschuldigen! — voorbij te gaan aan het gehele vraagstuk van het ideologische afrekeningsmechanisme tussen Sowjet-leiders; en daaraan, hoe „normaal” onder dit gezichtspunt ook deze indirecte theoretische liquidatie, over de losse band, is geweest.

Dat Malenkow, in nasleep van een China-reis van het trio Chroestjew-Boelganin-Mikojan, wordt weggewerkt, lijkt dan nauwelijks meer dramatisch, eigenlijk slechts logisch, bijna een zaak van efficiency: een reorganisatie! „Voor de tweede maal na de dood van Stalin had de leiding zich(!) grondig gereorganiseerd”; ja, men reorganiseert zich, enkelen reorganiseren elkaar — andere leden daarentegen worden knock-out geslagen!

Maar zou dat dan nog iets te maken hebben met „speculaties omtrent de machtsstrijd aan de spits”? Of afdoen aan de „stabieleit van de leiding”?

Het besluit van Huijts' „overzicht”, gewijd aan „leiding en volk in de Sowjet-Unie” brengt uiteraard niets nieuws — al de bekende oudbakken communisantenpraatjes, om ons tenminste een of andere vage vorm van democratie — al was het maar „democratisatie” *) te suggereren.

*) Ook een oudbakken term overigens, Romein heeft het in „Machten van deze Tijd” 1933—1935 al over een „demokratisering van de diktatuur”; op dezelfde bladzijde waarop hij Huijts, „de Rusland-redakteur van de NRC en zonder twijfel de beste kenner ten onzent van de Sowjetwereld” al heel ongelukkig aanhaalt over een „milder seizoen” en de eeuwige „stabilisatie” — en dit nota bene vlak na de moord op Kirow en aan het begin van de grote terreur-periode van 1934—1938. Waaruit men weer ziet, dat de Rusland-„kenners” wel meer pech hebben. . . .

We weten al dat Huijts, die Beria op een kruispunt liet vallen, verzot is op meetkundige beelden **), en zo lezen we onverwonderd: „*Dictatuur, dirigisme en democratisatie — dat zouden de hoekpunten kunnen(!) zijn van een driehoek in welks vlak in de sowjetmaatschappij de ontmoetingen tussen leiding en volk tot stand komen.*” We zullen niet dromen over de idyllische voorstellingen die deze onverwachte ontmoetingen in ons wakker roepen, en lezen verder: „*De dictatuur is een eigenaardige dictatuur, waaromtrent het moeilijk is zich een juiste voorstelling te vormen, ook al doordat zij zich zo gemakkelijk laat verwarren met een eigenlijke dictatuur*”: en hier wordt ons dan weer eens duidelijk, hoe belangrijk de aanhalingstekens rond „dictatuur” ginds wel waren — men vindt ze in deze passage dus eindelijk geëxpliceerd. Aanhalingstekens, d.w.z. een geheten, geen „eigenlijke” dictatuur — van het proletariaat zagezegd! — Nu zijn er vele overgangen, en zoals de oneigenlijke dictatuur een vermilde of aangelengde dictatuur — of „dictatuur” — suggereert, zo blijkt de democratie — of „democratie” — in Rusland voorbereid door een „democratisatie” (zonder aanhalingstekens!): „*democratisatie — een woord dat de Grote Sowjet Encyclopaedie gebruikt, als zij de grondwet van de Sowjet-Unie behandelt — zegt, dat we ook hier met een onvoltooid proces te maken hebben. De beschrijving van de ontmoetingen tussen leiding en volk moet onder een dergelijke verhouding een bont tafereel opgeroepen.*” — Ja, Huijts maakt het wel bont — bonter bepaald dan de Sowjet-Unie werkelijk is.

We zullen ons niet verder verdiepen in Huijts' uiteenzetting over het mechanisme van de twee antagonale vrijheden, die de Constitutie van 1936 de Sowjet-burger op papier „toekent”: de „vrijheid van eredienst” en de „vrijheid van anti-religieuze propaganda”. Het is in elk geval geruststellend, dat „actief lidmaatschap van een der kerken geen onoverkomelijk bezwaar (is) voor een loopbaan van enige betekenis” — immers, voegt Huijts er met zijn fijne humor aan toe: „men kan er best hoogleraar of een bekend toneelspeler mee worden”. — Nu ja, toneelspeler wordt men onder de Sowjet-constitutie uiteraard, het comediantendom is onder elk totalitarisme endemisch.

Evenmin gaan we nu in op Huijts' uiteenzetting over de politieke mechanisme van offensief doorstoten of tactisch terugtrekken, dat „de leiding” op het volk kan toepassen. — Luisteren we slechts naar de conclusie: „*Een bepaalde activiteit van de leiding is hier voorwaarde voor de lijdelijkheid, waarmee een politiek, welke een in elk geval tamelijk groot deel van het volk onwelgevallig moet zijn, nochtans verdragen wordt.*” Een dergelijke formulering is niets slechts realiter een typisch Huijtsiaans halve waarheid, omdat zekere complementaire „voorwaarden van lijdelijkheid” — zoals de MVD — hier worden veronachtzaamd, zij is ook nog in eigenlijke zin een dwaasheid — er bestaat nu eenmaal geen „activiteit” — en zelfs geen communistische — die een strikte „voorwaarde” van enige lijdelijkheid zou zijn. Voorwaarde van het slagen van dergelijke activiteit zou eerder een ontbreken van lijdelijkheid moeten zijn, wat niet uitsluit, dat de meest doeltreffende

***) Het beeld, als vergelijking, bespaart altijd weer een werkelijke voorstelling of actuele analyse!

vorm van verzet tegen de leiding nog altijd de lijdelijkheid is — daar kan men op de kolchozen van mee praten.

Maar, gaat Huijts dan voort, „met geselecteerde groepen kan men op zo'n manier niet omgaan”. Ter illustratie van deze these volgt dan: „Als Chroestjew bovenvermelde vergadering van jonge communisten toespreekt. . . . geeft hij er de voorkeur aan ze, al is het nog zo summier, in het proces der besluitvorming te betrekken: „Ik denk dat we dit jaar in hoofdzaak klaar zullen komen met de personeelsbezetting van de nieuwe sowchozen en machinetractorstations in de rayons der maagdelijke gronden. Heb ik het goed, kameraden, of zullen we dit karwei nog voor het volgende jaar laten?”

Stemmen uit de zaal: „We halen het wel.”

„Ja, het is duidelijk, dat we het moeten halen. . . .”

Het is sterk, zulk een mate van engagement in de besluitvorming, zij het ook maar „summier”. En dan heeft Huijts het nog niet eens over de „besluitvorming” in de Opperste Sowjet, die Malenkow zo unaniem hielp afzetten.

De Opperste Sowjet heeft bij Huijts weer een andere taak — zij geeft de leiding de gelegenheid zich „meer en meer. . . . te verantwoorden”: „Tegelijk stuit men dan echter op symptomen dat de leiding meer en meer de behoefte gevoelt om zich tegenover het volk over dergelijke uit hoofde van haar centrale machtspositie genomen (de formulering! Schr.) maatregelen te verantwoorden. Zij heeft dat, op hoofdpunten van haar beleid, steeds gedaan (natuurlijk, inderdaad, vanzelfsprekend! Schr.), maar placht daarvoor dan een zitting van de Opperste Sowjet, zo niet een partijcongres af te wachten, gelegenheden, die soms geruime tijd uit elkaar konden liggen.” Inderdaad, tussen het 17e en 18e partijcongres lagen zeven, tussen het 18e en 19e — het laatste — dertien jaren, een wel flinke speelruimte voor de verantwoording. Het noemen van de aanwezigheid van „symptomen” van zulk een „meer en meer” maakt een prettige indruk — jammer, dat Huijts deze symptomen zelf niet noemt.

Geen verantwoording eiste of gaf de leiding bij het tweede schrijverscongres, waar zij zich alleen maar, volgens Huijts, „opmerkelijk op de achtergrond heeft. . . . gehouden”. Ook hier weer de eeuwige opmerkelijkheden, die iedere goede communistant zo van tijd tot tijd eens uit zijn analyse behoort op te duiken. „Maar als men Owetskin. . . . tegen dezelfde Simonow had horen uitpakken, was het opmerkelijk juist, hoe ver men gaan kon voordat men op de vingers werd getikt. En even opmerkelijk was dan ook, dat mét de becritiseerde figuren ook hun critici, niets slechts Owetsjkin, maar ook Sjolochow, ten slotte in het bestuur en deszelfs presidium gekozen werden” — Een toppunt van „samokritika” — sam-sam-critici om zo te zeggen. En bij somberder stemmen, waarschuwend tegen te critische formuleringen, die door de vijand zouden kunnen worden gebruikt, noteert Huijts dan: „Het waren overwegingen, welke in een kort verleden veel sterker hun invloed op het gesprokene in dergelijke openbare bijeenkomsten plachten te oefenen” — waarbij de exercerende invloed weer voor rekening blijft van de stijl van mr. Huijts. Wat de schrijverscongressen betreft, het laatste — tevens eerste — schrijverscongres, door Huijts zo smakelijk geëxcerpeerd in zijn „Nieuwe mensen in Moskou”, was 20 jaar geleden, in 1935. Maar voor andere „dergelijke openbare bijeenkomsten”

kan het wel opgaan. Wat zou men zich dan nog het hoofd breken over de officiële critiek van de Partij op de arme, al te realistische Pomeranzew in de Prawda van 12 April 1954, of over de uitsluiting van de toneelschrijver Virta, de man van de theorie der socialistische „conflictoosheid”, met drie anderen, uit de Vereniging van Sowjet-schrijvers. Of op de complicaties ingaan van het gestadige ideologische getij in de Sowjet-Unie van dogmatische verstarring en versoepeling. Men kan er zich immers toe beperken slechts de versoepelings-symptomen te signaleren: de halve waarheid is toch veel sympathieker!

„En zo”, besluit Huijts, niet zonder rhetoriek, *kon men de Prawda haast fysiek een zucht van verlichting horen slaken, toen zij haar nabeschouwing eindigde met de woorden: „Achter ons liggen de hete, creatieve twisten, die op het congres ontbrand zijn. Voor ons een onbegrensd veld van werkzaamheid, nieuwe boeken . . . nieuwe vurige discussies . . . maar bovenal de dagelijkse vreugdige en bezielde schrijversarbeid”*. . . — Nu kunnen wij de zuchten van de Prawda moeilijk ook zo fysiek navoelen, wij hebben daar nu eenmaal geen hand op de buik. Maar we willen even goed en graag mr. J. Huijts nog een vreugdige en bezielde schrijversarbeid toewensen, ja, zelfs nog vele boeken en een onbegrensd veld van werkzaamheid. We hopen echter, dat hij die onbegrensdheid dan toch eens ginds mag gaan zoeken, maar dat zijn creatieve werkzaamheid hier te lande spoedig zijn grens en einde mag vinden. Want we willen zeer ruimdenkend zijn, we willen zeer veel begrijpen — maar we willen toch ook nooit daarbij vergeten, dat in deze beschaving, die ons hier zo welwillend is geschetst, de Huijtsen zeker een goede kans maken — maar dan ook alleen de Huijtsen: de gladde rakkers, gladjanussen en gladjohannessen van de totalitaire ideologie, de brave breiers aan de geestelijke dictatuur van zwart of rood, al naar het mag verkeren — één recht, één averecht-links.

GRENZEN DER SOWJETMACHT

Grote invloed op de Duitse opvattingen over de machtpolitieke verhoudingen tussen het communistische blok en de vrije wereld wordt de laatste maanden uitgeoefend door een boekje, dat uitgegeven is door de Göttinger Arbeitskreis en geschreven werd door een arts, Wilhelm Starlinger. Hoe ver deze invloed gaat, blijkt wel uit het feit, dat Adenauer in zijn laatste grote redevoeringen er bijna woordelijk hele passages van overnam. De titel van het boekje luidt: „Grenzen der Sowjetmacht”.

Starlinger werkte als arts in Koningsbergen, toen het einde van de oorlog kwam. In 1947 werd hij door de Russen gearresteerd en veroordeeld — zo begon in 1948 zijn leven in de Sovjet-concentratiekampen, dat tot 1954 duurde. Zijn boekje bestaat uit twee delen — een eerste, dat eigenlijk hoofdzakelijk van medisch belang is; het behandelt de epidemieën en hun bestrijding in het afgesloten Koningsbergen in de jaren 1945—1947. Het tweede deel is van groot politiek belang. Hij geeft daarin eerst een duidelijke karakteristiek van de zgn. regime-kampen, welker hoofdcontingent uit politieke gevangenen bestaat, van hun leven, hun behandeling enz. en vooral van de merkwaardige geestelijke vrijheid, die de echte politieke gevangenen wordt toegestaan en die deze kampen tot de waarschijnlijk enige en in ieder geval beste plaats maakt, waar men een volledig overzicht over en inzicht in de ontwikkeling van de Sovjet-Unie krijgen kan.

Starlinger verklaart dit zo: Terwijl criminele gevangenen altijd nog de kans hebben weer in de maatschappij terug te keren en derhalve aan dezelfde beperkingen van menings- en gedachtenvrijheid onderworpen worden als de Sovjet-maatschappij zelve, dezelfde scherpe contrôle ondergaan en op gelijke wijze met het denunciantensysteem on-

der terreur en toezicht worden gehouden, is dit voor de politieke gevangenen anders. Het regime heeft met hen afgerekend en hen uitgesloten, zij zullen nooit meer in de maatschappij terugkeren, het is derhalve voor dit regime volstrekt onverschillig wat zij denken of onder elkander bespreken. Alleen groepsvorming is gevaarlijk — uitwisseling van gedachten echter, ook van de meest kritische en staatsgevaarlijke, blijft volkomen ongestraft. En aangezien regelmatig nieuwe politiekveroordeelden in de kampen belanden, tot uit de hoogste regionen van staat, partij en leger, terwijl de gevangenen onophoudelijk verplaatst worden van het ene kamp naar het andere en zo door het gehele gebied van de Sovjet-Unie reizen, worden deze kampen voor degenen, die het vertrouwen van deze gevangenen verwerft, tot een ideale waarnemingspost, waar men kennis kan nemen van de intiemste geheimen, moeilijkheden en zorgen van het regime. Als arts bevond Starlinger zich in een bevoorrechte positie ten aanzien van de mogelijkheid dit vertrouwen te krijgen. Zo kon hij in al deze jaren beter dan de diplomatieke vertegenwoordigingen in Moskou, een blik werpen achter de coulissen en inzichten krijgen, die voor anderen streng geheim blijven. Deze inzichten nu vat hij samen in „Grenzen der Sowjetmacht”. Het loont de moeite er kennis van te nemen. Enige van zijn belangrijkste waarnemingen willen wij hier kort samenvatten.

1. Krachtig en overtuigd rekent Starlinger af met in het Westen vaak nog voorhande illusies, dat er in de Sovjet-Unie een nationaliteitsvraagstuk zou bestaan. Wel bestaat er een groot aantal volkeren, volksgroeperingen enz., maar er is slechts één enkele, werkelijke, van zichzelf volledig bewust geworden en gevormde grote natie — het groot-Russendom. Het neemt op de meest veelvul-

dige wijze de gehele ruimte der Sovjet-Unie in beslag, het bezet alle organen der macht in partij, leger en staat. Alle anderen kunnen alleen met individuele personen tot invloed geraken en dan nog slechts voorzover zij zich russificeren: alle Sovjetpatriottisme is in de kern groot-Russisch patriottisme. Wanneer de Sovjet-Unie niet van buiten af aangetast wordt, zal aan het eind dezer ontwikkeling de niet alleen Russisch sprekende, maar ook voelende, denkende, handelende, een-eenheid vormende „Grossraum” staan. Starlinger voegt hier een interessante analyse aan toe van de positieve en negatieve eigenschappen van de Russische mens.

2. De huidige Sovjet-Unie is een ruimte zonder volk. Op meer dan 20 miljoen km² wonen thans minder dan 220 miljoen mensen — en deze bevolking groeit niet. Als oorzaken voor deze stagnatie van het bevolkingstotaal noemt Starlinger: 1. De razendsnelle verstedelijking na de oorlog, voortdurende toestroom van mensen naar de grote steden, met grote armoede en woningnood, die kinderrijke gezinnen practisch onmogelijk maken en huwelijk en gezin ondermijnen. Bovendien zijn het in het kader der industrialisatie de mannen, die naar de steden trekken en de vrouwen, die op de kolchozen blijven. 2. De vrouw is als vrouw snel verbruikt, omdat zij mannenarbeid moet verrichten met volkomen gelijke prestatie-eisen. 3. Millioenen soldaten worden jarenlang uit de maatschappij genomen en krijgen geen kinderen; millioenen veroordeelden worden voorgoed uitgeschakeld, Tenslotte speelt de weliswaar verboden maar steeds breder kringende omvattende abortus een belangrijke rol. Conclusie: de mensenbehoefte stijgt, de reuzenruimte wordt niet kleiner, hij wordt ook leger.

3. Scherpt analyseert Starlinger de ontwikkeling van het Russische nationalisme in het bolsjewisme. Hij schrijft o.m.: „Bij de niet voller, integendeel op het land steeds laatste „echte” bolsjewisten moge deze nationalisering misschien ook thans nog de betekenis hebben, dat een paard van Troje opgebouwd wordt om de eigen en de andere mensen voor het bolsjewisme te winnen, in werkelijkheid is dit bolsjewisme echter zelfs in zijn kaders reeds zozeer „genationaliseerd”, dat geen macht ter wereld deze van binnen komende herstempeling als „echte herstempeling” kan ophouden, laat staan on-

gedaan kan maken.” Uit de diepte van het Russische volk komt een nationaal-imperiaal-Messianische hoop op.

4. Het Russische volk wil werkelijk vrede. De rivaliserende machtsgroepen in partij en leger hebben behoefte aan vrede uit koele berekening hunner kansen, mogelijkheden en gevaren. Zij zijn bereid daarvoor offers te brengen. Maar geen machtsgroep is bereid offers te brengen, die niet uitsluitend hem de vruchten daarvan doen toevallen. Daarom moet het Westen met iedere toenadering jegens Moskou wachten tot de tijd rijp is, d.w.z. Moskou zelf rijp is en er daar een machtsgroep heerst, die offers brengen kan, waarvan de resultaten op zijn rekening worden te goed geschreven.

5. Over de zeer zware economische moeilijkheden van het regime schrijft Starlinger: „Zij moeten de landbouw saneren, de lichte industrie uitbreiden, de zware industrie echter niet alleen op peil houden maar uitbreiden, zij moeten het leger (met inbegrip van de atoomwapening) nog beter voorzien, tegelijkertijd echter de behoefte aan consumptiegoederen volledig bevredigen, zij moeten de economische eisen van China en Noord-Korea vervullen, maar ook de handel met het Westen opvoeren, zij willen ook niet afzien van de grote kanaalprojecten, maar brengen de voorziening met arbeidskrachten (door massaal gebruik van veroordeelde dwangarbeiders) in gevaar — en ze willen tegelijkertijd de interne machtsstrijd der diadochen zonder stoornis van buiten af uitvechten en voltooien.”

6. Het slothoofdstuk is wel het gedeelte, dat het meeste invloed op de buitenlands politieke oriëntering in West-Duitsland verworven heeft. Met vele uitlatingen blijkt, dat Adenauer de daarin door Starlinger gegeven visie volledig heeft overgenomen. Deze visie kan als volgt worden saamgevat:

a. De Sovjet-Unie kan haar binnenlands politieke en economische crisis alleen meester worden, wanneer de buitenlands-politieke druk gematigd wordt en een gegarandeerde vredesperiode op lange termijn met gelijktijdige forcering van de buitenlandse handel bereikt kan worden. De groot-imperiale droom („van de Stille Oceaan tot de Atlantische kust”) is in het teken van het groot-Russische Messianisme niet opgegeven en kan niet opgegeven worden.

b. Men is echter tot de overtuiging ge-

komen, dat de Sovjet-Unie militair noch economisch in staat is een onder militaire en politieke leiding van Amerika verenigd Westen, zelfs als aanvankelijk successen zouden worden verworven, ten slotte met succes zou kunnen weerstaan, om niet te spreken van overwinnen. De blokkade van Berlijn en de oorlog in Korea waren test-cases, die overtuigd hebben — hier werd de vrije wereld gered. Het oorspronkelijk als offensiefbasis opgebouwde glacis van de Elbe over de Donau naar de Zwarte Zee, dat ook thans nog offensief schijnt, is het waarschijnlijk niet meer.

c. Omwentelende gebeurtenissen hebben zich in het Verre Oosten voltrokken, die de gehele militaire positie van de Sovjet-Unie tegenover het Westen vroeg of laat moeten veranderen. China is een zelfstandige, soevereine wereldmacht geworden — en volgt niet de parolen van Moskou. Men heeft zelfs nog geen begin gemaakt met de kolchozing — het punt waarop het tot de breuk met Tito kwam. Twee dingen staan vast: 1. China zal in toenemende mate zelfstandig worden en naar eigen inzicht handelen. 2. Een restauratie van de Kwomintang is uitgesloten.

d. China staat voor ontzaglijke moeilijkheden — en die vormen de grondslag van de voorlopige veiligheid der Sovjet-Unie. Om zijn mensen te voeden moet China industrialiseren en dat kan het niet alleen. Zolang het uitsluitend op de Sovjets is aangewezen, heeft het hun hulp nodig. De Sovjets weten dat — en leveren daarom precies zo veel, dat China de eerste stappen tot industrieland kan doen, maar niet genoeg om het werkelijk op de been te helpen. Tot werkelijk toereikende hulp is alleen Amerika in staat, tezamen met het vrije Westen. Zolang Amerika China de rug keert, blijft de Sovjet-Unie onontbeerlijk. Duurt dit lang, dan moet China zich alleen „groot hongeren” — en dat zou kolchosering ook in China betekenen.

e. Het geïntegreerde China heeft nu reeds meer dan een half miljard mensen. De overweldigende meerderheid zijn boeren, in gezinnen die tot de kinderrijkste ter wereld behoren. Het jaarlijks geboorteturplus is waarschijnlijk niet veel minder dan 15 mil-

lioën. Bij enigszins ordelijke toestanden zal dit toenemen tot minstens 20 miljoen per jaar. Zelfs met geslaagde industrialisatie zal er overbevolking komen. Wel bestaat er een traditionele drang naar het Zuiden. Maar dat is eigenlijk al vol. Er zal een drang naar de lege Siberische ruimte ontstaan, zoals vroeger al Mandsjoerije gepenetreerd werd. Daarom sluit de Sovjet-Unie nu reeds hermetisch haar grenzen met China en brengt „Wehrbauern” naar deze bedreigde grenzen.

f. Hierin ligt de voornaamste reden voor het vredesverlangen der Sovjet-Unie jegens het Westen, waar zij vroeg of laat een rugdekking behoeft tegenover het opdringende China.

De conclusies, die Starlinger hieruit trekt, zijn verrassend: Amerika zou met China tot een accoord moeten komen. Tegen de Sovjet-Unie zou het alleen moeten strijden als het aangevallen werd — evenals met China zal Amerika vroeg of laat met de Sovjet-Unie tot overeenstemming moeten komen, al was het alleen maar om Ruslands positie jegens China te sterken; Amerika kan evenmin wensen dat Rusland China overschaduwde als dat China een hegemoniale positie jegens Rusland krijgt. Een zeker evenwichtssysteem tussen deze drie wereldmachten lijkt Starlinger een mogelijkheid, waarbij elk der drie zou trachten zich bij de andere te herverzekeren. De gevaarlijkste plek zal aan de Amoer blijven.

In dit geheel zou West-Duitsland zich met volle overtuiging in krachtig bondgenootschap bij Amerika moeten aansluiten, waarvoor het een onder alle omstandigheden betrouwbaar bondgenoot moet zijn. Alleen wanneer Rusland dit bondgenootschap als onverbreekelijk moet aanvaarden, zal het de Duitse kerneisen aanvaarden. Tot zolang zal het zijn Oosteuropese panden in handen houden. Pas als de echte verzoening zowel door Amerika als door Rusland wordt gezocht, kan en zal Rusland deze panden opgeven. Thans reeds met Rusland te spreken, zolang zijn rug tegenover China nog vrij is, is zinloos.

ERVARINGEN MET POLITEIA

10 JAAR SOCIALISTISCHE STUDENTEN

Het was in ons bevrijdingsjaar op de dag die Labour in Engeland deed zegevieren, dat een drietal leden van de oude Soc. Dem. Stud. Club te Voorburg bijeenkwam. Het waren de weinige nog studerende van deze kleine vooroorlogse studentengroepering, die het initiatief namen tot de oprichting van de tegenwoordige Democratisch Socialistische Studenten Vereniging „Politeia”. Deze maand 26 Juli 1955 kunnen de socialistische studenten in Nederland het tweede lustrum van hun vereniging vieren.

In de rijen van socialistische organisaties is Politeia wel één der minst aanzienlijken. Vaak neemt zij ook haar plaats niet in. Met een ledental dat in de periode van de grootste bloei enkele honderden bedroeg, gaat deze vereniging numeriek óók in de massa der tienduizenden Nederlandse studenten ten onder. En toch mag dit artikel aan deze niettemin belangrijke studentenorganisatie gewijd worden.

In 1950 nog bloeiende afdelingen te Leiden en Delft spelen thans geen rol van betekenis meer. Utrecht kwam omstreeks dat jaar slechts tijdelijk ten tonele. In Wageningen beschikte men op z'n best over een correspondentieadres. Maar... Rotterdam kwam tot nieuw leven. Bruisend, gistend en extreem. Groningen altijd klein geweest ontplooit thans een verheugende activiteit. Het contact met de socialistische studenten uit N.W.-Duitsland komt aan deze in een sterk isolement verkeerd hebbende afdeling ten goede. Amsterdam wist zich door het laatste decennium heen te handhaven als de afdeling met het grootste ledental en de meest constante activiteit. Bij deze gezapige continuïteit ontbreekt het extreme standpunt onder de leden en het experimentele in haar werkwijze allerminst. Politeia-Amsterdam heeft in belangrijke mate haar stempel gedrukt op diverse vormen in de structuur van het hoofdstedelijk studentenleven.

Voor de universitaire gemeenschap is Politeia een studievereniging (i.t.t. gezelligheidsvereniging) die in zich hen verzamelt die tot bestudering van het democratische socialisme in theorie en practijk willen komen. Tot de meest reguliere uitingen mag men dan ook rekenen de in principe wekelijks te houden koffietafels en maandelijkse instuiven welke toegankelijk zijn voor iedereen. Daartoe uitgenodigde sprekers behandelen actuele onderwerpen of geven voorlichting omtrent bestaande organisaties en hun werkzaamheden. Maar laat de inleider niet verschrikt zijn wanneer er eens niemand is. Ups en downs kenmerken deze activiteiten. Lezingen en weekends, het jaarlijkse congres — ik wil ze slechts noemen.

Werkgroepen onder leiding van oudere jaarsstudenten of andere deskundigen —

vaak medewerkers van de dr. W. B. Stichting — verenigen de leden in een tevens gezellig studieverband en vormen voor hen de meest belangrijke activiteit. De opzet door zelfwerkzaamheid bij te dragen aan het welslagen van het geheel wordt gerealiseerd door elke deelnemer een inleiding te doen houden op basis van een door hem ondernomen literatuurstudie. De beginselen van het socialisme, de geschiedenis van de theorie, en de historie der beweging vormen het geliefkoosde onderwerp voor de eerstejaarsgroepen. De ouderen hebben behoefte aan wat meer variatie. Cultuurpolitiek, onderontwikkelde gebieden, sociaalgeneeskundige problemen, tijdschriftanalyse (samen met de dr. W. B. Stichting), en vele onderwerpen meer hebben hun aandacht. Het programma is met dit alles niet uitgeput. Zo hield Rotterdam onlangs een goed geslaagde Joegoslaviëweek, zo kent men ook de debatavonden met vertegenwoordigers van andere politieke (studenten) groeperingen.

Het maandblad *Politeia* in rotopprint met rode kaft verschijnt de laatste jaren met opvallende regelmaat. Met de PvdA heulende en de PvdA honende opvattingen treft men in bonte mengeling polemisch te zamen. Streng Marxistische redentaties en vage ethische visies kan men beide ontmoeten. Door de sociologie geïnspireerde beschouwingen, historische documentaties, verslagen van bijeenkomsten, samenvattingen van lezingen vormen verdere bladvulling. Kortgeleden zag een sociaal-medisch nummer het licht. De belemmerende factoren bij de verwezenlijking van een optimale gezondheidszorg, en de sociale gevolgen van het psychosomatisch onderzoek waren enkele van de onderwerpen van algemeen belang, die door vooraanstaande deskundigen in een hoogst belangwekkend artikel behandeld werden.

Ruime belangstelling bestaat er onder de leden voor de aangelegenheden van internationale en supranationale politiek. Wel krijgen het streven naar Europese integratie, en het zoeken naar oplossingen voor de grote interne problemen van ons werelddeel daarbij mijns inziens relatief te weinig aandacht. Bijzonder veel relaties onderhoudt *Politeia* met haar buitenlandse zusterverenigingen. Er is een frequent bezoek van leden over en weer zowel in de persoonlijke sfeer als ter afvaardiging naar elkaars bijeenkomsten. Dit hangt overigens zeer nauw samen met de over het algemeen op de complexe wereld gerichte interessesfeer van de Nederlandse student, en met de onder hen bespeurbare tendens tot het zoeken van goedkope langdurige contactmogelijkheden met andere volken als vakantie- en vrije-tijdsbesteding (het liften en maken van trektochten, het deelnemen aan internationale conferenties en aan werkkampen). Een gunstige situatie! Actief neemt *Politeia* deel aan het werk van de IUSY (International Union of Socialist Youth) te zamen met AJC en Nieuwe Koers. De afdeling Groningen heeft zoals ik reeds zei stelselmatig contact met naburige groepen van haar Duitse zusterorganisatie, ook heeft het landelijke *Politeia* plannen om tot een nauwere organisatorische (redactionele) samenwerking te komen met de Waalse en Vlaamse socialistische studenten.

Niet onvermeld mogen blijven de twee grote internationale manifestaties van het voorbije decennium door *Politeia* onder auspiciën van de IUSY georganiseerd. Twee conferenties in Bentveld gewijd aan de problemen van en rond het ontwakende Zuid-Oost Azië resp. Afrika. Men zag een succesvol tezamentreffen van enkele tientallen jonge Europese, Aziatische en Afrikaanse socialistische van zeer

uiteenlopende nationaliteit en herkomst, nóg studerend maar binnenkort wellicht geroepen tot leidinggevende functies in het land van hun geboorte. De betekenis van dit soort ontmoetingen mag men niet onderschatten. Nog steeds moet ik 1949 konden zij nog aanwezig zijn op de eerstgenoemde conferentie. Nu zullen ze wel tot communist geworden zijn. Want reeds toen voorzagen zij dat, indien denken aan twee vrienden van de Vietminh die, protesterend tegen het wanbegrip van hun Franse regering, studeerden in het Londen van Labour-Engeland. Januari Frankrijk voortging Bao-Dai te steunen, de Vietminh spoedig noodgedwongen de tot op dat tijdstip meest geweigerde hulp van communistisch China zou moeten accepteren (met de gevolgen vandien). Maar hoe zou het gelopen zijn wanneer de Franse overheid eens met wat meer begrip — tijdiger ook nog dan wij Nederlanders in Indonesië — de Vietminh tegemoet getreden was? En welk beeld zou Zuid-Oost Azië nu vertoond hebben wanneer de Amerikanen eens vroegtijdig waren gaan koersen op de invloed van de leden van de Democratische Liga — een groepering van Chinese intellectuelen georiënteerd op het Europese democratische socialisme —, die tot 30 % toen deel uitmaakten van de regering van rood-China. Deze en dergelijke conferenties dragen er in hoge mate toe bij de deelnemers een critisch-constructieve houding aan te leren nemen ten opzichte van de door onszelve en onze bondgenoten uit te stippelen en als juist beschouwde lijnen van politiek beleid. Vaak had het ook door een iets ander begrip nét anders gekund met héél andere resultaten.

Dat Politeia haar plaats in de rijen van socialistische organisaties meestentijds niet inneemt, meldde ik reeds. Als strijdorganisatie treedt zij niet dan bij grote exceptie buiten het universitaire milieu. Slechts bij kwesties van buitengewoon groot belang tracht zij enige directe invloed uit te oefenen op de situatie van de „grote” politiek. Zo bijv. toen de vereniging in de jaren na de oorlog protesteerde tegen het door de Nederlandse overheid in Indonesië gevoerde — door de PvdA zij het met pijn in het hart getolereerde — beleid. En ook verder zijn de contacten met de haar in ideologisch opzicht verwante organisaties weinig intensief. Alleen met de dr. W. B. Stichting onderhoudt ze een regelmatig contact, niet alleen organisatorisch maar ook in de persoonlijke sfeer. En verscheidene figuren uit de partij zoals H. Vos, Ph. J. Idenburg, en J. de Kadt behoren tot de graag gevraagde sprekers. Laatstgenoemde is zelfs — vriendelijkheid is maar alles — weleens verwelkomd met het schone lied van „Die kat kom weer, die kon niet langer wag, die kat kwam weer die volgende dag, de kat kwam weer...” Het vrij strak gehandhaafde isolement hetwelk Politeia zoekt ten opzichte van de andere socialistische organisaties hier te lande, en ook met betrekking tot het directe wereldgebeuren, vormt intern op de diverse congressen en vergaderingen een steeds in enigerlei vorm weerkerend punt van discussie voor de leden. Persoonlijk heb ik in het verleden nog wel eens geageerd tegen dit streven, vooral wanneer het ging om de deelname aan de gezamenlijke 1-Mei viering en de zich dan openbarende sectorische tendenzen. Nu ik afgestudeerd zijnde in staat ben de achter mij liggende jaren enigszins te overzien, meen ik toch te mogen zeggen dat het voor Politeia juist is dit strakke isolement op ongeveer dezelfde wijze te handhaven. Het door bestuurders van Nieuwe Koers weleens geopperde denkbeeld van een samengaan

van beide organisaties moet dan ook met kracht van de hand gewezen worden, omdat het karakter van deze verenigingen totaal verschillend is. Vanzelfsprekend is er geen enkel bezwaar tegen deelname van leden van Politeia eventueel zelfs in leiding gevende functies aan het werk van Nieuwe Koers, AJC en IvAO. Dat valt slechts toe te juichen.

De afstand die Politeia zoekt te bewaren tussen zich zelf en de haar in ideologisch opzicht verwante groeperingen, en het feit dat zij het maatschappelijk gebeuren wel poogt te doorgronden maar niet in directe zin tracht te beïnvloeden verschaft haar een aanzienlijke mate van vrijheid tot handelen en denken binnen het universitaire milieu. Hiervan profiteert de vereniging in ruime mate, en het is niet veel minder dan een bestaansvoorwaarde. Het schept de mogelijkheid leden van meer diverse plumeau aan te trekken dan alleen hen die, hoewel student zijnde, reeds op jeugdige leeftijd in aanzienlijke mate zouden confirmeren met het alledaagse beleid van bijv. de PvdA Escapades in Marxistische richting (meer frequent), een tijdelijk overheersen van liberale tendenzen (minder frequent), en andere vrij fundamentele aberraties mag men bovendien beschouwen als normale, wellicht noodzakelijke symptomen van de groei naar rijpheid van maatschappelijk inzicht van de op het democratisch socialisme geïnteresseerde student. Het bewust doorleven van deze fasen is een goed ding, en een waardevolle bijdrage tot de diepgang van de onder studenten doorgaans toch reeds levendige discussies. De geschapen vrijheid van beweging maakt ook een meer experimentele werkwijze mogelijk. Zo zag men vooral in de eerste helft van het voorbije decennium in Amsterdam nog wel eens al dan niet incidenteel samenwerking met de communistisch geïnteresseerde studentenvereniging Pericles. De ervaringen zowel in goede als kwade zin opgedaan met deze partners in strijdsituaties binnen de universitaire maatschappij, en ook de contacten tussen de leden over en weer gelegd vormen belangrijke bijdragen vooral tot de scholing van de socialistische student in praktisch politiek opzicht. Al doende leert men op half speelse wijze beter dan door het klakkeloos aanvaarden van dat wat de oudere garde ervaren heeft. De praktijk is nog steeds een goede leerschool.

Het is buitengewoon verheugend te mogen zeggen dat de PvdA de vrijheden die Politeia zich veroorlooft te nemen, in zoveel opzichten ten volle blijkt te respecteren. Een andere houding is denkbaar, omdat Politeia door op zekere hoogte afhankelijk is door een subsidie verstrekt via de dr. W. B. Stichting. Slechts eenmaal hebben twaalf hoogleraren — leden van de partij — getracht zonder succes en geheel ten onrechte, pressie uit te oefenen op een door de Amsterdamse afdeling gevoerd beleid. Vermoedelijk speelde in het universitaire milieu de oude korpsgeest een aantal hunner te veel parten om tot een juist oordeel te kunnen komen op grond van hun democratische gevoelens. De grote mate van tolerantie door de partij getoond t.a.v. het doen en laten van haar studentenvereniging vindt vermoedelijk haar oorzaak in de gerechtvaardigde veronderstelling dat ten slotte alles op z'n pootjes terecht komt. Want het is toch zo dat men onder de leden van Politeia weinig partijgenoten aantreft. Maar met de afgestudeerden is dit geenszins meer het geval. Velen hunner zijn waardevolle leden, actief óf in de partij óf elders in het maatschappelijk gebeuren.

Bezien wij Politeia in haar relatie tot de studentenwereld, dan valt het geringe ledental en de sterk lacunaire spreiding van haar afdelingen over de diverse steden met instellingen van Hoger Onderwijs op. Enkele factoren voor deze toestand verantwoordelijk zou ik willen noemen. Het is namelijk geenszins zo dat de Nederlandse student ongeïnteresseerd is in het politieke en sociale wereldgebeuren. Wel is hij in z'n studententijd afkerig van te sterke bindingen aan bepaalde politieke groeperingen. Ten onrechte beschouwt hij evenwel Politeia als een weinig kritisch ingesteld verlengstuk van de PvdA. En dan vragen voorts ook zeer terecht mens-, levens-, en wereldbeschouwelijke problemen om zijn aandacht. De studieverenigingen op deze gebieden, en die welke zich bezig houden met het bedrijven of genieten van kunst, doen dan ook gezien de beperkte tijdsmogelijkheden de keuze zeer gevarieerd zijn. En het is nog altijd zo dat de aloude gezelligheidsverenigingen de studenten het meest absorberen. Deze brengen de studenten te zamen opdat ze ontspanning vinden door het beoefenen van sterk uiteenlopende vormen van vrije-tijdsbesteding. Aan deze verenigingen mag men een belangrijke opvoedende, de persoonlijkheid vormende waarde toekennen. Door de leden van Politeia wordt dit nog wel eens over het hoofd gezien — al staan zij terecht vaak zeer kritisch tegenover een aantal van deze verenigingen.

Er zijn meer factoren verantwoordelijk voor het geringe ledental. Het feit dat er een socialistische studentenvereniging bestaat is in de kringen van waaruit Politeia haar leden moet betrekken te weinig bekend. Hier ligt een taak voor de leden van partij en vakbeweging, voor de besturen van AJC en Nieuwe Koers, voor de organen van de socialistische pers, en voor Politeia zelf.

Op het studiekarakter werd door mij reeds gewezen. Binnen het universitaire milieu is Politeia evenwel ook strijdvaardig. De Amsterdamse afdeling stond gedurende het laatste tiental jaren op de bres voor het behoud van het democratisch kiesreglement in de algemene studentenvereniging te dier stede. Enkele jaren lang moest daarvoor een harde strijd gevochten worden. Deze, bijkans verloren, werd nog net ten gunste beslist, toen het afdelingsbestuur de leden verzocht zich terug te trekken uit alle bestuurs- en andere functies, die zij in deze algemene vereniging vervulden. En dit waren de mensen die het meeste werk verrichtten. (Toen ontbrandde de strijd met de twaalf hoogleraren.) In de ledenraad van deze organisatie — het studentenparlement — bewerkstelligden de vertegenwoordigers van Politeia mede een goede behartiging van de sociale en culturele belangen van de Amsterdamse student. Op de arbeidsbemiddeling voor werkstudenten en op diverse zaken meer drukten socialistische studenten hun stempel.

In dit verband mag ook genoemd worden het rapport van de congrescommissie ingesteld ter bestudering van de problemen rondom de democratie in het Nederlandse Hoger Onderwijs. Dit in 1951 uitgebracht rapport kan ik hier niet uitvoerig bespreken. Het bleek een waardevolle bijdrage te zijn tot onze kennis omtrent de noodzakelijke structurele wijzigingen in deze regio der maatschappij.

Tot slot vragen wij ons af welke de betekenis is geweest van het lidmaatschap van Politeia voor haar leden wanneer zij afgestudeerd geraken. Ik geloof dat dit voor een ieder anders ligt. Voor een student in een sociaal-politieke faculteit, van huis uit socialist, was het wellicht een middel om een weg te vinden op de maat-

schappelijke ladder in de wereld van politiek en sociaal organisatieleven. Een ander beoogde alleen maar zijn politieke interesse te ontwikkelen, en zich zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid als intellectueel bewust te doen worden. Mij als arts bood het de gelegenheid de geneeskunde te leren beschouwen vanuit het standpunt van de openbare gezondheidszorg, het gaf mij vrienden die assistent waren op het sociologisch seminarium en die men hielpen m'n kennis en inzicht van de sociale wetenschappen te vergroten, en het deed mij kennis maken met de organisatievormen en denkwijzen van het socialisme in al zijn schakeringen in heden en verleden. Voor de één waren de werkgroepen het meest waardevol, voor een ander lag de opvoedende werking meer in het internationale werk, voor een derde waren het de persoonlijke vriendschapsbanden, en voor de vierde was het de ervaring in organisatietechnieken. Hoe verschillend de invloed ook mag zijn geweest, ik geloof stellig dat een ieder die actief deelnam aan het werk van deze vereniging een goede invloed onderging.

En ook de gemeenschap vindt baat bij het bestaan van deze vereniging. Het volksgeheel niet alleen in Nederland maar ook daarbuiten behoeft op verantwoordelijke posities mensen die naast hun vakkennis voldoende inzicht hebben in de maatschappelijke structuur, en die zich de draagwijdte bewust zijn van maatregelen die zij treffen, die voorts het maatschappelijk gebeuren kunnen begrijpen en zo nodig willen pogen het te beïnvloeden, en die idealen hebben welke aan de realiteit van de huidige wereldsituatie aangepast zijn. En de socialistische beweging heeft er belang bij dat deze mensen het democratisch socialisme zijn toegedaan. In dit opzicht vervult Politeia een voor de maatschappij en het socialisme uiterst belangrijke taak. Het is verheugend te zien dat het merendeel van de afgestudeerde leden van deze socialistische studentenvereniging zich aansluit bij de PvdA. Zij nemen aan het werk van deze organisatie vaak actief deel o.a. door mede te werken aan de oplossing van problemen voor welke de dr. W. B. Stichting zich als het wetenschappelijk bureau van de partij geplaatst ziet. Een aantal hunner vond werkkring in de partij of elders in de beweging. Met het merendeel is dit niet het geval, maar ook zij verlenen waar nodig hun diensten.

Het geld door de partij in Politeia geïnvesteerd is goed besteed. Men mag hopen dat de socialistische studenten op de ingeslagen weg voort zullen gaan, zich vrijelijk ontwikkelend tot op de PvdA en het democratische socialisme georiënteerde intellectuelen, die, later wellicht in hoge functies geplaatst, zich hun maatschappelijke verantwoordelijkheid bewust zijn. Er dient naar gestreefd te worden dat in elke universiteits- en hogeschoolstad een afdeling bestaat, die zoals in Amsterdam het geval is, enige continuïteit vertoont en ik hoop met dit artikel belangstelling te hebben gewekt voor deze kleine organisatie.

EEN RK VISIE OP HET VOORBEREIDEND HOGER EN MIDDELBAAR ONDERWIJS

*Doelstelling van middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs en de
wetsontwerpen-Rutten (rapport commissie-Jansen)*

De onlangs verschenen nota van minister Cals (tweede onderwijsnota 18 Febr. 1955) moet zeker mede worden gezien in verband met een rapport van het Centrum voor staatkundige vorming (waarom staat er niet bij, dat het r.k. is²), dat in Mei 1954 werd samengesteld met het oog op de VHMO-vraagstukken.

Maar hoe de verhouding ook mag zijn tussen nota en rapport, dit laatste is de moeite van het kritisch beschouwen ten volle waard. Het is gemaakt door een commissie van deskundigen, onder leiding van dr. C. J. A. Jansen S.J. (directeur van een r.k. H.B.S. te Amsterdam), aangevuld met een jurist en een paar adviseurs, die ook nauw zijn betrokken bij de materie.

De heren aanvaardden de taak om een eigen visie te geven op de wetsontwerpen op het algemeen middelbaar en het voorbereidend hoger onderwijs; ze werkten snel en grondig, zodat binnen een half jaar een deugdelijk resultaat te voorschijn kwam.

Afgezien van een paar merkwaardige uitdrukkingen („studieuze bezigheid”, „inzichtelijk weten”) en een lelijke zin op pagina 49 laat het rapport zich goed lezen. Na (gelukkig korte) algemene beschouwingen geeft het een duidelijke omschrijving van de doelstellingen van V.H.O. en M.O. in verband met de betreffende wetsontwerpen, afkomstig van minister Rutten, knoopt daar enige bijzondere opmerkingen aan vast en sluit met concrete voorstellen tot wijziging of aanvulling.

M.O. en V.H.O., aldus het rapport, streven kennismaking met cultuurgebieden en cultuurverschijnselen na, waarvan vele niet uitsluitend op het intellectuele zijn gericht (pag. 8).

De totale persoon van de leerling schijnt in het onderwijs meer naar voren te komen, in de vorm van activiteiten tot ontwikkeling van de persoonlijkheid: jeugdconcerten, schoolorkest, schoolkoor, toneel, voordracht, lezingen, sociale werkzaamheden op bescheiden schaal, sport en spel, handenarbeid, schoolclubs en festiviteiten.

Wij nemen de gehele opsomming over om nog eens duidelijk te doen uitkomen, hoeveel er op de meeste scholen (want dit geldt immers niet alleen voor de r.k.) aan niet- (of niet zuiver-) intellectuele vorming wordt gedaan, nú al, en om hiermee de dwaasheid aan te geven van het dierbare scheldwoord intellectualisme.

Terecht constateert het rapport hier een winst aan persoonlijkheidsvorming.

Gezien de samenstelling van de commissie (uitsluitend dienaren van het r.k. onderwijs) wordt begrijpelijkerwijs bij de genoemde persoonlijkheidsvorming en ook, wat enigszins vreemd aandoet, bij de *intellectuele* ontwikkeling op r.k. scholen als

eerste eis gesteld: een godsdienstige en morele ontwikkeling volgens katholieke levensbeschouwing.¹⁾

Met het oog op het grote aantal zittenblijvers „in alle klassen van ons M.O. en V.H.O.”, (pag. 13; dit geldt óók voor de niet-r.k. scholen) en de vele uren huiswerk, richt het rapport zijn aandacht niet alleen op de ver van volmaakte selectie, maar ook op de inrichting van de scholen, en pleit voor verdergaande differentiatie, van schooltypen, maar ook van vakken.

Uitgaande van de formulering in het rapport van de commissie-Bolkestein 1938 omtrent de eisen, aan het V.H.O. te stellen, meent de commissie-Jansen (pag. 17) deze te moeten aanvullen met bewoordingen van eigen fabricage, waarbij de verliefdheid op het woord „probleem” opvalt, maar die overigens geen verbetering betekenen. Hier is aan de bondige en heldere formulering van Bolkestein c.s. eerder afbreuk gedaan.

Dat bij de leerlingen „moet worden ontwikkeld de zin voor het beschouwen van problemen, en wel om dat beschouwen zelf” doet de vraag rijzen, of dit ook geldt voor de H.B.S. voor zover V.H.O.

Het rapport constateert innerlijke tegenspraak bij minister Rutten (pag. 18), die pleitte tegen overlading, maar in zijn wetsontwerp voor het gymnasium dezelfde opsomming van verplichte vakken gaf als te voren bestond, nog aangevuld met facultatieve. (Hierbij valt op, hoe de cultuurgeschiedenis van het christendom ontbreekt, die we hier en daar op openbare scholen zien invoeren, maar waar minister R. nóch deze commissie blijkbaar aan heeft gedacht; minister Cals schijnt, volgens een krantenbericht, er zelfs tégen te zijn; maar dit terzijde.)

De tegenspraak in zake de overlading is onmiskenbaar; het is één van de vele zwakke punten in de nota-Rutten, in verband met zijn wetsontwerpen.

De commissie-Jansen stelt nu voor, het eindexamen aan te pakken en wil het voor H.B.S. B en gymnasium β beperken tot acht vakken, waarvan ten minste twee ter keuze van de candidaat, uit een aantal daartoe aangewezen vakken.

De zes verplichte examenvakken moeten natuurlijk alle behoren tot die, welke het karakter van het betreffende schooltype bepalen, terwijl er een zekere mate van werkelijke vrijheid⁽¹⁾ moet gelaten worden bij de keuzevakken (pag. 27).

Het eindexamen gymnasium α blijft buiten beschouwing: er zijn al acht eindexamenvakken, dezelfde, waarin onderwezen is. Over een eventueel schrappen van de wiskunde voor de α 's rept de commissie niet.

Aan de vakken op de H.B.S. A moet volgens het rapport in de hoogste klasse de wiskunde worden toegevoegd, maar met een geheel eigen betekenis. Het aantal eindexamenvakken, nu acht, zal niet moeten worden uitgebreid. Maar — hoe staat het nu met het gevaar van de overlading? Heeft de commissie wel voldoende aandacht besteed aan de H.B.S. A als eigen type?

Nadat in detail is uiteengezet, hoe men de verplichte en de keuzevakken op het eindexamen H.B.S. B en gymnasium β zou wensen (waarbij in het oog springen de

¹⁾ Iets dergelijks vinden we ook in het scherpzinnige, maar eenzijdige werk van dr. B. Perquin S.J.: De weg naar de universiteit, Nijmegen 1948, pag. 17. Zweekt hier de geest van de Exercitia?

voorliefde voor Nederlands en wiskunde, en het laten vallen van één van de beide oude talen voor gymnasium β) stelt het rapport terecht (pag. 29): hervorming van het eindexamen betekent *beperving* ervan, dus ook van het programma. Hierbij had nog gewezen kunnen worden op de consequenties: duidelijke instructies aan colleges van geëmitteerden en deskundigen, en vooral geen vage aanduidingen, want daar krijgen we 's zomers alleen maar narigheid mee.

Over concentratie en coördinatie van leerstof en samenwerking van leraren in verwante vakken zegt het rapport (pag. 29), dat deze dingen te minder uitvoerbaar lijken, naarmate ze aantrekkelijker zijn. Maar een algemene overzichts-kennis der verschillende vakken zou de elementen kunnen bevatten voor het vervullen van taken, waarbij verband tussen de vakken wordt gelegd.

De schrijvers willen hier gaan in de richting van een onderscheid tussen „doceer”-uren en „werk”-uren, als door minister Rutten toegelicht bij zijn ontwerp.

Nog daargelaten, of genoemd onderscheid juist en vruchtbaar in de discussie mag worden genoemd (moeten wij een lesuur, waar in de hoogste klasse een moeilijke schrijver door de leerlingen onder leiding van hun leraar wordt aangevat en ten slotte overmeesterd, een „doceer”-uur noemen of een „werk”-uur²⁾), voorstellen in deze richting begeven zich zover in het vage, dat de in het uitzicht gestelde bevrijding van het moeten-klaarkomen-met-de-examenstof voorlopig toch nog maar schijn is, en daarom als vlag gevaarlijk, vooral, waar geenszins bij voorbaat de instemming van de rijksgeëmitteerde verzekerd is!

Zover over het voorbereidend hoger onderwijs.

Wat het middelbaar onderwijs betreft, komt het rapport, na een analyse van de H.B.S. B²⁾, tot de conclusie (pag. 36), dat deze school niet meer geheel is aangepast aan aanleg én bestemming van de grote groep leerlingen, die moet worden voorbereid op taken in de maatschappij, waarvoor wél ontwikkeling maar géén H.O.-opleiding nodig is. Met andere woorden: voor degenen die de H.B.S. (B) als eind-onderwijs gebruiken, is deze school niet bevredigend. Op het ogenblik ontbreekt in onze onderwijsorganisatie, naar het oordeel van de commissie, een daartoe geschikte school. Dit moet nu de A.M.S. worden, maar: *vijffjarig*.

De eerste twee jaren (of alleen het eerste) kunnen samenvallen met die van de H.B.S. Een kleine groep leerlingen zou naar de U.L.O.-school kunnen gaan, maar er blijft meer dan genoeg over voor het nieuwe schooltype, dat dus staat tussen U.L.O. en H.B.S.

Vijf jaar zijn nodig om te voldoen aan de eisen, die werden gesteld door de commissie-Bolkestein, maar zonder de toevoegingen van de commissie-Jansen (dus niet de problemen erin!), die ook voor het M.O. gelden.

Nu zegt de geduldige lezer: Wacht u even: zijn deze eisen werkelijk gesteld voor het M.O. of wilt ú dat, maar waarom dan?

Toch zal de A.M.S., wil ze enige kans maken, vijfjarig moeten zijn; dit geven we graag toe, omdat anders de afstand tot het U.L.O. zeer gering wordt.

²⁾ Al lezende ziet men het vreemde woord „athenaeum” veld winnen. Wat heeft de H.B.S. met Athene te maken?

Interessant is, dat de nota-Cals de vijfjarige A.M.S. overneemt als hoger algemeen vormend onderwijs.

Dat de commissie, behalve dit nieuwt schooltype, en de vernieuwde zesjarige H.B.S. B (athenaeum genaamd), de gewone H.B.S. voorlopig onder de bestaande M.O.-wet ook nog wil laten bestaan, daarmee *weer een nieuw schooltype* schepende, zal vermoedelijk niet veel instemming vinden en is door minister Cals ook niet aanvaard. De ouders zullen toch al moeite hebben uit de komende veelheid van scholen wijs te worden! Want we zijn er nog niet. Maar eerst nog even over de A.M.S. (ofte wel H.A.V.O.). De commissie verwacht (met minister Rutten), dat dit type (voorlopig te zien als experiment) van grote waarde zal worden voor de samenleving, en dat het eindexamen ervan door ouders en leerlingen zeer hoog zal worden geschat.

Wij zijn er niet zo zeker van. Het huidige H.B.S. (B)-diploma heeft hoge koers in brede kringen van ons volk, juist omdat men er zoveel kanten mee uit kan. Zal men niet blijven streven naar dit H.B.S.- (ath.) diploma, en pas, als dit volstrekt onmogelijk blijkt, genoeg nemen met een dito A.M.S.?

Dat de komende A.M.S. een school zal worden „van waaruit de hervorming van ons middelbaar onderwijs effectief kan beginnen”, moge voor de schrijvers een aanbeveling zijn, het blijft de vraag, of de ouders dit ook als een voordeel zullen zien (van degenen, die deze experimenten moeten uitvoeren, spreken we nu maar niet).

Het eindexamen A.M.S. moet volgens het rapport beperkt blijven tot ten hoogste zes vakken, van welke ten minste twee als keuzevakken uit een aantal daartoe aangewezen.

Dat „ten hoogste” houdt een gevaar in voor devaluatie van het gehele examen, en dus van het diploma. In de vreugde over hun nieuwe uitvinding hebben de schrijvers dit vermoedelijk vergeten.

De „bijzondere opmerkingen”, waarmede het interessante rapport besluit (afgezien van de concretisering in amendementen op de betreffende artikelen van de wetsontwerpen), hebben betrekking op gymnasium (eventueel afdeling), athenaeum (id.), het lyceum, de middelbare meisjesschool, de handelsavondschool en de leraren aan deze takken van onderwijs.

Hier rijst dadelijk de vraag, of het handelsdagonderwijs bewust is weggelaten? Had dit niet besproken moeten worden als economisch onderdeel van het M.O. en in verband met de H.B.S. A, die zelf deels M.O. deels V.H.O. is?

Beginnen wij met het nieuwste, al functionnerende type: de M.M.S. (vooral trotse moeders spreken graag van meisjes-H.B.S., maar dat is een onbewuste wensdroom!)

De commissie is enthousiast over deze nieuweling, die in het r.k. onderwijs dan ook welig tiert: vandaar zeker de vreugde. Maar of nu deze school het prototype zal worden voor de regeling van het leerplan der andere scholen voor M.O. en V.H.O., gelijk de commissie veronderstelt (pag. 60), is een andere vraag. Minister Cals meent van wel, want hij noemt de M.M.S. de H.A.V.O.-school voor meisjes.

Maar — waren in het begin zelfs de gehate cijfers op het eindexamen M.M.S. niet afgeschaft en is men daar niet van teruggekomen? Wie is er nu prototype?

Maar hoe dan ook „de M.M.S. dient” (gelukkig, dat we dit dierbare woord ook

eens tegenkomen) „een school voor het meisje te zijn” (pag. 61), anders dus dan een H.B.S. of gymnasium voor meisjes. Oprichting van een A.M.S. voor meisjes (nóg weer iets anders) moet voorshands niet worden bevorderd. Dit vindt de nota-Cals blijkbaar ook: gelukkig maar.

De doolhof van scholen (bestaande, half-bestaande al of niet gewenste in de toekomst) is, dachten wij, inderdaad al verwarrend genoeg. Maar nu komt iets verwonderlijks: Het ontwerp-Rutten had aan de M.M.S. als vakken, waarin onderwijs kan worden gegeven, toebedeeld: gezondheidsleer, kinderverzorging, huishoudelijke arbeid en koken. De commissie wil dit allemaal schrappen, als niet overeenkomend met de aard van het onderwijs aan de M.M.S. Hoe nu: horen deze vakken niet bij de voorbereiding tot „de vervulling van taken van de ontwikkelde vrouw in het gezin en de maatschappij, onder welke laatste vrouwelijke beroepen bijzondere aandacht verdienen” (pag. 61)?

Over het *gymnasium* (pag. 48–52) zegt het rapport (na de traditionele buiging voor „de voortreffelijkheid van de klassieke vorming”), dat eenmaal het leerplan ingrijpend is gewijzigd, door de oprichting van de β -afdeling omstreeks 1920, in verband met de toenemende betekenis van de wis- en natuurkundige wetenschappen. Maar, zeggen de schrijvers, „wat éénmaal nodig was, zou andermaal nodig kunnen zijn.”

Inderdaad, mijne heren, maar denkt u eraan, dat het gymnasium β door het eindexamen in de natuurwetenschappen *alleen mondeling* te doen plaatsvinden, een zekere soepelheid, juist in verband met de fabelachtige ontwikkeling van deze wetenschappen, heeft behouden, hetgeen juist gunstig afsteekt bij de toestand aan de H.B.S. (B).

Indien, zoals de commissie schrijft, „de aanpassing van het gymnasium aan een nieuwe tijd slechts zeer oppervlakkig” is geweest (pag. 50), dan geldt dit juist niet voor de natuurwetenschappen of de wiskunde (examen schriftelijk en mondeling voor alle kandidaten). Het Nederlands is voor α - en β -leerlingen verdrievoudigd sinds \pm 1937, zodat hier zeker ook niet van gebrek aan aanpassing (wèl van drukende overlading) gesproken kan worden: maar *déze* overlading hebben we juist aan ministers van de latere tijd te danken en niet aan een versteende traditie!

Inderdaad „veel tijd en moeite” zijn nodig om onze jongelui Grieks en Latijn te leren. Maar hoe men dan in deze gedachtengang, gekoppeld aan de overweging, dat toekomstige wetenschapsdienaren moeten beseffen, dat moderne verworvenheden „hun zin ontlene aan de mens die daarvan uitgangspunt en doel is” (pag. 51), zoals het rapport het mooi zegt, hoe men dan, in details tredend, serieus wil voorstellen schrijvers als Livius, Plutarchus, Homerus en Herodotus (die, behalve de tweede, tot de minder inspannenden worden gerekend) te vervangen door „Plato, Thucydides, sommige redevoeringen van Demosthenes, Tacitus en Cicero’s filosofische werken”, uitgerekend deze schrikbarende moeilijke schrijvers, is voor iedereen met enige herinnering aan zijn gymnasiumtijd een raadsel. Het classicus-lid van de commissie moet hier (evenals weleer Homerus) even een dutje gedaan hebben! ⁴⁾

⁴⁾ Collega Brok houde mij dit ten goede; dat zal overigens well!

Van de H.B.S. met zes jaren (athenaeum) stelt de commissie nadrukkelijk, dat er geen vermeerdering van leerstof mag komen (pag. 52).

Na een poging tot karakteristiek van de geestesvorming van gymnasiast (vooral *a*) en die van H.B.S.-er, zegt het rapport, dat beide niet geheel harmonisch zijn, maar dat het tot één geheel verenigen in één schooltype voor V.H.O. als „een onbereikbaar ideaal” moet worden beschouwd.

Dat geven wij toe, als gedacht is aan identieke opleiding van de eerste tot en met de zesde klasse; is alleen de sfeer van één onderwijsinstelling in één stijl met mogelijkheid van één soort differentiatie bedoeld, dan mogen wij bescheidenlijk opmerken, dat het gymnasium sinds honderd jaar (en in moderne vorm sedert 1920) dit ideaal nastreeft.

De winst van één jaar voor de H.B.S. vindt de commissie vooral in de *talen*, waarbij ze duidelijk en in fraaie bewoordingen haar bedoelingen uiteenzet. Latijn acht ze op een H.B.S. (volkomen terecht) niet op zijn plaats, maar ze wil cultuurgeschiedenis van de oudheid als verplicht vak voor de hogere klassen invoeren, te geven door een leraar geschiedenis, of een leraar oude talen.

Bij dit laatste doen wij goed te bedenken, dat de samenstellers wel telkens spreken van gymnasium of H.B.S. (athenaeum) maar in werkelijkheid vaak het lyceumtype voor ogen hebben, waarin minstens gymnasium- en H.B.S.-afdeling zijn verenigd en waar ze een extra-bladzijde (59/60) aan wijden. Natuurlijk moet het meer dan vijftig jaren oude lyceum wettelijk worden erkend (daar zal wel niemand tegen zijn, al vindt niet ieder de groei van het type even gezond of verheugend).

Een onderbouw van één of twee jaren (op het toch belangrijke verschil daartussen gaan de schrijvers niet in), een bovenbouw met afdeling gymnasium en A.M.S. of M.M.S. moet al lyceum genoemd worden, welke instelling dan ook in de toekomst onder twee wetten valt: Volgens minister Cals Voorbereidend *wetenschappelijk* onderwijs en hoger algemeen voortgezet onderwijs.

Samenvattend beschreven, wil dus het rapport van de commissie-Jansen:

1. *Persoonlijkheids*vorming van de leerling is uiteindelijk doel, voor een groot deel op terrein, waarmee de overheid als zodanig geen bemoeienis mag hebben;
 2. *Geen Latijn* op de (nieuwe, zesjarige) H.B.S. (athenaeum genaamd); wel *cultuurgeschiedenis* van de oudheid, verplicht;
 3. Voor H.B.S. en *gymnasium* β eindexamen in ten hoogste acht vakken, waarvan ten minste twee ter keuze uit aantal daartoe aangewezen;
 4. Voor *gymnasium* *a* blijft eindexamen als het was (acht vakken);
 5. Er komen een A.M.S. met vijfjarige cursus (tussen U.L.O. en huidige H.B.S.), met experimenteermogelijkheden;
 6. De H.B.S. A blijft als hij is (aantal jaren niet duidelijk omschreven);
 7. M.M.S. behoude eigen karakter (zonder door ontwerp-Rutten toegevoegde huishoudelijke vakken);
 8. A.M.S. (evenals M.M.S.?) krijgt eindexamen met ten hoogste zes vakken, waarvan ten minste twee ter keuze uit aantal daartoe aangewezen.
- Voor deze bijdrage tot de discussie over het V.H.M.O. van R.-Kath. zijde mogen wij, met alle critiek, zeker dankbaar zijn. Hier is ernstig werk verricht.

BOEKBESPREKINGEN

Dr. Ph. M. v. d. Heiden: *Begaafdheid en Beroep*. Een psycho-diagnostische en sociaal-psychologische studie. J. B. Wolters, Groningen—Djakarta 1953.

Het aantal boeken en geschriften, dat zich bezig houdt met de problematiek der beroepskeuze-voorlichting, neemt in ons land gestadig toe. De meeste van deze publicaties behandelen de individueel-psychologische facetten van het probleem. Als zodanig zijn ze van grote waarde. Een ander aspect is het sociaal-psychologische. Ook op dit gebied is er het een en ander gepresteerd. Zo heeft dr. Luning Prak, wiens grote verdienste het zal blijven, dat hij op dit terrein in ons vaderland de eigenlijke pioniersarbeid heeft verricht, van het begin af aan deze kant van de zaak grote aandacht gewijd. Anderen zijn hem daarin gevolgd. Onder hen neemt dr. Ph. M. v. d. Heiden een vooraanstaande plaats in.

In zijn reeds in 1953 verschenen grote werk *Begaafdheid en Beroep*, dat volkomen terecht wordt aangekondigd als een „psycho-diagnostische en sociaal-psychologische studie” worden door dr. v. d. Heiden telkens de individuele en sociale problemen der psychologische praktijk nauw op elkaar betrokken en worden allerlei vraagstukken, die het gemeenschapsleven raken en mitsdien ook een politiek-wetenschappelijke achtergrond hebben, in hun problematische structuur belicht. Op de voorgrond staat de vraag, of de erfelijkheid dan wel het milieu uiteindelijk de begaafdheid van de mens bepaalt. Als een rode draad is deze kwestie door het hele boek heen geweven. De auteur zegt ergens, dat zijn werk niet bepaaldelijk aan dit probleem is gewijd, maar het laat hem toch blijkbaar nimmer los, en wie zich voor deze kwestie interesseert, kan dit boek zeker niet ongelezen laten. Hiermee samenhangend doemen andere problemen op, die ons bijv. brengen op het gebied van de onderwijspolitiek. De schrijver levert ernstige critiek op het onderwijssysteem (als er van een systeem mag worden gesproken in ons land), dat z.i. niet voldoende is ingesteld op de onderscheiden begaafdheidsniveau's der leerlingen. Natuurlijk komt dan de samenstelling van de schoolbevolking bij het technisch, middelbaar en universitair onderwijs ter sprake. Meer grenzend aan de sociologie en economie zijn de problemen van de beroepenclassificatie en de sociale waardering van de arbeidsfuncties, alsmede de financiële beloning van deze, en niet het minst de kwestie of het tegenwoordig aspect van de bevolkingstoename aanleiding geeft tot verontrusting over het intelligentieniveau der massa.

Van belang is hier de instelling van de auteur op het object van zijn onderzoek. Al dadelijk zou ik met nadruk willen handhaven, dat dr. v. d. Heiden de problemen objectief wetenschappelijk benadert. Hij is geheel thuis in de internationale wetenschappelijke literatuur op dit terrein, met name de Amerikaanse, die thans zoveel gewicht in de schaal legt. Weliswaar citeert hij naar mijn smaak de Amerikaanse auteurs wat al te veel (citatens doen de lezer alleen deugd wanneer ze opvallen door de exemplarische korthed van een conclusie of wanneer ze aan bepaalde ideeën een pregnant-treffende uitdrukking geven).

Dr. v. d. H. is een man uit de practijk met een sterk sociaal verantwoordelijkheidsgevoel. Zo schrijft hij ook. De kwesties, waarmee hij ons bezighoudt, zitten hem hoog. Hij neemt ons als 't ware mee naar zijn wetenschappelijke werkplaats. En daar werkt hij machtig met tabellen, statistieken, grafieken, curven etc. Het boek staat er vol van. Uit al dat verzamelde materiaal trekt hij zijn conclusies. Het is voluit de Amerikaanse manier van doen. Het is van het begin tot het eind empirisme. Voor de beroepskeuze-psychologie is dat zonder twijfel een betrouwbaar uitgangspunt. Wij blijven met de voeten op de grond van de feiten. De Amerikanen hebben bewezen, hoeveel kan worden bereikt, wanneer wij in de toegepaste psychologie streng experimenteel te werk gaan.

En toch ligt in deze methodiek ook een beperking, die zich t.a.v. het persoonlijkheids-onderzoek moet wreken. Er is hier in dit boek iets, dat door anderen wel is gesignaleerd als de aanbidding van het feit. Het menselijk geestesleven kan nooit geheel in het experimenteel onderzoek worden gevangen, en dit onvangbare kon wel eens het belangrijkste zijn. Rijkere visies als die van Klages, Jung, Kohnstamm (om maar willekeurig enkele denkers te noemen) komen hier niet aan de orde. Weliswaar moeten we met deze critiek wat voorzichtig zijn, omdat de schrijver de diepere lagen van het persoonlijkheidsleven in dit boek uitdrukkelijk niet behandelt. Maar ook in het aperçu over de leer der persoonlijkheid blijft hij geheel in de denksfeer der Amerikanen en de naam van Klages, die een zo rijk begrippenmateriaal aan de persoonlijkheidspsychologie schonk, wordt in dit hele werk slechts eenmaal terloops genoemd.

In verband hiermede moet mij toch nog een opmerking van het hart. Met de gesignaleerde instelling hangt wel samen een overdreven waardering van de specialistische academisch-wetenschappelijke opleiding. Ik heb natuurlijk niets tegen deze opleiding. Het hier besproken boek is een kostelijk document van de waarde ervan. Normaal behoren de academici de leiders te zijn bij praktische en theoretische psychologische arbeid. Maar . . . komen wij bij de beroepskeuze-voorlichting helemaal klaar met niets anders dan zuivere theorie? Het heeft me getroffen, dat bij de behandeling van het diagnostisch onderzoek zo weinig wordt gesproken over de persoonlijke relatie van adviseur en consultant, een relatie, die bij de adviseur toch een aantal menselijke kwaliteiten onderstelt, welke door academisch onderwijs niet zonder meer worden bijgebracht, en die de vraag doet rijzen of het niet wenselijk zou zijn studenten in de psychologie, die zich later gaan bezighouden met adviseren, t.a.v. deze kwaliteiten vooraf te onderzoeken, zoals bijv. het rijk doet met zijn beroepskeuze-adviseurs. Wetenschappelijke objectiviteit maakt niet alles goed en een alleen maar objectief-wetenschappelijke benadering van de consultant maakt hem tot een nummer, doet te kort aan het geheim van de menselijke persoonlijkheid. Of is er voor dr. v. d. Heiden principieel genomen geen geheim?

Ik meen, dat de weerzin van zo velen tegen het psycho-diagnostisch onderzoek hier een van zijn wortelen heeft. Wellicht is de Nederlander ook een ander type dan de meer brute Amerikaan. Hij wil meer zijn dan een „ausgeklügelt Buch”.

Het wetenschappelijk psychologisch onderzoek, zoals dr. v. d. Heiden het wenst, wordt zakelijk, duidelijk en uitvoerig beschreven. Hierin schuilt een stuk van de waarde van dit boek. Wie wil weten hoe het in het bedrijf van de beroepskeuzevoorlichting toegaat, vindt hier wat hij zoekt. Het is een van de meest complete boeken op dit terrein. Geen leerboek voor adviseurs, hoewel allen die in het vak zitten, enorm veel te lezen krijgen, wat de moeite van het overdenken waard is. Ik kwam zeer onder de indruk van het gevaar van voorbarige conclusies. Niet academisch gevormde adviseurs zullen door deze studie tot bescheidenheid worden gestemd. Er zijn gevallen en terreinen waarvan ze moeten afblijven. Maar is dit werk dan geen leerboek, het geeft wel een uitnemende verklaring en toelichting van de arbeid der beroepskeuze-voorlichting, met name van de arbeid in dr. v. d. Heidens eigen instituut. Dit boek is een verantwoording van eigen werk, een verantwoording die ons uit het oogpunt van de praktijk volkomen bevredigt.

Want in de praktijk hebben wij bovenal te maken met de psychologische factor, die bij het beroepskeuze-onderzoek toch wel doorslaggevend is en die door deze psycholoog zo krachtig wordt geaccentueerd: de factor der begaafdheid. Nu weet dr. v. d. Heiden heel goed, dat de totaliteit der menselijke persoonlijkheid rijker is dan de samenvatting van al de facetten der begaafdheid bij elkaar. Men kan bij het onderzoek ook niet afzien van die grotere rijkdom. De begaafdheid ligt in zekere zin in die grotere rijkdom, nl. in de totaliteit van de persoonlijkheid ingebed. Vandaar ook dat de schrijver er niet omheen kan allereerst een summier overzicht te geven van zijn eigen persoonlijkheidsleer, al

behoudt hij zich het recht voor, hierop later terug te komen. Dat al de facetten van de psyche versmelten in de totaliteit ervan, mag nu wel gelden als een algemeen aanvaard inzicht van de gehele moderne psychologie. Dit inzicht wordt door de auteur in zijn arbeid volkomen verdisconteerd en in zijn rapporten toegepast.

Intussen blijft het eigenlijk doel van dit boek een detailonderzoek naar een bepaalde kwaliteit der persoonlijkheid, die dr. v. d. Heiden definieert als de „begaafdheid”. Bij een beroepskeuze-onderzoek, dat voor alles gericht is op het welslagen van de consultant in het maatschappelijk leven, zal de begaafdheid moeten domineren. Nu is begaafdheid al dadelijk een veel rijker begrip dan intelligentie. Intelligentie is alleen een zekere cognitieve sector in het geheel der begaafdheid. De machtige nadruk op deze nieuwe term acht ik een van de meest waardevolle momenten in dit werk. Het zou een grote vooruitgang in het bedrijf der beroepskeuzevoorlichting zijn, als het I.Q. voor goed werd vervangen door een begaafdheidsindex, gelijk dr. v. d. Heiden voorstelt. Het I.Q. is daarmee nog niet als volstrekt waardeloos geëlimineerd. Het is alleen tot zijn juiste proportie teruggebracht. De overwaardering van de verbaal-mathematische schoolintelligentie, die al zoveel onheil heeft veroorzaakt, wordt daarmee afgesneden. En onmiddellijk zitten we hier weer in de sociaal-psychologie, wanneer de auteur hieraan beschouwingen vastknoopt over de door hem afgekeurde vigerende indeling van de sociale klassen in de maatschappij, die voor een belangrijke deel zo nauw verband houdt met de schoolopleidingen. De onderwaardering van mensen met sterk ambachtelijk-technische, zgn. werktuiglijke begaafdheid hangt hier nauw mee samen.

Begaafdheid wordt nu verder onderscheiden naar niveau en structuur. Het niveau zal uit de aard der zaak betrekking hebben op de hoogte van de te bereiken functie in het arbeidsleven, de structuur zal bepalend zijn t.o.v. de aard der te verrichten arbeid. Met instemming nam ik kennis van de wijze, waarop niveau en structuur door dr. v. d. Heiden worden opgespoord en vastgelegd. Het grote middenstuk van zijn boek is aan dit methodisch onderzoek gewijd. Het komt erop neer, dat dr. v. d. Heiden drie belangrijke fasen bij het onderzoek onderscheidt. Allereerst moet de consultant een aantal sub-tests meemaken, die een voorlopig algemene indruk geven van zijn begaafdheid. Stuk voor stuk worden ze toegelicht. De matrixtest wordt uitvoerig besproken. Voorts is het van belang, dat de diepere emotionele en dynamische facetten van de persoonlijkheid worden aangeboord met behulp van het Rohrschach-experiment. Ik geloof gaarne, dat onder de projectiemethoden aan de Rohrschach de primeur moet worden toegekend, op voorwaarde dat men een ervaren en wetenschappelijk onderleigd specialist eventueel een psychiater voor dit onderdeel van het onderzoek aan zijn instituut heeft verbonden. Het getuigt van wijze zelfbeperking, dat de schrijver, die als psycholoog zo zeer geïnteresseerd is in de sociaal-psychologische problematiek, zich op het stuk van het Rohrschach-onderzoek liet bijstaan door dr. Vles, die over dit onderwerp een uitvoerig exposé schreef. Waar een dergelijke specialist niet bij de hand is, moet dit onderzoek uitvallen. Men kan zich dan behelpen met expressieve testen. Geknoei met de Rohrschach is een van de ergste dingen. Ten slotte moeten de aldus bereikte resultaten worden vergeleken met de uitkomsten van de befaamde Wechsler-Bellevue-Test. Terecht wijdt de schrijver veel aandacht aan de resultaten van de Bloch-design proeven ter bepaling van het Performance I.Q. (samenhangend met werktuiglijke begaafdheid). Veel beter dan de oudere intelligentiemeting geeft deze voortreffelijke Amerikaanse methode een kijk op het geheel der begaafdheid. Met deze test benadert men een begaafdheidsindex. Afgezien van de omstandigheid, dat ik naast dit objectief testwerk grote waarde hecht aan de persoonlijke reactie van adviseur en consultant in het interview en aan de counseling met de ouders, terwijl in het uiteindelijk advies een behoorlijk element van humane inleving en menselijke wijsheid van de adviseur is

verwerkt, beschouw ik deze verantwoording van dr. v. d. Heidens arbeid aan zijn eigen instituut als een belangrijke bijdrage voor de methodiek der beroepskeuze-voorlichting.

Weliswaar worden overvloedig veel conclusies van sociaal-psychologische aard getrokken uit de resultaten van dit psycho-diagnostisch onderzoek, maar met dit alles blijven wij in de toegepaste psychologie. Hoe mooi zou het zijn geweest, als dit boek dubbel zo dik was geworden, doordat er een even diepgaand verhaal over de beroepenleer op was gevolgd. Natuurlijk geeft dr. v. d. Heiden enkele deskundige en interessante mededelingen over hetgeen zijn eigen beroepencartotheek op arbeidspsychologische grondslag bevat. Terecht acht hij deze een onmisbaar hulpmiddel voor de adviseur. Wat hij bij wijze van voorbeeld uit de doeken doet t.a.v. de analistenfuncties in de chemische bedrijven is zeer instructief en smaakt naar meer. Helaas is er op dit gebied in ons land nog veel te weinig gepubliceerd. De beroepenclassificatie van het Rijksarbeidsbureau noemt de auteur verdienen, maar uit psychologisch oogpunt minder juist en onvoldoende. Dat zal waar zijn! Ook het Rijksarbeidsbureau weet wel, dat deze classificatie nog maar een gebrekkige proeve is. Er wordt aan doorgewerkt. Maar het zou toch wel bijzondere aanbeveling verdienen als de psychologen eens tot samenwerking konden komen om althans in deze materie een volledige beroepenclassificatie naar niveau en structuur samen te stellen. Een arbeid, die in verband met de voortdurende wijzigingen in het maatschappelijk leven en in het technisch arbeidsproces, periodiek aan revisie onderworpen moest blijven. Dit alles is toch te veel voor één man, en men behoeft het toch niet honderdmaal naast elkaar te doen. Jammer genoeg staat de situatie in de beroepskeuzevoorlichting dit ideaal in de weg. De grote instituten zijn particulier en werken voor zich zelf. De commerciële concurrentie speelt een begrijpelijke rol. De psychologische praktijk staat op dit punt een eind achter bij de medische. Een goede beroepskeuzevoorlichting ten behoeve van de gemeenschap eist toch eigenlijk een veel nauwere samenwerking, liefst onder leiding van de overheid, tussen psychologen van verschillende richting en confessie, arbeidsanalysten en beroepskeuze-adviseurs. De positie van laatstgenoemden naast de psychologen moet worden vastgesteld; ik denk daarbij bijv. aan de verhouding van MTS-er tot ingenieur.

Kortom de thans zo voor de hand liggende belangenstrijd, dikwijls met schijnbaar wetenschappelijke argumenten gevoerd, zou moeten wijken voor een rationeel-georganiseerde arbeid, individueel ten behoeve van jongeren en ouderen, die raad nodig hebben inzake studie en beroep en sociaal in het belang van gezonde verhoudingen in het arbeidsproces.

Wij moeten daarom nog een ogenblik stilstaan bij de ernstige vraag, of wij in verband met onze welvaartspolitiek in een overbevolkt land mogen rekenen op een in de toekomst voldoende percentage begaafden. Naast het selectie-probleem raken wij hier aan een veel omstreden kwestie. Kan begaafdheid willekeurig worden opgewekt en versterkt door sociale welvaartspolitiek of is ze in wezen bepaald door hereditaire verhoudingen? De auteur verheelt zich geen moment, dat emotionele factoren, die ook een zo sterke rol spelen bij ons politiek stelling nemen, hevig in het geding zijn bij ons positie kiezen in deze strijdsvraag. Zelfs het beroep kan ons determineren tot een pro of anti. Het is opmerkelijk, dat men vooral psychologen vindt onder de voorstanders van de erfelijkheid, terwijl paedagogen en sociologen het meer houden op het milieu. Verder moet men er ook oog voor hebben, dat de beter gesitueerden een neiging zullen vertonen eigen status te danken aan hereditaire bekwaamheden, terwijl velen in de arbeidersklasse hun minderwaardigheidsgevoelens wegdringen door hun tekort te wijten aan opvoedingsmilieu en materieel mindere welstand. Zonder twijfel onderscheidt Dr. v. d. Heiden zich door een voorzichtige afweging van de argumenten en in overeenstemming met zijn experimenteel principe tracht hij te komen tot de wetenschappelijke bewijsbaarheid van de erfelijkheidstheorie. Hoezeer het de schrijver om dit probleem is begonnen, komt

voor de dag in de vooropstelling van psycho-diagnostische methoden, die geheel of bijna geheel abstraheren van milieu-factoren, terwijl hij daarnaast in een gewoonweg vermoeiende bewerking en beoordeling van rijk statistisch materiaal verband legt tussen status en intelligentie, ouders en kinderen. Of hij zijn tegenstanders daarmee zal overtuigen is een tweede vraag. Vooral wanneer hij uit zijn theorie sociale consequenties afleidt en politiek-onderwijskundige maatregelen voorstaat. Ook socialisten kunnen in deze zaak een verschillend standpunt innemen. Zo heb ik zelf voorheen gaarne gewed op milieuverbetering. Door mijn jarenlange arbeid in de beroepskeuzevoorlichting ben ik steeds meer gaan neigen tot de overtuiging, dat de zeer diepgaande ongelijkheid van de begaafdheidsfactoren in de mens toch wel voor een groot deel vastligt in de erfelijke aanleg. Welvaartspolitiek zal geen nivellerende uitwerking hebben. Maar kan niet juist dit inzicht de socialist een sterk motief aan de hand doen gerechtigheid te betrachten tegenover de van nature minder bedeelden? Zulk een gerechtigheid kan dan nimmer gelijk-schakeling en nivellering betekenen. Ook niet bij het onderwijs. Het is mij uit het hart gegrepen als dr. v. d. Heiden een bijzonder soort onderwijs vraagt voor de zwak-begaafden, die niet debiel zijn. Het VGLO, dat een andere functie heeft, is hier onvoldoende. In dezelfde lijn ligt ook de aandacht, die hij schenkt aan de sociale groep der ongeschoolden, waarvan velen door hun zwakke begaafdheid steeds aangewezen blijven op ongeschoolde arbeid. De psychologie schuift zich hier in de sociologie en economie. Vanzelfsprekend is de grote zorg van deze auteur voor de selectie der begaafden en sterk begaafden voor onderwijs en beroep. De voor de gemeenschap betekenisvolle arbeid van deze groepen vraagt ook om een andere sociale en materiële waardering. Alles hangt hier met alles samen.

Geenszins kunnen we dr. v. d. Heiden, wiens politieke richting ik niet ken, en die ook in deze wetenschappelijke materie niet relevant is, gemis aan progressieve zin verwijten. De standaardisering van de samenleving op grond van het genoten schoolonderwijs is een doorn in zijn oog. Over de gebreken van het onderwijs worden harde noten gekraakt. De waardering van de werktuiglijke begaafdheid is in ons land nog altijd mis. Zo is er meer. En blijkbaar is dr. v. d. Heiden volstrekt niet afkerig van een zekere rationele planning mede op grond van de resultaten der wetenschappelijke psychologie en het praktische beroepskeuze-onderzoek. Hij behoort gelukkig niet tot de defaitisten, die op grond van sombere erfelijkheidsperspectieven onze maatschappij beschouwen als een ondergaand avondland.

Van harte sluit hij zich aan bij Romein, als deze erop aandringt „het demonisch proces van de vooruitgang in zoverre te beheersen, dat we de positieve pool versterken, de negatieve daarentegen door preventie neutraliseren.” Het gaat hem erom, zo schrijft hij op de laatste bladzijde, „bij te dragen tot het bevorderen van een bevolking met zo gunstig mogelijke geestelijke ontwikkelingsmogelijkheden en een zo groot mogelijke sociale mobiliteit, met zo min mogelijk kans op frustraties (o.a. door kastevorming) en minderwaardigheidsgevoelens en een geringer ontstaan van een neurotische ontwikkeling der persoonlijkheid.” Voor deze woorden kan de socialist gevoelig zijn. En hij stemt ook geheel in met de slottirade: „Wij hebben staatslieden nodig, die niet alleen aan de volgende verkiezingen, maar ook aan de volgende generatie denken.” Daarom was dit boek waard sympathiek te worden besproken in een tijdschrift, dat gewijd is aan Socialisme en Democratie.

Drs. J. W. DIPPEL

Sam de Wolff, *Voor het land van belofte*. Uitg. G. J. A. Ruys, 1955, f 8,90.

Na enkele jaren terug zijn visie op de ontwikkeling van de socialistische beweging in ons land geboekstaafd te hebben, heeft De Wolff nu zijn levensherinneringen gepubli-

ceerd. De opeenvolging van deze geschriften verklaart waarom De Wolff in zijn memoires mocht afzien van het voortdurend aangeven van de sociale en politieke achtergronden, waartegen zijn levenservaringen zich afspeelen. Toch blijft er een merkwaardige tegenstelling bestaan tussen de uitvoerige wijze waarop De Wolff in het eerste hoofdstuk een interessante schets ontwerpt van de economische en sociale aspecten van het Sneeker milieu, waarin hij zijn jongensjaren doorbracht en het vrijwel geheel ontbreken van een dergelijke schets voor de latere levensperioden. Anders gezegd, het verrassende en teleurstellende van deze autobiografie van een marxist, wie de historisch-materialistische methode toch niet vreemd kan zijn, is wel dat uit dit levensverhaal dat meer dan zeven decennia bestrijkt, zo weinig blijkt dat het zich afspeelt in een steeds veranderende maatschappij en vooral, dat zo weinig blijkt van de behoefte om die veranderingen te analyseren.

Als memoires van een marxistische maatschappijcriticus is dit een nogal onvruchtbaar geschrift, waarin allerlei overjarige polemieken de plaats innemen van de ontbrekende maatschappij-analyse en de irritante toon van de gelijkhebber domineert. Het boek is gelukkig meer. Het is ook het verhaal van de oude socialistische strijder, die met harts-tocht en overgave gewerkt heeft in en voor een beweging, waarvan hij de politieke leiding vrijwel voortdurend heeft gemeend te moeten bestrijden.

Dat hij niettemin met deze beweging in elke vezel verbonden is gebleven en daarvan in zijn boek op dikwijls zeer persoonlijke wijze getuigt, dwingt respect af. Het is bovenal een boek van de Joodse socialist Sam de Wolff, die tot twee naties behoort en een stuk overtuigende geschiedenis van het Joodse milieu van zijn jeugd eerst, van Amsterdam later heeft geschreven. Als De Wolff over het Joodse vraagstuk schrijft is niet de gelijkhebber, maar de gelovige in de nobelste zin aan het woord. De Joden hebben ook in ons land een grote plaats ingenomen in de ontwikkeling van de socialistische beweging. Al was het alleen om de kennis van deze plaats, waar De Wolff met allerlei persoonlijke herinneringen reliëf aan geeft, zou dit boek door velen in de Partij van de Arbeid moeten worden gelezen. In het bijzonder in het milieu van de werkgemeenschappen, omdat het socialisme als historische werkelijkheid nu eenmaal niet kan worden verstaan zonder die heilsverwachting, die in „het land van belofte” ligt uitgedrukt.

In een voordracht voor de Dr. Wiardi Beckman Stichting heeft De Wolff onlangs de Joden getypeerd als bepaald door het overheersen van uitersten. Zijn levensherinneringen bewijzen opnieuw hoe juist deze diagnose is. Ze kenmerken zich door een wetenschappelijke inzet, die een strakke compositie zou doen verwachten om al spoedig te verbrokelen in kleine persoonlijke wetenswaardigheden; voortreffelijke typering komen voor naast klakkeloos neergeworpen oordelen, bewogen menselijke accenten zijn te vinden in een rommelige veelheid van rijmpjes en dichtregels, die soms nergens op slaan.

Het lijkt me dat we De Wolff dankbaar mogen zijn, dat hij zijn bijdrage heeft gegeven tot een beter inzicht in een halve eeuw ontwikkelingsgang van een linkse socialistische overtuiging.

„Memoires hebben het nadeel dat zij zich niet voor polemiëken lenen” schrijft De Wolff op pag. 278. Van deze bespreking geldt eigenlijk hetzelfde. De Wolff heeft echter tegen dit nadeel niet opgezien en met ontwapenende inconsequentie talloze polemieken in zijn levensverhaal ingevlochten. Laat ik in het voetspoor van deze dialectische inconsequentie mogen opmerken, dat ik bij alle onvruchtbaarheid en uitzichtloosheid van zijn maatschappij-opvattingen zijn hardnekkig geloof in de heerschappij van het socialisme langs de weg der klasseworsteling voor ons relativistische Nederlandse socialisme een vruchtbaar misverstand vind.

d. U.

TEN GELEIDE

Het vraagstuk van de hulp aan de minderontwikkelde gebieden in de wereld heeft zich na de oorlog ontwikkeld tot een overheersend probleem — politiek, economisch en moreel — voor de Westerse samenleving en — gelukkig — voor de socialistische beweging in het bijzonder. Het streven naar opheffing van de groteske verschillen in levenspeil tussen de volken is een rechtstreeks uitvloeisel van de idee van gelijkheid en solidariteit, die aan het begin van de socialistische beweging heeft gestaan en haar ontwikkeling heeft gestuurd tot op vandaag.

Het ligt voor de hand dat ons tijdschrift, zoals het de afgelopen jaren herhaaldelijk reeds deed, voortdurend aandacht aan dit wereldomvattende vraagstuk zal moeten besteden. In dit dubbel nummer is een aantal studies over doelstelling, methode en organisatie van de hulpverlening bijeengebracht. Geert Ruygers opent het nummer met een samenvattende beschouwing van de verschillende aspecten van de hulpverlening. De Kadt confronteert de hulpverlening als wereldvraagstuk met dat andere probleem, dat evenzeer van wereldwijde strekking is en een opdracht voor het Westen inhoudt: de strijd tegen het communisme. Nu dit nummer verschijnt op het moment, dat in Noord-Afrika de koloniale strijd in vaak afzichtelijke vormen wordt gevoerd, kan deze confrontatie bijdragen tot de zo noodzakelijke politieke prioriteitsbepaling.

Er is naar gestreefd de behandeling van de verschillende facetten van de hulpverlening zoveel mogelijk te concretiseren aan de verhoudingen in bepaalde gebieden. Zo is het voedselprobleem getoetst aan de situatie in Japan, het ontwikkelingswerk in de landbouw aan de verhoudingen in Latijns Amerika, het vraagstuk van de kapitaalvorming aan de positie van India, de bevordering van het maatschappelijk welzijn mede gebaseerd op de ervaringen van de schrijver in Irak. De documenterende bijdragen over de organisatie en omvang van de tot dusver verstrekte hulp, over het wereldbevolkingsvraagstuk en over het door de Socialistische Internationale verrichte werk bieden uitmuntend materiaal voor verdere studie.

Het was in het bestek van 96 pagina's onvermijdelijk, dat belangrijke aspecten onvolgende tot hun recht kwamen: de financiering van de hulp, de bestuurlijke opbouw in de minderontwikkelde gebieden, de achtergebleven landen in Europa, het perspectief van Afrika. De gemeenschappelijke verklaring van de Socialistische Internationale en de Aziatische Socialistische Conferentie, die volledig werd afgedrukt, is een onvolkomen compensatie voor het gemis van een beschouwing van een vertegenwoordiger der minderontwikkelde gebieden zelf. De redactie hoopt in de komende periode deze scha nog in te halen — de taken, die in de hier gebundelde beschouwingen worden gesteld zijn voor de socialistische beweging een bezielende verplichting.

d. U.

HULP AAN DE MINDER ONTWIKKELDE GEBIEDEN ¹⁾

Het vraagstuk van de minder ontwikkelde gebieden in de wereld appelleert op de meest directe wijze op het hart van het socialisme, op het diepste en het edelste, dat het socialisme tot een van de grote politieke krachten in onze moderne tijd maakte.

„Het leed der mensheid laat me vaak niet slapen” schreef jaren geleden Henriëtte Roland Holst. Iets van dit sentiment stuwt door alle socialistische politiek. In alle socialisme gaat het tenslotte om de mens. Het socialisme heeft steeds dáár te staan, waar onrecht wordt geleden, waar de menselijke vrijheid wordt geschonden door politieke onderdrukking, waar de mens ten offer valt aan economische uitbuiting of sociale achterlijkheid. Dit behoort tot het wezen van alle socialisme, vroeger en nu. Nieuw is slechts, dat dit wezenlijke na de jongste oorlog geplaagd is geworden in een nieuwe dimensie. Tot 1940 toe was de oplossing van het sociale vraagstuk als doelstelling van socialistische politiek nationale politiek. Ook toen werd de Internationale gezongen, er was vaak een levendige, gevoelsmatige verbondenheid over de grenzen heen, soms ook wel iets van een beginnende samenwerking, maar in het tijdperk van de nationale staat bleef in het algemeen ook de socialistische politiek zich afspelen binnen de nationale kaders. Het sociale vraagstuk werd ervaren als een nationaal vraagstuk. Tegen een dergelijke achtergrond kon de Engelse econoom, Keynes, in de dertiger jaren schrijven, dat het economische vraagstuk in honderd jaar geheel kon zijn opgelost en dat de vraagstukken, die dan nog zouden overblijven, (die van de vrijetijdsbesteding waren en van de beoefening der levenskunst. Nu echter, in een wereld, waar de publieke opinie geconfronteerd staat met de algemeen bekende feiten, dat bijna 60% van de gehele mensheid in meerdere of mindere mate nog aan ondervoeding lijdt en dat meer dan de helft van de mensheid lezen noch schrijven kan, hebben we dat gemakkelijk optimisme niet meer. Het sociale vraagstuk is uitgedijd tot een wereldvraagstuk. Het is niet overbodig geworden om op het nationale vlak het uiterste te doen om het sociale vraagstuk op te lossen. Maar in uitgestrekte delen van de wereld is de nood zo groot, dat hier ook hulp nodig is van het ene land naar het andere. En bovendien liggen er in de huidige structuur van de wereldeconomie een aantal vraagstukken, die een wereldwijde aanpak vereisen, wil men ooit het sociale vraagstuk werkelijk kunnen oplossen. Dat zijn de twee nieuwe punten, die in dit verband na de

¹⁾ Met enkele redactionele wijzigingen en enkele voetnoten is deze tekst, die werd uitgesproken op het congres buitenlandse politiek van de P.v.d.A. in Jan. jl., aangepast aan de situatie van het ogenblik.

oorlog aan de zijde gekomen. Het socialisme zal zich daarvan rekenschap hebben te geven, wil het temidden van de huidige ontwikkeling zijn plaats in de voorhoede behouden.

In de tweederden van de wereld, die in de officiële literatuur gerekend worden tot de minder ontwikkelde gebieden, vertoont het vraagstuk overal dezelfde karaktertrekken. Het zijn landen met een overwegend agrarische economie. Een ouderwetse agrarische structuur, met aan de ene kant millioenen hectaren in de handen van weinigen, aan de andere kant de millioenen, wier bedrijfje één hectare groot is of kleiner. Technische middelen en voorlichting ontbreken bijna geheel. Voor zover de buitenlandse handel een rol speelt, is er vaak de kwetsbaarheid van de bijna volledige afhankelijkheid van één product: Brazilië van de koffie, Bolivia van de tin, Cuba van de suiker, Venezuela van de olie, Egypte van de katoen. De economische achterlijkheid gaat samen en hangt samen met een sociale achterlijkheid: tekort aan voeding, vooral aan dierlijke eiwitten, primitieve huisvesting, besmettelijke ziekten, korte levensduur, hoge sterftecijfers. En de aanpak van al deze maatschappelijke problemen wordt te moeilijker, omdat een betrouwbaar, deugdelijk en stabiel ambtelijk apparaat bijna in geen dezer landen bestaat.

In al deze landen staat men voor een schier eindeloze reeks van vicieuse cirkels. Armoede is er oorzaak van onwetendheid en onwetendheid van armoede. Een eenzijdige aanpak van dergelijke complexe vraagstukken kan de toestand nog verergeren. Op Ceylon en Porto Rico werden de sterftecijfers in enkele jaren teruggebracht op Westers peil, terwijl de geboortecijfers constant bleven, waardoor de druk op het welvaartspeil nog groter werd.

De tegenstelling tussen de meer en de minder ontwikkelde landen is ook de tegenstelling tussen een statische en een dynamische samenleving. De toestanden, die Carlo Levi schilderde in zijn aangrijpende boek: „Christus stond stil te Eboli”, verschillen niet zoveel van de toestanden, die ons bekend zijn van de oud-Romeinse geschiedschrijvers. Het is inderdaad, of in deze wereld de eeuwen stil stonden. Er ontbreekt, wat Toynbee genoemd heeft, de scheppende minderheid. Vaak acht de bovenlaag haar posities afhankelijk van de instandhouding der gevestigde toestanden. Dit ontbreken van iedere dynamiek maakt ook, dat de tegenstelling tussen de rijke en de arme landen nog van jaar tot jaar groter wordt. Volgens berekeningen van Colin Clark zou rond 1800 het gemiddelde inkomen in het rijkste land ter wereld een vijfvoud zijn geweest van dat in het armste land, op het ogenblik is dat een veertigvoud. De jaarlijkse toeneming van het wereldinkomen komt voor het overgrote deel aan de meer ontwikkelde landen ten goede. Zo groeit de tegenstelling tussen rijk en arm van jaar tot jaar, enerzijds tussen de volken, anderzijds, in de minder ontwikkelde landen zelf, tussen de kleine bovenlaag en de grote massa van het volk.

Het vraagstuk van de minder ontwikkelde gebieden is geworden tot een van de grote en beslissende wereldpolitieke vraagstukken van deze tijd.

Politiek van karakter werd het vraagstuk in de eerste plaats uit de aard van de zaak zelf. Alle historische emancipatie-processen beginnen nu eenmaal als een bewustwording. De emancipatie van de arbeiders ontstond, toen in de arbeidersklasse zelf het bewustzijn ontwaakte van eigen miserabel lot, het bewustzijn van uitgebuit te zijn, van onrecht te worden gedaan en van de mogelijkheid door eigen inspanning, door

organisatie en politieke machtsvorming daarin verandering te brengen. Vanaf dat ogenblik was de emancipatie der arbeidersklasse niet meer van de politieke agenda af te voeren. Op soortgelijke wijze ligt het nu met de minder ontwikkelde landen in de wereld. De gekleurde volken zijn ontwaakt. De techniek heeft de afstanden overwonnen. Men heeft een algemeen beeld van hoe wij leven en zij zelf leven. Het verlangen naar vrijheid is samengegaan met het verlangen naar maatschappelijke opgang. Zo werd ook dit emancipatieproces een politiek vraagstuk. In de minder ontwikkelde landen zelf woedt rondom dit vraagstuk de strijd tussen traditie en adaptatie, in het Westen de strijd tussen de provinciale mentaliteit van een economisch nationalisme en de opvatting van een wereldeconomie als eenheid. Maar het vraagstuk van rijkdom en armoede staat geschreven op de politieke agenda van onze huidige wereld en steeds sterker zal het om een antwoord dringen.

Het politieke karakter van het vraagstuk wordt in deze tijd bijzonder geaccentueerd door de wereldpolitieke situatie. Als wij heden ten dage staan in een wereldomspannende strijd tegen de communistische bedreiging, dan moeten we begrijpen, dat democratie niet kan gedijen in een sfeer van armoede en onwetendheid. Op de lange duur gezien wordt de strijd tegen het communisme niet beslist op het militaire, doch op het sociale en economische front. Overal in de wereld parasiteert het communisme op de sociale achterlijkheid en ofschoon de onderdrukking en uitbuiting der satellietlanden voor geen vorm van kolonialisme onderdoen, staan de communisten in Azië en Afrika als de paladijnen van het anti-kolonialisme. Aldus staan de minder ontwikkelde landen onder de zuigkracht van de communistische propaganda.¹⁾ De grote massa van deze volken heeft de vrijheid nooit gekend en het welvaartspeil is er niet hoger, doch veelal nog slechter dan in communistische landen. Zijn wij, is de Westerse wereld in staat om de 1½ miljard mensen in de minder ontwikkelde gebieden van de wereld, die leven beneden de stoffelijke grondslagen van het leven, het houvast te geven van een perspectief voor de toekomst? Dit is de beslissende vraag, waar we voor staan. Het antwoord op deze vraag is voor de toekomst der vrije wereld minstens zo beslissend als alle militaire inspanningen van het ogenblik, hoe onvermijdelijk ook. En daarom moeten we het vraagstuk van de hulp aan de minder ontwikkelde gebieden ook in deze orde van grootte leren zien.

In deze orde van grootte. De nood van deze wereld wordt niet gelenigd met hulp van incidentele aard: een hongersnood in India, een aardbeving in Japan, een overstroming in Italië. Voor dát doel zou een internationaal rampenfonds uitstekende diensten kunnen bewijzen. Maar hier gaat het om wezenlijk meer. Om een vraagstuk van structurele aard, om het inhalen van de economische achterstand van het grootste deel der wereld, misschien zelfs om een stuk nivellering tussen rijkdom en armoede op internationale schaal. Het begrip collectieve veiligheid is in enkele tientallen jaren voor ieder van ons vertrouwd en vanzelfsprekend geworden. Maar het is even urgent, dat dit geschiedt met het begrip collectieve welvaart. Het is soms beangstigend te zien, hoeveel gemakkelijker de mensheid een miljard bij elkaar brengt om oorlog te voeren dan een miljoen om de vrede op te bouwen. Als we over deze gesteldheid

¹⁾ Men onderschatte bijvoorbeeld niet de betekenis die het in de Aziatische wereld moet hebben, als daar ervaren wordt dat communistisch China van Rusland zevenmaal meer economische hulp krijgt dan India van het Westen.

weten heen te komen en als de vrije wereld bereid is, niet alleen één organisatie in het leven te roepen om oorlog te kunnen voeren, doch ook om de welvaart op te bouwen, dan zou de wereldpolitieke situatie er inderdaad hoopvoller uitzien dan vandaag de dag.

Gelukkig mogen we zeggen, dat ten aanzien van dit vraagstuk de mensheid een stuk verder is dan na de eerste wereldoorlog. Over de periode van na 1918 heeft generaal Smuts bij de oprichting der Verenigde Naties gezegd: „De toenmalige bouwers van de vrede leefden in een politieke wereld, beheerst door politieke opvattingen. Zij dachten, dat politieke oplossingen konden volstaan. Geen wonder, dat hun plannen werden doorkruist door de catastrophale economische ontwikkelingen, die de nationale en de wereldeconomie verstoorden in de periode tussen de twee oorlogen.” Gelukkig, zeg ik, zijn we nu verder. De bijna 5 milliard dollar, die in het kader van de Unnra werden gegeven aan de door de oorlog verwoeste gebieden in Europa en Azië, de ruim dertig milliard dollar, die in het kader van het Marshallplan alleen door de Verenigde Staten werden bijgedragen tot het herstel van een gedesorganiseerde wereldeconomie, speciaal in West-Europa, al deze enorme bedragen zijn een duidelijk bewijs van de groei van het politieke verantwoordelijkheidsbesef. Daarna zijn voor de minder ontwikkelde gebieden gekomen Point Four van de Verenigde Staten, het Colombo-plan van Engeland, de Technical Assistance van de Verenigde Naties. Welke critiek men ook op al deze plannen moge hebben, hoe ontoereikend zij ook in menig opzicht zijn, duidelijk blijkt er toch uit, hoe ook in de wereldpolitiek het economische laissez-faire bezig is verleden te worden.

De hulpverlening aan de minder ontwikkelde gebieden is uiteraard van een totaal andere orde dan de hulp, die Europa kreeg in het kader van het Marshallplan. Voor Europa ging het om het herstel van een gedesorganiseerd en verwoest productie-apparaat. Voor de minder ontwikkelde gebieden gaat het om het op gang brengen van een economische ontwikkeling in landen, die nog voor een groot deel in het praekapitalistische tijdperk verkeren. Dat is een werk van vele tientallen jaren, misschien van enkele generaties. Het is niet alleen een kwestie van geld. Allerlei sociologische, sociale, culturele, psychologische, morele factoren spelen mede een rol.

Het is niet verwonderlijk, dat een dergelijk werk in fasen verloopt. In het begin is heel sterk de nadruk gevallen op de uitzending van technische deskundigen op allerlei gebied, die in de minder ontwikkelde landen de mensen vertrouwd maakten met moderne vormen van visvangst en veeteelt, van woningbouw, van kinderverzorging, bestrijding van besmettelijke ziekten, inkomensbesteding, elementair onderwijs, bestuur, wegeaanleg, enz. Met betrekkelijk geringe financiële middelen kon hier belangrijk werk worden verricht. Het jaarlijkse budget van het Technical Assistance Programme der Verenigde Naties is nooit groter geweest dan 25 miljoen dollar. Op het ogenblik moet het nodig worden verhoogd. Maar men moet de waarde niet onderschatten van het feit, dat op het ogenblik de Verenigde Naties jaarlijks een kleine tweeduizend deskundigen uitzenden naar alle hoeken van de wereld. Gerekend naar het aantal deelnemende landen is het het meest omvangrijke voorbeeld van multilaterale samenwerking, ooit in de Verenigde Naties vertoond. Daarom is het een werk, dat spreekt tot de verbeelding en het stemt tot voldoening, dat Nederland hierbij een eervolle vierde plaats bekleedt.

Hoe belangrijk echter ook als eerste stap, met deze uitzending van deskundigen wordt het vraagstuk van de minder ontwikkelde gebieden nog niet in de kern aangetaast. Een van de kernpunten is, dat de divergentie in het levenspeil tussen de meer en de minder ontwikkelde landen nog van jaar tot jaar groter wordt. Door verschillende deskundigen zijn er berekeningen gemaakt van wat nodig zou zijn om deze divergentie tot staan te brengen. Volgens de voorzichtigste berekeningen gaat het dan altijd nog om een bedrag, dat ligt tussen de 10 en 15 milliard dollar per jaar, waarvan slechts ten hoogste één-derde zou kunnen worden opgebracht door de minder ontwikkelde landen zelf. Al is een dergelijke omvangrijke hulpverlening op het oogenblik nog geen onderwerp van reële politiek, het is goed om dergelijke elementaire gegevens in het oog te houden, ook om de afstand te blijven zien, die er nog is tussen ideaal en werkelijkheid.

Over deze financiering van de economische ontwikkeling van de minder ontwikkelde gebieden hebben de laatste jaren zoveel discussies plaats gehad, in de Verenigde Naties en daarbuiten, dat het oogenblik om te handelen nu gekomen is. ¹⁾ In deze discussies is een aantal punten duidelijk naar voren gekomen.

Een eerste vraag is, of deze financiering het best kan plaats hebben op bilaterale dan wel op multilaterale basis. Het antwoord op deze vraag kan, geloof ik, alleen maar zijn: hoe meer multilateraal, hoe beter. De minder ontwikkelde landen vrezen van het bilateralisme allerlei ongewenste politieke beïnvloeding ook met Point Four en Colombo-plan is dat herhaaldelijk gebleken. Het bilateralisme leidt tot een enorme verspilling van kapitaal en arbeid, tot een chaos van plannen en gaat ook niet uit van een geheel juiste probleemstelling, omdat het de hulpverlening teveel koppelt aan vragen van exportbevordering e.d. Een van de weinige, overigens sympathieke plannen op bilaterale grondslag, dat tussen Noorwegen en India, is dan ook het afgelopen jaar vastgelopen.

Een tweede vraag, die een grote rol heeft gespeeld en nog speelt, is die of men de kapitaalsinvesteringen in de minder ontwikkelde landen kan uitstellen, totdat er enig soulaas komt in de hoge uitgaven voor defensie. Ik geloof bepaaldelijk dat dit niet kan. Omdat aan de financiële draagkracht ook van de meer ontwikkelde landen ergens toch een grens ligt, ligt hier natuurlijk wel een reëel probleem. Doch als we de vraag stellen, wat nodig is, dan moeten we in beginsel erkennen, dat het hier geen vraag is van *òf* — *òf*, doch van *èn* — *èn*. Voor het overige gaat het dan om het juiste evenwicht tussen het een en het ander. Twee jaar geleden werden in de Verenigde Naties de hoge defensie-uitgaven als onoverkomelijke hinderpaal genoemd om 250 miljoen voor Sunfed, een fonds van de Verenigde Naties voor de financiering van de economische ontwikkeling der minder ontwikkelde gebieden, bijeen te brengen. Van Nederlandse zijde is toen opgemerkt, dat de wereld op het oogenblik 85 milliard dollar per jaar voor defensiedoeleinden uitgeeft, dat, met andere woorden, naast iedere 340 dollar voor militaire uitgaven 1 dollar voldoende zou zijn om dit fonds te starten. Ik geloof niet, dat het juiste evenwicht er is, als dit niet mogelijk zou blijken.

Een derde punt, in dit verband, is het feit, dat de Europese landen zich veelal ver-

¹⁾ Op de jongste bijeenkomst van de Cusu te Genève is dit onderscheid tussen verdere studies van deskundigen enerzijds, praktisch handelen anderzijds, het belangrijkste twistpunt gebleken.

schuilen achter de stelling, dat zij wel bereid zijn aan een dergelijk grootscheeps financieringsplan deel te nemen, mits de Verenigde Staten het ook doen. Ook dit houdt, geloof ik, geen steek. Natuurlijk, over de wenselijkheid van de deelneming der Verenigde Staten zal wel geen verschil van mening bestaan. Als ik echter weer de 250 miljoen dollar neem, die nodig zijn om het Sunfed van de Verenigde Naties te starten, en de Europese landen van de OEES zouden dit plan alleen financieren, zonder de Verenigde Staten en zonder Turkije, Griekenland, Italië en Portugal, die zelf geheel of ten dele tot de minder ontwikkelde gebieden behoren, dan zouden deze Europese landen $1/6\%$ van hun nationale inkomen van 1953 moeten bijdragen om dit fonds mogelijk te maken. Geen econoom zal staande houden, dat dit economisch niet te dragen zou zijn. Dezelfde landen van de OEES geven jaarlijks voor hun defensie 43 maal zoveel uit. Ook Europa kan derhalve voor de oplossing van dit vraagstuk bepaald wel meer doen dan het op het ogenblik doet.

En het vierde punt, tenslotte, dat in dit verband van de financiering even de aandacht vraagt, is de vraag van publieke of private investeringen. Ook ten aanzien van deze vraag moeten we, geloof ik, niet dogmatisch zijn. Met name door de Verenigde Staten worden jaarlijks nog grote bedragen particulier kapitaal geïnvesteerd, vooral in Zuid-Amerika. Er is geen reden om deze kapitaalstroom af te remmen. Maar aan de andere kant kunnen we niet voorbij aan het feit, dat alleen langs de weg der par-

ticuliere investeringen men er bepaald niet komt. Het feit ligt er dat door en sinds de oorlog door de veranderde politieke en economische omstandigheden de betekenis van de internationale particuliere kapitaalbeweging belangrijk is afgenomen. Ook ten aanzien van de minder ontwikkelde gebieden geldt bovendien, dat het particuliere kapitaal niet in de eerste plaats wordt geïnvesteerd in de projecten, waaraan de meeste behoefte bestaat en dat het stagneert in tijden van een neergaande conjunctuur, juist als de behoefte eraan het grootst is.

Een juist inzicht in de materie leert bovendien, dat, als men de nood van de minder ontwikkelde gebieden werkelijk doeltreffend wil aanpakken, dat het dan gaat om wat men tegenwoordig noemt de „economische infrastructuur” van deze landen tot ontwikkeling te brengen: het aanleggen van wegen en irrigatiewerken, het bouwen van scholen en ziekenhuizen, e.d. Dat zijn in het algemeen geen projecten, die aantrekkelijk zijn voor het particuliere kapitaal en die toch een prealabele vereiste zijn, vooraleer er van voor onze begrippen normale en particuliere investeringen sprake kan zijn. De hele gedachte van het Sunfed is dan ook ontsproten aan de overtuiging, dat we eerst een overgangstijd zullen moeten doormaken, waarin schenkingen, eventueel langlopende leningen tegen lage rente, een belangrijke rol zullen spelen.

De financiering van de economische ontwikkeling maakt het derhalve dringend noodzakelijk, dat er in de eerste plaats veel meer financiële middelen ter beschikking komen dan tot nu toe het geval was. De meer ontwikkelde landen zullen er aan moeten gewennen, dat dit een jaarlijkse post op hun begrotingen wordt, niet als een hobby van het departement van Buitenlandse Zaken, maar als een praktische consequentie van de mede-verantwoordelijkheid, die ieder land in deze tijd draagt voor de vrijheid en de vrede in de wereld. En ik geloof, dat we er op den duur niet komen, als de meer ontwikkelde landen niet bereid zouden zijn hiervoor een bedrag te voteren, dat ongeveer 1% bedraagt van het jaarlijkse nationale inkomen.

Als de bereidheid er is om deze financiële middelen internationaal bij elkaar te brengen, dan komt vervolgens de vraag aan de orde, hoe deze hulpverlening het beste kan worden georganiseerd. Ik geloof, dat dit in belangrijke mate een vraag van doelmatigheid is. Op de wenselijkheid van een zo breed mogelijk multilateraal kader wees ik reeds. Of dit kader de Verenigde Naties zullen zijn, weet ik niet. Gezien het politiek-psychologische klimaat in de minder ontwikkelde landen zou dit wellicht het meest wenselijk zijn. Bovendien heeft men in de Verenigde Naties, ook bij de Internationale Bank, in dit opzicht reeds een schat aan ervaring opgedaan en beschikt men waarschijnlijk over de meeste feitelijke gegevens. Doch als om andere redenen, bijvoorbeeld de houding van de Verenigde Staten, andere oplossingen eerder of beter bereikbaar zijn, dan moet de organisatorische vormgeving geen struikelblok zijn om tot daden te komen. Ook hier kan het betere de vijand zijn van het goede en de tijd dringt. ¹⁾ Prof. Tinbergen heeft onlangs als doel gesteld een gemeenschappelijk internationaal investeringsbudget. Ook als dit doel niet direct verwezenlijkbaar is, blijven er tussenoplossingen, waarmee nuttig werk kan worden gedaan.

¹⁾ Het plan-Faure tot hulp aan de minder ontwikkelde gebieden is op de conferentie der Grote Vier te Genève niet met veel enthousiasme begroet. Maar de verwijzing naar de ontwapeningscommissie der VN, heeft de keuze der VN als orgaan ter behandeling van dit vraagstuk waarschijnlijk wel definitief gemaakt.

Tot zover over het vraagstuk van de financiering van de economische ontwikkeling der minder ontwikkelde landen, vraagstuk, dat de laatste jaren sterk de aandacht heeft getrokken.

Het vraagstuk van de minder ontwikkelde landen is echter een structuurvraagstuk, voor de oplossing waarvan nog meer nodig is dan financiële hulpmiddelen. De minder ontwikkelde landen zijn voor een groot deel grondstofproducerende landen. Uit de gegevens van het financiële bulletin van het IMF blijkt bijvoorbeeld, dat van de 56 landen, waarvan het blad in 1952 de handelsbeweging weergaf, er 7 waren waarvan twee grondstoffen meer dan 90% van de totale export uitmaakten en 32 landen, waar twee grondstoffen meer dan 50% van de totale export vormden. Dit onthult iets van de economische kwetsbaarheid van de minder ontwikkelde landen. Na Korea liep op de Londense markt de rubberprijs op tot het viervoudige, de wolprijzen verdrievoudigden en vielen weer op het uitgangspunt terug binnen anderhalf jaar. Maar ook afgezien van dergelijke expressieve prijschommelingen variëren de grondstoffen binnen een marge, die ongeveer vijf maal groter is dan die der industrieproducten. De vergelijking van grondstoffenprijzen en die van industrieproducten laat, over een groter tijdsverloop bijvoorbeeld van een halve eeuw, bovendien zien, hoe de „terms of trade” verslechteren voor de grondstof-producerende landen. De Verenigde Naties hebben in enkele rapporten hierover zeer belangrijk feitenmateriaal gepubliceerd. Voeg daarbij het feit, dat in talrijke gevallen de minder ontwikkelde landen de grondstoffenexport voor 60% nodig hebben om essentiële consumptiegoederen te kunnen importeren en dat ook de kapitaalvorming overwegend van deze export afhankelijk is, dan is het duidelijk, hoezeer vele minder ontwikkelde landen hun gehele economie afhankelijk zien van de prijsontwikkeling op de wereldmarkt. De vraag, hoe men in internationaal verband kan komen tot een stabilisatie van de grondstoffenprijzen, is dan ook het laatste jaar door de minder ontwikkelde landen met klem naar voren geschoven. De politieke voorgevechten rondom dit vraagstuk woeden op het ogenblik rondom de instelling van een „Trade Stabilisation Commission” in de Economische en Sociale Raad van de Verenigde Naties. Maar het vraagstuk is op de agenda gekomen en zal om een oplossing blijven dringen.

We zijn met dit vraagstuk gekomen op het terrein van de internationale conjunctuurbeheersing. Op dit terrein worden de belangen van de meer en van de minder ontwikkelde landen interdependent. Toch zijn op dit terrein pas de eerste schuchtere passen gezet. De internationale tarwe-overeenkomst en de internationale tinovereenkomst zijn er voorbeelden van. Het is een technisch uitermate complex vraagstuk en de beste deskundigen erkennen in dit verband nog de lacunes in de economische wetenschap. Maar daar wringt de schoen niet alleen. Over het vraagstuk van de minder ontwikkelde gebieden werd op de Semaine Sociale te Dyon een inleiding gehouden onder de titel: „Van de hebzucht der naties naar een economie voor het menselijk geslacht”. Ook daar ligt een kernpunt. Zijn de nationale regeringen bereid nationale belangen in overeenstemming te brengen met de levensbelangen van de wereldgemeenschap als geheel? Zijn er de politieke krachten, die voor een dergelijke „long-term-policy” het onmisbare draagvlak kunnen vormen?

In deze tijd, waarin de wereld, wat de problematiek betreft, bezig is, ook economisch een eenheid te worden, hebben we een nieuwe beweging nodig van de taken,

die nationaal en die internationaal moeten worden behartigd. De beperking van de handelsbelemmeringen en het toezicht daarop, het monetaire evenwicht en de werkgelegenheid, de inwisselbaarheid van de valuta's, de regulering van de grondstoffenmarkten, investeringen en migratie, al deze vraagstukken zijn wereldvraagstukken geworden, die op een wereldwijde schaal een aanpak behoeven. De behartiging er van, op internationaal niveau, is voor het merendeel nog uitermate gebrekkig. Wie er meer over wil weten, leze het nieuwe instructieve boekje van prof. Tinbergen: „International Economic Integration”. Wereldvraagstukken overweldigen ons en we proberen ze op nationaal plan op te lossen. Terecht waarschuwt Tinbergen: „De oorzaak van zo trage voortgang is vaak de realiteit van nationale regeringen. Daarom is het tot op zekere hoogte de taak van de publieke opinie en van de politieke partijen om het initiatief te nemen en de instelling te stimuleren van internationale parlementaire en gouvernementele lichamen”. Ik geloof, dat met name een socialistische partij een dergelijke waarschuwing niet anders kan zien dan als een opdracht voor een nieuwe tijd.

In de donkerste oorlogsjaren beloofde het Atlantische Handvest aan de volkeren vrijdom van vrees en gebrek. Wij hebben die belofte waar te maken. Maar we zijn er nog ver van af. Wellicht nooit zozeer als aan het begin van het atoomtijdperk hangt de vrees als een doem over de wereld. „Age of anxiety” is de titel van een boek, dat het vorige jaar in de Verenigde Staten verscheen. En er wordt meer gebrek geleden in de wereld dan vóór de oorlog het geval was. De hulp aan de minder ontwikkelde gebieden is een van de meest gigantische taken, waarvoor de mensheid ooit stond. De strijd tegen de honger, ziekte en onwetendheid is de strijd tegen de nood dezer wereld. Het is ook de strijd voor een nieuw economisch bestel, dat definitief over de phase zowel van nationalisme als van kapitalisme heen reikt. Aan internationale planning valt niet meer te ontkomen. Als we weten, dat in de komende eeuw de bevolking van de Sovjet-Unie van 150 miljoen tot vermoedelijk 300 miljoen zal stijgen, dat de wereldbevolking vermoedelijk zal toenemen van bijna 2½ tot ruim 5 miljard, dat — zoals Boyd Orr berekende in zijn lezenswaardige boekje „The White Man's Dilemma” — om het voedselgebrek in de wereld te boven te komen en de bevolkingsaanwas bij te houden, de totale agrarische wereldproductie eigenlijk in 25 jaar verdubbeld zou moeten worden, dan blijkt uit dergelijke cijfers wel, welke reusachtige taken er liggen, alleen reeds om in de elementaire menselijke behoefte van woning, kleding en voeding te voorzien.

Intussen geloof ik in deze bespreking van het vraagstuk der minder ontwikkelde gebieden nog even in het bijzonder de aandacht te moeten vestigen op de minder ontwikkelde gebieden van Europa. Turkije, Griekenland, Zuid-Slavië, Italië, Spanje en Portugal, zij behoren alle, geheel of gedeeltelijk, evenzeer tot wat in de officiële literatuur de minder ontwikkelde gebieden worden genoemd. Ook daar de overwegend agrarische structuur. In Italië leeft 49% van de bevolking in de landbouw, in Spanje 52%, in Zuid-Slavië 64%. In Zuid-Italië wonen 56% van de mensen met meer dan twee personen in één kamer, in de arbeidersgezinnen in de steden loopt dit op tot 70%. Van de bevolking in Zuid-Italië heeft 38% geen electrisch licht, 96% geen gas, 60% geen riolering, 20% onvoldoende drinkwater. In Calabrië is het analphabetsisme 48%, op Sicilië 40%.

Het vergeten deel van Europa, zoals deze landen wel eens worden genoemd, dreigt bovendien het vergeten deel van de wereld te worden, misschien ook, omdat de nood er iets minder groot is dan in sommige andere delen van de wereld. Frankrijk, Engeland en België begonnen na de oorlog met eigen plannen voor de ontwikkeling van hun overzeese gebiedsdelen. Maar aan Zuid-Europa dacht niemand, behalve de Verenigde Staten. In de Raad van Europa kwam het zogenaamde, nogal onrijpe, Straatsburg-plan op tafel, plan, dat zich alweer richt niet op Zuid-Europa, doch op overzee. ¹⁾

Dit vergeten deel van Europa vraagt in de eerste plaats onze bijzondere aandacht om economische redenen. Het is algemeen bekend, hoe de economische achterlijkheid een hinderpaal vormt op de weg naar de integratie. We hebben het van dichtbij ervaren met de landbouw in de Benelux. Over de reële mogelijkheden tot Europese integratie hangt op het ogenblik nogal wat mist. Doch als we intussen de economische ontwikkeling van de achtergebleven gebieden gezamenlijk en energiek zouden aanpakken — en daartoe is niet strikt een supranationale basis vereist — dan worden de mogelijkheden tot integratie groter, als de mist daaromheen optrekt. Daarnaast is er een politiek motief. Ook de keten der Europese landen is niet sterker dan de zwakste schakel is. Als we in Zuid-Europa de dreiging van het afglijden naar het communisme definitief willen keren, hetgeen een levensbelang is voor Europa als geheel, dan liggen hier taken en verantwoordelijkheden, die we niet kunnen verwaarlozen. In Straatsburg is eens de opmerking gevallen, dat, als de opvoering van het Griekse levenspeil een verlaging van het Zweedse zou meebrengen, dat Zweden dan daartegen moest zijn. Op deze wijze komen we er bepaald niet. Een werkelijke eenheid in Europa is onbestaanbaar zonder een werkelijke solidariteit en de hulp, die we bereid zijn te geven aan het vergeten deel van Europa is daarvoor een belangrijker toetssteen dan welke politieke constructie ook.

Zo is in onze na-oorlogse wereld het vraagstuk van de minder ontwikkelde gebieden geworden tot een van de grote wereldvraagstukken van deze tijd, onlosmakelijk verbonden met de toekomst van de vrijheid en de vrede in de wereld. De wereldomspannende dreiging van de dictatuur kan niet worden afgewend op het militaire front alleen. De laatste jaren is in toenemende mate het accent gevallen op het militaire aspect van het vraagstuk van vrijheid en vrede. Dreigt soms niet een zekere vermilitarisering van het denken? Het lijkt soms weer op het oude Romeinse adagium: si vis pacem, pare ballum. Het is onze plicht deze ban te weerstaan.

Rest de vraag, wat daarbij de taak van Nederland zal zijn, van onze Partij in het bijzonder.

Ten aanzien van het vraagstuk der minder ontwikkelde gebieden kan gelukkig gezegd worden, dat Nederland niet achteraan komt.²⁾ Dat was in de eerste tijd voor ons land ook vrij eenvoudig, omdat het toen niet in de eerste plaats ging om geld, doch om deskundigen. En deskundigen hebben we voor deze job genoeg. Meer dan

¹⁾ Intussen is de Raad van Europa op dit punt meer actief geworden; pg. Kapteyn vervult daarbij een belangrijke taak.

²⁾ Uit de Leidse rede van de Koningin mag men wel concluderen, dat er op dit punt een volksofinie is gegroeid en daarmee is Nederland de meeste andere meer ontwikkelde landen ver vooruit.

iets anders heeft dit de laatste jaren in vele landen bijgedragen tot het herstel van Nederlands internationaal prestige. Nu is echter het ogenblik gekomen, waarin het op geld aankomt. Is ons land nu bereid, ondanks zijn misschien ietwat zuinige volksaard, een duidelijk gebaar te maken? Brengt de PvdA het op om als 's lands grootste politieke partij tot de regering te zeggen: wij verlangen, dat de Nederlandse regering voor dit doel honderd millioen jaarlijks ter beschikking stelt? Bij de vorige Algemene Beschouwingen in de Tweede Kamer heeft onze fractievoorzitter het als de taak van Nederland gesteld om ten deze een duidelijk merkteken te plaatsen. Als Nederland een dergelijk bedrag ter beschikking zou stellen, zou dat zulk een duidelijk merkteken zijn. Het zou anderen over een laatste aarzeling heentrekken en waarschijnlijk de zaak ineens met een sprong vooruit brengen.

En intussen ligt voor onze Partij nog een groot arbeidsterrein braak. Ook hier moet een nieuwe gezindheid over ons volk vaardig worden, een nieuwe wijze van internationaal denken, voelen en zien. Er moet de bereidheid zijn om de onvermijdelijke offers te brengen. Dat alles vraagt nog veel vorming en voorlichting. Mede dank zij het socialisme, is de planeconomie in brede kring aanvaard, maar het was steeds een planeconomie op nationale grondslag. Is het niet de taak van het socialisme om ook hier door de nationale begrenzingen heen te breken? De contacten met de socialistische partijen in de minder ontwikkelde gebieden hebben wel duidelijk gemaakt, dat ook de toekomst van het socialisme zelf in de wereld mede wordt bepaald door de vraag, wat de socialisten in de meer ontwikkelde landen voor de achtergebleven gebieden zullen weten te doen en door te zetten.

De communistische politiek wordt gedragen door het geloof, dat de kapitalistische wereld tenslotte zal bezwijken aan haar drie innerlijke tegenstellingen: de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid, de tegenstelling tussen de koloniale en de beherende mogendheden en de tegenstelling tussen de kapitalistische landen onderling. Geen socialist, die niet erkent, dat hier drie zeer reële vraagstukken liggen. De communistische partij echter is er slechts op gericht deze tegenstellingen toe te spitsen, onze politiek moet er op gericht zijn deze drie vraagstukken op te lossen. De vraag, of we daarin slagen, kan men meten aan de vraag, of de vrije wereld, met al het technisch vernuft, dat zij heeft en met haar onmetelijke economische hulpbronnen, in staat is in wereldwijd verband een economie op te bouwen en te organiseren, die gericht is op de maatschappelijke opgang van alle volken, die de honger en de armoede uitbant, die de wereld vriendelijker en bewoonbaarder maakt voor allen, die voor ieder mens de ruimte schept om te kunnen luisteren naar de zin van het leven. Het antwoord op de vraag of we de moed deze weg op te gaan kunnen opbrengen, is een politieke beslissing, die van ons als volk en als politieke partij wordt gevraagd. Ik geloof echter, dat deze beslissing de stimulerende kracht nodig zal hebben van de diepste zedelijke krachten der mensheid, de zedelijke kracht, die ook het socialisme groot maakte in de wereld en die het socialisme vandaag aan de dag in de wereld doet staan, zoals ons beginselprogram het zegt, „in een wereldomspannende strijd tot bevrijding van de mens uit nood en verdrukking”.

J. DE KADT

HULP: HOE, WANNEER,

AAN WIE?

Wie in het tegenwoordige socialistische milieu een aantal kritische kanttekeningen wil maken bij de „hulp aan de achtergebleven gebieden”, stelt zich bloot aan de onaangenaamheden die altijd en overal de spelbreker te wachten staan. Immers die „hulp” is in de periode na de tweede wereldoorlog een van de geloofsartikelen van onze leer geworden, die — gelukkig maar, zegt de scepticus — niet rijk is aan geloofsartikelen. Maar tussen de scepticus, die vindt dat alles wat onhoudbaar is op dit gebied maar zo snel mogelijk moet verdwijnen, en de partijgenoten die liefst zoveel mogelijk geloofsartikelen zouden hebben en die over „verarming” van het socialisme spreken, telkens als stukken mythe en utopie verdwijnen, zal het wel nooit helemaal boteren.

Heb ik het wel, dan is de „hulp” een verschaalde vorm van het „internationalisme” dat in de oerperiode van onze beweging één van de onaantastbare leerstellingen was. De harten werden er altijd door bewogen en de handen kwamen er altijd door op elkaar: „Die internationale völkerebefreiende Sozial-demokratie, sie lebe hoch!” was vóór 1914 de sacrale formule, waarmee de congressen van de Duitse partij en van de Internationale gesloten werden. Voor zover de oorlog van 1914 niet duidelijk maakte waar de grenzen van die formule lagen, deed de Russische revolutie, begonnen om het „internationalisme” te redden, en uitlopend in de onderwerping van de radicale internationalisten aan het Russische nationalisme, de betrekkelijkheid van het internationalistisch principe voldoende uitkomen. Wat ervan overblijft: het begrip voor de betekenis van wereldpolitiek, van de geweldige uitwerking van politieke en economische krachten, van de lotsverbondenheid van reeksen van naties met ongeveer gelijksoortige structuur, is niet gering. Het is vaak — doch lang niet altijd — voldoende om de socialistische partijen gunstig te doen afsteken bij die nationale en nationalistische groeperingen, die, gebonden aan een nationalisme dat door de wereldontwikkeling tot provincialisme is geworden, een even parmantige als gevaarlijke bekrompenheid aan de dag leggen. Niettemin, menige socialistische partij vertoont een weinig verheffend mengsel van provincialisme in de praktijk en internationalisme in de preek. Toch, en dat is ook weer niet zo weinig, is in de meeste socialistische partijen het beginsel van de gelijkwaardigheid van alle volken en rassen levender dan in de meeste andere groeperingen.

Voor zover nu de „hulp aan de achtergebleven gebieden” een uitdrukking is van

die gezindheid die alle volkeren en rassen, in beginsel, dezelfde rechten op geestelijke en materiële welstand toekent, die wij zelf bereikt hebben, ben ik althans een overtuigd aanhanger van dat beginsel en dus van die hulp. En voor zover dat betekent, dat al het mogelijke gedaan moet worden om alle onderdrukten en alle hongerenden en ellendigen te helpen in hun eigen pogingen om tot een menswaardig bestaan te komen; en, waar ze zelf niet over voldoende krachten beschikken om zich dat bestaan te verwerven, ze rijp te maken voor dat pogen en ze alle bijstand te verlenen, zonder daaraan het recht te ontnemen ze in een onderdanige of ondergeschikte positie te plaatsen, behoort dit alles tot die beginselen van menselijkheid waarop de democratie en het democratisch-socialisme gebouwd zijn.

Wil men eraan toevoegen dat een politiek die zich in die richting beweegt, niet alleen de enig menselijke is, maar dat ze bovendien op de lange baan de enige is die met het welbegrepen eigenbelang van de beter-gesitueerde volken in overeenstemming is, dan ga ik ook daarmee accoord.

Als ik dus de plannen zie die aan de orde zijn en de weerstanden waarop ze stuiten, dan kan ik met degenen die zich voor een aantal van die plannen inzetten, voorlopig in de practijk — een nogal magere practijk — van harte instemmen. En toch voel ik me verplicht een aantal critische kanttekeningen te maken.

Mijn critiek begint daar waar verkondigd wordt, dat de hulp niet alleen nodig is uit ethische en idealistische overwegingen — wat ik volkomen aanvaard en wat voor mij tegelijkertijd ook de grenzen aangeeft die iedere ethisch-idealistische politiek in deze nogal rauwe en bekrompen wereld ontmoet — maar dat van die politiek: *ook afhangt onze kans om het communisme te weerstaan en te verslaan.*

Deze stelling lijkt me geestelijk noodlottig en zakelijk onhoudbaar.

Aanvaardt men die these, dan krijgt de hele hulp een paniekachtig karakter, dan komt men ten opzichte van de achtergebleven gebieden in een volkomen onjuiste houding te staan, dan is men niet meer in staat de krachten die over het lot van de wereld beslissen, op een juiste wijze tegen elkaar af te wegen en dan komt men gemakkelijk in die hoek, waarin de neutralisten en de ideologen van de „derde weg” de vrije wereld zouden willen dringen.

De stelling komt hierop neer, dat de communisten nu reeds hun macht hebben weten uit te breiden over een gebied, bewoond door 200 miljoen Russen, 100 miljoen Oost-Europeanen en 600 miljoen Chinezen. Dat maakt ze tot een formidabele macht. Neem nu eens aan, dat daar nog 450 miljoen Indiërs benevens al die andere Aziaten bijkomen, van Japan tot en met de grenzen van Afrika en Europa, neem eens aan, dat Afrika dezelfde ontwikkeling doormaakt, ja, neem ook maar aan, dat Zuid- en Middel-Amerika, met hun millioenen, die óók al op de rand van het bestaansminimum of daar beneden leven, hun heil zoeken bij het communisme, dan is de overgrote meerderheid van de mensheid in het communistische kamp. En wat voor kans hebben dan de Anglo-Amerikanen, dat handjevol blanken in Australië en Zuid-Afrika, die paar honderd millioen in West- en Midden-Europa bij een eventueel verzet tegen de overweldigende meerderheid der mensheid die de communistische leiding zou hebben aanvaard? Niet alleen gerekend naar getalsterkte zou hun zaak hopeloos zijn geworden, maar als al die continenten verloren

gaan voor ons en als de communisten kunnen beschikken over de rijkdommen aan grondstoffen dier gebieden, dan zijn wij ook economisch-technisch aan lager wal geraakt en dan is de tegenstander op weg om zó welvarend te worden, dat hij ons niet alleen economisch-industrieel-militair kan kraken, maar dat hij ook een zo grote aantrekkingskracht kan uitoefenen op ons proletariaat, dat dit met pak en zak naar hem over zal lopen. En aan het eind van die aardverschuiving staat dan de triomf van het wereldcommunisme.

De vraag is alleen of tegenover een dergelijk perspectief de „hulp”, ook al zou ze verhonderdvoudigd worden, méér betekenis heeft dan het waterremmertje waarmee men de opkomende vloed zou trachten tegen te houden.

De hoofdzaak is echter, dat deze hele redenering over de kansen van het communisme in twee fundamentele opzichten volstrekt onjuist is.

In de eerste plaats speelt de achterlijkheid der betrokken gebieden wel een grote rol bij hun vatbaarheid voor het communisme, maar het is niet in eerste instantie de *economische* achterlijkheid die beslissend is, noch zelfs de sociale achterlijkheid: het is de politieke, de culturele en de daaruit voortvloeiende morele achterlijkheid, die landen rijp maakt voor communistische invloeden; en de economische factor, ofschoon natuurlijk wel van betekenis in dit verband, is niet beslissend. Dat wil niet alleen zeggen dat economische hulp zonder meer geen uitwerking heeft in het teruggrijpen of remmen van de communistische beïnvloeding, het betekent óók, dat economische hulp, als al de andere factoren ontbreken, het communisme zelfs kan bevorderen.

Het zou niet moeilijk zijn — maar de ruimte ontbreekt me hiervoor thans — om aan te tonen, dat nergens in het Westen economische nood leiden *moet* tot groei van het communisme. Men moet maar eens denken aan een landje als Oostenrijk, dat, van 1918 af, in een toestand van economische ontreddeering en stagnatie heeft verkeerd, zonder enig economisch perspectief — zonder dat de communisten er ook maar een voet aan de grond kregen. Of aan het Duitsland na 1945, waar aanvankelijk een algemene noodtoestand heerste, zonder dat dit leidde tot iets anders dan dat de invloed van het communisme, in 1933 nog vrij groot, volkomen verdween.

Doch dat is het Oosten niet zal men zeggen. Daar is de *werkelijke* toestand van het economisch achtergebleven zijn en dáár groeit het communisme als kool. Maar groeit het uit de economische nood, of uit een extremistisch nationalisme dat, vóór alles, anti-Westers is; uit het gegrepen zijn van de intellectuelen door een gezindheid die alles wat zich tegen het Westen keert als bondgenoot doet aanvaarden, ongeacht of dit het Russisch-Chinese imperialisme is van de tegenwoordige periode, of het andere, ook tamelijk totalitaire, Japanse imperialisme van de vorige? Heeft, om de zaak concreet te stellen, India misschien het Japanse imperialisme tegengehouden of verslagen? Een deel van de Indiase nationalist — Bose c.s. — stond in de Japanse gelederen. Het andere, grootste deel, onder leiding van Ganndi en Nehroe, was toen, net als nu, „neutralist”, d.w.z. deed alles om de verdediging van India tegen de Japanners, een verdediging, die door de Engelsen en de Amerikanen moest geschieden en die alleen onder hún leiding kon geschieden, met alle kracht, alle middelen en alle hypocrisie, te bemoeilijken. Erkend moet worden, dat Nehroe,

toen het gevaar héél groot was, een neiging vertoonde om zich door de Angelsaksen te laten redden, een neiging zelfs om de redders te steunen. Maar toen daardoor de eenheid van het anti-Westerse front in gevaar kwam, vond hij weer direct zijn plaats naast de anti-Westerse extremisten.

Liever zelfmoord dan hulp van het Westen is dus al heel lang een typisch Aziatisch-nationalistische houding.

Voor zover men bereid is hulp te aanvaarden, mag die formeel niet van het Westen komen, doch moet een of ander kwasi-neutraal lichaam, bijv. de Verenigde Naties, die hulp verstrekken, die in feite alleen uit de zak van het Westen kán komen. Maar dan moet bovendien worden voldaan aan de Aziatisch-Afrikaanse eis, dat de wijze waarop met die hulp wordt omgesprongen geheel en al tot de competentie van de ondersteunden zal behoren, ook wanneer hun incompetentie op economisch, administratief en organisatorisch gebied vaststaat. Als dus die hulp besteed wordt op een wijze die de chaos in de betrokken landen vergroot, en die dus het communisme kweekt, dan is het verboden daarover zelfs maar een opmerking te maken.

Dit alles zou nog niet zo belangrijk zijn indien niet vaststond, dat de hulp *alleen op de heel lange duur* tot werkelijke verbetering van het levenspeil in de betrokken landen kan leiden, zelfs als ze onder de meest ideale omstandigheden wordt toegepast. Want de werkelijke oorzaak van die achterstand ligt immers in de combinatie van geweldige *bevolkingstoename* (tot stand gekomen doordat het Westen in Aziatische gebieden vrede, orde en veiligheid bracht, die het Aziatische politieke genie, dat bestaat uit despotisme en machtsmisbruik van ieder hoger geplaatste ten aanzien van ieder lager geplaatste, nooit kon verwezenlijken; terwijl het Westen er tevens hygiëne en medische verzorging aan de massa oplegde) en *geringe productiviteit* der bevolking. Een bevolking tot hogere productiviteit te brengen is een proces dat vele jaren vraagt. Al die jaren door blijven grote groepen boeren, arbeiders en intellectuelen gedoemd om te leven onder uiterst onbevredigende en pijnlijke omstandigheden, die voor alle demagogen (en dus in de eerste plaats voor de combinatie van communisten en anti-Westerse nationalisten) een uitgangspunt vormen voor chaosverwekkende en vergrotende acties. Alleen een regering die zin voor orde heeft en die niet bang is voor de anti-Westerse demagogie, kan een staat door die moeilijke periode heen brengen. Dergelijke regeringen zijn in Azië en Afrika uiterst zeldzaam. In Zuid-Amerika is het bewuste anti-communisme en vooral het bewust zich één voelen met de Westerse beschaving (Frankrijk, Spanje) zo groot, dat de regeringen in het algemeen wel in staat zullen zijn het mislukken van hulpprograms door communistische activiteit te beletten.

Men kan nu wel zeggen, dat een aantal Aziatische regeringen toch in hun eigen land de strijd tegen het inheemse communisme voeren en dat ze dat vaak heel hardhandig doen, en men wijst dan op wat in India en Burma gebeurt. Maar de binnenlandse strijd van Nehroe tegen het communisme (om ons tot dit geval te bepalen) is geen werkelijke strijd, omdat Nehroe in de binnenlandse politiek eenvoudig concurreert met de communisten in sociale demagogie, in plaats zijn volk

op te voeren tot sociaal realisme. Maar, *sociaal realisme is een Westers product* en het kan dus niet gebruikt worden door politici die het als hun voornaamste taak beschouwen: te bewijzen, dat ze even anti-Westers zijn als de communisten. En bovendien moet de buitenlandse politiek van Nehroe, die het bewijs wil leveren van altijd effectiever anti-Westers te zijn dan de buitenlandse politiek der communisten, een buitenlandse politiek, die uit voortdurende aanvallen op het Westen en voortdurend aanleunen tegen Rusland en China bestaat, geen ander gevolg hebben dan het brengen van een prae-communistische geestesgesteldheid in het volk en het versterken van de anti-Westerse geest. Doch alleen voor zover Azië verwestert, kan het een gebied worden van producerende volken en effectieve regeringen.

Waar het communisme in Azië triomfeert, neemt het de verhoging van de productiviteit ter hand onder effectieve regeringen die volgens Westerse methoden werken, zij het dan ook, dat daarbij het hoogste en vruchtbaarste beginsel van het Westen, de democratie, vervangen is door het reactionnaire totalitarisme, dat verwant is aan het Aziatische despotisme.

Azië heeft dus in feite te kiezen tussen het slechte Westen, dat vanuit Rusland en China opdringt, en het goede Westen, dat uit de democratische wereld komt. Wat het zélf te bieden heeft, is een verouderd, niet meer efficient, despotisme, of de chaos.

Het is dus duidelijk, dat alleen bewuste verwestering in democratische richting Azië redden kan van het communisme. Het enige land dat dit beproefd heeft is Turkije. Een ander, in Azië gelegen, land dat het door de aard van zijn bevolking deed, is Israël, terwijl in de Philippijnen het proces bezig is zich te voltrekken en het zich in Japan reeds tot op een zekere hoogte voltrokken heeft, iets wat misschien ook in Zuid-Korea het geval is.

Daarnaast staat een aantal Aziatische landen waar de heersende klasse openlijk pro-Westers is, zonder het proces van volksverwestering te beginnen, maar ook zonder de communisten de vrije hand te geven. Dat leidt *niet* tot versterking van de staat en tot toestanden die veel mogelijkheden bieden om hulpverlening te laten slagen. Maar al vallen dergelijke landen eigenlijk buiten de sfeer van de economische hulp, andere hulp, militair en technisch, is ten minste mogelijk. Ik denk hier aan Pakistan, Iran, Siam en dergelijke landen.

Er zijn dus in Azië landen die voor volledige hulp in aanmerking komen, er zijn andere, die eigenlijk alleen militair en technisch geholpen kunnen worden, maar die wellicht op den duur ook voor de economische hulp rijp worden.

Er zijn ten slotte landen waaraan iedere cent verknoeid is, omdat ze in de prae-communistische sfeer liggen. Dat is met name voor India, Indonesië en Birma het geval. Alleen wanneer zou blijken, dat er in die landen een pro-Westerse richting aanwezig is, die erin slaagt de voorlopers van het communisme tot onmacht te doemen en zelf de leiding te nemen, heeft steunverlening zin en dan moet ze ook onmiddellijk plaatsvinden. Ze kan zelfs in beperkte mate al plaatsvinden als de voorlopers van het communisme vervangen worden door duidelijke anti-communisten, ook al zijn dit dan geen Westerse vernieuwers.

Men ziet dus, dat de steunverlening al direct veel genuanceerder beoordeeld en

gehanteerd moet worden dan dit door de meeste aanhangers van de hulpgedachte geschiedt. Men ziet tevens, dat de zaak niet zo hopeloos staat voor de tegenstanders van het communisme als soms wordt verkondigd. Er zijn hele stukken van Azië, die niet willen overgaan naar het communisme. Die moeten geholpen worden. Zo staat het met het grootste deel van Afrika en met nagenoeg geheel Zuid- en Midden-Amerika.

De gevarezone ligt dus eigenlijk in Zuidoost-Azië, in India en Indonesië allereerst, in Birma, Indo-China daarnaast.

Wat zou nu het verlies van die gebieden voor het Westen betekenen? De communistische wereld zou versterkt worden met een dikke 500 miljoen mensen, met een groot stuk land en met enige, hoewel niet zeer vele, grondstoffen. Maar die communistische wereld, die er tot dusver nooit in geslaagd is haar voedselproblemen, laat staan haar welstandsproblemen, op te lossen, zou topzwaar worden gemaakt door een overmaat van onproductieve bewoners. Ze zou, wat haar oppervlakte betreft, véél kwetsbaarder, wat haar productiviteit betreft, véél negatiever, wat haar spanningen en problemen betreft, véél breekbaarder en onhanteerbaarder worden.

Men haalt wel eens de woorden van Lenin aan, dat de weg naar Parijs, Londen en New York via Peking en Bombay zou lopen. De Lenin die dit verkondigde, was dezelfde Lenin die meende, dat het een kleinigheid zou zijn om het bestuur van de Sowjet-republiek in handen te geven van „elke keukenmeid”. De latere Lenin, wijzer geworden door de ervaringen, was de man, die de toekomst van Rusland somber inzag, zozeer was hij onder de indruk gekomen van „de Aziatische achterlijkheid” van zijn land. En hoe deze Lenin gedacht zou hebben over een Sowjet-gebied waarin naast de tweehonderd miljoen achterlijke Russen meer dan duizend miljoen nog veel achterlijker Aziaten zouden wonen, naast honderd miljoen weerspannige Europeanen, dat ligt voor de hand. En dat behoorde onze angst voor eventuele Russische veroveringen in Azië belangrijk te verminderen.

Het is de tweede fundamentele fout van de hulpverleners, dat ze deze kant van de zaak volkomen verwaarlozen.

En hieruit volgen dan weer een paar conclusies.

De eerste is, dat we het leuren met economische hulp volkomen moeten staken. Ik bedoel hiermee dit, dat zodra we ergens stuiten op vijandigheid bij het aanbieden van die hulp, dat we dan alleen het „graag of niet” mogen doen horen en dat we vooral niet de indruk mogen vestigen, dat óns belang, het Westerse belang, bij het verstrekken van die hulp groter zou zijn dan het Aziatische e.d. belang bij het aanvaarden ervan. Voor ons is het verlenen van hulp een kwestie van een meer of minder harmonieuze wereld. Voor de achtergebleven gebieden is het aanvaarden van die hulp een kwestie van ondergang of leven. Een politiek die ons tot smeelingen maakt bij de vijanden van het Westen kan niet goed zijn.

Vandaar dat het aanbeveling zou verdienen, de politieke en andere betrekkingen met de Nehroe-achtige staten tot het uiterste minimum te verminderen. India economisch aan zijn eigen lot over te laten is veel verstandiger, dan overal waar

mogelijk India bijslepen; zoals dat thans onder leiding van de Britse Commonwealth-ideologen en hun Amerikaanse geestverwanten steevast gebeurt.

Niet alleen dat ons dit zou wennen aan het leven in een wereld waarin India definitief naar het communisme is overgegaan, het zou ook de enige kans geven om de verstandige mensen die er in India zijn en die eigenlijk al lang genoeg hebben van de heerschappij van deze „profetische staatsman”, tot actie te brengen. Ten slotte is het zo, dat de strijd tussen Nehroe en de communisten in India, in laatste instantie de strijd tussen de bestaande baantjestrust en de baantjestrúst in hope is. Als Nehroe zou zien, dat zijn chantagepolitiek ten aanzien van het Westen niets meer oplevert en dat de Westerse onthouding tot een toestand leidt die het groeien van het communisme bevordert, dan zal hij, of dan zullen de meer verstandige leden van de Congress-party, naar reële toenadering tot het Westen streven. En dán is hulpverlening, die resultaten kan hebben, aan de orde.

De tweede conclusie is dus, dat de hulpverlening moet worden beperkt tot die landen en regeringen die niet flirten met het communisme, die niet uitgesproken anti-Westers zijn en die bereid en in staat zijn een sterk gezag te handhaven of te bouwen, terwijl ze tevens in staat en bereid moeten zijn tot die hervormingen, die hun samenleving zodanig moderniseren, dat het economisch beginsel van opvoering der productiviteit tot zijn recht kan komen.

De derde conclusie is, dat steunverlening alleen mogelijk is en alleen tot iets kan leiden, als de wereld der steunverleners zélf gezond is. Onze kracht in de strijd tegen het communisme zit in de eerste plaats hierin, dat wij in staat zijn een peil van welstand, welzijn en vrijheid te bereiken, dat superieur is aan alles wat het communisme kan bieden. Daarom moet vóór alles het relatief achtergebleven gedeelte van onze wereld versterkt worden. Dus eerst denken aan een economische hulp die het welvaartspeil van nagenoeg heel Europa verhoogt, aan een hulp voor de notoir achtergebleven gebieden van Europa, zoals Italië en Griekenland. Eerst denken aan hulp voor Latijns Amerika, voor Turkije, Pakistan, voor Japan en andere gebieden, die door het verdwijnen van de Chinese markt getroffen zijn. En eerst daarna komt de hulp aan de halfslachtigen, de onbetrouwbaren, aan de orde.

Zo dient een politiek te zijn die rekening houdt met de werkelijkheden dezer verdeelde en bedreigde wereld.

Dat daarnaast altijd gelegenheid moet bestaan om barmhartigheid te tonen bij rampen en hongersnoden etc., dat behoort tot iets anders dan de „hulp” die we hierboven bespraken. De „hulp” is een politiek. En die dient gezond te zijn.

ENIGE DOCUMENTATIE
OVER DE IN DIT NUMMER BEHANDELDE
PROBLEMEN

Behoeften der minder-ontwikkelde landen

De belemmeringen voor economische ontwikkeling kunnen in het algemeen als volgt worden gesplitst:

1. Gebrekkig ontwikkelde sociale structuur;
2. Gebrek aan technische en organisatorische kennis;
3. Gebrek aan kapitaal voor investeringen.

Ad 1.

De verbetering der sociale structuur zal vooral door binnenlandse maatregelen moeten geschieden. Adviezen van technische aard alsmede training en opleiding in de hoger ontwikkelde landen zijn hier van belang.

Ad 2.

Het gebrek aan technische kennis is eveneens vooral een binnenlandse aangelegenheid. Buitenlandse experts en onderwijsfaciliteiten, zowel in het buitenland als door middel van het stichten van onderwijsinstellingen op technisch gebied in het betrokken land, kunnen hier een belangrijke bijdrage leveren.

Ad 3.

Het gebrek aan kapitaal is een gevolg van de geringe binnenlandse besparingsmogelijkheden, die op hun beurt het gevolg zijn van de lage levensstandaard. Dit probleem kan slechts worden opgelost door het aantrekken van investeringsmiddelen uit het buitenland. De traditionele methoden (het afsluiten van buitenlandse leningen, rechtstreekse particuliere investering) blijken voor de lager-ontwikkelde landen ontoereikend te zijn.

De verbetering van de basisvoorzieningen (verkeer, energie, gezondheidszorg, ordelijke administratie), de zgn. sociaal-economische basisstructuur van het betrokken land, levert geen in geld uitdrukbaar rendement op, zodat deze sector slechts door publieke fondsen van de eigen regering of van een internationaal lichaam kan worden gefinancierd.

Naar een schatting van prof. Tinbergen¹⁾ zou de investeringsbehoefte, nodig om

¹⁾ Prof. dr. J. Tinbergen. *International Economic Integration*. Elsevier, Amsterdam, 1954. blz. 140.

de toenemende divergentie in de levensstandaard tussen lager en hoger-ontwikkelde landen te beëindigen, \$ 10 tot 15 milliard per jaar bedragen, waarvan \$ 5 milliard in de betrokken landen zelve zou kunnen worden gevonden, terwijl \$ 2 milliard uit de verschillende thans beschikbare buitenlandse bronnen zou kunnen komen. Dit zou een jaarlijks tekort overlaten van \$ 3 tot \$ 8 milliard.

Stelt men het tekort op \$ 6 milliard, dan betekent dit, dat de huidige buitenlandse kapitaalsstroom van \$ 2 milliard op \$ 8 milliard zou moeten worden gebracht.

De behoeften aan buitenlandse hulp kunnen als volgt worden onderverdeeld:

1. Technische hulp (experts, opleidingsfaciliteiten);
2. Buitenlands kapitaal
 - a. rechtstreekse particuliere investeringen en overheidsleningen op commerciële basis;
 - b. schenkingen en internationale leningen op bijzondere voorwaarden ter verbetering van de sociaal-economische basisstructuur.

Vormen van hulpverlening

De vormen van hulpverlening kan men onderscheiden in multilaterale hulpverlening en bilaterale hulpverlening.

Multilaterale hulpverlening geschiedt door een internationaal lichaam, dat hiertoe bijdragen ontvangt van verschillende landen. Voornamelijk geschiedt dit door de Verenigde Naties en de gespecialiseerde organisaties. In de internationale organen die de hulp verlenen, zijn ook de hulp ontvangende landen vertegenwoordigd. De beschikbare gelden worden verdeeld volgens de relatieve economische urgentie en de technische verdiensten der aangevraagde projecten.

Bilaterale hulp ontstaat wanneer één land als geveer optreedt in rechtstreeks contact met een hulp ontvangend land. Uiteraard kan één land aan meerdere landen bilaterale hulp verlenen (Verenigde Staten). Eveneens wordt van bilaterale hulp gesproken indien een land als geveer optreedt ten aanzien van een groep van landen en deze hulp via een gemeenschappelijk orgaan van de ontvangende landen doet plaatsvinden (Marshall-hulp aan Europa via OEEC). Het Colombo-Plan vormt een aparte categorie; de beraadslagingen over de hulpverlening zijn van multilaterale aard, terwijl de uitvoering bilateraal is.

Naar gelang van de aard van de bijdrage tot de economische ontwikkeling maakt men de onderscheiding: technische hulp en financieel-economische hulp.

Bij technische hulpverlening valt de nadruk op de uitzending van experts naar lager ontwikkelde landen, de ontvangst van „fellows” en de opleiding van personeel der lager ontwikkelde landen. Doel is de overdracht van „know how”.

Bij financieel-economische hulp is het doel het verlenen van laagrentende leningen of schenkingen voor de uitvoering van projecten, die niet door het betrokken land zelf kunnen worden gefinancierd. Hier vindt dus een overdracht van investeringsmiddelen plaats. In ruime zin kan ook de bevordering van particuliere investeringen en van gewone internationale leningen tot deze categorie gerekend worden.

Voorbeelden van multilaterale activiteit: Expanded Technical Assistance Program

(ETAP) der Verenigde Naties, International Bank for Reconstruction and Development, International Finance Corporation (in oprichting), Special United Nations Fund for Economic Development (SUNFED, in voorbereiding).

Bilaterale activiteiten: kwantitatief is de hulpverlening door de Verenigde Staten van de grootste betekenis, daarnaast dienen de investeringsprogramma's van Engeland, Frankrijk, België en Nederland voor hun overzeese gebieden en rijkdelen te worden genoemd. Op kleine schaal wordt bilaterale hulp voor economische ontwikkeling verleend door Noorwegen, Zweden en wellicht door enkele andere landen.

Het Colombo-Plan werd in het bovenstaande reeds genoemd.

Genoemd dienen voorts te worden een aantal instellingen, die direct of indirect bij de hulpverlening aan lager ontwikkelde landen zijn betrokken:

UNICEF (United Nations Children Emergency Fund), doelstelling voornamelijk humanitair; de besteding der contributies, die van de deelnemende landen worden ontvangen, ligt voornamelijk in de consumptieve sector.

Export-Importbank (VS), financieringscredieten ter bevordering van de buitenlandse handel der VS; sommige van deze credieten zijn gericht op de economische ontwikkeling der lager-ontwikkelde landen.

SEATO (South-East Asian Treaty Organization); onder discussie is de mogelijkheid, aan deze militaire organisatie een economische taak op te dragen ter bevordering van de economische en sociale vooruitgang der deelnemende landen.

Particuliere en kerkelijke instellingen; Ford Foundation, Rockefeller Foundation, internationale organisaties op het gebied van zending en missie.

„*Noorwegen helpt India*”, bilateraal hulpprogramma voor de uitvoering van ontwikkelingsprojecten van de visserij.

Universiteiten en hogescholen, met name in de Verenigde Staten, beschikken over overheidsgelden ten einde op wetenschappelijk gebied hulp aan buitenlandse universiteiten te verlenen.

Omvang der verschillende activiteiten

Zowel ten aanzien van de technische als de financieel-economische hulp is het bilaterale Amerikaanse programma verreweg het grootst.

Voor de technische hulp kan de volgende opstelling worden gemaakt:

	millioenen dollars		
	1952	1953	1954
Verenigde Staten bilateraal ²⁾	127	145	105
ETAP ³⁾	18,8	22,4	22,3
waarvan Nederland	0,4	0,4	0,6
Colombo-Plan ⁴⁾	ca. 3,5	ca. 3,5	ca. 3,5

²⁾ Foreign Operations Administration. Technical Co-operation Programs around the World. 1954. p. 7.

³⁾ Sixth Report of TAB. De bijdragen zijn pledgings.

⁴⁾ Berekend door berekening van een jaargemiddelde uit de totale voor zes jaar bestemde som van \$ 20 miljoen.

De nationale inspanningen der verschillende landen in het kader van de verschillende activiteiten voor hulp bij de ontwikkeling van onderontwikkelde gebieden is veelal zeer ongelijk.

Voor het ETAP kan bijv. voor enkele landen de volgende opstelling worden gemaakt:

ETAP	In \$ 1000 per jaar ⁵⁾			In dollarcent per hoofd ⁶⁾ per jaar		
	1953	1954	1955	1953	1954	1955
USA	12.767	13.862	—	8,1	8,9	—
Canada	800	1.500	1.500	5,6	10,4	9,8
Engeland	1.400	1.820	2.240	2,8	3,6	4,4
Frankrijk	1.208	1.208	1.449	2,8	2,8	3,3
Noorwegen	70	98	400	2,1	3,0	11,9
Denemarken	434	434	550	10,1	10,1	12,6
België	284	324	337	3,3	3,7	3,8
Nederland	421	600	660	4,1	5,8	6,2

Voor de financieel-economische hulpverlening kan een vergelijkend overzicht moeilijk worden opgesteld. De Amerikaanse hulpverlening kan nl. moeilijk op een verantwoorde wijze worden gesplitst in militaire, financiële en technische hulp, alsmede in leningen en schenkingen. Een soortgelijke moeilijkheid doet zich voor bij het Colombo-Plan omdat de vrij aanzienlijke Engelse bijdrage daaraan (\$ 110 tot \$ 130 miljoen per jaar) een vervroegde schuldaflossing aan de Colombolanden voorstelt.

Niettemin kan een indruk van de orde van grootte der met de totale hulp-programma's gemoeide bedragen worden verkregen uit de volgende opstelling van 1953:

1953	\$ 1000
Amerikaanse bilaterale hulp ⁷⁾	480
Colombo-Plan ⁸⁾	ca. 150
Verenigde Naties ⁹⁾	22

Gerekend per land is de totale bijdrage aan diverse activiteiten voor hulpverlening, in absolute zin zowel als per hoofd van de bevolking, uiteraard veel groter

⁵⁾ Sixth Report of the TAB. De cijfers stellen „pledgings” voor.

⁶⁾ Bevolkingscijfers van 1952 — ontleend aan FAO Yearboek 1953. Voor 1955 ontleend aan een VN-publicatie.

⁷⁾ „Grants” (incl. technische hulp). Ontleend aan Norman S. Buchanan & Howard S. Ellis, Approaches to Economic Development. Twentieth Century Fund, 1955. bl. 361 e.v.

⁸⁾ Jaargemiddelde der kapitaalverstrekingen van 1951—1953. Regeringsantwoord in Standing Committee on External Affairs van het Canadese Lagerhuis op 18 Mei 1954.

⁹⁾ Uitsluitend ETAP, daar nog geen financiële hulpverlening in de vorm van schenkingen bestaat.

voor die landen, die naast technische hulp ook financiële hulp verlenen. Dit blijkt uit de volgende opstelling:

	Totale bijdrage aan diverse activiteiten voor hulp aan minderontwikkelde gebieden in miljoenen dollars	U.S. dollarcent per hoofd per jaar
U.S.A. ¹⁰⁾ (technische hulp plus financiële hulp)	480.000	300,7
Canada ¹¹⁾ „ „ „ „ „	26,20	117,2
Australië ¹²⁾ „ „ „ „ „	15,00	169,9
Norwegen (alleen technische hulp onder ETAP)	0,07	2,1
Denemarken „ „ „ „ „	0,43	9,9
Frankrijk „ „ „ „ „	1,21	2,8
België „ „ „ „ „	0,28	3,3
Nederland „ „ „ „ „	0,42	4,1

Een bijdrage van Nederland aan een SUNFED van \$ 7 mill. per jaar, te zamen met de voor 1955 toegezegde ETAP-bijdrage van \$ 0,66 miljoen, zou de Nederlandse totale bijdrage brengen op 71 dollarcent per hoofd per jaar.

Multilaterale activiteiten

Expanded Technical Assistance Program (ETAP)

In December 1949 aanvaardde de Vierde Algemene Vergadering van de Verenigde Naties resolutie 222 (IX) van de Economische en Sociale Raad van de Verenigde Naties (ECOSOC). In deze resolutie werden de basis en de organisatorische opzet neergelegd voor de uitbreiding van de technische hulp aan onderontwikkelde gebieden, die zijn directe grondslag vindt in het Handvest der Verenigde Naties (Art. 66, lid 2). Ingesteld werd een Speciale Rekening, die gescheiden wordt gehouden van de algemene begroting der Verenigde Naties en van de gespecialiseerde organisaties. Bij deze technische hulp zijn, behalve de Verenigde Naties, de volgende gespecialiseerde organisaties betrokken:

- International Labour Organisation (I.L.O.),
- Food and Agriculture Organisation (F.A.O.),
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO),
- International Civil Aviation Organisation (I.C.A.O.),
- World Health Organisation (W.H.O.).

¹⁰⁾ „Grants”, (incl. technische hulp), ontleend aan: Norman S. Buchanan & Howard S. Ellis, *Approaches to Economic Development*; Twentieth Century Fund, 1955; blz. 361 e.v.

¹¹⁾ ETAP \$ 800.000 & bijdrage Colombo-Plan: 25,4 mln.

¹²⁾ ETAP: \$ 400.000 & bijdrage Colombo-Plan (pledging): \$ 14,6 mln.

¹³⁾ Bevolkingscijfers van 1953, ontleend aan U.N. Monthly Bulletin of Statistics.

Voorzover de Technische hulp niet wordt verzorgd door een der gespecialiseerde organisaties, geschiedt dit door de United Nations' Technical Assistance Administration (UNTAA), een onderdeel van het Secretariaat der Verenigde Naties.

Aan alle landen die lid zijn, hetzij van de Verenigde Naties, hetzij van de gespecialiseerde organisaties, wordt jaarlijks op vrijwillige basis verzocht te contribueren aan de bovengenoemde Speciale Rekening. De verleende hulp bestaat vooral uit de uitzending van experts en de ontvangst van fellows.

Ingesteld werden de Technical Assistance Board (T.A.B.) en het Technical Assistance Committee (T.A.C.). T.A.B. bestaat uit de Directeuren-Generaal van de gespecialiseerde organisaties en wordt gepresideerd door een Uitvoerend Voorzitter, benoemd door de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties. Uitvoerend Voorzitter is thans David Owen.

T.A.B. heeft tot taak het in ontvangst nemen en beoordelen van alle verzoeken om hulp van de deelnemende landen. Aan de hand daarvan wordt een totaal programma opgesteld, dat aan T.A.C. wordt aangeboden.

T.A.C. is samengesteld uit de vertegenwoordigers van de landen die lid zijn van Ecosoc. De taak van T.A.C. is de algemene supervisie op de uitvoering van ETAP uit te oefenen.

In 1954 werd bij Resolutie 542 (XVIII) de organisatorische opzet van ETAP gewijzigd. Tot 1954 dienden de gespecialiseerde organisaties hun plannen in voor de besteding van het aan hen toegewezen vaste percentage van de totale ETAP fondsen. Thans evenwel geldt het principe der „Country planning”. De hulp ontvangende landen stellen in overleg met de „resident representatives” van T.A.B. programma's op. Hierbij verstrekken de gespecialiseerde organisaties technisch advies, waarna het programma door de Regering van het ontvangende land via de Resident representative aan de T.A.B. wordt aangeboden. De T.A.B. ontwerpt dan het totale jaarprogramma. Vervolgens wordt het door de T.A.B. ontworpen programma aan de T.A.C. voorgelegd ter goedkeuring. Onder voorbehoud van goedkeuring door de Algemene Vergadering der Verenigde Naties wijst de T.A.C. aan de gespecialiseerde organisaties fondsen toe in verhouding tot het aandeel van deze organisaties in het goedgekeurde totaalprogramma.

Omvang van het programma.

Van de omvang van het ETAP en de wijze waarop het is gegroeid, kan een indruk worden verkregen uit het volgende cijferoverzicht.

Aantal bijdragende landen:		Totale bijdragen: (in mln)
1950-51	50	ruim \$ 20,0
1952	65	\$ 18,8
1953	69	\$ 22,4
1954	71	\$ 24,3

Aantal landen dat T.A. ontving:	1951-71
(hieronder vallen expert-hulp	1952-97
én fellowships)	1953-86

Werkelijk uitgegeven zijn de volgende bedragen:

	1950/51 (18 mnd)	1952	1953
Kosten in dollars:	6,4 mln	22,9 mln	22,8 mln
waarvan aan directe projectkosten	4,5 mln	18,9 mln	17,8 mln

De \$ 17,8 mln van 1953 werd aldus over de werelddelen verdeeld:

Azië en het Verre Oosten	\$ 5,5	miljoen
Latijns Amerika	\$ 4,6	„
Midden-Oosten	\$ 3,2	„
Afrika	\$ 1,7	„
Europa	\$ 1,5	„
Interregionale projecten	\$ 1,3	„
	\$ 17,8	miljoen

Van het totaal bedrag van \$ 17,8 miljoen over 1953 werd: 76 pct besteed voor uitzending van experts, nl. \$ 13,6 miljoen; 14 pct voor fellowships, nl. \$ 2,5 miljoen; 10 pct voor goederenaankopen, nl. \$ 1,7 miljoen.

Aandeel van Nederland.

Medio 1951 nam Nederland, wat de uitzending van deskundigen betreft, met 38 op een totaal van 449, de derde plaats in. Ook daarna bleef Nederland op dit terrein een belangrijke rol spelen. Onder het ETAP werden de volgende aantallen deskundigen uitgezonden:

	Totaal	Nederland
1952	1733	105
1953	1757	117
1954	1584	97

De middelen van ETAP nemen geleidelijk-aan toe, doch voldoen nog geenszins aan de reële behoeften. De Nederlandse bijdrage voor 1954 was f 2.280.000 en was 50 pct hoger dan die voor 1953. Voor 1955 zal een verhoging met 10 pct worden voorgesteld, waarbij Nederland zich zal verbinden voor 1956 en '57 in elk geval geen lagere bijdrage te zullen leveren.

International Bank for Reconstruction and Development.

De International Bank for Reconstruction and Development werd in 1945 opgericht in aansluiting op de Conferentie van Bretton Woods van 1944. De Bank is een gespecialiseerde organisatie van de Verenigde Naties en verstrekt leningen, hetzij aan aangesloten regeringen, hetzij aan overheidsinstanties of particuliere ondernemingen in het gebied van de aangesloten landen, waarbij echter steeds regeringsgarantie vereist is. Aanvragen tot leningen worden getoetst op de mogelijkheden tot terugbetaling, terwijl toezicht wordt uitgeoefend op het gebruik van de leningen. De bank verstrekt geen leningen die op de particuliere markt onder redelijke voorwaarden kunnen worden opgenomen. Voorts geeft de bank geen leningen voor „non self-liquidating projects”, tenzij de credietwaardigheid van het betrokken land in het algemeen boven verdenking is. De bank kan voorts de leningen van anderen garanderen en hieraan deelnemen.

De Bank verleent aan de aangesloten landen, al dan niet in verband met leningsaanvragen, technische hulp. Deze diensten bestaan met name in de uitzending van deskundigen, die een onderzoek naar de mogelijkheden tot economische ontwikkeling instellen en de aangesloten landen bijstaan in het onderzoek van hun fiscale en economische problemen, alsmede in de ontwerpen van programma's voor de economische ontwikkeling en in de beoordeling van investeringsprojecten. De bank beschikt thans over een van de beste bestaande apparaten voor het onderzoek en ontwerpen van zulke projecten.

Het bij de leden van de Bank totaal geplaatste aandelenkapitaal bedraagt plm. \$ 9 milliard. Het grootste aantal aandelen is in handen van de Verenigde Staten (\$ 3175 miljoen), het Verenigd Koninkrijk, China, Frankrijk en India. Nederland heeft in het kapitaal deelgenomen voor \$ 275 miljoen. Het aantal stemmen, dat de deelnemende landen in de Bank uitbrengen hangt af van het totale aandelenbezit van het betrokken land.

Vanaf de oprichting tot 30 Juni 1954 werden door de Bank leningen verstrekt tot een totaalbedrag van \$ 1914 mln. Op 30 Juni 1954 bedroeg het totaal van uitstaande leningen \$ 1874 mln. Zij werden in het algemeen verstrekt voor elektrische energie, vervoer en verkeer, land- en bosbouw, algemeen economisch herstel en ontwikkeling. 40 pct van de verschafte leningen kwam aan de lager ontwikkelde gebieden ten goede.

Special United Nations Fund for Economic Development (SUNFED).

Vrij spoedig na de aanvang van het technische hulpprogramma bleek dat technische hulp alleen weinig resultaat zou opleveren, indien niet over voldoende kapitaal beschikt kon worden om de aanbevolen ontwikkelingsprojecten ten uitvoer te brengen. Volgens deskundigen van de V.N. is er in de minder-ontwikkelde landen een investeringstekort dat in de orde van grootte van \$ 5-10 milliard per jaar ligt. De stroom van buitenlands kapitaal, onverschillig in welke vorm, is geheel onvoldoende om het tekort aan binnenlands kapitaal in de tot ontwikkeling te brengen landen goed te maken. De behoefte aan financieringshulp uit het buitenland is van tweeërlei aard: nl.

- a. financiering van projecten, welke niet direct zelf een opbrengst geven (z.g. basisprojecten, waarvan de financiering in de meeste landen binnen de overheidsfeer valt);
- b. financiering van projecten, die weliswaar direct rendabel worden geacht, doch die voor particulier kapitaal niettemin onvoldoende aantrekkingskracht bezitten en waarvoor de overheid geen garantie kan of wil geven (zodat de International Bank als crediteur is uitgeschakeld).

De onder a. genoemde vorm vraagt middelen in de vorm van schenkingen of lage rente dragende leningen met lange looptijd.

Het is de onder a. genoemde financiering van basisprojecten, waaraan in de minder-ontwikkelde landen de meest dringende behoefte bestaat. Reeds enige jaren is bij de V.N. een voorstel in behandeling, in deze behoefte te voorzien door oprichting van een Special United Nations Fund for Economic Development (SUNFED).

De plannen tot oprichting van SUNFED worden door Nederland actief gesteund. International Finance Corporation.

Sinds enige jaren zijn bij de verschillende organen der Verenigde Naties plannen aanhangig tot oprichting van een lichaam dat zal kunnen voorzien in de behoefte aan financiering van projecten, die wel is waar direct rendabel worden geacht, doch die voor particulier kapitaal onvoldoende aantrekkingskracht bezitten en waarvoor de overheid geen garantie kan of wil geven. Dientengevolge is dus ook de Internationale Bank als crediteur uitgeschakeld. In het najaar van 1954 heeft de Regering der Verenigde Staten zich bereid verklaard aan de oprichting van een International Finance Corporation deel te nemen. Derhalve verzocht de Negende Algemene Vergadering der Verenigde Naties in December 1954 aan de International Bank:

„— to prepare draft statutes to govern the Corporation.

— to take steps to bring about agreement among its members on the draft statutes”

Het kapitaal van de I.F.C. zal \$ 100 miljoen bedragen. De credietverlening zal slechts geschieden in samenwerking met particulier kapitaal, in de vorm van obligaties.

Bilaterale activiteiten

Verenigde Staten van Noord Amerika.

Zeer in het kort zal in het onderstaande een overzicht worden gegeven van de Amerikaanse buitenlandse hulpverlening. Deze is niet samengebundeld in één programma. Hoewel zij geregeld wordt in de jaarlijkse „Mutual security act” en tot 30 Juni 1955 door de Foreign Operations Administration (F.O.A.) wordt geadmini- streerd en als zodanig het grootste deel van de bilaterale activiteiten der Verenigde Staten omvat, bestaat daarnaast economische hulp, die kan voortvloeien uit het gebruik van de tegenwaardefondsen bij verkoop van agrarische overschotten krachtens de „Agricultural Trade Development and Assistance act of 1954”. Melding is reeds gemaakt van de activiteiten van de Export-Import Bank.

Mutual Security Program.

De organisatie van het Mutual Security Program wordt in de loop van 1955 belangrijk gewijzigd. F.O.A. wordt als zodanig opgeheven, terwijl binnen het State Department de International Co-operation Administration wordt ingesteld, onder rechtstreekse verantwoordelijkheid van de Secretary of State. Slechts het militaire hulpprogramma komt onder verantwoordelijkheid van het Defense Department.

Omvang van het programma: technische hulp.

De technische hulp vindt zijn oorsprong in het in 1949 door President Truman gelanceerde „Point 4 program”. Vanaf de oprichting tot het lopende fiscale jaar omvatte het programma ruim \$ 100 miljoen per jaar. Dit bedrag is dus aanzienlijk hoger dan het ETAP programma van de Verenigde Naties en het programma van het Colombo Plan, (resp. ruim \$ 20 miljoen en \$ 3,5 mln.). Evenals bij ETAP ligt het accent op uitzending van experts en op fellowship programma's. In tegenstelling tot ETAP worden ook op beperkte schaal kapitaals-investeringen verricht. Voorts draagt ook het ontvangende land bij. Per 1 September 1954 werkten 1750 experts aan verschillende projecten in 59 landen. Tal van Amerikaanse universiteiten worden de laatste tijd ingeschakeld. Op dezelfde datum hadden 31 universiteiten 40 contracten in 22 landen. Het voordeel van deze methode is dat de onderwijsinstelling in het ontvangende land niet alleen bekend raakt met de Amerikaanse technische kennis, maar ook met de wijze waarop deze door voorlichting en demonstratie in practijk wordt gebracht.

Financiële hulp

In het bovenstaande werd reeds opgemerkt dat het bijzonder moeilijk is een juiste splitsing tussen militaire, financiële en technische hulp in het kader van de Amerikaanse programma's aan te brengen. Het grootste deel van de totale buitenlandse hulp, \$ 5,2 milliard voor het fiscale jaar 1955, wordt in de vorm van militaire hulp verstrekt. De niet-militaire hulp bedroeg de laatste jaren gemiddeld \$ 2 milliard per jaar. Het leeuwendeel daarvan ging tot dusverre naar Europa. De toewijzingen aan Europa worden thans sterk ingekrompen aangezien dit werelddeel geacht kan worden voldoende van de na-oorlogse situatie te zijn hersteld. Enkele Zuideuropese landen worden nog aanzienlijk geholpen. De Amerikaanse economische hulpverlening zal in de komende jaren meer en meer geconcentreerd worden op Zuid- en Zuid-Oost Azië.

De Mutual Security Aid 1955 stelt o.a. voor de instelling van een speciaal „President's Fund” van \$ 200 miljoen voor economische hulpverlening aan Azië. De totale economische hulp, voorgesteld voor Azië, bedraagt \$ 337 mln, waarbij nog komt een gedeelte van de „Defense Support” van \$ 1000 mln, waarmee economische hulp wordt beoogd aan landen die hun defensie-lasten niet kunnen dragen.

In het kader van de buitenlandse hulpverlening wordt door de U.S.A. ook gebruik gemaakt van de bestaande agrarische overschotten. Section 402 van de Mutual Security Act van 1954 bepaalt dat de totale hulpverlening voor minstens \$ 350 miljoen dient te bestaan uit de levering van surplusgoederen aan hulpontvangende landen, tegen betaling in locale valuta. De tegenwaardefondsen kunnen

dan gedeeltelijk gebruikt worden voor versteviging van de economie van het kopende land.

Agricultural Trade Development and Assistance Act.

Geheel los van de Mutual Security Act staat een andere mogelijkheid om agrarische overschotten in te schakelen bij economische ontwikkelingsprogramma's, nl. die volgens de Agricultural Trade Development and Assistance Act van 1954.

Deze wet, die voornamelijk ten doel heeft de consumptie van Amerikaanse agrarische producten in het buitenland te vergroten, behelst een programma voor surplusafzet tot een bedrag van \$ 1 milliard in 3 jaar (1954-1957). Hiervan mag voor \$ 700 miljoen verkocht worden tegen locale valuta (titel I), terwijl voor \$ 300 miljoen geschonken mag worden in gevallen van nood en rampen (titel II).

De besteding van de aan de Amerikaanse Regering toevallende opbrengst in vreemde valuta bij verkopen onder Titel I is in de wet aldus geregeld, dat de President deze, na overleg met de betrokken bevriende mogendheden o.m. mag besteden voor:

- aanschaf van goederen en diensten voor andere bevriende landen;
- voor het bevorderen van evenwichtige economische ontwikkeling en van de handel tussen de landen;
- voor leningen ter bevordering van multilaterale handel en ontwikkeling.

Op deze punten biedt dus de wet de mogelijkheid om de overschotten te doen bijdragen tot economische ontwikkeling van achtergebleven gebieden. Ofschoon de wet zulks niet uitdrukkelijk bepaalt, worden de middelen voor ontwikkelingsdoel-einden alleen in de vorm van langlopende leningen ter beschikking gesteld. Verschillende landen o.a. Pakistan, Turkije, Zuid-Slavië, Peru, Chili, Korea, Japan en Spanje sloten onder deze wet reeds koopovereenkomsten met de Verenigde Staten af.

Colombo-Plan

Vooropgesteld zij dat niet gedacht dient te worden aan een nauw omschreven plan of zelfs aan een nauwe coördinatie van plannen. Het Colombo-Plan is een losse, typisch Angelsaksische vorm van samenwerking. In opzet omvat het samenwerking en wederzijdse hulpverlening tussen een aantal landen van het Britse Commonwealth, (het Verenigd Koninkrijk, Australië, Nieuw-Zeeland en Canada) en een aantal Zuid- en Zuid-Oostaziatische landen, deels eveneens leden van het Commonwealth (India, Pakistan, Ceylon), deels daarbuiten, (Birma, Vietnam, Laos, Cambodja, Indonesië, de Britse „Territories": Malaka, Singapore, Serawak, Brunei, Noord-Borneo). Hoofddoel: de economische ontwikkeling der deelnemende Aziatische landen.

In 1951 is ook de Verenigde Staten als hulpverlenend land toetreden, terwijl in October 1954 Japan, Thailand en de Philippijnen toetraden. Japan treedt als hulpverlenend, Thailand als ontvangend, de Philippijnen als gevend en ontvangend land op. Toetreding van Frankrijk kan, naar verluidt, tegemoet worden gezien.

De organisatie van het Colombo-Plan bestaat uit een klein, centraal secretariaat, het z.g. Permanente Bureau te Colombo. Daarnaast bestaat een orgaan voor de technische hulp. Alle deelnemende landen zijn lid van het Consultative Committee, een intergouvernementeel lichaam, dat de algemene supervisie over de uitvoering

van het Colombo-Plan uitvoert. Dit Consultative Committee komt jaarlijks bijeen. Het Colombo-Plan bestaat uit twee onderdelen: technische hulp en financiële hulp (kapitaal-verstrekking aan de Aziatische landen).

Technische hulp

De technische samenwerking in Z. en Z.O.-Azië heeft een constitutie en een centraal dirigerend en administratief apparaat. De Raad voor Technische Bijstand stelt van tijd tot tijd richtlijnen vast en zetelt evenals het Permanente Bureau te Colombo. Het bureau zendt aanvragen rond, registreert verleende hulp en verzorgt voorlichting. Het oefent geen invloed uit op de hulpprogramma's, die tot stand komen ingevolge bilaterale verdragen tussen hulpgevende en -ontvangende landen. Het zwaartepunt ligt dan ook in de hoofdsteden van de hulpontvangende landen (vgl. landen-programmering bij de ETAP) en niet in Colombo.

Bij een vergelijking van de technische hulpprogramma's onder de ETAP en onder het Colombo-Plan valt op, dat het ETAP in de betrokken landen een belangrijke rol speelt voorzover het de verschaffing van deskundigen betreft. De technische samenwerking in het kader van het Colombo-Plan biedt echter meer mogelijkheden voor onderricht; het zwaartepunt ligt hier bij de opleiding, in het bijzonder van middelbare krachten. De opleiding geschiedt steeds meer in Azië, maar voorlopig nog vooral in het Verenigd Koninkrijk in Australië. De deskundigen worden alleen uit de deelnemende landen gerecruteerd.

Bij het programma waren tot 30 Juni 1954 betrokken 263 deskundigen, terwijl 1653 scholarships (trainees) werden verleend. Zowel wat deskundige hulp betreft als wat opleiding trainees betreft neemt het Verenigd Koninkrijk veruit de belangrijkste plaats in. De drie belangrijkste ontvangende landen zijn India, Ceylon en Pakistan met resp. 454, 406 en 396 trainees en 60, 104 en 58 deskundigen.

Voor de duur van het Colombo-Plan, 1 Juli 1951—1 Juli 1957, is een totaalbedrag van \$ 20 miljoen voor technische hulp toegezegd.

Financiële hulp

Volgens een regeringsantwoord in de Standing Committee on External Affairs van het Canadese Lagerhuis op 18 Mei 1954 waren de kapitaalverstrekkingen voor het Colombo-Plan vanaf het begin tot op die datum als volgt:

	(Jaargemiddelden):	
	Millioenen \$ per jaar	\$ per hoofd per jaar
Verenigd Koninkrijk a)	117,78	2,33
Canada	25,40	1,70
Australië	12,89	1,46
Nieuw-Zeeland	2,77	1,35
Verenigde Staten b)	± 316,—	± 2,05

- a) Het betreft hier een versnelde terugbetaling van Britse schulden aan de betrokken landen.
 b) Schenkingen, tarwezendingen, Eximbank-lening aan Zuid- en Zuid-Oostaziatische landen per jaar over periode 1952—1954.

Ter vergelijking volgt een overzicht van de bedragen, die deze gebieden zelf aan hun economische ontwikkeling besteden.

	(In millioenen ponden)		
	1951	1952	1953 (verm.)
Birma	11	17	29
Ceylon	20	23	27
India	219	264	332
Indonesië	37	60	46
Malakka en Br. Borneo	27	21	33
Pakistan	31	44	61
	£ 345 mln.	£ 429 mln.	£ 528 mln.
of in dollars:	\$ 966 „	\$ 1201 „	\$ 1478 „

Tijdens de jaarvergadering in Ottawa in October 1954 hebben de Verenigde Staten toegezegd de eerst voor Indo-China bestemde fondsen thans voor een belangrijk deel voor de Colombo-Plan-landen te zullen bestemmen en voorts agrarische surplusproducten te zullen aanbieden, waarvan de tegenwaarde zal kunnen dienen tot financiering van projecten voor economische ontwikkeling.

De Commonwealth-landen toonden weinig neiging tot het aangaan van grotere financiële verplichtingen. Alleen Canada, waar vele stemmen opgaan voor een actievare Azië-politiek, zal zijn jaarlijkse bijdragen van \$ 25,4 miljoen wellicht iets verhogen.

De Aziatische gedelegeerden in Ottawa waren gematigd optimistisch over de toekomstige ontwikkeling, hoewel men reeds denkt aan een nieuw plan wanneer het eerste Colombo-Plan is afgewerkt (in 1957).

In Britse en andere Commonwealth kringen leeft de gedachte aan de uitbreiding van het Colombo-Plan tot een volwaardig regionaal ontwikkelingsplan voor Azië. Een ruime Amerikaanse bijdrage zou hiertoe nodig zijn. De thans bij het Congres in behandeling zijnde wet voor de buitenlandse hulpverlening (Mutual Security Act) biedt weinig aanknopingspunten voor een toekomstige inpassing van de Amerikaanse hulpverlening aan Azië in het kader van het Colombo-Plan. Wel heeft de Secretary of State der Verenigde Staten in een verklaring aan een Congres-Commissie op 25 Mei opgemerkt: „It is possible that further development of this organization (Colombo-Plan), in which we already join with our Asian friends, would provide ideas and guidance to strengthen the area both economically and politically.”

N.B. De bovenstaande documentatie werd in iets uitgebreider vorm verstrekt voor de Studiedagen over Lager ontwikkelde gebieden, die in Juni in het Institute of Social Studies te 's-Gravenhage werden gehouden.

VOEDSELVOORZIENING

IN AZIË

Men kan verschillen van inzicht over de vraag, in hoeverre wij leven in een periode van voedseloverschotten of van -tekorten. Immers, de verbetering van de landbouwtechniek en van het intercontinentale transport heeft reeds sedert 1880 voortdurend geleid tot een productiestijging, die niet zelden sneller ging dan de vermeerdering van de vraag. Maar — dit verschijnsel komt vooral tot uiting in de „nieuwe” landen van het westelijk halfrond en Australië-Nieuw-Zeeland. Het heeft Azië niet of nauwelijks beroerd. Hier is de techniek van de voedselproductie weinig veranderd en een snelle uitbreiding van de productie (Burma, Thailand) is beperkt gebleven tot „overgeslagen” gebieden — de vlakten van grote tropische rivieren, die zonder mechanische middelen niet bedwongen konden worden.

In Azië (inclusief Egypte) is in vele landen een kwalitatieve en vaak ook kwantitatieve verslechtering van het voedselverbruik te constateren. Op zijn best is men erin geslaagd gelijke tred te houden met de toeneming der bevolking. Ik heb eens becijferd, dat op Java en Madoera, tussen 1880 en 1940, zowel het bevolkingscijfer als de voedselproductie (in „rijstwaarde” uitgedrukt) met 140 pct. was gestegen.

De sociale gevolgen zijn al te duidelijk. Wat baat het, als méér miljoenen mensen slecht gevoed, slecht gekleed en slecht behuisd zich verdringen op een klein stuk grond?

Het is een beklemmende vraag, wat gedaan kan (en dus moet) worden om uit deze impasse te geraken. Voor Azië is dit een zaak van direct levensbelang, voor Europa en straks voor de gehele wereld vraagt men zich af — gaan wij ook die kant uit? Is daar correctief of preventief iets tegen te doen? Welke middelen staan de mensheid ten dienste?

In zo kort bestek is het onmogelijk meer te doen dan enkele facetten van dit ingewikkelde vraagstuk in het kort belichten. Het overhevelen van mensen uit de landbouwsfeer naar industrie en stad helpt niet aan de oplossing, het bemoeilijkt die; stadsmensen eten ook en meestal meer dan arme boertjes. Import van andere continenten kan een beetje helpen, maar niet veel. Azië als geheel beschouwd kan het voorbeeld van Engeland en Japan niet volgen door industrie en scheepvaart uit te breiden en te vertrouwen op andere landen voor de invoer van het noodzakelijke voedsel. Enerzijds is het uiterst moeilijk zich voor te stellen hoe Azië dit voedsel zou kunnen betalen, anderzijds is het twijfelachtig of andere werelddelen zoveel voedsel kunnen exporteren.

De grote vraag is dus of Azië in staat is om de voedselproductie uit te breiden in evenredigheid met de toenemende bevolking en de eisen van een *betere voedingsstandaard*.

Wat dit laatste betreft, is het wel gemakkelijk om te stellen, dat veel meer dierlijke eiwitten voor een goede voeding nodig zijn. Maar omzetting van graan in vlees brengt de calorische waarde tot één vierde (hoogstens) terug. Alleen de productie van *melk* uit gras met behulp van herkauwers stelt de mens in staat om gronden die anders onbruikbaar zouden zijn of worden (te steil, te koud, te droog of te nat) voor de voedselproductie te gebruiken. India is een voorpost van melkproductie en -verbruik in Azië; in Zuidoost- en Oost-Azië is de melkkoe of -geit ternauwernood doorgedrongen. Op dit gebied valt nog heel veel te bereiken.

Een tweede bron van dierlijke eiwitten is *vis*. Voor Azië is dit van het allergrootste belang, natuurlijk vooral voor de eilandenguirlandes van Japan tot en met Ceylon. Zoetwatervis wordt in Azië geteeld en die teelt kan nog in sterke mate worden uitgebreid. Maar een blik op de statistieken betreffende bevolking en eiwitproductie toont onomstotelijk, dat de voorziening met dierlijke eiwitten altijd een nijpend vraagstuk voor Azië zal blijven.

Als de kwaliteit van de voeding zo'n probleem is, de *kwantiteit* is het niet minder. Azië is door de tweede wereldoorlog in sterke mate een voedselimporterende werelddeel geworden, en dat is zo gebleven. Afgezien van Amerikaanse giften, wordt daardoor een deel van de schaarse deviezenpot gebruikt voor voedselimporten en niet voor de misschien nog meer noodzakelijke kapitaalgoederen. Geplaatst voor dit dilemma, voeren de Aziatische regeringen veel minder voedsel in dan nodig zou zijn om het voedingspeil op te voeren tot het toch al lage peil van 1938. Een groot deel van de ontwikkelingsfondsen die Azië zelf opbrengt, komt uit de slechts halfgevolle magen van de massa der bevolking.

Een oplossing voor dit schrijnende vraagstuk wordt allerwegen gezocht. In India maakt de laatste twee of drie jaren de idee van de „Japanse methode” in de rijstbouw enorm opgang. Men kijkt naar Japan voor een oplossing van het voedselvraagstuk. Eigenlijk is wat men in India de Japanse methode noemt weinig meer dan wat de boer op Java van oudsher toepast — iets betere grondbewerking, een bevloeiing die men meer in de hand heeft, overplanten op rijen en wieden. Als men daarnaast ook nog bemest en nieuwere variëteiten gebruikt, kan de productie sterk worden opgevoerd. De Japanse rijst, gekweekt in een zomer met lange dagen, heeft echter een capaciteit tot hoge producties, waar de tropische rijst niet aan tippen kan.

De Japanse boer is in staat gebleken om de productie van zijn kleine stukje grond in zeer hoge mate op te voeren, sedert 1880 met ongeveer 60 pct. per eenheid van oppervlak. Het oppervlak der bedrijven verminderde tegelijkertijd van 1,02 hectare tot 0,93 hectare, de productie per boer liep dus met 50 pct. op.

Bij een vergelijking van de opbrengst per hectare in verschillende landen wedijveren thans Japan en Nederland om de eerste plaats, en te zamen laten zij alle andere landen verre achter zich. Het is dus niet verwonderlijk, dat men in Azië in sterke mate naar Japan kijkt.

Wat is er dan in Japan gebeurd?

In 1880 leefden de 36 miljoen Japanners van 4,5 miljoen hectare landbouwgrond. Dit areaal was in 1920 uitgebreid tot 6 miljoen en in 1953 was dit laatste cijfer nog geldig. De nieuwe ontginningen en droogmakerijen wogen net op tegen verliezen door stadsuitbreiding, bouw van fabrieken, wegen, vliegvelden en door natuurrampen. Maar de bevolking is nu gegroeid tot 88 miljoen. Reeds vóór de eerste wereldoorlog begon Japan op grote schaal voedsel in te voeren uit Formosa, Korea en Mandsjoerije. Het land werd in toenemende mate afhankelijk van deze invoeren en de expansionistische politiek van Japan werd daardoor goedgepraat.

Tussen 1935 en 1955 steeg de bevolking veel sterker (30 pct.) dan de voedselproductie (20 pct.) en thans moet ongeveer 25 pct. van het noodzakelijke voedsel worden ingevoerd. Japan heeft dat de laatste jaren alleen kunnen doen door directe en indirecte (persoonlijke uitgaven van soldaten met verlof) bijdragen van de Verenigde Staten. In 1954 bedroeg de waarde van de voedselinvoer meer dan 40 pct. van de totale uitvoerwaarde van Japan. Het behoeft geen betoog, dat dit een uiterst kwetsbare positie is en de gehele buitenlandse politiek van Japan wordt beheerst door de angst voor honger in geval van oorlog in Azië. Het is begrijpelijk, dat Japan met alle grote mogendheden op goede voet zou willen blijven, wat geen gemakkelijke opgave is!

Maar men moet niet denken, dat alle *ontginbare grond* in Japan al onder de ploeg of in gras was gelegd. In 1947 werd een groot onderzoek verricht, waaruit bleek, dat nog 5,5 miljoen hectare voor ontginning in aanmerking zou kunnen komen, d.w.z. bijna evenveel als reeds in cultuur was. In de Japanse taal is het woord voor rijst hetzelfde als voor voedsel en melkdrinken was alleen voor zuigelingen. De Amerikaanse G.I. heeft in dat opzicht een prachtige opvoedende taak verricht; jongens en mannen kunnen nu in Japan zonder gevaar melk drinken, zij het min of meer als medicijn uit flesjes van 180 c.c.

Traditie is dus, ook in een land als Japan met leerplicht, snelle industrialisatie en stedevorming, een grote hinderpaal voor een rationeel grondgebruik geweest.

Het *grootgrondbezit* heeft merkwaardigerwijze aan een snelle opbrengstvermeerdering niet in de weg gestaan. Er bestond een zeer straffe binding van de pachters aan het gebruik van goed zaaizaad en veel kunstmest. Maar de enorme drang naar grond van een snelgroeïende bevolking op een vrijwel stationnair landbouwareaal (zonder pachtwetten!) drukte het inkomen van de pachters en bestendigde de enorme macht van de grootindustrie (goedkope arbeiders en arbeidsters) en van het leger (baantjes voor de uitblinkers van de dorpsscholen). De landhervorming, door MacArthur consequent uitgevoerd, had dus vooral een sociale en politieke betekenis. Het is een wonder van organisatie, dat zij is uitgevoerd zonder daling van de productie.

Japan is een der eerste landen van de wereld geweest om het landbouwwetenschappelijk *onderzoek* en de *landbouwvoorlichting* massaal te organiseren. Op het gebied van rijstcultuur staat dit onderzoek — na Italië — nog steeds aan de spits. Op andere gebieden is kwantitatief wel veel gedaan, maar was het rendement gering door een gebrek aan coördinatie en de bevruchtende invloed van onderzoek

Een Indiase vrouw bereidt het maal

elders. Men vertaalde weinig in het Japans en weinig Japanners kenden Westerse talen. Daardoor kon het voorkomen, dat een proefstation twintig jaar plichtsgetrouw dezelfde proeven herhaalde zonder dat het duidelijk werd of de praktijk er iets aan had. Niettemin is Japan het enige land ter wereld buiten Noordwest-Europa waar practisch alle bouwgrond regelmatig met chemische *meststoffen* wordt bemest. Dit draagt in hoge mate bij tot de hoge opbrengsten.

Landbouwcoöperaties vormen de organisatorische en financiële ruggegraat van de Japanse landbouw. De centrale coöperatieve bank functionneert uitstekend, en als collectiviteit is de boerenstand rijk.

Landontginning en *bodemverbetering* (irrigatie en drainage) worden door de staat krachtig gesteund en voor 50–60 pct. gesubsidieerd. Dat betekent, dat jaarlijks voor een bedrag van ongeveer 600 miljoen gulden in landbouwgrond wordt geïnvesteerd. Het zwakke punt hierin is weer, dat aan de rijst, op terrassen

gekweekt, overdreven aandacht wordt besteed. De lagere berghellingen werden tot nu toe als bron van voedsel verwaarloosd — zowel door bevoeiing of besproeiing van hellende terreinen als door gemengde landbouw- en veeteeltbedrijven kunnen deze gronden rendabel worden gemaakt.

Een *prijzenpolitiek* voor landbouwproducten is al sedert de eerste wereldoorlog een vast bestanddeel van de Japanse regeringspolitiek. Prijsstabilisatie en garanties, subsidies aan producenten en consumenten nemen een belangrijke plaats in in het arsenaal. Het systeem heeft door de band goed gewerkt, maar telkens is verstarring ingetreden en ging men te laat en te aarzelend overstag — een euvel, dat elders (USA!) overigens in veel sterker mate voorkomt.

Ten slotte wil ik nog noemen een ver doorgevoerd systeem van *verzekering* tegen misoogst en veeziekten, dat schatten kost.

Vrijwel zonder uitzondering zijn al deze middelen tot productieverhoging en verzorging van de plattelandsbevolking de lezer bekend — zij wijken weinig af van wat wij in Nederland gewend zijn. Zij steunen ten slotte ook in Japan op een dorpsbevolking die kan lezen, schrijven en rekenen, die hard werkt en gedisciplineerd is, die het eigenbelang kan onderkennen en daarnaar handelt, die een politieke macht is (ten minste na 1945), waarmee elke partij en elke regering rekening moet houden.

Ik waag het, hieruit de conclusie te trekken, dat in wezen de middelen die in Europa zijn toegepast (of in vele streken nog zouden moeten worden gebruikt), ook voor een aantal Aziatische landen geschikt zijn. Ik druk mij voorzichtig uit, want er was zeker in het Japan van 1880 al een voorbereide akker voor landbouwontwikkeling, die elders ontbreken kan.

Er is geen tovermiddel waarmee zulk een ontwikkeling kan worden geforceerd. Het staat vast, dat een *combinatie* van intern-politieke, sociale, opvoedkundige en technische en economische maatregelen noodzakelijk is. Van veel belang is, dat deze als raderen op elkaar inwerken en dus *op tijd* moeten komen. Het gevaarlijkste zou wel zijn, dat technologische verbeteringen (bijv. tractoren) worden ingevoerd voor een ongeletterde, sociaal-politiek onmondige bevolking. Dan is exploitatie van de massa welhaast onvermijdelijk, met als gevolg een overmatige aandacht voor „mechaniseerbare” gewassen (tarwe, katoen) en achteruitgang van veestapel en bodem. Omgekeerd kan een coöperatieve beweging geen wortel schieten als de markthuishouding niet snel groeit en de productie zich uitbreidt. India is een teken aan de wand. De community development-beweging in India is een prachtig stuk werk, maar zij zal doodbloeden tenzij het wegennet wordt uitgebreid, het platteland wordt voorzien van electriciteit en grote sommen worden besteed aan bodemverbetering en het marktwezen.

Mijn conclusie t.ä.v de voedselvoorziening van Azië is dus niet onverdeeld somber. Maar de taak die de volken en regeringen vóór zich hebben, is onvoorstelbaar groot. De daling van het sterftecijfer, die overal optreedt, maakt het volbrengen van die taak urgent. En twee generaties van opvoeding in de dorpen lijken wel het minimum aan tijd dat men nodig heeft. De kleinkinderen van de huidige boeren kunnen pas in een volkomen nieuwe dorpsuishouding wonen. Het is een wedren met de tijd.

Voor het allergrootste gedeelte zal deze krachtsinspanning van de volkeren in Azië moeten komen. Hulp van buiten, in de eerste plaats van de gespecialiseerde

organisaties van de Verenigde Naties (met name de Voedsel- en Landbouworganisatie en de Wereldbank), door technische bijstand en financiële steun, kan daarbij van grote betekenis zijn. De internationale rijstcommissie kruist rijstvariëteiten, bestudeert de mogelijkheid van verbeterde grondbewerking; de Indo-Pacific visserijcommissie helpt de visvangst uitbreiden. De deelnemers aan het Colombo-plan dragen door giften, leningen en deskundigen eveneens in belangrijke mate bij tot de landbouwkundige ontwikkeling. Vele landbouwdeskundigen worden uitgewisseld. Ook de Wereldarbeidsorganisatie, de Unesco en de Economische commissie voor Azië en het Verre Oosten houden zich actief bezig met het verbeteren van de grondslagen voor een hogere voedselproductie.

De Wereldbank heeft leningen op landbouwgebied gegeven aan Pakistan, India en Thailand en bereidt leningen aan Japan voor.

Ten slotte valt te vermelden, dat de Voedsel- en Landbouworganisatie kortgeleden de aandacht heeft gevraagd voor de mogelijkheid om voedseloverschotten te gebruiken voor economische ontwikkeling. Invoer van voedsel als gift of tegen lage prijs of met een lening op lange termijn en lage rente kan, juist in landen met een laag gemiddeld inkomen, het gevaar van inflatie, dat wordt in het leven geroepen door grote investeringen, bezweren. Als deze methode gevolgd wordt, is voedsel kapitaal, dat gebruikt kan worden voor economische ontwikkeling. Hoewel het Amerikaanse Congres, met het oog op de kiezers thuis, ongaarne ziet, dat met Amerikaans surplusvoedsel elders ter wereld de voedselproductie wordt uitgebreid, heeft men t.a.v. Japan reeds toegestaan, dat de tegenwaarde van speciale voedselimporten voor dit doel wordt gebruikt. Indien dit beginsel ook tot andere Aziatische landen zou worden uitgebreid, zou een nieuwe financieringsvorm met grote perspectieven zijn intrede hebben gedaan.

Ondanks het vele dat gedaan wordt, en waarvoor men dankbaar mag zijn, is er geen reden tot optimisme.

Er wordt veel gedaan, maar niet genoeg.

De wel eens geuite mening, dat het wel zal loslopen, dat op een of andere manier een nieuw evenwicht tussen behoefte aan en productie van voedsel zal ontstaan, acht ik lichtvaardig. En een politiek die in feite van dezelfde vooronderstelling uitgaat, zou uiterst kortzichtig zijn.

Washington/Den Haag, Juli 1955.

*ECONOMISCHE ASPECTEN VAN HET
ONTWIKKELINGSVRAAGSTUK, GEÏLLUSTREERD
AAN DE PROBLEMEN VAN INDIA*

1. *Economische voorwaarden voor ontwikkeling*

Het centrale economische vraagstuk van de ontwikkeling is dat van de verhoging van de welvaart.¹⁾ Aangezien blijvende welvaart slechts kan worden gebaseerd op de eigen productie van een land, dient de productie vermeerderd te worden. Deze productie is thans in een land als India zeer gering; ze heeft een waarde van circa Rs 250 (met een koopkracht van f 250 ongeveer) per hoofd der bevolking (waarvan de grootte 360 miljoen bedraagt. In Nederland is de waarde der productie per hoofd circa f 2400. Voor de vermeerdering van de productie is op zijn beurt van grote betekenis het bezit aan productiefactoren, d.w.z. in de eerste plaats grond en kapitaal. Daar het doel van de ontwikkeling moet gezien worden in de verhoging van de productie per hoofd der bevolking, komt het erop aan, ook het bezit aan productiefactoren per hoofd te vergroten. Dit is thans in een land als India uitermate gering: de waarde van de voor landbouw geschikte grond en van het kapitaal in de vorm van werkplaatsen, fabrieken, transportmiddelen enz. worden door dr. C. M. Palvia²⁾ geschat op Rs 800 per inwoner, d.i. misschien f 800, tegenover voor bijv. Nederland f 8000.

Behalve een verhoging van dit bezit aan de productiefactoren land en kapitaal, is echter ook een verhoging van de kwaliteit van de arbeid die geleverd kan worden, van grote betekenis. In vele onderontwikkelde landen is de mate van technische geschooldheid van de bevolking gering, terwijl het aantal personen dat in staat is in het bedrijfsleven leiding te geven, veel geringer is dan gewenst is voor het bereiken van grotere welvaart.

Bij het streven naar ontwikkeling zal dus voorop moeten staan de poging om het bezit aan al deze productiefactoren te verhogen; maar daarbij moet er tevens voor worden gezorgd, dat verschillende evenwichten in de volkshuishouding niet verbroken worden. Men kan dus zeggen, dat de zorg voor het handhaven van evenwichtigheid in de ontwikkeling eveneens een voorwaarde voor het realiseren van hogere welvaart is.

Er zijn daarnaast ook nog buiteneconomische aspecten; deze zullen in de andere artikelen van dit nummer worden belicht en worden daarom hier buiten beschouwing gelaten. Slechts één zeer algemene opmerking moge hierover worden gemaakt.

¹⁾ Voor een algemene oriëntering zie dr. W. Brand. Het streven van de economisch onontwikkelde landen naar een hogere levensstandaard, 1954.

²⁾ C. M. Palvia, *An Econometric Model for Development Planning*, Den Haag 1953, p. 83.

Het is uiteraard niet zo, dat de hiervoren in het kort geformuleerde *noodzakelijke* voorwaarden voor het verhogen van de welvaart tevens *voldoende* voorwaarden zijn. Het ene land heeft meer belangstelling voor verhoging van zijn economische prestaties dan het andere. Bij gebrek aan zulk een belangstelling zou het kunnen, dat de productie zich onvoldoende ontwikkelt, ondanks een eventuele verhoging van de beschikbaarstelling van productiefactoren. Zo iets kan in zijn volle omvang slechts door nader onderzoek gedurende het ontwikkelingsproces blijken. Het zal de voortdurende aandacht moeten opeisen van de verantwoordelijke autoriteiten.

2. *Vermeerdering van de productiefactor kapitaal*

De uitbreiding van het bezit aan kapitaalgoederen, nodig voor vergroting van de welvaart, kan op de meest natuurlijke wijze worden bereikt, doordat een deel van het nationale inkomen van het betrokken land *bespaard* wordt, d.w.z. niet wordt besteed voor verbruik, doch aangewend wordt voor het produceren van machines, transportmiddelen, gebouwen enz. De meeste der thans ontwikkelde landen hebben aldus op eigen kracht geleidelijk aan hun bezit aan al deze kapitaalgoederen uitgebreid en er is geen land, dat niet althans een zekere vergroting van zijn bezit aan deze goederen bereikt. De moeilijkheid voor een land als India en vele andere onderontwikkelde landen is echter, dat het bedrag der besparingen betrekkelijk gering is. Voor India wordt het geschat op 5 tot 7 pct. van het nationaal inkomen, terwijl het in meer ontwikkelde landen veelal in de buurt van de 10 pct. ligt en herhaaldelijk tot 15 pct. stijgt. De percentages die Rusland onder straffe dwang heeft weten te bereiken, liggen nog aanmerkelijk hoger. Een percentage van circa 6, zoals in het geval van India, kan slechts weinig helpen voor de ontwikkeling van het land en om een schatting te maken van de vergroting van het nationaal inkomen, die bereikt kan worden, moet men weten, welke de verhouding is tussen het bedrag van het nieuw gevormde kapitaal en het bedrag van de productievergroting, die daarmee blijvend bereikt kan worden. Deze verhouding noemt men tegenwoordig de *kapitaalcoëfficiënt* en deze coëfficiënt zal in de regel een waarde hebben van ongeveer 3, wanneer wij als tijdseenheid het jaar nemen, d.w.z. dat een besparing van 6 pct. van het nationaal inkomen zal leiden tot een verhoging van de productie per jaar met 2 pct. van datzelfde nationale inkomen per jaar. In sommige gevallen zal men de kapitaalcoëfficiënt hoger dan 3 moeten stellen, bijv. 4. Dit geldt met name wanneer nog veel zgn. fundamentele investeringen moeten worden verricht. In dat geval zal dus slechts een toeneming van de productie met 1,5 pct. kunnen worden verkregen. Wanneer men nu bedenkt, dat de bevolking in India met ongeveer 1 pct. per jaar groeit, dan is duidelijk, dat een toeneming van de totale productie met 2 pct. of 1,5 pct. slechts weinig kan bijdragen tot de verhoging van de welvaart. Per hoofd van de bevolking immers zou slechts een vermeerdering van 1 pct. of van 0,5 pct. verkregen worden.

In de Zuidamerikaanse landen, waar bevolkingsstijgingen tot 3 pct. per jaar voorkomen, moet de stijging van de productie dus ten minste 3 pct. per jaar zijn, d.w.z. bij een kapitaalcoëfficiënt van 3, de besparingen minstens 9 pct. van het nationale inkomen zijn, wil er stijging van de welvaart optreden. Wil men dus in

een krachtiger tempo de welvaart der onderontwikkelde gebieden verhogen, dan zal men, of wel de eigen besparingen van deze landen moeten opvoeren, of beter moeten aanwenden, of wel deze landen gedurende een zekere periode uit de besparingen van andere landen kapitaal ter beschikking stellen, opdat zij later zelf hun ontwikkeling kunnen verzorgen.

Verhoging van de besparingen zal niet gemakkelijk mogelijk zijn. Het gemiddelde welvaartsniveau is immers zo laag, dat moeilijk verlangd kan worden, dat daarvan veel meer wordt bespaard. Waarschijnlijk zal dit slechts onder dwang kunnen gebeuren. Ofschoon een rigoreuze politiek niet moet worden uitgesloten als mogelijkheid, ligt het voor de hand eerst naar andere mogelijkheden om te zien.

Een *beter gebruik* van de bestaande besparingen is in enkele opzichten mogelijk. Een deel der besparingen wordt gebruikt om daarmee edele metalen aan te kopen en een ander deel om er luxeuzen woningen voor de kleine groep van welgestelden van te bouwen; deze beide toepassingen kunnen in vele gevallen beperkt worden. Men moet zich intussen niet voorstellen, dat hierdoor een belangrijke bijdrage kan worden geleverd. Vermoedelijk kan niet meer dan 0,5 pct van het nationaal inkomen jaarlijks aan de besparingen van circa 6 pct. worden toegevoegd, indien men het oppotten van edele metalen geheel zou kunnen beletten. De woningbouw voor de hogere inkomensklasse zal niet achterwege kunnen blijven; zij zal alleen vereenvoudigd kunnen worden.

Er blijft zodoende een *groot tekort aan kapitaalvorming* en gezien de algemeen-menselijke en algemeen-politieke aspecten van het ontwikkelingsvraagstuk, is er veel voor te zeggen, dat de ontwikkelde landen van het Westen hier aanvullend optreden. Het is ten slotte ook in hun belang, dat de afstanden in welstand tussen de rijke en arme landen niet steeds groter worden.

3. *De vergroting van het landbouwareaal*

Wanneer in het voorafgaande gesproken is van investeringen ter vergroting van het bezit aan productiemiddelen, dan moet daarbij niet alleen gedacht worden aan de behoefte aan kapitaalgoederen, maar ook, zoals reeds even opgemerkt, aan de behoefte aan meer bebouwbaar land. In een land als India zijn nog uitgestrekte oppervlakten land aanwezig, die door betere bevoeiing tot bruikbare landbouwgronden kunnen worden gemaakt. Een niet onbelangrijk gedeelte van het eerste vijfjarenplan van India (waarvan thans drie jaren zijn verstreken), was dan ook gewijd aan bevoeiingswerken. Er is in dit opzicht uiteraard heel wat verschil tussen de onderontwikkelde landen onder elkaar. Sommige hebben nog een belangrijke reserve aan land, die door betere verbindingen alleen reeds bruikbaar kan worden gemaakt, terwijl andere nauwelijks de mogelijkheid bieden tot een verhoging van het landbouwareaal. Hier zal men dus een groter gedeelte van de ontwikkeling moeten zoeken in de richting van de industrie. Op de vraag naar het evenwicht tussen beide, komen wij nog later terug. (par. 6.)

4. *Ontoereikende scholing*

Zoals reeds is opgemerkt, is er in de onderontwikkelde landen niet alleen behoefte

aan een vermeerdering van de voorraad kapitaalgoederen en de hoeveelheid bebouwbaar land, maar is er ook ernstig gebrek aan scholing van de bevolking. Wil men dus evenwicht bewaren tussen deze drie productiefactoren, dan zal men een aanmerkelijk gedeelte van de inspanning, gericht op verhoogde welvaart, de vorm moeten geven van onderwijs en scholing op uiteenlopende niveau's. Ook tussen deze niveau's onderling moet evenwicht bewaard worden. Het is bekend, dat bijv. het aanbod van universitair gevormde juristen in India de vraag zelfs overtreft, terwijl er aan de andere kant de behoefte aan technici, in het bijzonder op de middelbare niveau's, zeer groot is. Soortgelijke verschillen treft men in vele onderontwikkelde landen aan, waardoor thans de nadruk wat meer is komen te vallen op het ontwikkelen van school- en opleidingswezen. Daarbij moet uiteraard niet vergeten worden, dat ook het inrichten van cursussen, het geven van voorlichting daaromtrent enz. geld kost en dat het dus een vergissing is, wanneer van sommige zijden wordt betoogd, dat er voor de ontwikkeling der onderontwikkelde landen niet zozeer behoefte is aan kapitaal, dan wel aan de vorming van mensen. Juist is aan de andere kant natuurlijk, dat het hierbij ook gaat om de mogelijkheid van een geestelijke heroriëntering als zodanig en dat een dergelijke heroriëntering tijd vergt. Een proces van opvoeding laat zich niet willekeurig versnellen.

5. *De invloed van de bevolkingsgroei*

Zoals reeds werd opgemerkt, groeit de bevolking der verschillende onderontwikkelde gebieden vrij sterk. Ofschoon gezegd kan worden, dat een groeiende bevolking tot op zekere hoogte een stimulans biedt voor het economisch leven, overheerst naar mijn mening echter toch in het geval van de weinig-welvarende landen het andere aspect van bevolkingsgroei, namelijk dat daardoor „de spoeling dunner wordt”. Een deel van de investeringen zal gebruikt moeten worden om in het geval van een toenemende bevolking de kapitaalgoederen te vervaardigen, die alleen reeds nodig zijn om het welvaartspeil te handhaven. Rekenen wij weer een ogenblik met een kapitaalcoëfficiënt van 3, dan zal bij een bevolkingstoename van 1 pct. een jaarlijks besparingspercentage van 3 nodig zijn om alleen maar ervoor te zorgen, dat er 1 pct. meer productie is, nodig om het welvaartspeil te handhaven. Er rust dan reeds een zekere hypotheek, zo zou men kunnen zeggen, op de vooruitgangsmogelijkheden, die des te zwaarder is naarmate de bevolkingstoename sterker is. Hieruit volgt, dat de welvaartsvergroting per hoofd aanzienlijk sneller kan zijn, wanneer de bevolkingstoename geringer zou zijn. Door sommige der onderontwikkelde landen is dit reeds zo duidelijk ingezien, dat zij hun bevolkingen voorlichting geven over de mogelijkheden tot *beperking van de grootte van het gezin*.

Waar het hier een probleem geldt, waarbij ook geestelijke en morele factoren van grote betekenis in het spel zijn, is het duidelijk, dat het aanbeveling verdient, dat deze voorlichting wordt gegeven in overleg met de geestelijke leiders der bevolkingen. Aldus is bijv. ook in India geschied.

Het gaat hier om een factor, waarvan het belang niet altijd voldoende wordt gezien door niet-economisch georiënteerde geestelijke leiders. Het is de taak der economen, te wijzen op de ernstige gevolgen voor het algemeen welzijn en daarmee ook de politieke stabiliteit en dus indirect ook weer het geestelijk welzijn der wereld,

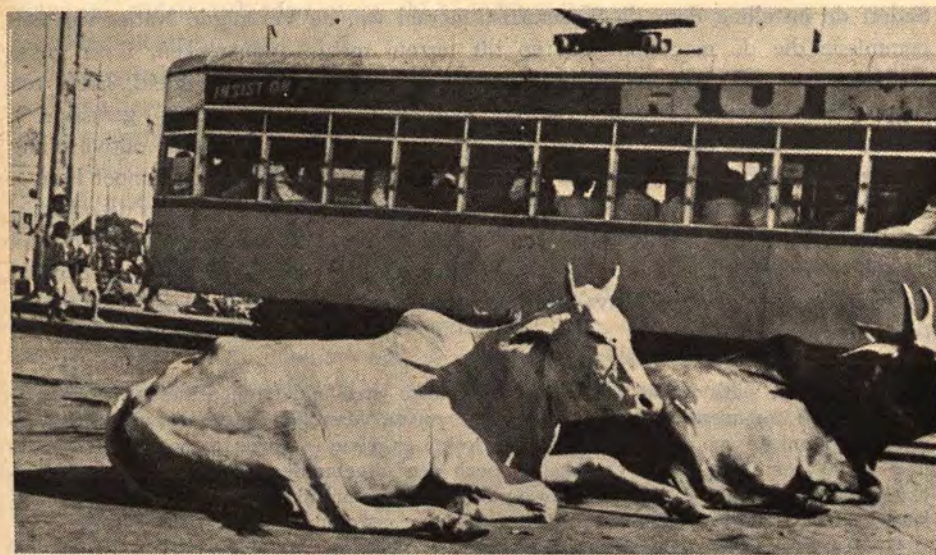
verbonden aan een snelle bevolkingstoename. Nu men langzamerhand het vraagstuk van de internationale ontwikkeling van alle kanten meer systematisch en bewust is gaan zien, zal ook dit belangrijke vraagstuk meer in het centrum van onze aandacht moeten worden gesteld.

6. Evenwichtige ontwikkeling

Opdat het gecompliceerde proces van de ontwikkeling van een groep van landen niet tot moeilijkheden leidt, moet op verschillende wijze evenwicht gehandhaafd worden tussen de onderdelen van de productie, zowel als tussen de achtereenvolgende fasen in de ontwikkeling. Dit laatste zou men evenwicht in de tijd kunnen noemen. Wij willen drie bijzonder belangrijke aspecten van het evenwichtsvraagstuk kort aanduiden.

Er moet in de eerste plaats een intern evenwicht *tussen verschillende bedrijfstakken* worden gehandhaafd, d.w.z., dat men noch alleen de landbouw noch alleen de industrie of welke andere tak ook, moet trachten te ontwikkelen, doch alle te zamen in zekere onderlinge verhoudingen. Deze verhoudingen moeten ook niet als in de tijd constant gezien worden, doch moeten worden aangepast aan de veranderende omstandigheden. Deze aanpassing heeft een vraag- en een aanbodzijde. Aan de vraagzijde moet het zo zijn, dat de verhoudingen waarin de verschillende producten beschikbaar komen, overeenstemmen met de wijze waarop het telkens stijgende inkomen van de bevolking besteed wordt. Aan de aanbodzijde moet rekening gehouden worden met de mogelijkheden van het land en de bevolking. Voor zover deze twee, de vraag- en aanbodzijde, niet met elkaar in overeenstemming zouden zijn, zijn er twee mogelijkheden tot aanpassing, die van de buiten-

De heilige koe, een barrière op weg naar de vooruitgang in India

landse handel en die van de prijswijzigingen. Tekorten kunnen worden aangevuld door invoer, overschotten worden weggewerkt door uitvoer, terwijl ook wijzigingen in de onderlinge prijsverhoudingen der goederen bij de aanpassing kunnen helpen.

Dit brengt ons vanzelf op een tweede belangrijk aspect: het *internationale*. Er moet een zekere arbeidsverdeling bestaan en zich ontwikkelen tussen de verschillende landen die aan de wereldhandel deelnemen, met name dus ook tussen de ontwikkelde en onderontwikkelde landen. Het ligt daarbij voor de hand, dat de landen met grote kapitaalrijkdom zich meer toeleggen op kapitaalintensieve bedrijfstakken, terwijl die met gering kapitaalbezit zich eerder op de arbeidsintensieve, of „grondintensieve” producten moeten toeleggen. Deze eenvoudige regel is niet het enige gezichtspunt dat in aanmerking genomen moet worden, maar het is wel een belangrijk. Daarnaast spelen technische factoren een rol, bijv. het feit, dat sommige goederen en diensten minder gemakkelijk getransporteerd kunnen worden dan andere. Met name zware producten zal men steeds toch in de buurt van de consumptiecentra moeten voortbrengen, evenals persoonlijke diensten. Ook laat zich geen enkel goed voortbrengen zonder dat zich daarbij althans enig transport en enig energieverbruik voordoen, zodat ook de armste landen transportbedrijven en energiebedrijven zullen moeten bezitten, ook al zijn deze kapitaalintensief. Het moet overgelaten worden aan de technische en statistische deskundigen om hier tot de juiste oplossing te geraken.³⁾

Een derde belangrijk aspect van evenwicht is het *evenwicht in de tijd*. Het is met name schadelijk voor elke ontwikkeling, wanneer zij met horten en stoten geschiedt, zoals dit door de conjunctuurbeweging vroeger is geschied. Het stabiliseren van de conjunctuur is daarom ook voor de onderontwikkelde landen een aangelegenheid van belang. Voor hen is het in het bijzonder de conjunctuur in de prijzen die vaak grote moeilijkheden heeft meegebracht. Daarom is een zekere stabilisatie in de prijzen van grondstoffen een levensbelang voor vele onderontwikkelde gebieden. Sedert de instelling door de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties van een commissie die de mogelijkheden op dit terrein moest onderzoeken, is er enige voortgang gemaakt, ook in deze richting. De commissie, hier bedoeld, heeft een rapport uitgebracht, „Commodity trade and economic development” genaamd⁴⁾, dat enerzijds heeft aanbevolen de instelling van een commissie die de ontwikkeling van het prijsniveau observeert en in geval van nood het alarmsignaal moet heffen. Omtrent wat er in geval van nood moet gebeuren, is in het rapport van de commissie ook heel wat te vinden, doch zij beveelt anderzijds nadere bestudering van mogelijke maatregelen aan. De meest aantrekkelijke mogelijkheid ziet schrijver dezes in de zgn. grondstoffenvaluta; het zou echter te ver voeren, daar thans dieper op in te gaan.

³⁾ Belangrijk werk op dit gebied is in de laatste jaren ondernomen met name door de Economische Commissie voor Latijns-Amerika van de Verenigde Naties, terwijl de Economische Commissie voor Azië en het Verre Oosten er mede is aangevangen. De Internationale Bank voor Herstel en Ontwikkeling bezit een uitgebreide documentatie; het Massachusetts Institute of Technology is bezig met zeer belangrijke studies, terwijl in Nederland het Nederlands Economisch Instituut daarmee een aanvang heeft gemaakt.

⁴⁾ New York 1954, Sales No. 1954. II B 1.

HET WERELDBEVOLKINGSVRAAGSTUK EN DE MINDER-ONTWIKKELDE GEBIEDEN

Om twee redenen is het van belang aandacht te schenken aan de demografische structuur en -ontwikkeling van de z.g. minderontwikkelde gebieden. In de eerste plaats natuurlijk, omdat de bevolkingsgroei een belangrijke zo niet de belangrijkste factor zal zijn in de economische ontwikkeling dezer gebieden. De vraag of het zal gelukken hongersnood, ondervoeding en pauperisme te weren, wordt in de volgende decennia vooral door de groei der bevolking bepaald.

In de tweede plaats evenwel is vooral de demografische ontwikkeling der minder ontwikkelde gebieden van betekenis voor het vraagstuk van de groei en de verdeling der wereldbevolking over onze aardoppervlakte. Ook hier ligt een vraagstuk, dat zeker niet verwaarloosd mag worden, wanneer men het bevolkingsprobleem dezer gebieden aan de orde stelt.

Om deze redenen zal hier eerst een ruw beeld worden gegeven van de spreiding der bevolking over onze aardbol, zonder in details te treden.

Zoals bekend, is de mensheid niet gelijkmatig over de aardoppervlakte verdeeld. Er blijken aanzienlijke verschillen te bestaan juist met betrekking tot de dichtheid van bewoning; er zijn gebieden met een zeer sterke concentratie van bevolking, tegenover andere gebieden, waar de bevolking weinig geconcentreerd is, en de bevolkingsdichtheid dus laag is.

In nevenstaand diagram is getracht eenanschouwelijk beeld te geven van de verdeling der vaste landoppervlakte over de continenten, vergeleken met de verdeling der bevolking over dezelfde gebieden. Het verschil is opvallend: de hoeveelheid grond, welke de bevolking in Azië ter beschikking staat is belangrijk geringer dan men op grond van het aandeel der Aziatische bevolking in de wereldbevolking zou mogen verwachten. Laten we Europa (inclusief de USSR) buiten beschouwing, dan geldt voor de overige continenten juist het omgekeerde. Noord- en Zuid-Amerika en Oceanië, zowel als het in primitieve staat verkerende Afrika hebben een groter aandeel in de landoppervlakte, dan in de wereldbevolking. Gelijk Azië is het beeld van Europa, indien de USSR buiten beschouwing wordt gelaten. Nu moet men natuurlijk juist met cijfers betreffende de bevolkingsdichtheid voorzichtig zijn. De bevolkingsdichtheid geeft slechts een ruwe indicatie en is geen betrouwbare maatstaf voor het meten van spanningen tussen aantal en mogelijkheden. De kwaliteit van de grond verschilt immers op het ene continent sterk van het andere. Bovendien zijn geëxploiteerde, zowel als potentiële bodemschatten — hoe belangrijk juist voor de economische ontwikkeling — in een dergelijk dichtheidscijfer verwaarloosd evenals

factoren als gunstige of minder gunstige geografische ligging, industriële ontwikkeling etc. Toch rest ons voor een eerste indicatie van de ongelijkheid der bevolkings-spreiding over de aarde geen betere maatstaf. Duidelijk wordt in ieder geval – vooral wanneer men rekening houdt met de grote uitgestrektheden onbewoonbaar gebied – dat in sommige delen der wereld een groter deel der wereldbevolking is geconcentreerd, dan men bij een meer rationele verdeling zou mogen verwachten.

De volgende cijfers versterken nog het beeld neergelegd in het diagram.

Gebied	Bevolkingsdichtheid (1953)
Wereld	19
Europa, zonder USSR	82
Azië, zonder USSR	51
USSR	9
Amerika	8
Afrika	7
Oceanië	2

Bron: Demographical Yearbook 1954

Men bedenke bij beschouwing dezer dichtheidscijfers, dat de sociaal-economische structuur per gebied sterk uiteenloopt. Het hoge dichtheidscijfer van Europa representeert een sterk geïndustrialiseerd gebied. Azië daarentegen is, ondanks een aanzet tot industrialisatie, overwegend agrarisch. Het is daarom interessant op andere wijze de dichtheid van Azië met die van Europa te vergelijken.

A. Sauvy *) heeft in een onlangs gepubliceerd werk de dichtheid van een aantal minder-ontwikkelde gebieden vergeleken met die van Europese landen in de 18de eeuw.

Recente dichtheidscijfers	Dichtheidscijfers der 18e eeuw		
België	93	Egypte (zonder woenstijn)	463
Nederland	61	Korea	126
Italië	56	India	116
Verenigd Koninkrijk	54	Ceylon	111
Frankrijk	48	Japan (voor de ontsluiting)	95
Duitsland	44	Pakistan	81
Zwitserland	33	Philippijnen	64
Portugal	31	Indonesië	48
Spanje	20	China	48

*) Théorie générale de la Population. Deel II.

Het resultaat is opvallend. In het algemeen blijkt de huidige dichtheid in de minder-ontwikkelde landen hoger te liggen, dan in de Europese landen in de 18de eeuw. Men bekende bovendien, dat waarschijnlijk de minder-ontwikkelde landen relatief een grotere oppervlakte niet-occupeerbaar land hebben, dan verschillende Europese landen. Deze cijfers geven een impressie van de bevolkingsdruk in de Aziatische en Afrikaanse gebieden naar Europese maatstaf. Ten slotte: dichtheids-cijfers zijn gemiddelden voor een geheel continent. Regionaal komen bijv. op het Aziatisch continent dichtheidscijfers voor, welke die van geïndustrialiseerde gebieden evenaren. Volgens het Population Bulletin (March 1955) is de bevolkingsdichtheid der agrarische Gangesvlakte (ongeveer zo groot als Duitsland) 325 per km² in de eigenlijke laagvlakte en 260 per km² in de hoger gelegen delen. In Duitsland is de bevolkingsdichtheid \pm 197, in Nederland 324 per km²!

Wanneer men naast de spreiding ook de ontwikkeling van de wereldbevolking in ogenschouw neemt, dan valt het op, dat Azië altijd een groot aandeel in de wereldbevolking heeft gehad. Natuurlijk zijn de voorhanden cijfers niet erg betrouwbaar, maar men heeft toch gemeend voor de laatste 300 jaar tot een verantwoorde schatting der bevolking in de verschillende continenten te kunnen komen.

In bijgaande grafiek is de beweging van de bevolkingsgroei per continent gegeven. Het is duidelijk, dat het Amerikaanse continent eerst vrij laat in de geschiedenis een belangrijk aandeel neemt in de wereldbevolking. Ook Afrika wordt eigenlijk eerst aan het einde van de 19e eeuw belangrijker. De betekenis van Azië echter is zowel in het verleden als thans zeer belangrijk. Het is eigenlijk het enige continent waar de bevolking vrij regelmatig gegroeid is. Het verschilt hierin tot op zekere hoogte van Europa, waar de groei meer schoksgewijs is gelopen, en waar vooral in de tweede helft van de 19e eeuw een zeer snelle groei kan worden waargenomen. Gedurende de laatste dertig jaar hebben zich enkele opvallende wijzigingen voorgedaan in zake de toeneming der bevolking. Door de „Population Division” van de Verenigde Naties zijn per decennium voor de periode 1920–1950 gegevens berekend betreffende de gemiddelde jaarlijkse procentuele groei. Het blijkt hieruit, dat voor de gehele wereldbevolking deze groei voor de drie decennia, hoewel met enige schommeling, vrijwel gelijk ligt en rond 1 % per jaar bedraagt. Voor Europa kan een afneming van het groeipercentage worden vastgesteld. Dit is in de drie decennia teruggelopen resp. van 0,9 tot 0,8 tot 0,3. In Azië wijkt de groei per decennium weinig af en blijft rond 1 % per jaar. In Afrika neemt de bevolkingsgroei toe van 1 % in 1920–1930 tot 1,4 % in 1940–1950.

Gelet op de bevolkingsverdeling over de wereld én op de tendenzen welke zich in de groei der bevolking in de wereld aftekenen, is inzicht in het verdere verloop gewenst.

De „Population Division” van de Verenigde Naties heeft een poging gedaan deze ontwikkeling te prognoseren en het resultaat hiervan vastgelegd in een rapport, dat uitgebracht is op het Wereldbevolkingscongres te Rome, in 1954. Hiertoe is nagegaan, welke de demografische kenmerken zijn van de verschillende gebieden, en op grond hiervan zijn deze gegroepeerd tot bepaalde typen, met overeenkomstige kenmerken. Gelet is hierbij op het niveau van de huwelijksvruchtbaarheid en dat

van de sterfte. Een prognose moet altijd als een benadering worden beschouwd. In dit geval ontbreken zelfs in verschillende gevallen betrouwbare gegevens.¹⁾

Op het bijgevoegde cartogram is de wereld verdeeld in 5 soorten van gebieden, overeenkomstig het niveau of de beweging van de huwelijksvruchtbaarheid en de sterftcijfers.

Als *type I* zijn gebieden onderscheiden met een hoge vruchtbaarheid en een hoge sterfte. Hiertoe behoort het gehele gebied van Midden-Afrika, waar rond 6 % van de wereldbevolking woont. Hoewel meerdere gebieden gekarakteriseerd worden door hoge vruchtbarheidscijfers, kan slechts in Afrika de sterfte als extreem hoog worden beschouwd. In dit deel van de wereld is nog geen sprake van verdere daling van de sterfte. Dit hangt natuurlijk samen met de zeer primitieve toestanden aldaar, met name door het veelal volledig ontbreken van medische en hygiënische zorg.²⁾

Tot *type II* behoren gebieden, waar eveneens een hoge vruchtbaarheid voorkomt, doch waar de sterfte, hoewel zij hoog is, bezig is af te nemen. Tot deze gebieden behoort zowel Noord-Afrika als geheel Azië, behalve Japan en Siberië. In dit deel van de wereld leeft rond 52 % van de wereldbevolking. Hier is dus een gedeeltelijke verandering van de demografische structuur ingezet, waarbij de geboortecijfers de beweging der sterftcijfers nog hebben gevolgd. In dit deel van de wereld kan men dus, zolang geen daling van de geboortecijfers optreedt, een krachtige groei der bevolking verwachten.

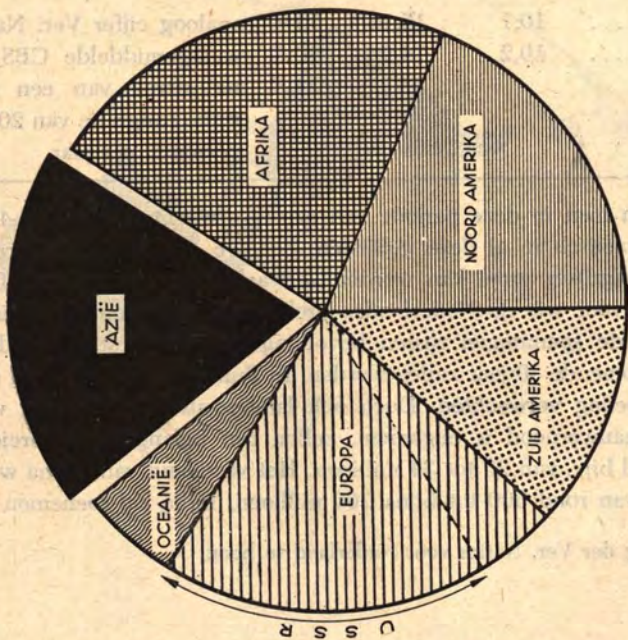
Type III omvat Zuid-Afrika, Midden-Amerika en het tropische deel van Zuid-Amerika. Deze gebieden worden eveneens gekenmerkt door een hoge vruchtbaarheid, maar tezelfder tijd door een betrekkelijke lage sterfte. De jaarlijkse groei in deze gebieden is dus betrekkelijk hoog, hoger dan in de andere gebieden. Hier is dus de time-lag tussen de daling van de sterftcijfers en de geboortecijfers zeer groot; er is in het algemeen van een daling der geboortecijfers van enige betekenis ternauwernood sprake. De omvang der bevolking in deze gebieden is rond 6 % van die der totale wereldbevolking.

Afwijkend van deze drie genoemde typen met hoge vruchtbaarheid zijn de beide andere typen, waar hetzij het geboortecijfer daalt of reeds laag is.

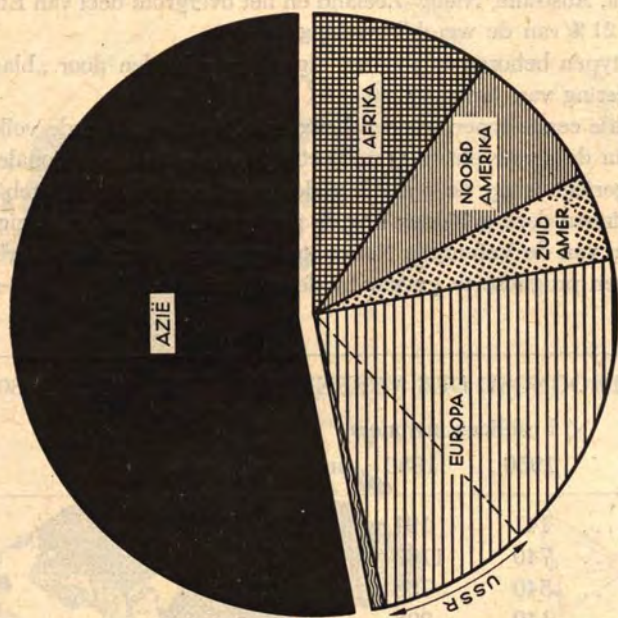
Type IV omvat de gematigde zone van Zuid-Amerika, Japan, Rusland en de Balkan. De totale bevolking van deze gebieden maakt 15 % van de wereldbevolking uit. De beweging in de demografische structuur volgt dus, zowel wat betreft de geboorten als wat betreft de sterften, die van *type V*, waar én het geboortecijfer én

1) De moeilijkheden een dergelijke mondiale prognose op te stellen onderschatte men niet. De betrouwbaarheid der demografische gegevens van grote delen der wereld laat te wensen over. In enkele gevallen was zelfs het uitgangspunt 1950 onzeker. Het meest bekende voorbeeld hiervan is China. Volgens enkele aantekeningen in het Franse tijdschrift *Population* (1954, pag. 744 e.v.) bedroeg de bevolking in dit land volgens de census van 30 Juni 1953 \pm 590 miljoen. De Population Division der Verenigde Naties stelde het aantal voor 1950 echter op \pm 500 miljoen. De betrouwbaarheid van de uitkomst der census 1953 wordt van verschillende zijden in twijfel getrokken. De Chinese communisten zelf hadden eerder de bevolking op 475 miljoen geschat!

2) Het Preliminary Report on the World Social Situation, United Nations, 1952 verschaft verschillende gegevens, welke een licht werpen op de medische omstandigheden in Midden-Afrika. In verschillende streken blijkt het aantal inwoners per medicus 50.000 en meer te bedragen. In andere delen van Midden-Afrika 10.000—49.999!

PROCENTUELE VERDELING VAN HET VASTELAND NAAR CONTINENTEN

PROCENTUELE SPREIDING DER WERELDBEVOLKING

het sterftcijfer als laag kunnen worden gekarakteriseerd en het geboortecijfer zich in zekere zin aan het sterftcijfer heeft „aangepast”. Tot dit deel van de wereld behoort Noord-Amerika, Australië, Nieuw-Zeeland en het overgrote deel van Europa, te zamen omvattende 21 % van de wereldbevolking.

Tot de laatste drie typen behoren dus in het algemeen gebieden door „blanken” bewoond, met uitzondering van Japan.

De gebieden der beide eerste typen worden bewoond door de gekleurde volkeren, wier omstandigheden in de eerste plaats het object zijn van een internationale welvaartspolitiek, welke gericht is op de opheffing der minder-ontwikkelde gebieden.

Hoewel natuurlijk binnen deze gebieden nog de nodige verschillen aanwezig zijn, hebben de deskundigen van de Verenigde Naties toch gepoogd voor deze hierboven onderscheiden typen een prognose te geven. In de volgende tabel zijn deze resultaten samengevat.

GEMIDDELDE PROGNOSE DER VERENIGDE NATIES VOOR 1980

Type	× I miljoen inwoners		
	1950	1980	procentuele groei
I	141	191	35 %
II (zonder Oost-Azië) ..	740	1189	61 %
II (alleen Oost-Azië) ..	540	766	42 %
III	149	298	100 %
IV	359	526	47 %
V	523	656	25 %

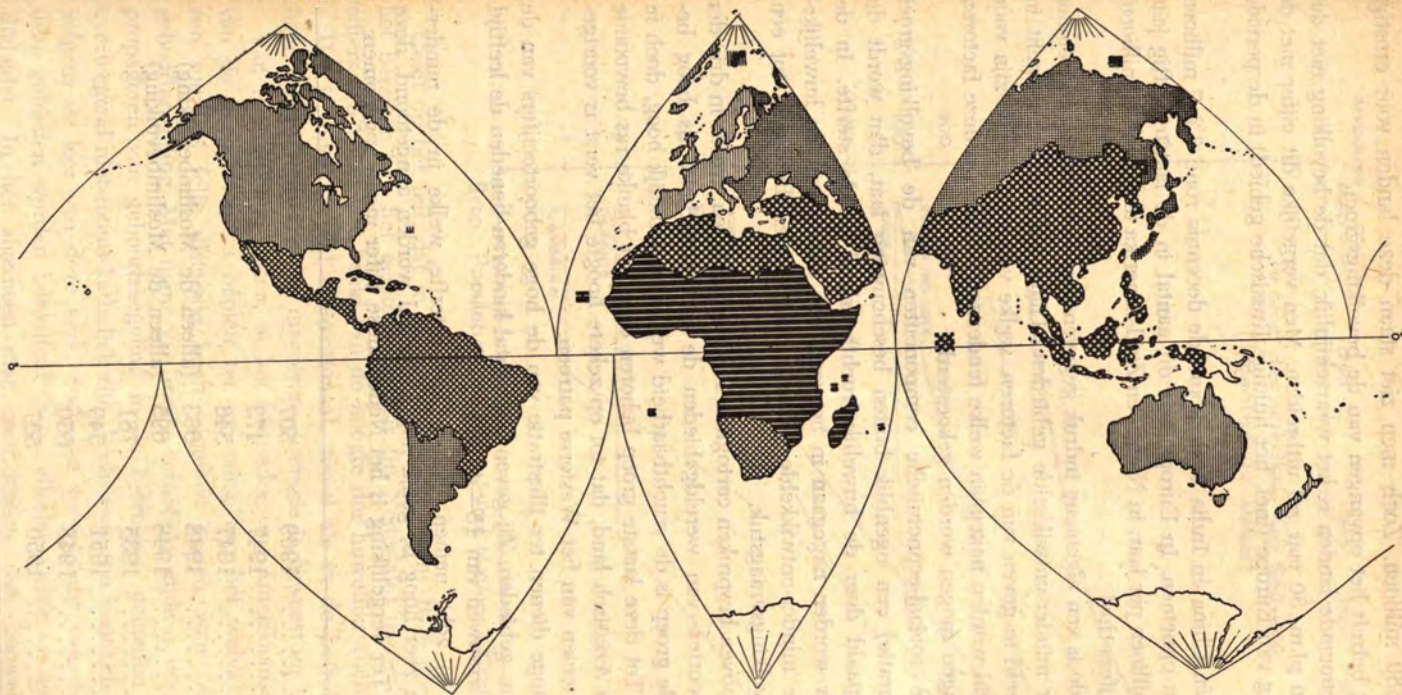
Ter vergelijking:

Nederland	10,1	15,15 *)	50 %	analoog cijfer Ver. Naties.
Nederland	10,2	14,2	40 %	werkgemiddelde CBS
		13,4	31 %	na aftrek van een continue emigratie van 20.000 personen per jaar.

Voor Nederland kan men in deze periode een groei verwachten van 30—40 %. Het blijkt dus, dat practisch in al deze gebieden, behalve dan in die behorende tot groep V, een belangrijker groei kan worden verwacht dan in ons land. Deze vergelijking maakt — voor wie de Nederlandse problematiek niet onbekend is — duidelijk, hoe ernstig de spanningen tussen bevolkingsgroei en bestaansmiddelen in deze landen in de komende 30 jaar zullen worden. In Zuid-Amerika bijv. kan men practisch een verdubbeling verwachten. Doch ook landen als bijv. Egypte, waar de industrialisatie ternauwernood is begonnen, zullen een belangrijke uitbreiding ondergaan. In dit geval bijv. van 20 tot 34 miljoen. Het vasteland van China wordt geschat op een groei van rond 500 tot bijna 700 miljoen. India zal toenemen van

*) M.i. is deze schatting der Ver. Naties voor Nederland te hoog.

WERELDGEBIEDEN naar DEMOGRAFISCHE STRUCTUUR

- Hoë vruchtbaarheid en hoë sterfte
- Hoë vruchtbaarheid, en dalende sterfte, hoewel hoog
- Hoë vruchtbaarheid, en betrekkelijk laë sterfte
- Dalende vruchtbaarheid, en betrekkelijk laë sterfte
- Laë vruchtbaarheid en laë sterfte

Bron: United Nations, Map No. 578 March 1954

ongeveer 362 tot 580 miljoen. Zoals men ziet staan deze landen voor ernstige problemen voor wat betreft het opvangen van de bevolkingsgroei.

In beide laatst genoemde landen is het waarschijnlijk, dat de bevolking met dus rond 200 miljoen in pl.m. 30 jaar zal uitbreiden. Men vergelijkte dit cijfer met de bevolkingsuitbreiding van Europa (incl. het huidige Russische gebied) in de periode 1900—1950.

Ieder jaar zullen én China én India in de komende decennia rond 6 à 7 miljoen extra-burgers moeten opnemen. In Europa was dit aantal in de laatste vijftig jaar gemiddeld pl.m. 3 miljoen per jaar, in Noord- en Zuid-Amerika te zamen 3½ miljoen! Aanzienlijk lagere cijfers dus!

In het voorafgaande is een algemene indruk gegeven van de bevolkingstoename in het bijzonder der minder-ontwikkelde gebieden. Thans zal worden getracht in korte trekken een beeld te geven van de factoren, welke verantwoordelijk zijn voor deze toename en zal worden nagegaan welke tendenzen werken op deze factoren en welke verwachtingen mogen worden gekoesterd.

Wanneer men de sociaal-economische componenten van de bevolkingsgroei (immigratie en emigratie) een ogenblik buiten beschouwing laat, dan wordt de groei uitsluitend bepaald door de huwelijksvruchtbaarheid en de sterfte. In de eerste plaats zal hier worden nagegaan in hoeverre een daling van de huwelijksvruchtbaarheid in de minder-ontwikkelde gebieden zal kunnen bijdragen tot een oplossing van het bevolkingsvraagstuk.

Gelijk uit het hierboven besproken cartogram reeds is gebleken, wordt in drie der vijf onderscheiden soorten van wereldgebieden de vruchtbaarheid als hoog beschouwd. In de vierde groep is de vruchtbaarheid weliswaar tamelijk hoog, doch in ieder geval dalende. Tot deze laatste groep behoren door het blanke ras bewoonde landen en Japan, een Aziatisch land, dat tot op zekere hoogte het verst is voortgeschreden in het overnemen van het Westerse patroon.

Een enkel cijfer moge dienen ter illustratie van de hoge geboortecijfers van de eerste drie groepen van gebieden. Zij geven het aantal kinderen beneden de leeftijd van 5 jaar, per 1000 vrouwen van 15—49 jaar.

Men moet hierbij in acht nemen, dat de kindersterfte, welke in de minder-ontwikkelde gebieden zeer hoog is, gelijk nog nader zal worden aangetoond, deze cijfers heeft gedrukt. Ter vergelijking is het Nederlandse cijfer mede opgenomen.

Nederland	1909	507	
Nederland	1947	473	
Egypte	1947	546	
Algerië	1948	633	(alleen de Moslimbevolking)
Tunesië	1948	695	(alleen de Moslimbevolking)
Formosa	1935	781	
India	1951	549	
Philippijnen	1948	650	
Japan	1950	527	

BEVOLKING X 1.000.000

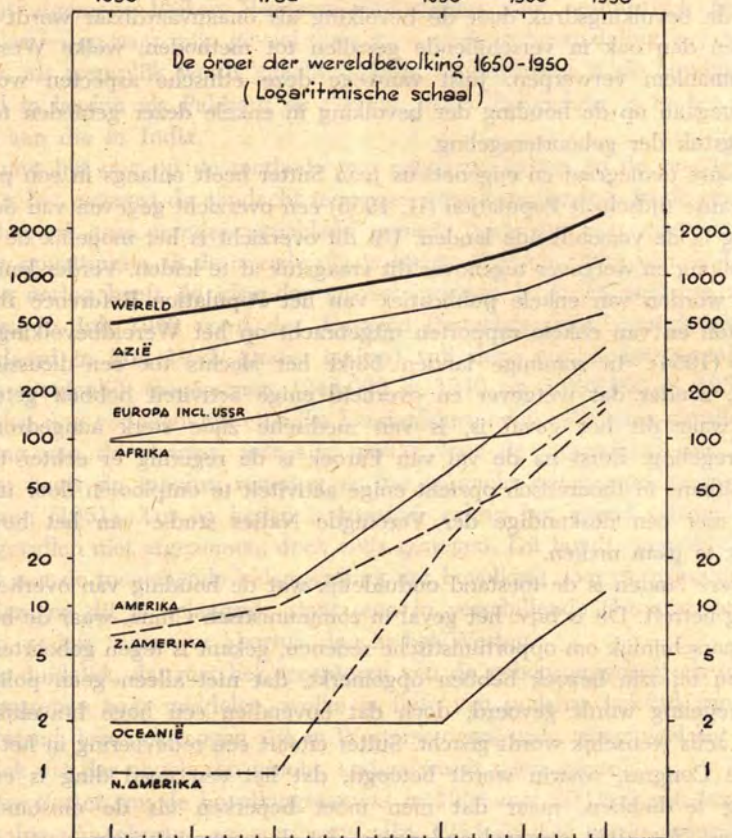
1650

1750

1850

1900

1950

Bron: Population Division United Nations E/Conf 13/243

Gelet op het feit, dat in al deze landen minstens 10 % der kinderen sterft voor het bereiken van het eerste levensjaar (in Nederland nauwelijks 2 %) geven deze cijfers een voldoende beeld van de hoogte der huwelijksvruchtbaarheid.

Het is duidelijk, dat internationaal, zowel als in de betrokken landen zelf, dit hoge niveau voorwerp van uitvoerige discussie is geweest en is.

Van verschillende zijden, in het bijzonder van Amerikaanse zijde, is een daling van de geboortecijfers bepleit ter oplossing van het welvaartsprobleem, hetgeen een somtijds felle discussie heeft uitgelokt tussen voor- en tegenstanders van geboorteregeling. Met name van rooms-katholieke zijde is verzet gerezen tegen het propageren van geboorteregeling in de betrokken gebieden, welke zoals bekend overwegend niet-rooms-katholiek zijn. Weliswaar zijn bepaalde methoden toegestaan volgens de leer van deze kerk, doch het succes juist van deze methoden kan in deze gebieden worden betwijfeld i.v.m. allerlei sociale en psychologische omstandigheden. In het algemeen mag men stellen, dat, hoewel geboorte regelende

methoden in deze gebieden niet onbekend zijn, de toepassing toch verre van algemeen is en bovendien dikwijls faalt.

Waar de bevolkingsdruk door de bevolking als onaanvaardbaar wordt gevoeld, grijpt men dan ook in verschillende gevallen tot methoden, welke Westerlingen vrijwel unaniem verwerpen. Juist vanwege deze ethische aspecten wordt hier nader ingegaan op de houding der bevolking in enkele dezer gebieden tegenover het vraagstuk der geboorteregeling.

De Franse demograaf en eugeneticus Jean Sutter heeft onlangs in een publicatie in het Franse tijdschrift *Population* (II, 1955) een overzicht gegeven van de gezinsbeperking in de verschillende landen. Uit dit overzicht is het mogelijk de houding van bevolking en wetgever tegenover dit vraagstuk af te leiden. Verder kan gebruik gemaakt worden van enkele publicaties van het Population Reference Bureau te Washington en van enkele rapporten uitgebracht op het Wereldbevolkingscongres te Rome (1954). In sommige landen blijkt het slechts tot een discussie te zijn gekomen, zonder dat wetgever en overheid enige activiteit hebben getoond. In Egypte, waar dit het geval is, is van medische zijde sterk aangedrongen op geboorteregeling. Eerst na de val van Faroeek is de regering er echter toe overgegaan althans in theoretisch opzicht enige activiteit te ontplooien door in samenwerking met een deskundige der Verenigde Naties studie van het bevolkingsvraagstuk te gaan maken.

In andere landen is de toestand onduidelijk wat de houding van overheid en/of bevolking betreft. Dit is bijv. het geval in communistisch China, waar de heersende groep, waarschijnlijk om opportunistische redenen, gekant is tegen geboorteregeling. Attlee zou bij zijn bezoek hebben opgemerkt, dat niet alleen geen politiek van geboorteregeling wordt gevoerd, doch dat bovendien een hoge huwelijksvruchtbaarheid zelfs wenselijk wordt geacht. Sutter citeert een redevoering in het Chinese Nationale Congres, waarin wordt betoogd, dat het een goed ding is een grote bevolking te hebben, maar dat men moet beperken als de omstandigheden veranderen. Het blijkt evenwel anderzijds, dat de communistische partij een aanhoudende strijd moet voeren tegen infanticide en abortus provocatus. Waarschijnlijk reageert de bevolking in verschillende streken op deze wijze op de bevolkingsdruk. In de beide andere Chinese gebieden (Hong Kong en Formosa) wordt geboorteregeling officieel aanvaard en worden voorbehoedmiddelen in het openbaar verkocht. Duidelijk ligt de figuur in India, waar de geboorteregeling wordt aanvaard als uitgangspunt voor het beleid der overheid. Nehroe heeft in Juli 1954 verklaard, dat de geboorteregeling in India een belangrijk probleem is geworden. Het is duidelijk, aldus Nehroe, dat de staat de regeling der gezinsgrootte moet bevorderen. De geboorteregeling is dan ook opgenomen in het eerste vijf-jarenplan, dat de eerste minister is aangeboden. Een aanzienlijk bedrag is uitgetrokken om klinieken voor geboorteregeling op te richten binnen het kader der plan-politiek. Verschillende organisaties zijn doende propaganda voor deze ideeën te maken. Indische demografen schatten de bevolking van India in 1981 op 520 miljoen.*) Het wordt sterk betwijfeld of de uitbreiding der agrarische productie hiermede gelijke tred kan

*) Deze schatting wijkt dus af van die der Ver. Naties. (Gemiddelde schatting 580 miljoen).

houden. Als de bevolking stationnair zou blijven op het niveau van 450 miljoen rond 1970, kan het land zich volgens Indische deskundigen in de toekomst voeden.

In het algemeen blijken Westerse deskundigen niet optimistisch te zijn, zij betwijfelen — en naar mijn gevoel terecht — of de geboortedaling wel zo snel zal verlopen, als wenselijk wordt geacht. Minder uitgesproken is de houding van de overheid in landen als Pakistan en Ceylon, doch de tendenz is in het algemeen analoog aan die in India.

Juist met het oog op de methode van geboorteregeling en de reacties der bevolking is het gewenst de aandacht te vragen voor twee landen. In de eerste plaats Japan, hoewel geen minder-ontwikkeld gebied, doch wel met overwegend niet-Westerse opvattingen, in de tweede plaats Puerto Rico (territory van de USA).

Na de oorlog heeft de idee der gezinsbeperking in Japan snel om zich heen gegrepen. In Juli 1948 werd de „Eugenic Protection Law” van kracht, verder geamendeerd in Mei 1947. Onder invloed van deze wet is het aantal abortusgevallen aanzienlijk toegenomen. (246.000 in 1949 tot 1.068.000 in 1953, hierbij komen dan nog vermoedelijk ettelijke honderdduizenden officieuze gevallen). Deze toeneming van de abortus, met alle gevaar voor de gezondheid der betrokken vrouwen, heeft de Japanse regering er toe gebracht contraceptieve middelen te propageren (1951). Tot op heden is hierdoor echter het aantal officieel bekende abortusgevallen niet afgenomen, doch zelfs gestegen. Dit houdt vermoedelijk vooral verband met de toenemende belangstelling der bevolking voor de geboorteregeling. Bovendien, en dit is belangrijk, staat men in verschillende Oosterse landen, ook in Japan, anders tegenover abortus, dan in het Westen.

Het is duidelijk, dat met het accepteren van de geboorteregeling als idee, terug wordt gegrepen naar middelen, welke in feite van oudsher bekend zijn geweest, hoe afstotend deze ook mogen zijn in Westerse ogen, waar principieel het menselijk leven, ook dat der ongeboren vrucht, anders wordt gewaardeerd.

Volgens Sutter zou de bevolkingsaanwas in 1953 met 200.000 zijn teruggelopen ten gevolge van abortus en sterilisatie. (In 1953 32.000 sterilisatiegevallen). In 6 jaar is het geboortecijfer met een derde teruggelopen, het is thans lager dan in de USA en de meeste West-Europese landen.*)

Werd zoëven als voorbeeld Japan aangehaald, een land dat sterk onder Westerse invloed staat, doch in wezen Aziatisch is, als tweede voorbeeld van reacties van een bevolking op de bevolkingsdruk wordt thans ingegaan op Puerto Rico. Puerto Rico verschilt in twee opzichten van Japan nl.: het is in vele opzichten te beschouwen als een „minder-ontwikkeld gebied” en het is bovendien vrijwel geheel rooms-katholiek. Evenals Japan is echter ook hier sprake van een hoge en toenemende bevolkingsdruk. De bevolkingsdruk wordt hier echter o.m. opgevangen door emigratie naar de Verenigde Staten. Sedert lange tijd wordt in Puerto Rico, onder heftig verzet van de rooms-katholieke kerk, propaganda gemaakt voor geboorteregeling. In 1947 was het geboortecijfer nog 42,2 pro mille, in 1954 was dit gedaald tot 34,7. Het sterftcijfer was dank zij de Amerikaanse zorg voor dit gebied

*) Vermoedelijk komt infanticide eveneens vrij veelvuldig voor. Vooral vrouwelijke babies worden hiervan het slachtoffer, als gevolg van de grotere waardering van zoons, gelijk in de meeste Oosterse landen.

zeer laag, nl. 7,5 pro mille. De voornaamste factor in de verdere groei van deze bevolking is in dit gebied gelijk in Nederland uitsluitend het verloop van het geboortecijfer. Het sterftcijfer kan praktisch niet meer dalen. Zonder emigratie neemt de bevolking met 2,7 % per jaar toe en verdubbelt in 25 jaar. Iedere daling van het aantal emigranten heeft ernstige repercussies op de economie van dit eiland.

Het is nu merkwaardig te zien hoe de reactie is van de bevolking op de bevolkingsdruk en tot welke middelen zij haar toevlucht heeft gezocht. Gelijk reeds is medegedeeld heeft de rooms-katholieke kerk zich verzet tegen het propageren van voorbehoedmiddelen. Tot op zekere hoogte kan men zeggen, dat de rooms-katholieke kerk erin geslaagd is de toepassing van voorbehoedmiddelen te verhinderen. Bepaalde sociale toestanden, w.o. de positie der vrouw, werkten dit in de hand. Slechts een gering percentage der vrouwen weet voor het huwelijk iets af van geboorteregeling. Volgens een onderzoek verkreeg rond 60 % van de gehuwde vrouwen hun kennis van geboorteregelende methoden na de derde zwangerschap.

De methode waartoe de bevolking — ondanks alle verzet van kerkelijke zijde — thans echter haar toevlucht neemt, is die der sterilisatie. Volgens een vrij recent onderzoek is 6,6 % van alle vrouwen gesteriliseerd. Van de vrouwen gehuwd tussen 1930 en 1937 zelfs 11,3 %. Uiteraard is ook deze vorm van geboorteregeling in strijd met de opvattingen van de rooms-katholieke kerk.*)

Deze enkele voorbeelden mogen enig inzicht geven én in de reacties der niet-Westerse bevolking op de bevolkingsdruk én in de ernst der situatie. In verschillende gevallen (communistisch China, Puerto Rico) blijkt het verzet tegen geboorteregeling, van welke zijde dan ook, in feite geen resultaat te hebben. De bevolking grijpt naar middelen, welke zeer radicaal zijn (abortus provocatus, infanticide, sterilisatie) en in Westerse ogen terecht verwerpelijk.

Er blijkt tevens een psychologisch verzet te bestaan tegen het aanwenden van methoden ter voorkoming van conceptie, mede ten gevolge van sociale toestanden, verhouding man-vrouw, onwetendheid, soms ook religieus verzet (r.-k. kerk). Het is daarom begrijpelijk, dat in India de regering tevens gelden ter beschikking heeft gesteld om voorbehoedmiddelen te zoeken, welke eenvoudiger zijn toe te passen, en psychologisch op minder verzet stuiten. Of de gewenste geboortedaling de daling der sterfte zal bijhouden, blijft natuurlijk de vraag. Weliswaar leert Japan met welk een snelheid het geboortecijfer kan dalen, doch hier verschillen de omstandigheden vrij sterk van landen als India.

Niet alleen de betrekkelijk hoge geboortecijfers, doch in vele gevallen ook de dalende — hoge en betrekkelijk hoge — sterftcijfers spelen een belangrijke

*) In een beschouwing van Robert Cook, de „editor” van het Population Bulletin, wordt een rapport van Dr. Clarence Senior geciteerd, waarin op deze kwestie nader wordt ingegaan. Hieruit blijkt, dat een der bezwaren tegen het toepassen van voorbehoedmiddelen de biecht is en dat de „upper-class women” ontdekten, dat na twee of drie kinderen sterilisatie een eenvoudiger antwoord op het probleem van het voortdurend biechten verschafte. Een enkele biecht na de operatie achtten zij meer dan afdoende en verder werden er geen zonden begaan! Het verzet van de kerk tegen de sterilisatie blijkt de verspreiding ervan eerder te hebben bevorderd dan afgeremd.

Babyverzorging onder toezicht van een verpleegster van de Wereldgezondheidsorganisatie op Serawak

rol in de toeneming der bevolking in verschillende dezer minder-ontwikkelde gebieden. In het voorgaande is reeds gewezen op de sterke — te verwachten — toeneming in de volgende dertig jaren. Ten dele is hiervoor het hoge geboortecijfer aansprakelijk, ten dele echter ook — en hierin ligt een onvermijdelijkheid — de daling der sterftecijfers.

Het is van belang zich er wel van bewust te zijn, dat in verschillende dezer landen de sterftecijfers zo hoog zijn, dat een daling hiervan belangrijk kan bijdragen tot een verdere bevolkingstoename.

In de volgende tabellen zijn enkele gegevens bijeengebracht, welke dit duidelijk demonstrenen.

Enkele gegevens inzake overlevenden en levensverwachting.

Land	Volgens sterftetafel	Overlevenden per 100 geboren jongens na:				Levensver- wachting van
		1 jaar	5 jaar	15 jaar	50 jaar	0-jarige jongens
Egypte	1936/38	82	64	59	41	35,6
Congo *)	1950/54	86	76	70	41	37,6
Ceylon	1952	91	85	83	73	55,5
India	1941/50	74	70	61	33	32,5
Formosa	1936/40	84	75	72	48	41,4
Japan	1953	95	93	91	80	61,9
Nederland	1947/49	97	96	95	88	69,4

*) Alleen Afrikaanse bevolking.

Bron: Demographic Yearbook 1954.

Uit deze gegevens blijkt, dat het demografisch effect van de geboorten in landen als Nederland, doch ook Japan, aanzienlijk groter is, dan in de minder ontwikkelde gebieden. In Nederland bereiken meer 0-jarigen de 50 jaar, dan in India het einde van het eerste levensjaar. Toch is in de meeste dezer landen daling der sterftecijfers waar te nemen. Deze daling voltrekt zich zelfs op betrekkelijk korte termijn, dank zij de moderne medische middelen. Enkele cijfers geven een beeld dezer beweging, al moet men natuurlijk deze sterftecijfers per 1000 der bevolking voorzichtig hanteren. In India bijv. daalde in de periode 1939—1952 het sterftecijfer per 1000 der bevolking van 22,6 tot 14,5. In Ceylon van 24,5 tot 12,—. Ook in verschillende Zuidamerikaanse landen, waar het sterftecijfer in 1939 rond 23—25 ‰ was, bedroeg dit in 1952 rond 14—18 ‰

Vooral is het van belang op te merken, dat de kindersterfte in verschillende dezer landen een tendens tot daling toont, al ligt deze nog steeds ver boven het in Nederland bereikte niveau.

KINDERSTERFTE BENEDEN 1 JAAR PER 1000 LEVENDGEBORENEN

	1920—1924	1948	1951
Egypte	141	139	129
Gambia	—	130	117
Goudkust	—	120	118
Birma	185	260	253
India	184	130	124
Malakka	—	137	109
Nederland	74	29	25

Bron: Demographic Yearbook 1954.

Het zal vooral de toeneming der medische en hygiënische zorg zijn welke zal beslissen over het verdere verloop der sterftেকansen en sterftecijfers.

Het probleem dezer landen is of de geboortecijfers met dezelfde snelheid zullen dalen, dan wel — als bijv. in Nederland het geval is geweest — vertraagd de daling der sterftecijfers zullen volgen. Tot nu toe is het laatste het geval en m.i. is het onwaarschijnlijk dat dit anders zal worden.

Desondanks zal, indien het economisch onmogelijk is, dat de uitbreiding der welvaartsbronnen gelijke tred kan houden met de uitbreiding der bevolking, in feite alleen daling der geboortecijfers een positieve bijdrage kunnen leveren tot een mogelijke vermindering van de bevolkingsdruk.

Natuurlijk is er ook voor deze gebieden het middel der emigratie. Men bedenke evenwel, dat het hier gaat om zeer grote aantallen. A. Sauvy deelt in zijn reeds eerder vermelde boek enkele gegevens mede betreffende de kosten van emigratie. Hij berekent, dat de vestiging van 250.000 Indische gezinnen over zee 1 milliard dollar zal vragen, afgezien van de vraag, waarheen deze emigranten kunnen worden getransporteerd. Inderdaad zijn deze kosten en de verdere moeilijkheden verbonden aan emigratie op grote schaal een rem om op deze wijze de bevolkingsdruk te verminderen en de bevolkingsgroei af te remmen.

Uiteraard gaat het in gevallen als India en China om zulke grote aantallen binnen een zo kort tijdsbestek, dat migratie in internationaal verband slechts in zeer beperkte mate een bijdrage kan bieden.

Met betrekking tot het hier aan de orde gestelde vraagstuk kan het volgende worden geconcludeerd. Het karakter dezer vraagstukken is niet in alle minder ontwikkelde gebieden gelijk; dit is voldoende aangetoond met het door de Verenigde Naties opgestelde, en in dit artikel overgenomen cartogram. De groei in verschillende dezer gebieden is aanmerkelijk groter, dan in Nederland te verwachten is. Dit betekent, dat, waar deze gebieden economisch achterlijk zijn, de opgave de bevolkingsgroei dezer gebieden bij te houden oneindig veel zwaarder zal zijn, dan bijv. in ons land in dezelfde periode het geval zal zijn. De sterftecijfers zullen dank zij de Westerse voorlichting en hulp blijven dalen. Het vraagstuk der geboortedaling wordt hierdoor des te klemmender, terwijl in de meest nijpende gevallen emigratie geen uitkomst zal bieden.

ONTWIKKELINGSWERK

IN DE LANDBOUW

Niemand zal me van vakchauvinisme beschuldigen wanneer ik zeg, dat een zeer groot deel van de na-oorlogse activiteit om achtergebleven gebieden tot snellere ontwikkeling te brengen, in de landbouwsfeer geconcentreerd was. Dat was niet te verwonderen, omdat de eerste materiële behoeften van de mensheid ten slotte de behoeften aan voedsel en kleding zijn, waarvoor de landbouw nog altijd de voornaamste bron van voorziening is.

In dit artikel zullen eerst enige algemene opmerkingen gemaakt worden over de motieven voor een snellere ontwikkeling van de landbouw, de methoden die toegepast kunnen worden, en de organisaties die actief zijn in dit gebied. Daarna zal een en ander nader uitgewerkt en geïllustreerd worden met voorbeelden, ontleend aan Zuid-Amerika.

Algemene opmerkingen

Begrijpelijkerwijs was de aandacht van hen die zich terecht bezorgd maken over de groeiende afstand tussen de levensstandaarden in de „ontwikkelde” en de „minder-ontwikkelde” gebieden in de eerste na-oorlogse jaren, vooral geconcentreerd op het voedselprobleem. In vele van de onontwikkelde gebieden was de landbouw als gevolg van de oorlog ernstig verstoord en de leiders van de volken in deze gebieden waren niet, zoals de leiders van de Europese landen, in staat om snel en op grote schaal die maatregelen te nemen en toe te passen, die nodig zijn om op korte termijn een verbetering te weeg te brengen. Als gevolg van een combinatie van internationale acties met lokale inspanningen is dit acute na-oorlogse probleem thans vrijwel opgelost. Over het geheel genomen zijn de wereldvoedsel- en vezelproductie thans boven het vooroorlogse peil. Dit blijft waar, wanneer we rekening houden met de groei van de bevolking sinds 1939. In de meeste gebieden der wereld is de voeding per hoofd thans op, of zelfs iets boven, het vooroorlogse peil. Dat het acute, korte-termijnprobleem is opgelost, wil echter niet zeggen, dat nu de zaak wel op zijn beloop kan worden gelaten. Integendeel. In de eerste plaats zijn er nog afzonderlijke landen, of delen van landen, waar de toestand, althans van grote groepen van de bevolking, slecht is. Ten tweede is voor grote massa's van de bevolking de samenstelling van het voedselpakket slecht. En ten derde, en dit is het belangrijkste punt, de bevolking neemt over de gehele wereld zo snel toe, dat speciale acties en extra-inspanningen nodig zullen zijn om te zorgen dat de voedsel- en vezelvoorziening blijvend voldoende zullen zijn om aan deze toenemende bevol-

king een langzaam stijgende levensstandaard te bezorgen. Ondanks alle vooruitgang op het gebied der biochemie is er de dreiging van een chronisch tekort aan organische stoffen, indien we niet aandacht blijven besteden aan het teweegbrengen van een snel toenemende productie.

Evenwel, de mens leeft niet bij voedsel en kleding alleen. In toenemende mate willen de volken van de onontwikkelde gebieden industrieproducten kopen, en op die manier deelhebben aan de algemene vooruitgang in de materiële welvaart. Dit heeft tot gevolg, dat zij in toenemende mate behoefte hebben aan importen van industrieproducten of aan een zich snel uitbreidende nationale productie. Om dit te kunnen bereiken zullen zij in vele gevallen de export van landbouwproducten moeten opvoeren. In andere gevallen zal de importvervangende productie vergroot moeten worden om op die manier geld vrij te maken voor de invoer van begeerde fabrieksgoederen. In weer andere gevallen zal het gewenst worden geacht om de nationale productie van industriegrondstoffen op te voeren om zodoende een basis voor een nationale industrie te vormen.

In de meeste onontwikkelde gebieden bestaat het grootste gedeelte der bevolking uit personen die betrokken zijn bij de landbouwproductie, en gewoonlijk is dit het armste deel der bevolking. Uit sociale en politieke overwegingen wordt het dikwijls nodig geacht om in nationale ontwikkelingsplannen speciale aandacht te schenken aan de verhoging van de levensstandaard van de landbouwende groep. Dit kan in het algemeen teweeggebracht worden door het nastreven van hogere opbrengsten per hectare of per dier. Ook maatregelen om de productiekosten te verlagen zijn van belang in dit opzicht.

De lage levensstandaard van de plattelandsbevolking is vaak een gevolg van „verborgen werkloosheid”: het feit, dat de beschikbare boerderij slechts nuttig werk geeft in een klein aantal dagen per jaar. In vele gevallen kan de boerderij slechts nuttig werk geven voor een kwart of zelfs een kleiner deel van het jaar. Vergroting van de werkgelegenheid op de boerderij is dan een nastrevenswaardig doel. Nauw verbonden hiermee is soms het streven om openlijke werkloosheid te bestrijden door het te werk stellen van vele mannen in de werken die nodig zijn om de landbouw te verbeteren. Het programma van de „Cassa per il Mezzogiorno” in Zuid-Italië is grotendeels op deze beide overwegingen gebaseerd.

Een geheel ander motief voor ontwikkelingswerk in de landbouw is, dat in sommige gebieden de traditionele landbouwmethoden zeer verkwistend zijn. De grond wordt vaak bewerkt op een manier die de natuurlijke rijkdommen snel doet vermindern. Ontbossingen vinden plaats op te grote schaal. Wind- en watererosie zijn dan het gevolg. Grote, eens vruchtbare gebieden zijn op deze manier reeds tot barre woestijnen vervormd. Ook zijn vaak de verwerkings- en bewaringsmethoden zo primitief, dat een groot deel van de toch al kleine oogst verloren gaat.

Ik wil niet de indruk wekken, dat al de motieven achter het wereldwijde streven om de landbouw in onontwikkelde gebieden te verbeteren altruïstisch zijn. Een krachtig en gezond motief is ook de overweging, dat de agrarische landen betere afnemers van industrieproducten zullen zijn, wanneer de welvaart van de enorme landbouwende massa's in de agrarische gebieden toeneemt. Expansie van de markt voor fabrieksgoederen is een belangrijke voorwaarde voor voortdurende welvaart in

de industriegebieden en deze markten liggen voor een belangrijk deel in de onontwikkelde agrarische gebieden.

De landbouw is een gecompliceerd bedrijf, en plannen om de landbouw te verbeteren, zijn noodzakelijkerwijs gecompliceerde plannen, bestaande uit velerlei maatregelen, die onderling gecöördineerd moeten zijn. Enkel-actie wondermiddelen zijn er niet. Geen van de opzienbarende ontdekkingen die in de dagbladen aangekondigd worden kan alleen de oplossing brengen. De landbouw is ook een langzaamwerkend systeem. Snelle vooruitgang kan, zelfs onder de beste condities, niet verwacht worden. Op zijn best kunnen we hopen, onder inspanning van alle krachten, dat de landbouwproductie zo zal toenemen, dat zij enigermate de baas zal blijven van de toeneming der bevolking, op die manier de voorwaarde scheppende voor een geleidelijke verhoging van het levenspeil van de boerengroepen. De ervaringen in de sowjetgebieden tonen duidelijk genoeg aan, dat magische oplossingen illusoir zijn.

Een van de meest fundamentele methoden om de toestand van de landbouw te verbeteren is de verbetering van de fysieke omstandigheden waarin de boeren hun bedrijf moeten verrichten. Voor Nederlanders betekent dit in de eerste plaats het uitpompen van water, hetzij permanent water (inpoldering) of seizoensurplussen van water. Dit is evenwel een typisch Nederlandse manier om land te verbeteren, die maar in een beperkt deel van de wereld toepasselijk is. Veel vaker komt het voor, dat de landbouwgebieden gebrek aan water hebben, hetgeen door irrigatie verholpen kan worden. Vaak moeten irrigatie en drainage gecombineerd toegepast worden. Wil men nieuwe gebieden van landbouwdoeleinden geschikt maken, dan moet in de regel de natuurlijke begroeiing vernietigd worden, wegen moeten worden aangelegd om de nieuwe gebieden met aanvoer- en afvoermarkten te verbinden, en een minimum aan sociale diensten moet worden georganiseerd.

In de tweede plaats moeten in vele gevallen de werktuigen en gereedschappen waarmee de boeren hun bedrijf uitoefenen, vernieuwd worden en vervangen worden door meer efficiënte modellen. In de beginjaren van het ontwikkelingswerk heeft men vaak de fout gemaakt om in primitieve streken, waar veelal een overvloed van werkrachten is, gecompliceerde machines te introduceren. Thans is men er echter van overtuigd, dat betere resultaten bereikt kunnen worden met het introduceren van werktuigen die slechts een paar stappen vooruit zijn op het peil dat oorspronkelijk in de streek in kwestie werd aangetroffen. In bepaalde gevallen kunnen echter coöperatieve of regeringstractororganisaties goed werk verrichten, hetzij als demonstreerders van nieuwe methoden, hetzij als helpers bij het openen van nieuw land. In vele landen kan succes bij het introduceren van nieuwe werktuigen slechts verwacht worden als aan de boeren geschikte leningen tegen een redelijke rente worden aangeboden. Vandaar dat in zovele landbouwprogramma's de reorganisatie van landbouwcredietinstellingen zulk een grote plaats inneemt. Hetzelfde geldt met betrekking tot de noodzaak om gebouwen te stichten of te verbeteren.

Betere fysieke omstandigheden en betere werktuigen en gebouwen zullen echter slechts heel weinig bijdragen tot verhoging van de productie en verlaging van kosten als de vakkennis van de boeren niet verhoogd wordt. De oprichting van nieuwe scholen, de organisatie van eenvoudige cursussen, een voorlichtingsdienst,

proefvelden en demonstratieboerderijen zijn daarom een noodzakelijk complement van de vorige maatregelen. Echter, bij het organiseren van deze diensten komen de meeste landen te staan voor hetzelfde probleem als waarvoor Nederland stond vijftig of zestig jaar geleden, nl. er moeten eerst leraren gevormd worden die de onderwijzers en assistent-voorlichters kunnen opleiden, en ook, er moet een onderzoekorganisatie opgebouwd worden die kan aangeven welke nieuwe technieken aan de boeren aanbevolen kunnen worden. Een landbouwhogeschool en op zijn minst één proefstation moeten daarom op poten gezet worden.

Een boer kan echter met zijn betere werktuigen en zijn meerdere kennis nog niet veel doen wanneer, wat men noemt, de institutionele omstandigheden ongunstig zijn. De voornaamste van deze omstandigheden zijn: de rechtsverhoudingen waaronder de grond gebruikt kan worden (pacht, eigendomsoverdracht); de belastingwetten, de marktorganisatie en de credietverlening. Het zou te ver gaan om in dit artikel de wanverhoudingen die op deze gebieden in vele landen bestaan, te beschrijven. Het zij hier genoeg te vermelden, dat de omstandigheden in de meeste non-Europese landen nog dezelfde zijn als die we in Europa kenden voor de agrarische revoluties en hervormingen die daar in vorige eeuwen zijn doorgevoerd. Niet voor niets worden de omstandigheden in talloze landen met het woord „feodaal” aangeduid. Hervorming van deze omstandigheden moet hand in hand gaan met de overige verbeteringen hiergenoemd, doch het zal niet veel betoog behoeven, dat zulke hervormingen veelal op grote moeilijkheden stuiten. Eén van de grootste struikelblokken op de weg naar hervorming is, dat veelal de groep die de voordelen geniet van de bestaande misstanden dezelfde is als de groep die de regering in handen heeft en derhalve de hervormingen moet doorvoeren. Het vereist een zeldzaam hoog gevoel voor sociale verantwoordelijkheid bij de leiders van de onontwikkelde gebieden om tegen hun eigen belang en dat van hun klasse in te gaan ter wille van een verbetering van de toestanden ten plattelande. Zulke leiders verdienen niet alleen de sympathie en morele steun van hen, in de ontwikkelde landen, die bezorgd zijn voor de toenemende afstand tussen de welvaart in de ontwikkelde en in de achtergebleven gebieden, maar zij verdienen ook daadwerkelijke steun. Morele steun alleen zou de hervormers in de achtergebleven landen zeker niet over de moeilijkheden heen helpen. Financiële en persoonlijke hulp zijn een noodzakelijk complement.

Er zijn tegenwoordig vele organisaties, internationale, regionale en nationale, bezig om deze persoonlijke en financiële hulp te verschaffen.

Voorop moet natuurlijk genoemd worden de Voedsel- en Landbouworganisatie van de Verenigde Naties (FAO), die als schakel in het „Expanded Technical Assistance Programme” van de VN zeer veel werk maakt van het geven van advies en voorlichting aan de landbouwleiders van de onontwikkelde gebieden. Dit gebeurt door het uitzenden van deskundigen (onder wie een goed aantal Nederlanders), door het zenden van landbouwmensen uit de achtergebleven gebieden naar ontwikkelde centra (Wageningen is jaarlijks gastvrouw voor een aantal van deze reizigers), door het organiseren van seminaria, „workshops”, „trainingscentra” en andere bijeenkomsten in achtergebleven gebieden voor leiders uit kleine of grote groepen van omliggende landen. Dergelijk werk wordt ook georganiseerd door de

In San Salvador (Z.-Amerika) zijn met hulp van UNESCO pompen geslagen

Colombo-planorganisatie voor landen, behorende tot het Britse Gemenebest en enige omliggende naties zoals Indonesië. Op een bilaterale basis wordt zeer veel werk van deze soort gedaan door de Verenigde Staten onder de algemene naam van Point IV werk. Tot voor de laatste reorganisatie van 1 Juni jl. werd dit werk geadmistreerd door de Foreign Operations Administration, FOA, die voor sommige streken gespecialiseerde suborganisaties had, zoals het Institute for Inter American Affairs voor Latijns Amerika.

Behalve de Verenigde Staten doen ook andere landen op een bilaterale basis hun deel van het technische bijstandwerk, en Nederland slaat op dit gebied zeker geen slecht figuur. Dan zijn er regionale organisaties, zoals de Organisation of American States, beter bekend als de Pan American Union, die zich op dit gebied verdienstelijk maken. De OAS bijvoorbeeld exploiteert in Turrialba, Costa Rica, een Instituut voor Landbouwwetenschap. En ten slotte zijn er vele particuliere

organisaties die hun deel bijdragen aan de grote stroom van informatie die tegenwoordig uitgaat naar de onontwikkelde gebieden. Wij noemen hier slechts de Rockefeller Foundation, de Ford Foundation, doch er zijn vele andere.

Ook op het gebied van de financiële hulp doen de Verenigde Staten een zeer groot werk. Het is moeilijk te zeggen hoeveel miljoenen dollars aan de ontwikkeling van de landbouw zijn besteed onder het Marshall-plan en zijn opvolgers.

In dezelfde richting, zij het op een kleinere schaal, werken Groot-Brittannië (via het Colombo-Plan in hoofdzaak) en die Westeuropese landen die verantwoordelijk zijn voor onontwikkelde gebieden in Azië, Afrika of Amerika. De bovenbedoelde financiële hulp wordt grotendeels gegeven in de vorm van „grants” of als leningen op zeer voordelige voorwaarden. Meer op commerciële leest geschoeid zijn de leningen, verstrekt door de Export-Importbank van de Verenigde Staten en de Wereldbank, een aan de Verenigde Naties verbonden organisatie.

Technische en financiële hulp zijn niet geheel te scheiden, en dat is goed. Niet alleen is het Point IV werk altijd nauw verbonden geweest met het Marshall-Planwerk, maar ook het in de eerste plaats uiteraard financiële werk van de Wereldbank is nauw verbonden met een zekere mate van technische bijstand. Zoals gezegd, dit is goed, omdat het ten voordele van beide partijen is, dat het geld zo goed mogelijk besteed wordt. Schenkingen en leningen alleen doen niet veel goed, zoals voor de oorlog wel gebleken is. Aan de andere kant draagt technische bijstand op zich zelf ook niet de volle vruchten, zoals de door de FAO uitgezonden deskundigen maar al te vaak ondervinden.

De gang van zaken in Latijns Amerika

We zullen hier onder Latijns Amerika verstaan dat deel van het Amerikaanse continent dat ten zuiden van het Panamakanaal ligt. De landbouwtoestanden in dit gebied hebben zekere kenmerken gemeen die het gebied geschikt maken voor behandeling als een eenheid. Aan de andere kant zijn er echter ook weer grote verschillen en daardoor een grote verscheidenheid van problemen.

Het is voor een Nederlander moeilijk om te beseffen hoe groot Latijns Amerika is, tenzij hij er gereisd heeft. Dat Brazilië 8,5 miljoen hectaren groot is zegt ons niet veel. Ook het overeenkomstige cijfer voor Colombia, dat we altijd geneigd zijn te zien als een van de kleinere republieken (1,1 miljoen hectaren), maakt wellicht niet veel indruk. Wanneer men echter een uur in een DC 4 gezeten heeft, vliegende van de hoofdstad van Colombia, Bogotá, naar een van de provinciale hoofdsteden, en wanneer men dan bedenkt, dat het de KLM ongeveer een uur neemt om van Amsterdam naar Frankfort te vliegen, dan krijgt men enig idee van de enorme afstanden in Zuid-Amerika. Deze grootte is op zich zelf indrukwekkend, maar het is tegelijkertijd een van de grote struikelblokken voor de agrarische ontwikkeling van het gebied.

In grote lijnen kan men Latijns Amerika in vier grote gebieden verdelen, ieder met hun specifieke problemen. Ten eerste is er, grenzende aan de Atlantische kust, een enorm, tamelijk vlak en tamelijk droog, gebied, omvattende een groot stuk van Brazilië, geheel Uruguay en Paraguay en bijna geheel Argentinië. Noordelijk hiervan ligt een, eveneens tamelijk vlak, tropisch regenwoudgebied, het rijk van de

Amazonerivier, omvattende de rest van Brazilië, de Guyana's en delen van Venezuela, Colombia, Peru en Bolivia. Westelijk van deze twee hebben we het berggebied van de Andes, zich uitstrekkende van noord tot zuid door het gehele werelddeel, omvattende een groot deel van Colombia, Ecuador, Peru, Bolivie en Chili. Weer westelijk daarvan ligt een laag, vlak, volstrekt regenloos woestijngebied, grenzende aan de Stille Zuidzee, omvattende de rest van Peru en Chili. Het zal opgevallen zijn, dat de namen van verscheidene landen in meer dan een van bovenstaande gebieden genoemd werden. Dat wijst op een volgende moeilijkheid die zich voor de landbouwministeries van deze landen voordoet: ieder van de vier gebieden heeft zijn eigen type van landbouw en zijn eigen problemen. Wanneer dus een land in meer dan één van deze gebieden voorkomt, dant betekent dat, dat het betrokken ministerie meer dan één type van landbouw te ontwikkelen heeft.

Ten einde het bovenstaande te illustreren, noemen we hier enkele van de moeilijkheden die een snelle ontwikkeling van de landbouw belemmeren, voor zover deze direct samenhangen met de geografische condities van de vier bovengenoemde gebieden.

In de zuidoostelijke kustvlakte zijn het vooral de snel voortschrijdende erosie, het achteruitgaan van de kwaliteit van de graslanden en de transportmoeilijkheden, die weer een gevolg zijn van de enorme afstanden en van de vrij dunne bevolking.

Uitbreiding van de landbouw in de Amazonegebieden wordt belemmerd door de grote kosten van het wegruimen van het tropische regenwoud, vooral omdat de grond in vele streken arm, uitgelooft is. Ook hier zijn de transportmoeilijkheden vaak heel groot, behalve vlak langs de rivieren.

De dalen van de Andesbergreeksen zijn eeuwenlang bebouwd door Indianen. Dezen hadden vaak een zorgvuldig systeem opgebouwd, dat echter door de Spanjaarden en andere Europeanen vernield werd. Nu zit men ook hier met erosie. Voeg daarbij het veelal ongunstige klimaat en de transportmoeilijkheden over de zeer hoge en vaak wilde gebergten, en men kan zich voorstellen welke moeilijkheden de natuur hier aan de landbouw in de weg legt.

Langs de kust van de Stille Zuidzee is de natuurlijke omgeving al evenmin gunstig voor de ontwikkeling van de landbouw, doordat het daar vrijwel nooit regent. De grond is op vele plaatsen uitstekend, maar elke plantengroei is er volkomen afhankelijk van irrigatie.

Naast deze natuurkundige bezwaren zijn er de menselijke problemen. Vaak zijn er niet genoeg mensen voor een krachtige ontwikkeling der economie (Suriname, Paraguay, delen van Brazilië bijv.). In andere streken zijn de mensen slecht verdeeld. Soms hokken ze bijvoorbeeld bijeen op de arme, eroderende berghellingen, terwijl de rijke dalgronden vrijwel onbewoond zijn en slechts extensief gebruikt worden. Feodale grondeigendomsverhoudingen kunnen de oorzaak van deze misstand zijn. Bovendien kan er niet genoeg op gewezen worden dat zulk een groot deel van de Zuidamerikaanse bevolking Indiaans is of daar dichtbij staat. Over het geheel genomen zijn deze mensen zeer dociel, primitief, weinig energiek en vrijwel zonder formele opvoeding, d.w.z. analphabeet. Dan is er in de meeste landen een kleine bovenlaag die traditioneel Spaans is (Portugees in Brazilië). Deze mensen zijn in het algemeen zeer trots op hun afkomst, zeer rijk, bezitters van grote uitge-

strektheden grond, die in de regel niet voor intensieve landbouw gebruikt wordt, doch die in de eerste plaats gezien wordt als een attribuut van de sociale standing der familie. Voor zover leden van de grote families commercieel aangelegd zijn, zijn ze meer uit op het zoeken van snelle winsten, verkregen door handige manipulaties, dan op het langzaam opbouwen van een goed landbouwbedrijf of zelfs industrieel bedrijf. Als derde groep moeten we noemen de Noord-Europeanen en hun afstammelingen, die in de regel zeer actief en ondernemend zijn en die in vele landen de ruggegraat van de moderne economische ontwikkeling vormen.

Als gevolg van de samenstelling van de bevolking en van de historische ontwikkeling is er een grote reeks van institutionele problemen, die een snelle ontwikkeling in de weg staan. We noemen daarvan enkele.

In de eerste plaats de grondeigendom en gebruiksverhoudingen. Er zijn nog vele oude Indiaanse communititeiten, waarin modernisatie al heel moeilijk is. Daarnaast zijn er de enorme latifundiën, stammende uit de Spaanse tijd. Bepaalde delen daarvan worden geëxploiteerd, doch vaak extensief, onder leiding van een slecht betaalde en onvoldoende opgeleide mayor domo. De eigenarenfamilie leeft ergens in de stad. Grote delen worden eenvoudig ongebruikt gelaten. Tussen de communititeiten en de latifundiën vindt men grote aantallen van kleine, individueel bezeten bedrijven, waarvan de eigendomspapieren in de regel juridisch imperfect zijn. Dit geeft moeilijkheden bij het verkrijgen van leningen voor ontwikkeling. Het is, gezien deze situatie, niet te verwonderen, dat in vele landen landhervorming periodiek een acuut probleem is. In de meeste gevallen heeft de regerende klasse de zaak nog weten te remmen. Soms, zoals in Bolivia, neemt een revolutionnaire regering de zaak krachtig, en vaak te abrupt, ter hand.

Een ernstige rem op de landbouwontwikkeling is ook, dat de kapitaalbezitters gewoonlijk veel grotere en vluggere winsten kunnen verdienen door hun geld in handels- en industriezaken te steken, dan in de noodzakelijkerwijs langzame groei van een efficiënt landbouwbedrijf.

Ernstiger is haast nog de droevige toestand van de regeringsmachinerie in de meeste Latijnsamerikaanse landen. Niet alleen zijn de meeste regeringen instabiel, zodat er van het consequent uitvoeren van plannen niet veel komt, maar ook is de kwaliteit van het ambtenarenkorps meestal onvoldoende voor een intelligente uitvoering van een ontwikkelingspolitiek. Dit heeft o.m. tot gevolg, dat men vaak te lang vasthoudt aan bepaalde gedragslijnen, die wellicht goed waren in het jaar waarin de betrokken wet werd aangenomen, doch die sindsdien verouderd zijn. Zo wordt de ontwikkeling der veehouderij in Peru en Paraguay tegengehouden door verouderde maximum-prijsregelingen. In andere landen, zoals Colombia, zijn verschillende minimum-prijzen weer zo hoog, dat er geen aanleiding is om de bedrijven te moderniseren. De landbouwdiensten zijn bijna overal slecht georganiseerd en van onderbetaalde en onvoldoend opgeleide staven voorzien. Geld voor behoorlijke landbouwproefstations en demonstratieboerderijen wordt op te kleine schaal ter beschikking gesteld, en de comptabiliteitsregelingen zijn vaak zo stroef, dat de werkzaamheden daar ernstig door belemmerd worden.

Nog weer een ander soort moeilijkheid die een vooruitstrevende boer ontmoet,

is gelegen in de onvoldoende marktorganisatie. Dit hangt onder meer samen met de slechte verbindingen tussen de landbouwstroken en de steden.

Voeg hierbij nog de attractie die de zich snel ontwikkelende steden op de meer actieve plattelanders uitoefenen, en de grote schommelingen die de prijzen van die producten die op de wereldmarkt terechtkomen (zoals koffie, vlees, wol, suiker, katoen, rubber, cacao, bananen), vertonen, en ge hebt enigszins een indruk van de vele moeilijkheden die overwonnen moeten worden op de weg naar een progressieve, gezonde en efficiënte landbouw in Latijns Amerika.

Het mag misschien enige verwondering wekken, dat er, in aanmerking nemende al de bovengenoemde moeilijkheden, nog een redelijke ontwikkeling van de landbouw is. De productie van artikelen voor binnenlandse consumptie (in hoofdzaak voedingsmiddelen) was in 1952/'53 17 pct. groter dan in 1947/'48. Per hoofd der bevolking was de toeneming bijna 5 pct. De productie van exportproducten steeg veel minder: slechts 8 pct. van 1947/'48 tot 1952/'53, en deze productie was per hoofd 4 pct. lager in 1952/'53 dan in 1947/'48.

Dat dit resultaat werd bereikt is te danken aan de samenwerking tussen een aantal van de Latijnsamerikaanse regeringen en vele internationale en buitenlandse instellingen. Verscheidene regeringen hebben veelomvattende ontwikkelingsplannen opgesteld, die met behulp van personele en financiële hulp van organisaties, verbonden met de Verenigde Naties, of met de Verenigde Staten van Noord-Amerika worden uitgevoerd.

Onder de auspiciën van de VN werken op landbouwgebied vooral de Voedsel- en Landbouworganisatie en de Economische Commissie voor Latijns Amerika, respectievelijk afgekort tot FAO en ECLA. FAO heeft twee regionale kantoren in Zuid-Amerika, een in Rio de Janeiro en een in Santiago, en zij heeft deskundigen gestationneerd in bijna alle landen onder het Technische-Bijstandprogramma. Er is een nauwe samenwerking tussen FAO en ECLA, vooral op het gebied van het economisch onderzoek. In deze categorie moet ook genoemd worden het technische-bijstandswerk van de Organisatie der Amerikaanse Staten, OAS, welk werk gedirigeerd wordt van het Inter Amerikaanse Instituut voor Landbouwwetenschap in Turrialba uit. Financiële hulp voor de landbouwontwikkeling wordt geboden door de Wereldbank, die volgens haar jaarverslag over 1953/'54 tot eind Juni 1954 in Latijns Amerika op landbouwgebied leningen verstrekt had tot een totaal van 20 miljoen dollar. Het leeuwendeel daarvan was bestemd voor de invoer van landbouwmachines (16 miljoen dollar).

Daarnaast is er het omvangrijke werk dat door de grote broeder van het noorden georganiseerd en gefinancierd wordt. Wij noemden in het eerste deel van dit artikel al het Instituut voor Inter Amerikaanse Zaken, dat het Point IV werk dirigeert. Het meest succesvolle deel van dit werk is wel, dat wat verricht wordt door de zogenaamde „servicios”. Dit zijn diensten die berusten op een contract tussen de regering van een Zuidamerikaans land en de VS, die beide geld en personeel in de organisatie steken. Deze servicios verrichten voorlichtingswerk, onderhouden proefstations en demonstratieboerderijen, exploiteren tractorgroepen, vee fokkerijstations, etc. Op financieel gebied moet de Export-Importbank genoemd worden, die verschillende lening verstrekt heeft die van belang zijn voor de landbouw, alhoewel

deze bank zich in hoofdzaak met de financiering van andere projecten bezighoudt. Dan zijn er verschillende particuliere Noordamerikaanse organisaties die verdienstelijk werk doen, zoals Rockefeller Stichting, de Ford Stichting, de Kellog Stichting en andere. Deze organisaties bemoeien zich vooral met experimenteel en voorlichtingswerk. In Colombia bijv. heeft de Rockefeller Stichting zeer succesvol een geheel proefstation gereorganiseerd, en zij doet daar prachtig werk in het kweken van goede variëteiten van voedselgewassen.

Er is zelfs een grote tractorfirma, Le Tournau, die onder een concessie van de Peruviaanse regering bezig is een groot stuk van de Amazonejungle te ontginnen. Ongelukkigerwijs ondervindt de heer Le Tournau tegenwerking van de Katholieke Kerk, die bang is dat hij protestanten van de Indianen in de concessie zal maken. Le Tournau is nl. een actief lid van een Protestantse Kerk, en de Katholieke Kerk ziet alle Zuidamerikaanse Indianen als potentiële leden van haar organisatie.

Al dit werk is nog zeer nieuw. Het was begonnen in de oorlog, doch kwam pas tot ontplooiing na 1947 en het is nog te vroeg om een definitief oordeel te vellen. Wel kan gezegd worden dat men op de goede weg is. Dat bleek ook uit de bovenvermelde cijfers, die aantoonde, dat de voedselproductie (hierop concentreert men zich) sneller toeneemt dan de bevolking.

Er is echter nog veel te leren, zowel door de hulpverstrekkers als door de hulpontvangende partijen in de samenwerking. De „onderwijzers” hebben nog niet altijd de juiste toon en de juiste methoden te pakken, en de „leerlingen” beseffen niet altijd, dat ten slotte het leeuwendeel van de krachtsinspanning door hen geleverd moet worden. Zij zullen in het bijzonder moeten zorgen dat de landbouwdiensten uit het politieke spel gehouden worden, dat de staven behoorlijk betaald en uitgerust worden en dat de vaak goede wetten strikt en eerlijk toegepast worden.

Juni 1955.

M. J. A. MOLTZER

**EEN AFZONDERLIJKE WERELDORGANISATIE
TER BEVORDERING
VAN HET MAATSCHAPPELIJK WELZIJN**

Ook in de onderontwikkelde landen bestaan er vergeten groepen, waartoe onder meer die van degenen behoort, die zonder individuele sociale hulpverlening in verschillende vormen van maatschappelijk werk nooit of te nimmer zich tot een menswaardig bestaan kunnen opwerken en die zulk een hulp niet ontvangen, ouden van dagen, verwaarloosde kinderen, misdadigers enz., enz. Onder de vormen van hulpverlening, die onder de op zich zelf weinig zeggende naam van „technical assistance” worden samengebundeld, is een groep, die wel niet vergeten wordt — het zou zeer onbillijk zijn dit te zeggen — maar waarvan men naar waarheid getuigen moet, dat zij bij andere groepen in hoge mate is achtergesteld, de groep van de hulpverleningsvormen ter bevordering van het maatschappelijk welzijn, die men onder het begrip „maatschappelijk werk” samenvat.

Neen, vergeten is deze groep niet. Immers reeds op 14 December 1946 werd door de Algemene Vergadering der U.N. Resolution No. 58 (I) aangenomen, waarin een programma voor „Advisory Social Welfare Services” werd vastgesteld, dat bij Resolution No. 418(V) van 1 December 1950 werd aangevuld. In dit programma werd de mogelijkheid geopend van uitzending van sociale deskundigen, alsook van zogenaamde fellows en scholars, d.w.z. van maatschappelijke werkers, die gelegenheid kregen in een ander land een bepaalde tak van maatschappelijk werk te bestuderen. Daarnaast konden „pilot projects” op het gebied van social welfare worden uitgevoerd, t.w. sociale instellingen in een land worden gecreëerd, die ter navolging moesten strekken, en konden seminars worden georganiseerd, waarin gedurende een twee à vier weken bepaalde problemen aan de orde werden gesteld. Het is op grond van dit programma, dat ook een niet onaanzienlijk aantal Nederlandse fellows bepaalde takken van maatschappelijk werk in andere landen van Europa en in Amerika gedurende ettelijke maanden hebben kunnen bestuderen, al is dit aantal in de laatste jaren tot een minimum gereduceerd, doordat steeds meer ook personen uit de onderontwikkelde gebieden naar fellowships gingen en het voor dit doel beschikbare bedrag, waarover straks nader, slechts klein is. Verscheidene streekgewijze georganiseerde seminars zijn in de loop der jaren gehouden geworden. Ook zijn dank zij dit programma een aantal sociale deskundigen naar onderontwikkelde landen uitgezonden en heb ik persoonlijk in de winter 1950-'51 als United Nations social welfare adviser in Irak (Mesopotamië met hoofdstad Bagdad) vertoefd.

Toen in 1950 het „Expanded Programme of Technical Assistance for Economic Development of Under-Developed Areas” in werking trad, hetwelk in Augustus

1949 bij Reslution No. 222(IX) door de Economic and Social Council (Ecosoc) was aanvaard en door de Algemene Vergadering op 16 November van dat jaar was bekrachtigd, werd het eerstvermelde programma daarin geïncorporeerd voor zover het de hulpverlening aan de onderontwikkelde gebieden betrof en voor zover het om sociale projecten ging, waarvan het verband met de verhoging der economische welvaart evident was, bijv. die van arbeiderswoningbouw e.a. De Advisory Social Welfare Services bleven bestaan doch zouden voortaan alleen worden verleend aan landen, die niet tot de onderontwikkelde konden worden gerekend. Typische maatschappelijke werkprojecten, waarbij de bovengenoemde samenhang met de verhoging van de productiviteit dus niet meer aantoonbaar is zoals bijv. oudeliedenzorg, jeugdwerk worden, naar mij van bevoegde zijde is verzekerd, sinds de totstandkoming van het Expanded Programme niet meer door de U.N. in de onderontwikkelde landen uitgevoerd behalve wanneer dit onder andere vlag geschiedt, bijv. als onderdeel van een campagne der World Health Organization.

Aan het Expanded Programme werken vijf zogenaamde „specialized agencies” ¹⁾ van de U.N. met deze samen, t.w. de International Labour Organisation (I.L.O.), de Food and Agriculture Organization (F.A.O.), de United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Unesco), de World Health Organization (W.H.O.) en de International Civil Aviation Organization (I.C.A.O.). Op deze wijze is getracht de voornaamste vormen van technische hulpverlening te coördineren. De algemene supervisie is toevertrouwd aan de Technical Assistance Committee (TAC), bestaande uit vertegenwoordigers der regeringen, die lid zijn van de Ecosoc, maar het accent van de werkzaamheden ligt bij de Technical Assistance Board (TAB), welke samengesteld is uit de uitvoerende hoofden van de Technical Assistance Administration, een voor dit bijzondere doel gecreëerde afdeling op het secretariaat U.N. (TAA) en van de vijf genoemde specialized agencies. De afdelingen op het secretariaat der U.N. te New York, die zich op het gebied van de social welfare bewegen, zijn niet als zodanig in de TAB opgenomen, al is er dagelijks contact tussen de hoofden ervan en het hoofd van de TAA. Een rechtstreekse invloed van de dragers van het maatschappelijk werk bij het opstellen der programma's met betrekking tot de maatregelen ten behoeve van de onderscheiden landen in de Board zelf bestaat er organisatorisch niet. Eerste achteruitstelling van het maatschappelijke werk.

Van de 24 miljoen dollar, welke in 1953 voor de uitvoering van alle projecten krachtens het Expanded Programme beschikbaar waren, ontving de TAA ruim 5, de I.L.O. bijna 2½, de F.A.O. ruim 6, de Unesco bijna 3 en de W.H.O. ongeveer 4½ miljoen dollar. Voor de vier laatstgenoemde organisaties betekenen genoemde bedragen een vergroting van de hun reeds bij gewone begroting toegekende sommen, welke voor 1953 bij de drie laatstgenoemden resp. 5%, 9 en 8½ miljoen dollar bedroegen. Aan de andere kant wordt het aan de TAA toegewezen bedrag van ruim 5 miljoen dollar voor werkzaamheden op het gebied van de algemene economische ontwikkeling, industriële ontwikkeling, transport, publieke financiën en fiscale politiek, statistiek, administratief beheer en ten slotte op dat van social welfare besteed.

¹⁾ Voor de verklaring van het begrip „specialized-agencies” zie blz. 492.

Wij zijn niet ver van de waarheid af, als wij aannemen, dat $\frac{1}{7}$ van die 5 miljoen dollar aan dit laatste deel van het program ten goede komt. Tellen wij hierbij wat voor advisory social welfare services en voor de kosten van de Division of Social Welfare op het secretariaat is uitgetrokken, dan wordt ter bevordering van de social welfare \pm 2 miljoen dollar beschikbaar gesteld, een wel bitter klein bedrag, gezien de enorme maatschappelijke nood, die gelenigd zou moeten worden. Tweede achteruitstelling van het maatschappelijk werk.

Deze slechte financiële positie weerspiegelt zich uit de aard der zaak ook in de werkzaamheden zelf, waarvan men in de uitvoerige jaarlijkse rapporten der TAB aan de TAC een opsomming aantreft. Nemen wij het zesde, dat over 1953 handelt en in April 1954 verscheen (Document E. 2566 E/TAC/REP. 3) ²⁾, dan vinden wij, dat van de totaal 1.757 bij „technical assistance projects” werkzame deskundigen er voor de TAA 389 werden uitgezonden (p. 257). Aan het begin van het rapport worden wij gewaarschuwd, dat deze verzamelcijfers tamelijk misleidend zijn, daar zij niet het feit in beeld brengen, dat de programma-werkzaamheden gedurende de loop van het jaar telkens moesten worden gekortwiekt en daardoor geregeld een daling van het aantal deskundigen plaatsvond. Januari 1953 waren er 1171 werkzaam, aan het eind van dat jaar nog slechts 1004. Wanneer wij echter aan de eerste cijfers vasthouden, dan kan men op grond van de voorafgaande korte overzichten der landelijke programma's over 1953-1955 geredelijk opmaken, dat slechts een betrekkelijk klein deel der 389 door de TAA uitgezonden deskundigen zich op het terrein van de social welfare bewegen hebben. Voor Azië en het Midden-Oosten waren in 1953 totaal resp. 161 en 46 deskundigen in actie, van wie door de TAA resp. 27 en 5 uitgezonden waren.

Wat het toekennen van fellowships en scholarships betreft, in totaal 1676 volgens het Expanded Programme en 1418 volgens het gewone programma, daar komt de social welfare er nauwelijks beter af; slechts weinige fellows op dit gebied ziet men naar het woord van Vergilius in de oneindige vlakke van de oceaan zwemmen. Derde achteruitstelling van het maatschappelijk werk, gevolg van de tweede.

Nu zal men zeggen, dat het vanzelf spreekt, dat eerst de aandacht wordt geconcentreerd op die vormen van hulpverlening, welke een gans volk ten goede komen, op de verbetering der economische toestanden door verhoging van de productie op het gebied der industrie en der landbouw, alsook van de gezondheidstoestand door de bestrijding van allerlei besmettelijke ziekten, omdat deze als het ware de grondslag vormen voor de welvaart van een land. Eerst als dat gebeurd was, kan men zijn belangstelling ook richten op bepaalde groepen in sociale nood verkerenden. Vooral hierom zou dit een gezonde politiek zijn, wijl de beschikbare middelen nog steeds beperkt waren.

Hoe evident juist zulk een redenering ook moge schijnen, er is toch wel het een en ander tegen in te brengen.

²⁾ Het zevende rapport over 1954 is reeds verschenen, maar nog niet in mijn bezit, zodat ik dat nog niet heb kunnen raadplegen.

In de eerste plaats is zij slechts te handhaven, wanneer men de beschikbare gelden en de gelden, die ter beschikking zouden kunnen worden gesteld, vereenzelvigd, hetgeen veelal gebeurt. Evenwel, zulk een redenering heeft H.M. de Koningin in haar grote rede, voor de jeugd van Nederland op 18 Juni j.l. in de Pieterskerk te Leiden uitgesproken, geenszins gehouden. H.M. is toen uitgegaan van de verantwoordelijkheid en de taak, die aan de wereld is opgelegd. En evenmin is mr. Van Heuven Goedhart bij zijn actie voor de hulp aan de vluchtelingen, die nog steeds geen eigen tehuis hebben, uitgegaan van wat er aan gelden voor dit doel aanwezig waren maar van de vraag, welke bedragen voor een daadwerkelijke hulp vereist zouden zijn en dus opgebracht moesten worden. Het argument, dat er nu eenmaal geen voldoende fondsen beschikbaar zijn, maakt op mij weinig indruk. In het Report of the Executive Board of the United Nations Children's Fund van Maart 1954 (Doc.E/2572,E/ICEF/260/Rev.1) lees ik, dat dank zij het werk van een subcommissie ter versterking van het fonds in 1952 \$ 10.807.000 en in 1953 \$ 14.266.000, dus bijna 3½ miljoen dollar meer, door resp. 39 en 55 regeringen aan de Unicef werd bijgedragen. Bij internationale hulpverlening moet nu eenmaal niet de tering naar de nering doch omgekeerd de nering naar de tering gezet worden. Naar mij werd medegedeeld, beschikt de Unicef over prima bedelaars. Trouwens alle specialized agencies hebben zogenaamde „public relations officers”, die daartoe een speciale opleiding hebben genoten, d.w.z. ambtenaren, wier bijzondere taak het is de middelen te bedenken, die de publieke belangstelling kunnen wekken en beurzen kunnen openen. Zelfs filmsterren worden door hun optreden voor dit doel geëngageerd. Het „Department for Public Information” van de U.N. staat, ben ik wel ingelicht, slechts in geringe mate ter beschikking van de technical assistance en dan nog in hoofdzaak voor de strijd tegen verdovende middelen, de rechten van de mens enz. Een onderafdeling met sociale deskundigen is aan die afdeling niet verbonden en onder de filmstrips en publicaties dier afdeling is bijzonder weinig over maatschappelijk werkprojecten.

In de tweede plaats is het een onjuiste gevolgtrekking uit de op zich zelf juiste redenering, dat maatregelen in het directe belang van een ganse bevolking de voorrang verdienen boven die, welke bepaalde groepen regarderen, wanneer men op grond daarvan een chronologische opeenvolging van uitvoering der respectieve maatregelen zou willen bepleiten. Dat doet de U.N. althans niet. Zeer duidelijk legt zij daarvan getuigenis af in haar uitermate lezenswaardige publicatie E/CN.5/291 van 2 Maart 1953 „Programme of concerted practical Action in the social Field of the United Nations and Specialized Agencies, Report by the Secretary-General”. In de inleiding herinnert deze hoge functionaris aan de Resolution No. 535 (VI) der algemene vergadering van de U.N. van 2 Februari 1952, waarbij zij op de Ecosoc een beroep doet aan de hand van het in dat jaar te verschijnen „Preliminary Report on the World Social Situation” in detail de sociale activiteiten der U.N. en der specialized agencies te onderzoeken, opdat zij (de U.N.) de verschillende sociale taken, hem in het Handvest toegewezen, kan vervullen en de nodige stappen kan ondernemen ten einde te verzekeren, dat krachtsinspanningen en bronnen afdoende worden geconcentreerd op die sociale vraagstukken, waarvan een tijdige oplossing door internationale actie kan worden bevorderd, in het bijzonder in de onderontwikkelde

landen, zowel de zich zelf regerende als die, welke dit niet doen. Daarbij ging de algemene vergadering onder meer van de overweging uit, dat actie ter bevordering van maatschappelijke ontwikkeling en sociale hulpverlening hand in hand moest gaan met actie ter bevordering van economische ontwikkeling en economische hulpverlening (p. 1).

Op 28 Juli van datzelfde jaar nam de Ecosoc Resolution No. 434 A (XIV) aan, waarbij de secretaris-generaal werd uitgenodigd een rapport als in het onderhavige stuk is neergelegd samen te stellen en dit in 1953 aan de Social Commission en de Ecosoc voor te leggen. In deze Resolution spreekt de Ecosoc zich aldus uit: „erkent de interdependentie tussen de verbetering van sociale toestanden en de opvoering van de levensstandaard en de noodzaak de vicieuze cirkel van ziekte, onwetendheid en armoede, welke meer dan de helft van de bevolking der wereld aantast, te breken” (p. 2). De secretaris-generaal zelf stelt zich in zijn rapport op gelijk standpunt, hetgeen uit verschillende van zijn uitlatingen kan worden gelezen (zie o.a. § 31, p. 16). Ik moge in het bijzonder wijzen op hetgeen hij in zijn Conclusions onder § 868 p. 316 poneert: „Regeringen zijn soms geneigd een te hoog aandeel van de beschikbare fondsen, nationale of internationale, aan te wenden voor projecten van economische ontwikkeling, omdat dezulke het grootste rendement schijnen af te werpen. Evenwel, investering in economische ontwikkeling, welke niet gepaard gaat met de nodige complementaire sociale ontwikkelingen zal geen bevredigende resultaten boeken en kan veelal rampspoedig zijn voor de menselijke wezens, door wie ten slotte de economische ontwikkeling tot stand moet worden gebracht en voor wie haar zegeningen zijn bedoeld. Dit feit is door de Ecosoc en de algemene vergadering alsook door de beheerslichamen van vele der specialized agencies erkend en naar voren gebracht, doch de uitvoerende hoofden van de U.N. en de specialized agencies zijn van gevoelen, dat op dit punt constant met nadruk moet worden gewezen.”

Aan deze duidelijke uitspraak behoef ik slechts weinig toe te voegen. Mocht de opvatting, dat het maatschappelijk werk overbodig wordt, zodra de economische toestanden maar gezond zijn, hier en daar nog niet geheel zijn overwonnen, de enorme ontwikkeling, die het maatschappelijk werk in ons vaderland en elders juist in de jongste tien jaren heeft doorgemaakt, demonstreert de onjuistheid ervan op de meest sprekende wijze. In het Europa van de 18de en 19de eeuw heeft men zich als het ware blind gestaard op de geweldige resultaten der fascinerende industriële ontwikkeling en daarbij de sociale implicaties veel te laat herkend. Thans in het midden van de 20ste eeuw is men zich ernstige zorgen gaan maken over de sociale gevolgen van een eventuele industrialisering van de zogenaamde ontwikkelingsgebieden in het eigen land, iets wat in een vroegere periode ondenkbaar zou zijn geweest. Dat geldt niet slechts voor Nederland, waar de overheid landelijke sociologische instituten met het oog daarop heeft ingeschakeld, maar het onderwerp raakt verschillende landen van Europa en is één der belangrijke studie-objecten geworden voor de Raad van Europa. In de onderontwikkelde landen, waar de industrialisatie soms veel stormachtiger verloop heeft en waar de discrepantie tussen de oude traditionele cultuurpatroons en die van geïndustrialiseerde landen veel groter is dan tijdens de industriële revolutie in Westerse landen, is waakzaamheid

in deze dubbel geboden. De ervaringen, opgedaan in de nog zeer jonge historie der technische hulpverlening, wijzen er reeds op, dat industriële en sociale ontwikkeling tegelijkertijd dienen ter hand genomen te worden, wil er van een harmonische ontwikkeling sprake zijn. Daarvoor is niet slechts de thans zo krachtig bepleite coördinatie nodig, waarop terecht wordt aangedrongen, doch niet minder een samenstrengeling van op gelijk niveau staande economische en sociale programma's bij onderzoek en planning.

Ik meen daarom op vaste bodem te staan, als ik beweer, dat, hoe men ook de maatregelen op het gebied der social welfare in het algemeen en die op het onderdeel ervan hetwelk als maatschappelijk werk wordt aangeduid ten opzichte van economische en andere maatregelen moge waarden, het een totaal onjuiste politiek zou wezen de eerstgenoemde naar een later tijdstip te verschuiven. Het heeft mij dan ook in hoge mate verheugd, dat de Nederlandse gedelegeerde op de vergadering van de lopende zitting der Ecosoc mr. Stikker in een boeiende rede voor gelijke gedachten met kracht is opgekomen ³⁾.

Uit het bovenstaande is wel duidelijk geworden; dat in de kringen der U.N. de overtuiging veld wint, dat de huidige achteruitstelling van de social welfare in de uitvoering van de technische hulpverlening door en door onjuist is en dat daarin ter dege verandering moet worden gebracht. De vraag is nu, hoe dit op de meest efficiënte wijze kan geschieden.

Sinds mijn verblijf in Irak is in mij het inzicht gerijpt, dat de enige manier om de gewenste omkeer daadwerkelijk tot stand te brengen gelegen zou zijn in de schepping van een afzonderlijke wereldorganisatie ter bevordering van het maat-

³⁾ Ik onthoud mij van het geven van een definitie van „social welfare” (maatschappelijk welzijn) maar neem uit de publicatie der U.N. „The Expanded Programme of Technical Assistance for Economic Development of Under-developed countries” (TAB/1 van 3 Januari 1951) de opsomming over van de onder het hoofd „Social Welfare and Development” genoemde werkzaamheden, die momenteel aan de TAA zijn toevertrouwd: de politiek van sociale ontwikkeling; sociaal onderzoek (levensstandaard, sociale structuur, houding der bevolking tegenover ontwikkeling enz.); de organisatie, administratie en uitvoering van sociale diensten en de opleiding van de staf; bevolkings- en emigratievraagstukken met betrekking tot economische en sociale ontwikkeling; woningbouw, ontwikkeling van het gemeenschapsleven; planologische vragen, maatregelen voor de aanpak van sociale problemen als misdadigheid, drankmisbruik, de status van minderheden en van inboorlingen, en de lichamelijk minder-validen; volksontwikkeling, algemeen maatschappelijk werk en kinderbescherming.

Het spreekt vanzelf, dat verschillende van deze activiteiten ook tot de bemoeienis van andere lichamen, in het bijzonder van de specialized agencies behoren. Het hoofddaccent van de op het terrein der social welfare liggende werkzaamheden rust op het sociale onderzoek en op de verschillende vormen van maatschappelijk werk.

Het is interessant in dezelfde brochure de terreinafbakeningen van de specialized agencies te bezien. Hoe men ook uit een wetenschappelijk oogpunt over de gekozen terreinafbakening moge denken, een feit is, dat zij door onderling overleg tot stand is gekomen. Hierin ligt reeds een zekere erkenning opgesloten, dat social welfare een eigen gebied met eigen karakter vormt. Naar mij bekend is heeft steeds opnieuw overleg tussen de secretaris-generaal der U.N. en de hoofden der specialized agencies over deze verdeling van werkzaamheden plaats.

schappelijk welzijn, waarvoor de vorm van een specialized agency for social welfare de meest geëigende zou zijn.

Hier moge ik een nadere uitleg geven van de reeds meer gebezigde uitdrukking „specialized agency”. Overeenkomstig de considerans van het Handvest der Verenigde Naties bepaalt art. 55: „Ten einde de voorwaarden van bestendigheid en welzijn te scheppen, die nodig zijn voor vreedzame en vriendschappelijke betrekkingen tussen de naties, gegrondvest op eerbied voor het beginsel van gelijke rechten en zelfbeschikking der volken, zullen de Verenigde Naties bevorderen: a. hogere levensstandaarden, volledige werkgelegenheid en voorwaarden voor economische en maatschappelijke vooruitgang en ontwikkeling; b. oplossing van internationale economische, maatschappelijke, hygiënische en verwante vraagstukken en benevens internationale samenwerking op cultureel gebied en op dat der opvoeding, en c. universele eerbied voor en inachtneming van mensenrechten en fundamentele vrijheden voor allen zonder onderscheid van ras, geslacht, taal of godsdienst.” En dan heet het verder in art. 57: „De verschillende voor de vervulling van bepaalde functies aangewezen organen, die bij overeenkomsten tussen regeringen zijn ingesteld met vérstreckende in hun statuten omschreven verantwoordelijkheden op economisch, maatschappelijk, cultureel, opvoedkundig, hygiënisch en verwant terrein, zullen overeenkomstig het in art. 63 bepaalde met de Verenigde Naties in verbinding worden gebracht. Dergelijke op deze wijze met de Verenigde Naties in verbinding gebrachte organen zullen verder worden aangeduid als „gespecialiseerde organen” (specialized agencies).”

Welnu, op het economisch terrein hebben wij onder meer de Food and Agriculture Organization (F.A.O.), op cultureel en opvoedkundig terrein de United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (Unesco), op hygiënisch terrein de World Health Organization (W.H.O.). Doch, zulk een specialized agency bestaat er niet voor het maatschappelijk welzijn. De zorg daarvoor is aan het secretariaat van de U.N. overgelaten. Ik houd mij ervan verzekerd, dat daarin zo niet de grondoorzaak dan toch wel één der voornaamste oorzaken van de stiefmoederlijke behandeling der social welfare is te zoeken. Ik moge dan ook met klem op het in leven roepen van een aparte wereldorganisatie voor het maatschappelijk welzijn aandringen. Waarom?

1. Allereerst mogé ik erop wijzen, dat een logische consequentie van de in art. 57 gegeven opsomming, waarin het maatschappelijk terrein op de tweede plaats figureert, deze is, dat ook voor dit gebied een specialized agency wordt gecreëerd. Daartoe is men aan de aanvang niet overgegaan, omdat er niet voldoende met kracht voor is gepleit, maar dit betekent geenszins, dat dit niet had moeten gebeuren en dat het niet volkomen logisch zou zijn, indien — waarvoor het nog steeds niet te laat is — men er alsnog toe overging. Nu eenmaal in het Handvest de figuur van aparte lichamen, die bepaalde taken van de U.N. overnemen om die in verbinding daarmee uit te voeren, is geaccepteerd, kan geen enkele geldige reden er voor worden aangevoerd, dat men bij de social welfare halt maakt.

2. Aan dit logische argument, waarvan de waarde op zich zelf beschouwd, maar betrekkelijk is, paart zich een aantal practische, waarbij ik in de eerste plaats op de

betekenis zou willen wijzen, die zulk een eigen organisatie voor het wekken van de publieke belangstelling voor de maatschappelijke kant der technische hulpverlening zou hebben. In het reeds meer vermelde rapport van de secretaris-generaal stelt deze in Conclusion D op p. 320, dat het wekken van de publieke bewustwording voor sociale vraagstukken en programma's, zonder dewelke noch nationale noch internationale programma's de juiste resultaten kunnen afwerpen, vereist is. Wanneer men zich realiseert, hoe weinigen in Westerse landen, ook in het onze, werkelijk op de hoogte zijn van hetgeen zich op het gebied van het maatschappelijk werk afspeelt en wat de gevolgen zouden zijn, indien dit eens niet bestond, dan kan men zich gemakkelijk voorstellen, hoe in deze de situatie in de onderontwikkelde landen is, waar van hulpverlening in de vorm van maatschappelijk werk weinig of geen sprake is. Zeker ook daar treft men soms enkelen aan, die zich van het belang ervan volkomen bewust zijn maar wellicht nog meer dan in het Westen is daar de neiging groot alle heil van economische verbeteringen te verwachten. Dit geldt in versterkte mate van de regeringen, zelfs van die, welke aan de U.N. deskundige voorlichting op het gebied van social welfare vragen.

Alleen een aparte organisatie voor dit doel beschikt over de middelen die belangstelling te wekken. Alle specialized agencies hebben een hoofdbureau onder leiding van uiterst bekwame directeuren, onder wie een staf van deskundigen op het speciale gebied werken. Zij hebben hun eigen pers-, inlichtingen- en reclamediensten, hun eigen tijdschriften, hun eigen documentatiemateriaal. Zo geeft de Unesco naast zijn Unesco News (sinds Juli 1955 met het Quarterly Bulletin verenigd in het maandschrift „Chronicle of Unesco”) zijn driemaandelijks tijdschrift „Fundamental and Adult Education” en zijn geïllustreerd maandschrift de „Courier” uit, welke periodieken in verschillende talen verschijnen. Van het hoogst belangwekkende werk, dat in het „Patzcuaro Educational Centre” (Mexico) verricht wordt, waar werkers op verschillend terrein voor de opheffing van de bevolking worden opgeleid, vertellen ons twee rijk met foto's verluchte boekjes „Learn and Live” (1951) en „New Horizons at Tzentsenhuaro”; een derde, onlangs verschenen (Januari 1955) „Sirs-el-Layyan” doet hetzelfde over een in het marktplaatsje van die naam in de Egyptische delta opgericht vormingscentrum ten behoeve van de Arabische landen. Talloos zijn langzamerhand de uitgaven van de Unesco, waarvan men een opsomming in de „List of Publications” kan aantreffen. De W.H.O. heeft onder meer zijn maandschrift „Chronicle of the World Health Organization”, dat ons inlicht over alles wat op medisch gebied gedaan wordt. Daarnaast verspreidt het maandelijks zijn „WHO Newsletter”. In het Maartnummer 1954 staat met kapitale twee centimeters hoge letters vermeld „The whole world NEEDS NURSES”. Nergens heb ik gelezen, wat evenzeer waar is: „The whole world NEEDS SOCIAL WORKERS”.

Van de F.A.O. kan hetzelfde gezegd worden als van de andere specialized agencies. Laat mij volstaan met van zijn publicaties te noemen zijn voor niet technische lezers bestemd maandbladje de „Memo” en zijn tweejaarlijkse rapporten „Activities of FAO under the Expanded Assistance Program”.

Maar wat de social welfare betreft, het kost de grootste moeite uit algemene tijdschriften en rapporten zich een beeld te vormen van wat te dien aanzien door

de leden van de Verenigde Naties-familie wordt gedaan. Hoe ander zou dit zijn, als er een wereldorganisatie voor maatschappelijk welzijn bestond en arbeidde.

Bij de regeringen wordt door de specialized agencies niet in de laatste plaats de nodige belangstelling gewekt door de jaarrapporten van hun secretarissen-generaal, welke op de algemene vergaderingen dier organisaties uitvoerig worden besproken. Deze vergaderingen worden door deskundige vertegenwoordigers der regeringen bijgewoond, waardoor de laatsten met de neus op de aanhangige problemen worden gedrukt. Zij worden als het ware opgevoed in het begrijpen, hoe belangrijk ook voor hun land de daar behandelde problemen zijn.

3. Elke specialized agency beschikt over regionale bureau's. Tot de belangrijkste taak daarvan behoort het doen van onderzoeken ter plaatse en het opstellen van brede plannen voor de werkzaamheden op het eigen terrein, over jaren te verdelen. Dat kan uit de aard der zaak niet van één centraal punt uit geschieden maar moet regionaal worden opgezet, al dient centraal de kwestie der prioriteiten bestudeerd te worden. Het heeft mij in Irak getroffen, hoe telkens functionarissen van de W.H.O. uit het streekbureau, te Alexandrië gevestigd, naar Bagdad kwamen om over allerlei maatregelen met de betrokken instanties overleg te plegen en deze te bevorderen. Welk een onschatbare waarde zou bijv. voor het Midden-Oosten zulk een streekbureau, voorzien van een staf sociologen en maatschappelijke werkers, hebben om te bestuderen, wat er op het gebied van de social welfare gedaan moest en zou kunnen worden, en de uitvoering van het werk voor te bereiden en te leiden. Het is uitgesloten, dat een voor enige tijd op verzoek van een regering naar een land door de U.N. uitgezonden deskundige in staat zou zijn zo te werken, dat hij een regionaal bureau overbodig zou maken. Zeker, er zijn in verschillende delen van de wereld permanente vertegenwoordigers gestationeerd ten einde de coördinatie van de verschillende plannen te bevorderen maar, indien ik wel ben ingelicht, is er onder de 22 geen enkele, die op het gebied van social welfare deskundig is en zijn naast die 22 slechts 5 permanente social welfare advisers werkzaam. De W.H.O. heeft alleen reeds 7 regionale bureau's en daarenboven nog 7 andere voor kleinere gebieden. Zelfs de Unicef, dat geen specialized agency maar alleen een fonds is, beschikt over 3 regionale en 31 andersoortige buitenposten.

Eén der dingen, die in de onderontwikkelde landen diepe indruk maakt, is de afzichtelijke woningtoestanden. Duizenden en nog eens duizenden houden verblijf in hutten van klei, riet en ander materiaal zonder licht of lucht. Daarin wordt geleefd, gekookt, worden dieren gehouden, daarin is men ziek en sterft men. Begrijpelijk is daarom, dat tot de sociale maatregelen, die ten behoeve van de economische ontwikkeling volgens het Expanded Programme getroffen worden, ook de arbeiderswoningbouw behoort. Toen ik in Irak was, werd daar zowel door rijk en grote steden als door de petroleum-maatschappijen een niet onaanzienlijk aantal moderne woningen gebouwd, voorzien van waterleiding en electrisch licht. Ik weet niet of ergens aandacht is geschonken aan de noodzakelijkheid de families, speciaal de vrouwen, hun huizen te leren bewonen en daarin een behoorlijk gezinsleven op te bouwen. Ik heb zowel overheid als de directeurs der bewuste petroleum-maatschappijen herhaaldelijk trachten te bewegen Irakse jonge vrouwen hetzij in Egypte

hetzij in Engeland tot woningopzichteressen te laten opleiden. Ik houd mij ervan overtuigd, dat ik hierin geslaagd zou zijn, indien mijn verblijf langer had geduurd, maar zeker is, dat succes zou zijn geboekt, als vanuit een streekbureau telkens weer op de noodzakelijkheid gewezen had kunnen worden het niet bij het verschaffen van goede woningen te laten. Op welke wijze deze opvoeding tot goede bewoners op de meest efficiënte wijze aangepakt wordt, blijve hier buiten beschouwing, naar alle waarschijnlijk geschiedt dit 't best in een programma voor community development.

4. Het financiële aspect van de zaak levert een ander argument voor de oprichting van een aparte organisatie voor social welfare. Immers elk van de bestaande heeft een eigen budget waarop de voor dit doel door de diverse landen opgebrachte gelden prijken. Ik sprak reeds hierover in ander verband, alsook over de op hun secretariaten geopende speciale afdelingen voor fondsversterking, welke dank zij de voor de functie opgeleide krachten zeer vindingrijk zijn om de kas van hun organisatie voller te maken.

Wellicht is het niet overbodig er nog eens aan te herinneren, dat de specialized agencies, die er zijn, slechts ten dele hun programma voor technical assistance uit hetgeen zij via het Expanded Programme ontvangen financieren, maar vooral uit hun gewone budget, en dat van het totale bedrag voor uitvoering van het Expanded Programme bestemd, slechts enkele procenten ten goede van de social welfare komen.

5. Ten slotte pleit voor het in het leven roepen van een eigen wereldorganisatie voor sociaal welzijn het feit, dat de U.N. in eerste instantie een politiek en niet een orgaan, dat voor arbeid op één of meer vakgebieden is ingesteld. Vandaar dat het volkomen juist is gezien, dat voor de meeste vaktechnische arbeid eigen organen opgericht zijn voor de internationale samenwerking. Naar de bijeenkomsten der beleidsorganen der U.N. worden begrijpelijkerwijze delegaties gezonden, die primair uit diplomaten en politici zijn samengesteld. Van hen kan moeilijk verwacht of geëist worden, dat zij op een ander terrein dan hun eigen ook nog deskundig zijn. Met de toevoeging van een enkele wetenschappelijk deskundige daaraan komt men slechts in zeer beperkte mate uit de moeilijkheid. Bij de specialized agencies vindt men op hun vergaderingen in de eerste plaats deskundigen uit de desbetreffende overheids- en particuliere organisaties verenigd. Op de internationale jaarvergaderingen van I.L.O. worden niet hoofdamttenaren van het Ministerie van Buitenlandse Zaken maar van het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid afgevaardigd.

Meen ik, dat in het bovenstaande meer dan voldoende stof is verzameld voor de stelling, dat de stichting van een aparte wereldorganisatie ook voor de bevordering van het maatschappelijk welzijn een dringende noodzakelijkheid is, dat neemt niet weg, dat het verzet tegen dit denkbeeld nog zeer krachtig is. Zie ik wel, dan zijn het voornamelijk de volgende gronden, waarop dit steunt.

1. Meermalen hoor ik mij bij een pleidooi voor mijn standpunt tegen voeren, dat het internationale klimaat te ongunstig is om enige kans op succes daarvoor te verwachten. Ongetwijfeld zit daar waarheid in. Vooral financiële overwe-

gingen spelen daarbij een rol: een aparte nieuwe organisatie betekent, dat veel meer geld op tafel moet komen, terwijl men steeds op bezuiniging uit is. Reeds heb ik in ander verband gezegd, dat dit financiële argument weinig indruk op mij maakt, vooral omdat in de praktijk blijkt, dat, wanneer de overtuiging gewekt is dat het geld nodig is, het ook wel te voorschijn getoverd kan worden. Maar afgezien daarvan, is het klimaat niet bezig een gunstiger loop te nemen? Is niet uit allerlei verschijnselen — ik noemde er reeds enkele — op te maken, dat het inzicht groeiende is, dat de tot nu toe gevolgde politiek faliekant is en dat veel meer dan tot nu toe op het sociale aspect de belangstelling moet worden gericht? Zou de rede van mr. Stikker op de vergadering van de Ecosoc geen weerklank gevonden hebben? Zo juist hebben wij vernomen, dat Frankrijk op de aanstaande Geneefse conferentie wil voorstellen de door een bezuiniging op de bewapeningskosten vrijgekomen gelden in een fonds te storten, dat aan edelmoedige, sociale en positieve doeleinden moet ten goede komen en tot de ontwikkeling van onvoldoende ontwikkelde landen of gebieden en tot de verbetering van de ongelukkigste volkeren zou moeten dienen. Dat fonds is er nog niet maar als wij van een wijziging in klimaat spreken, dan mag dit voorstel als een symptoom ervan beschouwd worden. Doch zelfs indien daarvan niets ware te bespeuren, dan nog willen wij goede navolgers van Willem de Zwijger zijn, die ons immers geleerd heeft, dat het niet nodig is te hopen om iets te ondernemen en succes te hebben om vol te houden. Nederland heeft de plicht dit klimaat te scheppen, koste wat het wil.

2. Een tweede bezwaar tegen zulk een nieuw orgaan is gelegen in de inspanning die het kost om de reeds bestaande specialized agencies tot gecoördineerd samenwerken te krijgen. Een nieuwe erbij zou de moeilijkheden slechts vergroten. Naar mijn overtuiging mag aan dit tegenargument geen waarde worden toegekend. Het raakt niet de oprichting van een nieuw internationale organisatie maar het gehele systeem. Terecht heeft men in het Handvest een centralistische opbouw van arbeid der U.N. verworpen en het systeem aanvaard, dat voor bepaalde werkzaamheden afzonderlijke met de U.N. verbonden lichamen in het leven zouden worden geroepen en reeds bestaande zoals de I.L.O. in het verband zouden worden opgenomen. Door de sterke ontplooiing van deze specialized agencies zou het volkomen onmogelijk zijn op deze vorm van organisatie terug te komen, hetgeen maar gelukkig is, maar dan moeten ook ten volle de consequenties daarvan worden aanvaard en een volledige uitbouw ervan niet door de boven vermelde overwegingen worden gefrustreerd. In verschillende publicaties wordt telkens van de „United Nations family” gesproken, dat klinkt goed, maar in die familie ontbreekt zeker één kind, t.w. een afzonderlijke wereldorganisatie voor maatschappelijk welzijn, dat de U.N. mede tot taak heeft te bevorderen, welke taak smadelijk wordt verwaarloosd. Bovendien, dat al de bestaande corporaties, die nog slechts betrekkelijk luttele jaren werken, bij hun forse groei wel eens vergeten, dat zij niet de enige leden der familie zijn en dat een gezamenlijk doel door alle leden wordt nagestreefd, is op zich zelf niet verwonderlijk. Maar juist voor de verwezenlijking van een gecoördineerde arbeid is de Technical Assistance Committee met suborganen in het leven geroepen en zijn op een aantal plaatsen in de wereld blijvende vertegenwoor-

digers der U.N. gestationeerd, die voor die coördinatie in een bepaalde streek zorg te dragen hebben. Neen, aan de moeilijkheden, die het gekozen systeem meebrengt, mag geen argument ontleend worden de weg van de minste weerstand te volgen en bij het bestaande halt te houden, wanneer logisch en practisch een andere weg geboden is.

3. Mij wordt dikwijls voorgehouden, dat er andere specialized agencies zijn, die dit werk reeds doen of ermee zouden kunnen worden belast. Daarbij wordt in het bijzonder aan de W.H.O. gedacht en speciaal erop gewezen, dat de W.H.O. de social welfare reeds in zijn programma heeft opgenomen dank zij het feit, dat hij in de prae-ambule van zijn statuten uitdrukkelijk verklaart: „Gezondheid is een toestand van volledige fysieke, psychische en maatschappelijke welstand en niet slechts de afwezigheid van ziekte of gebrekkigheid.” Ik moet de neiging onderdrukken over deze dwaze begripsbepaling een uitvoerig betoog te houden en daarbij een aantal Nederlandse professoren en doctoren te citeren, die van hun bijzondere ingenomenheid ermee getuigenis afgelegd hebben. Eén uitzondering moge ik maken. De Utrechtse hoogleraar prof. dr. K. C. Winkler heeft in een radiolezing voor de VPRO in de serie „Leven in de Cultuur” aan de hand van de aangehaalde begripsbepaling het sociaal welbevinden een derde „element” van de volksgezondheid genoemd. Daarover valt te praten maar in de definitie wordt dit niet verklaard maar het sociaal welbevinden een element van gezondheid geheten. Het is echter geen element van gezondheid, het is of althans kan zijn een voorwaarde voor gezondheid. Ik heb iemand gekend die, wanneer hem gevraagd werd hoe hij het maakte, steevast antwoordde: „gezond maar arm”. Leefde hij nog, dan zou ik hem willen terechtwijzen en inlichten, dat hij volgens de W.H.O. moest zeggen: „arm dus ongezond”. Ik zou deze onjuiste definitie laten voor wat zij waard is, indien niet op grond daarvan verklaard werd, dat de gehele sociale welfare tot het werkkerrein der W.H.O. behoort. Het moge een hoogst gelukkig verschijnsel zijn, dat de sociale hygiëne zo krachtig is uitgegroeid en steeds meer stemmen opgaan voor een integrale geneeskunde, maar de dingen worden op hun kop gezet, wanneer men alle maatschappelijk werk onder de gezondheidszorg zou willen brengen. In de practijk is het aandeel, dat de W.H.O. heeft in de bevordering van het maatschappelijk welzijn slechts een fractie van het geheel.

Ook de I.L.O. wordt in dit verband wel genoemd en het lijdt geen twijfel, of ook zijn werk ligt op het gebied van het maatschappelijk welzijn, doch ook hier is slechts sprake van een gedeelte ervan. In de eerste plaats het terrein, dat met het woord sociale politiek wordt aangeduid: sociale wetgeving, sociale verzekering, coöperatie; en daarnaast wat verder de menselijke verhoudingen in het bedrijfsleven betreft. Maar ook dan blijft er een wijd en uitgestrekt veld over, waartoe juist een internationale organisatie voor social welfare bestemd is.

4. Men ontleent ook wel een tegenargument aan het feit, dat noch van de zijde der Social Commission van de Ecosoc noch van die der onderontwikkelde landen zelf aandrang wordt uitgeoefend het maatschappelijk werk een grotere plaats te doen innemen in de programma's voor technische hulp.

Wat de eerste twee betreft, dit versterkt mijn betoog van hierboven, dat het beleid bepalende organen voor bepaalde vakgebieden dienen te zijn samengesteld uit deskundigen op die terreinen. Men vergete bovendien niet, dat in de Social Commission slechts 18 landen vertegenwoordigd zijn en zij slechts eens in de twee jaar samenkomt, waardoor de vraag gewettigd is, of men daardoor werkelijk te weten komt, welke de sociale behoeften der hulpontvangende landen zijn. En wat deze aangaat, ook hier is op zijn plaats te spreken van een „verdampte Bedürfnislosigkeit”, waaraan slechts door een stelselmatige bewerking een einde kan worden gemaakt. Bovendien is van een onderontwikkeld land moeilijk te verwachten zich ervan rekenschap te geven, welke sociale gevolgen een industrialisatie meebrengt.

Intussen, in het verzet tegen de stichting van een door mij voorgestane wereldorganisatie ligt naar mij voorkomt de diepste oorzaak niet, dat zij nog niet bestaat maar in de houding van het internationale maatschappelijk werk zelf, speciaal in die van de International Conference of Social Work. Wel is deze instelling door de U.N. als „non-governmental organization with consultative status” toegelaten, waardoor zij in de vergaderingen van alle organen der U.N. zo gewenst advies kan geven. Evenwel, om met vrucht adviezen te kunnen verstrekken moet men een standpunt innemen en het is juist de lust om een policy making body te zijn en een eigen politiek te volgen, welke aan de International Conference ontbreekt. Ik krijg wel eens de indruk, dat zij daarvoor een heilige angst heeft. Zij draagt in feite nog sterk het stempel van haar geboorte, dat zij in haar naam bewaard heeft, in werkelijkheid niet veel meer te zijn dan een organisatie, welke om de twee jaar internationale conferenties, dikwijls zeer belangrijke conferenties, belegt en zo een op zichzelf niet genoeg te waarderen ontmoetingspunt is voor alle maatschappelijke werkers van de wereld. Hoe het zij, mijn herhaalde pogingen in de vergaderingen van het Executief Comité en per brief voor mijn ideeën belangstelling te wekken, hebben steeds gefaald.

Ik sta met mijn denkbeelden in ons land volstrekt niet alleen. Dr. J. F. de Jongh, die zo juist van zijn missie als United Nations chief social welfare adviser uit Pakistan is teruggekeerd, deelt mijn inzichten volkomen. Op de ministeries van Maatschappelijk Werk en Sociale Zaken en Volksgezondheid bevinden zich verscheidene hoofdamttenaren, die het in het leven roepen van zulk een specialized agency voorstaan. Mr. J. F. Beekman, die op het bureau van de Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werk de internationale aangelegenheden behartigt, schreef in de vorig najaar uitgekomen nieuwe Gids voor Maatschappelijk Werk in zijn artikel over internationale samenwerking op het gebied van het maatschappelijk werk: „Van de specialized agencies — dit zijn organisaties, door een overeenkomst tussen regeringen opgericht, werkende op een duidelijk afgebakend (sic!) gespecialiseerd terrein, door de algemene vergadering der Verenigde Naties goedgekeurd — welke in het vlak der Ecosoc werken, kan het volgende worden gezegd. Zou het goed zijn, dan moest hier in de eerste plaats een wereldorganisatie voor maatschappelijk werk genoemd kunnen worden, een gespecialiseerd orgaan dus ter bestudering en ter stimulering van de uitvoering van het maatschappelijk werk in al zijn aspecten over de gehele wereld. Een bezinning over de fundamentele vragen van

*Een reizende bibliotheek, deel van een UNESCO-tentoonstelling in Mexico,
trekt belangstelling*

maatschappelijk werk, zijn wezen, zijn taak, zijn afgrenzingen, is op internationaal niveau nog nooit op een afdoende wijze ter hand genomen. De taken van een dergelijke organisatie in grote delen van de wereld, waar de bestaande organisaties der Verenigde Naties hun werkterrein hebben gevonden, zijn voor de vuist weg te noemen. Helaas hebben de pogingen om tot oprichting van een dergelijke organisatie te geraken tot nu toe geen succes kunnen boeken, alhoewel van vele zijden — met name van Nederland — hierop meermalen werd aangedrongen” (blz. 180).

Vanuit Nederland is in de algemene vergaderingen der U.N. en in die van zijn commissies de stem weerklonken ter stimulering van de sociale hulpverlening in en naast andere vormen van technical assistance, moge van Nederland ook uitgaan de roep, dat de beste waarborg voor een efficiënte hulpverlening in deze gelegen is in de stichting van een afzonderlijke wereldorganisatie ter bevordering van het maatschappelijke welzijn der volkeren.⁴⁾

⁴⁾ Een vluchtige bestudering van Doc. E/CN. 5/308 „Progress made by the United Nations in the field of Social Welfare during the period of 1 January 1953—31 December 1954 and proposals for the programme of work 1955—'57”, dat ik eerst na het zetten van dit artikel in handen heb gekregen, geeft mij voorlopig geen aanleiding het hier geschrevene te herzien.

**DE SOCIALISTISCHE INTERNATIONALE
EN HET PROBLEEM VAN
DE ONDERONTWIKKELDE GEBIEDEN**

Wie tracht de doeleinden van de Socialistische Internationale in het grotere verband van de wereldpolitieke verhoudingen te omschrijven, en dus zich losmaakt van de specifieke doeleinden van elke socialistische partij in elk land, vervalt bijna vanzelf in het gebruik van de zoveel misbruikte woorden: vrede, vrijheid en welvaart.

Karakteristiek voor de Socialistische Internationale van dit ogenblik is misschien nog meer dan het gebruik van deze *algemene woorden* ter omschrijving van haar doeleinden, het *niet* gebruiken van de oude naar machtspolitiek en klassepolitiek gerichte formules.

Ik wil niet onderzoeken of deze wijziging van formules ook een wijziging van denkbeelden inhoudt, of slechts een nadruk op andere aspecten, en ook wil ik niet de vraag opwerpen of hier van een verrijking of een verarming, een doordringen of een teruggedrongen zijn sprake is. Ik constateer slechts, op grond van de vele uitspraken en resoluties der Socialistische Internationale, en van de vele contacten, die ik in het internationale milieu heb gehad.

Van de drie doeleinden: vrede, vrijheid en welvaart wordt in de socialistische bewegingen de „vrijheid” het meest centraal gesteld. Dit geldt — zij het met nader te omschrijven niet te onderschatten verschillen — zowel voor de partijen, aangesloten bij de Socialistische Internationale als voor die, welke bij de Aziatische Socialistische Conferentie zijn aangesloten. Het centraal stellen van de „vrijheid” blijkt bijvoorbeeld uit het feit, dat wij — allen — als Westeuropese socialistische partijen bereid zijn geweest, een deel van de welvaart te offeren ter betere verdediging van de vrijheid, toen na het Korea-conflict de dreiging van een oorlog naderbij kwam, zonder dat wij overigens hebben nagelaten steeds ook de betekenis van sociale en economische toestanden voor diezelfde verdediging te onderstrepen. En men kan zonder restrictie aannemen, dat de partijen der Socialistische Internationale bereid zouden zijn, de uiterste consequenties bij het verdedigen der vrijheid tegen een communistische agressie te aanvaarden, d.w.z. die vrijheid te stellen boven de vrede.

Het begrip vrijheid is hierbij in zijn *politieke betekenis* gehanteerd: *nationaal* dus in de zin van een vrij, zelfstandig volksbestaan, met politieke soevereiniteit (hoezeer die ook vrijwillig beperkt moge zijn), en *individueel* als politieke vrijheid tot het doen van een politieke keuze in democratische zin. Het begrip vrijheid is echter breder, dan alleen door een politieke inhoud wordt weergegeven. Voor ons behoort bij zulk een formele vrijheid de reële mogelijkheid om er gebruik van te maken, d.w.z. een

sociaal-economisch bestel, dat een grondslag van sociale zekerheid geeft aan het bestaan, en een sociaal-culturele politiek, die op gelijkheid van kansen is gericht.

In de landen van West-Europa hebben de socialistische partijen in hun strijd — behalve gedurende de wereldoorlogen — nimmer de strijd om de nationale onafhankelijkheid behoeven te betrekken: het vrije zelfstandige nationale bestaan was integendeel het gegeven kader, waarbinnen zich die strijd voor de andere — even waardevolle — vrijheid afspeelde: de klassenstrijd voor het verkrijgen van algemeen kiesrecht, de sociale en economische strijd voor een meer gelijke plaats onder de zón, de strijd ook voor de diepgaande hervormingen van het maatschappelijk bestel in machtsverhoudingen, eigendomsverhoudingen, en toegang tot de cultuur.

In de onderontwikkelde gebieden, en met name in die, waar vroeger een koloniaal bewind heerste — het grootste deel — in Azië en Afrika, heeft het begrip „vrijheid” in de eerste plaats — wij hebben dit steeds voor ogen te houden — de inhoud van politieke nationale vrijheid, van het *verdwijnen* van het koloniale bewind. En waar die vrijheid verworven is, valt dikwijls nog veel meer de nadruk op de verdediging ervan tegen elke werkelijke of vermeende aantasting — politiek of economisch — dan op het geven van een nieuwe concrete, naar het individu sociaal-cultureel gerichte inhoud aan die verkregen vrijheid. Ook bij het probleem van de wijze, waarop hulp van economische aard aan de onderontwikkelde gebieden wordt verstrekt, komt de vraag van de verdediging van de politieke vrijheid aan de orde. En de socialistische partijen in de onderontwikkelde gebieden zijn beslist niet minder waakzaam op dit punt dan de specifiek nationale of nationalistische.

Deze socialistische partijen — het blijkt uit al haar publicaties, en uit de publicaties der Aziatische Socialistische Conferentie — zijn zich overigens zeer wel bewust van de gevaren, welke de gewonnen vrijheid van binnen uit bedreigen, en van de noodzaak aan die vrijheid een positieve sociale, economische en culturele inhoud te geven.

De dreigingen zijn vele. Er is een terugvallen mogelijk in oude, prae-koloniale, bestuursvormen en economische activiteiten. Er is de dreiging van een autoritaire, semi- of heel communistische of semi-fascistische usurpatie. Er is ook een ontwikkeling mogelijk naar een nieuwe vorm van klassematachappij, hetzij naar Westers model, hetzij aangepast aan meer Oosterse kaste- en klassebegrippen, waarbij bovendien godsdienstige tegenstellingen een rol spelen.

De socialistische beweging, in de eerste plaats de socialistische partijen in die landen, hebben de belangrijke taak, *deze* soort van vulling van het nationale vrijheidsbegrip te voorkomen, te bestrijden of te wijzigen. Zij staan voor de noodzaak het nationale vrijheidsbegrip met een individueel vrijheidsbegrip — en de mogelijkheden tot een vruchtbaar gebruik maken van die individuele vrijheid — aan te vullen. Maar dat betekent een opvoeren van het levenspeil (leven daarbij in de zin van materiële verzorging, geestelijke inhoud en culturele mogelijkheid) voor de grote massa — en die massa is groot in de onderontwikkelde gebieden.

In de afgelopen jaren is, mede door oorzaken, gelegen in de politieke verhoudingen in de wereld, grote aandacht geschonken aan de vraagstukken in de onderontwikkelde gebieden. Hoezeer ik ook de politieke betekenis van de plaats van Azië en Afrika in het huidige en toekomstige wereldgebeuren onderken, en bereid ben van die aandacht, op *deze* wijze gegeven, te profiteren, toch wil ik nog wel eens met nadruk

stellen, dat ook zonder enige communistische dreiging het vraagstuk van de onderontwikkelde gebieden als sociaal wereldvraagstuk aan de orde zou zijn, en door de socialistische partijen, vanuit haar opvattingen omtrent wereldverhoudingen, zou moeten worden benaderd.

Bij de besprekingen in de laatste jaren, met name ook die in de Verenigde Naties, heeft het probleem der *investeringen* in de onderontwikkelde gebieden terecht een grote mate van aandacht voor zich opgeëist. Wij zijn in *onze* economie tegenwoordig zo gewend het vraagstuk der investeringen voor de ontwikkeling van het levenspeil voorop te stellen, dat deze specifieke aandacht niet behoeft te verwonderen. Toch zullen wij zeer duidelijk moeten uitspreken, dat het investeringsprobleem slechts een *onderdeel* is van het gehele complex. Directe aandacht voor de medische en hygiënische situatie, voor sociale noden, is evenzeer noodzakelijk. Zonder een enigszins houdbare sociale basis is elke investering een slag in de lucht. Nog sterker spreekt dit misschien bij de arbeidsvraagstukken. Het opvoeren van het peil van geoefendheid en geschooldheid, het vormen van lager en hoger technisch kader, en van „managers”, is een noodzaak. Geschooldheid zonder de daarbij behorende investeringen in fabrieken heeft geen zin — maar fabrieken zonder geschooldheid van de arbeiders en van de bedrijfsleiding zijn verloren investeringen. En ook in de *bestuurssector* zijn zeer vele elementaire en minder elementaire ontwikkelingen nodig. De „technische hulp”, welke thans op niet onbelangrijke schaal reeds door de Verenigde Naties — en in andere vormen — wordt verstrekt, blijft daarom van de uiterste importantie. Voor elk gebied — dikwijls voor elk deel van een gebied — is een ontwikkelingsprogram nodig, dat de verschillende vormen van „technische hulp” omvat, ook die voor de sociale en administratieve sectoren. Eén van de andere elementen vormt dan de investering.

Dat een investeringsprogram voor „*de achtergebleven gebieden*”, een nogal vage omschrijving, miljoenen en miljarden dollars zal eisen, staat bij voorbaat vast. Elk der gemaakte studies, en er zijn er reeds zeer vele, bewijst, dat zelfs voor een bescheiden vooruitgang grote kapitalen zijn vereist, omdat de omvang der te ontwikkelen gebieden zo enorm groot is.

Het staat ook bij voorbaat vast, dat het vinden van de middelen voor investering uit de nationale inkomens dier gebieden zelf, een onmogelijkheid is. Er is wel een *bijdrage* mogelijk, en gewenst, maar een grote omvang der investeringen uit eigen middelen zou het levenspeil voorlopig althans omlaag brengen, en *niet* doen stijgen. Terwijl dan bovendien het tempo der — latere — vooruitgang zo traag zou zijn, dat de afstand tot de Westelijke wereld nog verder zou toenemen, terwijl onze collectieve hoofdbedoeling moet zijn, die afstand te verminderen, en wel zo snel mogelijk.

Ook het aantrekken van *particulier* kapitaal uit de meer ontwikkelde landen kan geen uitkomst brengen. Ten eerste omdat de particuliere kapitaalbezitter bij de meestal nog onstabiele politieke verhoudingen belegging niet aantrekkelijk vindt, dikwijls zelfs niet tegen exorbitant hoge rente, en ten tweede, omdat de „jonge” staten deze vorm van investering *niet* met een goedgunstig oog aanzien, omdat particuliere investeringen dikwijls „vreemde” politieke zeggenschap meebrengen, gewild of ongewild. Van de zijde van de partijen der Aziatische Socialistische Conferentie is dit aspect zeer sterk naar voren gebracht. Anti-kapitalistische opvattingen spreken daarbij natuurlijk tevens mee.

De mogelijkheid om aan de investeringsbehoeften der onderontwikkelde gebieden te voldoen, is dus slechts gegeven als men de *publieke* instanties te hulp roept. Er zijn hier bilaterale en multilaterale mogelijkheden, die niet van te voren behoeven te worden afgesneden. Doch hulp van land tot land (vooral als het investeringskapitaal verstrekkende land een grote of een oude koloniale natie is) doet weer de kwestie opdoemen van *politieke* invloed, als gevolg van, of ter verdediging van die investeringen.

Het is mede daarom, dat van de zijde van de onderontwikkelde gebieden zelf — en de Aziatische Socialistische Conferentie onderstreepte ook dit — de voorkeur uitgaat naar een vorm van verstrekking van investeringskapitalen, die *niet* politiek is. En daarbij dringt zich dan een verstrekking door een orgaan van de Verenigde Naties (Sunfed) als vanzelf op, mede door de gunstige, politiek onzijdige, resultaten van het technische hulpprogramma van diezelfde Verenigde Naties. Een groot voordeel is bovendien, dat in die Verenigde Naties, en *dus* ook in het op te richten orgaan, de onderontwikkelde gebieden zelf reeds vertegenwoordigd zijn.

De totale omvang van een internationaal investeringsprogram voor de onderontwikkelde gebieden is vrijwel ongelimiteerd. Het zal daarom goed zijn om bijvoorbeeld de investeringen, nodig voor Zuid-Italië en voor een deel van de Franse industrie en landbouw, ook voor zover zij *niet* uit nationale middelen kunnen worden bekostigd, er *niet* onder te brengen, maar deze bijvoorbeeld als een specifiek *onderling* Europees „hulpprogramma” te behandelen. Ik meen, dat dit ook gewenst is, omdat het aandeel der rendabele private investeringen in zulk een Europees hulpprogram veel groter kan zijn.

De ontwikkeling van Zuid-Amerika zou daarentegen wel, *voor een deel*, uit zulk een Sunfed-program kunnen worden bestreden, al kan ook, gezien de economische verhoudingen, in die landen een *groter* deel direct rendabel worden geïnvesteerd.

Ook zonder *deze* gebieden blijft er in Azië en Afrika een program van werken over, dat nog vrijwel niet af te bakenen is. Wij zullen echter ons op deze totale omvang niet mogen blind staren. Vooral ook niet, omdat toch niet alles gelijktijdig kan worden aangevat. Daarvoor ontbreken de nodige financiën niet alleen, maar ook de gespecialiseerde krachten. Beginnen *boven* een zekere grens betekent niet anders dan van de daarboven beschikbaar gestelde bedragen een steeds groter deel zonder sociaal en economisch rendement te besteden. Een volgende overweging dient nog te zijn, dat een *te snelle* ontwikkeling ook een sociaal-culturele ontwrichting kan betekenen.

Er zijn echter reeds verschillende plannen aangevat, die door *gebrek* aan middelen dreigen te mislukken, en er zijn vele andere plannen, mede door de technische hulporganisaties voorbereid. Hier ligt de aanvangstaak voor Sunfed.

Er is nog één ander punt, waarop ik in mijn uiteenzetting op het Congres van de Internationale in Londen speciale nadruk heb gelegd. Bij de discussies in de Verenigde Naties is, met name van de zijde van de Verenigde Staten, een vrij sterk verband gelegd tussen de uitgaven voor bewapening en de uitgaven voor de onderontwikkelde gebieden. Nu zal niemand ontkennen, dat er in bepaalde omstandigheden een verband aanwezig is. Op hetzelfde ogenblik, dat de uitgaven voor de defensie sterk stijgen, een groter deel van het nationaal inkomen eisen, en het accres van de defensie-uitgaven groter is dan het accres van het nationale inkomen, en dus de levensstandaard

wordt aangetast, zal het moeilijk zijn nog extra-uitgaven voor een ander groot program te voteren. Maar, eenmaal de defensie-uitgaven geworden zijnde tot „normaal” onderdeel der economie, kan *vanaf* die nieuwe basis uit het *normale* accres van het nationale inkomen ongetwijfeld een deel worden gebruikt voor zulk een tweede groot program. Het verband tussen deze soorten van uitgaven is dus beslist niet zodanig, dat Sunfed reeds niet nu zou kunnen worden gesticht, en in korte tijd over de nodige middelen zou kunnen beschikken.

Evenzeer echter moge men oppassen voor het leggen van een te nauwe band tussen eventuele *vermindering* van uitgaven voor defensie en het opzetten van een investeringsprogram voor de onderontwikkelde gebieden. Het is duidelijk, dat het plan van de Franse regering dienaangaande bij de besprekingen in Genève niet het gehoor heeft gevonden, dat deze regering er waarschijnlijk van verwachtte. Het zal, indien t.z.t. de defensie-uitgaven werkelijk drastisch kunnen worden verminderd, wel blijken, dat op dat ogenblik heroriënteringen van de verschillende nationale industrieën nodig zijn, die een deel van de besparingen opslokken, terwijl bovendien waarschijnlijk ook op de arbeidsmarkt wijvingen optreden, zich uitend in een vergrote werkloosheid, en de noodzaak van uitgaven tot bestrijding daarvan.

Het beste is daarom Sunfed zowel van het een als van het ander niet te zeer afhankelijk te doen zijn.

In „De weg naar Vrijheid” gaven wij reeds aan, dat de hulp aan onderontwikkelde gebieden ook door Nederland zou dienen te worden verleend. Wij dachten toen nog aan een bilateraal programma Nederland-Indonesië. Op het laatste congres sprak de Partij zich uit voor deelneming aan Sunfed en noemde een bedrag van 100 miljoen gulden per jaar. Dit is op zichzelf een bescheiden bedrag. Maar indien — wat economisch zeker mogelijk is — de zes landen van de KSG, Engeland en Scandinavië hun evenredig aandeel zouden dragen (Italië eventueel op een 50% basis in verband met eigen ontwikkelingsproblemen), zou reeds een bedrag van 2 milliard gulden aanwezig zijn per jaar, waarbij zonder enige economische moeilijkheid de Verenigde Staten eenzelfde bedrag zouden kunnen voegen.

Het leidt geen twijfel, of dit bedrag kan bijvoorbeeld in de loop van vijf jaar worden verdubbeld en daarna worden aangepast aan de voortgaande reële verwerkingsmogelijkheden.

In 1950 reeds nam de Socialistische Internationale het besluit het vraagstuk van de achtergebleven gebieden op haar agenda te plaatsen. Een kleine commissie, waarin naast Engeland, Frankrijk, België en Nederland, ook Japan en Israël vertegenwoordigd waren, deed voorbereidend werk. Op het Congres van Milaan in 1952 kon daarop het „World Plan for Mutual Aid” worden aangenomen, dat als bijlage 1 aan dit stuk is toegevoegd, omdat het de basis-beginselen bevat, die de Socialistische Internationale in acht genomen wenst te zien bij de ontwikkeling der achtergebleven gebieden.

Nadien heeft ook de Aziatische Socialistische Conferentie zich met het vraagstuk beziggehouden, en wel met name met dat van het oprichten van Sunfed als investeringsorgaan. Na een kennismaken van elkaars denkbeelden en kameraadschappelijk overleg was het mogelijk over dit probleem een *gezamenlijke* verklaring van Socialistische Internationale en Aziatische Socialistische Conferentie aan te nemen. Deze verklaring, door mij toegelicht te Londen, is als bijlage 2 bij dit artikel gevoegd.

SOCIALIST POLICY FOR THE UNDERDEVELOPED TERRITORIES
A DECLARATION OF PRINCIPLES

Preamble

1. The Socialist International aims at the liberation of all men from economic, spiritual and political bondage and the creation of a world society based on the principles of freedom and equality and of voluntary co-operation between free peoples.
The Socialist International seeks the freedom of all nations. It rejects every form of racial discrimination and every system which divides the world into superior and inferior nations.
2. To this end it seeks to establish in every country equal citizenship and democratic institutions through which to maintain and expand the political freedom and economic well-being of all the people.
It seeks to create between countries relationships which express the fundamental unity of all mankind and which recognises the just aspirations of all people to a full and free life. It recognises the value of different cultures and seeks to promote human dignity in all lands.
3. The Socialist International therefore rejects without reservation any form of capitalist imperialism which binds peoples in the chains of political domination and economic exploitation and which thrives on the odious myth of racial superiority.
It rejects too the tyranny which Communist imperialism seeks to impose upon the peoples of the world. The oppression and exploitation of any people, whatever ideological justification may be sought for it, is diametrically opposed to the principles of democratic Socialism.
4. The Socialist International recognises the upsurge of national consciousness as a stage in the emancipation of nations. Communist propaganda attempts to divide the world by exploiting nationalist fervour for its own ends. Socialists condemn chauvinistic nationalism because it denies international solidarity. They regard the development of democratic Socialism as essential to the satisfaction of genuine national aspirations within the framework of an international community.
5. Socialists cherish the freedom movements of the dependent territories. They strive for the creation as rapidly as possible of the conditions in which full self-government can be achieved. The political freedom and social and economic progress of the dependent territories are for Socialists of equal and paramount interest; they seek to eradicate backwardness, not to exploit it; to remove all forms of colonialism and not to profit by dependent status.
6. Socialists, in their struggle to achieve full self-government for the dependent territories, as well as the governments concerned, must give due consideration to the growing inter-relations of the nations of the world, in order to reach peaceful co-operation between free peoples.
7. Vast numbers of the world's population still suffer from periodic famines, extreme poverty, illiteracy and disease. The use of primitive techniques on soils, which are becoming more and more exhausted, reduces yields to the margin of subsistence. In many underdeveloped areas this situation is aggravated by such rapid increases in population that the development of new productive resources is ineffective in raising living standards. These inhuman conditions are incompatible with the Socialist principle of equality of opportunity for individuals and communities. They are grave obstacles to the development of universal

democracy and to human progress. They are a moral and economic danger to all of us. They are a threat to peace. They are a challenge to Socialists.

8. All peoples have a vital interest in raising material and cultural levels in the underdeveloped areas. Democracy, prosperity and peace require the fullest utilisation of natural resources, an increase in the productivity of the underdeveloped areas and the redistribution of the world's income in order to close the gap between living standards in the different parts of the world.
9. The Socialist International works therefore for the free acceptance by all the peoples of the world of a World Plan for Mutual Aid which would make an all-out attack on misery everywhere and which would express in action the international solidarity of working people the world over.

I. *The Task of Socialists in the Underdeveloped Territories*

1. The peoples of the underdeveloped areas are becoming increasingly conscious of their poverty. Yet, too many of the inhabitants of most of these territories still have an attitude of resignation towards it. In ignorance, they sometimes resist the new ideas and techniques which would raise their living standards. Education therefore will have to be spread at all levels. The psychological atmosphere must be created in which economic and social development can go forward. Socialists will have to win the confidence and the collaboration of the masses in their countries to remove apathy and ignorance.
2. For economic development to go forward people must not only desire progress; their social, economic, legal and political institutions must be favourable to it. Fundamental changes will be necessary. Economic relationships which rob the individual of the fruits of his labour have to be broken. Bonds of caste have to be abolished. Legal and political systems which concentrate power in the hands of a small class, intent on maintaining its own wealth and privileges, have to be removed.
Under reactionary, selfish or corrupt leaders, the masses remain apathetic and dispirited or their misery becomes fertile ground for any ideology which holds out to them promise, however false, of means towards a better life.
Given vigorous and honest leadership, the masses can be inspired with an enthusiasm for human progress.
Socialists in the underdeveloped territories aim at providing that creative leadership.
3. Full economic development which will raise the living standard of the depressed masses cannot be achieved by any form of capitalism, but only by Socialist planning. Policies based on the principles of Socialism are the essence of the task. Such policies should take into account too the problems of population-growth and migration which need further study.
4. Socialists in the underdeveloped territories strive to establish governments convinced of the need for agrarian reforms. Land redistribution is of vital importance in many countries where living standards and productive capacities are low and where a large section of the labour force is employed in agriculture. Thus Socialists expect the governments of the underdeveloped countries to introduce legislation to abolish agrarian feudalism, to set up a system of owner-farmers wherever suitable and to assure to the tenant farmers security of tenure and a fair share of the increased yield of their labour. This would induce them to invest in new ventures, to adopt improved techniques, to put forth intensive efforts to increase production, and so to raise their standard of living. Finally, waste lands will have to be brought into cultivation.
5. Socialists seek action which will provide the cultivators with facilities for borrowing the funds necessary to enable them to carry on operations with adequate equipment and with-

out a heavy debt burden. They promote the introduction of the agricultural unit which will maximise output and the establishment of suitable co-operative organisations.

6. They work for development programmes which will bring to domestic industry in peasant economies better appliances and improved techniques both of production and of organisation, and which will build up, where appropriate, industries under planned direction. They support action which will assist the necessary flow of capital to their countries, provided there is full protection against imperialism in any form.
7. Socialists support the extension of labour legislation and industrial regulations to prevent the exploitation of labour everywhere. They promote vocational education at all levels.
8. Socialists seek to create efficient and reliable administrations with adequate technical and professional services all of which are vital to effective economic planning. The development of underdeveloped territories does not depend only on action by governments but also on the initiative of individuals, of communities and of voluntary movements. Socialists seek therefore to promote self-help amongst the peoples, to organise Socialist parties, to build up and strengthen free trade unions, peasant organisations, and all kinds of co-operative enterprises, and to inspire community developments.
9. They aim at a balanced economy adjusted to the needs of their own peoples and to the demands of an expanding world economy which will gradually produce prosperity for working people everywhere.

II. *The Task of Socialists in the Developed Countries*

1. Socialists recognise that the eradication of extreme poverty throughout the world is as much the moral responsibility of the peoples of the more advanced countries as it is of those who live in less developed areas.
2. They recognise that it is vital to the cause of freedom and humanity throughout the world that the vast economic and social changes which are necessary to create decent living standards for the depressed millions should be undertaken in co-operation with the more advanced nations of the free world. Financial assistance from these countries is needed because the rate of capital accumulation in the underdeveloped territories is quite insufficient to support rapid economic development and social progress.
3. The underdeveloped territories require investment of all kinds. Part of these investments will earn no direct return and will have to be met either from the general revenues of the countries concerned or from external assistance in the form of grants. These investments will raise the level of health and education and improve the administrative techniques of the governments. The underdeveloped territories need hospitals, dispensaries and improved housing. They need schools, technical colleges and vocational training centres. Investment is necessary also in scientific research and for statistical and other services without which planned development cannot take place.
4. They require long-term investment in basic equipment: for transport and communications, to develop electric power, for irrigation schemes, for soil conservation and a multitude of similar public works.
5. They require investment in the profit-earning sectors of their economies: in agriculture and fisheries, in mineral resources and in primary and manufacturing industries.
6. Such development cannot be achieved without a great increase in competent administrators, devoted to the public interest, of managerial staffs and of technicians at all levels. Socialists in the advanced countries seek to promote governmental action to help meet these pressing needs of the underdeveloped territories by extending to them technical aid and financial assistance. They press for international co-operation to supplement their effort in fulfilling these tasks.

7. Socialists reject plans which serve only the narrow short-term interests of industrial nations and which conflict with the fundamental principles of equality in relations between different peoples. They reject attitudes of superiority towards less fortunate peoples and seek to build up a wholly new relationship based on mutual respect and co-operation to meet common economic needs.
8. Aid should be given immediately to meet recurring problems like famines. Long-term aid for investment should be supported to secure for the underdeveloped countries a steady increase in the average standard of living, a fairer distribution of national income, greater security for the poorest inhabitants, the greatest possible stabilisation of the economy and an increase of productivity.
9. It is the primary task of Socialists to create a public opinion favourable to active participation in a programme of assistance to underdeveloped countries even if this effort should entail sacrifices from the peoples in the more advanced countries.

III. The World Plan for Mutual Aid

1. The Socialist International appeals to all Socialists the world over to unite in whole-hearted, urgent support for a World Plan for Mutual Aid.
2. The world development plan should provide for programmes at three levels—a general world programme, regional programmes and bi-lateral programmes. It would survey the requirements for developments of all underdeveloped territories.
3. The general world programme would be a co-operative effort for supplying relief and assistance out of a general pool, and for creating a general development fund. First-aid supplies of food, medicine and other equipment should be organised in this general programme, since it is only by estimating supplies and requirements for many countries that supplies can be shared more fairly and the most urgent needs met first. Social development, such as health and educational services and assistance in technical matters should also be organised in the general programme as far as possible, in order to economise the efforts of available experts, and to make the most use of the results of research of all kinds.
4. Regional programmes will be those programmes by which a number of supplying countries co-operate in assisting an area consisting of several receiving countries in which they have a common interest.
5. Bi-lateral programmes would cover assistance from one country to another, including aid from metropolitan countries to their associated overseas territories.
6. All countries should be invited to join in preparing and executing this programme. The contributions from the countries supplying assistance should be assessed on an agreed basis which takes into account their resources and their contributions to other programmes. As soon as the world situation permits the reduction of defence expenditure, these contributions can be increased. Existing schemes of assistance must be maintained and expanded. Appropriate steps will have to be taken to associate all the countries of the world in the programme for mutual aid and to resolve simultaneously the balance of payments problems between Europe and the dollar area on the one hand, and the economic problems of the underdeveloped territories on the other.
7. To make the World Development Plan as efficient as possible, to avoid overlapping and to fix the right priorities in respect to the urgency of each item, the three types of programme will have to be co-ordinated.
8. To devise and carry out these programmes, executive agencies are required. Existing Agencies like the International Bank for Reconstruction and Development, the Technical

*Jong en oud luisteren naar de ongeziene stem uit de schoolradio in een UNESCO-,school”
in het Zuidamerikaanse Columbia*

Assistance Administration, the International Labour Office and other Specialised Agencies of the United Nations, will render usefull services and new agencies may have to be created.

9. By an all-out effort at all three levels freedom from want can be achieved for peoples now living in grim poverty in the underdeveloped regions of the world. A new era of international co-operation and good will can be initiated. The economic system of the world will attain a stable foundation. Democracy will be strengthened and expanded throughout the world. Mankind will be brought a stage nearer the co-operative commonwealth of free and equal peoples: goal of Socialist endeavour.

GEMEENSCHAPPELIJKE VERKLARING VAN DE SOCIALISTISCHE INTER-
NATIONALE EN DE AZIATISCHE SOCIALISTISCHE CONFERENTIE

I. *Speciaal Fonds van de VN voor de economische ontwikkeling (Sunfed)*

Het Colombo Plan voor de economische ontwikkeling van Zuid-Oost-Azië, het rapport van de SLAFE-commissie voor industriële ontwikkeling, het FAO-rapport over internationale investeringen en financieringsfaciliteiten, de studies van Colin Clark, het Wereldplan voor wederzijdse hulp van de Socialistische Internationale, hebben allen de nadruk gelegd op het gebrek aan kapitaalvorming in de onderontwikkelde gebieden en op het feit, dat zolang in deze leemte niet is voorzien, het voor deze landen niet mogelijk zal zijn om over voldoende fondsen voor de ontwikkeling te beschikken. Er wordt eveneens op gewezen, dat hun eigen pogingen, hoe intens ook, op zichzelf niet voldoende zullen zijn om in deze leemte te voorzien.

In de resolutie van de Conferentie te Rangoon van de Aziatische socialistische partijen werd deze zienswijze aanvaard en de nadruk gelegd op de behoefte aan internationale hulp en samenwerking. De resolutie zei hierover:

„De schaarste aan kapitaal en ontwikkeling moet worden gecompenseerd door hulp van buitenaf. Deze hulp is tegelijkertijd een recht en een eis welke is ontstaan door vroegere en huidige uitbuiting van de Aziatische landen door de ontwikkelde landen.”

Het Handvest van de Verenigde Naties legt de nadruk op de behoefte aan internationale steun en samenwerking vanuit een ander gezichtspunt. De belangrijkste onderdelen van het Handvest geven aan, dat de bevordering van de voorwaarden voor economische en sociale vooruitgang en ontwikkeling het voorwerp van zorg moet zijn voor alle landen.

Een aantal landen in de Aziatische gebieden hebben reeds een aanvang gemaakt met grote projecten, waarvoor kapitaal van buitenaf moet worden aangetrokken. Met het oog op de daling van de prijzen der goederen, die door het gebied worden geëxporteerd, en ook de verminderde omvang van de export, kan het grootste deel van de kapitaalbehoefte alleen gedekt worden door een kapitaalstroom van buitenaf. De behoefte aan deze kapitaalstroom en geschoolde arbeidskrachten van de ontwikkelde naar de onderontwikkelde gebieden wordt op deze wijze algemeen erkend.

Verschillende schattingen zijn gemaakt betreffende de behoefte van de Aziatische gebieden aan vreemd kapitaal. Zij variëren van ongeveer 17% tot meer dan 40% van de totaal nodige buitenlandse valuta. Een deel hiervan kan worden verkregen door het opvoeren van de export. Maar in verband met het feit, dat voor bijna alle door dit gebied uitgevoerde goederen het aanbod de vraag overtreft, is het duidelijk dat bijna geen enkel land in dit gebied gemakkelijk in staat is de export zodanig op te voeren dat hieruit alle invoeren kunnen worden bestreden die nodig zijn voor het ten uitvoer leggen der ontwikkelingsplannen.

Hetzelfde geldt voor onderontwikkelde landen in andere streken van de wereld.

Vreemd kapitaal kan worden verkregen door particuliere of overheidsinvesteringen. Sedert de crisis van 1930 echter is de internationale kapitaalbeweging praktisch tot staan gekomen en het huidige beperkte volume van de particuliere investeringen beperkt zich tot bepaalde sectoren van de economie. Buitenlands kapitaal, in gewone of obligatieleningen, is praktisch niet meer beschikbaar; zij die particuliere kapitalen in het buitenland investeren, hebben een duidelijke voorkeur voor aandelenkapitaal, ten einde op deze wijze het beleid en de directie van de onderneming waarin het kapitaal is belegd, in eigen hand te houden.

De politiek van de landen die lenen is er aan de andere kant duidelijk op gericht de toevloed van verder buitenlands particulier kapitaal te beperken. Particuliere investeringen kan men dus niet beschouwen als de voornaamste bron voor de kapitaalbehoeften van de onderontwikkelde landen. De socialistische partijen in het bijzonder zouden niet onverschillig staan tegenover een belangrijke vergroting van de particuliere investeringen, wanneer dit

zou betekenen een vergroting van de invloed der particuliere beleggers op de economie van deze landen.

Hierdoor blijft overheidsinvestering over als de werkelijke bron voor de buitenlandse kapitaalbehoeften. Zoals het rapport van Sunfed, ingediend door de commissie, die werd benoemd door de Algemeen Secretaris van de VN, zegt: „Vele regeringen van ontwikkelde landen hebben uit overwegingen van nationale politiek een mate van ondersteuning aan onderontwikkelde landen en gebieden verleend, in verband met speciale banden van politieke of culturele aard, of uit de overtuiging dat hun grotere mogelijkheden hun de plicht opleggen de onderontwikkelde landen bij te staan.”

In dit citaat worden drie motieven genoemd die mogelijk zijn bij de hulpverlening in de vorm van leningen: politieke overwegingen, gemeenschappelijke standpunten ten aanzien van bepaalde vraagstukken in verband met culturele banden, en een gevoel van morele verplichting van de kant van de rijkere naties.

De meesten der onderontwikkelde landen willen niets liever dan de politieke banden verbreken, die hen afhankelijk maken van andere landen en wel zo spoedig mogelijk. Daarom is men in deze gebieden niet erg ingenomen met buitenlandse overheidsinvesteringen in de onderontwikkelde gebieden, wanneer deze tot nieuwe vormen van afhankelijkheid leiden. Vooral de socialistische partijen voelen hiervoor niets. Steunverlening of leningen, welke worden gegeven met een bepaald politiek motief, kunnen vanzelfsprekend in het geheel niet worden aanvaard, wanneer deze politieke doelstellingen tegengesteld zijn aan de politieke vrijheid van het betrokken land. Voor socialisten vormen zelfs culturele en ideologische banden op zichzelf geen normale grondslag voor het aanvaarden van een lening uit het buitenland.

Hierdoor blijven overwegingen van morele verplichting en van fundamentele economische vooruitgang als de meest geldige motieven over. Maar ten einde deze tot een betrouwbare bron te maken van de behoeften aan vreemd kapitaal van de onderontwikkelde gebieden, moet een instelling worden opgericht, die onder directe controle van de VN zou moeten worden geplaatst, ten einde moeilijkheden bij het vloeien van steun of leningen van het ene land naar het andere te voorkomen.

De Internationale Bank voor Herstel en Ontwikkeling is tot stand gebracht om te voorzien in de behoeften van de onderontwikkelde gebieden voor wat betreft buitenlandse investeringen. Eén van haar doelstellingen is „particuliere buitenlandse investeringen te bevorderen door middel van waarborgen of deelname in leningen en andere investeringen van particuliere beleggers, en, wanneer particulier kapitaal niet beschikbaar is op redelijke voorwaarden, de particuliere investeringen aan te vullen... De Internationale Bank moet echter aandacht schenken aan zakelijke overwegingen als productiviteit en, tot op zekere hoogte, winstmogelijkheden van de projecten die zij financiert, evenals aan de mogelijkheid tot terugbetaling van degene die leent.”

Op enkele gebieden die behoefte hebben aan primaire ontwikkeling, zijn deze overwegingen van winstgevendheid niet van toepassing, en daarom zal de Bank geen passende instelling zijn om aan hun behoeften te voldoen. Toch kan de handhaving van economische stabiliteit en werkgelegenheid in deze gebieden in grote mate afhangen van hulp van buitenaf. Hierbij komt, dat zelfs in het kader van haar doelstellingen, de financiële capaciteit van de Bank veel beperkter is gebleken dan algemeen was aangenomen.

Omdat Sunfed zou worden geleid door een gezagsorgaan, dat direct verantwoordelijk is aan de VN, kan het democratisch karakter ervan als vaststaand worden aangenomen. De commissie, die het voorstel tot het instellen van Sunfed bestudeerde, verklaarde: „Als een instelling, gebaseerd op de beginselen van het Handvest van de Verenigde Naties, zou het Fonds in zijn werkwijze en in de hulp die het verleent, niet moeten dienen als een middel voor buitenlandse economische en politieke inmenging in de binnenlandse aangelegenheden van de gesteunde landen; de hulp die door het Fonds wordt verleend zou niet gepaard moeten gaan met het stellen van bepaalde voorwaarden van politieke aard.”

De loop van de besprekingen in de VN heeft de overtuiging doen postvatten, dat de op-richting van Sunfed afhankelijk zou zijn van de ontwikkeling der ontwapening. Deze herhaalde nadruk op de behoefte aan internationale ontwapening, die zou moeten voorafgaan

aan de stichting van een internationaal fonds voor de onderontwikkelde gebieden, is zeer te betreuren. Een internationale overeenkomst over ontwapening zou zeer welkom zijn. Maar wij behoeven en moeten niet hierop wachten en in de tussentijd niets doen aan economische plannen. Het is juist zo, dat economische ontwikkeling in de onderontwikkelde gebieden op zichzelf kan leiden tot een vermindering van de spanningen in de wereld en de besprekingen over ontwapening kan stimuleren. In ieder geval is de economische ontwikkeling van voldoende belang om op eigen mérites te worden beschouwd.

In verband met de aangeduide sociale en kapitaal-behoeften van de onderontwikkelde gebieden, leggen de Aziatische Socialistische Conferentie en de Socialistische Internationale de nadruk op de dringende behoefte aan kapitaal van buitenaf en betuigen zij hun instemming met een spoedig tot stand komen van Sunfed.

Siamese vrouw plant rijst uit (foto: U.N.)

HET BEVOLKINGSVRAAGSTUK

IN NEDERLAND

Dat ons land in demografisch opzicht een unieke plaats inneemt in de Westerse wereld, doordat het het laagste sterftcijfer heeft van alle landen ter wereld, tegelijkertijd het hoogste geboortecijfer en de snelste bevolkingsgroei van de Westeuropese landen en als resultaat van dit alles de grootste bevolkingsdichtheid, zal langzamerhand wel tot vele Nederlanders zijn doorgedrongen. Het is de glorie van ons land, omdat het betekent, gezien het welvaartsherstel ondanks bovengenoemde feiten en ondanks de schade, toegebracht door de economische crisis vóór de tweede wereldoorlog, door die oorlog zelf en zijn verwoestingen en door het verlies van Indonesië, dat wij niettemin onze nationale huishouding relatief gesproken behoorlijk hebben kunnen reorganiseren. Maar het betekent tegelijkertijd een zware last, die individu en natie elke dag voelen.

Wanneer regering en volk de huidige emigratie steunen — die toch ook haar nadelen heeft — dan is dat doodeenvoudig, omdat onze demografische situatie ons geen andere keuze laat, waarmee dus de bevolkingsdruk als objectief feit wordt erkend, terwijl de vele liefhebbers voor deze emigratie blijk geven, deze druk ook subjectief te gevoelen. Wanneer wij een groot deel van ons volksinkomen moeten uitgeven voor investering, niet alleen voor onderhoud en vervanging van het economische apparaat, maar ook voor vergroting daarvan, dus miljarden moeten spenderen aan industrialisatie, Zuiderzeewerken, Delta-plan en andere grote werken, dan noodzaakt onze sterke bevolkingsgroei ons daartoe, omdat nalatigheid in dit opzicht onherroepelijk welvaartsvermindering, werkloosheid en al de morele en culturele gevolgen van dien zou betekenen. Wanneer het zo lang duurt, voor wij het woning-tekort hebben ingehaald, komt dit mede door het feit, dat het grootste deel van de jaarlijkse aanwas aan nieuwe woningen reeds wordt verbruikt door de bevolkingsgroei. Wanneer wij onvoldoende aan krotpruiming kunnen doen en het aantal leerlingen per klasse niet verminderen: de voornaamste moeilijkheid ligt weer in de sterke bevolkingsgroei, waardoor noodzakelijke hervormingen worden uitgesteld. Wanneer het verkeersprobleem, vooral in het Westen van het land, steeds nijpender wordt, wanneer wij noodzaak zijn steeds meer étagewoningen te bouwen, wanneer er een landhonger is onder jonge agrariërs, wanneer vooral in vacantiетijden en tijdens het weekeinde, onze spoorwegen, stranden, plassen, heidevelden en bossen de stroom van toeristen niet aan kunnen, wanneer er een drinkwaterprobleem is en een probleem van de vervuiling der openbare wateren, wanneer natuurvrienden moeten vechten voor het

behoud van de laatste natuurlijke vegetatie en fauna, wanneer straaljagers laag en brullend scheren over onze woon-, recreatie- en verplegingsoord en tanks onze fietspaden vernielen. . . ., dan is de hoofdoorzaak van dit alles en nog veel meer wéér hetzelfde, nu slechts anders uitgedrukt: gebrek aan ruimte, aan verkeers-, woon-, agrarische, recreatie-, militaire en andere ruimten en een te dicht op elkaar komen en gedeeltelijke doordringing van deze ruimten, met al de psychologische en sociologische gevolgen daarvan.

Zo is dus de sterke bevolkingsgroei in ons dichtbevolkte land een probleem van de eerste orde, dat collectiviteit en individu voortdurend voor ogen moet staan en een rol behoort te spelen bij alle beslissingen, niet het minst politieke. En wie de noodzakelijke houding van zorgzaamheid en bezorgdheid tegenover dit probleem als „over-angstig” typeert, geeft wel blijk van een onverantwoorde blindheid voor een stuk realiteit.

Het is dus best te begrijpen, gezien deze demografische situatie, dat in onze sociale wetenschap de studie van demografische aspecten druk wordt beoefend, reeds vóór de laatste oorlog, maar nog sterker daarna. Doel van dit artikel nu is niet, alleen mijn eigen beschouwingen te geven, ook niet alle aspecten en alle der voornaamste geschriften te behandelen — dat zou te veel ruimte vergen — maar een drietal zeer goede recente publicaties te bespreken en te beoordelen. Eén daarvan heeft een praktische doelstelling: het opstellen van richtlijnen voor een Nederlandse bevolkingspolitiek. De beide andere zijn meer zuiver-wetenschappelijk van karakter en werpen nieuw licht op bepaalde aspecten van het vraagstuk. Maar waar inzicht vooraf moet gaan aan het opstellen van richtlijnen, zijn deze twee indirect ook van de grootste praktische betekenis. Ik begin met de bespreking van een voortreffelijke studie van de Wageningse hoogleraar en socioloog *E. W. Hofstee*¹). Ook het feit, dat deze studie is gepubliceerd in, zeker voor ieder toegankelijke, maar weinig bekende verslagenbundels, maakt het wenselijk, de belangrijke nieuwe inzichten van deze studie onder een groter publiek bekend te maken.

2. Wanneer men een kaart van ons land van nu bekijkt, waarop de geboortecijfers per gemeente zijn aangegeven, dan ziet men een bont tafereel, waarin toch een zekere regelmaat is te vinden: steden lager geboortecijfer dan het omringende platteland, de diluviale zandgronden hoger dan de alluviale gebieden, R.K. en ook wel orthodox-protestantse hoger dan vrijzinnige of onkerkelijke streken. Dientengevolge liggen de geboortecijfers van Zeeland, Groningen, Noord-Holland, Friesland, Zuid-Holland, dus het Westen en Noorden van ons land, beneden het rijksgemiddelde van ons land, daarentegen Noord-Brabant, Limburg, Drente, Gelderland en Overijssel er boven, Utrecht ongeveer gelijk aan ons gemiddelde peil.

Wij wisten reeds, dat dit vroeger anders was, bijv. dat de geboortecijfers van de provincies Noord-Brabant, Limburg en Drente, die nu boven de Rijkscurve liggen, er in de vorige eeuw beneden lagen, terwijl het voor Noord-Holland en Zeeland precies

¹) *E. W. Hofstee: Regionale Verscheidenheid in de ontwikkeling van het aantal geboorten in Nederland in de 2e helft van de 19e eeuw (in „Akademie-dagen” deel VII, van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen), Amsterdam 1954, p.p. 59–106.*

andersom was: toen er boven, nu er beneden²⁾. Maar een geheel bevredigende verklaring daarvoor werd niet gegeven, wat ook niet kon, omdat de gedetailleerde gegevens ontbraken. Deze nu heeft Hofstee verzameld, een moeizaam werk van jaren. En wie nu het resultaat bekijkt, bijv. de geboortecijfers per gemeente honderd jaar geleden (p. 101 van deze studie), ziet bijna geheel het omgekeerde beeld van de huidige toestand. De steden liggen zelden lager, vaak hoger dan het platteland, de zandgronden veel lager dan de alluviale gebieden en het R.K. Zuiden ligt (behoudens Limburg ten O. van de Maas) het allerlaagst!

Betekent dit dat de zandbewoners, ook in Brabant en Limburg, honderd jaar geleden aan „geboortebeperking” in moderne zin deden? Dat is wel zeer onwaarschijnlijk. Op grond van al zijn materiaal, waarvoor wij naar de studie moeten verwijzen, geeft Hofstee een zeer plausibele verklaring, die aansluit bij een soortgelijke theorie, opgesteld door de onlangs overleden begaafde Duitse socioloog *Gerhard Mackenroth*.³⁾

In de voor-industriële maatschappij, aldus Hofstee's en Mackenroth's theorie, trouwen met name boeren en ambachtslieden (de meerderheid van de toenmalige bevolking) pas, wanneer zij een boerderij of ambachtsbedrijf kunnen bemachtigen. Dit is niet gemakkelijk, dus trouwt men op late leeftijd. Velen echter gelukt het nimmer een eigen bedrijfje te verkrijgen. Zulke personen blijven ongetrouwd werken, als medewerkend familielid op het familiebedrijf, of als knecht, meid, handwerksgezel op een vreemd bedrijf, dan wel als dienstbode in de stad of bij landelijke notabelen. Zulk een ongetrouwde staat was zinvol, gezien de patriarchale sfeer, die waarborgde, dat men levenslang geborgen was en ook een gewaardeerd medelid was van een huishouden. Binnen het huwelijk was geen geboortebeperking, de geboorten konden elkaar snel opvolgen, maar gezien de hogere huwelijksleeftijd van de vrouw was haar vruchtbare periode tijdens het huwelijk korter. Mede door het veel lagere percentage huwendes was daardoor het geboortecijfer, berekend per 1000 inwoners, veel lager. En doordat de sterfte veel hoger was, was het geboorte-overschot gering.

Zo slaagde men met dit *ambachtelijk-agrarische voortplantingspatroon*, zoals Hofstee het noemt, er in het evenwicht te bewaren. Komt nu echter de industriële maatschappij, dan wordt het evenwicht verstoord. De patriarchale sfeer tussen patroon en arbeiders verdwijnt, in de stad allereerst, vooral in het grootbedrijf, ook bij de grotere boerenbedrijven op de alluviale gronden. Het aantal arbeiders groeit snel, en zij werken veel minder vaak hun leven lang bij één baas. Het heeft voor hen geen zin om met het huwelijk te wachten: de huwelijksleeftijd daalt, het percentage huwendes neemt toe. Maar het oude patroon: ongebreidelde voortplanting binnen het huwelijk, wordt voortgezet. Het gevolg van dit *proletarische voortplantingspatroon* is dan ook een sterke stijging der geboortecijfers, en bovendien, door de daling van de sterfte, een sterke verhoging van het geboorte-overschot.

²⁾ Zie bijv. de grafieken in: Methorst en Sirks, *Het bevolkingsvraagstuk*, Amsterdam 1948, p.p. 46-51.

³⁾ G. Mackenroth, *Bevölkerungslehre*, 1953. Ook het hoofdstuk „Bevölkerungslehre” van dezelfde schrijver in het pas verschenen handboek onder redactie van Gehlen en Schelsky „Soziologie”, 1955, p.p. 44-90.

Maar het proletarische voortplantingspatroon vormt slechts een korte tussenfase. Het wordt, althans in vele streken, gevolgd door het *moderne voortplantingspatroon*, waarbij geboortenregeling, met welke middelen dan ook, binnen het huwelijk wordt toegepast. De welgestelden gaan vóór, in de steden, maar ook de grotere boeren op het platteland: Groningen, Noord-Holland, later Zeeland. Arbeiders volgen, eerst de meer gekwalificeerde, later ook de andere. Pas nu, in deze derde fase, begint het godsdienstverschil een rol te spelen. Het Katholicisme en, in mindere mate, het Orthodoxe Protestantisme remmen de doorwerking van het moderne voortplantingspatroon.

Nu wordt ons de demografische ontwikkeling van ons land gedurende de laatste eeuw duidelijk! Een eeuw geleden overheerste op de zandgronden, zowel in Katholieke als in Protestantse Gebieden, het eerste voortplantingspatroon, in het Westen daarentegen het tweede. Vandaar de veel hogere geboortecijfers in het Westen! Spoedig begint daar, zowel in de steden als op het platteland, het derde patroon door te dringen: vandaar in onze tijd de lagere cijfers in de drie westelijke en de twee noordelijke provincies, al vertonen de gemeenten met veel Katholieken er eilanden met hoge cijfers. Op de zandgronden daarentegen geven de laatste decennia van de vorige en de eerste van deze eeuw de mogelijkheid van ontginning van woeste gronden, dank zij moderne hulpmiddelen (kunstmest e.d.). Meer boerenzoons kunnen nu een bedrijfje bemachtigen en huwen, ook op vroegere leeftijd. Terwijl het geboortecijfer daalt in het Westen en in het Noorden, stijgt het op de zandgronden, bij Katholieken en Protestanten. Maar wanneer dan de woeste gronden schaars worden, begint het derde patroon ook door te dringen bij de zandboeren, behalve bij de Rooms-Katholieke boeren. Zij hebben de neiging te volharden in het eerste patroon. Nog steeds is in Noord-Brabant het percentage gehuwden het laagst van alle provincies, zij het hoger dan vroeger. Dat kan echter ook veroorzaakt zijn door de groei van het aantal industrie-arbeiders in deze provincie; een nader onderzoek zal dit moeten uitmaken.

Wij mogen prof. Hofstee wel zeer dankbaar zijn voor deze studie. Zij is nog slechts een eerste oogst uit zijn rijk materiaal en wij hopen, dat hij gelegenheid zal hebben, daaruit nog meer gedetailleerde conclusies te trekken.

Tot slot van mijn bespreking van deze studie moge ik nog een paar opmerkingen mijnerzijds maken. Gelijk bekend nam het percentage der R.K. in ons land iets af in de vorige eeuw, terwijl het in onze eeuw weer steeg. Ook dit verschijnsel wordt nu duidelijker te begrijpen. De zandboeren, toen een belangrijk percentage der R.K., gaven met hun voor-industrieel voortplantingspatroon relatief demografisch verlies. Dan echter komt de mogelijkheid tot sterker ontginning van woeste gronden. Meer boerenzoons kunnen trouwen, en op jongere leeftijd. Bovendien neemt het percentage industrie-arbeiders toe, vooral in Noord-Brabant. En deze arbeiders volgen het tweede voortplantingspatroon. Het relatieve demografische verlies slaat om in een relatieve winst, die te danken is aan wat ik zou willen noemen: de *democratisering van het huwen*. Maar deze democratisering brengt juist in onze tijd allerlei moeilijkheden. Het derde, het moderne patroon, begint langzaam bij de R.K. industrie-arbeiders en middenstand door te dringen, ook in Brabant.⁴⁾ Hoe langzaam zal nader onderzoek moeten uitmaken. Dat de oplegging van de Katholieke zedeleer in haar volle strengheid hier

⁴⁾ Bijv. in Uden; zie dr. A. J. van Lieshout, O.E.S.A., Uden; Eindhoven 1948, p. 234, p. 238.

grote spanningen veroorzaakt, is duidelijk. Maar het niet of pas laat kunnen trouwen van de boerenzoons geeft ook spanningen. Zij zien, dat arbeidersjongens vroeger trouwen: de vanzelfsprekendheid van het oude boerenpatroon wordt doorbroken. Is dit wellicht één der oorzaken van de sterke toeneming der R.K.-emigratie gedurende de laatste jaren?

Gelijk bekend heeft *Malthus*, vanaf de 2e editie van zijn beroemde werk, als uitweg om overbevolking tegen te gaan, zijn „moral restraint” aangewezen, wat bij hem betekende „The obligation not to marry till we have a fair prospect of being able to support our children”.⁵⁾ Hij ried dus het bovengenoemde eerste voortplantingspatroon aan, dat dan ook volgens zijn beschrijving in het Engeland van zijn dagen veel werd toegepast,⁶⁾ en ook nog lang daarna door de middenklassen.

De arbeiders echter pasten tijdelijk het tweede patroon toe — door hem gevreesd — daarna in toenemende mate het derde — door hem verworpen —. Zijn advies is dus niet gevolgd. In de rijpere industriële maatschappij van de 20ste eeuw overheerst de tendens van een verlaging van de huwelijksleeftijd.⁷⁾

De R.K. zedeleer laat het eerste en het tweede patroon toe, niet het derde, tenzij door de — niet gemakkelijke — onthouding. Intussen daalt overal ook het R.K. geboortecijfer, een indicatie van de spanning tussen leer en praktisch. Want, hoezeer analyse bij deze verborgen dingen moeilijk is, het is aan geen twijfel onderhevig, dat deze daling niet alleen met onthouding is bereikt. Het toelaten — onder voorwaarden — van de methode der periodieke onthouding was weer een antwoord der moraaltheologen op deze spanning. Zal deze daarmee verdwijnen? Het beraad der moraaltheologen schijnt door te gaan, maar verdere verzachting is wel heel moeilijk. De uitslag is zeer belangrijk, voor ons land en voor de R.K. kerk!

3. Wij zijn intussen reeds het onderwerp van de tweede hier te bespreken studie genaderd. In de studie van Hofstee werd alleen de godsdienstfactor terloops genoemd als rem voor de aanvaarding van het derde patroon. Deze factor, i.c. die van het Katholicisme, in detail te behandelen is het doel van de mooie studie van prof. Van Heek⁸⁾, de Leidse hoogleraar-socioloog, die er voortreffelijk in geslaagd is dit moeilijke onderwerp objectief te behandelen, zodat ook Katholieke deskundigen hun dankbaarheid over deze studie hebben geuit⁹⁾.

De gang van zijn betoog is als volgt. Bij de verklaring van de relatief hoge Nederlandse geboorte- en vruchtbaarheidscijfers hebben, volgens hem, verschillende onder-

⁵⁾ Malthus, An essay on population, Book IV, chapter I, laatste alinea.

⁶⁾ Idem, Book II, chapter VIII.

⁷⁾ Bijv. in Engeland—Wales (zie Report Royal Commission on Population, 1949, p. 22, 74; in de Verenigde Staten (zie Thompson, Population Problems, 1942 p. 195). Wat Nederland in zijn geheel betreft blijkt de verhoogde en vervroegde nuptialiteit duidelijk uit een vergelijking van de burgerlijke staat bij de verschillende volkstellingen vanaf 1869 (12e volkstelling, serie A, Deel 1, staat 13 p. 32).

⁸⁾ F. van Heek: Het geboorte-niveau der Nederlandse Rooms-Katholieken. Een demografisch-sociologische studie van een geëmancipeerde minderheidsgroep. Leiden, 1954.

⁹⁾ Bijv. prof. dr. G. H. L. Zeegers, in zijn „Woord vooraf” (p. XVII) van de dissertatie van dr. M. Staverman O.F.M.: Buitenkerkelijkheid in Friesland, Assen 1954.

zoekers de speciale factor der gezindheid van de *Nederlandse* Katholieken te veel verwaarloosd. Het verschil in vruchtbaarheid tussen Katholieken en niet-Katholieken is vermoedelijk van zeer grote betekenis voor de verklaring van het relatief hoge geboorte-niveau van Nederland (p. 45). Natuurlijk werken op de geboortecijfers der R.K. allerlei factoren, ook van niet-godsdienstige aard in, maar de schrijver meent, na allerlei vergelijkingen, dat grote invloed van de eigenlijke godsdienst-factor waarschijnlijk is (p. 70). Daarna, en dat is een trouvaille, gaat hij vergelijken het geboorte-niveau van verschillende overwegend R.K. of overwegend Protestantse Nederlandse grensgebieden, met dat van de aangrenzende gebieden in België of Duitsland met dezelfde godsdienst en gelijksoortige sociaal-economische structuur. Het blijkt dan dat in verschillende — niet alle — Nederlandse R.K. grensgebieden het geboorte-niveau aanzienlijk hoger ligt dan in de R.K. gebieden over de grens, terwijl bij vergelijking van de Nederlandse en Duitse protestantse grensstreken dit verschil veel geringer is. Terecht mag hij daaraan de conclusie verbinden, dat bij de Nederlandse R.K. geestelijkheid resp. gelovigen het voorhouden resp. het nakomen van de zedeleer op dit gebied veel intenser is vergeleken bij België en Duitsland. In de drie volgende voortreffelijke cultuur-sociologische hoofdstukken, die de climax van het boek vormen, verbreedt hij de zo juist genoemde stelling door aan te tonen dat, zowel als te verklaren waarom de Nederlandse Katholieken een afwijkende mentaliteit hebben. Ik kom daar nog op terug. In het laatste hoofdstuk bespreekt hij de toekomstige ontwikkeling, laat zich terecht niet beslist uit over de zekerheid van een nivellering van het Katholieke en niet-Katholieke geboorte-niveau of het tijdstip, waarop deze eventueel zal plaatsvinden, maar wijst wel uitdrukkelijk op de spanningen t.o.v. dit punt, die het Nederlandse Katholicisme ten deel zal vallen.

Voor ik de cultuur-sociologische hoofdstukken ga bespreken, wil ik eerst enige critische opmerkingen maken t.a.v. het eerste, statistische deel. Deze opmerkingen doen niets af aan de grote bewondering, die ik voor dit boek heb, en n.m.m. verzwakken zij ook nauwelijks de basis, die het tweede cultuur-sociologische gedeelte behoeft. Trouwens, Van Heek wijst zelf zo vaak op de noodzaak van verdere statistische analyse bij verschillende twijfelpunten, dat mijn als constructieve bijdrage bedoelde opmerkingen hem welkom zullen zijn.

Mijn kritiek betreft *niet* het nauwgezette onderzoek van de grensgebieden (hfd.st. VII). Met de daarin gegeven statistische analyse staan de reeds genoemde conclusies wel vast. Mijn enige opmerking hier is, dat de schrijver bij zijn keuze van een aantal agrarische protestantse gemeenten (met een te verwaarlozen % Katholieken) in de provincie Groningen, toch zeker enerzijds de gemeente Kloosterburen (% R.K. bij de twee laatste volkstellingen 40,5 en 42,2), anderzijds de sterk onkerkelijke gemeenten Beerta (% onk. resp. 41,2 en 54,4), Finsterwolde (37,8 en 54,0), Noordbroek (30,5 en 27,2) en Usquert 35 en 30,8) had moeten weglaten, terwille van een zuiverder uitkomst. Mijn kritiek slaat vooral op de hoofdstukken V en VI, meestal op de conclusies, soms ook op de werkwijze.

In hoofdstuk V tracht Van Heek zijn kritiek op verschillende schrijvers, die volgens hem bij de verklaring van het relatief hoge geboorte-niveau van Nederland te veel de hoge R.K. cijfers hebben verwaarloosd, statistisch te bewijzen. Nu ligt hier n.m.m. een misverstand. Deze becritiseerde schrijvers weten zeer goed, dat bij vergelijking van het

geboorte-niveau in gemeenten, provincies, het gehele Rijk en de afzonderlijke beoepsgroepen de R.K. zeer vaak het hoogst liggen, dus dat hun bijdrage tot de bevolkingsvermeerdering vooral sedert de sterfteverschillen zeer verminderd zijn, relatief hoger ligt. De stelling, dat het relatief hoge Ned. geboorte-niveau uitsluitend aan de Katholieke mentaliteit zou moeten worden toegeschreven, verwerpt Van Heek uitdrukkelijk (p. 6, noot 4). Toch suggereert hij onbedoeld in hoofdstuk V door een aantal vergelijkingen, dat de niet-Katholieken in ons land wel zo ongeveer hetzelfde geboorte-niveau hebben als in sommige buurlanden. Hij vergelijkt bijv. op p. 37 de geboortecijfers van Jutland met die van onze, eveneens niet-Katholieke provincie Groningen, beide gedurende 5 jaar vóór de tweede wereldoorlog; voorts wordt Kopenhagen vergeleken met onze grote steden. Het blijkt dan dat de verschillen tussen genoemde Ned. en Deense gebieden vrijwel nihil waren. In de eerste plaats merk ik op, dat dit na de oorlog niet meer het geval was, in de tweede plaats, dat men Jutland, naar bodem en sociaal-economische structuur, beter met het eveneens niet-Katholieke Drente zou kunnen vergelijken, dat, ook voor de laatste oorlog, een geboorte-niveau heeft, dat 15 tot 20% hoger ligt dan van de provincie Groningen, waardoor de vergelijking al weer anders uitvalt. Verder berekent de schrijver, dat het aantal geboorten van 1905 tot en met 1946 in ons land 136% bedraagt van onze bevolking in 1905; een soortgelijke berekening voor Denemarken geeft als uitkomst 119%. *Maar was in Nederland, vanaf 1905, de vruchtbaarheid der R.K. gelijk geweest aan die van de niet-R.K., dan was het soortgelijke cijfer in Nederland 117% geweest* (p. 39). Dit suggereert al heel duidelijk: wanneer het geboorte-niveau van Nederland hoger ligt dan dat van Denemarken, komt dat *helemaal* door de R.K. *Deze suggestie is onjuist*. Want de door Van Heek gestelde fictie is sociologisch niet relevant. Zij had zo moeten luiden: hoe hoog zou het totaal aantal geboorten in Nederland van 1905 tot en met 1946 zijn geweest, indien in 1905 de R.K., *ter plaatse waar zij wonen en met het beroep dat zij uitoefenen*, door niet-R.K. zouden zijn vervangen, anders uitgedrukt: t.a.v. het voortplantingspatroon ineens hun R.K.-mentaliteit zouden hebben afgelegd. In dit — uiteraard volkomen fictieve geval — moet men voor hen *niet aannemen* een geboorte-niveau gelijk aan dat van het gemiddelde van alle niet-Katholieke Nederlanders, maar dat van de niet-Katholieken *die dezelfde woonplaats en beroepsstructuur zouden hebben als de R.K.* De berekening is dan natuurlijk veel moeilijker, wellicht onuitvoerbaar; ik heb geen berekening gemaakt, maar schat zeer grof en zonder pretentie van bewijskracht, dat het percentage 117 dan misschien 125 zou worden, in elk geval heel wat hoger dan 117 zou liggen, omdat een belangrijk deel der R.K. op de zandgronden woont, waar het geboorte-cijfer der niet-Katholieken aanmerkelijk hoger is dan in het Westen en Noorden. Dat betekent dus, en dat laat Van Heek niet duidelijk genoeg uitkomen: niet alleen het geboortecijfer der R.K. ligt in ons land hoger dan in de buurlanden, ook dat der niet-Katholieken *in hun geheel genomen* (dus niet afzonderlijke groepen) ligt hoger dan in Denemarken en a fortiori in twee andere door Van Heek genoemde niet-Katholieke landen Noorwegen en het Ver. Koninkrijk, die beide aanmerkelijk beneden Denemarken liggen (p. 39). Men moet zowel de hoge toppen (i.c. het hoge R.K.-niveau) verklaren — en dat heeft Van Heek zich als taak gesteld en doet hij voortreffelijk — als het gemiddelde Nederlandse niveau. Het is uiteraard het goed recht van Van Heek dit laatste probleem aan anderen over te laten, maar zijn

hoofdstuk V geeft m.i. te sterk de indruk, dat de betekenis van deze hoge R.K. top voor de verklaring van het gemiddelde niveau zo groot is, dat er verder geen probleem overblijft. Dit heeft Van Heek natuurlijk niet bedoeld, maar de twee hier becritiseerde statistische vergelijkingen leiden er toch toe.

Deze kwestie is niet alleen van academische, maar ook van praktische betekenis. Enerzijds bestaat het gevaar, reeds door R.K. schrijvers gesignaleerd, en waarop ook Van Heek wijst (p. 6), dat voor de demografische spanningen, in het begin van dit artikel kort aangeduid, *alleen* de R.K. verantwoordelijk worden gesteld, in het bijzonder de rigoureuze accentuering van hun zedeleer in Nederland. Anderzijds zouden de R.K. in ons land zich op de borst kunnen kloppen en zeggen: „Wanneer wij het wat minder nauw met onze zedeleer op dit gebied hadden genomen, was het geboortepil van ons land vóór de laatste oorlog wellicht reeds gedaald tot het lage en onvoldoende peil van onze buurlanden”. Beide beweringen zijn te extreem gesteld, want hoe belangrijk de godsdienstige factor in eigenlijke zin is, er werken ook andere, economische, sociologische, geografische factoren.

Dat weet Van Heek natuurlijk ook, en hij doet in zijn hfdst. VI een poging, de intensiteit en frequentie' van deze factoren min of meer kwantitatief te vergelijken met die van de eigenlijke godsdienstige factor. Mijn algemene critiek op dit hoofdstuk is, dat Van Heek de betekenis van deze laatste factor overschat. Ik móge dit met enkele voorbeelden adstrueren. Op p. 54 vergelijkt hij o.a. het geboortniveau der Amsterdamse Katholieken (1929–1932) met dat van de overwegend Ned. Herv. Drentse agrarische gemeenten. De laatste bleken gemiddeld even hoog te liggen. Daaruit concludeert hij, dat de godsdienstige factor demografisch even sterk werkt als de urbaniseringsfactor. Is deze conclusie gewettigd? Het lijkt mij toe van niet. Van Heek moet wel zo geredeneerd hebben: op de R.K. van Amsterdam werkt hun Katholiek zijn geboorten verhogend, een complex sociale factoren (invloeden van urbanisering, van industrialisering, van bepaalde beroepsstructuur) verlagend; bij de Drentse zandbewoners hun Hervormd zijn verlagend, het ontbreken van het tweede complex factoren verhogend. Als het resultaat ongeveer hetzelfde is, moet de intensiteit van de godsdienstige factor even sterk zijn als die van het tweede complex factoren. Ik meen, dat zulk een conclusie onjuist is door een verkeerde werkwijze en stel de volgende voor.

Volgens de volkstelling van 1947 bedroeg het gemiddeld aantal levendgeborenen op 100 bestaande huwelijken met kinderen¹⁰⁾: bij de R.K. in Amsterdam 344, bij de Ned. Herv. in Amsterdam 271, bij de R.K. in Drente 511, bij de Ned. Herv. in Drente 355. Van Heek kan nu zeggen, dat dit zijn conclusie bevestigt, want de R.K. in Amsterdam liggen maar iets lager dan de Ned. Herv. in Drente. Maar m.i. moet de redenering zó zijn: de R.K. in Drente liggen 49% hoger dan de R.K. in Amsterdam, door

¹⁰⁾ 12e Volkst. (1947), Serie A. Deel 4 p. 62. Het nadeel van de door mij hier gebruikte cijfers voor Drente is, dat deze niet alleen de zandgemeenten betreffen. Daartegenover zijn de gemeentecijfers van Van Heek voor deze vergelijking in zoverre onzuiver, dat 7 van de door hem op p. 63 genoemde gemeenten van het Drentse plateau in 1930 een percentage tussen 20 en 30 hadden, alleen al voor de leden der „Gereformeerde Kerken”. Verder gebruik ik hier huwelijksvruchtbaarheidscijfers in navolging van Van Heek, hoewel ik tegen het uitsluitend gebruik van deze cijfers in bepaalde gevallen bezwaar heb. Maar daarover verder op.

het ontbreken van het complex van stedelijke factoren; de R.K. in Amsterdam liggen slechts 27% hoger dan de Ned. Herv. in Amsterdam, door de godsdienstige factor; ergo is de intensiteit van het eerstgenoemde complex bijna tweemaal zo groot als die van de godsdienstige factor. Wel te verstaan: voor de R.K. in Amsterdam. Want de Ned. Herv. in Amsterdam liggen 31% lager dan die in Drente, 27% lager dan de R.K. in Amsterdam, dus voor de Ned. Herv. zouden beide factoren in intensiteit niet zover uit elkaar lopen. Ik geef dit voorbeeld, niet omdat ik zelf er zoveel aan hecht, maar om te laten zien hoe men, bij de vele vergelijkingen die men kan maken, telkens weer andere cijfers zal krijgen en ook zal moeten krijgen, omdat wij toch immers wel weten, dat de intensiteit van de godsdienstige factor zelf weer weer beïnvloed wordt door andere factoren. Wanneer daarom Van Heek hfdst. VI besluit met een grote invloed van de godsdienstige factor waarschijnlijk te achten, dan voeg ik daar aan toe: in bepaalde gevallen, bijv. in Oost-Brabant (daarover volgt aanstonds nog een opmerking). In West-Brabant is hij waarschijnlijk kleiner, bij de Zeeuwse R.K. nog kleiner, en bij de R.K. in de grote steden nog weer kleiner. Althans: dat zou alles door juiste vergelijkingen moeten worden nagegaan.

Van Heek geeft toe, dat de regionale en sociale factoren verhogend werken op het geboorte-niveau der R.K. van Nederland in zijn geheel: hun percentage in de grote steden met lage geboortecijfers is beneden het gemiddelde, zij zijn oververtegenwoordigd in de zandstreken (met hoge cijfers), ondervertegenwoordigd in de kleistreken (met lage cijfers), oververtegenwoordigd in de meeste beroepen met hoge cijfers, ondervertegenwoordigd in vele beroepen met lage cijfers. Van elk dezer factoren afzonderlijk zegt hij, dat hun betekenis waarschijnlijk niet groot is, òf door geringe frequentie òf door geringe of afnemende intensiteit. Maar wanneer een aantal factoren — waarvan het soms nog de vraag is of hun intensiteit zo gering is — alle in dezelfde richting werken — en dat is hier het geval — kan hun gezamenlijke werking aanzienlijk zijn. Daarom is mijn totaal indruk, dat Van Heek de betekenis der niet godsdienstige factoren onderschat heeft.

Nu een opmerking over het cijfermateriaal. Van Heek gebruikt als indicaties voor het geboorte-niveau nu eens ruwe geboortecijfers (aantal geboorten per 1000 inwoners), dan weer huwelijksvruchtbaarheidscijfers (aantal wettige geboorten per 1000 gehuwde vrouwen in de biologisch vruchtbare leeftijd; ook: het aantal levendgeborenen per 100 bestaande huwelijken), vaak ook (bijv. op de 2 toegevoegde gemeentekaarten) een variatie van de laatste, n.l. het aantal levendgeborenen per 1000 gehuwde vrouwen; tenslotte het algemene vruchtbaarheidscijfer (aantal geboorten per 1000 vrouwen in de biologisch vruchtbare leeftijd). Van Heek prefereert de huwelijksvruchtbaarheidscijfers (p. 9). Op p. 91 noemt hij deze cijfers zelfs „de beste maatstaf voor vergelijkend vruchtbaarheidsonderzoek”. Ik meen dat de beste maatstaf hiervoor het algemene vruchtbaarheidscijfer is, zoals dat tenslotte geperfectioneerd is in de netto-reproductiefactor¹¹). Huwelijksvruchtbaarheidscijfers zijn belangrijk — en het is dus goed dat Van Heek die geeft — omdat zij een indicatie zijn — even afgezien van de sterfte — van de gemiddelde gezinsgrootte. Dat is ongetwijfeld van grote waarde voor Van Heeks onderzoek, maar niet het enige. Het woord „geboorte-niveau”

¹¹) A. M. de Jong, *Inl. tot het bevolkingsvraagstuk*, 1946, p. 156–163.

definieert hij met „de mate waarin de desbetreffende groep zich voortplant” (p. 9). Welnu, dan behoort daar niet alleen toe, hoeveel kinderen de gehuwden hebben, maar ook welk deel van de groep huwt en op welke leeftijd, want ook dat is van belang voor de grootte van de uiteindelijke reproductie-intensiteit. Van Heek weet dit uiteraard, zo toont hij o.a. op p. 63 grote verschillen in huwelijksvruchtbaarheid aan tussen Drentse en Oostbrabantse zandgemeenten, welke verschillen niet voldoende duidelijk tot uiting komen bij een vergelijking van het ruwe geboortecijfer, „daar in Noord-Brabant, vergeleken met Drente, de hogere huwelijksvruchtbaarheid in belangrijke mate gemaskeerd wordt *door later en minder frequent huwen* (curs. Van Heek), waardoor uiteraard het geboortecijfer in deze provincie gedrukt wordt”.

Volkomen juist, de ruwe geboortecijfers maskeren één belangrijke trek van het voortplantingspatroon, maar de huwelijksvruchtbaarheidscijfers een andere! De beste oplossing is ze *beide* gelijkwaardig in het materiaal te betrekken, of nog beter vruchtbaarheids- en huwelijksvruchtbaarheidscijfers. Een voorkeur voor huwelijksvruchtbaarheidscijfers betekent een eenzijdig beeld, bovendien flatterend voor de R.K. In elke geval lijkt mij het gebruik van huwelijksvruchtbaarheidscijfers in hoofdstuk V, op de blz. 49–51, onjuist. Dit hadden vruchtbaarheidscijfers moeten zijn (nog beter netto-vervangingsfactoren), omdat het *hier* ging om de vraag, welke betekenis de relatief grote vruchtbaarheid der Ned. Katholieken voor onze bevolkingsgroei heeft. Heel gemakkelijk, zij het niet exact, kan men deze vraag ook beantwoorden door middel van geboorte-overschotten, althans voor de periode tussen de volkstellingen van 1930 en 1947, omdat het C.B.S. deze voor 4 groepen (R.K., Ned. Herv., alle Gereformeerde gezindten te samen, en onkerkelijken) heeft berekend. Ik geef hier als bijdrage het volgende tabelletje, dat ik uit die gegevens kon berekenen.

*Bijdragen tot de geboorte-overschotten van Nederland
1930—1947, naar kerkelijke gezindten.*¹²⁾

Gezindten	Geb. overschotten (absoluut)	Idem in %	Grootte der gezindten in % der totale bevolking; gem. perc. v. 1930—1947	Kolom 3 verminderd met kolom 4	Kolom 5 in perc. v. kolom 4
1	2	3	4	5	6
R.K.	931.000	52,2	37,45	+ 14,75	+ 39,4
Ned. Herv.	372.000	20,9	32,85	— 11,95	— 36,4
Gereformeerden	200.000	11,2	9,5	+ 1,7	+ 17,9
Geen kerk	254.000	14,3	15,7	— 1,4	— 8,9
Andere gez.	?	?	4,5		
Totaal Ned.	1.781.354	100,0	100,00		

¹²⁾ De gegevens van kolom 2 staan in: 12e volkst. (1947) Serie B. deel 5, kerkelijke gezindten p. 22; het geboorte-overschot van het gehele land in serie A, deel 1, p. 15. Het geboorte-overschot der „andere gezindten” te zamen is niet door het C.B.S. berekend; men kan het nu door aftrekking vinden, maar het lijkt mij dan uitzonderlijk laag; dit zou er op kunnen wijzen, dat de bovenste 4 getallen van kolom 2 aan de hoge kant zijn.

Ik herhaal dat deze gegevens niet exact zijn; bovendien is geen rekening gehouden met het migratie-overschot van deze periode (ruim 91.000); gelijk bekend waren er onder de emigranten van 1945—1947 naar verhouding minder R.K. en meer personen uit de drie andere groepen. Toch kan dit maar zeer weinig invloed hebben uitgeoefend op de grootte der geboorten-overschotten, zodat het resultaat bij benadering aldus kan worden gegeven: Alle gezindten hebben bijgedragen tot de bevolkingsgroei in deze periode, de R.K. en de gereformeerden echter ongeveer 39 resp. 18% *meer*, de Ned. Herv. en onkerkelijken daarentegen ongeveer 36 resp. 9% *minder* dan hun evenredig aandeel. In dit geval is deze methode — die geperfectioneerd kan worden — meer verantwoord dan één met huwelijksvruchtbaarheidscijfers. Een heel complex factoren moet deze verschillen verklaren: verschil in leeftijdsopbouw, huwelijkscijfer, huwelijksleeftijd, huwelijksvruchtbaarheid, alle weer beïnvloed door woonplaats, beroep, mate van welstand, traditie en tenslotte door wat Van Heek noemt de *spirituele* factor.

De term „traditie” wordt door Van Heek met name enige malen (p. 61 en p. 65) genoemd t.a.v. de Oostbrabantse boeren met hun hoge huwelijksvruchtbaarheid. Van Heek ontkent deze factor niet, zegt eigenlijk alleen, dat deze niet alles kan verklaren, waar wij het wel over eens kunnen zijn. Maar weer meen ik dat hij deze factor onderschat. In dit verband klinkt zijn term: „sterke spirituele factor” (p. 64) mij . . . te spiritueel (voor andere R.K. groepen uiteraard niet). Ik beroep mij daarvoor op het ook door Van Heek gebruikte boek van dr. Van Lieshout over het dorp Uden¹³⁾, die voor deze boeren „met een in het algemeen geringe geestelijke ontwikkeling en een zwak zelfstandig oordeel” onderscheid maakt tussen een meer bewuste godsdienstige *overtuiging* en een meer onbewuste godsdienstige *mentaliteit*. Van Lieshout vindt de verklaringsgrond van de grote gezinnen bij deze boeren in een vervlechting van Katholieke mentaliteit en het natuurlijk zedelijkheidsgevoel, d.i. een gevoel, dat zijn normen van oordelen en handelen ontleend aan de wetten en gedragingen der instinctieve natuur. Dit klinkt minder „geestelijk” dan bij Van Heek; hier is n.m.m. verdere sociaal-psychologische verdieping nodig.

Mijn kritiek is langzamerhand, zie ik, zo uitgedijd, dat ik de lezer uitdrukkelijk moet waarschuwen, dat dit alleen de hoofdstukken V en VI betreft. Maar juist de meest waardevolle hoofdstukken van deze mooie pioniersstudie volgen nog. Men kan van mening verschillen over de verhouding in intensiteit der spirituele en niet-spirituele factor, dat de eerste bestaat is buiten kijf, en eveneens dat deze bij de Ned. Katholieken in het algemeen sterker werkt dan in verschillende buurlanden, wat hfdst. VII wel overtuigend bewijst. Maar waarom gedragen de Ned. R.K. zich t.a.v. hun voortplantingspatroon anders dan vele R.K. elders? Van Heek toont nu aan, dat deze meer rigoureuze beleving van hun godsdienstige normen zich niet alleen beperkt tot het voortplantingspatroon; wij vinden bij hen, vergeleken met hun geloofsgenoten in buurlanden, niet alleen een hogere waardering voor het grotere gezin en niet alleen een groter rigorisme der geestelijkheid t.a.v. het gebruik van conceptie verhinderende middelen, maar ook een strengere toepassing van de Vastenwet, een grotere concentratie van het Kerkelijk gezag, een sterker exclusivisme t.a.v. niet-Katholieke organisaties, een grotere missie-activiteit van Ned. Kath. geestelijken buiten onze landsgren-

¹³⁾ Dr. Van Lieshout, a.w. p. 235—238.

zen (hfdst. X). Dit kan niet toevallig zijn en eist verklaring, die Van Heek in de hfdst. VIII en IX geeft, op een overtuigende en boeiende wijze. Niemand, Katholiek of niet-Katholiek mag deze hoofdstukken en daarmee het gehele boek ongelezen laten; de strekking ervan gaat veel verder dan alleen het demografische terrein.

De Ned. Katholieken vormen een sterke minderheidsgroep, die, beoordeeld naar onze hedendaagse opvattingen, in de 17e en 18e eeuw is onderdrukt. Tijdens en door deze onderdrukking verinnerlijkte zich hun godsdienstig leven, maar ontwikkelde zich tevens een rigorisme in de zielszorg, mede onder invloed van de strengere Jansenistische levenshouding. Het strijdbare Calvinisme was daarbij een voorbeeld en beïnvloedde in dit opzicht ook het Ned. Katholicisme. Zo kreeg dit Katholicisme een sterk religieus élan en een eigen frontmentaliteit, die na het herstel der bisschoppelijke hiërarchie herleefde en nu zelfs een tijdelijk bondgenootschap met het Calvinisme kon aangaan. Doordat een groot deel der R.K. in een geconcentreerd gebied woont ten Zuiden van de grote rivieren, geschiedde onderdrukking, zowel als emancipatie, voor een belangrijk deel in collectief verband en smolten regionale en godsdienstige gevoelens samen. De huidige geëmancipeerde Ned. Katholieken hebben een hooggestemde toekomstverwachting, daar hun hogere geboorten-overschot het perspectief opent wellicht eens godsdienstig de meerderheid te vormen. Ook al komt deze meerderheid er nooit, dan kan zij nu toch het ambitie-niveau verhogen. Anderzijds is er een sterk gevoel van kwetsbaarheid: een, zij het langzaam kleiner wordend, tekort aan intellectuelen, toenemende afval, een bij de groei van het aantal belijders achterblijvende groei van de politieke eenheidspartij, een sterke wrijving tussen de politieke vleugels van deze partij. Hoog ambitie-niveau en het gevoel van kwetsbaarheid verscherpen beide een krachtige „frontmentaliteit” en daarmee de neiging tot afzondering, strakke organisatie en rigorisme inzake geboden of verboden van het Episcopaat. Ziehier, in een summier en dus onvoldoende overzicht, de hoofdlijnen van Van Heeks betoog, dat men zelf leze, met de voorbeelden die hij geeft van rigorisme en soms van agressiviteit en een enkele agressieve reactie daar weer op van reformatorische kant. Dat Van Heek met deze hoofdstukken verre buiten het demografische terrein komt, ja in het hart van het grootste Nederlandse binnenlandse probleem, geeft juist zijn boek visie en maakt het uiterst belangrijk en interessant. Hij neemt daarbij de houding aan die in een zuiver-sociaalwetenschappelijk werk past: hij deelt kort zijn eigen mening mede t.o.v. kerkelijke voorschriften omtrent conceptie verhinderende middelen en t.o.v. kinderbijslageregeling (p. 8), gaat deze meningen niet verdedigen noch polemiseren met de R.K. opvattingen, maar geeft de analyse van de situatie, met de achtergronden en de gevolgen, waaronder ook de spanningen in ons volk en de spanningen binnen de R.K. groep, waarover ik hierboven bij de nabetrachting over Hofstee's studie ook heb gesproken. Van harte sluit ik mij aan bij de woorden, waarmee Van Heek zijn boek besluit: „Hoe de Katholieken deze vraagstukken wensen op te lossen, dienen zij zelve in de eerste plaats te beoordelen. Wij kunnen slechts hopen, dat de veranderingen, die zich hier aan het voltrekken zijn, met zo weinig mogelijk verlies aan geloof en menselijk geluk zullen geschieden.” En ik voeg er aan toe dat, wanneer het gelukt door studies als de beide hiervoor besprokene, beide liggend in de sfeer van de theoretische wetenschap, tot een communis opinio te komen inzake een analyse van onze demografische situatie en de gevolgen

daarvan, het dan uiteraard niet zonder meer te verwachten is, dat dan ook dadelijk een communis opinio t.a.v. de toepassing, de bevolkingspolitiek, bereikt zal worden; maar dat toch wel gehoopt en verwacht mag worden, dat in de strijd over de juiste bevolkingspolitiek, het objectieve feitenmateriaal, beschrijvende onze demografische situatie en de te verwachten gevolgen, een belangrijker rol zal spelen dan het tot dusverre in zo menige beschouwing is gegund.

4. En daarmee ben ik gekomen aan de derde en laatste studie, die hier zal worden besproken.¹⁴⁾ Het is een rapport, samengesteld door een Commissie van de dr. Wiardi Beckman Stichting. Dit is uiteraard een geschrift met een geheel ander karakter dan de twee voorafgaande: het behandelt niet één aspect om dieper daarin te kunnen doordringen, maar het geeft een knap overzicht over de vele, kwantitatieve en kwalitatieve, aspecten van ons bevolkingsvraagstuk en de gevolgen daarvan. Zonder aarzeling kan ik het een goed stuk wetenschappelijk werk noemen, wat trouwens door het feit, dat de Commissie onder voorzitterschap stond van de bekwame sociograaf en demograaf, dr. W. Steigenga, al gewaarborgd werd. De Commissie heeft de beste demografische bronnen en geschriften gebruikt; niet de twee hiervoor besproken geschriften, evenmin de jongste prognose van de bevolkingsgroei door het C.B.S. samengesteld; maar dat was niet haar schuld, daar bij commissoriale arbeid eerder nog dan bij individuele geruime tijd vóór de publicatie het verzamelen van materiaal en raadplegen van bronnen moeten worden afgesloten. Het boek is niet bedoeld voor vakmensen, maar voor een groter publiek, voorzover zich dit de moeite wil getroosten de vele statistische tabellen en grafieken zorgvuldig te bekijken. Het was een goed idee voor deze lezers een aantal termen te verklaren; bij een eventuele tweede druk raad ik wel aan deze lijst nog wat uit te breiden, bijv. met termen als nationaal-stuwende en nationaal-verzorgende bedrijven. Het boek is goed verzorgd en ik wens het vele lezers toe.¹⁵⁾

Het geeft echter niet alleen een goed overzicht van de aspecten van dit ingewikkelde vraagstuk. Want de Commissie had als taakstelling gekregen: „een onderzoek naar het vraagstuk van de gewenstheid van bevolkingspolitiek, de vraag of en in hoeverre het huidige complex van overheidsmaatregelen al invloed uitoefenen op grootte en samenstelling van de bevolking, en de vraag naar de normen die eventueel van socialistische zijde dienen te worden gesteld” (p. 7). Daarom bestond de Commissie uit personen van protestantse, humanistische en rooms-katholieke levensovertuiging. Wanneer het over normen gaat, komt men terecht bij de diepste levensovertuiging en het is een nieuw verheugend symptoom van de doorwerking der doorbraak-gedachte,

¹⁴⁾ Bevolkingsgroei en Maatschappelijke Verantwoordelijkheid. Publ. no. 1 in de serie „Maatschappelijke Vraagstukken” van de dr. Wiardi Beckman Stichting. Amsterdam N.V. De Arbeiderspers 1955. Prijs geb. f 13.75.

¹⁵⁾ Ik vond slechts drie kleine foutjes, waarvan de beide eerste kennelijk drukfouten. Op p. 24 regel 4 v.b. staat: per 1000 gehuwde vrouwen, moet zijn: per 100 geh. vrouwen van 15 t.m. 49 jaar; op p. 96, regel 15 v.b. staat „directe”, moet zijn: „indirecte”. Op p. 105 staat ten onrechte, dat het aantal personen, gehuisvest in woningen met één bewoond vertrek, dat bij de woningtelling van 1930 4% bedroeg van het totaal aantal inwoners, door de oorlogsomstandigheden ongunstiger zou zijn geworden; het bedroeg bij de woningtelling van 1947 nog geen 2% (12e Volkstelling, Serie A, Deel 3, p. 107).

dat deze naar levensovertuiging gemengde Commissie t.a.v. een zo precair vraagstuk als normen van bevolkingspolitiek tot een communis opinio is gekomen. Wanneer waar is, dat normen niet opgesteld kunnen worden zonder terug te grijpen op de levensovertuiging, moet dadelijk daarna worden opgemerkt, dat het even waar is, dat normen pas waarde hebben en zeker bij een vitaal vraagstuk als het onderhavige, wanneer zij opgesteld zijn na serieuze confrontatie aan de harde werkelijkheid. Daarom is het goed, dat de Commissie een belangrijk deel van haar Rapport wijdt aan het naar voren brengen van feiten. Deze feiten immers bepalen het kader, waarbinnen wij richtlijnen kunnen kiezen, en de ruimte voor die keuze is sterk beperkt. Dit wordt door de Commissie uitvoerig uiteengezet; ik zal dit niet alles vermelden, men leze daarvoor zelf het boek.

Ik geef slechts enkele voorbeelden.

Ons C.B.S. geeft zo nu en dan prognoses omtrent onze bevolkingsgroei. De Commissie heeft die van 1951 gebruikt; ik noem hier nu maar de cijfers van de meer recente van 1954,¹⁶⁾ die nog weer hoger liggen, omdat blijkens de jongste ervaringen de prognose van 1951 een te sterke daling van de huwelijksvruchtbaarheid en een te lage huwelijksfrequentie had verondersteld. Uiteraard hebben zulke prognoses niet de pretentie exact te zijn; zij berusten op bepaalde veronderstellingen en moeten dus, wanneer de werkelijkheid andere tendenzen vertoont dan deze veronderstellingen, weer gecorrigeerd worden. Laten wij echter niet vergeten, dat 80% van de bevolkingsgroei tot 1981 betrekking heeft op personen, *die reeds zijn geboren* en wier aanwezigheid in 1981 wordt verondersteld op zeer nauwkeurig berekende sterftetafels.

Zonder emigratie schat de meest recente prognose onze bevolking in 1981 maximaal op ruim 15,3 miljoen, minimaal op ruim 13,1 miljoen, wat een werkgemiddelde geeft van ruim 14,2 miljoen. Bij een jaarlijkse emigratie van 50.000 personen per jaar zou dit werkgemiddelde echter slechts ongeveer 12,2 miljoen bedragen, dus *2 miljoen minder!* In verschillende hoofdstukken bespreekt de Commissie uitvoerig, hoe de in ons land aanwezige en te verwachten economische en ruimtelijke mogelijkheden niet dan met moeite kunnen worden aangepast aan de groeiende bevolking, en dit geldt a fortiori wanneer in 1981 het bevolkingsaantal 14,2 miljoen zou bedragen. Waar nu blijkt dat emigratie de groei op korte termijn sterk kan remmen — immers deze kan de bovengenoemde 80% ook verminderen — zet zij terecht bij haar richtlijnen bevordering van emigratie als punt 1 voorop (p. 214). Welke nadelen de emigratie ook verder moge hebben — voor- en nadelen worden nauwkeurig vergeleken — wij kunnen eenvoudig de emigratie als belangrijk middel tot rem van een te sterke bevolkingsgroei niet afwijzen. De Commissie wijdt een geheel hoofdstuk (VII) aan dit onderwerp en geeft uitvoerige richtlijnen voor een goed emigratiebeleid, waarbij zij sterk de nadruk legt op de emigratie naar Westeuropese landen, al zal ook de overzeese emigratie helpen moeten bij de verlichting van de bevolkingsdruk.

Uiteraard houdt de Commissie zich ook uitvoerig bezig met het opvangen van de bevolkingsgroei door verdergaande industrialisatie: hfdst. VI is daaraan gewijd, terwijl in hfdst. VIII de industrialisatie van de ontwikkelingsgebieden wordt besproken. Maar dan zegt zij (p. 219): Er moet echter rekening gehouden worden met de mo-

¹⁶⁾ Herziene berekening omtrent de toekomstige loop der Nederlandse bevolking 1951–1981, Utrecht, 1954.

gelijkheid, dat men langs deze wegen (dus industrialisatie, in het algemeen zo groot mogelijke uitbreiding van de bestaansmiddelen, emigratie en verder integratie in Westeupees verband) in een nabije toekomst geen voldoende oplossing zal kunnen bereiken, *en in dat geval komt een verdere vermindering van het aantal geboorten aan de orde (cursivering J.P.K.)*.

Men ziet, de Commissie zet geen neo-malthusiaans betoog op, waarin immers geboorte-beperking als eerste en eigenlijk enige punt wordt genoemd. Zij is zich te sterk bewust van het gevaar, dat een daling der huwelijksvruchtbaarheid op de duur tot een *belangrijke* achteruitgang van het bevolkingsaantal kan leiden, wat vermeden moet worden (conclusie 3 p. 214). Zij weigert ook de daling van de huwelijksvruchtbaarheid te zien als een doel in zichzelf, omdat men daarmee tekort doet aan de grote geestelijke en zedelijke waarde van het gezin (p. 225). Maar zij houdt — terecht — vast aan de noodzaak om ook geboortenregeling onder de ogen te zien, sterker: dat deze geboorteregeling een feit is (p. 74, 75). Alle groepen passen deze immers toe, hetzij door uitstel van huwelijk tot op latere leeftijd, hetzij door afzien van huwelijk door een deel der jongeren, hetzij door regeling van het aantal geboorten binnen het huwelijk (wij herkennen hierin de patronen 1 en 3 van Hofstee). Wat ter discussie overblijft zijn alleen de vragen van de middelen waarmede en de mate waarin de geboortenregeling wordt toegepast.

Het is over deze punten, dat de strijd in Nederland gaat en zal voortduren. *T.a.v. deze punten neemt de Commissie terecht geen beslissing*. Van democratische socialistische is geen andere mening te verwachten, dan dat beslissingen over al of niet huwen, huwelijksleeftijd en huwelijksvruchtbaarheid tot de persoonlijke verantwoordelijkheid van de betrokkenen behoort. Een directe beïnvloeding op dit gebied door de Staat wijst de Commissie dan ook af (p. 222), en acht zij alleen t.a.v. de emigratie gewenst en dan nog beperkt en steeds in samenwerking met maatschappelijke organen (p. 216, 217).

Maar de bovengenoemde persoonlijke beslissingen hebben nu eenmaal op het gebied van ons vraagstuk zeer belangrijke *maatschappelijke* gevolgen en gaan dus wel maatschappij en staat aan. Iedere persoon blijft vrij in zijn beslissingen, maar dient daarbij ook de maatschappelijke gevolgen in zijn overwegingen te betrekken. Dat kan alleen bij goede algemene voorlichting. Die moet niet van staatswege worden gegeven. Wel dient de staat zowel het demografisch onderzoek als de voorlichting over de verhouding tussen bevolkingsgroei en maatschappelijke mogelijkheden en verwachtingen ruim te subsidiëren. Laatstbedoelde voorlichting, die alleen over de economische aspecten gaat en volkomen binnen de sfeer van het objectief aantoonbare blijft, zou gebaseerd kunnen worden op materiaal verschaft door onpartijdige instellingen, waarvan de wetenschappelijke integriteit gewaarborgd is (p. 222).

Er zijn echter ook zedelijke, geestelijke, paedagogische, medische aspecten aan ons vraagstuk. *De voorlichting t.a.v. deze aspecten dient te geschieden door levensbeschouwelijke organen*. "Dit betekent dus mede, dat de geestelijke en culturele organen welke in een of andere vorm invloed uitoefenen op de opvattingen hunner volgelingen, zelf geconfronteerd zullen moeten worden met de verantwoordelijkheid, welke zij dragen voor de gevolgen van hun adviezen. *Hierop kan de overheid geen invloed uitoefenen*". (p. 226).

Ik ben het van harte eens met deze harmonisch overwogen richtlijnen, waarbij èn rekening gehouden wordt met de levensbeschouwelijke gemengdheid van ons volk en met de democratische eis, dat ieder zich kan wenden tot een orgaan, waarin hij vertrouwen stelt, en dat al deze organen vrijheid hebben tot het geven van voorlichting, uiteraard binnen de perken van de wet. Ik verwacht geen bezwaren tegen deze richtlijnen van protestantse en van humanistische zijde en eigenlijk zou men ook van katholieke zijde er mee accoord moeten gaan, wanneer men daar het eenvoudig stukje democratie kon aanvaarden dat, terwijl niemand tornst aan hun recht om voorlichting en zelfs *voorschriften* op dit gebied aan hun volgelingen te geven, zij ook de vrijheid moeten erkennen van anderen, die alleen maar *voorlichting* willen geven, welke dan echter van de katholieke zedeleer afwijkt.

Helaas erkennen verschillende Katholieken deze vrijheid *niet*. Gelijk bekend verbiedt de Wet-Regout van 1911 in ons land de *openlijke* reclame voor en het *ongevraagd* aanbieden van middelen ter voorkoming van zwangerschap. Verschillende Zuidelijke Gemeenteraden zijn echter verder gegaan door middel van politieverordeningen, die de algehele — dus ook de gevraagde — verkoop van anti-conceptionele middelen, resp. het in voorraad houden daarvan, verbieden. Terecht laakt de Commissie dit algehele verbod als een te ver gaande bemoeienis met en een inbreuk op de sfeer van individu en gezin. T.a.v. de Wet-Regout zelf slaat de Commissie voor, na onderling overleg tussen de verschillende geestelijke en maatschappelijke groepen te streven naar een nieuwe wettelijke oplossing, waarbij zij blijf geeft open oog te hebben voor één motief tot regeling van deze kwestie, n.l. de kwetsing van gevoelens van andersdenkenden (p. 221). Overigens toont de Commissie met plausibele argumenten aan, dat het practisch effect van deze Wet op de demografische ontwikkeling van ons land gering is te achten.

Deze kritische opmerkingen t.a.v. mede door Katholieken bevorderde wetgeving of verordeningen zullen wel veroorzaken, dat de richtlijnen van de Commissie worden afgewezen, sterker nog, dat er een hetze tegen ontketend wordt.¹⁷⁾ Het zij zo. Wilden de Katholieken, die zich daaraan schuldig maken, eerst maar eens geloven dat er heel wat mensen in ons land zijn, die persoonlijk geen voorbehoedmiddelen gebruiken noch gebruiken willen, en die ernstige bezwaren hebben tegen het neomalthusianisme van de vroegere Neo-Malthusiaanse Bond, maar die eveneens ernstig

¹⁷⁾ Nadat ik dit geschreven had, kreeg ik „De Tijd” van 7 Juli 1955 in handen. Mijn vrees is al uitgekomen. In de rubriek „Vrijmoedig Commentaar” wordt weer het oude recept gehanteerd. Met één brede armzwaai wordt, door middel van het woord „over-angstigen” de gehele zakelijke en klemmende argumentatie over het verontrustende van ons bevolkingsvraagstuk weggevaagd. Het rustige betoog over de te ver gaande bemoeienis van de besproken politie-verordeningen wordt een „heftig toornen” genoemd, wat weer geheel in tegenspraak staat tot de latere conclusie, dat het Rapport met fluwelen pen is geschreven. Maar het ergste vooral zijn deze zinnen „De commissie moge nog zozeer het negativisme van de „vroegere geboortebeperving” hekelen, haar aanval (sic) op de „zedelijkheidswetten van Regout” toont aan dat ondanks verschil in formulering en systematiek zij daar minder ver van af staat dan zij zich wellicht zelf bewust is” en „Het doel is duidelijk gericht op systematische bevordering van een daling der huwelijksvruchtbaarheid”. Wie het boek leest, zal zien, dat dit geheel onjuist is.

bezwaar hebben tegen een algeheel verbod van verkoop van voorbehoedmiddelen als in genoemde politie-verordeningen.

Uit alle drie hier besproken geschriften kan men duidelijk opmaken, welke spanning het geboorte-vraagstuk in de Katholieke gelederen zelf veroorzaakt. Die spanning op te heffen is een zeer moeilijke opgave en ik wens daarvoor de Katholieken alle wijsheid toe; ik herinner aan de slotwoorden van Van Heek. Maar laat men dan alle energie daaraan besteden en niet luidkeels zijn „gevoel van kwetsbaarheid” afreageren op andersdenkenden. Er zou een moment kunnen komen, waarop men wel eens berouw zou kunnen krijgen over de vroegere luidruchtigheid, n.l. wanneer datgene, wat nu rigoureuus wordt afgewezen, zeker, nog laakbaar wordt geacht, maar, door de drang der omstandigheden als minste van twee kwaden, stilzwijgend moet worden getole-reerd. Zo iets is al eens in Frankrijk gebeurd, men leze het bij Van Heek na (p. 175).

Het hier besproken vraagstuk is van zoveel vitaal belang, dat het niet anders kan of het brengt ons ook op het gebied van de *politiek*. Maar het is veel te ernstig om het te betrekken in enghartige *partijpolemie*k. Willen wij nog in ons gemengde land kunnen samenwonen, dan zal voor elk vraagstuk en niet het minst voor dit, een oplossing moeten worden gevonden, die dan uiteraard het karakter van een compromis moet hebben, dat toch zoveel mogelijk de verschillende levensbeschouwingen vrijheid geeft als met het algemeen belang overeenkomt. Ik meen dat de richtlijnen van de Commissie aan deze vereisten voldoen.

De lezing van dit boek zij daarom aanbevolen aan personen van elke levensbeschouwing. Wanneer als gevolg daarvan een openbare gedachtenwisseling volgt, waarbij op zakelijke wijze feiten en normen worden betrokken, kan de verschijning van dit boek een belangrijke bijdrage zijn voor het nader brengen van de juiste oplossing in dit zo uiterst gewichtige probleem.

DE OUDERDOMSVERZEKERING

Een bespreking van het ontwerp van wet Algemene Ouderdomsverzekering zal het beste kunnen geschieden aan de hand van een samenvatting van de inhoud van het ontwerp van wet. Ik geef tevens een samenvatting van de wijzigingsvoorstellen van prof. Campagne (zie E.S.B. van 7 September 1955), omdat ik ook op deze voorstellen nader zal ingaan.

Samenvatting Ontwerp van Wet Algemene Ouderdomsverzekering.

In de M.v.T. op het Wetsontwerp wordt de rechtsgrond hiervan als volgt geformuleerd:

In de huidige maatschappelijke verhoudingen kan de gedachte van de persoonlijke verantwoordelijkheid ook voor het materieel bestaan tijdens de oude dag slechts op vruchtbare wijze gerealiseerd worden door middel van een stelsel van *verplichte algemene* ouderdomsverzekering. Derhalve heeft de staat in het algemeen belang de plicht en het recht om zulk een verzekering tot stand te brengen.

Algemeen verplicht dus, m.a.w. een volksverzekering. Dit volgt reeds uit de rechtsgrond, terwijl ook overwegingen van praktische aard hiertoe hebben geleid.

Naar het oordeel van de Regering bestaan er geen redenen om de verzekering zich niet te doen uitstrekken tot:

1. personen, die in goede doen verkeren of
2. personen, voor wie reeds een behoorlijke oudedagsvoorziening geldt.

Ad 1. Blijkens de M.v.T. wordt de — in de Nederlandse sociale verzekeringswetten niet ongebruikelijke — figuur van een loongrens niet gewenst geacht op de navolgende gronden:

- a. het genieten van een hoog inkomen in de actieve periode is op zich zelf geen waarborg, dat men ook voldoende bestaansmiddelen zal hebben, wanneer men te zijner tijd de arbeid zal hebben neergelegd.
- b. Het beginsel der solidariteit brengt mede, dat men niet op grond van zijn groter inkomen wordt vrijgesteld van verplichtingen, welke de wettelijke ouderdomsverzekering voor het overige deel der bevolking met zich brengt.
- c. Daar verzekerden, voor wie de verhouding premie—uitkering ongunstig ligt, niet van de verzekering worden uitgesloten, is ook opneming gunstige risico's gewenst om de premie binnen de perken te houden en van afdoende verzekering voor de economisch zwakkeren mogelijk te maken.

- d. Het is geenszins zeker, dat personen met een hoog inkomen wel zelf voor oude-dagsvoorziening zullen zorgen. Bovendien geven die eigen voorzieningen slechts recht op nominale geldsbedragen.
- e. Indien een loongrens gesteld zou worden van *f* 6.000.— per jaar, dan zou slechts een betrekkelijk kleine categorie van de verzekering worden vrijgesteld. Terwille van deze kleine categorie zou de administratie van de verzekering dan bijzonder worden bemoeilijkt. Denk bijv. aan wisselingen in het inkomen.
- f. In het wetsontwerp wordt een stelsel van beperkte registratie voorgestaan. Dit stelsel van beperkte registratie kan slechts geëffectueerd worden, wanneer de hele bevolking onder de voorziening valt.

Ad 2. Evenmin bestaat er naar het oordeel van de Minister aanleiding personen, voor wie reeds een behoorlijke ouderdomsvoorziening geldt, van de verzekering vrij te stellen, zulks op grond van de volgende overwegingen:

- a. Door de vele overgangen van de ene onderneming naar de andere enerzijds en het afwisselend bekleden van functies in particuliere dienst en in overheidsdienst anderzijds blijft vaak het pensioen door het geringe aantal dienstjaren laag.
- b. De bijzondere voorzieningen kunnen slechts aanspraken geven op nominale geldsbedragen.
- c. De gevallen, waarin vrijstelling van de verzekering zou moeten worden verleend, zouden zeer talrijk zijn, waardoor de administratie van de verzekering enorm ver-zwaard zou worden.

Hoogte ouderdomspensioen.

De wet moet de mogelijkheid scheppen — aldus de M.v.T. — dat een ieder op zijn oude dag is gevrijwaard tegen gebrek. Dit behoeft niet in te houden, dat de wettelijke voorziening pensioenen toekent, welke op zich zelf reeds een minimum-levensonder-houd waarborgen. De minister is er van uitgegaan, dat de nieuwe regeling enerzijds rekening dient te houden met het bestaan van pensioen-voorzieningen in de privaatrechtelijke sfeer, terwijl zij anderzijds niet remmend, doch zo mogelijk stimulerend dient te werken op het tot stand komen en in stand blijven van zodanige voorzieningen. Slechts dan bestaat de mogelijkheid, dat men zich zijn persoonlijke verantwoordelijkheid bewust blijft of zal worden. Daarom dient de nieuwe wettelijke regeling slechts een bodemvoorziening te geven met uniforme uitkeringen.

Het wetsontwerp gaat uit van een basispensioen voor ongehuwden van 65 jaar en ouder. (Als ongehuwd worden ook beschouwd de van tafel en bed gescheiden echtgenoten).

Wanneer de wet in werking treedt zal dit pensioen *f* 804.— per jaar groot zijn. Voor gehuwden is het bedrag *f* 1338.—. Het gehuwdenpensioen wordt alleen toegekend als de man 65 jaar is, ook al is de vrouw dit nog niet. De gehuwde vrouw heeft geen zelfstandig recht op ouderdomspensioen, maar wel kan de helft van het ouderdomspensioen, waarop de man recht heeft, aan haar worden toegekend. Het is niet de bedoeling, dat de nieuwe ouderdomsverzekering recht zal geven op nominale geldsbedragen. In het wetsontwerp zijn de pensioenaanspraken op zodanige wijze vast-

gelegd, dat de koopkracht wordt aangepast bij wijzigingen in de economische situatie. Gekozen is een binding van het bodem-pensioen aan de regelingslonen. Als voordeel van deze maatstaf wordt genoemd, dat deze zowel een stijging van kosten van levensonderhoud als een ontwikkeling van de nationale welvaart plegen te volgen.

De minister heeft voorts gemeend, dat eigen inkomsten gedurende de pensioengerechtigde leeftijd niet van het te verstrekken pensioen moeten worden afgetrokken.

Voor elk jaar, dat de pensioengerechtigde na het bereiken van de 15-jarige, doch vóór het bereiken van de 65-jarige leeftijd niet verzekerd is geweest of waarin hij in verzuim is gebleven de premie te betalen, wordt op het bodempensioen een procentuele korting toegepast: voor het basispensioen 2% en voor het gehuwdenpensioen 1% voor de man en 1% voor de vrouw.

Premieplichtigen.

Voor het opbrengen van de middelen tot dekking van de aan de ouderdomsverzekering verbonden kosten heeft men gekozen voor een verzekering met premiebetaling. De Regering heeft haar keuze doen vallen op een naar het inkomen proportionele premie. Een uniforme premie — die immers gebaseerd moet zijn op een gemiddeld inkomen — zou naar haar oordeel onbillijk zijn voor degenen, die reeds op jeugdige leeftijd beginnen te werken; zou een relatief zwaardere belasting betekenen voor degenen, die lage inkomens genieten; en zou eveneens een relatief zwaardere belasting betekenen voor die takken van bedrijf, welke arbeidsintensief zijn en waarin relatief veel ongeschoolde arbeiders met lage lonen werkzaam zijn.

Premieplichtig zijn in principe allen van 15 tot 65 jaar, die door of in verband met arbeid of vermogen inkomen genieten. Dit beginsel brengt uiteraard mede, dat van de groep van verzekerden, die geen inkomen hebben, geen premie wordt gevorderd. In het geval, dat de gehuwde vrouw inkomsten heeft, moet van de man premie geheven worden over het inkomen van de man en de vrouw te zamen.

Van gehuwde en ongehuwde kleine zelfstandigen en niet-loontrekkenden met een inkomen van *f* 2100,—, respectievelijk *f* 1500,— per jaar, zal geen premie worden gevorderd, aangezien in deze gevallen van het opleggen van premie-aanslag praktisch geen resultaat kan worden verwacht en de administratiekosten door de pogingen tot premie-inning zouden worden verhoogd. De groepen van kleine zelfstandigen en niet-loontrekkenden met inkomens tussen *f* 2100.— en *f* 3000.— voor gehuwden en met inkomens tussen *f* 1500.— en *f* 2500.— voor ongehuwden moeten een geleidelijk — naar gelang van hun inkomen — toenemend deel van de premie betalen. In gevallen van onmacht tengevolge van de verzekerde niet toerekenbare omstandigheden kan bij niet-loontrekkenden van premie-invordering worden afgezien.

In voornoemde gevallen heeft de Regering gemeend een premie, welke niet wordt ingevorderd, ten laste van het Rijk te moeten brengen. Voor het inkomen, waarnaar premie wordt geheven, bestaat een zeer nauwe aansluiting bij het fiscale inkomen.

De premie echter zal verschuldigd zijn over ten hoogste *f* 6000.— inkomen. Door boven dit bedrag premie te heffen zal het premie-percentages slechts weinig afnemen, terwijl het voor degenen, wier inkomen om en bij de *f* 6000.— ligt, elke verhoging van het inkomen een verzwaring van lasten zal betekenen.

Stelsel van financiering.

De Regering heeft boven het kapitaaldekkingsstelsel of rentedekkingsstelsel de voorkeur gegeven aan het omslagstelsel, waarbij — afgezien van een schommelfonds — geen vermogen wordt gevormd. De in een bepaald jaar te betalen renten dienen in ditzelfde jaar te worden opgebracht. Het schommelfonds kan beperkt van omvang blijven, doch is gewenst om verschillen, welke kunnen ontstaan doordat de jaarlijkse inkomsten en uitgaven niet nauwkeurig aan elkaar gelijk zullen zijn, op te vangen. Bij de keuze van het financieringsstelsel is voor de Regering van doorslaggevende betekenis geweest het feit, dat bij het omslagstelsel zonder grote bezwaren aanpassing van de pensioenen aan een verandering in de koopkracht van de gulden kan worden verkregen.

De uitvoering van de verzekering is opgedragen aan de Sociale Verzekeringsbank, een rechtspersoonlijkheid bezittend lichaam, waartoe de huidige Rijksverzekeringsbank zal worden omgevormd. Tot de uitvoeringstaak van de Sociale Verzekeringsbank wordt ook gerekend het onder goedkeuring van de Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid vaststellen van het premiepercentage. De Sociale Verzekeringsbank wordt bij de uitvoering van zijn taak bijgestaan door de Raden van Arbeid. Eén onderdeel van de uitvoeringstaak, nl. de heffing en invordering der verschuldigde premiën, is opgedragen aan de Rijksbelastingdienst, daar deze dienst reeds ten aanzien van het overgrote deel der bevolking over de gegevens omtrent het inkomen, waarnaar de verschuldigde premie moet worden betaald, beschikt.

Overgangsbepalingen.

Bij de inwerkingtreding der nieuwe wet zal ieder, die 65 jaar of ouder is, recht hebben op het volledige bodempensioen, mits men — al dan niet onafgebroken — gedurende zes jaren na 59 jaar oud te zijn geworden, binnen het Rijk of de overzeese gebiedsdelen heeft gewoond.

Met betrekking tot de *bijzondere pensioenregeling* zij nog het volgende vermeld. Wat de ambtelijke pensioenvoorzieningen betreft kan blijkens de M.v.T. een wetsontwerp worden tegemoet gezien, waarbij de aanpassing van de ambtelijke pensioenvoorzieningen wordt geregeld. Het wetsontwerp zelf geeft in art. 60 een regeling betreffende de partucliere pensioenregelingen.

De werkgever, die een pensioen heeft toegezegd, kan binnen 2 jaar na de inwerkingtreding van de ouderdomsverzekering, bepalen dat het wettelijk ouderdomspensioen geheel of ten dele in mindering wordt gebracht op het door hem in uitzicht gestelde of op het reeds toegekende pensioen. Bij het bestaan van een pensioenfonds kan binnen dezelfde termijn eenzelfde bepaling worden opgenomen in de statuten of de reglementen.

Samenvatting wijzigingsvoorstellen van prof. Campagne. (E.S.B., 7 September 1955).

De doelstelling van de door prof. Campagne voorgestelde verzekering is niet een algemene bodemvoorziening in de vorm van een oudedagvoorziening voor iedereen, doch een wettelijke pensioenregeling ten aanzien van hen, die na de 65-jarige leeftijd geen of onvoldoende inkomen hebben.

Evenals bij het wetsontwerp Algemene Ouderdomsverzekering bestaat er derhalve een wettelijke verplichte verzekering voor „iedereen”.

Anders dan ingevolge het wetsontwerp Algemene Ouderdomsverzekering ontvangt echter degene, die de 65-jarige leeftijd heeft bereikt, geen pensioen, indien zijn inkomen op deze of oudere leeftijd een bepaalde grens, b.v. f 3000.—, f 4000.— of f 5000.— per jaar, te boven gaat.

Als voordelen van het door hem verdedigde systeem noemt prof. Campagne een aanzienlijke bezuiniging ten opzichte van het wetsontwerp en de mogelijkheid de pensioenen voor de minst draagkrachtigen hoger te stellen. Tevens zou de conjunctuurgevoeligheid van de door hem voorgestelde regeling veel geringer zijn dan die van de ontworpen rijksregeling.

Tegenover het nadeel, dat een aantal personen, die wel premie hebben betaald, hiervan bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd niet de vruchten zullen plukken, stelt prof. Campagne, dat de premie bij zijn stelsel een aanzienlijke verlaging ondergaat, hetwelk voor deze personen een reëler belang zou zijn dan het pensioen, wat hen anders in uitzicht wordt gesteld. Voorts wijst hij nog op het feit, dat de fiscus bij personen met een inkomen boven een zekere grens een groot deel van het ouderdomspensioen wegneemt.

Teneinde onbillijkheden met betrekking tot de niet-toekenning van ouderdomspensioen aan personen boven een bepaalde inkomensgrens te verzachten, stelt prof. Campagne zich voor de regeling zodanig te doen zijn, dat naarmate het inkomen stijgt een geleidelijk aflopend wettelijk ouderdomspensioen wordt toegekend, op zodanige wijze, dat indien een bepaalde inkomensgrens (bv. f 3000.—, f 4000.— of f 5000.— per jaar) is bereikt, dit pensioen nihil bedraagt.

Het nuttig effect van de vermeerdering van eigen inkomsten is naar de mening van prof. Campagne zo groot, dat niet gevreesd behoeft te worden, dat de verzekerden geen reden hebben hun eigen inkomsten te vergroten, noch dat de werkgevers zullen nalaten wenselijke pensioenverbeteringen door te voeren. (Zie tabel).

Het nuttig effect wordt bij een inkomensgrens van f 3000.—, f 4000.— en f 5000.— onderscheidelijk gesteld op 46%, 60% en 68%.

Eigen inkomen echtpaar	Wettelijk ouderdomspensioen echtpaar	Totaal	Eigen inkomen ongehuwde	Wettelijk ouderdomspensioen ongehuwde	Totaal
0	1.600	1.600	0	800	800
800	1.344	2.144	800	544	1.344
1.600	1.088	2.688	1.600	288	1.888
2.400	832	3.232	2.400	32	2.432
3.200	576	3.776	3.200	0	3.200
4.000	320	4.320	4.000	—	4.000
5.000	0	5.000	5.000	—	5.000

„Wanneer wij nalezen de beraadslagingen over de Ongevallenwet, zal men zien, hoe ook toen gezocht werd naar een rechtsgrond en dat de Regering zelf, die dat

onderwerp voorstelde, allerlei rechtsgronden aanvoerde, waarvan — althans naar sommiger oordeel — de een den ander weersprak. Toch nam de Kamer met bijna algemene stemmen dat ontwerp aan. Volstrekt niet, omdat men het eens geworden was over dien rechtsgrond; dat is slechts een juridische constructie, waarover men nog heel lang heel wat kan debatteren, misschien zonder het ooit eens te worden.

Maar waarom nam men dat ontwerp aan? Omdat geheel de Kamer het billijk en rechtvaardig achtte, dat zodanige regeling tot stand kwam, als toen werd voorgesteld."

Deze woorden sprak jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman op 15 Maart 1905 in de Tweede Kamer tijdens het onderwijsdebat 1904/1905. En dr. Patijn verzuchtte eens, sprekende over de rechtsgrond van prof. Aalberse: „Ik wilde, dat de menschen eens wat meer geschiedenis lazen en er eens acht op gaven, hoe verbazend onaandoenlijk de groote stroom van het leven voorbij gaat aan dergelijke doctrinarisme."

Ik heb deze beide staatslieden niet ten tonele gevoerd om aan te tonen dat zij, die met overtuiging beweren, dat al dat gepraat over rechtsgronden geen zier helpt en een volstrekt nutteloze intellectualistische bezigheid is, het bij het rechte eind zouden hebben. Geenzins. Ik meen, dat het onder alle omstandigheden noodzakelijk blijft in een democratische samenleving te motiveren, waarop een rechtsregel en haar afdwingbaarheid steunt. Maar ik heb de woorden van de Savornin Lohman en Patijn nog eens aangehaald om er aan te herinneren, dat, vooral in een land, dat op een respectabel aantal levensbeschouwelijke richtingen en politieke partijen kan bogen, de discussie over „de rechtsgrond" zo kan worden uitgesponnen en geabstraheerd van de werkelijkheid, dat de mens dreigt te verstikken onder de dictatuur der beginselen. Dit gevaar is beslist niet denkbeeldig. Zeker niet, indien het gaat om maatregelen op het terrein van de sociale verzekering.

Indien in het verleden het aantal rechtsgronden ten aanzien van een ouderdomsvoorziening wat minder groot was geweest, zou het aantal maatregelen en de sociale betekenis ervan wellicht wat minder pover zijn geweest. Misschien zou mr. W. Aantjes zich in *Anti-Revolutionaire Staatskunde* (Octobernummer 1954) niet zo fel hebben uitgelaten over de houding der protestants-christelijke leden in de S.E.R. (hij sprak van „teleurstellend en beschamend"), die voor het advies stemden, indien hij zich voldoende gerealiseerd had, dat deze protestants-christelijke leden — gelijk alle leden van de S.E.R. — rekening hadden te houden met een aantal keiharde feiten, onder welke

- 1e het feit, dat reeds in de Troonrede van 1891 „maatregelen tot verzekering van het lot van oude of verminkte werklieden" in het vooruitzicht werden gesteld, maar dat sedertdien wij het niet verder dan een Noodwet hebben gebracht;
- 2e het feit, dat aan de Noorwet Drees, van hoe grote sociale en psychologische betekenis zij ook moge zijn, zo veel bezwaren kleven — ik denk aan de aftrek van eigen inkomsten en de gemeenteklassenindeling — dat vervanging door een definitieve voorziening dringend noodzakelijk wordt geacht;
- 3e het feit, dat alleen een advies, dat de instemming had van een groot aantal S.E.R.-leden, na tientallen jaren geharrewar, zin zou hebben.

Maar mr. Aantjes heeft aan dit alles niet of nauwelijks gedacht. Daarom zijn zijn — op zichzelf niet onaardige — beschouwingen uit een sociaal-politiek oogpunt volstrekt onbelangrijk. Ik ga er dan ook maar niet nader op in. Ik kan mij eenvoudig niet voorstellen, dat de anti-revolutionaire kamerfractie zich op eenzelfde steriel standpunt zou stellen als mr. Aantjes.

Iets meer zorg maak ik mij over het voorstel tot wijziging van het wetsontwerp Algemene Ouderdomsvoorziening van prof. Campagne.

Prof. Campagne, die volgens ingewijden een hoogst bekwaam verzekeringswiskundige is, maar die zich nu op het voor hem veel minder bekende terrein der sociale politiek heeft begeven, wil het wetsontwerp-Suurhoff vervangen door een Noodwet Drees op verzekeringsbasis. Dat zegt hij niet met zoveel woorden, maar wie zijn voorstellen nauwkeurig analyseert, bespeurt alras, dat het daar op neerkomt. Vermoedelijk zal prof. Campagne wel enige aanhang krijgen. Waarom? Omdat een aantal mensen zodanig onder de indruk is van enige bezwaren (die ik ook heb) tegen het ontwerp van wet, in het bijzonder tegen het zgn. aanpassingsartikel (art. 60), dat men uit angst voor de, voor een goed deel theoretisch mogelijke, gevolgen ervan maar al te gaarne vlucht in een volstrekt onmogelijke en onwerkelijke, maar schijnbaar eenvoudige oplossing van de moeilijkheden.

In S & D van Mei 1954 zijn ir. Vos en ik vrij uitvoerig ingegaan op het advies van de S.E.R. De voorstellen van de Regering wijken wel op een enkel punt af van het advies van de S.E.R., maar toch niet wezenlijk. (Op een enkele afwijking zal ik trouwens later nog ingaan.) Het lijkt mij weinig zinvol aan dit alles in ons maandblad opnieuw aandacht te besteden. Ik zou willen volstaan met nog eens er op te wijzen, dat naar mijn gevoel het ontwerp van wet van minister Suurhoff van werkelijkheidszin getuigt. Het is nu eenmaal een feit, dat er in Nederland veel verschil van inzicht aangaande de ouderdomsvoorziening bestond. Minister Suurhoff kent deze verschillen zeer goed. Hij weet ook zeer goed de technische vraagstukken te onderscheiden. Zijn voorstellen, die noch gebaseerd zijn op de oude verzekeringsgedachte, noch op de gedachte van het Staatspensioen — al proberen sommigen met vrij ingewikkelde en gekronkelde redeneringen dit volkspensioen tot Staatspensioen te „verheffen” — zijn onder de Nederlandse omstandigheden en verhoudingen reëel. Zijn voorstel om de hoogte van het pensioen afhankelijk te doen zijn van de hoogte van de lonen, is niet alleen bijzonder aantrekkelijk uit een sociaal oogpunt, het is ook uit economische en politieke overwegingen een nuchter voorstel. Men kan zich nl. wel wijsmaken, dat de toezegging van een nominaal pensioenbedrag economisch verantwoord is en dat de conjunctuur-gevoeligheid van zulk een voorstel minder is, maar het is dan ook wijsmaken. Niemand gelooft immers, dat enige Regering in Nederland in staat is of zal zijn bij loon- en prijsstijging van enige betekenis de pensioenen op hetzelfde niveau te handhaven. De voorstellen van Minister Suurhoff op dit punt zijn dan ook niet in de eerste plaats van sociale of economische betekenis, al zal ik de sociale betekenis ervan stellig niet onderschatten, maar van sociaal-psychologische betekenis. Wie iets van de problemen en de zorgen van de ouden van dagen begrijpt, weet, dat deze telkens weer in spanning leefden of ze „mee mochten doen” wanneer óf als gevolg van prijsstijging óf als gevolg van welvaartsverhoging een nieuwe loonronde plaatsvond.

Men kan wel allerlei wijzigingsvoorstellen ontwerpen, waarin men slechts nominale pensioentoezeggingen opneemt en dan er aan toevoegen: „en daarom is mijn pensioenregeling minder conjunctuurgevoelig”, maar zulk een opzet getuigt van bijzonder weinig werkelijkheidszin. Merkwaardig is, dat dit soort voorstellen vaak komt van mensen, die belastingverlaging bepleiten, uit psychologische overwegingen, op een moment, dat het ons vrij goed gaat, maar uit zuiver economische overwegingen zulk een belastingverlaging beslist niet aantrekkelijk is.

Men vergeet bij dit alles ook maar al te vaak, dat een pensioen krachtens de wet-Suurhoff bepaald nog geen luxe leven waarborgt en dat het in het Nederland van de twintigste eeuw noodzakelijk is, indien de reële waarde van deze op zichzelf toch vrij lage pensioenen zou dalen, met toeslagen uit welke bron dan ook te werken. Het is naar mijn gevoel ook heel verstandig, zowel uit sociale als psychologische overwegingen, dat de pensioenen voor wat de hoogte betreft niet variëren per gemeente-klasse, zoals dat bij de lonen het geval is.

Zeker, uit een zuiver verzekeringstechnisch oogpunt is het niet ontoelaatbaar de pensioenen per gemeente-klasse te doen variëren, maar uit een sociaal-psychologisch oogpunt is het wel onverteerbaar. Dat onafhankelijkheid van de hoogte van de eigen inkomsten het pensioen, indien aan de overige voorwaarden, in de wet gesteld, is voldaan, zal worden uitgekeerd, is redelijk.

Minister Suurhoff heeft bovendien blijk gegeven zich met dit voorstel op de bodem van de sociaal-politieke werkelijkheid te stellen. Het is immers een bekend feit, dat een van de grote bezwaren tegen de Noodwet-Drees was de aftrek van eigen inkomsten. Terecht of ten onrechte, en vaak ten onrechte, heeft men juist op dit punt de Regering zowel in als buiten het parlement verwijten gemaakt. Het lijkt mij nogal naïef, hoe men ook over de Noodwet mag denken, thans een regeling te ontwerpen, die eigenlijk niet meer is dan een Noodwet. Op zulk een regeling komen in wezen de wijzigingsvoorstellen van prof. Campagne neer.

Wie de korte samenvatting van de wijzigingsvoorstellen van prof. Campagne nog eens naleest, zal dat met mij eens moeten zijn.

Waarom prof. Campagne een verzekeringsregeling wil, is mij volstrekt onduidelijk. De voorstellen van Minister Suurhoff houden rekening met de opvattingen bij de verschillende politieke partijen, met de opvattingen over verzekering en Staatspensioen in ons land, met de ernstige bezwaren, die bij tal van bevolkingsgroepen leven tegen de aftrek van eigen inkomsten. Kortom, het ontwerp-Suurhoff is inderdaad een poging om de strijd, die tientallen jaren heeft geduurd, te beslechten, niet door middel van een slap en waterig compromis, maar door middel van een synthese. Prof. Campagne daarentegen ontwerpt een regeling, die vele kenmerken draagt van sociale zorg in plaats van sociale verzekering. Door te stellen „tenslotte dient het een verzekeringsregeling te zijn” bereikt men heel weinig. Zeker, men kan zulk een regeling technisch wel een verzekeringsregeling noemen, maar sociaal-psychologisch zal ze, in Nederland althans, dit nimmer zijn. Men moet zich even voorstellen, hoe men mensen met een inkomen van bv. f 10.000.— à f 15.000.— duidelijk moet maken, dat zij jaarlijks een zeker bedrag moeten bijdragen aan de ouderdomsverzekering, maar dat zij waarschijnlijk nimmer een uitkering zullen genieten. Zulk een sociale verzekeringswet lijkt mij alleen aantrekkelijk voor tegenstanders van een Regering tijdens de verkiezings-

strijd. Ik begrijp trouwens ook niet, waarom, indien men zegt: „ik verstrek een pensioen indien het eigen inkomen beneden een zeker bedrag blijft en dan nog alleen een pensioen, afhankelijk van de hoogte van het eigen inkomen”, zulk een pensioenregeling een verzekeringsregeling moet zijn. Vermoedelijk heeft de voorsteller gedacht: „Een Staatspensioen gaat er in Nederland politiek nu eenmaal niet in.” Dat is zo, maar een pensioen, dat afhankelijk is van de hoogte van het eigen inkomen, terwijl een ieder wel mee moet betalen aan de verzekering, gaat er in Nederland sociaal en politiek niet in.

Ik heb nog wel enkele andere bezwaren tegen het voorstel van prof. Campagne. Een enkele moge ik in het kort vermelden.

Prof. Campagne stelt, dat de regeling eenvoudig moet zijn en dat deze met zo min mogelijk administratiekosten moet worden ingevoerd. Ik kan mij daar geheel mee verenigen en ik ben van mening, dat de voorstellen van Minister Suurhoff, rekening houdende met de politieke opvattingen in ons land, aan zijn eis redelijk wel voldoen. Ik vermag echter niet in te zien, dat de regeling van prof. Campagne meer aan deze eis voldoet. Er zal immers telkens, niet op het moment dat de premie moet worden betaald, maar op het tijdstip dat de pensioengerechtigde zijn aanvraag indient, een inkomensonderzoek moeten plaatsvinden. Men kan natuurlijk stellen, dat de belastingdienst deze inkomensonderzoeken wel kan verrichten, maar men moge daarbij niet vergeten, dat de belastingdienst in de eerste plaats nagaat, hoeveel iemands inkomen over een bepaald jaar heeft bedragen en niet telkens nagaat, hoe hoog iemands inkomen op een bepaald tijdstip is. Bovendien zal de vaststelling van de hoogte van het eigen inkomen beslist niet zo eenvoudig zijn als prof. Campagne dat voorstelt. Ik denk nu niet alleen aan de verleiding een lager inkomen op te geven dan wordt genoten. Ik doel ook op het feit, dat velen, wier inkomen minder dan *f* 5000,— bedraagt, *geen* belasting verschuldigd zijn. Niettemin zal voor hen, in verband met de toeslagen die krachtens de voorstellen van prof. Campagne genoten kunnen worden naast het eigen inkomen en die op de hoogte daarvan zijn afgestemd, dat inkomen nauwkeurig moeten worden vastgesteld.

Nog een ander punt. Prof. Campagne introduceert het begrip „nuttig effect”. Daaronder verstaat hij de toename van het eigen inkomen, verminderd met de afname van het wettelijk pensioenbedrag, welk saldo dan gedeeld moet worden door de vergroting van het eigen inkomen. Is het nuttig effect bv. 70%, dan betekent dit, dat bij een vergroting van het eigen inkomen van *f* 100.— het pensioenbedrag slechts met *f* 30.— achteruit gaat. In zijn regeling (zie de in de samenvatting opgenomen tabel) bedraagt het nuttig effect van een verhoging van het eigen inkomen 68%. Prof. Campagne concludeert nu, dat er naar zijn mening bij een nuttig effect van 68% voor de belanghebbende geen reden is zijn eigen inkomen niet te vergroten, noch voor werkgevers resp. werknemers om wenselijke pensioenverbeteringen na te laten. Ik betwijfel zeer sterk, of zijn conclusie juist is. Het zal toch ook prof. Campagne bekend zijn, dat vele bedrijfs- en ondernemingspensioenfondsen de pensioenen op een zodanig laag bedrag hebben gehouden, dat de betrokkenen naast dit ondernemings- of bedrijfspensioen aanspraak zouden kunnen blijven maken op een zo hoog mogelijke uitkering ingevolge de Noodwet-Drees onder het motto — en ik vind dat niet eens zo onbegrijpelijk — dat het toch eigenlijk slechts weinig zin heeft hogere pensioenen te verzekeren, aangezien

die toch maar voor een deel ten goede aan de betrokkenen komen. Het is ongeveer de psychologie van de man, die zegt: „Wat heb ik aan een hoger inkomen; het grootste gedeelte gaat toch naar Van der Kieft.”

Dat het begrip bij de verzekerden en bij de werkgevers groter zou worden als men maar een regeling als die van prof. Campagne invoert, lijkt mij zeer twijfelachtig. In zijn systeem immers zal van ieder een premie worden geheven voor de wettelijke ouderdomsvoorziening. Het feit, dat men premie moet betalen zal tot gevolg hebben, dat men voor die premie ook wat wil krijgen. Men zal er dus bewust naar streven de aanvullende verzekering zodanig te beperken, dat men ook inderdaad nog een wettelijk pensioen ontvangt.

Het is duidelijk, dat ik ernstige bedenkingen heb tegen de voorgestelde wijzigingen van prof. Campagne. Ik kan mij niet indenken, dat zijn voorstellen een ernstige kans maken.

Wellicht heb ik door mijn critiek op de voorstellen van prof. Campagne onbedoeld de indruk gevestigd, dat ik mijnerzijds geen enkele critiek op de voorstellen van Minister Suurhoff heb. Dat is niet het geval. Er zijn enkele punten ten aanzien waarvan ik aarzel en er is één artikel (art. 60, het zgn. aanpassingsartikel), waarmee ik mij bepaald niet kan verenigen.

In mijn volgend artikel hoop ik aan dit aanpassingsartikel en aan enkele andere belangrijke onderdelen wat meer aandacht te kunnen besteden.

OM DE INHOUD DER GERECHTIGHEID

Humanisme en sociale gerechtigheid, Rapport van een Commissie ingesteld door het H.B. van het Humanistisch Verbond Dec. 1954.

Een Commissie van 7 personen uit het Humanistisch Verbond heeft in een Rapport van 30 bladzijden getracht de inhoud van het begrip gerechtigheid, in het bijzonder sociale gerechtigheid nader te bepalen. Dit rapport is in menig opzicht merkwaardig; er blijkt een verheugende behoefte, om de grote woorden een concrete inhoud te geven; er blijken bij overeenstemming in de humanistische overtuiging nogal belangrijke verschillen te bestaan inzake consequenties; er blijken bij verschil in fundering mogelijkheden van samenwerking ter verwerkelijking van de inhoud der gerechtigheid te bestaan b.v. met Christenen. Zegt iemand, dat dit niets verrassends is, dan heeft hij geen ongelijk. Maar een goede fundering van een niet-verrassende conclusie kan ook haar betekenis hebben.

Het Rapport geeft de volgende omschrijvingen: Gerechtigheid is de idee, die uitdrukking geeft aan de eis, dat de mensen in de vrije verwerkelijking van hun menselijkheid onder de norm van een niet willekeurig waardebesef, principieel als gelijk waardig erkend worden, waarbij eventuele verschillen in positie op in feite aan te tonen en te verantwoorden gronden dienen te berusten. Deze definitie sluit in: gerechtigheid is betrokken op vrijheid; en: principieële rechtsgelijkheid. Sociale gerechtigheid is dan de gerechtigheid ten aanzien van de maatschappelijke voortbrenging en verdeling, en ieders positie daarin; „onder maatschappelijke voortbrenging worden hier uiteraard ook diensten (b.v. onderwijs) verstaan”. De idee der sociale gerechtigheid is dus „een algemene norm ter beoordeling van concrete vragen, zonder nochtans een direct antwoord, waartoe mede afweging der praktische omstandigheden vereist is, toe te staan.” (7)

In hoofdstuk III worden dan links-socia-

lisme, plan-socialisme, liberalisme aan het woord gelaten, alle drie stromingen, die door humanisten worden aangehangen en in de praktische politieke strijd nogal ver van elkaar afstaan – verschijnsel, dat men ook in Christelijke kringen waarneemt: één confessie, verschillen in politiek –; de drie stromingen worden ook enigermate geconfronteerd in hoofdstuk IV. Hoofdstuk V stelt dan de hedendaagse praktische problemen, waaraan de betekenis der gerechtigheidsidee duidelijk wordt: medezeggenschap, welvaartsspreiding, winstdeling, de gemeenschap in de onderneming, vermogensvorming, terwijl in het zesde hoofdstuk de internationale verhoudingen, in het bijzonder de hulp aan onderontwikkelde gebieden aan de orde komt. In het laatste hoofdstuk wordt dan, teruggrijpend op de uitgangspunten en definities, de sociale gerechtigheid als verwerkelijking der menselijke waardigheid gesteld.

Ik wil mij in mijn critische opmerkingen zoveel mogelijk voegen naar de gang van het betoog en mij voornamelijk beperken tot immanente critiek. Het stuk is in het bijzonder in de meer theoretische gedeelten zwak en geeft blijk van m.i. onvoldoende wijsgerige doordenking, ook wel van wat slordige formulering. Wat dit laatste betreft: de stelling, dat de mensen met elkaar dragers zijn van een niet aan persoonlijke willekeur onderworpen waardebesef is toch geen „mensbeeld” (blz. 3), kan hoogstens een uitgangspunt tot een mensbeeld zijn. De constatering (blz. 18), dat socialisten en liberalen, voorzover zij humanisten zijn, op dezelfde mensbeschouwing stoelen is een pleonasme. De stelling (blz. 27), dat de eerbiediging van het individuele bestaan „onder de norm der menselijkheid” behoort te geschieden, vraagt wijsgerig gesproken toch om vulling van het begrip „menselijkheid”, zonder welke vulling het begrip frase blijft. Is het wel waar, en scherp genoeg doordacht, wanneer op dezelfde blz. 27 wordt gesteld: ieder afwegen van leven tegen leven, van mens tegen mens is altijd een gewetensbeslissing, waarbij geen algemene beginselen

de weg kunnen wijzen? Kan men zó stellig de problematiek van Heymans en Kant, die wél naar een algemeen beginsel als wegwijzer zochten, terzijde stellen?

Belangrijker dan deze onnauwkeurigheden is echter het zwak omschreven principiële uitgangspunt, de definitie van het begrip sociale gerechtigheid. Laat ik vooropstellen, ter voorkoming van misverstand, dat ik mij verbonden voel met de schrijvers van het rapport, wanneer zij de principiële gelijkwaardigheid der mensen, de eis der persoonlijke ontplooiing in zo groot mogelijke vrijheid en der gelijkgerechtigheid stellen. De vraag is echter, of men bij de nadere inhoudsbepaling met de bovengeciteerde definitie uitkomt. Ik zal daarbij niet stellen de vraag naar de oorsprong en grond der gelijkwaardigheid — dan verlaat ik het terrein der immanente critiek en kom in discussie over de gronden der levensbeschouwing, die ik voorlopig terzijde wens te laten. Maar ik vraag wel:

1e. Men omschrijft *sociale gerechtigheid* als een toepassing van de algemene idee der gerechtigheid op het sociale terrein. Daarmee is men in een goede traditie: er werd immers reeds onderscheid gemaakt tussen juridische gerechtigheid (toepassing der idee op het terrein van het recht) en sociale. Nu treft mij de hier gehanteerde omschrijving, n.l. gerechtigheid ten aanzien van maatschappelijke voortbrenging en verdeling, waarbij men „uiteraard” (?) ook diensten rekent en als voorbeeld van diensten onderwijs noemt. Ik meen, dat deze gelijkstelling van „sociaal” met „economisch” ongeoorloofd is. Het sociale terrein omvat veel meer.

Merkwaardig is overigens, dat in hoofdstuk V, waar de gerechtigheidsidee wordt uitgewerkt naar een paar economische problemen, daarbij ontbreekt: de vaststelling van het loon. Het is ook eenvoudiger om negatief vast te stellen waar *onrechtvaardigheden* in het bepalen der lonen zitten, dan om positief en concreet de norm van een rechtvaardig loon te omschrijven.

Ik acht onaanneemelijk, dat de stellers van het rapport economisch-deterministen zijn, waardoor een beperking tot het economische enigermate begrijpelijk zou zijn (ook niet meer dan „enigermate”: men kent een gebouw nog niet aan de fundamenten); dan blijft mij maar één conclusie: de omschrijving van het begrip sociale gerechtigheid is onaanvaardbaar, omdat het sociale terrein

wijder is dan het proces van voortbrenging en verdeling.

2e. In het wijsgerig denken over gerechtigheid heeft men — terecht — steeds getracht dit begrip af te bakenen tegen, en in verband te brengen met andere begrippen; ik noem in het bijzonder de begrippen *waarheid* en *liefde*. Het eerste begrip „*waarheid*” voert rechtstreeks naar de antieke interpretatie der gerechtigheidsidee: Themis en Dikè zijn godinnen der gerechtigheid en *waarheid*; het tweede naar de Christelijke wortel. Maar ook praktisch is de samenhang der begrippen van fundamenteel belang: een mensensamenleving louter onder de idee der gerechtigheid zou kil en hard kunnen zijn, en *önnenselijk*; menselijk fanatisme kan een interpretatie der gerechtigheid ook tot een afschuwelijke leugen maken. Zowel dus om theoretische als praktische redenen meen ik dat men de gerechtigheidsidee *in haar relaties* moet doordenken. Men heeft dat in dit rapport nagelaten, vermoedelijk omdat men naar de concrete problemen wilde. Voor een politieke partij acht ik dit aanvaardbaar en juist; voor het Humanistisch Verbond niet.

3e. Men heeft mij in dit Rapport te weinig rekening gehouden met de dynamiek der maatschappelijke ontwikkeling. Het Rapport is afgesloten December 1954. Nadien heeft zich in Nederland een treffend voorbeeld voorgedaan, dat de betekenis van mijn opmerking illustreert. In de Kamerdebatten n.l. over de Huurwetten is telkens een beroep gedaan op de gerechtigheid. Sommigen namen het, in naam dezer idee, op voor de eigenaars van huizen, en maakten daarmee de idee statisch — waardoor de idee in onze maatschappij gevaar loopt tot onrecht te verstarren. Een hoofdstukje over statische en dynamische interpretatie der gerechtigheidsidee kan, meen ik, in een actueel Rapport niet ontbreken; voor het verschil tussen liberalisme en socialisme zou het stellig verhelderend kunnen werken.

Bij deze voornaamste opmerkingen laat ik het. Ik voeg er aan toe, dat het in de actuele situatie evenveel, wellicht meer, zin zou hebben wanneer Humanisten met Protestanten en R. Katholieken eens gingen onderzoeken, in hoever de inhoud van de idee der sociale gerechtigheid hen zou kunnen verbinden. En verder wacht ik met getemperde belangstelling af, wat het H.B. van het Hum. Verbond met dit rapport kan doen.

DE EERSTE EUROPESE SCHOOL

Voor kinderen van functionarissen, werkzaam bij de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal en bij verschillende buitenlandse gezantschappen en missies te Luxemburg, is in de loop van de laatste twee jaar een geheel van scholen gesticht. In 1953 werd kort na Pasen een kleuterschool geopend, op 3 October een lagere school en de 20e September 1954 een middelbare school. Van deze laatste school bestaan op het ogenblik alleen nog maar de eerste twee klassen, met September komt er echter een derde en vierde klas bij. Het is de bedoeling de drie scholen vóór het einde van het volgende cursusjaar in één schoolgebouw ondergebracht te hebben, waartoe de Luxemburgse regering haar onontbeerlijke en welwillende medewerking heeft verleend.

De leerlingen van dit scholencomplex, dat we — zoals we zullen zien — terecht de eerste Europese school mogen noemen, komen uit vijf van de zes landen van de Kolen- en Staalgemeenschap, te weten uit Frankrijk, Duitsland, België, Italië en Nederland. Het zesde land ontbreekt in deze rij, want hoewel de Kolen- en Staalgemeenschap uiteraard een evenredig aantal functionarissen van Luxemburgse nationaliteit telt, zijn er toch geen kinderen van deze functionarissen op de „K.S.G.-school”. De Luxemburgse regering heeft daar bezwaar tegen, zoals deze regering zich er ook tegen verzet, dat kinderen van in Luxemburg woonachtige buitenlanders, die geen ambtenaren van K.S.G. of gezantschappen zijn, de Europese school bezoeken.

Men kan zich afvragen, of dit standpunt van de Luxemburgse regering op de duur wel houdbaar is, waar de school direct en indirect mede bekostigd wordt door de diverse regeringen, natuurlijk met gelden, die aan de nationale gemeenschappen worden onttrokken. Mijns inziens heeft iedere onderdaan van de K.S.G.-landen het recht zijn kinderen naar deze K.S.G.-school te zenden.

Als dit recht zou worden erkend en er ook gebruik van zou worden gemaakt — hier duikt o.a. de vraag van kosteloos onderwijs op —, zouden er leerlingen uit meer verschillende milieu's op de school kunnen komen. Op het ogenblik heeft de school een wat exclusief karakter, hetgeen voor de opvoeding van de kinderen geen voordeel is.

Behalve Franse, Duitse, Belgische, Italiaanse en Nederlandse leerlingen zijn ook enkele Engelse, een Canadese en een Deense leerling ingeschreven.

Het aantal leerlingen van de kleuterschool bedraagt op het ogenblik 46, dat van de lagere school 126 en dat van de middelbare school 71.

De kleuterschool wordt geleid door een Luxemburgse onderwijzeres; op de lagere

school werken een Nederlandse onderwijzeres, een Franse, een Duitse, een Belgische en een Italiaanse onderwijzer; de middelbare school telt zes docenten met volledige betrekking, uit ieder K.S.G.-land één, terwijl een aantal overblijvende uren wordt gegeven door twee Luxemburgse docenten, een Belgische leraar uit het naburige Arlon en een Franse leraar uit Metz. Lichamelijke opvoeding, handenarbeid, handwerken, tekenen en muziek worden gegeven door de onderwijzers en onderwijzeressen van lagere school en kleuterschool. Over de lessen in godsdienst en moraal kom ik straks nog te spreken. Het geheel van de scholen staat onder leiding van een Franse directeur, een voormalig leraar Duits, die thans tegelijkertijd ambtenaar van de Kolen- en Staalgemeenschap is.

De Europese school in Luxemburg is geen buitenlandse school in de gebruikelijke zin van het woord. In het algemeen wordt onder een buitenlandse school verstaan een nationale school in het buitenland. Zo'n school heeft idealiter hetzelfde leerprogramma als een overeenkomstige school in het vaderland, vaak vermeerderd met onderwijs in de taal van het land van vestiging. Ik zeg „idealiter”, want tengevolge van beperkende maatregelen in het land van vestiging wordt het buitenlandse karakter van deze scholen vaak sterk teruggedrongen. Zo heeft b.v. de Duitse school in La Paz in 1949 als gunst van de Boliviaanse regering het recht verkregen om Duits als eerste *vreemde* taal te onderwijzen; voor het overige is er op deze Duitse school geen Duits onderwijs of onderwijs in het Duits en het programma is Boliviaans. De meeste leerlingen zijn trouwens Bolivianen. Daarentegen worden op de Duitse school in Rome alle vakken in het Duits gegeven en volgens Duits programma; alleen is Italiaans als verplicht leervak opgenomen.

Een situatie als van de Duitse school in Rome kennen ook de elf scholen voor voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs van de Stichting voor Nederlands onderwijs in Indonesië. Deze scholen zijn gevestigd in Bandung, Bogor, Djakarta (4), Malang, Medan, Palembang, Semarang en Surabaya. Ongeveer 65% der leerlingen is Nederlands, 30% Indonesisch, 5% van andere nationaliteiten. De leraren zijn Nederlanders, het onderwijs wordt gegeven in het Nederlands, het programma komt overeen met dat van Nederlandse scholen, waarbij dan nog onderwijs in de Bahasa Indonesia komt.

Tussen de twee polen van de Duitse school in La Paz en de Nederlandse scholen in Indonesië is een hele scala van variëteiten mogelijk, zowel t.a.v. het onderwijs als t.a.v. de bevolking van de scholen.

In tegenstelling tot het hier beschreven schooltype is de Europese school in Luxemburg een stichting van zes verschillende landen *samen* en de leraren en leerlingen komen in beginsel ook uit elk van deze zes landen. Het programma en de lesurentabel worden in gemeenschappelijk overleg tussen de zes landen vastgesteld, d.w.z. door de gezamenlijke chefs en inspecteurs van het lager en voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs in de zes landen. De gezamenlijke chefs en inspecteurs bepalen ook, welke docenten er nodig zijn, waarna deze door de verschillende regeringen bij de school in Luxemburg worden gedetacheerd.

Een school, die nog wel eens met de Europese school in Luxemburg wordt vergeleken, is de z.g. SHAPE-school in St. Germain-en-Laye. (Er is ook nog een SHAPE-school in Fontainebleau; het aantal Nederlandse leerlingen is daar 15.) Er zijn daar

150 Franse, 90 Amerikaanse, 70 Engelse, 45 Nederlandse, 30 Duitse, 20 Italiaanse, 20 Canadese, 24 Turkse, Zweedse, Deense en Griekse leerlingen. Het leerplan van deze school is het officiële Franse leerplan, vermeerderd met zes lessen voor niet-Franse leerlingen voor de studie van hun moedertaal en hun vaderlandse geschiedenis en aardrijkskunde. De school staat onder het Franse ministerie van onderwijs en wordt door de Franse staat erkend. Behalve vier Engelse, één Amerikaanse, één Duitse en één Nederlandse docent, zijn alle docenten Fransen.

Uit wat in het voorgaande is gezegd, kan men al opmaken, dat het systeem van de SHAPE-school geheel anders is dan dat van de Europese school in Luxemburg. Bovendien is er nog dit verschil: op de Luxemburgse school wordt b.v. voor de Nederlandse leerlingen, voorzover het de sectie lager onderwijs betreft, gemiddeld de helft, voorzover het de sectie middelbaar onderwijs aangaat, een derde van het aantal lessen in de moedertaal gegeven.

Tenslotte bestaat er nog een derde soort internationale school, een school, die eigenlijk niet meer is dan een samenvoeging van een aantal los van elkaar staande nationale scholen. Het uiterste voorbeeld daarvan is de Stichting Internationale School, gevestigd te 's Gravenhage, die een Franse, een Engelse, een Duitse, een Amerikaanse lagere en een Amerikaanse middelbare school omvat. Van een gezamenlijk programma is in het geheel geen sprake, evenmin als van gemeenschappelijke lessen voor kinderen van diverse nationaliteiten.

Op de school in Luxemburg daarentegen is de leerstof voor alle kinderen van alle nationaliteiten dezelfde en wordt een deel van de vakken aan *alle leerlingen samen* gegeven; een ander deel van de vakken wordt gedoceerd *in twee talen*, Frans en Duits, waarbij kan gekozen worden voor het onderwijs in de ene dan wel in de andere taal. (De eerlijkheid gebiedt te zeggen, dat de Franse en Duitse ouders steeds hun moedertaal kiezen, terwijl voor de Italiaanse en vooral voor de Nederlandse kinderen deze mogelijkheid niet bestaat; dat betekent een enorme opgave voor de Italiaanse en Nederlandse kinderen, maar zij profiteren dan ook het meest van het internationale karakter van de school; desondanks kan men zich afvragen, of de bestaande situatie geen wijziging behoeft.) Tenslotte wordt nog een deel van de vakken *in de moedertaal* gegeven aan de kinderen van iedere taalgroep apart. Op deze wijze ontvangen de leerlingen van de lagere school het onderwijs in taal, rekenen, vaderlandse geschiedenis en aardrijkskunde in hun moedertaal; ze zitten dan bij de onderwijzer van hun eigen nationaliteit. Vervolgens leren ze vanaf de eerste klas een tweede taal, hetzij Duits, hetzij Frans. De Nederlandse leerlingen, die in feite allen Frans leren, volgen dit onderwijs samen met de Duitse en Italiaanse leerlingen. In diezelfde tweede taal krijgen de leerlingen ook onderwijs in natuurlijke historie en natuurkunde. Tenslotte wordt gymnastiek, handenarbeid, handwerken, tekenen en zingen aan alle kinderen gemeenschappelijk gegeven en wel zo, dat de leerlingen van alle nationaliteiten in vier groepen worden ingedeeld: kleine jongens, grote jongens, kleine meisjes, grote meisjes.

Op de middelbare school is de situatie analoog aan die van de lagere school. Daar ontvangen de leerlingen allen gezamenlijk onderwijs in gymnastiek, tekenen, handenarbeid of handwerken, muziek en kunstgeschiedenis, het ene vak in het Frans, het andere in het Duits. Voor godsdienst en moraal, biologie, aardrijkskunde, algemene geschiedenis, natuurkunde worden de lessen gegeven in het Duits of in het Frans, ter

keuze van de ouders. Voor de Nederlandse kinderen is dat in de lagere klassen Duits, maar voor de hoogste klassen zal het misschien mogelijk zijn enige vakken in het Frans onderwezen te krijgen. Zo is het althans ook op de Luxemburgse scholen. Verder worden moedertaal, Latijn, Grieks en wiskunde in de moedertaal onderwezen.

Uiteraard heeft de school zijn definitieve vorm nog niet gevonden; zo moet in de loop van het volgende jaar nog onderzocht worden, of het voor de Nederlandse kinderen wenselijk is ook na de vierde klas nog wiskunde-onderwijs in het Nederlands te krijgen en verder of zij onderwijs in godsdienst of moraal en in geschiedenis niet beter in hun moedertaal kunnen ontvangen. Ook het onderwijs in filosofie vormt nog een punt van onderzoek en discussie. Maar hoe de definitieve vorm ook zal worden, zoveel is zeker, dat we hier met een werkelijk internationale school te doen hebben. Het programma is één en bovennationaal; het diploma van de school wordt dan ook te zijner tijd in alle zes landen van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal erkend. Tegelijkertijd wordt in de uitwerking van het éne programma de verscheidenheid der nationaliteiten in acht genomen, doordat niet voor *alle* vakken *alle* leerlingen bij elkaar zitten. Dit zou een miskennis van de waarde van de gerechtvaardigde nationale verschillen betekenen. Het gaat er bij de Europese integratie namelijk niet om de nationale „eigenaardigheden” te nivelleren, maar om ieder volk in zijn beste eigenschappen te laten bijdragen tot een Europese beschaving. Terecht bevindt zich aan de hoofdwand van de aula der school deze spreuk van Paul Valéry: *Enrichissez-vous de vos différences*. Op de school in Luxemburg wordt een evenwicht gezocht tussen eenheid en verscheidenheid en men mag hier met recht spreken van het model van een federalistische school.

Dit zou ik ook nog willen adstrueren door te wijzen op de manier, waarop het onderwijs in godsdienst en moraal in het programma is opgenomen. In beginsel is dit onderwijs verplicht voor alle leerlingen, tenzij de ouders uitdrukkelijk hun kinderen hiervan willen uitzonderen. Maar er wordt een keuze gelaten tussen katholiek godsdienstonderwijs, protestants godsdienstonderwijs, Joods godsdienstonderwijs en moraalonderwijs. Het katholieke godsdienstonderwijs wordt gegeven door twee Luxemburgse priesters, van wie de een Frans, de ander Duits spreekt; aan de Italiaanse leerlingen van de lagere school wordt dit onderwijs gegeven door de Italiaanse onderwijzer, aan de Franse en Franstalige Belgische kinderen van de eerste en tweede klas van de lagere school door de Belgische onderwijzer; beide onderwijzers zijn in het bezit van kerkelijk erkende diploma's. Het ware te wensen, dat er voor de Nederlandse katholieke leerlingen een soortgelijke oplossing te vinden was. Het protestantse godsdienstonderwijs wordt gegeven door de evangelische Landesbisschop van Luxemburg en, voor de Nederlandse kinderen van de lagere school, door de Nederlandse onderwijzeres, die het diploma voor kennis van de godsdienst bezit, dat wordt uitgegeven door „Het Haags Genootschap”. Aan de Joodse leerlingen van de lagere school komt een rabbijn godsdienstles geven. Het onderwijs in moraal wordt gegeven door de Franse humanistische latinist. Protestants onderwijs in het Frans en moraal onderwijs in het Duits wordt dit jaar niet gegeven; in principe zijn er echter acht mogelijkheden, terwijl voor de Italiaanse en Nederlandse kinderen bovendien nog incidentele mogelijkheden bestaan.

Nog aan een ander punt kan gedemonstreerd worden, hoe men op de school in

Luxemburg tracht eenheid en verscheidenheid met elkaar in evenwicht te brengen, waarbij men dankbaar gebruik maakt van elders opgedane ervaringen. Ik bedoel het onderwijs in de moderne talen. Terwijl voor de meeste vakken het klassikale systeem wordt toegepast en de leerlingen dus moeten beantwoorden aan een gemeenschappelijke klassenorm om over te kunnen gaan, worden ze met ingang van September voor de moderne talen naar de graad van hun individuele vorderingen ingedeeld en wel in drie groepen: beginnelingen, gevorderden, meer gevorderden. Als zij deze drie stadia gepasseerd zijn, gaan ze over naar de nationale groepen, om daar een deel van de lessen in moedertaalonderwijs te volgen samen met de leerlingen, voor wie deze taal moedertaal is. Zo gaan b.v. de Nederlandse leerlingen, als ze met de kennis van de Franse grammatica ver genoeg gevorderd zijn, d.i. normaliter vanaf de vierde klas, naar de literatuurlessen, die door de Franse leraar aan de Franse kinderen gegeven worden. Voor het onderwijs in het Duits geldt voor de Nederlandse kinderen hetzelfde; daar vindt de overgang zelfs veel eerder plaats dan voor Frans. Voor het Engels kan dit natuurlijk niet worden toegepast, omdat Engeland niet aan de school meedoet en er dus geen Engelse sectie bestaat. Wel worden de leerlingen ook voor Engels overeenkomstig hun kennis, niet overeenkomstig hun leerjaar ingedeeld.

Over de duur van de school zijn de vertegenwoordigers der zes regeringen het eens geworden. Op de kleuterschool volgt een vijfjarige lagere school en daarop een middelbare school van zeven jaar. De eerste klassen van de lagere en van de middelbare school dragen het karakter van voorbereidende klassen. De middelbare school heeft een onderbouw van drie jaar, waarbij in de tweede en derde klas Latijn wordt onderwezen. Na drie jaar kan men kiezen tussen afdeling met Latijn en Grieks, een Latijn-mathematische afdeling en een afdeling moderne talen-wiskunde. Het zou wenselijk zijn, dat er voor de leerlingen, die de lagere school verlaten, meer keuzemogelijkheden waren, maar daarvoor is het aantal leerlingen vooralsnog te klein.

De hier gegeven beschrijving van de eerste Europese school te Luxemburg moest wat technisch uitvallen. Ik maak daarom nog graag een enkele opmerking over het belang van dit experiment.

Het spreekt vanzelf, dat de integratie van Europa, die op het gebied van kolen en staal is begonnen en straks wordt uitgebreid tot de terreinen van het transport en de energievoorziening, geen halt kan houden voor de grenzen van het gebied der cultuur. Waar mensen elkaar ontmoeten, speelt het culturele mee en waar mensen van verschillende nationaliteiten elkaar ontmoeten, stoten verschillende culturen op elkaar.

Nu is het aantal ontmoetingen over de grenzen heen sinds de laatste wereldoorlog aanzienlijk toegenomen; het karakter er van varieert van simpele plezierreizen tot vergaderingen van de Raad van Europa toe. Het kon wel eens zijn, dat de integratie der geesten in Europa al veel verder is voortgeschreden dan men denkt. In ieder geval bij de jongeren.

Sinds 1952 heeft bovendien in de Kolen- en Staalgemeenschap de internationale ontmoeting de vorm aangenomen van een dagelijkse samenwerking. M.i. met niet geringe gevolgen ook voor de culturele of, wil men, mentale integratie. Ik ben er van overtuigd, dat de werkwijze op de bureaux der K.S.G. iets heeft van die bij elk der nationale administraties en toch ook weer van ieder daarvan verschilt. Het lijkt mij, dat men een gelukkige menging van verschillende nationale methodes kan waarnemen.

Maar wat meer is, de mentaliteit van de functionarissen zelf is, dunkt mij, veranderd. De Nederlanders, die drie jaar geleden naar Luxemburg gegaan zijn, zijn nu niet meer zoals zij toen waren. Er is wat met hen gebeurd, zoals zij zelf hun collega's van andere nationaliteiten beïnvloed hebben. En bij de toenemende integratie gaat dit op steeds groter schaal gebeuren.

Hier doet zich nu de belangrijke vraag voor: moet men deze ontwikkeling maar op zijn beloop laten of moet er een zekere kanalisatie plaats vinden? Moet men maar zien wat er uit groeit en het toeval over de aard van de toekomstige Europese cultuur laten beslissen? Neen, m.i. zou dit onverantwoord zijn en tot vergroeiingen kunnen leiden, die later nauwelijks goed te maken zouden zijn. Het lijkt mij, dat de tijd daar is om in de eerste plaats de balans op te maken van hetgeen aan nationale cultuurwaarden in het Europees verband behouden moet blijven: aan wat ieder volk aan wezenlijk goeds heeft bij te dragen tot een werkelijk Europese cultuur.

In feite vindt dit al enigermate plaats binnen het kader van het Brussels Pact, dat op 17 Maart 1948 tussen België, Engeland, Frankrijk, Luxemburg en Nederland werd gesloten. Artikel 3 van dit verdrag luidt: „De hoge verdragsluitende partijen zullen gezamenlijk ernaar streven om haar volken een dieper begrip bij te brengen van de beginselen die ten grondslag liggen aan haar gemeenschappelijke beschaving en om culturele uitwisselingen te bevorderen, met name door middel van onderlinge overeenkomsten.”

De uitvoering van dit artikel heeft o.a. reeds een aantal belangwekkende publicaties van de vijf regeringen gezamenlijk opgeleverd. Eén daarvan is de brochure „De West-Europese beschaving en het onderwijs”, die stellig al hier en daar het onderwijs op de scholen in de vijf landen beïnvloedt. Deze beïnvloeding zou maximaal kunnen zijn op een school, die door deze vijf landen gezamenlijk in stand wordt gehouden. Welnu, vier van deze landen houden samen met Duitsland en Italië reeds nu zo'n school in stand, te weten de hierboven beschreven school in Luxemburg. Hier wordt culturele samenwerking in een instituut gevat, hier vindt een eerste stap plaats in de richting van geordende culturele integratie. Ik geloof, dat als over geheel Europa een aantal van dergelijke scholen zou ontstaan, dit van enorme betekenis zou kunnen zijn voor de schepping van een Europese cultuur. De cultuurscheppende rol van de school is in het verleden steeds groot gebleken. Daarom heb ik ook gemeend voor dit artikel over de Europese school in Luxemburg de aandacht van U, lezer, te mogen vragen.
Luxemburg, Juli 1955.

DE GEVAREN VAN DE HUIDIGE

ATOOMWAPENS 2)

Samenvatting.

Het doel van dit artikel is een enigszins gedetailleerd overzicht te geven van de gevaren, die de tegenwoordig realiseerbare atoomwapens voor de mensheid inhouden. Deze gegevens berusten op gegevens, gepubliceerd ten behoeve van de burgerlijke verdediging of op grond van fysische gegevens die iedere kernfysicus vertrouwd zijn. Besproken worden de effecten van de *kernsplijtingsbom* („A-bom” gebruik makende van U-235 of Plutonium), de *thermonukleaire bom* („H-bom”) en de *radiologische oorlogvoering* (Cobaltbom, waterstof-uraniumbom en dergelijke). Nagegaan worden de gevaren door *mechanische beschadiging*, door *warmtestraling* en door *radio-actieve straling*. Politieke en militaire consequenties van de hier meegedeelde feiten zullen in een volgend artikel worden besproken. Het lijkt waarschijnlijk, dat het technisch mogelijk geworden is de hele mensheid uit te roeien.

1. Inleiding.

Dit artikel wil voorlichting geven over feiten. Velen voeren in dit opzicht een struisvogelpolitiek omdat de feiten over de atoomwapens zo verschrikkelijk zijn. Het doel van dit artikel is niet om paniek te zaaien maar om niet-fysici tot een realistisch oordeel in staat te stellen. Soms is aan fysici voorlichting over feiten verweten. Zo verweet *D. Lilienthal*, voormalig voorzitter van de Amerikaanse Atomic Energy Commission, aan vier fysici waaronder *prof. H. A. Bethe* en *dr. L. Szilard* een discussie voor de Amerikaanse radio (NBC) op 26 Februari 1950 over de waterstofbom en

¹⁾ Instituut-Lorentz voor theoretische natuurkunde, Rijksuniversiteit, Leiden.

²⁾ Dit artikel is een herdruk in enigszins gewijzigde vorm van een artikel met dezelfde titel verschenen in *Wetenschap en Samenleving* 9 (1955) 37; dit artikel bevatte bovendien een appendix, waarnaar hier verwezen wordt voor meer technisch-fysische gegevens.

Bij het citeren van literatuur duiden we met BAS aan het *Bulletin of Atomic Scientists*, Chicago; als CI het nummer 20 (Vol. 5, 1954) van *Contemporary Issues* (Londen) gewijd aan de „Hydrogen bomb”. Hiernaar verwijzen we ook voor nog meer gedetailleerde gegevens. Gegevens over de geschiedenis van de recente ontwikkeling van de atoomwapens vindt men ook in deze publicaties. De ontwikkeling gedurende de oorlog is samengevat in het bekende rapport van *H. D. Smyth*, *Atomic Energy* (1945). Een uitvoerige bibliografie vindt men ook in: *Atomic Energy Progress Notes Vol. I and II, Second Ed.*, Assoc. Scient. Workers, London, 1954.

dergelijke als „paniekzaaien” in de volgende woorden (rapport van New York Herald Tribune van rede op 1 Maart 1950; BAS 6 (1950) 109):

„David E. Lilienthal, recently retired chairman of the Atomic Energy Commission, deplored yesterday what he described as the panic being spread by ‘oracles of annihilation’ who predict the end of the world through atomic or hydrogen bombs.

Mr. Lilienthal said such pronouncements by the ‘new cult of doom’ served no purpose — neither the intimidation of Russia, nor the building-up of international trust, nor the cool appraisal of our military security needs. Rather, he said, they only spread a feeling of ‘hopelessness and helplessness.’

‘And hopelessness and helplessness are the very opposite of what we need,’ he said. ‘These are emotions that play right into the hands of destructive Communist forces . . .’³⁾

Hiertegen verdedigde *dr. Szilard* zich onder andere met de volgende woorden: (BAS 6 (1950) 126)

‘I am inclined to agree with Mr. Lilienthal that no useful purpose is served by scaring people. I do not believe, for instance, that it would help people, who are looking for a hidden exit in a theater to shout to them that the theater is on fire, and I would not be in favor of doing so. On the other hand, if the house is actually on fire, I am opposed to keeping it secret for fear of scaring some of the occupants.’⁴⁾

Tegen eventuele critici wil ik me bij voorbaat aansluiten bij dit antwoord van *dr. Szilard*.

2. Overzicht van de verschillende atoomwapens.

a. De *kernsplijtingsbom* („A-bom”). Dit is het eerst ontwikkelde type atoomwapen, dat op het eind van de tweede wereldoorlog in 1945 gebruikt werd tegen Nagasaki en Hiroshima. Het maakt gebruik van de in 1938 door *O. Hahn* en anderen ontdekte splijting van Uraniumkernen tengevolge van neutronenbestraling, waarbij ook weer neutronen vrijkomen. Op deze wijze is een kettingreactie mogelijk. Er is een *critische massa* waarboven een hoeveelheid splijtbaar materiaal (U-235 of Plutonium) spontaan zal exploderen. Deze kritische massa is niet precies gepubliceerd, doch wordt op 10 à 30 kg geschat (CI p. 241). Een A-bom bestaat in zijn eenvoudigste vorm uit twee

³⁾ „David E. Lilienthal, de onlangs afgetreden voorzitter van de Commissie voor Atoom-energie, betreurde gisteren, wat hij beschreef als de paniek verspreid door „orakels van de vernietiging”, die het einde van de wereld door atoom- en waterstofbommen voorspellen. Mr. Lilienthal zei, dat zulke uitspraken door de „nieuwe cultus van de ondergang” tot geen enkel doel dienden — noch tot intimidatie van Rusland, noch tot het opbouwen van internationaal vertrouwen, noch tot een nuchtere waardering van de behoeften voor onze militaire veiligheid. Veeleer, zei hij, verspreiden deze uitspraken alleen een gevoel van „hopeloosheid en hulpeloosheid”.

„En hopeloosheid en hulpeloosheid zijn geheel het tegendeel van wat wij nodig hebben,” zei hij. Deze gevoelens spelen regelrecht in de kaart van destructieve Communistische krachten . . .”

⁴⁾ „Ik ben geneigd het eens te zijn met Mr. Lilienthal dat het niet nuttig is om de mensen bang te maken. Bij voorbeeld geloof ik niet dat het mensen, die naar een verborgen uitgang in een theater zoeken, zou helpen te schreeuwen dat het theater in brand staat en ik zou er niet voor zijn om dat te doen. Indien daarentegen het theater inderdaad in brand staat, dan ben ik er tegen om dit geheim te houden uit vrees om sommige bezoekers bang te maken.”

subcritische delen splijtbaar materiaal, die met grote snelheid op elkaar geschoten worden. Daardoor wordt de critische massa overschreden en de explosie volgt onmiddellijk. Het feit van de critische massa begrenst de explosieve kracht van de A-bom; het zal technisch zeer lastig zijn veel meer dan twee subcritische delen voldoende snel samen te brengen. De Hiroshima bom had een explosieve kracht equivalent met 20.000 ton TNT (de grootste bommen van wereldoorlog II bestonden uit 10 ton TNT; 1 ton = 1000 kg; TNT is een veel gebruikt explosief). Het schijnt dat thans A-bommen gemaakt kunnen worden, die $25 \times$ krachtiger zijn (CI p. 242) niet door het gebruik van *vele* subcritische delen, maar door een vollediger verbruik van het splijtbare materiaal).

b. De *thermonucleaire bom* („H-bom”). Het principe hiervan is aanzienlijk verschillend van de A-bom. Bij de A-bom worden zeer zware kernen in lichtere gespleten. Bij de H-bom worden zeer lichte kernen tot zwaardere samengevoegd. Bij beide processen kunnen zeer grote hoeveelheden energie vrijkomen doordat uit minder stabiele, meer stabiele kernen worden gevormd; hierbij komt een vrij aanzienlijk deel van de massa van de bom (van de orde van $1^0/_{00}$ tot 1%) als warmte vrij (omzetting van massa in energie). De kernreacties in de H-bom vinden plaats doordat aan atoomkernen van de lichtste elementen (waterstof, helium of lithium) grote snelheden gegeven worden door een zeer hoge temperatuur van de orde van miljoenen graden Celsius. De enige mogelijkheid om op aarde een dergelijke temperatuur te bereiken is met behulp van een A-bom: het proces van de H-bom moet dus „ontstoken” worden door een A-bom als „slaghoedje”. Voor de H-bom is er echter geen critische massa; men kan ze dus willekeurig groot maken. Zeer waarschijnlijk is het voornaamste bestanddeel deuterium (zware waterstof). De explosieve kracht van enkele H-bom explosies is geschat op 10 à 17 Megaton TNT equiv. (zie bijv. CI p. 221 en BAS 10 (1954) 308, 349; 1 Megaton = 1 miljoen ton). Hieruit valt te schatten dat in deze bommen een hoeveelheid van de orde van 100 kg deuterium gebruikt is. Het zal niet lastig zijn een goed transportabele H-bom van 50 Megaton TNT equiv. te maken.

c. *Radiologische oorlogvoering* (Cobalt-bom en dergelijke). De werking van A-bom en H-bom berust in de eerste plaats op de grote warmteontwikkeling. De daarnaast optredende radio-actieve straling is ook zeer gevaarlijk maar als het ware een nevenwerking. Het is evenwel mogelijk de radio-actieve straling op ontzettende wijze te vermeerderen door een A-bom of H-bom te omgeven door bepaalde hiervoor geschikte elementen. We zullen hierbij spreken van een bom met *versterkte radio-activiteit*. Dit berust op het volgende: zowel in een A-bom als een H-bom ontstaan vele neutronen, die niet alle in het proces zelf verbruikt worden, dus overblijven na de explosie. Zij kunnen dan als ze op geschikte stabiele elementen vallen, nieuwe radio-actieve atoomkernen vormen, die gevaarlijke stralingen uit kunnen zenden. Opdat een element in dit opzicht effectief zal zijn, moet aan de volgende voorwaarden voldaan zijn (BAS 6 (1950) 290; CI p. 243): 1e. het element moet gemakkelijk neutronen invangen; 2e. het ontstaande radio-actieve element moet een voldoende lange levensduur hebben, zodat de radio-activiteit niet verdwenen is voor het doel bereikt is; 3e. deze levensduur moet ook niet te lang zijn, zodat de straling intensief is (levensduur hoogstens bijvoorbeeld enkele tientallen jaren); 4e. de gevaarlijkste straling is doordringende gamma straling; 5e. het te gebruiken element moet niet te zeldzaam zijn.

Een enkele blik op een kernfysische tabel toont dat het gemakkelijk is verschillende van dergelijke elementen aan te geven (bij voorbeeld Cobalt, Zink, Mangaan, Natrium). In dit opzicht is het volgende van belang. Hoewel de algemene beginselen van A-bom en H-bom sinds 1939 aan kernfysici voldoende bekend waren, hield deze kennis de *mogelijkheid*, niet de *zekerheid* in dat deze bommen gemaakt konden worden: dit hing af van een gedetailleerde en veel tijd vragende uitvoerige berekening van het proces en zekere kritische experimentele gegevens. Het feit dat A-bommen en H-bommen tot ontploffing gebracht zijn, hield eigenlijk gelijk een publicatie van dit „atoomgeheim” in. Voor een technisch ver ontwikkeld land is dit „geheim” in zekere zin het belangrijkste. Gegeven de mogelijkheid van de bom is de ontwikkeling ervan een kwestie van technische inspanning. Wat betreft de *bom met versterkte radio-activiteit* bestaat er geen twijfel aan de mogelijkheid ervan. Gegeven een A-bom of H-bom is de versterking van de radio-activiteit op de aangegeven wijze, fysisch beschouwd een probleem dat aanzienlijk gemakkelijker is dan de constructie van A- en H-bom zelf. Terwijl het bij A-bom en H-bom gewenst was door experimentele ontploffingen de deugdelijkheid van de constructie te verifiëren door spectaculaire proefnemingen, ligt de zaak voor bommen met versterkte radio-activiteit nogal anders. Men kan (als dit nog niet gebeurd is) de verspreiding van de radio-actieve producten nameten aan kleine hoeveelheden van het element dat de versterkte radio-activiteit moet geven. Zulke experimenten zouden natuurlijk geheim gehouden worden. Er kunnen dus heel goed al H-bommen met Cobalt in de arsenalen liggen zonder dat ooit een dergelijke bom in een proefexplosie tot ontploffing is gebracht.

Een andere vorm van radiologische oorlogvoering bestaat in het *verspreiden van radio-actieve eindproducten* van kernreactoren. Wellicht komt dit eerder in aanmerking voor defensieve doeleinden, door een zeker gebied door radio-actieve straling voor mensen dus ook voor legers dodelijk te maken. Voor offensieve doeleinden is een bom waarschijnlijk eenvoudiger te vervoeren dan grote hoeveelheden radio-actief materiaal, al is dit natuurlijk geenszins onmogelijk. Vergiftiging van drinkwatervoorraden met radio-actieve kernsplijtingsproducten (bij voorbeeld strontium-90, halfwaardetijd 20 jaar) die in de bloedvormende delen van de beenderen van het menselijk lichaam opgenomen worden, zou ook catastrofale gevolgen kunnen hebben (BAS 10 (1954) 348).

d. De *waterstof-uraniumbom* („*superbom*”). Een analyse van de feiten bekend geworden over het radio-actieve neerslag na de proefexplosie van Maart 1954 (zie onder andere het rapport “The effects of High-Yield Nuclear Explosions” U.S.AEC 15 Febr., 1955) heeft ertoe geleid dat men thans aanneemt dat de toen ontplofte bom niet eenvoudig een H-bom van het sub c. besproken type was, maar een dergelijke bom omgeven door natuurlijk Uranium, dat veel goedkoper is dan het U-235 of Pu dat in een A-bom gebruikt wordt (zie voor een uitvoeriger discussie: Chem. and Eng. News 33 (1955) 1090 en J. Rotblat, The Hydrogen-Uranium bomb, Atom. Scientists Journal 4 (1955) 224 en BAS 11 (1955) 171). Deze toevoeging van het Uranium omhulsel aan de bom heeft twee gevolgen: a. snelle neutronen ontstaande in het proces van de eigenlijke H-bom veroorzaken kernsplijtingen in het Uranium omhulsel, waardoor veel meer energie vrijkomt dan alleen tengevolge van de H-bom zelf; het natuurlijke Uranium geeft de bom betrekkelijk goedkoop een veel grotere energie; b. bij de

explosie komt een zo grote hoeveelheid splijtingsproducten van Uranium vrij dat de radio-activiteit, die ontstaat veel sterker is dan voor een H-bom zonder omhulsel. Hierdoor is de „superbom” tevens een radiologisch wapen dat in dit opzicht vergelijkbaar is met de Cobalt-bom.

3. De mechanische beschadiging.⁵⁾

Deze wordt veelal veroorzaakt door de ontploffingsgolf in de atmosfeer, na de geweldige warmte-ontwikkeling van de bom. Als maat voor de beschadiging gebruiken we de *maximale overdruk* (in kg/cm^2 ; 1 atmosfeer druk is ongeveer $1 \text{ kg}/\text{cm}^2$) van deze drukgolf tengevolge van de explosie. De snelheid van deze drukgolf is ongeveer die van het geluid ($330 \text{ m}/\text{sec.}$). De schade voor verschillende waarden van de maximale overdruk is af te lezen uit fig. 1.

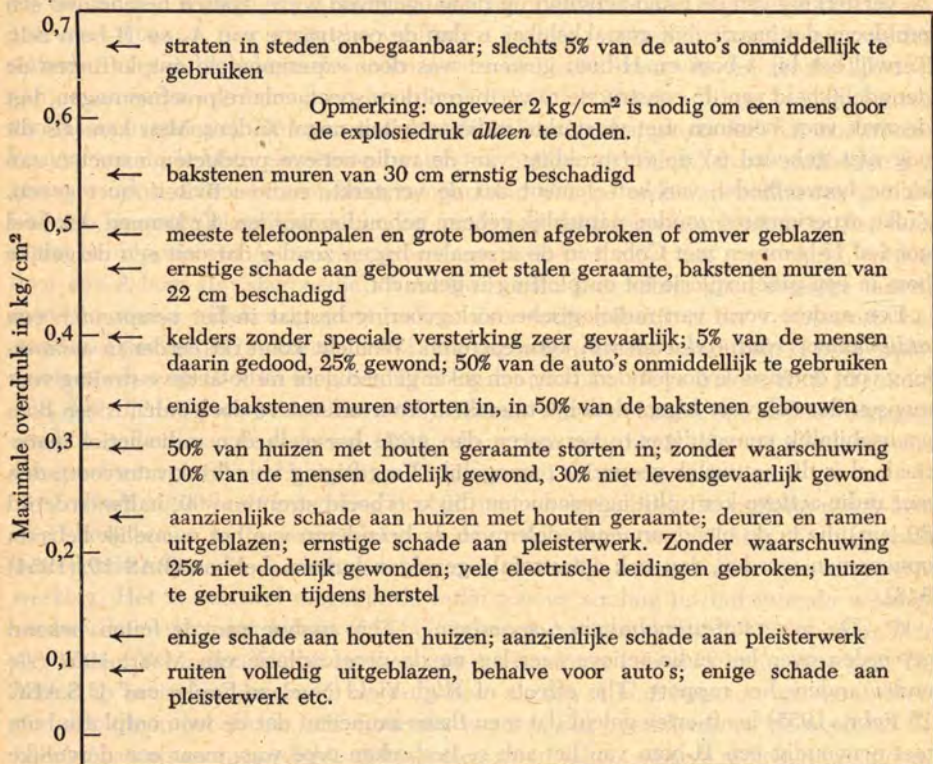

Fig. 1.

Schade als functie van de maximale overdruk van de drukgolf

Uit fig. 2 is af te lezen welke maximale overdruk te verwachten is voor verschillende afstanden en voor verschillende grootten van de bom (de schaal is bedoeld voor H-bommen en superbommen wat betreft de explosieve kracht). We wijzen erop dat met de explosieve kracht in Megatonnen bedoeld is dat de warmte-ontwikkeling even groot

⁵⁾ BAS 10 (1954) 306–311.

is als van die hoeveelheid TNT. Voorbeeld: Uit fig. 1 leest men af dat bij een overdruk van $0,4 \text{ kg/cm}^2$ de meeste huizen instorten; volgens fig. 2 ziet men dan dat dit voor een 20 M ton bom het geval is voor een gebied met een straal van ruim 16 km.

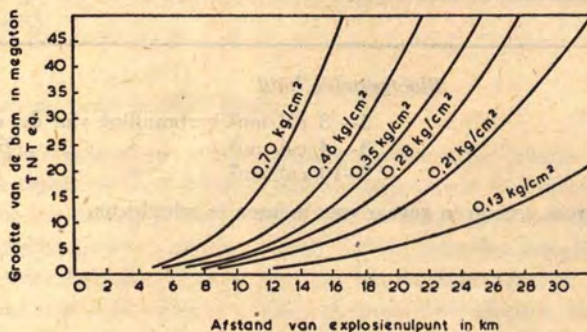

Fig. 2.

Krommen van constante maximale overdruk van de drukgolf, voor H-bommen of superbommen van verschillende grootte en verschillende afstanden

Atoomwapens worden in het algemeen voor maximaal effect *boven* het aardoppervlak tot ontploffing gebracht. Het punt verticaal beneden de plaats waar de bom ontploft, zullen we het *explosie nulpunt* (Engels 'ground zero') noemen.

Een illustratie van het gebruik van fig. 1 en 2 levert de volgende tabel, waarin voor een aantal steden opgegeven is welke grootte van bom vereist is om met één bom de gebouwen van het gehele stadsgebied volledig of grotendeels door de drukgolf te vernietigen.

TABEL I.

Grootte van bom vereist om verschillende steden te vernietigen

Stad	Opper- vlak (km^2)	Straal (km)	vereiste grootte van de bom (Megaton TNT)
Washington, D.C. .	157	7,0	0,5
Dallas, Texas	288	9,6	1,3
Philadelphia, Pa . .	325	10,2	1,6
Chicago, Ill.	535	13,0	3,0

Merk op dat deze steden voor Europese begrippen betrekkelijk weinig geconcentreerd gebouwd zijn en toch alle met één bom te vernietigen zijn.

4. Gevolgen van warmtestraling.⁶⁾

Door de hoge temperatuur ter plaatse van de bom treedt een sterke lichtflits op: licht, infrarode en ultraviolette straling (met lichtsnelheid voortgeplant) die vele slachtoffers aan verbranding vraagt en hout en textiel kan doen ontbranden. Fig. 3 geeft een

⁶⁾ BAS 10 (1954) 306-311.

diagram van de gevolgen van deze warmtestraling. De intensiteit is hier uitgedrukt in cal/cm².

Fig. 4 toont de intensiteit van de warmtestraling voor verschillende grootten van de bom en voor verschillende afstanden.

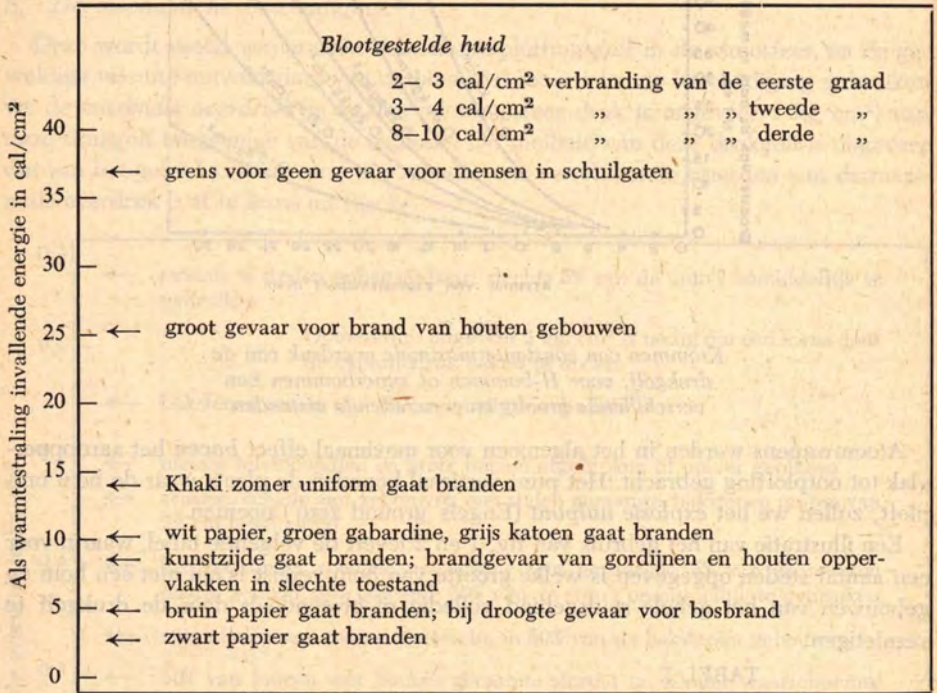

Fig. 3.

Gevolgen van verschillende intensiteiten van warmtestraling

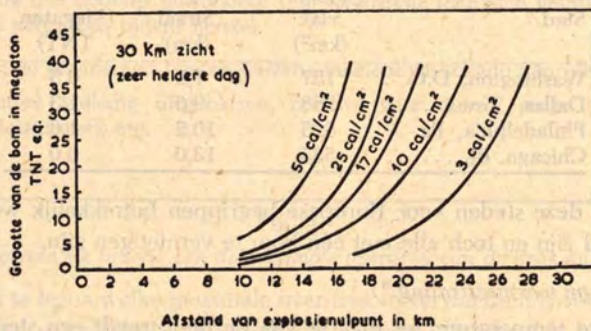

Fig. 4.

Krommen van constante intensiteiten van de warmtestraling, voor H-bommen of superbommen van verschillende grootte en verschillende afstanden

Zonder beschutting zal men bij een intensiteit boven 3 cal/cm² zeker ernstig, zo niet levensgevaarlijk verbranden, dat is dus voor een 10 Megaton bom op 22 km afstand van het explosie nulpunt. Beschutting achter een muur of in een schuilkelder is effectief wat dit gevaar voor warmtestraling betreft, al kan men dan natuurlijk bedolven raken (zie 3).

5. Gevolgen van de radio-actieve straling.⁷⁾

Terwijl de explosiegolf en de warmtestraling mechanische schade kunnen veroorzaken, zowel als direct mensen kunnen doden, veroorzaakt de radio-actieve straling geen mechanische beschadiging doch lichamelijk letsel aan personen en vaak de dood. Ook zijn er genetische gevaren, waarover in 6. Terwijl gebieden van gelijk gevaar voor explosiegolf en warmtestraling cirkels zijn om het explosienulpunt, worden de gebieden van gevaar voor radio-actieve straling gegeven door ellipsen, die van de windrichting afhangen. Zonder ons te verdiepen in de aard van het wrede lot van door straling getroffen personen, geven we hierover de volgende tabel, waarin de totale hoeveelheid ontvangen straling uitgedrukt wordt in Röntgens als eenheid.

TABEL II.

Invloed van radio-actieve straling op de mens

Stralingsdosis in Röntgens ⁸⁾	Invloed op de mens
50 tot 100 r	enkele % gewonden
150 tot 200 r	50% gewonden
200 tot 300 r	100% gewonden, enkele % dodelijk
400 tot 500 r	50% dodelijke ingevallen
700 r	bijna 100% gedood

De radio-actieve straling treedt in de eerste plaats op in het explosiegebied zelf. Daarnaast wordt radio-actief stof gevormd dat in de ontploffingswolk tot in de stratosfeer omhoog gevoerd wordt en over grote gebieden een gevaarlijk *radio-actief neerslag* (in het Engels vaak 'fall-out' genoemd) kan geven. *Op deze wijze is het technisch waarschijnlijk mogelijk over de gehele aarde de species homo-'sapiens' uit te roeien met behulp van bommen met versterkte radio-activiteit (2 c) of superbommen (2 d).*

De volgende tabel volgens een schatting van R. E. Lapp (en gegevens van het 15 Febr. 1955 AEC-rapport) geeft een indruk van het gevaar van het radio-actieve neerslag tengevolge van een 15 Megaton superbom. (Men neemt aan dat de explosie van 1 Maart 1954 bij Bikini dit karakter had.)

⁷⁾ BAS 10 (1954) 349-351; CI pp. 243-244; BAS 11 (1955) 45 en 206. Zie ook P. G. de Haan, De biologische gevaren van het gebruik van kernreactoren en atoomwapens, Wetenschap en Samenleving 9 (1955) 46, Y. Nishiwaki, Effects of the explosion of hydrogen bombs, Wetenschap en Samenleving, 9 (1955) 65, en A. H. Rosenfeld, E. J. Story and S. D. Warshaw BAS 11 (1955) 213.

⁸⁾ Als de dosis binnen 1 uur toegebracht wordt; geschiedt dit in enkele dagen dan moeten deze doses verdubbeld worden.

TABEL III.

Radio-actieve straling tengevolge van een 15 Megaton superbom

Tijd na ont-ploffing	grootte van gevaarlijk gebied	gemiddelde intensiteit van de gammastraling
1 uur	1300 km ²	2500 Röntgen/uur
3 "	6000 "	200 "
6 "	20000 "	30 "

Het gebied gevaarlijk wegens radio-actief neerslag ligt met de wind mee. Op een afstand van 25 km tegen de wind in en 35 km zijwaarts zal het neerslag niet meer dodelijk werken. Met de wind mee was deze afstand ongeveer 350 km. Integratie van de dosering in het gebied van 20.000 km² leert dat daar de mens in de eerste dag een dodelijke stralingsdosis toegebracht wordt. Bescherming tegen de straling is tot op zekere hoogte mogelijk met schuilkelders; zo wordt de straling met een factor 100 verzwakt door 33 cm beton of 53 cm aarde. Dit onderstelt evenwel dat het inwendige van de schuilkelder niet door het radio-actieve stof bereikt wordt.

De radio-activiteit (van een bom zonder versterkte radio-activiteit) neemt snel af met de tijd tengevolge van de desintegratie van de radio-actieve stoffen en wel als volgt voor de producten van een A-bom. (Hetzelfde geldt voor de splijtingsproducten van het Uranium van een superbom).

TABEL IV.

Afname van de radio-activiteit van de producten van een A-bom

Tijd na ontploffing	Radio-activiteit (willekeurige eenheden)
1 minuut	1.000.000
1 uur	7.300
1 dag	162
1 week	16
1 maand	3

Hoewel voor de H-bom het grootste gevaar reeds ligt in de radio-activiteit is dit gevaar op ontzettende wijze te vergroten in de bommen met versterkte radio-activiteit op de in 2 c aangegeven wijze. Het gevaar vanwege de superbommen volgens 2 d, doet niet veel onder voor de Cobalt-bommen. Op deze wijze is het waarschijnlijk technisch mogelijk de gehele mensheid te vernietigen door radio-actieve straling als het radio-actieve neerslag van een aantal H-bommen, (waarvan de radio-activiteit met Cobalt versterkt is volgens 2 c) zich tengevolge van de stratosfeerwinden over de gehele aarde zou verspreiden. Volgens een schatting van *dr. Szilard* (BAS 6 (1950) 109; zie ook *J. R. Arnold* BAS 6 (1950) 290; BAS 11 (1955) 52) zou hiervoor voldoende zijn de hoeveelheid radio-actief Cobalt ontstaande tengevolge van 50 ton neutronen, die gevormd kunnen worden met H-bommen, die gezamenlijk ongeveer 500 ton deuterium bevatten. Dit betekent ongeveer 1000 H-bommen van ongeveer 50 Megaton TNT equiv. Indien de neutronenproductie met behulp van deuterium veel minder efficiënt zou geschieden, dan zouden wellicht 10.000 ton deuterium nodig zijn voor

de productie van deze neutronen (zie appendix II en III). Dit onderstelt een homogene verspreiding van het radio-actieve neerslag over het aardoppervlak. Hoewel onzeker, is het niet onmogelijk dat bepaalde gebieden (bij voorbeeld woestijngebieden op het Zuidelijk halfrond) minder radio-actief zouden worden, zodat wellicht toch nog een gering percentage van de mensheid de catastrofe zou overleven, hoewel hun nakomelingschap vele genetische gevaren zou lopen (zie 6). Onze huidige meteorologische kennis is, zover ik weet, onvoldoende om dit betrouwbaar te beoordelen.

In 2 c werden enkele eisen genoemd, waaraan een element moet voldoen om geschikt te zijn voor de versterking van de radio-activiteit. Het zojuist genoemde Cobalt voldoet hieraan. Dit Co-60 heeft een halfwaardetijd van 5,2 jaar (d.w.z. de radio-activiteit vermindert tot op de helft in deze tijd). Door deze lange halfwaardetijd vermindert deze radio-activiteit dus veel langzamer dan voor de in tabel IV genoemde eindproducten van de A-bom. Daardoor heeft de H-bom met Cobalt het karakter van een *universeel zelfmoordwapen*.

Men kan evenwel overwegen andere elementen met korte halfwaardetijd te gebruiken om bijvoorbeeld een vijandig continent te ontvolken, zonder zelf volledig uitgeroeid te worden: de radio-activiteit zou dan afgenomen moeten zijn voor het radio-actieve neerslag op het eigen continent neerkomt. Deze gruwelijke mogelijkheid zou in een atoomoorlog zeker overwogen worden. Als we volgens 2 c, geschikte elementen opzoeken met een kortere halfwaardetijd dan vinden wij bij voorbeeld Zn-65 (halfwaardetijd 250 dagen), Mn-56 (halfwaardetijd 2,59 uur) en Na-24 (halfwaardetijd 15,06 uur).

Het meest acute gevaar van radiologische oorlogvoering is echter de sub 2 d genoemde waterstof-uraniumbom (superbom). Deze is beproefd en wordt stellig in aanzienlijke hoeveelheden aangemaakt. Een eenvoudige rekensom laat zien dat 300 van deze bommen de gehele U.S.A. en 800 van deze bommen geheel Europees en Aziatisch Rusland met een dodelijk radio-actief neerslag zouden bedekken, ook de dunst bevolkte gebieden. Ziet men van deze laatste gebieden af en bedenkt men dat binnen enkele jaren de bommen nog wel een factor 3 tot 10 krachtiger zullen zijn, dan komt men tot aantallen bommen, die zeker gemakkelijk binnen enkele jaren te produceren zijn. Indien bij een oorlog zulke aantallen superbommen gebruikt zouden worden, dan zouden genetische gevaren voor de gehele mensheid een dreigende realiteit zijn.

6. *Onvolledig bekende gevaren.*

De in 3, 4 en 5 behandelde gevaren betreffen de onmiddellijke gevaren bij het gebruik van atoomwapens bij de oorlogsvoering. Daarnaast bestaan minder onmiddellijk aan de dag tredende gevaren, die door hun complexe aard niet zo gemakkelijk te onderzoeken zijn. Deze gevaren kunnen daarom ook wel degelijk het voortbestaan van de mensheid bedreigen. Terwijl de directe gevaren van een atomische oorlogvoering het lot van de mensheid in dagen of weken zou kunnen beslissen, zullen deze andere gevaren hun werking slechts in tientallen jaren uitoefenen. Deze gevaren zijn: a. genetische gevaren voor de mensheid of ziekten tengevolge van een lage stralingsdosis, die gedurende vele jaren werkt, b. meteorologische invloeden.

Deze gevaren zouden behalve bij atomische oorlogvoering ook op kunnen treden als te veel proeven met atoombommen gedaan worden of als onvoorzichtig omgegaan wordt met radio-actieve afvalproducten van kernreactoren.

a. *genetische gevaren en gevaren van langdurige bestraling.* (CI pp. 235-240. Zie ook H. H. Plough, Radiation tolerances and genetic effects pp. 109-113, Handbook of new nuclear techniques (published by Nucleonics, 1955), H. J. Muller, BAS 11 (1955) 210.) Bij het werken met Röntgenapparaten of in radiochemische laboratoria wordt meestal de dosis van 0.3 Röntgen/week als tolerantiedosis genomen. Het is echter niet zeker dat deze dosis inderdaad onschadelijk is, als men deze dosis gedurende vele jaren ontvangt. Er zijn daarom voorstellen de tolerantiedosis tot 0.07 r/week te verlagen; dat is dan nog wel een factor 10 sterker dan de stralingsdosis die iedereen ontvangt door de kosmische straling en natuurlijke radio-activiteit. De bezwaren, die bij langdurige bestraling met lage doses bij dierproeven ontdekt zijn, betreffen vooral het optreden van tumoren, speciaal in de geslachtsorganen van vrouwelijke dieren. Schattingen op grond van dierproeven wijzen erop dat de gemiddelde levensduur van de mens bij een voortdurende bestraling met de tolerantiedosis van 0.3 r/week wellicht met 10% verkort wordt.

Het is verder een bekend feit, dat ioniserende straling *mutaties* veroorzaakt, die grotendeels schadelijk en vaak dodelijk kunnen zijn. Dit maakt dat bestraling van de geslachtsorganen het risico meebrengt dat de toekomstige generatie door schadelijke mutaties erfelijke gebreken gaat vertonen. Dit effect van de straling is waarschijnlijk cumulatief en er is een schatting dat een totale dosis van 8 r voor de hele bevolking ernstige genetische bezwaren – degeneratie van de toekomstige generatie – zou inhouden. Wellicht is dit bedrag wat aan de lage kant – waarschijnlijk is 10 tot 100 r toch wel de grootte-orde van de dosis waarbij grote genetische gevaren op gaan treden (CI p. 240). Vergelijkend met de gegevens volgens Szilard en Arnold (BAS 6 (1950) 290) zou de gehele mensheid reeds grote kans op een dergelijke stralingsproces lopen bij 1 tot 10 (bij voorbeeld experimentele) H-bomexplosies van 50 Megaton TNT equiv. met door Cobalt versterkte radio-activiteit.⁹⁾

We willen erop wijzen, dat er hier overal sprake is van schattingen en dat de werkelijke gevaren misschien groter, maar misschien ook kleiner zijn.

b. *meteorologische invloeden*¹⁰⁾ (CI pp. 251-253). Er duiken nogal eens gissingen op dat de vele buitengewone weersomstandigheden, die zich de laatste jaren over de hele wereld schijnen voor te doen, te wijten zouden zijn aan atoombomproeven. Als men de energie, vrijkomende bij een H-bom explosie, vergelijkt met de energie van de zonnestraling, dan is die nog zoveel kleiner, dat het wel duidelijk is, dat er hier *geen sprake* kan zijn van *een directe invloed*. Het zou echter onwetenschappelijk zijn (hoewel ik er wel aan twijfel) om de mogelijkheid van een invloed van de atoomexperimenten op het weer te ontkennen. Een fysicus zal dan bij voorbeeld denken aan een gewijzigde ionisatietoestand van hogere luchtlagen tengevolge van radio-actief stof en dergelijke. C.-N. Martin heeft er onlangs in een voordracht (waarvan een verslag staat in De Groene Amsterdammer, 11 December 1954; zie ook C. R. Acad. Sci. Paris 239 (1954) 1287) op gewezen dat er een invloed op het weer kan zijn doordat aanzienlijke hoeveelheden stof in de hogere luchtlagen het zonlicht gedeeltelijk onderscheppen – iets dat na de uitbarsting van de vulkaan Krakatau in 1883 waargenomen

⁹⁾ De tot nu toe door atoomexperimenten veroorzaakte radio-activiteit van de atmosfeer is nog zeer gering, ligt ver beneden de tolerantiedosis en is waarschijnlijk nog ongevaarlijk.

¹⁰⁾ L. Machta and D. L. Harris, Science 121 (1955) 75; G. Sutton, Nature 175 (1955) 319.

is. Verder wijst hij erop dat bij een H-bom explosie aanzienlijke hoeveelheden salpeterzuur gevormd worden, die condensatiekernen in de atmosfeer op kunnen leveren. Indien er de laatste jaren werkelijk aanzienlijke buitengewone weersomstandigheden bestaan, dan kan dit wellicht ook een langzame klimaatverandering aanduiden, die zowel het gevolg zou kunnen zijn van natuurlijke oorzaken als van door de mens veroorzaakte (andere dan atoombomexperimenten) bij voorbeeld het verbranden van veel koolstof en dientengevolge een hoge kooldioxyde gehalte van de atmosfeer (dat mogelijk ook door ontbossing veroorzaakt zou kunnen worden). Dit is alles evenwel zeer speculatief. Men weet hier weinig van. Boven speculaties uitgaande beweringen zullen pas na veel verder onderzoek mogelijk zijn.

INTEGRALE GENEESKUNDE

Naar aanleiding van Prof. Querido's boek „Inleiding tot een Integrale Geneeskunde.”

Prof. dr. A. Querido heeft een boek geschreven dat van de geneeskundige een instelling tegenover zijn dagelijks werk vraagt, die wel radicaal verschilt van de tegenwoordige praktijk.

Het wordt met recht een „inleiding” genoemd, want het stelt meer problemen dan het oplost. De schrijver bedoelt met integrale geneeskunde, dat de zieke mens als een geheel moet worden gezien en hij wil dit bereiken door iedere patiënt uit drie gezichtspunten te beschouwen: het somatische, het psychische en het sociale. Het somatische (= lichamelijk of fysieke) gezichtspunt houdt zich bezig met de stoornissen in het lichaam, zoals de geneeskunde dit van oudsher doet.

Het psychische gezichtspunt stelt de vraag of er ook stoornissen in het geestelijk evenwicht zijn, die om de patiënt te genezen mede in de behandeling moeten worden betrokken. Het sociale gezichtspunt stelt dezelfde vragen ten opzichte van stoornissen in het sociale vlak.

Onder werkelijk gezond zijn verstaat men n.l. bij deze beschouwingwijze dat er niet alleen geen fysieke stoornissen bestaan, maar dat deze ook in het psychische en sociale vlak ontbreken; m.a.w. dat iemand aan zijn stoffelijke, zijn geestelijke en zijn sociale omstandigheden zo goed mogelijk aangepast is.

Met de moeilijke, theoretische vragen wat in deze verhoudingen als oorzaak en wat als gevolg moet worden beschouwd, houdt de schrijver zich opzettelijk niet bezig, al spreekt het vanzelf, dat uit dit geschrift

wel bepaalde suggesties in dit opzicht naar voren komen. Juist doordat deze moeilijke vragen, waarbij men zich in allerlei beschouwingen kan verliezen, worden vermeden, krijgt het werk een verrassend reëel karakter. De waarde er van wordt dus sterk bepaald door de vermelde feiten. Deze blijken voor de behandeling van ziekten en van zieken, dus voor de werkwijze der geneeskunde, van het grootste belang te zijn.

Schrijver is als volgt te werk gegaan. Hij heeft uit de patiënten die in Amsterdamse ziekenhuizen waren opgenomen, een keuze gemaakt op een wijze, die zo goed als dit mogelijk is, waarborgde dat de zieken, die hij in zijn onderzoek betrof, volkomen willekeurig waren gekozen en in geen enkel opzicht een selectie vormden van mensen, die bijzondere psychologische of sociale moeilijkheden hadden of die meer in het bijzonder aan ziekten leden, waarvan bekend is dat zij door psychische spanningen sterk worden beïnvloed. Het is, gezien deze werkwijze, een der meest verrassende uitkomsten van deze studie, dat het aantal gevallen, waarbij behalve de lichamelijke ziekte, in het psychische of sociale vlak tevens ernstige aanpassingsstoornissen aanwezig waren, opvallend groot is. Onder aanpassingsstoornissen moet men niet verstaan het feit, dat er psychische of sociale moeilijkheden zijn, maar dat de patiënt in de moeilijkheden zijn evenwicht niet kan vinden, waardoor een behoorlijke genezing in ruime zin genomen wordt belemmerd.

Wij willen nu allereerst een kort overzicht geven van de gang van zaken bij het onderzoek en van de bevindingen.

Wanneer een patiënt was gekomen, werd eerst nauwkeurig kennis genomen van alles

wat in het ziekenhuis over hem bekend was en bij het gewone geneeskundige onderzoek was gevonden. Dan werd getracht door uitvoerige gesprekken met de patiënt een indruk te krijgen van zijn levensgeschiedenis en van de opbouw van zijn persoonlijkheid. Hierbij kwamen niet alleen de verhoudingen van het ogenblik ter sprake, maar ook de jeugd, het ouderlijk huis, huwelijk, echtgenoot, beroep, de maatschappelijke verhoudingen in verschillende levensperiodes, de verhouding tot de godsdienst, ontwikkeling, ontspanning en vrienden, enz. Het onderzoek beperkte zich echter niet tot contact met de patiënt. De woning werd bezocht, gezinsomstandigheden en het maatschappelijk milieu werden in het onderzoek betrokken. Contact werd opgenomen met echtgenoot en naaste verwanten en soms ook met werkgevers, mede-werknemers.

Hierbij moest met veel tact en deskundigheid te werk worden gegaan. Al te diep ingaan op psychische conflicten was in veel gevallen ongewenst, omdat de patiënt immers alleen voor een lichamelijke aandoening hulp had gezocht.

Aan de hand van al die gegevens, waarbij dus tal van mensen tot wie patiënt in bepaalde verhouding stond, waren betrokken, werd een innerlijke levensgeschiedenis van patiënt gereconstrueerd. Ten slotte werd overwogen wat de onderlinge verhouding van de lichamelijke ziektegeschiedenis met de psychologische en sociale aspecten zou kunnen zijn.

Het spreekt vanzelf, dat dit onderzoek ontzaglijk veel tijd kostte; het was dan ook aan de schrijver niet mogelijk geweest om dit te verrichten zonder medewerking van L. H. D. v. d. Meulen, arts en zuster W. J. Z. Willemse, soc. cand.

De schrijver deelt zijn gevallen in vijf groepen in.

De eerste wordt samengevat onder de titel „Somatisch zwaartepunt”. Dit is een groep, waarbij weliswaar de sociale en psychologische moeilijkheden geenszins ontbreken, maar waarbij het niet aanvoelbaar is, dat deze met de ontwikkeling van het ziektegeval of met het verdere verloop ook na ontslag uit het ziekenhuis veel te maken hebben. Globaal gesproken kan hier dus de geneeskundige aandacht tot één vlak, het somatische, beperkt blijven.

Een tweede groep draagt tot titel „Parallelen-problematiek”. Hier bestaan naast de onmiskenbare somatische afwijking zodanige afwijkingen in het vlak van de psychologische en inter-menselijke verhoudingen, dat de medicus hieraan zijn aandacht moet schenken; „hier moeten wij”, zegt schrijver, „los van de vraag of de evenwichtsstoornissen in de verschillende vlakken oorzakelijk samenhangen, in ieder geval op meer dan één vlak therapeutisch ingrijpen”. Indien de stoornis in de andere vlakken niet kan worden beïnvloed, blijft de patiënt in zijn aanpassing gestoord.

Het zal niemand verwonderen, dat het doel niet altijd kan worden bereikt, vooral niet indien de stoornissen in de inter-menselijke verhoudingen al volkomen zijn vastgeroest. Soms tijds zal men het ook met lapmiddelen moeten doen, al kunnen ook deze veel leed verzachten. Wanneer een vrouw, lijdende aan tuberculose en diabetes en die bovendien blind is, bij haar ontslag uit het ziekenhuis „thuis” moet komen in een gezin, waar haat, ruzies en dronkenschap aan de orde van de dag zijn, dan voelt men wel hoe nodig het is dat hier naar een andere oplossing wordt gezocht. Een ander geval, waar met voldoende aandacht en tact meer bereikt kan worden, is dat van een tuberculoselidder, die vroeger enige malen de behandeling ontijdig heeft afgebroken, omdat hij diep ongelukkig wordt als hij de bescherming van zijn vrouw ontbeert. Hier zal het waarschijnlijk wel mogelijk zijn, nu men de oorzaak van dit eigenaardige gedrag van de patiënt heeft doorgrond, de zaak tot een goed einde te brengen.

Een derde groep valt onder het hoofd „Psychosomatische structuren”. Hier zijn het somatische en het psychische probleem innig met elkaar verweven. „Denkt men (hier) de somatische stoornissen weg, dan blijft nog het psychologische probleem bestaan; denkt men echter het psychologische probleem weg, dan komt men tot de erkenning, dat er geen somatisch probleem zou zijn geweest”. In sommige van deze gevallen is een psycho-therapeutische behandeling zeker aangewezen en kan misschien zelfs de somatische behandeling overbodig maken. Ook als dit laatste niet zo is, is zij toch aangewezen om in de toekomst verergering te voorkomen. In een aantal andere gevallen echter „hebben de

psychische evenwichtsstoornissen zo lang bestaan en tot zulke ingeroeste compensatievormen aanleiding gegeven, dat van behandeling niets meer te verwachten is." Men moet zich wel afvragen of, indien in een misschien jaren terug liggend verleden de psychologische problemen waren herkend, niet catastrophale gevolgen hadden kunnen worden voorkomen.

De vierde groep, de „socio-somatische structuren", zijn gevallen, waarin door sociale omstandigheden de ziekte is ontstaan of niet wil genezen: een rente neurose, patiënten, die door gezinsomstandigheden een dringend nodig diët niet houden of andere medische voorschriften niet opvolgen, enz.

Een en ander wijst zeker op leemten in onze sociale zorg voor zieken. Dit tekort schieten moet zo verstaan worden, dat er onvoldoende rekening mede wordt gehouden of patiënt of gezinsleden gegeven voorschriften wel kunnen opvolgen en dit ook doen. Hier zou dus en een groter aantal gevallen dan thans geschiedt, herhaalde voorlichting en ook controle door wijkzuster of sociale werkster nodig zijn.

Op het financiële vlak liggen deze sociale moeilijkheden gewoonlijk niet. Op dit punt is de zorg voor zieken wel voldoende. Sommigen menen zelfs, dat deze wat te ver gaat en dat met onze sociale maatregelen, de genezing wel eens wordt belemerd en bijv. het liggen in een ziekenhuis in vele gevallen wordt „bevorderd". Uit de ziektegeschiedenissen blijkt maar weinig van een dergelijke invloed. In twee gevallen is hier enigszins sprake van, maar daartegenover staan een viertal andere, waarin ondanks het feit, dat de opname geen financiële moeilijkheden meebracht, toch het advies tot opname pas te laat werd opgevolgd. Bij de grote meerderheid valt er op dit punt niets op te merken.

De laatste groep omvat „Somatische en sociale parallellen problematiek". Hier blijft ook als men het gehele probleem van de lichamelijke ziekte, het somatische probleem van de lichamelijke ziekte, het somatische probleem, weg denkt, nog een zeer belangrijk vaak schrijnend sociaal probleem over. Voor het merendeel zijn dit gevallen, waar de hulp als deze nog baten kan, niet op de weg van de medicus ligt.

De conclusie uit dit alles is, dat de zowel

individuele medicus, als de algemene medische verzorging en onze maatschappelijke instellingen in de ruimste zin, in de toekomst veel meer aandacht zullen moeten schenken aan het verband dat er bestaat tussen stoornissen in de drie vlakken: het somatische (lichamelijke), het psychische en het sociale. Schrijver drukt zich als volgt uit: „Gezien (echter) de willekeurige wijze, waarop deze gevallen voor onderzoek zijn aangewezen, rechtvaardigt het materiaal de conclusie dat een stoornis van lichamelijke aard — ook als deze door objectieve methoden wordt bevestigd en zonder bezwaar als symptomatologie van een bekend ziektebeeld kan worden beschouwd — geen bewijs kan zijn voor het feit, nooit steun kan zijn voor de veronderstelling, dat dit geval ook alleen somatische behandeling behoeft en de aandacht van de geneeskundige zich kan bepalen tot de evenwichtsstoornis in het somatische vlak."

„In de grote meerderheid der gevallen bestaat er tevens een evenwichtsstoornis in andere vlakken en het herstel van deze stoornissen is een absolute voorwaarde voor de weder-aanpassing van de patiënt in het algemeen en niet het minst voor het herstel van het somatische evenwicht, hetgeen de oorspronkelijke opgave scheen en waarop het medische apparaat zich richtte."

Bij de tegenwoordige organisatie van het geneeskundige werk zou de tijd en de werkracht van de ziekenhuisstaf, ook al zou men deze zeer sterk uitbreiden, absoluut onvoldoende zijn om een dergelijk onderzoek bij alle of de meeste patiënten door te voeren. Schrijver dringt op dit punt wel op reorganisatie aan en wil psychiater, psycholoog, socioloog een ruime plaats geven in de gewone kliniek.

Veel echter van het werk zal overbodig kunnen worden als het gehele geneeskundige denken zich meer op deze aspecten richt. Het zal dan vooral de huisarts zijn, die veel zal kunnen voorkomen. Voor hem zal het doorgronden van sociale en psychologische factoren veel minder moeite kosten; hij kent immers zijn gezinnen al van jaar en dag. Toch zal zijn opleiding meer dan in het verleden hierop gericht moeten zijn en zal hij over veel meer tijd moeten kunnen beschikken.

Na aldus de inhoud kort te hebben weer-

gegeven, willen wij nog enige opmerkingen maken over de betekenis van dit boek. De eerste kan dan een woord van waardering zijn voor de objectieve opzet. Het materiaal is op zodanige wijze verkregen, dat vermeden is dat door materiaalkeuze op bepaalde conclusies zou zijn aangestuurd. Bovendien is de weergave zo uitvoerig, dat men zich niet alleen een oordeel kan vormen over de gerechtvaardigheid van schrijvers gevolgtrekkingen, maar dat deze ook stof geeft om op op andere vraagstukken, die de schrijver ter zijde laat, licht te laten schijnen. Ook indien men het met de gehele strekking van het betoog oneens zou zijn, vormt het verzamelde materiaal een wetenschappelijk gegeven van blijvende betekenis. Dit is op dit terrein, waar zo vaak beweringen op beweringen worden gestapeld, van grote waarde.

Bij de wijze van bewerking heeft de schrijver zich zo ver dit kon gaan zonder het onderwerp dood te maken, op een objectief standpunt gesteld. Dat wil zeggen: hij heeft getracht in de eerste plaats de feiten te laten spreken, maar zijn eigen kijk hierop blijft toch — gelukkig — eenszins verborgen. Het is duidelijk een boek van een psychiater, die grote belangstelling heeft voor de neurose en zeer veel betekenis hecht aan het sociale milieu. Dat het psychiatrische gezichtspunt hier op de voorgrond staat, wordt gedemonstreerd door het feit, dat in de vijf rubrieken, waarin schrijver zijn materiaal rangschikt, nadruk wordt gelegd op de invloed van psychische (resp. sociale) spanningen op het somatische gebeuren, maar dat aan de omgekeerde gedachtingang minder aandacht wordt geschonken. Als hij van een patiënte schrijft: „zij heeft altijd onder protest de gebeurtenissen van het leven aanvaard en op de voor haar onaangename, grotere emoties heeft zij altijd met ernstig ziekzijn gereageerd”, dan mist men toch de tegenzang: „wie zal zeggen of, wanneer de somatische geneeskunde in zijn eigen vlak meer had gedaan, resp. meer had kunnen doen, ook de psychische houding tegenover de gebeurtenissen van het leven geen andere zou zijn geweest”.

Verder is het karakteristiek, dat Professor Querido de invloed van het milieu, in de jeugd en later, op de vorming van de psychische structuur en op het ontstaan van

spanningen zeer hoog aanslaat, maar weinig aandacht schenkt aan op erfelijke constitutie berustende achtergronden. In de overigen toch uitgebreide gegevens wordt dit onderdeel praktisch niet behandeld. Men vraagt zich af of dit komt omdat hier in de eerste plaats de therapeut, zij het dan de psychosociale therapeut, aan het woord is of dat schrijver deze achtergronden werkelijk onbelangrijk acht.

Een derde opmerking is, dat professor Querido de taak van de geneesheer wel zeer breed ziet. De vraag rijst of ooit, ook met betere opleidingen en met meer beschikbare goede krachten, aan de eisen die hij stelt, zal kunnen worden voldaan.

Mij bekwam bij het lezen van dit boek allereerste de gedachte, dat wij met onze maatschappelijke en culturele zorg nog in hoge mate tekort schieten, waar het er om gaat de conflicten, die ontstaan in een snel veranderende wereld, te helpen opvangen. De 34 geschiedenissen, die hier zijn weergegeven vormen geen opwekkende lectuur, zij vormen alle psychische en sociale moeilijkheden. Dat is op zichzelf heel natuurlijk. Maar er komt zoveel schrijnend leed naar voren uit deze zakelijke beschrijvingen dat men zich afvraagt in hoeverre dit het lot van de gemiddelde mens weergeeft, is er zo veel dat met een beetje leiding, en beetje meer ontwikkeling van de gevoels sfeer, en wat gezond verstand voorkomen had kunnen worden. Ik zie hierbij niet over het hoofd, dat de groep door het feit, dat haar leden in een ziekenhuis in een grote stad terecht zijn gekomen, wel mede veroorzaakt kan zijn doordat zij groter portie psychische en sociale conflicten hebben gehad dan gewoon is. Maar ik heb toch de indruk, dat deze verschillen niet zo groot zijn en als nu de gemiddelde grote-stads-mens eens de helft van al de moeilijkheden te verwerken krijgt, waarvan deze geschiedenissen getuigen, dan wijst dit nog op ernstige stoornis van het sociale en culturele leven.

Hoe weinig lezen wij van liefhebberijen, van vrienden, van belangstelling op enig maatschappelijk terrein. Hoe vreemd, hoe moeilijk, hoe onnodig gespannen komen de gezinsverhoudingen ons vaak uit deze geschiedenissen tegemoet.

Het is duidelijk, dat hier in veel gevallen

door een toegewijd persoon: maatschappelijk werker, geestelijke of dokter, op het persoonlijk vlak iets gedaan had kunnen worden om in de toekomst erger te voorkomen. Toch meen ik, dat zij als individuen de ontwikkelingen, waarvan wij hier de resultaten zien, niet in belangrijke mate hadden kunnen tegenhouden.

Wij zien op het sociale vlak de nawerking van de crisisperiode voor 1940, de gevolgen van de oorlog en bezetting en van de na-oorlogse verhoudingen, de gevolgen van de ontkerstening en van de urbanisatie. Sommige van die verschijnselen hopen wij in de toekomst te kunnen opvangen (bijv. werkeloosheid en woningnood). Van andere, zoals oorlog en bezetting, die zo veel levens en zo veel gezinsverhoudingen ontwricht hebben, kunnen wij slechts hopen, dat zij zich nooit meer mogen herhalen. Maar de andere genoemde oorzaken vragen onze grootste aandacht. Als inderdaad bij degenen, die in 'een ziekenhuis terecht komen, de verhoudingen zo liggen als hier is weergegeven, dan is dit een aanwijzing, dat er in de psychische en sociale structuur van de gehele bevolking ernstige stoornissen bestaan. Stoornissen, waarin de medicus ook al zou hij met behulp van anderen in staat zijn er zijn volle aandacht aan te geven, toch maar een afscheiden taak heeft.

Mijn gedachten gaan dan allereerst uit naar een onderwijs, dat van de kleuterschool tot aan de Universiteit aan het gevoelsleven meer steunpunten voor zijn ontwikkeling geeft. Verder denk ik aan de grote betekenis van vorming buiten schoolverband, waaraan men dezelfde eisen moet stellen en waarin men zich vooral niet op de resultaten, verkregen bij selecte groepen, moet blind staren. Ten slotte komt hier de betekenis van het probleem der vrije tijdbesteding duidelijk naar voren.

In verband met dit alles moet er ook op gewezen worden, dat er bij een zeer groot deel van de mensen zo weinig sprake is van een dieper gevoelsleven, waaraan zij in moeilijke omstandigheden enige steun of houvast kunnen ontleen. Van de 34 be-

schreven gevallen zijn er maar 5, die geen godsdienst opgeven of waarbij deze niet bekend is. Maar van de 29, die dan wel tot een kerkgenootschap behoren, zijn er slechts 8 voor wie de godsdienst volgens hun eigen opgave nog iets betekent. Bij de beoordeling van dit gegeven is een soepele maatstaf aangelegd.

Bij hen, voor wie de godsdienst geen betekenis heeft — dat zijn er dus 26 van de 34 — is er slechts bij hoge uitzondering een equivalent in een idealistische beweging of geesteshouding.

Een groot deel van de moeilijkheden is gelegen in huwelijks- en gezinsverhoudingen. Men voelt hoe groot de behoefte van consultatiebureaux voor huwelijksvoorlichting en voor gezinsmoeilijkheden is.

Verder hangen veel van de conflicten samen met de urbanisatie (verstedelijking). Het blijkt uit tal van ziektegeschiedenissen, dat overgang uit de gesloten plattelands-gemeenschap naar de grote stad allerlei problemen schept. Soortgelijke verschijnselen van ontworteling neemt men ook bij de snelle industrialisatie in kleinere centra waar. Wij zullen hier de oplossing o.a. moeten zoeken in de z.g. wijkgedachte: in het herstellen van kleine gemeenschappen in wijkverband. Deze kunnen in talrijke van de hier aangestipte problemen de basis vormen voor een meer werkelijk samenleven, waaraan niet alleen in de grote stad maar ook in de snel industrialiserende kleinere gemeente zo veel ontbreekt.

Als wij nu samenvatten dan zijn wij prof. Querido dankbaar voor zijn voortreffelijk onderzoek. Wij zijn het met hem eens, dat de geneeskunde hier tekort is geschoten en meer aandacht aan het psychische en sociale vlak moet schenken. Maar daarnaast achten wij het een grote verdienste van dit boek, dat het ons wijst op de grote tekorten, die onze cultuur bedreigen, welke het op zo ongezochte wijze door blote vermelding der feiten heeft aangewezen.

Wij hopen, dat niet alleen artsen maar ook sociologen en allen, die belangstelling hebben voor de culturele verhoudingen in ons volk, van dit boek kennis zullen nemen.

DE KUNST

IN HET DAGELIJKSE LEVEN

Geen tijd in de geschiedenis, geloof ik, is zo merkwaardig en boeiend als de onze. In geen tijd althans voltrokken de veranderingen zich zo snel. Onze tijd is verrassend-boeiend, en ook wel beklemmend-boeiend — boeiend door positieve en negatieve tendenties — boeiend door tegenstrijdigheden. Dit spiegelt zich al dadelijk af in ons onderwerp: „de kunst in het dagelijks leven”.

Wel beschouwd is dit een van de meest brandende actuele vraagstukken van vandaag, terwijl het aan de andere kant eigenlijk niet nodig zou moeten zijn om erover te spreken. Want dit begrip („kunst als realiteit in het dagelijks leven”) diende — althans wanneer we niet overdreven hoge eisen aan de kunst stellen — een vanzelfsprekendheid te zijn.

Zo was het immers vroeger, in alle eeuwen en in alle landen. Ook in Europa. Graadmeter bij uitstek van het algemene culturele peil is het gewone voorwerp van dagelijks gebruik en onder de tienduizenden voorwerpen van deze aard, die bewaard zijn gebleven uit het verleden, voorwerpen die we in allerhande musea kunnen bekijken, in de oudheidkundige en volkenkundige verzamelingen, in de stijlkamers en de oude kunstnijverheidszalen, vinden wij geen lelijke dingen.

Ik zal niet beweren, dat het altijd zo mooi was, zeker niet, dat het altijd uitdrukking gaf aan werkelijke kunstzin, maar in elk geval waren deze voorwerpen nooit lelijk, nooit slecht van makelij of bedriegelijk van bedoeling, het waren altijd aesthetisch-redelijke, laten we zeggen fatsoenlijke, menswaardige producten.

En als we dan kijken naar onze kitschwinkels van nu, naar onze galanteriezaken, ja zelfs naar de z.g. „kunstafdelingen” van veel grote magazijnen, als we in ontelbare woningen (vaak frisse moderne woningen, door de architect met practisch vernuft en zin voor goede verhoudingen verzorgd) op de schoorsteenmantels de afschuwelijke beeldjes van gekleurd gips zien, op tafel de slecht en slordig beschilderde vazen van pasta, aan de wand de hopeloze olieverfplaatjes-in-lijst (de lijst meestal duurder dan het schilderij, „wandtooi” heet dat) en in een hoek een topzware schemerlamp met fluwelen strikken, dan moeten we tot onze schande bekennen, dat onze tijd (en daarmee bedoel ik nu de laatste 100 jaar) in staat is geweest tot een *negatieve* prestatie, zoals de mensheid in haar gehele ontwikkelingsgeschiedenis niet heeft gekend, namelijk de productie op ontzaglijke schaal van foeilelijke gebruiksvoorwerpen.

Dit is dan één kant van het verhaal. De andere, positieve zijde spreekt niet minder duidelijk tot ons. Cultuur en kunst worden actiever gepropageerd en gestimuleerd dan ooit tevoren; zij worden, dit vooral, onmiddellijker binnen het bereik van tien-

duizenden gebracht dan ooit vroeger het geval was. Er zijn bv. nooit meer tentoonstellingen gehouden dan vandaag-de-dag, er is nooit zoveel geschreven over kunst, en nooit in de geschiedenis zijn alle overheden van alle landen en steden zich zo intensief met de organisatie van het kunstleven gaan bezig houden. Men kan hier volstaan met een verwijzing naar de enorme verandering ten goede van ons museumwezen. Vijftig jaar geleden waren de Rijks- en Gemeentemusea dode instellingen, onoverzichtelijke pakhuizen van cultuurgoederen, stoffige zolders van het verleden, van de herinnering, waar slechts een klein getal kunstgeleerden en historici profijt van trok. Door het pionierswerk op dit terrein verricht vanaf het begin van de eeuw — eerst in Duitsland, dan in Amerika, vervolgens in de andere landen — Nederland voorop — door verbetering van de gebouwen, de inrichting, de opstelling en uitstalling, door de organisatie van afwisselende tentoonstellingen om het publiek te trekken, door de uitgave van gidsen, brochures, catalogi, door het houden van rondleidingen, lezingen, prijsvragen enz. en de verbinding aan het museumgebouw van een leeszaal, een film- of concertzaal, een restaurant of theeschenkerij, door dit alles zijn veel musea op weg om echte brandpunten van cultuur en culturele ontspanning te worden en wordt een oneindig ruimer publiek bereikt dan vroeger.

Tot voor kort gold dit dan nog alleen voor de grote steden, maar in de laatste tien jaren roeren ook kleinere plaatsen zich en dank zij de cultuurspreiding die men nastreeft, behoeven zelfs dorpen en dorpjes niet volstrekt verstoken te zijn van een rondreistententoonstelling of een concert of balletopvoering.

Toch is deze gehele activiteit, hoe loffelijk ook voor zover als zij reikt, op zichzelf niet genoeg. Al deze ijver om over kunst te spreken en te schrijven, om de kunstzin te bevorderen, deze ijver om te organiseren, te propageren, te etaleren, raakt vaak meer de uiterlijke dan de innerlijke kant van de zaak. Het betekent nog niet altijd, dat hiernaar geleefd en gehandeld wordt, het betekent zelfs niet altijd dat de kunst in de grond in ernst wordt genomen, het betekent althans niet noodzakelijkerwijze dat de kunst nu werkelijk „in het dagelijks leven” wordt gebracht, in dat dagelijks leven wordt ervaren als een vitale en verkwikkende macht.

Een vroegere vriend van mij (hij is inmiddels gestorven) hing zijn beste schilderijen niet in zijn salon maar in zijn slaapkamer, want, zo zei hij, als ik wakker word en me scheer en aankleed, wil ik dadelijk iets moois hebben om naar te kijken. Deze man ging letterlijk met zijn kunstwerken naar bed en stond ermee op en deze *onofficiële* liefde voor de kunst, deze liefde „en négligé”, lijkt me zoal niet de enige dan toch de beste.

Het bezwaar dat men tegen de huidige gang van zaken kan koesteren is, dat het juist nog allemaal iets te officieel gebeurt, dat de vormen van contact die de bevolking onderhoudt met de kunst, nog niet *intiem* genoeg, niet *direct* genoeg, niet *persoonlijk* genoeg zijn, dat de kunst nog te zeer als een aparte grootheid in het leven wordt ervaren en onvoldoende in het rythme van het bestaan is opgenomen. Het gevaar dreigt bij deze gehele organisatie van het kunstleven — en dat gevaar moet men zich steeds weer voor ogen houden — dat men nog te zeer uitgaat (bewust of onwillekeurig) van de oude leuze: „Kunst aan het volk brengen”. En die leuze is bedenkelijk, er kleeft iets kunstmatig zó niet foutiefs aan. Men begint dan in zekere zin, zij het vaak noodgedwongen, aan het verkeerde eind, men begint *van*

boven af en van buiten af in plaats van (voor zover mogelijk) *van onder op en van binnen uit*.

Als we de geschiedenis bestuderen van vroegste tijden her dan kunnen we weten, dat werkelijke kunstzin altijd berustte op een bepaalde gevoeligheid, een vorm-instinct, van brede lagen van de bevolking en nooit in eerste instantie voorgeschreven werd door een kleine minderheid aan een grote meerderheid: *in oosprong* waren factoren als smaak en kunstzin het geestelijke eigendom van een volk. We denken ons de 18e eeuw als een bij uitstek aristocratische eeuw, maar zelfs in de 18e eeuw steunden genieën als Händel en Bach in hun composities vaak regelrecht op volkswijzen, dansmelodieën e.d. Er moet m.a.w. een onderbouw, een bepaald muzikaal niveau zijn.

De verleiding voor ons om aan te nemen, dat een aesthetische hervorming uitsluitend van boven af mogelijk zou zijn, is onwillekeurig vooral daarom sterk omdat we over machtige verspreidingsmiddelen van cultuur beschikken in de vorm van radio, film en pers, voorts in de industriële productie op grote schaal van gebruiksgoederen, en ten slotte langs de weg van volksconcerten, openlucht tentoonstellingen en massale kunstdemonstraties. Gezamenlijk en volledig ten goede aangewend, zouden deze middelen theoretisch wonderen moeten kunnen uitrichten — maar de practijk leert dat het anders is.

In deze denkwijze ligt trouwens bij voorbaat een gevaar verborgen, namelijk dat van de *aesthetische dictatuur*. Massa-suggestie geeft aanleiding tot massa-hypnose en daarmee tot een afstomping van de persoonlijke gevoelens, die juist tot ontwikkeling gebracht moeten worden.

Eén stap verder en het kweken van kunstzin wordt een wapen in handen van de ideologische of nationale propaganda, met alle soms schrikbarende gevolgen van dien. Waartoe dwang van boven af in culturele aangelegenheden kan leiden, hebben we ervaren in de bezettingsjaren. Maar ook subtielere vormen van officiële pressie zijn mogelijk en het zou weleens kunnen zijn, dat in de Westerse wereld (Amerika) momenteel de abstracte kunstvormen hier en daar te sterk worden gepousseerd.

Om misverstanden te voorkomen wil ik er graag op wijzen, dat vanzelfsprekend overheidsinstanties of semi-overheidsinstanties wel verplicht zijn allerhande organisatorische maatregelen op kunstgebied te nemen. Een bepaalde contrôle-van-boven-af is, bv. bij de stedenbouw volkomen onvermijdelijk, en werkt alleen gunstig. Maar we moeten in deze richting niet te ver willen gaan en vooral niet alle heil verwachten van een organisatorisch ingrijpen „van boven af”. We moeten ons ervoor behoeden, de wagen voor het paard te spannen. We moeten ons er van doordringen, dat geestelijke waarden (zoals Herbert Read eens geestig opmerkte) niet kunnen worden opgediend als soep uit 'n aesthetische gaarkeuken. We moeten beseffen, dit bovenal, dat geen enkele vorm van kunst ooit uitsluitend *passief* ontvangen en genoten wordt, kunst wordt altijd voor een goed deel actief ontdekt door de beschouwer zelf, door de luisteraar of de lezer. Dit laatste is een zeer belangrijk punt, dat we steeds in gedachten moeten houden. Het gaat (in dit verband althans) niet om de kunst maar om de werking, die zij in het leven uitoefent, de essentiële wijze waarop zij functioneert. *Achter* het kunstwerk staat altijd de man die het maakte, er *voor* staat de man die het ondergaat, die het beleeft, die het verwerpt of bewondert of wel er onverschillig aan voorbij loopt.

Zolang men onverschillig aan De Nachtwacht voorbij loopt — wat men tegenwoordig natuurlijk niet doet, maar in Rembrandt's dagen wel deed — heeft het schilderij geen andere betekenis dan dat van een concreet stuk linnen, waarop verven en vernissen zijn uitgestreken. Pas de toeschouwer roept dat stuk linnen weer tot leven, door zijn eigen be-leven ervan, door zijn aanvoelen van de innerlijke betekenis van die vormen en kleuren, pas door middel van de begrijpende beschouwer kan dus De Nachtwacht in geestelijke zin functioneren en kan het vruchtbare tweegesprek aanvangen tussen kunstproducent en kunstconsument. Wat we kunstzin noemen, of goede smaak, of ontvankelijkheid voor het schone of het expressieve, veronderstelt een zekere schepende drang niet alléén bij de „producent”, maar óók bij de „consument”. Of om het anders te zeggen: wil iets werkelijk „goed smaken”, dan moet er eetlust zijn. Is die eetlust — deze „trek in kunst” niet of in onvoldoende mate bij het publiek aanwezig, dan moet men de patient niet forceren door hem steeds nieuwe schotels voor te zetten in de vorm van geweldige kunstdemonstraties, maar bij voorkeur zo *ongemerkt mogelijk* kleine injecties geven om de appetijt te stimuleren. Want een grote tentoonstelling van Matisse of Picasso kan uitstekend zijn voor een bepaalde categorie van mensen, maar een bescheiden aantrekkelijk schilderij in de wachtkamer van een gemeente-arts of een ontvanger der belastingen kan even-zo-goed vruchten afwerpen, *juist* door het onverhoedse, het niet-officiële van de confrontatie.

Ditzelfde geldt bv. voor een goed affiche op straat; de betekenis van zulke zaken wordt nog te weinig ingezien, terwijl toch aanplakbiljetten een soort permanente tentoonstelling in de open lucht vormen, smaakbevorderend of smaakbedervend, al naar hun gehalte. Waarom moet men het altijd hebben van *de kunst met grote K*, waarom looft men niet eens een culturele prijs uit voor het beste affiche of houdt men niet hier, als in Zwitserland, een jaarlijkse wedstrijd van superieure affiches op de markt?

Dit is een enkel voorbeeld, er zijn andere en ik zou in deze geest nog door kunnen gaan, maar ik wil het liever hebben over de belangrijkste injectie, die men de patiënt kan toedienen, een therapeutisch middel, dat gelukkig op steeds grotere schaal ook wordt aangewend: namelijk de inschakeling van de zelfwerkzaamheid van mensen. En dan ligt het voor de hand bij deze zelfwerkzaamheid allereerst te denken aan de schooljeugd, want *het kind*, zoals de Engelse zegswijze luidt, *is de vader van de man*. Wij zouden in dit verband zeggen: *jong gewend, oud gedaan*. Alle bedragen, die de overheid uitgeeft voor de bevordering van het kunstleven, zijn waardeloos en weggegooid indien niet gelijktijdig de aesthetische opvoeding en vooral ook de aesthetische zelfwerkzaamheid van de jeugd afdoende wordt ter hand genomen. Geef het kind de gelegenheid zich vrij te uiten, breng het van jongsaf in aanraking met een wereld van lijnen, kleuren, klanken en bewegingen, een wereld waaraan het plezier beleeft en waarin het zijn gevoelens kan afreageren, zijn fantasie de vrije teugel kan laten, ongemerkt zijn zin voor evenwicht en verhouding, voor rythme en stijl kan ontwikkelen — alleen zó zal men echte *mensen* voor de toekomst kweken en geen *denkautomaten*. Want de betekenis hiervan reikt veel verder dan het louter-aesthetische domein: omdat kunstbeoefening alle eigenschappen en vermogens van de mens tegelijkertijd in het spel brengt en deze integreert, hand en geest, zinnen en ziel, speeldrift en ernst, omdat er geen doeltreffender middel is om de instincten te richten

en in goede banen te leiden, de zintuigen te scherpen, de smaak te verfijnen, de verbeelding en inventiviteit te stimuleren, geeft men het kind langs deze weg niet alleen aesthetisch zoveel mee, maar men bevordert ook een gezonde *psychologische, ethische* en *sociale* groei.

Nu gaat het prikkelen van de aesthetische zelfwerkzaamheid bij kinderen gemakkelijker dan bij volwassenen. Volwassenen zijn moeilijker te bereiken. Vertel een gezelschap volwassenen eens dat zij er goed aan zouden doen om te gaan schilderen, of boetseren, of zingen, en de meerderheid zal protesteren en zeggen dat ze er hoe genaamd geen aanleg voor hebben. Men moet bij volwassenen eerst remmingen overwinnen. Maar ik zou in dit verband wel willen opmerken, dat men zich niet behoeft te houden aan de geijkte categorieën van kunst, men kan volwassenen ook vangen in andere richtingen. Als de heren niet kunnen schilderen, als zij bij voorbaat overtuigd zijn dat ze niet kunnen schilderen, wel, laat ze dan fotograferen. Moedig het aan dat zij een gezelschap vormen dat nu eens niet tevreden is met de druk-op-de-knop-foto, maar tot resultaten wil komen die technisch en aesthetisch verantwoord zijn en waarin zij iets — al is het nog zo weinig — van zichzelf, van hun eigen kijk op het leven leggen. Als de dames beslist niet kunnen zingen of dansen, wel, laten ze dan gaan bloemenschikken, een clubje vormen onder leiding van iemand, die hier een natuurlijke aanleg voor heeft en er enige studie van maakte. Dat is niet alleen een genoegelijke vrije tijdsbesteding, zo'n avond om de veertien dagen, maar men leert er óók door schikken, ordenen, combineren, componeren, kortom zijn smaak ontwikkelen.

Misschien neemt U dit niet helemaal ernstig, misschien vindt U, dat ik afdwaal van mijn eigenlijke onderwerp: „de kunst in het dagelijks leven”. Maar wat is kunst? Ik zou er op willen wijzen, dat in Japan het bloemenschikken van ouds beschouwd werd als een belangrijke kunstzinnige uiting, iets, waaraan men *veel* waarde hechtte en waarvoor men een langdurige opleiding genoot. In Japan besteedt men soms een paar uur aan het samenstellen van een boeket en elk zich respecterend hotel heeft voor dit doel een getrainde kracht in dienst.

In China werd de *calligrafie*, de schoon-schrijfkunst, beschouwd als de hoogste van alle kunsten, zélfs nog uitgaande boven de schilderkunst, en in Griekenland had vroeger de *sport* alles met kunst uit te staan.

En waarom niet? Het komt er minder op aan *wat* men doet dan *hoe* men het doet. Het komt er op aan welke voldoening een bepaalde handeling iemand vermag te geven. Het is zeker denkbaar dat een vrouw zelfs een kop thee inschenkt op een wijze, die niet uitsluitend practisch nut heeft en van goede manieren spreekt, maar die ook een mate van kunstzinnige bevrediging schenkt, een bepaalde meerwaarde, een bepaalde levensstijl tot uitdrukking brengt.

Dat is dan beslist nog geen kunst met hoofdletter K maar als we het hebben over het thema „de kunst in het dagelijks leven”, dan moeten we ons van hoofdletters ook los kunnen maken. Trouwens, ik kan U de verzekering geven, dat een begaafde actrice op het toneel een kop thee heel anders inschenkt dan wij het thuis doen . . .

Wat is kunst? Het *woord* komt ten slotte van *kunnen*, zoals ons woord *techniek* afkomstig is van het Griekse woord voor kunst, *techne*. We spreken ook van vliegkunst, kookkunst, rijkunst, hoewel we dat alles helemaal niet als echte hoge kunst beschouwen. Maar misschien is onze taal hier verstandiger dan wijzelf.

De grens tussen kunst en dat wat nog-niet-kunst is, valt nooit met zekerheid te bepalen en als we spreken over de plaats van de kunst in het dagelijks bestaan en over de aesthetische vorming van een ruimer publiek, dan moeten we ons niet in de laatste plaats juist rekenschap geven van deze grensgebieden.

Want kunst ontstaat — kunst kan althans ontstaan — door de volledige beheersing van een of andere techniek en in beginsel is het daarbij onverschillig welke techniek gekozen wordt. De nadruk valt op het woordje „volledig” — de beheersing moet zo volledig mogelijk zijn — en met dit „volledig” bedoel ik *niet*: maximaal gekund, maar ik bedoel: een *niet-louter-werktuigelijke* en een *niet-louter-verstandelijke* beheersing. Een beheersing daarentegen waaraan ook hart en geest deelhebben, een beheersing — min of meer — met de volledigheid van ons menselijk zijn. Als men schaatsrijdt of hoogspringt uitsluitend om een record te breken, dan heeft dit niemandal te maken met een aesthetische beleving, maar als men onder het hoogspringen tegelijk „schoon” wil springen, als bij de beoordeling van de prestatie het „hoe” in aanmerking wordt genomen (zoals in het oude Griekenland) dan kan zo’n sprong heel dicht bij de sprong van een balletdanser komen.

Kunst is werkelijk gekende, geestelijk beheerste, van geest of gevoel vervulde techniek.

En zodra dus iemand in staat is met ’n bepaalde handeling werkelijk iets van zichzelf te geven, iets van zichzelf uit te drukken, zodra hij aan die handeling iets meegeeft van zijn volledige menselijkheid — en dit doet zodra hij die handeling met begrip, met gratie, met toewijding, met vaardigheid verricht — op dat moment verkrijgt die handeling een aesthetische betekenis.

Het geheim van de culturele en kunstzinnige gevoeligheid, ligt allereerst in het cultiveren van vaardigheid, gratie, begrip en zeggingskracht in alles wat men doet, onverschillig wat het is. Op het *zelf-doen* moet de nadruk vallen, op een vorm van eigen activiteit die de sfeer van het enkel-verstandelijke of enkel-nuttige te buiten en te boven gaat. Dit is de snelste weg om de ontvankelijkheid voor kunst te versterken, en deze kunstgevoeligheid is broodnodig in een zo sterk industrialiserende en techniserende maatschappij als de onze.

Men heeft destijds het verval van de smaak, het verval van de kunstzinnigheid, geweten aan de machine. Ten onrechte voor zover de machine slechts een gehoorzaam werktuig is, afhankelijk van haar toepassing. Niet de machine als zodanig, maar haar moreel en aesthetisch *misbruik* was in de 19e eeuw allereerst oorzaak van het verval van de smaak.

Met dat al houdt de machine, houdt althans de gespecialiseerde machinale arbeid steeds een belangrijk gevaar in: zij vergroot de kloof tussen hand en hoofd, zij heeft al de oude vormen van huisvlijt doen verdwijnen en het is nodig daartegen maatregelen te beramen.

Naar mijn overtuiging verricht het meisje, dat gebrekkig een Mozart-sonate op de piano thuis tokkelt of in clubverband een blokfluit of gitaar bespeelt, een veel belangrijker daad dan wanneer ditzelfde meisje de radioknop omdraait en diezelfde muziek op perfecte wijze hoort uitgevoerd — belangrijker voor zichzelf en belangrijker voor het totale muziekleven. Want radio en film mogen nog zulke schitterende uitvindingen zijn van het menselijk vernuft — bij een goede toepassing in staat de kunst

in het dagelijks milieu te brengen – toch houden zij alweer het gevaar in van een versterking van de passiviteit en daarmee van het totale huidige mechaniseringsproces. Als straks de televisie erbij komt, behoeven we zelfs onze jas niet aan te trekken om naar de bioscoop te wandelen: alles wordt ons dan in 'n luie stoel opgediend en voorgeschoteld, maar daarmee worden we niet tot *mensen* maar tot *opnemingsapparaten*. En met opnemingsapparaten is de kunst – en is de kunstenaar – niet gebaat. De kunstenaar moet een klankbodem vinden in het volk, de *kunstproducent* moet zich gesteund weten door de *kunstconsument*. Laten wij daarom concerten, dansvoorstellingen, tentoonstellingen brengen tot in het kleinste dorp van Nederland, maar laten wij er vooral voor ijveren dat de mensen zelf de kunst met kleine *k* beoefenen, zodat zij het ware contact krijgen met de kunst van de grote *K*.

Onze richtsnoeren moeten zijn, geloof ik: de afstand tussen *leven* en *kunst* voor zover mogelijk *verkleinen* en de aesthetische zelfwerkzaamheid van zowel kind als volwassene *vergroten*. Misschien breekt dan nog eens de dag aan dat een „kunst voor het volk” tegelijk een „kunst van het volk” zal zijn en daarmee bedoel ik niet een „volkskunst”, maar een kunst van beroepsmensen die als een directe innerlijke realiteit leeft in een wijde, liefst zeer wijde kring van amateurs.

BOEKBESPREKINGEN

Dr. P. van Overzee, Het moderne Humanisme in Nederland, Van Stockum, Den Haag, 1955.

Dit boek, van niet minder dan drie verschillende opdrachten voorzien, stelt ons voor vele raadselen.

Onze eerste indruk is: een geschiedenisles, maar dan van een meester die zijn vak slecht verstaat. Heel veel jaartallen, geen enkele der beschreven figuren komt ook maar enigszins uit de verf. Wel veel van dat soort feitjes en anecdotetjes waarmee de leerlingen in een onbezielde geschiedenisles worden geplaagd en vermaakt. Maar zou een meester, zelfs een die zijn vak slecht verstaat, ooit hebben kunnen schrijven over „de dood *hunner vader*”? (blz. 134). Geen schoolfrikkerij dus, dit boek, maar wat is het dan wel?

Onze tweede indruk is: een opsomming van een aantal zaken, die de schrijver waardeert, en die hij gemakshalve samenvat onder de naam humanisme. Een andere omschrijving van humanisme dan „datgene wat aan dr. Van Overzee behaagt” valt uit het boek immers niet te putten. Als de plaatselijke besturen in de Spaanse tijd hun rechten gekrenkt zien door de inquisitie en daartegen opkomen, is dat humanisme (blz. 17–18). Het humanisme van Simon Stevin wordt bewezen met het feit, dat in het rooms-katholieke Brugge een rel werd ontkend tegen het denkbeeld hem met een monument te eren (blz. 32). Ook al vermelden de bronnen hieromtrent niets, toch zal Hugo de Groot wel ongaarne het ondervragen van verdachten op de pijnbank hebben bijgewoond, want hij was humanist (blz. 34). „Barmhartigheid is wel een van de karakteristieke humanistische kenmerken, vooral de uitbeelding ervan in de schilderkunst” (blz. 48). Dit zou doen vermoeden, dat het voor mensen zonder schilderstalent moeilijk is een karakteristiek humanist te zijn, maar men zij gerust, ook het Nederlands Mettray is een symptoom van de bloei van het humanisme in ons land (blz. 114). En „dat het volkenrecht een doorwerking is van humanistische beginselen ligt zeer voor de hand” (blz. 141). Daarentegen wordt „de humanistische levensbeschouwing met voeten getreden” in de

bokssport en „ook in de z.g. wandelsport” (blz. 123). Met voeten treden doet men overigens gemakkelijker bij het wandelen dan bij het boksen. Maar waarom heeft de schrijver, bij al zijn gerechtvaardigde critiek op sportexcessen, sportpsychose en sportkapitalisme geen enkel woord over voor de gunstige zijden van de sportbeoefening?

Enfin, sport past niet in de liefhebberijen, d.w.z. in het humanisme van de schrijver. En daarover ging, meenden wij, dit boek toch. Tot wij op blz. 134 verrast worden met de conclusie, dat het humanisme der 19e en 20e eeuw zich voor een deel heeft uitgeleefd in de R.K. Staatspartij. O, Schaepman!

Nu zijn we het spoor weer bijster. Of is dit alleen maar het gevolg van de soms ongewild-humoristische kromme zinnen, waarvan dit boek wemelt? „Een driejarig verblijf in Engeland deed hem van de achterstand in Frankrijk kennis nemen” (blz. 63). „Dat was de déluge, die Lodewijk XV aan zijn kleinzoon naliet en hem zijn hoofd kosten zou” (blz. 64). En het moet ons ook van het hart, dat de liefhebberijen van dr. Van Overzee niet steeds zo onschuldig zijn. Hij wil het „neutrale” overheidsonderwijs liever humanistisch onderwijs noemen, een gedachte, zegt hij, die geheel parallel loopt met de idealen der Vrijmetselarij (blz. 74). Aan de openbare school immers is „slechts de jeugd van ons humanistische volksdeel” gebleven; de school moet zich hierbij aanpassen en „extra nadruk op dit humanistische karakter” leggen (blz. 106). Wat vrijmetselaren hiervan denken is mij niet bekend, maar ik weet wel dat dit alles zoete muziek zal zijn voor de redactie van het Katholiek Schoolblad en het orgaan der Christelijke Onderwijsvereniging.

Nogmaals: wat is dit boek? Een chaos van wetenswaardigheden? Maar op blz. 112 verzekert dr. Van Overzee ons in een uitvoerig betoog over reclassering, dat de voorwaardelijke invrijheidsstelling ook wel voorwaardelijke veroordeling wordt genoemd, en dat jeugdige voorwaardelijk veroordeelden zo nodig uit de ouderlijke macht worden ontzet. Wie twee zulke grove blunders in vijf regels bij elkaar schrijft, geeft blijk minder van het onderwerp te weten dan de gemiddelde krantenlezer, en kan beter zijn mond houden.

En daarom, als we ons door reeksen stuntelige zinnen en een wemeling van drukfouten hebben heengewerkt, blijft ons grootste, onopgeloste raadsel: waarom wordt zoiets in 's hemelsnaam uitgegeven?

E. B.

*Prof. dr. L. S. Rogier „Een stem der katholieke verlichting”,
26 blz. Dekker en Van de Vegt, Nijmegen. 1954.*

Geschiedschrijving wordt vaak vertekend door een overheersend gebruik van eenzijdige bronnen. Zo zijn de mannen, die in de bewogen jaren 1795–1815 de katholieke voorvechters waren der Verlichting, alom verguisd en miskend doordat men hen slechts beoordeeld heeft via de geschriften van hun ultramontaanse tegenstanders. In de diesrede, op 18 October 1954 door prof. Rogier gehouden als rector-magnificus der Nijmeegse Universiteit, is nu eerherstel gebracht aan één van die figuren, kapelaan S. M. Schrant, de stuwende kracht van het tussen 1807 en 1814 te Amsterdam verschenen tijdschrift „Mengelingen voor Rooms-Catholijken”.

Schrant streed onvervaard tegen de tekorten, welke hij waarnam in de katholieke samenleving van zijn tijd, en heeft zich daarbij het eigen bestaan niet gemakkelijk gemaakt: „men maakt een gemeenschap niet zonder gevaar voor zich zelf op haar tekorten attent”. Hij bleef „verstoken van de vriendschap der geloofsgenoten” en „diep moet de overgevoelige man geleden hebben onder de taaie twijfel aan zijn rechtzinnigheid”. Nu moet erkend, dat iemand, die „over de heiningen der confessies heen te dwepen placht met het christendom boven geloofsverdeeldheid” en daarbij niet altijd de juiste maat hield, terwijl hij tegelijkertijd zijn medegeestelijken beschuldigde van „bekrompen dweepzucht”, „hoogst gebrekkige ontwikkeling” en „omgangsvormen, die aan den koestal doen denken”, bezwaarlijk kon rekenen op grote populariteit in eigen kring. Schrant geraakte hier in een noodlottige kringloop. „Vandaar

de bitse toon, waarop deze zelvende liefdeprediker, wiens tong van honing druipt, als hij tot andersdenkenden spreekt, de geloofsgenoten kan afsnauwen . . ." Daarmee sloot hij echter juist de harten voor zich van degenen, die hij met zijn critiek op overdreven devoties, op bekrompen achterdocht tegen en verkettering van al wat niet-katholiek was, op overspannen dogmatisme, en met zijn opwekking tot bijbellezing en bijbelstudie in de eerste plaats had moeten bereiken. Zijn enige troost was de waardering van niet-katholieken, van zijn protestantse vrienden en bewonderaars.

In de hem eigen pittige stijl beschrijft prof. Rogier op boeiende wijze de lotgevallen en de ondergang van Schrant's merkwaardig tijdschrift. Hij laat ons met kennelijk vermaak genieten van het wonderlijke taaleigen van die dagen. Van de voor ons gevoel niet minder wonderlijke sociale verhoudingen klinkt ons iets tegen uit een novelle van Schrant, waarin hij ons vertelt hoe „Braafhart, de welmenende zowel als verlichte dorpspastoor" op een avondwandeling „in zijn stille huldiging van zijn groten Schepper" gestoord wordt door de hartelijke groet van de arbeiders Cornelis IJverig, Jacob Werkgraag en Neeltje Arbeidzaam en dan de kiese wedergroet geeft: „Goeden avond, lieve Vrienden! neemt het mij niet kwalijk, dat ik uwen groet niet ben voorgekomen. Een wel beschaafd man moet zich in vriendelijkheid niet laten overtreffen van lieden, die, hoewel anders braaf, echter die gelegenheid tot beschaving niet gehad hebben, welke hij genoten heeft."

Heel wat naderbij is ons dan Schrant in één andere uitlating, welke ondanks haar uitzonderlijke vorm door prof. Rogier terecht erkend wordt als een positieve belijdenis van katholiek geloof: „Als de Kerk leerde, dat andersdenkenden verdoemd zouden zijn, hield ik ogenblikkelijk op haar belijder te zijn." Het is de hartekreet van een man, wiens ideaal de hereniging der kerken was. Dit was het wezenlijk doel van het zo vaak verguisde verlichte Katholicisme en we kunnen ons slechts gelukkig prijzen als het, in meer doordachte en verantwoorde vorm, in onze dagen tot nieuw leven komt.

E. BRONGERSMA.

Leo Lunders O.P.: Inleiding tot de problemen van film en jeugd. Purmerend 1955, 143 blz.

Een bijzonder nuttig boekje, dat blijk geeft van een positieve houding ten opzichte van het besproken onderwerp. In het bijzonder verdient het hoofdstuk, gewijd aan de filmvorming, de aandacht. Hiermede is in Nederland nog slechts een eerste begin gemaakt.

Ph. J. I.

Mr. J. H. A. Ringeling: Rechtvaardig Ontslag. Allert de Lange, Amsterdam, 1953.

Het „Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen 1945" heeft een belangrijke vernieuwing teweeggebracht in het Nederlandse ontslagrecht. De schrijver van dit boek heeft door zijn functie op het Gewestelijk Arbeidsbureau in Amsterdam (chef van de afdeling „Aanstelling en ontslag") ruimschoots ervaring kunnen opdoen met de toepassing van dit BBA-1945, dat de directeuren der GAB's de bevoegdheid verleent en de verplichting oplegt een billijkheidsoordeel uit te spreken over een 40.000 tot 75.000 ontslaggevallen per jaar. In het algemeen gesproken zijn werkgevers en werknemers, die het onderling niet eens kunnen worden over een te verlenen of te nemen ontslag op grond van dit Besluit immers verplicht een ontslagvergunning aan te vragen aan de directeur van het bevoegde GAB.

De bedoeling van mr. Ringeling in zijn zeer grondige en in menig opzicht voortreffelijke studie is geweest een antwoord te geven op de vraag, die hij zelf als volgt formuleert: „Zou het nu ook hier niet mogelijk zijn uit deze veelheid van billijkheidsoordelen door critische

analyse en abstractie te komen tot meer algemene regelen, tot een theorie omtrent de verhouding, waarin de verschillende factoren ter beoordeling van de rechtvaardigheid van het ontslag met elkaar in verband behoren te worden gebracht?"

Hij heeft dus de niet eenvoudige taken op zijn schouders genomen, enerzijds een veelheid van ontslag-beoordelingen volgens algemene gezichtspunten te ordenen (waarvoor hij een 26.000 dossiers heeft doorgewerkt) en anderzijds deze aldus gerangschikte gevallen te toetsen aan „de billijkheid”, d.w.z. aan de beginselen van billijkheid, die blijkens de analyse der gegeven beslissingen zelf daarin zouden doorwerken. Het spreekt vanzelf, dat bij deze toetsing het persoonlijk billijkheidsoordeel van de schrijver noodzakelijkerwijze ook een rol speelt. Meer dan eens blijkt het immers, dat de beslissingen in overeenkomstige gevallen niet precies gelijk zijn uitgevallen, zodat de schrijver een keuze moest doen in welk geval het een beginsel van *billijkheid* was, dat de grondslag vormde van de gegeven beslissing.

In dit geval lijkt het mij een bezwaar, dat hij slechts over materiaal van het Gewestelijk Arbeidsbureau Amsterdam de beschikking heeft gehad. De vraag blijft daardoor onbeantwoord, of bij een landelijke analyse op een aantal punten de gevonden „billijkheidsregels” niet ietwat anders genuanceerd zouden zijn geweest. Niet alleen de feitelijke arbeidsverhoudingen zouden in Groningen of in een kleine Brabantse gemeente anders kunnen liggen dan in Amsterdam, ook het rechtvaardigheidsgevoel zou daar anders kunnen reageren. Nu kan men met het oordeel van de schrijver overeenstemmen dat grote afwijkingen niet waarschijnlijk zijn, dat dit vraagstuk niet onderzocht is, blijft naar mijn mening een leemte.

Gaat men de punten van critiek na, die de schrijver tegen sommige beslissingen naar voren brengt, dan treft het dat hij soms de vinger moet leggen bij een neiging de arbeidsverhoudingen te statisch, te star te bezien. Ik sluit mij in dit opzicht gaarne bij zijn oordeel aan. Het is bijvoorbeeld onjuist om bij aanvragen van werknemers om ontslagvergunning, gebaseerd op het motief van rangsverhoging, te zeer de nadruk te leggen op de zekerheid, dat die rangsverhoging blijvend geëffectueerd zal worden. Dan maken jonge, groeiende bedrijven te weinig kans goed personeel aan te trekken en dan gaat men gemakkelijk te ver in het streven de arbeider tegen zichzelf in bescherming te nemen. Het streven om de jeugdige arbeiders te weerhouden van wispelturigheid door veelvuldige verandering van betrekking verdient lof, maar het mag niet zover gaan, dat men veranderingen in de belangstellingsrichting, die aan die leeftijd meer eigen zijn dan aan een andere, gaat uitsluiten.

De schrijver wijst er nog op, dat wanneer men bij de afweging van de belangen van werkgever en werknemer (p. 96) een vergelijking maakt tussen de aanspraken die de oude werkgever op grond van gegeven gelegenheid tot vakopleiding enz. kan doen gelden ten opzichte van de nieuwe werkgever, bij wie zijn werknemer in dienst wil treden, men er voor moet waken uitsluitend de belangen van de oude werkgever te laten gelden, met verwaarlozing van die van de werknemer. Ik ben het daarmee eens, en zou zelfs geneigd zijn deze waarschuwing met nog wat meer klem naar voren te brengen dan hij het heeft gedaan.

Bij ontslaaanvragen van werkgevers bijvoorbeeld wegens slapte in het bedrijf, doet zich veelal de belangrijke vraag voor welke maatstaven moeten worden aangelegd bij de keuze van de werknemers, die men voor ontslag zal voordragen. Mr. Ringeling, en de praktijk bij het GAB Amsterdam, leggen hier een duidelijke, m.i. te sterke voorkeur aan de dag voor de anciënniteitsregel. Mijns inziens komt aan de factor „herplaatsingsmogelijkheid van de betrokken werknemer in het arbeidsproces” en in het algemeen „de sociale positie van de werknemer bij het ontslag” in principe een even grote betekenis toe als aan de anciënniteitsregel, al moet ik direct toegeven, dat mijn standpunt het nog moeilijker maakt algemene billijkheidsregels op dit punt te formuleren. Ik geloof echter, dat dit de consequentie is van de toetsing aan de billijkheid: hoe beter men dit wil doen, hoe meer men zijn maatstaven zal moeten verfijsen, men zal de casuïstiek niet mogen opofferen aan de systematiek.

Een ander bekend strijdpunt is de vraag of de directeur van het GAB bij werkgeversaanvragen op grond van conjunctuurslapte zich een oordeel moet vormen over de gegrondheid van dit motief. Mr. Ringeling bepleit hier een grote matiging. „Men zij in het algemeen voorzichtig met een te spoedige veroordeling van het patroonsbeleid. Persoonlijk zou ik er mede willen volstaan een *summier* bewijs van de conjunctuurslapte te vragen, waarbij omzetcijfers en stand der orderpositie inderdaad als bruikbaar hulpmiddel gebezigd kunnen worden” (pag. 242). „Men late de souveriniteit van de patroon op dit punt zoveel mogelijk onaangetaast. De al of niet rechtmatigheid van de voorgenomen opheffing van een onderneming kan nimmer een twistpunt vormen” (p. 243). Ik vraag mij af, of op die wijze niet te veel afbreuk wordt gedaan aan de mogelijkheid tot toetsing van het ontslag aan de billijkheid. Dat een buitenstaander voorzichtig moet zijn bij de beoordeling van het economische bedrijfsbeleid is volmaakt juist; wanneer men die beoordeling achterwege zou moeten laten dan kan in vele gevallen de sociale bedrijfsvoering echter ook niet meer vruchtbaar in de beschouwing worden betrokken. De groeiende erkenning van de onderneming als een gemeenschap (van welke bijzondere aard dan ook) wijst m.i. ook in de richting, dat naar de heersende overtuiging de werkgever in toenemende mate economische en sociale motieven tegenover elkaar zal moeten afwegen, en dat hij de verantwoordelijkheid van dit afwegen niet in volstrekte souveriniteit zal kunnen blijven dragen.

Dat er bij de uitwerking van billijkheidsregels nuanceringen van inzichten aan de dag treden, is overigens eigenlijk onvermijdelijk en behoeft er zeker niet toe te leiden de grote betekenis van het werk van Ringeling te miskennen. Als een van de voornaamste verdiensten ervan zie ik dat het op zeer concrete wijze de opvoedende werking van het BBA-1945 in het licht stelt. De toepassing ervan registreert niet alleen wat er aan billijkheidsopvattingen op het gebied van het ontslag leeft, en dwingt niet alleen tot naleving van bestaande opvattingen (wat op zichzelf al waardevol genoeg is), maar werkt ook in de richting van een verdere ontwikkeling van die opvattingen.

Dat we deze opvoedende werking nu zouden kunnen missen geloof ik beslist niet. De schrijver heeft er zich van onthouden een oordeel te geven over de huidige ontslagregeling. Indirect heeft hij echter bij zijn analyse de argumentatie voor het standpunt dat het BBA-1945 nog lang niet gemist kan worden toch verstevigd. Telkens opnieuw blijkt bijvoorbeeld, en daarop vestigt de schrijver wel de aandacht, dat een toetsing van ontslagen aan de billijkheid niet goed kan geschieden zonder dat de beoordelende instantie een goed inzicht heeft in de positie van de arbeidsmarkt en zonder dat deze de beschikking heeft over een uitgebreide documentatie van allerlei gegevens betreffende werkgevers en werknemers. Aan deze beide voorwaarden zal een rechterlijke toetsing niet gemakkelijk kunnen voldoen, de toetsing door de directeurs der GAB's met hun adviescommissies uit het bedrijfsleven kan hieraan wel voldoen. Het minder formele karakter van de „procedure”, en de inschakeling van bedrijfsgenoten als adviseurs, het overleg dat daarbij plaats heeft en dat in de grote meerderheid der gevallen tot eensluidende oordelen leidt, kan er bovendien toe bijdragen, dat de genomen beslissingen eerder door *beide* partijen als redelijk wordt aanvaard.

Van Lier

„Socialisme”. Sedert Januari 1954 geeft onze Belgische partij een tweemaandelijks tijdschrift uit, dat in het Frans wordt gepubliceerd. De Vlaams-sprekende socialistische partijen hebben blijkbaar geen behoefte aan een eigen tijdschrift. Hun intellectuelen lezen Frans en drukken zich blijkbaar gemakkelijk in die taal uit.

De twee nummers van „Socialisme” die we voor ons hebben, bevatten artikelen over de theorie, zoals die van Vermeylen en Lambert, over internationale en Europese politiek (Spaak, Eichler, die het SPD-standpunt uiteenzet, Bernard, die een tussen-standpunt in-

neemt tussen Spaak en Rolin), over socialisme en planisme, en over andere onderwerpen, uiteenlopend van vakverenigingszaken tot aan moderne muziek.

Er is een uitvoerig tijdschriften-overzicht, waarin ook Vlaamse en Nederlandse tijdschriften zijn opgenomen en er zijn boekbesprekingen.

We hopen dat „Socialisme”, waarin de onafhankelijke „Cahiers Socialistes” zijn opgenomen, de geest van onafhankelijkheid zal handhaven die in dat kleine blaadje aanwezig was, en tegelijkertijd uitdrukking zal weten te geven aan de praktische zin, die de politiek der Belgische socialisten kenmerkt, ook waar hun theorie dat niet zou doen vermoeden. Voorlopig is er nog een kloof tussen de theoretische radicalismen van het tijdschrift en de praktijk der Belgische arbeidersbeweging.

J. de K.

H. J. H. Alers: Dilemma in Zuid-Oost-Azië. Een anthropo-geografische interpretatie van de Chinese penetratie in Zuid-Oost-Azië. E. J. Brill, Leiden.

De verdienste van deze studie van H. J. H. Alers is, dat hij de problemen van Z.O. Azië niet van het Westelijk standpunt uit bekijkt, doch dat hij het gebied als een zelfstandig geheel wil beschouwen, en het binnendringen van de Chinezen in dat gebied, als een beweging uitgaande van de krachten die op het aangrenzende grote zelfstandige gebied, China, werken, wil zien. Voor dit opvattingen zijn allerlei geldige redenen aan te voeren, al is het zeer de vraag of men, Spengler en Toynbee volgend, zoals in dit boek herhaaldelijk geschiedt, niet van de regen in de drup komt. De drang vanuit Azië in de richting van Australië wordt door geologische factoren bepaald, die reeds in de oertijd werken en die naast de tegenwoordige geografie van Z.O. Azië, ook de biologische situatie hebben geschapen, waardoor de samenstelling der inheemse bevolking tot stand kwam. Doch op die bodem werken dan de politieke krachten, die tot Chinese expansie en — de schrijver merkt dit terecht op — tot Chinees imperialisme in de Oudheid hebben geleid. Het Westerse imperialisme, dat later komt, is slechts een van de vele factoren, en aanvankelijk slechts een factor van ondergeschikte aard. Eerst in de industriële periode van het Westen wordt het „kolonialisme” een kracht van betekenis voor de veranderingen in de inheemse maatschappijen. Het is echter te betreuren dat de schrijver over die inheemse maatschappijen zo weinig zegt. Hij meent dat de volken van Z.O. Azië, de Indo-Mongoloiden, zoals hij ze noemt, bedreigd worden door het opdringende China, door „sinificatie” waardoor de eigen volksaard bedreigd wordt. „Eerst wanneer de Indo-Mongoloïden worden doortrokken van het laaiend geloof van de Islam, en van een staalharde westerse discipline, dan zal uit de gele rijstvelden een civilisatie opbloeien, die de wereld iets te bieden heeft en die de sinificatie vanuit het centraal gelegen deel zal kunnen overleven” is de eindconclusie van dit boek. Wie herkent hier niet het recept dat Toynbee geeft voor het voortbestaan van de Westerse cultuur, met de Islam in dit geval in plaats van het Christendom voor ons geval. In beide gevallen lijken mij de recepten onjuist en onbruikbaar. En als de schrijver even te voren zegt: „En Japan is daar om te bewijzen dat een synthese mogelijk is”, dan ontken ik dat in Japan een synthese plaats vond, en dan beweer ik dat de rampen die Japan troffen (en de rampen die het over Azië heeft gebracht) bewijzen dat dit soort van „synthesen” alleen maar tot noodlottige gevolgen kunnen leiden.

Dit alles neemt niet weg dat de schrijver zoveel facetten van het Z.O. Aziatisch probleem laat zien, dat zijn boek hierdoor ongetwijfeld de moeite van het bestuderen waard is. Hij sleept heel wat materiaal aan, dat voor de kennis van die problemen nodig is, al is het nodig ook dat materiaal kritisch te bekijken (bv. zijn beschouwingen over „Chinees expansie en sago”). Maar het is materiaal van andere aard dan we van onze journalisten en onze politieke voorlichters gewoonlijk krijgen. Zij, die zich bezig houden met Aziatische problemen in het algemeen en met die van Z.O. Azië in het bijzonder, zullen er goed aan doen dit boek te lezen en te overdenken.

J. de K.

DE WET

ALGEMENE OUDERDOMSVOORZIENING

Ik heb in mijn eerste artikel een samenvatting gegeven van het ontwerp-van-wet Algemene Ouderdomsvoorziening. In dit artikel zal ik op enkele hoofdzaken wat dieper ingaan.

In de eerste plaats dan de vraag, of gesproken kan worden van een synthese van orthodox staatspensioen en orthodoxe verzekering. De regering stelt op pagina 26 van de memorie van toelichting: „En ziedaar dan de synthese. Een verzekeringsstelsel, dat zo is opgezet, dat het vrijwel alle door de voorstanders van staatspensioen geopperde bezwaren kan ondervangen, zonder nochtans wezenlijk tekort te doen aan een duidelijk zichtbaar verband tussen offer en uitkering, sterker nog, dat allen volgens een beperkt draagkracht-beginsel dwingt een offer te brengen.”

Het lijkt mij nuttig, alvorens op de stelling van de minister nader in te gaan, nog eens in het kort te schetsen, welke tegenstellingen er bestonden (bestaan) tussen de voorstanders van het orthodoxe staatspensioen en die van de orthodoxe verzekering.

Eerst dan iets over de beweging voor het staatspensioen. Het is duidelijk, dat een aantal factoren heeft bijgedragen tot het ontstaan van de beweging voor het staatspensioen. In de eerste plaats de lage lonen, als gevolg waarvan de invoering van een verplichte verzekering met gehele of gedeeltelijke betaling van de premie door de verzekerde zelve als een verslechtering werd gevoeld. In de tweede plaats de uitsluiting van zelfstandigen van de verzekering, van wie velen op 65-jarige leeftijd nauwelijks in staat waren in hun onderhoud te voorzien. In de derde plaats de koppeling van de ouderdomsverzekering aan de invaliditeitsverzekering en in de vierde plaats de voorkeur voor een eenvoudige administratie.

Ik citeer enkele passages uit de brochure van G. Wieringa en D. Boswijk: „Staatspensioen voor iedereen”, een brochure, welke in 1898 verscheen, omdat daaruit zo duidelijk blijkt, door welke gevoelens zij gedreven werden. In deze brochure lezen wij o.a.:

„Is wat wij vragen een utopie, men toone het aan, is het onmogelijk en onrechtvaardig, dat de rijksbelastingen met 30, 40 of 50 procent verhoogd worden, we zullen het bewijs voor die onmogelijkheid of onrechtvaardigheid met smart vernemen.”

En op pagina 18:

„Wie betaalt de gevangenen? De Staat. Wie betaalt het tekort van de telegraafdienst? De Staat. Wie betaalt verreweg het grootste deel van het onderwijs? De Staat.

Wie verlegt de riviermonden? De Staat. Zal dan de Staat niet hiervoor zorgen, dat alle mensen op hoogen leeftijd gevrijwaard zijn voor armoede? We durven vragen: als dát niet tot de staatsbemoeiing behoort, wat behoort er dan wél met recht toe?"

Een samenvatting van de opvattingen van de voorstanders van de orthodoxe verzekeringsgedachte ontleen ik voor een belangrijk deel aan het artikel van professor Levenbach: „Ontwerp nummer 4009: geen compromis, doch een synthese” in het Sociaal Maandblad van September 1955. De voorstanders van de orthodoxe verzekering verdedigden een stelsel, berustend op individuele premieheffing en afhankelijkheid der uitkeringen van de individueel betaalde premie, omdat aldus een zichtbaar verband wordt gelegd tussen de voorziening en de individuele offers voor de oudedag. Door middel van dit stelsel poogt men de persoonlijke verantwoordelijkheid zo veel mogelijk tot uitdrukking te doen komen en men stelt, dat wie deze verantwoordelijkheid niet wil dragen, ook geen zedelijk recht op de voorziening kan laten gelden.

De voorstanders van de orthodoxe verzekering bestreden het orthodoxe staatspensioen, omdat ze dit beschouwden als een vorm van staatsbedeling of staatsarmenzorg. Waar een collectieve voorziening nodig is, dient niet de overheid, doch een maatschappelijke organisatie daarvoor zorg te dragen. De overheid mag enkel zo nodig die maatschappelijke solidariteit verplicht stellen bijv. in de vorm van een verplichte ouderdomsverzekering.

De voorstanders van de orthodoxe verzekering verdedigden aanvankelijk enkel de verplichte arbeidersverzekering, omdat zij de noodzakelijkheid en de mogelijkheid van de verplichting om uit het loon een premie voor de oudedag te reserveren uit de loondienstverhouding konden afleiden. Later werd ook voor andere economisch zwakkeren de wenselijkheid van een verplichte reservering voor de oude dag uit het arbeidsinkomen erkend, maar ik meen te mogen stellen, dat men geen kans heeft gezien in het kader van de orthodoxe verzekering deze wenselijkheid te realiseren.

De tegenstellingen waren schier onoverbrugbaar, de tegenstanders vaak onverzoenlijk.

Om tot een vergelijk te komen (aan een synthese dacht men in de aanvang nog niet) was onderkenning van en bezinning op de wezenlijke tegenstellingen van beslissende betekenis. Zodoende kwam men als het ware vanzelf tot een diepere studie van het sociale verzekeringsbegrip.

Hierboven heb ik een korte schets gegeven van de opvattingen van de voorstanders van het orthodoxe staatspensioen en die van de orthodoxe verzekeringsgedachte. De belangrijkste tegenstelling bleek toch wel te zijn, dat de voorstanders van het orthodoxe staatspensioen stelden, dat de gelden voor de ouderdomsvoorziening uit de staatskas dienden te komen en dat de voorstanders van de orthodoxe verzekering een verzekeringsstelsel verdedigden, waarin het ruilevenwicht tussen individuele premiebetaling en uitkering zo blijven bestaan.

Een bezinning op en onderkenning van de wezenlijke tegenstellingen was dus noodzakelijk. Ik onderschrijf van harte de opmerking van prof. Levenbach, dat de discussies over sociale verzekering hier te lande hebben geleden aan gruwelijke

begripsverwarring, waardoor op ongelukkige wijze onnodige tegenstelling en tegenstand zijn geschapen. Deze discussies waren nogal merkwaardig. Professor Rosin, de grondlegger van de theorie van de sociale voorzorg, achtte het verband, dat tussen premie en uitkering bestaat, slechts economisch. In juridische zin was naar zijn mening van verzekering geen sprake, omdat niet van een overeenkomst kon worden gesproken. Volgens hem werd de arbeider bij de wet iets toegekend, de werkgevers of andere premieplichtigen een belastingplicht opgelegd.

Ik heb op de theorie van prof. Rosin even de aandacht gevestigd, omdat ook in ons land in de Tweede Kamer soortgelijke opvattingen werden gehuldigd. Bij de discussie over de Invaliditeitswet zei een der Kamerleden: „De rente, die wordt uitgekeerd, is staatspensioen en het daarvoor benodigde geld is belasting, al geschiedt de betaling van die belasting in verzekeringspremiën.”

Daarbij kwam nog een ander probleem, nl. de vraag, of het voor het sociale-verzekeringsbegrip nodig is, dat er een rechtstreeks verband bestaat tussen de door of voor iedere verzekerde betaalde premiën en zijn uitkering, dan wel of het voldoende is dat er een verband bestaat tussen de voor of door *alle* verzekerden betaalde premiën en de aan alle verzekerden gedane uitkeringen. Met andere woorden: of een individueel ruilevenwicht voorwaarde is, dan wel of een collectief ruilevenwicht voldoende is om van verzekering te kunnen spreken.

De ontwikkeling is op dit punt niet zonder humor. Monseigneur Nolens stelde, dat het individueel verband naar zijn mening beslist noodzakelijk was voor het verzekeringsbegrip. Prof. Romme zegt echter in zijn inleiding over dit vraagstuk voor de ARKA:

„Voor het karakter der ouderdomsverzekering is het onverschillig, *hoe* voor haar financiering geput wordt uit het rechtvaardige arbeidsinkomen van de verzekerden — bij wijze van premie of bij wijze van bestemmingsheffing —, als maar geput wordt uit de genoemde bron. Voor de *doeltreffendheid* der ouderdomsverzekering, uit het oogpunt van de opvoering der persoonlijke verantwoordelijkheid, is echter noodzakelijk, dat de verzekerde zich duidelijk bewust is, dat de middelen geput worden uit arbeidsinkomen en dat van zijn medeverzekerden.”

Prof. Levenbach en dr. Veldkamp hebben grote lijn weten te brengen in de discussie over het sociale-verzekeringsbegrip. Zij hebben aangetoond, (prof. Levenbach in het Sociaal Maandblad van 1 November 1947 en dr. Veldkamp in zijn boek: „Individualistische karaktertrekken in de Nederlandse Sociale Arbeidsverzekering”), dat het voor het sociale-verzekeringsbegrip niet noodzakelijk is, dat er een rechtstreeks verband bestaat tussen de voor iedere verzekerde betaalde premiën en zijn uitkering.

Bezie ik nu de voorstellen van de regering ter zake, dan durf ik met professor Levenbach concluderen, dat op dit punt van een synthese kan worden gesproken. Ik ben het dan ook niet eens met mr. H. B. J. Waslander indien hij in het S & D-nummer van Juni en Juli 1954 stelt:

„Om het maar duidelijk te zeggen: zouden SER en commissie ons hebben toegegeven: het is geen verzekering, en het is ook geen staatspensioen, wat we vaststellen, maar

we hebben de *terminologie* van de verzekering gekozen, dán zouden we eerder bereid en in staat zijn geweest te volgen dan nu de SER doet alsof het duidelijk een verzekering is en alsof het plan vanuit sociaal-psychologisch oogpunt de mérites zou hebben van een sociale verzekering en niet veeleer de voor- en nadelen, die tot dusver aan een premievrij staatspensioen verbonden werden geacht. Nu kunnen we slechts zeggen: naar onze mening is men met het SER-plan bepaald dichter in de buurt van het staatspensioen gekomen dan in de buurt van de verzekering. En we vragen ons af: waarom mocht dat niet worden gezegd en erkend? Het waarschijnlijkst is wel dat men zich schuldig heeft gemaakt aan een soort „zelfbedrog”: in het oprechte verlangen om een dringend vraagstuk tot oplossing te brengen is men gaan geloven wat men gaarne wilde geloven.”

Ik wijs er in dit verband nog eens op, dat de premie een percentage van het inkomen zal bedragen, maar dat over ten hoogste f 6000,— per jaar premie verschuldigd zal zijn. Die premie wordt in een afzonderlijk fonds gestort. Ieder, die een inkomstenbelastingtabel wil raadplegen, kan vaststellen, dat de lasten van een staatspensioen en van deze sociale verzekering lang niet in dezelfde mate op de verschillende groepen drukken. Eén voorbeeld slechts:

Indien de premie voor de wet-Suurhoff 7 % van het inkomen bedraagt, betaalt een gehuwde man, welke zes kinderen tot zijn last heeft en f 4000,— per jaar verdient, f 280,— per jaar premie. Hij betaalt geen loon- of inkomstenbelasting. Hij zou dus zijn staatspensioen gratis krijgen.

Ik acht het juist een van de sociaal-psychologische bezwaren van een staatspensioen, dat de financiële bijdrage voor het eigen pensioen zo zeer kan verschillen. Juist, omdat door tal van sociale maatregelen (o.a. belastingen, afgestemd op de gezinsgrootte, kinderbijslagen en een ziekenfondsverzekering, die alle gezinsleden omvat) het nominale inkomen wordt gecorrigeerd.

Nemen we even aan, dat de *staatspensioenen* gelijk zouden zijn aan de *volkspensioenen* krachtens de wet-Suurhoff. Voor zijn staatspensioen van f 864 per jaar zou een ongehuwde met een jaarlijks inkomen van f 4000,— een fikse bijdrage per jaar moeten betalen; een gehuwde man met zes kinderen zou voor zijn pensioen f 1338,— per jaar echter in het geheel niets behoven bij te dragen. Ik geloof, dat men maar al te gemakkelijk vergeet, dat er tussen 1900 en 1956 op sociaal-politiek gebied in Nederland iets is gebeurd. De leuze: „Premievrij staatspensioen voor iedereen” moge uit technisch-administratieve overwegingen nog steeds bijzonder aantrekkelijk zijn, uit een oogpunt van sociale rechtvaardigheid en sociale psychologie verkies ik persoonlijk het stelsel—Suurhoff.

Waarom het volkspensioen dichter in de buurt van het staatspensioen komt dan in de buurt van de verzekering, is mij niet duidelijk. Wat is dan toch eigenlijk het verschil tussen een verplichte sociale verzekering en een particuliere verzekering?

Voor het opbrengen van de middelen tot dekking van de kosten, verbonden aan de ouderdomsverzekering, heeft de regering gekozen voor een verzekering met premiebetaling. De regering heeft haar keuze doen vallen op een naar het inkomen proportionele premie. Een uniforme premie — die immers gebaseerd moet zijn op een gemiddeld inkomen — zou naar haar oordeel onbillijk zijn voor degenen, die reeds op jeugdige leeftijd beginnen te werken; zou een relatief zwaardere belasting

betekenen voor degenen, die lage inkomens genieten; en zou eveneens een relatief zwaardere belasting betekenen voor die takken van bedrijf, welke arbeidsintensief zijn en waarin relatief veel ongeschoolde arbeiders met lage lonen werkzaam zijn.

Premieplichtig zijn in principe allen van 15 tot 65 jaar, die door of in verband met arbeid of vermogen inkomen genieten. Dit beginsel brengt uiteraard mede, dat van de groep van verzekerden, die geen inkomen hebben, geen premie wordt gevorderd. In het geval, dat de gehuwde vrouw inkomsten heeft, moet van de man premie geheven worden over het inkomen van de man en de vrouw te zamen.

Van gehuwde en ongehuwde kleine zelfstandigen en niet-loontrekkenden met een inkomen van *f* 2100,—, respectievelijk *f* 1500,— per jaar, zal geen premie worden gevorderd, aangezien in deze gevallen van het opleggen van premieaanslag praktisch geen resultaat kan worden verwacht en de administratiekosten door de pogingen tot premie-inning zouden worden verhoogd. De groepen van kleine zelfstandigen en niet-loontrekkenden met inkomens tussen *f* 2100,— en *f* 3000,— voor gehuwden en met inkomens tussen *f* 1500,— en *f* 2500,— voor ongehuwden moeten een geleidelijk — naar gelang van hun inkomen — toenemend deel van de premie betalen. In gevallen van onmacht ten gevolge van de verzekerde niet toerekenbare omstandigheden kan bij niet-loontrekkenden van premie-invordering worden afgezien. In deze gevallen heeft de regering gemeend een premie, welke niet wordt ingevorderd, ten laste van het rijk te moeten brengen.

Het CNV kan zich met de voorstellen van de regering ter zake van de vrijstelling van premiebetaling niet verenigen. Het CNV wenst, dat alle verzekerden premie moeten betalen, waarbij een degressie toelaatbaar wordt geacht.

Met dit voorstel bewijst het CNV opnieuw, dat het haast onmogelijk is in Nederland met betrekking tot onze sociale wetgeving de doelmatigheid als argument te gebruiken. En toch is die doelmatigheid van het grootste gewicht. Juist voor degenen, die de verzekeringsgedachte voorstaan. Een al te „rücksichtslose” doorvoering van de premiebetaling zal immers de premiebetaling impopulair maken. Maar het CNV wil blijkbaar, het koste wat het kost, premie innen en zodoende goed geld naar kwaad geld gooien. Van de kleinze zelfstandigen, van wie nimmer de hoogte van het inkomen precies werd vastgesteld, omdat een geroutineerde belastingambtenaar vaak zonder meer kon vaststellen, dat ze geen belasting verschuldigd waren, zal dan het inkomen precies moeten worden vastgesteld.

Nog één punt wil ik bespreken: Artikel 60 van het ontwerp-van-wet.

Waarom heeft minister Suurhoff artikel 60 opgenomen? Om een aantal redenen. Enige daarvan vermeldt hij in zijn artikelsgewijze toelichting. Er zijn er naar mijn gevoel echter nog een paar en die wil ik maar eerst noemen, nl.:

1. het feit, dat minister Suurhoff het advies van de SER niet volgt voor wat de overgangsregeling voor de duur van vijf jaar betreft;
2. omdat men, gelet op de hoogte der ambtenarenpensioenen en de toeslagen daarop, aanpassing van die pensioenen blijkbaar gewenst vindt en uit sociaal-politieke en sociaal-psychologische overwegingen dus wel moet besluiten, aanpassing van de particuliere pensioenen in beginsel mogelijk te maken.

Maar voordat ik nu verder ga met mijn kanttekeningen, laat ik artikel 60 in zijn geheel volgen:

Artikel 60. 1. Binnen twee jaren na de inwerkingtreding van artikel 7 kan een werkgever, die een pensioen heeft toegezegd, bepalen, dat het ouderdomspensioen ingevolge deze wet geheel of ten dele in mindering wordt gebracht op het door hem in uitzicht gestelde of op het reeds toegekende pensioen.

2. Binnen twee jaren na de inwerkingtreding van artikel 7 kunnen in de statuten en reglementen van een pensioenfonds, ook wanneer deze het tegendeel bepalen, bepalingen worden opgenomen, krachtens welke ouderdomspensioen ingevolge deze wet geheel of ten dele in mindering wordt gebracht op de door het fonds in uitzicht gestelde of op de reeds toegekende uitkeringen.

3. Indien het bepaalde in het eerste of tweede lid toepassing vindt op enig reeds toegekend pensioen, zijn verhogingen van het ouderdomspensioen ingevolge artikel 9 van deze wet van de toepassing van het in het eerste en het tweede lid bepaalde uitgezonderd.

4. Indien het bepaalde in het eerste of het tweede lid is toegepast op enig in uitzicht gesteld pensioen, dient daarbij te worden bepaald, dat een verhoging van het ouderdomspensioen ingevolge artikel 9 van deze wet, welke plaats vindt na de datum van beëindiging van de artieve deelneming aan de pensioenregeling, niet op het krachtens deze regeling genoten pensioen in mindering zal worden gebracht.

5. Indien het bepaalde in het eerste of het tweede lid toepassing vindt op reeds toegekende of in uitzicht gestelde pensioenen, waarop wegens het niet bereiken van het voor een volledig pensioen benodigde aantal dienst- of deelnemingsjaren een korting is of zal worden toegepast, mag op zodanige pensioenen niet meer dan het gedeelte van het ingevolge deze wet toegekende ouderdomspensioen worden gekort, dat evenredig is aan het deel, dat het reeds toegekende of in uitzicht gestelde pensioen uitmaakt van het bij een volledig aantal dienst- of deelnemingsjaren bereikte pensioen.

De toelichting erop neem ik eveneens over, om het standpunt van de minister zoveel mogelijk tot zijn recht te doen komen.

Artikel 60. Bij de inwerkingtreding van de voorgestelde voorziening zal veelal de behoefte gevoeld worden bestaande pensioenregelingen te herzien. Dit vloeit voort uit de aard der voorgestelde voorziening als bodemvoorziening; de particuliere pensioenregelingen kunnen voortaan worden opgezet, rekening houdende met deze algemene voorziening.

Vele pensioentoezeggingen zijn gedaan, onder voorbehoud van korting van de uitkeringen, krachtens bestaande of toekomstige wettelijke regelingen, geheel of gedeeltelijk op de pensioenen. Ook de statuten of reglementen van vele pensioenfonds bevatten bepalingen in die geest. Ook echter waar dusdanig voorbehoud niet werd gemaakt of zulke bepalingen ontbreken, is het gewenst daartoe alsnog de mogelijkheid te openen. Geschiedt dit niet, dan wordt de onderneming, die tot dusver in het geheel geen of zeer onvoldoende pensioenvoorzieningen trof, bevoordeeld boyen de onderneming, die reeds een redelijke eigen pensioenvoorziening tot stand heeft gebracht. Door een samenloop van bodempensioen en particulier pensioen zou in sommige gevallen het totale inkomen van een gepensioneerde boven 100 % van zijn laatstverdiende inkomen kunnen stijgen. Eventuele wettelijke belemmeringen, die het onmogelijk zouden maken deze ongewenste situaties te voorkomen, dienen naar de mening van de ondergetekende uit de weg te worden geruimd.

Daarom opent artikel 60 de mogelijkheid tot het verminderen van het in uitzicht gestelde of reeds toegekende pensioen. Deze aanpassing moet echter binnen twee jaar

na invoering van de wet tot stand worden gebracht. Het eerste lid heeft betrekking op de toezeggingen door de werkgever, het tweede op de regelingen, welke door een pensioenfonds worden uitgevoerd. In het laatste geval is de voor wijziging van statuten of reglementen voorgeschreven procedure (bijv. een meerderheidsbeslissing van de vergadering der verzekerden) niet buiten werking gesteld.

Het spreekt wel vanzelf, dat bij het onderhavige artikel als uitgangspunt is genomen, dat het totale pensioenbedrag, met inbegrip derhalve van de wettelijke voorziening, niet mag dalen beneden het vóór de inwerkingtreding van de voorgestelde voorziening geldende pensioenen. Daarnaast zijn echter in het derde, vierde en vijfde lid enkele richtlijnen neergelegd, welke bij de herziening in acht dienen te worden genomen, t.w.:

1°. Het karakter van „waardevastheid” van het bodempensioen (artikel 9) dient gehandhaafd te blijven. Hiertoe wordt voor de reeds ingegane pensioenen in het derde lid en voor de toegezegde pensioenen in het vierde lid een regeling gegeven.

2°. Indien tot aanpassing wordt besloten, behoort er rekening mede gehouden te worden, dat op de pensioenen, welke door een te korte diensttijd onvolledig zijn, niet het gehele bedrag van de bodemvoorziening, doch slechts een proportioneel gedeelte daarvan, in mindering zal worden gebracht.

Een wettelijke regeling, welke verder gaat en verlangt, dat bij aanpassing de totale voorziening niet daalt beneden een bepaald percentage van het loon, achten de ondergetekenden niet gewenst. Een dergelijke regeling zou niet alleen practisch zeer moeilijk zijn te verwezenlijken, gezien het zeer uiteenlopend karakter der verschillende pensioenvoorzieningen, doch bovendien tot onbillijkheden leiden, daar deze regeling wel degenen zou treffen, die reeds een, wellicht zeer redelijke, pensioenvoorziening hebben toegezegd, doch niet de werkgevers die de totstandkoming van deze wet hebben afgewacht, alvorens zelf enig pensioen in uitzicht te stellen.

Het lijkt dan ook meer in overeenstemming met de sfeer, waarin tot nu toe de pensioenvoorzieningen tot stand zijn gekomen, dat de wetgever zich beperkt tot het openen van de juridische mogelijkheid tot aanpassing, terwijl aan het bedrijfsleven zelf wordt overgelaten te bepalen, in hoeverre van de wettelijke bevoegdheid gebruik zal worden gemaakt. Zoals bekend heeft de Stichting van de Arbeid hieromtrent reeds een advies doen uitgaan.

Wat blijkt nu, indien over dit vraagstuk wordt gesproken? Dit: dat men in de allereerste plaats denkt aan de strijd, die zich heeft afgespeeld rond artikel 40 van het Bezoldigingsbesluit voor Rijksambtenaren van 1920 en aan de discussie in de Kamer naar aanleiding van het voorstel tot het toepassen van een korting op de pensioenen der gewezen Indische landsdienaren. Indien men artikel 60 goed leest, dan krijgt men na enige tijd wel door, dat het verband lang niet zo nauw is als het wel schijnt, maar ik begrijp toch wel, waarom men aan beide problemen bijna onmiddellijk denkt, nl. omdat steeds bij artikel 60 onbewust gedacht wordt aan een eventuele aanpassing van de ambtenarenpensioenen. Ik wil daarom zeer in het kort toch nog even bij artikel 40 van het Bezoldigingsbesluit en de korting op de pensioenen der gewezen Indische ambtenaren stilstaan.

Eerst dan iets over dat artikel 40 van het Bezoldigingsbesluit. Dat artikel luidde:

„Wij behouden ons voor om bij vermindering van de heersende duurte door wijziging van dit besluit een daarmede evenredige algemene salarisvermindering te doen plaatshebben, behoudens handhaving van *de wedden, die eenmaal zijn toegekend.*”

Toen de crisis in het begin van de twintiger jaren toenam, meende de regering de gewaarborgde salarissen niet langer te kunnen handhaven. Bij KB van 19 Juni 1922 werd het bewuste artikel gewijzigd. Het luidde toen:

„Voor de op 1 Juli 1922 in dienst zijnde ambtenaren blijven de op dat tijdstip door hen genoten wedden gewaarborgd, behoudens in geval en voor zover die wedden ingevolge de op evengenoemde datum bestaande bepalingen van dit besluit vermindering mochten ondergaan.”

Het is bekend, wat hier allemaal over te doen is geweest. De regering, zich niet zeker voelende, diende op 18 Maart 1924 een wetsontwerp in, waarvan het eerste artikel luidde: „Bepalingen, betreffende rechten en verplichtingen van ambtenaren, daaronder begrepen die betreffende hunne geldelijke aanspraken als zodanig, kunnen door het ter vaststelling van die bepaling bevoegd gezag ook ten aanzien van ten tijde der wijziging in dienst zijnde functionarissen worden gewijzigd; in geval van zodanige wijziging kunnen over het tijdvak van de inwerkingtreding der wijziging af noch aan de door die wijziging vervallen bepalingen, noch aan daarop steunende besluiten aanspraken worden ontleend.”

Bij de behandeling van dit wetsvoorstel hebben de Kamerleden geen blad voor de mond genomen. Het ontwerp wordt verworpen. Op 7 April 1924 wordt artikel 40 bij KB ingetrokken. De weg naar de rechter blijft echter open, hij wordt ook betreden, maar het zal niet tot succes leiden. De hoogste rechter onderschrijft de stelling van de minister en overweegt o.a.:

„dat toch het meergenoemde artikel 40 is vastgesteld bij algemeenen maatregel van bestuur en eveneens bij algemeenen maatregel van bestuur, dus door een daad van denzelfden wetgever, is geschrapt; dat, waar een latere uiting van een wetgever voorrang heeft boven een voorafgaande, het gevolg van die intrekking is geweest, dat artikel 40 met den daarin vervatten waarborg verdween en aan dat artikel op zichzelf daarna geen rechten meer konden worden ontleend.”

Thans iets over de korting op de Indische pensioenen. Minister Colijn verdedigt het ontwerp-van-wet. Tegenover zich vindt hij o.a. professor Aalberse en mr. De Geer. Zij zeggen: het pensioen is een verkregen recht. Gij moogt de arbeidsvoorwaarden wel veranderen voor de ambtenaar in functie, want deze is, als uw nieuwe voorwaarden hem niet aanstaan, vrij zijn ontslag te nemen. Maar met de gepensioneerde ambtenaar hebt gij definitief afgerekend. De grondwet, aldus is hun stelling, zegt met zoveel woorden: de verbintenissen van de Staat jegens zijn schuldeisers worden gewaarborgd. Prof. Aalberse zegt het heel duidelijk: niet de rechtswijsbegeerte, niet het stellige recht, maar de Heilige Schrift leert ons: de rechtvaardigheid is de grondslag van den Staat.

Dr. Colijn is het met hen niet eens. Het ontwerp-van-wet strijdt naar zijn mening niet met de grondwet. De bepaling in de grondwet slaat uitsluitend op schuldeisers, die de staat geld hebben geleend. De ambtenarenverhouding is, anders dan die van de geldlener, geen privaatrechtelijke. Voor de meerderheid der Kamer gaven de financiële argumenten van minister Colijn de doorslag.

Ook in de Eerste Kamer zijn de discussies belangwekkend. De Savornin Lohman deelt mede, dat hij zijn standpunt heeft herzien; hij heeft vroeger gemeend, dat de verhouding tussen de Overheid en de gewezen ambtenaren een privaatrechtelijke is; hij is nu van mening, dat ook deze verhouding een publiekrechtelijke blijft. Daaruit vloeit naar zijn mening voort, dat verhoging of verlaging van pensioenen kan plaatsvinden met het oog op verandering in de levensstandaard en de nood der schatkist. Hij beroept zich ook op Kranenburg, maar die is het toch niet geheel met De Savornin Lohman eens. De gepensioneerde heeft op het hem toegezegde pensioenbedrag, aldus Kranenburg, een verkregen recht. Of men dit nu een privaat- of een publiekrechtelijk karakter toekent, doet er volgens Kranenburg niet veel toe. Het is een verkregen recht, maar de wetgever is formeel bevoegd ook aan verkregen rechten te raken. Alleen de grondwet kan dat verbieden. Naar het oordeel van Kranenburg doet zij dit niet.

Ik heb enige aandacht aan de discussies over artikel 40 van het Bezoldigingsbesluit en de korting op de Indische pensioenen besteed in verband met de aanpassing van de ambtenarenpensioenen, maar vooral ook om uit te laten komen, dat een verdediging van artikel 60 van het ontwerp-van-wet niet alleen en zelfs niet in de eerste plaats gebaseerd kan worden op de genomen beslissingen ter zake van die onderwerpen.

Ik keer nu terug tot een bespreking van artikel 60 en de daartegen gerezen bezwaren.

Wie het artikel goed leest, ziet dat geen aanpassing van pensioenen plaatsvindt, maar de mogelijkheid tot aanpassing wordt geopend. Twee belangrijke argumenten voert de regering voor haar voorstel aan:

- 1e de vrees, dat door een samenloop van bodempensioen en particulier pensioen in sommige gevallen het totaalinkomen van een gepensioneerde boven 100 % van het laatstverdiende inkomen zou kunnen stijgen;
- 2e het nadeel, dat zal ontstaan voor de werkgever, die voldoende pensioenvoorzieningen heeft getroffen en in volle omvang aan zijn verplichtingen gebonden zou blijven, in tegenstelling tot zijn zorgeloze collega, die de totstandkoming der wet heeft afgewacht en nu met toekenning van een veel lager pensioen kan volstaan.

Daarmee wordt artikel 60 gemotiveerd. En de minister voegt er nog aan toe: „een wettelijke regeling, welke verder gaat en verlangt, dat bij aanpassing de totale voorziening niet daalt beneden een bepaald percentage van het loon, achtte de ondergetekende niet gewenst. Een dergelijke regeling,” aldus de minister, „zou niet alleen practisch heel moeilijk zijn te verwezenlijken, gezien het zeer uiteenlopende karakter der verschillende pensioenvoorzieningen, doch bovendien tot onbillijkheden leiden, daar deze regeling wel degene zou treffen, die reeds een redelijke pensioenvoorziening zou hebben toegezegd, doch niet de werkgevers, die de totstandkoming van deze wet hebben afgewacht, alvorens zelf enig pensioen in uitzicht te stellen.”

Ik wil op dit laatste argument even ingaan. Ik acht het niet juist. De minister is

bang, dat door een samenloop van bodempensioen en particulier pensioen in sommige gevallen het totaalinkomen van de gepensioneerde stijgt boven 100 % van zijn laatstverdiende inkomen. Die angst begrijp ik. De sociaal-politieke en sociaal-psychologische gevolgen zouden zeer ernstig zijn, indien dit op grote schaal zou voorkomen. Vandaar de mogelijkheid tot aanpassing van de particuliere pensioenen in artikel 60. Maar vandaar dan ook stel ik de noodzakelijkheid, om die aanpassing te beperken. Immers, de werkgever en het pensioenfonds dienen geen beloning te ontvangen omdat ze vroeger meer sociaal gevoel hebben gehad dan een andere werkgever of althans een betere voorziening hebben getroffen. Het enige doel kan zijn, te hoge pensioenen te voorkomen uit sociale en sociaal-psychologische motieven.

Ik meen dan ook, dat de aanpassingsmogelijkheden van artikel 60 te ver gaan. Ik zie een andere oplossing.

Indien men ervan uit gaat, dat de wetgever in civielrechtelijke verhoudingen mag ingrijpen, dan zal men toch tegelijkertijd moeten stellen, dat daar zeer gewichtige redenen voor aanwezig moeten zijn. Ik acht deze gewichtige redenen, gelet op de sociale verhoudingen en gebruiken in ons land, aanwezig indien eigen en wettelijk pensioen te zamen meer bedragen dan bijvoorbeeld 70—80 % van het loon, dat een werknemer verdient, die bij het bereiken van de pensioengerechte leeftijd door de betrokken deelnemer als aan hem gelijksoortig kan worden beschouwd.

Nu kan men natuurlijk stellen, dat deze nauwkeurige regeling zo moeilijk uit te voeren valt. Indien men de bezwaren daartegen zwaarder laat wegen dan die, verbonden aan een volledige samenloop van particulier pensioen en wettelijk pensioen, zal men de gehele aanpassing moeten laten schieten. Indien men de bezwaren van cumulatie van de volledige pensioenen onder alle omstandigheden zo zwaar laat wegen, dat men de mogelijkheid tot aanpassing in de wet wil *vastleggen*, dan zal men eerbied moeten hebben voor datgene, wat op civielrechtelijk en sociaal terrein moeizaam is verworven. Dat wil zeggen: dan zal men niet meer moeten aanpassen of doen aanpassen dan, gelet op het doel dat men beoogt, strikt noodzakelijk is.

**POLITIEKE EN MILITAIRE
KONSEKWENTIES VAN DE HUIDIGE
ATOOMWAPENS¹⁾**

1. Politiek en natuuronderzoeker. 2)

Als ik me als fysikus waag aan het bovengenoemde onderwerp, dan kan ik me niet beroepen op een grote technische deskundigheid op het gebied van politieke of militaire zaken. Dat ik het toch onderneem, komt, doordat ik me niet aan de indruk kan onttrekken, dat vele politici en militairen door gebrekkige kennis van de laatste fysische en biologische gegevens bedenkelijk achter de feiten aanhinken en vaak niet meer bevoegd zijn op dit gebied. Ik hoop dus een realistische bijdrage te geven tot de discussie over dit onderwerp, waarbij ik mijn eigen mening eventueel gaarne zal korrigeren als men een andere opvatting wetenschappelijk en zedelijk weet te argumenteren.

Alvorens te komen tot de zuiver politieke kwesties, dienen enkele meer militaire punten beschouwd te worden.

2. Is verdediging tegen atoomwapens mogelijk?

Het vervoer van de atoomwapens naar de vijandelijke doelen zou dienen te geschieden met zware en snelle bommenwerpers of met geleide projectielen met grote aktieradius. Een beperkte verdediging tegen de bommenwerpers lijkt wel mogelijk met behulp van door radar geleide luchtafweerprojectielen. Evenwel zal ditzelfde middel gericht tegen door de stratosfeer met supersonische snelheden suizende lange-afstandsraketten met atoombommen wel weinig effect sorteren. Bovendien is het zo, dat hoe groter de werking van een bom is, des te minder het nodig is om hem precies te richten. Zelfs bij een effectief verdedigingssysteem met radar en geleide projectielen is het onwaarschijnlijk dat niet enkele bommenwerpers hun bom zouden kunnen plaatsen en één bom is voldoende voor de vernietiging van één stad. Het zal gemakkelijker zijn om een H-bom te plaatsen dan een A-bom en ook weer gemakkelijker met superbommen één land (of kontinent) te vernietigen dan met een gewone H-bom één stad te vernietigen.

De kansen voor afweer tegen geleide projectielen lijken nog slechter; dit betekent

¹⁾ Dit artikel is een vervolg op het artikel „De gevaren van de huidige atoomwapens” S & D (1955) 548. Litteratuurverwijzingen werden op dezelfde wijze aangegeven als in dit eerste artikel.

Uitgebreide deskundige uiteenzettingen over dit probleem vindt men in de beide recente boeken: *The bomb, challenge and answer* door prof. A. Haddow, Bertrand Russell, Lord Beveridge, H. Osborne, edited by G. Mc Allister, Batsford, London 1955. *Jules Moch, Human Folly: to disarm or perish?* (met voorwoord van A. Einstein), Engelse vertaling, V. Gollancz, London 1955.

²⁾ zie ook *Kathleen Lonsdale, The responsibilities of the scientist, Wetenschap en Samenleving* 9 (1955) 54.

echter niet dat bommenwerpers niet tot het plaatsen van H-bommen in staat zouden zijn.

Een te overwegen mogelijkheid lijkt natuurlijk te proberen alle vijandelijke bases te vernietigen voor men zelf aangevallen wordt. Doch dat dit één partij volledig zou gelukken, is toch wel onwaarschijnlijk. Deze overweging verhoogt natuurlijk de kans op een atoomoorlog (poging tot „Blitzkrieg”).

De mogelijkheid voor een effectieve verdediging tegen de krachtigste atoomwapens is dus wel illusoir. Door verscheidene Amerikaanse fysici is in ernst voorgesteld alle grote steden aan de Amerikaanse oostkust (het gemakkelijkst blootgesteld aan atoomaanvallen) over een groot oppervlak te verspreiden. Overigens zou dit toch niet effectief zijn bij radiologische oorlogvoering. Tegen radioactief neerslag van korte halfwaardetijd is wellicht bescherming technisch mogelijk in schuilkelders, die echter uitgebreide voorzieningen moeten bevatten (voldoende water en voedsel, ruimte om de hele bevolking te bergen; apparaten voor luchtverversing zonder dat radioactief stof binnenkomt, etc.).

Hierin zou dan iedereen enkele dagen moeten blijven voor de ergste radioactiviteit over is. Economisch lijkt dit bijna even slecht uitvoerbaar als de voorgestelde verspreiding van Amerikaanse steden. En tegen lang levende radioactieve neerslagen is dit ook weer onvoldoende! Voor landen met grotere bevolkingsdichtheid dan de U.S.A. is het gevaar natuurlijk relatief nog groter.

Volgens de in het voorafgaande artikel vermelde schattingen is de radioactiviteit tengevolge van één 15 Megaton superbom zo groot, dat het radioactieve neerslag in een gebied bijna zo groot als Nederland dodelijk is voor hen, die hier niet in een goede schuilkelder verblijven en snel uit dit gebied geëvacueerd worden.

3. *Vermoedelijke toedracht van een oorlog met de huidige atoomwapens.*

Gezien de vage scheidingslijn tussen strategische en tactische atoomwapens (zie bijvoorbeeld E. A. Murrow, BAS 11 (1955) 192) is het uitermate onwaarschijnlijk dat in een wereldoorlog alleen kleine atoomwapens gebruikt zouden worden, evenmin zullen de afweermiddelen alle aanvallen kunnen afslaan.

Bij de huidige politieke konstellatie zouden de U.S.A. en de U.S.S.R. de hoofdtegenstanders zijn en West- en Midden-Europa en China zouden waarschijnlijk ook bij de directe oorlogvoering betrokken worden. We moeten dan verwachten:

- a) de vernietiging van vele (of de meeste) grotere steden van de oorlogvoerende landen door de directe werking van de drukgolf en brand ontstaande door de warmtestraling van de bommen.
- b) radioactieve vergiftiging van vele gebieden ongeveer zo groot als Nederland per superbom.
- c) wellicht gelijktijdig konventionele militaire operaties, voor zover de radioactieve neerslag dit toelaat.

Gezien de betrekkelijke gelijkwaardigheid van de beide machtsblokken en het feit dat beide partijen over enkele jaren wel in ruime mate over superbommen zullen beschikken, is een einde van een dergelijke oorlog eigenlijk alleen te verwachten bij een grote desorganisering en chaotisering van alle oorlogvoerenden. Het gunstigste geval, waarover men kan spekuleren, is wellicht een chaotisering

van de verbindingen en een fysieke vernietiging van de regeringen in een vroeg stadium van de oorlog, zodanig dat de oorlogswil geen verdere georganiseerde vorm aan kan nemen.

Gezien vanuit een zuiver technisch standpunt lijken *de volgende maatregelen vereist om de overlevingskans van de burgerbevolking te verhogen*; (zie bijv. Dr. N. Michael, BAS 11 (1955) 173).

a) *massale evacuatie van de steden*; direkt bij oorlogsgevaar; voor meer in het binnenland van de U.S.A. of U.S.S.R. gelegen steden zou men ook kunnen denken aan evacuatie na enkele uren tevoren te geven luchtalarm. In West-Europa zou men bij dreigend oorlogsgevaar wel direkt moeten evakueren wegens de kortere afstanden tot de vijandelijke bases. In Nederland zouden bovendien alle gebieden beneden de zeespiegel geëvakueerd moeten worden daar dijken met atoombommen zeer gemakkelijk te doorbreken zijn.

b) *uitgebreide waarschuwingdienst* om te waarschuwen tegen luchtaanvallen, om intensiteit radioactief neerslag te meten (bijv. met Geiger-Müller tellers) en om per radio aanwijzingen te geven voor evacuatie van radioactief besmette gebieden. Hierbij moet men zich erop baseren dat de gewone elektriciteitsvoorziening zal uitvallen, zodat de zenders, radio-ontvangers en tellers met plaatselijke bekrachtiging zullen moeten werken.

c) *de radioactief besmette gebieden* zijn voor maanden of jaren onbewoonbaar. De aanwezige bevolking moet geëvakueerd worden, zo mogelijk vóór afzetting van het radioactieve neerslag. Is dit niet mogelijk, dan kan een verblijf van enkele dagen in schuilkelders gevolgd door evacuatie ook nog redding brengen — tenzij men met radioactiviteit van grote levensduur te maken heeft. *Schuilkelders* buiten de grote steden zijn dus vereist, verder zijn een voldoende aantal auto's (eventueel gedeeltelijk in militair verband) vereist om grote besmette gebieden te evakueren. Bijvoorbeeld in Nederland om de gehele Nederlandse bevolking in $\frac{1}{4}$ tot $\frac{1}{2}$ dag over enkele honderden kilometers te verplaatsen.

Ekonomisch zullen deze maatregelen misschien slechts gedeeltelijk uitvoerbaar lijken. Men bedenke echter wel, dat zonder zulke maatregelen een leger evenmin zin heeft: de soldaten zouden alleen nog de lijken van hun familieleden hebben te verdedigen.

De huidige opzet van de „Bescherming Bevolking” in Nederland berust kennelijk slechts op volkomen verouderde gegevens, geheel achterhaald door de huidige machtiger atoomwapens. Nederland komt hier enkele jaren achter de U.S.A. aan, waarvandaan de inlichtingen verkregen worden. Recente oefeningen in de U.S.A. bewezen dat ook daar de Bescherming Bevolking (Civil Defense genaamd; de landelijke instelling heet FCDA) zeer onvoldoende is. Dit moet ten dele geweten worden aan het feit dat door geheimhouding onvoldoende gegevens aan de FCDA autoriteiten bekend waren over de gevaren waartegen ze zich moesten verdedigen. R. E. Lapp beschrijft dit in de volgende woorden (BAS 11 (1955) 170):

“Governor Val Peterson, the FCDA administrator, has testified that secrecy requirements prevented him from giving fall-out data to local civil defense authorities. In effect FCDA had been given the problem, but it was forbidden

to discuss it with the very people who would have to solve it. A truly incredible situation! Yet many letters sent to the Bulletin by local C. D. authorities confirm this ridiculous enigma: civil officials charged with responsibility for civil defense, but not told what to defend against." ³⁾

Het heeft er veel van weg dat de hoogste autoriteiten inzien dat de burgerlijke verdediging zoveel onoplosbare problemen stelt, dat ze de volledige waarheid niet officieel durven bekendmaken — een ware struisvogelpolitiek!

Ook al zou een zo goed mogelijke burgerlijke verdediging vele mensen kunnen vrijwaren voor een dood door de direkte gevolgen van atoomwapens, toch zouden bij een atoomoorlog door stagnatie van de evacuatie etc. de aantallen slachtoffers nog wel in de tientallen of honderdtallen miljoenen lopen. Verder moet men bedenken dat de volgende begeleidende verschijnselen op zouden treden:

- a) voedseltekorten en hongersnood in vele gebieden;
- b) onvoldoende medische behandeling voor de gewonden;
- c) stopzetting van het economische leven;
- d) het radioactief besmette gebied zal waarschijnlijk vele jaren ongeschikt zijn voor landbouw van voedingsprodukten; ook moet men er rekenen met de dood van de veestapel.

Bij dit alles is aangenomen, dat inderdaad de gevaarlijkste atoomwapens (de superbommen met waterstof en uranium eventueel ook cobalt) gebruikt zullen worden. De militaire noodzaak om zo groot mogelijke direkte schade toe te brengen aan de vijand zal met zich meebrengen, dat zekere risico's voor de eigen bevolking (door de door de eigen bommen over de hele wereld verspreide radio-activiteit) genomen zouden worden. De genetische gevolgen hiervan zouden zeer wel het uitsterven van de species homo „sapiens” kunnen zijn (evenals van de meeste hogere dieren). Zelfs zou de op deze wijze over de hele wereld verspreide radioactiviteit wel zo hoog kunnen zijn, dat de stralingsziekte (radiation sickness) een algemeen ziektebeeld zou worden.

4. De internationale politieke situatie en de huidige atoomwapens. 4)

Als uitgangspunt zou ik hier de volgende twee stellingen willen nemen:

- a) De superbom is thans één van de voornaamste factoren of zelfs de voornaamste faktor, die de internationale politieke verhoudingen beheerst.

³⁾ Vertaling: „Gouverneur V. Peterson, hoofd van de bescherming bevolking van de U.S.A. heeft verklaard dat hij door eisen van geheimhouding geen gegevens over radio-actief neerslag aan plaatselijke autoriteiten voor de burgerlijke verdediging kon geven. In feite werd de behandeling van het probleem opgedragen aan de organisatie voor de burgerlijke verdediging, maar het werd de organisatie *verboden* het probleem te bespreken met diegenen, die het zouden moeten oplossen. Een werkelijk ongelofelijke situatie! Toch bevestigen vele brieven die door plaatselijke autoriteiten van de B.B. aan het "Bulletin of Atomic Scientists" gezonden worden, dit belachelijke raadsel: burgerlijke autoriteiten worden belast met verantwoordelijkheid voor de bescherming van de bevolking zonder dat hun verteld wordt waartegen men zich moet verdedigen."

⁴⁾ zie ook M. Minnaert. De maatschappelijke gevolgen der atoombewapening. Wetenschap en samenleving 9 (1955) 49.

b) Een wereldoorlog met atoomwapens uitgevochten zou erger zijn dan een overheersing hetzij door Rusland, hetzij door de U.S.A.

Ik hoop dat het voorgaande een voldoende fundering voor deze stellingen heeft geleverd. In het bijzonder de tweede stelling is zo geformuleerd dat hij zowel door voorstanders van het Oostelijke als van het Westelijke blok onderschreven zou kunnen worden. Natuurlijk wekt een dergelijke formulering de tegenzin op van allen, die het gevaar van de atoomwapens-, superbommen en radiologische oorlogvoering niet zo primair durven stellen, vaak wellicht door een gebrek aan technische kennis of door een psychologische verdringing van deze afschuwelijke werkelijkheid. Verder bevat de tweede stelling een *ethisch* element en de afwijzing van de tweede stelling is natuurlijk *logisch* mogelijk; deze afwijzing komt voor een voorstander van het Westelijke blok neer op: liever dood dan communistisch en voor een communist op: liever dood dan kapitalistisch. Men bedenke dat men zo een beslissing wel voor zich persoonlijk kan nemen doch nooit voor tientallen miljoenen mensen.

Het hier verdedigde sluit praktisch in, datgene wat onlangs door Bertrand Russell in een resolutie (zie ook § 5) geformuleerd werd, die ondertekend werd door prof. A. Einstein (U.S.A.), prof. Bridgman (U.S.A.), prof. Infeld (Warschau), prof. Juliot-Curie (Parijs), prof. Muller (U.S.A.), prof. Powell (Engeland), prof. Rotblat (Engeland), prof. Yukawa (Japan) en Bertrand Russell (Engeland), (zeven van de ondertekenaars zijn Nobelprijswinnaars).

De huidige situatie, wat betreft de atoomwapens, lijkt zó gevaarlijk voor het voortbestaan van de mensheid, dat het enige redelijke lijkt, het voorlopig bestendigen van de status quo en hierin alleen wijziging na te streven met vreedzame middelen.

Het lijkt wel noodzakelijk, dat het volgende bereikt wordt om de dreiging van een alles vernietigende atoomoorlog te doen afnemen:

I vermijden van een wereldoorlog (een „verbod” van atoomwapens alleen lijkt onvoldoende, daar deze in een wereldoorlog wel gebruikt zouden worden, ondanks het verbod).

II geleidelijke ontwapening met controle hierop, een geografisch scherpe omlijning van het agressiebegrip.

III regulering van de problemen van de verdeelde landen Duitsland, Korea, Indo-China, en het probleem Formosa, zodat deze situaties minder explosief worden.

Hoewel een aantal politici deze doeleinden wel nastreeft, zijn er toch ook vele daden en woorden van politici en militairen, die er blijk van geven dat zij de gevaren voor de mensheid van een atoomoorlog onvolledig beseffen, zoals:

a) de kommunistische expansiedrang, speciaal de agressie in Korea.

b) een aanbeveling van admiraal Radford tot een zeer gevaarlijk optreden in de kwestie Formosa, dat slechts te elfder ure door meer verantwoordelijke Amerikanen verhinderd is.

c) hoewel Malenkow wel van het inzicht blijk heeft gegeven dat een atoomoorlog beide partijen zou vernietigen, is Molotow weer hierop teruggekomen en heeft gezegd, dat alleen het „kapitalistische blok” vernietigd zou worden.

d) Foster Dulles heeft verschillende malen melding gemaakt van „taktische atoomwapenen” alsof die te gebruiken zouden zijn in lokale conflicten, zonder tot een atoomwereldoorlog aanleiding te geven.

Het lijkt mij niet dat men wonderen kan verwachten wat betreft het plotseling realiseren van de sub I, II, III, genoemde doeleinden, doch wel dat deze punten veel eerder gerealiseerd zouden zijn, als politici en militairen voldoende door-drongen waren van de gevaren voor het voortbestaan van de mensheid.

Daarom zijn de resoluties van Russell en andere soortgelijke oproepen zeer toe te juichen en het is te hopen dat de politieke machthebbers in beide machts-blokken op deze wijze te elfder ure tot een realistisch inzicht zullen komen.

Het grote gevaar voor de mensheid heeft geleid tot een wereldcongres van wetenschappelijke onderzoekers, dat in §5 besproken wordt.

Sinds de conferentie van de grote vier in Genève lijkt het internationale politieke klimaat wel verbeterd, hetgeen wellicht betekent, dat gedurende een zekere periode een „vrede door vrees” gehandhaafd zal blijven. Een algemene ontwapening en daarmee een redelijke veiligstelling van de vrede schijnt evenwel nog niet direkt in zicht, zodat een verder streven in deze richting onvergelykelijk belangrijk is (zie § 5).

Ter verduidelijking van de historische ontwikkeling diene nog het volgende:
a) *In de periode van ongeveer 1945-1952* waren de bestaande atoomwapens in hoofdzak A-bommen, terwijl de U.S.A. de enige bezitter was of hier een sterke superioriteit bezat.

b) *in de periode na 1952* zijn de H-bom met uranium (superbom) en de radiologische oorlogvoering ontwikkeld, terwijl bovendien het krachtsverschil tussen de U.S.A. en de U.S.S.R. op het gebied van atoomwapens veel geringer is geworden.

Door deze veranderingen is de situatie radikaal veranderd. Sommigen zijn van deze ontwikkeling niet op de hoogte; anderen zijn er verwonderd over.

Voor dit laatste is weinig reden: de ontwikkeling is een sterke technische ontwikkeling zoals te verwachten bij een bewapeningswedloop; hiervoor zijn bekwame technici en fysici nodig, waarover zowel de Russen als de Amerikanen beschikken. Er is geen „atoomgeheim” (in de zin van een formule die op een stukje papier te schrijven is) zoals het grote publiek soms denkt. Intellectueel is de ontwikkeling van de atoomwapens iets dat op heel wat lager plan staat dan bijvoorbeeld de ontdekking van de relativiteitstheorie door Einstein, van de mesontheorie van de kernkrachten door Yukawa, of de uitbouw van de mathematische logica door B. Russell.

Het is van belang in het licht van bovenstaande evolutie verschillende voorstellen te bespreken die gedaan zijn om het atoomgevaar te verminderen:

1. een verbod van atoomwapens
 - a) formeel verbod zonder controle
 - b) verbod met controle op de productie van atoomwapens
 - c) verbod met controle op de vliegvelden van waaruit atoombommenwerpers zouden kunnen vertrekken.
2. Een verbod van verdere proeven met atoomwapens.

Hoewel op het eerste gezicht al deze aanbevelingen wel loffelijk schijnen, hebben zij ook vaak politieke gevolgen, die voor het ene of het andere blok voordeliger zijn. Zo is in de periode 1945-1952 zeer waarschijnlijk een zeker machts-evenwicht tussen beide blokken gehandhaafd, doordat de superioriteit van de U.S.A., wat betreft A-bommen, ongeveer opwoog tegen de grotere getalsterkte wat betreft de konventionele wapenen van het Sowjetblok. Aanbevelingen tot een verbod van atoomwapens in deze periode lijken dan ook niet steeds te zijn ingegeven door morele overwegingen alléén, maar ook door sympathie met het Oostelijke blok.

Omgekeerd zou een verbod van verdere proeven met atoomwapens, zonder verbod tot hun gebruik, kennelijk die mogelijkheid militair bevoordelen, die het verst is met haar ontwikkeling, dus vermoedelijk de U.S.A.

Een formeel verbod zonder controle zou een vermindering van de internationale spanning kunnen veroorzaken, doch heeft wel een zeer beperkte waarde zolang het huidige wantrouwen in de internationale politiek blijft heersen.

De controle op de produktie van atoomwapens leek in 1945 of 1946 wel mogelijk gezien de uitgebreide installaties, die nodig zijn voor de produktie en gezien het geringe aantal tot op dat tijdstip geproduceerde atoomwapens. Sindsdien zijn echter zoveel A-bommen gemaakt, die gemakkelijk te verbergen zijn, dat controle hier technisch niet meer mogelijk lijkt.

Hiroshima 1945

Een realistischer voorstel tot controle is thans controle op de middelen tot vervoer van atoombomben, speciaal atoombombenwerpers en de vliegvelden, waar vandaan ze zouden kunnen vertrekken. Het is overigens mogelijk dat binnen enkele jaren ook voldoende lange-afstandsraketten voor dit doel ontwikkeld zullen zijn, die veel kleinere startplaatsen nodig hebben. Dan zou de controle op startplaatsen technisch ook zeer lastig worden; misschien is dan nog controle op de productie van de raketten mogelijk.

Men moet de verandering van de situatie sinds ongeveer 1952 (en in nog sterkere mate sinds de Bikini-proeven met de waterstof-uraniumbom) goed begrijpen: gezien het feit dat in de periode 1945-1952 een aantal oproepen tot verbod van atoomwapens van kommunistische kant uitgingen, zijn nog altijd een aantal politici, die achter de feiten aanhinken, geneigd om ook thans *ieder* dergelijk voorstel als „*kommunistische propaganda*” af te doen. Dit is een omkering van een wetenschappelijke argumentatie, waarbij men in feite probeert om uit bepaalde *politieke* verhoudingen te besluiten dat het met de *fysische* en *biologische* vernietigingskracht van de *huidige* atoomwapens nog wel losloopt. Terwijl men met recht kan twisten over de vraag of het leed toegebracht door A-bommen groter of kleiner was dan het leed toegebracht in grote „konventionele” bombardementen en in kampen voor dwangarbeid van autoritaire regeringen, lijkt het mij onbetwistbaar dat dit alles in orde van grootte overtroffen wordt door de waterstof-uraniumbom en de radiologische oorlogvoering.

Natuurlijk is er geen wondermiddel tot verbetering van de internationale politieke situatie, doch mij lijkt dat een grondige kennis van de afschuwelijke feiten over de huidige atoomwapens met de grootste nadruk onder de ogen van politieke en militaire machthebbers gebracht moet worden.

Het lijkt mij volstrekt onverantwoordelijk als sommige Amerikaanse kringen betrekkelijk kort geleden aandrongen op het gebruik van „taktische” atoomwapens in het konflikt met China. Wie iets dergelijks aanbeveelt kan de oorzaak of aanleiding zijn van het uitroeien van de mensheid. Teneinde dit te vermijden, zal het Westelijke blok zich de financiële offers moeten getroosten — zolang geen algemene ontwapening in zicht is — om over voldoende konventionele wapenen te beschikken, zodat men niet in ieder lokaal konflikt telkens aan de verleiding van het noodmiddel atoomwapen bloot zal staan. In 1945 of 1946 had het Westen als exkuus voor het niet willen accepteren van een formeel verbod van atoomwapens: wij *hebben* praktisch ontwapend, de Russen niet. Thans kan dit exkuus lastig meer gelden: daarvoor kon men de huidige situatie sinds te veel jaren aan zien komen.

5. *Het internationale congres van wetenschappelijke onderzoekers over de gevaren van atoomwapens, gehouden te Londen van 3-5 Augustus 1955.* 5)

Dit congres werd georganiseerd door de „Wereldorganisatie van parlementariërs voor Wereldregering”. Het werd vooral ook geïnspireerd door de reeds genoemde resolutie van Bertrand Russell, die door Einstein e.a. werd ondertekend. Het belang van het congres bestond vooral uit het feit, dat vertegenwoordigers van 24 landen, uit alle werelddelen, deelnamen. Met name waren de U.S.A. en U.S.S.R. vertegen-

⁵⁾ zie ook Wetenschap en samenleving 9 (1955) 105—110.

woordigd. Op dit congres vond het eerst contact na de oorlog tussen geleerden van Oost en West plaats, waarbij zij in vrije discussie van mens tot mens deze problemen konden bespreken. Het doel van het congres was niet in de eerste plaats om tot onmiddellijke resultaten te komen. Er werden evenwel 3 commissies ingesteld (in ieder waarvan ook een onderzoeker uit de U.S.S.R. is opgenomen) die gedurende één jaar gegevens zullen verzamelen. Zij zullen dan rapport uitbrengen op een voortzetting van dit congres, die in de zomer van 1956 vermoedelijk in Den Haag gehouden zal worden. Het is hierbij de bedoeling te komen tot zo precies mogelijke wetenschappelijke uitspraken gesteund door de autoriteit van de geleerden van Oost en West. Gezien de goede sfeer van het hele congres zal dit doel vermoedelijk ook wel bereikt worden. De opdrachten aan de commissies, waartoe (unaniem) besloten werd, zijn de volgende:

Commissie I: Onderzoek van de vernietigingsmogelijkheden door atoomwapens, de mogelijke gevolgen van hun massaal gebruik in oorlogvoering en proefnemingen en de mogelijke schadelijke effecten van de vreedzame toepassingen van de atoomenergie.

Commissie II: Onderzoek van de technische problemen van supervisie en controle van de produktie en het gebruik van atoomwapens met het oog op het afdwingen van hun verbod.

Commissie III: Onderzoek van de verantwoordelijkheid van de wetenschappelijke onderzoekers voor:

- a) de gerichtheid van hun werk
- b) de doeleinden, waarvoor het gebruikt wordt
- c) algemeen verbreide kennis van de implicaties van hun werk.

Natuurlijk zijn de wetenschappelijke onderzoekers niet de machthebbers van de wereld. Men kan echter hopen, dat de rapporten van de commissies van nut zullen kunnen zijn voor de regeringen van de wereld in de problemen van ontwapening en toepassing van wetenschappelijke resultaten ten bate van de mensheid.

Uitvoerig werd op het congres de resolutie van Russell besproken. Een enigszins gewijzigde formulering werd voorgesteld, om aan alle eisen van wetenschappelijke voorzichtigheid te voldoen. Deze wijzigingen veranderden de strekking van de resolutie in geen enkel opzicht. Aan het einde van het congres werd de resolutie in de volgende vorm door de deelnemende geleerden van Oost en West unaniem aanvaard (5 augustus 1955).

„Daar waarschijnlijk in een toekomstige oorlog atoomwapens gebruikt zullen worden en daar zulke wapens onmetelijk leed aan de mensheid dreigen toe te brengen evenals materiële verwoestingen en mogelijk zelfs het einde van de mensheid zullen veroorzaken, dringen wij er bij de regeringen van de wereld op aan, te beseffen en openlijk te erkennen, dat hun doeleinden niet door wereldoorlog bevorderd kunnen worden; we dringen derhalve aan op een volledig en openlijk onderzoek van de implicaties van recente wetenschappelijke ontwikkelingen voor de mensheid als geheel en van de bevordering van vreedzame middelen voor de regering van alle internationale geschilpunten.”

OVER DE KOUDE VREDE

Het boek, dat Tas het vorige jaar het licht deed zien, heeft nog niet de aandacht getrokken die het verdient.¹⁾ Het gebeurt niet vaak, dat in Nederland een werk over buitenlandse politiek verschijnt, dat blijk geeft van zulk een grote kennis der feiten en zulk een indringend inzicht in de hoofdmomenten der wereldpolitiek. De gemiddelde Nederlander is geneigd, hetzij internationaal gedrag uitsluitend aan de strenge toets van volkenrechtelijk behoren te onderwerpen, menende dat dit de enig mogelijke wijze van benaderen van internationale verschijnselen is, hetzij omgekeerd te geloven, dat de wereld nu eenmaal een slagveld van machiavellisme is, waarop de grote mogendheden (de kleine zijn, althans in Europa, onschuldig) een even simpele als verwerpelijke „Realpolitik” bedrijven. Beide zienswijzen maken het internationale leven even onbegrijpelijk als oninteressant, omdat geen poging wordt gedaan de drijfveren der wereldpolitiek te verstaan en op hun eigen merites te beoordelen.

Bij Tas niets hiervan. Hij beschrijft contemporaine geschiedenis als de resultante van politieke en sociale krachten van volken en continenten op een wijze, die in hoge mate het verstaan der huidige internationale problematiek bevordert.

Met name de drie eerste landenbeschrijvingen van Tas' boek, over Rusland, Engeland en Frankrijk, bevatten hoogst interessante gegevens en beschouwingen. Voor Tas zijn het verschijnsel van de Sowjet-Unie en de reactie van het Westen daarop bepalend en niet voor niets heet zijn boek

„De Koude Vrede”. Maar het werk bevat veel meer en vormt de neerslag van jarenlange journalistieke activiteit en grote politieke denkkraft. Het is niet mogelijk om in een korte bespreking een getrouw beeld van het wijde panorama op te roepen, dat Tas bij zijn rondgang door de wereld in korte, gedrongen en niet altijd systematische vorm heeft samengepakt in 300 bladzijden. Ik moet volstaan met enkele hoofdgedachten aan te duiden en deze van kanttekeningen te voorzien.

Het hoofdstuk over Rusland noemt Tas „De carrière van een achterstand”. De opkomst van de Sowjet-Unie ziet hij als het met geforceerde middelen inhalen van een achterstand, door een onder-ontwikkeld land, dat reeds voor 1917 grote mogelijkheden had en waar de revolutie de verstopping vreedreef, die een snellere ontwikkeling remde. De staat verving de kapitalist en slavernij het kapitaal. Quantiteit moest goed maken wat aan kwaliteit ontbrak en het regime pleegde hierbij roofofbouw op de mensen. Maar de strijd met de boeren bleef onbeslist en de partij, het instrument der revolutie, vergroeide met de nieuwe klasse van managers, die in hun staat van rechteloosheid een vergaande vrees voor verantwoordelijkheid hebben ontwikkeld. Van het élan der revolutie is niet veel meer over en bij nader toezicht maakt Rusland op dit ogenblik zelfs de indruk van „een monstreuus-conservatieve macht”.

Tas analyseert vervolgens de Russische buitenlandse politiek, die na de oorlog aanvankelijk met grote veinijghigheid werd gevoerd, maar steeds binnen de grenzen die vrede en oorlog scheiden. De Kominform wilde met het Westen geen beslissende

¹⁾ S. Tas: „De Koude Vrede”. Uitgever G. A. van Oorschot, Amsterdam, 1954. f 8,90.

krachtmeting, maar deed zijn uiterste best in het westelijk kamp onrust, onlust en oorlogsvrees te verwekken. Vooral na Korea schijnt agressie van de Russische agenda te zijn afgevoerd, maar alles blijft erop gericht om de status quo te handhaven en dus ook de Russische heerschappij in de satellietstaten. Hier ligt het grootste probleem voor het Westen, dat niet onnodig moet uitdagen, maar ook niet de status quo kan aanvaarden en de koude vrede laten bevriezen. Tas suggereert in dit verband een beleid, waarbij van Westerse zijde voortdurende druk wordt uitgeoefend, teneinde de Russen te bewegen tot een verzachting van het regime in de satellietstaten. Dit zou kunnen leiden tot reële vermindering der spanning en tevens een maatstaf opleveren voor de vredelievendheid der Russen. In zijn overigens uiterst knappe analyse ontbreekt wat onder deze druk van Westerse zijde moet worden verstaan in een wereld van atoomwapens. Het is duidelijk, dat Tas niet aan militair ingrijpen denkt, maar politieke inmenging van het Westen in de satellietlanden zou ons op de rand van een militair conflict kunnen brengen. Hier is een probleem, waarop het boek geen duidelijk antwoord geeft en waarop ik nader terugkom.

Een volgend hoofdstuk handelt over Engeland en draagt de titel „Kracht en zwakte van een traditie”. Het is juist wanneer Tas zegt, dat men de krachten niet moet onderschatten die het Britse imperium bijeen houden. Zeer reële belangen houden Engeland en de Dominions samen, nl. het sterling-bloc en een buitenlandse politiek, die wederzijdse veiligheid schenkt. Alleen de oude machtsfactor is veranderd. Het zwaartepunt van het Commonwealth ligt niet meer in Engeland zelf; er is een grotere zelfstandigheid der delen en een voortdurende vervorming (niet noodzakelijk verzwakking) van het imperium. De Britse vloot, die in de 19e eeuw volledig beantwoordde aan Napoleons ideaal op een beslissend punt steeds de sterkste te zijn, is niet meer de doorslaggevende machtsfactor in de wereld. Het Oosten en Midden-Oosten zijn ontwaakt en tegelijkertijd sliep in het Westen de machtswil in. De gevaren voor Engeland zijn een zekere politieke moeheid en een traditionele gemakzucht, die de

noodzakelijke industriële vernieuwing tot een probleem maken. Engeland had een beleid voor de Pax Britannica; heeft het ook een politiek voor de slechte betalingsbalans, voor de emancipatie der koloniën en voor de Pax Americana? Er dreigt een voortdurende overschatting van oude invloeden en een onderschatting van nieuwe nationalismen. Niettemin, zegt Tas terecht, een indrukwekkend land!

In dit hoofdstuk over Engeland geeft hij vervolgens een interessante analyse van de positie van Labour. Hij wijst erop, dat terwijl het socialisme op het continent zich van het marxisme bevrijdde, de Engelse socialisten, die van huis uit weinig dogmatisch zijn geweest, de neiging hebben hun opvattingen met een verouderd marxisme te gaan kleuren. In dit verband oefent hij een vernietigende critiek uit op Bevan, die de rancune van een achtergebleven stuk Engeland vertegenwoordigt. Voor het beleid van de Labour-regering in de afgelopen jaren heeft hij daarentegen bewondering. Met name voor Stafford Cripps, die in de magere jaren door een drastische herverdeling van het nationale inkomen sociale conflicten wist te vermijden en de arbeiders kon betrekken in het „austerity”-programma. Maar de „middle classes” kwamen in het gedrang en het nationalisatieprogramma bevatte zoveel ideologie, dat het onnodige weerstanden oproep. Terecht wijst Tas er ook op, dat Labour in zijn internationale politiek conservatief was en eigenlijk een beleid voerde van „socialisme in één land”. Op Europees gebied had Engeland toen Tas' boek verscheen, nog niet veel gepresteerd. Pas in het laatste jaar heeft Eden op dit gebied belangrijke initiatieven ontwikkeld.

Dit hoofdstuk over Engeland is een der beste en leerrijkste uit Tas' boek. Het zou de moeite waard zijn, als Tas nog eens een analyse gaf van de positie der Engelse conservatieven, zoals hij het in dit hoofdstuk over Labour heeft gegeven. Ook mis ik in dit hoofdstuk een beschouwing over de Engelse Kerk, die een grote invloed op het leven en denken van het land uitoefent, evenals de universiteiten. Maar wat Tas schrijft over de positie van Engeland als wereldmacht heb ik met grote bewondering en instemming gelezen.

Het daaropvolgende hoofdstuk over Frankrijk, dat de titel draagt „Kruisweg zonder wegwijzer” bevat eveneens een schat van gegevens en rake waarnemingen. Tas verdedigt de stelling, dat Frankrijk al geruime tijd als machtsfactor tussen de grote mogendheden een fictie is geweest, dat het in 1945 nog juist op de stoel in de rij der grote mogendheden is terecht gekomen, maar dat de geschiedenis van Frankrijk van na de oorlog bewijst, dat Frankrijk de rol van grote mogendheid vrijwel op ieder gebied niet meer kan volhouden. De enige kanttekening, die ik hierbij zou willen plaatsen, is de vraag, of Tas door deze uitspraak niet iets te veel nadruk legt op de machtsfactor en deze toespitst op het huidige ogenblik. Maar Tas heeft voor zijn stelling wel de nodige argumenten. In dit verband geeft hij een scherpe analyse van de Franse binnenlandse politiek, van de rol, die de Gaulle gespeeld heeft en van de positie van de communisten. Goed is ook het beeld dat hij geeft van de Franse economie met zijn achterlijk en beschermd kleinbedrijf en de neiging van het gehele land om gehuisvest te willen blijven in zijn talrijke vicieuze cirkeltjes. Terecht wijst Tas er echter op dat de gedachte, dat Frankrijk eerst inwendig zich moet reorganiseren vóór het verantwoordelijkheden op zich kan nemen op het gebied van de buitenlandse politiek — een gedachte die mede het Europese beleid van Mendes France heeft bepaald — onjuist is, omdat de energie voor binnenlandse reorganisatie pas zal loskomen als er beter begrip is ontstaan voor de internationale verhoudingen en de werkelijke positie van Frankrijk in de wereld. In dit gedeelte van zijn boek staan een groot aantal briljante aphorismen, jammer genoeg op een enigszins onoverzichtelijke manier en in een opeenvolging van zo korte stoot-zinnen, dat het mij aan mitrailleurvuur, of misschien beter nog aan een Frans twistgesprek doet denken. De moeite van het lezen wordt echter rijkelijk beloond voor ieder, die in Franse toestanden is geïnteresseerd.

Het daaropvolgende hoofdstuk over Duitsland draagt de titel „De gevolgen van een dwergenschemering”. Wederom kan ik slechts bewondering hebben voor enkele knappe lapidaire uitspraken. Tas betoogt

hier, dat Duitsland zijn religieuze revolutie volbracht, in tegenstelling tot Frankrijk, maar zijn nationale aaneensluiting miste. Pas later heeft Duitsland dit ingehaald echter tegen hoge prijs. De geschiedenis van de Nazi's is de geschiedenis van het met maximale techniek en tot het bittere einde uitleven van alle onvolgroeidheden, rancunes, angsten en onbewustheden, die in een volk zitten. Dit leidt er echter toe, dat Tas over Duitsland thans betrekkelijk optimist is. Ik heb de indruk, dat hij hierbij een iets te grote waarde toekent aan de verkiezingsuitslag van 1953 en de nog aanwezige onvolgroeidheden in Duitsland onderschat. Maar daar staat tegenover, dat hij m.i. gelijk heeft, wanneer hij erop wijst, dat het nieuwe individualisme in Duitsland, zowel van Ehrhard als van diegenen die scherp reageren tegen het militarisme, een bewijs is van verburgerlijking of zo men wil democratisering, dat als een belangrijk winstpunt moet worden gezien.

Van de volgende hoofdstukken wil ik met name nog noemen de prachtige stukken over Azië en Afrika, die wederom zeer belangwekkende beschouwingen bevatten. Tas zegt hier ware dingen over het nationalisme als anachronisme, het gevaar van het marxisme als een wetenschappelijke rationalisatie van vooroordelen, en over de implicaties van de overgang van koloniaal systeem naar zelfbestuur.

In het hoofdstuk over de Pax Americana beschrijft hij hoe in de 19e eeuw de Amerikaanse ruimte als een vacuum werkte, dat de motorische kracht opbracht die het vliegwielt van de historie aandreef. „In Amerika maakte de Westerse beschaving als het ware een nieuwe start op het niveau van de laat-Renaissance”. Zulk een formulering vergeet ik niet gauw.

Uiteraard zijn er in een boek als dit ook hoofdstukken waarmede men het minder eens kan zijn. Zulk een hoofdstuk is het zesde, dat tot titel draagt „Europa: succes der linkerhanden”. Tas heeft weinig vertrouwen in de initiatieven, welke op Europees gebied in de afgelopen jaren zijn ontwikkeld. Hij acht de federalistische stroming te onhistorisch en zou — zulks in tegenstelling met de conceptie van de KSG — de nationale souvereiniteit liever willen uitrollen dan doorbreken. Een deel van zijn

critiek aan het adres van de federalisten is zonder twijfel juist, met name waar hij sommigen van hen verwijt, dat zij te weinig oog hebben voor de noodzakelijke sociale krachten en te uitsluitend letten op de constitutionele aspecten der Europese samenwerking. Ik heb echter de indruk, dat Tas de Europese beweging te veel ziet als een rationalistische anticipatie zonder meer. Hij onderschat de sociale en de politieke noodzaak, welke de sterke drijfveren zijn van het streven naar een verenigd Europa en is geneigd dit streven zelf te veel als een uiting van zwakte te zien in plaats van als een proces van gezondmaking. Omdat hij iets te veel denkt in termen van macht, is hij geneigd de NATO als instrument van samenwerking hoger te stellen dan Europese lichamen, omdat de NATO kan rekenen op de sterkste impulsen uit de krachtbron Amerika. Ik behoor niet tot degenen die denken, dat de NATO een krachtige stimulans bevat tot nieuwe politieke vormgeving; daarvoor is de afstand tussen de Angelsaksische wereld en het Europese continent nog te groot. De Europese samenwerking, ook al worden er dan denkfouten gemaakt en anticipaties gepleegd, geef ik echter betere kansen dan Tas, omdat sociale en gevoelselementen in de Europese situatie zitten, die in een zelfde richting tenderen en bij behoorlijke politieke vormgeving, wat meer visie en een beetje geluk tot een sterke beweging zouden kunnen uitgroeien.

Een ander hoofdstuk, dat ik niet gelukkig acht, is het relaas over Indonesië. Niet dat ook in dit hoofdstuk geen goede opmerkingen worden gemaakt; als steeds slaat ook hier Tas dikwijls de spijker op de kop. Maar hij dreigt hier te vervallen in een onhistorische bitterheid. Eerst deugt er weinig van het Nederlandse verleden; de ethische politiek wordt in één zin afgedaan en zending en missie ontbreken 'vrijwel geheel. Daarna deugt er niets van het Nederlandse beleid ná 1945.

Het is niet moeilijk critiek op dit beleid te hebben, zeker in het licht van de resultaten, maar het beeld wordt te eenzijdig wanneer t.a.v. zulk een periode de intenties, welke bij het beleid hebben voorgezeten, onvoldoende in rekening worden gebracht. Ten slotte deugt er niets van het huidige

Indonesië. Het valt niet te ontkennen, dat ook hiervoor argumenten te over zijn, maar na het lezen van dit requisitoir kreeg ik toch het gevoel, dat geen recht werd gedaan aan het boven-persoonlijke tragische element, dat de Indonesische kwestie zo onhanteerbaar en haar verloop zo onbevredigend heeft gemaakt.

Een ander punt, dat mij in Tas' boek is opgevallen, is een onderschatting van de geestelijke aspecten der cultuurcrisis onzer dagen. Tas wijst er bijv. op, hoe men in de afgelopen jaren in Frankrijk geneigd was te vluchten in „irreële probleemstellingen”. In dit verband noemt hij het verschijnsel, dat ook mij destijds getroffen heeft, dat in 1952 de Parijse theaters voortdurend stukken opvoerden over religieuze problemen. Tas ziet dit als een vlucht voor de werkelijkheid en t.a.v. sommige Sartriaanse spitsvondigheden kan men dit inderdaad betogen. Deze religieuze preoccupatie op het Franse toneel is echter naar mijn overtuiging beter dan de neutraliteit en onverschilligheid ten opzichte van het religieuze, welke kenmerkend is voor de sfeer waarin practisch alle belangrijke politieke en zakelijke beslissingen in onze huidige samenleving — anders dan in vroegere eeuwen — worden genomen. Onze cultuur zal de moed moeten opbrengen de geestelijke en godsdienstige onduidelijkheden, waaronder zij lijdt en die de zin van het bestaan verduisteren, onder de ogen te zien. Als dit gebeurt, maakt zij zich niet schuldig aan „escapism”, maar werkt zij aan haar gezondheid.

Ik kom thans op het hoofdthema van het boek, een hoofdthema, dat telkens opduikt in de hoofdstukken over de verschillende landen en uitdrukkelijk aan de orde wordt gesteld in het slothoofdstuk, dat tot titel draagt: „Handleiding voor de koude vrede”. Tas ziet scherp en juist, scherper en juister dan de meeste mensen die critiek op hem hebben, welk een bedreiging de Sowjet-Unie en het internationale communisme voor de gezondheid van de wereld opleveren. Hij is telkens welsprekend wanneer hij het neutralisme en zijn illusies te lijf gaat. Daarom blijft er niet veel van Bevan over. Hij zegt hierover ook rake dingen in zijn hoofdstuk over Frankrijk. Hij wijst er op,

dat velen in Frankrijk eigenlijk Rusland zouden willen gebruiken om Duitsland binnen de perken te houden, waaraan de louter emotionele vooronderstelling ten grondslag ligt, dat Duitsland gevaarlijker is dan Rusland en sterker dan Amerika. Dit leidt ook tot zulke vreemde wensdromen, die onuitsproken en ongearticuleerd in het Franse onderbewustzijn spelen, dat men eigenlijk een Duits leger moet hebben, dat sterk genoeg is om de Russen in bedwang te houden, maar zwak genoeg om Frankrijk niet te bedreigen. Tas heeft gelijk wanneer hij deze politieke pathologie, waarvan het Franse publieke leven talrijke symptomen oplevert, aan de kaak stelt en zijn veront-rusting is op dit punt waarlijk niet ongegrond. Er komen echter momenten waarop hij de zaak te ver drijft. In zijn hoofdstuk over Azië wijt hij de nederlaag van het nationalistische regime in China en de overwinning der communisten voor een groot deel aan gebrek aan Amerikaans inzicht en fouten van zulke adviseurs als Lattimore en Alger Hiss. Het verbaast mij op zulke ogenblikken Tas plotseling aan te treffen in het schuitje van de rechtervleugel der Amerikaanse Republikeinen; daar hoort hij niet en door hun meeste dierbare thesen over te nemen maakt hij zich schuldig aan hetzelfde gebrek aan historisch besef, dat de Republikeinse propaganda in haar overdrijving en eenzijdigheid getoond heeft in haar aanvallen op Roosevelt en de Chinese politiek der democratische administratie.

In zijn laatste hoofdstuk, waarin hij de tactiek van de Westerse wereld tegenover de Sowjet-Unie bespreekt en de juiste these verdedigt, dat wij ons niet bij de status quo kunnen neerleggen, trekt hij de lijnen der logica ook weer verder door dan naar mijn mening een staatsman zou kunnen doen. Zo acht hij een preventieve oorlog niet altijd onredelijk en hij spreekt in dit verband van „een in de tijd naar voren geschoven maatregel van defensie”. Wanneer men denkt aan Hitler en de occupatie van het Rijnland is het niet moeilijk te begripen wat hij bedoelt. Maar een preventieve oorlog is tegenwoordig nog veel risikanter dan vroeger en wie thans naar aanleiding van een plaatselijke situatie in wijder kring fors gaat optreden — Tas stelt

in dit verband de vraag waarom men Dien Bien Phu niet verdedigd heeft boven Shanghai en Peking — stopt alle eieren in één mandje en riskeert ieder lokaal conflict terstond tot een atomische wereldoorlog te maken in plaats van het te localiseren. De moeilijke vraag is, in hoeverre de bereidheid om zo ver te gaan niet inderdaad het enige middel is dat uiteindelijk de vrede bewaart. Tas vreest de neiging tot „appeasement”, welke in de gehele Westerse wereld aanwezig is, die oude struisvogelpolitiek, die in het verleden Hitler heeft groot gemaakt en de oorlog ontketend. Zijn boek is een goed gedocumenteerde waarschuwing voor dit gevaar, maar voor wie politieke verantwoordelijkheid draagt zal de categorische imperatief de conflicten te beperken zeer zwaar wegen. Daarom is de vraag, wat wij moeten doen op ogenblikken als de 17de Juni 1953 in Berlijn en in de dagen van het beleg van Dien Bien Phu een levensgroot probleem, waarop Tas het antwoord der logica geeft, een antwoord dat echter in de practische staatkunde niet onder alle omstandigheden als handleiding zal kunnen worden gebruikt. Intussen acht ik het niet juist wanneer dr. Schaper, zoals hij in een bespreking in Het Parool op 14 April jl. heeft gedaan, om deze redenen het boek van Tas betitelt als een „Amerikaans politiek handboek”. Tas verdedigt geen Amerikaanse thesen, maar een stuk gezonde politieke wijsheid, welke gelukkig ook in Europa nog wordt begrepen. Zulk een licht negatief bedoelde qualificatie doet zowel Tas als Amerika onrecht.

Ik heb mijn bewondering en mijn critiek in de voorgaande bladzijden niet gespaard in de hoop dat de lezers van S. & D. dit boek, dat nog weinig van zijn actualiteit heeft verloren, zelf ter hand zullen nemen. Men zal al lezende somtijds worden geïrriteerd door vorm, woordgebruik en herhalingen, een enkele maal ook door de gedachte zelf. Dit neemt echter niet weg, dat het een grote hoeveelheid zeer waardevol inzicht en informatie over de huidige internationale samenleving bevat, waarmee met name zij, die gewend zijn politiek te denken, hun voordeel kunnen doen. Een dergelijk boek is in Nederland uiterst zeldzaam.

DE MENS IN HET CENTRUM

Met de voortvarendheid die letterlijk iedereen vlak na de oorlog kenmerkte — we waren toen nog niet bang om te veel hooi op de vork te nemen — besloot de Deense sociaal-democratie in 1947 zich zeer breedvoerig en diepgaand op het probleem ener actieve democratisch-socialistische cultuurpolitiek te bezinnen. Een commissie kreeg daartoe de opdracht. Zes jaar deed zij over haar taak. De neerslag van haar beraad vindt men in een boek, dat eind 1953 verscheen: „Mennesket i Centrum, Bidrag til en aktiv Kulturpolitik”, — de mens in het centrum, bijdragen tot een actieve cultuurpolitiek.¹⁾ Geen rapport, keurig en vervelend in paragrafen onderverdeeld. Eer een symposion, een gastmaal waar ieder op zijn beurt bijdraagt aan het leerzaam tafelgesprek.

„Mennesket i Centrum” is een bundeling van opstellen, waarin veertien deskundigen allerlei aspecten van het onderhavige vraagstuk te lijf gingen. Het geheel werd nog door nu wijlen Hans Hedtoft in zijn functie van partijleider met een weliswaar niet diepgaand, doch wel typerend woord ingeleid. Voor het theoretische gedeelte zorgde de cultuur-specialist van het Deense socialisme, de huidige minister van O. K. en W., Julius Bomholt; hij plaatst de meer zakelijke beschouwingen der anderen tegen de geestelijke achtergrond waar het bij een onderwerp als cultuurpolitiek nu eenmaal niet zonder kan. Ook overigens is Bomholt in dit „Mennesket i Centrum” de . . man in het centrum. Niet minder dan vijf van de achttien hoofdstukken nam hij voor zijn rekening: de theoretische over „Culturele democratie”, over „Actief humanisme” en over „Staat en Cultuur”, benevens de practische over „De structuur van de volksschool” en „Wetenschap en onderzoek”.

Te onzent minder bekende lieden handelen dan nog over volksontwikkeling en volksopvoeding, jeugdvorming, volkshogeschoolwezen, het boek, de film, de radio, het toneel, de kunst, muziek en zang, vakantiebesteding en culturele samenwerking. Onder die rubriekmedewerkers is er één — een vrouw — in Nederland iets meer bekend dan de anderen: Lis Groes, de huidige minister van handel, vroeger voor-
aanstaande figuur, evenals haar man, in de coöperatieve beweging en (het voor-
naamste!) een voorbeeldig huismoeder, die de zorg voor haar departement voor-
treffelijk weet te combineren met die voor haar kinderen, welker tal de tien, geloof
ik, nadert.

¹⁾ *Mennesket i Centrum; Bidrag til en aktiv Kulturpolitik, København, Forlaget Fremad, 1953.*

Begrijpelijk dan ook, dat men haar het hoofdstuk „Hjemmet” (huiselijk leven) liet schrijven; het is een zeer menselijk, bijna „ouderwets” hoofdstuk; de woorden komen Lis Groes eer uit het huismoederlijke hart dan uit het socialistische verstand en als ik de rest van dit boek al lang zal zijn vergeten, zal ik mij die ene passage uit haar artikel nog herinneren, waarin zij ineens zeer onorthodox tegen de keurige draad van het geheel ingaat, als zij zich af durft vragen of nu waarlijk de perfecte welvaartstaat, door de sociaal-democratie van haar land beoogd en voor een belangrijk deel verwerkelijkt, de ultima ratio van ons menselijk bestaan mag heten.

„Wij zijn erg trots op de ouderdomsvoorzieningen hier in ons land en terecht, maar toch moet ik bekennen dat het een diepe indruk op mij maakte, toen een paar vrouwen uit Ceylon, die men een van onze modernste tehuizen voor ouden van dagen liet zien, eensklaps in tranen uitbarstten. Zij vonden het immers zo onmenselijk, dat men op die manier de oudere generatie aan zichzelf overliet en zij konden maar niet begrijpen, dat men hen zo maar uit het familieverband losscheurde.”

Lis Groes, Deens minister van Handel

Inderdaad, dát is de keerzijde van het sociale perfectionisme waar Denemarken zo trots op is, en terecht". En men zou wel willen, dat er in de rest van het boek meer van zulke terloopse correcties waren aangebracht op de niet bepaald cultuur-pessimistische beschouwingen waarvan het vol is. Doch lopen wij niet op onze critiek vooruit. . . .

„Mennesket i Centrum" is een typisch Deens boek, ontstaan uit en zich richtende op Deense inzichten en omstandigheden. Of zullen wij de omstandigheden maar éérsst noemen en goed historisch-materialistisch de inzichten, voor zover zij immers door die omstandigheden bepaáld worden, op de tweede plaats zetten?

Typisch Deens — dat wil zeggen: heel anders dan een Nederlands boek over hetzelfde onderwerp er uit zou zien. Van tal van Nederlandse problemen, als: confessionalisme in de politiek, valse scheidingslijnen in de politiek, verzuiling van het sociale leven, schier eindeloze veelvormigheid van het godsdienstige leven, heeft de Deen geen weet. In een Deens gezelschap van politici en volkshogeschool-mensen moest ik een volkomen zakelijk en informatief bedoelde uiteenzetting van de pluriforme structuur van ons radiobestel tot drie keer toe bij wijze van succes-nummer herhalen: zo iets curieus en komisch had men nog nooit gehoord. De Deen heeft van al die Nederlandse hebbelikheden geen last. Maar of hij daardoor niet ook iets mist?

Met een hoogst zakelijke partijvorming, door geen confessionalisme doorkruist; met een over vrijwel de gehele linie gesecculariseerde samenleving, bijeengehouden door een niet al te diep gaande humaniteit; met de ene volkserkerk, die echt weinig last heeft van elkaar bestrijdende richtingen en die van het handjevol katholieken concurrentie noch uitdaging-à-la-Toynbee te vrezen heeft, — met dat alles mist de Deen de dagelijkse prikkel van het „andere", mist hij ook de aanleiding tot bezinning op eigen willen en wezen, die voor ons in allerlei steeds weer opblaiende strijd om de „beginselen" gelegen is. Vandaar dan ook, dat de Deense sociaal-democratie niet, zoals de onze, tot doorbraakpartij evolueerde — er wás hier niets te evolueren. Vandaar dan ook, dat evenmin in de Deense volkserkerk zich zo iets als de Ned. Hervormde „nieuwe koers" voltrok — alles is in Denemarken nu eenmaal bij alle progressiviteit veel statischer dan te onzent: hoe vooruitstrevend de sociale practijk er is, men is in geestelijk opzicht in feite. . behoudend.

Hoeft het, waar zo de zaken staan, te verbazen, dat au fond dit „Mennesket i Centrum", deze aanloop tot een socialistische cultuurpolitiek, een echo van het verleden lijkt? In Nederlandse oren dan; het zou onredelijk zijn de Deen te verwijten, dat hij die echo allicht niet als zodanig identificeert — wie weet is hij deswege zelfs een gelukkiger mens. . .

Daar is al dadelijk het inleidinkje van wijlen Hedtoft. Wij zijn vanouds de baanbrekers van vooruitgang en ontwikkeling. Democratie is een schakelketting van humanistische doeleinden. Ieder krije toegang tot de grote cultuurwaarden: beeldende kunst, muziek, toneel, film, radio, letteren. En dat is al; het werd in 1953 geschreven en het had, behalve dan die radio en die film, net zo goed in 1903 geschreven kunnen zijn.

Bomholt mocht, kon, noch wilde zich er zó makkelijk van af maken. En hij

althans verraadt een critische instelling tegenover de oude frazes uit de oude cultuuroptimisme. Dat slechts het exacte weten op alle vragen het enig antwoord heeft, gelooft hij niet meer. Dogmatisch marxisme en cultuuroptimisme vinden in hem geen verdediger meer. Hij beroept zich daarbij op Marx: ook bij deze prevalentie toch eigenlijk het ethische motief; ook bij hem ging het uiteindelijk om... de mens in het middelpunt. En de oorlogs- en nazi-jaren leerden ons, hoe nodig het is bij enkeling en gemeenschap een gefundeerde wil tot vrijheid te stimuleren. Vooral hier ligt een taak voor de socialistische volksontwikkeling, die zich daarbij in vrijzinnige geest te keren heeft tegen die ethische en religieuze taboes, die haar daarbij belemmerend in de weg staan.

Een op zich zelf wellicht niet aanvechtbaar program, maar dat in z'n licht mis te vatten formulering (die „religieuze taboes...”) waarschijnlijk nooit de weg naar een officiële publicatie der Nederlandse doorbraakpartij zou vinden. Evenmin trouwens zou die doorbraakpartij, zoals Bomholt het doet, het humanisme tot „de” wereldbeschouwing uitkiezen en promoveren, waarvan zij haar cultuurpolitiek zou wensen te doordringen. Vooral niet, wanneer als de taak van zodanig humanisme uitdrukkelijk wordt omschreven, dat het te strijden heeft voor een onbegrensde geestelijke vrijheid en dat het tegenover het dogma het recht van vrije argumentatie heeft hoog te houden. Nietwaar — wij zouden het ietwat voorzichtiger formuleren; niet alleen met het oog op die mede-socialisten die het dogma als geloofswaarde indiscutabel achten, doch eveneens wijl ook niet gelovige socialisten begrip kregen voor op z'n minst het goed recht van een door dat dogma wel degelijk begrensde „geestelijke vrijheid”, evenals voor het goed recht van een christelijke wereldbeschouwing die zich niet bepaald op een autonoom humanisme baseert.

Bomholt, nemen wij aan, zal die redenering ook wel begrijpen. Zijn waarschuwing om het humanisme niet te verabsoluteren wijst in die richting. Echter, van zekere omkering van waarden zal een eventuele Nederlandse gesprekspartner hem niet vrij kunnen pleiten, wanneer deze bij Bomholt vlak daarop het beeld aantreft van die grote gemeenschapshal van het humanisme waarop allerlei deuren uitkomen, bijvoorbeeld die van een christelijk humanisme en een sociaal humanisme. Een beeld, dat wij niet graag op de verhouding tussen de door de leden onzer Werkgemeenschappen aangehangen levensbeschouwingen zouden willen toepassen.

In feite staat trouwens de cultuurfilosoof van de Deense sociaal-democratie nog op het standpunt van de godsdienst als „privaatzaak”. De Deense Lutherse kerk is als „Folkekirke” in wezen de monopolistische staatskerk en nog steeds niet aan de uitdrukkelijke begeerte naar onafhankelijke autonomie toe. De sociaal-democratie bepleit weliswaar officieel de scheiding van kerk en staat, maar Bomholt bijv. heeft toch maar liever, dat het voorlopig zo blijft: rust verdient de voorkeur en, stel dat de kerk autonoom zou worden, dan zou dat maar... allerlei gevoelige wrijflakken doen ontstaan. „Godsdienst privaataak”, over en weer. Een kerk, die haar vrijheid tegenover de overheid niet wenst te hernemen en daarom zou een Kierkegaard ook nu nog tegen haar optornen! Een partij, die het „afzonderlijke partijlid” vrijlaat en alles allang goed vindt, als de kerk maar niet lastig wordt. Want wee,

als in kerkelijke hoek alleen maar het probléem ener christelijke vakorganisatie gesteld wordt; dat heet dan, zoals in het geval van het povere Kristeligt Dansk Faellesforbund, onmiddellijk ondermijning. En wee als de kerk in zaken van moraal haar woord wil spreken; dat heet dan even schielijk bij Bomholt „reactie”. Hoe zeiden wij het ook al weer? Het klinkt allemaal als een echo uit het verleden. In onze oren althans.

Men doet bij dit alles echter goed te overwegen, dat hier minder van een principeel dan van een opportunistisch standpunt sprake is. Ware het Deense Christendom minder passief, geseculariseerd en in feite non-existent dan het helaas is, dan zou Bomholts partij, juist uit hoofde van haar eerlijke humanisme, ongetwijfeld toch wel toegankelijk zijn voor de uitdrukkelijkheid van eisen die haar vanuit een bewust kerkbesef gesteld zouden worden. Want dit lijdt bijv. geen twijfel: men zie maar hoe in „Mennesket i Centrum” zeer duidelijk (en in dezelfde lijn die in Nederland sinds de Groninger Schoolmotie werd uitgestippeld) het goed recht der ouders wordt erkend op eventueel gans ànder (lees: christelijk) onderwijs dan van staatswege door de volksschool wordt gegeven. Deense democratie kenmerkt zich gelukkig van huis uit door eerbied voor hetgeen zich in de „sovereine eigen kring” manifesteert en Deens socialisme zweert dienovereenkomstig allerminst op de exclusieve zeggenschap van de staat.

Wij moeten thans van het theoretische gedeelte van „Mennesket i Centrum” afscheid nemen. Doch niet dan na eerst nog aandacht te hebben gewijd aan wéér een theoretische beschouwing van de dominerende Bomholt. Wij treffen die aan in zijn hoofdstuk over de plaats van de wetenschap en van het wetenschappelijk onderzoek in het grote geheel ener socialistische cultuurpolitiek. Evenals de cultuur in het algemeen, wordt ook de wetenschap in het bijzonder hier los gezien van het beslag dat bijv. de religie op haar kan leggen; paradoxaal gezegd is de enige binding die hier erkend wordt de . . . principiële afwezigheid van binding. Bomholts redenering kenmerkt zich door een innerlijke tegenstrijdigheid. Hij is zich wel degelijk bewust van de ontoereikendheid van het „geloof” in een alleenzaligmakende wetenschap en hij citeert met kennelijke instemming een als steeds fel-rake passage uit een beschouwing van K. K. Steincken, waarin deze oud-minister van Justitie en dit enfant terrible der partij honend schrijft over de wetenschap als „aardse heilige”. Bomholt geeft, in Steinckens voetspoor tredend, vervolgens volmondig toe, dat bijv. het historisch materialisme waarlijk geen wijsgerige idee mag heten en hoogstens als werkhypothese mag worden benut, om echter pal daarop de wetenschap, die niet heilig verklaard mocht worden, niettemin wél sacrosanct te achten en wel dermate sacrosanct, dermate onaantastbaar autonoom (zei Steincken niet: heilig?) dat met name de arbeidersbeweging er als een van háár speciale taken zorg voor hebbe te dragen dat zij — de wetenschap — in de meest absolute, vrijzinnige vrijheid kan werken, waarbij niemand haar de vraag mag stellen welk nut zij onder omstandigheden eigenlijk heeft. Voortreffelijke eis in tijden waarin „Dunkelmänner” elke waarheidsdrang uit den boze achten. Maar toch: het láátste wat er over de verhouding tussen wetenschap en wetenschappelijke

research enerzijds en anderzijds derzelve ethische (wilt ge sociale, wilt ge staatkundige) toelaatbaarheid te zeggen zou zijn, wordt door Bomholt alweer niet gezegd. Waarschijnlijk — wij zeggen het opnieuw — omdat men in Denemarken aan dergelijke problematiek nu eenmaal niet zo zwaar tilt als bij ons.

In de praktische hoofdstukken valt het op, dat de betrokken medewerkers zich vaak tot het geven van een situatietekening bepalen. Zoals de zaken thans geregeld zijn, zijn zij immers goed geregeld. Ik denk aan het hoofdstuk over de film, dat over het toneel, dat over de radio. Wat de radio betreft, is de situatietekening vooral voor Nederlanders — ik durf haast niet schrijven: voor Nederlanders die nog steeds niet van zo iets als een nationale omroep los kunnen komen — wel bijster interessant. Denemarken hééft een nationale omroep. Twee programma's: men kan dus kiezen. Muziek: bijna 50 procent. Gesproken woord: 25 procent. Men streeft niet naar neutraliteit. Die ware bloedeloos, een utopie. Radio kan via forums en dergelijke tot een goede meningsvorming en tot welbegrepen staatsburgerschap bijdragen. Een programmacommissie zorgt, dat men nergens „slagzij” maakt. De betrokken minister benoemt de leden dier programcommissie. Kerk, wetenschap, volkswikkeling, theaterwereld — zij zijn er o.a. in vertegenwoordigd. De Radioraad, hoogste instantie, telt zestien leden. Vijf worden door het parlement benoemd, zes komen uit de organisaties der luisteraars voort. De socialistische luisteraars zijn in het Arbejdernes Radioforbund (meer dan 100.000 leden) vertegenwoordigd. Dat Arbejdernes Radioforbund voelt zich bij de bestaande regeling wel. De staat heft radioretributie, maar zieken en ouden van dagen zijn daarvan vrijgesteld, in totaal 90.000. (De zorg voor de ouden van dagen is nu eenmaal het glansstuk van Denemarkens sociale voorzieningen.)

In een hoofdstuk over culturele samenwerking wordt óók slechts geconstateerd: sinds 1871, toen de sociaal-democratie in Denemarken haar intrede deed, is er een gestadige ontwikkeling van proletariaat tot volwaardig volksdeel. Van „arbejderklassen” werd het „det arbejdende folk”; naast de rode vlag kwam de nationale Dannebrog te wapperen; in plaats van de Internationale wordt „Danmark for Folket” op de eerste plaats gezongen. De arbeidersontwikkeling, door partij en vakbeweging opgezet (in Denemarken geen doorbraak en dus ook geen formele distantiëring tussen die twee) zorgt voor nieuw kader via haar cursussen en leergangen. Diezelfde arbeidersontwikkeling sluit zich niet binnen de grenzen van natie en cultuurtraditie op (dit is dan een zacht verwijt aan de nog altijd Grundtvigiaans georiënteerde volkshogeschoolbeweging), doch zoekt contact met andere volkeren, uiteindelijk in Unesco-perspectief.

Bewuste aandrang tot vernieuwing treft men eigenlijk alleen aan in de hoofdstukken over school- en volkshogeschoolwezen. Het zijn, voor wat het leerplichtonderwijs betreft in wezen dezelfde eisen, die ook in Nederlandse vooruitstrevende schoolkringen gesteld worden, al is het Deense traditie om op schoolgebied andere landen principieel voor te blijven; werd ginds niet reeds in 1814 de leerplicht voor kinderen van 7 tot 14 ingevoerd? De spectaculairste eis-van-nu is: verplicht onderwijs gedurende bepaalde uren voor 14- tot 18-jarigen, die tot het volgen daarvan

door het bedrijfsleven moeten worden vrijgelaten en in staat gesteld. Verder: schoolwetten, die zo flexibel zijn, dat ze aan onderwijzers en ouders bepaalde experimentele vrijheden laten. Maar . . . het is makkelijk om fraaie toekomstvisioenen op te roepen; bezwaarlijker is het om de typische na-oorlogse moeilijkheden te boven te komen: achterstand in scholenbouw, ontstellende groei in kindertal, nog ontstellender gebrek aan onderwijzers. Pas als die moeilijkheden overwonnen zijn, kan de glorieuze lijn worden doorgetrokken van een vrij onderwijs, waarbij vooral de ouders terdege betrokken zijn en waarbij van geen „schoolstrijd” sprake is.

Interessanter is wat K. B. Andersen opmerkt over „Volkshogeschool en cursusschool”. Dit tenminste is een bijdrage, die nu eens niet zo onbewogen is als vele andere. Andersens hoofdstuk en dat van Lis Groes zijn eigenlijk de twee enige, die u ook buiten uw zakelijke geïnteresseerdheid om treffen.

Wie Denemarken zegt, zegt volkshogeschool. Er zijn er op het ogenblik een zestigtal, over heel het land verspreid. Jonge mensen tussen 18 en 25 jaar volgen er telkens gedurende enige maanden (intern) de leergangen. Grundtvig (1783—1872) is van de Deense volkshogeschool de geestelijke vader. In 1832 formuleerde hij voor het eerst het denkbeeld van een hogeschool voor het volk; de dichter zou er het volk ontmoeten, de geleerde de leek, de ambtenaar de boer. De eerste Deense volkshogeschool dateert van 1844: in Rødding; zij bestaat nog. Christen Kold was de realisator van Grundtvigs denkbeelden.

De volkshogeschool-idee hielp Denemarken zich uit de vernedering van 1864 te verheffen en bewerkte en bevorderde de opkomst van een zelfbewuste boerenstand. Sommige al te nationaal-romantische, al te poëtisch-mythologische elementen in Grundtvigs opzet mogen nog maar amper in het huidige volkshogeschoolwezen te herkennen zijn, toch kenmerkt zich de Deense volkshogeschool op onverwoestbaar traditionele wijze nog steeds door echt Grundtvigianse geest: het levende woord voorop . . . „een school ten leven, die mensen en samenleving tot een dieper, ruimer en rijkler leven zou moeten vormen . . . een school die niet alleen het kenniselement maar ook het gevoels- en het wilsleven moest omvatten; die dus geen examens afnam of diploma's uitreikte, doch geheel vrijwillig en om de vorming zelve bezocht zou worden . . . die eerst zou wekken en pas daarna zou gaan leren en die gelijkelijk voor hoog en laag bestemd zou zijn.” (De Vries Reylingh). En, voegen wij er aan toe, die doordrongen zou blijven van een moeilijk te definiëren geest van „mense-lijk christendom”, bewust anti-materialistisch.

In de honderd jaar van hun bestaan zijn door die volkshogescholen bijkans een half miljoen jonge Denen heen gegaan. Onder hen was het platteland oneindig veel sterker vertegenwoordigd dan de steden. Eensdeels omdat Denemarken nu eenmaal in hoofdzaak „boerenland” was (thans echter is 35 procent der bevolking in de industrie werkzaam), anderdeels omdat de opkomst der volkshogescholen een onmiskenbaar onderdeel van een agrarisch reveil was. In 1940 kwam 43 procent der leerlingen uit boerengezinnen, 14 procent uit pachtersgezinnen, 12 procent uit het milieu der ambachtslieden, 23 procent uit „overige” gezinnen, ambtenaren, onderwijzers en dergelijken en slechts 8 procent uit arbeidersgezinnen. Veel wijziging

zal er in die verhoudingscijfers sindsdien niet gekomen zijn. Feit is, dat ook lós van sociologische oorzaken de ontwikkeling van het volkshogeschoolwezen zich buiten die der arbeidersbeweging voltrok.

Geestesgesteldheid en verstandelijke belangstelling liepen nu eenmaal te ver uiteen. De volkshogeschool wist op het terrein van natie, historie, religie bij de jonge boeren latente interesse te wekken, schuilgaande overtuigingen te stimuleren. De arbeidersklasse in haar prille opkomst en bewustwording dorstte vooral naar „reële” kennis; in het beschikken daarover zag zij een hefboom tot beter bestaan; maar „kennis is macht” was nu eenmaal niet bepaald een Grundtvigiaanse volkshogeschool-leuze; intuïtief voelde men dáár, dat het om meer dan wetenschapskennis, dat het primair om persoonlijkheidsvorming ging! Pogingen om de volkshogeschool voor arbeiders toegankelijk c.q. aanvaardbaar te maken, mislukten dan ook telkens weer: er werd tweeërlei taal gesproken.

Toch: de volkshogeschool-idee liet ook de opkomende arbeidersbeweging niet onberoerd. Wat men in „Mennesket i Centrum” mist, is een historisch overzicht van de evolutie van de Deense arbeidersontwikkeling, zoals die thans in het in 1924 gestichte Arbejdernes Oplysnings Forbund (het Deense IvAO) geconcentreerd en geconcretiseerd is. In dat overzicht zou een belangrijke plaats moeten zijn ingeruimd aan het relaas der pogingen om ofwel met de volkshogeschoolbeweging in contact te komen ofwel eigen volkshogescholen te stichten: Borups school in Kopenhagen, de arbeidershogeschool in Esbjerg en die te Roskilde.

K. B. Andersen nu, in zijn artikel over „Volkshogeschool en cursusschool” doet een hernieuwde poging om arbeidersbeweging en volkshogeschoolbeweging tot elkaar te brengen. De tijd lijkt gunstig. Stad en land (ook daar industrialisatie) liggen niet meer zo ver uit elkaar als voorheen. Goede kadervorming blijkt slechts mogelijk, wanneer de langdurige leergang in de plaats van de incidentele cursus treedt. Maar bovenal de leuze „kennis is macht” heeft in feite afgedaan; het blijkt allemaal net iets gecompliceerder te liggen dan toen die leuze op een der oudste vaandels van de Deense sociaal-democratie werd aangebracht. Wat Grundtvig vooropstelde: persoonlijkheidsontwikkeling, dáár komt het inderdaad op aan. Opat, zegt K. B. Andersen, *de arbeidersbeweging beweeging blijve en niet slechts een op gang gehouden organisatie.*

En dit zinnetje en die passage van Lis Groes over de vrouwen uit Ceylon zijn het, die na lezing van „Mennesket i Centrum” voorop in het geheugen blijven. De mens in het centrum — accoord. Maar welke mens? Dat die vraag niet beantwoord werd, noch ook gesteld, dat men als het ware om de anthropologie van de toekomstige cultuurmens héén liep, is de zwakte van een overigens leesbaar geschrift.

TWEE RAPPORTEN OVER HET HUURVRAAGSTUK

Het Huurvraagstuk. Geschriften van de Prof. mr. B. M. Teldersstichting I. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1955.
Rechtvaardigheid en doelmatigheid van een huurbelasting. Rapport van de Commissie-Thurlings. Centrum voor Staatkundige Vorming, 's-Gravenhage, 1955.

Terwijl de politieke strijd over het huurvraagstuk hoog liep, zijn van twee kanten rapporten aan dit probleem gewijd, waarin niet de kleine stap vooruit aan de orde wordt gesteld, waarover de politieke gemoeederen verhit waren geraakt, maar het onderwerp op langere termijn beschouwd. Wij kunnen er dankbaar voor zijn, dat beide geschriften uit politieke hoek komen. De volkshuisvesters zijn langzamerhand moede-loos geworden over het verpolitiekte huurprobleem en over de langzaam en moeizaam tot stand komende aanpassing van de huur bij de exploitatiekosten van de woning. Uit deze rapporten — men kan het met hun inhoud eens zijn of niet — blijkt in elk geval dat men ook in politieke kringen niet geheel opgaat in de opportunistische strijd om de derde huurronde en dat men het belang van de volkshuisvesting, dat aanvankelijk niet zo zwaar gewogen heeft, steeds ernstiger gaat nemen.

Het karakter van beide rapporten is overigens tamelijk verschillend. Dat van de Prof. Teldersstichting is gewijd aan het gehele huurvraagstuk, dat van het Centrum voor Staatkundige Vorming behandelt een van de dilemma's, waarin dit vraagstuk zich laat splitsen, de huurbelasting. Het eerste is breed wetenschappelijk gefundeerd, het tweede heeft een veel geringere theoretische

inslag en richt zich aanstonds op de vraag, waarop het een antwoord zoekt te geven.

Ten slotte is er ook verschil in de wijze van totstandkomen van beide geschriften; het eerste rapport is door één auteur, drs. L. S. Godefroi samengesteld, onder toezicht van het curatorium van de Teldersstichting, het andere is een commissoriaal rapport.

Deze verschillen staan natuurlijk aan een zekere eenstemmigheid in de conclusies niet in de weg. Een krachtige politiek van huurstijging wordt door beide aanbevolen, evenals huurbelasting en huuregalisatiefonds door beide worden verworpen.

De sterk theoretisch-economische opzet van het rapport van de Teldersstichting heeft ertoe geleid, dat meer dan de helft van dit geschrift gewijd is aan een analyse van de woningmarkt en de huurprijsvorming. Overbodig was dit zeker niet. Onze literatuur over dit onderwerp is nog altijd vrij arm. Het rapport heeft die literatuur stellig verrijkt, al is het jammer dat de deductieve redenering niet in ruimer mate is toegelicht en geverifieerd door statistische gegevens en ander ervaringsmateriaal.

Een dergelijke aanvulling zou allicht op sommige punten tot correctie van het schema van de theorie hebben geleid. Ik denk met name aan de passage, waarin gesteld wordt hoe de lage huur leidt tot een kunstmatig geprikkelde vraag naar woningen. Mij dunkt, dat de schrijver hier het beeld van een elastische vraag naar goederen voor ogen heeft gestaan. Tweeërlei is hierbij uit het oog verloren, ten eerste dat de vraag naar woonruimte een inelastisch karakter heeft. Men zal niet licht onder invloed van een lage huurprijs tot het huren van een tweede of derde woning overgaan; de vraag zal zich alleen verschuiven naar

beter ingerichte en grotere woningen. En in de tweede plaats leidt de distributie van woonruimte, die met de beheersing van de huur gepaard gaat ertoe, dat velen zich moeten vergenoegen met een woning van minder kwaliteit dan zij zouden kunnen en willen betalen. Als beide — huurbeheersing en distributie van woonruimte — tot een eind komen, zullen vele bewoners juist een ruimere en duurdere woning vragen. Gelukkig gaat het rapport niet zo ver als een ander recent geschrift uit liberale hoek, de brochure „Die aktuellen Probleme der Wohnwirtschaft“ van Alfred Amonn (Zürich, 1955), waarin van de huurbescherming wordt gezegd: „Denn dieser ist die Hauptursache der Wohnungsnot, weil er die Nachfrage nach Wohnungen weit über den eigentlichen Bedarf gesteigert hat.“

Huurverhoging wordt zoals gezegd, door beide rapporten aanbevolen. Het rapport van de Teldersstichting is ook hier uitvoerig in de motivering. In enkele opzichten wordt hierbij de huidige toestand met eenzijdigheid afgeschilderd. De te lage huren zouden tot een geleidelijke socialisatie leiden: socialisatie van de woningdistributie en van het woningbezit. Zijn deze verschijnselen inderdaad consequenties van de bevroren huren? Ik geloof het niet. Zowel het ene als het andere — daargelaten of hier terecht met de term socialisatie wordt geopereerd — kan men zich voorstellen bij een vrije huurvorming en omgekeerd kan een beheerste huur zeer wel gepaard gaan met vrijheid bij de keuze van een woning en met subsidiëring van het particuliere bouwbedrijf — denk aan de periode na de eerste wereldoorlog in Nederland.

De Commissie-Thurlings volstaat met betrekking tot de huurverhoging met het aanbevelen van een grotere gelijkheid van huren, met inachtneming van kwaliteitsverschillen en van een geleidelijke benadering van het uiteindelijke evenwichtsniveau.

Het eerstgenoemde rapport komt met een veel concreter uitgewerkt voorstel, namelijk tot een serie van jaarlijkse huurverhogingen, telkens van 10 % van de voorafgaande huur, waardoor na ongeveer 7 jaar het evenwicht tussen huur en exploitatiekosten zou worden hersteld. Een dergelijk voorstel, dat een perspectief opent op het wegvallen van de moeilijkheden, waaronder onze volkshuisvesting nu al jaren gebukt gaat, heeft een

grote bekoring. Maar hoe staat het met de compensatie? De noodzakelijkheid daarvan wordt onder enig voorbehoud door het rapport erkend. De verschillende mogelijkheden van compensatie worden nagegaan. De nadruk valt hierbij op revaluatie van de gulden, op de terugslag van een rendabele huurpeil op de rijksbegroting — groter opbrengst van de belasting, vervallen van subsidies aan de woningbouw — op de stijging van het reële inkomen per hoofd. Een huurverhoging van 10 % betekent volgens dit rapport een daling van het reële loon met 0.7 à 0.8 %, d.w.z. met nog niet $\frac{1}{2}$ van de stijging van het reële loon, die in een jaar door de toeneming van de productiviteit mogelijk wordt.

Ik mis in dit betoog de erkenning van de noodzakelijkheid dat de compensatie voorafgaat aan de huurverhoging. Umrath legt terecht de klemtoon op deze tijdsorde in het licht van de ervaringen in Frankrijk en West-Duitsland, waar de loonsverhoging óf geheel uitbleef óf eerst lang na de huurverhoging tot stand kwam¹⁾. Overigens lijkt mij een voorstel als dit een goede grondslag voor verder overleg, waarbij men zich bewust moet blijven dat elke volgende verhoging in toenemende mate een speculatief karakter heeft en pas kort voor het tijdstip, waarop zij in werking moet treden, volledig op de grondslag van de dan heersende feitelijke omstandigheden kan worden beoordeeld.

De huurbelasting. Het rapport van de Teldersstichting is hierover vrij summier. De geschiedenis van de jaren 1918 tot 1920 wordt gereleveerd. De auteur beklagt zich over het gebrek aan precisie van de tot nu toe ontwikkelde voorstellen terzake. Een rechtsgrond voor de huurbelasting ontbreekt volkomen, zo meent hij. Het is een willekeurige belasting van degenen, die toevallig hun vermogen in huizen hebben gestoken. Het fonds dat uit de opbrengst van de belasting wordt gevoed, zal niet de woningbouw stimuleren, maar de beleggers daarvan afhouden. De beheerders van het fonds zouden al spoedig een grote macht uitoefenen. Socialisatie van de woningmarkt zou het resultaat zijn.

¹⁾ Umrath, Real Policy in Western Europe, International Labour Review, September 1953.

Het betoog van de Commissie-Thurlings loopt anders. Zij stelt zich op het standpunt dat ook de huiseigenaar naar het beginsel van de vervangingswaarde moet afschrijven, m.a.w. de exploitatiekosten van de oude woningen blijven niet achter als de bouwkosten stijgen, maar lopen daarmee onmiddellijk omhoog. Aldus is er geen overschot, dat voor belastingheffing in aanmerking komt. In deze gedachtengang is er dus geen aangrijpingspunt voor een huurbelasting.

Het komt mij voor, dat noch het ene betoog noch het andere met de huurbelasting als principe heeft afgerekend.

De huurbelasting wordt op verschillende wijzen verdedigd en nu is het opmerkelijk, dat de krachtigste argumenten, die ten gunste van die belasting in het geding worden gebracht, in de beide rapporten niet worden genoemd. Als zodanig beschouw ik in de eerste plaats het betoog van Goudriaan dat dank zij huurbelasting en egalisatiefonds de vorming van de huurprijs naar de marginale productiekosten (in de huidige omstandigheden naar de kosten van een nieuwe woning) wordt vervangen door de prijsvorming naar de gemiddelde productiekosten²⁾. De toepassing van deze gedachte zou sterk stabiliserend werken op de schommelingen van de huurprijs, met alle voordelen daarvan, ook voor de huiseigenaren. Men kan zich voorstellen dat bij voortgezette daling van de bouwkosten de huren van de nieuwe woningen bij een dergelijke opzet boven het peil van de daaraan beantwoordende exploitatiekosten blijven en dat dan juist de nieuwe woningen door een belasting worden getroffen, die ten voordele zou strekken van de exploitanten van de oude woningen. Dus precies het omgekeerde van wat in de tegenwoordige omstandigheden vereist is. Het is jammer, dat de rapporten hier niet bij stilstaan.

Hetzelfde geldt — in de tweede plaats — voor het betoog dat de huurbelasting fundeert op de omstandigheid dat bij de exploitatie van woningen twee essentiële elementen van het woningbeheer niet of althans niet voldoende tot hun recht komen

t.w. de tijdige vervanging van de verouderde woning door nieuwe en onderhoud en herstel. Er zou dus verder een deel van de huuropbrengst aan de eigenaren moeten worden onttrokken, teneinde te waarborgen dat hierin wordt voorzien, m.a.w. op nader te regelen wijze zouden vervanging en onderhoud door bijdragen uit een fonds, puttend uit een huurbelasting moeten worden bevorderd.

Ook dit betoog wordt in de rapporten niet rechtstreeks bestreden, al richt de redenering van de Commissie-Thurlings betreffende afschrijving van de woningen naar de vervangingswaarde zich zijdelings ook hiertegen (evenals trouwens tegen het argument van de prijsvorming naar de gemiddelde productiekosten).

Mij lijkt deze wijze van afschrijving een hachelijke constructie bij het woningbeheer. Niet in de eerste plaats omdat men in de practijk zelden aldus afschrijft, maar omdat de afschrijving naar de vervangingswaarde berust op het postulaat van de continuïteit van het bedrijf en dit uitgangspunt speelt bij de exploitatie van woningen maar een zeer beperkte rol. Hier komt nog de praktische moeilijkheid bij dat deze wijze van afschrijving geenszins waarborgt dat de huiseigenaar aan het einde van de levensduur van zijn bezit inderdaad over voldoende middelen beschikt om tot vervanging over te gaan, zoals het rapport van de Commissie-Thurlings trouwens zelf toegeeft.

Het aanvalsfront, waarlangs beide rapporten zich bewegen, is dus te kort. Zij richten zich niet op het hoofdfront van hun tegenstanders en waar zij wel aanvallen, zijn hun wapens in zoverre niet effectief, dat nog te veel wordt vertrouwd op sommige aprioristische stellingen. De consequentie van socialisatie, waarop ik al wees en verder ook een zeker sentiment ten gunste van de huiseigenaar zullen niet overal de indruk maken, die de schrijvers er zich van voorstellen. Wil men tot een gesprek komen met politiek andersdenkenden, dan zal men de feitelijke analyse zo ver mogelijk moeten voortzetten, m.a.w. zakelijk moeten aantonen dat bepaalde gevolgen inderdaad maatschappelijk nadelig zijn.

Voor een dergelijk gesprek over de politieke grenslijnen heen kunnen de beide rapporten toch nuttige uitgangspunten opleveren.

²⁾ Zie zijn prae-advies over de instelling van een woningfonds. Publicatie no. XIV van het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting.

NOVEMBER 1918

Een juist beeld van de gebeurtenissen in November 1918 in ons land zal wel nimmer meer kunnen worden verkregen. Het archief van de SDAP werd in de bezettingstijd weggevoerd en bevindt zich thans in Polen of in Rusland. De archieven van Albarda, Brautigam, De Zeeuw, J. ter Laan en anderen, die allen nauw bij het gebeurde waren betrokken, gingen verloren. In het bijzonder valt het verlies van het omvangrijke archief van Albarda te betreuren, omdat dit onder meer het enige exemplaar van de notulen van de vergadering, die op Zondag 10 November 1918 's avonds te Rotterdam werd gehouden, bevatte.

Het politie-archief van de gemeente Rotterdam, waarin over de November-gebeurtenissen uitgebreide gegevens waren, werd na de capitulatie van het Nederlandse leger in Mei 1940 op last van hoger gezag geheel vernietigd ¹⁾. In het archief van het ministerie van Binnenlandse Zaken treft men slechts enkele afschriften van telegrammen en enige andere gegevens aan. Ook de notulen van de ministerraad geven zo goed als geen inzicht in de maatregelen, die werden getroffen.

Van hetgeen zich in de leiding van de SDAP afspeelde, hebben Troelstra, Vliegen en Schaper — ieder op zijn wijze — openhartig mededeling gedaan in hun memoires ²⁾. Wij hebben van deze berichtgeving gebruik gemaakt, doch hebben in de eerste plaats getracht hieraan enkele nieuwe elementen toe te voegen. Ons doel was te vergaren, wat anders mogelijk aan de geschiedschrijving zou ontglippen. Vandaar dat wij matige aandacht hebben besteed aan voorvallen, die algemeen bekend zijn, zoals bijvoorbeeld de inhoud van een aantal redevoeringen en het kamerdebat, dat zich na 11 November 1918 ontspan.

Een nieuwe aera wordt ingeluid, schrijft het r.k. dagblad „Het Centrum”, als tijdens het grote debat over o.a. de relletjes in de Harskamp de minister van oorlog op Woensdag 6 November 1918 in de Tweede Kamer mededeelt, dat de opperbevelhebber generaal Snijders ingevolge ministeriële aandrang zijn aanvraag

¹⁾ Mededeling Burgemeester van Rotterdam.

²⁾ Troelstra, Gedenkschriften IV (Storm); Vliegen, Die onze kracht ontwakten deed, III; Schaper, Een halve eeuw van strijd, I.

om ontslag heeft ingediend. De niet al te moedige minister was gezwicht voor Troelstra's dreigement: wanneer de regering deze man niet afzet, dan moet de regering zelf worden afgezet ³⁾. Het ontslag kwam zeer onverwacht. Zelfs een deel van de ministers werd voor een fait accompli gesteld: in de gegeven omstandigheden was het nemen ener onverwijfde beslissing absoluut noodzakelijk en het bleek verder niet mogelijk een volledige ministerraad bijeen te roepen ⁴⁾. Het aanvankelijke antwoord van Ruys de Beerenbrouck, dat de regering de leiding in handen houdt ⁵⁾, werd door de mededeling van de minister van oorlog overstemd. De Nieuwe Rotterdamsche Courant juichte de beslissing toe; zij had reeds heel wat vroeger behoren te vallen. Het blad verweet Troelstra zelfs, dat deze het niet reeds anderhalf jaar terug krachtig steunde, toen het op het ontslag van de generaal had aangedrongen ⁶⁾.

De volgende dag melden de berichten, dat de meerderheidssocialisten in Duitsland dreigen uit de regering te treden als de Keizer niet aftreedt. De NRC beschouwt dit als een uiterste poging om de leiding van de beweging van onderop nog in eigen handen te houden en in rustige banen te leiden ⁷⁾. Men verwacht in Berlijn spoedig de toestanden van Hamburg, Bremen enz.; ook die van Kiel, waar een soldatenraad het bewind reeds heeft overgenomen. In alle Centrale-landen woelt en gist het. Als Vrijdags de spanning in Berlijn nóg niet haar hoogtepunt heeft bereikt en ook van ernstige onlusten nog geen sprake is, orakelt het ochtendblad van Zaterdag: tegen vannacht worden ze (de onlusten) nu echter verwacht ⁸⁾. En deze voorspelling wordt onmiddellijk gevolgd door nadere telegrammen, dat in Hamburg en Kiel ernstige misdadige wanordelijkheden zijn voorgevallen. Die dag is er een van grote emoties; extra edities der bladen volgen elkaar in ons land in snel tempo op. Iedereen is gespannen, al is bij ons van een revolutionnaire toestand niets merkbaar.

Zimmerman's optreden

In deze gespannen en onzekere sfeer acht de burgemeester van Rotterdam, mr A. R. Zimmerman, het gewenst de sociaal-democraat en leider der Rotterdamse boot- en havenwerkers Heykoop bij zich te roepen. Deze voldoet aan het verzoek en begeeft zich 's middags met zijn partijgenoot Brautigam naar de burgemeester. Over hetgeen de burgemeester toen heeft gesproken, is veel te doen geweest. Enerzijds is er het verslag van de sociaal-democratische leiders ⁹⁾. Volgens hen heeft de burgemeester te kennen gegeven, dat hij voorzag, dat de Duitse revolutionnaire beweging niet voor een vlag bij Zevenaar halt zou houden en naar Holland zou overslaan. Hij meende haar niet te kunnen keren en vroeg daarom, of zijn bezoekers

³⁾ Hand. II 1918/1919 p. 259.

⁴⁾ Notulen vergadering ministerraad 8 Nov. 1918.

⁵⁾ Op 5 Nov. 1918 in de 2e Kamer.

⁶⁾ NRC 7 Nov. 1918.

⁷⁾ Idem 8 Nov. 1918.

⁸⁾ Aanhef van een hoofdartikel over „De oproeren in Duitsland” in NRC 9 November 1918 ocht.

⁹⁾ Afdrukt bij Troelstra, Gedenkschr. IV p. 192 e.v.

hem met hun namen, invloed, positie en persoon wilden bijstaan in de komende dagen, teneinde bij te dragen in de handhaving der orde en voor bescherming van het materiële leven. Aan zijn college van wethouders had de burgemeester daarvoor niet genoeg, met zijn handjevol politie zou hij toch niets kunnen beginnen en soldaten recruterende was in de gegeven omstandigheden het laatste, wat hij goed achtte. De socialistische leiders wezen er op, dat er grote maatschappelijke veranderingen konden komen, wat de burgemeester toestemde en beaamde ¹⁰⁾. Zij spraken de mening uit, dat de regering dit ook zou beseffen, welke hoop de burgemeester zei te delen. In aansluiting hierop deelde deze mede, dat hij zich Maandag 11 November naar minister Ruys de Beerenbrouck zou begeven en daar zijn mening zeggen. Hij althans wilde verantwoord zijn, zodat men later niet zou kunnen zeggen, dat hij de grote dingen niet zag aankomen.

Ter andere zijde staat de lezing van Zimmerman, die het hierboven weergegeven verslag van Heykoop en Brautigam een- en andermaal ¹¹⁾ heeft bestreden. Volgens Zimmerman was tot op het ogenblik van de bespreking geen enkele publieke uiting van de socialisten bekend, die deed verwachten, dat zij met omwentelingsplannen rondliepen. Ook was er geen gisting onder bevolking. Wel meende hij rekening te moeten houden met ontbindingsverschijnselen in Nederland als gevolg van die, welke in Duitsland steeds zichtbaarder werden. Het doel der bespreking was dan ook alleen om zich te vergewissen wie betrouwbaar was en wie niet. Eerst tijdens het onderhoud hoorde hij, dat er eisen zouden worden gesteld en dit was het nuttige van zijn stap ¹²⁾. Overigens had de burgemeester soortgelijke informatieve besprekingen gevoerd met de leiders van de r.k. en prot. christ. vakbeweging. Hij trachtte de medewerking dier leiders, evenals die der andere werklidengroepen, bij voorbaat te verkrijgen tegen ontbinding en omverwerping. Het ongehinderd functionneren van de openbare bedrijven en diensten moest in het belang van de bevolking worden verzekerd en daarom was de burgemeester van plan om ook in geval van een revolutionnaire beweging in ieder geval zijn best te doen voor het behoud der orde ¹³⁾.

Het heeft zin de mate van betrouwbaarheid der beide lezingen na te gaan. De regering heeft nimmer in twijfel getrokken, dat de houding van burgemeester Zimmerman zo is geweest, als Heykoop en Brautigam hebben aangegeven. Zo schreef mr. Aalberse ¹⁴⁾ in 1928 niet te kunnen ontkennen, dat de (door Heykoop en Brautigam) gegeven voorstelling in overeenstemming is met hetgeen ook van elders over de toenmalige situatie te Rotterdam verluidde. Niet slechts de NRC, maar ook het hoofd van het gemeentebestuur waren overstuurd ¹⁵⁾.

¹⁰⁾ Op deze bevestiging zinspeelt Heykoop, wanneer hij op 14 Nov. 1918 in de Rotterdamse gemeenteraad als zijn oordeel uitspreekt, dat men had mogen verwachten, dat de voorzitter gezegd zou hebben, dat grote maatschappelijke concessies zonder bloedige botsingen tot stand gebracht moeten worden.

¹¹⁾ De Residentiebode van 19 Nov. 1928; broch. November 1918, z.j. (± 1933).

¹²⁾ Brochure pag. 6 en 8.

¹³⁾ Idem pag. 9.

¹⁴⁾ Mr. P. J. M. Aalberse, minister van Arbeid tijdens het eerste kabinet Ruys de Beerenbrouck.

¹⁵⁾ Een Gezags-man, in Het Centrum van 14 Nov. 1928.

Schouten's oordeel is gereserveerder. Tussen deze politicus¹⁶⁾ en Zimmerman vond op Maandagmorgen 11 November 1918 het onderhoud plaats, waarvan Zimmerman in zijn brochure en in de vergadering van B. en W. gewag heeft gemaakt. Schouten voelde zich na het gesprek zeker niet helemaal gerust. Tezamen met wethouder Van der Molen heeft hij geruime tijd later het gebeurde nog eens met de burgemeester besproken. Zijn weloverwogen oordeel luidde en luidt, dat ook dit gesprek „geen volkomen bevredigende zekerheid” heeft opgeleverd¹⁷⁾.

Nadat op Zaterdag 9 November 1918 Scheidemann, geheel onvoorbereid, de Duitse Republiek had uitgeroepen en op Zondag 10 November de Duitse Keizer's morgens in alle vroegte de Nederlandse grens bij Eysden had overschreden en nadat die Zondagavond de besturen en vertegenwoordigers van sociaal-democratische organisaties te Rotterdam hadden beraadslaagd, riep de burgemeester van Rotterdam op Maandagmiddag 11 November het college van B. en W. in een buitengewone samenkomst bijeen. Volgens Heykoop moet de burgemeester in deze vergadering ongeveer gezegd hebben, dat hij met het overgaan van de macht aan arbeiders- en soldatenraden ernstig rekening hield en dat hij, als anderen de macht in handen namen, bereid was om als „deskundige” de technische leiding te behouden¹⁸⁾. In de officiële notulen treft men dit in deze positieve vorm niet aan¹⁹⁾. Volgens deze acht de burgemeester de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de volksbeweging zich ook hier openbaart, bijv. als SDAP en aanverwante organisaties's avonds met verder strekkende eisen komen dan waartoe de vorige avond was besloten. Mocht het hier tot gebeurlijkheden komen, als in Duitsland, dan is zijn persoonlijk standpunt, dat men, voor zover dit met eer en geweten is overeen te brengen, als bestuurder op zijn post moet blijven, omdat men door zijn meerdere bekendheid met de gehele bestuurs-machinerie beter in staat is mede te werken tot voorkoming van erger toestanden, waarvan de gehele bevolking de dupe zou worden. Met name denkt de burgemeester aan de mogelijkheid, dat soldatenraden of welke organisaties ook de macht in handen krijgen. Het beramen van maatregelen, die dan zijn te nemen, ligt stellig op de weg der Landsregering; de lokale overheid zal eventueel slechts geroepen zijn te doen wat zij kan voor instandhouding der orde. Primair moet men dus alles doen om de openbare nutsbedrijven, stations en banken goed te laten functionneren²⁰⁾.

Wij kunnen hieruit niet anders lezen dan een afschuiven van het nemen van

¹⁶⁾ Dr. J. Schouten, destijds lid van de Rotterdamse gemeenteraad, thans leider van de AR-fractie 2e Kamer.

¹⁷⁾ Meded. dr. J. Schouten.

¹⁸⁾ gecit. in Troelstra IV pag. 196.

¹⁹⁾ Volgens mededelingen van de heren Brautigam en De Zeeuw aan schrijver dezes zouden deze notulen later aan een revisie zijn onderworpen, zodat zij geen objectief beeld meer zouden geven. De revisie zou blijken uit het „ingeplakt” zijn van de desbetreffende bladen in het notulenboek. Of er inderdaad sprake is van vervalsing, is niet meer na te gaan, daar degenen, die bij het opstellen van de notulen waren betrokken, niet meer in leven zijn. Uit het volgende blijkt, waarom wij de twijfel aan de originaliteit niet van direct belang achten.

²⁰⁾ De overeenstemming met het gereleveerde verslag van Heykoop en Brautigam is onzes inziens evident.

gewelddadig en het dragen van de verantwoordelijkheid daarvoor, naar de landsregering. Ondanks de voorzichtige en voorwaardelijke toon, waarin de notulen zijn gesteld, springt de zwakke houding van Zimmerman naar voren.

Tegen deze zwakheid heeft de regering krachtdadig ingegrepen. Wethouder Van der Molen, die in de vergadering van B. en W. dra opmerkte, dat men bij een mogelijke volksbeweging toch niet uitsluitend met de SDAP kon meegaan, heeft waarschijnlijk de regering ingelicht over de houding van de burgemeester. Niet duidelijk is, of deze inlichting de houding van Zimmerman op de gepasseerde Zaterdag dan wel die tijdens de vergadering van het college van B. en W. betrof. Waarschijnlijk sloeg zij op alle gesprekken, die de burgemeester had gevoerd, want de heer Schouten had wethouder v. d. Molen aanstonds na zijn onderhoud met Zimmerman van het voorgevallene in kennis gesteld.

Volgens Troelstra zou de ministerraad reeds Zondagochtend bijeen zijn gekomen naar aanleiding van uit Rotterdam ontvangen berichten over een revolutionaire dreiging ²¹). Dit is niet juist. Hoewel de notulen van de ministerraad dit niet aangeven, zijn de ministers wel bijeen geweest: echter alleen ter bespreking van de grensoverschrijding van de Duitse Keizer ²²). De houding van de burgemeester van Rotterdam is niet aan de orde geweest en niets wijst er op, dat de regering toen reeds kennis droeg van diens optreden. Ook uit Albarda's bericht, dat de ministerraad zich in de spannendste tijd zeer in het bijzonder met een bespreking over de houding van Zimmerman heeft bezig gehouden ²³), mag men afleiden, dat op Zondag niet over Rotterdam is gesproken. Wel heeft, zoals nader zal blijken, de ministerraad zich op Maandagmorgen over de Rotterdamse gebeurtenissen en het manifest van SDAP en NVV beraden, maar ook die morgen is niet in het bijzonder over het gedrag van Zimmerman gesproken. De door Albarda bedoelde bespreking vond plaats in de vergadering van de ministerraad, welke in de namiddag van Dinsdag 12 November werd gehouden ²⁴). Gesteld voor het probleem, dat de burgemeester van Rotterdam trachtte te ontwijken, besloot de regering om iedere poging tot omverwerping van het wettig gezag met alle kracht van wapenen tegen te gaan. Wel hebben in deze vergadering, die na Troelstra's optreden in de Kamer plaats vond, in de boezem der regering twee richtingen gestreden ²⁵). Een minderheid was namelijk bereid om concessies te doen en dacht daarbij in het bijzonder aan een volksreferendum, de invoering van vrouwenkiesrecht en daarop volgende kamerontbinding ²⁶). Verder werd besloten, dat de minister van Financiën

²¹) Troelstra, IV pag. 198.

²²) Meded. mr. dr. S. de Vries Czn., minister van Financiën van 9 Sept. 1918 – 28 Juli 1921.

²³) Het Volk van 23 Nov. 1928, gecit. in Troelstra IV; Albarda's mededeling is ontleend aan hem door minister Ruys verstrekte informaties.

²⁴) In de notulen van de ministerraad treft men over de Rotterdamse gebeurtenissen niets aan. Het hier volgende danken wij aan oud-minister De Vries te Wassenaar, die zo bereidwillig was ons op ons verzoek zo volledig mogelijk in te lichten.

²⁵) Troelstra IV pag. 209/210.

²⁶) Het is ons niet geoorloofd de bron, waaraan dit gegeven is ontleend, met name te vermelden. Om misverstand te voorkomen zij vermeld, dat de redenen hiertoe in geen enkel opzicht verband houden met de beschreven gebeurtenissen.

zich onmiddellijk naar Rotterdam zou begeven om de burgemeester aan te zeggen met geweld de revolutie te keren ²⁷). Deze vertrok aanstonds met de enige auto, die ter beschikking stond en trof mr. Zimmerman om acht uur 's avonds in zijn woning aan. De minister maakte gewag van het gerucht tot overgave, dat de ministerraad had bereikt en deelde mede, dat het de wens van de regering was, dat de burgemeester zonder enige aarzeling krachtdadig zou ingrijpen bij de eerste de beste poging tot revolutie. De burgemeester reageerde hierop met de vraag, wat de minister wenste ²⁸), waarop deze antwoordde, dat de volgende morgen mitrailleurs klaar moesten staan om zo nodig — in afwachting van troepen, die uit Breda zouden arriveren — te kunnen schieten.

Dit was duidelijke taal voor een burgemeester, tevens hoofd van de politie. Maar Zimmerman wenste zich veilig te stellen. Mogelijk ook miste hij niet alleen de moed zijner overtuiging, zo hij die bezat, maar ontbrak hem tevens de moed om tegenover zijn hoofdcommissaris een flinke houding aan te nemen, al liet hij zich in het algemeen weinig of niets aan het oordeel van zijn hoofdambtenaren gelegen liggen. Zimmerman verzocht althans de minister om de eis van de ministerraad ook aan de hoofdcommissaris over te brengen. De minister en de burgemeester begaven zich toen naar de hoofdcommissaris, die zij op het (oude) raadhuis aantroffen. Ten overstaan van deze heeft minister De Vries herhaald, wat de regering van de burgemeester verlangde, waarop de Rotterdamse gezagsdragers beloofden, dat overeenkomstig het verlangen van de ministerraad zou worden gehandeld. De minister keerde vervolgens terug naar Den Haag, waar hij de ministers met een groot deel van de rechterzijde bijeen vond; hij bracht meteen verslag uit aan zijn ambtgenoten.

Zimmerman is niet de enige geweest, die geen raad wist met het wereldgebeuren. Zaterdagavond 9 November had minister Ruys de Beerenbrouck een conferentie met een aantal vooraanstaande liberale leiders (Fock, Rink, Maaskant, Dresselhuys en Treub) over de handhaving van de orde ²⁹). De houding van deze leiders was zeer slap; een hunner zat zelfs te huilen. Naar hun oordeel was Nederland verloren; de revolutie was niet te keren. Het beste zou zijn om wat toe te geven, bijvoorbeeld de opnemings van een paar socialisten in de regering ³⁰). Vermelding verdient ook, dat P. Nijgh, voorzitter der Scheepvaartvereniging, zich met de socialistische leiders in Rotterdam in verbinding heeft gesteld om, in de verwachting dat een revolutie op komst was, op verbetering der arbeidsvoorwaarden aan te dringen. Hierbij zij opgemerkt, dat Nijgh als „arbeiderfreundlich” bekend stond. Bij een beoordeling van de burgemeester van Rotterdam in deze woelige Novemberdagen zal men dus niet uit het oog mogen verliezen, dat deze een symptoom is. Zimmerman stond niet alleen, maar door zijn positie van gezagsdrager, zijn pochend, hooghartig en uitdagend optreden en door zijn herhaalde en hardnekkige weigering tot erkenning van hetgeen in werkelijkheid geschiedde, is zijn gedrag in de publieke belang-

²⁷) Op deze missie doelt ook Albarda in zijn genoemd artikel van 23 Nov. 1928.

²⁸) Ontkende althans de juistheid van het gerucht niet.

²⁹) Ziet noot 26.

³⁰) Vgl. mr. Aalberse in Het Centrum van 14 Nov. 1928.

stelling komen te staan. Mogelijk vindt men in het bovenstaande mede een verklaring voor de vijandige houding, die hij later zowel in Oostenrijk ³¹⁾ als in ons land tegenover de arbeiders, hun leiders en hun organisaties heeft ingenomen.

Revolutionaire actie afgewezen

Intussen had de houding van Zimmerman op Zaterdag 9 November, zoals de Residentiebode terecht heeft opgemerkt, de socialisten op het idee van een revolutie gebracht ³²⁾. Heykoop en Brautigam lichtten A. B. de Zeeuw ³³⁾ en Troelstra nog diezelfde middag in en besloten werd, dat men de volgende morgen bijeen zou komen om zich nader te beraden.

Zoals afgesproken was, brachten de Rotterdammers op Zondagmorgen 10 November ten huize van Troelstra verslag uit. Aanwezig waren Heykoop, Brautigam, De Zeeuw en Troelstra en op verlangen van de laatste ook Sannes en Albarda. Heykoop vertelde van het onderhoud met Zimmerman. Deze had de sleutels van de stad aangeboden en te kennen gegeven bereid te zijn tot medewerking, wanneer er een revolutie zou komen. Heykoops weergave van het besprokene was nogal schilderachtig en niet allen ³⁴⁾ stelden aanstonds vertrouwen in zijn relaas. Niet geheel ten onrechte heeft Hans „de kleine heer Heykoop” „de piccolo van de revolutie” genoemd, zoals ook nader nog zal blijken ³⁵⁾. Brautigam, die bezadigder was dan de „steeds emotievolle” Heykoop, bevestigde echter het verslag en volgens Albarda mag men dan ook aannemen, dat de intrinsieke inhoud daarvan juist is geweest.

Een enkel woord over Troelstra. Psychologisch staat Troelstra, zo komt het Kranenburg voor, tussen het cholericische en nerveuze type in, zij het misschien dichter bij het cholericische; de overgang van het éne type naar het andere is trouwens geleidelijk. Troelstra heeft veel gemeen met door Le Senne als choleric gequalificeerde staatslieden, als Mirabeau en Danton, Gambetta en Jaurès, die „ont confondu leur ardeur politique avec leur penchant pour l'art oratoire. Comme chef de parti le colérique célèbre l'audace et conseille l'attaque; mais souvent, au sein même des hardiesses, il reste modéré et laisse souvent, à cause de son humanité à des passionés le privilège de les dépasser en violence” ³⁶⁾. Wat Troelstra tussen choleric en nerveuzen in plaatst, zijn de onbeheertheid, die hem soms kenmerkt, en de inzinkingen, waaronder hij kan lijden. Wij kunnen de karakterologische onderbrenging verder laten rusten; voldoende zij dat Troelstra emotioneel en impulsief was en dat ernstige inzinkingen hem in de onmiddellijk voorafgaande jaren hadden

³¹⁾ „Zimmerman heeft... zich uiterst reactionnair gedragen ten opzichte van alle problemen van sociaal-politieke aard, het ontslag van ambtenaren en de betrekkingen van den Staat met de socialistische gemeentebesturen”, uit brief van een diplomaat, die Z. in Wenen gadesloeg. Afdrukt in „Openbare Brief” door dr. Henri Polak, 1934.

³²⁾ De Residentiebode, 10 November 1928.

³³⁾ Destijds voorzitter van de Federatie Rotterdam van de SDAP.

³⁴⁾ Albarda (meded. Albarda).

³⁵⁾ D. Hans, Troelstra en de Revolutie, 1920, p. 6.

³⁶⁾ Le Senne, *Traité de Caractérologie*, p. 326, gecit. door R. Kranenburg in *Studiën over Recht en Staat: Troelstra en onze staatsrechts-ontwikkeling* (1952), p. 159.

getroffen. Oorspronkelijk extreem-marxist en vurig aanhanger van het historisch materialisme, heeft hij zich hiervan nooit geheel kunnen losmaken. De splitsing van de SDAP in 1909 heeft diepe sporen in Troelstra nagelaten, zozeer, dat zij volgens sommigen ten onrechte het rechtse stempel op hem hebben gedrukt ³⁷⁾. Waarschijnlijk heeft niemand van zijn tijdgenoten zo scherp de tweeslachtigheid in Troelstra aangegeven als Saks: Troelstra — reformist en oud-revolutionnair — heeft meer de revolutionairen gevreesd dan de revolutie gewenst; hij is erin geslaagd zijn eigen vrees voor de revolutionairen om te zetten in vrees voor hem ³⁸⁾.

Het laat zich na het bovenstaande niet moeilijk raden, dat Troelstra deze Zondagmorgen zeer geëmotionneerd was. Hoewel hij een week tevoren in bijeenkomsten van Partij en NVV de opvatting had verkondigd, dat de revolutionaire golf van Duitsland naar ons land zou overslaan en dat men gereed moest zijn om zich aan het hoofd der beweging te stellen ³⁹⁾, was hij er toch niet op voorbereid reeds zo spoedig met een revolutionaire situatie te worden geconfronteerd. Hij kwam dan ook tot de conclusie, dat „wij de toestand niet en anderen haar wel goed inzagen” ⁴⁰⁾. De moeilijkheid was echter, dat men ook in een revolutionaire situatie niet wist wat men moest doen. In de gememoreerde bijeenkomsten ⁴¹⁾ was fel gediscussieerd en in het bijzonder Vliegen, Bongers en Wibaut hadden uitgesproken, dat een revolutie in een democratisch land als Nederland een dwaasheid zou zijn en dat aan de verwezenlijking van een verstrekkend program de voorkeur moest worden gegeven. Volgens Troelstra zou dit laatste alleen mogelijk zijn door een revolutie, waartoe de sociaal-democraten het initiatief moesten nemen om te voorkomen, dat de arbeiders naar het bolsjewisme zouden worden gedrongen ⁴²⁾. Tot een conclusie was het toen echter niet gekomen.

Waar in de partij de meningen zo verdeeld waren, is het begrijpelijk, dat de discussie op deze Zondagmorgen nogal opgewonden was. Vooral Heykoop steunde Troelstra in de opvatting, dat een revolutie voor de deur stond en dat deze door de sociaal-democraten moest worden geleid. Men was zich overigens wel bewust, dat geen beslissing kon worden genomen en dat nader beraad met de officiële instanties van Partij en NVV moest plaats vinden. Troelstra nam de telefoon van de haak en belde naar Van Kuykhof, de partijsecretaris, waar zich toevallig ook Oudegeest, de voorzitter van het NVV, bevond. Sannes belde naar Schaper in Groningen en nodigde hem voor de avondvergadering uit met de woorden: „Het gaat los, de boel komt in opstand, de revolutie is er!” ⁴³⁾. Volgens een der inmiddels opgeroepen koeriers belde en telegrafeerde men overal heen ⁴⁴⁾. Enige zorgvuldigheid werd niet in acht genomen.

In de loop van de middag bereidde Troelstra de avondbijeenkomst voor door

³⁷⁾ S. de Wolff, Pieter Jelles Troelstra, in De Vlam 29 April 1950.

³⁸⁾ J. Saks (P. Wiedijk), De week der dupes, Social. Opstellen II, pag. 227 e.v.

³⁹⁾ Troelstra IV p. 182.

⁴⁰⁾ Meded. Albarda.

⁴¹⁾ 2 en 3 Nov. 1918.

⁴²⁾ Troelstra IV pag. 182 e.v.

⁴³⁾ Schaper, H.E.S. I pag. 215.

⁴⁴⁾ Meded. J. J. van Langen, oud secretaris Haagse Bestuurdersbond.

een programma op te stellen ⁴⁵). Wat Troelstra hierover in zijn Gedenkschriften vermeldt, is niet geheel juist. Men krijgt de indruk, dat Troelstra het programma alleen heeft vervaardigd. Toen de Rotterdammers vertrokken, omdat zij die middag in Rotterdam moesten zijn, bleef Albarda. Troelstra en Albarda bespraken 's middags een program, dat door Albarda op schrift werd gesteld. Dat het een „uitgesproken revolutionnair” karakter had ⁴⁶), is waarschijnlijk wel Troelstra's bedoeling geweest maar toch te sterk uitgedrukt. Zo luidde een der punten: herziening der grondwet en kwam er voorts de eis tot reconstructie van het kabinet in voor ⁴⁷). Was het program inderdaad zo revolutionnair geweest als Troelstra het doet voorkomen, dan zou de redactie zeker hebben geluid: afschaffing der grondwet, of men had eenvoudig niets over de grondwet gezegd.

Diezelfde middag kwamen in Rotterdam de plaatselijke besturen van de SDAP en het NVV bijeen om zich te beraden. De sfeer in deze bijeenkomst was revolutionnair. Sannes stelde voor om te besluiten, dat men de macht uit handen van burgemeester Zimmerman zou overnemen. Hij vond echter Jan ter Laan, lid van de Tweede Kamer, tegenover zich. Ter Laan voorzag, dat de overneming van het gezag waarschijnlijk niet zo eenvoudig in zijn werk zou gaan als werd voorgesteld. Hij vroeg, wat er moest gebeuren, wanneer de burgemeester weigerde om aan het verzoek te voldoen. Hij vreesde in dat geval een herhaling van 1903 ⁴⁸). Het antwoord luidde laconiek: dat weigert hij niet. Men besloot echter niet tot onbezonnen daden over te gaan en de besprekingen in de avondvergadering af te wachten. Zo groot was het enthousiasme in de middagbijeenkomst, dat velen zich aanboden om als koerier dienst te doen, wanneer de openbare diensten niet meer zouden functionneren. De notulen van deze vergadering zijn niet meer aanwezig. Jan Voet, die ze maakte, heeft ze in een blikken bus begraven ⁴⁹).

Het was een merkwaardige bijeenkomst, die 's avonds in het Voorwaarts-gebouw te Rotterdam werd gehouden. Aanwezig waren het bestuur van de SDAP, het bestuur van het NVV, de hoofdredactie van Het Volk, vertegenwoordigers van de Bond van Dienstplichtigen, de sociaal-democratische kamerfractie, vertegenwoordigers van de federaties Rotterdam, Den Haag, Amsterdam en Utrecht van de SDAP en anderen. Velen kenden elkaar niet en iedere contrôle ontbrak. Naar schatting waren er tussen vijftig en honderd mensen. De gecombineerde zalen waar men vergaderde, waren door een suitedeur gescheiden van het aangrenzende restaurant, waar bezoekers rustig hun vertering gebruikten. De mogelijkheid tot meeluisteren was derhalve in en buiten de vergaderzaal ruim aanwezig. Zij is volop benut.

Evenals 's morgens ten huize van Troelstra leidde ook nu Heykoop de politieke situatie in; andermaal deed hij dit op revolutionnaire en schilderachtige wijze. Zijn rede vond geen weerklank ⁵⁰). In het land was nergens van een revolutionnaire

⁴⁵) Troelstra IV pag. 200.

⁴⁶) Idem.

⁴⁷) Meded. Albarda.

⁴⁸) Meded. J. ter Laan, bevestigd door A. B. de Zeeuw; vgl. ook Het Volk. Nov. 1928.

⁴⁹) Meded. J. ter Laan; ook volgens De Zeeuw zijn ze door Voet opgeruimd.

⁵⁰) De notulen, die Van Kuykhof van deze vergadering maakte, bevonden zich in het archief van Albarda, dat in 1940 verloren ging.

stemming sprake. Zij, die buiten Rotterdam woonden en op grond van de ontvangen oproep een opgewonden stemming in deze stad hadden verwacht, waren verbaasd de havenstad in rust aan te treffen ⁵¹). Troelstra meende, dat moest worden toegeslagen; men moest de „revolutionairen” voor zijn. Butselaar, die voor de Bond van Dienstplichtigen aanwezig was, waarschuwde echter, dat men zich omtrent het leger geen illusies moest maken. Volgens hem zouden de soldaten het aanbrengen van verbeteringen in de menage toejuichen, maar voor een revolutie zou niemand in het leger te vinden zijn ⁵²). Men zou alleen op de militairen kunnen rekenen, wanneer de strijd tegen de communisten zou gaan ⁵³). Volgens Schaper gingen allerlei vage verhalen rond ⁵⁴).

Zo zou Troelstra hebben gesproken over zijn wasvrouw, die ook bij een hoog militair aan huis waste en deze militair zou heel bezorgd zijn over de naaste toekomst en revolutie verwachten. Oudegeest sprak toen droog en nuchter over de profetieën van die wasvrouw en oordeelde, dat dergelijke praatjes toch geen houvast gaven voor de te verwachten gebeurtenissen. Hoewel Schaper een goed gevoel voor details had, komt het verhaal ons toch onwaarschijnlijk voor ⁵⁵).

Het sterkste verzet tegen de plannen van Troelstra en Heykoop, bij wie zich Sannes en Matthijsen aansloten ⁵⁶), kwam van Vliegen en van de zijde van het NVV. In het bijzonder Oudegeest waarschuwde tegen overijde besluiten, daarbij herinnerend aan de stakingen van 1903. De herinnering aan de gevolgen van de spoorwegstakingen werd in deze spannende Novemberdagen steeds weer levend. Als Troelstra in Rotterdam en daarna in de Tweede Kamer te hard van stapel loopt vreest men in partijkringen een herhaling van 1903 en als hij op 14 November in de Kamer zijn bekende interrupties plaatst, vreest de journalist Frenkel, dat het echec nog groter dan dat in 1903 zal zijn ⁵⁷). Er is meer overeenkomst met 1903. Ook in November 1918 poogde Troelstra de arbeiders te leiden naar de wisselende omstandigheden; ook nu zou hij falen, omdat zijn optreden te impulsief, te ongeremd was ⁵⁸).

De leiders der vakbeweging hadden op weg naar Rotterdam in de trein een ontwerp-program opgesteld, dat Oudegeest in de vergadering aan de orde stelde. Men besloot, dat de revolutionaire plannen niet mochten doorgaan. Op de grondslag van het NVV-ontwerp werd een voorlopig program van twaalf punten aangenomen, dat 's nachts door een redactie-commissie nader zou worden uitgewerkt. Het congres, dat aanvankelijk in December zou worden gehouden, maar in de ver-

⁵¹) De Rotterdamse en Amsterdamse rust waren beslissend voor de vergadering, Vliegen III p. 424; Oudegeest, Geschiedenis der zelfstandige vakbeweging, II p. 103.

⁵²) Meded. Albarda; vgl. ook Verslag van de Commissie tot onderzoek naar de ontevredenheid in het leger, 1919.

⁵³) Schaper, H.E.S. I p. 217.

⁵⁴) Idem, pag. 215.

⁵⁵) Albarda, De Zeeuw, J. ter Laan en v. Langen, die de bijeenkomst bijwoonden, konden het niet bevestigen.

⁵⁶) Vliegen III p. 424.

⁵⁷) Naar gegevens, ontleend aan het archief van het ministerie van Binnenlandse Zaken.

⁵⁸) A. J. C. Rüter, De Spoorwegstakingen van 1903, p. 593.

gadering van 3 November op 23 en 24 November was gesteld, werd opnieuw vervroegd en wel tot 16 en 17 November. In het land zouden vergaderingen worden belegd om aan de gestelde programpunten kracht bij te zetten. Op het congres zouden de middelen worden voorgesteld om het program door te voeren.

Na afloop der vergadering begaf Troelstra zich onbevredigd en verbitterd ⁵⁹⁾ met Heykoop en Van Langen Rotterdam in ⁶⁰⁾. Het gesprek tussen hen schijnt er mede toe te hebben geleid, dat Troelstra op zijn aanvankelijk besluit om de volgende dag niet in de Rotterdamse demonstratieve vergaderingen te spreken, is teruggekomen ⁶¹⁾. Ongeveer terzelfder tijd ⁶²⁾ verzond Pinkhof, een journalist van De Telegraaf, een zeer uitvoerig en tot in onderdelen juist telefoonbericht aan de redactie van zijn blad te Amsterdam ⁶³⁾. De twaalf punten van het voorlopige program werden erin aangegeven; ten aanzien van de drie, die er later aan zouden worden toegevoegd, was dit uiteraard niet mogelijk, al werd wel melding gemaakt van de ingestelde redactie-commissie.

Toen Albarda die nacht thuis kwam, had de minister van Buitenlandse Zaken hem reeds opgebeld. Uit een daarna tussen hen gevoerd gesprek bleek, dat ook de berichten, die 's middags van Troelstra's huis uit waren verzonden, reeds bij de regering bekend waren ⁶⁴⁾. Ook droeg de regering kennis van de inhoud van het radicale conceptprogram, dat Troelstra en Albarda op Zondagmiddag hadden opgesteld.

Troelstra's fout

De nieuwe week zette zich in Duitsland in met de val van de monarchie en het uitroepen van de republiek, gepaard gaande met een toestand van verwarring en wanordelijkheden. De vijandelijkheden namen in de morgen van Maandag 11 November een einde en in verband hiermede was in ons land een gedeeltelijke demobilisatie ⁶⁵⁾ bekendgemaakt. Er heerste een sfeer van onzekerheid en verwachting.

Wanneer die morgen een min of meer verontruste burgemeester van Den Haag aan een socialistische wethouder vraagt, of de socialisten in staat zijn de orde te handhaven, wordt de burgemeester opgebeld en vraagt men hem, of H.M. de

⁵⁹⁾ Troelstra IV p. 204.

⁶⁰⁾ Meded. Albarda en v. Langen.

⁶¹⁾ Meded. v. Langen. Troelstra geeft aan, dat het terugkomen op zijn besluit zijn oorzaak vindt in het resultaat van de red. comm., dat radicaler was dan hij aanvankelijk had durven hopen. Het een sluit het ander niet uit .

⁶²⁾ 1.30 uur.

⁶³⁾ Copie persbericht in archief ministerie van Binnenl. Zaken.

⁶⁴⁾ Meded. Albarda.

⁶⁵⁾ Troelstra (IV p. 204) geeft aan, dat de regering reeds enkele dagen eerder een besluit tot gedeeltelijke demobilisatie had genomen en thans — klaarblijkelijk van het SDAP-beraad op de hoogte — haar tegenzet deed. Hij kon echter het volgende niet weten. In de vergadering van 8 Nov. 1918, waar de ontslagaanvraag van generaal Snijders werd besproken, machtigde de ministerraad de minister-president om in spoedeisende gevallen buiten de Raad om besluiten te nemen. Reeds op Zondag 10 Nov. werd van deze bevoegdheid gebruik gemaakt; de volgende dag deed minister Ruys in de ministerraad mededeling van het inmiddels genomen en bekendgemaakte besluit tot gedeeltelijke demobilisatie.

Koningin reeds gevaar loopt. De burgemeester antwoordt, dat hij wel zal waar-
schuwen, als het zo ver mocht komen ^{65a}).

In deze sfeer wordt het manifest van SDAP, NVV en Bond van Dienstplichtigen met gemengde gevoelens ontvangen. Eenerzijds zijn de reacties op de program-
punten zeer welwillend. Bij de afschaffing van de Eerste Kamer kan men zich
zonder haartzeer neerleggen ⁶⁶). . . . slechts de boden van die Kamer zullen er om
treuren ⁶⁷). Socialisatie in de vorm van overheidsexploitatie heeft niets afschrik-
wekkends ⁶⁸). De tijd is gunstig tot hervorming ⁶⁶). Anderzijds ontstaat reactie.
De hoofdbesturen van de bij het CNV aangesloten organisaties worden telegrafisch
opgeroepen voor een vergadering op Woensdag en als Albarda deze morgen het
Haagse stadhuis verlaat, zitten reeds bestuurders van de rechtse vakorganisaties
in de wachtkamer om door de burgemeester te worden ontvangen ^{65a}). De burge-
meester van Rotterdam belegt een buitengewone samenkomst van het college van
B. en W., omdat de mogelijkheid niet uitgesloten is, dat men na het manifest met
verder strekkende eisen komt en het de vraag is, of de demobilisatie rustig in haar
werk zal gaan ⁶⁸). Ook de ministerraad komt die morgen in buitengewone verga-
dering bijeen en besluit, dat er geen proclamatie zal uitgaan, noch van de regering
noch van Hare Majesteit, aangezien dit voor het ogenblik minder gewenst wordt
geacht; de minister van Binnenlandse Zaken zal in de eerstvolgende vergadering
van de Tweede Kamer mededelingen doen over de ogenblikkelijke toestand ⁶⁹).

Als Troelstra, na lezing van het artikel in de N.R.Ct. en bewogen door de mach-
tige indruk van een grote enthousiaste arbeidersmassa, 's avonds zijn opzienbarende,
revolutionnaire rede in het Verkooplokaal in Rotterdam uitsprekt, vergist hij zich
dus niet in de sfeer. In deze zin is er geen sprake van een „vergissing van Troelstra”.
Troelstra's fout is geweest, dat hij op schromelijke wijze afweek van de tactiek,
die de leiding van de partij de vorige avond officieel had vastgesteld ⁷⁰). In het
Verkooplokaal kondigt Troelstra het overnemen van de macht aan: Wij zullen
Zondag de gewichtige vraag hebben te bespreken of wij zullen overgaan tot een
opperste raad van arbeiders en soldaten voor het hele land en van plaatselijke
raden. Hebben wij daartoe besloten, dan is die raad van af dat ogenblik het
opperste gezag van ons land. De arbeidersklasse in Nederland grijpt thans de
politieke macht; zij zal zich moeten constitueren als een revolutionnaire macht ⁷¹).
Na afloop van de bezielende bijeenkomst in het Verkooplokaal begeeft Troelstra
zich naar de Doelezaal, waar Brautigam en Sannes het woord hebben gevoerd.
Ook hier spreekt Troelstra. Dan reist hij terug naar Scheveningen, slaperig en
moe ⁷²) na de emoties der afgelopen dagen. De volgende dag om 1 uur zal hij —

^{65a}) Meded. Albarda.

⁶⁶) Hoofdartikel NRC „De Arbeiderseisen”, 11 Nov. 1918 Av.

⁶⁷) Prof. Visser van IJzendoorn, enkele dagen later in de 2e Kamer.

⁶⁸) Notulen verg. 11 Nov. 1918.

⁶⁹) Notulen ministerraad 11 Nov. 1918.

⁷⁰) Idem Henri Polak in Het Volk d.d. 22 Nov. 1918.

⁷¹) Voor een uitvoerig verslag, zie NRC en Het Volk van 12 Nov. 1918.

⁷²) Meded. prof. C. W. de Vries, die de bijeenkomsten bijwoonde en in hetzelfde
rijtuig als Troelstra naar Den Haag terugkeerde.

naar Heykoops aankondiging in het Verkooplokaal — in de Tweede Kamer het revolutionnaire woord spreken „buiten de parlementaire orde en buiten de gewone gang van zaken”.

Voordien vindt op Dinsdagmorgen de gebruikelijke samenkomst van de sociaal-democratische kamerfractie plaats. Troelstra zou een exposé geven van de repliekrede, die hij in de Kamer zal houden ⁷³). Merkwaardig genoeg is, buiten de Rotterdammers, zo goed als geen enkel lid der fractie op de hoogte van hetgeen de vorige avond in Rotterdam is gebeurd ⁷⁴). J. v. d. Tempel, dagelijks bestuurder van het NVV, heeft echter in de trein de krantenverslagen gelezen en keert zich nu krachtig tegen Troelstra. Besloten wordt, dat deze geen herhaling zal geven van zijn optreden in het Verkooplokaal maar een gewone repliek zal uitspreken. Volgens Oudegeest heeft de Haagse arbeidersbeweging tijdens de vergadering van de fractie toestemming voor een demonstratie voor het kamergebouw gevraagd, doch de fractie wijst het verzoek af ⁷⁵).

Die morgen worden de eerste resultaten van de tegenactie merkbaar. De leiders der r.k. vakbeweging overhandigen een adres aan de voorzitter van de ministerraad en bespreken vervolgens de daarin gevraagde crisis- en hervormingsmaatregelen met de minister van Arbeid ⁷⁶). Een trouwe antirevolutionnaire verzoekt aan dr. Kuyper een oproep in De Standaard te plaatsen en wapenen te eisen „om onze heiligste rechten en goederen te verdedigen”, maar mocht de revolutie toch gelukken „dan geeft ik u de welgemeende raad u bij een uwer vrienden te verbergen. . . .” ⁷⁷). Kuypers huis wordt later onder — niet voortdurende, want de politie heeft het daartoe te druk — bewaking van de politie gesteld ⁷⁸).

In de Kamer beantwoordt eerst minister Ruys de Beerenbrouck de sprekers van de vorige week; hij stelt, naast andere verbeteringen, een verhoging van het broodrantsoen in uitzicht ⁷⁹). De handhaving der orde is een belangrijk thema in zijn rede en de minister dreigt reeds, dat bij verstoring der orde de voedselvoorziening in gevaar komt ⁸⁰). Na enkele andere sprekers verkrijgt Troelstra het woord ⁸¹). Begonnen met de bedoeling „kort en sober (met) een paar woorden” te repliceren, spreekt hij, improviserend naar enkele vlug gemaakte aantekeningen, een briljante urenlange rede uit. Wanneer de regering de handhaving van de orde vooropstelt, richt zij zich — aldus Troelstra — in het bijzonder tot de SDAP, omdat zij uit zekere kentekenen en uitingen van de laatste tijd heeft vernomen, dat deze aan-

⁷³) Deze was geen begrotingspeech, zoals Oudegeest (II p. 102 e.v.) aangeeft; de lopende interpellatiedebatten waren nog niet beëindigd. Het relaas van Oudegeest bevat meer onnauwkeurigheden.

⁷⁴) Meded. Albarda; id. Schaper in Social. Gids 1919 p. 57.

⁷⁵) Oudegeest II p. 104; wij hebben geen bevestiging van dit bericht kunnen verkrijgen. Het is waarschijnlijk niet juist.

⁷⁶) Zie NRC 12 Nov. Av.

⁷⁷) Brief d.d. 11 Nov. 1918 aan Kuyper, Kuyper-archief no. 8564a.

⁷⁸) Brief in opdracht van Burg. Patijn aan Kuyper; id. no. 8565a.

⁷⁹) Besluit Ministerraad 5 Nov. 1918 „met het oog op de zeer ongunstige toestand van de gezondheid der bevolking”.

⁸⁰) De rede van Ruys was opgesteld door de ministers Aalberse, Heemskerk en De Vries.

⁸¹) Handel. II 1918/1919 pag. 341—349.

spraak kan maken op de overneming van de macht in de staat. Concessies zijn echter niet meer voldoende. De overneming van de macht door de arbeidersklasse dient niet naar Russisch voorbeeld te geschieden. Wel zal dwang moeten worden uitgeoefend, maar dit is de dwang van de staatsmacht, hetgeen iets anders is dan geweld. Als er geweld mocht komen, dan komt het van de machten, die staan tegenover de arbeiders. Intussen zal het met dit geweld zo'n vaart niet kunnen lopen. Op het leger kan de regering niet rekenen en ook de politie staat haar niet meer ten dienste (althans niet voor minstens tweederde of drievierde deel), wanneer het gaat tegen de SDAP of tegen de georganiseerde arbeidersbeweging. Wanneer de regering zich niet meer van leger en politie verzekerd weet, heeft zij het staatsrechtelijk recht verloren om te blijven. De uitslag der verkiezingen in Juli 1918 heeft geen waarde meer. Wanneer de regering de zedelijke kracht en het politieke staatkundige recht mist om te blijven zitten als de regering van het Nederlandse volk, is de moderne arbeidersbeweging krachtens haar historische taak geroepen de staatsmacht over te nemen. Haar rechtsgrond is de onmisbaarheid. De moderne arbeidersbeweging gevoelt zich thans niet alleen voor haar eigen klasse verplicht te grijpen naar de staatsmacht, maar zij meent ook, dat het Nederlandse volk voor het heden en voor de toekomst geen grotere dienst kan worden bewezen dan wanneer men haar in staat stelt die doorslaande invloed op de verdere ontwikkeling van ons volk uit te oefenen, die voor de verwezenlijking van haar voornaamste eisen onverbiddeijk noodzakelijk is. Het congres zal op 16 en 17 November over de directe en praktische consequenties nader beslissen.

De meeste sociaal-democratische kamerleden applaudisseren na deze rede, ongetwijfeld voornamelijk uit vriendschap en solidariteit. Schaper en v. d. Tempel doen dit echter niet ⁸²).

In Troelstra's rede domineert de emotie van de vorige dagen. Bovendien had Troelstra even voor de aanvang van de zitting een bericht van Jan de Roode ⁸³) ontvangen, die het op zijn beurt van een Haagse politie-agent had gekregen. Dit bericht betrof de cijfers over de betrouwbaarheid van de politie; het bestond uit enkele krabbeltjes op de achterzijde van een envelop ⁸⁴). Dit voorval zou Schaper later het verwijt in de mond leggen, dat een man van Troelstra's positie niet zo lichtgelovig moest zijn ⁸⁵).

Vóór het einde van Troelstra's rede was de invloed op de burgerlijke partijen merkbaar ⁸⁶); één ogenblik was men alom onder de indruk gekomen, dat ook Nederland zijn zwaarste beproeving tegemoet ging, schrijft Van As in zijn knipselboek ⁸⁷). Daarna werkte de rede als een rode lap. Twijfel schiep dra het bericht van één der sociaal-democraten aan Hans, met verlof en verzoek om het te publi-

⁸²) Hans, a.w. pag. 8; verslag congres SDAP April 1919 p. 20.

⁸³) Journalist bij Het Volk.

⁸⁴) Meded. Albarda; id. Schaper, H.E.S. I pag. 222.

⁸⁵) Schaper, H.E.S. I pag. 259; id. Verslag congres SDAP 1919.

⁸⁶) Indruk Albarda, die ons juist voorkomt.

⁸⁷) G. G. v. As, November-alarm, 1919 p. 69.

ceren, dat een aanzienlijk deel der fractie het met de gesproken woorden niet eens was en dat Troelstra op eigen gezag was opgetreden ⁸⁸⁾.

Regering treedt op

De reacties op Troelstra's rede lopen zeer uiteen. De Telegraaf schrijft met vette letters, dat het kabinet-Ruys moet verdwijnen. Ruys vindt hierin en in het verzwijgen later door dit blad van een belangrijke concessie, die hij had gedaan, aanleiding om Hans in de ministerkamer te ontbieden. Hans verwijt daarop de Telegraaf-redacteur Frenkel, dat deze Troelstra de hand boven het hoofd houdt en tegen het ministerie is, juist op het ogenblik dat die. . . . de burgeroorlog wil ⁸⁹⁾. Schröder en H. Louis Israëls (hoofdredacteur en politiek medewerker van De Telegraaf) bieden op Woensdag 13 November 's avonds om half twaalf hun blad — en in het bijzonder De Courant — op politieke voorwaarden aan Vliegen aan ⁹⁰⁾.

De mening, dat revolutionnaire gebeurtenissen op til zijn, overheerst. Weliswaar heeft Troelstra in de Kamer — anders dan in de Rotterdamse vergaderingen — niet over arbeiders- en soldatenraden gesproken, maar zijn politieke tegenstanders brengen uiteraard het een met het ander in verband. Krachtadig moet het revolutiegevaar, dat nu acuut is geworden, worden bezworen. Men is echter niet gerust op de betrouwbaarheid van leger en marine. De marine wordt zoveel mogelijk ontwapend ⁹¹⁾. In zijn geheel is het leger niet te vertrouwen, schrijft Glybland Oosterhoff in zijn merkwaardige dagverhaal ⁹²⁾, hetgeen ook de opvatting van de regering is. Deze, blijkbaar alleen onlusten in de grote gemeenten verwachtend, besluit althans — na raadpleging van de waarnemend opperbevelhebber luitenant-generaal Pop, die daartoe tot de vergadering van de ministerraad was toegelaten — de meest te vertrouwen troepen naar Amsterdam, Rotterdam en Den Haag te zenden voor de handhaving van de orde ⁹³⁾; zij arriveren daar de volgende morgen. Verder wordt besloten, dat alle regeringsgebouwen, stations, gas- en electriciteitsfabrieken door militairen zullen worden bewaakt ⁹⁴⁾. De regering wil kennelijk met veel vertoon van troepenmacht oproermakers afschrikken en de haar goed gezinden sterken. Overal verschijnen burgerregimenten en burgerwachten. De aanwezigheid van zoveel soldaten, de bewaking van de openbare gebouwen dragen het hunne bij tot de zonderlinge stemming van afwachting en nieuwsgierigheid; over Rotterdam ligt een merkbaar toenemende spanning ⁹⁵⁾. Hoe spannend de toestand is, blijkt mede hieruit, dat de Koningin in deze week de minister van Arbeid driemaal ten

⁸⁸⁾ Hans, a.w. pag. 9; Troelstra IV p. 213. De NRC maakte reeds op 13 Nov. Av. en 14 Nov. Ocht. melding van vrij belangrijke meningsverschillen in de sociaal-democratische Kamerfractie.

⁸⁹⁾ Afgeluisterd telefoongesprek tussen Hans en Frenkel.

⁹⁰⁾ Residentiebode 15 Nov. 1918; Vliegen III p. 437/8. Wij zijn niet geslaagd in onze poging te achterhalen, hoe de voorwaarde luidde. De stukken van Vliegen zijn met het SDAP-archief verdwenen.

⁹¹⁾ Meded. Michels (Bond van Minder Marinepersoneel) tijdens het congres op 16/17 Nov. 1918 te Rotterdam.

⁹²⁾ Dagverhaal 8–15 November 1918 (1949), 12 Nov.

⁹³⁾ Notulen Ministerraad 12 Nov. 1918.

⁹⁴⁾ Niet in notulen ministerraad, meded. oud-minister De Vries.

⁹⁵⁾ NRC 14 Nov. 1918 Av. D.

paleize ontvangt, terwijl de normale frequentie van deze bezoeken niet meer dan drie per maand placht te zijn ⁹⁶).

Ruys geeft vrouwenkiesrecht toe

De ministerraad komt dagelijks bijeen ⁹⁷). Voorzover wij hebben kunnen nagaan, is de regering in meerderheid niet geneigd geweest om concessies te doen. Slechts Heemskerk toonde zich hiertoe bereid. Aan het volgende hechten wij echter wel belang. In de vergadering van 11 November heeft de ministerraad besloten, dat militaire voorraden ter beschikking van de minister van Landbouw zullen worden gesteld, aan welk besluit voorlopig nog geen publiciteit zou worden gegeven ⁹⁸). Twee dagen later reeds deelt Ruys in de Tweede Kamer mede, dat de minister van Landbouw 500.000 paar militaire schoenen à f 8,— per paar ter beschikking van de burgerbevolking zal stellen ⁹⁹).

Ruys heeft zich niet steeds standvastig getoond; hij was zeer onder de indruk van het gebeurde ¹⁰⁰). Het kabinetsprogram van September 1918 vermeldde onder meer, dat vrouwenkiesrecht niet zou worden voorgesteld ¹⁰¹). Het kabinet heeft tijdens de spannendste dagen, namelijk op 12 en 13 November, een en andermaal besloten hiervan niet af te wijken ¹⁰²). Niettemin heeft Ruys op 13 November aan het slot van zijn korte verklaring in de Tweede Kamer gezegd, dat het de regering aangenaam zal zijn, wanneer het vraagstuk van het vrouwenkiesrecht spoedig aan de orde wordt gesteld door behandeling van het wetsontwerp van de heer Marchant ¹⁰³). Terecht is deze verklaring, die zeer kort na het afwijzende besluit van de ministerraad werd uitgesproken, als een concessie opgevat. Na het ontslag van generaal Snijders, waarvan de aanvraag uiteraard niet buiten Ruys, als minister-president, om kan zijn gestimuleerd, is dit diens tweede zwakheid geweest.

Reacties

Dinsdagavond vindt de reeds eerder aangeduide bijeenkomst plaats, waaraan de ministers en een groot deel van de rechterzijde deelnemen. Hoewel allen onder de indruk waren, luidde het advies toch: niets toegeven. Een regeringsmanifest werd opgesteld, dat de volgende morgen in honderdduizenden exemplaren door het land zou worden verspreid. Niet ongeestig is, dat in deze bijeenkomst dr. Van de Laar (Christelijk Sociale Partij) en Staalman (Christen-Democraat) het krachtigst

⁹⁶) Aalberse in „Koningin Wilhelmina”, Gedenkboek 50 jaren, p. 29.

⁹⁷) Op 12 Nov. deelt Ruys in de 2e Kamer mede, dat buitengewone ministerraden niet zijn gehouden; berichten daaromtrent behoren tot het rijk der legenden (Hand. II 1918/1919 p. 336). De vergadering van 11 Nov. staat echter als buitengewoon in de notulen aangegeven; overigens is de ministerraad van 11 t/m 15 Nov. dagelijks in vergadering bijeen geweest.

⁹⁸) Notulen Ministerraad.

⁹⁹) Hand. II 1918/1919 p. 356.

¹⁰⁰) Hans, afgeluisterd telefoongesprek; zie ook noot 26.

¹⁰¹) Het program is o.m. aanwezig in het archief-Idenburg; vgl. J. A. H. Verhagen: De totstandkoming van het eerste ministerie Ruys de Beerenbrouck, 1952.

¹⁰²) Niet in notulen Ministerraad, zie noot 26.

¹⁰³) Hand. II p. 356.

op groot militair vertoon aandrongen en dat de eerste, hoewel hij steeds geweigerd had zich bij de rechterzijde aan te sluiten omdat hij niet met de katholieken wilde samenwerken, de regering aanried om met de Koningin naar 's Hertogenbosch uit te wijken, omdat het daar veiliger was.

Groen van Prinsterer's fameuze woorden tegen de revolutie, het evangelie worden overal aangeheven. Als één man schaaft men zich aan de zijde van de „burgerlijke” partijen en de daarmee gelieerde vakverenigingen om de troon van Oranje en achter de wettige regering. Bij zoveel steun hervindt de burgemeester van Rotterdam zijn moed. Als een pauw pronkt hij: Voor het behoud van die orde heb ik alle maatregelen genomen, die in mijn bereik liggen. . . . Voor het behoud van die orde zal ik rusteloos werkzaam blijven en den steun der overheid geven aan allen, die daartoe aan mijn zijde willen komen ¹⁰⁴).

Hoezeer het verzet tegen de revolutiedreiging der socialistten toeneemt, de sfeer van welwillendheid jegens het hervormingsprogram van SDAP en NVV ebt niet af. Wie strijdt voor verbeteringen op allerlei levensgebied zal de antirevolutionairen steeds aan zijn zijde vinden, schrijft de Stichtsche Courant. Aan katholieke zijde vindt men een deel der eisen zeer wenselijke dingen — op sommige punten gaat het katholieke program zelfs verder ¹⁰⁵). Ook de christelijk-historischen kunnen met veel van het programma instemmen ¹⁰⁶). De regerings-proclamatie en de manifesten van de Christelijk Sociale Actie, de AR-partij, de Christen-Democratische en de Christelijk Sociale partij, die op 14 November verschijnen, ademen alle de sfeer van welwillendheid en de bezwering van de revolutiepoging. De partijraad van de Vrijzinnig-democratische bond besluit aan de regering eisen te stellen, waarvan onverwijlde inwilliging noodzakelijk wordt geacht. Onder deze eisen komen voor afschaffing van de Eerste Kamer, toepassing van het beginsel der heffing ineens bij de delging van de crisisschuld en sterke progressie in de directe belastingen ¹⁰⁷). De Vereniging van onderofficieren „Ons Belang” dient bij de regering voorstellen in, waaruit wij citeren: demping van de kloof tussen de officiersstand en het personeel van lagere rang, dadelijke erkenning en medezeggenschap van de militaire vakbond, verwijdering van het Departement van Oorlog van alle conservatieve ambtenaren en officieren. In een begeleidend schrijven van 18 November 1918 wordt vooral de uitvoering van het laatste punt dringend noodzakelijk geacht om spoedig te komen tot een meer democratische legerinrichting, waartegen de bedoelden zich steeds hebben verzet en waardoor een groot deel der ontevredenheid en ongerustheid in het leger is ontstaan ¹⁰⁸). Wel mag Nolens zeggen, dat er een democratische wind door de wereld waait. Overal is men bereid tot medewerking, mits langs wettige weg.

Revolutionaire actie opnieuw afgewezen

In het algemeen bestaat in SDAP-kringen weinig geneigdheid om de legale weg

¹⁰⁴) Toespraak tot de gemeenteraad van Rotterdam op 14 Nov. 1918.

¹⁰⁵) De Residentiebode, id. Bomans in de 2e Kamer.

¹⁰⁶) De Nederlander.

¹⁰⁷) Woensdag 13 Nov. 1918.

¹⁰⁸) Voorstellen en brief aanwezig in archief ministerie van Binnenl. Zaken.

te verlaten. Wel drukt Het Volk zich halfslachtig uit, als het schrijft: wij zullen willen, wat wij kunnen ¹⁰⁹⁾, maar in de grote vergaderingen in Amsterdam, Den Haag, Enschede en andere plaatsen wordt niet gesproken over het grijpen naar de macht. In Amsterdam spreken Henri Polak en Vliegen uit, dat zij geen behoefte hebben aan arbeiders- en soldatenraden en dat de Nederlandse arbeidersklasse zich niet in domme avonturen zal storten. Ook Albarda, Drees en Van Langen spreken in Den Haag in gematigde zin. Zij hebben echter de grootste moeite om zich de revolutionairen van het lijf te houden ¹¹⁰⁾.

Inderdaad baarde de verhouding tot de revolutionaire socialist en anarchisten de sociaal-democraten grote zorg. Er schuilt veel waars in de opmerking van Saks, dat Troelstra meer de revolutionairen heeft gevreesd dan de revolutie gewenst. Voor een deel van hen had Troelstra in zijn rede de deur opengehouden, toen hij zei, dat Kolthek naast de moderne arbeidersbeweging en tegenover de Tribunisten stond met zijn bona fide arbeidersorganisaties achter zich ¹¹¹⁾.

Donderdagavond vindt ten kantore van het NVV een bespreking plaats tussen het Landelijk Revolutionair Socialistisch Comité en het Comité van Actie uit SDAP en NVV. Voor het LRSC, waarvan het verzoek tot de bespreking was uitgegaan, zijn aanwezig Wijnkoop, Meisner, Kitz en Lansink; voor het comité van actie Vliegen, Matthijsen, Oudegeest en Fimmen. Het verzoek behelsde een mogelijke samenwerking bij de verdere actie. De hoofdbesturenvergadering van het NVV had die dag het besluit genomen de samenwerking in principe te aanvaarden, wanneer het LRSC zich bereid verklaarde het program van eisen, door de moderne arbeidersbeweging opgesteld, over te nemen en indien voorts de samenwerking zou plaats hebben met de organisaties, die van het LRSC deel uitmaakten en niet met dit comité als zodanig ¹¹²⁾. Ook volgens Vliegen waren SDAP en NVV niet tot een organisatorische samenwerking (met het LRSC) bereid ¹¹³⁾. Het LRSC zou de gelegenheid in eigen kring bezien. Het wees de voorwaarde in een vergadering van 15 November af ¹¹⁴⁾, doch heeft niets meer van zich laten horen ¹¹⁵⁾. Deze mislukte poging tot samenwerking riep intussen niet de grootste moeilijkheden op, al was — zoals uit de gestelde voorwaarde blijkt — voorzichtig manoeuvreren voor SDAP en NVV wel noodzakelijk. Deze lagen eerder op het terrein van de directe revolutionaire actie. Deze actie van het LRSC vindt haar hoogtepunt op Woensdag 13 November in een demonstratieve bijeenkomst in de Beurs voor de Diamanthandel. Een opgewonden, woelige menigte ¹¹⁶⁾ wordt door Wijnkoop,

¹⁰⁹⁾ Het Volk 13 Nov. 1918.

¹¹⁰⁾ O.a. A. B. Soep.

¹¹¹⁾ Hand. II 1918/1919 p. 349; vóór de aanvang van de vergadering van de Kamer op 12 Nov. '18 had Kolthek in de koffiekamer een poging gedaan met Troelstra tot een afspraak te komen om tot een gemeenschappelijke actie te geraken. In een kort overleg tussen Troelstra en enige sociaal-democratische kamerleden was die poging echter radicaal afgewezen (meded. Albarda.).

¹¹²⁾ Verrichtingen NVV 1918 IX.

¹¹³⁾ Vliegen III pag. 437.

¹¹⁴⁾ NRC 16 Nov. 1918.

¹¹⁵⁾ Zie noot 112.

¹¹⁶⁾ H. Roland Holst, Het vuur brandde voort, pag. 178.

Henriëtte Roland Holst, ds. Kruyt e.a. in zeer revolutionnaire geest toegesproken en opgezweept ¹¹⁷). Men besluit tot een demonstratie en begeeft zich in de richting van de cavalerie-kazerne. Bij de kazerne wordt geschoten; er vallen doden en gewonden. Wijnkoop en mevr. Roland Holst, die aan het hoofd van de stoet lopen, worden met een klein deel daarvan van de anderen afgesneden. Zij staan een eind voorbij de kazerne in het pikdonker, waar mevr. Holst begint de soldaten toe te spreken ¹¹⁸). Wanneer de gescheiden delen van de stoet zich weer hebben samengevoegd, ontbindt Wijnkoop de demonstratie, de arbeiders oproepende voor een werkstaking, die voor de volgende dag is afgekondigd. Aan zijn oproep geven 20 à 50 arbeiders gehoor. Ook Wijnkoop ervaart, dat men een revolutie niet kan maken.

De weg terug

Intussen was Troelstra min of meer tot de erkenning gekomen, dat hij te hard van stapel was gelopen. In de vergadering van de Kamerfractie op Donderdagmorgen 14 November geeft hij als eerste spreker aan, hoe hij zich het verder optreden der fractie denkt ¹¹⁹). Hij meent, dat de situatie zó is, dat men er veel uit kan slaan. Verschillende toezeggingen en bereidverklaringen zijn reeds vernomen. Als mogelijke uitweg uit de impasse brengt Troelstra een motie inzake afschaffing van de Eerste Kamer en hoofdstuk XI (procedure te volgen bij verandering der grondwet) in discussie ¹²⁰). De discussie geeft duidelijk als hoofdmotief „De weg terug” aan. Slechts Heykoop verklaart zich tegen de motie, omdat deze aanleiding zou kunnen geven tot de beschuldiging: verraad. Hij ziet geen reden tot ongerustheid; de agitatie die er is, heeft reeds de nodige concessies losgemaakt en dit moet worden uitgebuit. De suggestie van een der aanwezigen om de afschaffing van het koningschap in het program op te nemen, vindt bij niemand weerklank.

Vliegen is in één opzicht verheugd over Troelstra's motie: zij toont dat de stemming, waarmee men te maken heeft, haar uitwerking niet heeft gemist. Met het oog op het komende congres wil hij de motie echter niet vóór Zondag indienen. Overigens is hij van mening, dat staatkundige veranderingen niet veel indruk op de massa maken. Hij wil daarom meer sturen in de richting van bijv. de achturedag of staatspensioen, maar op het congres vooruitlopen wil hij ook hiermee niet.

Een punt van diepgaande discussie is, of aan de te stellen eisen kracht moet worden bijgezet door het uitroepen van een staking. Van den Tempel wil de zaak

¹¹⁷) Wijnkoop zelf raakt hierbij zo in vervoering, dat hij om een glas water vraagt; meded. L. van Velse, ooggetuige in opdracht van het secretariaat der SDAP. Volgens de legende zou W. om water hebben verzocht tijdens de schietpartij in de cavalerie-kazerne. Het bericht is waarschijnlijk het eerst gepubliceerd in *De Tijd* van 18 Nov. 1918. Waarop het verhaal berust, is niet meer na te gaan.

¹¹⁸) H. Roland Holst, a.w. pag. 179.

¹¹⁹) Zie noot 120 en Vliegen, III pag. 439.

¹²⁰) Dit en het volgende overeenkomstig de uitgebreide notulen van de desbetreffende fractievergadering. Behalve de fractieleiden woonden Vliegen en de Roode de vergadering bij.

politiek-parlementair terugbrengen op het plan van die Zondag. Grote sociale en politieke hervormingen, waaronder de achturedag, moeten worden geeïst. Een staking lijkt hem verkeerd. Staking van de spoorwegmannen belemmert het doorgaan van de dienst niet; dit betekent het uiteenslaan van de beweging. Komt er een staking, dan moet deze beschouwd worden als het kleinste kwaad. De vakbeweging moet dan bloeden voor het feit, dat wij niet de macht kunnen grijpen.

Ook v. d. Waerden wil de legale weg volgen, omdat slechts die uit de impasse voert. Volgens Duys moet er een climax in de actie zijn, maar na Troelstra's rede is geen climax mogelijk. Albarda vindt het gevaarlijk de stemming van het congres af te wachten. De fractie draagt thans de verantwoordelijkheid en zij mag de mensen niet in een revolutionaire stemming tot bepaalde daden brengen.

Als laatste spreker voert Troelstra het woord. Zijn woorden zijn ten dele een rechtvaardiging van zijn gedrag en ten dele geven zij de te volgen lijn aan: Het ontkennen van een greep naar de macht is het ontkennen van alles wat om ons heen in de wereld gebeurt. Wat de stemming der arbeiders betreft, is hij blij, dat hij de stemming in grote groepen, die het vertrouwen in ons verloren, weer op hoger plan heeft gebracht. De krachtigste elementen onder de arbeiders zagen ons in het dode punt; dat moest gedaan zijn. Hij heeft zo sterk mogelijk op orde aangestuurd; daaraan ware vast te houden. Bovendien. De bedreiging der voedselvoorziening door de Entente is het grote middel om de strijd om de macht in andere banen dan die van beroering te leiden. De verdere strijd zal echter staan in de signatuur van de strijd om de macht waarvoor belemmeringen zullen worden opgeheven.

De notulen eindigen abrupt en geven geen bepaalde conclusie aan. De tegenstrijdigheid in Troelstra's betoog en zijn beroep ten slotte op overmacht duiden er op, dat Troelstra nog geen resolute keuze had gedaan. Zijn verstand streed nog met zijn gevoel. De vergadering ging uiteen in de verwachting, dat Troelstra zelf de weg zou vinden om in de Kamer van zijn veranderd inzicht mededeling te doen in een nieuwe redevoering ¹²¹).

Tijdens de rede, die Dresselhuys 's middags in de Kamer uitspreekt, interrumpeert Troelstra, dat hij het woord staatsgreep in het geheel niet heeft gebruikt en dat hij uitdrukkelijk in zijn rede een paar maal heeft gezegd van geweld niet te willen weten. Deze interrupties verwekken een ontzaglijke emotie en opwinding ¹²²). Zij breken de spanning, die toch nog steeds in de Kamer en daarbuiten heerst; zij breken ook Troelstra's geëmotioneerde spanning. De erkenning, dat de partij niet op de door hem aangegeven wijze kan voortgaan ¹²³), stelt Troelstra voor de verbijsterende en ontzuisterende ervaring, dat hij bezig is geweest de hand te slaan aan zijn levenswerk: de verheffing van de arbeidersklasse via de parlementaire weg ¹²⁴). Een geestelijke en lichamelijke ineenstorting overvalt hem,

¹²¹) Vliegen, III pag. 439; dit overeenkomstig de bestaande gewoonte.

¹²²) Hans, a.w. pag. 9.

¹²³) Troelstra, IV pag. 217.

¹²⁴) De NRC had reeds 13 Nov. 1918 hierop gewezen, Ocht.B.

wanneer hij uit de Kamer thuis komt. Het zou lang duren, zo ooit, voordat hij hiervan herstelt.

Troelstra's koninklijke daad

De volgende dagen woont Troelstra de vergaderingen van de Kamer niet bij, de beantwoording van de sprekers, die hem hadden aangevallen, overlatende aan zijn partijgenoot Schaper. Deze verzekert in de Kamer namens de gehele fractie, dat het niet de bedoeling der sociaal-democraten is geweest hun wil met de bajonetten door te drijven. „Wij willen door middel van de politieke democratie de macht in de staat veroveren, is het vandaag niet, dan over zoveel dagen of over zoveel jaren.” De ontspanning doet de verkropte gevoelens van onbehaaglijkheid en angst een uitweg zoeken. Men wil nu volkomen zekerheid omtrent het gedrag van de sociaal-democraten verkrijgen; zijn zij eigenlijk wel te vertrouwen? Tijdens Schapers rede laaide het geroep en gejoel herhaaldelijk op tot een fel lawaai van de om de spreker saamgedrongen, hartstochtelijk bewogen leden¹²⁵). Het was de onstuimigste zitting, die misschien in het parlement is gehouden, zou deze enkele maanden later schrijven¹²⁶).

Overall werden dankbijeenvakomsten georganiseerd door de regeringsgetrouwe partijen. Men gaf op uitbundige doch niet altijd spontane wijze uiting aan zijn afhankelijkheid jegens de regering en het Huis van Oranje en bejubelde de Koningin in het uur der overwinning.

Een ogenblik leek het, of de eenheid in de SDAP werd bedreigd. Maar toen Troelstra in het congres van de SDAP te Rotterdam verscheen en — naar de woorden van ds. Horreüs de Haas — de koninklijke daad verrichtte, de dwaling openlijk en beslist te erkennen en tot het oude systeem terug te keren, viel hem een geweldige ovatie ten deel. Zij was een dieproerende uiting van afhankelijkheid. Hem juichte het volk toe in het ogenblik, dat hij verslagen was¹²⁷). Men komt zoiets in de geschiedenis niet veel tegen.

Heykoop aanvaardde de hem door Vliegen gegeven schuld; hij had, 's Maandags te Rotterdam na Troelstra sprekende, op diens rede geen domper willen zetten. Zijn drang tot overwinnen in de strijd¹²⁸), aangewakkerd door een grote bewogenheid, had hem parten gespeeld.

Sociale wetgeving

Een enkel woord over de arbeidswetgeving in verband met de beschreven Novembergebeurtenissen. Zowel de rechtse partijen als de SDAP (en het NVV) hebben ieder voor zich de eer van de in de eerste jaren na 1918 tot stand gekomen wetgeving op sociaal gebied opgeëist. Zien wij de zaak goed, dan liggen de feiten als volgt. De aanvaarding van Talma's wetten was voor de antirevolutionairen een voorwaarde tot deelneming aan de regering, die zij onder geen beding wilden

¹²⁶) Schaper, Social. Gids 1919, pag. 63.

¹²⁵) Handelsblad, 16 Nov. 1918.

¹²⁷) Hans, a.w. pag. 12.

¹²⁸) Brautigam, Social. Gids 1930, pag. 4.

prijsgave¹²⁹). Dat men aan r.k. zijde eveneens groot belang hechtte aan de sociale wetgeving, blijkt uit de benoeming van Aalberse tot minister van Arbeid. Deze schrijft reeds op 7 October 1918 aan Kuyper, dat hij gelegenheid heeft kunnen vinden aan de afdeling verzekering zijn plannen mee te delen, zodat men daar al druk met de uitwerking bezig is¹³⁰). Het kabinetsprogram vermeldde trouwens, dat een krachtige sociale politiek zou worden gevoerd. In de Tweede Kamer lag ook nog steeds een in 1911 door Schaper ingediend wetsontwerp tot vastlegging van een maximum-werktijd van 10 uur, met overgangsbepalingen om tot een achturige werkdag te komen. Zowel door de betrekkelijke onwil van de rechterzijde als door de oorlogsomstandigheden was dit initiatiefvoorstel niet in openbare behandeling gekomen. Het zou het ook niet zo ver brengen, omdat de regering in de aanvang van 1919 met een eigen wetsontwerp kwam, dat leidde tot de Arbeidswet 1919. Het manifest van SDAP en NVV van 11 November behelsde uiteraard ook de eis van onverwijld invoering van de wettelijke achturedag.

In de rechtse pers ontmoetten wij in November 1918 een grote bereidwilligheid jegens het hervormingsplan van SDAP en NVV en het is ons bekend, dat in vergaderingen met de kamerleden van de rechterzijde in de week van 11 tot 16 November 1918 (in het bijzonder in die van Vrijdag 15 November) op de regering algemeen krachtige aandrang tot het aanbrengen van sociale hervormingen is uitgeoefend²⁶). De beschreven November-gebeurtenissen kunnen aan deze algemeen krachtige aandrang niet vreemd zijn.

15 Januari 1955.

¹²⁹ Idenburg aan Kuyper, brief d.d. 9 Juni 1918; Kuyper-archief no. 8542.

¹³⁰ Archief-Kuyper no. 8559.

DE DROOM VAN DE NEUTRALITEIT

In „Forum”, het thans in Oostenrijk verschijnende zusterijdschrift van „Der Monat”, „Encounter” en andere door het internationale Comité voor Culturele Vrijheid gesubsidieerde maandbladen, stond in October het onderstaande stuk van Willi Schlamm, die in de dertiger jaren met zijn „Diktatur der Lüge” bekendheid verwierf. Na de mislukking van de jongste Geneefse conferentie mag zijn aanval het intrappen van een open deur lijken — het blijft als anti-illusionisme actueel.

Wel generaal, maar geen krijgsman

Aan de Europese neutralist is het ergste overkomen, wat een dromer kan gebeuren: zijn droom is vervuld. En nu, terwijl de Amerikaanse president zich ongeveer zo gedraagt, als de Europese neutralist het hem heeft voorgedroomd, nu komt de tragische kater na een vervulde droom: de wereld begint langzamerhand te begrijpen, dat zij zich al slapend in de luren heeft gelegd. En de Sowjet-regering, een oude specialist in realistische droomuitlegging, heeft het altijd al geweten. Omdat echter werkelijkheidszin geen onbepert Sowjet-monopolie zijn kan, zijn er in Amerika gedurende de laatste paar jaar ook een aantal waarnemers geweest, die deze sentimentele katastrofe zagen aankomen. De bange kommer, waarmee deze waarnemers de ambtsperiode van de eerzame en beminnelijke generaal Eisenhower tegemoet zagen, kwam niet zozeer voort uit een helderziend pessimisme, als wel uit een zuiver gevoel voor de geschiedenis.

Deze Amerikaanse realisten deelden de vrees van de Europese neutralisten, dat in het gegeven ogenblik van de geschiedenis een generaal, aan de top van de Amerikaanse republiek, de tijd verkeerd zou kunnen begrijpen. Maar als gewoonlijk was het liberale vooroordeel in de juiste prognose met totaal verkeerde veronderstellingen van de wijs geraakt. Het gevaar bestond natuurlijk niet daarin, dat een generaal „van nature” tot militaire avonturen neigt, maar

daarin, dat de diep menselijke generaal Eisenhower onder de psychologische dwang zou kunnen staan om de democratisch-pacifistische angst voor de beroepssoldaat met gecondenseerd pacifisme te verzwakken. De bekrompen politicus Truman of de „isolationistische” senator Taft zou in Amerika boven elke verdenking hebben gestaan, om Napoleon te willen spelen; en zij zouden zich daarom hebben kunnen permitteren om de gehele macht van Amerika, met de burgermoed van het ogenblik, in te zetten. Voor president-generaal Eisenhower moest de noodzaak, om zich meer dan alle anderen „vredestichter” te tonen, elk ander gevoel overschaduwen.

Wel monomanen, maar geen zotten

De analytische bekwaamheid van de communisten had zulk een unieke kans dadelijk aangegrepen — en dat is het antwoord op de kletsvraag, wat wel „achter Moskou's verandering” zou kunnen steken. Veranderd heeft zich in Moskou natuurlijk helemaal niets, tenzij de propagandatoon, en het strategische plan blijft onwrikbaar: als het slechts enigszins mogelijk is, de wereld *zonder oorlog* te veroveren. Elke monomane zot kan proberen de wereld met oorlogsgeweld te stelen (en daarbij de nek te breken): de communisten daarentegen zijn wel monomanen, maar geen zotten. De geniale slimheid van Lenin had meer dan 30 jaar geleden de meest profitabele variatie van de beroemde raad gevonden, die eens aan de Habsburgers gegeven was. Laat anderen oorlog voeren — gij, gelukkig Moskou, wacht op echtscheiding. De leninistische strategie, met andere woorden, bestond sindsdien daarin, door te stoten, als een deel van de wereld onoverwinbaar oorlogsmoe was geworden, en zich terug te trekken, als een verenigde, niet-communistische wereld geen scherts wilde verstaan. Sinds Lenin zijn er slechts twee ernstig gemeende en onwrikbare communistische doeleinden geweest: de wereld te veroveren — en de oorlog te vermijden,

waarmee de wereld zich tegen de veroveringen zou kunnen verdedigen.

Onder normale geschiedkundige verhoudingen is dat een overmatig zware combinatie van doelstellingen. Het gezonde roofinstinct van de naties, als het niets anders is, heeft de zaak van de wereldveroveraars sedert duizenden jaren geruineerd. Ook in de jongste tijd heeft de geciviliseerde mens altijd liever dood willen zijn dan slaaf. Maar Lenin bemerkte, met de doordringende scherpte van een geboren verkrachter van de geschiedenis, dat de geschiedkundige verhoudingen niet langer „normaal” waren, en dat het voor de eerste maal mogelijk zou kunnen zijn, de wereld door de mobilisatie van zijn *oorlogsmoeheid* te veroveren. De gigantisch voortwoekerende productiviteit van het moderne kapitalisme had namelijk dat nieuwe levensgevoel geschapen, dat onze grootvaders afkeurend „materialisme” noemden, en dat wij trots „rationele vooruitgang” noemen — een levensgevoel, hoe men het ook noemen wil, dat op de onweerlegbare beschouwing grondvest is, dat een dood mens geen greintje leven meer heeft. „Das Leben is der Güter höchstes nicht!” kon aan Schiller dan nog invallen, die geen idee van de genoogens en de bereikbaarheid van een hersenspoeling had. Maar het overheersend vooroordeel van een beschaving, die 20 miljoen auto's in een jaar produceert en syphilis in 24 uur kan genezen, is de vergoddelijking van het genot. En in zo'n beschaving is men, voor de eerste maal in de geschiedenis, liever slaaf dan dood.

Deze breuk met de geschiedenis was nauwelijks te bemerken, toen Lenin hem begreep, hoewel hij zijn ontdekking natuurlijk heel anders, namelijk marxistisch, formuleerde. Hij is al langer dan 30 jaar de draad van Ariadne door het labyrint van de beweeglijke communistische tactiek gebleven. Altijd weer: wacht tot een deel van de wereld tot aan het onpasselijke oorlogsmoe wordt — en reken haar dan in; trek terug, als de wereld een atavistische terugval in fiere trots doormaakt — en zie toe, dat zij weer oorlogsmoe wordt.

De morele paradox

En hier is een van de vele paradoxen, die het Westen met meer zekerheid zullen

verscheuren dan het de waterstoffom zou kunnen doen: in plaats van te begrijpen, dat de Sowjetregering buiten de wereldverovering niets vuriger wenst dan „vrede”, heeft een godverlaten westelijke wereld zich met succes aangepraat, dat men dat de Sowjetregering moet *afkopen*. Slechts een satiricus met Swift's titanische grappigheid had deze geschiedenis kunnen bedenken: een inbreker pijnigt zich sinds tientallen jaren het hoofd, hoe hij het oorverdovende alarmsysteem zou kunnen vermijden, en dan ontdekt hij, dat de bankdirecteur nog banger is voor het lawaai en zelfs bereid is om te betalen voor de moeite van de demontage.

De tragische waarheid is, dat *geloofwaardige* bereidheid van het westen tot oorlog de enig denkbare controle is van de sowjet-dynamiek. Dat is zo ondubbelzinnig en dwingend waar, dat het westen de feitelijke toestand niet eenvoudigweg uit domheid kan negeren. Domheid zou inderdaad, veruit het geringste kwaad geweest zijn. Een domkop kan verstandig worden. De drang van het westen naar ontwapening is onvergelykbaar moeilijker te genezen dan domheid, vooral omdat zijn motieven van een gecompliceerde intelligentie zijn. Waarvoor de voorgaande geniale Sowjetleiders zich moeizaam en weinig succesvol 30 jaar hebben uitgesloofd, is de middelmatige Kroeistsjef plotseling in de schoot gevallen, door een enige samenloop van gelukkige toevallen, elk van deze gelukkige toevallen op zich is een gecompliceerde paradox van de westelijke existentie.

De paradoxale moraal

Daar was dan allereerst de democratische paradox van een Amerikaanse president, die beroepssoldaat is en daarom moet bewijzen de absoluut geschikte vredestichter te zijn. Daar was, verder, een westelijke „openbare mening”, die de atoomfysici met succes ingepraat hebben, dat zij een verbond met de duivel gesloten hebben, en dat (op onverklaarbare morele overwegingen) de stralingsdood zo onvergelykbaar meer verwerpelijk is dan de bombardementen op bevolkte steden met superbrandbommen — een wijze van terechtstelling, die Europa's en Amerika's fascistische intellectuelen in

de vorige oorlog nog als volstrekt toelaatbaar hebben beschouwd. En daar was, tenslotte, een fabelachtige economische conjunctuur aan beide zijden van de Atlantische Oceaan — een zo behaaglijke en genotvolle conjunctuur, dat men niet aan zulke bagatellen als vrijheid en bevrijding en eenvoudigweg blijven leven, wilde denken.

Daar was verder, aan de zijde van de Sowjet, een haarscherp geformuleerde doelstelling. Het was de communistische geheime dienst namelijk gelukt, de leeftijd van Adenauer en Tsjang op te sporen, en het bleek, dat die twee mannen, op wier schouders het fragiele westelijke evenwicht rust, niet meer tot de jongsten behoren. En de Sowjetstrategen, met deze vertrouwelijke inlichtingen in hun handen, konden dus uitrekenen, wat hun taak was. Adenauer en Tsjang (en Tsjang's leger op Formosa) worden iedere dag ongeveer een dag ouder. Als Adenauer begraven en Tsjang's leger rijp is voor pensioen, kan geen politieke kracht de „neutralisering” van West-Duitsland en Formosa verhinderen — geen politieke, maar juist wel een militaire kracht. Dus is de taak, de spanne tijds tot het overlijden van Adenauer en Tsjang zo te overbruggen, dat aan het eind geen militaire kracht in West-Europa en Azië blijft, wat een gevaarlijk onafhankelijk leven zou kunnen voortzetten. Dat betekent: zij, de Sowjetregering, moet er naar toe werken, dat in Europa de NATO zijn spieren verliest en dat het nieuwe leger van West-Duitsland voorlopig geen andere aanhecht, en dat zowel Japan, door profiteerbare handelsbetrekkingen tot Mao's China aangetrokken, als ook de zelfgenoegzame, prospererende Verenigde Staten tegen iedere prijs van het pijnlijke Formosa-probleem af willen. Als dat alles lukt zijn zij aan het einddoel.

En hoe is dit alles te bereiken? Wij, de Sowjet-regering, moeten die Amerikanen eenvoudig slechts de waarheid zeggen — namelijk, dat wij werkelijk en waarachtig geen oorlog willen. Waarop (als dat wat men in de Amerikaanse pers leest half met de feiten overeenstemt) president Eisenhower de Duitsers zal verzekeren, dat er werkelijk geen communistisch oorlogsgevaar is (en zij dus idioten zouden zijn, om

zich in deze militaire onkosten te storten). Hij zal aan de Fransen goede gronden geven voor dat, wat zij overigens al van plan zijn te doen — namelijk de NATO boycotten, en een door Frankrijk geboycotte NATO zonder bewapening van Duitsland is nog minder dan een grap. Hij zal tenslotte, het Amerikaanse congres in zo's vredesroes brengen, dat geen Amerikaanse politicus, die weer gekozen wil worden, het gedurende de volgende paar beslissende jaren kan wagen, om militaire interventie in Azië te verlangen.

Ami goes home

En zo gebeurde het. Sinds de terugkeer van Eisenhower van Genève is Amerika van precies die vredelievendheid tegenover het Sowjet-regiem vervuld, die de heer Sartre sinds jaren heeft gepredikt. De Amerikaanse pers heeft ontdekt, dat zelfs Sowjet-maarschalken twee wangen hebben, schoenen dragen en na een feestmaal graag boeren, en dat vervult de Amerikaanse pers met hoopvolle verrukking. Oorlog komt er niet meer — dat hebben wij nu zelfs gelegaliseerd.

Er zijn nog West-Duitsland en Formosa, maar dat zal ook gauw uit zijn. Als Adenauer (en die andere lastige stijfkop, die lastige Rhee in Korea) met alle geweld legertjes willen hebben, dan is dat hun privé-gril. Wij hier in Amerika ontwapenen. Dollars worden in de toekomst gebruikt om vriendschappelijke delegaties van Sowjet-politie-ambtenaren in Amerika te laten rondreizen en om aardige luchttopnamen van vreedzame Siberische concentratiekampen te maken. Juist als de Europese neutralist gedroomd heeft.

En hoe is het hem nu te moede? Misschien gelooft hij het nog niet helemaal. Maar het ongeluk is gebeurd. De droom is vervuld. Ami goes home, in de meest uitgebreide betekenis. Vanuit de verte (maar niet eens zo ver) komt een boze roep van economische crisis en werkloosheid. „De Alte” wordt ouder. Frankrijk wordt Franser. In Amerika, dat de Europese modeziekten gewoonlijk een paar jaren later krijgt, vraagt men vreedzaamheid, „Ohne-Mich”-model. De vrede is uitgebroken. En de communisten zijn communisten gebleven.

BOEKBESPREKINGEN

Ontwerp voor een nieuw Burgerlijk Wetboek van prof. mr. E. M. Meyers, voltooid door prof. mr. J. Drion, prof. mr. J. Eggens en mr. F. J. de Jong. Tweede gedeelte. Boek & Staatsdrukkerij en Uitgeversbedrijf, Den Haag 1955.

In het nummer van januari 1955 heb ik uitvoerig geschreven over de herziening van ons Burgerlijk Wetboek en de belangrijkste wijzigingsvoorstellen van prof. Meijers voor de eerste vier boeken daarvan. De slag, die Nederland getroffen heeft door het overlijden van de grote geleerde voordat hij zelf zijn enorme taak kon voltooien, heeft gelukkig niet geleid tot een opgeven van de herziening. Minister Donker heeft de drie ervaren juristen, wier naam hierboven genoemd staat, opgedragen het werk voort te zetten en zij hebben daarbij gebruik kunnen maken van de aantekeningen gevonden in de nalatenschap van prof. Meijers, waarin zich een nagenoeg volledig ontwerp voor een tekst van het vijfde boek (Zakelijke Rechten) met toelichting bevond. Dit gedeelte is nu in druk verschenen. Veel opvallende vernieuwingen brengt het niet. De grootste winst steekt in de betere indeling en de duidelijker taal.

Bij de regeling van het eigendomsrecht wordt een individualistische opvatting daarvan verworpen. Men mag zijn eigendom niet misbruiken door daarmee anderen op onbehoorlijke wijze te hinderen. Omgekeerd zullen andere personen tegen schadeloosstelling moeten dulden, dat de eigenaar hen hindert met rumoer, trillingen, stank, rook of gassen, hun toevoer van lucht en licht benadeelt of steun aan hun bouwwerken onttrekt, wanneer het algemeen belang dit meebrengt.

In een ernstige leemte van onze tegenwoordige wetgeving voorziet het ontwerp door nauwkeurig de plichten en rechten te omschrijven van degeen, die een verloren voorwerp vindt. De regeling sluit geheel aan bij de heersende practijk.

De eigenaar van weggewaide voorwerpen of weggelopen dieren krijgt de bevoegdheid, deze op andermans terrein op te sporen en weg te halen. De onzekerheid, die thans bestaat op het stuk van aanwas en afslag van aan water gelegen grond, wordt weggenomen. De eigenaars van terreinen, waarvan de grens niet goed vaststaat, zullen deze te allen tijde door de rechter kunnen laten vaststellen. Het wordt mogelijk de loop van een over een erf stromend water te wijzigen ten nadele van de eigenaar van een ander erf, als het algemeen belang dit meebrengt en schadevergoeding wordt betaald. Tegen het handhaven van bomen binnen twee meter en van heesters of heggen binnen een halve meter van de grenslijn van heggen zal men zich niet meer kunnen verzetten als die er twintig jaar hebben gestaan. Hetzelfde zal gelden voor vensters, balkons e.d. binnen twee meter van de grenslijn, wanneer die een rechtstreeks uitzicht geven op het naburige erf. Het zijdelingse uitzicht wordt in het geheel niet meer verboden. Naast het recht op een noodweg wordt dat op een noodwaterleiding erkend. Bij verandering van omstandigheden zal de rechter een erfdienstbaarheid kunnen wijzigen of opheffen. De wettelijke regeling van de erfpacht wordt aangepast aan de ervaring in de steden opgedaan, zodat de erfpachter bij het einde van de pacht een recht op vergoeding voor het door hem gebouwde krijgt.

Dit zijn zo enige van de belangrijkste punten. Zij bevestigen wat ik al eerder schreef over de tendentie van het ontwerp, groter betekenis toe te kennen aan wat billijkheid en gezond verstand in een bepaald geval eisen dan tot dusver mogelijk was.

E. BRONGERSMA

B. Wigersma: De gang der westersche cultuur. Een bijdrage tot de filosofie van de geschiedenis van onzen tijd. Nijhoff, 's-Gravenhage 1955. XVI en 195 blz. f 8,90.

Wigersma is een der weinigen in onze dagen, die zelfstandig en met talent de lijn voortzetten van het denken van Hegel, volgens hem niet een filosofie naast andere filosofieën, maar *de* ware filosofie (blz. 62). Zij echter, die niet tot „de vrienden en vriendinnen in Hegel” behoren, voor wie de schrijver zijn boek in de eerste plaats bestemd heeft, zullen weinig vreugde aan de lezing van zijn betoog beleven. Gesteld al dat men Wigersma's dogma's aanvaardt van een menselijke of werkelijke vrijheid, die zich uit de vroeger gloeiende materie der aarde ontwikkeld heeft (blz. 46) en van een innerlijk noodzakelijk verloop der geschiedenis, waarvan noch de gang noch de richting tegengehouden of gewijzigd kan worden (blz. 64), dan blijft toch volgens de schrijver de komende geschiedenis niet te berekenen (blz. 84). En wat blijft er feitelijk van de vrijheid over, als daar slechts een noodzakelijk en onafwendbaar verloop is, dat de mens heeft te ondergaan? Het is geen wonder dat iedere keer, als Wigersma het over vrijheid heeft, deze weggeredeneerd wordt met een overigens nogal doorzichtig woordenspel.

Een schrijver, die met klem waarschuwt tegen een gevaarlijke neiging, pleegt zich zelf daar meestal goed voor te hoeden. Het raadselachtige in Wigersma is, dat hij het bedenkelijke van vooringenomenheid zo goed ziet; hij wil zich „met belangeloze belangstelling” in het wezen der democratie verdiepen (blz. 52) en dat hij dan vrijwel uitsluitend te rade blijkt te zijn gegaan bij die auteurs, die de huidige ontwikkeling en met name de socialistische denkbeelden verafschuwen, van F. A. Hayek af tot de welig geciteerde schrijvers van Telegraaf-artikelen toe. Geen enkele maal geeft hij blijk ook maar één geschrift in andere richting met de belangstelling van de zich openstellende wijsgeer bestudeerd te hebben.

Misschien is het tenslotte minder Hegel, dan het eenzijdig luisteren naar auteurs uit de sfeer van Telegraaf en Burgerrecht en een met filosofisch woordenspel in zijn tegendeel verkeerd zgn. christendom, die Wigersma het einde der democratie doen voorspellen (waarbij hij in strijd komt met zijn eigen bewering over de onberekenbaarheid van het verloop der geschiedenis): de vrijheid der menigte zal teloorgaan, „hoewel onder een, laat 't dan zijn verlicht, dictatoriaal bewind nog een herfstbloei der Westersche cultuur mogelijk blijft” (blz. 149). Echte democratie kan immers slechts bestaan bij een twee partijenstelsel, decreeteert Wigersma op grond van zijn Hegeliaans dogma van these en antithese (blz. 118). Bij ons is men dan ook grondig op de verkeerde weg. Men is immers niet uit op het geestelijk leven, de ware zin der cultuur, maar op zoiets doms als sociale rechtvaardigheid (blz. 92). Het kunstmatig opvoeren der uiterlijke beschaving van Jan Alleman leidt tot daling van het geestelijk peil bij de elite (blz. 106). De socialisering ontnemt het initiatief aan de creatieve krachten van handel en industrie (blz. 108). De leuze „eerbied voor de menselijke persoonlijkheid” leidt tot dwang en brengt het hogere geestesleven in gevaar (blz. 111). De gevaarlijkste wapens in handen der partijen zijn de vakbonden (blz. 129), van wie wij even later lezen dat deze de schijn-democratie in het parlement onder hun druk zetten (blz. 135). Het volk dankt „zijn welvaart en zijn zorgenvrije leven” (het staat er werkelijk!) aan degenen die het als achterlijke conservatieven scheldt (blz. 139). Wij hadden „andere volken, die niet of

nauwelijks aan het hogere geestelijke leven meewerken" (Azië, Afrika) voor ons moeten laten werken (blz. 177). Een langdurige vrede is een ongeluk, voor cultuurverjonging is oorlog onontbeerlijk (blz. 178).

Dat zulke gedachten neergeschreven worden, behoort misschien tot de onvermijdelijke misère van een filosofie, voor welke het goede geen eigen waarde heeft, doch verschraaid is tot „de beheersing van het kwaad" (blz. 183). Dat er mensen zijn, die nog graag de propaganda voor dergelijke gedachten financieren, behoort blijkbaar tot de onvermijdelijke misère van onze tijd.

E. BRONGERSMA

I. Gadourek: The political control of Czechoslovakia. (Stenfert Kroese, Leiden, 1953)

Als eerste van de publicaties van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Leiden verschijnt deze studie over de wijze waarop het communistische regiem in Tsjechoslowakije de mensen „eronder houdt". Met deze laatste uitdrukking hebben wij de situatie al in een huiselijke vorm weergegeven, die in het boek van de heer Gadourek nauwelijks zou passen. Hij heeft nl., gebruik makend van uitvoerige gegevens die hem niet alleen uit gedrukte bronnen ter beschikking stonden, maar ook uit talrijke ervaringen van hem zelf en mededelingen van vrienden die nog in Tsjechoslowakije vertoeven, een boeiend en gedetailleerd beeld opgebouwd van het leven in het huidige, door de communisten beheerste, Tsjechoslowakije. Hij heeft daarbij zoveel mogelijk gebruik gemaakt van moderne sociologische en psychologische technieken, en dat is voor de kennis van een politieke situatie als deze alleen maar een voordeel. Het moet echter gezegd dat hij bij deze gebruikmaking wel wat heeft overdreven.

Wie de moeite doet om de voetnoten bij het boek nauwkeurig te raadplegen (en waarom heeft de uitgever alle voetnoten, ook degene die uitvoerige verdere informatie verschaffen, *achterin* het boek geplaatst?) zal zien dat zeer vele psychologische en sociologische theorieën overhoop zijn gehaald, — en die uitdrukking is niet overdreven. Het boek wemelt van termen als „the societal life". Het simpele woord „context" is niet mooi genoeg, het moet per se „contexture" heten. Hoe nuttig het ook is dat de schr. de moderne sociologische en psychologische literatuur beheerst, uit een paragraaf als die over „Control through customs" op blz. 177 zal de lezer alleen maar tot de conclusie kunnen komen dat het gebruik maken van een paar wetenschappelijke modewoorden op het gebied van de „customs" tot geen enkel wetenschappelijk resultaat heeft geleid. De schr. heeft ook last van de in de sociologie niet ongebruikelijke gewoonte om reeds bekende of voor de hand liggende zaken te omschrijven in uiterst abstracte termen. De zaken worden dan bijzonder moeilijk, zonder dat ze er veel duidelijker van worden. Sommige moeilijke zaken blijven er ook onopgehelderd bij. Hij beschrijft bijv. de gebruikmaking van stereotypen door de communistische leiders in Tsjechoslowakije; hij vertelt ook hoe dergelijke stereotypen na jaren gebruik soms plotseling veranderen. Het is een interessante ontwikkeling, maar de vraag die van wetenschappelijk standpunt uit juist in de eerste plaats belangrijk zou zijn, is dunkt mij hoe en waarom deze veranderingen tot stand komen en onder welke omstandigheden ze door de bevolking worden aanvaard. Op die vragen nu geven de uitvoerige uiteenzettingen van de schr. eigenlijk geen antwoord. Het kost de schr. ook vele bladzijden om te laten zien dat in een communistische maatschappij als die van het huidige Tsjechoslowakije het politieke en het economische verre voorgaan bij andere culturele sferen, en dat het politieke weer over het economische domineert. Enige studie van de geschriften van Lenin en Stalin zou voldoende zijn geweest om dit duidelijk te maken, al kan een zekere „content analysis" nuttig zijn als bevestiging van wat we theoretisch al wisten. Het gaat echter bepaald

te ver als de schr. de verwerping van het Marshall-plan door Tsjechoslowakije, terwijl de aanvaarding van dat plan voor het land toch economische voordelen had, als bevestiging wil beschouwen van de algemene stelling dat in een communistische samenleving het politieke over het economische domineert. Wat de Tsjechen betreft is het uitermate waarschijnlijk dat ze juist het economische hadden laten willen domineren en de Marshall-hulp hadden willen aanvaarden; en het feit dat hun dit door de Russen is verboden hoeft er niet op te duiden dat voor de Russen het politieke boven het economische gaat (wat overigens juist is), maar zou ook kunnen betekenen dat de Russische economie voor de Russen belangrijker is dan de Tsjechoslowaakse.

Tekortkomingen als deze zijn des te meer jammer, omdat de schr. werkt aan een interessante stof die hij goed kent en waar moderne psychologische en sociologische technieken het onvolkomen beeld dat de politiek gaf kunnen verhelderen en aanvullen. Hij geeft zelf toe dat aan niet gepubliceerde brieven van ooggetuigen in Tsjechoslowakije (ze heten hier natuurlijk „participant observers”) slechts betrekkelijke waarde kan worden toegekend omdat men niet weet hoe representatief zij zijn (zij zijn dat trouwens in het algemeen op één kernpunt niet, omdat men hier in overwegende mate met tegenstanders van het regiem te maken heeft). Een enkele maal ook loopt hij te snel over de historische feiten heen, zoals hij bij de Russische inmenging in de staatsgreep van 1948 ernee volstaat met tussen haakjes de naam van de Russische minister Zorin te vermelden — zonder nader toe te lichten wie de man was en wat hij op dat moment in Praag deed. Bij het geven van een verklaring voor de bekentenissen van degenen die weggezuiverd worden maakt hij het zich ook te gemakkelijk door alleen te verwijzen naar het begrip „menticide” van de psychiater dr. Meerloo. Er bestaan, ook over de eerdere zuiveringen in Rusland, op zijn minst genomen nog twee theorieën: één die de bekentenissen toeschrijft aan martelingen, geestelijke of lichamelijke, of het dreigen daarmee bijv. ook ten aanzien van familieleden; en één die de bekentenissen toeschrijft aan het uit „Nacht in de middag” van Koestler bekende motief, dat er voor mensen die jarenlang in een communistische partij actief zijn geweest daarbuiten eigenlijk geen geestelijk bestaan meer mogelijk is. De schr. brengt de twee mogelijkheden dichter bij elkaar door te stellen dat er ten aanzien van moraal en van wat men in het algemeen doen en niet doen mag in een communistische maatschappij maar twee mogelijkheden zijn: de burger moet doen wat voorgeschreven is en laten wat verboden is; een meer individuele keuze is er niet. Maar hij doet geen keuze tussen de twee verklaringen en laat ons nog enigszins in het duister over het, ondanks de vele later verschenen verklaringen, toch nog niet ten volle opgehelderd beeld van de zuiveringen.

De schr. doet zoals gezegd verdienstelijk werk door een terrein dat tot in bijzonderheden zelden zo gedetailleerd werd beschreven uitvoerig te onderzoeken en er nieuwe technieken op aan te wenden. Zijn fout is echter niet alleen dat hij deze nieuwe technieken ook daar gebruikt waar zij alleen maar de ingewikkeldheid van zijn woorden vergroten en niet de helderheid van ons begrip. Hij schiet ook te kort in algemene politieke kennis: hij kan niet goed uitleggen wat „volksdemocratie” nu eigenlijk is; de boeken die hij aan het einde opsomt in de bibliografie onder het hoofd „wereldcommunisme” vormen een vreemd allegaartje; en zonder discussie of kritiek aanvaardt hij stellingen van schrijvers als E. H. Carr en James Burnham die (om het maar voorzichtig uit te drukken) zeker niet onaangevochten zijn.

Al met al dus een interessant en zorgvuldig bewerkt boek, dat echter enigszins in de grondverf is gebleven. Het had beter de dissertatievorm kunnen afschudden vóór het aan de openbaarheid werd prijsgegeven.

September 1955.

J. BARENTS

DE TOEKOMST VAN DE SAAR

Een goede politiek moet zich altijd weer op de feiten oriënteren; eigenlijk mag zij zich nimmer teleurgesteld voelen, als de feiten verschillen van de over hen gemaakte prognose; dat betekent immers slechts, dat bij die prognose sommige factoren of onjuist zijn gewaardeerd of over het hoofd gezien.

Dit is ook het geval geweest bij de prognose van 23 October 1954 over de toekomst van de Saar. We zullen dadelijk zien, wie wel, en wie niet aan de toen gemaakte vergissing schuldig zijn.

De Saar-kwestie bestaat eigenlijk pas sinds 1870, al beweren de Fransen, dat zij veel ouder is. Tussen 1870 en 1876 zette een proces in, dat Saarland politiek en economisch uit elkaar dreigde te rukken, al werd dat niet dadelijk voelbaar.

Aan de ene zijde vond eerst toen de Duitse Staatsvorming plaats; te voren was de Saar niet anders dan een conglomeraat van vorstendommen – of stukken daarvan – waarvan er sommigen (bijv. het gebied rond Saarlouis) – reeds lang onder Franse invloed gestaan hadden.

Aan de andere kant was, door de uitvinding van de Engelsman Thomas, het voordien nogal minderwaardige Lotharingse ijzer – de sterk zwavelhoudende „minette” – volledig bruikbaar geworden voor de staalproductie, zodat het grote, toen opengelegde, kolengebied van het Saarbekken, een ideale afnemer vlak naast de deur kreeg.

Deze affiniteit deed echter na 1870 de Saarlanders in 't geheel geen pijn, omdat in 1871 Lotharingen bij Duitsland geannexeerd werd, zodat het ijzergebied en het kolengebied tot één nationale markt en tot één economisch en monetair domein ging behoren.

Toen Lotharingen in 1918 bij Frankrijk terug kwam, was de pijn evenmin voelbaar, omdat de Saar toen onder een speciaal volkenbondsregime kwam, dat de facto een economische unie met Frankrijk inhield . . .

Dat werd anders in 1935, toen na een volksstemming die veel geleek op die van 1955, de Saar bij Duitsland werd gevoegd. Er brak toen tot 1941 een bijzonder moeilijke tijd aan, waaraan althans een deel van de Saarlanders nog de herinnering bewaart: de Saar kon alleen in het leven worden gehouden door de heffing van een „Saarspende” in de rest van Duitsland.

Van 1941 tot 1945 waren Saarland en Lotharingen weer verenigd, maar de

voordelen daarvan kwamen niet meer aan het licht door de geallieerde bombardementen . . . In 1945 werd de Saar „bezet gebied” van Frankrijk; een status, die in 1947 werd omgezet in de huidige, waarbij de Saar – tot aan het vredesverdrag – politiek autonoom werd, doch economisch en monetair verbonden met Frankrijk. (wat voor dit land een belangrijke politieke „say” inhiel.)

De verbetering van de betrekkingen tussen Duitsland en Frankrijk (Adenauer-Robert Schuman) maakte een Saarregeling, waarin Duitsland wérkelijk kon toestemmen, steeds noodzakelijker. Deze regeling is herhaaldelijk op regeringsniveau voorbereid – maar steeds mislukt. In September 1952 ging men het toen op een ander plan proberen: dat van de *Europese parlementariërs* in Straatsburg. Met actieve medewerking van Duitsers, Fransen, Saarlanders en andere „Europeanen” hebben we toen het „*Europese statuut voor de Saar*” voorbereid, waarvoor schrijver dezes een bijzondere verantwoordelijkheid draagt. In Februari 1954 werd dit „Plan” toegezonden aan de betrokken regeringen en op 9 Maart van dit jaar werd het door dr. Adenauer en president Bidault aanvaard als basis van een tussen hen te treffen accord.

Het accord, dat op 23 October 1954 tussen de twee regeringen is getroffen, week echter *zeer aanmerkelijk* van deze basis af. Waarom?

Ons plan voorzag een *politieke* en een *economische* oplossing van het Saarprobleem. *Economisch* zou de – op de geologie gebaseerde innige vervlechting met Frans-Lotharingen in stand blijven, met een geleidelijke doch consequente weerspiegeling van deze verhouding naar Duitsland toe, zodat op den duur de economische unie met Frankrijk gecompleteerd zou worden door een economische unie met Duitsland, waarbij er slechts tegen gewaakt zou behoeven te worden, dat de Saar niet zou fungeren als „gat”, waardoor goedkope Duitse artikelen ongecontroleerd Frankrijk zouden binnen stromen. Deze controle werd door onze deskundigen mogelijk geacht.

Politiek zou de Saar „geëuropeiseerd” worden, d.w.z. de interne autonomie van de Saarlandse regering zou worden aangevuld door een Europees bestuur van de buitenlandse betrekkingen en van de defensie, een bestuur dat zou worden uitgeoefend door een *Europese Commissaris*, die eerst verantwoordelijk zou zijn aan de Raad van Europa, doch op den duur aan de Europese Politieke Gemeenschap (EPG).

Hier zijn we bij de kern van de zaak.

Het is heel moeilijk, zich een economische unie met het ene land in te denken naast een politieke „Zugehörigkeit” aan het andere land. Dat ene land, Frankrijk, had natuurlijk de Saar aan zijn eigen Staat kunnen aanhechten, maar de grote meerderheid van de Fransen heeft die gedachte al in 1946 verworpen, want de Saarlanders zijn geen Fransen maar Duitsers. (De „Saar-Franzosen” van Poincaré hebben nooit bestaan). Wel denkbaar was – we spreken hier van het jaar 1953 – een constructie, waarbij de autonome Saar direct onderworpen was aan een bovennationaal gezagslichaam: de EPG.

Toen immers de Europese Defensie Gemeenschap (EDG) was gelanceerd, bleek

al heel gauw, dat men (gedwongen door de Russische dreiging), te ver vooruit had gedacht: een EDG zou nooit zelf de politiek kunnen vormen, die de defensie zou dienen te richten; daarvoor was een EPG nodig, waaraan de toetredende staten een stuk *nationale souvereiniteit* zouden moeten overdragen. Daartoe leken zij in 1953 bereid.

Als men immers over de hele lijn souvereiniteit uit handen zou geven, waarom zou men dat dan niet willen over een speciaal, uitzonderlijk territoriaal gebied? Waarom zou de Saar dan niet het „eerste Europese territoir” kunnen worden?

Dat behoefde helemaal niet aan haar Duitse cultuur afbreuk te doen. De 19de eeuw heeft de staatsgedachte bepaald overschat, in de 20ste eeuw — met name door de Hitler-waanzin, zoals de Frankfurter Allgemeine Zeitung toen terecht opmerkte — is deze gedachte min of meer gecompromitteerd geworden . . .

Kort en goed: de Duitse regering en de meerderheid in de bondsrepubliek waren toen bereid, niet om de souvereiniteit over de Saar af te staan aan een andere staat, maar wél om haar op te dragen aan een boven-nationale gemeenschap, waarin Duitsland als gelijkwaardig partner met Frankrijk en de andere landen zijn plaats zou hebben. Dit was de juridische en morele kern van wat in de buitenlandse pers wel werd aangeduid als het „Plan-van Naters”.

Tegen dit plan bestond zelfs geen verzet bij een belangrijk deel van de Saarlandse oppositie, dat op 23 October 1955 „nein” heeft gestemd . . . Het heeft echter zijn actuele grondslag verloren, toen op 30 Augustus 1954 de laatste schakel tussen de praktische politiek en de EPG brak, doordat het Franse parlement de EDG afstemde. In het EDG-verdrag (reeds door vijf van de zes betrokken staten aanvaard) lag — art. 38 drukte dit met zoveel woorden uit — de opening naar de EPG.

Die werd toen dichtgegooid. Daarmee werd de mogelijkheid versperd, binnen afzienbare tijd een duidelijke oplossing te geven omtrent de „Zugehörigkeit” van de Saar . . .

Mendès-France, die hier een groot stuk van de verantwoordelijkheid draagt, heeft toen gedacht, dat hij, wat op multilaterale en Europese basis mislukt was, op bilaterale wijze zou kunnen klaarspelen. Hij was de auteur van het op 23 October 1954 gesloten Frans-Duitse accoord over de Saar, dat wel $\frac{5}{7}$ van het door ons geredigeerde plan vrijwel letterlijk overnam, doch zich *niet* uitsprak over de volkenrechtelijke „Zugehörigkeit” van de Saar.

Dit hield in, dat liefst twee referenda nodig zouden zijn: één aan het begin van de zgn. Europese periode, en één bij het vredesverdrag . . .

Ook heeft Mendès-France — en Adenauer met hem — *niet* overgenomen de o.i. onmisbare bepaling, dat, wat er ook te voren tweezijdig overeengekomen zou worden, het eigenlijke „Statuut” door *alle* medeverantwoordelijke landen (met inbegrip van de Verenigde Staten) zou worden vastgesteld en afgekondigd.

Dit alles heeft zich nu gewroken. De Raad van Europa heeft zich in December 1954 wel voor dit accoord uitgesproken, maar, heel duidelijk, met een bezwaard hart, omdat anders *alle* Parijse accoorden op losse schroeven zouden komen te staan, en omdat nu tenminste de weg open bleef, via dit onvolmaakte statuut naar een wél echt Europees statuut te streven. De „relance européenne” zat toen reeds in de

lucht en een nieuwe benadering van het supra-nationale beginsel – hoewel minder uitgesproken dan nu in December 1955 – leek toch niet irreëel.

De Saarlanders hebben het in meerderheid op 23 October 1955 anders gezien. Door het bilaterale karakter van de overeenkomst Mendès-France-Adenauer (waartegen de Raad van Europa steeds heeft gewaarschuwd) hebben zij gemeend: het gaat nu om het alternatief Frankrijk-Duitsland; *dús* dan kiezen we Duitsland. Dr. Ney (de leider van de voornaamste Nein-partij) heeft mij verteld, dat het heus waar is, dat eenvoudige Saarlanders hem hebben gevraagd: als Frankrijk zelf al op 30 Augustus 1954 tegen Europa heeft gestemd, waarom zouden wij dan er voor stemmen? Ney heeft trouwens bij die gelegenheid herhaald, dat hij zelf voorstander was geweest van ons plan, vóór de verwerping van de EDG, omdat toen nog een echte Europeïsering mogelijk was . . .

De negatieve conclusie van de meerderheid der Saarlanders, daarná, is geen daad van wijs beleid geweest. Adenauer zelf heeft eens in het openbaar gezegd, dat wie *tegen* het statuut was, of het niet gelezen had, of door de Heilige Geest niet extra goed was behandeld, op de dag van zijn geboorte . . .

Een belangrijke factor ligt ook in het verbod van de niet-Europees gezinde oppositie-partijen, van 1947 af. Al in mijn eerste rapport voor de Raad van Europa werd dit als niet voldoende gemotiveerd beschouwd en zijn opheffing werd aanbevolen. Die is pas gekomen op het allerlaatste moment: bij de opening van de referendum campagne in Juli 1955. Toen vloog ineens het deksel van de ketel. En hoe! Laat men de actie-Schneider niet minimaliseren. Deze man beweert, in 1937 uit de nazi-partij te zijn getreden. Het tegendeel is waar. Toen hij in dat jaar ruzie had met sommige nazi's (omdat hij zelf Gauleiter wilde worden van Saarland), heeft hij zijn partij-lidmaatschap met hand en tand verdedigd en tot aan de capitulatie toe weten te handhaven. Over hen, die in de oorlogsjaren tegen het Hitlerdom streden, heeft hij affiches laten ophangen met het onderschrift: „Von 1939 bis 1945 hetzten sie gegen Deutschland”. Men heeft, tot geestdrift van de bevolking, het schone lied gespeeld: „Durch Gross-Berlin marchieren wir; für Adolf Hitler kämpfen wir”, en dit ook op andere vergaderingen dan die van de Schneider-partij. Enfin, we komen zo volop in het „incident” – een hoogst onplezierig incident.

Wanneer echter deze stoom een jaar eerder was afgeblazen, was in de referendum-campagne zèlf de spanning beslist minder groot geweest . . .

Wat nu? De nein-partijen zijn geschrokken van hun overwinning; zij kunnen hun relatie met Frankrijk, en dan liefst onder een Europese contróle, niet missen. Dat hebben vertegenwoordigers van de nein-partijen mij zelf verklaard. Bewijst dat niet de realiteit van het eerste plan?

Men zal nu met een ding moeten beginnen nl. de op 23 October 1955 met meer dan twee-derde meerderheid genomen beslissing als uitgangspunt moeten aanvaarden. Dat betekent: de politieke aansluiting van Saarland, in één of andere vorm, bij Duitsland.

Dit sluit niet uit: publiekrechtelijk Europees toezicht, het zij op handhaving der

politieke veiligheid in Saarland, hetzij op de speciale economische regelingen over de Saar, die door de bondsrepubliek met Frankrijk zullen moeten worden getroffen.

En in het belang van de Saarlandse bevolking, én in dat van het Franse staalbekken, én in dat van het gehele Europese evenwicht, met name in de Europese Kolen en Staalgemeenschap (KSG), zal een regeling moeten worden uitgewerkt, die op lang zicht een exploitatie-recht van de kolenmijnen door Frankrijk en de betalingsmogelijkheid in Franse agrarische producten of in Franse francs, vast legt.

Frankrijk heeft al jaren geleden verklaard, dat het, na de toekenning van een recht op de Saarlandse mijnen, van verdere oorlogsschade-vergoeding nu of bij het vredesverdrag af zou zien. Er is geen reden, daarin thans verandering te brengen.

Deze verschillende regelingen zullen tot stand moeten worden gebracht met Europese medewerking en in stand moeten worden gehouden door Europees toezicht.

Nu er op dit gebied een competentie was voorzien voor de West-europese Unie (WEU) is er alle aanleiding, deze unie, waar Engeland een zelfde verantwoordelijkheid heeft aanvaard als de zes landen van het Europese integratie-streven, hiervoor te blijven gebruiken, óók nu de nieuwe taak als fundamenteel anders moet worden gezien dan de eertijds voorziene functie.

„Europa” behoeft zich over niets te schamen; het feit, dat men het te kort heeft gedaan, en dat dit zich heeft gewroken, kan slechts het Europese prestige doen toenemen.

Eén van de meest treffende verschijnselen van dit ogenblik is, dat de tegenvaller aan de Saar — tegenvaller voor de „goede” Duitsers evenzeer als voor de Fransen — de betrekkingen tussen de grote nabuurlanden niet noemenswaardig heeft beïnvloed. Pinay heeft in Genève op de meest loyale wijze de eenwording van Duitsland verdedigd, volgens de lijnen, die door de Duitsers zelf waren aangegeven. Aan de andere kant hebben de Duitsers even lokaal te kennen gegeven, dat ook naar hun mening er in de verkiezingscampagne verontrustende verschijnselen aan de dag zijn getreden en dat men die de baas moet blijven in een samenwerking, ook inzake de Saar, met Frankrijk en met de rest van Europa. Wil er nu een Europese oplossing komen voor wat er nog open staat van het Saar-probleem, dan dient ook die „rest” zich bewust te blijven van zijn verantwoordelijkheid aangaande de toekomst van de Saar.

OVERHEIDSFINANCIËN

EN PLANNING

Er zijn vele redenen waarom men dr. W. Drees Jr. geluk moet wensen met zijn boek „On the level of Government expenditure in the Netherlands after the war”.¹⁾ In de eerste plaats natuurlijk — en dat is zuiver persoonlijk — omdat het hem de doctorsgraad heeft bezorgd. In de tweede plaats om het moment van de uitgave van zijn proefschrift. Nederland scheen a.h.w. op deze publicatie te wachten, was zij een paar weken vroeger of later verschenen, het effect zou minder groot zijn geweest. Door deze „timing” kon het boek het juiste en volle reliëf krijgen in de meest passende omlijsting, die men zich bij dit thema kan voorstellen: de algemene financiële beschouwingen over de Rijksbegroting in de Tweede Kamer. Niet minder dan 7 maal werden zijn naam en zijn geschrift hier met ere vermeld en hoewel een socialistisch geluid in dit koor ontbrak, moet het voor een auteur een grote voldoening zijn geweest, zijn geesteskind een dergelijke rol te zien meespelen bij een van de belangrijkste jaarlijkse evenementen van ons politieke leven. In de derde plaats kan men de schrijver gelukwensen met de wijze waarop hij zijn betoog heeft opgebouwd en zijn gedachten geformuleerd. Op klare en onopgesmukte manier, bijna simplistisch, worden de redeneringen ontwikkeld, geen leerstellingheid en geen zwaar wetenschappelijke opschik, welke zoveel Nederlandse economische geschriften verontreinigen. Stijl en betoogtrant herinneren aan het werk van prof. Tinbergen en aan de toon die in de Angelsaksische wetenschappelijke literatuur gebruikelijker is dan in de onze.

En ten slotte, maar dat is het belangrijkste, een gelukwens om de inhoud van dit werk, dat zo duidelijk constructief is in zijn bedoelingen en kerngezond in een aantal van zijn suggesties en denkbeelden, zo gezond dat het in actualiteit een reeks Rijksbegrotingen zal kunnen overleven, met inbegrip van die van 1960.

Eigenlijk zou hiermee de recensie kunnen worden besloten. De redactie zou zich dan misschien tekort gedaan achten en haar recensie-exemplaar slecht besteed. Zuiver terwille van haar zullen wij proberen enkele zwakke plekken in 'schrijvers harnas op te sporen. Al bijtende op de penhouder, die ditmaal traag is met de productie van passende critiek, komen enkele weinig relevante gedachten te voorschijn. Eén daarvan is eigenlijk niet meer dan een vraag. Waarom toch werd dit werk in de Engelse taal aan ons voorgezet? Het behandelt zo overwegend typisch

¹⁾ H. E. Stenfert Kroese N.V., Leiden 1955.

Nederlandse problemen en toestanden, dat men zich nauwelijks kan voorstellen dat meer dan een honderd buitenlandse lezers ervan kennis zullen nemen. Enkele gevolgtrekkingen van meer universele strekking had men beter aan de hand van wat beknopt Nederlands feitenmateriaal in een Engels of Amerikaans tijdschrift kunnen uitzetten. Het nadeel van de gekozen voertaal ligt niet alleen in een beperking van de lezerskring, maar ook in de vele voor Nederlandse lezers nauwelijks nodige of geheel onnodige exposities over Nederlandse onderwerpen. In onze moedertaal geschreven had het boek nog kernachtiger kunnen worden en nog meer effect kunnen krijgen.

Het doeleinde van het onderzoek van dr. Drees Jr. is geweest na te gaan hoe het gesteld is met de starheid van onze Overheidsuitgaven, een starheid die hoe langer hoe meer als axiomatisch wordt aangenomen en ten aanzien waarvan men in het algemeen slechts berustende verzuchtingen of demagogisch gebral verneemt. De schrijver stelt de vraag aan de orde of deze verstarring nu werkelijk een onafwendbaar noodlot voor de Nederlandse Overheidshuishouding vertegenwoordigt dan wel of men zonder opoffering van elementaire taken van de Overheid het uitgaven-niveau elastischer zou kunnen maken en vooral het jaarlijkse acres zou kunnen beheersen. Nadat hij eerst verschillende deelreinen heeft overzien en daarbij een aantal interessante suggesties of alleen maar vragen heeft gelanceerd, mondt zijn betoog uit in het voorstel van een plan op lange termijn voor de Staatsuitgaven, waarbij hij de keuze tussen twee alternatieven voor het begrotingsjaar 1960 ontwikkelt, één waarvan de continuering van het sinds de oorlog optredende aceres voorstelt en het ander dat een aantal mogelijkheden oppert om dit acres weg te werken en ons zelfs nog beneden het niveau van 1955 zou terugbrengen.

Om de mate van verstarring van de Overheidsuitgaven te determineren — eigenlijk zou men hier beter het woord „groeizaamheid” kunnen hanteren — kan men uitgaan van de nominale uitgaven in geld dan wel de waardedaling van het geld uitschakelen door omrekening tot reële waarde of ten slotte de verhouding tussen uitgaven en nationaal inkomen in de loop der jaren als uitgangspunt nemen. De schrijver toont een gerechtvaardigde voorkeur voor de laatste methode, waardoor men zo handig met een enkel percentage de ontwikkeling kan typeren. Daarmee helpt hij de lezer bijna altijd, maar één keer heeft hij het verzuimd. Daar het hier nogal een kardinale tabel betrof, werd de rekenkundig weinig begaande recensent genoopt zelf percentages te gaan uitrekenen, hetgeen nooit bevorderlijk is voor de stemming. Reeds in de aanvang van het boek wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling van de totale Overheidsuitgaven dus Staat, provincies, gemeenten en polders, met de nodige correcties om dubbeltellingen te vermijden. Deze vergelijking start met het jaar 1938 en geeft vervolgens de naoorlogse jaren 1949, 1952, 1954 en 1955. Daarbij worden dan tevens de cijfers van het nationale inkomen tegen marktprijzen verstrekt, bijv. als volgt:

	1938	1955
	(in miljoen gulden)	
Totale Overheidsuitgaven	1,827	7,774
Nationaal inkomen tegen marktprijzen .	5,395	24,070

Indien men er schoorvoetend toe overgaat het verzuimpje van de schrijver goed

te maken en zelf de procentuele verhouding uit te rekenen, blijkt het resultaat de moeite te lonen. In het jaar 1938 omvatten de Overheidsuitgaven 34% van het nationale inkomen, in het jaar 1955 32%. De verstarring blijkt dus een veel fantastischer karakter te hebben dan Drees zelf aan het licht brengt. Hij laat nl. in zijn commentaar op deze tabel de opmerking volgen (vertaling en spatiering van ons): „De Overheid financiert h e d e n d a g e een derde van de nationale uitgaven”. Maar dat deed deze Overheid 17 jaar geleden ook al! Hier stuit men toch wel op een kernprobleem. Men dient zich te realiseren dat onze tegenwoordige Overheid een essentieel andere positie in de volkhuishouding inneemt dan haar voorgangster vóór de tweede wereldoorlog. Men denke aan de omvattende sociale en defensieprogramma's, aan de afwikkeling van oorlogs- en watersnoodschade, aan de woningbouwsubsiëring, aan de druk van de Staatsschuld, aan de culturele activiteit en aan de decoratieve garnituur, die onze Staat er tegenwoordig op nahoudt. Hebben wij thans geen ambassadeurs in plaatsen, waar we voor de oorlog nog geen honoraire viceconsuls de kannibalistische tamtamplechtigheden lieten opluisteren? Het geeft toch wel stof tot overpeinzing, dat deze innerlijk en uiterlijk zo enorm gegroeide Staat geen groter beslag op de nationale middelen legt dan de krentenwegende Staat, waarmee wij in een vorig stadium te maken hadden. Onwillekeurig zoekt men hier naar oorzaak en gevolg. De Staat is niet alleen gebruiker, maar ook schepper van nationale middelen, direct en indirect. Zijn veelomvattende en stuwende activiteit in de naoorlogse periode heeft toch ongetwijfeld het nationale inkomen omhooggedrongen, ook in de reële sfeer. Als men de Staat reeds vroegtijdig na de oorlog tot zijn oude invloedssfeer had teruggebracht, gesteld dat dit mogelijk was geweest, hoe zou zich dan het reële nationale inkomen hebben ontwikkeld?

Als we nu eens een zevenmijlspas door het boek maken en terecht komen bij de twee alternatieven, die de schrijver ons ten aanzien van de Rijksbegroting voor 1960 stelt, dan zien wij een verschil in uitgavenaccres tussen de beide mogelijkheden van f 1160 miljoen gulden. Dit betekent, dat het budget der centrale Overheid volgens het tweede, het zuinige alternatief 4% minder van het nationale inkomen in beslag neemt dan het eerste of royale alternatief. Resp. komt dit neer op 20,5% en 24,5%. Hierbij wordt het nationaal inkomen dus als onafhankelijk variabel genomen. Nu is zo'n fors milliard een heel bedrag, maar het is ook een redeloze grootheid. Hetzelfde geldt voor percenten van het nationaal inkomen. Gesteld dat zo'n redeloos beest met z'n multiplier gewapend amok gaat plegen onder de nationale bestedingen en nog wat collega's-milliarden met zich meesleept! De ramp is niet te overzien en zelfs kunnen wij er ons in deze opgeschroefde hoogconjunctuur nauwelijks een voorstelling van maken. Het is natuurlijk altijd te wensen, dat de particuliere sectoren het door de Staat vrijgegeven deel van het nationaal inkomen aanwenden op een wijze, die het evenwicht in stand houdt. Zekerheid daarover hebben wij niet. Uiteraard kunnen wij in geval van nood teruggrijpen op deel II van de serie, waarin het boek van dr. Drees is verschenen. Dat is nl. het werk van dr. De Soet over „Aanvullende werkgelegenheid”. Als we deze op enigszins radicale wijze aanpakken, zitten wij weer spoedig op de 24,5% van het eventueel inmiddels geslonken nationaal-inkomen. Misschien komen we zelfs nog wat hoger uit. De starheid van de Overheidsuitgaven ten opzichte van het nationaal inkomen kan klaarblijkelijk zowel veroorzaakt wor-

den door een opwaartse druk op de uitgaven in de trant van onze na-oorlogse kabinetten of een benedenwaartse druk op het nationaal inkomen in de geest van onze vooroorlogse kabinetten.

5
Zeer interessant is het gedeelte waarin de schrijver onze wetgevende en parlementaire techniek analyseert en een poging doet in onze staatsrechtelijke structuur oorzaken te vinden voor de weinig gebreidelde uitgavenstijging. Hij wijst hier met name op het specialistenstelsel in de Tweede Kamer, min of meer inherent aan de evenredige vertegenwoordiging. Deze specialisten hebben de neiging alleen naar hun eigen standje te kijken, zich geen rekenschap te geven van de algemene financiële situatie en hun desiderata boven op elkaar te stuwen. Heeft men dan nog een coalitie, waarbij de Regering niet kan beschikken over een meerderheid, die zij in het vuur kan laten treden om haar budgetaire politiek te verdedigen, dan ziet men hoe deze specialisten steeds maar meer vragen, elkaar de bal toespelen en de drang tot uitgavenvermeerdering niet beheerst wordt door in het politieke stelsel ingebouwde remmen. Ook de positie van de minister-president en de minister van Financiën zijn in ons staatsrecht niet zodanig verzwaaard, dat zij een effectief tegenwicht kunnen uitoefenen, hetzij in de ministerraad, hetzij in het parlement.

Hoe belangrijk deze staatsrechtelijk-technische beschouwingen ook zijn, we moeten ons vooral niet door de uiterlijke vormen laten misleiden. De werkelijke oorzaken liggen dieper, nl. bij het functioneren van onze democratie. De specialisten, die voor diverse belangetjes en belangen in de Kamer opkomen, spreken niet voor zichzelf, maar in uitdrukkelijke of stilzwijgende opdracht van bepaalde delen van het electoraat. Het zou maar heel weinig verschil maken indien het genus der algemene politici, die zich in hun eigen district van alle markten thuis moeten tonen, weer eens aan bod kwam. Wij kunnen dit het best met enkele voorbeelden verduidelijken.

Drees gaat bij zijn confrontatie van de twee alternatieven ook in op de weduwen- en wezenrente. Het royale alternatief behelst een rente voor alle wezen, alle weduwen met minderjarige kinderen en alle weduwen zonder kinderen boven de 45 jaar. Het zuinige alternatief sluit de weduwen zonder kinderen beneden de 60 jaar uit en komt dus neer op een beperkte uitbreiding van de voorgestelde ouderdomsvoorziening. Nu is het duidelijk, dat in het Parlement de weduwen- en wezenspecialist van fractie X zich niet kan veroorloven onder te doen voor die van fractie Y, indien deze zich voor de royale oplossing uitspreekt. Anders zou hij de kans hebben dat een groot deel van het verweduwd electoraat, desnoods dwars door alle zuilen heen, van X naar Y zou overlopen. Maar nu veranderen we eens even de coulissen en stellen we districten op, waar alleen maar algemene politici — von keinerlei Fachkenntnissen getrübt — kunnen optreden. Men hoeft geen groot menskenner te zijn om de diverse verleidingen aan te voelen, waaraan de vertegenwoordiger van partij X wordt blootgesteld, indien hij voor de taak gesteld wordt een weduwrijk district voor zijn partij te veroveren.

Volgende akte. Een ander changement van decors verplaatst ons naar het Engeland van 1955. Hier speelt zich een volledige idylle af volgens de dromen van Drees Jr. Een sterke premier, een sterke kanselier van de schatkist — alles staatsrechtelijk gezien dan —, een meerderheidsregering zonder coalitiegekonkel, districtenstelsel. Mooier nog zelfs, een suprematie van de kanselier over het hele finan-

ciële en economische beleid. Als men dan de capriolen ziet, die deze kanselier heeft uitgehaald met zijn voorjaars- en zijn najaarsbudget en de gevolgen daarvan voor de Engelse volkshuishouding, slaat men de handen naar het hoofd over zoveel geborneerd electoraal winstbejag en heeft men de neiging met een variant op Augustus uit te roepen: „Drees, Drees, geef mij mijn specialisten terug!” Maar gelukkig, ze zijn er nog, het was maar een benauwde droom. En volgend jaar, als de Kamer wordt vergroot, krijgen wij aparte specialisten én voor de weduwen én voor de wezen.

Slechts een veel verdere opvoeding van het electoraat, een rijping van onze democratie, zal misschien eens in staat zijn een breidel aan te leggen op het onverantwoord opjagen van de overheidsuitgaven. In Zwitserland schijnt men reeds zo ver te zijn.

Wij komen nu op het belangrijkste gedeelte van dit werk, nl. de poging een planning op lange termijn te introduceren in onze staatsfinanciën. Daartoe ontvouwt de schrijver, zoals reeds ter sprake kwam, een tweetal perspectieven voor het jaar 1960, tussen welke beide een verschil van 1160 millioen gulden (in 1955-prijzen) optreedt. De beide alternatieven hebben enkele gemeenschappelijke uitgangspunten, t.w. dat tegen deze tijd de huursubsidies kunnen zijn verdwenen, de politieke wereldsituatie even gespannen blijft als nu, de economische situatie van de wereld op het huidige hoge niveau blijft en de wettelijke ouderdomsvoorziening ongeveer in de thans voorgestelde vorm zijn beslag zal hebben gekregen. Daarnaast heeft elk van de alternatieven zijn eigen uitgangspunt. Het royale alternatief is gebaseerd op de voortzetting van het huidige „behaviour” van kabinet, parlement en lagere organen, het zuinige alternatief op een bewust streven om de publieke uitgaven te verlagen, zonder echter huidige essentiële overheidstaken aan te fasten. Dit impliceert prijsstabilisatie, als een van de belangrijkste middelen waarvoor revaluatie van de gulden wordt aanbevolen, terwijl de stijging van de nominale lonen mede daardoor beperkt kan worden gehouden en kostprijsverhogende belastingen kunnen worden gereduceerd.

Zo voortreffelijk de hier ontworpen techniek als systeem tot doelbewuste keuze voor het gebruik der nationale middelen, des te meer beseft men de praktische en politieke moeilijkheden der tenuitvoerlegging. Wij zullen daarvan eens enkele voorbeelden aanhalen. In de eerste plaats valt het op, dat terwijl uitgegaan wordt van de 1955-prijzen verschillende posten van het royale budget een toeneming vertonen wegens verder verwachte prijsstijging. Daardoor wordt de vergelijking niet zeer zuiver. Nog belangrijker is, dat de schrijver zijn zuinig budget voortdurend poogt te verdedigen met de door hem voorgestane revaluatie, waardoor prijsstabilisatie verzekerd wordt en men aan verhoging van bepaalde begrotingsposten ontkomt. Nu willen wij hier niet op het pro en contra van revaluatie ingaan, dat is tijd geleden in dit tijdschrift op meer deskundige wijze gedaan dan waartoe wij in staat zijn. ²⁾ Men kan echter in elk geval stellen, dat er bepaalde constellaties van onze volkshuishouding zijn, waar dit paardemiddel absoluut niet in aanmerking komt. Vervolgens moet men om het reële karakter van dit instrument te beoor-

²⁾ Prof. Kuin in S & D, December 1954.

delen rekening houden met de te verwachten weerstand van het bedrijfsleven, dus van het parlement, dus van het kabinet. Wij menen dat men de budgetvergelijking volgens het systeem-Drees veel van zijn realiteit ontnemt door het hierin betrekken van dit monetaire element en dat daardoor het zuinige alternatief té rooskleurig wordt voorgesteld. Dat flinke milliard, dat te besparen zou zijn, heeft ongetwijfeld velen het water uit de mond doen lopen. Dit vocht zal bij een deel daarvan echter even snel teruglopen indien men met de consequenties van een revaluatie wordt geconfronteerd.

Vervolgens ziet men een aantal posten, waarbij de overheidstaak langzamer of beperkter wordt ontwikkeld dan in het royale alternatief. Zover deze taken niet door de maatschappij kunnen worden overgenomen en zover zij inderdaad een eminent nut voor ons volk zijn, zou men zich op het standpunt kunnen stellen, dat hierin alleen gesnoeid mag worden, indien het nationaal inkomen terugloopt of een conjuncturele overspanning een beperking van bestedingen zowel in de publieke als in de particuliere sfeer voorschrijft. De schrijver heeft geen van deze voorwaarden in zijn calculaties betrokken. Wij zullen enkele voorbeelden aanhalen.

Dr. Drees ziet de mogelijkheid om *f* 5 miljoen te besparen op het middelbaar onderwijs door afschaffing van het Grieks. Eerder in zijn geschrift is hij op uitvoerige wijze en bijna buiten de orde ingegaan op de noodzaak de studie in exacte vakken te bevorderen. Men weet dat men zich in Amerika juist in de laatste tijd bezorgd maakt over de achterstand in de opleiding voor de exacte en technische vakken. Hoeveel meer reden tot bezorgdheid hebben wij in Nederland! Iedere cent die op het Grieks wordt bespaard kan dubbel op aan de uitbreiding van ander onderwijs. Ook de beperking der verlenging van de leerplichtige leeftijd tot één jaar in plaats van twee jaar, hetgeen de beide alternatieven op dit punt van elkaar onderscheidt, kan alleen acceptabel zijn, indien wij eenvoudig niet over de middelen beschikken om de achterstand in ons onderwijs ten opzichte van andere Westerse landen in te halen. Mutatis mutandis kan men hetzelfde zeggen over beperkingen in de ruilverkaveling, landaanwinning (Zuiderzee!), krotopruiming, openbare gebouwen, hulpverlening aan Suriname en Nieuw-Guinea, investeringen in overheidsbedrijven. Al deze taken kunnen alleen door de overheid worden uitgevoerd, over het nut ervan is geen of nauwelijks twijfel aanwezig, dus alleen de ijzeren noodzaak kan ons ertoe brengen op deze gebieden het zuinige, d.w.z. in deze gevallen het ongunstige of armoedige alternatief te kiezen.

Dan zijn er nog enkele besnoeiingen, die politiek zeer précair zullen zijn. Wij noemden hierboven reeds de beperktere opzet voor de weduwen- en wezenrente. Hiertoe behoren ook de beperking van de subsidiëring aan de kleine boeren, de afwenteling van de administratiekosten van *f* 20 miljoen van de verplichte ouderdomsverzekering op de verzekerden en het achterwege laten van financiële steun aan de bezitsspreiding.

Ten slotte zijn er nog enkele slagen in de lucht, zoals bijv. de reducering van de steun aan de achtergebleven gebieden tot *f* 100 miljoen in plaats van *f* 200 miljoen volgens royale opzet, en de post onvoorzien, welke resp. in het royale en het zuinige budget op *f* 500 miljoen en *f* 300 miljoen wordt gesteld. Dergelijke cijfers hebben geen achtergrond.

Indien we al deze aftrekposten in mindering zouden brengen, zouden er van de f 1160 millioen nog slechts een paar honderd millioen overblijven. Is daarmee het voorstel of de methode veroordeeld? Geenszins. De gedachte van een dergelijke planning lijkt ons uitermate vruchtbaar, de daarvoor door de schrijver aangegeven methode is de moeite van onderzoek en van experimentele toepassing dubbel en dwars waard. Dit is uiteraard geen éénmanswerk, hiervoor is een apparaat nodig en hiervoor moet voeling genomen worden in diverse kringen, en vooral in de politieke sfeer. Alleen al de bewustmaking van het vraagstuk en de verhoging van het inzicht dat men met de uitwerking van dergelijke alternatieve methodes kan bereiken, maakt de proefneming verantwoord. Het is te wensen, dat de Partij van de Arbeid niet achterblijft bij het ondersteunen van het werk in deze richting of nog veel beter, actief ertoe bijdraagt dat de planning op lange termijn van de overheidsfinanciën op gang komt.

TOCQEVILLE

REVISITED

De moderne techniek heeft nog niet veranderd dat een reis naar Amerika een hele onderneming is. Het water schijnt een bijzondere weerstand op te leveren, groter dan het land of de lucht. Is het de meerdere tijd van de reis die wij in meerdere afstand omzetten? Je merkt het als je het kanaal oversteekt. Het luchtverkeer, zou men zeggen, doet die weerstand weer te niet; blijkbaar slechts voor de anderen.

Niettemin, als ik de eerste kennismaking met New York te boven ben, is de nieuwe wereld me vertrouwder dan Engeland. (Natuurlijk — New York geeft een schok; maar New York is Amerika niet; dat blijkt later. New York is het punt waarop een in wezen isolationistisch land zich met de buitenwereld confronteert. Verklaart dat misschien de korzelige toon die me in die stad zo dikwijls tegenklonk? Het is cosmopolitisch en oversophisticated, dit New York, waarbij alle andere wereldsteden klein, arm en tam lijken.)

Maar het vertrouwde komt op me af in zulke omvang, dat het me weer bijna omwerpt. Niets grijpt zo aan als het vertrouwde in nieuwe vorm. Amerika is voor mij allereerst het land waarin voortdurend de kwantiteit in de kwaliteit omslaat. Daar is de ontzaggelijke ruimte die ons in nieuwe afstanden doet denken en via dit weer in nieuwe snelheden. De families worden er door verpulverd; want ze worden uit elkaar gedreven over afstanden die de lengte van Europa te boven gaan. Als de familieleden elkaar dan weer willen opzoeken, gaat dat gepaard met een tijdverlies dat het leven bijna weer een behagelijk tempo terugschenkt. De vader van New York, die zijn zoon in Los Angeles bezoekt, verliest meer tijd dan de Amsterdamse vader die in de achttiende eeuw met de trekschuit zijn zoon in Den Haag opzocht. Au fond zijn de Amerikaanse spoorwegen niet veel anders dan zeer behagelijke trekschuiten die hun snelheid aan de grotere afstanden aangepast hebben. De gevolgen van die aanpassing wil ik overigens volstrekt niet verkleinen.

Wat ik alleen wil beweren is, dat de enorme snelheden die Amerika geschapen heeft, vaak slechts achter de afstand aanhollen die Amerika te voren geschapen had. Slechts met moeite en slechts gedeeltelijk lopen de snelheden het tijdverlies in dat het leven-over-afstanden meebrengt. Men ziet dat al in de dagverdeling van de commuter, men ziet het heel duidelijk in New York, waar de concentratie van mensen — en dus van afspraken, de toch al niet geringe afstanden van die stad nog ettelijke keren vermenigvuldigt.

Maar kwantiteit is een abstract begrip, waarmee men onbeperkt zou kunnen goochelen; het gaat om kwantiteiten van dingen, d.w.z. wat Amerika ten slotte tot Amerika gemaakt heeft, is zijn welvaart, zijn overvloed. Overvloed van machines ten eerste. Al het andere kan daarvan afgeleid worden. En van die machine is de meest invloedrijke, degene die het meest het dagelijkse leven van de Amerikaanse burger beïnvloed heeft: de auto.

En inderdaad: wat zou de ruimte betekend hebben, zonder de wagen? Er is ruimte in Spanje en in sommige delen van Frankrijk. Wat ontbreekt is het heir van auto's dat het mogelijk maakt een geheel volk op wielen te zetten en over de eindeloze wegen te jagen. Daardoor werd het mogelijk dat vandaag nog legioenen arbeiders elke keer opnieuw van stad, van staat, ja van klimaat veranderen, om ander werk te zoeken. Om de potenties van dit land te leren kennen moet men, om te beginnen, zijn ruimte vermenigvuldigen met zijn bewegelijkheid.

Wat men in Europa de Wanderburschenbeweging noemde, verzinkt erbij in het niet. Zeker, we hebben die bewegingen gezien in de pionierstijd van Amerika. Maar het levenspeil en de verschillen in levenspeil waren toen groot; evenals de nood. Evenals dus de drang naar verplaatsing. Maar we zien het vandaag weer gebeuren: in de gigantische verplaatsing van arbeiders naar het Westen, naar Californië, om de fabrieken te bevolken die in afwachting van hun komst al zijn opgericht. De stuwkracht van de nood is dit keer zoveel geringer dat men de massale verplaatsing zelve alleen kan verklaren als een van de vele verschijnselen van de overdaad der Amerikaanse samenleving. De sociale verliezen die uit de verplaatsing — en het afschrijven der oude fabrieken voortvloeien kan ze blijkbaar gemakkelijk dragen.

De trek naar het Westen is nog eens overgedaan; ze heeft hetzelfde effect alsof men nieuwe grond aan Amerika toegevoegd had. De bewegelijkheid heeft dus ruimte geschapen. En toch — historische bodem werd omgeploegd, figuurlijk... én letterlijk. Toen ik in Californië aankwam, het stof van de woestijn die ik doorkruist had nog in de ogen, zag ik ze bezig met het omhakken van de sinaasappelboomgaarden. Ze moesten ruimte maken voor woonwijken. „Hoe nu,” zei ik, „en de kostbare grond?” Want ik had vernomen dat er in Amerika een waterprobleem — en via dat waterprobleem een grondprobleem — op komst is.

„Die grond is vruchtbaar,” antwoordde men mij, „omdat we er water gebracht hebben. Woonwijken vergen evenveel water als akkers. We kunnen dus met dezelfde inspanning zowel nieuwe boomgaarden als nieuwe woonwijken scheppen! Voor vandaag leveren de laatste hier meer op. We laten mens en akker van plaats verwisselen, dat is alles.”

Uit deze redenering spreekt een realisme dat de zoon van het overbevolkte Nederland haast cynisch voorkomt. Ze is eenvoudig het kind van de overvloed. Ze verschilt trouwens in wezen niet van het realisme van socialistische plan-economen (dat dan ook door de splinterboer dikwijls als cynisme ervaren wordt). De plan-economie staat tot de Amerikaanse overvloed als het sparen tot het afbetalingssysteem.

Amerika is Europa dus voor, maar het is Europa zover voor dat ook hier de kwantiteit in de kwaliteit omslaat. De Marxisten hebben dit probleem nooit kunnen oplossen. Hier was een land dat de kapitalistische industrie ontwikkelde in zulke

omvang en zulke ruimten dat men vrijwel van een reïncultuur kon spreken. De smeltkroes die de emigrantengroepen aaneensmolt, ontwikkelde zulk een gloed, dat de Europese ideologieën erin weggebrand schenen. En inderdaad, er ontwikkelde zich een maatschappij waarin de economische krachten zich onverhuld lieten gelden, ook in het denken. Er zijn weinig landen waar de economie als sociale kracht, als politieke kracht, als historische kracht, zozeer wordt erkend. Geld is er geen onfatsoenlijk onderwerp van discussie; verkiezingen zijn uitgevochten op de controverse over een banksysteem.

Maar het Marxistisch denken is er nooit serieus genomen. Dat de Amerikaanse arbeider „omgekocht” was door het Amerikaanse imperialisme, is natuurlijk geen verklaring; het is een morele dooddoener, die vloekt met het hele systeem der dialectische verklaringwijze.

In werkelijkheid had zich in Amerika een kapitalisme ontwikkeld dat het Europese — waarin Marx geleefd had — zover vooruit was, dat van een nieuw systeem gesproken moest worden, een ander kapitalisme, dat spotte met alle Marxistische leerstellingen, vanaf de arbeidswaardeleer tot aan de dialectische ontwikkeling.

De wetten die schenen te gelden voor het primitieve kapitalisme van Engeland en de achterlijke politieke wereld van Pruisen, werden ridicuul in de stormachtige ontwikkeling van het Amerikaanse kapitalisme en de vrije atmosfeer van het zich geografisch voortdurend uitbreidende Amerika. Er kwamen in Amerika zeker overeenkomstige verschijnselen voor: crises en conflicten. Maar hun omvang, hun vorm en hun uitwerking waren altijd anders.

Te zeggen dat de Amerikaanse arbeiders minder klassebewust zijn dan hun Europese collega's is óf een tautologie óf een dwaasheid. Het heeft die arbeiders zeker niet aan strijdvaardigheid ontbroken. En daarvoor hoeft men zich volstrekt niet te beperken tot de laatste twintig jaren. Als men dan met geweld die termen wil gebruiken:

De Amerikanen zijn niet minder klassebewust dan de onze — maar hun klassen zijn anders!

Het levenspeil van de gevestigde Amerikaanse arbeider — met zijn bungalow, zijn gazonnetje ervoor, zijn auto (zoal niet twee) zijn door centrale verwarming oververhitte kamers, zijn ijskast en televisietoestel, met zijn kinderen op highschool en universiteit — is naar Europese maatstaven een middenstandspeil. Maar dat is voor hem nog geen reden om onze proletarische of kleinburgerlijke ideologieën over te nemen. Hij heeft andere zorgen.

Niettemin, de staat van arbeiders en boeren, waarover de russophielen zo de mond vol hebben, nergens is ze meer benaderd dan in Amerika. Want men moet ze gezien hebben, de Amerikaanse boerderijen, met hun weelde van electrisch licht en dito apparaten, hun van chroom blinkende wagens en glimmende machines, om te beseffen hoezeer in dit land de kloof tussen stad en platteland is overbrugd. De boer die met zijn wagen naar de dichtstbijgelegen stad kan rijden en die op zijn televisietoestel de vermaaksevenementen van New York of Hollywood kan volgen, wat heeft hij de stad nog te benijden?

Sear Roebuck, die gigantische marskramer-per-post, heeft er al de conclusies uit getrokken. Hij heeft, toen hij zijn omzet postbestellingen op zijn catalogus zag ver-

minderen, het aantal van zijn warenhuizen in de provinciesteden uitgebreid. De boeren komen nu naar hem toe.

Er is natuurlijk de bourgeoisie. Maar het is dezelfde bourgeoisie niet meer van voor de New Deal. De New Deal is niet met de grond gelijk gemaakt; zelfs niet door Eisenhower. En geen regering zal dat ook meer kunnen doen. Dit perkt de macht van die bourgeoisie al in. Het bedrijfsleven is bovendien via de vertrusting en de innerlijke vervlechting al aardig in handen geraakt van de managers. Sommige Mammouth-bedrijven zijn eigenlijk al geen privé-bedrijven meer, het zijn instellingen geworden. Dat geldt al voor General Motors. Het geldt nog meer voor Ford. Negentig procent der winstgevende aandelen van Ford is overgedragen aan de Ford Foundation, een instelling die aan de Madison Avenue een keurige verdieping beslaat die van het gigantische kantoor te Detroit even ver afstaat als een moderne dokterswachtkamer van een machinekamer.

Het is waar, de familie bezit nog de meerderheid van de stemhebbende aandelen, maar het is de vraag hoe lang dat duren zal.

Men moet de jaarverslagen van zulke instituten nalezen: men zal dan zien dat bijvoorbeeld Ford negen tiende van zijn inkomen besteedt voor sociale onderzoekingen die in Europa door wetenschappelijke instituten van de arbeidersbeweging verricht zouden worden.

Uit deze werkzaamheid blijkt – wat trouwens voor de gehele sfeer van Amerika kenmerkend is – een kolossale belangstelling voor alles wat met de mens en hier dan vooral de mens in zijn groep, te maken heeft. Deze instituten vullen de ruimten tussen de klassen op, door werkzaamheden die in Europa de arbeidersbeweging van de regeringen en van de staat afgedwongen heeft. Een kant daarvan is het systeem van beurzen, dat door allen, Ford, Carnegie, Rockefeller, Guggenheim-stichtingen gesteund wordt. Men kan gerust zeggen: elke arbeiders- of boerenjongen, die een meer dan middelmatige begaafdheid toont, kan studeren. Niets staat zijn carrière in de weg. De verwaarlozing van talenten is geringer dan in Europa.

Niets tenslotte is belachelijker dan het snode wereldkapitaal te symboliseren in Wall Street – gesnoeid beurscentrum dat op dit ogenblik al in hoofdzaak zaken doet voor de arbeiders en boeren uit het land. Want zij zijn het die – tezamen met de kleine middenstand – klein dan naar Amerikaanse begrippen – het leeuwendeel van het aandelenkapitaal in handen hebben.

Moedige pioniers heeft Amerika genoeg gehad; het was trouwens niet gemakkelijk voor een begaafd pionier zijn kwaliteiten voor zichzelf verborgen te houden; de ruime mogelijkheden lokten ze als het ware naar buiten. Maar op den duur werd dit grootscheepse handelen ook weer systeem, schema, cliché. Vandaar dat men in Amerika onder het giganteske oppervlak zoveel kleinburgerlijks terugvindt en kleinsteds, dat zich in het gigantische schema een veilige plaats verschaft heeft – ongeveer zoals de twintigste eeuwse zakenlord in de voortrazende Pacific-trein de rust terugvindt van de trekschuit.

Amerika is een provincie – maar een gigantische, zei me iemand. Het schijnt het tegendeel van de opmerkingen over de kwantiteit die in kwaliteit omslaat, waarmee ik aanving, doch het is er slechts het complement van. Er schuilt zeker veel waars

in. Een provincie, maar dan een gigantische, of een conglomeraat van gigantische. Dit verklaart misschien de enorme populariteit die de Middle Western in Amerika geniet. Iedereen noemde mij hem als het voorbeeld van de klassieke Amerikaan.

De boer van het Midden Westen is toch slechts een kleine greep uit het Amerikaanse mensenmateriaal. Maar het is duidelijk dat haast iedere Amerikaan — de inwoner van Texas misschien uitgezonderd — zich met de boer van het Midden Westen wil identificeren. Is het niet omdat hij de geïdealiseerde verpersoonlijking geworden is van de provinciaal, het monumentale standbeeld van de gigantische provincie?

De provinciale decentralisatie — het weer teruggrijpen op kleinere grootheden — is trouwens een noodzakelijk correctief op de gigantische blokvorming der V.S. Wat zou er van het politieke leven der V.S. terecht zijn gekomen indien de staten met hun parlementen niet de politieke universiteiten geleverd hadden, waarin Amerika zijn politieke elite kon kweken? Om niet te spreken van de universiteiten zelf, die studie-steden, met hun grandioze laboratoria, hospitalen, bibliotheken, hun heir van studenten dat, ook alweer door zijn kwantiteit, na de bloemlezing door competitie een elite van het eerste plan mogelijk maakt.

Decentralisatie is trouwens het onvermijdelijke wachtwoord geworden voor de gigant-steden, ware werelden, die het optimale stadium van concentratie echter al hebben overschreden en de phase der afbrokkeling zijn ingegaan.

De Europeaan, die in machinale ontwikkeling bij Amerika ten achter bleef, trachtte dikwijls die achterstand in metaphysieke en culturele voorsprong om te praten. Vooral de nagelbijters van de école normale waren daar sterk in. Maar ten slotte is de machine een menselijke uitvinding, geboren onder de druk van zeer sociale en dus menselijke overwegingen. De Amerikaanse samenleving is een zeer menselijke samenleving niet ondanks, maar vaak juist dank zij de machine. Men moet maar nagaan wat de machine in Amerika gedaan heeft voor de overbrugging van de seksen en de klassen.

Niets is minder waar dan dat de Amerikaan door de machine beheerst wordt. Indien ergens de machine zonder complexen bekeken en gehanteerd wordt, dan wel in Amerika. Er zijn in Europa kringen waarin de machine tot afschrikwekkend symbool — en dus in spiegelschrift tot idool — verheven werd; maar ik vond die houding nergens in Amerika. Het is waar, er worden in Amerika telkens nieuwe machines en machientjes voortgebracht. Maar ze worden met dezelfde snelheid vergeten als geschapen. Ze maken daar gadgets zoals een ander doodles. Dat de Amerikaan door de machine voortgejaagd wordt is evenmin waar. Waar hij gejaagd is, is dat niet een machinistisch maar een urbanistisch verschijnsel. Buiten de grote steden — en in vele grote steden buiten New York, Chicago, Los Angeles — is de Amerikaan volstrekt niet gejaagd, maar uitgesproken langzaam. Het is de langzaamheid van de provincie — misschien. Het is zeker zo vaak de langzaamheid van de man die gewend is machines te hanteren en die weet dat je daarbij niet je hoofd en nog minder je geduld moet verliezen. Dat kan je een paar vingers kosten.

Ten slotte mag al dat metaphysieke hoongelach der anti-machinisten ons niet doen vergeten dat Amerika Europa alleen maar voor is op een weg die Europa zelf, maar met minder succes, heeft afgelegd. De machine heeft het handwerk vernield en we

hebben eerst later gemerkt hoezeer de kunst, vooral de beeldende, verbonden was met de tradities van het handwerk. De overwinning van de machine heeft niet alleen de basis van de traditionele kunst aangetast maar ook een ruwe stoot toegebracht aan de smaak. Met de nadelen ervan worstelen we nog steeds, maar niet alleen in Amerika. De verwoestende werking van de machine is zeker zo sterk geweest in Engeland. En dit verklaart waarom zekere Amerikaanse wanproducten waartegen de Europese intellectuelen zich — soms terecht — verzetten, in Europa bij de massa zo geweldig populair waren. Men kan dit moeilijk aan de Amerikaanse intellectuelen wijten die in hun eigen land een soortgelijke strijd voeren, en die alleen te verstandig zijn om de geringe belangstelling voor Amerikaanse avant-garde-producten in hun eigen land en in Europa tegen Europa uit te spelen.

Maar men hoeft niet nodeloos pessimistisch te zijn. Neem Televisie, de laatste „technische kunst”. Het is inderdaad opvallend, met welk een fantastische snelheid de Amerikaanse televisie talenten — vooral komische talenten — verbruikt en daadwerkelijk uitput. Maar juist op het ogenblik dat dit verbruik verontrustend begint te worden, zijn de eerste proeven afgelegd — en geslaagd — met avant-garde-televisie-toneel. De Amerikaanse televisie is door het punt van de oververzadiging gegaan, dat wil zeggen heeft het punt bereikt waarop het zijn reactie tegen zijn eigen gevaren begint voort te brengen, op een ogenblik dat Europa nog met de meest primitieve problemen der programmavorming worstelt.

Om het beeld af te ronden: het is evenmin waar dat Amerika slechts het beeld van een massa-cultuur toont. Ik vond er een enorme verscheidenheid, een differentiatie in type, gewoonte en op het platteland zelfs in de kleding die niet onderdoet voor die van bijvoorbeeld Frankrijk. Indien de massa-productie tot zekere monotonieën aanleiding gegeven heeft — in de voedselproductie, en in de steden vooral in de kleding — het is zeker onjuist van een geestelijke massaproductie te spreken. Zeker, men moet zijn tol aan de gemeenschap betalen; zekere advertenties gebruiken niet zonder reden de leus dat het geadverteerde product je helpt „to belong”. En in de kleine gemeenschappen wordt zeker een sterke druk op de inwoner uitgeoefend opdat hij zijn aandeel in het publieke leven levert. De goede Amerikaanse burger (en vooral burgeres) is lid van een ontelbaar aantal verenigingen. Maar ten slotte bewijst dit alleen dat de burgerzin een levende traditie is, ook al manifesteert die traditie zich dan ook in de vorm van collectieve druk.

De gemeenschap der feodale maatschappij waarover sommige katholieke filosofen van Europa zo hemels kunnen doen, werkte trouwens niet anders. Maar ten slotte zijn dat vooral activiteitsgemeenschappen; geen organen voor meningsvorming. De gemeente moet bestuurd, de politieke belangstelling onder de vrouwen gewekt, de armen geholpen, de oorlogsgewonden bijgestaan worden.

Het individu, en vooral de intellectueel, hebben een zeer grote vrijheid. De Amerikaan is bijzonder tolerant. Het is bij hem misschien gedeeltelijk verkapte weetgierigheid. Het is zeker ook voor een deel bescheidenheid. Het is waar, Mac Carthy en het Maccarthysme hebben in Amerika gewoed. De nagelbijters van de Ecole Normale hebben zich op hem gestort met een welbehagen, het was duidelijk: indien hij niet bestaan had hadden ze hem uitgevonden. Amerika heeft herhaaldelijk zulke ver-

schijnselen gekend. Meestal duiken ze op in de provincie. Dat krijgt men als men gigantische provincies heeft. Daardoor kunnen zulke fenomenen kracht verzamelen voor ze met het cultuurcentrum van het land in aanraking en in botsing komen. Ook hier werkt de afstand. Maar ten slotte heeft Amerika al die verschijnselen ook weer zonder uitzondering verteerd. Maar zijn ze gebleven — de Bilbo's, Huy Longs, de Father Coughlins, de Townseds etc? Thans was het Mac Carthy's beurt verteerd te worden; hij maakt de voorpagina niet meer.

Er is heel wat te doen geweest over de actie die de Amerikaanse geleerden, en vooral de atoomgeleerden gevoerd hebben! Sommigen zagen er een bewijs in van de terreur die de maatschappij op de intellectuelen uitoefende. Anderen, die erkennen dat de intellectueel een eigen politieke verantwoordelijkheid heeft (omdat hij een eigen verantwoordelijkheid heeft zonder meer) vroegen zich af of die bemoeiing met de politiek nu altijd wel van de als minimum vereiste deskundigheid op politiek gebied getuigde. Maar niemand kan ontkennen dat de actie der intellectuelen om hun geestelijke armslag te bevrijden van de boeien die het Maccarthysme hen trachtte op te leggen — dat bijvoorbeeld de actie van de atoomgeleerden ten bate van dr. Oppenheimer, een typische intellectuele groepsactie was. Zo waren er meer. Dat bewijst ze dat de Amerikaanse elite niet zonder wapens is. Dat de terreur op massa-niveau in Amerika altijd het laatste woord heeft is niet ernstig vol te houden. We zullen straks zelfs het tegendeel tegenkomen.

HET PROBLEEM VAN ZUID-AFRIKA

Naar aanleiding van „The Problem of South Africa by professor Herbert Tingsten”, Victor Gollancz LTD, London 1955.

Het getuigt van een goed inzicht in de historische achtergronden van het probleem van Zuid-Afrika, dat prof. T. begint met een hoofdstuk over „De Grote Trek”, welke inderdaad de hoeksteen is van de ideologie, die de geesten in de Unie beheerst. De Voortrekkers zijn de grote inspirators van het tegenwoordige Zuid-Afrika. De geschiedenis van de Grote Trek wordt uit de aard der zaak door de Afrikaners geïdealiseerd en geromantiseerd. Wanneer een geschiedenis tot hoeksteen van een ideologie wordt, is dat altijd het geval. De Voortrekkers beschouwden zichzelf als de vertegenwoordigers van de blanke en christelijke beschaving. In feite stonden ze buiten de Europese geschiedenis. Zowel de Amerikaanse als de Europese revolutie is volgens T. volstrekt aan hen voorbijgegaan. Hij had hetzelfde kunnen zeggen van Renaissance en Aufklärung. De Afrikaners leefden in volstrekt isolement. Zij zijn van de zeventiende eeuw overgestapt in de negentiende en twintigste. In de ossenwagen, het symbool van de Grote Trek, bevond zich geen ander boek dan de bijbel. Natuurlijk, ook de bijbel betekent cultuur en een zeer waardevolle, maar een cultuur van het verleden. De Boeren beschouwden zichzelf als Gods uitverkoren volk en vergeleken hun Grote Trek met de Exodus van de Israëlieten uit Egypte. En Calvijns uitverkiezingsleer betekende voor hen een godsdienstige rechtvaardiging van de suprematie van de blanken en de inferioriteit van de zwarten.

De Boerenoorlog (1899—1902) werd door de Boeren verloren, maar de vrede werd door hen gewonnen. In 1910 werd de Unie van Zuid-Afrika geproclameerd. De Voortrekkers hebben Zuid-Afrika veroverd op de Britten. Hun gedachtenwereld is het, die Zuid-Afrika beheerst. Daarom spreekt men in Zuid-Afrika met evenveel eerbied over de Voortrekkers als waarmee dezen spraken over het uitverkoren volk van de Joden. Het Voortrekkersmonument van Pretoria staat in het hart van het tegenwoordige Zuid-Afrika.

De Unie heeft vanaf 1910 tot 1954 slechts vier eerste-ministers gehad. Het waren allen Boeren. Drie van hen — Botha, Smuts en Hertzog — waren Boerengeneraals. Malan werd volwassen tijdens de Boerenoorlog. Havenga, die men korte tijd als opvolger van Malan beschouwde, spreekt nog altijd trots over de elf wonden, die hij in de Boerenoorlog opliep. Wanneer men van deze feiten nota neemt, begrijpt men, dat de Boerenoorlog meer dan een halve eeuw het leven en denken van Zuid-Afrika bepaald heeft. Toch ontvingen de verschillende regeringen ook altijd steun van het grootste deel der Engels sprekende bevolking. Smuts en Hertzog waren ook de mannen van het Britse Zuid-Afrika. Dat veranderde pas in 1948, toen Malan eerste-minister werd en de Nationalisten aan het bewind kwamen. Toen werd het Boerenationalisme oppermachtig. De geboorte van een nieuw volk met een speciale roeping werd geproclameerd. Dat nationalisme was er al vele jaren, maar het werd jaar na jaar sterker, vooral gedurende de beide wereldoorlogen. De Broederbond, de bekende geheime organisatie, die in wezen met alle democratie in strijd is, zegt het

zo: „Het volk van Zuid-Afrika is door Gods eigen hand in dit land geplant en het heeft de roeping een volk te blijven met zijn eigen karakter en zijn eigen taak.” Daarbij gaat het om de verdediging van de blanke en christelijke beschaving. Christelijk betekent in dit verband een interpretatie van de bijbel, die de apartheid rechtvaardigt, en blank is een aanduiding van het geloof in de suprematie van het eigen ras. Het rasprobleem is dan ook naar het oordeel van de Boeren uitsluitend een probleem van de Boeren en van Hem, op wien hun voorvaders vertrouwen stelden. De Unie is in het oog van de Afrikaners op het ogenblik als het kamp aan de Bloedrivier met rondom vijanden. Als zij die vijanden niet weerstaan, zullen zij dit keer de slag bij de Bloedrivier verliezen.

Deze en soortgelijke gedachten ontwikkelt T. in hoofdstuk 2, „The Return of the Voortrekkers”.

Tegen dit hoofdstuk heb ik één groot bezwaar. Aan het geloof en roepingsbewustzijn van de Voortrekkers en de Afrikaners van vandaag wordt hier zeer bepaald te kort gedaan. T. doet alsof dat geloof de religieuze verpakking is van de opvattingen der Afrikaners over het rassenprobleem, alsof dat roepingsbesef de godsdienstige omlijsting is van hun verlangen om als blanken over de niet-blanken te heersen. Ik beweer niet dat dit niet het geval is, maar wel, dat daarmee niet alles over dat geloof en dat roepingsbewustzijn gezegd is. Ware dat het geval, dan zouden beide zonder meer verwerpelijk zijn. Ik heb de indruk, dat T. te weinig wezenlijk, d.w.z. geestelijk, contact met de Afrikaners gehad heeft, om hun geloof en roepingsbewustzijn op hun intrinsieke waarde te schatten. Als liberaal staat hij ook te ver af van het Calvinisme en de Afrikaners, om er wezenlijk begrip voor te hebben. Als hij zich verdiept had in het leven van een man als Totius, zou hij in dit hoofdstuk zeker gezegd hebben wat hij zegt, maar hij zou veel meer hebben gezegd, meer zowel in kwantitatieve als kwalitatieve zin. De Afrikaners zullen zeker en niet zonder recht zeggen: Hij begrijpt ons niet! Het zou inderdaad veel gemakkelijker zijn, als wij de godsdienst van de Afrikaners konden beschouwen als enkel een godsdienstige vermomming van superioriteitsbewustzijn

en machtsbegeerte. Zo eenvoudig liggen de zaken echter niet.

In hoofdstuk 3 geeft T. enkele Zuid-afrikaanse impressies.

Overal ontdekt hij vrees en onderdrukking. Nooit tevoren zag hij zoveel onnodige conflicten en zoveel zinloze pijn. De vijf groepen van Zuid-Afrika leven in een familiehel van gigantische afmetingen, maar het zijn de blanken, die heersen en de verantwoordelijkheid dragen.

T. geeft een beschrijving van de afschuwelijke woonwijken der zwarten. Ondanks de pogingen tot verbetering blijven de slum-towns een schandaal in een land, waar de blanken beter af zijn dan waar ook ter wereld en waar de belasting uitzonderlijk laag is. De meeste blanken weten echter niet eens, hoe verschrikkelijk de toestanden in de slum-towns zijn.

T. geeft ook een beschrijving van compounds, waarin de mijnwerkers wonen: goed ingerichte gevangenissen.

Dan volgt een uiteenzetting over de apartheid. Overal ziet hij de tekenen van de rasdiscriminatie. Deze is in Zuid-Afrika een vanzelfsprekendheid. Zij is indiscutabel. De niet-blanken worden slechts op één plaats onder de blanken geduld, in de huizen, als huisbedienden. Apartheid betekent onderdrukking. Alle goede dingen van het leven worden voor het blanke ras gereserveerd. De arrogantie van de blanken en hun superioriteitsbewustzijn hebben geen parallel.

Hoofdstuk 4 „Peoples and their names” geeft een goed inzicht in de samenstelling van de bevolking in Zuid-Afrika.

„Nergens heb ik zoveel vooroordeel als levenshouding ontmoet als in Zuid-Afrika.” Met deze woorden begint hoofdstuk 5 „Stronghold of prejudice”.

Iedereen vertelt aan T., dat men alleen een oordeel over de rassenkwestie in Zuid-Afrika kan hebben als men er vele jaren woont. Iedereen heeft het ook aan mij verteld. Tot vervelens toe. In wezen betekent het, dat men alleen een oordeel kan hebben, als men het met de Afrikaners eens is. Overigens weet de grote meerderheid van de Afrikaners, die wel een oordeel hebben, van de eigenlijke problemen weinig of niets af. Men weet niets van de verschillende rasgroepen. Men spreekt geen enkele Naturellentaal. Men heeft de slums

nooit gezien. Men heeft nooit gesproken met een intellectuele Naturel, Indiër of Kleurling. Tussen blanken en niet-blanken heerst er een veelzeggend zwijgen, verborgen achter frases. Men heeft eenvoudig zijn vaststaande overtuigingen zonder te weten, dat het heel vaak de meest krasse vooroordelen zijn. Om de apartheid met een gerust geweten te realiseren, heeft men niet alleen wetten, politiemacht en wapens, maar ook een arsenaal van argumenten, die de apartheid rechtvaardigen en het geweten tot rust brengen. Het belangrijkste argument is de superioriteit van het blanke ras. Een ander argument is de gedachte, dat de blanken in Zuid-Afrika gekomen zijn, om de niet-blanken op te voeden en te helpen. Daarbij vertelt men dan alles wat door de blanken voor de niet-blanken gedaan wordt. Het vooroordeel is, dat men dit alles beschouwt als blijken van de opoffering en de liefde van de blanken. Nog weer een ander argument is, dat het ras zuiver moet worden gehouden. En zo maar voort. Achter dit alles werkt de vrees, de positie van bevoorrechten te zullen verliezen. Ten slotte zijn de blanken een handjevol in een zwarte zee.

In het hoofdstuk over de apartheid als een ideologie spreekt T. over de verschillende beschouwingen over apartheid. De meest idealistische is die, welke apartheid bedoelt als een totale scheiding: twee gefedereerde volken, ieder op eigen gebied. Dat is de opvatting van SABRA, het Suid Afrikaanse Buro vir Rasseaangeleenthede. Deze algehele territoriale scheiding is volgens T. een fata morgana, psychologisch te verklaren als het resultaat van de spanning tussen het christelijk geloof en de heersende praktijk in Zuid-Afrika. De gehele economische ontwikkeling wijst in een andere richting en maakt algehele territoriale scheiding onmogelijk. Deze apartheidsideologie is een gouden illusie, maar zij maakt het de Afrikaners mogelijk de praktijk van het heden te verdedigen door te geloven, dat zij een voorbereiding is van een rechtvaardige wereld in de toekomst. De Nationalisten hebben deze ideologie van SABRA nooit aanvaard. Dat deden wel de Afrikaanse Kerken, maar in de praktijk is de samenwerking tussen de Nationalisten en deze Kerken voortreffelijk. De Kerken en de SABRA-theoretici geven aan de

praktijk van heden een trek van idealisme. In de praktijk van heden betekent de apartheid de suprematie van de blanken en de discriminatie van de niet-blanken en dat steeds radicaler ondanks het pogen hier en daar iets te realiseren van de apartheidsideologie in meer idealistische vorm. De feitelijke apartheid is wat men in Zuid-Afrika noemt — T. gebruikt dit woord niet — de horizontale: de blanken boven en de zwarten onder! De verticale territoriale apartheid is mooie muziek, maar toekomstmuziek. De muziek van het heden is de horizontale apartheid: treurmuziek! De verticale apartheid in de toekomst vervult feitelijk de functie van een rechtvaardiging van de dominantie van de blanken en de discriminatie van de niet-blanken, een rechtvaardiging van de horizontale apartheid in het heden.

Interessant zijn de hoofdstukken 7 en 8: „The Technique of Domination” en „The Threat of Dictatorship”, waarin T. uiteenzet, hoe de blanken hun machtspositie hebben opgebouwd, vooral na 1948. De verschillende wetten, die de politieke, sociale en economische positie van de niet-blanken regelen, worden besproken. T. heeft wel voor honderd procent gelijk, wanneer hij zegt, dat deze wetten een verabsolutering van de apartheid betekenen. De pogingen om de reservaten tot het eigenlijke tehuis van de zwarten te maken zijn uitzichtloos. In wezen zijn de reservaten slechts reservoires van arbeidskrachten voor de mijnen en de industrie. Zij zijn niet in staat om al de zwarten een behoorlijk bestaan te verschaffen. Ook in dit opzicht is de territoriale scheiding een illusie. Voor het onderwijs van de zwarten worden miljoenen uitgegeven, maar alles binnen het raam van de apartheid. Het onderwijs mag nooit de toegang tot de Europese cultuur openen. De blanken in Zuid-Afrika — de vertegenwoordigers van de blanke en christelijke beschaving — blijken meesters in de „technique of domination” te zijn. De kleine blanke minderheid overheerst alle overige rassengroepen. Men kan niet spreken van een dictatuur in de fundamentele zin van het woord, maar sinds 1948 wordt de vrijheid steeds meer beperkt en bedreigd. De Afrikaners zijn geen fascistische nazi's, maar de overheersende tendenz in Zuid-Afrika gaat in de richting van machts-

concentratie en vrijheidsbeperking. Een dictatuur van de Nationalisten behoort niet tot de onmogelijkheden, volgens velen zelfs niet tot de onwaarschijnlijkheden. Verschillende wetten — vooral de wet tegen het communisme van 1950 en de wet voor de publieke veiligheid van 1953 — geven aan de regering zo'n grote machtsbevoegdheid, dat een dictatuur heel gemakkelijk kan worden geïntroduceerd, buiten het parlement om. Ik zeg het op mijn wijze: Strydom mag beweren, dat er in Zuid-Afrika meer democratie is dan waar ook ter wereld, in feite kan hij dat alleen zeggen, als hij drievierde van Zuid-Afrika's bevolking uitschakelt. Dat drievierde heeft geen politieke rechten. Er is in Zuid-Afrika persvrijheid, maar de uitgever van „The Star” zei eens, dat de uitgave van een krant in Zuid-Afrika zoveel betekent als het geblinddoekt wandelen door een mijneveld. Zelfs objectieve berichtgeving wordt gekwalificeerd als leugenpropaganda tegen Zuid-Afrika. De minister van Binnenlandse Zaken kan de invoer, de verkoop en het in bezit hebben van bepaalde boeken verbieden. Hij maakt van die bevoegdheid telkens gebruik. Een beroep tegen een beslissing van hem is niet mogelijk. Tot de verboden boeken behoren: communistische literatuur, maar ook zeer voortreffelijke boeken over het communisme en het rassenvraagstuk, publicaties van de Unesco.

„Boer and English” is de titel van hoofdstuk 9. De Nationale Partij heeft de pretentie de representant van het Zuidafrikaanse nationalisme te zijn. In wezen is het uitsluitend de representant van het Boerenationalisme. De Engels sprekende Zuid-Afrikaners hebben twee vaderlanden: Engeland en Zuid-Afrika. De Afrikaners hebben slechts één vaderland: Zuid-Afrika. De Engels sprekenden zitten vooral in de steden terwijl een groot deel van de Afrikaners op het platteland woont. Zij vormen 85 procent van de landbouwende bevolking. Het is waarschijnlijk te simpel te zeggen, dat de Britten de economische en de Afrikaners de politieke macht hebben. Wel mag men zeggen, dat de Nationalisten een blok vormen tegen de Britten enerzijds en de niet-blanken anderzijds. De Nationalisten zijn anti-kapitalistisch en anti-socialistisch. De Afrikaners vertegenwoordigen 60 procent van de blanken, maar ongeveer

25 procent van hen stemt op de Engels georiënteerde Verenigde Partij. In 1953 won de Nationale Partij 88 zetels en de Verenigde Partij 57 zetels, maar de Verenigde Partij haalde in de gehele Unie meer stemmen dan de Nationale, een gevolg van het systeem van meerderheidsverkiezingen en nog enkele andere specifiek Zuidafrikaanse verhoudingen. De Verenigde Partij is niet alleen meer Engels georiënteerd maar ook liberaler in economisch opzicht dan de Nationale. Zij heeft zich steeds verzet tegen de vrijheidsbeperkende wetten. Wat het rassenvraagstuk betreft is het verschil niet zo groot. De Nationalisten zijn agressiever, de Verenigde Partij is gematigder. Toch gevoelt de Verenigde Partij zich telkens genoodzaakt erop te wijzen, dat ook zij een partij van blanken is en niet door „Kaffervrienden” geleid wordt.

Strydom is de extremist par excellence, zowel in zijn verhouding tot de Britten als in die tot de niet-blanken. Hij moet volgens T. eens gezegd hebben te hopen, dat als het zou gebeuren, dat zwarte politie-agenten een blanke zouden willen arresteren, die blanke liever doodslag zou plegen dan deze schande aanvaarden.

De Verenigde Partij heeft geen leider van formaat. Strauss is in feite een correcte maar fantasieloze propagandist van de partij. Hij reageert meer op de fouten van de Nationalisten dan dat hij eigen initiatieven realiseert.

Over de blanke oppositie schrijft T in hoofdstuk 10. Wezenlijke oppositie is uitzondering. Wel is er bij velen onzekerheid en aarzeling. Het geweten van velen schijnt toch niet zo rustig te zijn. Verschillende boeken geven aan die verontrusting uiting. Enkele bevatten een principiële critiek op het apartheidsbeleid. Een belangrijk boek, dat het apartheidsbeleid verdedigt, is er niet. Men wordt altijd verwezen naar het boek van Neame „White Man's Africa”, dat volgens T. ver beneden het peil blijft van de boeken van Brookes en Marquard. Ik ben geneigd het zonder meer een inferieur boek te noemen. Het is onbegrijpelijk, dat de Zuidafrikaanse ambassade in ons land met een vertaling van dit boek propaganda voor het apartheidsbeleid maakt. Als één boek mij overtuigd heeft van het immorele van het apartheidsbeleid, dan dit boek van Neame. Meer dan welk boek ook maakt

het duidelijk, dat de achtergrond van het apartheidsbeleid vrees is, een vrees, die zich concretiseert in het verlangen naar de handhaving van de suprematie der blanken met alle middelen.

De liberaal gezinde minderheid van blank Zuid-Afrika wordt gekarakteriseerd door een verlangen naar humaniteit, gekleurd door christelijke beginselen. Zij vindt het apartheidsbeleid principieel immoreel en praktisch onmogelijk. Zij pleit voor gelijke politieke en sociale rechten voor blanken en niet-blanken en verzet zich tegen alle wetten, die de dominantie van de blanken en de discriminatie van de niet-blanken willen vastleggen.

Alleen met een zekere reserve kan men van de Zuidafrikaanse Labour Party zeggen, dat zij wat het rassenvraagstuk betreft een meer liberale lijn volgt. De grote tijd van de Labour Party ligt 30 jaar terug. Zij werkte toen samen met Hertzog's Partij, de Nationale Partij van die dagen. Samen dreven zij er wetten door, die de positie van de blanke arbeiders regelden ten koste van de zwarte. Op het ogenblik heeft de Labour Party 5 zetels. In het rassenvraagstuk neemt zij een gematigde houding aan. Persoonlijk heb ik de indruk, dat enkele leiders overtuigde socialisten zijn (o.a. Hepple), maar dat men van de partij als zodanig niet zeggen kan, dat zij waarlijk socialistisch is. Een echt socialistische beweging is er niet in Zuid-Afrika.

Het meest radicaal is de Liberale Partij, die gelijke politieke en sociale rechten voor blanken en niet-blanken voorstaat en daarom de gedachte propageert, dat het kiesrecht moet worden toegekend aan alle niet-blanken, die politieke verantwoordelijkheid kunnen dragen. Tot deze partij behoort een man als Alan Paton, de schrijver van „Tranen over Johannesburg” en „De ijzeren wet”. Men kan de Liberale Partij het best vergelijken met de CDU in de Nederlandse verhoudingen van vóór de oorlog: zeker geen politieke machtsfactor, maar als getuigende partij van groot belang.

De Communistische Partij is een illegale, daar zij bij de wet verboden is.

Hoe reageren de niet-blanken? Hoofdstuk 11 wil op deze vraag een antwoord geven. De grote massa van de zwarten reageert in het geheel niet. Zij heeft geen

eigen mening. De ontevredenheid, de verbittering en de haat worden gevonden bij de kleine groep intellectuelen en bij hen, die de verschrikking der apartheid aan ziel en lichaam ervaren. De verzetsorganisatie van de zwarten is het African National Congress, waarover T. helaas weinig vertelt. De tegenspeler van dit African National Congress is de Bantu Union, die het oude stamverband met zijn voorvaderlijke tradities wil handhaven en herstellen, een reactionnaire beweging, die door de regering gesteund wordt. De leiders van de verzetsbeweging wijzen het geweld af en willen samenwerking met de blanken. De verscherping van het apartheidsbeleid doet de invloed van de extremisten echter groeien.

Enkelen spreken op dialectische wijze over de toenemende onderdrukking als een goed ding, omdat zo de tegenstellingen aan het licht komen en er ruimte komt voor een actie onder het motto: Africa for the Africans! Toch hebben de gematigden tot nog toe de leiding. Begrijpelijk, dat er door de verzetsmensen druk gediscussieerd wordt over de vraag naar strijdmethoden en strijdmiddelen.

Enkele al te summere mededelingen doet T. over de reacties van de Kleurlingen en de Indiërs, die in zijn boek zeer bepaald te kort komen.

De conclusie van T. is, dat de blanken zich sterk genoeg gevoelen om de apartheid radicaal door te voeren met als resultaat, dat de onderdrukten zich beginnen te verenigen en een gemeenschappelijk front tegen de overheersing van de blanken in Zuid-Afrika steeds meer een mogelijkheid wordt.

Over de kerken en de zending wordt in hoofdstuk 12 gesproken.

Zuid-Afrika is een christelijk land. Dat geldt zelfs, wanneer men aan de apartheid denkt. God staat immers voor de apartheid garant. De bijbel wordt echter ook gebruikt in de strijd tegen de apartheid.

T. geeft een overzicht van de verschillende kerken in Zuid-Afrika.

De kerken van de Afrikaners aanvaarden de apartheid. Verzet is er slechts bij enkelen: prof. Ben Marais in Pretoria en prof. Keet in Stellenbosch. Alle andere kerken verzetten zich in meerdere of mindere mate tegen de apartheid. Het meest

radicaal is in dit opzicht de Rooms-Katholieke Kerk.

In het algemeen werkt de zending tegen de apartheid. Vooral door het zendingsonderwijs. Dat is dan ook de reden, dat de regering al het onderwijs voor de niet-blanken aan zich getrokken heeft. Zelfs wanneer de zending gehoorzaamheid aan de overheid predikt, verschilt het zendingsonderwijs zozeer van de gangbare opvattingen, dat de zendelingen wel beschouwd moeten worden als kwekers van verzet. De regering staat dan ook met grote reserve tegenover de zending. Naar mijn overtuiging is de zending één van de meest hoopvolle verschijnselen in Zuid-Afrika, één van de belangrijkste geestelijke factoren in de strijd tegen de apartheid.

Een hoofdstuk van vijf bladzijden wijdt T. aan de rassenkwesie in de literatuur. Het geeft mij geen aanleiding tot opmerkingen. Later hoop ik over dit onderwerp in het bijzonder te schrijven.

Het laatste hoofdstuk stelt „The problem of South Africa”.

Ruim 30 jaar geleden schreef Lord Olivier, staatssecretaris voor India in de MacDonald-regering: Zuid-Afrika heeft een speciale positie in de Britse Commonwealth, in de christelijke wereld en in de gehele geciviliseerde wereld: het is een slavenstaat!

Het woord slavenstaat noemt T. overdreven, maar hij zegt tegelijkertijd, dat het op het ogenblik de toestand juist weergeeft dan toen het door Lord Olivier geschreven werd. Met moderne technische middelen wordt een algehele tyrannie geëffectueerd. De blanken verdedigen de apartheid met twee tegenstrijdige argumenten: a. Wij zijn te gering in aantal, om een compromis aan te gaan; b. Wij zijn te veel in aantal, wij kunnen niet leven als de Engelsen in India en de Nederlanders in Indonesië, wij hebben slechts één vaderland. Men gevoelt hoe gecompliceerd het probleem is.

In het verleden was de verhouding van de Afrikaners en de niet-blanken een patriarchale. Op het ogenblik overheerst de ideologie van het Herrenvolk.

T. is ervan overtuigd, dat Zuid-Afrika als geheel erbij zou winnen, als er meer gelijkheid en toenadering was. Maar de blanke als enkeling beschouwt de apartheid als een voordeel. De industrieel wil goedkope

arbeidskrachten. De boer wil welvaart zonder handenarbeid. Huisarbeid van zwarten kost weinig. De geschoolde arbeiders voelen voor gemonopoliseerde beroepen, vrij van de concurrentie, die op gelijkstelling zou volgen. Hoe moeilijk hebben de bevoorrechte klassen in Europa hun privileges opgegeven. Geen wonder, dat de blanken in Zuid-Afrika een wal opwerpen tegen de vooruitgang van de niet-blanken.

Gelijkheid! Men denke zich in welke vrees dit alternatief van de apartheid oproept. Met een zuiver geweten in zo'n wereld te leven vraagt veel.

En toch zei een man als prof. Matthews, één van de beste vertegenwoordigers van de zwarten: de enige hoop op een verandering is de verandering in de gezindheid van de blanke minderheid! Naar zijn overtuiging moeten de Afrikaners ermee ophouden het leven in Zuid-Afrika te zien als een eeuwig gevecht tegen de zwarten. De strijd om de zielen van de blanken is beslissend. Dat wordt door velen gezegd, op het irriterende af, alsof in de wereld van de zielen alleen die van de blanken belangrijk zijn. Maar alleen van de blanken kan redding komen zonder catastrophen. Willen de blanken op de wijze van de Afrikaners hun suprematie handhaven, dan moeten zij nog meer onderdrukken en discrimineren. Maar dat zal betekenen: toenemende spanning, groeiende verbittering en agressie onder de zwarten.

T. vroeg aan iedereen, die hij ontmoette, wat hij of zij dacht over de toekomst. Velen geloofden in een catastrofe, een rassenoorlog, eindigend in een bloedige nederlaag van de blanken.

Anderen hoopten op concessies voor het te laat zou zijn, op meer bereidheid, hervormingen door te voeren, voor een deel gewekt door stakingen en lijdelijk verzet, zodat de blanken gedrongen worden, hun dictatuur te verzwakken en ten slotte gelijkheid te accepteren. Niemand wist echter te zeggen, waarop een ontwikkeling in die richting uit zal lopen.

Eén ding schijnt T. zeker: de blanke overheersing kan niet voortduren, en, als er een oplossing van de moeilijkheden is, zal zij moeten komen op een weg, waarop de blanken de niet-blanken ontmoeten in een herleving van de ideeën en idealen, die zo lange tijd gediend hebben om de over-

DE ECONOMISCHE STRUCTUUR VAN DE GEMEENSCHAPSBEDRIJVEN

Het economische karakter van het gemeenschapsbedrijf in het kader van de overheidstaak en in het raam van de maatschappelijke voortbrenging.

In de verbijzondering der maatschappelijke productie hebben we niet alleen op te merken, de aard der te bewerken materie en de technische karakteristiek der voortbrenging als grondslagen der productieverdeling. Naast deze onderscheiding komt een geheel andere naar voren: nl. die, welke uiteraard toelaat een productie voor particulier initiatief en die, welke door eigen wezen het particulier initiatief uitsluit.

De mate van die uitsluiting is een vraagstuk van politiek. Het liberalisme zou die uitsluiting — naar de aard harer beginselen — moeten beperken tot de productie der fundamentele levensvoorwaarden van de samenleving — gezagshandhaving, zij het in de uitgebreidste zin. Merkwaardig genoeg waren zij in vele landen toch niet afkerig van een gemonopoliseerd ondernemen door de staat van bepaalde branches met fiscale doeleinden, misschien ook was dit een rudiment van mercantilisme, om praktische redenen gehandhaafd.

De oude radicalen van Treub, die, het zij en passant opgemerkt, niet zo heel ver af stonden van de huidige opvattingen der socialisten, bepleitten de noodzaak van Staatsexploitatie van de openbare nutsbedrijven, zijnde die, welke zodanig publiek nut dienden, dat zij niet aan het op inkomensverwerving gerichte ondernemen mochten en konden worden overgelaten. Merkwaardig genoeg vertoont het postale berichtenverkeer de vorm van Staatsexploitatie van een openbaar nut in een periode, dat zulk radicalisme zich nog niet als politieke richtlijn had aangediend. De oorzaak ligt in het privilege van de beeldenaar op de postzegels, waarin — naar analogie van de beeldenaar op de muntslag — het recht van de soeverein gezien werd.

In beiden klinkt nog door de identificatie van staat en vorst; niet alleen uit eerbied in het democratische koningschap gehandhaafd. Immers hierin spreekt de verbondenheid van het volk met dynastieën, welke leven en levenskracht in de volksontwikkeling gegeven hebben. Men handhave dit als een schone uiting van die verbondenheid, welke vooral in ons land zozeer een trek van ons volkskarakter werd en met de ontwikkeling der democratie zich steeds moderniseerde.

De laatste opmerking terzijde van het eigenlijke onderwerp moge gepaard gaan

met een andere, welke een fundamenteel vraagstuk raakt zonder welke de structuur van de voortbrenging der overheidsorganen niet scherp getekend kan worden.

Het materialistische karakter der politieke en economische beschouwing in het liberalisme, welke, merkwaardig genoeg in ons verzuilde land, vanwege het conservatisme in de huidige confessionele partijen ook daar doorklinkt — beperkte eerst het voortbrengingsbegrip tot de materiële goederen. Later tolereerde het een uitbreiding van het productiebegrip, waarbij de in marktverkeer voortgebrachte diensten ook als productie worden aangemerkt. Daarmede werden de openbare nutsbedrijven ook onder productie geclassificeerd. Onverschillig wordt het ten deze of deze nuttigheid wordt geproduceerd in ondernemen of door overheidsorganen. Zelfs ziet men in de huidige publicaties van het toch zo modern geïnstrumenteerde planbureau — in navolging van de Amerikaanse protagonisten der macro-economie — de openbare nutsbedrijven met de ondernemingen onder één hoofd gebracht en scherpelijk gescheiden van de andere taken der Overheid — de handhaving van gezag, openbare orde, defensie etc. De laatste worden gezien als het *tot stand* brengen van de voorwaarden der *collectieve behoeftenbevrediging*. Is dit tot stand brengen *geen productie*? De liberale economie en politiek en de economen der confessionele politieke richting handhaven ter zake scherpe scheiding van productie en consumptie.

Dit is echter voor de econoom, die zonder politiek vooroordeel en vrij van traditionele gebondenheid de analyse wil maken — een *ontoelaatbare inconsequentie*; een *wetenschappelijke „zonde”* tegen de *theorie* van de *economische kringloop*, welke Schumpeter eens als fundamentele waarheid der economische wetenschap stelde.

Immers, kan men in de *kringloop* consumptie als einddoel zien? Een lijn lopende van oerproducent naar finaalconsument en eindigende in de ten verbruik binnen de familiehuishouding aanwezige goederen geeft evenmin een kringloop te zien als de Ptolemeïsche geografie in de aarde een bol zag.

De *economische kringloop* zet zich voort binnen de *familiehuishouding* in de *reproductie* van de *menselijke arbeidskracht* op de korte baan in de reproductie van de arbeidskracht van de werkers. Op de lange duur geschiedt deze reproductie via gezinsvorming en kinderopvoeding. En gezien de recuperatieve krachten der ontspanning behoort ook deze — met de gradatie van de geestelijke behoeften in de reproductie der arbeidskracht — tot het domein der productie. Daarmede wordt het verbruik in de gezinshuishouding *transformatief verbruik* op *productie gericht* en *mutatis mutandis vergelijkbaar* met het *transformatief verbruik* in de *industriële productie*. Aldus is een werkelijke kringloop in de theorie gesteld en het wetenschappelijk revolutionaire denkbeeld van François Quesnay in modern costuum weergebracht.

Productie en consumptie zijn geen gescheiden gebieden, maar micro-economisch slechts het voortbrengend en het verterend aspect van dezelfde economische handelingen. Macro-economisch is er slechts de kringloop van goederen en diensten, waarin alleen maar transformatie bestaat van de als zodanig niet voor verbruik geschikte gaven der natuur. De ook bij mij gebruikelijke beeldspraak voor de economische beweging als „stroom van goederen en diensten” suggereert eigenlijk te veel het

platte vlak. Eerder zou men moeten denken aan de wind: „Steeds omgaande en wederkerende tot zijn ommegangen. . .” 1).

Aangezien de mens van de natuurgaven niets verloren mag laten gaan wat in zijn vermogen ligt voor de mensheid te behouden, vereist de *gehele productie* vanaf de eerste uit de natuur extraherende bewerking tot het finale transformatief verbruik, *doelmatigheid* en *vermijding van verspilling*.

Efficiëntie dus een vereiste over de gehele linie: uitloeijsel van een de mens ingeschapen neiging naar doelmatigheid en tot *streven naar doelmatigheidsverhoging*.

Veblen noemde deze neiging „*instinct of workmanship*”. Men kan het in het kader der economische wetenschap, *economisch motief* noemen: het doel bereiken met het geringst mogelijke middel.

Er is dus n.m.m. geen reden om in machines, gebouwen, automobielen, etc. duurzame productiemiddelen en duurzame consumptiemiddelen te onderscheiden. In beide gevallen vertegenwoordigt het concrete ding een *fonds van werk- of gebruikseenheden* voor later *transformatief verbruik*. De lezer realiseere zich dat *werkeenheden van machines in de fabriek* ook *gebruikseenheden* genoemd kunnen worden evenals de *eenheden* van een *auto voor ontspanning* gebruikt.

Hierin liggen grondslagen voor een economische theorie van arbeidsvoorwaarden en personeelsbeheer, waarop ik in dit kader niet in kan gaan.

Hierin liggen tevens de *grondslagen om de economische karakteristiek der volledige overheidstaak te bepalen*. Deze bepaling is van belang voor een partij, welke haar politieke beginselen op doorbraak naar progressie in het economisch leven en op sociale rechtvaardigheid wil oriënteren en die daarom ook de *vormen* zoekt tot stand te brengen, welke bij het economisch karakter passen. Dit houdt echter geenszins in, dat die opvatting van de kringloop specifiek socialistisch zou zijn. Het houdt wel in, dat wie in de politiek democratisch-socialistisch denkt, de logica van deze stellingen niet verwerpen kan zonder inconsequent te zijn 2).

De overheidsfunctie in de voortbrenging is dus:

- a. de voortbrenging binnen nationaal of regionaal territorium van de fundamentele voorwaarden voor samenleving in geordend maatschappelijk verband;
- b. de voortbrenging binnen nationaal of regionaal gebied van die goederen en diensten, welke productie om redenen van enig sociaal belang niet aan het ondernemend inkomensstreven kunnen worden overgelaten;
- c. de ontwikkeling van de economische structuur, de sociale verhoudingen, het culturele leven van de gemeenschap in kwestie, voor zover de beide laatsten niet tot de taak van andere organen vallen of beter aan particulier initiatief kunnen worden overgelaten.

De eerstgenoemde functie noem ik, in navolging van Limperg, het voortbrengen van *beschikbaarheidsnuttigheden*: de politie, de brandweer — in lokaal verband —,

1) Prediker 1:8. De Franse tekst gebruikt hier het woord „kringloop”: *Le vent se dirige vers le midi, tourne vers le nord et reprend les mêmes circuits.*

2) Hetzelfde zou uitgaande van confessionele beginselen door mij gesteld kunnen worden. Mijn met ir. E. Hijmans geschreven „Mens en Samenleving” heeft getracht beide gedachten te benaderen, zonder ze expliciet te stellen.

de landsverdediging, de waterbouwkundige kustverdediging, de zorg voor de regulering van rivierwater, het beschikbaar hebben van kanalen en wegen, de vertegenwoordiging van belangen in den vreemde, de rechtspraak in het kader van de nationale behoeften.

Naar het consumptief aspect kan men hier spreken van bevrediging van collectieve behoeften met D. B. J. Schouten, naar het productief aspect — waar het hier om gaat — past Limperg's term beter.

De *beschikbaarheidsnuttigheden* bevredigen niet alleen de behoeften, die in de gemeenschap collectief bestaan, zij vormen zelf ook een collectiviteit. De samenstelling daarvan en de graden van perfectie, waarin elk der componenten vereist wordt, wisselen met de veranderende tijdsomstandigheden; variëren daarin naar politiek inzicht en overtuiging, ontwikkelen zich rechts- of linksvoorwaarts, of keren terug naar vroegere opvattingen.

Elk der componenten vraagt voor haar bestuur zowel gespecialiseerde technische kennis en ervaring als kennis van de grondslagen en beginselen van bestuurskunde en bewindvoeringstechniek. Dus vereist elke component, dat zij in een afzonderlijke dienst is ondergebracht. De bedrijfshuishoudkunde — of kunde der economische bewindvoering naar de nieuwe Amerikaanse term *managerial economics* — is voor de vereiste kundigheden en kennis van bestuurstechnieken de grondslagleggende wetenschap, evenzeer als zij dit is voor de bewindvoering van de naar inkomen strevende onderneming. De eis van efficiëntie in het gebruik der middelen klemmt hier evenals in elke andere voortbrenging. De bedrijfshuishoudkunde stelt de middelen ter beheersing der efficiëntie voor deze voortbrenging evenzeer beschikbaar als voor het inkomen najagende ondernemen. De aanpassing aan de technische eisen van elke dienst versterkt de noodzaak van specialisatie omdat de techniek der bedrijfshuishoudkundige toepassing dienovereenkomstig varieert.

De tweede functie is dan het voortbrengen van die goederen en diensten, welke van te fundamenteel en te algemeen belang zijn om ze aan ondernemend-inkomensstreven over te laten, zonder ze nochtans — zonder vergoeding per gebruik — voor ieder beschikbaar te stellen. De grenzen tussen deze functie en de eerste variëren evenzeer met de wisselingen van inzichten naar tijd en overtuiging.

Elke tak van bedrijvigheid, welke naar heersend politiek inzicht, vereisten van tijdsomstandigheden, sociale rechtvaardigheid, sociale hygiëne, cultureel belang, in staatexploitatie wordt gebracht heeft evenzeer haar eigen techniek — evenals de onder a) genoemde componenten en vereist dus dienovereenkomstige organisatie. Daarnaast gelden dan ook hier alle facetten van bedrijfseconomische kennis: financiering, kostprijscalculatie-techniek, taakstellende budgettering, organisatie, personeelsbeheer en arbeidsvoorwaarden. Een en ander met aanpassing aan de specifieke eisen van elke bijzondere techniek.

Efficiëntie is hier vereist — bij ontbrekend winstmotief — niet alleen om hare algemene gelding, maar vooral omdat de reden van het brengen van zulke diensten in gemeenschapsexploitatie is, dat de grootst mogelijke kring van gebruikers moet worden bereikt en derhalve tegen kostprijs ter beschikking moet worden gesteld. Uiteraard is dit dus de „economische kostprijs”: technisch vereiste plus economisch onvermijdbare offers.

Naast dit alles mag echter nooit uit het oog verloren worden, dat al deze bedrijven te zamen, met de productie der beschikbaarheidsnuttigheden, de *hedendaagse staatstaak* vormen. Hoezeer soortverscheiden naar techniek of economisch doel, alle taken, welke de nationale overheid heeft opgenomen, vormen met de sedert eeuwen bestaande een collectiviteit. Derhalve dient er een zekere harmonie in vormen te zijn, in acht nemende het verschil tussen productie van consumptie-nuttigheden (P.T.T., Spoorwegen, etc.) en de bovengenoemde beschikbaarheidsnuttigheden.

De derde functie treedt niet alleen op in de zogenaamde „onderontwikkelde gebieden”. Ook in die, welke zich — althans economisch — tot de ontwikkelde rekenen, treedt deze functie op. Er is alleen een verschil in omvang, aard, graad en gebied van dit streven, wellicht ook in tempo en in de mate, waarin de situatie particulier initiatief terrein kan laten of uitgebreider door staatsactiviteit moet opereren. Drooglegging van zeeboezems, regulering van rivieren en inkrumping van delta's van riviermondingen vallen hier in een lijn met bevoeiing van woestijngebieden en uitdroging van moerassen. Het herstel van de economie van een door oorlog en bezetting verwoest land valt hieronder.

Hier geldt weer hetzelfde als omtrent de productie- en bestuursorganen boven opgemerkt. De techniek van elke tak van activiteit vereist de overeenkomstige organisatie in gespecialiseerde diensten. De bedrijfseconomie is de grondslagleggende wetenschap voor de bewindvoering evenals elders. De verbinding gespecialiseerde techniek en algemeen geldende huishoudkunde scheidt in de laatste bijzondere applicatiestructuren, welke de noodzaak tot specialisatie om technische redenen versterken. Het feit der collectiviteit mag echter nooit uit het oog verloren worden; evenmin als dat mag bij het industriële concern.

Samenvattend wordt dus de economie van het overheidsproductie-orgaan beheerst door dezelfde wetenschappelijke grondbeginselen; toegepast naar behoefte op elke gespecialiseerde tak van overheidsbedrijvigheid. Ook daarin correleert het beeld met dat van de ondernemingsgewijze productie. Verschillend is echter, dat bij de overheidsproductie niet elke bijzondere dienstverlening haar eigen betaling kan vragen. Bij die diensten, welke consumptienuttigheden voortbrengen, zoals post, telegraaf- en telefoondienst, spoorwegvervoer, mijnbedrijf, etc. zijn er uit de aard van de voortbrenging daarmede direct corresponderende opbrengsten. Er is dus een meting per eenheid product van kosten en opbrengst, naast meting en confrontatie in de tijd van vereiste kosten versus werkelijke kosten en de laatste weer in vergelijking tot de opbrengst. Zulks bepaalt de comptabiliteit, welke in de moderne zin uit autorisatiebudget, taakstellend functioneel budget en boekhouding dient te bestaan.

Ten aanzien van de productie van beschikbaarheidsnuttigheden ligt wel een confrontatie van vereiste kosten taakstellend budget en gebrachte offers in de lijn van de „resultatenbewaking” — de efficiëntiebewaking —; echter een confrontatie van werkelijke offers en opbrengst is alleen mogelijk voor de gehele collectiviteit der beschikbaarheidsnuttighedenproductie. Deze worden gesteld tegenover de belastingopbrengsten; het karakter van correctie op nationale inkomensverdeling wordt daarbij tot uitdrukking gebracht. Dit laatste staat echter buiten dit probleem. Evenzo is het met de diensten van ontwikkeling of rehabilitatie; met dien verstan-

de, dat die tot de kapitaaldienst behoren. Ook in het bedrijfsleven heb ik ervaring van dienstonderdelen met enkel of overwegend beschikbaarheidsnut, welke geen eigen opbrengst hebben. Hoewel het kwantitatief in andere verhouding ligt, is er zelfs t.d. geen principieel verschil.

De scheiding kapitaaldienst en exploitatiedienst is voor alle gemeenschapsbedrijven en diensten vereist — zowel als bij alle ondernemingen. Die scheiding heeft niets te doen met gemeenschapsproductie of ondernemingswijze voortbrenging.

Die scheiding is eendeels de consequentie van de techniek, welke duurzame productiemiddelen vereist. Een techniek, welke zowel in de productie van beschikbaarheidsnuttigheden als in die van andere goederen en diensten werkt.

Bewindvoering is gehouden om de collectiviteit van productiemiddelen, voor de haar toevertrouwde productie naar aard en omvang vereist, in stand te houden zonder hernieuwd beroep op spaarders of creditaire of monetaire geldschepping. Zulks vereist een permanence de l' inventaire in hoeveelheden en waarden, zoals door de reeks der balansrekening het dubbel boekhouden, mits naar vervangingswaarde gevoerd, te zien geeft. Dit deel der verantwoording treedt in bijna overeenkomstige vorm overal op. Daarnaast vereist bewindvoeren bij de onderneming resultaat opleveren: hetzij in confrontatie van gemaakte kosten en opbrengst — met afzonderlijke confrontatie van vereiste en gemaakte kosten. Bij de Staatsexploitatie dient naar haar karakter het resultaat meetbaar te worden in de vergelijking van de verwachte en de bereikte doordringing in de consumentenkring zowel als in de confrontatie van vereiste kosten ¹⁾ en werkelijk gebrachte offers. Het nadelig verlies daarop is een verhindering in de doordringing in de consumentenkring. De hier gebruikelijke opstelling van opbrengsten en werkelijke offers is wel een confrontatie welke daarbij in aanmerking komt, maar is van secundair karakter in het kader der doelstelling. Werkelijke opbrengsten kunnen alleen boven de vereiste kosten (basis der tariefstelling) uitgaan indien men met een zekere veiligheidsmarge gerekend heeft voor de inefficiëntie, die buiten het normatief kostenelement staat, maar uit hoofde van menselijke onvolmaaktheid — ondanks alle bestrijding — zal voorkomen.

Indien de bestrijding dat voorkomen beneden de marge houdt is er een overschotsverschijnsel, een pseudo-winst, die nooit bedoeld mag worden op straffe van verandering van karakter der voortbrenging van overheidsexploitatie naar fiscaal of quasi-fiscaal ondernemen.

Het beeld van het comptabele bestuurswerktuig zij prospectief. Leiding is anticipatie en behoeft dus een prospectief instrument. Dat is de taakstellende begroting voor elke dienst en per dienstonderdeel en naar hare onderdelen telkens over korte perioden opgemaakt of wel bij jaarlijkse opmaking maandelijks gecorrigeerd. P.T.T. maakte indertijd elke drie maanden een 12-mnds-prognose (eerste aanzet tot de taakstellende budgettering van baten en lasten), zodat de beleidsvorming een doorlopende oriëntering had van 12 mnd; gedeeltelijk nauwkeurig, gedeeltelijk meer approximatief. De functionele taakstellende begroting wordt gesecondeerd door een overeenkomstige boekhouding, welke naast retrospectieve verantwoording, de taakstel-

¹⁾ Niet te verwarren met geautoriseerde kosten. De autorisatiebegroting is van gans ander karakter dan een instrument van efficiëntiebewaking. Vgl. mijn inleiding over „budgettering gemeenschapsbedrijven”. Inst. v. Eff. 1930.

ling zelve en haar uitvoering per centrum van verantwoordelijkheid controleert en voor de rest der budgetperiode de modificatie scheidt na analyse van verschillen-oorzaak. Aldus ontstaat de corrigerende bewindvoering; aspect, waarin ieder zowel zichzelf controleert als toeziet op de doelmatige zelfcontrole der onderhebbenden.

De autorisatiebegroting is dan het meer globaal-opgezette plan van de regering, waarin de cijfers de kwantitatieve verhouding dier plannen weergeven. Aldus kan het plan in bestudeerbare vorm ter parlementaire goedkeuring worden aangeboden. Het verband met de taakstellende begroting is er in calculatie-beginsel en classificatie. De autorisatiebegroting kan nochtans niet de efficiëntiebewaking dienen. Zij wordt te lang vooraf opgesteld om t.d. bruikbaar te zijn.

Budgetten en boekhouding onderscheiden kapitaalrekeningenreeksen en exploitatierekening-reeksen, zoals we in het dubbel boekhouden leerden met dien verstande dat bij de:

- a. exploitaties en bedrijven, elk voor zich met eigen opbrengst tegenover prestatie, de exploitatie-resultatenrekeningen ook bereikte en geplande omzet moeten vergelijken, zo ook vereiste kosten en gemaakte offers, naast vergelijking van opbrengst en offers.
- b. voortbrenging van beschikbaarheidsnuttigheden de diensten elk voor zich maar vereiste kosten en gemaakte offers confronteren (naast hunne rekeningen der kapitaalgoederen welke zij beheren),

terwijl de centrale boekhouding de gebrachte offers van de diensten optelt (gecombineerde kostenrekening als in de geconsolideerde jaarrekening van een concern) en daartegenover de baten verantwoordt en de inkomensoverdrachten naar voren brengt. De centrale boekhouding verantwoordt dus tevens of en in hoeverre alle afschrijvingen naar vervangingswaarde voor de diverse diensten gezamenlijk de middelen leveren om te vervangen wat in de verslagperiode vervangen moest worden. Hier is tevens de plaats van de uitgestelde of vooruitlopende vervangingen in de conjunctuurpolitiek.

Elke dienst heeft dus wel zijn eigen technische kapitaalhandhaving te verzorgen wat het doorberekenen in de kosten aangaat; alleen de exploitaties financieren — indien groot genoeg — de vervangingen zelf — binnen het kader van het algemeen financieringsplan van het Min. v. Financiën —; de andere vervangingen worden geheel en al door Financiën gefinancierd.

De derde groep — de ontwikkelings- of rehabilitatiediensten — worden mutatis mutandis in dit kader ingepast.

ENKELE BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS

VAN HONGARIJE

IN DE JAREN 1945-1947

DR. FR. GORDON, schrijver van onderstaand artikel, behoort tot die groep van Hongaarse staatslieden, die in hun land vanaf 1919 voor de democratische idealen, vooral naar Amerikaans en Zwitsers voorbeeld, geijverd en tegen nationalistische excessen gewaarschuwd hebben. Na zich als econoom enige bekendheid verworven te hebben, heeft hij zich in 1933 bij de Partij der Kleine Boeren aangesloten. Bij de eerste na-oorlogse verkiezingen, in 1945, heeft deze partij, zoals bekend, 63 pct. van alle stemmen op zich weten te verenigen. In het hierna onder leiding van Tildy gevormde kabinet heeft dr. Gordon de taak van minister van Financiën op zich genomen. Na zijn aftreden als minister in Sept. 1946 werd hij Hongaarse gezant in Zwitserland en na de communistische staatsgreep van 1947 bedankte hij als gezant; sindsdien leeft dr. Gordon in ballingschap.

In onderstaand artikel, dat wij met toestemming van de schrijver en van de redactie uit de Nov. 1954 en Jan. 1955 nummers van het in München verschijnende tijdschrift „Látóhatár” in verkorte vorm overnemen, toont ons dr. Gordon, uit eigen ervaring en door documenten gestaafd, enkele aspecten van de verbeterde en uitzichtloze strijd die de niet-communistische Hongaarse groeperingen tussen 1945 en 1947 voor het behoud van een onafhankelijke politieke en economische koers voerden.

Midden 1945 kwam in Budapest de diplomatieke vertegenwoordiging van de V.S. aan, onder leiding van de gezant, wijlen A. Schoenfeld, die kort daarna ter oriëntatie de leidende Hongaarse politici één voor één bij zich vroeg. Toen Tildy, de leider van de Partij der Kleine Boeren uitgenodigd werd, heb ik hem als tolk begeleid.

Bij de eerste bespreking heeft de Amerikaanse gezant duidelijk te kennen gegeven, dat Washington de vorming van een coalitie-regering het meest raadzaam zou achten. Op een opmerking van Tildy, dat hij eventuele moeilijkheden met de Sowjet Unie door compromis en in vriendschappelijke geest wenste op te lossen, antwoordde Schoenfeld, dat hij erg blij was hiermee, omdat „het geenszins aan te bevelen was, dat de leidende Hongaarse politici een politiek voeren die zou kunnen leiden tot het vergroten van de tussen de Sowjet-Unie en de V.S. bestaande tegenstellingen.”

In Augustus 1945 heeft Tildy mij verzocht, pogingen in het werk te stellen om de nodige gelden bijeen te brengen voor de verkiezingscampagne. De financiële situatie van onze partij was zeer slecht. Terwijl de kleinste dorpen met communistische verkiezingsbiljetten overstelpt werden, kon men aanplakbiljetten van de Partij der Kleine Boeren zelfs in de hoofdstad nog niet zien. De dagelijkse oplage van ons enig dagblad, de „Kis Ujság” kon niet eens in de behoefte in Budapest voorzien.

Aangezien het voor niemand twijfelachtig was uit welke bronnen de communisten geld kregen, vroeg ik gezant *Schoenfeld* of de V.S. in dezen iets voor ons zouden kunnen doen. Zijn antwoord was letterlijk het volgende: „De regering van de V.S. is het niet mogelijk, zich op deze wijze in de binnenlandse aangelegenheden van een ander land te mengen.”

Iedereen moest zich nu wel rekenschap geven, hoe weinig wij op actieve steun van de V.S. konden rekenen. Toch hebben, ondanks alle moeilijkheden, de verkiezingen ons de overwinning gebracht. Het Hongaarse volk bewees, dat het, alleengelaten in de schaduw van het Russische leger, en ondanks de krachtigste communistische agitatie, de weg van de democratie wenste te kiezen.

Medio September 1945 besloten *Tildy* en ik alles in het werk te stellen opdat de U.N.R.R.A., de United Nations Relief and Rehabilitation Administration, haar activiteit ook op Hongarije uitbreidt, ook omdat slechts op deze wijze aan de brede lagen van de bevolking duidelijk gemaakt kon worden, dat ons volk op de steun van het Westen kon rekenen.

Toen *Tildy* met *Miklós*, de premier van de interim-regering, een onderhoud had over deze zaak, verklaarde deze, dat het volgens hem geen zin had een soortgelijk voorstel voor de ministerraad te brengen, daar de communisten de aanvaarding ervan ongetwijfeld zouden verhinderen.

Onder de naam Landelijke Economische Raad (*Országos Gazdasági Tanács*) werd enige tijd hiervoor een organisatie opgericht, die uit afgevaardigden van politieke partijen en partijloze deskundigen bestond. De Partij der Kleine Boeren was door *Tildy* en mij vertegenwoordigd en op dit tijdstip was *Tildy* bovendien juist voorzitter van de Raad. Hier lag dus een goede kans ter verwezenlijking van onze plannen. Op de vergadering van 21 September zou ik in de vorm van een prealabele motie de actie inleiden. Mijn motie behelsde het volgende:

De leiders van alle officiële landelijke en internationale organisaties in Londen en Washington laten niet na er herhaaldelijk met nadruk op te wijzen, dat de wereld, en in de eerste plaats Europa, aan de vooravond staat van een van de economisch gezien meest dreigende winters. Niemand kan er mee gebaat zijn als wij de omvang van de wereldcrisis en tevens onze eigen moeilijkheden voor de publieke opinie verzwijgen. Als het inzicht in de internationaal samenhangende moeilijkheden bij de bevolking ontbreekt, kan alleen de ontevredenheid groeien, zoals wij dit reeds kunnen bespeuren. Daarom stel ik de Raad voor, dat hij de regering verzoekt een rapport over de tegenwoordige economische toestand van het land uit te brengen en zich tot de U.N.R.R.A. te wenden met een verzoek om de allernoodzakelijkste steun. Hierbij wees ik erop dat de Sowjet-Unie alleen al 700 miljoen dollar hulp voor 1946 bij deze organisatie aangevraagd had. De welwillendheid waarmee de leiders en volkeren van de grote democratische mogendheden de verwoeste landen bejegenden, gaf ons de hoop dat ook ten opzichte van het Hongaarse verzoek begrip getoond zou worden.

Mijn motie stichtte in de kring van de communistische afgevaardigden ongelofelijke verwarring. Zij protesteerden er onmiddellijk tegen dat een zo gewichtige zaak in de vorm van een prealabele motie behandeld werd en wilden met alle geweld verhinderen, dat voorzitter *Tildy* mijn motie in stemming bracht. Dit is desondanks

gebeurd en de Raad nam mijn voorstellen over. Hierna werd gestemd over de vraag of dit onderwerp ook aan de pers meegedeeld moest worden. Ondanks scherp communistisch protest, keurde de Raad ook dit goed.

Niets kenmerkt de situatie beter dan dat ik een uur na afloop van de zitting opgebeld werd door *Tildy*, die mij meedeelde, dat de twee communistische leden van de Raad bij hem geweest waren in opdracht van *Rákosi*¹⁾ om hem te vragen, dit besluit aan de pers toch niet mee te delen, „aangezien de Russen het zeer onaangenaam zouden vinden, indien de pers dit bericht op zou nemen”. Na langdurige onderhandelingen, waarbij de communisten de naam van de U.N.R.R.A. uit de tekst wilden zien weggelaten, werd het compromis-voorstel aangenomen, dat in de tekst, die in de bladen van 22 September 1945 verscheen, gesproken zou worden van „internationale organisaties, o.a. de U.N.R.R.A.”

Als resultaat van deze actie heeft de U.N.R.R.A. ook Hongarije op de lijst van de steunbehoevende landen geplaatst. Wat het opstellen van „een rapport over de tegenwoordige economische toestand van het land” betreft, deze taak kwam op mij te rusten.

Op 16 November 1945 trad de eerste naoorlogse constitutionele regering op, waarin ik minister van Financiën werd. Om een indruk te krijgen van de algemene situatie in 1945, is het noodzakelijk, althans een blik te werpen in het rapport, dat ik in samenwerking met de economische afdeling van de Nationale Bank, met het Instituut voor Conjunctuuronderzoek en de deskundigen van mijn ministerie in tien dagen hard werken samengesteld heb. Op 3 December 1945 heb ik buiten de ministerraad om, een Russische vertaling ervan aan kolonel *Sjowa* de economische expert van maarschalk *Worosjilow*²⁾ en leider van de economische afdeling van de Geallieerde Raad van Contrôle overhandigd. Eveneens persoonlijk heb ik daarna een Engels exemplaar aan de Amerikaanse gezant *Schoenfeld* en een ander aan het hoofd van de economische afdeling van de Engelse Missie, de heer *Stewart*, gegeven.

In dit rapport, dat ten doel had het dreigende inflatiegevaar aan te tonen en in dit verband op de onhoudbaarheid van de Russische bezetting en de Russische eisen voor herstelbetalingen te wijzen, stond in het kort het volgende:

„Een van de belangrijkste oorzaken van de Hongaarse inflatie is het volledige ontbreken van evenwicht tussen de productie en de behoeften van de consumptie. In het lopende jaar 1945 heeft de agrarische productie nauwelijks 52% van het vooroorlogs peil bereikt. De graanproductie is $\frac{1}{4}$ van wat in 1938 opgebracht werd. 60 à 70 % van de veestapel is verloren gegaan. De kolenmijnen bereikten ongeveer de helft van de vooroorlogse resultaten, terwijl de fabrieken nauwelijks 35% van hun vooroorlogse productie opbrachten. Deze achteruitgang is te verklaren door: 1. oorlogsschade, 2. gebrek aan grondstoffen, 3. het onvoldoende aantal werkkrachten en de verminderde arbeidsprestatie, die in de eerste plaats het gevolg is van de gebrekige voedselvoorziening van de stadsbevolking. De lage industriële productie waarvan een groot deel nog opgeëist wordt door onze verplichting op het gebied van de herstelbetalingen, heeft een nadelige invloed op de levensstandaard, want er zijn niet voldoende goederen die ter beschikking van de agrarische bevolking gesteld

¹⁾ De secretaris-generaal van de Hongaarse communistische partij.

²⁾ De (Russische) voorzitter van de Geallieerde Contrôleraad.

kunnen worden en dientengevolge kunnen ook de aanwezige bescheiden voorraden slechts gedeeltelijk voor het niet-agrarische deel der bevolking bijeengebracht worden. De ongunstige ontwikkeling van de voedselvoorziening wordt mede bepaald door de herstelbetalingen en de verzorging van het Russische leger. Ten gevolge van de oorlogsverwoestingen staat ook het transportwezen voor bijzondere moeilijkheden.

De genoemde factoren hebben een zeer sterke invloed op de inkomsten van de Staat. Een deel der belastingen brengt practisch niets op. Ten gevolge van de agrarische hervormingen is de grondbelasting, ten gevolge van de huurwetten de huisbelasting geen belangrijke bron van inkomsten meer. Daar de loonbelasting, de vennootschapsbelasting en de inkomstenbelasting op basis van het inkomen van het vorige jaar betaald moeten worden is de opbrengst uit deze belastingen zeer gering. Als gevolg van de zwarte handel zijn de inkomsten van de Staat uit de accijnzen en uit de omzetbelasting onvoldoende. Door de vermindering van de buitenlandse handel worden er nagenoeg geen invoerrechten geheven. De inkomsten uit het tabak- en alcoholmonopolie worden door de achteruitgang van de productie nadelig beïnvloed.

De andere belangrijkste oorzaak van de inflatie is dat er nieuwe behoeften zijn ontstaan. Deze zijn: 1. De herstelbetaling en de verzorging van het Russische leger. Het totale bedrag hiervoor is 37 % van het budget. 2. De bijzondere steun, die de staat onder de huidige moeilijke omstandigheden aan mijnen, industriële ondernemingen en gemeenten moet verstrekken. Hiermee is 13 % van de gezamenlijke uitgaven gemoeid. 3. De oorlogsschade aan het nationale bezit wordt op 10 milliard vooroorlogse pengö, dus op ongeveer 20–30 % van het nationale bezit geschat. Voor de wederopbouw is door de staat tussen Januari en October 1945 ongeveer 8 % van de totale begroting uitgegeven.

De ongewone omvang van deze bijzondere uitgaven heeft tot gevolg, dat van de 95,8 milliard, die de staat in de eerste tien maanden van het jaar uitgegeven heeft, slechts 36,5 milliard, dus 35 % van de totale uitgaven, aan de staatsadministratie besteed kon worden.

Met de verslechtering van het geld bedroegen de staatsuitgaven tussen 1 en 28 November volgens de voorlopige gegevens 315 milliard, waarvan 300 milliard van de Nationale Bank werd gecrediteerd. Deze steeds verergerende toestand heeft uiteraard grote invloed uitgeoefend op het geldwezen. Het geldvolume steeg van eind Augustus 1945 tot 23 November 1945 van 11,6 tot 257 milliard. Hier moet worden opgemerkt, dat ook de door het Russische leger uitgegeven bankbiljetten ongeveer 5 milliard, circuleerden. Sinds October 1945 was het bijna onmogelijk het geldverkeer nog te controleren.

In September zijn de kosten voor voeding 50 %, in October rond 500 % en in de eerste drie weken van November opnieuw reeds 300 % gestegen. Van de stadsbevolking heeft zich een aan paniek grenzende stemming meester gemaakt, de arbeiders hebben de catastrophaal verminderde reële lonen door herhaaldelijke loonsverhogingen gepoogd te verbeteren. Tussen 1 September en 4 November hebben de snel opeenvolgende loonsverhogingen het loonpeil tot het tienvoudige van het oorspronkelijke gebracht

Alle maatregelen, zelfs de meest radicale, kunnen slechts een tijdelijke verlichting brengen, de inflatie kan door deze middelen niet afgewend worden. Evenmin kan erop gerekend worden dat wij, onder de gegeven omstandigheden uit eigen kracht onze productie aanzienlijk zouden kunnen vergroten en daardoor het belastbare inkomen zouden kunnen doen stijgen.

Een uitweg zien wij alleen in een met de steun van de geallieerde mogendheden te realiseren herstelprogramma, dat de productie zou helpen opvoeren en het evenwicht in ons economisch en financieel bestel zou herstellen. Daar een reconstructieprogramma echter niet opgesteld kan worden voordat wij weten in welke mate wij op de steun van de geallieerde mogendheden kunnen rekenen, komt het ons dringend noodzakelijk voor, dat de geallieerde mogendheden een commissie uitvaardigen, die met medewerking van de Hongaarse regering de financieel-economische toestand van het land en de middelen tot hulpverlening onderzoekt. Deze commissie zou dan moeten vaststellen welke maatregelen en welke buitenlandse steun bij de tegenwoordig gegeven lasten en behoeften van het land noodzakelijk zouden zijn, opdat Hongarije economisch zich herstelt en voldoet aan de drievoudige verplichting, die het uit hoofde van de herstelbetalingen, van de uit de wapenstilstands-overeenkomsten voortvloeiende verdere verplichtingen en van de vooroorlogse buitenlandse schulden gesteld zijn."

Dit memorandum was vergezeld van een 33 blz. lange bijlage, die de tot staving van het gezegde noodzakelijke tabellen en statistieken bevatte.

Wat ik in dit memorandum om begrijpelijke redenen niet kon vermelden was het volgende:

1. Een van de belangrijkste oorzaken van de catastrophale ontwikkeling van de economische situatie was, dat de Russische legerleiding onmiddellijk na de verovering van Budapest de nog bestaande kluizen en safes van de Nationale Bank en van particuliere banken heeft opengebroken en geledigd. Zo werd één der primaire voorwaarden van het weer op gang komen van het economische leven weggenomen.

2. Het aantal werkenden was maandenlang daarom zo laag, omdat de mensen zich niet op straat durfden vertonen. Het was immers aan de orde van de dag, dat zij opgepakt en voor dwangarbeid gebruikt werden.

3. De economische en financiële contrôle van de grenzen waren practisch onmogelijk geworden, aangezien zich honderden Russische auto's uitsluitend met smokkel bezighielden.

De reactie op dit memorandum van Russische zijde was verrassend snel en karakteristiek. Vier dagen later kreeg premier *Tildy* de volgende brief van maarschalk *Worosjilow*:

Geallieerde Contrôle Commissie voor Hongarije

No. 1629

7 December 1945

Mijnheer de Ministerpresident,

Hierbij ingesloten doe ik U een overzicht toekomen over de economische en financiële situatie van Hongarije, „Memorandum” getiteld, dat de Minister van Financiën aan het hoofd van de economische afdeling van de Geallieerde Contrôle Commissie

heeft overhandigd. Genoemd stuk noemt de geadresseerde niet en het is niet ondertekend. Evenmin is het bekend, wie het samengesteld heeft en met welk doel.

Aangezien het „Memorandum” de algemene economische situatie van het naoorlogse Hongarije behandelt en vraagstukken van algemeen belang raakt, moet verondersteld worden, dat het stuk met een praktisch oogmerk geschreven is — maar met welk, is er niet uit op te maken.

Ik zend U dus het „Memorandum” terug, zonder op de inhoud ervan in te gaan en ik verzoek U een besluit uit te vaardigen, dat de Hongaarse regering en haar ministers zich in het vervolg slechts met officiële stukken, en dan nog op de officiële wijze, tot de Geallieerde Contrôle Raad wenden.

Het teruggezonden exemplaar bevindt zich in mijn bezit; de Russen hebben vele getallen en regels onderstreept en van aantekeningen voorzien. Hun methoden kennende, twijfel ik niet of de fotocopie van de volledige tekst is op de tafel van de maarschalk achtergebleven.

Tildy deelde in zijn antwoord aan *Worosjilow* mee, dat de minister van Financiën onder de gegeven omstandigheden een catastrophale inflatie onvermijdelijk achtte en daar hij de verantwoordelijkheid daarvoor niet op zich kon nemen, beschouwde hij het als zijn plicht, de geallieerde mogendheden hiervan op de hoogte te brengen en hulp in te roepen. Hiermee deed hij slechts zijn plicht, hetgeen de Maarschalk van zijn leidinggevende mensen ook zou eisen.

De regering van de USA reageerde eveneens onverwijld op mijn „Memorandum”. De informatiedienst van haar gezantschap in Boedapest maakte in haar bulletin van 26 Juli 1946 de tekst van een verklaring bekend, die de regering der USA aan de pers had gedaan, naar aanleiding van een nota, die de VS in verband met de Hongaarse economische situatie op 23 Juli aan de Russische regering hebben doen toekomen.

Deze verklaring begint met een verwijzing naar de overeenkomsten van Jalta en zegt daarna dat „de regering van de VS van December 1945 af herhaaldelijk stappen heeft ondernomen opdat de Sowjet-Unie, Groot-Britannië en de V.S. gezamenlijk overwegen op welke wijze de drie grote mogendheden, in overeenstemming met de richtlijnen van Jalta, Hongarije zouden kunnen steunen bij zijn economische wederopbouw. Op één van de bijeenkomsten van de Geallieerde Contrôle Raad in Budapest heeft de Russische regering deze voorstellen evenwel verworpen. In December 1945 heeft de vertegenwoordiger van de V.S. in deze Raad voorgesteld een subcommissie te benoemen ter bestudering van de problemen van de Hongaarse industrie, financiën en economie. Ook dit voorstel heeft geen resultaat gehad.” Hierna verwijst de verklaring naar de Amerikaanse nota van 2 Maart 1946 aan de Sowjet-regering, waarin deze kwestie opnieuw besproken werd en naar het Russische antwoord daarop van 21 April.

De Amerikaanse ambassadeur in Moskou heeft toen op 23 Juli 1946 de antwoordnota van de V.S. aan de Russische regering overhandigd. „Mijn regering kan het met de Sowjetregering er niet over eens zijn dat de door Hongarije te voldoene herstelbetalingen en de aanwezigheid van bezettingstroepen in Hongarije (de grootte van het Russische bezettingsleger werd in deze tijd — voorjaar 1946 — op

1.200.000 man geschat) geen wezenlijke invloed zouden uitoefenen op de algemene economische situatie."

De nota verwijst naar de ondraaglijke lasten van de herstellleveranties en de veelvuldige inbeslagneming van levensmiddelen. „De V.S. wensen Hongarije geen economisch programma op te dringen, doch zij wensen aan het land steun te verlenen op basis van de overwegingen, die de grote mogendheden bij de besluiten van Jalta in het vooruitzicht hebben gesteld. Inderdaad hebben Hongaarse staatslieden zulke hulp van de drie grote mogendheden gevraagd."

Hier wordt bovengenoemd „Memorandum" aangehaald; de nota eindigt met een nieuw appèl op Rusland om de in Jalta vrijwillig aanvaarde verplichtingen na te komen en het herstel van de Hongaarse economie mogelijk te maken.

Ten slotte heeft *Willard L. Thorp*, under-secretary of State van de VS op de te Parijs op 2 October 1946 gehouden zitting van de „Economic Commission on the Balkans and Finland", zich op het „Memorandum" beroepend, gepleit voor de terugbrenging tot de helft van de Hongaarse verplichtingen tot herstelbetaling.

Begin 1946 deelde de minister-president mee dat over enige dagen de Russische delegatie zou aankomen, die opdracht had economische verdragen te sluiten met Hongarije. De ministerraad benoemde mij tot voorzitter van de Hongaarse delegatie. Er werden, overeenkomstig de vier hoofdonderwerpen van de besprekingen, vier subcommissies gevormd, en wel voor olie, bauxit, luchtvaart- en Donauvaart-angelegenheden.

De voorzitter van de Russische delegatie was generaal *Semitsjasnow*, plaatsvervangende minister voor buitenlandse handel. De basis van de besprekingen zou het ontwerp vormen, dat de heren *Gerö* en *Bán*, afgevaardigden van de voorlopige regering-*Miklós*, in Moskou op 27 Augustus 1945 ondertekend hadden inzake de economische samenwerking tussen de twee landen.

Daags na zijn aankomst heeft generaal *Semitsjasnow* de leiders van de Russische subcommissies aan mij voorgesteld. De samenstelling van deze commissies wees er al op, dat het hier om zeer gewichtige overeenkomsten zou gaan. Het waren allen eersterangs vakmensen, de leider van de luchtvaart- en Donauvaart-subcommissie was bijvoorbeeld generaal *Beljakow*, plaatsvervangende minister voor rivier- en zeevaart.

Na de gebruikelijke welkomstwoorden zei ik bij deze eerste ontmoeting het volgende tot de generaal: „Ik kan u de verzekering geven dat van onze kant alle goede wil aanwezig is om onze besprekingen vruchtbaar te maken. In dit verband zou ik alleen op twee dingen willen wijzen. Wij zijn er ons volledig van bewust dat de omstandigheid dat ons land nu direct aan de grote Sowjet-Unie grenst, een belangrijke invloed op de ontwikkeling van ons economisch leven zal hebben. Deze invloed kan zich, gezien de grote behoeften van Rusland en onze industriële potentie, op bijzonder gunstige wijze doen gelden. Toch mag naar mijn mening onze economische samenwerking geenszins betekenen dat wij onze economische relaties met het westen zouden verbreken. Aan de andere kant zou ik u willen verzoeken, in de loop van de komende besprekingen nooit uit het oog te verliezen, dat Hongarije zijn economisch leven op het principe van het privé-eigendom baseert en ook in de toekomst dit wenst te doen."

Semitsjasnow verzekerde mij dat hij mijn standpunt ter kennis nam en dat hij er ook in het vervolg rekening mee zou houden. Tevens deelde hij mij mee dat hij mij dezelfde dag nog de door hen opgestelde ontwerp-overeenkomsten zou toezenden.

Toen ik deze die middag in handen kreeg en begon door te bladeren, zag ik met schrik dat deze „overeenkomsten” met de volledige economische onderwerping van het land gelijk stonden en Hongarije op deze wijze een kolonie van de Sowjet-Unie zou worden. — Daar ik meerdere afschriften had, kon ik zonder tijdverlies een exemplaar bij de Amerikaanse gezant laten bezorgen met het verzoek, Washington ervan onmiddellijk op de hoogte te stellen en ons alle mogelijke hulp te geven om de dreigende ramp te voorkomen.

Hieronder volgen de hoofdtrekken van deze teksten. Vooraf wil ik opmerken dat alle volgens hetzelfde schema waren opgesteld en er geen verschil was in de juridische structuur van de verschillende op te richten maatschappijen. Hun tijdsduur was onbepaald, terwijl voor opzegging de toestemming van beide regeringen werd vereist.

De grondgedachte was de vorming van maatschappijen, waarbij beide landen voor vijftig procent geïnteresseerd zouden zijn. De directie zou bestaan uit zes leden, drie door Hongarije, drie door Rusland te benoemen. De president-directeur zou een der Hongaarse leden zijn, maar er werd ook een zogenaamde directeur voor het dagelijks bestuur gecreëerd, die door de Russen moest worden benoemd. De rechtspositie van deze laatste was zodanig omschreven, dat de gehele directie, de president-directeur inbegrepen, geen rol van betekenis had tegenover de alles overheersende macht van deze „directeur voor het dagelijks bestuur”. De dagelijkse leiding berustte bij hem en ook de in- en verkoop van onroerende goederen behoorden tot zijn taak. Practisch had hij de beslissing over alles, want volgens het ontwerp lag het recht van de beslissing bij de twee regeringen in gevallen waarin de zes leden van de directie tot geen accord konden komen. En men kan zich gemakkelijk voorstellen, wat dit onder de gegeven omstandigheden betekende.

De reeds bestaande ondernemingen op deze vier gebieden konden naar eigen verkiezing in deze „gemeenschappelijk” maatschappijen opgaan, of hun zelfstandigheid bewaren.

Vooraf ten gevolge van de overeenkomsten van Potsdam betekenden deze ontwerp-overeenkomsten een groot gevaar voor ons. — Alle Duitse bezittingen, aandelen in ondernemingen en vorderingen gingen nl. volgens deze bepalingen automatisch op Rusland over. Hieronder viel ook alles wat door de „Anschluss” van Oostenrijk Duits bezit was geworden. De rol, die het Duitse en Oostenrijke kapitaal in het Hongaarse economische leven speelde, wil ik slechts aan de hand van een paar voorbeelden tonen.

Op het gebied van de bauxit- en aluminiumproductie werd de Russische participatie ten gevolge van de bepalingen van Potsdam de volgende:

	Aandelen	Kapitaal
N.V. Hongaarse Bauxitmijnen	33,3 %	8.300.000,— ¹⁾
N.V. Transdanubia Bauxit	100 „	
N.V. Bakony Bauxit	8,1 „	273.900,—
N.V. Dunavölgyi Timföd-Ipar		13.949.000,—
N.V. Aluminiumertsmijnen en Industrie		12.530.155,—

Op het gebied van de olieconcessies kwam de hele Midden- en Oost-Hongarije omvattende zgn. Winterschall-concessie in Russische handen en wat de Donauvaart betreft, is het vroegere Oostenrijkse bezit van de Donau Dampfschiffahrtsgesellschaft (DDG) met haar hele tonnagebezit en haveninstallaties Russisch eigendom geworden.

Op het gebied van het bankwezen wil ik slechts op het voorbeeld van de Hongaarse Algemene Credietbank wijzen. 25 % van de aandelen van deze instelling was in handen van Schneider—Creuzot. De Duitsers hebben de Franse firma na de bezetting van Frankrijk gedwongen, haar aandelenbezit aan de Dresdner Bank over te dragen. Zo kwam nu een vierde van de aandelen van deze bank, wier rol en belangen bij de Hongaarse industrie zeer groot waren, in Russische handen.

Hier moet ook nog opgemerkt worden, op welke merkwaardige wijze de Sowjet-Unie het begrip van het haar toekomstige Duitse eigendom interpreteerde. Als bijv. een onderneming voor 40 % Duits bezit was, zo maakten ze aanspraak op 40 % van de baten, maar niet van de lasten, die zij geheel aan ons overlieten. Als een Duitse firma bij een Hongaarse onderneming vorderingen, bij een andere Hongaarse onderneming echter schulden had, zo eisten zij het voldoen van deze vorderingen, maar het aflossen van de schulden weigerden zij op zich te nemen.

De ongelukkige bepalingen van Potsdam en de door de Russen aan deze teksten gegeven uitleg maakten het Russische aandeel in de Hongaarse industrie zo belangrijk, dat de „vrijwillige” fusie van de in aanmerking komende Hongaarse bedrijven met de te vormen gemeenschappelijke Hongaars—Russische ondernemingen al bij voorbaat verzekerd was.

De onderhandelingen van de subcommissies begonnen in de tweede week van Januari 1946. Onder de gegeven omstandigheden koesterde ik geen enkele illusie omtrent de afloop van deze besprekingen. Mijn doel kon dus alleen zijn, tijd te winnen opdat de zozeer begeerde Engels—Amerikaanse interventie zich bij de Russen zou manifesteren. Voor deze tijdwinning was geen tactiek nodig; het was voldoende, telkens mij te verzetten als de voorgestelde overeenkomsten indruisten tegen de principes die ik bij onze kennismaking voor generaal *Semitsjasnow* uiteengezet heb.

Op 14 Februari 1946, dus vier weken na het begin van de besprekingen, heb ik op een zitting van de Economische Raad voor het eerst rapport uitgebracht over deze zaken. Mijn verslag eindigde met de volgende zin: „Wij moeten er ons reken-schap van geven dat Hongarije, zoals reeds zovele malen in de loop der geschiede-

¹⁾ De officiële vooroorlogse wisselkoers (Juli 1938) was: 100 Hongaarse pengö's = 48 Hollandse guldens.

nis, helaas opnieuw op de weg is komen te liggen van de imperialistische ambities van een groot land, in casu de Sowjet-Unie."

De communistische leden van de Raad, *Rákosi* en *Gerö*, protesteerden hevig tegen de conclusie van mijn rapport. *Rákosi* zei o.a. ¹⁾: „Ik heb absoluut niet het plan, invloed uit te oefenen op deze zaken, maar het wordt tijd dat wij de situatie wijzigen en de hele kwestie plaatsen in het algemene politieke beeld waar het thuishoort. Als de Sowjet-Unie ons villen wil, kan zij er honderd andere methoden voor vinden. Ik ben ervan overtuigd dat het een kolossale fout is geweest deze zaak al zo lang te rekken. Ondertussen verrekken de prolis van de honger, de zuigelingensterfte bereikt de 50 % en ik weet niet hoe men zich hiervoor zal verantwoorden als dan bekend wordt dat we al lang hulp zouden hebben gekregen, maar dat wij in het belang van Zwitserse bauxitaandeelhouders en in het belang van ik weet niet wie allemaal, getalmd hebben het economische leven weer op gang te brengen.

Op deze zitting heb ik ook het mysterieuze verdwijnen van een boekhouder van mijn ministerie ter sprake gebracht, die door ons tijdelijk bij de N.V. Hongaars-Amerikaanse Oliemaatschappij gedetacheerd was. Ik verzocht de minister-president, gezien ook het merkwaardige tijdstip van dit verdwijnen, al het mogelijk te doen om deze man op te sporen. Drie dagen later was hij vrij. Het bleek dat de Russen hem vastgehouden hadden om gegevens tegen de Amerikaanse oliemaatschappij van hem los te krijgen.

Inmiddels gingen de besprekingen verder. Herhaaldelijk sprak ik, meestal des nachts, met generaal *Semitsjasnow*, waarbij slechts hij, ik en een tolk aanwezig waren. Zo zei ik tegen hem op 17 Februari dat wij bij deze verdragen rekening moesten houden met onze internationale verplichtingen ten aanzien van Engeland en Amerika. Hij antwoordde dat hem van zulke verplichtingen niets bekend was, waarop ik beloofde, hem de volgende dag een gedetailleerd overzicht hieromtrent te zullen zenden. In dit schrijven memoreerde ik ook de op 20 December 1945 door het Hongaarse ministerie van Buitenlandse Zaken aan de VS en aan Engeland gegeven garanties, dat de met de Sowjet-Unie gesloten en te sluiten verdragen over economische samenwerking geen nadelige invloed zullen hebben op de reeds bestaande verdragen met de VS (verdrag van 24 Juni 1925) en Engeland (verdrag van 23 Juli 1926).

Na lange discussies deelde mij generaal *Semitsjasnow* op 4 Maart ten slotte definitief mee, dat „het niet in het belang van de Sowjet-Unie is, dat de Hongaarse verplichtingen ten aanzien van de Westerse mogendheden in de te sluiten verdragen opnieuw uitdrukkelijk genoemd en zodoende ook door haar (is de Sowjet-Unie) erkend worden." Deze mening heeft hij ook nog in een brief d.d. 6 Maart aan mij bevestigd.

Op een van de vele besprekingen die ik met generaal *Semitsjasnow* voerde, deed ik hem het volgende voorstel. Gezien de zware verwoestingen van de oorlog, beschikt ook Rusland niet over de nodige kapitalen en uitrustingen die de exploitatie van de hem door de besluiten van Potsdam ten deel gevallen olieconcessies mogelijk zouden maken. Daar de VS deze gemakkelijk zouden kunnen leveren zou het

¹⁾ Het aangehaalde stuk staat hier volgens de letterlijke notatie van de stenograaf.

voor de hand liggen, de exploitatie aan een gemeenschappelijk te creëren Russisch—Amerikaans—Hongaarse maatschappij toe te vertrouwen. Als eerste concrete taak voor deze maatschappij noemde ik de voorziening van Budapest met aardgas, waarbij de Oosthongaarse en de Westhongaarse concessies — de eerste bevonden zich immers in Russische handen, terwijl de tweede Amerikaans monopolie waren — vruchtbaar zouden kunnen samenwerken.

Na een korte stilte zei hierop de generaal glimlachend: „U moet begrijpen, dat ik niet naar Budapest gezonden ben om hier met Amerikanen te onderhandelen.”

Ondertussen had ik ook vele besprekingen met generaal *Beljakow* over de Donauvaart en het statuut van de vrijhaven Csepel. Deze besprekingen werden van Russische zijde met de bekende middelen van geestelijke en fysieke uitputting gevoerd. Het verwonderde mij dan ook geenszins dat de plaatsvervangende Sowjetminister voor rivier- en zeevaart mij na een urenlange bespreking vroeg, wat ik eigenlijk onder een vrijhaven verstond, met een gezicht alsof hij werkelijk geen idee had wat men zich bij dit begrip moest voorstellen. Ten slotte vloog hij naar Moskou terug, mij het bericht achterlatend dat ik hem maar moest waarschuwen als ik nog eens goed over de zaak nagedacht had.

Ik hield contact met de Amerikaanse gezant; ik vertelde hem wat ik ervan zou verwachten als het gelukte op Hongaars gebied op het economisch vlak de vreedzame samenwerking tussen de twee grote mogendheden tot stand te brengen. Het werd evenwel op de duur duidelijk dat op een effectieve Amerikaanse interventie niet te rekenen viel. De inflatie steeg met de dag, de druk van de communistische partij werd steeds sterker en eind Maart 1946, na drie maanden strijd, was het onmogelijk geworden ons langer te verzetten. De ministerraad keurde toen de op wezenlijke punten onveranderd gebleven verdragen goed.

Het is te betreuren dat de Amerikaanse oud-minister van Buitenlandse Zaken, *James F. Byrnes*, die in zijn boek „Speaking Frankly” wel over de Russische politiek in zake Duitse bezittingen in Oostenrijk spreekt (zie blz. 162—163), boven genoemde verdragen, die uit dezelfde politieke houding voortvloeien, nalaat te noemen.

In de tweede helft van April 1946 reisde ik naar Parijs met de officiële opdracht de eerste Amerikaanse surplus-lening op gang te brengen. In Mei zou daar tevens de vier-mogendhedenconferentie bijeenkomen en ik wilde de gelegenheid aangrijpen om de laatste poging te doen, de Westelijken persoonlijk op de hoogte te brengen van de Hongaarse situatie.

Ik heb dus een bezoek gebracht aan de heer *H. F. Matthews*, een naaste medewerker van minister *Byrnes* en hoofd van het State Department European Division. Het zou ook voor V.S. van belang kunnen zijn, zei ik tegen hem, als wij voor de publieke opinie met feiten konden aantonen, dat de VS ons land actief steun verlenen en dus op prijs stellen dat onze contacten met het Westen niet verbroken worden; op het ogenblik is nl. de schijn gewekt dat wij van Rusland wel steun verkrijgen, en hoewel het door hen aan ons „geleende” graan en geld slechts een onbetekenend deel zijn van wat zij van ons hebben geroofd, kan het publiek, onder invloed van de propaganda, dit als Russische hulpverlening beschouwen. De heer *Matthews* beloofde onmiddellijk contact met Washington te zullen opnemen. Noch

dit, noch zijn poging bij de Export Import Bank heeft echter enig succes gehad en ik keerde naar Budapest terug.

Inmiddels nam de inflatie schrikbarende afmetingen aan. De stabilisatie van het geldwezen werd op 1 Augustus vastgesteld en ik besteedde al mijn aandacht aan deze taak, temeer daar ik na mijn ervaringen overtuigd was, alleen nog hierdoor tot de verbetering van 's lands situatie bij te kunnen dragen.

Sommigen hebben bezwaar gemaakt tegen de datum van de stabilisatie. Zij achtten deze te vroegtijdig, maar er waren er ook die de gebeurtenissen hun vrije loop hadden willen laten hebben totdat de staat en de economie volledig ineen zouden storten, in de hoop dat in dat geval de Westelijke mogendheden eindelijk krachtig tussenbeide zouden komen. Wie echter de binnenlandse situatie goed kende, wist dat geen moment langer gewacht kon worden. De communistische partij had met Russische hulp elk ogenblik de misleide, en door de uiterst gebrekkige voedselvoorziening inderdaad verbitterde massa's van de steden tegen de boerenbevolking en de burgerij op kunnen hitsen, door hen als zondebok voor te stellen voor de welig tierende zwarte markt.

In welk een onhoudbare situatie ons land verkeerde, bewijst niets beter dan het feit, dat bij de stabilisatie de waarde van één forint gelijk was aan 400.000.000.000.000.000.000.000.000 (oude) pengö.

Twee weken na de stabilisatie, op 15 September 1946, ben ik afgetreden. Enkele dagen later verliet ik Budapest om mijn land in Zwitserland als gezant te vertegenwoordigen. Hiervandaan heb ik, tot aan mijn aftreden in Juni 1947, geijverd voor de gedachte van een neutraal Hongarije. Zoals bij mijn bovenvermelde besprekingen met generaal Semitsjasnow al naar voren kwam, zou de Sowjet-Unie bij een dergelijke ontwikkeling economisch gezien geen enkel nadeel behoeven te ondervinden. Deze conceptie wordt in de huidige phase van de wereldpolitiek opnieuw actueel. De meerderheid der Hongaarse bevolking kan op het ogenblik haar mening hieromtrent niet kenbaar maken. Maar het Oostenrijkse staatsverdrag heeft ongetwijfeld aan zeer velen een nieuwe hoop gegeven en ook vele in het Westen levende Hongaren menen dat onder de gegeven omstandigheden, bij de gegeven geografische en economische verhoudingen dit denkbeeld, een internationaal gewaarborgde neutraliteit Hongarije de enige kans zou bieden, zijn interne moeilijkheden te overwinnen en door een democratische levensvorm bij te dragen tot de vermindering van spanningen en tot het algemene verlangen naar vrede.

FRANKRIJK'S ECONOMISCHE STRUCTUUR

Dank zij Mendès-France is Frankrijk de crisis, waarin de regering Pinay haar gestort had, gelukkig weer te boven gekomen. Die regering had de kapitalisten het hof gemaakt door haar gratiebeleid ten aanzien van de belastingontduikers en door de verlaging van de begrotingsposten voor investeringen en wederopbouw, de belangrijkste posten van de hele begroting. Dientengevolge daalde de productie en namen de haarden van werkloosheid en het totaal-aantal werklozen toe.

Sedert December 1953 is het indexcijfer van de industriële productie voortdurend hoger geweest dan het cijfer voor de overeenkomende maand van het voorgaande jaar. Sedert April 1954 is het gebleven boven het cijfer voor Maart 1952, de laatste top-productie. De twee laatste oogsten waren goed, de werkloosheid is gedaald en de handelsbalans is verbeterd. Toch bestaat er geen aanleiding tot groot optimisme, niettegenstaande de recente verbeteringen is de economische situatie van Frankrijk verre van bevredigend.

Onvoldoende productie

Het Franse nationale inkomen is nauwelijks boven het niveau van 1929 gestegen terwijl het aanzienlijk gestegen is in de meeste andere geïndustrialiseerde landen in die periode, zelfs in landen die zwaar te lijden hadden onder de gevolgen van de twee wereldoorlogen.

In 1951 bedroeg het nationale inkomen per hoofd van de bevolking \$ 524, wat minder is dan twee-derde van het Britse en minder dan een derde van het Amerikaanse bedrag.

Tussen 1901 en 1929 is ons nationale inkomen toegenomen met 87 %, sinds 1929 is daar geen verandering in gekomen. De zware verliezen in de laatste oorlog geleden waren betrekkelijk spoedig weer ingehaald, maar een verdere expansie heeft zich daarna niet voorgedaan. M.a.w. de Franse economie heeft haar vermogen tot herstel behouden maar haar vermogen tot expansie is zeer beperkt.

Terwijl er dus niets is toegevoegd aan de bronnen van inkomsten van het land is er een voortdurende stijging waar te nemen van de eisen in overeenstemming met de mate van technische vooruitgang: op de terreinen van de opvoeding, openbare gezondheid, maatschappelijk werk, volkshuisvesting, vrije-tijdsbesteding en vele

andere. De kloof tussen vraag en financiële middelen wordt steeds groter en dit is een van de belangrijkste oorzaken van onze malaise, van de algemene ontevredenheid die karakteristiek is voor de sociale situatie in het hedendaagse Frankrijk.

De eisen die tegenwoordig aan de nationale bronnen van inkomsten worden gesteld zijn veel groter dan in 1929 en wel om de volgende redenen:

1. Sinds 1929 is de bevolking gestegen met ongeveer 2 miljoen. Bovendien hebben de stijging van het geboortecijfer en de gemiddelde levensduur het aantal improductieve krachten (kinderen en ouden van dagen) doen toenemen.
2. De wederopbouw is nog niet voltooid. Het zij toegegeven dat deze voor wat betreft productiemiddelen, fabrieken, havens en transport ver is gevorderd, maar met de huisvesting en het herstel der roerende goederen zullen nog enige jaren gemoeid zijn voordat de oorlogsschade is hersteld.
3. Frankrijk moet haar export stimuleren om de inkomsten te vervangen die zij vroeger trok uit het in het buitenland geïnvesteerde kapitaal waaraan twee wereldoorlogen een eind hebben gemaakt. Het tegenwoordige volume van de Franse export ligt 75% boven dat van 1938, op deze wijze wordt een grote hoeveelheid goederen aan de binnenlandse markt onttrokken. Toch blijft onze handelsbalans ongunstig, Frankrijk blijft afhankelijk van buitenlandse hulp ook als zij slechts het tegenwoordige levenspeil van haar inwoners wil handhaven.
4. Om de achterstand in te halen die veroorzaakt is door de kapitalistische nalatigheid in de jaren tussen de beide wereldoorlogen en door de vernielingen van de laatste oorlog, is het noodzakelijk om een groot deel van onze middelen te besteden aan de modernisering van het productie-apparaat.
5. Het Franse Moederland draagt nu veel meer bij tot de ontwikkeling van haar overzeese gebiedsdelen dan vroeger, hetgeen haar plicht is; maar dit streven blijft ontoereikend, hoewel het een zware extra druk betekent op het nationale vermogen. Sinds 1938 is de uitvoer van het Moederland naar de overzeese gebieden verdubbeld en nu overtreft zij ruimschoots de invoer uit die gebieden.
6. Ten slotte vragen de militaire uitgaven 10% van het nationale inkomen, in 1929 bedroeg dit minder dan 4% om in 1938 tot 8% te stijgen.

Ten gevolge van al deze oorzaken is het inkomen van de gemiddelde Fransman sinds 1929 niet gestegen, gedurende een gehele generatie heeft hij geen verbetering gezien! Als de mate van vooruitgang zoals die zich voordeed van 1901 tot 1929 zich had voortgezet zou het nationale inkomen 50% groter zijn dan het nu in werkelijkheid is, en veel van de politieke problemen van Frankrijk zouden opgelost kunnen worden. De levensstandaard zou stijgen, de begrotingen van staat en gemeenten zouden in evenwicht zijn en de belastingen verlaagd, de sociale verzekeringen zouden geen deficiet aanwijzen omdat de contributies zouden stijgen met de stijging der lonen, het deficiet van de Nationale Spoorwegen zou verdwijnen omdat het verkeer zou zijn toegenomen.

Onrechtvaardige inkomensverdeling.

Dit korte overzicht van de Franse economische situatie zou onvolledig zijn zonder te vermelden dat het nationale inkomen niet alleen ontoereikend is maar ook ongelijk verdeeld. Voor het gemak kunnen wij de arbeidende bevolking verdelen in drie hoofdgroepen: boeren, werkers in loondienst en zelfstandigen. Het gemiddelde inkomen van de boer is aanzienlijk lager dan een rechtvaardige verdeling te zien zou geven. De boeren maken 24% van de bevolking uit maar hun aandeel in het nationale inkomen is slechts 16% vergeleken met bijna 20% in 1938 en 30% in 1947. Er zijn inderdaad rijke boeren die een goed bestaan hebben maar de grote massa van de kleine boeren leeft onder moeilijke en zorgwekkende omstandigheden.

Het aandeel der loontrekkers in het nationale inkomen is bijna hetzelfde als in 1938 als wij de bijverdiensten in aanmerking nemen. Maar binnen deze groep van loontrekkers hebben zich diepgaande wijzigingen voltrokken. Sinds 1938 is bijvoorbeeld de koopkracht van de lonen der metaalbewerkers in Parijs verminderd met 40%, waartegenover weer andere inkomens gestegen zijn.

De voornaamste veranderingen die plaats hebben gevonden zijn de volgende: de arbeidstijd is langer dan in 1938 (45 uur in plaats van 40); de vrouwen hebben in verhouding grotere loonsverhogingen gehad dan de mannen (voor hetzelfde werk bedraagt het verschil tussen de beloning voor mannen en vrouwen slechts 8% tegen 30% voor de oorlog); de kloof tussen het loonpeil in Parijs en in de provincie is ook verkleind (maximale verschil in 1938 50%, nu nog maar 13,5%); dank zij de invoering van het wettelijke minimumloon is de toestand van de laagst betaalde arbeiders in verhouding meer verbeterd dan die van de andere groepen; sociale voorzieningen (ziekte, ouderdom, invaliditeit, bedrijfsongevallen, gezinstoeslag) die in 1938 neer kwamen op 15% van de lonen bedragen nu meer dan 30%. Op deze wijze betalen bepaalde groepen van de arbeidende bevolking voor de verbeteringen van de omstandigheden van andere groepen (grote families, personeel van kleine gemeenten, zieken etc.).

Het Franse belastingstelsel onderscheidt zich eveneens door haar grove onrechtvaardigheid: de indirecte belastingen vormen 60% van de normale staatsinkomsten, de directe belastingen slechts 30%. De toestand wordt nog verergerd door de belastingontduiking. Dit betekent dus dat twee-derde van alle inkomstenbelasting wordt opgebracht door de loontrekkers die slechts de helft van de arbeidende bevolking uitmaken. Hun inkomens zijn bekend daar de werkgevers die publiceren, terwijl daarentegen vele leden van andere sociale groepen onnauwkeurige opgaven doen.

De conclusies die men uit deze analyse kan trekken zijn duidelijk: het nationale inkomen moet worden vergroot en gelijkmatiger verdeeld.

Economische planning.

In de periode vlak na de oorlog ging het er slechts om te produceren wat nodig was zonder acht te slaan op de prijs. Onder de regering van de socialist Félix Gouin, toen een andere socialist, André Philip, minister van Economische Zaken en Financiën was, werd het eerste plan opgesteld voor de modernisering en de uitrusting der industrie — het plan-Monnet. Het werd aangenomen en ten uitvoer gebracht onder

de socialistische regering van Léon Blum. In overeenstemming met de behoeften van het ogenblik concentreerde het plan zich op de ontwikkeling van de basis-industrieën als kolen, electriciteit, ijzer en staal, cement, landbouwwerktuigen en transport. Dit plan, dat verschillende malen werd herzien, droeg veel bij tot de herleving van de Franse economie, die in 1947 weer het vooroorlogse peil had bereikt, terwijl na de eerste wereldoorlog het peil van 1913 pas zes jaar na het einde van de oorlog werd bereikt. Het was echter onvermijdelijk dat de landbouw en de consumptiegoederen-industrie achter bleven vergeleken bij de industrie der productiegoederen en de energievoorziening.

Een tweede plan voor modernisering en uitrusting werd opgesteld door de heer Hirsch, opvolger en voormalig collega van de heer Monnet. Dit plan bestrijkt de periode van 1954 tot 1957, het wordt op dit moment door het parlement bestudeert hoewel de oorspronkelijke bedoeling was dat het een jaar geleden reeds in werking zou treden. Het plan beoogt het peil van de productie te verhogen en bepaalde structurele hervormingen door te voeren.

Het doel vastgesteld voor 1957 is een nationale productie die 25% ligt boven die van 1952. In de landbouw moet de productie toenemen met 20%; in de industrie met 25-30% en in de bouwnijverheid met 60%. Dit alles moet het mogelijk maken de gemiddelde levensstandaard te verhogen met 18% en een sluitende handelsbalans te verkrijgen zonder buitenlandse hulp.

Dit tweede plan bevat bepaalde maatregelen om de volledige werkgelegenheid te handhaven en inflatie te vermijden. Naast de vergroting van de productie-capaciteit streeft het naar expansie door de productiviteit te verhogen en de kosten te verlagen. Om dit te bereiken voorziet het plan in investeringen en andere maatregelen om de wetenschappelijke research, de industriële specialisatie, de standaardisatie, de organisatie van de markt, en zo nodig hervorming (omschakeling) met de nodige waarborgen voor het personeel te bevorderen. Het tweede economische plan voorziet tevens in een belangrijke expansie van de economie van de overzeese gebieden en het opvoeren van de levensstandaard van hun bevolkingen.

Ongetwijfeld valt er critiek op het plan te leveren, het is te bescheiden in zijn doelstellingen en meer nog in de methoden die het aanbeveelt. Het is zeer de vraag of het werkelijk een volledige werkgelegenheid kan garanderen. De economische commissie van de Nationale Vergadering heeft nu om een aanvullend plan gevraagd waartoe men kan overgaan wanneer dat mogelijk of noodzakelijk is. Mogelijk zal het zijn als bijvoorbeeld de militaire uitgaven aanzienlijk zouden worden verlaagd of wanneer een onverwachte technische vooruitgang plaats zou vinden. Noodzakelijk zou het zijn wanneer er een economische crisis zou ontstaan met werkloosheid als gevolg.

Het plan zelf is niet meer dan een verzameling van richtlijnen, aanbevelingen en adviezen, een schema dat aangevuld kan worden met allerlei maatregelen uit te voeren met behulp van de begroting, belastingpolitiek, credieten, wetgeving, persoonlijke initiatieven van werkgevers etc. Toch kan het plan een bruikbare bijdrage vormen om het mogelijk te maken het nationale inkomen en de levensstandaard te verhogen, daarom hebben de socialisten, onder voorbehoud ten aanzien van verschillende punten, er hun steun aan gegeven.

Het sociale program van de Socialistische Partij.

Terwijl er dus een publiek plan om het nationale inkomen te vergroten is ingediend is er niets voorgesteld om tot een gelijkmatiger verdeling van het nationale inkomen te geraken. Daarom hebben, op initiatief van de socialisten, de Economische Raad en de Economische Commissie van de Nationale Vergadering gevraagd om naast het economische ook een sociaal plan op te stellen. Zonder twijfel zijn de auteurs van het economische plan er zich van bewust dat de verhoging van de koopkracht der massa een van de middelen is om de nationale productie te vergroten.

De laagste inkomensgroepen hebben het meeste recht op een aandeel in een stijging van het nationale inkomen. In Frankrijk stelt de regering een gegarandeerd minimumloon vast wat regionaal varieert. Op het ogenblik bedraagt het 121,50 fr. (onlangs verhoogd tot 126 fr.) per uur voor Parijs en 105,10 fr. voor de zone met het laagste minimumloon.

Dit minimumloon is volstrekt onvoldoende; men geeft algemeen toe dat het niet toereikend is om de eerste levensbehoeften te bevredigen. De Socialistische Partij eist nu dat het minimumloon wordt verhoogd en de berekening ervan vereenvoudigd. Verder stelt de Partij voor dat het zal stijgen wanneer de productie toeneemt en dat het stelsel van regionale differentiatie wordt afgeschaft.

Sinds Februari 1950 worden de lonen in de private sector, afgezien van de minimumlonen, niet door de regeringsfunctionarissen maar door collectieve onderhandelingen geregeld. Te betreuen valt dat vele werkgevers afkerig zijn van het sluiten van collectieve arbeidsovereenkomsten en dat de vakbeweging vaak te weinig macht heeft om ze er toe te dwingen. De regering heeft beloofd om alles te doen wat in haar vermogen ligt om de c.a.o.'s te bevorderen, maar de socialisten menen dat de Staat de medewerking der industriëlen aan collectieve overeenkomsten als voorwaarde hoort te stellen voor het verlenen van hulp in de vorm van afzetmarkten, credieten en subsidies. De meeste vakbonden zijn gekant tegen verplichte arbitrage die volgens hen het recht van de arbeiders om te staken in gevaar zal brengen en aan de Staat de macht zal geven om de lonen vast te stellen. Ongetwijfeld zou het nutteloos zijn om arbitrage op te leggen aan een vakbeweging die het op principiële gronden afwijst, evenals trouwens de werkgevers dat doen.

Verhoging van de koopkracht van de boerenbevolking zou bereikt moeten worden door een organisatie van de markt en door prijsgaranties. In 1935 werd er een dergelijke politiek gevolgd voor koren door de regering van Léon Blum.

Naar de mening der socialisten zijn de sociale verzekeringen niet slechts een middel om de bevolking voor bepaalde risico's en ongevallen te beschermen maar vormen zij ook een middel om het nationale inkomen opnieuw te verdelen. Daarom eist de Socialistische Partij ook een uitbreiding van het stelsel der sociale voorzieningen over de gehele bevolking, te financieren uit de belastingopbrengsten. Voorts is een hervorming van het belastingstelsel noodzakelijk om een rechtvaardiger inkomensverdeling tot stand te brengen. Volgens het socialistische program moet het grootste deel der indirecte belastingen worden afgeschaft, slechts enkele daarvan die gemakkelijk te regelen zijn moeten behouden blijven. De directe belastingen moeten worden vermeerderd en meer exacte inlichtingen moeten ter beschik-

king worden gesteld vooral betreffende de inkomens der industriëlen, essentieel is ook een betere contrôle van de belastingen. Ook zou er een vermogensheffing moeten komen, hoe bescheiden ook.

Ten slotte, en daar zijn de socialisten zich altijd van bewust geweest, is de veranging van het kapitalistische stelsel door een systeem van economische democratie noodzakelijk wil men het nationale inkomen verhogen en rechtvaardiger verdelen. Wij moeten trachten de macht der werkgevers te beperken en tegelijkertijd de arbeiders voorbereiden op het vervullen van een werkzaam aandeel in de bedrijfsvoering en leiding. Met het oog hierop is het duidelijk waarom de socialisten zoveel belang stellen in de nationalisatie, in de deelname van arbeiders aan de administratieve raden van de genationaliseerde bedrijven, in het zelfstandige beheer van de sociale verzekeringsraden, in het geven van bevoegdheden aan de arbeiders betreffende aanstelling en ontslag van personeel, in de uitbreiding van de bevoegdheden van de bedrijfsraden en in de verbetering van de opvoeding der arbeiders.

Samenvattend kunnen wij zeggen dat de Franse productie ontoereikend is en het nationale inkomen ongelijk verdeeld. Het kapitalistische stelsel is niet in staat om het nationale inkomen voldoende te verhogen en om er zorg voor te dragen dat de gehele bevolking van de technische vooruitgang profijt trekt. Daarom moeten wij alles in het werk stellen om het huidige economische en sociale systeem om te bouwen, m.a.w. om het kapitalisme te vervangen door een werkelijk democratisch systeem — door het socialisme.

DE NATIONALISATIES IN OOSTENRIJK

De genationaliseerde sector van de Oostenrijkse volkshuishouding is verantwoordelijk voor ongeveer 20% van de industriële productie van het land. Sinds 1946 of 1947 zijn kopererts, lood en tinerts, kolen, ijzererts, ruw ijzer, ruw staal, ligniet, aluminium, stikstof en electriciteit geheel of voor het grootste deel geproduceerd onder staatsbeheer. Sinds het staatsverdrag heeft de Oostenrijkse staat ook de meeste olievelden overgenomen.

Het naoorlogse herstel in de genationaliseerde industrieën is geschied volgens een plan op lange termijn en werd begeleid door een uitbreiding en modernisering op grote schaal. Meer dan 10 miljard schilling zijn tot nu toe geïnvesteerd, voor de helft in de basis-industrieën en voor de helft in de energie-industrieën. Ongeveer 40% zijn verschaft door de Marshall-hulp, terwijl meer dan 50% herinvesteringen zijn geweest.

Deze uitbreiding van de genationaliseerde sector heeft de Oostenrijkse economische structuur zeer veel goed gedaan.

In de jaren tussen de beide wereldoorlogen heeft Oostenrijk geleden door de gevolgen van de scheiding van de economische unie welke had bestaan onder het Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk.

Met hoog ontwikkelde fabrieksindustrieën, maar met tekort aan ruwe materialen en energiebronnen, was de Oostenrijkse economie niet in staat om op de wereldmarkt te concurreren.

Met de hulp van het investeringsprogramma van de genationaliseerde industrieën werd de productie belangrijk vergroot.

De volgende tabel vergelijkt de productie (in tonnen) voor 1954 met die van 1937

	1937	1954	
		totale productie	genationaliseerde industrieën
ijzererts	1.478.000	2.721.000	2.710.000
ruw ijzer	830.000	1.350.000	1.343.000
ruw staal	791.000	1.653.000	1.597.000
geplet staal etc.	435.000	1.010.000	930.000
kolen	3.532.000	6.285.000	5.943.000

Voor elektrische energie (publieke voorzieningen) werd 1,8 miljard kWh in 1937 opgewekt, tegen 7.7 miljard kWh in 1954.

De productie van olie, aluminium en stikstof begon slechts gedurende de oorlog belangrijk te worden, en na een volledige instorting aan het eind van de oorlog werden de volgende cijfers in 1954 bereikt: olie 3,5 miljoen ton; aluminium 57.240 ton (72% genationaliseerd), stikstof 544.000 ton.

Tegen 1954 was het totale productie-indexcijfer (het peil van 1937 als basis = 100 genomen) gestegen tot 193.7; voor ijzerwerken had het 263.5 bereikt; voor metaalwerken 589.6.

De toename in de totale omzet van de genationaliseerde industrieën, waarbij de elektrische energie en olie niet inbegrepen, van 1952 tot 1954 wordt aangetoond in de volgende tabel, in schilling:

1952	9.096 miljard	(voor export 2.806)
1953	9.751 miljard	(voor export 3.553)
1954	11.039 miljard	(voor export 3.845)

Het grote aandeel van de export is veelbetekend; in deze 3 jaren hebben de genationaliseerde ondernemingen ongeveer 25% van Oostenrijks totale export voor hun rekening genomen.

Zoals erkend wordt, is de economische wereldsituatie sinds de vooroorlogse jaren veranderd en dit heeft Oostenrijks economische expansie bevorderd. Toch blijft de bijdrage van de genationaliseerde sector van groot belang. De Oostenrijkse economie, welke meer dan 2 miljoen mensen in dienst heeft, heeft vandaag 30-40% meer mensen in permanente dienst dan vóór de oorlog. Ondanks de zware lasten van een vreemde bezetting en de na-weeën van de oorlog, heeft Oostenrijk zich een zeer moderne sociale wetgeving gegeven. De vrees van de Oostenrijkse salaris en loontrekker voor de economische consequenties van ziekte, invaliditeit en de oude dag, zal spoedig voorgoed verdwenen zijn.

Zoals eerder genoemd, was het investeringsprogramma van de genationaliseerde industrieën gebaseerd op een weldoordacht plan, geplaatst in het raamwerk van het Europese Herstel Program (E.R.P.). De succesvolle realisatie van dit plan voor de publieke sector van de Oostenrijkse economie is mogelijk geweest, doordat, dank zij de nationalisatie, de co-ördinatie en de planning snel voortgang heeft kunnen vinden, daarbij rekening houdend met de behoefte van de gehele volkshuishouding.

Dezelfde methode wordt nu toegepast in een ander deel van de economie. Het afgelopen jaar heeft het parlement een investeringsprogram voor openbaar vervoer aangenomen (spoorwegen, posterrijen en wegenbouw), dat 10 miljard schilling kost, en reeds in werking is getreden. Dit program zal ook ten zeerste bijdragen tot economische expansie en tot een verbetering van de algemene levensstandaard.

De genationaliseerde industrieën zijn in staat geweest om zeer grote sommen te verschaffen voor her-investering, zonder te zeer de prijzen te verhogen, alhoewel de marktsituatie hen in staat zou hebben gesteld om het te doen. Deze verhogingen werden vermeden, omdat deze industrieën gecontroleerd worden door de betrokken groepen en door de gehele gemeenschap.

Om enkele voorbeelden aan te halen: De prijs voor ijzererts op de binnenlandse markt is sinds 1951 stabiel gebleven en is onder de prijzen van de wereldmarkt. Het argument, dat in een hausse-periode van de wereldeconomie de ijzerertsindustrie dit gemakkelijk kan doen is niet geldig. Want deze hausse heeft haar nadelen ook: de prijzen voor belangrijke ruwe materialen, zoals cokes en schroot, welke geïmporteerd moeten worden, zijn voortdurend gestegen, wat de productiekosten verhoogt. De beweging van de lonen heeft ook hetzelfde effect gehad.

De genationaliseerde ijzer- en staalindustrie — evenals de andere delen van de genationaliseerde sector — is daarom verplicht geweest, maatregelen uit te voeren ter rationalisatie en toename van het peil van de productiviteit om de verhogingen in de kostprijs van de productie te compenseren en de prijzen laag te houden.

De kolen, door de genationaliseerde mijnen geproduceerd zijn tot aan 40% goedkoper dan alle andere brandstoffen, binnenlandse zowel als vreemde.

De prijs voor elektrische energie, is vergeleken met de gemiddelde Oostenrijkse prijs-index zeer laag gebleven.

De prijzen voor ruw aluminium en aluminium-brons zijn sinds 1951 stabiel gebleven.

De prijs voor kalium-nitriet is sinds 1951 niet gestegen om de Oostenrijkse landbouw van goedkope kunstmest te voorzien. Het is mogelijk geweest om zowel de productiviteit op te voeren als prijsstijging te voorkomen.

De prijzen voor alliages zijn beneden die van geïmporteerde alliages van gelijke kwaliteit. Op 7 Juni van dit jaar was de binnenlandse prijs voor koper bijvoorbeeld, 24 schilling per kilogram, tegen 26 schilling op de wereldmarkt. De prijs voor lood was 8.800 schilling per ton tegen 9.050 en voor tin 7.100 schilling per ton tegen 7.200.

Lonen, salarissen en sociale bijdragen zijn in de genationaliseerde industrieën in geen geval lager dan elders; zij kunnen en behoren niet lager te zijn, integendeel, zij moeten boven het gemiddelde zijn. Zo moeten de genationaliseerde industrieën een bestendige toename van productiviteit bevorderen.

Een vergelijking tussen productiviteitstoename in de genationaliseerde industrieën en in de gehele industrie, gedurende de laatste 5 jaren toont de volgende indexcijfers:

jaar	alleen genationaliseerde	
	industrieën	alle industrieën
1950	100	100
1951	115	109
1952	120	111
1953	127	115
1954	138	127

Aan het eind van de oorlog was Oostenrijk economisch geruïneerd, afhankelijk van vreemde hulp. Heden is zijn economische gezondheid hersteld en is het in staat om de aanzienlijke lasten van het staatsverdrag op zich te nemen.

De Oostenrijkse valuta is gestabiliseerd en haar nationaal inkomen is voortdurend stijgend.

De cijfers voor de totale nationale productie gedurende de laatste 5 jaar zijn (in miljard schilling) als volgt:

jaar	tegen thans geldende prijzen	tegen prijzen van 1954	jaarcijfer van de vermeerdering in %
1950	49.6	70.6	11
1951	66.4	77.4	9
1952	76.8	77.9	0.5
1953	77.5	80.0	2.7
1954	87.8	87.8	10

Het Oostenrijkse voorbeeld toont duidelijk aan – en wij zijn trots dit te vermelden – dat een gesocialiseerde en speciaal de genationaliseerde industrie, een gezonde economische expansie en hogere levensstandaard voor de gehele natie kan garanderen.

DE PEN OP PAPIER

Een correctie en een aanvulling.

Het Octobernummer van S & D bevat een aankondiging van de hand van J. de Kadt van het Belgische socialistische 2-maandelijks tijdschrift „Socialisme”. In deze aankondiging wordt ervan uitgegaan dat de Vlaamssprekende socialisten blijkbaar geen behoefte hebben aan een eigen tijdschrift. Deze veronderstelling is niet juist. Maar de veronderstelling komt niet voor rekening van De Kadt want hij schreef zijn aankondiging reeds meer dan een jaar geleden. De publicatie werd opgehouden omdat inmiddels het Vlaamse zusterijdschrift „Socialistische Standpunten” verscheen en slechts door een misverstand kwam de aankondiging van De Kadt in het Octobernummer terecht.

Intussen biedt de gemaakte fout, waarop wij van verschillende zijden werden geattendeerd, een schone gelegenheid de aandacht van de lezers van S & D te vestigen op het zeer lezenswaardige tijdschrift „Socialistische Standpunten”, dat de Vlaamse socialisten sedert voorjaar 1954 6 x per jaar doen verschijnen. Tot de opvallende kenmerken van het tijdschrift behoort allereerst dat het geen redactie kent, doch een redactieraad, die overigens niet naar buiten treedt. Dit strookt met de bedoeling van het tijdschrift, dat geen gemeenschappelijke strekkingen vertegenwoordigt maar aan zijn medewerkers de volle verantwoordelijkheid voor hun bijdragen wil laten.

Overziet men de tot dusver verschenen nummers dan mag geconstateerd worden, dat de makers van het tijdschrift er in geslaagd zijn een afwisselend geheel tot stand te brengen, dat stellig een weerspiegeling vormt van de problemen en verhoudingen in de Belgische socialistische partij. Dat betekent tegelijk, dat karakter, sfeer en problemen vrij sterk verschillen van „Socialisme en Democratie”. De Belgische Socialistische Partij is nu eenmaal een andere partij dan de Partij van de Arbeid. In veel opzichten zelfs zo verschillend, dat men zich verwondert hoe zo dicht naast elkaar zo verschillende werelden konden ontstaan en de reflexie daarvan vindt men uiteraard ook in de tijdschriften. Men vindt in de eerste jaargang van „Socialistische Standpunten” een vrij uitvoerige discussie over de waardering van het Marxisme, een discussie die zich heeft ontwikkeld in een richting die velen in de PvdA zullen kunnen en willen volgen. Maar het verschil met de verhoudingen ten onzen is dat, terwijl „Socialistische Standpunten” inzet met een dergelijke discussie, deze in de PvdA nauwelijks plaatsvindt en waar, naar het mij voorkomt, ook nauwelijks behoefte aan bestaat.

De schoolstrijd, die België de laatste 2 jaren heeft beheerst, laat uiteraard ook zijn sporen na in het tijdschrift: de jongste aflevering bevat een 4-tal beschouwingen, die de verschillende aspecten van de onderwijsontwikkeling behandelen. Veel is er in deze beschouwingen dat het inzicht in het standpunt van onze Belgische partijgenoten kan ver-

helderen. Veel ook, wat wij hier bepaald anders zouden willen formuleren. Ter typering neem ik hier het slot van een artikel van R. Merycy over de schoolkwestie over.

„Hoe de huidige fase uit de schoolstrijd ook verlopen zal, na deze komt er weer een andere, zolang geen toenadering in de geesten tot stand komt.

Zou het niet mogelijk zijn, dat op een hoog geestelijk niveau, op het extra-politieke plan, gesprekken gevoerd worden? Aan de partijen blijft naderhand vanzelfsprekend toch het laatste woord.

Wij ook moeten begrip en goede wil betonen, maar de grondigste bezinning, al willen ze dat niet aanvaarden, zal toch van de geestelijke leiders van de Kerk moeten uitgaan. Indien de Kerk voortgaat met in de kerken andersgezinden te verketteren; wanneer ze aldaar een politieke terminologie blijft gebruiken, zoals op 1 Mei de Brugse Bisschop weer deed, wanneer ze de ouders niet vrijlaat in de keuze van de school, is de schoolstrijd onvermijdelijk en staat een godsdienststrijd voor de deur.

Wij moeten, langs beide zijden, weten of we kunnen praten. Wij moeten weten waardoor we niet kunnen praten en door wiens schuld.

Een grondige bezinning over de diepe wortelen van het huidig schoolconflict en over de noden van deze eeuw is alleszins meer dan wenselijk.”

Het is onvermijdelijk dat de discussie over de schoolkwestie, het herhaalde ingrijpen van het Belgische Episcopaat in de politieke ontwikkeling, de strijd tegen de CVP op het binnenlandse front de Belgische socialisten dwingt tot een nadere confrontatie van godsdienst en socialisme. Het is vooral op dit punt, dat het tijdschrift ook voor Nederlandse socialisten bijzonder belangwekkend is. De eerste jaargang bevatte een nogal geruchtmakende beschouwing van de historicus prof. J. Dhondt over de onkerkelijkheid in België met een verwijzing naar de situatie in verschillende Westeuropese landen. Het stuk bood interessante cijfers, was in een sterk rationalistische geest geschreven en wekte terecht reacties op. Vermelding verdient in dit verband dat de verklaring van Joan Willems op het congres van de PvdA te Leiden in Februari jl. volledig in het tijdschrift werd afgedrukt, terwijl J. H. Scheps er een artikel in schreef over het Mandement.

Al met al geeft „Socialistische Standpunten” een beeld van werken en denken van de Vlaamse socialist in deze tijd, zoals wij dat na het ter ziele gaan van „Morgen” niet meer konden krijgen. Men behoeft nog niet direct aan Benelux te denken om van oordeel te zijn dat dit tijdschrift op grote schaal door verantwoordelijke Nederlandse socialisten zou moeten worden gelezen. De abonnementsprijs bedraagt 150 fr. per jaar. De administratie berust bij het Emile Vanderveldeninstituut, Regentlaan 23 te Brussel.

RUSSISCHE OLIEPRODUCTIE

Twee redevoeringen van Boelganin.

Het probleem van de arbeidsproductiviteit in de Russische industrie is in de Bulletins on Soviet Economic Development meermalen ter sprake gekomen. Er moge in dit verband worden herinnerd aan een artikel van G. R. Barker in No. 7 van December 1952, waarin te dezer zake harde waarheden werden gezegd.

Het is de verdienste van de nieuwe premier der Sowjet-Unie, Boelganin, dat hij nu reeds tot tweemaal toe openlijk heeft erkend, dat de S.-U. te dezen opzichte, met name bij de Verenigde Staten, ten achter staat.

Het eerst geschiedde het in een industriële conferentie die op 16 Mei 1955 geopend werd. Zij was bijeengeroepen in een periode, waarin de pers voortdurend schreef over

productie-fouten en een te langzaam in toepassing brengen van nieuwe productie-methoden.

Het centrale thema van Boelganins redevoering was de noodzaak van een hogere productie. Hoewel de premier de resultaten in de Russische industrie loofde, leverde hij vooral ernstige critiek op het Ministerie van Staalproductie, hetwelk ernstige leemten in de productie vertoonde en niet genoeg aandacht besteedde aan de likwidatie van de gebreken. Boelganin laakte de olie-industrie voor haar achterlijke boor- en raffinerings-methoden en hij spoorde verscheidene takken van industrie aan nieuwe werkmethoden, welke tot een besparing van werk en tijd zouden leiden, in te voeren.

De tweede redevoering werd op 4 Juli gehouden in de plenaire vergadering van het Centrale Comité C.P.S.U. Zij heeft veel sterker de aandacht getrokken dan het in Mei gehouden betoog ten gunste van de aanwending van betere arbeidsmethoden.

Zo heeft o.a. de heer mr. J. Huijts er een uitvoerige beschouwing aan gewijd in De Internationale Spectator van 22 September ll., terwijl in Le Monde en in De Groene Amsterdammer (13 Aug.) een groot artikel werd opgenomen van de hand van André Pierre, die herhaaldelijk beschouwingen over de ontwikkeling der Russische petroleum-industrie in het licht heeft gegeven.

Boelganin heeft in zijn rede van 4 Juli opnieuw ook tekortkomingen van de leiders der Russische olie-industrie gelaakt en daarom lijkt het ons wel gewenst, het een en ander over die industrie mede te delen. „De zwaarste nevel hangt om de olie-industrie, zegt o.a. F. Dassel in Die Zeit van 27 Jan. 1955 in een artikel dat getiteld is: „Sowjet-economie in de nevel”.

De omvang.

Over de omvang der Russische olieproductie hebben wij in Augustus 1953 uit de mond van de toenmalige premier, Malenkow, kunnen vernemen, dat zij in 1947 47 miljoen ton had belopen en dat over 1953 een productie van 53 miljoen verwacht werd.

Het gestelde doel voor 1955 belooft 70 miljoen.

Rusland is na Amerika, volgens het Algem. Handelsblad van 7 Sept. 1953, de grootste olieconsument ter wereld, maar per hoofd der bevolking omgerekend, is het verbruik tamelijk gering en veel minder dan in de westerse landen, tengevolge van de lagere levensstandaard (er worden voor militaire doeleinden grote hoeveelheden opgeslagen, zo voegen wij hieraan toe, F.S.N.).

Doch ook in de Sowjet-Unie neemt de vraag naar olie gestadig toe in de eerste plaats tengevolge van de mechanisatie van de landbouw en van de defensie. Het aantal Russische auto's, bussen en vrachtwagens — op het ogenblik twee miljoen — stijgt voortdurend.¹⁾

Ook de groeiende synthetische rubber-industrie heeft steeds groter hoeveelheden olieproducten nodig.

In het laatst van Februari 1954 verscheen de mededeling dat de productie in het Sowjet-blok van 1948 tot 1953 was gestegen van 35 mln. ton (7,5%) tot 66 mln. (10,1%)

Daarentegen waren de aardoliereserves als volgt verdeeld:

1 Januari 1948 Sowjet-blok 1130 miljoen ton, 12,7%.

1 Januari 1953 Sowjet-blok 1350 miljoen ton, 8,2%.

Die in het Midden-Oosten, alwaar Rusland geen stem in het kapittel heeft, stegen in deze periode van 29,5 tot 54,6%.

Wat de machtsverhoudingen bij de olie-raffinage betreft, wist ons het Petroleum Infor-

¹⁾ 2 à 3 mln. tegenover 76,3 mln. in de overige wereld (Handelsblatt, 19 Maart 1955). Ook spreekt dit blad van grote behoeften der zware industrie en van het opslaan voor militaire doeleinden.

mation Bureau in September 1954 te vertellen, dat zich — evenals dit voor ruwe olie het geval is — meer dan de helft van de raffinage-capaciteit in handen bevindt van Amerikaanse maatschappijen op zeer grote afstand gevolgd door Engelse en Engels-Nederlandse maatschappijen en ... op nog groter afstand door de regeringen van de landen van het Sowjet-blok.

Amerik. mijen	Eng. en Eng.-Ned. mijen	Sowj.-blok	Andere landen
480.051.000 ton	118.536.000 ton	63 mill.	bijna 80 mill.

In December 1954 stelt Harry Schwartz (N.Y. Times, 19-12) de productie van het Sowjet-blok op 69 mill. ton tegenover 677 mill. voor de rest van de wereld. In de Izwestia van 3 Maart 1955 stelde de vice-minister voor de petroleum-industrie, V. Kalamkazov, de productie over 1954 op 59 mill. ton, maar men hoopte over 1955 tot een productie van meer dan 69 mill. te kunnen geraken, al zal daarvoor een zeer grote sprong nodig zijn (André Pierre, Le Monde, 22 Maart 1955).

Er was voor de bereiking van een productie van 70 mill. ton op de werking van 3 of zelfs meer Vijfjarenplannen (na 1946) gerekend en nu kon Boelganin tot zijn zeer grote voldoening vaststellen dat de petroleum-industrie er in geslaagd is aan het einde van het tweede Vijfjarenplan een zodanige hoge productie een feit te doen worden: nog dit jaar zou zij de 70 mill. ton halen.

Hoe kan dat?, zo vraagt direct daarop André Pierre.

1951 42,3 mill.	1952 47 mill.	1953 52 mill.	1954 59,4 mill.	1955 70 mill.
-----------------	---------------	---------------	-----------------	---------------

Toename: 5-5-ruim 7 mill. En nu opeens een sprong van meer dan 10 miljoen?

Schaduwzijden.

Nu komende tot een bespreking van de schaduwzijden van de Russische petroleum-industrie, lijkt het ons goed er op gezag van de Petroleum Press Service van Sept. 1954 aan te herinneren, dat het Russische Centraal Bureau voor de Statistiek zijn gunstig rapport over het 1e halfjaar 1954 heeft voorzien van de volgende aantekening: de olie-industrie in haar geheel bleef ten aanzien van de investeringen en van de productie ten achter bij het halfjaarlijkse programma. In technisch opzicht schoot men te kort, zowel bij de winning als bij de raffinering.

Reeds eerder — zo luidde het rapport verder — waren er ernstige bedenkingen ingebracht tegen een „over-large bureaucratic organization resulting in heavy overhead expenses”.

Men schroomt — naar men ziet — in de S.-U. niet het kind bij zijn naam te noemen. Daarvoor is ook Boelganin in zijn rede op 4 Juli allerminst teruggedeesd. Doch daarover zo meteen.

Eerst iets over een artikel in The Christian Science Monitor van 8 Nov. 1954, dat aan de hand van een artikel in de Prawda, vaststelde dat het belangrijke olieveld in Bakoe, dat eens Ruslands voornaamste troef was, tekenen van uitputting gaat vertonen. De productie in dit gebied is sedert 1951 blijven stagneren, ondanks uitgebreide en kostbare nieuwe boringen, waarvan sommige onder de Kaspische Zee. Oudere bronnen zijn in productie achteruit gegaan, zodat nieuwe methoden worden uitgedacht om meer olie uit deze bronnen te halen.

Maar — aldus ook dit blad — alvorens wij concluderen dat de Sowjet-Unie er met haar olie slecht voorstaat, dienen wij te bedenken dat in Rusland een substantieel nieuwe productie is begonnen (in het Wolga-Oeralgebied) en dat het technisch kunnen van de communisten een voortdurende uitdaging voor het vrijere Westen betekent.

Twee maanden later maakte de Prawda bekend dat de productie in het nieuwe Basjkir-gebied verheugende resultaten opleverde en dat zij dit jaar die van Bakoe vermoedelijk zal inhalen.

Doch in ditzelfde artikel werd erover geklaagd dat de ontwikkeling van de olie-industrie wordt vertraagd door de slechte conditie van boorinstallaties en andere technische uitrusting. Bovendien zijn volgens de schrijver, een communistisch voorman in het genoemde gebied, de wegen in de nieuwe oliegebieden zó slecht, dat in de wintermaanden automobieltransport geheel onmogelijk is. Tractors op rupsbanden moeten dan de taak der vrachtauto's overnemen, hetgeen een kostbare onderneming is.

Dassel die wij al genoemd hebben, gaat zelfs zover om te zeggen, dat alles wat enig houvast zou kunnen geven voor een beoordeling van de resultaten der olie-exploitatie of -bewerking in de S.U., al maandenlang taboe is.

Met één exceptie, de succesmeldingen uit het Bakoe-gebied. Reeds is men er met de boringen tot 5200 m gegaan en ook de onderzeese lagen vóór Bakoe worden op energieke wijze geëxploreerd. Bestond er geen oliegebrek, dan zouden zulke uiterst-kostbare ondernemingen zeker niet ter hand genomen zijn.

Typisch is ook — volgens Dassel — dat bij berichten over het bouwen of gereedkomen van waterkracht-installaties nooit de mededeling ontbreekt, dat men nu weer „een aanzienlijke hoeveelheid vloeibare brandstof” heeft bespaard.

Vermelding verdient verder in dit verband een uittreksel van een rede van dr. L. P. Smirnov, voormalig Russisch olie-geoloog, voor de Amerikaanse Bond van „Petroleum-geologists”, die de verrassend-snelle ontwikkeling der petroleum-productie in het Wolga-Oeralgebied bevestigde, doch daarbij tevens moest wijzen op het goochelen met cijfers door het Sowjet-ministerie voor aardolie. Er wordt — zo zei hij — in de Russische olie-industrie hard gewerkt en de Russische ingenieurs zijn zeer goed, maar er is een tekort aan uitrusting voor boorwerk. Volgens Smirnow is er voldoende olie voor de bestaande agrarische- en transport-sectoren, maar de individuele consument komt soms te kort (April 1955).

In het licht van deze feiten valt het te verstaan dat Boelganin op 4 Juli ook de petroleum-industrie een veeg uit de pan heeft gegeven: zij kreeg het verwijt te horen dat zij achterbleef op het punt van de boorsnelheid en op het gebied van de raffinage. Men verlieze hierbij nochtans niet uit het oog dat dit verwijt zich richtte tegen de petroleum-industrie als afzonderlijke industrie, maar dat betekent zeker niet dat de algemene bezwaren, tegen het complex van industrieën, zoals ze door Boelganin naar voren zijn gebracht, niet evenzeer voor de petroleum-industrie zouden gelden.

Wij kunnen de door Boelganin gehouden rede niet op de voet volgen — de bespreking dezer rede door mr. Huijts beslaat alleen al 31 blz. druks — en volstaan er daarom mede, enkele kanttekeningen te maken, die — naar wij ons vleien — toch wel een goed idee geven van de hoofdinhoud dezer veelbesproken rede.

Boelganin sprak — zoals gezegd — op 4 Juli en op 21 Juli werd een halfjaarlijks economisch overzicht gepubliceerd waaruit o.a. blijkt, dat de productie van een grote verscheidenheid van belangrijke goederen, zoals ruw ijzer, non-ferrometalen, aardolie, synthetische rubber en dergelijke ten achter is gebleven bij de gestelde doelen. Men mag aannemen dat de premier bij het uitspreken zijner rede, in het algemeen genomen, hiermede bekend zal zijn geweest en daardoor in dubbele mate werd geïnspireerd om nu maar eens in heel duidelijke bewoordingen te zeggen, hoe de zaken in de Russische industrie erbij staan en waarom het in diepste wezen gaat.

Wij moeten ons voordeel doen met de buitenlandse ervaring. Al het nieuwe dat in de wereldwetenschap en techniek geschapen wordt, moet onafgebroken bestudeerd worden.

Er zijn wetenschappelijke instellingen, die in geen jaren de productie iets geschonken hebben.

De machinebouwers beperken zich in hoofdzaak tot de toepassing van beproefde methoden, terwijl er intussen heel wat betere waren uitgevonden.

Er werd in zijn rede verder gesproken over de zelfgenoegzaamheid en de inbeelding van vele industriële werkers, verlies van het gevoel van verantwoordelijkheid tegenover de staat voor hetgeen hun was opgedragen, het verloren gaan van het perspectief en de oriëntering in de technische politiek.

Er moet met beslistheid gestreden worden tegen routine en sloomheid in de techniek; personen die de invoering van de nieuwe prominente techniek tegenhouden en zich vastklampen aan de oude, gewende techniek en technologie, moeten streng ter verantwoording worden geroepen en de leiders, die niet de invoering van nieuwe techniek in de productie verzekeren, moeten van hun post worden verwijderd.

Op alle terreinen van de productie moet meer aandacht geschonken worden aan de economische kant van de zaak.

Bij een betere organisatie van de productie kan van de reeds aanwezige productieoppervlakte met de bestaande installaties, een aanzienlijk grotere productie verkregen worden dan tot dusver.

Het komt voor dat inheemse en geïmporteerde machines jarenlang ongebruikt liggen te verouderen en in vele bedrijven staan de machines door slechte organisatie van de arbeid en andere technische fouten langdurig stil.

Wij menen het hierbij te mogen laten. Men moet er respect voor hebben dat Boelganin de moed heeft kunnen opbrengen, om voor het front der gehele wereld de thans besproken rede uit te spreken. Het blijkt hem en zijn naaste medewerkers ernst te zijn met hun pogingen, om ernstige fouten en tekortkomingen op te heffen ter bereiking van het vurig nagestreefde doel: een aanmerkelijke verhoging van de arbeidsproductiviteit. Wat daar zoal aan vastzit, hebben wij kunnen vernemen uit het artikel „Reproductie of Consumptie in de Sowjet-Unie” van mr. H. van Leeuwen in Ec. Stat. Berichten van 20 Juli 1955. Dat ook in de Russische olie-industrie nog bij lange na niet alles naar wens verloopt, hopen wij in dit artikel te hebben aangetoond.

Vooruitzichten

Ook al zou de Russische olie-industrie er niet in slagen over 1955 een productie van 70 miljoen ton een feit te doen worden, dan zal desalniettemin moeten worden erkend en toegegeven, dat zij zich — met name na 1950 — op verrassend snelle wijze heeft ontplooid en dat zij daardoor een belangrijke factor is geworden in de economische wedren, die de S.U. met het Westen heeft aangegaan. De S.U. vindt op haar weg allerlei hinderpalen en beletselen: men stampet, om slechts één voorbeeld te noemen, zó maar niet een leger van geschoolde arbeiders uit de grond. Hier ligt het allermoeilijkste probleem, omdat de nagestreefde verhoging van de arbeidsproductiviteit slechts bereikt zal kunnen worden als de werkers in de industrieën tot betere prestaties gebracht zullen kunnen worden, op een hoger technisch plan kunnen worden geplaatst.

De regering kent de hinderpalen en de beletselen en heeft die scherp onder de aandacht van de werkers in de onderscheidene industrieën gebracht. Van de werkers van hoog tot laag. Het valt niet te verwachten dat hiervan onverwijld uiterst gunstige resultaten zullen kunnen worden verwacht, maar men weet in de S.U. wat men wil en men zal met name er niet van kunnen worden afgebracht, de economische wedren vol te houden. Te allen koste!

F. S. NOORDHOFF

BOEKBESPREKINGEN

Jugend zwischen 15 und 24, Emnid-Institut für Meinungsforschung, Bielefeld 1955.

Dit is de tweede publikatie betreffende de gesteldheid der Westduitse jeugd vanwege het bovenvermelde instituut. Het geeft de uitkomsten weer van een enquête in november 1954. Het eerste onderzoek vond in november 1953 plaats en werd in 1954 gepubliceerd. De Duitse Shell A.G. maakte deze studies mogelijk, doch oefende, naar ons wordt medegedeeld, op de opzet en uitvoering daarvan generlei invloed uit. Er werden ditmaal 1493 interviews gehouden. Het zijn uitvoerige ondervragingen geweest, want de gegevens, welke ons hier geboden worden, strekken zich over vele onderwerpen uit. Ik noem de titels, waaronder de uitkomsten zijn geordend: 1. jeugd en gemeenschap, betreffende contacten, liefhebberijen, organisatieleven; 2. geestelijke problemen betreffende zorgen, vreugde en leed, wensen; 3. voorbeelden en bewonderde persoonlijkheden; 4. het gezin, betreffende verbondenheid met de ouders, wens om kinderen te krijgen, confessionele en rassen-vragen in verband met het huwelijk; 5. school en beroep, o.a. betreffende beroepswensen; 6. sport, o.a. betreffende de sportbeoefening, de ideale sportsman, sport en kerkgang; 7. politiek, waaruit ik nog iets zal vermelden; 8. cultuur en publiciteit betreffende weerklink van radio, tijdschriften, films, schouwburg, boeken, muziek; 9. godsdienst en kerk, betreffende kerkbezoek en kennis van de Bijbel. Zoals men ziet, een veelomvattend materiaal!

Wat nu de politieke habitus aangaat het volgende. Grote groepen der jeugdigen blijken in het politieke gebeuren niet te zijn geïnteresseerd: meer dan de helft geeft te kennen dat zij er geen belangstelling voor heeft. Van 1953 op 1954 kan bij de mannelijke jeugd echter een zekere toeneming van verantwoordelijkheidsbesef worden vastgesteld.

Een derde deel der jeugdigen heeft een beslist positieve houding ten aanzien van de huidige staatsvorm, een vijfde deel heeft daartegenover een negatieve instelling. De groep der politiek onzeker ingestelden is van 1953 op 1954 iets toegenomen; de groep, die zich beslist voor de tegenwoordige staat uitspreekt, is iets verkleind.

De „hereniging” wordt door de jeugdigen ver boven andere problemen als het belangrijkste vraagstuk voor de toekomst van Duitsland beschouwd.

De instelling van de mannelijke jeugdigen t.o.v. de militaire dienst is sinds het vorige jaar enigszins veranderd. De groep der jeugdigen, die onder geen beding soldaat willen worden, is iets groter geworden. Zij omvatte in 1954 rond een derde deel der ondervraagden. De groep der mannelijke jongeren, die bereid zijn soldaat te worden, omvatte in 1954 twee derde deel, de helft van deze categorie, dus een derde van het totaal, zelfs gaarne. In verreweg de meeste gevallen worden door de bereidwilligen politieke voorwaarden ge-

noemd, in het bijzonder dat de dienst de afweer tegen een aanval beoogt. Slechts een klein deel stelt uitdrukkelijk persoonlijke voorwaarden, zoals menselijke en rechtvaardige behandeling zonder kazernetucht.

De openheid tegenover het buitenland, in 1953 reeds zeer bevredigend, is t.o.v. de eerste enquête nog iets toegenomen. In 1954 geloofden $\frac{2}{3}$ van alle jeugdigen dat zowel de Duitsers van de andere volken iets kunnen leren als omgekeerd de buitenlanders van de Duitsers.

Het boek is een bron van belangrijke informatie, welke echter de sociologische studie der verschijnselen niet kan vervangen. De geregistreerde feiten doen telkens verlangen naar het zinvol verband, waarin ze moeten worden begrepen. Ik mis het „beeld”, waarin ze thuis behoren. Daarmede is niets ten nadele van dit werk gezegd. Het duidt alleen op de grenzen van wat men met waarnemingen als deze kan bereiken.

Uit het voorwoord blijkt dat we op de jaarlijkse voortzetting van het onderzoek mogen rekenen.

Ph. J. I.

Prof. mr. P. J. Oud: Honderd Jaren. 1840—1940. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland. Van Gorcum en Comp., Assen.

De tweede druk van mr. Ouds „Honderd Jaren” bewijst dat er belangstelling is voor een goed en niet te uitvoerig boek waarin onze parlementaire geschiedenis van de periode 1840—1940 wordt geschetst.

Mr. Oud is zozeer een klasse op zichzelf onder de kenners van onze parlementaire historie dat men dankbaar mag zijn voor de gelegenheid die hij in de bezettingsjaren vond om dit boek te schrijven. Het spreekt vanzelf dat een uitvoeriger werk, zoals „Het jongste verleden”, waarin een periode van nog geen kwart eeuw (1918—1940) in zes flinke delen wordt beschreven, levendiger en boeiender is dan deze schets die slechts weinig ruimte biedt voor het detail en het zelf beleefde en die dus de niet speciaal in het parlementaire werk geïnteresseerde herhaaldelijk als een bijna dorre opsomming van gebeurtenissen zal voorkomen. Dat in deze opsomming echter gestreefd wordt naar objectiviteit zullen ook zij moeten erkennen, die het vaak met de schrijver oneens zijn in de wijze waarop deze bijv. de ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie ziet. Maar het is de moeite waard deze visie van een buitenstaander en tegenstander te leren kennen.

Wat in het algemeen opgemerkt moet worden dat is dat parlementaire historie los van de verdere politieke en maatschappelijke geschiedenis toch eigenlijk wel een schrale bedoening is, zeker in ons land. Maar misschien zou men er aan moeten toevoegen, dat onze hele geschiedenis van 1840—1940 een soortgelijke indruk maakt. Doch dat kan men de heer Oud niet verwijten, die althans van die parlementaire historie maakt wat er van te maken valt.

J. de K.

REDACTIONEEL

Een aantal bijdragen in dit nummer vraagt enige toelichting. Het artikel van dr. Gordon over de ontwikkeling van Hongarije in de korte tijd tussen het einde van de Tweede wereldoorlog en de volledige bolsjewisering van het land is afkomstig van een niet-socialist. De redactie heeft het echter gaarne geplaatst, omdat zij van oordeel is dat de westerse wereld voortdurend haar aandacht zal dienen te geven aan hetgeen zich in de door Rusland bezette gebieden in Oost-Europa heeft afgespeeld. De redactie hoopt in de nieuwe jaargang, evenals zij dit de afgelopen jaren heeft gedaan, beschouwingen op te

nemen, die ons iets kunnen laten zien van de vrijheidsstrijd, die in Oost-Europa onder de gladde oppervlakte van het glimlach-offensief wordt gevoerd.

Het artikel van S. Tas is het eerste van het tweetal bijdragen, waarin de schrijver zijn indrukken van een verblijf in de Verenigde Staten samenvat.

De beschouwing van Albert Gazier, oud-minister en een der leidende figuren van de Franse socialistische partij werd reeds dit voorjaar geschreven. Ze geeft, nu Frankrijk voor een nieuwe politieke beslissing wordt gesteld, een overzicht van de economische problematiek, die aan de politieke verwickelingen ten grondslag ligt.

Het tableau van de ervaringen met de nationalisaties in Oostenrijk werd geschreven door Karl Waldbrunner, de minister van de genationaliseerde bedrijven in Oostenrijk en een der leidende figuren van de Oostenrijkse socialistische partij. Het verscheen onlangs in het informatiebulletin van de Socialistische Internationale.

MEDEDELING VAN DE ADMINISTRATIE

In het volgende nummer van Socialisme en Democratie, dat 16 Januari 1956 verschijnt, zullen twee bijlagen worden gevoegd, nl. de inhoudsopgaf van 1955 en een bestelbiljet voor de band voor de jaargang 1955.